

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK :

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTAV.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK ÉS
A M. T. AKADÉMIA CLASSICA PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK :

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

HARMINCZADIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1906-ban:*

Bajza József
Ballagi Géza
Balogh Miklós
Barcsa János
Baros Gyula
Barta Mór
Bászel Ernő
Becker Fülöp Ágost
Bezard Lucien
Birkás Géza
Bleyer Jakab
Császár Ernő
Csengeri János
Czeizel János
Cserép József
Csermelyi Sándor
Darkó Jenő
Dombi Márk
Endrei Gerzson
Erdős József
Finály Gábor
Förster Aurél
Gagyhy Dénes
Gálos Rezső
Gärtner Henrik
Gerecs Szal. Ferencz
Geréb József
Gulyás Pál
Gyöngyösy László
György Zsigmond
Gyulai Ágost
Hajnal Márton †
Hegedüs István
Heinrich Gusztáv
Hellebrant Árpád
Hornyánszky Gyula
Incze Béni
Incze József
Kallós Ede
Kalocsay Endre
Kaposi József
Katona Lajos
Kégl Sándor

Kempf József
Kiss Imre
Klima Lajos
Kropf Lajos
László Béla
Latkóczy Mihály †
Lengyel Miklós
Lukinich Imre
Major Károly
Marmorstein Artúr
Marót Károly
Mészáros Gyula
Némethy Géza
Osztern Salamon
Papp Ferencz
Cs. Papp József
Pápay József
Pecz Vilmos
Petz Gedeon
Pécsy Béla
Posch Árpád
Prónai Antal
Pröhle Vilmos
Pruzsinszky János
Reményi Ede
Récsey Viktor
Révai Sándor
Schmidt Henrik
Schmidt József
Schmidt Márton
Siegescu József
Szabó Károly
Székely István
Szigetvári Iván
Tihanyi Gál
Tolnai Vilmos
Vári Rezső
Vértessy Dezső
Vértessy Jenő
Viszota Gyula
Wirth Gyula
Yolland Artúr
Zambra Péter

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Barta Mór</i> , Platen Ágost mint drámaköltő — — — — —	38, 99, 200
<i>Bászel Ernő</i> , Bernauer Ágnes a német költészetben — — — — —	586, 680, 723
<i>Becker Fülöp Ágost</i> , A francia epika kezdete — — — — —	401
<i>Bezard Lucien</i> , Magyarország az ó-francia eposzban — — — — —	333
<i>Bleyer Jakab</i> , A Nibelung-monda második felének keletkezése és kialakulása — — — — —	257
<i>Czeizel János</i> , Kazinczy Ferencz és a nemzeti színészet (1795.) — — — — —	125
<i>Csenyéri János</i> , Homerosi paloták — — — — —	89
<i>Csermelyi Sándor</i> , A kopenhágai Ny Carlsberg Glyptothek — — — — —	215
<i>Cserép József</i> , Bérard V. az Odysseiáról — — — — —	110, 596, 744
<i>Darkó Jenő</i> , Újabb külföldi munkák a byzantiumi philologia terén — — — — —	26
<i>Endrei Gerzson</i> , Addenda Glossario Mediæ et infimæ latinitatis Regni Hungariæ — — — — —	689
<i>Erdős József</i> , Az újszövetségi kánon fordításairól — — — — —	185, 270, 321
<i>Förster Aurél</i> , Symbolæ criticæ in librum Aristotelis de anima primum — — — — —	293
<i>Gálos Rezső</i> , Szentjóni Szabó Gellert-fordítása — — — — —	355
<i>Hajnal Márton</i> , A Zrinyi-Frangepán-család az irodalomban — — — — —	422
<i>László Béla</i> , Mirabilia Romæ et duo huius libri incunabula in bibliothecis Hungaricis asservata — — — — —	338, 426
<i>Marmorstein Artúr</i> , A magyar Ádám-legenda keleti elemei — — — — —	362
<i>Némethy Géza</i> , De auctore panegyrici in Messalam — — — — —	6
<i>Osztorn Salamon</i> , A «becsapott ördög» mondái — — — — —	610
<i>Papp Ferencz</i> , Arany János egyénisége s a romantika — — — — —	649
<i>Pecz Vilmos</i> , Classica philologia és görög-latin philologia — — — — —	1
<i>Posch Árpád</i> , Cicero bölcséleti műveinek politikai jelentősége — — — — —	663
<i>Schmidt József</i> , Papi — — — — —	577
<i>Téglás Gábor</i> , A Mithra-kultusz Nabarze-alakjai hazánk területéről — — — — —	739
<i>Tolnai Vilmos</i> , Tompa Mihály és Polgári Lexicon — — — — —	<u>285</u>
<i>Vári Rezső</i> , A görög taktikus írók III. családjának kézirataihoz — — — — —	721
<i>Vértesy Dezső</i> , Miscellanea Theocritea — — — — —	414
<i>Vértesy Jenő</i> , Vörösmarty utolsó drámája — — — — —	12

II. Hazai irodalom.*

	Lap
Aeschylus tragédiái, ford. Csengeri János. <i>Kempf József</i>	134
Antalfy Endre: Petrőczy Katalin Szidonia élete és munkái. <i>Baros Gyula</i>	369
+Balassa József: Kis magyar hangtan	471
+Böszörményi Géza: A jánosfalvi nyelvjárás. —i	397
Cicero Brutusa, ford. Posch Árpád. <i>Pruzsinszky János</i>	696
+Fejes Áron: A magyar helyesírás szabályai. k. i.	253
Fóti József Alajos: A Toldi-monda és két idegen eredetű epizódja. <i>Heinrich Gusztáv</i>	693
*Gyöngyösy László: Gyöngyösy István élete és munkái. <i>Gagyhy Dénes</i>	395
Győrffi Endre: Az anarchisták Rómában. <i>Lengyel Miklós</i>	64
Heinrich Gusztáv: Egyetemes irodalomtörténet II. <i>Katona Lajos</i>	50
Incze Béni: Tacitus élete és művei. <i>Székely István</i>	60
Kardos Samu: Weselényi Miklós élete és munkái. <i>Ballagi Géza</i>	139
+Katona István, Geleji: Magyar Grammatikátska. —i	397
*Katona Lajos: Barlám és Jozafát legendája. cs.	82
Kazinczy Ferencz Levelezése. XV. köt. Kiadja Váczy János. <i>Császár Elemér</i>	449
+Kelemen Béla: Jó magyarság. —i	646
Kerestély Olga: Várkonyi Amade László báró élete és költészete. <i>Szabó Károly</i>	368
*Klasszikus Regénytár. cs.	248
Középiskolai Műszótár, szerk. Simonyi Zsigmond. <i>Tolnai Vilmos</i>	700
Kreskay Imre irataiból, költői levelezések. Közli Hattyuffy Dezső. <i>Császár Elemér</i>	624
Kúnos Ignác: Janua linguæ Ottomanicæ. <i>Mészáros Gyula</i>	143
Laczó Viktor: Mirabilia Romæ. <i>Findly Gábor</i>	765
Lygdami carmina, ed. Geyza Némethy. <i>Hegedüs István</i>	613
Magyar regényírók II. és III. sorozat. <i>Császár Elemér</i>	301
Melich János: Szláv jövevényszavaink. <i>Hajnal Márton</i>	231
Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei, ford. Lukinich Imre. <i>Darkó Jenő</i>	754
+Nádai Pál: A magyar népetimologia. k. i.	253
Némethy Géza: A római elegia. <i>Reményi Ede</i>	223
Pápay József: Osztják népköltési gyűjtemény. <i>Kiss Imre</i>	366
Pecz Vilmos: A classica philologia jövője. <i>Darkó Jenő</i>	303
*Radnai Rezső: Báró Eötvös József emlékezete. Sz. M.	394
+Simonyi Zsigmond: Az ikes ragozás története. k. i.	253
Šurmin, Gjuro: Hrvatski preporod. <i>Hajnal Márton</i>	751
+Szeremley Császár Loránd: Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról. sz.	646

* A * jelzett művek a Vegyesek, a † jelöltek a Könyvészet rovatában vannak ismertetve.

	Lap
Szinnyei Ferencz: Arany Toldi Szerelmének forrásai. <i>Tolnai Vilmos</i>	228
Szinnyei József: Magyar nyelvhasználat. <i>Pápay József</i>	446
†Szolár Ferencz: Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésválto- zásokról. <i>sz.</i>	646
†Teleky István: A tárgyeset használata Arany Jánosnál. <i>i.</i>	397
Thúry József: Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. <i>Pröhle Vilmos</i>	299
Tóth András: Sevilla csillaga és Andalusia Cidje. <i>Gulyás Pál</i>	450
†Vargha Damján: A magyar iskolai helyesírás szabályai. <i>egy.</i>	472
Vikár Béla: Somogy megye népköltése. <i>Dombi Márk</i>	371
Yolland, Arthur B.: Alexander Petőfi. <i>Schmidt Márton</i>	764
Zrínyi Miklós, gróf, költői művei, kiadták Széchy-Badics, <i>Császár Elemér</i>	761
Zsigmond Ferencz: Lévy József költészete. <i>Császár Ernő</i>	622

III. Külföldi irodalom.

*Aubert: Le Latin langue internationale. <i>Marót Károly</i>	391
Bibliothèque de l'École Française d'Extrême Orient. Volume II. <i>Kégl Sándor</i>	635
Brunot, F.: Histoire de la langue française, I. <i>Birkás Géza</i>	149
Cinquini, A.: Index Phædranus. <i>Pécsy Béla</i>	309
Čurčin, M.: Das serbische Volkslied. <i>Hajnal Márton</i>	377
Gnerich, E.: Andreas Gryphius und seine Herodes-Epen. <i>Bleyer Jakab</i>	460
Hauvette, A.: Un poète ionien du VII-e siècle. <i>Kallós Ede</i>	65
Hertel: Bunte Geschichten von Himalaja. <i>Kégl Sándor</i>	75
*Hoyer, K.: Zur Einführung in die Goethe-Literatur, <i>Bleyer Jakab</i>	317
Inama, V.: Antichità Greche. <i>Láng Nándor</i>	312
Kenyon, F. G.: The evidence of Greek papyri with regard to textual criticism. <i>Kallós Ede</i>	374
Longinus on the sublime, translated by Priekard. <i>Kropf Lajos</i>	771
Lucani M. Annæi, de bello civili libri decem, ed. C. Hosius. <i>Pécsy Béla</i>	382
Lucerna, C.: Die südslavische Ballade. <i>Hajnal Márton</i>	377
Ludwig, A.: Das Urteil über Schiller im neunzehnten Jahrhundert. <i>Schmidt Henrik</i>	72
Malagoli, G.: Ortoepia e ortografia italiana. <i>Zambra Péter</i>	459
Manitius, M.: Mären und Satiren aus dem Lateinischen. <i>Katona Lajos</i>	627
Mehemeds des Zweiten, Der Divan Sultan, herausg. v. Jacob. <i>Kégl Sándor</i>	706
Mehemed Tschelebi. <i>U. az</i>	152
Merlant, J.: Le roman personnel. <i>Szabó Károly</i>	239
Meyer, Richard M.: Deutsche Stilistik. <i>Petz Gedeon</i>	766
D'Ovidio, F.: Il Purgatorio e il suo preludio. <i>Kaposi József</i>	774
Panzini, A.: Dizionario moderno. <i>Zambra Péter</i>	458

	Lap
Parisi, P.: Compendio di letteratura universale. <i>Császár Elemér</i> ...	310
Passerini e Mazzi: Bibliografia Dantesca. <i>Cs. Papp József</i> ...	71
Pater, W.: Griechische Studien. <i>Latkóczy Mihály</i> ...	146
Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters, I. Band, 2. Heft. <i>Kalocsay Endre</i> ...	631
Schrijnen, J.: Inleiding tot de studie der vergelijkende indogermaansche taalwetenschap. <i>Kégl Sándor</i> ...	308
Schröder, E.: Schiller in dem Jahrhundert nach seinem Tode. <i>Schmidt Henrik</i> ...	72
Ulrich, J.: Proben der lateinischen Novellistik des Mittelalters. <i>Katona Lajos</i> ...	627
*Wendland, P.: Schlussrede d. 48. Versammlung deutscher Philologen u. Schulmänner. <i>Endrei Gerzson</i> ...	392
Wilamowitz-Möllendorf: Satzungen einer milesischen Sängergilde. <i>Kallós Ede</i> ...	236
Wilamowitz-Krumbacher-Wackernagel-Leo-Norden-Skutsch: Die griechische und lateinische Literatur und Sprache. <i>U. az</i> ...	703
Zielinski, Th.: Die Antike und wir. <i>Hornyánszky Gyula</i> ...	452

IV. Philologiai program-értekezések.

Bausz Teodorik: Tóth Lőrincz. <i>Major Károly</i> ...	243
Garzó Béla: Jókai regénytárgyai. <i>U. az</i> ...	385
Gácsér József: Gaal György élete és munkássága. <i>U. az</i> ...	387
Gurnesevits Lajos: M. Tullius Cicero Divinatio in Q. Cæcilium című beszédének fordítása. <i>Incze József</i> ...	783
— — M. Tullius Cicero beszéde Verres ellen. A büntetések. <i>U. az</i> ...	783
Kardos Aladár: Petőfi Apostola. <i>Major Károly</i> ...	386
Kálmán János: Homeros és Vergilius alvilága. <i>Incze József</i> ...	782
L. Keczer Géza: Tacitus dialogusa. <i>Wirth Gyula</i> ...	781
Klauber Frigyes: Kovács Pál és a novella. <i>Major Károly</i> ...	242
Klima Lajos: Eutropius. (ford.) <i>Incze Béni</i> ...	710
Kovács Géza: Sipos József nyelvészeti munkássága. <i>Császár Ernő</i> ...	776
Kovács János: Kazinczy Ferencz és Kis János. <i>Major Károly</i> ...	637
Kubicsek Albert: Marie de France. <i>Gagyhy Dénes</i> ...	75
Laukó Albert: A római város a császárság két első századában. <i>Findly Gábor</i> ...	780
Madarász Flóris: A modern dráma. <i>Major Károly</i> ...	244
D. Nagy Sándor: Sophocles mythológiája. <i>Klima Lajos</i> ...	637
Neogradi Gilbert: Az őskeresztények Savariában. <i>Récsey Viktor</i> ...	76
Nyusztay Antal: Homeros Zeusa. <i>Hornyánszky Gyula</i> ...	777
Osztern Salamon: Horatius és Lucilius. <i>Wirth Gyula</i> ...	462
Perényi József: Borúth Elemér. <i>Major Károly</i> ...	711
Rappensberger Vilmos: Sicilia és régi klasszikus emlékei. <i>Láng Nándor</i> ...	780

	Lap
Schmidt Márton: Az Erechtheion és a Nike-templom. Gardner Ancient Athens VIII. fejeinek fordítása. <i>Láng Nándor</i> ...	777
Soós József: Az athéni akropolis. <i>Geréb József</i> ...	708
Szabó Sándor: A magyar népdal történeti korai. <i>Major Károly</i> ...	384
Tafferner Béla: A Laokoon-csoport. <i>Láng Nándor</i> ...	779
Varga Gábor: A görög nő társadalmi helyzete és a görög családi élet. <i>Klíma Lajos</i> ...	637
Vértessy Dezső: Sávitrí a Mahábháratából. <i>Gerecs Szal. Ferencz</i> ...	464
Vojtkó Pál: Himfy szerelmei. <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	776
Vucskics Jenő: Egy történeti személy két költői földolgozása. <i>Major Károly</i> ...	385
Vujsz János: Catilina összeesküvése. <i>Klíma Lajos</i> ...	711
Zalai Mihály: Petőfi mint színész. <i>Révai Sándor</i> ...	244

V. Budapesti Philologiai Társaság.

A Társaság XXXI. közgyűlése 1906. január 10-én ...	153
I. Elnöki beszéd, <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	153
II. Emlékbeszéd Szász Károly felett. <i>Gyulai Ágost</i> ...	156
III. Titkári jelentés, <i>Vári Rezső</i> ...	164
IV. A vidéki vándorgyűlések dolgában kiküldött bizottság javaslata	168
V. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése ...	171
Jegyzőkönyv a közgyűlésről ...	175
Főolvasó és választmányi ülések 77, 175, 245, 313, 388, 465, 638, 712, 785	
A B. Ph. Társaság tagjai ...	799

VI. A philologia halottai.

Bausz J. Theodorik. <i>Tihanyi Gál</i> ...	388
Csaplár Benedek. <i>p. a.</i> ...	640
Hajnal Imre. <i>pa.</i> ...	179
Hajnal Márton. <i>Bajza József</i> ...	713
Latkóczy Mihály. <i>Hornýánszky Gyula</i> ...	640
Széchy Károly. <i>Hegedüs István</i> ...	177
Usener Hermann. <i>L(atkóczy) M(ihály)</i> ...	78
A philologia halottai 1905-ben ...	470

VII. Vegyesek.

Adalék színműirodalmunk történetéhez. <i>Lukinich Imre</i> ...	641
A homeroszi eposzok hatása. <i>K. L.</i> ...	246
A Gesta Romanorum legrégebbi kézírata. <i>Katona Lajos</i> ...	466
Aphrodisias. <i>Láng Nándor</i> ...	180
Arany Hid-avatása és Mistral Miréio-ja. <i>Szigetvári Irén</i> ...	787
Arany János «Ágnes asszony»-áról. <i>Gärtner Henrik és Petz Gedeon</i>	182

	Lap
Arany János három alkalmi rigmusa. <i>Gyöngyösy László</i>	250
A Σαβάρτοι ἄσφαλοι kérdéséhez. <i>D. J.</i>	390
Az Addenda Glossario M. I. L. R. H. cz. czikkhez	788
Az Apor-codextről. <i>Cs. E.</i>	468
Az ember tragédiája és Arany János egyik balladája. <i>Lengyel Miklós</i> ...	315
Az olympiai Heraion két oszlopának fölállítása. <i>I.</i>	251
Az újszövetség héber fordítói. <i>Marmorstein Artúr</i>	715
Barlám és Jozafát legendája. <i>cs.</i>	82
Bibliografiai ritkaságok. <i>Szabó Károly</i>	786
Cipar Timoteusz emlékezete. <i>Siegescu József</i>	79
Egy régi szindarab. <i>Barta Mór</i>	393
Egy új német folyóirat	396
Helyreigazítás	318
Helyreigazítás. <i>Balogh Miklós</i>	252
Helyreigazítás. <i>Vértesy Jenő</i>	469
Hibaigazítás	183
Insula. <i>Cs. J.</i>	396
Kazinczy és a debreczeniek. <i>Barcsa János</i>	313
Losontzi Istvánról. <i>Gyulai Agost</i>	249
Magyar vonatkozás Voltaireben. <i>György Zsigmond</i>	715
Megellenez. <i>Katona Lajos</i>	182
Némethy Géza Tibullusáról	81
Népmívelés	318
Philomena. <i>Vértesy Dezső</i>	252
Schedel nem Schedius. <i>h.</i>	785
Széchenyi Múzeuma, a M. Tud. Akadémia —	80
The Modern Language Review. <i>Yolland Artúr B.</i>	82
Toldi Szerelmének forrásaihoz. <i>V. J.</i>	247
Trajanus nyugvóhelye. <i>F. G.</i>	468
Új adat a görög gyorsírás régiségéhez. <i>l.</i>	180
Új görög történetíró. <i>l.</i>	180
Válasz Vértesy Jenő úr helyreigazítására. <i>Kerestély Olga</i>	645
Vári Rezső: Zur Überlieferung mittelgriechischer Taktiker	317
Verseghy egyik költeményéhez. <i>Gálos Rezső és cs.</i>	714
Xerxes gögje. <i>G. J.</i>	389

VIII. Könyvészet.

A magyar philologiai irodalom 1905-ben. <i>Hellebrant Árpád</i>	473
Külföldi könyvészet: I. Classica philologia. <i>Láng Nándor</i>	86, 254, 398
“ “ II. Modern philologia. <i>Császár Elemér</i>	183, 319, 574, 647, 718, 790
Philologiai programm-értekezések 1904/5-ben	84
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	84, 253, 318, 397, 471, 646, 716, 788

CLASSICA PHILOLOGIA ÉS GÖRÖG-LATIN PHILOLOGIA.¹⁾

A Tekintetes Akadémia I. osztályának folyó év februárius 20-iki ülésén tartott székfoglalómban²⁾ azt vitattam, hogy sem nem helyes, sem nem időszerű a classica philologia tárgyára nézve Wolf Frigyes Ágost hírneves német philologus óta mai napig általánosan elfogadott ama nézet, hogy a classica philologia az ókori görögökre és a rómaiakra vonatkozó ismeretek összegét képezi, és úgy értelmeztem ezt a tudományt, hogy annak tárgya általában véve a görögség és latinság; mivel pedig görögség és latinság nemcsak az ókorban, hanem a középf- és újkorban is létezik, úgy vélekedtem, hogy a középf- és újkori görög és latin philologia az ókori görög és latin philológiával együvé tartozik, s mint ilyen a classica philológiának integráló részét képezi. Szóval, azt fejtegettem, hogy az ó-, középf- és újkori görög és latin philologia egy tudomány, és ezt a tudományt neveztem classica philológiának. Az ó-, középf- és újkori görög philologia összetartozandóságát az anthropologia és ethnologia, a történet, művészet, nyelv és irodalom köréből vett érvekkel bizonyítottam. A latin philológiát illetőleg be kellett ugyan ismernem, hogy ott a középf- és újkori rész nem áll, mert nem állhat, oly szoros kapcsolatban az ókorival, mint a görögben, mert a latin nemzet az ókor végső határán kiveszett, míg a görög mai napig él; mindazonáltal abbéli meggyőződésemmek adtam kifejezést, hogy tekintettel arra, hogy a latin nyelvnek és latin nyelvű irodalomnak a középf- és újkoron át tartó uralma azt az óriási hatást tükrözteti vissza, melyet a latin nemzet hatalmas kulturája egész Európára gyakorolt: helyesen cselekszünk, ha nemcsak a görögnel, hanem a latinnál is hozzátcsoljuk a középf- és újkori philológiát az ókorihoz.

¹⁾ Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának 1905. november 6-ikán tartott ülésén.

²⁾ A classica philologia jövője tekintettel hazai viszonyainkra. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. XIX. kötet. 5. szám. 1905.

Ámde az ókori görög és latin philologia művelői (a classikus philologusok), mint székfoglalóban kiemeltém, általában véve nem hajlandók ezt az összetartozandóságot elismerni, és főképen ebbeli visszautasító magatartásuk folytán következett be az az állapot, hogy jelenleg a közép- és újkori görög és latin philologia magát két különálló tudománynak tekinti, és a classica (ókori görög és latin), germán, angol, román, szláv, keleti és indogermán philológiával egy rangba helyezkedik. A classikus philologusok különösen azt hangoztatják, hogy a classica philologia annál a nagy különbségnél fogva, mely a pogány és a keresztény kultúra között van, «egészen más valami», mint a közép- és újkori görög és latin philologia; hogy a régiség-tudomány (Altertumswissenschaft) föladata megérteni a világ legzártabb s egyszersmind leggazdagabb kultúráját,¹⁾ t. i. az ókori görögökét és a rómaiakét. Nem akarok érveléseim ismétlésébe bocsátkozni, de azzal az állítással szemben, mintha a classica philologia egészen más valami volna, mint a közép- és újkori görög és latin philologia, szabadjon legalább ráutalnom székfoglalóm ama részére, a hol kifejtettem azt, hogy a kereszténység a görögség történeti fejlődésének természetes momentuma, hogy nem is lehetünk abban a helyzetben, hogy a görög nép és szellem nagyságát kellőképen méltányoljuk, ha a keresztény görögséget elválasztjuk a pogánytól, és hogy keresztény művelődésünk forrása is görög, hogy tehát a kereszténység nem az az áthidalhatatlan mélység, mely bennünket az ókori görögségtől elválaszt, hanem ellenkezőleg a pogányságot és kereszténységet egyaránt magáénak valló görögség révén az a kapocs, mely jelenünket a görögség ókorához hozzáfűzi. Szóval, a pogány görögség különbözik ugyan a keresztény görögségtől, de nem egészen más valami, mint emez; az ókori görögök és a rómaiak pogány kultúrája egy teljesen kikerekített, sajátos jellegű és páratlan gazdagságú művelődés ugyan, de nem volt annyira zárt, hogy ne vált volna épen a kereszténység dúsan termő talajává. Ha tehát már a pogányság és kereszténység között fennálló különbségből merített ellenérv se döntheti meg a pogány és keresztény görögség összetartozandóságát bizonyító momentumok hitelét, úgy bizonyára még sokkal kevesebb jelentőséggel bír annak hangoztatása, hogy az ó-, közép- és újkori görög és latin philológiának egy tudománynya egyesítését már annak óriási, egy ember erejét messze

---

¹⁾ Wilhelm Kroll, Das Studium der klassischen Philologie, Ratschläge für angehende Philologen, Greifswald, Julius Abel 1905, 22-ik lap: Die Altertumswissenschaft . . . strebt nach dem Verständniss der geschlossensten und zugleich reichsten Kultur, welche die Weltgeschichte gesehen hat.

felülmúló kiterjedése is akadályozza. Mintha bizony annak szemmel tartása szabná meg valamely tudomány határait, hogy mennyit bír el egy ember ereje; mintha bizony nem volna minden tudomány (tehát már az ókori görög és latin philologia is) oly nagy, hogy annak egyenletes bírása messze felülmúlja az egyén képességeit! Épen azért a tudományok művelésében is uralkodóvá lett a munkafelosztás elve, mely szerint minden tudós megtalálja a maga munkakörét tudományának nagy birodalmában. Megtalálhatja tehát a philologus is működési körét a görög és latin philologia egyik vagy másik főrésztében, minők: az ókori görög és latin, a középkor- és újkori görög, a középkor- és újkori latin (vagy ó-, középkor- és újkori görög, ó-, középkor- és újkori latin) philologia. Azt se tudom belátni, miért volna a görög-latin philologia bármelyik részének kialakulása és haladása az által megakadályozva, hogy más részekkel együtt egy nagyobb kiterjedésű tudomány körébe tartozik, föltéve természetesen (a mint már székfoglalómban is hangsúlyoztam), hogy minden rész az egész «integráló» részének, tehát a tudományos kutatás szempontjából egyenrangúnak tekintetik. Hogy a byzantiumi (középkor- és újkori görög) philologia, mely jelenleg mint különálló tudomány oly hatalmas fejlődésnek indult, régebben épen a classica philológiával való kapcsolatában szynylódott, annak oka nem magában a kapcsolatban, hanem abban a hamis fölfogásban keresendő, mely a byzantiumi philológiát nem egyenrangú tudománysszaknak, hanem a classica philologia «megtúrt függelékének» tekinti. Ám különbözhetnek ugyan valamely nép kultúrájának egyes korszakai jelentőség tekintetében (így pl. már az ókori görögségnek se egyenlően fontos és kiváló minden korszaka), de mivel a kutatás föladata az igazság földerítése, a tudomány emberének felül kell emelkednie a rokonszenv vagy ellenszenv, túlbecsülés vagy alábecsülés szűlte elfogultságon, és ugyanazzal az elmélyedéssel és kitartással tartozik tudományának bármely részét tanulmányozni és kutatni, mert a tiszta tudomány szempontjából minden résznek megvan a maga jelentősége és értéke. Így pl. igaz ugyan, hogy az ókori görögség classikus korszaka teremtette meg a költészet, philosophia és művészet örök időkre szóló emlékeit, de a classikus időket követő alexandriai korszak adta meg ezeknek a tudomány és a világalalom kifejlesztésével az erőt és hatalmat ahhoz, hogy örökre fennmaradjanak és hassanak: ez a korszak hozta létre a tudományt, idézte elő Nagy Sándorban az ókori görögség leghatalmasabb politikai erő kifejtését, és tette a Kr. e. harmadik századot a görög művelődésnek egyedül a modern művelődéssel összehasonlítható tetőpontjává. Vagy pl. a középkori görögség kultúrája az esztetikai érték tekintetében össze se hasonlítható ugyan az ókorival, de világra szóló fontossága a keresztény művelődés tekintetében tagadhatatlan;

az újkori görög nyelv se vetekedhetik tökéletesség tekintetében az ókori-val, de már csak páratlan analogikus képződésekben mutatkozó sajátosságainál fogva is a nyelvtudomány nagybecsű objectuma. Ezekben kívántam az ó-, közép- és újkori görög és latin philologia összetartozandóságára vonatkozólag székfoglalóban kifejtett érveimet megtoldani, és örömömre szolgál tudnom azt, hogy a byzantiumi tanulmányok mestere, Krumbacher, is bizonyos mértékben helyesli fölfogásomat. Ő ugyanis székfoglaló értekezésem megküldése alkalmából (1905 márczius 8-ikán) hozzám intézett hosszabb levelében, tekintettel a közép- és újkori görög és latin philológiának azóta való hatalmas föllendülésére, a mióta megszűntek a classica philologia függelékei gyanánt szerepelni, nevezett két philologia különállása hívének vallja ugyan magát,¹⁾ de beismeri, hogy a classica és a közép- és újkori görög és latin philologia szoros kapcsolatban állanak egymással, és egymást kölcsönösen támogatják.²⁾ Ennek a beismerésének ad kifejezést Krumbacher akkor is, mikor a classica és a közép- és újkori görög és latin philológiának egymáshoz való viszonyára nézve ezeket mondja: Die Trennung hat sich von Tisch und Bett, wenn auch «nicht vom täglichen Umgang», vollzogen, és: Unser Prinzip ist jetzt: Getrennt marschieren und «vereint schlagen». Nem is ellenzi az ó-, közép- és újkori görög és latin philologia kézikönyvének székfoglalóban megpendített eszméjét, de azt tartja helyesnek, hogy nevezett munka ne a «classica» philologia, hanem a «görög és latin» philologia kézikönyvének nevezetessék.³⁾

Krumbachernek a «classica» philologia elnevezésre tett észrevételei újabb megfontolásra bírtak, s főképen azért kívántam ezúttal ennek az elnevezésnek ügyében fölszólalni. A classicus szóra nézve ugyanis köztudomású, hogy a római polgárok Servius Tullius által adóosztályokba (classes) lévén osztva, az első osztályba tartozókat, mint legtöbbet fizetőket s így legelőkelőbbeket *πρῶτοι ἐξοχῶν* classici-nek nevezték, s hogy ez a kifejezés azután általában véve első, előkelőt jelentett. Így Aulus Gellius a Kr. u. II. században az első rangú

¹⁾ Der mächtige Aufschwung der zwei letzteren (t. i. a közép- és újkori görög és latin philológiáé) datiert doch erst seit der Zeit, dass sie aufgehört haben, als Anhängsel der ersteren (t. i. a classica philologia) zu fungieren.

²⁾ Gewiss haben die «klassische» und die mittel- und neugriechische (lateinische) Philologie einen engen Zusammenhang und unterstützen sich gegenseitig.

³⁾ Das Richtige wäre, das Handbuch zu betiteln: «Handbuch der griechischen und lateinischen Philologie».

(görög és latin) író *classicus scriptor*-nak nevezi,¹⁾ és idők folytán ez az elnevezés általában véve az ókori görögségre és latinságra vonatkozólag használtatott. Én már most székfoglalóm megírásakor úgy vélekedtem, hogy a *classikus*-féle megtisztelő elnevezést a görögségnek és latinságnak nemcsak ó-, hanem közép- és újkora is megérdemli, mert hiszen az egymással benső viszonyban álló görögség és latinság a maga egészében és teljességében az a páratlan hatalom, mely Európa kultúráját megteremtette, s azért arra határoztam el magamat, hogy a *classikus* elnevezést kiterjesztem a közép- és újkori görögségre és latinságra is, hogy ily módon egy lehetőleg egyszerű elnevezést nyerjek az egész görög és latin philologia számára. Csakhamar be kellett azonban látnom (főképen Krumbacher figyelmeztetése folytán),²⁾ hogy a *classikus* szónak az ókori görögségre és latinságra vonatkozó értelme immár annyira megcsontosodott, hogy minden rugékonyságát elvesztette ahhoz, hogy a közép- és újkori görögségre és latinságra is kiterjeszthető legyen; sőt be kellett látnom azt is, hogy ez az elnevezés a vele együtt járó elfogult nézetek miatt sem alkalmas arra, hogy olyan tudományos területek megnevezésére is használtassék, melyek ellen épen a szokásos szűkkeblű tudós fölfogás irányul. Ámde székfoglalómnak nem is az volt a célja, hogy a «*classikus*» elnevezésnek tágabb értelemben való használhatóságát kimutassam, hanem hogy az ó-, közép- és újkori görög és latin philológiának egy tudományként való összetartozandóságát bizonyítsam; ha tehát ezt a tudományt a fent említett okoknál fogva nem nevezhetjük «*classica*» philológiának, akkor nevezzük azt *görög-latin philológiának*. Ám használják az ókori görög és latin philologia megnevezésére a «*classica philologia*» kifejezést, de annyi bizonyos, hogy ha az egész görögség és latinság tanulmánya egy nagy tudomány zászlaja alá tartozik, akkor a *classica philologia* nem jelenthet többé egy teljesen különálló, független tudományt, hanem csakis részét képezheti a *görög-latin philológiának*, épen úgy, mint a közép- és újkori görög, és a közép- és újkori latin philologia. Jól tudom, hogy ez a fölfogás ez idő szerint nem népszerű, de meg vagyok róla győződve, hogy a nevezett három, jelenleg különálló tudomány ama benső igazságnál fogva, mely összetartozandóság-

¹⁾ Noctium Atticarum libri XX czímű munkájában (XIX, 8, 15) ezt mondja: *classicus assiduusque aliquis scriptor, non proletarius*.

²⁾ Fentebb említett levelében ezt írja: Der (ja überhaupt unsinnige und nur konventionelle) Name «klassische Philologie» hat nun einmal die ganz bestimmte Beziehung auf antik griechische und antik lateinische Zeit, wobei die «klassische» Periode als Mittelpunkt der Forschung gedacht ist.

gukat jellemzi, előbb-utóbb egy nagy tudományyá fog egyesülni, különösen, ha majd a középi és újkori görögség és latinság is kellőképen föl lesz dolgozva, és ha modern kultúránknak idővel való előhaladása és a görög-latin művelődéstől mindinkább bekövetkező eltávolodása a görögséggel és latinsággal foglalkodó tudományokat, hogy elkülönülten el ne erőtlenedjenek, egyesülésre, egyesült erő kifejtésre fogja bírni. Bennünket magyarokat, mint székfoglalóban is kiemelttem, különösebb tudományos érdekek is arra utalnak, hogy foglalkozzunk ne csak az ókori, hanem a középi és újkori görögséggel és latinsággal is; hiszen a byzantiumi történeszeknek reánk vonatkozó tudósításai vándorlásaiktól és a honfoglalástól kezdve egészen Hunyadi János koráig terjednek, és a magyarországi latinságnak művelődésünkre nézve nagy jelentőségű uralma fennáll egészen forradalmunk koráig.

A görög-latin philologia hatalmas kiterjedésű tudományának kialakítása és tárgyalása céljából két nagy munkára van szükség, t. i. *a görög-latin philologia kézikönyvére és lexikonára*, melyek közül az előbbi ennek a tudománynak anyagát monographiákban, az utóbbi szótári rendben tárgyalná. A görög-latin philologia kézikönyvének létesítése annyira költséges ugyan, hogy arra ez idő szerint nem gondolhatunk, de lehetőknek mutatkozik a görög-latin philologia lexikonának megalkotása, oly módon, hogy az *Ókori Lexikonhoz* a M. Tud. Akadémia Classica-philologiai Bizottságának támogatásával *pótkötetet adunk a középi és újkori görögség és latinság köréből*. Ne riaszson bennünket vissza, hogy a görög-latin philologia conceptiója még nem népszerű, és hogy a nevezett tudományt szolgáló két munkának az úttörés nehézségeivel kell megküzdenie! Nem követhetünk mindenben szentesített nyomdokokat, ne álljuk tehát, ha kell, egy helyesebb, haladottabb fölfogással megelőzni a külföldet!

(Budapest.)

PECZ VILMOS.

DE AUCTORE PANEGYRICI IN MESSALLAM.¹⁾

Inter Tibulli carmina legitur (l. IV. 1.) poema de laudibus Messallæ, quod vulgo Panegyricus in Messallam inscribitur. Scriptum est a. 31. a. Chr. n. paulo post Kalendas Ianuarias, quo die M. Valerius Messalla Corvinus una cum Octaviano consulatum inierat, ut ex vss. 188. sqq. elucet. Auctor ignotus imitatur Catullum, Vergili

¹⁾ Commentatio in publico Academiæ Hungariæ consessu die 9. Oct. a. 1905. recitata.

Eclogas et partes Georgicorum nondum editorum, quas poeta ille maximus aut publice recitasse aut amicis legendas misisse putandus est.

Panegyricum Tibullo tribui non posse iam pridem inter viros doctos constat; ego *Propertio vindicandum esse censeo*. Sententiam meam confirmat:

I. Insolens nominum, quæ dicuntur, abstractorum usus Propertio proprius. Vide Paneg. vs. 29: «Non tua maiorum contenta est gloria fama»; cf. Prop. II. 7, 17: «Hinc etenim tantum meruit mea gloria nomen.» — Paneg. 45: «Nam seu diversi fremat inconstantia vulgi» i. e. vulgus inconstans; cf. Prop. I. 16, 37: «Te non ulla meæ læsit petulantia linguæ» et III. 16, 17: «Sæva canum rabies morsus avertit hiantes.» — Paneg. 112: «Terna minus Pylæ miretur sæcula famæ» i. e. longam vitam Nestoris clari; cf. Prop. I. 13, 23—24: «Non sic cælestem flagrans amor Herculis (i. e. Hercules amans) Heben Sensit in Oetæis gaudia prima iugis», I. 20, 15—16: «Quæ miser ignotis error perpessus in oris Herculis», i. e. Hercules errans, II. 30, 35: «Oægri quædam compressa figura» i. e. ab Oægropulchro, III. 4, 8: «Et solitum armigeri ducite munus equi» i. e. equum solito munere fungentem, III. 9, 54: «Parthorum astutæ tela remissa fugæ» i. e. tela Parthorum fugientium, III. 19, 21: «Tuque o Minoa venundata, Scylla, figura» i. e. a Minoe formoso, IV. 7, 57: «Una Clytemæstræ stuprum vehit» i. e. Clytemæstram adulteram. — Paneg. 180: «Languida non noster peragit labor otia» et 189: «Cum memor ante actos semper dolor admonet annos»; cf. Prop. I. 18, 13: «Quamvis multa tibi dolor hic mens aspera debet», I. 18, 29: «Et quodcumque meæ poterunt narrare querelæ», III. 5, 4: «Nec bibit e gemma divite nostra sitis.»

II. Similis usus aliorum verborum. *Vestigia pro pedes*: cf. Paneg. 13: «Læta Molorcheis posuit vestigia tectis» et Prop. II. 9, 45: «Nec domina ulla meo ponet vestigia lecto»; adde Prop. I. 3, 9: «Ebria cum traherem multo vestigia Baccho.» — *Addere pro imponere*: cf. Paneg. 133—134: «additus aris Lætior eluxit structos super ignis acervos» et Prop. II. 13, 33: «Et sit in exiguo laurus super addita busto.» — *Negationum cumulatio*: cf. Paneg. 164: «Nulla nec exustas habitant animalia partes» et Prop. II. 19, 5—6: «Nulla neque ante tuas orietur rixa fenestras, Nec tibi clamatæ somnus amarus erit»; adde Prop. III. 13, 23: «hic nulla puella Nec fida Euadne, nec pia Penelope.» — *Deficio pro desino*: cf. Paneg. 191: «Non te deficient nostræ memorare Camenæ» et Prop. I. 8, 23: «Nec me deficiet nautas rogitare citatos.» — *Properare similiter positum*: cf. Paneg. 205: «Seu matura dies celerem properat mihi mortem»

et Prop. II. 28, 25: «Quodsi forte tibi properarent fata quietem.» — *Nare* sive *natare* pro *navigare*: cf. Paneg. 70: «Illum inter geminæ nantem confinia mortis» (de Ulixæ inter Scyllam et Charybdim navigante) et Prop. III. 12, 32: «Totque hiemis noctes totque natasse dies» (de eodem).

III. Similitudo sententiarum. Cf. Paneg. 3—4. et 7: «a meritis si carmina laudes, Deficiant: humilis tantis sim conditor actis... Est nobis voluisse satis» et Prop. II. 10, 5—6: «Quod si deficiant vires, audacia certe Laus erit: in magnis et voluisse sat est». — Paneg. 10: «puro testantur sidera cælo» et Prop. II. 27, 3—7: «Quæritis et cælo, Phœnicum inventa, sereno, Quæ sit stella homini commoda quæque mala.» — Paneg. 67—68: «inferno Plutonis subdita regno Magna deum proles» et Prop. IV. 11, 3: «Cum semel infernas intrarunt funera leges.» — Paneg. 143: «Nec qua regna vago Tomyris finivit Araxe» et Prop. II. 11, 51: «vaga flumina Nili»; adde Prop. I. 20, 10: «Sive ubicumque vago fluminis hospitio» et III. 15, 27: «Sæpe vago Asopi sonitu permota fluentis.» — Paneg. 178: «Ipse mihi non si præscribat carmina Phœbus» et Prop. IV. 1, 133: «Tum tibi pauca suo de carmine dictat Apollo.»

IV. Similitudo in rebus mythicis. Paneg. 50—51: «Vixerit ille senex (sc. Nestor) quamvis, dum terna per orbem Sæcula fertilibus Titan decurreret horis» et ibid. 112: «Terna minus Pylæ miretur sæcula famæ»; cf. Prop. II. 13, 46: «Nestoris est visus post tria sæcla cinis.» — Auctor Panegyrici vss. 48—78. Messallam, oratorem magnum, cum heroibus Homeri eloquentissimis, Nestore et Ulixæ comparat et digressionem facta *totum Odysseæ argumentum* enarrat:

Non Pylos aut Ithace tantos genuisse feruntur,
Nestora vel parvæ magnum decus urbis Ulixen,
Vixerit illa senex quamvis, dum terna per orbem
Sæcula fertilibus Titan decurreret horis,
Ille per ignotas audax erraverit urbes,
Qua maris extremis tellus includitur undis.
Nam Ciconumque manus adversis reppulit armis,
Nec valuit lotos cæptos avertere cursus,
Cessit et Aetnæ Neptunius incola rupis
Victa Maroneo fœdatus lumina Baccho:
Vexit et Aeolios placidum per Nerea ventos:
Incultos adiit Læstrygonas Antiphatenque,
Nobilis Artacie gelida quos irrigat unda:
Solum nec doctæ verterunt pocula Circes,
Quamvis illa foret Solis genus, apta vel herbis
Aptaque vel cantu veteres mutare figuras:
Cimmerion etiam obscuras accessit ad arcis,

Quis nunquam candente dies apparuit ortu,
 Seu supra terras Phœbus seu curreret infra:
 Vidit, ut inferno Plutonis subdita regno
 Magna deum proles levibus discurreret umbris,
 Præteritque cita Sirenum litora puppi.
 Illum inter geminæ nantem confinia mortis
 Nec Scyllæ sævo conterruit impetus ore,
 Cum canibus rabidas inter fera serperet undas,
 Nec violenta suo consumpsit more Charybdis,
 Vel si sublimis fluctu consurgeret imo,
 Vel si interrupto nudaret gurgite pontum.
 Non violata vagi sileantur pascua Solis,
 Non amor et fecunda Atlantidos arva Calypsus,
 Finis et erroris miseri Phæacia tellus.

Idem facit, sed maiore cum arte narrationis rem brevius comprehendit Propertius III. 12, 23—36, uti amicum suum Postumum, maritum Aeliæ Gallæ, uxoris optimæ, comparat cum Ulixē, Penelopes marito:

Postumus alter erit miranda coniuge Ulixes.
 Non illi longæ tot nocuere moræ,
 Castra decem annorum, et Ciconum mons Ismara, Calpe,
 Exustæque tuæ mox, Polypheme, genæ,
 Et Circæ fraudes, lotosque herbæque tenaces,
 Scyllaque et alternas scissa Charybdis aquas,
 Lampeties Ithacis veribus mugisse iuencos
 (Paverat hos Phœbo filia Lampetie),
 Et thalamum Aeææ flentis fugisse puellæ
 Totque hiemis noctes totque natasse dies,
 Nigrantesque domos animarum intrasse silentum,
 Sirenum surdo remige adisse lacus,
 Et veteres arcus leto renovasse procorum
 Errorisque sui sic statuisset modum.

Hoc loco præter similitudinem totius digressionis etiam singula sunt notanda, ut Paneg. 56—57: «Aetnææ Neptunius incola rupis Victa Maroneo foedatus lumina Baccho», ubi scriptor plurali numero utitur de uno Cyclopi oculo loquens; eodem modo dicit Prop. III. 12, 26: «Exustæque tuæ mox, Polypheme, *genæ*» i. e. oculi; adde Prop. II. 33, 31—32: «peristi Nec non *Ismario* tu, Polypheme, mero» i. e. vino, quod Ulixes a Marone, sacerdote Ismario, accepit. Paneg. 75. de Charybdi: «Vel si *interrupto* nudaret gurgite pontum»; cf. Prop. III. 12, 28: «*alternas scissa* Charybdis aquas». Paneg. 70: «Illum inter geminæ *nantem* (i. e. navigantem) confinia mortis»; cf. Prop.

III. 12, 32: «Totque hiemis noctes totque *natasse* (i. e. navigasse) dies»; agitur autem utrobique de Ulixē navigante, ut iam supra vidimus. Cf. etiam finem narrationis apud utrumque scriptorem: Paneg. 78: «Finis et *erroris miseri* Phæacia tellus» et Prop. III. 12, 36: «*Errorisque* sui sic statuisset modum»; adde Prop. I. 20, 15—16: «Quæ *miser* ignotis *error* perpressus in oris Herculis.» — Paneg. 120: «Quis *Amythaonius* nequeat certare *Melampus*» et Prop. II. 3, 51—54: «Turpia perpressus vates est vincla *Melampus* Cognitus Iphicli surripuisse boves, Quem non lucra, magis Pero formosa coegit, Mox *Amythaonia* nupta futura domo.» — Paneg. 200: «Posse *Meleteas* nec mallet vincere chartas», ubi *Meleteus* Homerum Smyrnæum¹⁾ significat, quod nusquam alibi huc usque legebatur apud scriptores Latinos; sed cf. Prop. II. 34, 29—30: «Aut quid *Erechthei* tibi prosunt carmina lecta? Nil iuvat in magno vester amore senex», ubi agitur de Homero et *Erechthei* corruptum est. Ego non dubito, quin scribendum sit: «*Quidve Meletei* tibi prosunt carmina lecta?»

V. Similitudo in descriptione mundi silentis et tamquam ore sacris faventis. Paneg. 123—129. agitur de Messalla consule Kalendis Ianuariis publica vota faciente:

Splendidior liquidis cum Sol caput extulit undis
Et fera discordes tenuerunt flamina venti,
Curva nec adsuetos egerunt flumina cursus,
Quin rapidum placidis etiam mare constitit undis,
Ulla nec aerias volueris perlabitur auras
Nec quadrupes densas depascitur aspera silvas,
Quin largita tuis sit muta silentia votis.

Quibuscum cf. Prop. III. 10, 5—10, ubi agitur de Cynthia natali suo vota faciente:

Transeat hic sine nube dies, stent aere venti,
Ponat et in sicco molliter unda minax.
Aspiciam nullos hodierna luce dolentes
Et Niobe lacrimas supprimat ipsa lapis.
Alcyonum positis requiescant ora querelis,
Increpet absumptum nec sua mater Ityn.

Auctor Panegyrici in fine descriptionis ut bonum omen commemorat 133—134:

additus aris
Lætior eluxit structos super ignis acervos;

¹⁾ Sc. a Melete, fluvio Smyrnam alluente.

idem dicit Prop. III. 10, 19—20:

Inde coronatas ubi ture piaveris aras,
Luxerit et tota flamma secunda domo.

VI. Similitudo sortis utriusque poetæ. Auctor Panegyrici queritur se domum magnificam — verisimiliter in distributione agrorum inter veteranos a. 41. a. Chr. n. facta — amisisse vs. 183. et 188: «Nam mihi, cum magnis opibus domus alta niteret... Nunc desiderium superest»; etiam Propertius perdidit — eodem modo — domum paternam, ut IV. 1, 127—128. docemur: «Ossaque legisti non illa ætate legenda Patris et in *tenuis* cogeris ipse *lares*» i. e. e domo magna in domum parvam; adde Prop. IV. 1, 132: «*Matris et ante deos libera sumpta toga*», unde elucet eum in domo matris virilem togam sumpsisse, quod certe non fecisset, nisi paternam domum amisisset. Auctor Panegyrici etiam agros suos perdidit, quos vs. 184—188. ita deflet:

Cui fuerant flavi ditantes horrea sulci,
Horrea fecundas ad deficientia messes,
Cuique pecus denso pascebant agmine colles
Et domino satis et nimium furique lupoque:
Nunc desiderium superest.

Similiter dicit Prop. IV. 1, 129—130. de metatione agrorum veteranis assignatorum:

Nam tibi cum *multi* versarent rura *iuvenci*,
Abstulit *excultas* pertica tristis opes.

Neque tamen auctor Panegyrici omnia bona amisit; dicit enim vs. 90: «Sed licet asperiora cadant spolierque *relictis*»; idem contigit Propertio, ut II. 34, 55—56. docemur: «Aspice me, cui parva domi fortuna *relicta est*.»

Statuamus igitur *Propertium* anno fere 49. natum hunc *Panegyricum scripsisse adolescentulum duodeviginti annorum* neque carmen a quibusdam tantopere reprehensum ingenio eius prorsus indignum putemus. Sit sane opus immaturum ineptissimaque adulatione refer-tum; sed scriptum est dicendi genere vel optimis aureæ ætatis poetis digno versibusque elegantissimis. Ex ungue leonem!

(Budapestini.)

GEYZA NÉMETHY.

VÖRÖSMARTY UTOLSÓ DRÁMÁJA.

(Czillei és a Hunyadiak.)

A költészet egy ágát sem művelte Vörösmarty olyan kedvvel, mint a drámát. Ifjúkori szerelme volt ez, melyhez mindig visszatért. 1821-től 1844-ig tizenegy darabot írt. Teljes készülsége volt hozzá. Shakespeare-től tanult, kinek két tragédiáját le is fordította. A Nemzeti Színház megnyitását szívbeli örömmel üdvözölte, s az első előadás az ő drámai költeményével kezdődött. Az «Athenæum» hasábjain láttak napvilágot színi kritikái, alaposabbak, mint bárkié akkor. Európai műveltségű ember volt, finom, jó ízléssel, és ki tudta válogatni a szemet a polyvából. A «Kegyenczről» szóló bírálatá most is megállhat az utolsó szóig, s a «Bánk bán» kiválóságait is észrevette, bárha nem is méltányolta kellően. Shakespeare-ről, Victor Hugóról s más jelesek-ről sok érdekes és talpraesett megjegyzést tett. A termékeny Szigligeti pályáját nagy figyelemmel kísérte s egészében helyesen értékelte is. Nyugodt, szellemes, jótollú úriembert látunk ülni a kritikai széken, a ki nem epés, mint Bajza, nem lágymeleg, mint Toldy, nem fontoskodó, mint Kelmenfy László, és nem hetvenkedő, mint Vahot Imre.

A ki ilyen kedvvel és hozzáértéssel olyan költői tehetséget párosít, mint Vörösmarty, azt kellene róla hinni, hogy e téren is bőven aratta a babért. Pedig nem úgy volt. Valódi kudarcz ugyan nem érte, de a dicsőség e téren elég szerény volt. «Vernásza» akadémiai jutalmat nyert, s «Marót bánja» elég gyakran került színre. Túlzott érzékenység nem redőzte homlokát miatta, s állandó kedvvel dolgozott drámáin. 1844-ben került színre az utolsó, s talán többet is írt volna még, ha a nagy katasztrófa nem töri össze munkakedve szárnyát.

Ez az utolsó darab a «Czillei és a Hunyadiak», történeti dráma öt felvonásban. Mindössze kétszer került színre s egyszer egyes jeleneteket adtak belőle.¹⁾ Megjelent önálló kötetben s összes munkái minden kiadásában. Eltörték a pálczát fölötte, kimondták rá, hogy «csak történeti kép» s besorozták az irodalmi emlékek közé illő kegyelettel.

Pedig ez a darab — fájdalom, határköve Vörösmarty ebbeli munkásságának — a legjobb drámája, nem szólva a «Csongor és Tündéről», mert ez a bájos mese a legköltőibb valamennyi közt, de egész más nembe tartozik. A fáradtság, ha újra meg újra átolvassuk

¹⁾ Először adták 1844. jan. 18-án. A Nemzeti Színház 1900. november 30-i Vörösmarty-ünnepélyén ebből is adtak elő részletet.

a «Czillei és a Hunyadiak» csengő iambusait, nem fog kárba veszni. fölüdül tőle az emberi szív és elme. Az, hogy e darabnak színpadon nem volt sikere, semmit sem bizonyít. A «Marót bán» színpadon mindig fog kelteni valamelyes érdeket s ez érthető. Mert a színházba járó közönségnek is megvan a maga szempontja s ehhez joga is van. A közönség legműveltebb részének is — pedig mily átlagos ez a műveltség még ma is — első sorban érdekes mese kell. Nagy gyermekekkel van dolgunk, kik úgy ülik tele a színház padsorait, mint a mesélő dajkát a gyermekek. Elfáradtak a napi munkában és játéokban, mesét akarnak lefekvés előtt. Érdekes történetet találni ki, érdekesen előadni érdem. A nagy közönségnek azonban első sorban, az esztetikának csak másod sorban.

A dráma Nándor-Fehérvár ostromával kezdődik, tárgya Czillei Ulrik ármánykodása Hunyadi László ellen. A küzdelem Czillei halálával végződik. Voltaképen egy drámai trilogia első darabja. A jó és a rossz késhegyre menő küzdelme, számtalanszor földolgozott tárgy, de soha el nem avuló: egyaránt kedvelt tárgya Firdüzinak és Eche-garaynak.

A drámai formával Vörösmarty állandó küzdelemben állt. Minduntalan lírai s eposzi elemeket kevert belé, s bár volt érzéke a tragikum iránt, rendesen elrontotta a kivitellel a jól választott tárgyat. Meggyöngítette Salamon királyt épen úgy, mint Kontot, Telegdi alakját épen úgy nem tudta mélyíteni, mint Szabolcsét.

Az elmélet túlsága mindig gyilkosa volt a jó munkának. Az esztetika még mindig küzd a tragikum helyes meghatározásával, s hogy kik a legjobb tragikus hősök. A német esztetika morális fölfogása nálunk szinte beleette magát a köztudatba, pedig a dolgot semmivel se vitte előbbre Aristotelesnél. Számtalan akadémikus szabályok szerint megalkotott dráma van, a mi mégsem tesz tragikai hatást, hiába követik el hőseik azt a bizonyos vétséget, s bizony Antigonét, Hyppolitost vagy Don Carlost tragikus hősöknek tartjuk, bár érezzük, hogy nem követtek el semmi vétséget erkölcsi tekintetben.¹⁾ Tiszták és fehérek maradnak, hiába akar rájuk valamicske foltot vetni a szőrszálhasogató esztetika. A tragikum nem a hős személye és tettei erkölcsi mivoltában áll, hanem a jelleme vésetében és a küzdelemben, a mit ellenségeivel, vagy a vaksorssal folytat.

Bizony egy lépést se tettünk Aristotelesen túl. A félelem és szánalom érzése alkotja a tragikum magvát. Legtragikusabb hős, a «ki nagy hírben és szerencsében él...» «Alkmaion, Oidipus, Orestes,

¹⁾ Péterfy Jenő: A tragikum. A költői igazságszolgáltatás a tragédiában. (Összegyűjtött munkái III. kötet.)

Meleagros, Thyestes, Telephos s a többiek, a kiknek borzasztót szenvedni vagy elkövetni volt végzetük.»¹⁾ A szűkkörű görög tragédia milyen teljes skáláját futja be a tragikus hősöknek! Ott van Orestes, a ki nemes lélek, de igazi vétket követ el: anyja vérét ontja; ott van Thyestes, a ki erkölcsileg rossz ember, de a kit nem az elkövetett vétek súlya tesz tragikussá, hanem a szenvedély, a mi legeslegbelsejében szikrázik, s a bűnök és szerencsétlenségek szörnyű láncolata, a melybe úgy belebonyolódik, mint a hinárba; ott van végre Meleagros, a ki tiszta, mint a lilium, de végzetes lovagiasságával egész világot gyújt föl maga körül.

A tragikus hősök általában kétfélék: tudatosak és öntudatlanok. A tudatos hősök tragikumuk tisztább hatást tesz. Ilyenek a Hamletok, a Brutusok. Már első fölléptükkor homlokukon hordják a tragikumot, mint a Kain-jegyet. A legszembeszökőbb példa erre Brutus. Mikor még nem is tud az összeesküvésről Cæsar ellen, tekintélyes, tisztelt polgár, a kinek tiszta neve, jó híre, hű felesége van, megbomlott a lelki egyensúlya, még a külső behatások előtt. Az öntudatlan hős olyan, mint Othello. A lelke csendes, mint a pihenő tó vize. Biztos kézzel és fővel intézkedik feleségéről, férfiasan és ügyesen védi magát a tanács előtt, éltét ajánlja föl Desdemona hűségéért, a kipróbált hadvezér öntudatával ül gályára s tér meg diadalmasan, vígan. Tenyérnyi árnyék nem borul még a lelkére, cseppnyi vihar nem korbácsolja vérét, mikor már Jago egészen kivetette rá a hálót. A hatás ilyenkor kevésbé tiszta, de megrázóbb.

Vörösmarty lassanként eljutott az igazi tragikai fölfogásig. Már Marót bánban sikerült igazi tragikus hőst alkotni. A Brutusok fájából való, a kiknek «sötét szívük és fekete vérük» van. Mikor fogságából hazatér, a viszontlátás öröme helyett önkéntelenül sötét képek tolnak szeme elé. Hasonlatai igen jellemzők: a leszálló napot áldozónak nevezi, a földet véres oltárnak.

Utolsó drámájának hőse Hunyadi László. A darab legrokon-szenvesebb alakja, tökéletes lovag. Kedélye derült, lelke nyugodt, szíve tiszta. Egész banda esküszik össze ellene. A dráma tárgya az első cselvetés, a mit összetép. Ha folytatta volna a költő, láttuk volna a második hálót, a mi megfogja és elveszíti. Ártatlan ember ellen úzott hajtóvadászat, a mi közfelfogás szerint aligha lehet tragikus. Pedig Hunyadi László mégis az.

Nem huzakodunk elő nyakatekert magyarázattal: hogy az egyetemest sérti meg ez a szép büszke lovag, mikor nem harczol a gonosz-szal két kézzel, teljes erőből, hogy kikerüli Czilleit s csak kényszerítve

¹⁾ Aristoteles Poétikája. 13.

öli meg. Keressük inkább a legegyszerűbb okokat. «A nagynak, értékesnek halála tragikái.»¹⁾ Már magában véve is az, de a tragikai hatás teljét akkor éri el, ha a halált drámai küzdés előzi meg, s ha a hős lelke olyan mély és gazdag, hogy teljes érdeklődést és rokonszenvet költ fel. Ha mindez megvan, a hatás tragikus lesz, akár a villámcsapás. A hős erkölcsi mivolta mindegy. Tragikus a hazáját eláruló Coriolanus, de az Guiscard Róbert is, a kit nagy tervei kapujában ér el a keleti pestis, s a ki úgy viaskodik a halálos kórral, mint Jákob az angyallal. A görögök sötét fölfogása szerint az istenek megirigylik a túlságos boldogságot. Az örökké kék ég ellenkezik a természettel, s mennél tovább ragyog azurszínben, annál megrázóbb a hirtelen borulat. Ez a Polykrates tragikuma is. Kiplingnek van egy gyönyörű kis elbeszélése: «Papi áldás nélkül.» Két szerelmes földöntúli boldogsága, a minek el kell mulni egyszerűen azért, mert túlságosan boldogok. A halál vág közbe kaszájával. És a hatása tiszta tragikai.

Vörösmarty drámája voltaképen bevégzetlen, itt a bukás nem történik még meg, de a költő elég világosan jelzi, hogy a történet még nincs készen. Utolsó jelenetében Bánfi Pál fölveszi a Czillei vérében ázott kardot: «A vér vért kíván!»

Vörösmarty egyetlen drámája sem mutatja annyira Shakespeare hatását, mint ez, ámbar valamennyin érzik ebben vagy abban. De a színpad hatása alól se tudta kivonni magát. A színpadon akkoriban a francia romantikus iskola — élén Hugo Viktorral — lépett a német romantika helyébe. Az akkor kezdett háttérbe szorulni, minek nagyon ideje volt már. (Természetesen azokról van itt szó, a kik a magyar színpadon uralkodtak, mint Halm, Raupach, Houwald — Kotzebue még hagyján. Volt a német romantikának gyönyörű virágzása is Kleistnél, de az hozzánk nem ért el.) Drámaiatlan és minden jobb érzést bántó módon megkínzott hősnők — főtípusa a Griseldis alakja — léptek föl a színpadra halvány arccal, kisírt szemmel, leomló hajjal. Még Vörösmarty se tudta magát ez alól kivonni. A »Salamon királyban« Jolánka, a »Bujdosókban« Rózsa és Júlia, a »Kincskeresőkb« Jolán mind ilyes típusok. Későbbi jobb darabjai («Vérnász», «Marót bán», «Áldozat») már francia hatás alatt keletkeztek. A francia drámák hősei egetvivő titánok voltak, fékezhetlen, lángoló szenvedélyvel. Kiapadhatatlan tűz ez, mint az Aetnái. Hogy tudnak gyűlölni, hogy tudnak szeretni! A Vörösmarty magyar józansága azért mindig tartott valami mértéket bennük, de a mintát föltétlenül onnan vette. Ha Hugo írja meg a »Marót bánt«, a hős soha nem hallott szitkok özönét vágja a Bod arcába, s Hasszán bégből csizmájával

¹⁾ Péterfy id. m.

tiporja ki a lelkét. A bán így is kilép a reális élet keretéből, mikor a temetési színjátékot rendezi, hogy iszonyú bosszút álljon, de mindig van benne valami úri, magamérséklő, magyaros vonás.

De Hunyadi László már nem ilyen romantikus hős. A romantikus hősöknek az a bajuk is van, hogy nagyon egyformák: bátrak, szenvedélyesek és nemesek, több jellemvonásuk nincs. Hugo a míg mozaik-finomsággal és szoborszerű bevégzettséggel alkotja meg Don Carlost, Hernanit csak a romantika görögtüzével világítja meg.

Hunyadi Lászlóról azt mondják:

„... derült

Arczán, szedetlen szöllő hamvain,
Nem látszik még a szenvedély keze.
És mozdulatja, mint aczél idegzet
Rugalma, könnyű, biztos és szabad..
Ép, mint a csillag, éber, mint a nap
És szép!»

Ezt nemcsak mondják, de ízről-ízre látjuk is. Az első jelenetben föllép biztosan, bátran, sehol semmi ingadozás, semmi habozás benne. Kötelességét tudja. Víg és derült, mert jó lelkiismerete van. Igazi katonát látunk benne, a ki lóháton, fegyverben nőtt föl, fegyverben és derék emberek közt. Ez a friss, derék bajnok vőlegény, s nagyon kíváncsiak vagyunk arra, hogyan tud szeretni. A romantikus hősök nagyon tudtak. Ők csak szerelmükben éltek. És hogy tudtak beszélni! Hunyadi László katona és férfi. Kissé könnyű vérrrel emlegeti jegyesét, mikor még nem látta; mikor vele beszél, kicsit nyers, bár soh'sem sértő, nem tud szépet tenni a szó divatos értelmében. Gara Máriának eleinte visszás is a dolog, kicsit borzadva néz rá, de a mint a deli vitéz egyre jobban kitárja szívét, egyenesen, nyíltan, a leányka végképen meg van hódítva. Később is látjuk őket kettesben, s ezek a jelenetek rendkívül kedvesek, semmi érzélgés, semmi túlzás, semmi léhaság nincs bennük.

Hős szenvedély nélkül. Valóban az, a szó igazi értelmében nincs szenvedélye. A rosszat, a gatz gyűlöli, mint minden jó, de szenvedély abból sem lesz. A dráma azonban ott már tragikussá válik, mikor László harcra készül Czillei ellen. Akkor hívja ki maga ellen azt a ferges hadat, a mi addig csak sötétben áskálódott; a sorsot magát, kor így szól:

„itt nem diadal,

Nem hír, dicsőség, a mit nyerhetünk:
Gyalázat és veszély. S azért nem illő,
Hogy azt helyettem társaim viseljék.
Halvány az éj, a reggel közelít,

Dologtevő nap kezdődik: reám
 Egy nagy, de hitvány munka terhe vár.
 Mindegy, mit tenni kell, magam teszem
 S számot csak tőlem kérjen, a ki mer.»

Szemtől-szembe száll Cilleivel, átdöfi először szóval, friss, fiatalos humorral, gyilkos jókedvvel, szikrázó egészséges haraggal, aztán karddal, a Cillei saját kardjával, s emelt fővel áll a rémült király elé igazságot kérni.

Oly szép, oly fiatal, oly bátor, oly vidám, hogy el kell vesznie Örök kár, hogy ez már megíratlan maradt. Micsoda drámai küzdés lett volna, mikor ez az élettől, egészségtől duzzadó hős vergődik a rávetett hurokban! És micsoda hatalmas lett volna a bosszú ártatlan. véréért! Mindez mindenkor a szívébe hat annak, a ki érezni tud. Ugyanaz a tragédia, a mit a perzsa Firdúzi Szijavusban írt meg.

Az ellenfél Czillei Ulrik, a magyar történelem egyik leggyűlöltebb alakja. A forrásokban elég anyagot talált volna a költő, hogy igazi bestiát faragjon belőle a romantikus iskola divatja szerint, méltó poroszlját Lucifer királynak (egy sokkal gyöngébb költő¹⁾ az ördög megtestesülésének is festette). A Czillei család krónikája tele van gonosz és barbár történetekkel.²⁾ Czillei Fridrik, Ulrik apja, meggyilkoltatja feleségét, hogy szeretőjét elvehesse. Hermann gróf, a nagyapa, pedig fia második feleségét fojtatja meg. Fridrik féktelen dorbézolásban keres feledést. E Fridrik testvére a ledérségéről híres Czillei Borbála, Zsigmond király felesége. Fajtalan vérükben a kor összes romlottsága forrott.

De Vörösmarty már megtanulta Shakespeare-től az igazi jellemzést. Azelőtt másképen festette a gazembert. Üssük föl a «Bujdosókat». Itt az intrikus Konrád, hajdúk vezetője. E dráma cselekvénye nem követeli meg az ármányt, de az intrikus a romantikus drámák recipéjéhez tartozott. Vörös szakálla van, s nincs emberi gonoszság, a miben ne volna ludas. Vajdafi elküldi Konrádot, hogy fogja el a bujdosó Kontot. Korpádival akad össze. A színlelés minden nemében otthonos. Rovásra hazudik, elcsalja a gyanútlan bujdosót és örül rajta. Lelketlen gonosz ember. Vajdafi szemrehányást tesz neki kegyetlenségéért, ő felesel. Tehát arcátlan is. Vajdafi börtönbe vetteti, de egy hajdú megmenti. Ugyanaz a hajdú, kinek egy halálos szúrással fizet meg. Van-e még sár, a mibe nem gázolt belé? Gazdája leányát rabolja el. Tehát még buja is. Mikor végre Korpádi leszúrja, átkozódva vész el. Ime a tetejébe istentelen is. Ilyen lehetetlen ördögfiakban nincs

¹⁾ Garay János a «Csatárban».

²⁾ Aeneas Sylvius: Historia Friderici imperatoris.

se művészi igazság, se művészi szépség. A Shakespearenek tulajdonított «Titus Andronicus» is bemutat egy ilyenféle vadállatot, a mór Áront, de abban legalább egyszer fölébred az ember: az apa.

Milyen másként rajzolja a gazembert Czilleiben! Ez már igazi hús- és véralak, oly' jellemző és igaz minden szava. Hatvan esztendő, őszhajú ember, de erős, egészséges. Jól élt és jól él:

«A kéj az, a mi táplál véneket
S az ifjat elpuhítja».

Hatalom és vagyon kell neki, gonosz úton szerezte mindenét s áskálódik mindenki ellen, a kinek hatalmától fél. Nem nagyszabású ember, nincsenek nagy céljai, tervei, fél az erőszakos eszközöktől, ő csak élvezni akar: csókolni, inni és különösen — enni. Ez a falánkság szinte főjellemvonása lesz, a mit ritka művészettel emel ki Vörösmarty. A nagyravágyást is elfelejti, ha gyomra korog:

«Királyi álmok, tünedezzetek,
A sors-kegyelte Czillei lakozni megy.»

Az evésről különös kedvvel beszél. A magyar konyha kétségbe ejti. Micsoda élvezettel ül le reggelizni, mikor végre a saját konyhájáról kaphat enni! A kiélt világfi léhaságával mustrálja a leányokat, asszonyokat, noha maga is szívesen csirógatja szép hölgyek puha arcát, de tán még jobban föl villanyozza, ha evésről esik szó:

Henrik. Főzőkanál vagy kard, mindegy nekem.
Czillei. Te főzni is tudsz?

És szövi terveit a jövőre, mert hiszen jól táplált, erős teste még sokáig viheti. A ki útjában áll, elteszi láb alól, akárhogy is. Lelkiismerete nem aggat neki. Csakhogy egyszer sarkára lépnek. Előbb még szinte sajnálja Hunyadi Lászlót, hogy el kell vesznie. Hiszen nagyszerű ivó-pajtás válnék belőle! Nagyon jellemző, hogy ez jut eszébe, mikor már aggódik a saját bőreért. Aztán rátaposnak, mint valami mérges kígyóra.

Nehéz és igazi művészi föladatot vállalt magára a költő, mikor színre hozta a fiatal Hunyadi Mátyást. Fényesen alkotta meg. Igazi gyermek ez még és igazi lángész már is. A fiatal sas. Szembe van állítva Lászlóval, a ki már férfi. Nemességben, vitézségben egy-testvérek, de a kisebbik szeme túllát a férfiak fején, s esze a felhőkben jár. Apjuk koporsóját a nagyobbik sírva követi, a kisebbik nem tud sírni. Gondolkozik. Mért halt meg a nagy Hunyadi, s mért él annyi kis ember? Mikor Kapisztrán koronát jósol a Hunyadi-háznak, a gyermek magára veszi. Bátyja rászól:

H. Mátyás. Haragszol, bátya? azt rosszul teszed!

Bátyám maradsz, habár király leszek.

H. László. Ha itt apánk sírjánál nem vagyunk,

Megfeddenének e botor beszédért.

Az urak közt a cseh Giskra leejti kalpagját, Mátyás mint jól-nevelt fiú, udvariasan föladja, de el nem mulasztja, hogy ártatlannak látszó csípő szóval ne vagdalja meg. Sokat olvas és Cæsar a kedvence. László Ágnest, a király szeretőjét, ki fiúruhát ölt, gyanútlanul fölfogadja diáknak. A gyermek első látásra észreveszi, hogy kis-asszony. Két jelenete van Ágnessel, mind a kettő valódi gyöngye a drámának. Mátyás abban a korban van, mikor a gyermek vére megmozdul, s az üde hamvas arczon először jelennek meg a szenvedély vonásai. Szereti bátyját, de féltékeny szépsége, vitézsége, híre miatt már. Hiszen ő is látott már csatát. A mint mohó szemmel nézi a szép lányt, eszébe jut a szerelem, a nem ismert gyümölcs, a mi arany fényben csillog előtte a messzeségben, s a gyermek édes sejtésével kéri, hogy tanítsa meg szeretni. De már itt is férfiás. Elkíséri a hölgyet a király szállására, de mikor megtudja, kit kísért el, fölforr a vére:

„... és én, Hunyadi

A bűnnek szolgáltam kíséretül.»

Eddig a lány játszott, tréfált vele, most már a gyermek kerekedett felül. Mikor Ágnes csókkal búcsúzik tőle, újra lobbot vet a vér benne:

«Szád édes, mint a Rózsamál leve.

De most már egy tapodtat sem megyek.

Részeg vagyok — fejemben láng lobog.»

A gyermek korai mámora ez, mely még tiszta, mert még nem ismeri a bűnt. Ez a fiatal Mátyás király, ez a pompás fiú, nagyobb a bátyjánál, öntudatosabb már is, de önzőbb is; az a fedhetetlen lovag, ez a jövő király, az elvesz a cselvetésben, ez bosszút fog érte állani. Ismét és ismét kár, hogy a folytatás megíratlan maradt! Hogy tudta volna megírni, miként hajt a sudár fa terebélyes ágat!

A dráma egész személyzete ilyen bevégzett jellemekből áll. Némelyiknek kevés a színe, mint a kemény, harczedzett, derék Szilágyinak vagy Hunyadi László tüzes ifjú barátainak, ezeknek csak biztos körvonalaik rajzolódnak le; a bonyolult jellemeket ellenben kirajzolja a költő az utolsó szögletig. Ezeknek minden szavuk éles és jellemző. Mesteri keverékei a jónak és a rossznak. Ott van Gara, a nádor, hideg, ravasz, számító ember, mindenkin átlát, de belé nem

lát senki. Nem rossz ember egészen, eszes és méltóságos. Ott van Giskra, a cseh haramjavezér, a «sárkány». Gara illő tisztelettel szól Hunyadiáról, Giskra lábbal tapossa a sírját, káromkodó, izgága ember. De szája többet mond, mint szíve érez; egész lénye a medvét juttatja eszünkbe, mely szörnyű vadállat ugyan, s mégis van valami komikus benne. Ott van — s talán az a legremekebbül sikerült — Ujlaky. Hunyadi János barátja volt, néma zokogással borul a sírjára, jó magyar és igazi vezéri elme. Mégis czimborál a Hunyadiak ellenségeivel, tétlenül nézi Nándor ostromát s visszavonul Erdélybe, mikor sértve érzi magát, akármilyen történik. Hányszor megújuló alakja ez a magyar történelemnek! Magyar pártosság, dacz, önféjtség, hiúság lakoznak a lelkében s csomót köt, a hol szíve szerint oldani tudna, s árt ott, a hol használni szeretne. Mondom: tipikus magyar alak, irodalomban, históriában, politikában lépten-nyomon találkozunk vele.

Vörösmarty régi romantikus irányát csak egy sallang jelöli: ez az Ágnes és Henrik szerelme. Mai nap már csak bosszankodva mosolygunk azon, hogy Ágnes Henriket olyan ostoba tévedésből csalta meg, mert az ifjú karjaiban zokogó hűgát kedvesének hitte. Henrikből aztán a szokott rejtélyes kalandor lesz, a vándor lantos, a megjelenő jó szellem, a ki a gonoszat a jó kezére játsza. De ennek a vérebe is csöppen valami igazság. A Hugo Viktor drámái egész sorát mutatják a hazátlan kóbor vitézeknek, félig haramják, egészen lovagok: Hernani, Didier, Ruy Blas, Othbert — már a hogy hívják. Szent György lovag se igazabb és nemesebb náluk. Vörösmarty józansága már előbb se fogadta el ezt így. A hazátlan bujdosó élet nem nemesíti meg az embereket. Így a «Vérnász» Koltája is alapjában nemes indulatú ifjú, de bizony zsvány azért: ifjúi lelke már a romlás felé hajlik. Henrik se igaz ember már. Meghasonlott önmagával s fekete gondolatokkal telve járja az élet szennyos országútját. Szó sincs róla, így se emeli a darab értékét, de a «Keserű pohár», a mit szaval, oly szép, oly hatalmas, hogy kár lett volna, ha kimarad.

A párja már újból valódi alak. Ez Ágnes, a király szeretője. Ez a szép leány még tud hinni, szeretni, tud lelkesedni Hunyadiért és gyűlölni Czilleit, az ármánykodót s kerített egy személyben, de már veszve van. Mint a vergődő pillangó, leverte szárnyáról a hímport.

A nőknek általában kisebb szerep jut, a mi természetes is, de ők is jól vannak rajzolva, akár Hunyadiné nyugodt méltósága, akár Gara Mária vonzó, kedves alakja. A nyílt mezőn, a csarnokokban katonák és államférfiak járnak; kemény nép, a kiknek kardja csörömpöl a lépcsőn. Nem széptevésre születtek. Csak a vén Czillei muto-gatja száraz újjával a hölgyeket a királynak, a ki mézes boron, czukros gyümölcsön nőtt föl, igazi puha kéjencz báb-király.

Az igazi reális élet azokban ott tükröződik igazán, a hol Vörösmarty a nép fiait szerepelteti. Törőlmetszett magyar emberek ezek, s a nyelv az élet valóságos nyelve. Vörösmarty népies iránya a «Kincskeresőknek» szintén igen jó haramja-jelenetében is mutatkozik, de ezt jóval fölülmulja az a pompás genre-kép, a mi az alvidéki Iván családját mutatja be: a parasztleány katonának álltát s diadalmas megtértét. Mennyire él minden az egész darabban!

De nem csak az élet színét tudta megadni Vörösmarty a darabnak, belé tudta lehelni a történeti hangulatot, a korfestést, a mit eddig egy darabjában se adott meg. Akárcsak nagy mestere, Shakespeare, hűségesen követte a történeti forrást s a múlt idők hangján szólaltatta meg hőseit.

Nehéz, igen nehéz dolog ez, egyrészt a múlt teljes ismerete szükséges hozzá, másrészt az a ritka adomány, hogy a költő elmúlt korok gondolatvilágát vissza tudja adni. Igen fontos, hogy minő forrásból merít.

Vörösmarty korában a magyar történetírás még csak kezdetén járt. Az egyetlen terjedelmes magyar történelem is német volt, a Fessleré: «Geschichte der Ungarn.»¹⁾ Íróink, kik történelmi tárgyakat dolgoztak föl, ezt forgatták rendesen. Így, habár közvetve is, eljutottak az eredeti forráshoz, mert Fessler Thúróczyt híven követi, Thúróczy pedig szösz szerint átírta az eredeti krónikákat. Ilyen célra nem is volt rossz.

A jó anyag azonban még nem minden. Salamon s a hercegek vizsályát a krónika részletesen, teljesen s drámai alakban adja elő, Vörösmarty kezében mégis szétfolyt az anyag egészen. Vegyük például a mogyoródi csatát. A drámában gyönyörű mélabús párbeszéd van Salamon és öreg híve, Erneyei között. A csata hevében a vezérek remekszép sorokat váltanak egymással. Ékes és királyi nyelv ez! De mennyivel drámaibb a krónika egyszerű tömör előadása: Erneyei, ki csak annyit mond, hogy nem úgy állt föl az ellenség, mint a ki futni készül; a katonák, a kik fölhasítják az elesett Vid koponyáját; László herczeg, a ki kemény a harcban, s a ki zokogva sír az elesettek testén, ki még a gonosz Vidnek is tisztességes temetést rendel. Mindebből nem ad a dráma semmit.

De későbbi drámáinál az anyag is hiányzik. A «Bujdosók» ele maga a költő adja a forrást: Virág Benedek «Magyar századait» s a Heltai krónikája ide vágó sorait. Itt a forrás is igen sovány már. A hol

¹⁾ A másik Virág Benedek «Magyar századai», de ez csak II. Lajosig terjed. Ennek is utolsó része, kb. 70 év története, csak kéziratban volt s Toldy adta ki!

pedig csak a háttér történeti, ott már igazán semmi sincs a korból. A «Vérnászban» annyi a korfestés, hogy az emberek vadak, a «Marót bán» a magyar történelem bármely korában játszhatnék, az «Áldozat» emberei pedig semmi esetre sem a honfoglaló magyarok gondolatvilágában élnek.

Annál több dicséret illeti a «Czillei és a Hunyadiak»-at. A kor az utolsó fejezet a magyar lovag-világban. Valódi kereszteshadat vívnak a magyarok a törökök ellen, s lovagi szív dobog még a páncél alatt, a míg be nem szívják az újkor mérges levegőjét. Nem tudom, hogy vajjon Fessler volt-e a költő forrása. Ismerhette Thúróczyt, Bonfinit magát is, akár Aeneas Sylviust is. De ha csak Fesslert olvasta, abban is megtalálhatta ezeknek minden adatát. A krónika itt részletes s nagyon drámai. Czillei s a király viszonya igen jellemző, Czillei halála igen drámai. Itt már a helyzet megfordult. Azelőtt a költő kevesebbet adott, mint a história, most már többet ad. Pár téglából hatalmas csarnokot emel. A futtaki országgyűlés pár soros leírásából mesteri jelenet lesz. A ló patkónyoma után, megformálja az egész lovast. Így válnak teljesen élő alakokká a mellékszereplők is, mint Gara vagy Ujlaky.

Kitűnő gondolat, hogy Hunyadi János óriás egyénisége uralkodik az egész darabon. Ő maga nem szerepel, de a nagy ember hatását egész korára alig lehetne jobban jellemezni. Minden egyes személy az ő varázsa alatt áll, rajong érte, fél tőle vagy gyűlöli, a nagyok épen úgy, mint az egyszerű emberek, mert valóban az egész ország szerepel e darabban: a király, az urak, a köznemesség — milyen szép és igaz az öreg köznemes a gyűlésen! — a katonák, a parasztok. Egyfelől a nemzeti eszme s a török elleni harc, másfelől az önzés, a renaissance hitszegő világa, a mi foltot ejt a legjobbakon is (Hunyadi László se őszintén békül ki, mint a többiek, s Szilágyi Mihály orgyilkosul is hajlandó megölni Czilleit). Ez a Hunyadiak mesterien megrajzolt kora.

Hogy ezt igazán érezzük, akárhol fölülhetjük a könyvet. Ott a II. felvonás első jelenete. A szabad tér teli tolongó emberekkel. Egyházi herold hirdeti, hogy a pápa ünnepet rendelt a nándori diadal emlékére. A nép újjong a szent atya kegyes üzenetére. Aztán egy másik herold jön, talpig feketében, s jelenti a nagy Hunyadi halálát. A nép letérdel és csendesesen imádkozik. Akkor jön a gyászkiáltás, a nagy hős atyafiai; az urak és a nép együtt sírnak. Egyik mutogatja a többinek, hogy az a halvány ember ott Kapisztrán, a barát. A hírnökök egyszerű, ódon szavai, a nép középkori áhitata és jóízű magyáros beszéde, a barát kenetes szárnyaló igéi, mindez olyan szép, olyan igaz.

Azóta nagy idő telt el s a történelem teljesebb világításban áll előttünk. Akkoron a történetírás is idealizáló volt, hogyne lett volna az a költő! A mai történetírás realitásra törekszik, s szívesen megtépi az ősök babérját. Azok az emberek, kik Ulászló alatt oly habozás nélkül szegték meg a békekötést, a kik egymáshoz adták fiaikat, leányaikat s másnap egymás torkát akarták metszeni, aligha voltak követni való példányképek. Czillei halála is, bár újabbkori történetíró¹⁾ is mentegeti, úgy esett, hogy a rókát becsalták a verembe és meggyilkolták.²⁾ Hogy ő is kardhoz nyult, az egészen lényegtelen.³⁾ Kísérőit is kirabolta egy-két vérszemet kapott magyar katona vagy csatlós,⁴⁾ de ne feledjük, hogy más vérének nem ontották s a királyhoz senki sem nyult, pedig tehették volna. A művelt nyugaton gonoszabb világ volt: Franciaországban XI. Lajos, Angolországban III. Richárd, Olaszországban a Borgiák.

Ám mindegy. Azért Hunyadi János alakja tisztán marad, a merénylet eben esett,⁵⁾ Hunyadi László az ország szépreményű daliája s László királynak hitvány volt teste-lelke. A török elleni harcz nemesítette meg a romlani kezdő világot. A költő darabja a történelem mai szemüvegén át nézve is jellemző és igaz. A nagy vonások mind igazak benne s a haza- és fajszeretet ezüst fényével világítja meg.

A dráma koronája pedig a nyelv. Vörösmarty lángesze abban tündököl első sorban, hogy megteremtette az igazi magyar költői nyelvet. Így ő előtte nem írtak. Szó sincs róla, ez a nyelv inkább illett a költeményhez, mint a drámához. A korban és az eddigi költői nyelv stílusában volt a hiba, s ez alul még Vörösmarty se szabadulhatott. A szónokias elem ez. Petőfi az első, a ki teljesen fölszabadult alóla. De míg Vörösmarty eposzaiban ez mit sem ártott, sőt nemes pathosát csak emelte, a színdarabokban a szenvedély szavát nem fejezte ki mindig kellőn. Erővel teljes, csillogó, szép nyelv, de áradozó. Egyszerűnek azonban elég egyszerű, s e tekintetben is folyton haladt. Nem

¹⁾ Fraknói Vilmos, A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. IV. k.

²⁾ Hogy előre tervezték a gyilkosságot, azt úgy Thúróczy, mint Bonfini elismeri.

³⁾ Az összes források úgy írják, hogy Czillei rántott kardot először.

⁴⁾ Behaim Mihály históriás éneke. (Kiadta Karajan: Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst, 1849.)

⁵⁾ Schwicker Brúnó (Az utolsó Czillei grófok. Budapest, 1881.) megpróbálja védeni Czilleit, Aeneas Sylvius pártosságával érvelvén. De Schwicker értekezéséből is csak egy nagyravágyó, ravasz és romlott ember képe tűnik elő. Se hadvezér, se államférfi.

színezi ki képekkel annyira, mint eposzaiban. És Shakespeare folytonos tanulmányozása egyre közelebb vezette az ős-forráshoz. Míg Salamon király és Kont a legerősebb drámai helyzetekben is gyönyörű szónoklatokat tartanak, a «Vérnászban» már meg-megüti a szenvedély igaz hangját is. Mikor Banó deák szerelme elől hiában búvik kolostorba, fára akasztja csuháját s így kiált föl:

«Itt függj, barát! te légy az Absolon!
 Az én akasztófám még nem virult fel;
 De ékesítsd te ezt a száraz ágat,
 Csak száraz ágon voltál rajtam is.
 Megint panasz? nem, nem panaszkodom.
 Szűk a monostor és hideg, sötét;
 A szívnek farkasverme; társaság,
 De társaságtalan s örömhagyott,
 Mint sziklafőn a vén holló tanyája.
 S nyugtot csak annak ad, ki már nyugott,
 De nem nekem! Buzgón áhitozám,
 Bőjtöltem és sanyargék: hasztalan!
 Hogy nincs erőm jobb lenni, mint vagyok,
 Üdvömrre mondom, mely nincs! nem hibám.
 Oh, oh, hogy én még sírni sem tudok!
 De itt legalább ordítanom lehet,
 És arra nagy kedvem van. Jőjtek,
 Erdő lakói, vérengző vadak,
 S kiket vadásznak üldöz fegyvere,
 Vadabb és üldözöttebb, mint ti, én
 Veletek kívánok bögni, szánjatok.
 Oh Lenke! Lenke!

Ez már nem szónoklat, ez a szívből buzog elő, mikor a vér a szenvedélytől habzik. Még jobban sikerül ez a «Czillei és a Hunyadiak»-ban. Ilyenkor a kép a beszédnek nem ékítménye, hanem szükséges kiegészítő része.

A lélek állapotát már teljes finomsággal fejezi ki Hunyadi Lászlónál, akár mikor a gyanú füstölög:

«Menny és pokol!
 De én bevárom ezt a hon nevében
 Adott apát, s ha ingadozni látom
 Becsület útján, vagy bicezenni csak,
 Fejéhez sújtom rám kötött nevét,
 Hogy megszédül belé.»

akár mikor a szenvedély lobog föl benne:

«Irgalmas ég! s ez a veszett eb
 Fogad fiává. Kössétek fel őt
 Palotája kürtőjébe s gyújtsatok
 Alatta lángot!»

Nem mindig tud ilyen drámai lenni, de sokszor. A szónokiaságot el nem hagyja teljesen, mert az nyelve természetéhez tartozik. (Nem értve ide a népies jeleneteket. Azokat Petőfi vagy Arany se írhatták volna természetesebben. Az is korszerű volt, a népies irány akkor kezdett lábra kapni, s a költő gyermekifjú korában maga is sokat járt-kelt a nép fiai közt.) Nem olyan szónokiasság ez, mint a Hugo, Viktoré, a mi tulajdonképen nem is retorika, hanem a szenvedély árvízzé dagadása, a mi túlzottabb, kevésbbé igaz, mint emez, de sokkal drámaibb. De már ez a kérdés messze vinne. Az akkori kor frói mind idealisták voltak s ezt nem annyira azzal fejezték ki, hogy csak a nagy és jellemző vonásokat keresték ki, hanem azzal, hogy egy kissé szépítettek mindent. Ez illett a negyvenes évek lelkes korához s igaz volt, mert őszinte volt.

A történelmi dráma stílusa ma is forrásban, sőt átalakulóban van. A reális élethez akarják közelebb vinni. A jelen színpadi technika nagy mestere, Ibsen, e nemben is érdekes kísérletet adott — bár sok tekintetben elhibázott — «Cæsar és galileusában» s megpróbálták ugyanazt követői, Hauptmann és Halbe is. Lelkes zászlóvivőik rájuk esküsznek, hogy ők találták ki ezt. Pedig már Hebbel is megcselekedte, kivált az «Agnes Bernauerben».

Vörösmarty stílusa e darabjában azonban elég reális a korhoz képest. És eléggé annak a kornak a nyelvén szól, melyben a darab játszik. Tacitus jellemzése ugyan talán túlhaladja a gyermek Mátyás és a kor szellemi színvonalát, de a klasszikus könyv illik a leendő renaissance-király kezébe, s Vörösmarty talán a legszebb jellemzést adja Tacitusról, a mit valaha írtak. A sok ékkő között is ez a legszebb boglárja a drámának:

«Kegyetlen ember volt e Tacitus!
 Míg egy lapon keresztül gázolok,
 Kifárad elmém. Mint a bűvölő
 Palackba zárja órjas szellemeit,
 Úgy fojt ez néhány sorba egy világot,
 Mely rendkívüli dolgokkal tömött:
 Csatákkal bős és pártokkal viszályos
 Idők, melyekben ádáz még a béke is;
 Hol orgyilok, esel, méreg, hitszegés
 És honfi háború, testvérölés
 Váltják fel egymást, borzasztó cserével.»

* * *

Ha a saját irodalmi kincseinkről a külföldéire nézünk, valami bánat fog el. Hiszen nekünk is van drágakövünk, csak hogy kevés. Mindenkoron érdekes látvány nézni a világtörténet színjátékát s szép és fenséges dolog, ha e drámát nagy drámaírók remekművekben dolgozzák föl. Az angol nemzet viharos múltjából Shakespeare tíz — illetőleg tizenegy¹⁾ — drámát írt. Valódi pazarlás. Föltámasztotta bennük az elmúlt világot, megalkotta a legfélelmesebb zsarnokot III. Richárdban, s a nemzeti fejedelem leghatalmasabb típusát V. Henrikben. Régi márványsírok megmozdultak, ragyogó páncélban ültek újra csótáros paripáikra az angol urak s még egyszer végignyargaltak a vértől és harmattól nedves ifjú földön: a Percyk, Suffolkok, Cliffordok s a leghatalmasabb, Warwick, a ki előtt királyok «mozdulni se mernek. ha csengőit rázza». Tizenegy hatalmas történeti kép. Nekünk csak egy van, azt se becsüljük meg.

(Budapest.)

VÉRTESY JENŐ.

ÚJABB KÜLFÖLDI MUNKÁK A BYZANTIUMI PHILOLOGIA TERÉN.

Az itt következő sorok részben folytatásul, részben kiegészítésül kívánnak szolgálni e Közlöny 1902. évf. nov. számában megjelent összefoglaló ismertetésemhez. Mint akkor, úgy most sem törekszem bibliographiai teljességre — a kinek erre volna szüksége, az forduljon teljes bizalommal a *Byzantinische Zeitschrift* megfelelő rovataihoz — hanem arra, hogy a nagyobb és figyelemreméltóbb munkák útjelzőin keresztül megjelöljem azokat az irányokat, melyekben ez ifjú tudomány-szak az utolsó három év alatt mozgott, s megállapítsam azokat az eredményeket, melyeket azóta felmutatni képes volt.

A szövegkiadásokat illetőleg Teubner lipcsei kiadóczég tekintélyes byzantiumi gyűjteménye évről-évre öröndetesen gyarapodik. Itt adta ki *A. Heisenberg* újabb kézirati anyag felhasználásával *Georgios Akropolites* munkáit két kötetben, 1903-ban. Az első kötet a történeti munkákat, a második mindazon kisebb iratokat foglalja magában melyek több, vagy kevesebb biztossággal még ezen íróknak tulajdoníthatók. E kiadásnak több olyan jelességét kell kiemelnünk, melyeket gyakran még a Teubnerianaknál is sajnosan nélkülözünk. Megállapítja és közli a byzantiumi történetíróknál oly sok nehézséget támasztó chronologiai

¹⁾ Ha a kétes «III. Edvárdot» is ide számítjuk.

adatokat, az egykorú írók párhuzamos helyeit, az idézetek jegyzékét és egy minden igényt gazdagon kielégítő szó- és tárgymutatót csatol hozzá. *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Erzbistums Patras* cím alatt ugyanaz évben és helyen, a jenai philologiai seminarium «Scriptores sacri et profani» cz. gyűjteményében, E. Gerland kiadott hat, jobbára latin oklevelet, melyek e peloponnesosi és a görögség fentartásában oly nagy érdemeket szerzett városnak különösen az itáliai helytartók feudális uralma alatti viszonyaira vetnek újabb világot. A bevezetésben behatóan tárgyalja Patras történetét a legrégibb időktől napjainkig. R. Wuensch most harmadízben adja ki *Joannes Lydos De magistratibus populi Romani* (Teubner, 1903) cz. munkáját, mely a római magistratus fejlődését vázolja Aeneástól Justinianusig s különösen érdekes azon törekvésénél fogva, hogy a byzantiumi államszervezetet minden tekintetben a rómainak folytatása gyanánt igyekszik bemutatni. Külömben több fontos történelmi adattal szolgál Justinianus korához s épen nem fukarkodik ez imperatornak és híres életepárjának, Theodorának, magasztalásában. Itt jelent meg a mult évben C. de Boor-tól *Georgios Monachos* Chronikonjának első kötete is, mely a *Πρόλογος*-szal együtt az első nyolcz könyvet, tehát az Ádámtól Vitellius császárig terjedő időszakot foglalja magában. Előszó és index csak a második kötettel fognak megjelenni, de máris megállapítható, hogy e kiadás tudományos érték dolgában előzőit messze felülmúlja. Csak nem régen látott napvilágot J. Haury: *Procopii Caesariensis Opera omnia* cz. kiadásából az első két kötet (Vol. I. et II., MCMV.), mely a perzsa, vandal és gót háborúk történetét tartalmazza.

A Teubner-féle kiadásokkal belső értékre teljesen egyenrangú, de külső kiállításra amazoknál határozottan czélszerűbb és pompásabb byzantiumi szövegeket bocsát világgá a londoni *Methuen et Co.* E gyűjtemény szerkesztője J. B. Bury, a cambridgei egyetemen a történet regius professora. Eddig öt kötete jelent meg. A sor élén áll: *The ecclesiastical history of Evagrius with the Scholia, edited with introduction, critical notes, and indices by J. Bidez and L. Parmentier* (1898). A következő kötetben és évben Psellos történelmi munkájának, mely a 976—1077. K. u. időszakot tartalmazza, második kiadását adja C. Sathas. Ugyanezen évben két angol tudós, F. J. Hamilton és E. W. Brooks kiadásában megjelent itt *Zacharias Mitylenaios* egyházi chronikájának angol fordítása. E fordítás syriai szöveg alapján készült, mely a csak töredékekben fentartott görög eredetit a maga teljességében megőrizte. Belőle, minthogy a Kr. u. VI. századból származik, a húnokra vonatkozólag is több becses történelmi adatot nyerünk. Magyar vonatkozásainál fogva ránk különösen értékes a *Sp. Lambros*

által ugyanitt, 1902-ben kiadott *Ekthesis Chronika*, melyet már azelőtt is többször kiadtak, bár sohasem teljesen, míg végre Lambrosnak sikerült az Athos-kolostorokban folytatott kézirati tanulmányai közben ráakadnia a Cod. Dionysiacus 263. saec. XVII.-ra, melynek alapján lehetségessé vált egy az eddigieknél jóval teljesebb és megbízhatóbb szöveget közrebocsátania. E népies nyelven fogalmazott krónika a byzantiumi, illetőleg osman birodalom történetét 1395—1551-ig tárgyalja s bőven foglalkozik a magyar-török háborúkkal is. A múlt évben adta ki itt továbbá a XIV. században keletkezett verses *Moreai Chronikát* John Schmitt a két fő kézirat (Havniensis 57. és Parisinus gr. 2898.) parallel szövegei alapján, mely eljárásra őt nemcsak nyelvbeli, hanem tartalmi fontos eltérések is indították. A krónika a mellett, hogy a peloponnesosi feudális frank uralom történetét minden oldalról tüzetesen megvilágítja, különös jelentőséget nyer a népies görög nyelv történetére nézve, mivel ennek a középkorban kétségkívül egyik elsőrangú forrása.

A Teubner- és Methuen-féle két fő gyűjteményes vállalaton kívül szétszórta megjelent kiadások közül kiemeljük a következőket: A már említett W. Brooks 1902—3-ban kiadta Williams et Norgate-nál (London et Oxford) Severus antiochiai patriarchának eredetileg görögül írt, de jobb részben csak syriai fordításban fenmaradt óriási levélgyűjteményéből 66 levél syr szövegét (Vol. I. Part I.) és angol fordítását (Vol. II. Part I.). A hátralevő 57 levél a Vol. I—II. Part II.-ben később fog megjelenni. Severus levelei a legjobb források a monophysitismus kifejlődésére és elterjedésére vonatkozólag. Ennek a Severusnak az előbb említett Mitylenei Zacharias által megírt, de szintén csak syr nyelven fenmaradt életrajzát kiadta francia fordítással együtt A. Kugener (Vie de Sévere, Paris, Didot, 1903.). Görög íróknak syr, vagy más keleti nyelven való hagyományozása éppen nem ritka jelenség — a mint látjuk — a byzantinusoknál; ez csak egy rész abból az ezerszálú kapocsból, melylyel Bizáncz politikai és kulturélete a Kelethez volt fűzve s a melylyel lépten-nyomon fogunk találkozni. *Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios* cz. alatt E. Kurtz e XI. századból, kevésbé ismert, Athénben született költőnek 145 rendkívül különböző tartalmú és terjedelmű alkalmi költeményét bocsátja közre az egyetlen, nagyon megrongált grottaferratai (Cryptensis Z. a. XXIX.) kéziratból. Egy igazi verses tutti-frutti, de mint nyelvemlék becses. *Θυμία εις τὰς Κυριαὰς τοῦ ἐνιαυτοῦ κτε.* (Εν Τεργέστη, 1903) czímmel Σ. Εὐστρατιάδης a bécsi cs. könyvtár egyik kéziratából most először ad ki 25 becses homiliát, melyek sejtése szerint Theophylaktos bulgáriai érsektől származnak, de a szövegek szörnyen romlottak s kiadónknak sem sikerült a helyreállításuk. *Apollinaris von Laodicea*

und seine Schule. Texte und Untersuchungen von H. Lietzmann (Tübingen, 1904.) Első kötete egy nagyobb, a göttingai akadémia által megkoszorúzott pályaműnek, mely ezen, a dogmatörténetben oly rendkívül fontos egyházatyának irodalmi hagyatékát lehető teljességgel öleli fel. Itt említjük meg *V. Gardthausen: Sammlungen und Kataloge griechischer Handschriften* (Leipzig, Teubner, 1903.) cz. munkáját, mely régen érzett hiányt van hivatva pótolni az által, hogy a világ összes könyvtáraiban szétszórót görög kéziratok katalogusait országok és városok szerint alphabetikus sorrendben összeállítja s így a legbiztosabb tájékozást nyújtja nemcsak a kéziratok elhelyezéséről, hanem terminológiájáról is. A legmelegebben ajánljuk minden szakember, illetve kéziratbuvár figyelmébe. (Ismeretetését l. EPhK. 1905: 720.)

Az irodalomtörténeti kutatások terén első helyen kell emlitenünk *Politesnek* a *Βιβλιοθηκῇ Μαρασλή*-ben megjelenő nagy munkáját: *Μέλεται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παραοιμίαι (Ἐν Ἀθήναις, Σακελλάριος, Τόμος α', 1899. — Τόμος δ', 1902.)*. E négy vaskos kötet hatalmas arányú vállalatnak az előfutára. *Polites* célja a görög nép ajkán ma is élő összes közmondásokat összegyűjteni, kapcsolatban a többi kultúrnemzetekéivel (kivéve természetesen a magyart és véletlenségből az angolt). Hogy milyen óriási anyag van itt felhalmozva, arról némi fogalmat nyújthat az, hogy a vezérszavak abc-s sorrendjében közölt gyűjtemény a negyedik kötetben az *ἐλεῶ*-val végződik. E miatt bizony az egész munka áttekinthetőségben sokat veszít, de a legnagyobb nehézség az, hogy e közmondásokhoz nem csatol sem fordítást, sem semmiféle nyelvi magyarázatot, már pedig kimerítő újjörög szótárak és nyelvtanok hiányában e tájékozló közmondások megértése olykor még a született görögnek sem sikerül. Bárcsak *Krumbacher* példáját követte volna! Egy előnye azonban ennek a módszernek is van: ily módon lehetővé válik tisztán a görögség tulajdonát képező közmondás kincs megállapítása, mely a görög nép sajátos lelki életére kétségtől a legerősebb és legszebb fényt fogja deríteni. Szélesebb körök érdeklődésére számít *K. Dieterichnek* munkája: *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur* (Leipzig, 1902 = *Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen*, 4. Band). A byzantiumi rész itt csak a legdurvább körvonalokban van rajzolva, a fősúly az újjörögre esik, melyet szerző a byzantiumival, illetőleg hellénisztikus-alexandriaival a legszerveesebb összefüggésbe igyekszik hozni. *Krumbacher* érvől-évre egy-egy becses szegletkővel gazdagítja azt az épületet, melynek alapjait oly szerencsén vetette meg. *Das mittellgriechische Fischbuch* (Sitzungsb. d. bayer. Akad. 1903. 345—380 l.) cz. munkájában fölötte érdekes és értékes adalékkal járul a jövendő görög Thesaurusához és tudományos újjörög

szótárához. E most először, a Cod. Escor. V—IV—22. alapján kiadott Ὁφθαλμολόγος nem egyéb, mint állatmese ruhájába öltöztetett parodiája a byzantiumi cím- és rangkórságnak. Úgy a sokféle halnév, mint a nyakatekert hosszú címek számos problémát rejtettek magukban, melyeken azonban az ő pompás philologiai éleslátása könnyűszerrel diadalmaskodott. A fenti kéziratból adta ki továbbá *Eine neue Handschrift des Digenis Akritas* címmel (Sitzungsb. der bayer. Akad. 1904.) a byzantiumiak e nagy nemzeti eposzának egyes részleteit ezen új, vulgaris versio szerint. A késő byzantiumi népies nyelv fejlődésére nézve igen becses nyelvemléket közöl *Ein vulgärgriechischer Weiberspiegel* (Sitzungsb. d. bayer. Akad. 1905. 335—433. l.) cím alatt. Tartalmilag silány, alacsonyabb műveltségű ember munkája, ki állandóan küzd a nyelvvel és a versformával. Az asszonyok iránt oly engesztelhetetlen gyűlölettel van s róluk oly becsmérő módon nyilatkozik, mint elődei közül senki a görög irodalomban. Nyelve a kiforratlan vulgaris nyelv, erősen keverve olasz szavakkal.

Die Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie (Sitzungsb. d. bayer. Akad. 1904. 551—691. l.) cz. munkája kettős jelentőséggel is bír. Egyfelől a középkori görög hymnusköltészet nagykiterjedésű kéziratí anyagán alapulva, biztos útmutatásokat nyújt arra nézve, hogy miként lehet az akrostichis sajátosságainak figyelembevételével bizonyos rendet teremteni ebben a bonyolult és zavaros kéziratí anyagban s bizonyos következtetéseket levonni az egyes dalok eredetét illetőleg, másfelől ez internationalis jellegű műsajátság majdan megírandó történetéhez egy önálló és fontos fejezetet dolgozott ki. A byzantiumi hymnusköltészet egy másik, még sokkal nehezebb kérdésével foglalkozik O. Fleischer munkája: *Neumen-Studien. Abhandlungen über mittelalterliche Gesangs-Tonschriften. III. Theil: Die spätgriechische Tonschrift* (Berlin, 1904). Arról van szó, hogyan kell olvasni a középgörög egyházi énekeknek több kéziratban ránk maradt, de ma már még maguk a görög papok előtt sem érthető hangjegyeit. Oly kérdés, melynek megoldása nemcsak a byzantiumi, hanem esetleg a classikus görög zene ismeretéhez is nagyon szükséges volna. Többen foglalkoztak már evvel, de a végérvényes megoldás még sekinek sem sikerült, sajnos Fleischernek sem, a ki különben a Messinai Papadike (= papi útmutató, a πάππος szóból) és a Codex Chrysander útmutatásai alapján jelentékeny lépéssel hatolt közelebb a célhoz s próbaképen néhány kisebb dalnak mai hangjegyekre való átírását is megkísérelte. *Bessarion, Studien zur Geschichte der Renaissance von R. Rocholl* (Leipzig, Deichert, 1904.) e nevezetes történeti alakot, a későbbi ravennai bibornokot, a fáradhatatlan közvetítőt a római és byzantiumi egyház és kultúra között új oldalról, mint filozófust és író-t jellemzi

s élesen emeli ki e férfiúnak s általa a platonizmusnak befolyását az olasz renaissance kialakulására. Csak kuriozumkan említnék meg egyet, a dudva módjára tenyésző, byzantiumi tárgyú regényekből: *Carry Brachvogel: Der Nachfolger*, Ein Roman aus Byzanz (Seemann, 1902.). Olyan, mint a többi: kevés pszichológiával, még kevesebb korhűséggel és történeti ismerettel megírott mű, mely Bizáncz árnyoldalainak torz kiszínezésével csupán a modern idegeket van hivatva felcsigázni. Különös érdekessége e regénynek, hogy szerzője nő; annál inkább csodálkozunk az ízlésnek és fantáziának ily szokatlan megcsuszamlásában.

A byzantiumi történet széles mezején pompás monografiákkal és aprólékos részletkutatásokkal találkozunk, melyek sikerrel törnek meg e roppant terület némely pontjára nehézkedő sűrű homályt. *Kulakovskij*, ez a hadtörténelmi kutatásairól nálunk is jól ismert orosz buvár, a múlt évben két dolgozatban is sikra szállt a Thema-kérdésében *Gelzer* ellen, ki *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung* (Leipzig, Teubner, 1899.) cz. munkájában bár addig figyelembe nem vett arab források (Ibn Hordadbeh, Kodama a IX. századból) alapján új világításba helyezi a kérdést, de merész és sokszor minden reális alapot nélkülöző hypothesisaival tullótt a célon. Állítja, hogy ez a katonai és polgári hatalmat egy kézben egyesítő, sajátos szervezet, olyan boszniai katonai kormányzóság-féle, csirájában Justinianus korára megy vissza, a mikor egyes polgári hatóságok ideiglenesen katonai hatalmat is gyakoroltak s végleges szervezetet egy VIII. századbeli törvényhozói aktus által nyert. A tétel első részét *Kulakovskij A thema-szervezet eredetének kérdéséhez a byzantiumi birodalomban* (Különlenyomat a Vladimir Budanov tiszteletére kiadott Jogtörténeti Tanulmányokból, Kiev, 1904) cz. orosz értekezésben czáfolja, hol a *Θέμα* szó jelentésváltozásait kutatva, arra az eredményre jut, hogy e szó kettős jelentése közül (hadtest és administratív kerület) a katonai régibb a polgárinál s így a themaszervezetnek is inkább katonai, mint polgári eredetűnek kell lennie. Másodszor is szólva *A byzantiumi birodalom hemainak kérdéséhez* (Nestortársaság kiadványa, Kiev, 1904.) konkrét példában, a thema Optimaton eredetének taglalásában mutatja ki, hogy e szervezet nem egy császár, sem egy törvényhozás alkotása, a minek pozitív bizonyításával *Gelzer* amúgy is adós maradt, hanem a beözönlő barbárokkal szemben egy parancsoló állami szükségnek, a hadiállapot állandó szervezésének kifolyása. Nem kevésbé homályos területre derít fényt *A. Vasiljev: Byzantium és az arabok* (Vizantii i Arabov za vremja makedonskoi dinastii. St. Petersburg, 1902) cz. munkája, mely tulajdonkép folytatása egy hasonló cím alatt, 1900-ban megjelent munkának. E kettő együtt teljes képét adja a Kr. u.

820—959-ig a kelet-római és arab birodalmak közt lefolyt küzdelmeknek, politikai és kulturális kölcsönhatásoknak. Vasiljev munkásságának csekély hézaggal egyenes folytatása gyanánt jelentkezik *G. Schlumberger*nek, a L'Institut de France tagjának, nagyarányú, pompás vállallata, mely Byzantium legfényesebb, de egyszersmind legkevésbé felderített korszakát tárgyalja II. Nikephoros, Phokasztól egészen Isaak Komnenosig (963—1057.) négy hatalmas kötetben. A negyedik és utolsó kötet ez évben jelent meg ily cím alatt: *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle. Troisième partie. Les Porphyrogénètes, Zoe et Theodora.* (Paris. Hachette, 1905). A mit francia szellem és művészet, gyűjtő szorgalom és reproductív ügyesség csak alkotni képesek, az mind karöltve jelenik meg e gyönyörű munkában. Szellemes előadás komoly és öntudatos forrástanulmányok alapján, a facsimilek, miniaturák, művészeti és iparművészeti tárgyak, érmek, okmányok képmásai, egyszóval a kultúrelét minden ágának korhű reproductiói oly munkát hoztak itt létre, mely a világ könyvpiaczának legújabb termelése között is méltán a legelső helyek egyikét foglalja el. Jóval szerényebb igényekkel lép föl *L. Bréhier* kis munkácskája: *La querelle des images* (Paris, Bloud, 1904), hol a világtörténetből is jól ismert képháború okait kutatja s rámutat Syriára, mint e nagy katasztrófát előidéző theologiai elméletek forrására. A byzantiumi monografiák özöne után, melylyel utóbbi időben különösen a francziák elárasztják a világot, jóleső összefoglalásul szolgál *P. Grenier* kitűnő műve: *L'empire byzantin, son évolution sociale et politique* (2 tomes) Paris, Plon-Nourrit, 1904. Itt a császárság belső története, az állammozgató erők fejlődésében és átalakulásában van feltüntetve. Szerző maga csak egy «aperçu»-nek tekinti művét Byzantium majdan megírandó általános történetéhez, de valójában a legigazibb tükrét tárja fel ezen oly ferdén megítélt s oly méltatlanul kicsinylett állam világtörténeti szerepének. Melegen ajánljuk e könyvet mindekinek, a ki élvezetes és könnyen áttekinthető előadásban hű képet akar nyerni Byzantiumról.

A művészeti kutatások terén *Strzygowski* gráci egyetemi tanár áll az első helyen. Nemcsak páratlanul gazdag irodalmi tevékenységével, lelkes agitációjával, hanem eszméinek meglepő újságával is, melyek hivatva vannak egy a műtörténetben megcsontosodott, téves felfogást gyökerestül kiirtani. Tömerdek sok értekezése és könyve közül kiemeljük a következőket: *Orient oder Rom* (Stichprobe = Die Porphyrgruppen von S. Marco in Venedig, Leipzig, 1902) Folytatása egy hasonló című, 1901-ben megjelent munkának s valamint akkor a palmyrai festmény-cycluson, a konstantinápolyi márvány domborműveken, az egyiptomi fametszeteken és a jeruzsálemi architektonikus díszítéseken a keleti befolyást, mint a byzantiumi művészet uralkodó elemét mutatta ki,

úgy most egy lépéssel tovább menve itáliai talajon igazolja az eddig mindenhatónak tartott rómaival szemben az egyiptomi befolyást. E felfogását még élesebben rendszerezi *Kleinasien. Ein Neuland der Kunstgeschichte* (Leipzig, Hinrich, 1903) cz. munkájában, melynek főtételei a következők: Keleten korán, még Nagy Constantinus előtt kifejlődik a boltozatos bazilika mellett az oktagonnak, a kereszt- és herelevélalakú kupolás alépitménynek sajátos típusa. Ebből ered a Hagia Sophia és az egész későbbi byzantiumi építészet. Már most az így létrejött keleti-byzantiumi épületformák áthatolnak Nyugatra is, még pedig Róma érintése nélkül a Ravenna-Milano-Marseille vonalon s így keletkezik az u. n. *román stílus*. Sőt — hallatlan! — Strzygowski ezzel sem elégszik meg, hanem még tovább megy. *Der Dom zu Aachen und seine Entstellung* (Ein kunstwissenschaftlicher Protest, Leipzig, 1904) cz. művében a román stílus emez elismert őstípusa tervbe vett restaurációja alkalmából kimutatja, hogy itt a keleti befolyás nem is kizárólag a byzantium-ravennai közvetítő úton érvényesült, hanem közvetetlenül Kis-Ázsiából, illetőleg Egyiptomból jött a Dél-Franciaországgal fennállott élénk kereskedelmi forgalom és syriai missionariusok útján. Hasonló eredményre jutott a mainzi dómra vonatkozólag Fr. Schneider (Bz. XIII, 667.), a keresztyén archaologia nestora is, rámutatván a boltozatfestészet olyan elemeire, melyeket a mester (Wittelsbachi Konrád) a szentföldön és Armeniában való tartózkodása alkalmával tanult el. A Strzygowski által szerkesztett *Byzantinische Denkmäler* III. kötetében (Wien, 1903) két tanítványa konkrét példákon igazolja a fenti tételt. E. Diez a bécsi Dioskurides-kézirat miniatúrein kis-ázsiai befolyást ismer föl, J. Quitt pedig a ravennai St. Vitale templom mozaikjain a kelet római művészetnek a nyugatira való, Justinianus császári akarata által diktált hatását mutatja ki. Nem volna teljes ez érdemes úttörőről adott ismertetésünk, ha meg nem emlékeznénk *Koptische Kunst* (Wien, Holzhausen, 1904) cz. munkájáról, melyben a kairói muzeum kopt művészeti gyűjteményének kimertő katalógusát adja. Itt viszont azt a felfogást támadja meg, hogy a kopt művészet a byzantiumnak kifolyása: megfordítva, a kopt sokkal régebbi s három elemből, az egyiptomiból, ó-görögből és syriából alakulva, már a hellenisztikus korban készen volt s mint ilyen befolyást gyakorolt a byzantiumra. A keleti befolyást ugyan elismeri, bár nem tartja ennyire souverainnek O. Wulff: *Die Koimesiskirche in Nicäa und ihre Mosaiken, nebst der verwandten kirchlichen Baudenkmälern* (Strassburg, 1903). Ez épületekben ő Byzantium visszahatását látja a keletre s összekötő kapocs gyanánt tűnteti fel a Hagia Sophia és a késő-byzantiumi építészet között. A miniatúr-tanulmányairól ismeretes P. Kondakov, *Az athosi keresztyén művészet*

emlékei (Pamjatniki Christianskago Iskusstva na Athone, St. Petersburg, 1902) cz. munkájában e «Keleti vatikánja» és «Szent hegy» néven ismeretes s az újabb görögség kultúrtörténetében oly fontos szerepet játszó kolostor-csoportnak falfestményeit, mozaikjait, oltárképeit s egyéb egyházi kincseit mutatja be 152 illusztrációban. Valamint Athosnak, úgy Ravennának is egészen külön művészeti irodalma van. Ez a város az egész középkoron keresztül főtűzhelye volt a byzantiumi kultúrának és művészetnek Itáliában. Főbb épületeinek és fontosabb műemlékeinek összefoglalását megtaláljuk *C. Ricci: Ravenna* (Quarta edizione, Bergamo, 1903.) mintegy 100 illusztrációval díszített munkájában. A templomi falmozaikokat írja le autopsia után s rendezí korok és mesterek szerint *J. Kurth: Die Mosaiken der christlichen Ära* (I. Theil, Leipzig-Berlin, 1902). Sajnos, hogy a mellékelt reproductiók az eredeti színezést a legtöbbször nem adják vissza, a mi pedig a mozaikok megítélésénél elsőrangú fontossággal bír. A nagyközönséghez fordul *Ch. Diehl: Ravenne* (Paris, Renouard, 1903.) cz. összefoglalása, mely némi újat is ad az iparművészeti tárgyak jellemzésével.

A byzantinistika valamennyi ága közül legkiterjedtebb művelésre talál a theologiai és egyháztörténeti irodalom. A már említett athosi «szent hegy» e tekintetben is állandó és sokoldalú kutatás tárgya. A *Vizantijskij Vremennik* 10. kötetének melléklete gyanánt *L. Petit* kiadta *Actes de l'Athos* cz. alatt az I. részben (St. Petersburg, 1903) a Szent Györgynek szentelt Xenophon-kolostor 15 oklevelét, a II. részben (u. o. 1903.) a Pantokrator-kolostor 26 oklevelét — sajnos, hogy nem az eredetiek, hanem egy szerzetes által készített másolatok után. Az athosi kolostorok történetével és belső életével ismertet meg röviden hosszabb ott tartózkodása alapján *A. Schmidtke: Das Klosterland des Athos* (Leipzig, Hinrichs, 1903.). Jóval behatóbban foglalkozik e tárggyal és az egyes művészeti s tudományos kincsek pontos, leltárszerű leírását adja *Szmirnakisz* athosi szerzetes nagy munkája: *Tò ἄγιον ὄρος* (Ἐν Ἀθήναις, 1903.), melyből minket legjobban érdekel a 20 nagy kolostorban s több kisebb kápolnában szétszórt, mintegy 10,000 kézirat ismertetése, mely nemcsak theologiai, hanem sok philologiai és természettudományi munkát s kincseket érő cimeliumot rejt magában. A fontosabb kéziratok pontos leírását és katalógusát *Sp. Lambros*nak köszönjük, ki ezt először Athénben (1888.), majd kibővítve Cambridgeben (1895—1900.) adta ki. A byzantiumi történeti, különösen egyháztörténeti kutatásairól ismeretes *H. Gelzer* több rendbeli utazást tett a Kelet nevezetesebb kulturális góczpontjaiba főleg kéziratok tanulmányozása céljából, melynek eredményei a következő munkákban fekszenek előttünk: *Vom heiligen Berge und aus*

Makedonien (Leipzig, Teubner, 1904.). Ez nemcsak a szakembereknek, hanem a nagy közönségnek is van szánva a szerzetesek, a nép életéből és az albán-makedon mozgalmak pszichológiájából merített finom megfigyeléseinél fogva. *Der Patriarchat von Achrida* (Abhdl. d. phil. hist. Klasse d. kgl. sächs. Ges. d. Wiss. Leipzig, Teubner, 1902) cz. tanulmányában e X. században alapított s egész a XVIII. századig a nyugoti balkánállamok szellemi központját alkotó patriarchatus történetét a helyszínen végzett levéltári kutatások alapján tárgyalja s mellékelve több becses okiratot ad ki. *Der wieder aufgefundene Codex des heiligen Klemens und andere auf den Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensammlungen* (Leipzig, Akad. 1903.) szerencsés leletnek az eredménye. A fenti codex a főforrás Achrida történetére nézve, de eddig csak kevésbé gondos, olykor hamisított másolatokban és hiányos kiadásokban volt ismeretes. Gelzernek sikerült magát az eredetit felfedeznie s arra az eredményre jut, hogy e nevezetes codexet újból ki kell adni. *Geistliches und weltliches aus dem türkisch-griechischen Orient* (Leipzig, Teubner, 1900.) uti élmények éles történeti megvilágításban, hol a fősúly a görög-keleti egyházszervezetre esik. A sorok közül kicsillan szerzőnknek az orthodox egyház és Oroszország iránt érzett élénk sympathiája. *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum* (Abhd. d. bayer. Akad. München, 1901) cz. munkájában a VI. Leo, Johannes Tzimiskes, Manuel Komnenos, Michael Palæologos és a nicæai császárok alatti püspökségek leírását és az egyházfők jegyzékét eredeti okiratok szövegében adja. A nagykiterjedésű görög keresztyén egyházi irodalom területén első sorban is az O. Gebhardt és A. Harnack szerkesztésében megjelenő s a berlini akadémia által kiadott, eddig 27 kötetet számláló *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur* (Leipzig, Hinrichs) cz. hatalmas gyűjtemény vonja magára figyelmünket, mely csak előkészítője és kiegészítője szintén a berlini akadémia aegise alatt megjelenő, eddig 11 kötetre rúgó *Die griechischen christlichen Schriftsteller in den ersten drei Jahrhunderten* (Leipzig, Hinrichs) cz. sorozatos szövegkiadásoknak. Ezeknek méltó párja a hollandi tudósoknak 300 év óta folyamatban lévő *Acta sanctorum* cz. vállalata, melynek egyik legújabb, kiválóan érdekes kötete *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano . . . studio H. Delehaye* (Bruxellis, 1902.) ezt a bőtartalmú és jó állapotban fenmaradt synaxariumot (= szentek életét lehető teljességben felölelő kivonatos gyűjteményt) alapul véve s a többiek eltéréseit egy apparatusban hozzá csatolva, ily módon a szentek és mártírok rengeteg irodalmáról általános, teljes képet ad. Kizárólag csak a mártírokra vonatkozó adatokat közli H. Leclercq *Les martyrs* (Paris, Oudin, 1902) cz. kiad-

ványa, melynek eddig megjelent első kötete Nero korát tárgyalja. Nehány önkényesen kiválasztott szemelvényt ad *R. Knopf: Ausgewählte Märtyrerakten* (Leipzig, Mohr, 1901), melyvel körülbelül azonos tartalmú, de szélesebb és behatóbb kézirati tanulmány alapján áll *O. Gebhardt* kiadása: *Acta martyrum selecta* (Berlin, Duncker, 1902). Még specialisabb *E. Kurtz: Des klerikers Gregorios Bericht über Leben, Wunder-taten u. Translation der heiligen Theodora von Thessalonich* (St. Petersburg, Akad. 1902), mely 8, a szent Theodora legendájára vonatkozó szöveget ad ki. Az *A. Lipsius és M. Bonnet* szerkesztette *Acta apostolorum apocrypha* (Lipsiae, Mendelssohn) cz. gyűjtemény 1903-ban ért véget az *Acta Philippi, Thomae et Barnabae* kiadásával. Fontos segédeszközül szolgál a görög egyház történetéhez *Hackett: History of the Orthodox Church of Cyprus* (London, Methuen, 1901.) cz. munkája, mely e sziget teljes történetével kapcsolatban az orthodox egyháznak a rómaival folytatott heves küzdelmét vázolja a Templáriusok, a Lusignanok és Velence uralma alatt. Makacs orthodox állásponton van *Ἰ. Δουβουνιώτης* theologiai tanár monographiája: *Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός* (Ἐν Ἀθήναις Βλάστος, 1903.), melynek főcélja e híres theologus dogmatikájának rendszerezése s eközben az aristotelesi és platói eszmék Damaskusi János istentanára való befolyásának tagadása — mindenkép kevés sikerrel. Új szempontokat, tiszta, elfogulatlan felfogást mutat *W. Norden: Das Papsttum und Byzanz* (Berlin, Behr, 1903.) cz. munkája, mely e két egyház szakadását és későbbi uniótörekvéseit nem dogmatikai, hanem politikai oldalról tárgyalja s a küzdelem minden phasisit egyrészt a római kuriának s a latin népeknek Byzantiummal szemben, másrészt Byzantiumnak a Nyugattal szemben való hatalmi törekvéseiből vezeti le. Becses igazolása és kiegészítése e műnek *Fr. Seppelt* hasonló című értekezése (a *M. Sdrulek* szerkesztette *Kirchengeschichtliche Abhandlungen*-ben, Breslau, 1904.), melyben Norden felfogását minden tartalék nélkül elfogadja, csak a schisma eredetére vonatkozólag kiegészíteni kívánja azzal, hogy itt döntő szerepet nem a két egyház hatalmi politikája, hanem nyelvben, kultúrában és gondolkodási módban mind élesebbé és élesebbé váló különbsége játszott. Oly különbség, mely az egyházi és politikai unióknak a leg-erősebb ellensége volt mindenha.

És most, ha egy pillanatra szemünk elé idézzük azt az egész képet, melyet e hosszúlélezetű ismertetés alapján nyertünk, uralkodó elemként tör elő abból a vörös fonál: *a Keletnek befolyása Byzantiumra s Byzantium után a Nyugatra*. Ez a byzantiumi philologia utolsó három évi történetének főeredménye. Régebben is sejtették ezt — hiszen kézenfekvő volt a dolog — de ma már kétségtelenül beigazolt ténynyel s ennek folytán szorosan megszabott feladatokkal állunk szem-

ben. Ha meggondoljuk azt, hogy a byzantiumi irodalom, theologia és politika képviselőinek túlnyomó nagy része Syriából, Egyiptomból és Kis-Ázsiából származott, ez az egy körülmény is parancsolólag utal arra, hogy a byzantiumi kultúra súlypontját többé ne a Balkán-félszigeten, hanem az Aegæi-tengeren túl keressük. De a gráci Strzygowski, az újabb Romanos-kutatások (melyekről csak később lehet beszámolni) és az egész ó-keresztyén bűvárlat konkrét bizonyosságokkal szolgálnak. És ebből, ha nem csalódom, nemcsak a byzantiumi, hanem a classica-philológiának is le kell vonnia a következtetéseit. Való igaz, hogy a Krisztus születése táján a Földközi tenger keleti partvidékein támadt ifjú kultúra Nagy Sándornak és a görög szellemnek köszöni felvirágzását. Ámde ez nem souverain hódítás volt a görög kultúra részéről, hanem csak loyális egyesülés a régi keleti kultúrák maradványaival s e szerencsés vegyülésnek köszöni Byzantium a maga lényegét és alapját. A bennszülött keleti kultúráknak tehát meg volt a maguk önálló fejlődésük és jelentőségük a classikus görög kultúra mellett s meg volt a maguk hatásuk a classikus görög kultúrára is. Ezt a hatást pontosabban kideríteni a classica-philologia feladata lesz. Általában úgy tetszik, hogy azt a felfogást, mely szerint a mai kultúra eredetének vizsgálásánál utolsó állomásként visszamenőleg Hellast jelöltük meg, maholnap fel kell adnunk, s egy lépéssel tovább menve a sarkpontot a Keleten kell elhelyeznünk. Ez lesz a legméltóbb felelet azon modern felfogásra, mely mai műveltségünk alapjait már a classikus görögség örökség, kánonszerű alkotásaiban sem akarja tisztelni, csak azért, mert régi. De ez lesz egyszersmind a legteljesebb elégtétele a byzantiumi philológiának is, mely ezt az utat nem fölfedezte ugyan, de először járta végig. Minden jel arra mutat, hogy az a terület, melyet Krumbacher szerzett vissza a tudománynak s mely nem egy tekintetben máris átalakítólag hatott eddigi felfogásunkra, meglepően gazdag gyümölcsöket fog hozni. Vajha az a kis ellenszenv, mely még iránta imitt-amott mutatkozik, mihamarabb átváltoznék teljes bizalommal és rokonszenvvé!

(Budapest.)

DARKÓ JENŐ.

PLATEN ÁGOST MINT DRÁMAKÖLTŐ.

A mióta Petzet Erich Platen drámai hagyatékát¹⁾ kiadta, azóta hű és teljes képét bírjuk e sokáig félremagyarázott és többnyire bizonyos balítélettel tárgyalt költő drámai munkásságának. Platennek a müncheni udvari könyvtárban levő irodalmi hagyatékához eddig nem férhetett minden kutató, s így sok becses adat, sok, Platen haladását jellemző mű nyomtatlanul és feldolgozatlanul maradt. E visszaszolgáltatnak Petzet a drámai hagyaték nyilvánosságra való hozásával egyszerűsmindenkorra véget vetett. Művében megtaláljuk Platennek egyik fontos, eddig többnyire csak hírből ismert ifjúkori drámáját, *Die Tochter Kadmus*-t, azonfelül sok érdekes drámai töredéket és cízmet, mind megannyi anyagot, a mi a költő fejlődéstörténetének szempontjából becses s így a kutató figyelmét is megérdemli. Jelen értekezésünk megírására is Petzet e művének megjelenése adott alkalmat.

I. Platen helye a német dráma fejlődésében.

Schillernek és Goethének abbeli törekvése, hogy a német közönség ízlését emeljék és minden középszerűt és rosszat a költészet birodalmából száműzzenek, eredmény nélkül maradt. Ez főképen az 1797-ki «*Musen Almanach*»-ban közzétett xeniákból látható, a melyekben a két nagy költő haragját kiadja és koruk irodalmi ferdeségeit ostromozza.

A dráma súlyedését első sorban az Iffland- és Kotzebue-féle írók okozták, mivel drámáik tárgyát majdnem kivétel nélkül a mindennapi tapasztalatból, a legközelebbi eseményekből merítették. Ezzel a közönséget mindennapi életviszonyok és jellemek bemutatásához szoktatták, elannyira, hogy a magasabb műalkotások élvezetére, melyekben nemesebb érzelmek és motívumok nyilvánulnak, egyre képtelenebb lett. A dráma-költészet ezen elkorcsosodása, a melyen Goethe és Schiller remek alkotásai sem segíthettek, az úgynevezett romantikus iskolát is elkedvetlenítette, és tagjai minden lehetőt megtettek a dráma hanyatlásának megakadályozására. Azonban bármily nagy érdemeket szerzett is a romantikus iskola a német költészetben, bármily jeles véleményeket hangoztattak is a két Schlegel testvér, Tieck és mások bírálatokban és sok egyéb alkalomból, mégis mutatkozik tehetetlenségük, valahányszor

¹⁾ August Graf von Platens Dramatischer Nachlass. Aus den Handschriften der Münchener Hof- und Staatsbibliothek herausg. von Erich Petzet, Berlin 1902. (Sauer, Deutsche Litteratur-Denkmale Nr. 124.)

maguk a drámai alkotás terére léptek. A helyett hogy drámáikkal a színpadot a hanyatlástól megmentették volna, végromlását még jobban elősegítették.

A romantikusok ugyanis a drámaköltészetet illetőleg azon téves nézetben voltak, hogy minden egyes dráma az összes sokoldalú belső és külső élet képe; ennélfogva mindent drámai formába szorítottak, akár alkalmas volt arra, akár nem. Minthogy pedig a történeti anyag ilyen kalandos, önkényes feldolgozásra nem alkalmas, leginkább meseszerű vagy maguk költötte tárgyakat dolgoztak fel, a melyeknél képzeletük féktelenül csaponghatott. A mesét tartották tehát minden dráma elengedhetetlen kellékének, csak abban láttak igazi költészetet. Hogy ily módon a dráma minden művésziessége elveszett és a szabály helyére a korlátlan önkény lépett, magától értetődik. De különben is — mint ezt Haym helyesen megjegyzi ¹⁾ — alkalmatlan a mese színpadi alakításra, mert a mesét legszívesebben a homályban hallgatjuk, hogy a képzeletet, melyhez fordul, semmi se zavarja. De teljesen eltorzították a romantikusok a drámát azzal, hogy az egyes jelenetekben a szokásos ötös jambus helyett — főképen Calderon mintájára — a legkülönbébb versformákat alkalmazták: a stanzát, szonettet, canzonét, canzonettát s egyéb olasz és spanyol formákat. Mindezen hiányok ellenére sokáig tartotta fenn magát a romantikus dráma, egyre jobban mivelték, míg végre Tieck, a romantikus iskola legtehetségesebb költője, a virágzás legmagasabb fokára emelte.

Hogy mily nagy hatással volt a romantikus dráma egészséges szellemekre is, legjobban Goethe mutatja, kinek szíve későbbben szintén a romantikus iskolához hajlott és a ki pl. Calderon két romantikus drámájáról («Die Andacht am Kreuze» és «Der standhafte Prinz») nagy elragadtatásban azt mondta: «Wenn die Poesie ganz von der Welt verloren gienge, so könnte man sie aus diesen Stücken wiederherstellen».²⁾

Miután a romantikus dráma főbb jellemvonásaival megismerkedtünk, könnyű az átmenet Platen drámaköltészetének ismertetésére, mivel költőnk első drámai művei, néhány ifjúkori kísérlet kivételével, a romantika legnagyobb virágzásának korába, a mult század huszas éveibe esnek, midőn a romantikus drámák, vagy inkább ezeknek egyik korcsfaja, a *végzettragédiák*, a német színpadot egészen elárasztották.

Magától értetődik, hogy első drámai műveiben Platen is a romantika hatása alatt áll, mint ezt már drámái tárgya is mutatja;

¹⁾ Haym, Die romantische Schule, Berlin, 1870. 62. l.

²⁾ Prölsz, Geschichte des neueren Dramas, Leipzig, 1883. III: 143.

Tieck módjára régi meséket dolgoz fel drámailag. Platennek ezen első drámai munkássága 1823-tól 1825-ig tart, mely időben Schellinggel, a híres filozófussal együtt Erlangenben tartózkodott. Platen nemcsak lelkes bámulója volt Schelling filozófiájának, hanem személyes érintkezésben is élt vele. Schelling buzdítólag hatott költőnkre, és az ő érdeme, hogy Platen minden erejét és tehetségét a dráma művelésére fordította. Ezt maga Platen is elismeri naplójában: «Von Calderon ging ein mir sehr merkwürdiges Gespräch aus, das ich vorgestern abend (1823. okt. 11-én) mit Schelling führte. Schelling begann zu klagen, dass wir noch immer keinen eigentlichen dramatischen Dichter hätten, dass die Kritik zu früh in unsere Litteratur getreten sei und sie gehemmt habe, und dass durch allzuviel Bewusstsein unsere Poeten meist verdorben wären, da Shakspeare und Calderon, ganz unbekümmert um die Kritik der Gelehrten, bloss für das Volk von der Bühne herab gesprochen hätten. Daher, sagte er, käme auch die ausserordentliche Sterilität unserer Dichter, während Sophokles, Lope, Calderon, Shakspeare eine so grosse Menge Stücke hinterlassen hätten. Bloss Kotzebue hätte bei uns, wiewohl im schlechten Sinne, ein Beispiel von ungehinderter dramatischer Fruchtbarkeit gegeben. Diese Worte erregten wieder mächtig meine Neigung zum Drama, als einem noch offenen Felde, eine Neigung, die in frühester Kindheit schon in mir gegoren und noch in letzter Zeit mir wieder häufig vor die Seele trat. Ich habe bereits ein paar ältere dramatische Pläne aufs neue vor mir vorübergehen lassen, und auch neue geformt. Ob daraus etwas entstehen wird, wird sich zeigen.»¹⁾

Csakugyan lett belőle valami, m. p. Platennek első jelentékenyebb drámája: *Der gläserne Pantoffel*.

A Schellinggel való sűrűbb érintkezés révén költőnk egyre jobban megbarátkozott a romantikus iskolának a drámát illető téves nézeteivel, a mi kivált a «Gläserne Pantoffel»-ból, azonfelül drámaköltészetének első korszakához tartozó többi műveiből is kitűnik. Még inkább bizonyítja ezt *Knebel* órnagygyal támadt vitája, ki költőnket a romantikus iskolától elvonni iparkodott. E vitát *Minckwitz* behatódobban tárgyalja:²⁾ «Platen hatte vorzugsweise sich nach spanischen Mustern gerichtet, und Calderon war lange Zeit sein Liebling. Mit diesem Geschmacke des jungen Dichters bezeugte indess der Major von Knebel, ein Freund Goethes, seine Unzufriedenheit, wovon sich Spuren in

¹⁾ V. ö. Laubmann und Scheffler, Die Tagebücher des Grafen August von Platen. Stuttgart 1896—1900. II. köt. 593. l.

²⁾ Minckwitz, Graf von Platen als Mensch und Dichter, Leipzig 1838, 19. Brief, 226. l.

seinen Briefen wiederfinden. Sein damaliger Unwille über Platens Studien, den er sonst sehr lieb hatte, ging so weit, wie mir ein Jugendfreund des Dichters erzählte, dass er an des letzteren Eltern in Ansbach schrieb, und sie aufforderte, ihren Sohn von dem falschen Wege abzumahnern, und ihn zu bewegen, dass er die Spanier fahren lasse und wieder zu den alten Klassikern zurückkehre. Diese Zurechtweisung empfand Platen sehr bitter, und um dem Herrn von Knebel zu zeigen, dass er keinen Vormund brauche, machte er jenes Spottgedicht «*An einen Ramlerianer*»¹⁾ nebst der Antwort, worin jeder Vers mit dem Refrain «*lieber alter Herr Major*»²⁾ schliesst. Platen maga másképp adja elő a dolgot naplójában: «Knebel hat mir das Manuscript (t. i. a «Gläserne Pantoffel»-ét) mit dem tollsten Briefe wieder zurückgesandt, worin er zuerst seine ganze Galle über meine Ghaselen ausgiesst und dann auf das Stück übergeht, von dem er, wie er sagt, gar nicht reden mag. Er nennt meinen Apoll einen Kasperle und meine Musen Dienstmädchen und dergleichen Impertinenzen mehr. Da ich ihm nicht antworten wollte³⁾ und mir doch Luft machen musste, so entstand ein Gedicht, das ich «*Klagen eines Ramlerianers*» überschrieb».⁴⁾

Platen Knebel intéseit, mint látjuk, a legnagyobb felháborodással utasította vissza, de azért azok mégsem maradtak teljesen eredmény nélkül, mert költőnk idővel klasszikus tanulmányok alapján nemcsak teljesen szakított a romantikus iskolával, hanem későbbi drámaköltészetének második korszakához tartozó darabjaiban a romantikával szemben ellenséges álláspontot is foglal el. E tekintetben költői fejlődése Heineéhoz hasonlít, a ki kezdetben szintén a romantikus iskola hívének, később pedig határozott ellenségének mutatkozik.

Ezen hirtelen fordulat Platen költői fejlődésében mindenesetre különös, de könnyen megmagyarázható. Azon időtől fogva ugyanis, hogy a drámai tevékenység terére lépett, minden figyelmét a német színpad tanulmányozására fordította. Tapasztalataiban azonban nem lelte örömét, a színpadon a realis, a mindennapi élettől távol eső, fantasztikus egyéniségekkel és tényekkel találkozott, a tragédia fensége és a komédia kelleme hiányzott; a költők a helyett, hogy a népet magukhoz emelték volna, a tömeg romlott ízléséhez szálltak le. A legnagyobb bajt azonban a végzettragédiában, a romantikus dráma

¹⁾ «Klagen eines Ramlerianers», August Graf v. Platens Werke, herausg. von Carl Christ. Redlich, Berlin, 1880—1882, I. 447. l.

²⁾ «Antwort an den Ramlerianer», u. o. 449. l.

³⁾ Mert Knebel Platen atyjának régi jó barátja volt.

⁴⁾ V. ö. «Tagebücher» II. 597. l.

egyik korcsfajában látta, a mely akkor a német színpadot teljesen elárasztotta.¹⁾

Platen tehát észleletei és klasszikus tanulmányai alapján mindinkább azon meggyőződésre jutott, hogy a német költészet a romantika által veszélyes tévutakra került, és midőn ő a romantika szülte visszásokkal szembeszállni vállalkozott, irodalmi működése határozott polemikus jelleget öltött, mely fordultnak két teljesen Aristophanes szellemében írt szatirikus komédiát («Die verhängnissvolle Gabel» és «Der romantische Oedipus») köszönhetünk.

Platen drámaköltészetében, mint látjuk, két korszak különböztethető meg. Az elsőhöz a romantika szellemében írt drámái tartoznak, névszerint: *Der gläserne Pantoffel*, *Berengar*, *Der Schatz des Rhamsinit*, *Der Turm mit sieben Pforten* és *Treue um Treue*; a másikhoz pedig szatirikus-polemikus vígjátékai: *Die verhängnissvolle Gabel* és *Der romantische Oedipus*. Drámái működésének utolsó terméke azonfelül egy történeti dráma: «*Die Liga von Cambrai*».

II. Platen drámaköltészetének első korszaka.

Platen már kora ifjúságában mutatott hajlamot a színiköltészetéhez. Első olvasókönyvében (Weisse: «Kinderfreund») — mint naplójában említi — szeretettel olvasságta a kis komédiákat s pajtsaival többnyire csak színházat játszott. Már gyermekkori dolgozatai is drámáiak voltak. Hét éves korában írt egy pásztorjátékot,²⁾ mely után az akkor igen népszerű *Donauweibchen* című operának és Schiller *Macbeth*-jének hatása alatt írt egyéb komédiái következtek. E knittel-versekben írt gyermekkori kísérletek csak úgy hemzseghettek a tündérektől és boszorkányoktól, a mint ezt a hagyatékában reánk maradt két felvonásra tervezett *Beluzi* című vígjáték személyeinek jegyzéke bizonyítja,³⁾ melyet Platen 1806. június 20-án írt.

A drámaköltészetéhez való hajlama évről-évre fokozódott. 1809-ben mint a müncheni hadapródiskola növendéke az *Orleansi Szűz* paródiájával foglalkozott, melynek tárgya a szabók és vargák harcza lett volna. Ugyancsak Schiller e darabjának hatása alatt tervezte Platen 1812 körül *Charlotte Corday* című négyfelvonásos drámáját, melyből az egész darab tervezetén kívül csak egyes töredékeket ismerünk.⁴⁾

¹⁾ Lásd «*Das Theater als ein Nationalinstitut betrachtet*» című kis értekezést, Redlich, Platens Werke III. 240.

²⁾ V. ö. «*Tagebücher*» I. 5. l.

³⁾ L. Petzet id. m. 3. l.

⁴⁾ L. Petzet id. m. 4—12. l.

Charlotte és Du Placet jellemzésében, valamint a pathetikus kifejezés-módban erősen meglátszik Schiller hatása. Platen maga e drámai kísérletét naplójában (I : 42. és II : 409.) csak futólagosan említi, mivel a töredékeket elvesztette volt.

1813 december havában fogott Platen *Konradin* történetének drámai alakításához, mely darabon nagyobb megszakításokkal 1816 december haváig dolgozott. E drámájának szintén csak egyes töredékeit, az ötödik felvonás egynehány jelenetét ismerjük.¹⁾ Platen e darabján — mint ezt naplójában említi — nem nagy kedvvel dolgozott; érezte ugyanis, hogy a nehéz anyaggal sehogy sem tud megbirkózni, hogy a cselekvényt és jellemeket a történelemből merített és Goethe «*Egmont*» jából kölcsönzött vonásokon kívül egyetlenegy lényeges mozzanattal sem bírja gazdagítani. Konradin és Egmont, Robert és Brackenburg, Berta és Clärchen között csakugyan sok rokon vonás van. A darab tervét Platen naplójában így írja le: «Das Stück begönne mit der Schlacht bei Taglicazzo und würde bis zum Richtplatz fortgeführt. Die Freundschaft des jungen Friedrichs mit Konradin würde manche schöne Scene ausfüllen, und auch die Rosen der Liebe liessen sich leicht in diesen Kranz flechten. Konradin würde dann ein geliebtes Mädchen in Deutschland zurückgelassen haben, das ihm heimlich in männlicher Kleidung nach Italien folgt, ihn unentdeckt auf seiner Flucht nach der verlorenen Schlacht durch die Gebirge führt und treu bis ans Ende begleitet».²⁾ A töredék utolsó jelenete (V. 4.), mely Konradinnak Bertától való búcsúját tartalmazza és melyet Platen valószínűleg a legvégén írt, nyelv és verselés szempontjából «Charlotte Corday»-val szemben határozott haladást mutat. A versek jóhangzásúak és nemesek, a képek és ítéletek többnyire szerencsések, a bánatos de komoly búcsúhangulatnak tagadhatatlanul bizonyos lírai kelleme van:

«O Berta!

Wie steigen all die Tage unsrer Liebe
Gleich schönen, stillen Schatten in mir auf,
Und zieh'n, wie Frühlingslüfte, mild und labend
Im Spiegel der Erinnerung vorbey!
Ach! Deine Liebe lehret mich den Blick
Nochmals zurückzusenden in das Leben,
So wie der Schiffer, der im Strom versinkt,
Nochmals das Aug' zum Heimatsufer wendet
Voll Sehnsucht nach den Blumen an dem Strand,
Die unerreichbar seinen Händen bleiben!

¹⁾ L. Petzet id. m. 14—33. l.

²⁾ V. ö. «Tagebücher» I. 81. l.

Erweiche Du nicht mein gestähltes Herz,
 Gestählt durch Muth und Unschuld, durch den Glauben
 An die Vergeltung einer andern Welt,
 Von der mich wenige Minuten trennen.»

Platen, látóköret szélesbitendő, 1813-ban a francia drámaírók tanulmányozásához fogott. Főleg Corneille és Racine kötötték le figyelmét. Egy évi komoly és buzgó tanulás után Corneille *Horatius*-ának, majd 1815-ben Racine *Phädra*-jának német nyelvre való fordításával próbálkozott, kezdetben alexandrinusban, majd, ismét Schiller és Goethe példáját követve, ötös jambusban. E fordítások egyes töredékeit részint hagyatekából, részint naplójából ismerjük.¹⁾

A francia színiköltészet tanulmányozásának még egy harmadik és a költő fejlődéstörténetére sokkal fontosabb drámai kísérlet köszönhető, t. i. Racine «*Berenice*» című szomorújátékának szabad feldolgozása. E munkájának, melyen Platen 1815—1816-ban dolgozott, teljes első felvonását bírjuk.²⁾ Míg az előbb említett két fordítás a költőnek csupán nyelvbeli ügyességét és verselési képességét fejlesztette, addig utóbb említett szabad átdolgozása figyelmét a drámai kompozíció feladatára is irányította.

1816 január havában, midőn tehát költőnk a «*Berenice*» feldolgozásával francia dramaturgiai tanulmányait még be sem fejezte volt, írta meg Platen rövid néhány nap alatt első teljes és hagyatékában reánk maradt három felvonásos drámáját: *Die Tochter Kadmus*-t. Az ösztönzést nem Schiller, sem a francziák, hanem Müllnernek *Die Schuld* című végzettragédiája adta hozzá. Platen drámája keletkezését így adja elő naplójában (I: 426.): «Der oberflächliche Plan zu diesem Schauspiele ward schon 1811, also vor fünf Jahren gemacht, und damals ward auch ein Akt davon vollendet und zwar in schleppenden Jamben. Erst da ich durch Müllners «Schuld» inne wurde, wie gut Trochäen sich auf der Bühne ausnehmen, griff ich wieder zu der langversäumten Arbeit, die gleichsam dazu gemacht schien, trochäisch bearbeitet zu werden.

Platen e drámáját művei közé nem vette fel, mivel költői értéktelenségénél fogva nyomtatásra nem tartotta érdemesnek; ízlése és drámaköltői felfogása ugyanis — mint még látni fogjuk — idővel annyira megváltozott, hogy a végzettragédiának legádázabb ellensége lett. 1821 nov. 8.-án Platen még egyszer végiglapozta ez ifjúkori drámáját és valószínűleg — mint ezt Petzet a kéziratban található

¹⁾ «*Horatius*» Tagebücher I. 134. és köv., továbbá Petzet id. m. 34—45. l.; «*Phædra*» Tagebücher I. 173—176. l.

²⁾ L. Tagebücher I. 168. és köv., továbbá Petzet id. m. 105—116. l.

czeruzavonásokból következteti — átdolgozásán is gondolkozott, de úgy látszik, hogy jobb belátása és érettebb ítélő képessége meggátolta őt ebbeli tervének véghezvitelében.

A történeti hűséggel Platen — mint ezt naplójában (I: 426.) maga is megjegyzi — nem igen törődött, mivel az egész cselekvény amúgy is meseszerű korszakban játszódik. Phryxus és Helle anyja a mondában az isteni származású Nephele (Nebula), ő nála a tisztán emberi Arethusia. Ino anyja Harmione, Platennél Hermione, alkalmasint Schiller *Semele* című darabjának hatása alatt. A mondában Learchos és Melikertes szerepelnek mint Ino és Athamas gyermekei, Platen egyszerűség szempontjából Learchost mellőzte. Anakronizmusoktól sem ment a darab meséje. Orpheus és Amphion pl. mint kortársak szerepelnek, ámbar későbbben éltek.

Kérdés, hogy hol találta Platen az ókori mondának ilyenét alakulását. Erre vonatkozólag kimutatja Petzet (id. m. XLVI. s. k. lk.), hogy a monda gerinczét Ovidius, *Metamorph.* 3. és 4. könyve, az eltérő momentumokat pedig nagyjából Hyginus grammatikus¹⁾ *Fabulae* és *Astronomicon poeticon* című művei szolgáltatják. A drámát befejező apotheosisra Ramlernek *Ino* című cantateja volt befolyással.

Látjuk tehát, hogy Platen egy tradíciót sem követett szolgailag, hanem hogy a különböző motivumokat céljának megfelelően egységesen összeolvasztani iparkodott.

A mi a motivációt és a jellemeknek pszichológiai felépítését illeti, tagadhatatlanul szembeszökő a tizenkilencz éves költő éretlensége és gyámoltalansága. A tapasztalatlan költő nem tudja még az egyes, különben helyesen felfogott motivumokat helyén alkalmazni. Ino anyai szeretete pl. meglepő, mivel a költő erre semmivel sem készített elő bennünket, hiszen Melikertes létezéséről csak tragikus halálával értesülünk. Szintúgy meglepő és valószínűtlen Arethusia lelki állapotának hirtelen változása. Egy nő, a ki csak az imént bizonyos belső megelégedéssel és kárörömmel tudatja szerencsétlen vetélytársával egyetlen fiának gyászos halálát, az nem nyújthat neki nyomban reá békejobbot és segédkezet. A darabban előforduló női jellemek többnyire árnyszerűen vannak rajzolva, legfeljebb Arethusia kivétel, kire Platen szeretett anyjának nem egy vonását ruházta. A férfiak jellemzése sem mondható sikerültnek. Kalistrosnak pl. csupán gépies szerepe van,

¹⁾ Hyginus Cajus Julius római grammatikus élt Augustus császár idejében. Neve alatt két munka maradt reánk, egy «*Fabulae*» című (277 mese és adomaszerű elbeszélés), mely számos elveszett tragédiának meséjét őrizte meg, és egy «*Poeticon astronomicum*» vagy «*De astronomia*» című (4 könyv csillagászati és mennyiségtani tartalommal).

Athamasnak végtelen határozatlansága szinte hihetetlen, legjobban van még Phryxus rajzolva, ki a félénk és bátortalan ifjú Platennek több jellemvonását örökölte. E dráma tehát csupán jól meggondolt szerkesztéssel és lírai szépségeivel tűnik ki.

Háttra van még annak a sokat megvitatott kérdésnek az eldöntése, végzettragédia-e Platennek ez ifjúkori drámája, avagy nem. Mi Petzet nézetéhez csatlakozunk, ki beható tanulmány alapján kimutatja, hogy e darab mégsem merő végzettragédia, ámbár Müllner költőnkre nem csupán stilisztikai, hanem sok tekintetben dramaturgiai szempontból is befolyással volt. Petzet bebizonyítja, hogy Platen Müllner hatásának ellenére nem folyamodik a végzettragédiának egyik fősajátságához, a külsőséges színpadi fogásokhoz. Nincsen *dies fatalis*, nem szerepelnek végzetes eszközök (tőr, kasza, kés stb.) s ha jut is bizonyos vészjósló hangulat kifejezésre, ez tisztán csak a személyek lelkében gyökerezik és nem szorul éjjeli viharra vagy hasonló külsőségekre.

A cselekmény nem oly eseményeknek a lebonyolítása, a melyek a darab kezdete előtt történtek, — a hogyan ez a végzettragédiában lenni szokott — hanem szemünk előtt történik minden. Nem a vak fatum, hanem Demodike bosszúvágya idézi elő a végzetes bonyodalmat, melynek Ino és Athamas áldozatul esnek. «Untergehen mag Verschuldung in den selbstgeschaffnen Wehen» — mondja Platen maga (V. 8.) — nem pedig komor jóslat által. Ino mondája az összes reánk maradt változatokban sokkal fatalisztikusabb mint Platennél és ha költőnknek az lett volna a főcélja, hogy végzettragédiát írjon, akkor bizonyára Hera gyűlöletét, mely Inot és Athamast, mint kikerülhetetlen végzet, üldözi, jobban érvényesítette volna darabjában.

1816 május elején Platen egy *Hochzeitgast* című három felvonásos dráma tervével foglalkozott, melynek tárgyát egyik epikai költeményében («*Der letzte Gast*») és a költői hagyatékában reánk maradt regénytöredékben («*Aus den hinterlassenen Papieren einer Nonne*») is feldolgozta. Szeptember havában hozzá is fogott terve megvalósításához; eleinte trochæusokban, később jambusokban akarta megírni.¹⁾ E darabja azonban töredék maradt.²⁾ Meséje költött és a keresztes háborúk idejébe van helyezve. Egyszerűség szempontjából mindössze csak négy személy szerepelt volna. Drámai erőről e töredékben nem lehet szó, a drámai elem rovására itt is a lírai érvényesül, a szereplők inkább szenvednek mint cselekszenek. A költő drámatörténeti fejlődésére nézve mégis annyiban érdekes e töredék, hogy itt Platen Arthur személyében — Goethe *Tasso*-jának mintájára —

¹⁾ Tgb. I. 658. l.

²⁾ L. Petzet id. m. 117—161. l.

saját lényét akarta kifejezni. Valóban az ábrándos minnedalos sok tekintetben emlékeztet az akkor szentimentális búskomorságban szenvedő ifjú költőre. 1818 október elején Platen ismét elővette e drámai töredékét, hogy Calderon hatása alatt egy *Alearda* című rímes trochæusokban írandó romantikus drámává dolgozza át, de már december 16-án jelenti naplójában, hogy nincs kedve e darab folytatásához. A hagyatékban reánk maradt néhány jelenet¹⁾ csak verstani szempontból becses, a mennyiben Platen verselési képességében határozott haladást mutat.

Platen ifjúkori drámai kísérletei közül még három, részint kisebb, részint töredékes munka maradt reánk, a melyeket Platen a *Vermischte Schriften*-be (Erlangen 1822.) felvett, m. p. *Mathilde von Valois*, *Marats Tod* és *Die neuen Propheten* (*Der Sieg der Gläubigen*).

Mathilde von Valois egy három felvonásra tervezett dráma töredéke. A tizenegy oldalra terjedő töredékes sorok alapján alig alkotunk magunknak a darab tartalmáról fogalmat, fejtegetése tehát természetesen lehetetlen. Tárnya Matild és Oroszlánszívű Richard szerelme. Egyes jeleneteit 1819-ben írta.

A költő fejlődési folyamatára nézve jelentékenyebb a prózában írt *Marats Tod* című drámai vázlata. Tárnya költőnket már kora ifjúságában foglalkoztatta, a mint ezt Platen naplójában említi: «Ich glaube, dass alles im späteren Alter ausgeführte schon in der Jugend als Anlage müsse vorhanden gewesen sein. So ist es mir wenigstens mit meinen besseren Sachen ergangen, auch mit «Marats Tod», den ich nun endlich ins Reine geschrieben und Engelhardt²⁾ vorlegte, der dieser Skizze seinen ganzen Beifall gab. Die That der Charlotte Corday beschäftigte schon als Kind meine Phantasie und sie ward auch damals schon in der Manier jenes Alters dramatisch ausgeführt, wovon ich aber nichts mehr übrig habe.³⁾

A reánk maradt egyfelvonásos drámai vázlatot 1820 aug. hó 9-én és 10-én írta, történeti háttére a francia forradalom:

«Der Dichter hat aus jenen Finsternissen,
Aus denen kaum ein neuer Tag befreit,
Hier einen grässlichen Moment gerissen;
Hört sein Gedicht, ihr habt gesehn die Zeit.»

Tartalma a következő: Charlotte Corday Belsunce nevű kedvesét

¹⁾ L. Petzet id. m. 162—174. l.

²⁾ Engelhardt Vitus (1791—1855), költőnk barátja, 1820-tól élete végéig az erlangeni theologiai fakultáson mint tanár működött.

³⁾ Tgb. II. 501. l. — V. ö. értekezésünk 7. l.

a guillotine által elvesztette. Nagy kétségbeesésében bosszút forral, és iparkodik magának Marathoz, kedvese gyilkosához, utat törni. E végett azon ürügy alatt jelentkezik Maratnál, hogy vele normandiai ellenségeinek titkos terveit és fondorlatait közölni akarja. Marat ennek szerfölött megörül és dicsekszik Danton előtt: «Ich weiss, dass du Spione in allen Departements unterhältst und wie viel sie dich kosten. Mir kommen diese Vögel freiwillig in die Schlinge geflogen, und sogar Singvögel von der lieblichsten Art.» Danton veszedelmet gyanít és óva inti Maratot az asszonytól. Marat ezt nevetségesnek tartja és Charlottot minden aggodalom nélkül bebocsátja. Alig hogy belép, Maratot rejtett törrel keresztülszúrja. Charlottot a nép elfogja és vérpadra hurezolja, mivel a «nép barátját» megölte.

E darab nyelve egyszerű, motívumai világosak, jellemzése történelmileg hű.

Ugyancsak 1820 augusztus havában dolgozta át Platen ifjúkorából reánk maradt első szatirikus darabját, a *Die neuen Propheten* című egy felvonásos és prologussal ellátott verses bohózatát. E darabot Platen más címmel (*Der Sieg der Gläubigen*), sőt némileg más szereplő személyekkel még 1817. december havában írta.¹⁾

A bohózat célját költőnk így írja le naplójában (I: 867.): «Es ist eine Posse in Knittelversen, gegen die geoffenbarte Religion und die Thorheiten des Katholizismus gerichtet. Besondere Veranlassung dazu gab das neu abgeschlossene Konkordat Bayerns mit dem päpstlichen Stuhle, ein Ausbund von Bigotterie, der der Geistlichkeit einen Einfluss gewährt, welcher nicht zu berechnen ist.»

Platen barátjai biztatására nagyobb szabású tankölteményt szándékozott a *természetes vallásról* írni, egy oly mély tanulmányról és lángoló lelkesedésről tanuskodó művet, melynek megírása — nézete szerint — egy egész emberéletet igényelne és mely a felvilágosodott emberek összes erkölcstörvényeit tartalmazná. Ezt a tervét Platen nem valósította meg, érezte ugyanis, hogy költői tehetsége sokkal kisebb, semhogy ilyen örökbecsű, a várakozásnak teljesen megfelelő művet létesíthessen. Költőnk megelégedett tehát azzal, hogy haragját egy igénytelen bohózatban kiadhatta és hogy némely komolyabb nézetét a melyet eredetileg a tankölteménybe szánt, e szatirikus művecskébe beleszőhette.

Ebbeli eljárását az előhangban a következő sorokkal igazolja:

«Und als ich mich grollend und zürnend erhoben
Die tüchtigsten Waffen des Streits zu erproben,

¹⁾ «Der Sieg der Gläubigen» megjelent először Vogtnál, Genf 1857.

Da griff ich zulezt — kaum weiss ich wie?
 Zum scharfen Pfeil der Parodie.
 Die sich in pathetischen Harnisch schmiegen,
 Belachenswürdigen Wahn zu bekriegen,
 Sie geben sich selbst dem Gelächter preis,
 Hier gielts, wer gut zu spotten weiss.*

A bohózat cselekvénye az égben, a mennyország kapuja előtt folyik le. Szereplő személyek: Szt. Péter, az Isten anyja, egy eretnek, a kiből Platen egy felvilágosodott embert mutat be, és végre egy szegény lélek, mely — költőnk állítása szerint — a schlierseei plebánost¹⁾ ábrázolja.

A bohózat ezen első feldolgozását természetesen csak protestáns barátjai helyeselték, katolikus részről általános és méltó megbotránkozást szült. Ezen jogosult ódiunot magáról elhárítandó 1820-ban — mint már említettük — bohózatát átdolgozta, a megváltozott címen kívül a szereplő személyekből az Isten anyját kihagyta és főleg *Döllinger* barátja tanácsára nemcsak a szegény lelket, hanem az eretneket is kigúnyolja.

A Neue Propheten rövid tartalma a következő: Egy szegény lélek és egy felvilágosodott ember a mennyországnak tart; útközben az igazi vallás felett hevesen vitatkoznak, a mennyiben mindkettő álláspontját meggyőző bizonyítékokkal igazolni iparkodik. Mindketten meg vannak róla győződve, hogy Szt. Péter ellenvetés nélkül veszi fel őket a mennyországba, sőt már-már elárulják bobocsáttatásuk utáni terveiket is. A filozófus a magával hozott könyvekkel az eget akarja reformálni, a pap pedig az égből vett bőrrel az elrongyolott világot újra megtalpalni. A mennyország kapujához érve elbizakodásukban hangosan kopogtatnak és lármáznak, mire Szt. Péter elkergeti őket.

Ez ifjúkori szatirikus művecske a cselekvény egyszerűségével, a személyek szigorú jellemzésével és a kifejezés erejével tűnik ki, átdolgozott alakjában mindazonáltal sokat veszített eredeti bájából.

Az itt felsorolt drámai kísérleteken kívül költőnket azon időben még több tárgy drámai feldolgozása is foglalkoztatta, így többek között: *Kleopatra* (1818), *Der Graf von Savoyen* (1821), *Lanval oder das Totenschiff* (1821), *Die Mohren in Spanien* (1821), *David und Jonathan* (1822) stb. Ezen drámai tervekkel azonban Platen nemsokára felhagyott, mert ízlése részint spanyol költők tanulmányozása alapján, részint Schelling hatása alatt teljesen megváltozott, és nézetei a drámát és színpadot illetőleg is mások lettek. Ezen változásnak köszönhetjük első nagy romantikus drámáját a *Gläserne Pantoffel*-t.

(Losonecz.)

(Folyt. köv.)

BARTA MÓR.

³⁾ Platen 1817-ben Schlierseeben Lakenbauer lelkész házában nyaralt.

HAZAI IRODALOM.

Egyetemes Irodalomtörténet. Szerkeszti *Heinrich Gusztáv*. Második kötet. Rómaiak és románok. 31 műmelléklettel és 218 szöveggel. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister támogatásával. Budapest. Franklin-Társulat. 1905. XV és 915 legn. 8-r. l. Ára 20 K.

Az öt kötetre tervezett nagy műnek ez a második része mintegy két évnyi időközzel követte az első, a melyről folyóiratunkban mind- eddig még nem jelent meg bíráló, sőt ismertetés sem. Érdemlegesebb véleményt másutt is csak egyik részéről, az ógörög irodalom fejezetéről, olvastunk. Ennek a tartózkodásnak egyik oka mindenesetre a feladat nehézségében van; mert egymagában senki sem vállalkozhatik, ha komoly munkát akar végezni, oly mű megbíráására, a mely annyi jeles szak- férfiú legjobb tudásának és igyekezetének a gyümölcseként lép, a róla szóló könyvtárosi jelentések és jóindulatú ismertetések szerint, a világ elé. Tudásunk és felfogóképességünk véges volta mellett az ismereteknek azt a rengetegét, a mely egy *ilyen* Egyetemes Irodalomtörténetnek csak egy-egy kötetében is felhalmozódik, csak a legkivételesebb szellemek tekinthetik át annyira, hogy róla összefoglaló méltatást nyújthassanak. Azért a bíráló is, ha e névnek meg akar felelni, legjobban teszi, ha a munkafelosztás elvére nézve magának a műnek tervezetéhez és kiviteléhez alkalmazkodik, és szintén provinciákra osztja föl a maga feladatát. Így teszünk legalább a második kötetet illetőleg mi is, midőn az önként is két fő részre, egy kisebbre és egy jóval nagyobbra tagolódó anyagot ketté választjuk, és ezúttal a *római* irodalmat mellőzvé, illetőleg annak bírálatát másra bízván, csakis a *románok* irodalmaival foglalkozó részt, sőt ezt is a *portugál* és az *oláh* fejezet kizárásával tárgyaljuk, minthogy a két utóbbiról e folyóiratban már úgys volt szó.¹⁾

Mielőtt azonban még ebbe a szűkebbre szabott feladatba fognánk, nem lesz talán egészen fölösleges, ha néhány olyan elvi kérdést is felvetünk, a melyek nemcsak az egész mű általános irányeszméit, alap- tervét, kiviteli módosztatit, hanem az irodalomtörténetírásnak egy ily műre alkalmazható követelményeit is illetik.

Az első kérdés, mely itt felvethető, a mű *egyetemes* jelzőjére vonatkozik. Vajjon megérdemli-e e jelzőt oly mű, a mely a kötetek kisebb-nagyobb számában az irodalmi jelenségek egy-egy nemzeti nyelvre határolt s részint adott, részint tetszőlegesen felvett időpontok közé eső csoportját külön-külön, egymásra való vonatkozásuk teljes mellőzése,

¹⁾ EPhK. XXIX: 398. és 434.

vagy csak igen gyér, csupán alkalmi észrevétele mellett tárgyalja? Vajjon egyetemes, avagy világtörténet lenne-e az a mű, a mely az egyes népek történetét hasonló elkülönült részekben vonultatná föl, nem pedig egymásra való vonatkozásukban, egymástól való függésük folytonos szemmeltartása és kidomborítása mellett? Ezzel azonban kapcsolatos az a másik kérdés, vajjon az irodalmi jelenségek áttekintésére nézve elérkezett-e már egy ily egyetemes összefoglalás ideje, a mely a politikai és a gazdasági élet fejlődéstörténetének terén is csupán a legújabb idők vívmánya, de még itt is inkább csak a követelmények formulázásánál tart és az ezekhez szabott kísérletek stádiumában van.

Annyit azonban mindenesetre megkövetelhetünk egy ilyen jelzőjű műtől, hogy az egyetemesség szempontját valamivel kiemelkedőbben érvényesítse, mint abban a pusztá külsőségben, hogy az összes ó-, közép- és újkori nevezetesebb nemzeti irodalmakat felveszi keretébe, de e kereten belül jóformán minden összefoglaló kapocs nélkül sorakoztatja őket egymás mellé. Sőt a mi még ennél is nagyobb hiba, mert már könnyen elkerülhető gondatlanság, hogy még ott is, a hol az ilyen összefoglalások és kölcsönös vonatkozások egyenesen mellőzhetetlenek, még ott is előfordul néha az, hogy a jobb kéz nem tudja, mit írt a bal kéz és megfordítva. Itt már a szerkesztő dolga lett volna a bántó ellenmondásokat elsimítani, a minők az I. kötetben is voltak, s a milyenekből e II. kötetben is akad néhány. Hogy csak a legszembe-szökőbbet említsem, mindjárt itt előljáróban, csupán az *Amadis*-regények eredetének kérdéséről a 653. és a 758. lapon mondtak kiáltó ellenmondására hivatkozom. Amott (Beckernél a spanyol irodalomról szóló részben) e kérdés még *eldöntetlen*; emitt (Huszárnak a portugál irodalmat illető fejezetében) *már el van döntve*.

De ne essünk ez elvi kérdés feszegetésénél abba a hibába, a mely egy ily munkával szemben talán ez idő szerint még egyáltalán valósíthatatlan követelményeket támaszt. Vagy a mi még ennél is igazságtalanabb eljárás lenne: olyan czélt ne tűzzünk egy mű elé s ne szabjuk ily czélhoz kívánalmainkat, a milyent a mű bevallottan nem vállal; hanem érzük be annak vizsgálatával, megfelel-e egészben és nagyjában azoknak a szerényebb igényeknek, melyeket programja szerint ki akar elégiteni?

A méltányosság e szempontjából nézve a munkának eddigi két kötetét, azok sok apróbb fogyatkozásai és néhány keményebben is megróható hibája mellett is ki kell jelentenünk, hogy a külföldön sem találunk ez idő szerint hasonló célú és tervezetű munkákat, melyek e czélt jobban szolgálnák és tervezetük keretében jobbat adnának, mint a mi Egyetemes Irodalomtörténetünk. E mellett ennek még megvan az a nagy előnye a külföldiek fölött, hogy mégis csak jobban

törekszik a mi nemzeti műveltségünk szempontjából érdekes jelenségek kidomborítására, s mégis csak kiemel egyetmást az idegen irodalmak azon termékeiből, a melyek feltűnőbb hatással voltak a mienknek fejlődésére. Ha a mellé még majd a magyar irodalomról szóló rész az e téren eddig mulasztottakat és a netán még mulasztandókat az által helyreépítolandja, hogy az igazi egyetemesség és az összehasonlítás szempontját mindenütt kellőképen érvényesíti, a hol arra alkalom kínálkozik: akkor egészben véve kedvező ítéletet mondhatunk majd e nagy áldozatok árán és sok részről nemes becsvágygyal megindult műről, a melynek létrejötte mindenkép szegényes viszonyaink között ép oly merész, a mily örömdetes vállalkozásnak mondható.

A jóindulatú bírálát ezen méltányos szempontjai mellett azonban, a melyeket hasonló művek elbírálásánál sohasem volna szabad mellőzni, nem hallgathatjuk el teljesen, a mint már eddig sem nyomhattuk el, komoly kifogásainkat az egyes részleteket illetőleg.

Ilyen — hogy most már csak a II. kötetnél és annak is csupán a fönt kijelölt részeinél maradjunk, — először is a Román népek és nyelvek cz. bevezető fejezet nagyon is szűkszavú rövidsége. A milyen szakavatott és fényes tollal írta meg *Becker F. Ágost* e fejezetet, ép oly kár, hogy vagy saját, ez esetben csak sajnálandó önmérséklete, vagy a szerkesztő utasítása e bevezetésnek nem szánt többet öt lapnál (107 — 112), s hogy ekként még az előadás klasszikus tömörsége mellett is csupán megérintenie lehetett a tudós szerzőnek a román *nyelvek* alakulásának főbb problémáit, melyekről az olvasó mégis csak bővebb tájékozódást várhatott volna; annál is inkább, mivel az egyes irodalmak fejezetei is elég mostohán bánnak el ezekkel a kérdésekkel. A mi pedig a román népek *irodalmainak* az egyetemes emberi műveltség szempontjából való méltatását illeti, azt épenséggel 12 sorban foglalja össze, az igaz hogy remekül, a nem is compendiosus, hanem valósággal epigrammatikus bevezetés. Alkati hibáján, a túlságos rövidségeen kívül csupán csak egy állítását hibáztatjuk még itt e bevezetésnek. A 108. lapon ugyanis azt mondja a jeles romanista, hogy «olyan latin nyelvjárási árnyalatokat, a melyeket a bennszülöttek nyelvének hangsajáttságaiból lehetne megmagyarázni, ezideig még nem mutattak ki.» Ez először is túlzás, másodsor pedig még akkor is félreértést okozhatna, ha teljes merevségében fönn volna tartható. Mert akkor ugyan miből fejlődtek azok a hangtani sajátosságok, melyek a vulgáris latinságnak helyről-helyre más-más román nyelvvé színeződésében, e fejlődésnek már a legelején is mutatkoznak? De még ha vajmi gyéren mutatkoznak is (az emlékek gyér volta miatt), sőt ha egyáltalában nem volnának is kimutathatók, még akkor is fel kellene őket tennünk, minthogy a palæontologiai reconstructio egyenesen

rájok is vezet még ott is, a hol egyéb nyomok híján, csak ezen az úton lehet rájuk a későbbi jelenségekből visszafelé következtetni.

Súlyosabb kifogást kell a következő fejezet ellen tennünk, a melyben *Balogh Ármin* a 115—136. lapon ugyancsak röviden végez a Keresztény latin irodalom czíme alá foglalt néhány íróval. Még az egészen önkényesen kijelölt korhatárok és az ilyen nagyobb közönség elé szánt mű programmja által előírt szűk korlátok között is fukaru kevés az, a mit e 21 lapnyi szemelvény nyújt egy olyan rengeteg irodalomból, a melynek az egész Nyugat közép- és újkori műveltségével és az összes nyugati nemzeti irodalmakkal való szoros kapcsolatát bizonyára e mostohán rövid vázlat szerzője is nagyon jól ismeri. Csak sajnálunk lehet, hogy a szépen és melegen megírt mutatóválnál — mert ennél többnek alig tekinthető az, a mit ád — nem terjeszkedhetett valamivel bővebb áttekintésre még a felvett kort illetőleg sem, a mely körülbelül az Ebert-féle nagy mű I. kötetének korhatárai között marad. Még ebből is hiányoznak épen nem jelentéktelen írók, mint Arnobius, a legrégibb keresztyén latin költő (Commodianus), a csupán Sz. Jeromos életrajzában futólag említett Damasus pápa (minek akkor a 116. l. után lévő műmelléklet e pápa egy külömben meg sem érintett sírfeliratával?), Rufinus, Sulpicius Severus, az egész középkor allegorizáló irodalmára oly nagy kihatású Fulgentius, s a nemzeti őstörténetünkre oly fontos Jordanes. Ezeknek legalább rövid pár sornyi jellemzése még a szerző által önmagának szabott szűk keretben is elért volna, s talán inkább valamivel rövidebb lehetne a Sz. Ágostonból való idézetek némelyike. A Sz. Ágoston Vallomásai által erősen befolyásolt későbbi írók előtt meg kellett volna még említeni Petrarcát is, kinek *Secretuma* egyenesen e szenttel való szenvedélyes hevű párbeszéd és makacs önvédelem alakjában mutatja a nagy és mély hatást, melyet a hippói püspök önelemzése Laurának sok tekintetben vele rokon lantosára tett. A tárgyalt írók méltatása külömben a munka méreteihez és jelentőségükhöz képest eléggé arányos. Csak azt bajos megérteni, hogy miért szakad félbe a keresztény-latin irodalom tárgyalása körülbelül ugyanott, a hol Ebert munkájának az I. kötete végződik, t. i. a VIII. század közepe táján, Beda Venerabilis tudományos iratai, és a költészetet illetőleg még jóval előbb, Venantius Fortunatus említésével. A későbbi középkor gazdag latin irodalmáról mindössze a 130. s köv. lapon olvasunk néhány sort, a melyekből kitűnik, hogy a szerző csak odáig tartotta a keresztény-latin irodalom fejlődését figyelemmel kísérendőnek, a hol a latin nyelv már megszűnik népnyelv lenni. Mikor azonban maga is elismeri, hogy «az a gazdag irodalmi anyag, melyet a kolostorok csöndes munkásai összehordtak, mégsem maradt hatás nélkül a lassankint meginduló nemzeti irodalmakra», akkor

együttal élénken érezteti olvasóival azt a vágyat, vajha az Egyetemes Irodalomtörténet erről a gazdag irodalmi anyagról is nyújtana legalább olyan összefoglaló áttekintést, a minőt a N. Károly koráig terjedő időről kapunk; s vajha legalább azokat az irodalmi termékeket jellemezné bármily röviden is, a melyekre a nemzeti irodalmak középkori részében mindúntalan ismétlődő hivatkozás történik; esupa oly hivatkozás, a mely egy ily általános, kivált a román irodalmak tárgyalása előtt igazán mellőzhetetlen rész nélkül jóformán a levegőben lóg. Jól mondja legujabban összegyűjtött értekezései I. kötetében¹⁾ *Meyer Vilmos*, a középkori latin irodalom egyik legalaposabb ismerője, hogy a középkor román és germán irodalmi a latinnal szorosan össze vannak növe. Csakúgy, mint a szláv irodalmak a byzantiumival. Hozzá tehetjük a magunk részéről, hogy a mi régi irodalmunk is majdnem kizárólag e két forrásból, de mégis sokkal inkább az előbbiből táplálkozik. De még a középkorral sincs e nagy hatásnak vége. A renaissance és humanismus nem kevésbé gazdag, sőt még az ellenreformáció szintén nagyon számbaveendő latin irodalma is minduntalan belenyúl a nemzeti irodalmak irányító fejlesztésébe. Nem lehet tehát egy egyetemes irodalomtörténet keretében a latin irodalom ismertetését annál a korhatárnál abbagyni, a hol annak szerve a nemzeti nyelv életét egy más, nem kevésbé hatékony és még kiterjedtebb hatású étellel cseréli föl: mint az egész nyugati műveltség összes birtokosainak világnyelve, s valamennyi nyugati nemzeti irodalmaknak a dajkája és nevelőanyja; hosszú időközön át nemcsak tárgyak, hanem költői formák tekintetében is élő és termékenyítő forrása és híven utánzótt mintája.

Míg az említett fejezet a túlságos rövidség és töredékesség hibájában szenved, szép és meleg előadásával azonban igen előnyösen válik ki a többi közül, — addig a következő, mely a provençei és a vele nyelvében legközelebbiről rokon katalán irodalmat (amazt a 138—194., emezt a 194—202. lapon) tárgyalja, inkább a bőbeszédűség által vét. Ezzel korántsem akarjuk azt mondani, hogy kellőnél többet ölel fel; csak az a megjegyzésünk, hogy a mondanivalóját nagyon terjengősen mondja el s nem is mindig elég magyarosan. A szerző, *Hernádi Mór*, egyébként egyike legképzettebb romanistáinknak, a mi különben még nem sokat mond, mivel ilyeneknek nem vagyunk éppen bővében. Annál öröndetesebb, hogy a modern lírai költészet szülőföldje oly vonzó irodalmának méltatására e téren önálló véleményre is jogosított, mert alapos szakképzettségű ember is vállalkozhatott nálunk. Csak az a kár, hogy a szerző szép szakismeretével nem jár

¹⁾ Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rythmik. Von *Wilhelm Meyer*. (Berlin, Weidmann'sche Buchhandl. 1905.) 56. l.

karöltve olyan írói készség, a mely a tárgy plasztikusabb kidomborítására, a részek arányosabb tagolására és festői színezésére képesítené őt. Előadása sokszor fárasztóvá válik egyhangúságával, mondatszerkesztése széthulló, helyenkint áradozó, seholsem numerosus; jellemzése többnyire bágyadtak, szókészlete szegényes, gondolkozása gyakran kellemtelenül idegenszerű, így mikor pl. a 154. lapon «a német költő ismer t mondasá»-ra hivatkozik. Egyetlen lapról (a 143.-ról) jegyezzük ide az ilyen furcsaságokat, mint «kincses tárház», «közzé» (e h. közé; igaz, hogy Arany J. is használja, mint archaismust, de: quod licet poetis, non licet cuicumque), «szája ízére járó», «épensége-en» (e h. éppenséggel), «vallásrajongó, szinte fanatikus», a melyeknek a számát minden lapról szaporíthatnók néhány jellemző példával. Helyenkint a szerkesztő javító tolla könnyen segíthetett volna néhány nem szabatos kifejezésen, minő az egyházi «dal», a mely különben más fejezetekben is mindúntalan kísért; vagy a helyesírási következetlenségek, milyen pl. az «asszonáncz», míg másutt már helyesen «asszonánsz», és még sok más áprócseprő holmi, a mit ilyen rövidre szabott bírálatban nem lehet, de tán nem is illik fölelgetni. De már az ilyen szemetszűrő idegenszerűségek mégsem hagyhatók szó nélkül, mint «szentélet» (144. l. e h. szentek élete), a gyakrabban ismétlődő «albigenz», «valdenz» és «valdenzi» (145. l., holott a 799. l. «albigens»), «a szükségelt anyagok» (146. l.), «hatályos» (e h. érvényes, 146. l.), «felemlítik» (148. l., e h. emlegetik), «példány» (példa h; u. o.), «el is temetik őket» (149. l.), «bemysztifikált keresztény szimbolika» (149. l., a helyesírás is következetlen), «vesztét» (e h. elvesztét, 150. l.), «sokfejú társaság» (152. l.) és még számos más, a mit fárasztó és untató volna felsorolni. Csak még a szertelen sok idegen szó használatát akarom megemlíteni, a mely hibában, sajnos, a következő rész is szenved.

A dolognak inkább a tárgyi részét illető megjegyzésünk, hogy Peire Vidalról és Gaucelm Faiditról többet is lehetett volna mondani; a 145. és 146. lapon említett általánosságoknak pedig így kevés az értelmük, mert bármely irodalomról is bátran elmondhatók. Hogy «az Elucidarius még az angyalokat sem felejtí ki» (146. l.), az e mű czéljánál és természeténél fogva csak magától érthető s épen nem szorult ilyen csodálkozó megemlítésre. Hiszen azért theologiai encyclopædia dióhéjban, hogy ilyen, a saját szempontjából fontos tárgyról ne feledkezzék meg.

A katalán irodalommal kissé mostohán bánt el a szerző, mindössze 7¹/₂ lapot számvá neki. Bántó benne Balaguer és Verdaguer nevének (201. l. a kép alatt is, és 202. l. ismételtén) Balagner- és Verdagner-re fordítása, a mi nyilván csak sajtóhibája. Ép ilyen a 196. lapon Andreu Febrer (Andreu helyett), és a 202. lapon Ariban (Aribau

helyett). De már a Szent Szűz «imádása» (a 197. lapon) a szerző rovására irandó. Hogy pedig *Ausias* (March) a. m. «Ágoston» (196. l.), azt bajos elhinni. (*Gröber*, Grundr. II. 2. 79. l. 2. jegyz.: *Auzias* — das ist die Schreibweise der Hs. und nicht *Ausias* — ist eine Form des Namens *Elzear*.) Apróságok ezek, de a nagy közönség elé szánt műben sem kell őket könnyedén vennünk; annál kevésbbé, mivel többnyire olyanok elé kerülnek, a kik nincsenek abban a helyzetben, hogy helyességükről vagy helytelenségükről hamarjában meggyőződjenek, s inkább készek esküdni a mester szavára, mint a helyreigazítás fáradságos útjára lépni. Éppen azért lehetőleg csupa helyes és megállapított adatot kell eléjük tárnunk, nehogy téves tanítások széles körben való elterjedésének súlyos felelőssége nyomja lelkünket.

A következő rész a kötet legbővebb, s mindjárt hozzátehetjük, egyúttal legfontosabb fejezete: a francia irodalom története, *Haraszi Gyula* tollából (205—486. l.), kit erre a feladatra évtizedeken át folytatott érdemes és értékes irodalmi munkássága és egyik egyetemünkön e tárgyról tartott előadásainak hosszabb sorozata teljesen rátermettnek minősít. Legjobb tudása és képessége szerint igyekezett is a hozzá méltán fűzhető várákozásnak megfelelni, s úgy a tárgy szerencsés tagolása, mint az egyes részek arányossága az egész területen nagy jártasságú és helyes áttekintésű szakférfiúra vall dolgozatában. Egyes részletek ellen lehetne ugyan kifogást emelni; némely író méltatása nem elég plasztikus, és sokszor a tömérdek apró vonás miatt nem vésődik eléggé mélyen a lényeg az olvasó elméjébe; de azért mindent összevéve mégis csak ez az első magyarul megírt terjedelmesebb vázlata az újabb irodalmak között annak, a mely a világműveltségre kétségtelenül a legáltalánosabb hatású volt már a középkorban s az maradt egészen a legújabb időkig.

A feladat nagysága és nehézsége s az útnak nálunk még jóformán töretlen volta, a számos kitűnőnél kitűnőbb külföldi segédeszköz mellett is, nem csekély elismerésre teszi érdemessé a szerzőt, ki dolgozatának tervezetét és beosztását illetőleg elég bőven beszámolt a Budapesti Szemle múlt évi folyamában, hogy a hagyományos felosztástól való némely eltérését s elődeivel szemben itt-ott érvényesített önálló felfogását talán a kellőnél részletezőbben is igazolja. Munkája ellen mindössze az a kifogásunk, hogy sajátzerű beosztásánál fogva, mely a hosszabb korszakokon (így pl. az egész középkoron és aztán egy-egy századon) belül műfajok szerint halad, egy-egy író néha nagyon szét van darabolva, s így róla az olvasó nem kap mindig egységes képet. De ez oly hiba, a melynek elkerülése megint más vétségbe vezethet. Nagyobb baj már az, hogy helyenkint többet tesz föl olvasójáról, mint a mennyit azok nagyobb részétől várni lehet. Sok

az olyan czélzás dolgozatában, a melyről ugyan elmondható, hogy «sapienti sat», de a teljesen laikus vagy a kérdésben bővebb tájékozódás híján lévő aligha fogja megérteni. Látszik, hogy a szerző mindenütt bővéből merített; de az is meglátszik rajta, hogy a katedrárról beszélni szokott tanárember szól hozzánk, a ki előadásai közben sok részlet behatóbb megbeszélésére kiterjeszkedhetik, a mit kivonatos vázlata csak megérint. Mivel azonban itt csupán a vázlat van előttünk, az élőszóbeli kommentár elevenítő és színező járuléka nélkül, óhatatlan következménye és egyúttal hátránya az ilyen kivonatos előadásnak, hogy számos, csupán megérintett kérdés és futólagosan odavetett megjegyzés inkább csak fölkelti az olvasónak a tárgy iránti érdeklődését, semmint azt kielégítene. Igaz, hogy az utóbbi célra kétszer ekkora terjedelem se lett volna a felölelt tárgy roppant tömege számára elegendő. (Az apróbb hibák és botlások jegyzékéből, mely ily nagy anyaghalmoz mellett hosszabb is lehetne, csak egyet-kettőt iktatunk ide: a 225. lapon Szent György h. *Gergely* olvasandó; 227. l. Gautier de Coincy nem a XII., hanem a XIII. század elején virágzott; 316. és 318. l. Misanthrop, a Tárgymutatóban is így).

Epen azért inkább a következő fejezet szerzőjének, *Radó Antal*-nak, példájára kellett volna a szerzőnek eljárnia, ki a 489—639. lapon az olasz irodalom szintén vajmi gazdag és nagy hatású anyagából jóformán csak a leglényegesebbet szemelte ki ügyes kézzel és csoportosította ez irodalom vezéralakjainak jól megrajzolt arczképei köré. Nagy segítségére lehetett ebben az a kedvező körülmény, hogy már nem először kellett a tárggyal megbirkóznia, a melyet már más, bővebb feldolgozásban egyszer, részleteiben pedig már ismételten is volt alkalma a magyar közönség elé tárnia. Kiváló írói készsége és jeles műfordító technikája nem csekély súlylyal esnek sikerének előfeltételei között latba. Az előadás könnyed és élvezetes volta tekintetében a Csengeritől való római irodalomtörténet mellett az övé érdemli a legtöbb dicséretet. Apróbb botlás természetesen itt is akad néhány, így pl. az 526. lapon, a hol Petrarca öt «diadalmenete» (Trionfi) helyett *hat* olvasandó. Hisz a szerző maga is felsorolja mindjárt mind a hatot. Az 522. lapon említett bázeli kiadás pedig nem 1544-ből, hanem 1554-ből való, nem negyed, hanem kisebb ívrétű és nem 1373, hanem 1375 lapon tartalmazza Petrarca latin iratait. De ilyen apróbb pontatlanságok, vagy épen sajtóhibák kijegyezgetése nem lehet az összefoglaló bírálat feladata.

A tárgy fölötti teljes és biztos uralom s e mellett talán az eredeti tanulmány és ennek alapján álló egyéni felfogás legnagyobb mértéke tünteti ki *Becker Fülöp Ágost*nak a spanyol irodalomról szóló ismertetését (643—748), mely alig több mint száz lapon igen szerencsés tagolással, majdnem mindig epigrammatikusan kiélezett

fejezetek változatos sorában vezeti elénk a pyrenæi félsziget két irodalma közül a jóval fontosabb- és gazdagabbnak érdekes fejlődését. Nem mulasztja el a szerző e nevezetes irodalomnak a többiekkel való kapcsolatait ott, a hol azokra rámutatni elodázhatatlan, kellőképen feltűntetni. Kiválóan sikerültek szerintünk az V., VI. és VII. rész: Cervantes (682. l.), Lope de Vega (690. l.) és a spanyol dráma öt követő klasszikusainak jellemzése (698. l.), tehát épen a legjelentékenyebb irodalmi termékekkel foglalkozó fejezetek. Az egész rövid összefoglalása a spanyol irodalom történetének, a mely mint ilyen a külföld gazdagabb litteratúrájában is számot tesz, a német tudományos kritika tűzpróbáját is kiállotta már, minthogy németül valamivel még előbb jelent meg önálló könyvecske alakjában,¹⁾ mint nálunk e mű keretében magyar nyelven. Kár, hogy a magyar szerkezeten némileg meglátszik a német eredeti fogalmazás, mint pl. 645. l. «vigasztalan», siralmas h., 648. l. «alapítványos» (Pfründner), u. o. «főpap» (Erzpriester, a. m. esperes), «koldús-dalok» és «Mária-dalok» (652. l., énekek h.); «koldúsregény» sem elég jó szó a *nov. picaresca* jelzésére; «nyerte el a keresztséget», e h. vette fel (682. l.) és még sok más. Egyéb kis szeplők a szép arczon: 650. l. Odo de Sherington (Cheriton h.), u. o. és 651. l. Patronius (— io h.), *apologon*.

Értékéhez és kisebb terjedelméhez mért rövidséggel tárgyalja a rætoromán v. ladin irodalmat, de semmi igazán általános érdekű jelenségét sem mulasztja el megemlíteni *Gombocz Zoltán* (873—884). kinek a legkisebb s még hozzá nagyon is szétszórt román népecske inkább csak tájszólási költészete s többnyire fordításokból álló próziája méltatására vajmi szűk tér jutott e széles keretű munka végtelen sokat felölelő tervrajzában. Szerény feladatát jó ízléssel és eleven, színes előadással oldotta meg e szorgalmas és sokoldalú fiatal tudósunk, kinek e kis vázlat bizonyára csak afféle üdítő szünidei kirándulása volt, a minőre bőségesen rászolgál fárasztó egyéb tanulmányai révén. Ilyen kis hors d'œuvre-re szinte kínálkozik az Engadin románjainak és a grödeni meg a friauli ladinoknak szebbnél-szebb tájképekben gazdag vidéke, a hol az iratos havasi legelők balzsamos lehelletét árasztja az egyszerű természeti hangokban megcsendülő népdal, s a lakók jámbor istenfélelméről regél a gyermekded próza épületes tanulsága. Számbavehetőbb könyvirodalma csak az első vidéknek lévén, csakis erre terjeszkedhetik a kis czikk, a mely ebben a Gröber-féle Grundriss kereteihez ragaszkodik, de csak a legesleglényegesebbet és általánosabb érdekűt öleli fel, nagyon helyesen. Csakhogy így nem sok értelme van

¹⁾ Geschichte der spanischen Literatur von Ph. A. Becker. Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner 1904.

a 882. lapon lévő kis térképecskének, mely a szorosan vett *raeti* nyelvterület, a bündeni mellett, a *déltiroli ladint* és a *friaulit* is feltünteti; de az utóbbiakat minden magyarázat nélkül hagyja. Ha csak ilyenek nem vesszük Becker bevezető czikkének négy sorát a 111. lapon, a hol azonban e térképre szintén nem történik utalás.

Az emberi szellem legbecsesb alkotásainak majdnem két évezredes kincséről, e szellem hol emelkedő, hol süllyedő életének világ-részünk legnyugatibb széleitől egészen keleti határáig érő változatos hullámzásáról számol be e gazdag tartalmú kötet, melynek 30 lapnyi, 3 hasábos, sűrű nyomású Tárgymutatója némi fogalmat nyújthat a benne szóba kerülő tárgyak rengetegéről. Csoda-e, ha ily roppant anyag feldolgozása közben nemcsak a kákán is csomót kereső, de még a legjobb indulatú és legméltányosabb bíráló is számos apróbb részletbe bele tudna kötni; sok többé-kevésbé fontos dolog hiányát vagy hézagos tárgyalását tudná hibául felróni, nem egy téves adatot lenne kénytelen helyreigazítani, kivált számos stiláris botlást, helyesírási következetlenséget tudna kijelölni. Mindezeket egy újabb, javítandó kiadás lesz hivatva a lehetőségig segíteni. Ilyennek érdekében kívánatos, hogy minden egyes részre nézve tegyék meg a lelkiismeretes szakemberek a maguk helyreigazító megjegyzéseit, a melyeket a szerzők és a szerkesztő is bizonyára csak hálás köszönettel fognak venni. Ennek az általános ismertetésnek még akkor sem lehetne ez a célja, ha egy ember létemre egy ilyen, akár egy egész tudós testületnek is derék munkát adó feladatra vállalkozhattam volna. E helyett szerényen beérem a fenti jóakarató megjegyzésekkel, a melyeknek minden említett kifogásom mellett is az a végkövetkeztetése, hogy a Egyetemes Irodalomtörténet az I. kötet elején adott szerkesztői előrajzban ígértek beváltásán e II. kötetben is elismerésre méltó igyekezettel dolgozott. S ha egy-egy résznek kevésbé, némelyiknek pedig éppen nem sikerült a kitűzött cél megvalósítása, az nem egészen a szerkesztőn múlt, hanem részes abban a román philologia egyetemének és egyes ágainak nálunk aránylag gyenge tudományos képviselője is, a melynél fogva némely irodalmak megírására a szerkesztő nem igen válogathatott az ajánlkozókban, hanem arra kellett a dolgot bízni, a ki éppen vállalkozott. Nem volnánk eléggé méltányosak, ha e körülményt legalább mentségül el nem fogadnók. Másrészt igazságtalanok volnánk, ha el nem ismerők e kötet több jelessége mellett illusztrációinak az I. kötetéi mögött el nem maradó dús és jól megválogatott sorozatát, a melynek tekintetében e mű a külföld hasonló termékeit csakugyan nemcsak hogy eléri, de sőt részben fölül is múlja; a mennyiben azt, a mit számos külföldi munkában e téren igazán értékeset és kiváló szétosztan találunk, azt itt többnyire pompás kivitelben és ízléses elrendezésben

leljük együtt; de mégis úgy, hogy a kép ne csak henye dísz legyen, mint az mai napság, az illusztrálással való visszaélés e részt túlzásra szinte csábító korában, sajnos, nagyon is gyakori jelenség. A szűk-markúság és ez ízléstelen pazarlás közötti józan középút megtartásának érdeme e részben tudtunkkal Riedl Frigyesé, e finom érzésű æstetikuskunk- és irodalomtörténészünké, kinek nagy körültekintéssel végzett munkáját hálátlanság lenne itt is el nem ismernünk.

(Budapest.)

KATONA LAJOS.

Dr. Incze Béni: Tacitus élete és művei. Kolozsvár, 1905. 8-r. 281 l. Ára 5 K.

Alig van történetíró, a kinek munkái oly vegyes elbírálásban részesültek volna, mint a «sine ira et studio» dolgozó Tacituséi. Vannak, a kik éig emelik komoly fenségéért és részrehajlatlan igazságáért, a kik rajonganak pregnáns stílusáért és nyelvének eredetiségéért, míg mások pártoskodó arisztokratának és elvakult pesszimistának szidják, kinek legkedveltebb színei a sötétek, legnagyobb ellensége a vídamság és derű. Ha már most valaki a két, merőben ellentétes nézőpont között, a melylyel Tacitust tekintik, magával Tacitus-szal akarja bizonyítani az író igazát, annak nemcsak philologusnak, hanem historikusnak, és első sorban psychologusnak is kell lennie.

Midőn Inczének előttünk fekvő kötetével foglalkozunk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, a mit Előszavában jelez, hogy t. i. *nem szándékozik újat és meglepőt nyújtani*, más szóval: fölhasználja évekre terjedő, saját kutatásain kívül legjavát annak, a mit latin, magyar, olasz, angol, francia és német nyelven Tacitusról írtak, hogy ennek alapján a legnagyobb római történetírót megismertesse.

A mennyire idézett forrásait megszerezhettem, összehasonlítottam azzal, a mit belőlük átvett. Ez az egybevetés nem volt könnyű, mert a fölhasznált művek czímeit egy-egy helyen sommásan idézi, a nélkül hogy az odavágó lapszámra hivatkoznék. De így is sikerült meggyőződnöm arról, hogy a megengedett irodalmi tisztesség határain belül marad, fölteszem róla, hogy olyan munkákat, a milyen pl. az előttem ismeretlen A. Gudeman (Americain Phil. Ass. XXXI. 1900.), valóban olvasott és nem idéz idézetet. Az a discretiója pedig, melylyel Boissiert használta, elismerésre méltó, nem szólva arról, hogy könyvének beosztása is egészen sajátja és nem támaszkodik a nagy francia íróéra.

A mű tiz fejezetében mindent felölel, a mit jogosan várni lehet és bemutatja Tacitust mint író, mint hazafit, politikust és bölcselőt, folyton megvilágítva műveinek megfelelő, jellemző részleteivel,

úgy hogy voltaképen ezekből alkotja meg az író éles profilját. Ha a beosztás ellen szólok, ezt legfeljebb azért teszem, mert a 8. fejezetet, mely *«Tacitus korának erkölcsi képét»* adja, sokkal inkább tehettem volna bevezetőnek, mely a laikus olvasót a szó szoros értelmében bevezette volna Tacitus századába. Igen megkapó a *Tiberius és Tacitus*ról szóló hatodik fejezet, mely úgy látszik polémia Freytagékkal, de azért olyan benyomást kelt az olvasóban, mintha Inczével inkább az a szeretet iratta volna, melylyel a nagy auctor iránt viseltetik; nincs elég meggyőző ereje ahhoz, hogy bennünket föltétlenül Tiberius elítélésére és Tacitus állításainak föltétlen elfogadására bírjon: túlságosan sok szépet mond Tiberiusról, a ki a felségsértési pöröket meg néhány mérgezést leszámítva, embernek elég ember, uralkodónak meg alig kifogásolható.

Sokkal plasztikusabban domborodik ki Nero rettenetes alakja, melyet különösen megvilágít anyjához Agrippinához, majd feleségéhez, Claudius és Messalina szerencsétlen leányához, végül pedig Senecához való viszonya. Kár, hogy nem vet nagyobb súlyt Nero művészkedésére, a mely tudvalevőleg e császár életének igazi tartalma.

Egyik főérdeme a könyvnek mindenesetre az, hogy Tacitus műveit tartalmilag ismerteti, még pedig elég szerencsésen megválogatott részletek bemutatásával, és hogy a végén az író pragmatikáját is kimutatja, miután pesszimizmusáról már a harmadik fejezetben szólt.

Ha a római szabadság Tacitus korában végkép meghalt, akkor bizonyára nem kaphatott sírkövére méltóbb epitaphiumot az Annalesnél meg Historiánél, és ha Achilles Homerusban találta dicsősége legméltóbb dalnokát, akkor a római köztársaság búcsúztatóját nem róhatta az örökkévalóság számára pregnansabb toll a Tacitusénál. Ezt a benyomást nyerjük Incze érdekes és tanulságos könyve olvasása után is. Helyesírási következetlenségeire itt nem terjeszkedhetem ki, úgyszintén mellőznöm kell helyszűke miatt azoknak a helyeknek felsorolását, melyeket mint kifejezésbeli korrektség szempontjából kifogásolhatókat kijegyeztem.

A mennyiben sikerült idézet hiányában a megfelelő helyeket Tacitusban megtalálnom, iparkodtam a fordítással egybevetni, mialatt némi csekély eltérésekre bukkantam. Így: H. III. 9. *qui solus ad id bellum artes attulisset*, az egyedüli, ki abba a háborúba becsületes erkölcsökkel ment (10); helyesebben: kinek becsületes szándékai voltak. — *Gratia oris supererat* (Agr. 44.) szája fölött kegyesség mutatkozott, (47) e. h. arczkifejezése nyájas volt. — Ann I. 1. *Recenti invidia* nyers gyűlölet hatása alatt e. h. a még élénk emlékezetben élő gy. — Növelte benne a bosszút (e. h. bosszúvágyat), tettétést és titkos szenvedélyeket (97). — *Caesar consulem se ferens et tribunicio*

iure contentum (Ann. I. 2.) Augustus magát consulnak s a tribunusi hatalommal megelégedőnek mondván [így van Csiky fordításában is!] (100). — Ann. I. 61. *Ubi (t. i. Varus) infelici dextera et suo ictu mortem invenerit* hol érte a halál a boldogtalant, jobbjától ejtett döfés alatt, e h. hol halálos döfést ejtett rajta saját szerencsétlen jobbja (103).

Matris impotentia (IV. 57) anyjának tehetetlen uralomvágya, (116) és (195) a nép tehetetlensége azt hozta magával, hogy a játékokon rendkív. fényt és pompát fejtettek ki, holott mindkét helyen jobb volna «telhetetlen» mondani, mert különösen a második mondatnak, úgy alig van értelme. — Ann. III. 31. *Corbulo plurima per Italiam itinera... interrupta et inpervia clamitando, executionem eius negotii libens suscepit* Corbulo felszólására, ki az utak rossz-sága, járhatatlansága miatt a tanácsban felszólalt (!), megengedettett neki (már mint a fölszólalónak), hogy mint... (125.) stb. Kár volt itt nem követni Csiky-t! — *Abarus tuus Augustus M. Aprippae Mytilenense secretum, et Maecenati urbe in ipsa velut peregrinum otium permisit* (Ann. XIV. 53.) Őseire hivatkozik, kik Agrippának, Mecenasnak (így!)... juttattak nagy vagyont (158) [a miről sem itt, sem a történelemben nincsen szó, mert tudvalevő, hogy mindketten igen gazdagok voltak.]

A következőkben egy-két látszólagos ellenmondást említek, mely olvasás közben ötlött fel. Így Tacitus korának szónoklatáról szólva, így nyilatkozik: «... a másik irányzat, mely a *hanyatlást felismerve*...» (7), majd Tacitust szó szerint idézve (12) így; «mi az oka annak, hogy korunk az ékesszólás művészetében annyira *hátramaradt*...» Ezzel szemben a 75. lapon ezt mondja: «Ily körülmények között — elég sajátságos — a szónoklat volt az egyetlen, mely *virágzott*...».

Róma városa a köztársaság korában érte el fejlődése és alakulása tetőpontját (174), öt sorral alább pedig: Augustus téglavárost vett át és márványból valót hagyott hátra. Maguk a császárok Augustustól kezdve nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy pompás köz- és magán-épületekkel emeljék a város díszét és fényét.

A 122. lap jegyzetében kétszer is idézi Ihnének ugyanazt a munkáját, s a szerzőt angolnak mondja, a mi tévedés, mert Ihne német ember, ki az említett munkát, igaz, angol nyelven írta.

A zsidóság lakása a Tiberisen túl volt abban a városrészben, hol Tacitus szerint minden istentelen és piszkos dolog összefolyt (211), holott Ann. XIV. 44. szerint *per urbem* — tehát az egész fővárost érti — *quo cuncta undique atrocitas et pudenda confluunt*, vagyis ez az idézet nem támogatja I. állítását.

Q. Hateriusról mondja, hogy Tacitus-korabeli szónok (10), ámbár

Kr. u. 26. már meghalt, tehát 30 évvel T. születése előtt. Britanniaról nem sokkal tudtak annál többet, a mi Cäsarnál olvasható; Tiberius és Claudius hadjárata csak növelte ezen ország mesés hírért (52), holott tudtommal Tiberius nem hadakozott Britanniában soha.

Tacitus pessimizmusáról szólva, így nyilatkozik a 68. lapon: Mégis, mégis a szép jellemben nem mindenütt derült, vidám életfelfogás, hanem . . . Bizony nem mindenütt, mondhatnám sehol!

A Kr. utáni első század pedig megmutatta, hogy a mi előre-látható volt, nemcsak bekövetkezett, hanem oly formát öltött, hogy (t. i. a monarchia) képes leendett legalább fél annyi ideig fenntartani a birodalmat, a mennyi ideig a köztársaság a maga szerény, kicsiny körében fennállott (71). Ezen, kissé nehézkes fogalmazású mondat szerint a monarchia fél annyi ideig állott fenn, mint a köztársaság. Pedig a köztársaság (509—31) 478 évig, a monarchia (királyság és császárság (244+507) 751 évig állott fenn.

Túláságos kategorikus kijelentés ilyen: *Csak ekkor*, a császárság kezdetén találjuk az igazi nagy szellemeket, költőket és írókat, kiknek művei büszkesége az irodalomnak (72). Hát a komédia-írók, Cicero, Cäsar, Lucretius, Catullus, hogy másokról ne is szóljunk!

A gravitásra törekvő rómaiakban természetesen látszik a scænikus dolgok kedvtelése (76.), a mit legjobb esetben is csak úgy lehet elfogadni, hogy «a rómaiak, a mennyire gravitásuk engedte . . . stb.», mert bizony jól mondja a Hamburg. Dramaturgie írója, hogy a rómaiakhoz a scænikus mûzsa mint rabléány került, s az is maradt náluk. Tacitus századának történetíróiról szólva (80—89) Suetoniust jóformán nem is említi, noha később többször szó szerint idézi; pedig egy Trognus Pompeius v. Curtius Rufusnál nem ér kevesebbet, nem szólva holmi Velleiusokról és Val. Maximusokról.

Mi oka lehetett Nerónak Seneca üldözésére? Valóban semmi (160), holott egy lappal elébb: «az ő (t. i. Seneca) lelke több rokon lélekkel találkozott s ezek együttesen . . . összeesküvést szöttek ellene . . .» Ez az ok több a semminél!

Csak habozva, és még így is alig merném aláírni, a mit I. könyve 81. lapján mond, hogy: «Valóban a gyakorlati politikában a rómaiak semmi eredeti tevékenységet nem tanúsítottak». Tiberius alatt egy tanácsos azt indítványozza, hogy a császár nevére tett hűségesküt évenként meg kell újítani s a császár kérdésére azt feleli, hogy a maga jószántából, a köz érdekében, tette az indítványt; a hízélgésnek — mond Tacitus — még csak ez a faja volt hátra» (182). Ez így érthetetlen, ha nem tesszük hozzá Tac. (Ann. I. 8.) szavait: *in iis quæ ad rem publicam pertinerent, consilio nisi suo usurum, vel cum periculo offensionis.*

Előkelő lovagi férfiak, nemesi családokból való nők, sőt maguk a *császárok* is ambíciójukat betelve látták, ha felléphettek a nép előtt, ha fellépésük bámulatot kelthetett s dicsőséget arathattak. Ez ellen az irány ellen hiába küzdött a *római köztársaság* (196). A köztársaság korában ilyesmi aligha történt, a császárok között pedig ilyen komédiásnak csak Nerót ismerjük. A távolságok kisebbek, a szállítás könnyebb s így az árú maga is olcsó volt (200). Hogy lehet ilyent állítani?

Incze szerint (216) Otho önmagával és az egész világgal meghasonlott, holott az a gyönyörű beszéd (165), melylyel a szerencsétlen császár az élettől búcsúzik, egy teljesen magába szállt, teljesen megbékült ember beszéde.

A 35. lapon említi a suebusokat és zárjelben svédeknek magyarázza. Ez bizonyára tévedés, mert a suebusok elnevezésen Tacitus a svábokat érti, ellenben a svédek Suionesnek nevezi.

Sajátságos dittografiának minősítem, a mit Incze tesz, midőn pl. Tiberiusnak az utókor ítéletére vonatkozó véleményéről a 120. és 136. lapon, a görög menedékhelyekről a 125. és 131., a színészekről a 125. a fidenæi színházi szerencsétlenség leírása után, minden értelmi átmenet nélkül újra a következő lapon, Tiberius jótekonyságáról a 126. és 130., a fidenæi színházról a 126. és 131. és végül a drága építkezésekről a 202. és 205. lapon szól. Mintha kétféle jegyzetet készített volna és mind a kettőt külön-külön használta volna!

Látni való, hogy megjegyzéseim nem olyan természetűek, hogy Incze becsületes fáradozásának érdeméből sokat levonhatnának. Itt-ott kifogásaim talán túlságos egyénieknek s talán aprólékosoknak fognak feltűnni. Megbírja e könyv, melyen szerzője annyi szeretettel s oly hosszú előtanulmány után, oly lelkesen dolgozott.

(Budapest.)

SZÉKELY ISTVÁN.

Gyórfi Endre: Az anarchisták Rómában. Szombathely. Egyházmegyei könyvnyomda. 1903.

Elmult idők eseményei, századokkal előbb élt férfiak jelleme felébresztik érdeklődésünket, lekötik figyelmünket. Rajtuk keresztül látjuk korunk történetét, újabb szereplő férfiaink jellemét. Különösen az átmeneti korszakok vonzzák csábító erővel az írókat. Ilyen átmeneti korszak volt Rómában az első század Kr. előtt. A hanyatló köztársaság utolsó éveiben még fennállottak a régi törvények, még meg voltak a köztársaság formái. De e törvények nem szolgáltak gátul az erőnek és ravaszságnak, e formák összetörték a hatalmas pártok mérkőzésének közepette. Mindig élesebben tűnt ki, hogy a világ szíve, Róma, beteg s a beteg szív nem képes egészséges vérrrel ellátni a tagokat, a

provinciákat. A korszak egyik legérdekesebb alakja Catilina. Korában is megoszoltak róla a vélemények, ma is. De minden időben vonzotta az írókat. Ibsen, a legmodernebb drámaíró, egyik drámája hőségé tette.

Győrffi igen ügyesen csoportosítja a köztársaság elkorhadásának okait. Kevés újat mond. De érdemes munkát végzett, mert sikerült összefüggően, világosan előadni az összeesküvés keletkezését és kifejlődését. Az a hibája, hogy a forrásoknak majdnem mindenben hitelt ad, s nem veszi észre, hogy e munkák akkor keletkeztek, mikor javában dühöngött a forradalom, vagy nagyon kevéssel a forrongás után, a mikor a történeteket pártszempontból ítélték meg. Különösen észrevehető ez munkája végén, a hol Sallustiusnak szentel néhány oldalt. Szerinte nem használta fel kellőleg Cicero beszédeit. Mert nem úgy beszél a consulról, mint az összeesküvés egyedüli elnyomójáról. Azt is megemlíti, hogy Sallustius összezavarja az eseményeket. Cicero beszédeit jól ismerte Rómában mindenki. Elsősorban maga gondoskodott elterjesztésükről, hogy emeljék hírét, hogy védelmezzék életét. Sallustius, ki a néppárton kezdte és sokáig folytatta is működését, nagyon jól ismerte e beszédeket. Munkájából is kimutatható ez. A két párt között hosszabb időn át épen Cicero működése az ütköző pont. Az egyik Catilina nyílt és titkos szövetségeit akarja összetörni, a másik Cicerón iparkodik bosszút állani, ki az összeesküvés leleplezésével, a vagyonosok tömörítésével nagyon sokat ártott a néppártnak. Készakarva mellőzi Cicerót és mindenkit, hogy Cæsart annál jobban dicsőíthesse. A történeti munkák mindig szubjektívek. Az események az író műveltségén, pártállásán, lelkivilágán átszűrődve kerülnek napfényre. Győrffi stílusa érthető, világos, bár helyenként magyartalan.

(Dés.)

LENGYEL MIKLÓS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Amédée Haurette: Un poète ionien du VII-e siècle. Archiloque, sa vie et ses poésies. Paris, 1905. (X és 302 l.)

A munka, melyet ismertetünk, eddig a legterjedelmesebb Archilochos-monografia, első részében (1—77. l.) a kronológiát és az életrajzot tárgyalja. Minthogy e kérdés eddig sehol sem részesült oly beható és világos tárgyalásban, mint itt, s minthogy új eredményre jut, e rész vizsgálatait kissé bővebben szeretném ismertetni.

Három töredékből próbáltak újabban kronológiai következtetést

vonni. Így Oppolzer¹⁾ a 74. fr.-ban említett napfogyatkozást vette alapul s megállapította, hogy Thasoson a VII. században csak 648. ápr. 6., reggeli 9 h 52' 4"-kor volt e tűnemény észlelhető. A legtöbb tudós tárt karokkal fogadta e csillagászati pontosságával roppantul megörvendezettető eredményt s Archilochos életének kétségtelenül biztos adatát látta benne, de H. — Immisch példáját követve (Philol. 1890. 198.) — teljes joggal elveti. Arch. ugyanis e költeményben egyik alakjával említette a nap elsötétedését annak a tételnek a bizonyítására, hogy az ember semmit sem mondhat lehetetlennek. A költeményben tehát nem lehet közvetlenül szemlélt természeti tűnemény közvetlen hatását látnunk (mint pl. Hor. Carm. I. 33.-ban) s így nem szabad belőle semminemű kronologiai következtetést vonnunk.²⁾ A 25. fr. (Gyges említése) és a 20. (*τὰ Μαγνήτων κακὰ*) azért nem szolgáltat biztos számításra alapot, mert Gyges neve oly korán lett a rendkívüli gazdagság közmondásos hordozójává, s Magnesianak annyi baja volt, hogy ha tudjuk is, hogy Gyges 652-ben halt meg s Magnesia ugyanez évben szenvedett végzetes csapást, a két említés ez év elé is tehető, ez év után pedig oly szabad a tér, hogy csak Kroisos vet neki határt: Kroisos után az ő neve állna a Gygesé helyén. Megjegyzendő, hogy Herodotos ismert helyén (I. 12.), mely szerint Arch. Gyges kortársa volt, rég felismerték az interpolatiót. (Ezt H. új bizonyítékkal támogatja: 20. l.)

A fennmaradt versekből tehát mi már nem tudjuk költőnk korát megállapítani, s így ha Rohde tetszést aratott nézete (Kl. Schriften I. 150.) helyes, s a régieknek Arch. idejéről való adataik tényleg értéketlenek, akkor teljesen tanácstalanok vagyunk. Rohde ugyanis rámutatott, hogy Clemens Alex. egy helyén (Strom I. 333. Sylb.) Thasos gyarmatosításából történik következtetés Arch. életének idejére, továbbá költőnknek több helyütt megjelölt *ἀρχή*-je összeesik Gyges uralkodásának középső évével, s végül a Thasos gyarmatosításának évéről hagyományozott nézeteltérések megfelelnek a Gyges trónraléptének idejéről szóló eltérő hagyományoknak. Mindebből azt következtette, hogy köl-

¹⁾ Sitzungsber. d. Wiener Akad., math.-naturw. Klasse, 1882. 798.

²⁾ De nem volna szabad elfeledni, hogy csak a kiinduló pontja nem lehet e napfogyatkozás a számításnak. Ha ez adattól függetlenül ugyane korba kell utalnunk költőnket — mint H. tényleg ez eredményre jut, a hogy látni fogjuk — nincs miért egy 657-ben Rhodoson észlelt napfogyatkozást előnyben részesítenünk, mint H. teszi (a VII. században t. i. csak e két teljes napfogyatkozás volt látható az aegæi tenger környékén) s csak azért tenni ezt, hogy költőnknek a VII. század második feléhez semmi köze ne legyen — egyáltalán nem illik.

tőnk korát Thasos gyarmatosításának évéből számítottak, ennek idejét pedig úgy állapították meg, hogy Archilochost Gyges kortársának tekintették s ezért ἀρχή-jét önkényesen a király uralkodásának középső évére helyezték, a gyarmatalapítást pedig ép ily önkényesen Gyges trónra-léptének évébe utalták, szóval az egész kronologia valóságos circulus vitiosus a légből kapott adatoknak. Rohde ellen H. a nem régiben felfedezett «Monumentum Archilochi»-ra¹⁾ hivatkozik, a melyben egy Demeas nevű parosi történetíró Arch. életét és a műveiben említett eseményeket kronologikusan, archonok szerint tárgyalta (sajnos, csak roncsok maradtak meg a kövön). Ezáltal kétségtelenné lett, hogy volt biztos traditio költőnk koráról, s így a régiek adatait nem szabad a priori elvetnünk. Ezért, ha Eusebius (Chron. II. 86.) 665/4-re teszi Arch. ἀρχή-jét, s ezt az adatot mint a fenti circulus vitiosuson kívül állót semmi sem teszi gyanússá,²⁾ ellenben egyéb, tőle független adatokkal megegyeztethető, továbbá Cornelius Nepos adatával (Gell. 17. 21. 8.) összevág s így Apollodoros auspiciuma alá jut s végül az időbeli relatív helyzetnek is megfelel, melyet Arch. az irodalomtörténetben elfoglal: az adatot immár nincs okunk visszaszűntetni.³⁾ Mily szép

¹⁾ Inser. Gr. XII. 5. 445. szám. Demeas H. (9. l.) a Kr. e. IV. századba utalja, szemben a kő felfedezőjével, Hillerrel, ki a III-adikba.

²⁾ Rohde csak kissé szellős magyarázatát tudta adni az adat «keletkezésének». Szerinte a keresztyén írók a görög szellemi fejlődést a zsidó fejlődés elsőségének demonstrálása céljából lehetőleg későre igyekeztek szorítani s ezért Arch. virágzásának korát Gyges uralkodásának «vége felé» tolták. — De a többi adatra nézve továbbra is Rohde szellemes combinatiója érvényes s nincs okunk kétségbe vonni, hogy Demeas munkájától függetlenül, pusztá combinatio útján keletkeztek. Demeas műve semmi esetre sem volt általánosan ismeretes s a régiek kronológiája egyébként is részben nála régebbi időből származik (így pl. a Clem. id. h. említett Xanthos előbb élt). Ennyit H. ellen, ki tovább ment, mint kellene, mikor Rohde okoskodását a maga egészében elveti. Rohde elleni kritikája félreértéstől és tévedéstől sem ment, de erre itt természetesen nem térhetek ki.

³⁾ Jacoby, Apollodoros Chronik. 148. l. már H. előtt — de tőle nem ismerve — felvetette a kérdést, hogy Demeas munkájának megismerése után másként kell-e vélekednünk az ide vágó antik chronographiáról, mint azelőtt s a kérdésre tagadólag felelt. Ő nem bízik Demeas munkájának exact voltában, mert elfelejti, hogy a localhistorikusnak, kinek Arch. összes művei kezében voltak, mennyi történeti támaszpont állt ezekben a rendelkezésre (pl. az enboiai háború Chalkis és Eretria között, Thasos harcrai Naxos-szal és Maroneiával: s még hány, melyről nem tudunk!). Hogy az archonok, kiket Demeas megnevezett, nem voltak-e gyakran a negyedik dimenzióból valók, arra nem mernék megesküdni; de végre is az ily kronológiáknak nem a nevekben van az erejük. S hogy Arch.

tanulság! Tehát nem csak a szövegek tekintetében válunk folyton conservativabbakká, hanem íme, egyetlen antik emlékekkel gazdagodtunk s rögtön beláttuk, hogy ok nélkül kételkedtünk a teljes hagyomány hitelességében.

De H. hagyománytisztelete már túlságos, mikor az Arch. gyilkosának juttatott fura jóslatot (Suid. s. v. Ἀρχὴν és egyebütt) is elhiszi, az egész historiával együtt, melyben Apollont megleczkéztetik, hogy a csatában tulajdonképen szabad a gyilkosság; Piccolomini (Hermes 1883.) elmés magyarázata után az egésznek apokryph voltában nem lehet többé kételkedni. Ellenben a kellő értékre szállítja le szerzőnk a következtetéseket, melyeket a töredékek helytelen interpretációjából vontak (Crusius az 51. fr.-ból azt olvasta ki, hogy Arch. fügekereskedő volt, Meyer Ed. a Siris vizének 21. fr.-beli említése miatt Kolophon zsoldján Græcia Magnába viszi költőnket, Hiller a «Monum Archil.» első kiadása alkalmával azt hitte, hogy a Demeasnál említett sikkasztás-történetet Arch. magáról mondta el).

A II. rész (78—162. l.) mindenekelőtt Arch. műveiről, fennmaradásukról, az alexandriai kiadásról, költőnk hatásáról szól új eredmény nélkül, kissé vízlatosan — bár bőven — sőt a hatásról egyenesen hiányosan. Szót sem szól róla, hogy az összes iambographusoknál — legalább a mennyire ez az időtől legjobban megviselt műfaj fennmaradt — a gúny módja ugyanaz, a mi a műfaj megalapítójánál. S egyébként is sokkal nagyobb volt Arch. hatása, mint a hogy H. feltűnteti. Az attikai drámában lépten-nyomon találhatók Arch. nyelvéből vett kölcsönzések. S ez természetes. Hiszen a dialogus iambusainak nyelvét kitől tanulhatták volna jobban, mint az iambus legnagyobb mesterétől? Arch. metrikájának tárgyalásából csak az érdemel említést, hogy Usener (Altgriech. Versbau), Meyer Ed. és Crusiusnak (Pauly-Wiss.) véleményét, mely szerint Arch. az elegikus distichon első képviselője, elveti, s Klonasnak tulajdonítja e szerepet vagy esetleg Klonas elődeinek. E rész legtartalmasabb fejezete a dialectusról szóló pont. Erélyesen tiltakozik Fick (Bezzenberg. Beitr. 1886. és 1888. Sprachform d. altion. Lyrik) és Hoffmann (Gr. Dial. III.) újabb uniformáló kísérlete ellen, mely a régibb hasonló törekvéseket dogmatikus okból karolja fel. Fick iskolájának Homerosa Arch. korában még aeol nyelven hangzott, s így az ión költő nyelvére nem lehetett hatással, csak az 540. utáni ión költők írhattak az «ionizált aeol» dialektus hatása alatt. E theoria kedvéért Arch. minden nem «tisza ión» eleme (tehát

---

korát jól adta, azt az Apollodoros-Eusebius-féle ἀρχή bizonyítja, melynek helyességét Jacoby is elismeri, ép úgy mint azt, hogy nem alapulhat combinatión. Ez az adat a parosi hagyományból származott,

az *-οισι*, *-αςι* mellett előforduló *-οις*, *-ας* plur. dat., a *χο-* mellett előforduló *πο-* pronomen-tő s végül a Fick szemében még mindig aeol $\bar{\rho}$) a szöveg hagyományozás romlottságának tulajdonítandó, s ha az *-ου*-val vegyesen hagyományozott *-οιο* gen.-t nem lehet kiirtani, mentségül egy esetleges Arch. előtti ó-ión költszet szolgál, melyben ez alak az *-ου* gen. mellett létezett.¹⁾ H. minden egyes szövegváltoztatási kísérletet megvitát és megczáfol, s így bár tagadhatatlan, hogy Archilochosnak régtől folyó nyelvészeti tárgyalása minden egyoldalú túlzása daczára a Bergk-féle kiadás számtalan mulasztására rámutatott, nagyjában még mindig abban az alakban kell elfogadnunk költőnk dialectusát, a hogy Bergk adja. Meg szeretnék itt emlékezni egy más irányú uniformáló törekvről, mely a sziget-iasnak a continensbelitől való megkülönböztetésén alapul (l. Wilamowitz Hom. Unters. 317.) s Archilochost természetesen az előbbi képviselőjének tekintvén, az utóbbinak nyomait, minők a *χο*-pronomen-tő vagy a heta elvesztése, igyekszik kiküszöbölni. De hátha Arch. hányt-vetett életét tekintve a dialektusbeli eltéréseket élettörténetével lehet magyarázni? Hogy csak egy körülményt említsek, melyről tudomásunk van: Thasosban az óion dodekapolis gyarmataival, Abderával, Maroneiával érintkezett. Nem lehetséges-e, hogy itt és ekkor sziget-ión nyelve az ázsiaival színeződött? Goethéről a nyelvtatisztika kimutatta, hogy nyelvének eredeti lokális színezete a változott környezet és körülmények hatása alatt mindinkább megtompult.²⁾

A III. rész (163—230. l.) először az epikus örökséget tárgyalja Arch. műveiben, újra nem eléggé behatóan s a benső, igazi költői hatást nem kutatva. De fontos e részben Jurenka újabb értekezése (Archilochos von Paros, 1900) ellen való állásfoglalása. Jurenka költőnk teljes félreértésével ebben a népiességtől duzzadó költszetben az előzőtt arisztokrata hangját hallja s Arch. tüzes, érzéki szerelméből érzelgően turbékoló amorosót komponál. E helyett H. kedves morális rajzát adja a költőnek.

A IV. rész (230. l.) mindenekelőtt Arch. alakító művészetét elemzi, nem egy finom megfigyeléssel. Nem tartom idevalónak a pusztán lexikographikus érdekű — de ebben a tekintetben nagyon hasznos — fejezetet, melyben a költő szókinését tárgyalja: azt a szempontot, mely alatt H. a kérdést tárgyalja, nem tekinthetem Archilochos nyelv-művészetének megismerésére nézve gyümölcsözőnek. Ki hinné el, hogy mert *ῥοδῆ*, *σοφός*, *θυρεῖν*-féle szavak a mi hagyományunkban

¹⁾ Ezt mindenki elismeri, csupán Fickék nem nevezik ezt az ó-ión költszetet Homerosnak.

²⁾ C. Ritter, N. Jahrbücher 1903. 314.

ő nála jelennek meg először, ebből holmi következtetést lehetne vonni Arch. nyelvújító működésére? Költőnk nyelvének jelentősége azokban a szavakban van, melyeket kimutathatólag maga képezett, s nem kisebb mértékben azokban, a melyeket a népnyelvből az irodalomban meghonosított. Az utolsó fejezet Arch. helyét igyekszik megállapítani az ión élet keretében. Eredménye sajátos módon csak negatív. Archilochost *még nem* lelkesítik a nemzeti szakadozottságon felülemelkedő eszmék, *még nem* szól a socialis visszasságokról, *még nincs* benne ethikus reflexio stb. Az ily jellemzést nem tartom szerencsésnek. Költőt nem szabad a priori megállapított normákhoz való viszonya szerint jellemezni. Ne azt keressük, mi nincs a költőben, mert ez végtelen ut: keressük, mi van benne, így könnyebben jutunk célhoz.¹⁾ Így tehát nem lehet költő helyét megállapítani, ha későbbi kor eszmévilágához való viszonyát kutatjuk. Pedig divatos az ilyesmi! A Schiller-ünnep alkalmával beszéltek Schiller álláspontjáról a socialdemokratia eszméihez!

A lázas szenvedélyesség heve és a gúny gyilkoló ereje hatalmas mozzanat lehetett volna Arch. ión jellegének kidomborítására, melyre H. törekedett. Mily érdekesen lehetett volna mindkettőt szembeállítani az attikai jelleggel. Az attikai józan hidegség a comœdia színpadára viszi az ión költő nagy szenvedélyét s kaczag a költő szíve vérével kiszívargó szenvedélyes szavainak paródiáin: ugyanama szavakén, melyeket a tragœdia színpadáról áhitattal hallgatott. Vagy Arch. gúnyja és Aristophanesé, mily jellemző különbség! S a kor ionismusa? Szembe lehetett volna pl. állítani az arisztokracziát és az arisztokracia gondolatvilágával szóló epikust, a *λεπερῆτες πολῖται*-t és az ő nyelvükön szóló iambikust. Az idők változásának nem sokat jelentő jele ez?

(Berlin.)

KALLÓS EDE.

¹⁾ Így helytelen Arch. istenfelfogását tárgyalni, hogy a végén aztán arra az eredményre jussunk, hogy ép úgy gondolkodott az istenekről, mint átlag minden görög. Még kevésbé helyes abból, hogy a 3. fr.-ban az euboiai háborúnak csak lovagias színezetét festi, azt olvasni ki, hogy a háború politikai jelentősége előtte mellékes volt, vagy azt, hogy a 20. fr.-ban azt mondja: *κλέω τὰ θεσίων οὗ τὰ Μαννίτων κζζζ*, annak megállapítására használni, hogy a hellén államok solidaritása helyett ő particularistikus politikát követ s ezért Magnesia iránt közömbös. Ha valaki egy kérdéssel szemben sem pozitív, sem negatív álláspontot nem foglal el (mint Arch.), az egészen más, mint ha negative döntené el: különösen fr.-oknál kellene vigyáznunk, hol sohasem tudhatjuk, mi volt a következő sorban.

Un Decennio di **Bibliografia Dantesca** 1891—1900. Per cura di **G. L. Passerini e C. Mazzi**. Ulrico Hoepli, Milano, 1905. VII, 668 l.

Passerini Giuseppe Lando gróf, az Olasz Dante-Társaság titkára, a firenzei állami Medici-könyvtár egyik igazgatója, a *Giornale Dantesco*, a *Codice Diplomatico Dantesco*, a *Dantisti e Dantofili* szerkesztője és kiadója, a Dante-irodalomnak ez idő szerint egyik legbuzgóbb tudósa, az idén tölti be írói munkásságának 25-ik évét. Lapokra terjedne kisebb-nagyobb műveinek pusztá fölsorolása. Nevét ismeri az egész művelt világ, a hol a Divina Commedia költője szellemének hódolnak. 24 derék munkával járult a Dante-kultusz emeléséhez. Vittorio Ferrari «Letteratura italiana moderna e contemporanea» című könyvében munkásságát «csodálatraméltó»-nak nevezi, őt magát pedig a legérdemesebb dantistának, a kinek érdemeivel ezen a téren, hozzátehetjük, csak néhai Fr. X. Kraus, freiburgi egyetemi tanár működése mérhető.

A firenzei Or San Michelében rendezett fölolvasásokat ő kezdeményezte; a Dantéra és korára vonatkozó kiadatlan és ritka művek az ő áldozatkészségéből lettek közkinccsé; folyóiratában ő gyűjti találkozóra össze Európa és Amerika szakmunkásait.

Fáradhatatlan tevékenységének egyik fényes bizonyossága az *Un Decennio di Bibliografia Dantesca 1891—1900* is. Összeállítja ebben a kötetben mindazokat a kiadásokat és tanulmányokat, melyek a mondott tíz év alatt Dantéről bárhol megjelentek. A magyarok közül ott találkozunk *Arsay Antal*, *Csicsáky Imre*, *Gárdonyi Géza*, *Kaposi József*, *Kipper István*, *Lemberger József*, *Cs. Papp József*, *Radó Antal* és a kit bizonyára a legelső hely illet meg: *Szász Károly* neveivel.¹⁾

E kötetben 4392 tétel fordul elő. A legtöbbnél csak a címet, a kiadás idejét és helyét tünteti föl, sok munkánál azonban az egész tartalom jegyzékét hozza. Bíráló megjegyzésektől tartózkodik, de utal azon folyóiratokra, a hol ismertetés olvasható róluk. Rögtön szembeötlik, hogy az angolok közt akad legtöbb fáradhatlan dantista. Csak most tíz éve is kiadta Moore Oxfordban a költő összes műveit. Az olaszoknál pedig maga az Isteni Színjáték az említett tíz év alatt negyven különböző, magyarázatos kiadást ért. Világszerte ismert részleteit bergamói, bolognai, calabriai, friauli, genovai, torinói dialektusra

¹⁾ Előszavából megtudjuk, hogy Passerini egyik maga mellé vett munkatársával, C. Mazzival, egy teljes bibliográfián dolgozik, a mely kiterjed majd minden kornak és minden országnak idevágó irodalmára; kiadását már legközelebb meg is kezdi, hogy e szak művelői ne nélkülözzék tovább a megbízható útmutatót ebben a rengeteg szövevényben.

is lefordították. A külföldi nyelvek közül ott szerepel a baszk, cseh, francia, angol, latin, holland, lengyel, orosz, spanyol, svéd, német újabb meg újabb fordításokkal. Kisebb verses és prózai munkái szintén sok tolmácsra találtak. 4166 tételből álló irodalom foglalkozik magával a költő életével, korával és munkáinak értelmezésével.

Sajnálattal látjuk, hogy a külömben nagy gonddal megejtett revisio ellenére is sok sajtóhiba csúszott be az idegen nyelvű címekbe. Különösen magyar könyvezím alig van egy pár, a melyik hiba nélkül volna szedve. De ehhez már szinte hozzászoktunk a külföldi nyomdákból kikerült könyveknél, annyira, hogy megkönnyebbülten lélekzünk föl, ha egy-egy magyar szó kifogástalan szabatossággal lát napvilágot. Ezt a jelenséget könnyű megmagyarázni a mi nyelvünkénél, melyet Aleardo Aleardi, Petőfi Sándor lelkes tisztelője, úgy jellemzett, hogy a kerek ég alatt «sem anyja, sem testvére nincsen».

A szerkesztők azzal mentetik a becúsított hibákat, hogy nagyon rövid idő állott rendelkezésükre, s a felsorolt művekből csak keveset láttak saját szemükkel. Magyaráztatnak elég, de mentségnek kevés, mert soha sem czélszerű dolog ilyen természetű munkák megjelenését rövid terminushoz kötni; másfelől pedig a Firenzében lakó szerkesztők az ottani könyvtárakban — természetesen fásztzó utánjárással — de mégis hozzáférhettek volna a külföldről rendszerint beküldött könyvekhez. Mindenesetre kíváncsok volna, hogy ezentúl, kivált a mióta ez idén májusban az Olasz Dante-Társaság saját külön palotájába bevonult, az ott berendezendő könyvtár részére minden Dantéra vonatkozó tanulmányt beküldjenek az egyes írók.

A kötetet hármaz index zárja be: szerzők, tárgyak s a költő műveire való vonatkozások szerint.

(Kolozsvár.)

Cs. PAPP JÓZSEF.

Albert Ludwig: Das Urteil über Schiller im neunzehnten Jahrhundert. Eine Revision seines Prozesses. Von der Gesellschaft für Literatur und Kunst Bonn Gekrönte Preisschrift. Bonn, Verlag von Friedrich Cohen 1905. 113. l. — **Edward Schröder: Schiller in dem Jahrhundert nach seinem Tode.** Rede zur Feier des Geburtstages Sr. Majestät des Kaisers und Königs am 27. Januar 1905 im Namen der Georg-August-Universität gehalten. Göttingen, Vanderhoeck und Ruprecht 1905. 23 l.

Az irodalomtörténet legérdekesebb jelenségei közé tartozik az irodalmi megítélés és méltánylásnak az a változása és hullámozása, a melynek minden nagyobb hatású író idők folyamán többé-kevésbé ki van téve. A Schiller-év hozott e tekintetben legtöbb tanulságot. Természetes volt, hogy az a sok gondolkodó, a ki Schiller halálának szá-

zadik évfordulóján visszatekintett e nagy ember küzdelmes pályájára, első sorban a XIX. század Schillerre vonatkozó fölfogásának és ízlésének nagy változásával számolt. E változás okai kétségtelenül abban keresendők, hogy nem mindig tisztán művészeti szempontok vezették az embereket Schiller megítélésénél. A romantikusok ellenszenve határozottan pártszempontokon alapult. De a romantikusoknak, majd pedig az ifjú Németország kritikusanak, Wienbarnak, támadásai ellenére Schiller a nép és ifjúság közt mind ismertebb és népszerűbb lett; s mikor a negyvenes évek vége felé a szabadság eszményképe ejtette lázba Európaszerte az embereket, a zsarnokokat gyűlölő Schiller művei szolgáltatták a jelszavakat. Mindazok szemében, a kik a német nemzeti egységért lelkesedtek és küzdöttek, Schiller volt a legnagyobb költő. «Seid einig!» ez hangzott vissza Schiller születésének 100-ik évfordulóján egész Németországban, s a politikai meggyőződéssel a költőért való rajongás elválaszthatatlan lett. A politikai cél elérése után beállott a kijózanodás. Általános lett az az irány, a mely a magasan szárnyaló stílus és retorikai fordulatok helyett az érzés mélységét és igazságát, s az ennek megfelelő egyszerű, harmonikus formát kereste a költőnél. Most tisztán a művészi szempontok léptek előtérbe. Nagy gondolkozók, a kik ismételten rámutattak arra a nagy kincsre, a melyet a német irodalom Goethe műveiben bír, túlzó gúnnyal fordultak el Schillertől. E tekintetben Nietzsche és Hehn szavai estek kétségtelenül legsúlyosabban a latba, s tették elfogultakká az embereket. Jó ideig tartott, míg helyreállt megint az egyensúly. De annak az olcsó népszerűségnek, a melynek Schiller régebben a laikusok minden fajtájánál örvendett, mindenesetre vége van, vagy legfeljebb magyar folyóiratokban kísért még; hiszen akárhány tisztes családapa vagy családanya előtt (akár megközelítette ez Schillernek a nőről táplált ideálját, akár nem), Schiller azért volt nagy, mert megragadta őt a Glocke költőjének nemes fölfogása, mely a családi életet festő képeiből tükröződik. E népszerűség helyébe az a komolyabb fölfogás lépett, a mely szerint Schillert csak tudományos, esztetikai és filozófiai törekvéseinek alapos ismerete segítségével lehet igazán megérteni, mert költészete ezektől elválaszthatatlan; és így tudományos törekvéseinek méltánylása nélkül erről a gondolkozó költőről nem alkothatunk magunknak hű és igaz képet.

Az utolsó Schiller-ünnepély legszebb vonásakép az tűnik föl nekem, hogy sehohsem kerekedett felül az a törekvés, hogy Schillernek erőszakosan más helyet iparkodjanak kijelölni az irodalomban, mint a melyet a kritika megállapított.

A Schiller és Goethe közti viszonyról sok nyugodt, békés és igazságos szó hangzott el, úgy hogy e tekintetben a fölfogás talán

véglegesen megállapodott. Schiller teljes méltánylása mellett s a nélkül, hogy ebben kicsinyítést keresne ma már valaki, nyugodtan mondhatjuk, hogy egyrészt Schiller nem éri el Goethe csodálatos nagy művészetét, másrészt a német irodalom azon szerencsés helyzetben is van, hogy Schiller fölé helyezheti Mörikét, mint lírikust, Kellert mint elbeszélőt és legalább is vele egy sorba Hebbelt, mint drámaíró. Ez a meggyőződés azonban nem csökkentheti azt a gyönyörűséget, melyet a XVIII. század nagy tragikusának műveiben fogunk újból és újból keresni és találni.

Ludwig könyve sok anyagot halmoz össze a Schillerre vonatkozó kritika történetéből. A XIX. századon végig menve, minden számottevő író véleményét röviden összefoglalja többnyire oly műveik alapján, melyekben e vélemény legélesebben és leghatározottabban jutott kifejezésre. Műve mégis azt a benyomást teszi, hogy nem tekinti át eléggé és nem csoportosítja elég jól a gazdag anyagot. Ezt úgy tehette volna, hogy összefoglalja az egyes irányokat és törekvéseket, a melyek Schiller megítélésénél érvényre jutottak. Schröder beszéde viszont kevés adatot nyújt, de nagy vonásokban tekinti át a XIX. század fölfogásának változásait és ennek okait. A két értekezés így szépen kiegészíti egymást és együtt jó képet ad az érdekes kérdésről.

(Berlin.)

SCHMIDT HENRIK.

Hertel: Bunte Geschichten von Himalaja. Novellen, Schwänke und Märchen von Spmadeva aus Kashmir. München, 1903. 186 l.

Az ind mesevilág, mely oly óriási befolyást gyakorolt a nyugati és a többi keleti irodalmakra, még most sem vesztette el varázsát az európai olvasóra. Van valami megkapó ezekben a csodás elemekkel telides-teli népies elbeszélésekben. A határtalan ind képzelőtehetség kiapadhatatlan forrása a legkülönbébb meséknek, legendáknak isteni és hősi eposzoknak. Az Ezeregyéjtől az utolsó dajkameséig számtalan kapcsolat fűz bennünket Indiához, még a későbbi korban virágzott ind regényféle is, mint azt az amerikai orientalista, *Gray*, kimutatta, nem egy fontos adattal járul a népies beszély és mese történeti fejlődésének ismeretéhez. V. ö. *L. Gray Literary Studies on the Sanskrit Novel* (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XVIII. köt. 39. l.).

Hertel, ki nagy érdemeket szerzett magának a *Hitopadesa* és a *Pancsatanttra* szöveg kritikája körül, a kasmiri költőnek *Szomadévának*, nagy terjedelmű versebe szedett mesegyűjteményéből, a *Kathászarit-szágara*-ból, a. m. «a tenger, melybe ömlenek a mesék folyamai», fordított le egyes válogatott darabokat. Szomadéva mestere az elbeszél-

lésnek; egyszerű, cziczomatlan, kissé vulgaris nyelven adja elő a nagyon különféle forrásból eredő meséit. Szanszkritja távol áll ugyan a klasszikus kor csiszolt nyelvétől, de megvan az az előnye, hogy fejtörés nélkül megérthető.

A *Kathúszarit-szágara* már régóta ismeretes Európában. *Brockhaus*, a mesegyűjtemény eredeti szövegének kiadója, 1839-ben a 126 fejezetből, melyre a mű föl van osztva, 26-ot németre fordított: *Die Märchensammlung des Sri Somadava Bhatta aus Kaschmir. Erstes bis fünftes Buch. Sanskrit und Deutsch* (Lipsee 1839.) 469—157. l. Kitűnő angol fordítása *Tawney*től tette először a tudomány közkincsévé *Szomadéva* nagy munkáját *The Kathá Sarit-Ságara or Ocean of the Streams of Story. Transl. from the orig. Sanskrit by C. H. Tawney* (Kalkutta 1880—4.) 2 köt.

Hertel 38 darabját fordította le a kasmiri költőnek, három kategóriába sorozva azokat: *Novellen, Märchen und Schwänke* 3—151. l., *Legendarisches* 155—165. l. és *Schuldbürgerstreiche* 169—173. l. *Hertel* olvashatóságra törekszik és lehetőleg élvezhető alakban nyújtja a jól kiszemelt jellemző történetkéket.

Műve igen alkalmas arra, hogy az európai olvasó megismerkedjék az ind mesével, annak hamisítatlan eredeti alakjában. Pontos tárgymutató egészíti ki a tájékoztató előszóval, mely az ind meseírás dióhéjba foglalt történetét adja.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1904 1905.

1. Kubicsek Albert: *Marie de France*, a legrégibb francia költőnő. (Pozsonyi főreál. 1—37. l.) — *Marie de France* egyénisége és költészete oly kevésbé ismeretes, hogy az irodalomtörténeti kézikönyvek összefoglaló utalásain kívül, még a francziáknál is csak egy behatóbb és részletesebb tanulmány foglalkozik e középkori költőnővel: *Joseph Bédier Les lais de Marie de France* című cikke, mely a «*Revue des deux Mondes*» 1891-iki évfolyamában jelent meg. A németeké, különösen *Karl Warnke*-é a dicsőség, hogy *Marie* versei, bő kommentárral, kimerítő bevezetéssel és életrajzzal, a mennyire ezt a felfedezett adatfoszlányokból megkonstruálni lehetett, közrebocsáttattak.

Kubicsek Albert az első, a ki nálunk *Marie de France* műveit fejtegeti s pompás, jellemző képet fest a költőnő alakjáról. Első sorban az életrajzi adatokat rendezi s ezekből *Marie* élete történetét írja meg. Igaz, nagyon hézagosan, de alig lehetett másképp. Azonban meg lehetett volna említenie, hogy fölött korában származott át Angliába; mert, ha mint gyermek kerül oda, minden valószínűség szerint elfelej-

tette volna anyanyelvét, mivel II. Henrik udvarában, ha fordultak is meg ott más nemzetbeli poétákkal együtt francia troubadourok, nehezen nyílhatott alkalmuk annak gyakorlására. Aztán Marie és Guillaume de Longue-Épée, Henrik természetes fia között lévő viszony vizsgálata is érdekes eredményre vezethetett volna, ha a szerző kombinációba mer bocsátkozni néhány homályos adat alapján. A lai elméletének megállapításánál összeveti az eddigi nézeteket, Gaston Paris, Bédier, Birch-Hirschfeld és Warnke fölfogását; azonban maga nem csatlakozik határozottan sem egyik, sem a másik párthoz, sem pedig önálló véleményét nem kockáztat meg, a mi bizony kár, mert nem elég a tekintélyes adathalmazt összegyűjteni, ki is kell abból válogatni a helyeseket és megfelelőket, sőt, a hol véleménye az eddigiektől eltérő, saját külön álláspontját is pontosan meg kell jelölnie az írónak.

Szerettem volna, ha Kubicsek Marie lai-it valamely rendszer szerint, akár tárgyi rokonság alapján, akár kronológiai sorrendben főlemlíti, rövid tartalmukkal megismertet, forrásaikra rámutat; ő azonban csak egyik költeményével, *Eliduc*-kel foglalkozik egész részletesen, a többről inkább csak névszerint emlékezik meg. Pedig ezeknek részletezésével sok érdekes irodalmi kérdést vehetett volna bontóké alá. Így, például, *Milun*-ban az apa és fiú párbaja világirodalmi jelentőségű mese, a mely írja eredetű és az ősrja mondákban találjuk első nyomát. Innen került a kelta mondákba Conlach és Cuchellin viadala, melyből valószínűleg Marie is merítette a *Milun* tárgyát; innen vette Firduzi a *Sahname* Rusztem és Szohráb küzdelméről szóló epizódját; hasonlóképpen ez az eredete a *Hildebrandslied* véres tusájának, nemkülömben a hasonló tárgyú szerb és orosz regéknek is.

Az *Eliduc* fejtegetésére meg kell jegyeznünk, hogy széleskörű és alapos ismeretek segítségével ízről-ízre szedi a szerző a költeményt, helyét megjelöli Marie művei között és költői értékét megállapítja.

Kubicsek Albert könyvének legnagyobb érdeme Marie de France egyéniségének és költészetének finom és kellőképpen indokolt jellemzése, melyet habozás nélkül magunkévá tehetünk.

A jelen tanulmány Bédier és Warnke munkáját kiegészíti, azt teljesebbé teszi s a középkori francia lai-költészet sajátosságát élénk tárja; a kutató kezében pedig, a ki e kor irodalmát mélyebben járólág akarja ismerni, igen becses forrásmű.

(Pozsony.)

GAGYHY DÉNES.

2. Neogradi Gilbert: Az őskeresztények Savariában. Nem lehet elég nagy örömmel üdvözölni oly vállalkozást, mely hazánk ókori multjával foglalkozik és ez az öröm annál fokozottabb, ha a kereszténységnek a római uralom alatti korát választja tárggyul: hisz' *Gyár-fűs Tihamér* dr. «Hazánk őskeresztény emlékei» című alapos értekezése óta ez a tér parlagon hever nálunk és senki sem foglalkozik ezzel az érdekes és tanulságos korról. Ehhez a korhoz szép adalékokat nyújt Neogradi is. És ez egyben magva is szerző egész értekezésének. Valójában azonban egész tárgyalását csak bibelődésnek mondhatjuk, mivel a kutató szeretne sokat markolni és igen keveset fog. Hat római fölíratot tesz közzé, melyek Sabariában kerültek elő az ott elhunyt

pannoniai keresztények síremlékei gyanánt. A földolgozás azonban nem kifogástalan. A mit a fölíratok egyes hibás vésetére nézve megjegyyez, hogy azok provincialismusok volnának: *custos* helyett *custor*, nem állja meg a kritikát. Hisz az egész *Corpus Inscriptionum* csak úgy hemzseg a vidéki, kontár vésők helyesírási hibáitól. A sz. Márton születéséről szóló történeti hazugságot (hogy Szombathelyt született) szintén kár volt fölleveníteni. Hisz' ez a kérdés tudományosan el van döntve, annyira, hogy a német és franczia nagy életrajzok sz. Márton szülőhelye gyanánt régóta elismerik *Sabaria siccát*, Győr-Szent-Mártont. Szerző tájékozatlanságát bizonyítja az is, hogy Gyárfás fönnebb említett tanulmányára egy szóval sem hivatkozik! Pedig ez már 1889-ben ötöt közöl a Neogradi értekezésében lévő fölíratok közül és azokon kívül még egy sabariai keresztény római fölíratot, melyet szerzőnk nem ismer. Marad tehát egyetlen egy fölírat, mely Gyárfásnál nem fordul elő; Neogradinál az V. számú. A sabariai püspökségre vonatkozólag is többet találhatott volna Gyárfásnál, mint a mennyit tud! Mert Gyárfás nem Salagiust, hanem az első századok keresztény íróit idézi. Alapos kutatónak mindig a legeredetibb forrásokra kell visszatérnie és azokat jól ismerni; különben már ismert dolgokat fog fölfedezni. Nagyobb szolgálatot tenne a tudományoknak szerző, hogy ha az értekezésében említett őskeresztény bazilika maradványait a Porta Scarbantina helyén fölásatná, vagy a Pannoniában már előbb virágzó pogány kultuszoknak, különösen a Mithras-kultusznak hatását a sabariai stb. kereszténységre ki tudná mutatni. A Pannoniában oly nagyon elterjedt Mithras-kultusz bizonyára nem maradt hatás nélkül hazai őskereszténységünk alakulásánál. Ha pannoniai őskereszténységünk korával tovább foglalkoznék szerző, igen tág tere nyílnék a kutatásra. Ezen szempontból örömmel üdvözljük ezen a téren.

(Pannonhalma.)

RÉCSEY VIKTOR.

VEGYESEK.

-- A Budapesti Philologiai Társaság 1905. évi december hó 15-én *fölolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Némethy Géza*: Lygdamus magyarázataához.
2. *Finály Gábor*: Szamosujvári római felíratok.
3. *Vári Rezső*: Byzantiumi hadi írók hagyományához.

A fölolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Vári első titkár, Császár szerkesztő, Bermüller, Finály, Geréb, Gyulai, Katona, Kuzsinszky, Petz, Váczy vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. Az elnök a választmány tudomására hozza, hogy Ruszt József udvari tanácsos úr, a ki tudományos és művészeti törekvéseink nagylelkű és finom érzésű támogatója, a Franklin-Társulat pénztáránál Társaságunk javára 6000 K-t fizetett le, hogy abból folyóiratunk hátrálékos nyomdai költsége fődíztessék. Ezen örömdetes bejelentéssel kapcsolatban az elnök

azt indítványozza, hogy ezen bőkezű adományért az első titkár a Társaság mély háláját tolmácsoló köszönő tratot intézzon Ruszt József udvari tanácsos úrhoz, s hogy továbbá Társaságunk ezen nagy jótevője a közgyűlésnek tiszteleti taggá való választásra ajánltassék. A választmány a bejelentést a legmélyebb hálával veszi tudomásul és a két indítványt egyhangúlag és lelkesedéssel teszi magáévá.

2. Hegedüs István alelnök Maywald József, a kijelölő bizottság elnöke, helyett bemutatja a választmányba jelölt tagok névsorát, melyhez a választmány hozzájárul.

3. A pénztáros kimutatása szerint a bevételek összege 1905. január 1. óta 16663-20 K, a kiadásoké 16400-55 K; az alapítványok összege 4163 K, ebből értékpapírokban 4095-95 K, postatakarékpénztárban 117-05 K.

4. Társaságunk tagjai közül újabban elhalt Hajnal Imre keg. r. főgimn. tanár (tagtársunk 1892 óta).

5. Új rendkívüli tag 1906-tól: Csoma Kálmán budapesti tanárjelölt (aj. Császár).

6. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Usener Herrman †. A tudományos világot súlyos veszteség érte. 1905. okt. 21-én halt meg Bonnban az az ember, a kinek sikerült, hogy a görög, vagy mondjuk antik művelődéstörténetet összehasonlító művelődéstörténetévé fejleszse. Vezéreszméje az volt, hogy az antik kultúra mindenütt és mindenben alapja a modern kultúrának, és azért annak, a ki akár az egyiket, akár a másikat helyesen akarja ismerni és ismertetni, mind a kettővel foglalkoznia kell. Ezt a meglehetősen nehéz és sokoldalú problémát valósággal meglepően illusztrálja Usenernek élete, melynek sikeres voltánál csakis tevékeny energiája volt nagyobb. 1834. ok. 23-án született Weilburgban, a Lahn folyó mellett. A középiskolát szülővárosában végezte, az egyetemet Heidelbergben, Münchenben, Giessenben és Bonnban. Tanárai közül két ellenkező pólus vonzotta: a nagy Welcker, kinek magyarázataitól életre kelt a csonka márvány, és Ritschl, az írott betű híres atyamestere. 1858-ban gimnáziumi tanár lett Berlinben; 1861-ben mint nyilvános rendkívüli tanár, Ribbeck utóda a berni katedrán, 1863-ban került mint rendes tanár Greifswaldba, 1866-ban Bonnba hívták meg, a honnan Ritschl távozott volt. Híres és népszerű ember örökébe lépett, de maga is bevált híresnek és népszerűnek. Ketten teremtették meg Büchelerrel a hírneves bonni iskola másodvirágzását, melynek hatása a szakemberek szellemén hovatovább mindig jobban meglátszik. Midőn Usener 1902-ben makacs és idült szembaja miatt megvált katedrájától, elmondhatta magáról a magyar költővel, hogy a mit végzett «jó mulatság, férfimunka volt». Új és az eddiginél tökéletesebb módszert hagyott utódaira, melyben egyenlőképpen érvényesült az analysis és synthesis, a generalizálás és specializálás. Ezt a módszert egyénileg roppant kitartással és sokoldalúsággal, egyuttal azonban igazi hangyaszorgalommal segítette diadalra (60 éves korában tanulta meg a litván nyelvet). Mivel nem élet-rajzot írtunk, hanem csak megemlékezést, munkásságából csakis az *úttörő*

műveket emeljük ki. Ilyenek: «Altgriechischer Versbau» (Bonn, 1887.), melyben az indoeurópai méretes verselés ütemes *ősalakjait* és *ősalapjait* fejtegeti. A philológiával határviillongásba került tudományok érdekeit szolgálják: «Epicurea» (Leipzig, 1887.); «Philologie u. Geschichtswissenschaft» (Bonn, 1882.), de különösen: «Über vergleichende Sitten- u. Rechtsgeschichte» (Leipzig, 1903.). A mythosnak, kivált régibb rétegeinek modern folklorisztikus párhuzamokkal történő magyarázata szintén őt vallja úttörő mesterének. Hasonlóképen ő volt az, ki a keresztyén mythos bővülését antik mythologiai alkatrészek felszívásából és átvételéből magyarázta. Ezen a téren korszakos munkái: «Götternamen» (Bonn, 1895.); «Dreiheit» (1903.), de kivált: «Religionsgeschichtliche Untersuchungen» (Bonn, 1889—1899.), melynek viszont rendkívül értékes részletét a *harácsongyestre* vonatkozó kutatások képezik. Különös említést érdemel az Usener által felszínre hozott vallástörténeti novum-ok közül a *«különleges»* istenek, *szakistenek* (Sondergötter) elmélete. «Minden fontos cselekménynek, ténynek és állapotnak, mely a vallásos érzelmének kifejezést kereső emberre nézve előtérbe lépett, megvan a maga külön istene, a ki nemcsak magát a cselekményt szemlélyesíti meg, hanem annak egyes kiválóbb mozzanatait is.» Ilyenek a római indigitamentákban előforduló *dii proprij, dii certi*. A római földművelő, mikor a felsőbb hatalmak jóindulatát kereste, nemcsak magához az anyaföldhöz fohászkodott (Tellus); nem csupán a termékenységet isten-asszonyához (Ceres), de még egy tuezat másához, a kik közül mindenik a gazdasági munkáknak egy-egy mozzanatát gondozta (ugarolás, második szántás, vetés, boronálás, stb.). Való igaz, hogy ezt a fogalmat, a különleges istenek fogalmát, már Lang is elfogadja (departemental gods), de Usener volt, a ki összehasonlító alapon, mint szélthiben dívót kimutatta és a *pillanatnyi* istenek (Augenblicksgott) fogalmával szembeállította, melyhez képest némi haladást képvisel (Aeschylus hősenek kardja, melyre a hős esküszik; a litvánok első és utolsó kéréje). Terünk nem engedi, hogy ezuttal ezzel a fontos vallástörténeti novum-mal tovább foglalkozzunk, csupán azért említettük, hogy az antik mythologia barátait a nagymester halála alkalmából erre a problémára figyelmeztessük. E sorok írójának csak egyszer volt alkalma, hogy Usenerrel erről a témáról beszélhessen. Bécsben volt, az 1893-ki philologiai vándorgyűlésen. A mester éles megfigyelései, finoman metsző kritikái ott röpködtek a sectio levegőjében, de mikor a *Kurotrophos*-szal kapcsolatban a magyar *Boldogasszonyokat* említettük neki, szinte örvendező ijedtséggel kapta föl a dolgot és kifejezte óhaját, hogy mielőbb megismerkedjék a magyar mythológiával. Akkor sem volt, ma sincs olyan mű, a melyből *idegen ember* megismerje. Fogadjuk meg Usener sírjánál, hogy meglesz!

L. M.

— Cipar Timoteusz emlékezete. Az oláh philologia a múlt évben ünnepelte magyar származású mesterének, Cipar Timoteusznak 100 éves jubileumát. E derék pap 1805-ben az erdélyi Panade községben született s 1887-ben halt meg Balázsfalván. Egész életét az oláh philo-

logiának szentelte. Mint a balázsfalvi gimnázium tanára s igazgatója, később az ottani káptalan kanonokja s nagyprépostja kötetekre rugó műveket írt. Vezető szempontját, melynek megválasztására, úgy látszik, nagy befolyása volt a mi Révainknak, az fogalmazta meg: «Az én meggyőződésem az, hogy a nyelv teljes ismeréséhez nem elégedhetünk meg azzal, a mit édes anyánktól tanultunk, sem pedig azzal a nyelvjárással, a melyet az ország valamely részében hallottunk, sem a nyelv modern közhasználatával, sem a régi nyelv ismeretével, hanem ezeket mind együttvéve tanulmányozva ismerhetjük meg a nyelv életét. Ez az, a mit a nyelv történeti tanulmányozásának nevezünk.» De nemcsak az oláh philológiának megalapítója volt, hanem az oláh hírlapirodalomnak is ő az első kezdeményezője. *Baritni* György történetíróval együtt kiadnak 1837-ben egy vasárnapi lapot, 1838-ban alapját vetik meg a most is életben levő *Gazeta Transilvaniei* című lapnak, 1867-ben alapítja az «*Archiv pentru filologie si istorie*» című folyóiratot, melyet bátran az oláh philologia kincsesházának nevezhetünk. Az oláh helyesírás terén úttörő és alkotó. Az oláh helyesírásban Ciparig általánosan czirilljegyekkel írtak, kivéve azokat, a kik oláh nyelven írva, magyar helyesírást használtak. Cipar maga alkotott egy latin betűs oláh helyesírást, a melyet a helytartótanáctól 1860-ban Nagy-Szebenben összehívott bizottság — elnöke maga Cipar lévén — a helytartótanácsához azzal a kérelemmel terjesztett föl, hogy azt hivatalosan is kötelezővé tegye. A bukaresti Akadémia szintén az ő helyesírását alkalmazta irataiban egészen a reformkorszakig. Nyelvészeti tanulmányai az igazi tudós munkái. Könyvei, különösen tudományos oláh nyelvtana, a tudósoknak forrásmunkáikul szolgálnak. Mussafia, a bécsi egyetem volt kiváló tanára, «*Zur rumänischen Formenlehre*» című munkáját Cipar kutatásai alapján írta. Tudását becsülték messze idegenben is, sőt 1857-ben még Mommsen is megtisztelte látogatásával. Az oláh irodalmi társaságokban mindig előkelő helyet foglalt el. A bukaresti Akadémiának hosszú éveken át alelnöke, a nagyszebeni bizottságnak s az erdélyi közművelődési egyletnek, az «*Astrának*», több éven át elnöke volt. E néhány sorral egyrészt adózni akartam Cipar emlékének, másrészt kimutatni, hogy nemcsak az oláh irodalom, hanem az oláh nyelvészet kezdete is itt nálunk Magyarországon keresendő, Balázsfalván, e szerény kis városkában.

(Budapest.)

SIEGESCU JÓZSEF.

— A M. Tud. Akadémia Széchenyi Múzeuma. Az elmúlt esztendő nov. 3-án egy új múzeummal gazdagodott fővárosunk: az Akadémia palotájának első emeletén két teremben s a hozzátartozó előszobában megnyílt a *Széchenyi-múzeum*. Majd tíz esztendő (1896—1905) zajtalan, de folytonos munkásságának eredményeképpen 6292 darab könyvet, kéziratot, képet és emléktárgyat gyűjtött össze az Akadémia, illetőleg *Szily Kálmán*, és mikor az anyag fölszaporodott, ugyanő tagtársunknak, *Viszota Gyula* dr.-nak, segítségével czélszerűen, áttekinthetően elrendezett. Magánosoknak, különösen a Széchenyi családnak, Kostyán Ferencznek és Ernst

Lajosnak áldozatkészsége adta össze az értékes gyűjteményt, de az ő buzgalma és szakismeretük tette a nagy közönségnek hozzáférhetővé. Kettejük műve az a 12 íves katalógus is, a mely az egyes tárgyakról pontosan beszámol. Míg a gyűjtemény, különösen a Széchenyire vonatkozó sok emléktárgy és kép, minden magyar embert és az irodalom meg történet minden barátját egyformán érdekli, addig vannak a Múzeumnak olyan darabjai, a melyek különösen reánk, philologusokra, gyakorolnak vonzóerőt. Ilyenek: Széchenyi összes nyomtatásban megjelent műveinek teljes gyűjteménye; a Széchenyire vonatkozó irodalom, még pedig nemcsak az önállóan megjelent könyvek és értekezések, hanem a folyóiratok és hírlapok cikkei, sőt még azok is, a melyekben csak némi utalás történik is Széchenyre; és a mi bennünket legjobban érdekel, Széchenyi műveinek kéziratai. Az összes kéziratok természetesen nincsenek mind szemlére kitéve, csak a legjelentősebbek és legtanulságosabbak. Ezeknek megválogatása próbálta meg legjobban a rendezők tudását, s az eredmény kielégítheti őket is, a szemlélőket is. A mi szempontunkból szerencsés gondolatnak tartjuk a *Néhány szó a legközelebbi Pest-budai vízáradás körül* című mű kiállítását. Széchenyinek ez a munkája három változatban maradt fenn, s mind a három egymás mellett látható. Az első töredékes, odavetett mondatokból áll, úgy, a mint az eszmék Széchenyi fejéből kipattantak. A második már egységes: összefüggő első fogalmazvány. A harmadik végre az idegen kézzel írt, sajtóra készített másolat. Érdekes a *Hitelnek* két példánya; az egyik az a kézirat, a melyiken Döbrentei megjegyzései olvashatók, a másikat, német nyelvűt, az teszi becsessé, hogy Zichy Károlyné, Széchenyi későbbi neje, látta el bíráló jegyzetekkel. Mellette a *Stadion*nak az a kézirata, a melyre a censor ráírta, hogy megtiltja a ki nyomtatását, s ugyanott az első tizenegy ív, a melyet Széchenyi még Pesten kinyomtatott, de a censori tilalom miatt abbahagyott.

Ezeknek a múzeumi daraboknak, úgy a mint egymás mellett láthatók, nemcsak a legnagyobb magyar iránt érzett kegyeletünk adja meg a jelentőséget, hanem van valóságos irodalomtörténeti, sőt philologiai értékük is. Kétszeres ok, hogy philologusaink megtekintsék a múzeumot.

--- Némethy Géza Tibullusáról igen elismerőleg nyilatkozik F. P. W(altzing), liègei egyetemi tanár, a *Bulletin bibliogr. et pédag. du Musée Belge* 1905. okt. 15-iki számában (330—331. l.); azt mondja: C'est la première fois depuis Dissen que Tibulle est commenté d'une manière complète et M. Némethy a utilisé tout ce qui a été écrite sur Tibulle depuis cette édition fameuse. Il met un soin particulier à rapprocher son auteur de contemporains en ce qui concerne la langue et la grammaire et aussi en ce qui concerne l'expression poétique des idées. Presque à chaque vers, Virgile ou Horace ou Ovide ou Iygdamus ou un autre poète est cité et vraiment ces comparaisons sont très instructives... Les conjectures qui lui sont propres sont assez nombreuses. M. Némethy a soin de justifier ses conjectures.

— Barlám és Jozafát legendája. Ez a szép keleti legenda, mely a Kazinczy-kodexben fennmaradt magyar fordítás révén a mi irodalmunkban is ismeretes, sőt mint a széppróza legelső feeskéje már részletes és mélyreható esztetikai méltatásra is talált (Beöthy, Széppróza I. 28—35. l.), újabban megint magára vonta a középkorral foglalkozó kutatóink érdeklődését. *Révai Sándor* a pécsi főreáliskola múlt évi értesítőjében foglalkozott a legenda eredetének kérdésével, bemutatta hosszú vándorútját és ismertette tartalmát. Sok szeretettel és szakismerettel írta meg dolgozatát és ha nincs is elég biztossága a szerzőség vitás pontjában határozott véleményyt nyilvánítani, egyáltalában megbízható, gondos philologiai munkát végzett. Ez az óvatos tartózkodás és az előtte dolgozott nagyérdemű munkások (*Volf György*) eredményeinek fölhasználása, még pedig mindig idézőjel kíséretében, nem hogy kisebbitené, ellenkezőleg növeli munkája értékét. A másik munka, mely a Barlám és Jozafát legendájával foglalkozik, *Katona Lajos*, a ki e szép elbeszélést a Magyar Könyvtárban közrebocsátotta.¹⁾ Mint első sorban az iskola számára készült kiadás, természetesen számot vet a pädagogia követeléseivel és a Kazinczy-kodex szövegét átírja s egy pár részletét elhagyja, de nem a legenda kerekdedségének kárára. Maga a szöveg, a mint azt Katonától másként nem is lehetett várni, természetesen nem pusztá lenyomata a Nyelvemléktár VI. kötetében olvasható szövegnek. Nemcsak fejezetekre tagolja könnyebb áttekinthetőség kedvéért az elbeszélést — a minék sem a latin eredetiben, sem a magyar fordításban nincs nyoma — hanem a fordító félreértéseit több helyen megigazítja s az eddig érthetetlen szövegnek visszaállítja helyes értelmét. A nehezebben érthető szavakat és kifejezéseket alul jegyzetben magyarázza, s a sok magyarázat között talán csak egy van, a melyben azt hiszem, Katona téved: a VI. fejezetben kétszer is előforduló *megellenzeni* igét *megfeddeni*-vel magyarázza, pedig a fordító inkább *ellene szegülni*, *megtiltani* értelemben használja. A hat lapos kis bevezetés roppant tömören tájékoztatja az olvasót mindazokról a kérdésekről, a melyek egy magyarra fordított legenda olvasásánál fölmerülnek. A legújabb irodalom fölhasználásával készült összeállításon meglátszik, hogy olyan szakember munkája, a ki nemcsak teljesen ismeri tárgyát, hanem — és ez a nehezebb — ismereteinek tárházából ki tudja választani a legszükségesebbet és ezt érdekesen, a nagy közönség, illetőleg a tanulók követeléseihez mérve tudja elmondani. Hogy a benne előforduló sok idegen, mondhatni még a művelt közönség előtt is ismeretlen név ellenére sem válik előadása fárasztóvá vagy unatkozóvá: nem utolsó érdeme.

cs.

— *The Modern Language Review* edited by John G. Robertson (Cambridge University Press. London, megjelenik évenként négyszer: október, január, április és július havában; egyes szám 2½ shilling, előfizetési ár 8 shilling évenként). Újabban az angol egyetemeken többet fog-

¹⁾ Barlám és Jozafát legendája és a Bod-kodex egy példája. Budapest, 1905. Lampel. 47. l. Ára 30 f.

lalkoznak modern nyelvekkel: ezen tény arra indította a «Cambridge University Press» bizottságát, hogy a modern nyelvekkel és irodalmakkal foglalkozó tudományos értekezések közzétételére angol folyóiratot adjon ki. Eddig ugyanis az angol tudósoknak külföldi, idegen nyelvű folyóiratokhoz kellett fordulni, ha tanulmányaikat, illetőleg kutatásaiknak eredményét közzé akarták tenni. Eddig Angliában csak a «Modern Language Quarterly» szolgálta ezen célt: a «Modern Language Review» folytatni fogja, azonban szélesebb mederben. Szerkesztője *Robertson J. G.*, a londoni egyetemen a német nyelv és irodalom tanára; munkatársai között (Advisory Board) ott látjuk *Bradley H.*, *Braun-Holtz E. G. W.*, *Brendl K.*, *Dowden E.*, *Fitzmaurice-Kelly*, *Meyer Kuno*, *Greg W. W.*, *Napier A. S.*, *Priebsch R.*, *Sheat W. W.*, és *Toynbee Paget* neveit. E nevek eléggé biztosítják a kiadandó értekezések magas színvonalát. Az első szám (csak november közepe felé jelent meg) leginkább irodalmi értekezéseket és tanulmányokat tartalmaz. Legérdekesebbek az összehasonlító irodalomtörténettel («Some notes on the Comparative Study of Literature», by O. Gregory Smith), a XVIII-ik századbeli angol Dante-fordításokkal («English Translations of Dante in the Eighteenth Century», by Paget Toynbee) és egy közép-német tolvajmondával («A German Version of the Thief legend», by Jessie Crosland) foglalkozó cikkek. Az utóbbi először adja ki a «Vitas patrum» alapján¹⁾ írt legendát: a kéziratot (Bibliothèque Nationale. All. 150) 1419-ben írták Speyer-ben. Ezzel kapcsolatosan említhetjük, hogy a folyóirat egyik célja lesz az eddig ki nem adott kéziratok közrebocsátása: első sorban ajánljuk a szerkesztőnek figyelmébe az ó-angol eddig ki nem adott munkákat, mint például Szt. Gergely Dialogusainak *Werfrith*-féle fordítását. Ha ezeket a kritikusok rendelkezésére bocsátaná — hiszen mindenki nem férhet az eredetiekhez a különféle angol könyvtárakban — megbecsülhetetlen szolgálatot tenne az angol irodalommal foglalkozó tudósoknak, a kik ilyen módon kritikai kiadásokról gondoskodhatnának. Azonkívül a «Modern Language Review» több bírálatot közöl angol, német, francia és olasz könyvekről, és jegyzékét adja a legújabban megjelent legfontosabb műveknek (csoportok szerint beosztva). Ez utóbbinak használatosságát emeli, hogy a könyv nagyságát, árát és kiadásának helyét is közli. Az első füzetben kevés a nyelvtudományi rész: de a jövőben ezen irányban is többet ígérnek. A mint a szerkesztő mondja: «kérjük mind azoknak közreműködését, a kiket a nyelvtudományi és irodalmi kutatás érdekel: a beküldött munkák más nyelven is írhatók, nem csak angolul.» Kíváncs volt, hogy a magyar tudomány minél szélesebb körben való ismertetése céljából, Magyarország is képviselve legyen e sokat ígérő folyóirat hasábjában.

(Budapest.)

YOLLAND ARTÚR B.

1)

«In eyne buche geschriben lyt —
 Daz ist vitas patrum genant,
 Daz vil luten ist bekant —
 Daz zu eyne male were
 Ein rytter erbere.» (2—6) 1/2

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek. A *Budapesten* megjelenteknél a hely, az 1905-ben megjelenteknél az év, a *nagy* 8-rétűeknél az alak nincs jelölve.

Kimmach Ödön, A magyar névmások használatának fejlődése. Karczag, k. 8-r. 107 l. 2 K.

Kristóf György, A magyar mythologia class. eposainkban. Kolozsvár, 1904. 41 l. 1 K.

Kristóf György, dr., Arany László. U. o. 19 l. 1 K.

Legendája, Barlám és Jozafát —, kiadta Katona Lajos. Lampel, kis 8-r. 47 l. (Ismertetését l. az előbbi levelen.)

Narajana, Hitopadesa. Ford. Fiók Károly. 157 l.

*Oláh Gábor, A debreczeni nyelvjárás. (Nyelv. Füz. 26.) Athenaeum, 1906. 63 l. 1:50 K.

Sziényai Elek, A hibás gondolkodás mint a boldogulás legfőbb akadály. Franklin, 1906. 55 l. 1 K.

Weszely Ödön, dr., A grammatika szerepe a pädagogiában. Lampel, 32 l. 80 f.

*Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. V. kötet. Osztják népköltési gyűjtemény. Közzéteszi Pápay József. (Magyarul és németül.) Hornyánszky, 4-r. 282 l.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1904 '05.

I. Classica-philologia.

Bessenyei Lajos, A görög nyelv mai tanításáról gimnáziumainkban. Hajduböszörményi ev. ref. főgimn. 3—20.

Gurneserits Lajos, M. Tullius Cicero Divinatio in Q. Cæcilium című beszédének fordítása. Nagybányai m. kir. áll. főgimn. 3—36.

Kálmán János, Homeros és Vergilius alvilága. Kolozsvári ev. ref. kollégium, 11—24.

Keczer Géza, Tacitus dialogusa. (I. Fejtegetés, II. Válogatott fejezetek a Dialogusból.) Nagyszebeni m. kir. áll. főgimn. 3—29.

Klíma Lajos, Entropius, A rómaiak rövid története tíz könyvben. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta —. I—VIII. Besztercebányai kir. kath. főgimn. 1—91.

Lauko Albert, A római város a császárság két első századában. Erzsébetvárosi m. kir. áll. főgimn. 3—70.

Nagy Sándor, Sophocles mythológiája. Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgimn. 3—57.

Nyusztay Antal, Homeros Zeuse. Budapesti reform. főgimn. 3—16.

Pfeiffer Antal, A latin nyelv tanításának módszere. Kegyes tanítórendiek budapesti főgimn. 3—23.

Rappensberger Vilmos, Sicilia és régi klasszikus emlékei. Kegyes tanítórendiek magyaróvári gimn. 3—48.

Resch Aurél, A latin igék tőalakjainak tárgyalása. Fogarasi m. kir. áll. főgimn. 24—28.

Soós József, Az athéni Akropolis. Mutatvány Pausanias «Körút Hellasban» cz. művéből. Fordította, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta —. Kisnyuszálási ev. ref. főgimn. 1—43.

Tafferner Béla, A Laokoon-csoport. Lugosi m. kir. áll. főgimn. 3—12.

Urbanek Károly, Miért üldözik a klasszikus nyelveket? Zalaegerszegi m. kir. áll. főgimn. 8—64.

Varga Gábor, A görög nő társadalmi helyzete és a görög családi élet. Csurgói ev. ref. főgimn. 3—48.

Vujcs János, C. Sallustius Crispus: «Catilina összeesküvése». Fordította —. Eperjesi kir. kath. főgimn. 1—33.

Névtelen, A pozsonyi kir. kath. főgimnázium éremgyűjteménye. 1—87.
Névtelen, Római tanulmányutunk. Budapesti VIII. ker. m. kir. áll. főgimn. 3—7.

II. Magyar nyelv és irodalom.

Bodor Aladár, Az ember tragédiája, mint az egyén tragédiája. Pápai ev. ref. főiskola, 31—76.

Dénes Lajos, Arany János esztétikai nézetei. Budapesti VII. ker. (Baresay-u.) főgimn. 3—33.

Gácsér József, Gaal György élete és munkássága (1783—1855). Soproni kath. főgimnázium, 3—49.

Garzó Béla, Jókai regénytárgyai. Kecskeméti ev. ref. főgimn. 3—23.

Hartmann János, Petőfiről. Dévai m. kir. áll. főreálisk. 41—56.

Horger Antal, A csángó nép és csángó név eredete. Brassói m. kir. áll. főreálisk. 3—39.

Kardos Aladár, Petőfi «Apostol»-a. Czeplédi m. kir. áll. főgimnázium 3—52.

Klauber Frigyes, Kovács Pál és a novella. Munkácsi m. kir. áll. főgimn. 5—23.

Kovács Géza, Sipos József nyelvészeti munkássága. Budapesti VII. ker. külső m. kir. áll. főgimn. 20—42.

Kovács János, Kazinczy Ferencz és Kis János. Budapesti ág. ev. főgimn. 3—38.

Nasch Fülöp, Katalin, Arany Jánostól. Németre fordította —. Zsolnai áll. főreálisk. 3—40.

Puhala Sándor, A rokonértelmű szóról általában. Wagner Manó rákospalotai főgimn. 3—23.

Pekár Károly, História ének a kenyérmezei viadalról 1568-ból. Szerzője a «nikolsburgi névtelen». Budapesti VII. ker. külső m. kir. áll. főgimn. 3—19.

Sárneczky Gellért, A régi és mai magyar nyelv szóragozása. Nagyvárad premontrai főgimn. 3—22.

Schill Fülöp, Párluzam Kölcseynek Csokonairól és Schillernek Bürgerről írt bírálata között. Temesvári m. kir. áll. főreálisk. 3—27.

Szabó Sándor, A magyar népdal történeti korai. Balassagyarmati m. kir. áll. főgimn. 3—53.

Szeglet István, A főnévi igenév. Érsekújvári közs. kath. főgimnázium 3—16.

Varjas Endre, Új poéták. Kegyes tanítórendiek nagykárolyi főgimn. 11—40.

Veress Gábor, A székelyek zenéje. Nagyenyedi ev. ref. Bethlen-kollégium 1—22.

Fojtkó Pál, Himfy szerelmei. Soproni liceum 3—23.

Zalai Mihály, Petőfi mint színész. A ciszterci rend székesfehérvári főgimn. 16—27.

Zayzon Ferencz, Körösi Csoma Sándor emléke. Sepsiszentgyörgyi Székely-Mikó-kollégium 65—81.

III. Modern philologia.

- Cupar Rezső*, A románok és ó-szlovének. Belényesi gör. kath. főgimn. 135—154.
Erdélyi Károly, Hans Christian Andersen. Kolozsvári kath. főgimn. 13—35.
Gérecz Károly, Pótlék minden francia nyelvtanhoz. Aradi m. kir. áll. főreálisk. 3—37.
Glass L'érencz, Schiller. Sepsiszentgyörgyi Székely-Mikó-kollégium 7—24.
Hegedüs Árpád, Vigny Alfréd, Les destinées című verskötetéről. 3—24.
Hegedüs Pál, A szépirodalmi kritika törvényei. Szegedi m. kir. áll. főreáliskola 3—12.
Krauze Ervin, Az újabb német dráma történetéből. A premontreiek kassai főgimn. 13—55.
Kubicek Albert, Marie de France, a legrégebbi francia költőnő. Pozsonyi m. kir. áll. főreáliskola 1—37.
Madarász Flóris, A modern dráma. Csisztercziek egri főgimn. 3—46.
Nemes Béla, Wieland Oberonjából. Fordította —. Szarvasi ág. ev. főgimn. 5—19.
Sirota Ferencz, Az olasz irodalom hatása a magyar irodalomra. Finnei m. kir. áll. főgimnázium 3—40.
Tholt Pál, A nemzetközi nyelvről. Verseczi m. kir. áll. főreálisk. 3—16.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

I. Classica-philologia.¹⁾

- Aeschylus*. Prometheus; with introd., notes and crit. appendix by J. E. Harry. New-York. (Amer. Book Co.) 1905. 358 l. 12-r. 1.50 doll.
Alciphronis Rhetoris epistolarum libri IV. Ed. M. A. Schepers. XXVI. 225 l. 8-r. Leipz. (Bibliotheca Teubneriana.) 1905. 3.20 M.
Apulei Psyche et Cupido. Rec. et emendavit O. Jahn. Ed. V. Leipz. (Breitkopf.) 1905. XVI. 84 l. Képekkel, 8-r. 1.50 M.

¹⁾ Minthogy irodalmi rovatunkban, egyéb okokat nem, tekintve már helyszűke miatt sem adhatunk kellő tájékoztatást a külföldi szakirodalom termékeiről, ezentúl állandó gondot kívánunk fordítani arra, hogy könyvészetünkben említsük meg legalább, lehető teljességgel a figyelemre méltó új munkákat. Egyeseknél, melyeket alkalmunk volt megtekintetni, néhány szóval nyújtunk tájékoztatást tartalmukról, másoknál viszont, melyekről már ismertetést olvashattunk, az illető folyóiratra való utalással röviden összegezzük a bíráló ítéletét. A folyóiratokra való utalásnál a szokásos rövidítéseket használjuk: AJPh. = American journal of philologie. BphW. = Berliner philol. Wochenschrift. ClR. = Classical Review. DI. = Deutsche Literaturzeitung. JHSt. = Journal of Hellenic studies. LC. = Literarisches Centralblatt. RA. = Revue archéologique. REA. = Revue des études anciennes. REG. = Revue des études grecques. RPh. = Revue de philologie. WklPh. = Wochenschrift für klass. Philologie. ZöGy. = Zeitschrift für österr. Gymnasien.

Aristophanis Ecclesiazusæ. Cum prolegomenis et commentariis ed. J. van Leeuwen. Lex. 8-r. XXII, 160 l. Leiden. (Sijthoff.) 1905. 5 Márka.

Bacchylides, The poems and fragments. Edited, with introduction, notes and prose translation by C. Jebb. Cambridge (Univ. Press). 1905. 8-r. 542 l. 15 sh.

Baumgarten, Poland, Wagner, Die hellenische Kultur. Mit 7 farb. Tafeln, 2 Karten u. gegen 400 Abbildungen. Leipzig (Teubner), 1905. N. 8-r. 474 l. 10 M. — Szerzők arra törekedtek, hogy az újabb kutatások eredményeinek felhasználásával mutassák be, első sorban a középiskolák felsőbb osztályainak szükségleteit tartva szem előtt, az antik kultúrát. A népszerű jellegnek megfelelően a forrásokra és tekintélyekre való hivatkozást mellőzték, vitás kérdések taglalásába nem bocsátkoztak. Az I. köt. a földről és népről, a nyelvről és vallásról szóló bevezetés után három nagy szakaszra oszlik: *a*) őskor, középkor (1000—500) és virágkor (500—323). Az *ös* (= mykenei) kor összefüggően, a következő szakaszok *a*) állam; élet; kultusz; *b*) képzőművészetek; *c*) szellemi fejlődés és irodalom című fejezetekben tárgyalják, nagyobb elaprózást szándékosan kerülve, az anyagot. Az illusztráció gazdag és német könyvekben ritka egyöntetűséget és tökéletességet mutat. A hellenistikus kor műveltségét külön kötet fogja tárgyalni.

Baumgartner, A., Die lateinische u. griech. Literatur der christl. Völker. (IV. Bd. der Gesch. d. Weltliteratur.) 3. és 4. kiad. Freiburg i. Br. (Herder.) N. 8-r. XVI, 703 l. 11.40 M. — Kiváló és köszönetet érdemlő gazdagítása a lat.-gör. irod. történetnek. (WklPh. 1905₉₁₉).

Belum Africanum. Herausg. u. erklärt v. R. Schneider. Mit 2 Karten. Berlin (Weidmann). 1905. 8-r. VIII, 159 l. 2.20 M. — Derék, minden oldalig messze meghaladó kiadás. (WklPh. 1905₁₂₄₁).

Berliner Klassikertexte. Heft II. Anonymus Kommentar zu *Platonis Theaet.* (Sap. 9782) nebst 3 Bruchstücken philos. Inhalts. Unter Mitwirkung von J. I. Heiberg, bearbeitet von H. Diels u. W. Schubart. Berlin (Weidmann), 1905. N. 8-r. XXXVII, 62 l. 6 M. — A Kr. u. II. sz.-ból való papyrus 70 columnára terjedő kommentárt ad Theaitetoshoz p. 152^a-ig; kiadása mintaszerű. (BphW. 1905₁₃₆₃). Hozzá tartozik: *Theaetetypapyrus*. 19 Lichtdrucktafeln. Hrsg. v. d. Gen. Verwaltg d. kgl. Museen. 53×34 cm. U. o. 20 M.

Bernoulli, J. J., Die erhaltenen Darstellungen Alexanders des Grossen. Ein Nachtrag zur griech. Monographie. München (Brückmann), 1905. 8-r. 156. l. 40 képpel, 9 táblával. 9 M. — Az elődjeinek munkálatain gyakorolt kritikával Bern. nem segíti elő a Sándor-ikonographia problémájának megfejtését. (Hauser, BphW. 1905₄₇₇). Dicséremben ítéli meg A. Körte (WklPh. 1905₇₀₅).

Blaydes, Fr., Analecta comica Graeca. Halle (Waisenhaus) 1905. n. 8-r. III, 352. l. 6.80 M.

Blass, Fr., Die Rythmen d. asianischen u. römischen Kunstprosa. Leipz. (Deichert) 1905. 8-r. IV, 222. l. 6 M.

Blecher, G., De extispicio capita tria. Religionsgeschichtl. Versuche u. Vorarbeiten, herausg. v. Dieterich-Wünsch. n. 8-r. II, 173—252. l. 3 táblával. Giessen (Töpelmann) 1905. 2.80 M. — «Szorgalmas, körültekintő és hasznos dolgozat.» (Stengel, BphW. 1905₁₃₄₈).

Bloomfield, M., Cerberus, the Dog of Hades, the History of an Idea. Chicago, 1905. 8-r. 41 l.

Boas, M., De epigrammatis Simonideis. Pars I. Commentatio critica de epigrammatum traditione. Groningen (Wolters), 1905. Lex. 8-r. XVI, 256 l. 6.50 M.

Bourget, É., L'administration financière du Sanctuaire Pythique au IVe siècle a. J. C. (Bibl. des Éc. franc. d'Ath. et de Rome, fasc. 95.) Paris (Fontemoing), 1905. 8-r. 186 l. 5 fr.

Browne, H., Handbook of Homeric Study. London (Longmans), 1905. 8-r. XVI, 333 l. 6 sh.

Brunn's kleine Schriften. Gesamm. v. Bulle u. Herm. Brunn. 2. Bd. Zur griech. Kunstgesch. Leipzig (Teubner) 1905. Lex. 8-r. VI, 532 l. 20 M. — A kötet értekezései a gör. művészet egész fejlődésén végig visznek: szólnak minden nevesebb művészről és elemzik a különböző korok legfőbb műveit, úgy hogy némiképen kiegészítést teszik a nagy archaologus befejezetlen műtörténetének.

Cybulski, St., Die Kultur d. Griechen u. Römer, dargestellt an der Hand ihrer Gebrauchsgegenstände u. Bauten. Bilderatlas mit Text, nach Tabulae etc. unter Mitwirkung v. Fachgelehrten hrsg. 4-r. 20 tábla, XVII, 39 l. Leipzig (Köhler), 1905. Kötve 4 M.

Ciceronis, M. Tullii, Opera. Oeuvres de Cicéron. De oratore. Lib. 1. Texte latin revu et publié d'après les travaux les plus récents avec un commentaire critique et explicatif, une introduction et une notice bibliographique par *Edm. Courbaud*. Paris (Hachette) 1905. 8-r. LXXXVIII, 217. l. 7-50 fr. — A Hachette-féle éditions savantes (melyekbe E. Thomas kitűnő Verrinakiadásai tartoznak) ezen újabb kötetéről elismerőleg nyilatkozik Zielinski [DL. 1905¹⁸²³], Weissenfels (WklPh. 1905¹⁰⁵⁸) és de La Visse de Mirmont (REA. 1905³¹³).

Ciceronis Tusculanarum disputationum libri quinque. A revised text with introduction and commentary and a collation of numerous mss. by *Th. W. Dugan*. Vol. I containing books I and II. Cambridge (Univ. press) 1905. 8-r. LXIV; 252. l. — «Szorgalmas, derék munka, melynek befejezését fokozott érdeklődéssel várjuk.» (BphW. 1905¹³⁶⁹).

Clark, A. C., The Vetus Clunaciensis of Poggio. Being a contribution to the textual criticism of Cicero pro Sex. Roscio, pro Cluentio, pro Murena, pro Caelio and pro Milone. [Anecdota Oxoniensia. Class. Series. P. X.] Oxford (Clarendon Press) 1905. 4-r. LXX és 56 l. 2 fasc. 8 sh. 6 d.

Zielinski szerint [DL. 1905¹⁴⁹³] nagyfontosságú munka, mely a fölsorolt beszédek diplom. kritikáját új alapra fekteti, úgy hogy a négy beszédnek kilátásba helyezett új kiadását a legnagyobb reménnyel várhatjuk. Már most is (ezen munka, valamint a Miloniana, és a cicerói beszédek oxfordi kiadásának VI. kötete megjelenése után) bizonyos, hogy a cicerói beszédek szövegkritikájában Haln aráját a Clarké fogja föl-váltani. Ép oly elismerőleg Nobl: WklPh. 1905⁹⁷⁶.

Collignon, M., Lysippe. Paris (Laurens: Les grandes artistes sorozatából), 1905. 8-r. 128 l. 24 képmell. 2-50 fr. — A legmodernebb görög szobrászról szóló monografia ép oly élvezetes, mint tanulságos. (REA. 1905⁴⁰⁰).

Commentationes philologae. In honorem Johannis Paulson scripturunt cultores et amici. Gotenburg 1905. N. 8-r. 213 l. 4-50 Márka. — A Paulson-nak 50. szül. napjára följánlott ünnepi irat 20 értekezésének legtöbbje (fölsorolja a BphW. 1905⁹⁴⁵) a gör. philologia terére tartoznak (v. ö. WklPh. 1906⁸⁹⁶).

Cousin, G., Kyros le jeune en Asie Mineure (printemps 408—juillet 401 av. J. Chr.). Paris et Nancy (Berger), 1905. 8-r. LI, 440 l. nagy térképpel. — A munka első része kitűnő megjegyzésekkel fűszerezett kritikai tanulmány a perzsa uralomról Kisázsiaiban az V. század végén; a második részben a szerző, ki nyomról nyomra ismételte Kyros útját, leírja pontosan a vidéket s ellenőrzi Xen. adatait. Hasznos mindenkinek, a ki az Anabasisról foglalkozik (Radet, REA. 1905⁹⁶).

Decharme, Paul, La critique des traditions religieuses chez les Grecs, des origines au temps de Plutarque. Paris (Picard) 1904. 8-r. XIV, 518 l. 7-50 fr. — A könyv, mely a görögöknek saját vallásos hagyományaikon gyakorolt kritikáját tárgyalja, ép oly érdekes, mint tudományos (Pottier, REA. 1905³⁸⁵).

HOMEROSI PALOTÁK.¹⁾

Mivel a Noack könyvében tárgyalt dolgokról nálunk még nem sok szó esett, szükségesnek látom, hogy az egyszerű könyvismertetés határain túl terjeszkedjem.

Noack könyve két nagyobb részre oszlik. Az első a krétai és görögországi palotákról s egymáshoz való viszonyukról szól, a második a homerosi eposz alapján a homerosi házat tárgyalja. Az első résznek első szakaszában részletesen kimutatja a krétai és görögországi palota közt levő fundamentális különbségét. Maguk a krétai paloták is mutatnak némely lényegtelen különbséget, de egészben véve ugyanazon tér-alakokkal dolgozik a knossosi, a melyekkel a phaistosi, s a tér-alakok összekötésének elve is mindkettőben ugyanaz. Nevezetesen a falak vonalai északról délnek mind párhuzamosan húzódnak az udvar hosszútengelyével s úgyiszlván az egész palotát elválasztják, rendezik. Épen ez adja meg a palota jellegét: t. i. nem egyes, magukban is befejezett elemek összetételéből áll, hanem egymást derékszög alatt metsző egyenes vonalak hálózatából. Összekötő folyosók nem hiányoznak ugyan, de alig van helyiség, mely magában állana: kisebb-nagyobb csoportokban egymást érik a helyiségek. Épen ez különbözteti meg a krétai palotákat a görög fejedelmi házaktól. A tirynsi és mykenei propylaionok külön állanak, a megaronok pedig folyosókkal s egy neutralis zónával el vannak választva a többi helyiségtől.

Még nagyobb és lényegesebb különbséget látunk az egyes térségekkel való elbánásban. Tirynsben és Mykenében a két *anta* közt két oszlop van s így a homlokzat hármastagozású; a krétai paloták ellenben kettős tagozású homlokzatot tüntetnek föl: csaknem kivétel nélkül oszlop vagy pillér áll a középben. E szerint már most két oszlopköz vagy megfelezve négyestagozás, négy bejárás áll elő, mint pl. a knossosi trónteremnél látjuk. (Újabban «Minos nyári lakánál» is, melyet Noack még nem látott.). Ennek következtében a helyiségek

---

¹⁾ *Homerische Paläste*. Eine Studie zu den Denkmälern und zum Epos von Ferdinand Noack. Leipzig (Teubner) 1903. 104. 1.

inkább szélesek, mint mélyek, így pl. a knossosi megaron 11 m. széles és csak 7·5 m. mély. A görög paloták ellenben — Tirynsben, Mykenében, Arnében, Trójiában — inkább mélyek, mint szélesek. Épen az őstrójai (II. rétegű) magában álló megaron tünteti fel a görög fejedelmi ház ősi alakját, a hol *πρόδομος* eredetileg nem volt; ezt csak később építettek az egyhelyiségű házhoz. Hiszen még a VI. rétegben is találunk *πρόδομος* (pitvar) nélküli házakat. Irányadó, homlokzatalkotó elem az ajtó volt, mert a pitvart a palotának ajtós oldalához építették. Az ajtó határozta meg egyszersmind a homlokzat hármastagozását a két oszlop által. A feszültség távolsága (Tirynsben 9·65 m.) maga nem kívánta meg az architrav kettős alátámasztását. A krétai palotáknál ellenben közepén van az oszlop, de a bejárás is kettős: a szerint a bejárás és a homlokzat tagozása közt is megvan az okozati egybefüggés. A krétai palotánál tehát a széles homlokzat, a görögországinál a keskeny homlokzat a döntő. A fundamentális különbség nem engedi, hogy a tirynsi, mykenei stb. megaront a krétaiból vagy ezt abból származtassuk.

Megvallom, nekem ez a különbség nem látszik olyan fundamentálisnak. Én a különbséget csak abban látom, hogy a görögországi megaronnak *keskeny*, a krétainak *széles* oldalára tették az ajtót s hogy a görögországiak megelégedtek egy ajtóval (természetesen a fal *közepén*), a krétaiak az egész széles oldalt vagy legalább is felét ajtónyílásnak hagyták. S ennek az okát sem nehéz megtalálni. A tirynsi vagy mykenei palota első tekintetre elárulja, hogy megerősített várnak szánták, a honnan könnyű legyen ostromló seregek ellen védekezni. A fensíkok, halmok is, melyeket elfoglalnak, keskenyek; általában pedig az éghajlat sem olyan enyhe, mint Kréta szigetén. Mindezeknél fogva a keskeny homlokzat s az egy ajtónyílás kényszerítő körülmények eredményének tekinthető. A krétai paloták bámulatos fényűzése ellenben bizonyítéka annak a békés jóllétnek, melyben a krétai uralkodók éltek s ennek, valamint az éghajlat enyhességének lehet betudni a széles homlokzatú, vendégshivogató, tárt-nyitott palotákat.

A 2. szakaszban az arnei palotát, a Kopais-tó várpalotáját, vonja be az összehasonlítás keretébe Noack, melyet eddig kevésbé vettek figyelembe, mivel a feltűnő alapterv még nem nyert kielégítő magyarázatot. Ez némileg a tirynsinél és mykeneinél is ősből alkotórészeket tüntet fel: így pl. a megaron terve az őstrójáival (II. réteg) rokon, oszlopa nincs, ellenben a folyosók egész systemája köti össze a mellékhelyiségeket a főépülettel, úgy azonban, hogy a megaron elszigetelt marad, mint Tirynsben és Mykenében, míg a krétai palotákban a nagyterem az egész háztervhez alkalmazkodik. A görög fejedelmi házak megaronjának önállóságából és zártságából már most azt következteti

Noack, hogy a megaron eredetileg maga volt az egész ház s ősi jogait később is tiszteletben tartották, ezért adták neki azt az önállóságot és elkülönítettséget.

Nem tudom megérteni, miért tartották volna ily nagy tiszteletben az ősi megaront, mint házalkotó elemet, akkor is, mikor már annyi mindenféle helyiséggel bővítették. Pietasból bajos a továbbfejlesztés sajátságát megmagyarázni. Én azt hiszem, hogy ebben is a fent érintett körülmények, különösen a talajalakulás és a védelmi szempont volt az irányadó. Mert mit látunk pl. Odysseus házánál? A megaronba idegenek is könnyen bejuthatnak, a kérők meg éppen egész nap ott dorbézolnak, de a távolabb eső elkülönített helyiségekbe, Odysseus hálószobájába vagy Penelope hyperoonjába, már eszükbe se jut betolakodni, mert azok védettebb helyen vannak.

Noack konstatálja azt, hogy Arnében, valamint Mykenében és Tirynsben laza a viszony a megaron és a mellékhelyiségek közt, s egyúttal a folyosóknak a megaron hosszútengelyével való párhuzamoságát ez építésmód szabályos vonásának nyilvánítja; ellenben a krétai palotáknál a megaron alapformája csak a homlokzatra volt hatással, az épület többi részére nem. Ennek alapján is kimondja, hogy a krétai palotáknak más a történetük, mint a görög fejedelmi házaknak, s a fejlődés során nincs olyan stádium, melyet a két csoport közös alapjául lehetne elfogadni. Mindamellett elismeri, hogy mind a krétai, mind a görög paloták egyazon kultúra szolgálatában állanak, s a műformákban, a díszítésben csak minőség tekintetében van különbség. Igazán azonban csak a krétai alkotásokkal forrt össze ez a kultúra: ezekkel van szerves összefüggésben, ellenben a görögországi palotákban, melyek a megerősítés jellegét mutatják (íme, ezt ő is elismeri!), idegen elemnek tűnik fel. Lehetséges ugyan, hogy Kréta lakói is északról jöttek, de az ott talált és a keletről importált műveltségi elemek segítségével ők fejlesztették teljes virágzásra az úgynevezett mykenei kultúrát. E virágzás aztán másutt is nagyobb igényeket támasztott, de a görögországi paloták csak a maguk módja szerint tehettek eleget a fokozódott igényeknek s a régi alapgondolathoz hívek maradtak: nevezetesen a megaron elszigeteltségéhez és a keskeny, hármas tagozatú homlokzathoz. Hogy az *oszlop* melyiknél eredeti, azt Noack nem igyekszik eldönteni, de hajlandó azt hinni, hogy Krétában ép úgy, mint Görögországban, későbbi elem, mely mindenütt alkalmazkodott az adott viszonyokhoz s egyúttal diadalmasan túlélte az egész kultúrát.

Látjuk, hogy ezekben Noack már meglehetősen enged eleve elfoglalt merev álláspontjából, melylyel a krétai és a görög paloták közt csaknem áthidalhatatlan úrt föltételezett. Ha egy kicsivel tovább ment volna, a régi görög és krétai megaront is közelebb hozhatta

volna egymáshoz. Vagy talán azt hiszi Noack, hogy csak a görögországi megaron állott valamikor egymagában egész ház gyanánt s a krétai megaronok mindjárt a mellékhelyiségek egész csoportjával voltak körülvéve? Hiszen ha a kis Gurniát vagy Palæokastrót megnezzük, akkor látjuk, hogy Kréta szigetén is lakott isten-adta szegény nép, melynek egy helyiségből álló házikóját «megaron»-nak is bajos nevezni.

A 3. szakasz azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon a krétai paloták a görögországiaktól elütő sajátágaikkal magukban állanak-e vagy sem. A krétai leleteknek köszönjük azt a fontos tanulságot, hogy a propylaionok, a templomcella klasszikus formája, a templum in antis hármas tagozatú homlokzata a keskeny homlokzat elve alapján magában Görögországban képződött ki. (S ez valóban fontos tanulság!) A krétai paloták megértésére nézve viszont fontos, hogy keleten jó-régen a széles homlokzat érvényesült. (Természetesen: éghajlati okokból!) E széles homlokzatot keresi Noack keleten s megtalálja Syriában Sendsirliben s Egyiptomban Kahunban. Az egyiptomi templomok csak azért mutatnak hosszúkás alakot, mert az eredeti egy helyiségű templomot mögéje fűzött helyiségekkel kibővítették. (Sajátságos, hogy itt már nem tisztelték az ősi helyiség jogait!) Valószínűnek tartja, hogy az egyiptomi ház 3000 évvel Kr. e. szintén csak a széles teremből s az előtte levő csarnokból állott. Ezt iparkodik kimutatni az ó-chaldæus épületekre nézve is, de elismeri, hogy sem az egyiptomi, sem az ó-chaldæus építés nem nyújt példát a kéttagozatú bejárásra. Ehhez hasonlót csak Kisázsia déli részében és Lykiában, a sziklasírokon talál.

Krétában tehát kimutatható a keleti befolyás, ellenben a görög fejedelmi házakra nézve — a díszítést nem tekintve (!) — bátran tagadható. Minthogy pedig *Evans* a krétai megaronok tűzhelynélküliségét abból magyarázza, hogy délibb vidéken a tűzhelynek nem kellett a terem középpontját képeznie, kérdés, vajjon nem lehet-e a trójai-görög és krétai megaronok ős formáinak különbségét is a klíma különbségéből származtatni s a görögországi építésmódban északi befolyást látni?

Ime tehát, itt még nagyobb engedményt kapunk. Csak az utolsó szó nincs kimondva, mely röviden így hangzanék: közös eredet, de éghajlat és más célszerűségi szempontok (védelem, talaj stb.) szerint való differenzialódás.

A könyv második része a homerosi házat igyekszik a homerosi eposzból megmagyarázni.

A legújabb időig mindinkább terjedt az a hit, hogy a «mykenei» paloták a leghívebb képét adják a homerosi fejedelmi háznak.

Most azonban, hogy láttuk a krétai és a görögországi paloták jelentős különbségeit, azt a kérdést lehetne fölvetnünk, melyiknek felel meg a homerosi ház. Ez a kérdés azonban csak akkor volna jogosult, ha a homerosi házról való képzetet egységesnek mondhatnók, s ha kétségtelen volna, hogy a homerosi háznak, vagy a krétai vagy a görögországi palotával meg kell egyeznie. Miudkét föltétel megléte kétséges. Kimutatható, hogy az eposzok alakulása idejében változások történtek a homerosi ház építésében és hogy már a régibb homerosi ház is elűt a mykenei kor palotáitól. Megnehezíti a kutatást az állandó versformák ismétlődése és esetleg értelmetlen, helytelen alkalmazása is. Az ilyen ismétlődő versekből csak ott lehet következtetést vonni, a hol vagy eredetiek vagy az eposz ránk maradt műalakjában először nyertek alkalmazást. «A mennyiben ez egyáltalában kimutatható» — teszi hozzá Noack s ezzel rámutat vállalkozásának sikamlós voltára s az eredményeknek nagyon is kétséges hitelére.

Sajátságos kiinduló pontot választ. Egy kissé fantasztikus, de szellemes. Nem valódi palotából indul ki t. i., hanem Achilleus *sát-rából*. Erre nézve tiszta sornak tekinti, hogy a Ilias 24. énekének költője előadásában derekasan kihasználta az Ilias *régibb* részeit, így különösen a Presbeiat (hát ez kétségkívül *régibb* rész?) itt-ott szóról-szóra vagy csekély változtatással «kiírja», a mint ezt *Christ* kimutatta. De míg a 9. énekben Achilleus sátra egyszerű sátor, az *Ω*-ban nád-dal fedett s karókerítéssel körülvett «Blockhaus» (faház), mint az Eumaios kunyhója, melynek *αἶθουσα*-járól és az ezzel egyértelmű *πρόδομος*-áról is szó van: csakhogy ezek formális kölcsönversek s e helyen nem eredetiek. Achilleus mentegeti magát Priamos előtt, hogy az *αἶθουσα*-ban vetett neki ágyat, hogy a hozzá jövők meg ne lássák; pedig az *αἶθουσα*-ban épen úgy megláthatják. Világos, hogy a költő nem tartja illőnek, hogy ilyen tisztos fejedelmi vendégnek ez *αἶθουσα*-ban adjanak fekvő helyet s ezzel elárulja epigonos-voltát, a ki nem tudja, hogy régebben bármily előkelő embernek is *αἶθουσα*-ban adtak fekvő helyet. Pedig ezt még a Telemachia és a Phæakis (!) szerzője is tudja, mivelhogy ott mentegetődzés nélkül az *αἶθουσα* a vendég éjjeli szállásának helye. *Ez a szokás pedig olyan házat föltételez, melyben nemcsak alkalmas vendégszoba nem volt, hanem a megaront maguk a házbeliék használták hálólhelyiségül is.*

Hát ez ügyesen van kigondolva, de nem állja ki a próbát, ha az Ilias szövegét a kezünkbe vesszük. Mikor Priamos arra kéri Achilleust, hogy adjon neki fekvőhelyet, Achilleus nyomban rendelkezik, hogy a szolgák vessenek ágyat Priamosnak az *αἶθουσα*-ban s ezért egy szóval se mentegeti magát, hanem mikor az ágy meg van vetve, *ἐπιχειρομέων* azaz (szelíd) gúnynyal, humoros ellenkedéssel mondja

neki: «Oda künn feküdj le már most, kedves öregem, ne lásson itt valamely főember...» Ez nem bocsánatkérés a kívül való szállásért s nem azt teszi, hogy: oda künn feküdjék le Priamos és ne a sátorban, hanem hogy most már csakugyan (*μὲν δὴ*) feküdjék le (persze az *αἰθουσα*-ban, hiszen ott van ágy vetve számára), mert különben jöhet valaki és meglátja; ellenben ha lefekszik, kevésbé látják meg vagy törődnek vele. S ha Achilles szavaiban nincs bocsánatkérés az *αἰθουσα*-ért, akkor a belőlük vont következtetés sem állhat meg. Vagy lehet-e olyan homeridát képzelni, a ki az Odysseiából vesz kölcsön verseket Hektor kiváltásának megírásához, de azt nem tudja, hogy az Odysseiában bármily előkelő vendégnek az *αἰθουσα*-ban vetnek ágyat?

A következő (2.) szakaszban természetesen tovább épít Noack. A ház ura és asszonya *μυχῶ δόμου ὀφηλοῖο* alusznak. Eddig azt hitték, hogy ez a *μυχός* a palotának egy külön részét jelentette, melyben a hálószoza volt, vagy magát a hálószozát, melynek legfényesebb példája Odysseus hálószozája. De már Münsterberg kétségbe vonta a *μυχός*-nak föltétlenül elkülönített-voltát. Noack tovább megy és azt állítja, hogy a *μυχός* Homerosnál sehol sem jelent elkülönített helyiséget, hanem csak valamely helyiségnek legtávolabbi, leghátsó részét. E szerint ott, a hol a ház ura nappal ül, asszonya fon, tehát a megaronban térnek éjjeli nyugalomra is. Szó sincs arról, hogy Alkinoos és Arete máshová mennének aludni. De rámutatnak a Telemachiára: Menelaos a magas ház *μυχός*-ába megy aludni (*δ* 304) s másnap reggel a *θάλαμος*-ból (tehát nem a megaronból) közeledik Telemachoszhoz (*310*). Ebben Münsterberg is bizonyítékát látja annak, hogy a megaronról közfallal elválasztott *μυχός* (mint a *ναός* opisthodomosa) külön szobává fejlődött. Azonban az egész hely (*δ* 307—310) szó szerint ismétlődik *β* 1—5. Nyilvánvaló Noack szerint, hogy a 4. énekbeli hely ennek utánzása, mert hiszen a 2. énekben Telemachos saját thalamosából jön, ott tehát helyénvaló a *θάλαμος* említése, a 4. énekben azonban az egész hely csak értelmetlen ismétlés, mely Menelaosnakis thalamost tulajdonít, holott ő a megaronban lál. (Quod erat demonstrandum!)

Noack nem tagadja, hogy a *δ* 121 szerint Helena magastetejű, illatos thalamosából jó ki, de athetesissal sujtja ezt a thalamost: e versek itt nem eredetiek. Költőjüknek csak az volt a célja, hogy a híres asszonyt hatásosan léptesse föl s e célra kisajátította a 19. ének 51 és köv. verseit, a hol Penelopénak a thalamosból való kilépése van rajzolva. Ergo: Odysseus szerényebb házában van thalamos, ellenben Menelaosnak Telemachostól megbámult fényűző palotájában vagy Alkinoos mesés remek palotájában nincs! — Másfelől viszont kétségbe vonja Noack, hogy az itt szereplő költő a *μυχῶ δόμου ὀφηλοῖο* formulát jól értette; mert ha ezt a megaron hátsó részének képzetével

kötötte volna össze, nem hozhatta volna be előadásába a királyi pár thalamosát. Én csak azt látom, hogy a költő (már akár Homeros, akár más) nem úgy értette *μυχῶ δόμου ὀψηλοῖο*-t, mint Noack: nem a megaron hátsó részének, hanem a ház hátsó részének azaz elkülönített thalamosnak, és sajnálom, de ki kell mondanom, hogy én a legutolsó homerida magyarázatát is valószínűbbnek tartom, mint a mai kor archæologusának szellemes föltevését.

Noack kénytelen elismerni, hogy az egyetlen-egy odysseusi házra nézve a külön hálósoba, thalamos, meglelte kétségtelen, de viszont azt állítja, hogy ilyen thalamos nem volt minden királyi házban s Odysseus házában kivétel, *unikum* lehetett, melyet a ház ügyes gazdája, kora szokása ellenére, (!) épített magának külön álló helyiségül. E szerint ezzel argumentálni nem lehet. Sajátságos okoskodás! Odysseus házában van hálósoba, de az kivételes. Hiszen Kirkének is van külön megaronja és külön ágyas thalamosa (*K* 340), külön thalamosa van Zeusnak (*Ξ* 338) és Herának is, hova más isten nem nyithat be (*Ξ* 166); Helena *θάλαμος*-át hagyja el, mikor Parissal megszököik (*γ* 174) s Trójában is a thalamosból siet a bástyára (*Γ* 142) s általában gazdag ember házában szárnyasajtós thalamos van (*Ω* 317). Ha pedig Menelaos (*δ* 304) *μυχῶ δόμου ὀψηλοῖο* alszik Helenával együtt s hat sorral odább (310) a *θάλαμος*-ból lép ki, a *μυχῶ δόμου ὀψηλοῖο*-nak a *θάλαμος*-szal való azonosságát micsoda csűrőssel-csavarással tagadhatja el valaki? Sőt e szerint Alkinoosnak is van thalamosa, mert ő is *μυχῶ δόμου ὀψηλοῖο* hál.

Noack a köv. (3.) szakaszban elismeri, hogy Kirkének külön thalamosa van, de mit nyom ez a latban, mikor Kalypsónak nincs!? (Persze szegény Kalypsónak csak *barlangja* van.) Ebből azt következteti, hogy Kirke thalamosa is csak a felnőtt leányok thalamosának mása. Ez a thalamos azonban nem hálósoba, hanem a felnőtt gyermekek megaronja. (E szerint Kirkének sincs thalamosa, de van helyette két megaronja!) Felhossa Paris három részből álló lakását: *θάλαμον καὶ δῶμα καὶ αὐλήν* (*Z* 316), melyet eddig úgy értettek, hogy *θάλαμος* a hálósobát, *δῶμα* a megaront jelenti; de ez a magyarázat szerinte helytelen, mert hogy értjük akkor a *γ* 494-et, a hol Odysseus kifüsti a *μέγαρον καὶ δῶμα καὶ αὐλήν*-t? Noack szerint Paris *θάλαμος*-ában a felnőtt fiú megaronját kell látnunk. Természetesen, mert hogy lett volna a fiúnak külön hálósobája, mikor az apjának sem volt? Én ellenben azt hiszem, hogy épen megaronja nem volt a felnőtt fiúnak, azaz nappali elfogadó terme, de volt thalamosa, mint Telemachos thalamosa vagy a Priamos fiainak, vejeinek thalamosai bizonyítják, s ezek a thalamosok éppen nem megaronok voltak, hanem a felnőtt családtagok hálósobái. S ha a fiúnak volt külön hálósobája,

miért ne lett volna szüleinek, mikor maga Noack is elismeri, hogy Odysseuséknak volt? S ha Odysseus és Penelope már a kérők garázdálkodása előtt külön thalamosban háltak (mert hiszen azt maga Odysseus készítette volt), s a felnőtt Telemachos is külön thalamost kapott, hogyan juthat valaki arra a gondolatra, hogy Odysseus és Penelope thalamosa *unikum* s Alkinoos és Arete vagyoni helyzete már nem enged ilyen fényűzést: ők, valamint Menelaos és Helena is, kénytelenek a megaron hátsó részében meghúzódni!?

Noacknak tagadhatatlanul sikerült egy helyet találni a sok ellene tanúskodó közt, mely mellette látszik tanuszkodni, nev. Iris Helenát *ἐν μεγάρῳ* találja (γ 125), s Iris szavai után Helena *ἐκ θαλάμοιο* (142) siet a skaiái kapuhoz. De nézzük meg csak, mit mond Homeros. Iris szavai után Helena *αὐτίκα δ' ἄρ' ἔγχευε χαλκῷ φάμενι ὁδόνησιν ὠρμαῖ' ἐκ θαλάμοιο*. Tehát előbb fehér kendőt vesz magára — hol? nyilván nem a megaronban, hanem beszalad a thalamosba, ott öltözik s onnan siet ki az utcára. Ez nagyon enyhe alakja a homerosi reticentiának, mert hiszen az *ἐκ θαλάμοιο*-val mindjárt értésünkre adja, hol történt az öltözködés. Együttal bizonyosságot találunk arra, hogy *θάλαμος καὶ δῶμα* hogy értendő. Igaz, hogy a γ 494 megnehezíti a *δῶμα*-nak a megaronnal való azonosítását, de ha olyan analógiára gondolunk, hogy pl. a magyarban a ház a szobát is, az egész házat is jelentheti, nem fogjuk különösnek tartani, hogy a görög költő is hol szűkebb, hol tágabb értelemben vette a *δῶμα*-t. A megaronnal egyértelmű a *δῶμα* az A 533-ban is.

Erőltetett Noacknak az a magyarázata is, mikor s I' 174 *θάλαμον γνωτοῦς τε* thalamcsát is egyértelműnek tartja a megaronnal s azt hiszi, a költő csak azért mondott *θάλαμος*-t, mert a házasságtörés jelzésére prägnansabbnak tartotta a megaron említésénél. Bizony ezt a magyarázatot könnyű volna Noack ellen fordítani. Szerencsésebb Noack abban, mikor Hektor kérdésében Z 377 *πῇ ἔβη Ἀνδρομάχῃ λευκώλενος ἐκ μεγάροιο* — annak bizonyítékát látja, hogy Andromache számára nem is volt a házban más helyiség a megaronon kívül. Azonban Hektor a 371. vers szerint előbb *ἐν μεγάροισιν* kereste Andromachét és csak miután nem találta *ἔνδον*, akkor kérdi, hová ment el *ἐκ μεγάροιο*. A pluralis azt mutatja, hogy a megaron is vehető szűkebb vagy tágabb értelemben.

Hogy a felnőtt fiuk thalamosának az I 462. stb. bizonyossága szerint egészben véve olyan alakja volt, mint a megaronnak, vagyis egy szobából és egy előtte levő pitvarból állott — ebből nem következik az, hogy a thalamos azonos a megaronnal.

Az istenek thalamosaitól sem fél Noack, hogy meglétük veszedelemmel fenyegetné az ő thalamos tagadó elméletét; hiszen Demo-

dokos dala vagy a *Διὸς ἀνὰ τῇ*, a hol Zeus és Hera thalamosáról szó van, Wilamowitz és Robert szerint későkori betoldások s így bátran ignorálhatók (!).

A házastársak külön thalamosa fölött e szerint (az Odysseus házbeli thalamos kivételével) kimondja Noack a megsemmisítő szöveget. Szerinte a thalamos feladatát — az epikus költészet virágzásának végéig — a megaron teljesítette, s idegennek csak a megaron pitvarában lehetett éjjeli szállást adni. Ennek ellenében láttuk, hogy nemcsak Odysseus házában szerepel a külön álló thalamos, hanem Alkinooséknál, Menelaoséknál, Kirkénél és az Olymposon. Ehhez járul az archaéologiai tanulság, mely azt bizonyítja, hogy Tirynsben, Knossosban, Phaistosban stb. sok mindenféle helyiséggel ellátott paloták voltak s ha itt-ott pl. Trójában találunk is puszta megaronból és pitvarból álló házakat, a homerosi fejedelmi házak típusául azokat nem lehet tekinteni, kivált ha meggondoljuk, hogy az eposz adatai szerint Alkinoos vagy Menelaos palotája nagyszerűségben és fényűzésben jóval meghaladta Odysseus palotáját.

A még hátra levő részszel már rövidebben végezhetünk. Egy külön szakaszban (6.) a *hyperoon*-ról szól még Noack, s azt iparkodik kimutatni, hogy az egész *hyperoon* csak jó-későn hatolt be az Odysseiának egy bizonyos rétegébe s az eredeti költeményben nem szerepelt. Nem csodálkozhatunk, ha az, a ki a thalamost elvitatja a homerosi palotáktól, a *hyperoont* is későbbi idegen elemnek tekinti az Odysseiában. Hiszen ha megkegyelmezne a *hyperoonnak*, el kellene ismernie, hogy Odysseus palotájában a kivételes thalamoshoz még egy kivételes thalamos-féle helyiség csatlakozik, mely a ház asszonyának tartózkodása helye volt. Az ő tétele azonban így hangzik: «A homerosi házban női terem, mint a házi asszony külön *département* ja, nem volt.»

Az *Ilias* két helyét (*B* 514 és *II* 184), melyek a *hyperoont* említik, mint «elismert későkori betoldásokat» figyelmen kívül hagyja Noack s konstatálja, hogy a *hyperoon* csak Odysseus házában, Penelopével kapcsolatban szerepel. De Odysseus háza nem irányadó más homerosi házakra nézve, mert ott abnormis viszonyok vannak: a kérők kiszorítják Penelopét háziasszonyi jogszerű helyéről, a megaronból, és így kénytelen a cselédek thalamosába húzódni, már t. i. az Odysseiának elismert régi részei szerint. Úgyde Odysseus házában külön hálószoba van, melyet maga a gazda épített volt. Miért nem ott hál Penelope, miért hál a *hyperoonban*? Egyik helyiség kizárja a másikat: a thalamos a régibb elem, a *hyperoont* később toldották be az Odysseiának újabb rétegével együtt, s ettől a rétegtől függenek a *hyperoonnak* egyéb helyeken való említései, melyek mint megállapo-

dott formulák mindig Penelope jövéséről-menéséről szólnak. Ha Noacknak erre vonatkozó bizonyítását ismertetni akarnók, egész lapokat szó szerint ki kellene írunk. De nincs is kedvünk Noackot a bizonyításnak e terére követni. Az övéihez hasonló fegyvereink nincsenek; azzal szemben, a ki olyan biztos abban, hogy pl. az φ 356—358 versek csak is e helyen eredetiek, a τ -ben interpoláltak, az α -ban bizonyosan, a π -ben a legnagyobb valószínűség szerint formális ismétlések; a ki biztosan tudja, hogy az eredeti Odysseiában a házastársak *ἀναγνωρισμός*-a megelőzte a *τόξου θέσις*-t, mert az íjverseny csak mint közös megbeszéléssel megállapított csel érthető, — czáfolatokba nem bocsátkozhatunk. Noack itt ugyancsak hasznát vette *Wilamowitz* theoriájának, ki csábító példát adott arra, miképen lehet fölismerni a többször ismételt versek eredeti helyét (!?). Noack fölteszi *Wilamowitz*-czal, hogy $\varphi \chi \psi$ még a *Telemachiánál* is későbbi részek, abból számos verset vettek és mindkettőt az utolsó feldolgozó tákolta össze a mai *Odysseia* többi darabjaival; így aztán lehetséges, hogy ez, a ki már az α mintájában azt találta, hogy Penelope fényes nappal a hyperoonból jön és oda tér vissza és a ki ezt a felfogást az $\alpha \delta \tau$ -ben való saját toldására nézve is elfogadta, a β 358 és σ 517 hyperoonjáért is felelős. S miért volt szükség a hyperoonra? Könnyű a felelet: hogy Penelope ott, távol minden zajtól semmitse tudjon Odysseusról, míg a kérők megölése végbe nem ment. Tehát a $\varphi \chi \psi$ költője vitte be a hyperoot az eposzba, mint új, de az α korában (8. század) már ismeretes elemet. És nem csak a hyperoonról kell lemondanunk. Külön női lakosztály se volt, a ház csak pitvaros megaronból s mellékhelyiségből (*θάλαμοι*) állott t. i. cselédszobából és szertárból. Kivételesen csak is Odysseus házában volt külön hálószoba. Csak a felnőtt vagy házasság gyermekek kapnak külön lakást, egy kisebb megaront, melynek szintén thalamos a neve s éppen olyan mellékhelyiségei lehettek, mint a megaronnak. Vendég számára nem volt más hely, csak a nagy megaron pitvara.

A *Schlussfolgerungen* cz. szakaszban már most kimondja Noack, hogy a homerosi ház nem felel meg a «mykenei» kor palota-maradványainak, mert azokban nagyon is sok és sokféle helyiség van. Van ugyan érintkező vagy közös elemek, de már a második megaron, a női lakosztály hiányzik Homerosnál. S itt van a nagy különbség: Tirynsben vagy Mykenében semmiesetre sem állott a házastársak ágya a nagy megaronban, hanem a női lakosztályban. Itt nagy bőség volt a helyiségekben, Homerosnál nagy szükség. E szerint Homerosnál a mykenei kort megelőző állapotok tükröződnek, s mint a mykenei kort megelőző «megaron» a templomban, úgy élt tovább a mykenei kor előtti ház is a homerosi költők házában.

Ezekhez az eredményekhez nem fűzünk újabb megjegyzéseket. Felfogásunkat és a Noack bizonyítása módjában való alapos kétségünket már a fentebbiekben kifejeztük. Azt hisszük, még olyan helyiségek is lehettek a homerosi palotának, melyeket a költőnek nem volt alkalma vagy szüksége említeni. Hogy tényleg említett és emlegetett helyiségeket athetisisekkel száműzzünk, az előttünk tudós és tudákos patience-játéknak tűnik fel. Az pedig teljes lehetetlenségnek látszik, hogy Homeros, vagy a «homerosi költők», kikre nézve jóformán a «mykenei» korszak is letűnt, a mykenei korszak *előtti* időből szedték volna a fejedelmi palotákról való képzeteiket.

Noacknak tagadhatatlanul érdekes és negative is tanulságos könyve végén két *excursus* is van; az első ismét a krétai palotákról szól, a második pedig egy knossosi freskóban feltüntetett építési formáról, mely hármas tagozást mutat. Ezekre kiterjeszkedni nem akarunk. A homerosi palotákra nézve újat nem foglalnak magukban.

(Kolozsvár.)

CSENGERI JÁNOS.

PLATEN ÁGOST MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Folytatás.)

1. *Der gläserne Pantoffel*.

Dráma 5 felvonásban,¹⁾ írta 1823-ban Ansbachban öt nap alatt, még pedig okt. hó 15-től 19-ig, megjelent először Erlangenben 1824-ben «Platens Schauspiele» I. Terve közvetlenül megvalósítása előtt Schelling hatása alatt keletkezett, a mint ezt naplója²⁾ és Schellinghez intézett stanzákban írt ajánlása bizonyítja.

E drámát Platen egészen a romantikus költők modorában dolgozta fel, a mit főképen tárgya mutat, a mennyiben a dráma velejét két ötletesen egyesített német gyermekmese «*Aschenbrödel*» és «*Dornröschen*» képezi. Lehetséges azonban, hogy költőnket drámája megírására az 1820-ban Párisban megtörtént, a hamupipőke meséjéhez hasonló eset is indította.³⁾ A két mesét Platen Perrault nak «*Contes des Fées*» című könyvéből merítette.⁴⁾

¹⁾ Platen műveinek 1839. évi kiadásában három felvonásra van meg rövidítve. Ez összevonás valószínűleg a költő barátjától, Fuggertől származik, v. ö. Redlich kiadásának előszavát a II. kötetben.

²⁾ V. ö. jelen értekezésünket a 5. és köv. l.

³⁾ V. ö. Goedeke, Biographische Einleitung zu Platens Werken, 17. l.

⁴⁾ V. ö. Heinze, Platens romantische Komödien, 13. l.

Schelling a darabtól egészen el volt ragadtatva és azt házában a költővel nov. 10-én válogatott közönség előtt előadatta, a hol általános tetszést aratott.¹⁾ Ezen siker hatása alatt Platen barátai a drámát a bécsi, müncheni és berlini udvari színházaknak előadásra ajánlották, de mind a három helyen visszautasították mint e czélra alkalmatlant, sőt máig sem került még színre.

Figyelemre méltó a darab előhangja. Költőnk tudvalevőleg később, a mikor már a romantikával teljesen szakított, szatirikus drámáiban a végzettragédiát ostromozza, a romantikus dráma ezen korcsfajától való idegenkedése már a «Gläserne Pantoffel»-hoz írt előhangjában is mutatkozik, ámbár Platen e darabban egészen a romantikusok álláspontján van. Az előhangnak ezen figyelemre méltó helye a következő:

«Ihr habt von Mord und wilder Ungebüß,
 Von Thaten eines kläglichen Geschicks
 Gar viel vernommen diese letzte Zeit
 Von unserm deutschen Schaugerüst herab:
 Vergebt, wenn heut ein junger Dichter euch
 In leichtere, losere Gedanken wiegt,
 In glücklichere Gegenden versetzt.»

A dráma rövid tartalma a következő: Az apuliai király szeretné két fiát, Astolfot és Diodátot, megházasítani és birodalmát közöttük felosztani.

Udvari bált rendez, hogy fiainak alkalma nyíljék életük párját kiválogatni. Figyelme főleg a nemes Carmosines két leányára, Cephisére és Ursulára irányul, kik szép, főleg pedig művelt hölgyek hírében állanak. A király meghívja őket a báira. A leányok természetesen örülnek, már-már királynéknak képzelik magukat és apjukkal a bálon megjelennek. Carmosines harmadik leánya «Aschenbrödel», kit apja is megvet, nővérei pedig eltagadnak, udvarképtelen létére otthon marad, ámbár ő is szeretne velük elmenni. De másként történt. Aschenbrödelt keresztanyja, «Chrysolide» tündér, a legnagyobb pompába öltöztetve elküldi a bálba azzal a kikötéssel, hogy a királyi termeket még éjfél előtt hagyja el, különben pompája el fog múlni.

Aschenbrödel a táncz hevében elfelejti adott szavát beváltani. Tizenkettőt üt az óra, nagysietve az ajtó felé törekszik, a nagy tolla-kodásban azonban egyik üvegpapucsát elveszti. A bálon való tartózkodása alatt mindenki csak őt nézte és bámulta, nővéreit figyelemre sem méltatták, sőt Astolf ő benne találta fel ideálját. De mivel Aschenbrödel hirtelen eltűnt, búskomorságba esik, az eltűnt királyleány

¹⁾ Tgb. II. 594. 1.

felkeresésére minden követ megmozdít, a mi az üvegpapucs segítségével végre sikerül is. Diodat is megtalálja ideálját Claribella (Dornröschen) hercegnőt, ki száz évig aludott megbűvölve egy régi elhagyott királyi várakban. Így tehát mindkét királyfi megtalálta a kívánt feleséget és ezzel a király óhaja is teljesül.

Bármennyire sikerült is Platennek ezen két teljesen elütő mesét egymásba olvasztani, mindazonáltal hiányzik a darabból a cselekvény egysége, ha cselekvényről egyáltalában szó lehet. Jellemeket nem alkotott a költő drámájában, mivel főszemélyei hús és vér nélküli emberek, emberek, kik nem cselekszenek saját akaratukból, hanem magasabb hatalom befolyása alatt állanak. A darab nélküloi tehát az igazi drámai életet.

Találón nyilatkozik Goethe a «Gläserne Pantoffel»-ról Eckermannal folytatott beszélgetésében. Goethe 1824 márcz. 30-án beszélt Eckermannal újabb színdarabokról és így Platen is szóba került: «Man sieht an diesen Stücken die Einwirkung Calderons. Sie sind durchaus geistreich und in gewisser Hinsicht vollendet, allein es fehlt ihnen ein spezifisches Gewicht, eine gewisse Schwere des Inhalts. Sie sind nicht der Art, um im Gemüth des Lesers ein tiefes und nachwirkendes Interesse zu erregen, vielmehr berühren sie die Saiten unseres Innern nur leicht und vorübergehend. Sie gleichen dem Kork, der auf dem Wasser schwimmend, keinen Eindruck macht, sondern von der Oberfläche sehr leicht getragen wird. Der Deutsche verlangt einen gewissen Ernst, eine gewisse Grösse der Gesinnung, eine gewisse Fülle des Innern, weshalb denn auch Schiller von allen so hoch gehalten wird. Ich zweifle nun keineswegs an Platens sehr tüchtigem Charakter, allein das kommt wahrscheinlich aus einer abweichenden Kunstansicht, hier nicht zur Erscheinung. Er entwickelt eine reiche Bildung, Geist, treffenden Witz, und sehr viele künstlerische Vollendung, allein damit ist es besonders bei uns Deutschen, nicht gethan.»¹⁾

Ez a gáncs, a melylyel Goethe Platen-t illeti, csak a «Gläserne Pantoffel»-ra vonatkozhatik, mivel e beszélgetés idején Platen nagyobb drámai munkái közül csak a Gläserne Pantoffel jelent meg nyomtatásban.²⁾

A darab párbeszédjei feszesek, nyelve csúrt-csavart és szójátékokkal túltömött, élceze mesterkélt és hamis. Külsőalakja nagyon változatos, próza és vers minden terv nélkül váltakozik; tulajdonképeni metrumba az ötös jambus, de közbe-közbe, a romantikusok elméletéhez

¹⁾ Eckermann, Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens, III. Auflage, I. Theil, Leipzig 1868, 99. l.

²⁾ V. ö. Minckwitz id. m. 229. l.

képest, más versformák is akadnak (a IV. felvonásban pl. kétszer fordul elő a szonett).

2. *Berengar.*

Dráma 1 felvonásban, írta 1824 márcz. és ápr. havában Erlangenben, megjelent még ugyanezen évben a Gläserne Pantoffel-lal együtt színműveinek I. kötetében. Forrásműve volt Le Grand: «*Fabliaux et Contes*» című könyve, mely Párisban 1783-ban jelent meg.¹⁾ E kis vígjátékban a Pantoffel-lal szemben határozott haladás mutatkozik, a mennyiben feldolgozása simább, tárgya komikusabb, élceze sikerültebb és már szójátékai sem oly gyakoriak. Azonfelül külalakra nézve is haladás mutatkozik, a mennyiben itt próza és vers tervszerűen változik, a mi előbbi darabjában még nem található; a nagyobb műveltségű személyek (Loredano, Guido, Flordelis és Dorine) versben, a közönségesebb egyének pedig (Pandolf és Birbante) prózában beszélnek.

A dráma tartalma a következő: Loredano, egy elszegényedett lombardiai lovag, Flordelis leányát Birbantehoz, egy Pandolf nevű uzsorás fiához akarja férjhez adni, hogy ez által adósságaitól megszabaduljon és ismét tartós boldogságban éljen, mint azelőtt. Hogy terve ellen leányának semmi kifogása ne legyen, Birbantet maga üti lovaggá, ily módon pótolva származása hiányát. Flordelisnek e házasság nincs ingyére, mivel ő Guidót szereti, egy Loredano házában tartózkodó nemes apródot. Birbante atyjától kísérve háztűznézőbe jön. Ez alkalommal koholt győzelmeivel dicsekszik és hogy Flordelishoz méltó vőlegénynek bizonyuljon, egy szintén koholt párviadalt említ, melyet délután az erdőben életre-halálra fog víni. De épen e koholt párviadal révén szabadul meg Flordelis a ráerőszakolt kérőtől. A leány ugyanis teljes fegyverzetben lovag képében követte őt az erdőbe és ott párviadalra hívja. Birbante vonakodik, váltságdíjat ígér és félelmében a menyasszonyától kapott aranycsatot is odaadja a lovagnak. Birbante haza térve dicsekszik, hogy *Berengar* nevű ellenfelét legyőzte. De midőn Flordelis a csatot eléje dobja, látja a kelepczét, melybe került és szegyenében elszalad. Flordelis pedig szíve választottjává lesz. Kiderült ugyanis, hogy Guido nem szegény ember, hanem a piacenzai hercegnek fia, ki származását eddig csak azért titkolta, hogy kedvese közvetlen közelében tartózkodhassék.

Ezen egy felvonásos vígjáték cselekvénye — mint látjuk — simán fejlődik ki, terve világos, motívumai természetesek és igaziak. A költő e darabjában sokkal nagyobb tekintettel volt a színpadra,

¹⁾ V. ö. Heinze id. m. 28. l.

mint a «Gläserne Pantoffel»-ban, a mennyiben itt sem tündérek, sem megbűvölt emberek nem szerepelnek, hanem valóságos emberek, kik saját elhatározásukból cselekszenek és saját érdeküket tartják szem előtt. Sikerült alakok: Pandolf, a pénzes parvenűk tipikus alakja, Birbante, a dicsekvő, alapjában pedig gyáva ifjú, és Flordelis, a derék és nemes nő. A darab sohasem került színpadra.

3. *Der Schatz des Rhampsinit.*

Vígjáték 5 felvonásban, írta 1824-ben (junius 13.-tól július 3.-ig) Erlangenben, nyomtatásban csak néhány évvel későbbben jelent meg («Schauspiele v. A. Gr. v. Platen-Hallermünde», Stuttgart und Tübingen 1828.) A darab tárgyát Herodotosból vette (II. könyv 121 cap.), a mint ezt a költő az 1824. évi decz. hó 4. és 5. napján írt előhangban¹⁾ világosan megmondja:

«Gefällt es euch, so folgt dem Dichter jetzt,
Der euch im Flug bis an den Nil versetzt,
Sich aus uralter Zeit ein Märchen wählt,
Das uns ein *frommer Jonier* erzählt.»

De Platen a mesét saját korába tette át, a mit a sok anakronizmuson kívül főleg néhány, *Hegel* filozófiáját illető, nem igen titkolt oldalvágás bizonyítja.²⁾

Ezáltal természetesen keveréke támadt a régi, Herodotos nyujtotta vonásoknak és az újabb toldaléknak, a mit maga a költő sem tartott megengedhetőnek és álláspontját az előhangban így védi:

«Wer sagte ganz von seiner Zeit sich los?
Es lebt und webt in ihr der Dichter bloss,
Da sie allein ihm jene Bilder schenkt,
Wodurch die Welt er zu vergnügen denkt.
Drum hat er hier geflissentlich verstreut
Den Witz von gestern und den Scherz von heut:

¹⁾ Platen e darabjához két prológust írt. Az első, mely Wagner filozófus ellen irányult, nyomtatásban *Treue um Treue* elejére került; ez a második, melyet költőnk a müncheni udvari színházban tervezett, de elmaradt előadás számára írt.

²⁾ Hegel a romantikusok garázdálkodásának, a misztikus önkénynek véget vetett tanával, mely különösen Schelling azonosság-elméletének fantasztikus ugrásai ellen irányul. Platen tehát barátjának, Schellingnek vélt hizelegni, midőn Hegel filozófiai rendszerét *Rhampsinit*-jében nevetéssé tette.

Sie lehren euch, dass alles nur ein Spiel,
 Und dienen ihm, denn sein Bedarf ist viel,
Und viel erscheine hier auf sein Geheiss,
Wovon der alte Herodot nichts weiss.»

A darab tartalma a következő: Rhampsinit, memphisi király, új kincsesházat építtet óriási kincsei számára. Thonis építőmester egy művészielen beillesztett, de könnyen kiemelhető kockakővel titkos bejáratot készített, hogy szükség idején hasznát vehesse. Halálos ágyán fiait is beavatja a titokba. Siuf és Sethon mindjárt atyjuk halála után hozzáfognak a munkához és éjnek idején a kincstárból több drágaságot lopnak el. Akkortájt érkezik Bliomberis, núbiai herceg nagy kísérettel Memphisbe, hogy Diorát, Rhampsinit leányát, nőül vegye. De Diora nem érez hozzá vonzalmat, mivel sem külseje, sem modora nem tetszik neki, különben is Siufot, az építőmester fiát, szereti, kivel egyszer éjjel a királyi palota kertjében találkozott. Siuf is viszonzozza szerelmét, sőt egy lopott, igen értékes övet is ajándékoz neki, mivel halvány sejtelve sincs arról, hogy tulajdonképpen a király leánya az, a kit szeret. Psammis kincstárnok jelenti a királynak a lopást; a kincstárba kelepczét tesznek, melybe egy újabb betörés alkalmából Sethon beleesik. Sethon, látva, hogy menthetetlenül el van veszve, arra kéri bátyját, hogy vágja le a fejét; azt remélte ugyanis, hogy úgy ismeretlenül fog maradni és legalább a családja fog a gyalázzattól megmenekülni. Mielőtt azonban a tolvajt ily módon elfogták, Diora vallomása szerint Bliomberist vádolták a lopás elkövetésével és börtönbe is vetették, mivel a hercegnő nem akarta azt a férfiút elárulni, a kitől az övet kapta. Midőn a fejnélküli hullára akadtak, Bliomberis visszanyerte szabadságát és most annál inkább remélte, hogy Diorát feleségül kapja. A király, hogy a tettes kilétét megtudja, közszemlére téteti a hullát a város falaira, hátha rokonai eltemetés végett ellopják. De ez sem vezetett eredményre, mivel Siufnak sikerült fivére holttestét elvinni, úgy hogy az öröket lerészegítette, sőt szakállukat teljesen el is éktelenítette. A király tombol dühében, tetszés szerinti jutalmat ígér annak, ki őreinek éjjeli borbélyát felfedezi. Erre Siuf személyesen jelentkezik a királynál, bevallja tettét és jutalmul Diora kezét kéri. Midőn Diora benne kedvesét felismeri, szerfölkött örül a szerencsés kimenetelnek és a király is beleegyezik a házasságba. Bliomberis szégyenszemre csalódva távozik.

A darab meséje nagyban és egészben véve megegyezik a Herodotos nyújtotta anyaggal, Platen csupán néhány durva vonást enyhített finom műérzéssel. Siuf nem azért öli meg testvérét, hogy maga megmeneküljön a bajtól, hanem hogy családja becsületét megmentse. Siufot testvére tetemének elrablására nem anyjának feljelentő fenyege-

tései, hanem testvéri érzelme és anyjának szívfájdalma indítja. Dora nem kényszerből, nem csupán atyja kijelentésére lesz Siuf feleségévé, hanem kölcsönös szerelemből. Siuf nemcsak ravaszságával és vakmerőségével nyeri meg a király szívét, miután a leányát már rég bírta, hanem nemes tulajdonságaival is.

Platen e vígjáték megírásánál még a romantikusok álláspontján volt, a mit első sorban a meseszerű tárgy választása és feldolgozása, azonfelül a dráma változatos külalakja is mutat. Mindazonáltal itt is ostromozza a végzettragédiát, mint a *Gläserne Pantoffel* előhangjában, a mennyiben a III. felvonásban Bliomberis herceg szájába a következő mondatot adja: «Die Schuld ist eine Missgeburt der Zeit», a mi csak Müllnernek *Die Schuld* című darabjára vonatkoztatva érthető.

A dráma némely helye sikerültnek mondható. Így pl. a herceg bevonulása az I. felvonásban, valamint az örök jelenete a IV. felvonásban felette komikus, csak sajnálni való, hogy itt is, mint általában az egész drámában, az élcz nagyon mesterkéltségre, a kifejezés pedig merev. A két testvér jelenete a kincstárban, valamint a Polydamna és fia közti jelenet mélyen megrázó; Sethon jelleme is, néhány vonással bár, jól van rajzolva.

A drámának ezen előnyei mellett tagadhatatlanul lényeges hibái is vannak. Különösen a III. felvonás utolsó jelenetei megbotránkoztatók, a melyekben az erkölestörvény van keményen megtámadva; a költő azonfelül e darabban egyáltalában nem szolgáltat igazságot. Miért kell az egyik testvérnek vétkeért életével lakolni, holott bűnösebb fivére, nemcsak hogy életben marad, hanem még hozzá a király leányát feleségül is kapja? Miért esik továbbá éppen Sethon a kelepczébe és nem Siuf?

E hibákra költőnket barátjai több-zör figyelmeztették, sőt maga is érezte e darab hátrányait, a mint ezt naplójában (II: 684.) világosan megmondja: «Ich habe dem Franzosen den ‚Schatz des Rhampsinit‘ vorgelesen (1824. szept. 28-án Velenczében), der ihm als Franzosen nicht gefallen konnte. Er, der in Molière das höchste Ideal eines Komödiendichters verehrt, sieht eine Arbeit in einem so verschiedenen Stil als eine *Caprice fantastique* an. Übrigens habe ich die Komödie für die Arbeit eines Freundes ausgegeben, die ich in München aufs Theater bringen sollte. Ich glaubte ihn durch diese Vorlesung, da er immer nach Lektüre durstet und ein Freund der deutschen Litteratur ist, ein Vergnügen zu machen, was aber zuversichtlich nicht geschehen ist. Ich habe mir dadurch eine Kritik zugezogen, die mich gehemmt und verstimmt hat. Ein Dichter wird am besten thun, niemanden als seine Landsleute zu konsultieren, da sie es sind, für die er schreibt. Übrigens ist mir der ‚Schatz des Rhampsinit‘ schon längere Zeit

höchst gleichgültig geworden, und die Fehler, die er im einzelnen hat, habe ich immer gefühlt, ohne sie verbessern zu können, da sie zu sehr mit dem Ganzen verwachsen sind. Das beste wäre demnach, ein neueres besseres Stück zu schreiben, wozu ich aber nicht den mindesten Trieb fühle.»

A darab sohasem került színre. 1825 május 31-én a müncheni színészek előtt színrehozatal végett felolvastatott ugyan, de részint a színtársulat gyenge volta, részint a ruhák tekintetében támadt nehézségek miatt nem volt előadható.¹⁾

A mi a versformát illeti, e darabban próza és vers kissé önkényesen váltakozik, az ötös jambus helyére pedig igen gyakran a szonett és stanza lép.

4. *Der Turm mit sieben Pforten.*

Vígjáték 1 felvonásban. Ezen eredetileg «Der Turm mit achtzehn Pforten» című darabot Platen 1825. január havában, nürnbergi kaszárnyafogsága²⁾ alatt írta, nyomtatásban tudtán és beleegyezésén kívül csak 1828-ban jelent meg Cottánál egy *Taschenbuch für Damen* című almanachban, azonkívül az ugyanezen évben megjelent *Schauspiele*-ben. Tárnya keleti novella, a melyet Platen a hét böcs mester-től szóló regekönyvből merített.³⁾

A darab tartalma a következő: A tunisi helytartó Rosalbát egy hét lakattal elzárt toronyban fogva tartja, hogy szerelmét, melyet kivívnia nem sikerült, kierőszakolja. Isidor nápolyi lovagot, ki Tunisban már hosszabb ideig tartózkodik, és kit a helytartó barátságával kitüntetett, Rosalba egy ledobott levélben értesíti, hogy nápolyi születésű és keresztény. Isidor tehát lovagi kötelességének tartja Rosalbát a helytartó kezeiből kiszabadítani, erre természetesen szerelme is sarkalja. Hogy tervét megvalósítsa, a torony mellé pavillont épít, a melyet titkos földalatti út által a toronynyal összeköt, úgy hogy a két szerelmes zavartalanul érintkezhetik egymással. Szökésre gondolnak, de mivel a helytartó engedélye nélkül egy hajó sem hagyhatja el a kikötőt, ügyes csellel Rosalbát, mint látogatására jött menyasszonyát mutatja be és ily módon csakugyan sikerül is neki a zsarnok és féltékeny helytartót rászedni, a ki őket mit sem sejtve a hajóhoz el is kíséri.

¹⁾ Tgb. II. 752. l.

²⁾ Platen Velenczében több hétig tartózkodott a kért szabadságidőn felül; ezen kihágásért visszatérte után Nürnbergben körülbelül három havi fogsággal lakolt.

³⁾ V. ö. Sormick: Die deutschen Volksbücher 12. köt. 196—204. l.

Platen forrásától csak néhány lényegtelen, de drámaírói ügyességét és gondolkodásmódját eléggé jellemző vonásban tért el. A forrásban egy király feleségéről van szó, kivel egyik alattvalója tiltott viszonyban él, végre meg is szöktet. Ezt költőnk erkölcsi érzületével megegyeztethetőnek nem találta. Ő nála a szép Rosalba csak szerető; tk a dei fogva tart és akarata ellenére házasságra akar kényszeríteni. A mese királyából továbbá dei lett s így a keresztény lovagnak tisztán emberbaráti kötelessége, hitsorsosát a pogány kezeiből megszabadítani:

«Dass ich

Dich liebe, leugn' ich nicht; doch wenn ich kühn
Dich zu befreien versuche, so geschieht
Es nicht aus liebevollem Eigennutz.
Dich zu entreissen der Entwürdigung,
Ist Lohns genug. Was ich gethan, geschah
Dem gleichen Vaterland, der Glaubenspflicht,
Der Ehre selbst zu Ehren.»

Isidor mindaddig nem akarja Rosalbát magaénak tekinteni, míg Nápolyban ki nem kötnek, a hol azután Rosalba szíve sugallata szerint cselekedhetik.

A forrásban a toronynak csak egy, Platennél hét ajtaja van. Ezek látszólag a dei megnyugtására, tényleg pedig a neki vetett csel könnyebb keresztülvitelére szolgálnak. A míg ugyanis a gyanakodó helytartó az ajtókat sorra nyitogatja, a szerelmeseknek van elég érzékük a kellő változtatásokat megejteni.

E kis, mindvégig versben írt darab egészen színre termett, előadásra azonban sohasem került. Találó a szenvedélyes, féltékeny és indulatos helytartónak, valamint a győzelmében bízó, tetterős lovagnak jellemzése. Nyelve elég vonzó, versformája a váltakozó rimes és rímtelen jambus.

5. *Treue um Treue.*

Dráma 5 felvonásban, befejezte 1825. április 21-én Erlangenben. Platen ezen az egy drámán hosszabb ideig dolgozott, mint a négy előbbin együttvéve, a mennyiben már 1824. május havában kezdte. Nyomtatásban először 1828-ban jelent meg «Schauspiele stb.» Stuttgart u. Tübingen. Meséjét költőnk a már említett *Le Grand Fabliaux et Contes* című művéből vette.¹⁾ Igen valószínű, hogy Platen e tárgy drámai feldolgozására Koreff Ferdinánd német lírikusnak *Aucassin und Nicolette, oder die Liebe aus der guten alten Zeit* című operája tette

¹⁾ V. ö. Tgb. II. 615. l.

figyelmessé. E műnek első két felvonása megjelent 1820-ban a *Berliner Taschenkalender*-ben, az egész opera ugyancsak Berlinben 1822-ben.

Treue um Treue háromszor került színre. Legelőször Erlangenben 1825. június 18-án bambergi színészekkel. A darab ez alkalommal óriási sikert aratott, a kihívott költő rögtönzött versekben nyilvánította köszönetét:

«Ihr, deren Gunst der Dichter heut besass
Vielleicht in keinem ganz gemeinen Mass,
Ermuntert ferner ihn mit Lieb und Gunst,
Damit er steigre seine schwache Kunst». ¹⁾

Platennek ezen első színpadi sikerénél Schelling is jelen volt és költőnket előadás után saját házában lakomával és pohárköszöntővel ünnepelte.

1826 január 15-én Nürnbergben adták csekély sikerrel; a ki-fütyöléstől csak jelenlevő barátjainak sűrű tapsa mentette meg. ²⁾

Későbbben még Regensburgban is színre került, kedvező fogadtatásban azonban itt sem részesült.

A darab rövid tartalma a következő: Garin gróf fia, Aucassin, szereti Nicolettet, Philibert hűbéresének nevelt leányát. Az ősi család-fájára büszke Garin helyteleníti fiának ezen szerelmét, mely rangjának meg nem felel. Aucassin e felett való szomorúságában tétlenül éli napjait és azzal sem törődik, hogy Florestan, velencei gróf, haddal támadja meg atyja városát. Garin, azon reményben, hogy fiát szerelméből kigyógyítja, felszólítja Philibertet, hogy Nicolettet távolítsa el házából. Philibert nem küldi el leányát, hanem házának egyik erkély-szobájába zárja. Midőn Aucassin Nicolette állítólagos eltávolításáról értesül, kétségbeesésében csakugyan az ellenség ellen vonul, de azzal a kikötéssel, hogy ha csatát nyer, kedvesét viszontláthatja. Ezt Garin megígéri. Aucassin győz és atyjától az ígéret beváltását követeli. Garin ígéretéről mit sem akar tudni, megtagadja fia kérését, mire Aucassin haragra gerjedve atyját gyalázó szavakkal illeti:

«O ich kenne mich nicht mehr!
Die Welt ist arm an allen Tugenden,
Die Ehre hat den goldenen Palast
Der Grossen und der Könige geräumt
Und siedelt sich bei Bettlern an!» (II. felv.)

Mivel Aucassin atyja akaratával szembeszállott, ez büntetésképen

¹⁾ Tgb. II. 760. l.

²⁾ V. ö. Tgb. II. 790. l. és Minckwitz id. m. 227. l.

börtönbe veti. Aucassin nem szegül ellen, átadja saját kardját a szintén elfogott Florestannak és barátjának szólítja őt. Florestant ez a nagylelkűség mélyen megindítja és volt ellenségének, most legjobb barátjának örök hűséget esküszik. Nicolette Garin haragja és üldözése elől megszökik és az erdőben keres menedéket. Aucassin értesül erről és kiszabadulása után azonnal keresésére indul. Az erdőbe érve Willibald és Viktorin pásztoroktól megtudja, hogy Nicolettet tengeri rablók elhűrezolták. Egyidélőleg a szintén kiszabadult Florestan hírül hozza, hogy Garin gróf haldoklik és hogy fiát még egyszer látni óhajtja. Habozása közepette, vajjon a rablókat üldözzé-e, avagy atyja utolsó kívánságát teljesítse-e, a hű és halás Florestan jön segítségére, a ki készen nyilatkozik Nicolette felkeresésére. Országát zálogul adja. A rablók Nicolettet Carthagóba vitték, melynek előregedett királya felismeri benne rég elrablott leányát. Halálos ágyán a bátor Nureddint óhajtja utódjának és egyszersmind vejének. Nicolette ebbe nem bír belenyugodni. Florestan szerencsés véletlen folytán Carthagóba kerül, megtalálja Nicolettet és Beaucairebe visszahajóznak. A nemeslelkű Nureddin, látva Nicolettenek Aucassin iránt érzett igaz és őszinte szerelmét, önkényt mond le menyasszonyáról.

A dráma meséje főbb vonásaiban megegyezik az ó-francia elbeszélés adataival. Lényeges eltérés csak abban mutatkozik, hogy a forrásban a szerelmesek, mielőtt ismét elszakítottatnának egymástól, a legcsodálatosabb kalandokon mennek keresztül, és csak azután kerül szerencsés véletlen folytán Nicolette Karthagóba és Aucassin vissza hazájába.¹⁾ A forrásban továbbá Nicolette maga szökik vissza Beaucairebe, a drámában pedig Florestan végzi a megszabadítás munkáját. Ez drámai szempotból szerencsétlen változtatás. Aucassin ugyanis nem tehet semmit sem kedvese érdekében, a negyedik felvonásban egyáltalában nem is lép fel s így a cselekvény egysége jelentékeny csorbát szenved. Platennek ezen szerencsétlen, de szándékos eltérése a forrástól csupán darabjának tendenciájával magyarázható meg. *Treue um Treue* ugyanis — mint ezt címe és végsorai is bizonyítják — nem a szerelemnek, hanem a hűségnek az apotheosisa, két férfiú ideális barátságának a bemutatása, mit Platen már régen tervezett.

E darab jellemei eléggé sikerültek és öröndetes változatosságban fejlődnek ki. Nicolettet tengeri rablók hozzák Carthagóba, hol, mint Nureddin felesége, Carthagó koronájában osztozkodhatnék. de ő lemond erről a nagyságról és dicsőségről, és ámbár Nureddint jóságáért és kegyességeért becsüli, mégis hű marad kedveséhez és örömmel

¹⁾ V. ö. Vétesy, Hallermündei Platen Ágost gróf mint drámaíró, miskolci ev. ref. főgymn. ért. 1900—1901, 26. l.

ragadja meg az alkalmat a távozásra. Florestant ellenségének nemeslelkűsége mélyen megindítja, országát, sőt életét is kész feláldozni, hogy volt ellensége, most legjobb barátja iránt hálásnak bizonyuljon. Mily szép és magasztos továbbá Nureddin jelleme, a ki szeretett menyasszonyáról lemond, sőt útját is egyengeti a menekülésre.

Az ötödik felvonás alakoskodásával nagyon hosszúra nyúlik és különben is el van hibázva. Miért kell pl. Aucassinak kedvesét csak este viszontlátni és nem mindjárt az első alkalommal?

E hibás befejezés az egész anyag fogyatékos csoportosításának tulajdonítható. Nicolette és Aucassin egybekelése nem illett abba a felvonásba, mely a carthágói tartózkodást mutatja be, külön felvonásra pedig az anyag nem volt elegendő. Azonfelül költőnket a darab végén már tárgya sem érdekelte, a mint ő ezt naplójában őszintén bevallja.¹⁾

Platen e drámája nagy szelleméről és műveltségéről tanuskodik ugyan, de mégsem tesz reánk mély benyomást. A költő nem tudja személyeinek belső világát, kedélyállapotát velünk kellően éreztetni; a szerelem boldogságát, a barátság önfeláldozó hűségét mutatja ugyan be, de mindent csak felületesen, úgy hogy élénk részvétünkéről egyáltalában nem lehet szó.

A mi a darab külalakját illeti, itt a próza és vers alkalmazása már teljesen szabályos; az ötlábú jambus helyére igen gyakran a trocheus lép, még pedig ott, a hol a költő hevesebb kedélyhangulatot ábrázol.

(Losoncz.)

(Vége köv.)

BARTA MÓR.

BÉRARD V. AZ ODYSSEIÁRÓL.

Mikor körülbelül három évvel ezelőtt megkaptam a jelentést s rövid ismertetést Bérard Viktor *«Les Phéniciens et l'Odysée»* című művéről, megvallom, minden érdeklődésem ellenére sem mertem bízni hozzá s nem épen a fitymálás, hanem inkább a sajnálkozás és a lemondás néminemű vegyes érzetével gondoltam arra a merész vállalkozásra, hogy valaki még manapság is vesztegethet fáradságot arra, hogy az Odysseia helyi vonatkozásait megállapítsa. Most azonban, hogy alkalmam volt áttanulmányozni a két vaskos kötetet, érzem, hogy nem volt igazam, s bárminő is ítéletünk az egész műről, ha egyébről nem, már pusztá módszerénél fogva is érdemes vele megismerkednünk.

¹⁾ Tgb. II. 750. l.

De — látom — egyéb tekintetben is haszonnal, sőt élvezettel jár a vele való foglalkozás és megismerkedés.

Ily nagy mű ismertetése azonban nem fogható rövidre. A szerző alapos és részletes fejtegetéseit nem is lehetne dióhéjba szorítani a nélkül, hogy ne kockáztatná az ember az egész ismertetés értékét. Ily fontos eredmények bemutatása a bizonyítékok ismerete nélkül majdnem értéktelen.

* * *

Bérard maga mondja az előszóban, hogy műve nagy fáradtság gyümölcse. Bele még akkor fogott, mikor az *École française d'Athènes*-nél működött (1887—1890), folytatta azután cikkeiben s rendezte 1896-tól, mikor az *École des Hautes Études*-ben rábízták az ókori történelmi földrajz tanszékét. Mikor már össze volt gyűjtve az anyag és rendezve, 1901-ben útra kelt, hogy Odysseus útjait követve saját szemével, a helyszínen igazolja műve adatait. Ezen útjára, mely márcziustól júniusig tartott, elkísérte neje is s az ő fölvételei és vázlatai után készültek a mű nagyszámú illusztrációi.

Az I. könyv, melynek *«Topologie et toponymie»* a címe, két fejezetre oszlik; az 1. fej. *«L'étude des origines Grecques»*, a 2. fej. *«Les lieux et les noms»* címet visel.

Már Strabon mondja, hogy Homeros mesterei a phoinikiaiak voltak, a kik fölkutatták tengeri utazásaikban Libyát és Iberiát. A homerosi helyek leírásai s a nevek valóságon alapulnak; *ἐκ μηδενὸς δὲ ἀλθροῦς ἀνάπτειν κένην τερατολογίαν, οὐχ Ὀμηρικόν*, — mondja Strabon (I. 20). A mi eszközeink vagy látásunk fogyatékosága az oka, ha nem birunk eligazodni rajtuk. Innen van a sok képtelen magyarázat, innen a sok oktalán szövegváltoztatás — javítás czímén; innen van, hogy számos helyet, mivel nem értjük, közbe- vagy hozzátoldottnak nézünk s elhagyunk. Pedig bele kell kapaszkodnunk Homeros szavaiba, ragaszkodnunk kell a szöveghez, mint, Strabon szerint, *οἱ Ὀμηρικότεροι τοῖς ἔπεσιν ἀκολουθοῦντες*. A földközi és Aegei-tenger partvidékein s szigetein számos névvel találkozunk, melyek nem érthetők meg sem a görög, sem a latin szótár segítségével. Évezredek folyamán a különböző thalassokrátiák alatt sokféle változásnak voltak kitéve helyek s nevek egyaránt. Sok régi helynevet csak a régi geographusok révén ismerünk; de sok fönnmaradt máig a nép száján is, pl.: *Syra, Naxos, Seriphos, Siphnos, Paros, Korkyra* görög szigetek még antehellenistikus nevet viselnek, de a melyek közül egyik sem érthető a görögben. Ha egyidőre eltűnt is egyik-másik név, meg újra fölmerült; így — hol elenyészve, hol ismét fölmerülve — úsztak át a különböző thalassokrátiákon korunkig. A hellének *Theraja* lett a mai görögök *Theraja*, pedig közben olasz vagy franczia vakolat volt rajta *Szent-Irén* (Sainte-Iréne) vagy *Santorin* név alatt. A földközi tengeren is a prähellenistikus epocha bizonyossága pl. *Provence* partjain *Monaco*, mely a rómaiak *Hercules Monoecus*-án, s a görögök *Herakles Monoikos*-án át, úgy látszik, szemita eredetű. A Balearok közelében *Iviza* régi phoinikiai eredetű neve, melyet egyideig a görög

Pityussa név takart, újra előkerült a rómaiak *Flusus*-ában. Bochart összeállította többek közt az illatszerek s illatos növények neveit s kimutatja, hogy ugyanaz a nevük görögül, latinul és héberül. A *kinna-monról* különben Herodotos is mondja (III, 111), hogy a phoinikiáitól vették a görögök. Phoinikiának volt *Marathos* (-thous) városa, *Marathias* folyója; Syriának *Marato-cupreni* kalózsai; Arábiának *Marreitha* hegye; Ióniának *Marathesion* kikötője; az ión tengernek *Marathé* szigete; Lakóniának *Marathon* folyója; Attikának *Marathon* kikötője. Hispaniának *Marathon* siksága. *Maratha* tehát mintegy típusa azon régi szavaknak, melyek előfordulnak Syriától Hispaniáig, Thrákiától Libyáig, de előttünk mintha érthetetlenek volnának, mert nincs semmi elfogadható etymonjuk sem a görögben, sem a latinban. Hispaniától Kariáig szigetek, folyók s hegyfokok vannak *Samu*, *Σάμος*, *Σάμη*, *Σαμικόν*, *Σαμία*, *Σαμοθράκη* néven; *Ζάκυνθος* is neve 20 szigetnek s kikötőnek.

Vannak helynevek, melyeket nem a név hasonlósága köt össze egymással, hanem földrajzi helyzetük, fekvésük, vagy pedig helyi tulajdonságuk. Ha pl. az ember a hellén archipelagos szigetneveit vizsgálja, látja csakhamar, hogy két oszlopba kell őket rendezni. A valóságban több neve van mindegyik szigetnek. Némelyik valódi görög; érthető s megfejtethető fáradság nélkül, ú. m. *Ὀρτυγία* a fürjek szigete, *Ἰχνη* a hab szigete, *Καλλίστη* a szép sziget stb. Némelyik érthetetlennek látszik, mint *Delos*, *Paros*, *Kasos*, *Naxos* stb. De vannak históriai és mythosai eredetű nevek is. A boiótiai hősmonda vona *Kadmos*, *Εὐρωπα*, *Telephassa*, *Thebai* stb. nevét elválaszthatatlan egységbe. Szintígy egyesíti a megarai história *Megara*, *Nisos*, *Abroté*, *Minoa* stb. nevét. A kereskedelem históriája köti össze *Tamassest*, *Τάμασσο*-t és *Τεμέση*-t, a réz-termelő helyeket, *Siplinét* vagy *Spanét*, *Σίφνος*-t és *Σπινία*-t, az arany- és ezüst-termelő helyeket; gyarmati monda hozza vonatkozásba Megarát és Chalkedont; a közös kultusz vagy Herakles és Theseus mythosai vezetnek minket vissza a sinus Saronicus körül szétszórott 7 sziget csoportjához, ezen kezdetleges amphiktyoniákhoz. A szó-rendszer (le système verbal) alapján csoportosította Olshausen a következő neveket: *Adramut*, *Ἀδράμυττος*, *Ἀτραμύττειον*, *Adrumetum*, *Νατραμῶται*, *Ἀτραμωῖται*, és: *Atabur*, *Ἀτάβυρος*, *Ἀταβύριον*; *Iordanos*, *Ἰορδάνης*, *Ἰορδάνος*, *Ἰόρδανος*. Kimutatta egyszersmind, hogy e nevek, bár csak a szemita etymologia szerint van értelmük, Arábiától a Bosporusig s Lykiától egész a barbareszk partokig (Algir, Tunis, Tripolis) terjednek.

A különböző toponymikai rendszerek közt legkönnyebb, legbiztosabb s eddig leghasznosabb anyagot szolgáltatta a prähellenisztikus toponymia tanulmányozásához a szó-rendszer s ennek támogatásában a históriai rendszer. Érdekes példáját látjuk ennek az *Asty-palacia* névben. Ez a helynév igen el van terjedve az Archipelaguson. Etymológiája világos; *Ἀστυ παλαίον*-ból lett a nőnemű *Ἀστυπάλαια* («óváros») alak, mint a hogy nőnemű a görög város- és szigetnevek legnagyobb része. Szó sem lehet róla, hogy görögök bárhol is partra szállásukkor egyenesen óvárosokat alapítottak volna. Kisázsiaián krétaiak alapították *Mileto*s városát, azt, melyet Strabon *Παλαιμύλητος*-nak nevez (XIV, 634). Spanyolországban Emporion első görög gyarmatosai egy kis parti szigeten alapították régi városukat; később új

városuk a szárazföldre telepedett be s ott kettős várossá vált: benn születtek és görögök városává, melyeket fal választott ketté (Strab. III, 160). De az Astypalaiák különösen azon tudósításnak felelnek meg, melyet Thukydide¹⁾ ad a phoinikiai rakodóhelyekről Sicilia körül, «ἀκρας τε ἐπὶ τῇ θαλάσσει ἀπολαμβάνοντες καὶ τὰ ἐπικείμενα νηϊδία ἐμπορίας ἔνεχεν.» A hősmundában pedig *Astypalaia* nymphea leánya Phoinixnak s nőtestvére Európának; Poseidontól való fia Ankaios, a ki Samos királya lett. Egy másik *Astypalaia* nymphea anyja Eurypylosnak, Kos királyának; egy *Astypalaia* nymphea pedig, szintén Phoinix leánya s Európa nőtestvére, adta a nevét az *Astypalaia* szigetnek. S csakugyan volt ilyenű városa Samosnak is, Kosnak is, s volt egy ilyen nevű sziget Kariában («Pyrrha»). Ezen hősmundákban phoinikiai thalassokratia emléke maradt fenn, melynek rakodóhelyei a görögökre nézve, miután otthagyták, *óvárosok* lettek.

A II. könyv, *La Télémaque*ia czímen, két fejezetben foglalkozik az Odysseia ily nevű első részével. Strabon (III. p. 345) ezen szavaiból indul ki: «... a samosi Poseidon temploma s az alatta levő kikötő, melybe Telemachos behajózott.»

Az ókorban három *Pylos* volt, egy Elisben, egy a Kyparissia-öbölnél, melynek nevét még Strabon ismerte, egy pedig Messeniában. Mind a három magának követelte Nestor emlékét s *Portus Neleus*nak nevezte magát. Épígy három *Phera* versengett a dicsőségért, hogy ő volt Telemachos pihenő-állomása Diokles király palotájában: egy Lakoniában (*Φῶρις* v. *Φαραί*), egy Messeniában s egy Achaiában.

Látszólag csak Messeniában kínálkozik számunkra egy irányban Telemachos három pihenő-állomása: *Pylos* a tengerparton, útközben *Pherai* s a másik végén *Sparta*. De Strabon s az ú. n. *Θηροζώτεροι* az *Alpheios*tól délre keresik Telemachos kikötőjét, a *Samikon* lábánál, a samosi Poseidon temploma előtt, ezen a homerosi hajóktól látogatott homokos parton (Str. VIII, 345). Bérard mindenben ragaszkodik Strabon VIII. k. leírásához, csak abban az egyben tér el tőle, hogy Strabon a szárazföldi halmokon keresi a triphyliai *Pylos* romjait, 30 stadiumnyira a tengertől, délnyugatra a *Samikon*-hegyfoktól, ő ellenben ehhez a hegyfokhoz közelebb gondolja, csak néhány méternyire a parttól.

Az *Ilias*ban egyszer sem, ellenben az *Odysseia*ban hétszer fordul elő azon idő jelölésére, mikor a nap leszáll s elsötétül minden, ez a sor:

δύσετό τ' ἡέλιος σκιδώντο τε πᾶσαι ἀγυιαί.

Ez az időpont, mondja Bérard, a phoinikiai hajósok indulásának ideje a tengerre; az ő nyelvükön beszél a költő. Az ión hajósok közt is járatos lett ez a formula s kedvező ez az időpont az indulásra. A görög vizekre vonatkozó *Instructions nautiques* érthetővé teszi, miért indul Telemachos 2--3 órával napnyugta után. Ugyanis nappal körülbelül 10 órától kezdve a tengeri szél az öbölbe szorítja a hajókat; napnyugtakor 3--4 órai teljes szélesend következik, mely alkalmas arra, hogy a hajót tengerre bocsássák s kivezzenek vele az első hegyfokig.¹⁾ Ejjel úgy 11 órakor támad föl a szárazföldi szél a hegyekről,

¹⁾ V. ö. *Odys.* II, 388--390.

mely a partoktól eleinte kisebb, majd nagyobb-nagyobb erővel viszi a hajót a sík tengerre. Hatása 10, olykor 20 mérföldre érezhető; a sík tengeren azután pótolják ezen a vidéken nyáron éj idején az éjszakai szelek. Ezek tehát Peloponnesos felé egész éjjel ugyanazon irányban viszik a hajót; a vitorlák kifeszítése után nincs szükség semmi evezésre: szél, vitorlák, kormányos dolgoznak csupán — egész hajnalig. Ekkor rövid szélcsend következik s ezt kell fölhasználnia annak, a ki ki akar kötni, mert napfölkeltkor már kezdődik a földi szél s a melegséggel folyton erősödik.¹⁾

Telemachos tehát 8—9 óra alatt teszi meg útját a tengeren. Manapság az, a ki Lakoniába akar menni Ithakéból, a Matapan megkerülésével is inkább választja a tengeri utat, mintsem hogy a gőzhajó kényelmét s olcsóságát szárazföldi úttal cserélje föl, bár ez amannál jóval rövidebb. Ámde a régiek vitorlás vagy evezős hajói könnyűk, könnyen fölfordulnak, kisebbek, kevésbé tágasak, deszkázataik rossz, sem nem biztosak, sem nem kényelmesek. Az Odysseia hajósaira nézve a tenger ösvény, *ὄρρα χέλευθα*, s a tengeri út minimuma helyett is inkább választották a szárazföldi út maximumát, a hol csak lehetett.²⁾ Telemachos is kiszáll tehát Peloponnesos partjain mindjárt az első pontnál, a honnan szárazon érheti el Pylost. Az most már a kérdés: melyik Pylos az?

A szárazon két nagy út visz Spartába a tenger felől. Az egyik a korinthusi vagy az argosi öböltől. Ez a legfölkapottabb út manap; ez volt mindenkor a legnevezetesebb a hellenkori Peloponnesosban, mert a keleti s éjszaki igazi hellen földek s tengerek felé ez a része feküdt Peloponnesosnak. Csakhogy ez nehéz járatú, zord; hegyszorosok és posványok szaggatják meg, tél idején járhatatlan a hó s áradások miatt, nyáron ellenben egészségtelen. Megfelel egyébiránt bizonyos kereskedelmi helyzetnek, mely Spartát az argosi, athéni és korinthusi kikötők oltalmába vonta; de ez a helyzet a görög thalassokrátiák idejében nem volt meg.

A másik út az elisi öböltől vezet a lakoniai öbölhöz. Ez nem felelt ugyan meg az archipelagusi hajósoknak, de idegen kereskedők, a kiknek egyúttal kellett ellátogatniuk áruikkal az elisi és lakoniai kikötőbe, bizonyára igénybe vették azt az utat az Alpheios és Eurotas hosszában. S épen az Alpheios torkolata közelébe teszi Strabon, s az ú. n. *Ἰμπριζώτεροι* is, a triphyliai Pylost és Telemachos partra szállását.

Más belföldi országút nincsen Peloponnesosban a spartai piac szolgálatára. A turisták azonban, a kik szeretik a járhatlan utakat, ismernek még egy harmadikat is Sparta felé. Kecskék s útonállók ösvénye ez, mely Messeniából a Taygetoson át elvezethet Lakoniába; a kalamatai síkságtól hegyeken át visz a *Langada* az Eurotas síkjára. Ez az ösvény elég nagy szerepet játszott az utóbbi időkben: a török uralom idejében nagyon járták a bennlakók szamarai s igás állatai.

¹⁾ Itt mindjárt rá kell mutatnom a szerző egy tévedésére, arra t. i. hogy ő nyári időt vesz föl számításában; pedig Telemachos ezen útját s Odysseus hazaérkezését téli időre kell gondolnunk (Od. XIV. 458. 523. XV. 392).

²⁾ Erre vonatkozó példák: 69—78. l.

A török uralom idejében ugyanis a manióták, a kik a hegyoldalokon laktak, minthogy a török kézben levő síkságon át nem közlekedhettek czikkeikkel a szomszéd és a tengeri népekhez, kénytelenek voltak beérni ezzel a veszélyes Langadával. Csak szobai geographusok gondolhatták, hogy ezen a keskeny szoroson, omladékos sziklákon, függő s gördülő kövekkel tele hegyoldalakon vezetett át Telemachos kocsiútja. Igás állatok is csak egyesével s könnyű teherrel tudnak rajta áthaladni. Ma, mint egyébkor is, a kocsival járható egyetlen út nem megy keresztül a Taygetoson, hanem megkerüli éjszagnak: Leondari széles kapuján, mely a messeniai sík és Megalopolis vidéke közt nyílik, átjuthatnak a messeniai kocsik az Alpheios felső völgyébe s ezen a kerülőn át Spartába.

Az egyetlen szárazföldi út tehát, melyen Telemachos mehetett, az Alpheios és Eurotas völgye. Valószínűleg az Alpheios torkolatánál hagyta hajóját, hogy további útját kocsin tegye meg, melynek nem a messeniai, hanem a triphyliai Pylos volt a kiinduló pontja. Hajója tehát egy rövid nyári (!) éj tartama (8—9 óra) alatt teszi meg útját a lehető legkedvezőbb föltételek közt. Athene ugyanis kedvező nyugati szelet küld rá s duzzadó vitorlákkal gyorsan halad célja felé. Egy napi út hajón hajnaltól estig az ókorban körülbelül 700 stadium, azaz 120—130 km. (Strab. XIII, 612); ebből egy órára legfőlebb 9 km.-t számíthatunk. Herodotos (IV, 86) szerint hosszú napon, kedvező föltételek mellett 70,000 orgyiát (= 124 km.), éjjel pedig 60,000-et (= 110 km.) lehet megtenni hajón; együtt véve 24 óra alatt 230 km.-t, vagyis óránként 9—10 km. A messeniai Pylos és Ithake déli vége közt egyenes vonalban is 180 km. a távolság. De Odysseus városa nem a sziget déli részén volt, hanem ellenkezőleg, a mint később látni fogjuk, a másik részén, majdnem az éjszaki végénél a kephalleniai csatorná-nak, szemben Asteris szigettel; ez pedig vagy 20 km. különbséget tesz az útban. Azonkívül a régiek nem toronyirányban hajóztak, hanem partok mellett s így megtették a fokok és öblök kerülőit is. Telemachos hazatérő hajója *Pheia felé tart s Elis hosszában* (Od. XV, 297 sk.). Ilyen út Ithake kikötője s a Navarin-öböl (messeniai Pylos) közt kitesz 250—280 km.-t, s ezt megtenni két éj sem lett volna elég Telemachosnak a legkedvezőbb föltételek mellett sem. A Pheia-fok 15—20 km.-re van az Alpheios torkolatától éjszak-nyugatnak; ezt a fokot a visszatérő Telemachos napnyugta után kerüli meg, mikor már árnyék lepte az összes utakat. A messeniai Pylos és Pheia közt több mint 120 km. a távolság s ennyit Telemachos, a ki jóval a nap közepe után indulhatott el hazafelé Pylosból, a rendelkezésére álló néhány óra alatt meg nem tehetett.

Pylos alatt, mely *«magas város»*, síkságot említ az Odysseia, hol ökörsordák legelnek, lovak s kocsik futnak (πεδιονδε, ες πεδιον). A messeniai Pylos alatt csak a tenger van és mocsár; a Koryphasion-szikla régi sziget csak a tenger és laguna közt. A homerosi Pylos nagy kikötő; ellenben a Navarin-öböl az előtte húzódó Sphagia (*Sphakteria*) szigetével ideális horgonyozó-helynek látszhatik ugyan nekünk, de a vitorlás hajósok mindig megvetették ezt a révet, mert nehéz a ki- s bejárás. Az újabb história is mutat erre óvó példát. A régi tengerészet főtörvénye az, hogy kikötőik s horgonyzó-helyeik soha sincsenek zárt révben, hanem ott, a honnan könnyű kijutni a nyílt tengerre. Már

pedig a Koryphasion-szikla a szabad tenger felé csakis meredek szikla-fallal kínálkozik, kikötésre alkalmas lejtő nélkül.

Már említettük, hogy az ithomei hegyoldalon, azután a Taygetoson át lehetetlen kочи útát lelteni Navarin és Sparta közt. Bizonyos archaeologusok mégis ragaszkodnak ehhez az útvonalhoz. Főlkutatták Pherai romjait a Taygetos lábáig; a régi város szélén fedeztek föl egy kövezett útát s azt következtették belőle, hogy az hajdan szilárd alapon folytatódott. A homerosi költemények több Pheraít ismernek. A messeniai Pherai nem Dioklesé volt, hanem Agamemnoné (Il. IX, 149—152). Nem szabad tehát Messeniában keresni Dioklesnek, Alpheios unokájának, lakóhelyét. Az Alpheios nem messeniai folyó; Elisen és Arkadián megy át; ezen vidéken kell tehát keresnünk az ő leszármazottjai birtokát. Alpheios egy fia, Phegeus, az arkadiai Psophisban uralkodik. Diokles Pherai-a alatt síkságot említ az Odysseia, a hol Sparta felé gabonaföldön át (és *πεδιον πυροφόρον*) repülnek Telemachos lovai; a messeniai Pherai pedig már hegységben fekszik s ezen műveletlen, puszta hegyvidéken át kell mennie annak, a ki el akarja érni a spartai völgyet

A homerosi költeményekben Pylos és Argos neve várost s területet jelöl egyszersmind (Strab. VIII, 337). A messeniai heptapolis határos Pylossal (Il. IX, 153), úgyszintén Thryoessa is az Alpheios mellett (u. o. XI, 711). Pylos területe tehát valamikép az Alpheios és Messenia közt feküdt. A város, Neleus és Nestor régi székhelye, azon kor divata szerint *αἰνὸ πτολίεθρον*; állandó jelzője *ἡραθῆες* ('fővenyes'); más fővenyes tengerpartja nincs a homerosi világnak. A hajók bátran tarthatnak egyenesen a partnak kikötni s horgonyozhatnak ott a rongálódás veszélye nélkül (Od. III, 10—11). E homokos part megett vídám táj terül el, Pylos *ἡραθῆς*; Nestor, a fővenyes Pylos királya, uralkodik e bájos homokos területen is; gulyái s ménesei számára vannak rétjei; ő *'locus hős'*. Szintén a part megett, egész a síkság szélén, magas és sziklás dombok emelkednek, melyek helyet s anyagot szolgáltatnak *'magas'* és *'jól épült'* városok számára. Az a kor ez, mikor a kalózok háborgatta tenger veszedelmes szomszédság. *'Ugy jártok-keltek a tengeren, mint kalózok, hogy megkárosítsátok az idegeneket?'* — ez az első kérdése Nestornak Telemachoshoz. A part elhagyott; a lakosok beljebb húzódnak a magaslatokra. Telemachos a fővenyes parti részen találja a pylosiakat, a mint épen áldoznak Poseidonnak; de a *'magas város'* nincs messze. Az ünnep késő estig tart a *Poseidion* előtt; napnyugta után hagyják el a partot. Másnap hajnalban küldenek Telemachos társaiért, a kik a hajónál háltak, s ezek *csakhamar* megérkeznek. Peisistratos, mikor kifelé viszi Telemachost a hajóhoz, figyelmezteti, hogy siessen elindulni, mert Nestor bizonyosan maga jön ki érte, ha megtudja, hogy el akar utazni; a parttól azután *hamar* haza ért a palotába (Od. XV, 210 skk). Mind-ebből kitűnik, hogy a város nincs messze a parttól.

Fővenyes part, magas város, lent síkság, a parton Poseidon szenthelye: ez a helyzet. S ez a hely nem lehetett távol az Alpheios-tól, mely a kyparissiai v. arkadiai öbölbe szakad. Ezen öböl éjszagnak Pheia sziklás foka s délnek Kyparissia sziklás oldala közt félkörű part, mely az *Instructiones nautiques* szerint majdnem egész körrajzában alacsony s fővenyes; a háttérben hegyes terület szegi körül; homok-

vidék, melyen át több folyó ömlik a tengerbe; a part megett jól öntözött síkság, erdőkkel s ligetekkel tarkítva, melyek mindenkor bámulattal töltötték el az utazót. Pausanias és Strabon is magasztalják e vidék szépségét és termékenységét; tele van Artemis, Aphrodité s a nymphák szenthelyeivel; az utakat Hermes szenthelyei szegélyezik, a hegyfokokat pedig Poseidon szenthelyei jelölik. E Poseidionok romjai ma be vannak építve a Szt.-Nikolas-templomba. A síkság hosszában hullámzatosan húzódó hegyek lejtőin szőlők s falvak. A lakóhelyek manapság is a magaslatokon vannak; a part elhagyott. De ma lagunának is vannak már ott, miket nem jelez sem Pausanias, sem Strabon. De Pausanias már írja, hogy az Anigros folyását föltartóztatják s visszatereklik az erős szelek, melyek fölverik a fövenyt. Strabon szerint gyakran el van öntve a szomszéd síkság. Peloponnesos ezen oldalán erősek a nyugati szelek; azért van ott divatban a régi görögök idejében *Athene Anemotis* kultusza; arra emlékeztet a mai *Anemochorion* városa is. Így lett mocsaras az Anigros síkja, vagyis azon öböl partja, mely a Kaiapha-hegy alján terül el. Az Alpheiostól éjszakra, a Pheia-fok megett már a régiek ismertek egy másik mocsarat, mégpedig körülbelül 3 stadiumnyi állandó tavat (Paus. V, 5, 8; VI, 22, 11. Strab. VIII, 346). Ma e terület fele részén hosszú s széles lagunák szegik az öblöt A kis Letrini-tó, mely 3 stadiumnyi volt Pausanias idejében, lefolyt a Muria-lagunába, az Anigros mocsara pedig a Kaiapha-lagunába. E két laguna közt sósvízű, valóságos kis beltenger képződött 12—15 km. hosszal, 2—3—4 km. szélességgel s keskeny partvonal választja el a tengertől. Az ókorban még nem volt még ez a kis tenger. Telemachos hajója a *Krunoi* s a szépfolyású *Kalchis* mellett halad el (XV, 295). Ezt a helyet interpolálnak tekintették a philologusok, pedig bizonyára benne volt a Strabon használt *Odysseia*-szövegben, mert idézi és magyarázza (VIII, 343). Strabon az Alpheiostól délre, a Makistia-hegy hosszában találja föl a *Kalchis*-folyót s a *Krunoi*-forrást. A fönt említett sósvízű halastóról, az Agulinitzáról, azonban sem ő, sem Pausanias nem tesz említést; ez tehát az ókorban nem volt még meg. A folyó, a forrás s e part patakjai akkor egyenesen a tengerbe ömlöttek; azért láthatták akkor még a hajósok a parttól a *Krunoi*t és a *Chalkist*, melyeket ma teljesen eltakar a tó előtt megmaradt partvonal. A legújabb bizonyosságok kétségtelenné teszik, hogy ez a part egy század óta is változott; eltűnt már a Kaiapha-laguna tengerbe vezető nyílása is, mely azelőtt szemmel látható volt. Így a homokos part a Kaiapha s az Alpheios torkolata közt nagyrészt víz alá került, tehát az a partrész, mely a kiszálló hajósoknak igen alkalmas táborozó-helynek kínálkozott.³⁾ A fövenyből bugyog elő egy forrás néhány méternyire a parttól. Itt volt a benuszuítottak szövetséges szenthelye. a tenger istenének, a samosi Poseidonnak temploma. Itt volt az ő piacuk és rakodóhelyük, *ó xar' aútō ὀρος*, — mondja Strabon (VIII, 345). A hajósok friss vízre találtak itt s a templom oltalmára. Ez a horgonyzó-hely az, melyet Strabon *Samikon-*

³⁾ Bérard úgy vélekedik, hogy a halas-tó közepén hosszában húzódó sziget-láncz jelöli a régi tengerpartot; addig nyúlt be a régi öböl, mely előtt partvonal képződött s elzárta a tenger felől; a sziget-láncz másik oldala az előtött régi síkság.

nak nevez. A halas-tó akkor még nyílt öböl volt éjszának hajló homok-parttal, mint a Glarentza (Kyllene) partja; a Kaiapha pedig éjszak nyugatnak néző fok, miként a Glarentza-fok: a horgonyvető-hely éjszak nyugati aljában volt a Kaiaphának (τὸς δὲ οὐκ αὖτε πρὸς ἄρπον ἀπνεύσει, Strab.). Itt vetett horgonyt Telemachos.

Strabon idejében Pylos már eltűnt. Ő Lepreon közelében keresi, a horgonyzó-helytől körülbelül 30 stadiumnyira. Bérard egy kissé eltér az ő föltevésétől. Homeros és Strabon kora közt ez a vidék folyton változtatta urát. A homerosi korban Nestor királysága magában foglalja Pylost, Arenét, Thryont, Aipyrt, Kyparisseist, Amphigeneiát, Pteleont, Helost és Doriont, összesen 9 várost. Így Polybios idejében is. Ez a kilenczes szám, úgy látszik, nem véletlen. Ez a 9 város 90 hajót állított ki a trójai háborúra. Mikor Telemachos odaérkezik, az áldozó pylosiakat a tengerparton találja s ott, úgy látszik, ritualis rendben sorakozva vettek részt az ünnepben: 9 pad, mindegyiken 500 ember ült, s mindenik pad egy-egy bikát áldozott Poseidonnak (Od. III, 7). Nem ismerjük-e föl ebben a pylosi amphiktion szövetséges áldozatát? A szenthely a Kaiapha-hegy aljában volt, a fövényes partból kiálló két sziklás halom egyikén. A mocsárszakgatta homokos parton, a hegy alján, két kis mésztartalmú sziget látszik még félig homokkal takarva, melyből alig néhány méternyire állnak ki. Ezen dombok közt csak keskeny homok-átjárás vezet a mocsarak és a hegyláb közé. Ez lehetett az a homok-kapu, Πύλος ἡμαθόεις, a hol a bennlakók mindenkor ügyeltek az átjárásra. E kapu fölött volt a homerosi város, a Kaiapha-hegy egyik részén. Ez a hegy nagyon magas (744 m.) és nagyon meredek; de a tenger felé van egy kbl. 302 m. ága, kúp-alakú, mely minden oldalról el van szigetelve; szóval kitűnő fekvés egy régi magas város számára; hasonlósága is szembeötlő a mykenei akropolissal. Bérard úgy képzeli, hogy e magaslat tetőszikján volt a királyi palota vagy erősség, a tenger részi oldalmélyedés lejtőin pedig a lakóházak. Pausanias és Strabon leírta röviden a felső síkot fedő nevezetes romokat, melyek még megvannak s nagyságuk és erősségük meglep minden nézőt. A régi polygonalis kőfal-építmények ezen talán legszebb példánya volt tehát a homerosi αἶψα és εὐκρίμενον πολίεθρον. Strabon és Pausanias már a nevét sem tudja; a Samikon-hegyfok után Samos-v. Samia-nak nevezi; de Arene-nek is gondolja. Az előfok neve az egész ókor előtt Samikon, «kétségkívül a magassága miatt» — mondja Strabon (VIII, 346) — «mert a régi görögök Same-nak nevezték minden magaslatot». A tengeri útleírások azonban nem említik soha az állítólagos Samos vagy Samia várost — mondja Strabon — akár azért, mert rom-állapotban van, akár mert alulról a tenger felől nem láthatták a hajósok. A homerosi költemények sem említik ezt a Samost; mert ez a magas város határozottan az odysseiai Pylos; legálább a homerosi eposzok vonatkozásai a legcsekélyebb részeikben is ráillenek erre. A távolság a Kaiapha alja és a Pheia-fok közt kbl. 30 km. (3—4 órai út tengeren). Az Il. XI, 710 s k. sk: leírása részletelesen tájékoztat bennünket e helyekről. Láthatjuk ebből azt is, hogy Samikon nem lehetett Arene a hőskorban. A Tavla (Kalehis) s a parti forrás (Krunoi) mellett elhaladva van Olympia völgyében egy kis folyó, a Minyeios; ennek közelében volt a bájos Arene (Ἀρήνη ἐρατεινή) azon a helyen, a hol ma Anemochori van. Ezt a vidéket

mind Pausanias, mind az újabbkori összes utazók idillinek festik. Kaiaphától 8—9 km. Anemochori, innen az Alpheios gázlójáig akár a tengerparton, akár Olympián át 10—12 km. s ez a távolság megfelel az Iliasban (f. i. h.) adott időnek, ha fölteszszük, hogy gyanus területen óvatosan haladt a pylosi sereg. A harc — a mint az Iliásból olvassuk — a sebes folyású Keladonnál folyt «*Pheiai*» falai közelében, az Iardanes folyásai körül (Il. VII, 133—136). Az Iardanes a Kaiapha délkeleti aljában van; ugyanott csekély mélységű barlangokból, melyek az Anigrida-nympháknak voltak szentelve, kenes források erednek, s a lagunába ömlő szomszéd folyócskát *Marropotamo*-nak nevezik a lakosok: ez a régi *Anigros*, melynek nevét római vagy olasz utazók *fluvius-niger*-nek magyarázták s ezt görögösítették azután a görögök.¹⁾ Vízét a nyugati erős szelek vissza-visszaterelik s olyankor előnti a réteket.

Pausanias szerint az Anigros Arkadia területén ered, a Lapithos-hegyen. De őt — úgy látszik — megzavarta kissé azon parti folyók, források és patakok hálózata, a melyek e lejtős vidéken mind a tenger vagy a laguna felé sietnek. Az Anigros (*Marropotamo*) nem több, mint néhány 100 m. hosszú s a Kaiapha-hegyen ered Triphylia területén. De egészen közel foly egy másik, sokkal hosszabb folyó, mely csakugyan a szélső arkádiai hegyekről fut alá. *Aliphera*, arkádiai határváros területén ered ez s a Szt. Izidor khani-ja közelében szakad a tengerbe. E folyó régi nevét nem ismerjük. Az Iardanes szomszédsága kísértetbe hozza az embert, hogy ennek adja egy másik homerosi folyó, a Keladon, nevét. Ennek a völgye nagyon kényelmes úttal kínálkozott Pylos felé a betörő arkádiaiak számára. Az arkádiaiak a sebes folyású Keladon mentén szállottak alá, azaz, mondjuk, a Szt. Izidor folyóján; a pylosiak az Iardanes közelében szalasztották meg őket, azaz a Kaiapha alatt. Így könnyen megtalálhatnók az Iliasban említett helyek nagy részét; csak *Pheiai* városa volna hátra. E névben már a régi kortól fogva hibás írást láttak. Pheia hegyfok; Peloponnesosnak, sőt egész Görögországnak egyetlen városa sem viselte ezt a nevet. A régi kritikusok két javítást ajánlottak. Az egyik radikális: *Pheia* helyett *Chaa*-t ajánl, *Keladon* helyett *Akidon*-t. A másik sokkal egyszerűbb. A scholiasta mondja: «*Pheia* helyett *Phera* olvasandó, mint Didymos tette, mivel Pherekydesből ismerte Nestor háborúját *Phera* körül.» Ez a javítás nem csak hogy egyez a mythographusok elbeszélésével, különösen a Pherekydesével, s jobban összevág a többi homerosi szöveggel is, hanem egyúttal rávezet bennünket Telemachos *Phera*-jára. Nem messze a Szt. Izidor-folyó eredetétől, az Alpheios és Pylos közti útban van egy *Aliphera* nevű arkádiai város, igen erős fekvésű; egy egész különálló, 822 m. magaslat tetejét foglalja el. Az Alpheios mellékvizei széles és mély utakat vájnak körülötte. A belföldi lakók részére ez a kulcsa a triphyliai tengerpart felé vezető útnak. Ha a régi mythosokat vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ez az *Aliphera* nem más, mint a hom. *Phera*. Az Il. V, 542 s k. sk. szerint Diokles Pherában lakott; Alpheios fia volt Orsilochos, ezé Diokles, ennek fiai Krethon és Orsilochos. E genealogia eredete talán érthető lesz Pausanias következő szavaiból: «*Aliphera* régi kis város, melyet Megalopolis alapítása után elhanyagoltak. Kínulva Heraiótól az Alpheios balpartjára megyünk át s kbl. 10 stadiumnyi síksági út után

még 30 stadiumot kell megtenni a városig. Az alipheraiak nagy istennője Athene, a ki szerintük náluk született és nevelkedett. Emeltek oltárt *Zeus Lecheates*nak is. — Aliphera a folyó mellett fekszik: Diokles az Alpheios unokája; *Lecheates*, a szülés védő istenének mythosa a. m. Diokles fia Orsilochosnak, a szülésznek, mert Orsilochos és Lecheates egy és ugyanaz, mint a hogyan ὀρσιλόγη. *Λέχω* v. *Λοχέα*, *ἑὺ λογος* stb. egyértékű jelzői a szülész istennőknek.

Diokles tehát Alipherában uralkodik az Alpheios alsó medencéjében. Így azután meg fogjuk érthetni a homerosi geographia némely feledékenységet. A hajókatálogos szerint a homerosi Arkadia már görög Arkadia. Agapenor szövetséges királyságának nem Lykosura többé a főhelye, mint a pelasgosok régi Arkadiájáé, hanem Tegea, mint a hellenek új Arkadiájáé. Továbbá az Ilias ismeri azon arkadiaiakat, a kik szétszórta lagnak Kyllene körül északkeleti Arkadiában, és azokat, a kik Parrhasiát lakják az Alpheios felső medencéjében; de nem említi egy szóval sem Phigaliát, Heraiát, Alipherát (II. II. 604 s k.). Mert akkor egyrészlől a kaukonok, másrészlől Diokles királysága foglalta el az Alpheios és Neda völgyét Aliphera és Phigalia körül. E szerint Diokles királysága határos Arkadiával és Pylossal; az ő területén kellett találkozniok ama két ellenséges szomszéd seregeinek. Pausanias ismerte e vidéken az Alpheiosnak egy alsó mellékfolyóját, névszerint Keladost. Ezen balparti mellékfolyó egyike azon számos hegyi pataknak, melyek ma Karytaina és Andritzena közt elfogják Arkádiának Pylos felé vivő régi útját... Így minden föltézés nélkül megértjük teljesen az Ilias szövegét; nincs többé szükség Strabon javítására; nincs szükség föltennünk, hogy az Iardanes szomszédságában kellett lenni egy Keladonnak: ott van a hom. Keladon.

Aliphera 20—25 km.-nyire van Samikontól. Innen Alipheráig nehezebb az út, mint visszafelé, mert oda 800 m. kapaszkodó vezet, a melyről a leszállás, visszafelé jövet, sokkal könnyebbé és rövidebbé teszi az utat. Érthető így, hogy a tengerpartra vizatért Telemachosnak még van ideje annyi, hogy az utazásra való készületek ellenére is elérheti Pheiát, mire beáll az éj (Od. XV, 193). Hanem Alipherától már Spartáig sokkal hosszabb az út, 90—100 km.; de jó lovakon, könnyű kocsival — (5—6 órai út d. e. ugyannyi d. u. közben a forró déli időben 4 órai pihenés) — nem lehetetlen megtenni.

Samikon megfelel a hom. Pylos minden föltételének. Ha kiásnák romjait, olyan Mykene-féle tárnakra fől előtűnk. Ezek hiányában a historiai és hősmondai hagyományt kell követnünk. Mikor Telemachos hajóra akar szállni Pylosnál, Melampus jós dédunokája jön hozzá s esdekelve kéri, hogy vegye fől a hajóra: az Anigrida-nymphák forrása Kaiapha lábánál Melampus tisztító áldozatainak köszönhetette kénes szagát s ő hajtotta el Neleushoz (nem pedig Nestorhoz!) Phylakéból Iphiklos szarvasmarháit (Paus, V, 5, 9. Strab. VIII, 346)... Az Alvena-hegy alvilági isteneknek volt szentelve: *Minthe* volt a neve, mert Plutó egy kedvesét *mentá*-vá változtatta Persephone. Volt itt szenthelye Hadesnek, melyet fenntartottak a makistiaiak is, és szent ligete Persephonének (Strab. VIII, 244). Hades a hom. monda szerint Herakles sebesítette meg Pylosban (II. V, 397.). Nestor hosszasan beszél el *«Herakles erejének»* ezen betörését (II. XI, 690.). A Szt. Izidor folyó

forrásánál, Troupais falu közelében évenként kellemetlen szagot áraszt a föld égése. Pausanias (III. p. 479.) már említi e vulkanikus jelenséget, melyet ő a Kaiapha kénforrásaival, Pheia és Zante petroleum-forrásaival s az évenkénti földrengésekkel hoz összeköttetésbe. Ezek a tűnemények okvetetlenül a régi Hades-szenthely közelében fordultak elő.

Pylost tengeri nép alapította. Neleus és Nestor Thessaliából jöttek ide s Poseidon, Tyro és Salmoneus nemzetségéből valók voltak. Salmoneus lánya volt ugyanis Tyro, a kit Poseidon a szép Enipeus folyó képében szeretett. Az Enipeust Strabon Elisben találja meg, mások Thessaliába helyezik. Tyro neve teljes hasonlóságot mutat Tyrossal, a mely nevet *Sur* (Szur) phoinikiai városnak adták a görögök; *Sur* megfelel *Tur*-nak (szikla). Másrésről a biblia tartott fenn *Salmon* v. *Salmona* formájú helyneveket, melyek egyeznek a s. l. m. (metész, vág) gyökkel. A Kaiapha-hegyen mutatják a vágott sziklákat, *Πέτραι Ἀπότομοι*. Bérard azt véli, hogy *Salmon tornya* volt e vágott sziklák neve akkor, midőn a magaslat a *Samos* nevet, a folyó pedig az *Iardanes* nevet kapta. Kréta keleti részén is *Salmonion* a neve egy hegyfoknak. A szemita *Tur Salmon*-ból vezették azután le a hellének az ő pylosi genealogiájukat, mikor már nem értették a *Πέτραι Ἀπότομοι* — *Tur Salmon* (vágott sziklák) kettős nevét, s Nestor, a vágott szikla ura, így lett Tyro és Salmoneus leszármazottja. A földközi tengeren és partvidékein számos név phoinikiai eredetre mutat. *Pheia* pld. Bérard szerint a. m. a szemita *Phea* (csúcs, véget); *Iardanes*: a Szt. írás *Jardan* v. *Jordan* folyója (leszállás, esés folyója). *Alpheios* az ökrök folyójának mondja; a szem. *alp* (ökör) t. i. emphatikus alakban került a görögbe: *alpha* (α): *alpei*-os. A név — úgymond — itt is találó, mert ez a folyó híres volt az ökör-mon-dákról: Augeias istállója, Apollo gulyája, Melampus ökrei. Az Alpheios közelében volt a hellenek nagy marha-vásárja, *Βουπράσιον*, s a marha-faló, *Βουφάγος*. — *Neda* a. m. a héber *nida* (závaros, lüma); a biblia ugyanis *Mei-Nida*-nak, tisztátalanság vizének nevezi azon vizet, mely rituális tisztulásra szolgált, s ilyen lehetett a *Neda* is; abba ment Rhea tisztulni a szülés után (Strb. VIII, 348). Ez a folyócska *Phigalia* alatt foly el s e név szintén a tisztátalan dolgok jelölésére szolgáló szem. *phagal*-ból vezethető le. Az e vidéken levő meleg vizeket, fürdőket számosan látogatták, úgy látszik, belpoklosok s más tisztátalan betegségben szenvedők, s így kapta a kaukonok főhelye is a *Lepreon* nevet (Paus. V, 5, 5).

Hogy phoinikiaiak látogatták Pylos és Elis partjait, bizonyítják Od. XIII, 272. s k. sk. A phigaliai *Eurynome* szobra a phoinikiai *Derketo* mása (Paus. VIII. 41. 4). Szintén Phigalia vidékén tiszteltek egy istennőt, mely *Astarte* másának látszik (Paus. VIII, 42, 4—7); *Aphrodite* jelzője (ἀφρῳή) egyez a syriai *Atragatis*-ével. A syriai lányok férjhezmenetelükkor levágták gyermekkoruktól fogva növesztett hajukat s fölajánlották a templomban; Phigaliában is a gyermekek Nedának ajánlták föl fürtjeiket (Paus. VIII, 41, 2). Már Bochart észrevette a hasonlóságot a héber *mazon* neve közt, s ilyen rituális kenyeret nemcsak Phigaliában, hanem a görög partvidékeken másfelé is használtak egy nagy ünnepen. Feltűnő a hasonlóság a részletekben is a Lykaios *Zeusa* és a szemita *Baal* közt. Ez a hegy uralkodik

mintegy egész délnyugati Peloponnesos öblei és síkjai fölött; a szárazföldi utak mind ott érnek össze. Úgy látszik, ez a hely fogadta be az idegen isteneket. A phoinikiai mint kereskedő nép nem törekedett a belső területekre; de a hellen mint nemcsak kereskedő, hanem földművelő nép is, vágott a földművelésre alkalmas nagy területekre. Mivel azonban ezek elfoglalása a bennszülöttek miatt nehézséggel járt, nem igen mentek túl a partvidékeken mindaddig, míg csak a phoinikaiak mind beljebb nem szorították őket.

Pylos neve azonban görög. A mint főntebb említettük, valóságos kapu van a várhegy alatt, melyen át visz az az út, mely összeköti Elist és Messeniát. A vidék mindenkori urai, velenceiek, törökök, albánok, egyiptomiak stb., egy kis erősséget tartottak ott fenn, mely mindég megtartotta nevét: *τὸ κλειδί*, a kulcs, a Strabon említette *τὸ Σαμικὸν ἔρμα*. A *Σαμικόν* elnevezést mégis tengeri nép hozhatta magával, mert a magasság (*Sam-ὄψηλος*) ilyennek tűnik föl mindjárt messziről; a bennlakóknak ellenben *kapu*, *kulcs* volt az állandó neve e félelmes szűk átjárónak. E kapu alapítója, a *kapus* (*Πύλος*, *Πύλας* v. *Πυλῶν*) atyja, volt a *kulcsos*, *Κλῆσιων*, a ki szintén tengeréről jött, állítólag Megarából (Paus. IV, 36, 1; VI, 22. 3). Atyja, Lelex, még messzebből jött; egyiptomi király volt s a megarai parton kötött ki. A pylosi két település közül tehát az első, a régibb, idegen, a monda szerint egyiptomi; a második pedig Neleus és Nestor nevéhez fűződik. Ezt igazolja Megara topológiája és toponymiaja is.

Pylos tehát a kereskedelem piacza és átmenő kapu egyszersmind. Mint Patras már régtől fogva, akként az achaiak korban Pylos is végső pontja annak a nagy szárazföldi útnak, mely azután átmegy Peloponnesoson. Ez a Telemacheia útja. Arra a korra nézve ez az út (Gythion-Sparta-Phera-Pylos) pótolja a piræus-korinthos-patraszi vasutat. Mint ez a vasút, úgy a Telemachia útja sem más, mint a tengeri utak szárazföldi folytatása keresztül Peloponnesoson. Mint ma Patras, akkor Pylos az utolsó görög kikötő nyugat felé. Mert a görög földterület akkor sem ért véget Peloponnesos ezen partjaival; a szomszéd szigetek, Zakynthos, Kephallenia, Ithake stb. valóban görög, hellen vagy achaiak befolyás alatt voltak mindenkor. Az ithakei csatorna nyugat felé a görög világ utolsó kapuja; a csatorna éjszaki végével véget ér a görög tenger s azután kezdődnek az albán tengerek és földek. A bárkák és kis gőzösök nem járnak át Paxosba és Korfúba, bár ezek is görög szigetek; csak a thalassokraták hajói: osztrák, olasz, angol hajók. Pylos idejében is Odysseus már utolsó achaiak a nyugati tengeren; Ithake a legszélső az achaiak szigetek közt nyugat felé (Od. IX, 25—26). Korfu a phaiakok rakodóhelye, piacza volt. Ithake lett így a közvetítő állomás Achaia nagy kikötője, Pylos, és Alkinoos városa, az idegenek nagy kikötője közt. Csak így érthető Odysseus nagy híre. Az Odysseiában elbeszélte kalandjai is csak úgy fejthetők meg, ha idegen elbeszélések és leírások is járultak hozzá az achaiak ismeretkörének és költeményeinek kibővítéséhez.

Pylos nemcsak város és nagy kikötő, hanem terület is. Határolja Diokles és a kaukonok országa, továbbá Messenia (Il. IX, 155).

Telemachos hazafelé vitorlázva megkerüli a Phaeia fokot, Zeus kedvező szelétől hajtva elhalad Elis és az epeiosok (a mai Peneus-) síksága hosszában, azután a *»hegyes szigetek«* felé tart azon tűnődve, kike-

rülhetik-e a halált vagy elvesz (Od. XV, 189 skk.). Hollehetek ezek a *hegyes szigetek*? Strabon szerint Telemachos attól félve, hogy a kérők kézrekerítik s megölik, utat változtat: folyvást Elis partjai mellett halad s a korinthusi öböltől éjszakra keres kerülő utat. Akarnánia partján az Acheloos-folyó torkolatánál véletlenül rábukkan egy sziget-csoportra, az ú. n. *Echinadesre* (Strab. VIII, 351). Ámde — mondja Bérard — ez a tengeri út lehetetlen, mert éj idején a szárazföldi szél a nyílt tengerre hajtja a hajókat. Ezen szélről hajtva Telemachos elhagyja a peloponnesosi partokat az utolsó nyugoti foknál (*Trepito*) s Kephallenia végső hegyfoka felé igyekszik; át akar evezni a Zantocsatornán. A térképek pontosan megjelölik s a tengerészek is jól ismerik itt azt a két veszedelmes szirt-csoportot a nyílt tengeren, melyek *hegyes sziklái* részben a víz alatt lappangnak, részben pedig csak alig állnak ki a vízből. A szárazföldi lakók nem ismerik ezt a veszélyes pontot, de a hajósok félnek tőle. Ezek azok a *hegyes sziklák*, a *Monte Acuto*. Vitorlás hajónak jó messze ki kell kerülnie e sziklákat s ez lehetséges is gyenge szélben vagy szélszélben azon áramlattal, mely déli szelek mellett mindig erős szokott lenni azon a tájon. Épen Zeus kedvező szele, a déli szél okozza tehát Telemachos nyugtalan-ságát, mert attól fél, hogy vagy eltereli az áramlat s elveszti az utat, vagy a szirtekre kerül.

A Telemachiából látjuk, hogy az ión költő (v. költők) ismerte (v. ismerték) s hűen írta (v. írták) le nyugati Peloponnesost még részleteiben is. Pedig Pylos ezen partja igen távol esett Ióniától s csekély érintkezése volt az ázsiai, akár szárazföldi, akár szigeti kikötőkkel, a hol végső alakját kapta valószínűleg az eposz. Az Odysseia költőjének (v. költőinek) ugyanis «*Syra* szigete *Delos* másik oldalán van nyugat felé», Euboia pedig «legmesszebb van a szigetek közül.» Hogyan ismerhette tehát a Telemacheia szerzője oly bámulatra méltó pontossággal Pylos vidékét? A levalószínűbb magyarázat a következő: A Telemacheia egy kisázsiai ión-szigeten vagy városban keletkezett azon korban, mikor még Ázsia államai ismerték az egyesuralmi kormányformát, mikor mindegyiknek megvolt még a maga királya, királyi családja, királyi udvara a szokásos tisztviselőkkel, énekesekkel, tánczosokkal és költőkkel. Már pedig Kisázsia királyai némelyek a Glaukostól, Hippolochos fiától leszármazó lykiaiak közül voltak, mások Melanthos fiának, Kodrosnak ivadékából, a pylosi kaukonok közül, mások ismét ki innen, ki onnan, (Herod. I, 147). A pylosi kaukonok genealogiája Hellanikos szerint: Salmoneus leánya volt Tyro, a ki Poseidontól szülte Neleust, ennek fia Nestor s ennek egymásután való leszármazottjai: Periklymenos, Boros, Penthelos, Andropompos Melanthos és Kodros. Az ión dynastiák igazi feje Melanthos; ő előtte a neleidák nem uralkodnak ión földön, csak Pylosban, s így az iónok előtt némileg elvesztek a mythos és messzeség ködében. Melanthos, a kit Pylosból elűzték a heraklidák, átviszi családját a leendő ión metropolisba, Athénbe. Szüleivel került oda Alkmaion, Paion és *Peisistratos*. E névvel találkozunk Telemachos neleidái közt: útítársa Telemachosnak; ezt a nevet viseli majd később, mintegy az odysseiai hősről emlékeztetve, az athéni Peisistratos, hogy megerősítse vele alkmaionidás neleida-származását (Her. V, 65). Melanthos az utolsó Theseida, Thymoitos, halála után jutott a királyságra Athénben. Mikor az iónok

kivándorolnak Kisázsziába, magukkal viszik oda Melanthos sarjadékait s így lesz az ión városok hőse Melanthos, a kitől származtatják királyaikat. Melanthos fia volt Andropomposnak («emberszállító») és Heniochenak («kormánygyeplős asszony»); ez a Henioche Eumeloson, Zeuxipposon és Armenioson át Admetos ivadéka. Nem egyez e ez a genealogia a mi Telemacheiánk hőseivel? A kormánygyeplős nő, a kocsis v. *szekekes ember* (Armenios, ἄρμα, ἀρμένιος; ezért magyarázzák őt ἀρμένιοςnak, armeniainak) lánya, a lókötő¹⁾ (ζεύξιππος) unokája s az emberszállító neje, egész jól illik azon odysseiai neleidák anyjának, a kik Pylosból kocsin szállítják Telemachost Spartába (Od. IV, 161—162). Az emberszállítás közönséges foglalkozása Nestor fiainak (Od. III, 324 s k. sk.); ezek a neleidák lókötők,²⁾ gyeplőtartók, kocsisok (u. o. 475 sk. 482 sk.). A Telemacheia — lehet mondani, Telemachos elszállítása (πόμπη) a neleidák által Spartába — többé-kevésbbé mythikus genealogiák elmés kifejtésének tűnik föl; Iónia neleida-királyai szerettek azt maguknak tulajdonítani. Valószínű is, hogy Iónia királyi házai közül egyeseknek csakugyan volt egy neleida-ősük. Más családok azonban, melyek később neleidáknak mondták magukat, aligha mentek vissza Neleusig, Miletos alapítójáig. Ez a Neleus történeti személynek tekinthető s valóban alapíthatta Miletost. De hogy fia lett volna Kodro nak, a pylosi Melanthos sarjadékának, s így beletartozott volna Nestor és Neleus régi családjába, a kiknek dicsőségét zengették az Ilias s más hőskötemények a görög világ négy szegletében: ez már a helyi hiúság és tetszelgés művének látszik. A Telemacheia, melyen szintűgy, mint az Odysseiai általában, meglátszik a keresettség, s valamely fejedelmi udvar csiszolt finomsága, az írás mesterségéhez értő ember megfontolt művének látszik, melynek szerzője egy neleida királyi ház hízelgő aoidosa lett. Lehetetlen, hogy a hagyományban ne volna igazság s hogy ne volt volna az iónok közt pylosi. Herodotos úgy tudta, hogy a kaukonok az első kivándorlók közt szerepeltek, pedig ezek is lakták Pylost (Her. I, 147; IV. 148). Az iónok Athene tisztelői voltak s mégis Poseidon lett a *Panionion* szövetséges istene, mint a hogy Pylosban. Neleus oltárt emelt Poseidonnak Miletos hegyfokán. Az Odysseia költője is Poseidont teszi meg hízelgésből a neleidák atyjának. Ez a szép inventio azonban nem járt minden nehézség nélkül. A tulajdonképeni Görögország, Elis és Thessalia, mythosaiiban az Enipeus folyó ad létet az első Neleusnak. Ezt az általános hitet bajos lett volna kiszorítani. De költőnk hamar megtalálta a módját: Poseidon a szép Enipeus folyó alakjában ejtette meg Tyrót. Így vitték föl az ión városok királyai származásukat egész az Olymposig.

Pylos és Iónia ezen historiai vonatkozásai elég világossá teszik az odysseiai leírások pontosságát. Pylos dicsősége eokáig fennmaradt az emigratio emlékezetében. A neleida királyok aoidosai által élesztett s fönntartott pylosi hagyomány generációkon, talán századokon át megőrizte Nestor városának és államának pontos emlékét a Telemacheia szerzője számára, a kit generatiók, talán századok választottak el

¹⁾ Megerősíti e szójátékot *Hymettos—il Matto—Mont du Fou—Tre-loruno* példája.

²⁾ Itt nem megbélyegző értelemben veendő, hanem a. m. a ki befogja a lovakat.

Nestor korától. Idők folytán Pylos jelentősége alászállott; szerepét más helyek vették át, mint kikötőét Kyparissia és Kyllene, mint pomposét Phigalia; a homok s a lagunák elfedték Telemachos horgonyzó-helyét s Nestor Poseidionját; a magas város romba dőlt s még nevét is elvesztette. Emléküket, nevüket és híruket azonban fönntartották a homerosi versek, melyeknek pontos és hű leírásait a romok kiásása lesz majd hivatva véglegesen igazolni.

(Budapest.)

CSERÉP JÓZSEF.

KAZINCZY FERENCZ ÉS A NEMZETI SZÍNÉSZET (1795).

A felújulás korszakában az Akadémián kívül a magyar színjátszó társaság megteremtése volt a nemzet általános vágya. Az erkölcsök nemesítésén, az ízlés fejlesztésén kívül első sorban a magyar nyelv terjesztését s hazafias érzés ápolását várták az alakítandó színjátszó társaságtól.

Kazinczy lelkesedéssel karolta föl a gondolatot s az elsők között küzd az eszme érdekében. Fölveti a gondolatot, hogy az országgyűlés tartama alatt már magyar színészek játszanak, mert szégyeneltje a nemzetnek, hogy még mindig nincs nemzeti színésze, mint a többi művelt nemzeteknek, még mindig csak idegen nyelven előadott darabokban gyönyörködik. Véleménye szerint csak Pest lehet a magyar színészet középpontja, de tudta, hogy hivatalos elfoglaltságai távol tartják e várostól és érezte, hogy maga nem rendelkezik a nemes czél megvalósítására a megfelelő anyagi eszközökkel. Pártfogót kellett keresni, ki a fölmerülő költségeket fedezze s meg kellett találnia azt az embert, a ki az előadásokat rendezze s a megalakult társaságot kormányozza.

Meg is találta a keresett férfit Prónay Lászlóban, Csanád vármegye főispánjában. Azokban a magasztos percekben, midőn mint díszőr áll a szent korona előtt, megfogamzott lelkében a *Kül-földi Játzó-szinje* elé írt ajánlás:

‘Édes álom é vagy Valóság a’ mit látok? — Budának útszáin nem az az elasszonyosodott, el-puhúltt Nép tolong, melyet még tavaly nap-paizsok alatt, le-vontt süvegekkel, fel-tornyozott hajjal, tarka strimfliben láttam sétálgatni; Hazám’ Anya-városában nem hallom többé úgy, mint ezelőtt még kevéssel, tsak annak a’ Nemzetnek mormogását, a’ melly eránt Hamilecari idegenségét igyekeztek belénk önteni hanyatlásunkat előre-látott Atyáink: — imé közelítő ló-kopogást hallok, a’ lobogó kalpag, a’ sugár költség-toll, az idegen szabású hosszas tóga helyjett fel-öltött katonás sagun, a’ tsillámló széles kard, ’s tarsolyain vissza-nyertt Koro-

nánk' képe vagy az ör-bagoly, a' tárogató sip' keserves emlékezetű hangja a' kard-tsörtetés, az ágaskodó lovak' nyerítése... Hazámnak kegyelmes Istenségei! mi ez illy hirtelen? — látom, látom... látom, hogy Hazánkban sok viszontagságaink után végre fel-találtuk Hazánkat...

Győztünk! 's most látjuk, hogy, ha bár a' borongós időkben rettetésünk nem vala is gyáva el-tsüggedés, tsak-ugyan haszontalan kérésekkel terheltük az Egeket, midőn azon esedeztünk, minek-előtte a' mérték meg-tölt, hogy szűnjenek meg tsapkodni. Javunkra vált meg-aláztatásunk. A' ki-állott veszedelmek tanítottak-meg bennünket, hogy az Egyenletlenség, Versengés, a' külföldi Asszonyok, öltözet és szokás, a' Spártai mértékletességtől — miért Spártai? nem szint olly igasságosan é Magyar, mint Spártai? — a' Magyar mértékletességtől való el-távozás olly közelyire ragadta végső el-pusztulásához Hazánkat, hogy még Neve el-törlésétől-is méltán retteghetett. Ezek 's szomorú emlékezetű idők tanítottak-meg bennünket arra, hogy Nyelvünk megtartása 's elterjesztése nélkül Hazánkban is mindég idegenek leszünk, és a' Nemzet nem különös Nemzet hanem tsak Colonia lesz; sőt egyedül ezeknek köszönhetjük azt, hogy Hazai Litteraturánk a' Német Nyelv terjesztgetése által vetélkedésre ingereltetvén, kevés idő alatt segítség nélkül is arra a' magasságra lépett, a' melyre különben fél-század kívántatott volna.

Most, — most midőn ezeket önnön veszedelmünk által tanúltuk-meg; — most midőn a' hazafiúi hűség lelke mindenfelé fű; — midőn minden kész azt, a' mit Hazánk' javára valónak esmér, önnön könnyebb-sége fel-áldozásaival is tellyesíteni; — midőn Títusunk koronázására 's boldogságunk fel-állítására az Ország Nagyjai Budán öszve-gyülekezve lesznek; — most kezd bennem újra éledni az a' remény, hogy Nyelvünket, Bihar és még egynehány Vármegyéknek bölts példájok szerint, köz dolgaink folytatására fordítjuk; — és közelebbről az, hogy az Ország-Gyűlés alatt Melpomenének és Thalidának Magyar Templomot szentelünk. Mi gátolhatná-meg azt egyéb, hanemha ismét valamelly felelet azt adná, hogy a' Magyar Nyelv nem Játzó színre való; eggy olly felelet, mely nem meg-tárföldást, hanem eggy szomorú néma sóhajtdást érdemel. — Eggy Cardinális 's Primás Hertzeg BATTHYÁNY, a' ki Nyelvünket olly különösen kedvelli, és hazafiúi Iróinkat 's igyekezeteinket kegyesen boldogítja; — az ESZTERHÁZYAK, GRASALKOVITSOK, CSÁKYAK, KÓHÁRYAK, a' kik eddig a' Szépnek philosophusi érzése által ösztönöztetvén, mivel Magyar darabjaink nem vóltak, Német Játzókat vettek védelmek alá; és — nevezzek é még többeket is! két gazdag és a' tudományokat annyira betsülő Özvegy, ZICHY-NÉ 's Generális BELEZNAY-NÉ, eggy ORCZY és PODMANICZKY...készek lesznek mindent tenni. Lesznek játzók, tsak olly Hazafiak légyenek, a' kik ezt az igyekezetet ne tsak érszennyel, hanem le-ereszkedésekkel, 's javallásokkal ts, élessékk. És, ha a' Laudon-Sophocles, tölgy-fa ággal fel-koszorúzza, nem tartottu alacsonyásznak Színre lépni és a' Nép előtt játzani: nem kevélykedhetne é a' Maradék előtt az a' Magyar Szép, a' ki Opheliát játzand, hogy a' mostani köz vélekedés el-törlésére mintha a' Színre lépne ellenkezne az illendőséggel, és még inkább hazafiúi érzésből új példát tenni ő mert? — nem é az az Ifjú,

a' ki Hamletet játszván másokat is el-ragadna példájára, és Nyelvünknek kedességét, hathatóságát, édes hangzását mind Magyarainkkal, mind a' külföldi Nézőkkel, és — ki tudja ha nem é? — Fejedelmünkkel is érezette?

PÉTZELI most adá-ki Alzirt, Meropét és Tancrédet; GÖBÖL kész Brútussal és Caesarral; VITÉZ Clavigóval; FEHÉR majd Britannicust ad; Zayrt, Czidet és egyéb versekben írt darabokat prósára által önteni, valamint a' ZECHENTER darabjait is eredeti bűneiből ki-mosdatni nem volna nehéz, Én pedig NÉKED, Tisztelt nagy Hazafi! Nyelvünknek mind indulatos, mind igen érzékeny betsülője! Hamletet nyújtom-bé, utánna küldvén nem sokára Stellát Göthéből, Missz Szára Szampsonst és Emilia Galottit Lesszingből, Medadt Gotter, és a' Shakespeare Machethjét Bürger után. — Esméred forró háládatos tiszteletemet; és hogy érezd, melly szent érzések közt tészem Tenéked ezt az ajándékot, képzeld-el, hogy bé-nyújtó Leveletem Koronánk őrizete után azon szobában írom, a' mellyben ezt a' szolgálatot, mint Abauj-vármegyének erre ide küldött tagja, először ma, sőt éppen most, tevém . . .»

Óvakodom a terjedelmesebb idézetektől, de méltónak találtam ezen ajánlást teljes szövegében idézni, mert toll nem tudná szebben festeni az akkori viszonyokat, mint Kazinczy maga, kinek nemes ön-föláldozása, lelke nagysága oly vonzóan, oly bámulatra méltóan nyilatkozik itt.¹⁾

És Prónay László kész örömmel ajánlja föl az anyagi támogatást, szívesen ad «egynehány» aranyat egy Magyar Játzó társaságnak, hogy «Német Játzók által illendően el-készítetvén»,²⁾ Hamletet játsszák el.

Miután így a vállalat anyagi oldalát biztosítva látja, br. Ráday Pált kéri föl az előadások rendezésére,³⁾ a kinek hajlamát a színi előadások iránt ismerte⁴⁾ és a ki dicsekedhetett azzal, a mivel kevés ember, hogy már rendezett Magyarországon magyar színi előadásokat, hogy vannak némi tapasztalatai. Már 1784-ben rendezett műkedvelői előadásokat, még pedig azzal a czéllal, hogy tárgyük ne hasonlítson az iskolai színművek tárgyhöz, s ne tanulók adják elő, hanem pályavégzett fiatal emberek.⁵⁾ Már ekkor gondolt arra, hogy állandósítja a magyar előadásokat, de törekvése meghiúsult.

¹⁾ Érdekes dolog, hogy Kazinczy oly emberhez fordul segítségért, kinek hazafiságát az egész ország kétségbe vonta, ki nem is oly régen a nemzet szemében a leggyűlöletesebb hivatalok egyikét, a királyi comissariusságot, viselte.

²⁾ Prónayhoz 1790. jul. 1.

³⁾ 1790. aug. 15.

⁴⁾ Hogy mennyire lelkesedett Ráday Pál a színház iránt, arra igen érdekes esetet említ Kazinczy a Pályám emlékezetében (Franklin-féle Remekírók 7: 272—273.).

⁵⁾ Bayer *A nemzeti játékszín történeté*-ben (I. 83.) kétségbe vonja az

Kazinczy tehát Ráday Pálba helyezte bizalmát, benne látta azt az embert, ki tehetségével s lelkesedésével nagy szolgálatokat tehet a magyar színjátszó társaságnak.

1790. aug. 15-én kéri föl, hogy vegye kezébe az ügyet, toborozza össze a játszókat, ossza ki a szerepeket, tartson próbaelőadásokat, s lépjen érintkezésbe a budai német színház igazgatójával a szükséges ruhák beszerzése végett. Kazinczy maga a hírlapokban szólitja föl a hazafiakat, kik hívatást éreznek a színi pályára, hogy a Strohmayer-féle könyvkereskedésben jelentkezzenek, hol a további utasításokat megkapják. Figyelmébe ajánlja Ráday Pálnak, hogy különös gondot fordítson arra, hogy a jelentkezők tisztán, hibátlanul beszéljék a hazai nyelvet. Ha megalakult a színjátszó társaság, úgy egymásután színre kerülhetnek: Kazinczy fordításában Stella és Miss Sara Sampson, Pétzelitől: Alzire, Merope, Tancréd, Vitéztől: Clavigó, ifj. br. Ráday Gedeontól: Clementine u. Galeeren Sclaw, Fehértől: Britannicus, Göböltől: Cæsar és Brutus.

Ráday Pál Kazinczy buzdítására rövid idő alatt összetoborozza a társaságot. de nem Hamlettel akarta az előadásokat megkezdeni, mint Kazinczy óhajtotta. Elhatározta, hogy oly darabokkal tesz kísérleteket, melyek az akkori német színpadon műsoron voltak s melyek közül az egyiket (Gróf Valtron) már az 1784-iki műkedvelői előadások alkalmával eljátszották.

A megalakult színjátszó társaság 1790. okt. 25-én kezdte meg működését, midőn Simai Kristóf átdolgozásában *Igazházi egy kegyes jó atya mulatságos Játék 5 felvonásban* került színre. A darabot br. id. Ráday Gedeonnak Kazinczyhoz intézett tudósításai szerint nagy *applausussal* játszották, különösen jól viselték magokat a női szereplők, a férfiak közül a polgármester, nótárius, káplár s Igazházi szolgálja.

1791. febr. 14-én már tizenkét darab (köztük Hamlet) van fölosztva a társaság tagjai közt, de már ekkor megkezdődtek gróf Unwerth akadékoskodásai, kezdődtek a társaság kebelében is a villongások,

---

1784. évi magyar előadásokat: «(Kertbeny említést tesz egy állítólag 1784-ben Budán történt magyar színi előadásról. Azon forrás nem lévén kezünkél a melyre hivatkozik, nem tudjuk eldönteni, vajjon nem téved-e az évszámban. L. Ung. Revue 1881. VII. VIII. Heft 639. l.)» Az 1784. évi magyar előadásokat kétségtelenné teszi Kazinczynak 1790. nov. 2. Aranka Györgyhoz intézett levele, egyúttal megerősíti Dr. Váli Béla állítását (*A magyar színészet története* 87. l.), hogy az előadások állandósítása Batsányi hibájából hiúsult meg: «Ő miatta (Batsányi) szakadt félbe az ifjú B. Ráday által ez előtt 6 esztendőrel összeegyüjtött *M. Játszó: Társasága is*».

melyek végre is megakasztják rövid időre a további fejlődést. Kazinczy azonban elérte kitűzött célját, sikerült szélesebb körben fölhívni e fontos nemzeti feladatot teljesítő intézményre a figyelmet és sikerült tervének megnyernie Ráday Pált, ki összetoborozza az első magyar színjátszó társaságot.

A színjátszó társaság megalakult, most már gondoskodni kellett az előadandó darabokról. A társaságnak a nemzethez intézett Tudósítása szerint első sorban «Nemzeti Történet-darabokat» kívánt színre hozni, s akadt is egy lelkes írónk, Horváth Ádám, ki szent fogadást tőn, hogy minden héten ír egy eredeti szomorú- és egy vígjátékot, mely tárgyát a magyar életből meríti. Kazinczy azonban sokkal jobban ismerte a viszonyokat, semhogy ily merész vágyakat táplált volna. Megmaradt régi elve mellett, hogy azon nemzet, mely a kezdet kezdetén áll, még idegen mintákra szorul, s csak a külföld legjobb műveinek lefordításával vetheti meg az irodalom jövő nagyágának alapját. Sokkal czélszerűbbnek tartotta most is a legjobb német színdarabokat átültetni a magyarba, hogy költő, színész s közönség ízlése nemesedjék. Inkább kíván jó fordításokban jó darabokat bemutatni, mint gyöngye eredetieket írni, inkább óhajt *nem rossz másolónak* találatni, mint *nem jó alkotónak* (Levele Kis Jánoshoz 1793. júl. 27.). Célja bebizonyítani, hogy a magyar nyelv ép oly alkalmas a művelt társalgásra, mint a német, magyar nyelven ép oly finoman, folyékonyan lehet előadni azokat a darabokat, melyeknek a pesti német színházban a közönség tapsolt.

Kazinczy Lessing s Goethe darabjaiért lelkesedik, bennök látja a mintákat, a melyeket követnünk kell, ha biztos alapon akarunk építeni, ha a közönséget a budai hecczektől s Hanswurschtól elvonni s finomabb műízléshez szoktatni akarjuk. Működése azonban ép úgy nélkülözi a nemzeti alapot, ép úgy idegen világot hoz a színpadra, mely nem felel meg nemzeti jellemünknek, vérmérsékletünknek, mint Gottsched Németországban tette, midőn a francziákat állította oda követendő példának. Sokat vitatkoztak Németországban Gottsched érdemeiről, sokat ócsárolták, de megfeledeztek, hogy az általa teremtett alapon fejlődhetett csak tovább a német irodalom, hogy az ő működése nélkül aligha születik egy Lessing, s ha születik, nincs közönség, ki darabjainak tapsoljon.

Kazinczy ismerte író társait, tudta, hogy a lehetetlenségek közé tartozik tőlük jó eredeti magyar színműveket kérni s várni.

A közönség nagy része legfeljebb iskolás gyermekektől előadott színdarabokat látott, olvashatott is egy-két könyvdrámát, de sôhasem látott még komolyabb előadást, mely után fogalmat alkothatott volna magának színpadra termelt s igazi műértékkel bíró darabokról. Tudta

Kazinczy, hogy csak azon nemzet szülhet igazi drámaköltőket, melynek régóta van színésze, hol a költő ismeri a színpad minden csínját-bínját, hol hosszas küzdelmek után végre a közönség is igazi műélvezet után sóvárog. Tudta, hogy ott, hol a legelemibb alapfogalmak körül is hosszas vitatkozások indulnak meg, ott nem lehet arra számítani, hogy valaki maradandó becsű alkotással lépjen föl.

Lessing megdönti Gottsched irányát, megsemmisíti a francia befolyását s új ösvényt mutat nemzetének, midőn az angol Shakespearet magasztalja a legnagyobb drámaköltőnek. Egy egész világ semmisül meg a francia befolyás bukásával s egy egész új világ születik, új esztetikai fogalmak vernek gyökeret a költők lelkében Shakespeare nagyságának elismerésével.

Lessing hirdeti Németországban először Shakespeare nagyságát, bizonyítja, hogy az angol költő a költői képzelet legmerészebb csapongásai mellett sem vesztí el lába alól a talajt, mindig megmarad a való világban, és Kazinczy, kinek lelke fogékony volt minden új eszme iránt, mohón szívja magába az új ígétet. Ő lesz első hirdetője hazánkban Shakespeare nagyságának, első hirdetője azon iránynak, mely Németországban az angol befolyás alatt alakult. S hogy ne csak német fordításokból legyen kénytelen megismerni az angol műveket, hanem eredetiben is olvashassa, elhatározza, hogy megtanul angolul. Majd megkezdí Shakespeare egyik legnagyobb remekművének, Hamletnek, fordítását s forró vágya volt, hogy a megalakult színjátszó társaság e darabbal lépje meg a magyar közönséget. Tudta azonban, hogy Shakespeare darabjai eredeti alakjukban nem hozhatók színre. A fordítás címlapja mutatja, hogy oly német szöveget fordított,¹⁾ melyet már színi előadásra átdolgoztak.

Azért óhajtja, hogy a magyar színészet Hamlettel kezdje az előadásokat, mert a szomorú s megrázó érzés, melyet a darab a hallgatóságban ébreszt, nagyon hasonlít nemzetünk «mostani *nem rózsaszínű*» érzéseéhez, s megkönnyíti az előadást, hogy a királyné s Ophelia szerepén kívül több női szereplőre nem lesz szükség. S bizonyára gondolt arra, hogy Hamletnek saját színészeinek adott utasításaiból s oktatásaiból a mi fiatal erőink is sok hasznos útbaigazítást meríthetnek. Kazinczy mindent megtesz, hogy célját elérje, kész, ha a szükség úgy kívánja, maga Hamlet szerepében föllépni. De hiába! Mindenki nehéz darabnak tartja s mindenki megegyezik abban, hogy

¹⁾ «nem Sekszpir után, hanem úgy, a' mint az a' Bécsi Theatrumon játszottatik» fordította le a darabot (Péczeihez 1789. decz. 23.). Kazinczy Lange és Brockmann alakításában látta a bécsi színpadon Hamletet (P. E. i. k. 246. l.).

ezélszerűbb lesz, ha a színészek a nehezebb szerepekre előbb könnyebb darabok előadása által előkészülnek.

Shakespeare mellett Lessing s Goethe színművei ragadják meg leginkább figyelmét.

A német közönség még javában tapsolt az érzelgős s nagyon is közepes értékű daraboknak, melyeknek hatását egyedül a közönség fejletlen ízlése magyarázza, de Kazinczy természetének megfelelően már keresi az eszmét, vizsgálja a gondolatok mélységét, melyeket valamely darab kifejez. Igen érdekes e tekintetben az a megjegyzése, melyet az öcsse, Miklós, által, Geblerből fordított *Az Ozmondok* című dráma elé írt bevezetésben tesz: «Ez a' Dráma nem fog annyi édes könnyeket fakasztani, mint a' Kotzebue darabjai fakasztgatnak... Az Ozmondok tehát nem várhatják azt a' közönséges tsudáltatást, mellyel némelly tsekély, sőt gyakorta épen rossz darab fogadtatik. Ellenben az a' nemes, és egyenes Biró, a' ki a' theátrumi darabok érdemét nem attól függeszti-fel, hogy azokban szokatlan scénák, és dagályos szólások fordulnak-elő, hanem attól, hogy az elő-adott történet mesteri kézzel szövettessék-össze, a' Néző lelke a' ki-fejtődésig kedves függésben tartattassék, 's akkor azon a' mit lát érdekllett szívvel végyen részt; az illetén Biró, mondom, az Ozmondok felől annál kedvezőbb ítéletet fog ejteni...»

E sorokban nemcsak érdekes tudósítást kapunk Kazinczynak a drámára vonatkozó egyes esztetikai fogalmairól, hanem megmagyarázzák egyuttal különös szeretetét Lessing s Goethe darabjai iránt, melyek első sorban a bennök kifejezett nemes gondolatok halmaza által nyerik meg tetszését.

Lessinget mint meseíró, esztetikust s drámaköltőt bámulja, az ő munkáiban látja leginkább kifejezve a «német erőt». Náthánban saját eszméit, saját türelmességét látja, s későbbi életében feleségével nem egyszer együtt olvassák e halhatatlan munkát. Lessing mindig tekintély szemében, kire minden vitakozásban szeret hivatkozni. Bámulattal nézi a bátorságot, melylyel a régi iskolát megdönti s új irányt teremt; elragadtatással csodálja a merészséget, melylyel a szabadabb gondolkozást hirdeti, a szabadabb eszméket Németországban terjeszti.

Miss Sara Sampson és Emilia Galotti fordításával már 1791. április havában készült el, Minna v. Barnhelmről az első biztos adatot csak 1801. nov. 21-éről bírjuk, midőn Kis Jánost tudósítja, hogy e mű is nemsokára hozzá veszi útját, hogy barátságos igazításait megnyerje. A három darab közül különösen Emilia Galotti nyeri meg tetszését, e műről állítja, hogy a német színház nem ismer nálánál «elsőbb» darabot és ennek lefordítására fordítja a legfőbb gondot. Büszkén

vallja 1799-ben, hogy a magyar irodalomban nincs *elvégettebb, gondosabb, kigyalultabb* darab, mint Emilia Galotti fordítása.

Tény, hogy a XVIII. századbeli német irodalom minden irányát látjuk visszatükröződve Kazinczy működésében. Figyelemmel kíséri a fejlődést, s gyorsan magáévá teszi az új eszméket. Minden iránytól, minden iskolától átvesz valamit. S ha néha-néha némi ellentmondásokba jut, művészi érzéke gyorsan kiegyenliti az ellentéteket, egyéni jelleme rányomja bélyegét, s mi fölismerjük a vonásokban Kazinczy lelkét. Átveszi a különböző eszméket, de összhangzó egészszé olvadnak lelkében, s föl tudja használni célja elérésére.

Lessing mellett már föltűnik Goethe, kezdetben Wertherrel, Stellával s dalaival, később klasszikus drámaival. Érdekes, hogy kezdetben Goethét mindig mások társaságában említi; vannak, kik vele versenyezhetnek, kik vele egy rangban állanak. Csak fogsága után, midőn megismerkedik görög-klasszikus irányával, hirdeti, hogy Goethe egyedül áll, nincs párja, nincs társa. Ezen időtől elismerése, hódolata nem ismer határt. Nem fukarkodik a leghízelgőbb jelzőkkel s bőven szórja a magasztalást.¹⁾ Mindig kész a vitatkozásra, kész a csatára, ha valaki csak távolról is kétségbe vonná állításait. Goethe lassan a világirodalom legnagyobb hőségé lesz szemében, kivel az epika terén csak Homeros versenyezhet, kit a dráma terén csak Sophokles s Euripides közelíthet meg.

Goethe egyes műveiről a következőkben állíthatjuk össze véleményét: Fogságáig *A Testvérek*, *Stella*, *Clavigo* ragadják meg figyelmét; fogsága után *Wilhelm Meistert*, *Hermann u. Dorotheát*, *Egmontot* *Tassót* és az *epigrammákat* bámulja. De mindennek fölötte áll, messze kimagaslik minden művészi alkotás fölött, melyet valaha istentől ihletett emberi halandó megteremtett: az isteni *Iphigenia*.²⁾ Ha Iphigeniát

¹⁾ P. o. 1807. febr. 2-án írja Kis Jánosnak: «Minden élő Iróji közt az annihilált Római szent Birodalomnak ő az, a' kit én leginkább szeretek; inkább mint Wielandot, noha ennek ismerem több érdemeit....» 1805. jun. 23-án meg Cserey Farkasnak: «Wieland egy nagy tudományú s véghetetlen csínosságú Iró: de minden mélyly tudomány 's csín mellett is meg van előzve Göthe által.... Schiller is igen nagy, igen nagy Herder is: de Göthe *egyetlen*. Ő maga nékem Lessing, Klopstock, Wieland-Schiller és Herder....»

²⁾ Ide iktatjuk egy pár rajongó megjegyzését: «Az új kor legfenségesebb, leggörögesebb, legRaphaelibb műve» [1815. jan. 21.]. «Nincs a német irodalomnak oly műve, melyet Goethe e remek alkotásával lehetne összehasonlítani» [1809. decz. 8.]. Sok halhatatlan munkát alkotott, minden műve csodálatra méltó remekmű, de Iphigenie «Recht oder nicht, mir ist sie mehr als die [Iphigenia von Euripides....]» [1809. decz. 28.].

olvassa, elsodálkozik azon, hogy volt idő, midőn másban is tudott gyönyörködni. Midőn megismerkedik e művel, akkor Kotzebue csak egyszerű «Schmierer» lesz szemében.

Még Németországban is idő kellett ahhoz, míg Goethe igazi nagy alkotásai megnyerték azt a tetszést, melyet valóban érdemeltek. Hiszen e művek az uralkodó iránynak hadat üzentek, küzdöttek azon eszmék ellen, melyeketa Sturm u. Drang korszak hirdetett. Pedig ezen irány költői voltak a helyzet urai, ezek műveinek tapsolt a közönség, még Goethe darabjai közül is azok tetszettek, melyeket a fiatal Goethe a Sturm és Drang korszakában írt. Nem csoda, hogy Kazinczy sem ismerkedhetett meg rögtön a halhatatlan alkotásokkal, hanem kezdetben a fiatal Goethe drámái iránt érdeklődött. Mikor Bécsbe kerül s Clavigót látja a színpadon, ő is hódol a divatnak, s a bécsiekkel együtt tapsol és lelkesedik a kitűnő színészen, Brockmannon, s magán a darabon.¹⁾

A' *Testvéreknél* (Die Geschwister) nem ismer *édesebb kis darabot*, ez az ő *valóságos szerelme*. «A' darabot nationalizáltam, 's a' személyek ezek: *Pál*, kassai kereskedő. *Mariska*, *Megyeri*.» [1794. márc. 4.]. *Stella* fordítására nagy gondot fordít, az volt az igyekezete, hogy a nyelvben az «*energiát, pathoszt, den Ton der grossen Welt*» kifejezhesse. [1794. május 11.]. Stellát legjobb ifjúkori művei közé sorolja. Fogsága idejében állandóan aggódik, fél, hogy *Stella* és *Emilia Galotti* fordítása elveszhet. Meg is kéri 1799-ben öcsését, hogy másolja le három példányban legjobb munkáit s őrizze meg. Ha pedig fogságában meg találna halni, akkor a lemásolt példányokat juttassák Kis János kezéhez s «*barátom csinálja velek, a' mit jónak lát.*»

Habár első sorban a művészi cél vezette Kazinczyt a lefordítandó darabok megválasztásában, még sem szabad elfelednünk, hogy a színház részére fordítja most műveit, s így a közönség ízléséhez is kellett alkalmazkodnia. Szem előtt tartja az értékes darabokat, de nem volt szabad annyira eltávolodnia a való világtól, hogy oly darabokat fordítson, melyekben a közönség semmi élvezetet nem talál. Hamlettel kudarcot vall, mert nehéz darab, s bizonyára még teljesebb lett volna családása, ha Goethe valamely klasszikus darabjával próbált volna e korszakban szerencsét. Szerelmes s köznapias, érzékeny s megható jelenetekben gyönyörködött a közönség, nem kereste senki a mélyebb tartalmat, az eszmét. Figyelembe kellett vennie a közönség óhajtatását s a színészek kívánságát, kik már régóta vártak tőle oly darabot, «*melly annyi gyakorlottságot 's készülést, mint Hamlet, Makbeth, 's a' Leszzing két remekjei, nem kíván.*» Kazinczy teljesíti végre a színészek óhajtatását s lefordítja *Lanaszsdá-t*.

¹⁾ P. E. i. k. 246—247. l.

Kazinczy most még nem hirdette merészen s bátran, a mit később oly büszkén vallott, hogy nem törődik a közönséggel, most ép a nagyközönség mulatságára s azért fordítja a színműveket, hogy az embereket a színházba édesgesse. Más elveket vall később, midőn az itt tárgyalt műveket átdolgozza, s az átdolgozásnál azt tartja szem előtt, hogy a nagyközönségnek ne tessenek, mert a tömeg ítéletére nem kíváncsi.

De hiszen, ekkor már más korszakban él Kazinczy, abban a korszakban, midőn barátai tiszteletből, ellenségei pedig gúnyból «szép-halmi Goethének» kezdik nevezni.

(Lőcse.)

CZEIZEL JÁNOS.

HAZAI IRODALOM.

Aischylos tragédiái. Fordította *Csengeri János*. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása 1903.

Végre a nagy szellemóriásnak, a görög Shakespearenek, teljes, remekül sikerült magyar fordítása! Eddig nem sokan merészkedtek megküzdeni szédítő magasságaival, rejtelmes mélységeivel; Molnár János, Versey Ferencz úgyszólván csak apró kísérleteket tettek, a fáradhatatlan, páratlan lelkesedésű Fabichiek pedig csak fiókja számára fordította Aischylost is, mint annyi más remekíró. Télfinek is feledhetetlen érdeme, hogy hírlapokban közölt egy-egy mutatványt, míg egy nagyobb tanulmányban, az *Aeschylos életének s műveinek ismertetésében*, bővebben is foglalkozhatott vele, bemutatván a nagy tragikus egy-egy alkotását az akkor rendelkezésre állott fordításokban. Az első élvezhető Aischylos-fordítás Zilahy Károlyé, ki megbirkózott *A lelánczolt Prometheus*sal már a hatvanas évek legelején. A népszerű *Magyar Könyvtárnak* köszönjük, hogy Zilahy e szép fordítása mellett még *Agamemnont* is élvezhetjük Váradi Antal lendületes, költői fordításában. Ám a ki a tragédia atyjának fennmaradt hét csodás alkotását a maga óriás voltában akarja élvezni, Csengeri művészies fordításához folyamodjék: megtalálja itt a nagy íróra vonatkozó tudnivalók tömör összefoglalását, de megtalálja főként a hét darabnak zengzetes, hű és magas szárnyalású fordítását. Mindenesetre nagyon helyesen tette az Akadémia, hogy Csengerit bízta meg a teljes Aischylos fordításával, mert Csengeri megmutatta rátermettségét már akkor, mikor az Oresteia trilogiát lefordította; e fordítást a Kisfaludy Társaság a Széher Árpád-féle díjjal tüntette ki; vessük csak egybe Csengeri e művét ugyancsak

a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent *Anthologiával*, melyet a XIX-ik század francia lírikusaiból állított össze: nyomban szembe-szökővé válik a pongyolaság, a felületesség, értelmetlenség emitt, a tömörség, a mélyrehatolás, a szöveg teljes megértése, lelkiismeretes kihámozása amott; pedig mi széles a mesgye, mely az óvilágot az újtól elválasztja!

Csengeriben szerencsésen egyesül a képzett philologus, a teljes akribéiával dolgozó tudós a költői tehetséggel; amaz csodás tevékenységre sarkallja, hogy meg ne nyugodjék, míg végére nem jár a leg-helyesebb értelmezésnek akár még mélyreható szövegkritika révén is, emez pedig megóvjá őt a tudós vaskalaposságától, a félénkségtől, a szárazságtól s laposságtól, melyben nem egy jeles fordító philologusunk leledzik; no meg az egyetemi tanárság nyugalmasabb volta is módot ad neki, hogy kedvelt költőjének mélységein elmélkedjék; kutatásainak eredményeit közvetlenül közölheti tanítványaival, kik közül nem egy hálás lélek akad, ki a munka száraz technikai részének nyélbeütésén, a korrekturák keservein, az indexek egybeállításán szívesen osztozik. Az Aischylost lapozgatva arra a meggyőződésre jutunk, hogy Csengeri most áll munkásságának delelőjén; használja föl munkaképességét s kedvét a még annyi hátralévő klaszszikusnak, főként pedig költőnek átültetésére; szorítsa mentül keskenyebbre azt a határt, melyen belül idejét s tehetségét középiskolai könyvek szerkesztésére szenteli.

Ha igaz, hogy *was man isst, das ist man*, akkor áll ez a szellemi táplálkozásra is; a fennkölt szellemű, mély gondolkozású írókkal való foglalkozás észrevétlenül is magával ragad bennünket, főlemel vagy legalább közel visz bennünket ama tájak sphæráiba, hol a lélek fenéges érzések között lebeg egy magasztos gondolatvilágban! *ψυχῇ βλέπον ἀνω*.

Csengeri fordításában nem igen támaszkodhatott előmunkálatokra, mégis olyan értékes munkát végzett, hogy emberöltőkön át nem lesz szükség új Aischylos-fordítókra, kik elődeik alkotásainak fokain újból magasabbra törjenek, tökéletesebbre szökkenjenek egy-egy emelkedéssel. Csengeri élvezhetőkké tette Aischylos mély, súlyos gondolatait, szívet-megrázó igazságait, örök időkre szóló életelveit; megküzdött a nyelv nehézségeivel, melyeket oly remekül jellemez a múzsák szabad szájú kegyeltje, Aristophanes: «a sisaktollas, szemöldökös, ménkű mumus beszédű, kürt-lánda-torzonborz-bajuszú, dárdagerelyt-lehelő s hősintarajú sisakot-viselő hősöknek hétláb-magas szavakban való kitöréseit» a legnagyobb könnyedséggel fordította zengzetes, édes nyelvünkre. Mily óriás a haladás a fordításban azoktól az időktől, mikor még így zengett a szép Nausikaáról:

Nausikaa, Alkinbosz lánya feküdt ottan,
 Oly szép mint a menybeliek, oly gyönyörű termet,
Továbbá két udvari hölgy — bezárt ajtóik mellett —
Felüdült ott két-felől, mint két Grácia oly szép.

Avagy mikor Catullusában még ilyen sorokra bukkanunk:

Keblibe' hogyha bú vihara verdes,
 Mingy' oda hajlik fölibed a kedves.

Mi más az Aischylos nyelve, mi másként lüktetnek szép trimeterjei, hogy dobognak mozgalmas daktylusai, hogy peregnék siető anapæstusai. Szinte magyar hangsúlyos rhythmus lüktet még a hatos jambusokban is, mikor az időmérték oly szerencsésen egyesül a hangsúlyos lejtéssel:

Immár megyek | s magam teszek | kísérletet,
 Hogy tégedet, | ha csak lehet, | megmentseselek.

Vagy másutt:

Mert | nagy-sietve | hajtja lába | tengelyét.
 A csillagok | kal megrakott | menyboltozat.
 S középen a | sötét éjnek | fényes szeme. —
 De két testvér | ha egymás vé|rét ontja ki,
 A vénülő | idővel el | nem agg e bűn.

Csak néha történik meg, hogy a senarius egy hosszú szótagját görög s római minták szerint két rövidre bontja föl, a mi zeneileg egyenlő értékű ugyan, de a magyar rhythmusba be nem illeszthető:¹⁾

Hatalom s Erőszak, ti a Zeus parancsinak
 Már megfeleltetek.

Az eredetiben sincs három szótagos láb:

Κράτος Βία τε σφόδρ' ἐντολὴ Διός
 ἔχει τέλος δὴ καὶ.

Szinte hajlandók vagyunk így skandálni: Hatalm s Erőszak stb., vagy meg lehetett volna tartani a Zilahy-féle *Kényszer* s *Erő* szokat. Ugyanígy bajos hatos jambus lejtésben skandálni a kevéssel utána jövő sort:

¹⁾ A fölaprózásra még a magyar népdalban is van példa; hogy pedig a iambus rövid szótagát is fölbonthatni két szótagra, azt a legerősebb rhythmus-érzékű magyar költőnek, Aranyinak, számos helye igazolja.
 ○ ○ — | ○ ○ — | — | ○ ○ — | — | ○ ○ — | — | ○ ○ —
 (P. o. Van-e ott folyó és földje jó, Legelőin a fű kövér.) Szerk.

De én! ó nincs erőm ezt, a *ki isten* és rokon
Bilincsbe verni e viharvert szirt fokán.

Aischylosnál:

ἐγὼ δ' ἄτολμός εἰμι συγγενῇ θεῶν
δῆσαι βίᾳ φάραγγι πρὸς δυσχειμέρω.

Hiszen egészen jól hangzott volna és hű is lett volna ilyen-
formán:

De nincs erőm nekem az istent és rokont
Bilincsbe verni e viharvert ormokon.

Vagy: De én, ah, nem merem az istent és rokont stb.
Alább némi toldással van fordítva e sor:

Gondoskodóra íme rászorulsz magad,
Hogy e *művészi hálóból* kibontakozz'.

Aischylosnál: *ὅτω τρόπῳ τῆσδ' ἐκκυλισθήσεται τύχης*, egyszerűen csak annyit mond, hogy mi módon gázolsz ki e bajból, hogyan vágod ki magad e szerencsétlen sorsból;²⁾ a *Προμηθεῖα* és *προμηθεῖως* szójáték ügyesen van fordítva.

Legnagyobb föladat volt az Aischylosnál annyira fontos kardalok fordítása; nem hiszem, hogy Pindarost vagy a szakírókat kivéve a görög irodalomban nehezebb fordítás merülne föl; vonatkozik ez a nehézség úgy a tartalomra, a szédítően magasröptű gondolatok hű visszaadására, mint a lyricumok végtelen változatos metrumaira. Míg az Oresteióban Csengeri szigorúan ragaszkodott az eredeti metrumokhoz, az újonnan fordított darabokban már megengedett magának annyi módosítást, a mennyit a magyar fül rhythmusérzéke kívánt; más szóval néhány kardalnak hangsúlyos fordításával is találkozunk. Ugyanilyen kísérletet tettem magam is ezelőtt tíz évvel megjelent *Iphigenia Taurisban* fordításom némely kardalával («Könnyeim keserves árja Folyta végig ifju arczom, Hogy leomla sziklavárunk És hajókra vitt az ellen» stb. 73. l.). Tagadhatatlan is, hogy az ily sorok rhythmikusabbak, mint az ilyen sorok: «Embernek bár hasson a gőgje fel égig»; mindenki érzi, hogy ezt nagyon nehéz a magyar rhythmus ütemei között valahogyan elhelyezni, és hogy a sor második részében szinte jól esik a fülnek az a nekilendülő pár dactylikus láb. Leghangzatosabbak is azon időmértékes sorok, hol ez utóbbi ütemek lük-

¹⁾ Weckleinnél azonban τέχνης olvasható, és a scholiasta megjegyzi: τῶν δεσμῶν. Szerk.

tetnek. Az anapæstusokra nézve sokáig kétségben voltam, megférnek-e a magyar rhythmus keretében, de néhány népdali sor meggyőzött az anapæstikus ütemek létjogosultságáról, sőt magyaros voltáról. Figyeljük csak meg az ilyen sorokat: Ez az én | szeretóm. | Hej csikós | hova oly | szaporán | stb. Ime hasonló lejtésű sorok a lelánczolt Prometheusból 143. s k.:

— — — — — a ki
 Sohasem | pihenő | árjával a föld |
 Kerekét | övezi |
 Ide nézzetek im | micsoda | kötélék |
 Nyügözött | le e zordon hegyszakadék
 Meredek | falain. |

Eme sorok rhythmikai tagolásánál Csengeri nagyon helyesen több szabadságot engedett meg magának; megesik, hogy dallama talán szinte öntudatlanul egy-egy csonka hexameterbe vagy pentameterbe lendül, hol az eredeti nincsen is ilyen alakban; íme pl.:

Fuss csak a míg teheted; hátha utóbb lelohad,
 Megszelidíti dühét a boszu szelleme még.

λήματος ἐν τροπαίᾳ χρονία μεταλ-
 λακτὸς ἴσως ἂν ἔλθοι θαλερωτέρῳ
 πνεύματι. (Hét Theba-vívó 692.)

E sorok tagoltsága, szabadabb fordítása teszi, hogy a sorok szám szerint nem mindig fedik egymást; így lett fordításunkban pl. a lelánczolt Prometheus 1093 eredeti sorából a magyarban 1127 sor, a mi az egybevetést helyenkint megnehezíti; igaz, hogy e sorokból néhány lemegy a sorok eltérő fölosztása s a betoldások különbözősége miatt is. Ime még egy-két sor az ütemes részekből (Perzsák 697.):

Mert siralmad | hallatára | siri házam | elhagyám |
 Tisztelet ne | légyen a gát | ám rövidre | fogva mondd |
 És ne nyújtsd hoszszúra, mondd el | hogy mi nyomja | szívedet. |

Ime, mi szerencsésen beilleszkedik a trochaikus lejtés a rhyth-mikus szép tagoltságba. A rövidebb üteműekből (Prometheus 415.):

Szemeimből fakadozva
 Hull a könnynek bő patakja s meleg árral
 Nedvesíti arczomat.

Hiszen elviselhetetlen
Zeus isten zsarnoksága,
Ki a régi istenekkel
Érezte nagy hatalmát.

Ismételve ki kell emelnem a fordítás szép, nemes nyelvét, magyar zamatosságát, a mi kétszeresen érvényesül a hangsúlyos ütemekben fordított részek folyamatán; ebből telát az látszik, hogy igenis összeegyeztethető még a kardalok fordításában is a magyar rhythmus főleg ott, hol a sok tulajdonnév idegenszerű hangzása nem hat zavarólag; azok meg, a kik nem igen hasonlítgatják össze az eredetivel (kiknek száma Aischylossal szemben alkalmasint többre rug), bizonyára nagyobb illúsióval olvassák az ütemes sorokat. Mindent összefoglalva, Csengeri emberül megfelelt az akadémiai megbízásnak, megajándékozta irodalmunkat egy nagyon számottevő, értékes műfordítással.

(Budapest.)

KEMPF JÓZSEF.

Dr. Kardos Samu: Bárá Wesselényi Miklós élete és munkái.

Budapest, Légrády testvérek könyvny. 1905. 8-r. I. köt. LXIV+514 l. II. köt. 615 l.

Dr. Kardos Samu a M. T. Akadémia elnökét fölkérvén, hogy a II. osztály által szíveskedjék fennidézett munkájának megbírálásáról gondoskodni, a II. osztály engem bízott meg, hogy a munkáról véleményemet adjam elő. Az 1905. decz. 11-én tartott zárt osztályülés alábbi bírálatomat *egyhangúlag* magáévá tette.

Épen hozzá akartam fogni megbízatásom teljesítéséhez, a mikor kezembe került a «Budapesti Szemle» folyó évi novemberi füzete, melyben Friedreich István kimutatván a Kardos könyvének gyöngéit, minden kíméletet félretéve töri el fölötté a pálczá, fölháborodását fejezi egyszersmind ki a fölött, hogy «a nagy Wesselényi révén és árnyékában mennyi tudatlanság és kérkedés próbál érvényesülni» s hogy «lelkiismeretlen és tudatlan kezek a magyar nemzet egyik legdicsőbb heroszá üzeti könyvesinálás jól fizető vállalkozására használják föl».

Ez a hallatlanul kemény bírálat az én ítéletemet a legkevésbbé sem befolyásolja; de föladatomat kétségtelenül megkönnyíti. Akár egyébre se szorítkozzam, mint Friedreich egyes állításainak megvizsgálására. Ezek annyira terhelők, hogy ha valóknak bizonyulnak, megdönthetetlen alapjául fognak szolgálni a megsemmisítő kritikának.

És én — nem szívesen bár, mert az irodalmi kivégzésekben a mint soha nem gyönyörködtem, azokban cselekvőleg résztvenni sem szeretek — kénytelen vagyok kijelenteni, hogy Friedreich alapos tárgyismeretre valló kritikájában semmi olyast nem találtam, a mi egészben

véve az ő végső következtetésének igazságosságát a legkevesebbé is kétségesse tehetné.

A mint Kardos két vaskos kötetén nagynehezen áthatoltam, elkezdtem magamban töprengeni, hogy voltaképen mi is az, a mi annyira próbára tette türelmemet, a mitől szinte kábul a fejem: életrajz-e vagy adatgyűjtemény? És akárminek minősítem is: jót semmi esetre sem mondhatok róla.

Mint életrajz, egy nagy embernek elmázolt képét tükrözi vissza, a mi annál bosszantóbb, mert ugyanannak a nagyságnak mesteri kézzel rajzolt, élethű arczképével a nemzetet már évtizedekkel ezelőtt megajándékozta volt br. Kemény Zsigmond. Még ha Kardos írói tehetséggel meg volna is áldva; ha előadása nem volna is annyira gyarló; ha elbeszélését nem szakítaná is minden lépten-nyomon meg a tárgyhöz nem tartozó, többnyire szubjektív, igen sokszor reklámszámba menő észrevételekkel: módszere is olyan, mely lehetetlenné teszi tárgyának plasztikus földolgozását. A helyett ugyanis, hogy a keze ügyébe eső anyagot forrásul használná, azon nyers állapotában beléilleszti az életrajz keretébe, s ily módon olvasóit annyira kifárasztja, hogy azok szükségképen elveszítik az olvasmány fonalát. Wesselényi rendkívül érdekes szereplését például az 1834/5. erdélyi országgyűlésen akként ismerteti, hogy az említett országgyűlés jegyzőkönyveit reprodukálja. Ez bizonyára felette kényelmes és semmiféle fáradságba nem kerülő módszer, melynek következetes alkalmazása azonban világosan mutatja, hogy Kardos egyáltalán nincs tisztában azzal, hogy mi az életrajz és mi az adattár, s a kettő között teljességgel képtelen a határvonalat megnézni.

De még ha adatgyűjteménynek minősítjük is munkáját s annak életrajzi részét az adatok egyszerű kommentárjának tekintjük: mint adatgyűjtemény sem állja ki a legenyhébb kritikát sem, sőt mint ilyen — bocsánat az erős kifejezésért — egyenesen tűzre való.

Hogy nyomtatásban már megjelent leveleket és okmányokat fölvesz gyűjteményébe, az ellen még nem lenne kifogásom, főképen ha ezt a gyűjtemény teljessége szempontjából tenné. De a nyomtatásban meg nem jelent okmányokat meg másodkézből közli. És ez már megbocsáthatatlan hiba. Mert ez által gyűjteménye teljesen megbízhatatlanná, az a dicsekvése pedig, hogy «kimondhatatlan fáradsággal» dolgozott, hogy «évtizedek munkájának» gyümölcseivel ajándékozta meg nemzetét, egyszerűen nevetségessé válik.

A leveleket, naplókat stb. nem ő maga másolta le; a latin nyelvű okiratokat — vagy kényelemszeretetből, vagy, a mi valószínűbb, mert nem tud latinul — másokkal ültettette át magyar nyelvre, még a Wesselényi 10—15 soros *salvus conductus*-át is egy kegyesrendi tanár fordításában közli; a birtokában lévő s mások által lemásolt kéziratok

rendezését és átnézését sem végezte maga; sőt még arra sem vett magának fáradságot, hogy művét maga rendezte volna sajtó alá, maga javította és revideálta volna. Mindezeknél fogva követelheti e magának, hogy munkájában megbízzunk, s bármilyen jó és lelkiismeretes dolgozótársai lettek legyen is, jó lélekkel vállalhatja-e a felelősséget a mások által végzett munkáért? Ha pedig a felelősséget mégis elvállalná: akkor azt vagyok bátor tőle kérdezni, hogy annak «a tűznek, lelkesedésnek és rajongó szeretetnek» megnyilvánulását, melylyel — saját vallomása szerint — «Wesselényi nagy alakját, kora gyermekeiségétől kezdve, tehát négy évtizednél régebb idő óta, kísérte és kíséri», hol keressük; mert ebben a két vastag kötetre terjedő, kontárkéz alkotta monumentumban az ihletet legfőlebb egy-két szóvirág árulná el, ha ugyan üres, pattogó frázisokkal a lelkesedést egyáltalán ki lehetne fejezni.

Attól, a ki Wesselényi dicsőséges közéleti és politikai szereplésén fölbuzdulva, e nagy ember emlékének megörökítésére vállalkozik, föltétlenül megköveteljük, hogy alapos tárgyismerettel fogjon a munkához, s hogy vessen számot magával, van-e elegendő képessége a rendelkezésre álló anyag művészi, vagy legalább is olyatén földolgozásához, hogy munkája egy jóra való műkedvelő munkájának színvonalát megközelítse.

Hogy dr. Kardos tárgyismerete mennyire felületes, azt világosan elárulja könyvének nemcsak tartalma, de oekonomiája is. Wesselényi életének legjelentősebb momentumain átsiklik s habár könyvének a címe: «Br. Wesselényi Miklós élete és *munkái*»: irodalmi munkásságát botrányos felületességgel ismerteti; két főművét jóformán csak fölemlíti s a «Balitéletekről» című jeles könyvének előszavát egész terjedelmében lenyomatja ugyan, de magáról a munkáról, a helyett, hogy valamiféle kritikai megjegyzést tenne, mindössze azt az ízléstelen bombasztot röpi világgá, hogy az «Wesselényinek az egész magyar irodalomban máiglan is páratlanul álló munkája». S mindez hagyján, ha legalább a föltűnő hiányokat és hézagokat azzal menthetné, hogy a helylyel takarékoskodnia kellett. De hiszen dr. Kardosnak valóságos szenvedélye a papirospazarlás. A mellett, hogy tele rakja a munkáját a tárgyhoz nem tartozó, iskolai kézikönyvekbe való közjogi és történeti értekezésekkel és elmélkedésekkel, közli az országgyűlési beszédek, melyek az országgyűlési naplóban és jegyzőkönyvekben közkézen forognak; közli Kölcseynek már számtalan kiadásban megjelent híres védőbeszédét; Széchenyinek Wesselényiről és Kossuthról írt, már szintén többször publikált cikksorozatát stb. stb.

A könyv oekonomiája még nyomósabb bizonyítéka a szerző tájékozatlanságának. A ki úgy ignorálja a történelmi egymásutánt, a ki

Csáky-szalmája módjára úgy széthányja az egymáshoz tartozó dolgokat, mint ő: az nem lehet tisztában a maga tárgyával.

De hogy is lehetne: mikor kellő forrástanulmánya sincs! Művének legelején összeállítja az általa állítólag *fölhasznált* forrásművek meglepően terjedelmes jegyzékét, a mivel — mellesleg megjegyezve — maga czáfolja meg azt a többször ismételt siralmas panaszát, hogy Wesselényit a hálátlan utókor elfeledte, s hogy ő neki — már mint hogy dr. Kardosnak — kellett Wesselényi «elhalványult emlékét a feledés szürke porától megtisztítani». Arról nem is szólva, hogy az említett jegyzék mennyire tökéletlen: egyszerűen csak azt bátorkodom megjegyezni, hogy dr. Kardos, nagy garraal felsorolt, forrásai közül a legtöbbbe belé sem nézett. Erre én koronatanú vagyok; mert «A nemzeti államalkotás kora» című munkámat, melyet pedig a források közt két helyen is idéz, melynek Wesselényire vonatkozó részei nagyobbára levéltári kutatások alapján készültek, s így egészen új adatokat foglalnak magukban, — még csak nem is látta. Ha látta volna: bizonyára nem idézné az egyik helyen hibás címmel, a másik helyen meg a «folyóiratok és hírlapi közlemények» közt.

Dr. Kardos azonban, még ha elegendő tárgyismerete volna, sem tudná földatát csak valamilyen sikerrel is megoldani, mivel az egyes történelmi momentumok helyes fölfogására és megítélésére nem képes; nem látja meg az eseményekben azt, a mit a történetírónak meg kell látnia, s a maga fölfogását — a mi végre is a legfőbb — nem tudja plausibilissé tenni. Hogy ez az ítéletem vele szemben nem igazságtalan, azt tüzetesen kifejtethetném. Rövidség okáért azonban egyszerűen csak rámutatok például arra az észrevételére, melylyel Wesselényi tragikumát akarná megmagyarázni, s mely szerint Wesselényinek, «ha nem is bukása, de feledése és mellőzése, *mihelyt Kossuth leszen a szívek és lelkek urává*», vaskövetkezetességében leli magyarázatát. Vagy például ő szerinte József nádor azért üldözte Wesselényit, mert egyszer szembe mert vele szállni; Széchenyi a védegyletet csupán sértett hiúságból ellenezte, stb. stb.

A kritikai érzék ilyenén teljes hiánya, párosulva a fennebb már említett egyéb fogyatkozásokkal, egyebet, mint kontármunkát nem eredményezhet.

Dr. Kardos Samu Akadémiánknak állítólagos mulasztását kívánta jóvá tenni, midőn, saját kifejezése szerint, «úttalan utakon járva», Wesselényi emlékének föllevenítésére határozta el magát. Sőt az «úttalan utakon» még tovább akar botorkálni, a mennyiben Wesselényi beszédeinek és munkáinak kiadását is tervbe vette, s e célból még körülbelül 12 kötetre terjedő nyomtatvánnyal szándékozik a hazai ipart gyarapítani. Meglepő szerénységgel kijelenti azonban azt

is, hogy ha az általa most megkezdett munka befejezésére nálánál hivatottabbak vállalkoznak, ő szívesen félreáll.

Hát csak álljon félre! Mert higgye el, annak a nagy és nehéz munkának befejezéséhez az ő tehetsége nem elégséges, az ő szorgalma nem elég komoly. Megnyugtathatjuk egyszersmind őt, mint Wesselényi kiváló tisztelőjét, a tekintetben, hogy az igazán hivatott, komoly és lelkiismeretes írók, ha akár Wesselényinek, akár többi nagyjainknak emléket akarnak emelni, ebbeli törekvésükben, mint eddig, úgy ezentúl is teljes biztossággal számíthatnak Akadémiánk odaadó, áldozatkész támogatására.

(Budapest.)

BALLAGI GÉZA.

Kúnos Ignác: Janua Linguae Ottomanicae. Oszmán-török nyelv-könyv, nyelvtan, szótár, olvasmányok. Meǰmūā-i-lisān-i-osmānī. Budapest, 1905. A Keleti Kereskedelmi Akadémia kiadása. 530 + 89. l. Ára 15 K. Lampel R. bizománya.

«A török összehasonlító nyelvészetnek minálunk inkább jövője van, mint múltja. A mi eddigelé történt, az részint az anyag hiányos volta, részint pedig a nyelvészeti módszernek nem illő helyén való alkalmazása miatt, fogyatékos és ingadozó. Pedig a török nyelvészetnek nem kis része kell, hogy legyen a magyar nyelvtudományban, vagy akár a magyar nyelv eredete kérdésében.»

Tíz éve épen, hogy e szókkal kezdte a szerző akadémiai székfoglaló értekezését. Ráillett e mondás arra a korra, sőt ráillik sok tekintetben a mai állapotokra is. Pedig Hunfalvy óta folyton halljuk, hogy «az a rokonság, mely a magyar és török nyelv belső szerkezetében, nyelvi alakjaiban észlelhető, és a mely nekünk a török nyelv megtanulását jelentékenyen megkönnyíti, és rokonságon, az ural-altáji nyelvek közös hang- és alaktani sajátságain alapul». Ha tehát fennáll az ős rokonság, nem helyes, hogy minden párhuzamos esetben «török kölcsönvétel»-ről beszélünk!

Abban az időben, a mikor az ugor nyelvészet már meglehetősen virágjában állott a magyar tudományos irodalomban, a török nyelvészet művelésére még nem volt kellő alap, nem volt anyagunk sem. Új korszakot a török nyelvészet terén az «Oszmán-török népköltési gyűjtemény» megjelenése nyitott, mely lehetővé tette, hogy megépüljön a török nyelv könyve, egy török grammatika, a mely egyrésztől eszközül szolgáljon ennek a szép rokonnyelvnek a megközelítésére, másfelől pedig hasznos bányája legyen a magyar összehasonlító nyelvtudománynak. Ezzel a kettős célzattal született meg az «Oszmán-török nyelvkönyv». Hogy megemlékezzünk rövid néhány szóban a török nyelvtan-írás előzményeiről, meg kell említenünk Sz. Bálint Gábor, Erődi Béla és

Pröhle Vilmos könyvét, a mely nyelvtanok közül Pröhlének az utóbbi években (1899) megjelent kis átírtasos «Oszmán-török nyelvtan»-a öleli fel legterjedelmesebben a török nyelv alaktani szerkezetét. Nyelvi gazdagság, szerkesztésbeli áttekinthetőség és technika tekintetében azonban nem szabad összehasonlítanunk e nyelvtankisérleteket Kúnos Ignác könyvével. Sőt bátran kimondhatjuk azt is, hogy az idegen irodalmakban sem találjuk meg az «Oszmán-török nyelvkönyv» hasonló stílusát.

A könyv legértékesebb része a nyelvtan. A török nyelvi szerkezet szépségeit hozzájuk méltó módon világítja meg az a sok kimerítő példa, mely már magában véve is becses nyelvény. Különös gondra vall az ige- és főnévképzés átdolgozása. A hangtanra, úgy látszik, szándékosan nem terjeszkedik ki hosszabban, pedig a török nyelv hangrendszere nagyon sok érdekességet rejt magában. Ilyen pl. az a fonetikai sajátosság, hogy a stambuli dialectusban nincsenek nyílt magánhangzók. A mélyhangú *a* és a magashangú *e* középhang. A magashangú *i* pedig valamivel hátrább képződik a magyar *i*-nél. Hosszú magánhangzók most vannak keletkezőben az oszmanliságnál. Ez a meghosszabbodás a mediopalatalis γ és a prae-palatalis j eltűnésével áll elő. Így *aya* helyett $\bar{a}$ -t mondanak, *vermēre* helyett *vermē̄*-t, *bajrayi* helyett *bajrā̄*-t. Külömben a hosszú magánhangzóknek ezen újabb fejlődését Kúnos is jelzi.

A mássalhangzók sokkal gazdagabbak az oszmanliságban, mintsem idáig hittük. A török nyelvet olyan összhangzatossá tevő magánhangzó illeszkedés mellett megtaláljuk még itt a mássalhangzók illeszkedését is a magánhangzókhoz, sokkal szigorúabban keresztül vive, mint a magyar nyelvben. Így a magashangú *i* mellett megtaláljuk a mélyhangú mását az $\bar{i}$ -t, a $\bar{d}$ mellett a $\bar{d}$ -t, a $\bar{t}$ -t és $\bar{t}$ -t, a magas- és mélyhangú $\bar{g}$ -t, a $\bar{k}$ -t és a $\bar{k}$ -t stb. Az *uB*, *üB* participiumok *B*-je zöngétlen bilabialis explosiva. A dentilabialis spirans *v* hátrább képződik, mint a magyar *v* (= $\bar{v}$). Dentipalatalis hangok is vannak a konstantinápolyi kiejtésben. A *mēsēla*, *āla* szók *l*-je palatalizált. Ilyen a *peñžerē*, *teñžerē* szók *n*-je is. A magashangú szók *š* hangja szintén dentipalatalis (*gēlmış*). A mediopalatalis η hang még nem változott át minden esetben *n*-re, a *sonra*, *anlamak* szókban még mindig megvan a gyenge nasalis hang. A *janggiu*, *čüγκü* szók η -je pedig semmi esetre sem válhatik *n*-é. Van az oszmanlinak egy zöngétlen alveolaris hangja is, a *R*, a mely az *r*-be végződő szók végein hangzik (*kalkarR*, *sévērR*). A laryngalis $\bar{c}$ pedig ott van minden szóvégi explosiva és spirans után, de leginkább észrevehető, a szóvégi kemény explosivánál (*tirnak^c*, *ādet^c*).

A mi nyelvtanaink nem jelelnek továbbá egy palatalis illeszke-

dést, melyet az oszmanli nyelv a jelen idő tagadójában fejlesztett ki. Tehát nem *jazmajorum*, hanem *jazmijorum*; nem *gelmejorum*, hanem *gelmijorum*; (továbbá nem *söjlejorum*, hanem *söjljorum*).

Az eddigelé megoldatlan török hangsúly kérdéséhez az «Oszmán-török nyelvkönyv» is szolgáltat anyagot. Kár, hogy nyelvészeink még nem foglalkoztak odaadóbban a török nyelv hangtani kérdéseivel, ez az oka aztán, hogy nem látunk még egészen tisztán a török hangsúlyozás dolgában.¹⁾

Igen helyén valók az «Oszmán-török nyelvkönyv»-ben a török irodalmi nyelv alaktani sajátosságai, a melyek a törökbe átmert arab és perzsa elemeket foglalják magukban. Nagyon érdekes lett volna nyelvészeti szempontból megfigyelni azokat a hangtani és jelentéstani változásokat is, a melyeken az arab és perzsa elemek a török nyelvben keresztül mentek. Bár az arab hangrendszer a törökre nézve merőben idegen, mégis lehetetlen, hogy némi hatással ne lett volna az oszmanli-török nyelv hangtanára, számbavéve azt a körülményt, hogy az arab nyelv már századok óta hat az oszmanlira, és hogy szókincsének jelentékeny részét képezi.

Már fentebb említettem, hogy a török nyelv *v* hangja valamivel hátrább képződik a magyar *v*-nél, és sokban közeledik a bilabialis *w* (β)-hez. Valószínű, hogy ez már az arab bilabialis و hatása alatt alakult így. Külömben ezt a و hangot már kezdi eltanulni a török ember, és arab szavakban néhol már megközelítőleg tisztán halljuk a bilabialis spirant (تەۋسەۋە, wakt). Az arab ع hangot a török nem tudja kiejteni, de azért ott, a hol az ع után l vagy n következik, a gyengén palatalisált liquidában és nasalisban megtaláljuk az arab hang hatását. A يعنى t a török jāni-nak, az عالى t āla-nak ejti. Általában nagyon hálás munka lenne, ha megfigyelnék, hogyan viselkednek az idegen szavak a török hangrendszer kamrácskaiban.

Az «Oszmán-török nyelvkönyv» olvasmányai három külön csoportot alkotnak a népnyelvi, átírt irodalmi, és arab írásos fejezetekben. Igen érdekes a népnyelvi anyag, a szerzőnek saját gyűjteménye,

¹⁾ Az indulatszók fejezetében találkozunk ilyen alakokkal, mint *baḵ sen-a* (*san-a*) nézd csak; *gel sen-a* jöjj csak stb. A szólamnak illető taglalása, a melyben t. i. a *sen* második személyű névmásnak van feltüntetve, az *a* indulatszó pedig illeszkedés nélkül járul a *sen*-hez, szerintem téves. A stambuli dialektus legalább is *baḵsan-ā*-t, *gelsén-ē*-t ejt, a melyben *baḵsan*, *gelsén* úgy szerepel, mint enyhe parancsoló (ha néznél, ha jönnél), tehát a *san*, *sen* a feltételes mód egyes második személyének a ragja, a mely illeszkedik a tőhöz. Az *a* indulatszó szintén illeszkedik, tehát nem *gelsén-ā*, hanem *gelsén-ē*.

a mely különböző fajok szerint csoportosítva rövid, tanulságos áttekintést nyújt az egész oszmán-török népköltésen. Az irodalmi szöveg legnagyobb része átírással, de van a könyvnek szép arab írásos függeléke is, stambuli és leideni nyomdák munkája. A különböző török írásfajok és okiratok bemutatása szintén igen értékes gyűjteményt alkot, és azok közé az indító okok közé való, a melyek arra kényszerítenek bennünket, hogy Kúnos Ignác könyvét az eddig megjelent hasonló tárgyú magyar és idegen munkák fölé helyezzük. A síjakat írásfaj tárgyalása pedig valóságos kincs a régibb török irodalom kutatói számára.

Hiszszük és reméljük, hogy az «Oszmán-török nyelvkönyv» eléri azt a célt, a melyért alkottatott. Megnyílt az út a török nyelv megközelítéséhez, meg kell kezdődnie a török nyelvészet jövőjének.

(Konstantinápoly.)

MÉSZÁROS GYULA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Walter Pater : Griechische Studien. Aus dem Englischen übertragen von *Wilh. Nobbe*. Mit Buchornamenten von Paul Haustein, Druck von Breitkopf und Härtel in Leipzig. Verlegt bei Eugen Diederichs. Jena und Leipzig 1904.

A csinosan kiállított könyv nem egyéb, mint az 1901-ben Londonban Macmillannál megjelent «Greek Studies» fordítása, megpótolva egy Nietzsche-féle idézettel, mely jellegül szolgál és nem nagyon hizelgő a német olvasóra nézve. Értelme az, hogy a német olvasó a betűhöz tapad és nem olvas a lelkével. Más szóval az olvasottakból nem konstruál képeket; nem látja maga előtt azt, a mit olvas. A könyv szerzője, mint író, éppen ellenkező természetű olvasóra számít. Lelke mélyből rajongva ír és egyes kiszakított vonások helyett mindig teljes képeket nyújt olvasójának, a ki bármilyen skeptikus legyen is, ennyi melegnek, ennyi lelkesedésnek hatása alatt önkéntelenül maga is fölmelegszik. Magunk is úgy voltunk vele, és ez az oka, a miért alább megemlítenő fogatkozásai ellenére ismertetésére vállalkoztunk. Mert a fogatkozások fényes írói és tudományos kvalitásokkal párosultak. Tiszta, világos előadás párosul benne széleskörű ismerettel; az antik világ szeretete az általános emberi haladás áttekintésével. Valóban a sorok közül az a szeretetreméltó egyéniség lép eléünk, a kiről azok emlékeztek meg, a kik az angol nyelvű kiadás előszavát írták. Mert az angol kiadást a szerző maga nem látta, az a kegyelet műve volt. Nyilván tanítványai, esetleg barátai gyűjtögették össze ezeket a tanulmányokat; vagy talán olyanok, a kik tanárunk humánus szeretete

által felbátorítva az iskola padjairól emelkedtek fel Walter Pater barátai és munkatársai közé (a szerző a Brasenose-College tanára volt). Bármint áll a dolog, az e könyvben egyesített tanulmányokat érdemes volt összegyűjteni, még érdekesebb volt németre lefordítani és így a continens németül értő közönségének rendelkezésére bocsátani. Az összegyűjtött tanulmányok két főcsoportra oszthatók: az egyik a görög mythológiára és irodalomtörténetre vonatkozik, a másik műtörténeti problémák megoldására törekszik. Az első csoportot négy tanulmány alkotja: Eine Studie über Dionysos, Die Bacchanalien des Euripides, Die Legende von Demeter und Persephone és Der verborgene Hippolytos. Jóformán valamennyi azokkal az alakokkal foglalkozik, melyek Homeros és Euripides költészetéhez tartoznak és a görög színművészet kezdeteiben oly nagy szerepet játszó mystikus kultuszok keretében otthonosak. Egyik másik tanulmány valóban meglep bennünket szépségeivel, de valamennyinek közös hibája a *poétikus* elemnek túltengése, sőt még azt is hozzátehetnők, hogy a *mystikus* elemé. Már pedig bármennyire helyeseljük is azt, mikor mythologikus tanulmányokban segédtudományképen megjelenik az occultismus, de azt hiszem nem vagyunk túlságosan szigorúak, ha nem helyeseljük mindjárt az első (Dionysosról szóló) tanulmánynak alcímét, mely az angolban «the spiritual form of fire and dew», a mit szerény nézetem szerint nem helyesen ad vissza a német fordító, mikor azt mondja, hogy: «die seelische Essenz vom Feuer und vom Tau». Mert a spiritualis forma talán csak mégsem «lelki esszencia». Már ez az egy dolog is mutatja, milyen hyper-kultivált képzeteket és fogalmakat terel vissza a szerző olyan korokba és időkbe, melyek csakis a primitiv anthropologia és folklóre szempontjából magyarázhatók. És itt eljutottunk a szerzőnek egy másik nagy hibájához, a mely abban áll, hogy az adatoknak kronológiájával keveset vagy semmit sem törődik, hanem vegyest használja őket, a hogy az az általa széles ecsettel festett képnek színezéséhez legjobban odaillik. Igaz, hogy nem ő az egyetlen, a ki ebbe a hibába beleesik; hiszen még a Roscher-féle Lexikon is hemzseget az ily módon összetákolt cikkekkel, de azt hiszem senki sem fogja kétségbevonni, hogy egy mythologiai képzet objektív története csakis a kútfők kronologiai csoportosítása és elrendezése alapján írható meg. Dionysosnál kétfősen fontos ez a dolog, mert ott nemcsak az a kétes értékű tudományos dogma tisztázandó, mely szerint a boristen kultusza thrákiai eredetű, hanem nagy gondal választandók külön a Nagy Sándort megelőző és rája következő kútfők (ekkor és azóta érintkezik a görögség az indiai orgiastikus kultuszokkal). Úgy látszik maga a szerző is tisztában volt avval, hogy a különféle korokból és írói (költői) egyéniségekből összehordott és

kölcsönként adatok mesterként képet nyújtanak, mert az Euripides-féle Bacchæ-ra vonatkozó tanulmányában (p. 50) maga is elismeri ezt. De azért mégsem változtatott eljárásán, mert a Demeter és Persephone-mythos története (a 3-ik tanulmány) korántsem mondható az illető mythos életrajzának, hanem legföljebb a homerosi és későbbi hagyomány paraphrasisának, a melyben nagy megütkezésünkre a következő három korszakról van szó: mystikus korszak, poétikus korszak és ethikus korszak. Ezt az eljárást és felfogást annál kevésbbé fogadhatjuk el, mert ez a három korszak a szerző szerint állítólag *minden görög mythosban* előfordul. Hogy ez az állítás tarthatatlan, először is abból tűnik ki, hogy vannak mythologiai alakok, melyeknél a kultusznak (mert nyilván ez az, a mit a szerző ethikus korszaknak nevez) semmi, de semmi nyoma. Másodszor tarthatatlan a «mystikus korszak» elnevezés primitív helyett. A vallástörténetben lépten-nyomon találkozunk azzal a ténnyel, hogy a hyper-kultivált emberiség bizonyos elmaradhatatlan (physikai) kudarczok által lehangelve a mysticismus útjára téved. Azt ellenben még sohasem tapasztaltuk, hogy primitív, tehát physikailag teljesen normális népek a mysticismus felé hajlottak volna. A mythosok életrajzának eme három korszakát tehát a poézis országába kell utalnunk és óva intünk mindenkit, hogy a mythos-magyarázatban ezt az álláspontot a magáévá tegye. A görög vallás külföldben is annyira egyéni és a mythosok is annyira egyéniek, hogy itt általános sablonokról szó sem lehet, melyekhez az egyes mythosoknak akarva nem akarva alkalmazkodniok kell. Az tény, hogy minden görög mythosban van egy nemzeti (törzsbeli) és egy acquirált elem, melyet hol a kulturális érintkezés, hol más tényezők oltottak a másikba, de hogy ez mikor, mely időben történt, azt csakis a pontos történeti kutatás, az ásatások tanúsága és a folklore retrospectív figyelembevétele állapíthatja meg.

Kissé huzamosan időztünk a mythologiai tárgyú és vonatkozású tanulmányoknál, szóljunk most már valamit a műtörténetiekről is. Szép, színes, melegen megírt dolgok, melyekben a szerző reconstruáló phantasiája pompásan érvényesül. Van bennök valami, a mi Gladstone-nak Homeros-tanulmányaira emlékeztet. Walter Pater itt külföldben is az óvatosan konzervatív angol tudósok csapásán halad, a kik — kétségkívül a British-Museum imponzans márványkincseinek hatása alatt — Homerost sohasem kezelték olyan hyperkritikával, mint a németek.

Az a nagy tisztelet, melylyel az angol életének mindenféle megnyilatkozásában a hagyomány iránt viseltetik, tudósaiban is mindenkor megnyilatkozott és természetesnek látta azt a nagy egybevágást, mely az irodalmi hagyomány és a leletek között mutatkozik. Walter Pater műtörténeti tanulmányai is, a kötetnek kétségkívül érté-

kesebb része, félig a hagyományra támaszkodnak, félig a leleteket értékesítik. Vonzóan írja meg a képfaragás őskorát, majd az aeginai oromsoportokat, utoljára pedig az athléta-szobrokat. Valamennyi tanulmányon finom megfigyelés, diszkrét vélemény-nyilvánítás és a szertelen ítéletektől való lovagias tartózkodás vonul végig. A szigorú philológiai módszer barátja sajnálattal nélkülözi a forrásokra való hivatkozást, de kárpótlást talál a finom observációkban, melyek a művészlélek mélyére hatolnak és a hellenismust legsajátosabb területén, a művészet keretében mutatják be nekünk. Utalunk e tekintetben azokra a finom megfigyelésekre, melyekben a szerző a hellén művészet dór és ión elemeit világítja meg, nem bonczolva, hanem konstruálva és kellő fénybe helyezve. (274 és k. lk.) Ezek a tulajdonságok indítottak bennünket arra, hogy a könyvvel kissé részletesebben foglalkozunk és különösen ifjabb philologusainknak figyelmébe ajánljuk. Walter Pater példájára nem ártana bizonyos kérdéseket szellőztetni és az eredményeket *szépen* megírni. Mert az antik világ legtöbb ember előtt még mindig amolyan csonka valami, a mit csak kétkedve hajlandó teljesnek, élőnek, színesnek látni; olyannak, a miben való élet lüktet s a miből mégis eszmény sugárzik. Vajha Walter Pater az előadás *formáját* illetőleg sok, nagyon sok követőre találna a magyar tudományos világban! . . .

(Budapest.)

LATKÓCZY MIHÁLY.

Ferdinand Brunot: Histoire de la langue française des origines à 1900. Tome I. De l'époque latine à la Renaissance. Paris. Armand Colin. 1905. 547 p.

A XIX. század folyamán a román philologia az előző három évszázad tevékenységéhez viszonyítva igen nagyarányú fejlődést tett. Megalapítójának a német Diezet szokás tekinteni, bár ő ezen érdemet a francia Raynouardnak tulajdonítja. Ő állapította meg az egyszersmindenkor követendő módszert s a hangtani, alaktani, szótani elveket, melyek a román philológiai kutatásoknak mindig biztos alapul fognak szolgálni. Dieznek úgy Német-, mint Franciaországban sok buzgó követője akadt, köztük Paris Gaston, a pár éve elhunyt nagy francia tudós. Parisnak nagy érdeme van abban, hogy a nyelvtörténeti tanulmányok Franciaországban is nagy mérvben föllendültek. Az utóbbi évtizedekben a francziák minden chauvinismus háttérbe szorításával, a német tudomány eredményeit fölhasználva, lelkesen művelik a román philologia valamennyi ágát, különösen a francia nyelvtörténetet. Mindamellet mindeddig hiányzott egy, Groeber, Koerting, Meyer-Lübke német műveihez hasonló, nagy, az eddigi eredményeket összefoglaló, francia nyelvű eredeti munka. E hiányt

fogja pótolni Brunotnak, a párisi egyetem francia nyelvtörténet tanárának hatalmas, 3 kötetre tervezett műve.

Brunot könyve azonban nem az összes román nyelvekkel, hanem csak a francia nyelvvel foglalkozik, s nem *történeti nyelvtan* akar lenni, hanem a *francia nyelv története*, párja a Petit-de-Juleville szerkesztése alatt megjelent nagy irodalomtörténetnek.

Brunot írta meg a Petit-de-Juleville-féle műbe is a francia nyelv történetét. Könyvében azonban e fejezeteket teljesen átdolgozta, kibővítette, s célja az volt, hogy a francia nyelvtörténet jelenlegi fejlettségéhez képest megrajzolja ennek az érdekes, gazdag múltú nyelvnek teljes képét.

Könyvét előszóval kezdi, melyben a francia philologia mostani állapotát, eredményeit, föladatait fejtegeti. Biztos eredmény szerinte még mindig nagyon kevés van, a föladatok legnagyobb része még nincs megvalósítva, az anyag még nincs kellően összegyűjtve, de a főbb dolgokkal már meglehetősen tisztában vagyunk. Ezért megelégszik azzal, ha könyve legalább néhány évig francia nyelvtörténeti tanulmányoknak alapjául fog szolgálni. Ez előszó után egy nagyon tanulságos, tömören, világosan megírt bevezetés következik a francia nyelv eredetéről, Gallia elrómaisodásáról és a francia philologia történetéről. Kár azonban, hogy a nyelvtörténeti kutatások történetét csak Diezig tárgyalja és a jelenkort illetőleg Koerting Encyclopædiéjára utal bennünket.

Ezután következik maga az anyag, mely a nyelv történetének megfelelően három könyvre oszlik. Az első könyvben tárgyalja Brunot a leghomályosabb, legbizonytalanabb kort, a román kort a IX. századig, a másodikban a régi francia (IX—XIII. sz.), a harmadikban a közép francia nyelv korát (XIII—XVI. sz.). Mind a három korrall foglalkozik hangtani, alaktani, mondattani és szótani szempontból.

Az első könyvben foglalkozik a klasszikus s a népies latin nyelv viszonyával. E tekintetben a philologusok közt eltérők a vélemények. Egy részük — a többség — azt az elvet vallja, hogy a klasszikus irodalmi latin mellett, melynek emlékeit ismerjük, volt egy külön népnyelv. Mások, különösen Eyssenhardt, azt vitatják, hogy sohasem volt más latin nyelv, csak az, melyet az irodalomtól ismerünk. Brunot szerint középen az igazság. Külön klasszikus és külön latin népnyelv sohasem volt, de az bizonyos, hogy az előbeszéd és irodalom közt, miként a modern nyelvekben is, nagy volt a különbség. Mindkettőnek anyaga ugyanaz volt, egyik a másikat folyton befolyásolta. Ezért Brunot lehetőleg, bár nem következetesen, kerüli a latin populaire kifejezést, s helyette a latin parlé-t használja.

Egyike a legvitásabb kérdéseknek a régi francia nyelvjárások problémája. Brunot két nagy nyelvterületet különböztet meg: 1. az

északi és keleti területet, mely magában foglalja a picard, wallon, lotharingiai, franche-comtéi, burgundiai és champagnei nyelvjárásokat; s 2. a nyugati területet, melyhez az északnyugati, délnyugati, a tulajdonképeni francia, azaz Ile-de-France nyelve, s az angol-normann nyelvjárások tartoznak. Ugyane fejezetben tárgyalja a szerző, hogyan szorította háttérbe a politikai viszonyok alakulása folytán az irodalomban s a hivatalos élet terén Ile-de-France nyelve a többi nyelvjárásokat és súlyosította őket egyszerű patois-színvonalra.

Brunot könyve nem történeti nyelvtan, hanem a nyelv története lévén, közbeékel általános érdekű, az irodalom- és műveltség-történettel érintkező fejezeteket is, így az ó-francia nyelvészeti, s hozzátehetjük stilisztikai, irodalmi értékéről és külföldi hatásairól szóló fejezeteket. Brunot a régi francia nyelvet sok tekintetben a modern francia fölé helyezi. Hangtani tekintetben igen változatos, szókincs tekintetében rendkívül gazdag volt. Ez utóbbira például idéz 27 igét, mely a mulatás, szórakozás kifejezésére szolgált. Nagy előnye a régi nyelvnek különösen homogenitása, nem volt tele idegen és tudós képzésű szókkal. Nem lévén szabályai, sokkal szabadabb, hajlékonyabb, egyénibb, bár kevésbé szabatos és világos volt, mint a mai.

Részletesen tárgyalja a francia nyelv történetét a XIV. és XV. században is, ezt az átmeneti korszakot, melylyel a történeti nyelvtanok nagy része (Schwan-Behrens, Etienne, Suchier) vagy egyáltalában nem, vagy nagyon röviden szokott foglalkozni.

A XV. századdal a nyelv szabad, természetes fejlődése be van fejezve. A XVI. század óta uralomra jut az az elv, hogy a francia nyelvet mesterségesen kell és lehet fejleszteni. Költők, nyelvészek, bölcselek, államférfiak stb. csiszolják, faragják, alakítják, ez idő óta tehát sorsát nem annyira nyelvtörvények, mint egyéni befolyások, önkényes beavatkozások irányítják. Ezért a modern francia nyelv története, mely a következő két kötet tárgya lesz, az irodalom, társadalom, nyelvtan történetével szoros kapcsolatban van.

Brunot könyve két kiváló tulajdonságot egyesít magában: a német alaposságot és a francia világosságot. Szövegét lelkiismeretes bibliografiai adatok, bő és tanulságos példák és jegyzetek kísérik, melyekben még a német szavak is eléggé jól vannak szedve. Könyve célját mindig szem előtt tartva s arányosságra törekedve, a vitás kérdésekben részletes fejtegetésekbe nem bocsátkozik: világosan kifejti az ellenvéleményeket és röviden jelzi a magáét. Az állásfoglalásban nagyon óvatos. Anyaga arányos, áttekinthető beosztásánál, stílusa könnyed, kellemes voltánál fogva könyve nemcsak tudományos mű, hanem élvezetes olvasmány is.

(Budapest.)

BIRKÁS GÉZA.

Mehemed Tschelebi. Ins Deutsche übertragen v. *L. Pekotsch*. Mit textkritischen Anmerkungen versehen von *Dr. M. Bittner*. Wien, 1905. 20, 23, 35 l.

A törökből perzsára fordított művecske nem valami nagy igé-nyekkel lép föl. Egyszerű mindennapi történet ez a konstantinápolyi életből. Párbeszéddek alakjában van benne elmondva, hogy mily módon csapta be egy furfangos *Mehemed Cselebi* nevű török boltos egy szemfüles ügynök segítségével az olasz *Giorgio* fűszerkereskedőt. A keleti igazságszolgáltatásnak megkapó realizmussal rajzolt képét nyújtja ez az oszmánli társadalom romlottságának maró szatirája.

Minden ízében török és mégis európai ember tollából ered. Egy *Viguier* nevű francia hittérítő munkája, ki azt török nyelvtanában adta ki először latin betűs átirásban francia fordítással kísérve *Éléments de la langue turque* (Konstantinápoly 1790.) 299—340. l.

Van még egy újabb kiadása eredeti írású török szövegben francia fordítással *Mallouf Dialogues turcs-français* (Smyrna 1854.) 1—74. l. Érdekes hogy a kiadók egy az akadémiai könyvtár török kézíratai közé került kéziratát is felhasználták a műnek (Török O. 304.) Ugy látszik elég népszerűsége tett szert keleten a francia hittérítő műve, mert a perzsán kívül arabra is lefordították. *Bittner*, ki a török eredetit és annak arab versióját egybevetette, nagyban hozzájárult a perzsa fordítás homályos helyeinek értelmezéséhez. A mi a perzsa fordítás szövegét illeti, cziczomatlan irálya elég könnyen folyó. Csak az a kár, hogy a perzsa fordító igen hanyagul végezte a dolgát. Nem egy helyen nevetséges baklövéseket követett el. Egy helyen például *eşejîn* a. m. számáré helyett *işîn* a. m. ügyét, dologét olvasott, illetőleg fordított. Másutt az egyformán írt perzsa *ber* a. m. *on en ön-t* zavarta össze a *bir* a. m. *egy* török számnévvel. A perzsa társalgási nyelv megismerésére európai embernek tanulságos olvasmány, bár sok benne a turcismus.

Ez különben közös hibája az eddig közzé tett modern perzsa szövegeknek. A *Muhammed Dsa'far*-féle azerbaidzsáni törökből perzsára fordított színművek is ebben a hibában leledzenek. Annyi ben-
nők a perzsa nyelv szellemével homlokegyenest ellenkező nehézkes, törökös mondatszerkezet, hogy igazat kell adnunk a legjobb orosz-perzsa nyelvésznek, *Zsukovszkij*-nak, ki azt állítja, hogy belőlők az olvasó egészen hamis képet alkothat magának az élő perzsa nyelv szelleméről.¹⁾ A perzsa eredeti kézirat reproductiója, mely valóban pompásan sikerült, a legbecsesebb része a kiadványnak. A modern perzsa *nim sikeszteh* írásnak, melyet oly nehezen olvas el európai szem, kitérő

¹⁾ *Zapiszki Vosztocsnago Otdjelenija Imper. Arkheo. Obscsesztva.* (Szent-Pétervár 1890.) V. köt. 132. l.

mutatványa. Jól mondja előszavában Pekotsch *«Das Manuskript, ein Meisterstück orientalischer Schönschreibkunst, ist vor mehr als vierzig Jahren von einem berühmten Kalligraphen und Lehrer des persischen, namens Husein Effendi, in Täbriz hergestellt worden. (Vorwort.)*

A nyomtatott szöveggel összehasonlítva a facsimilet, egy kis gyakorlattal bárki belejöhethet a perzsa mindennapi életben oly nagy szerepet játszó írásmód olvasásába. Ez különben a mű fő célja. (L. azElőszót.) Ennek a célnak igazán jól megfelel a bécsi orientalista műve.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXXI. KÖZGYÜLÉSE

1906. január 10-én.

I. Elnöki beszéd.

Tisztelt társaság! Ha eddigi szokásomhoz híven visszatekintek az elmúlt esztendőre, hogy a hazai philologia kiválóbb alkotásait vagy törekvéseit főlemlítsem, esetleg azokat a mozzanatokat közéletünkben figyelembe vegyem, melyek tudományunkra bármely irányban hatással lehettek: semmi szempontból nem látok örömdetes tényeket vagy biztató jeleket. A milyen sivár és vígasztalan volt az elmúlt év egész közéletünkben, főleg a törvényalkotás terén is, ép oly kevéssé volt örömdetes tudományunk érdekei szempontjából. Nagy terveink tervek maradtak: a classica philologia nagy szabású Kézikönyvről le kellett mondanunk, az Ókori Lexicon tervezett Pótkötetéhez nem foghattunk hozzá. Egyetlen vígasztalásunk, hogy tudományunknak egyes munkásai a múlt évben is szerényen, de serényen folytatták működésüket, hogy számos alapos tanulmány, sőt egyes nagyobb munkák is tanúságot tesznek arról, hogy a philologia híveit sem tétlenekké, sem esüggedtekké nem teszi az idő mostohasága. Ebből biztos reményt meríthetünk a jövőre nézve: a közállapotok jobbrafordultával újra és fokozott buzgalommal fölveszszük a hibánk nélkül megszakadt fonalat, hogy megteremtsük mind azokat a tudományos eszközöket, melyek a philologia fejlődését hazánkban is lehetővé tegyék és biztosítsák.

Mert már erre is lehet, sőt kell gondolnunk. Az utolsó évek óta valóságos hadjárat folyik a philologia, első sorban a classica philologia ellen egész Európában, és mint más kérdésekben, úgy ebben is első sorban a világ betegségei és kinövései, esetleg hóhortjai

találnak nálunk termékeny talajra. Igaz, a harez nem voltakép a tudomány ellen folyik, mely, jól tudjuk, ép a legújabb időben mélységben és terjedelemben bámulatatos fejlődésnek indult. Az ostromlóknak nincs kifogásuk az ellen, hogy a görög és latin philologia megmaradjon az egyetemeken, mint speciális szaktudomány, teszem a héber vagy szanszkrit philologia mellett; de nagy kérdés, hogy ez esetben is mily jelentőségben vagy arányokban fog megmaradhatni. Mai rendkívüli tekintélye és fontossága kétségtelenül első sorban onnan származik, hogy hivatott tanerőket képez a humán irányú középiskola számára, melynek legjellemzőbb és legfontosabb tárgyát a klasszikus nyelvek teszik. Ez utóbbi tény ellen küzdenek az úgynevezett modern eszmék képviselői nálunk is, a legnagyobb erőlylyel, élességgel és kiméletlenséggel, de nem egyúttal megfelelő tudományos tárgyilagossággal és pädagogiai belátással. Sokszor alaposan vetik el a sulykot, mert ha fejtegetéseik magvát vesszük, azt kell hinnünk, hogy a gimnáziumok eddig csupa hülye embereket képeztek, a kik az élet küzdterén mindenkép tehetetleneknek és hasznavehetetleneknek bizonyultak, és hogy a klasszikus nyelvekkel való foglalkozás három századon keresztül visszatartotta a modern nemzeteket a szellemi, anyagi és erkölcsi haladástól.

Ez éles támadások, bármily igazságtalanok vagy túlzottak — ezt nem lehet tagadni — erősen veszélyeztetik a klasszikus nyelvek szerepét a középiskolában, mert meghódítják a nagy közönséget, mely szeret jelszavak után cselekedni és igen hajlik minden újításra. Biztosra vehetjük, hogy a görög és latin nyelv jelentősége a középiskolában elérte a legmagasabb fokát és ezentúl mindenesetre, lassabban vagy rohamosabban, a mi a körülményektől függ, mind több tért fog veszíteni, külföldön ép úgy, mint hazánkban. Szomorú közállapotaink közepette nem is sejthetni, mikor lesz a magyar törvényhozás abban a helyzetben, hogy a középiskola mai rendszerét, mely egyébként tényleg erősen rászorúl a reformra, módosíthassa. Azért nem is foglalkozom behatóbban azzal a törvényjavaslattal, melyet közoktatásunk mostani ügybuzgó és jóakaró vezetője a lefolyt év vége felé közzétett. Csak annyit kívánok megjegyezni, hogy e javaslatot nem hatja át a klasszikus nyelvek ellen irányzott szellem: hisz a latin nyelvnek még az eddiginél is nagyobb tért biztosít, a görög nyelvet pedig érvényben tartja mind azok számára, a kik, el nem bódúlva a legújabb jelszavaktól, mélyebben gyökerező és nemesebb műveltségre törekzenek. De, ismétlem, semmi kilátás arra, hogy akár ez a törvényjavaslat, akár más terv a legközelebbi jövőben törvénynyé válhassék, nagy kárára nemcsak a magyar középiskolának, hanem közvetve a hazai philologiai tudománynak is.

A modern nyelvek terén legnagyobb föltűnést keltett ugyanazon miniszternek az érettségi vizsgálat módosítására vonatkozó rendelete, mely az országos közoktatási tanács munkálatán alapszik, de e munkálattól nehány, nem épen lényegtelen pontban eltér. A legföltűnőbb: hogy a német nyelvet teljesen törli az érettségi vizsgálat tárgyainak sorából. A közoktatási tanács javaslata mellőzte e nyelvet az írásbeli vizsgálaton, mert belátta, a mit évtizedes tapasztalat is igazolt, hogy a tanulók nem nyerhetnek hat évi tanulás folytán oly nyelvbeli készséget, hogy magyarból németre fordítani képesek legyenek. De áttette e tantárgyat a szóbeli vizsgálatra, mert igen fontosnak tekintette, hogy a gimnáziumot végzett tanulók legalább egy modern nyelvnek lehetőleg urai legyenek, és attól tartott, hogy a német nyelv teljes mellőzése az érettségi vizsgálaton le fogja szállítani jelentőségét úgy a tanárok, mint a fiúk szemében, minek következtében az eredmény még az eddiginél is gyengébb lesz. Az új rendelet, úgy látszik, nem tart ettől, és szerzője valószínűleg első sorban azon fölfogás által vezéreltette magát, hogy a gimnázium és reáliskola érettségi vizsgálatai közt bizonyos parallelismus kívánatos: amott a görög és latin, emitt a német és francia nyelvek szerepelvén az érettségi vizsgálaton. Eddig a német nyelvtudás terén a gimnáziumokban elért eredmény, főleg az országnak egyes pontjain, a legszerényebb igényeknek sem felelt meg. Be kell várnunk, hogy az új intézkedés, mely a gyenge iskolákon semmi esetre nem fog segíteni, nem támadja-e meg azokat is, melyekben az eredmény eddigelé méltányos követeléseket kielégített. Kétségtelen, hogy a siker nem a vizsgálati szabályzatoktól, hanem a tanároknak szaktudásától és lelkiismeretességétől függ. Talán nem sérték meg senkit, ha azt állítom, a mit különben mindenki tud, hogy ez erényekben sokfelé, sajnos, még meglehetősen távol vagyunk a kultúrállamok színvonalától.

És ezzel jóformán föl is említettem mindent, a mi a tanügy világából szaktudományunk körébe belevág.

Társaságunk beléletéről a titkári jelentés ad számot. Én csak őszinte örömömnök adok kifejezést, hogy alapszabályaink módosításával ezentúl jóval több kollegát vehetünk föl választmányunkba és ezzel lehetővé teszszük, hogy ügybuzgó és tevékeny szaktársaink nagyobb számmal működhetnek közre társaságunk beléletében. Választmányunk eddigi tagjairól, sőt összes tagtársainkról is, csak a legmelegebb elismeréssel és köszönettel szólhatok. Nincs, tudomásom szerint, tudományos társaság e társaságokkal megáldott országban, melynek tagjai úgy irodalmi közreműködéseket, mint az ülésekben való részvételöket tekintve, annyi buzgóságot és készséget fejtenének ki, mint a philologiai társaságnak tagjai. És e buzgóság méltánylásával kevésbé

fogunk fönnakadni azon tudományos lelkeségen, mely néha a kölcsönös megbírálásban kevésbé kedvező túlzásokra ragadja majd az egyiket, majd a másikat. Jóval kisebb baj ez, bár baj, mint a közönyösség és részvétlenség, mely másutt megbénítja a munkásságot. De talán el is múltak már a harcias évek, mert mindnyájan érezzük, hogy igaz, nagy és maradandó sikereket csak közös munkával érhetünk el, egymást jóakarólag és, ha kell, nemes áldozatkészséggel is segítve, kiegészítve, esetleg helyre igazítva.

Hogy ez a jövőben így legyen és így maradjon, ez őszinte kívánsággal megnyitom társaságunknak e XXXI. közgyűlését.

HEINRICH GUSZTÁV.

II. Emlékezés Szász Károly fölött.

Tisztelt Társaság!

Az a férfiú, kit csak nem rég hantoltunk el a csöndes sírba, s kinek emlékét most alig néhány hó múlva Társaságunk elsőnek siet általam, érdemtelen által, megújítani nemcsak hosszú, hanem nagy életet élt, nemzetének történetében sokáig jelentős életet, melynek tanulságai távlatot nyújtanak Magyarország egész művelődésének utolsó félszázadára. Szász Károlyra gondolva, a XIX. század második felének egész magyar kultúrája elvonul lelkünk előtt, s mindnyájan érezzük az ő munkásságának szoros kapcsolatát majdnem két emberöltő óta való szellemi haladásunk minden tényezőjével.

Íme az ok, Tisztelt Társaság, mely miatt aggólván, szinte félve szólalok meg, nem remélvén, hogy gyöngeségemmel méltó szószólója leszek az elhunyt jeles halhatatlan érdemeinek. S ha mégis merész vagyok nemzetünk e legnagyobb műfordítójának, nem jelentéktelen énekesének, kiváló tudósának, jeles kultúrpolitikusának és tiszteletre-méltó papjának emlékezetét szerény szavakkal megújítani, akkor főképen abban az általános tiszteletben lelem segítőtársamat, mely őt az egész mai nemzedék előtt, úgyszólván munkássága minden ízében ismertté tette; abban a köztudatban, mely lassankint kifejlődve, egy negyedszázad óta nemcsak elsőrendű helyet biztosított Szász Károlynak irodalmunk és művelődésünk történetében, hanem e keretet hatalmasommal, munkásságának szinte részletes ismeretével töltötte meg.

Épen azért nem is szinte beláthatatlan költői és papi, hivatali és társadalmi munkásságának részletes felsorolásával, nem irodalmi műveinek egyenként való megemlékezésével kíváncm ez alkalommal az ő nagy emlékét megújítani, mint inkább azon viszonyok rövid vázolásával, melyekből mint erőcomponentensekből az ő nagy munkássága eredett, s sokoldalú irodalmi működése néhány főbb ágának megjelölésével, melyekben jelentősége meghatározódott.

Szász Károly, ha lírikus volt is, nem első sorban az. S mégis, ha meg akarjuk érteni sokoldalú munkásságának vezető eszméit, van annyira szükség az élete különböző fázisaiban kapott benyomások ismeretére, mint akármelyik lírikusnál. Nem úgy gondolom ezt, hogy annyi sokféle minden egyes munkáját életének legszemélyesebb eseményei magyaráznák. Ez a módszere a megértésnek igazán csak a goethei értelemben vett nemesebb alkalmi költészetnek, a nagy lírikusok lirájának vizsgálatánál szükséges. Azonban, hogy Szász Károly olyan fogékony, olyan sokoldalú, olyan termékeny munkása lett a magyar irodalomnak és művelődésnek, úgy gondolom, azt mégis csak a milieu magyarázza, melyben élt: öröklött hajlandóságai, gyermekkori s ifjúkori benyomásai, ifjúkora közéletének lázas küzdelmei, tanulmányai, melyek irodalmi összehasonlításokra s ízlése fejlődésére adtak ösztönzést, irodalmi barátságai és érintkezései, az irodalmi élet szemlélete és különböző alkalmi, melyeknek centrumába került. Mindezen erők eredője: a végesvégig frissen és üdén megmaradt irodalmi kedv és érdeklődés s a vele egyesült akaraterő és vasszorgalom az írói pályára vitték őt s róla mindenféle hivatali elfoglaltság mellett sem engedték többé soha letérni.

Szász Károly íróvá fejlődésére s arra, hogy nemzete közéletében és művelődésében korán részt kérjen magának, nem csekély hatással voltak öröklött hajlandóságai. Eszét, érdeklődése sokoldalúságát, akarata erejét s határozottságát, jellemének fővonásait atyjától, id. Szász Károlytól, a maga idejében nevezetes tudós nagyenyedi tanártól örökölte, ki maga is maradandó nevet vívott ki magának művelődésünk történetében. Az a becses tanulmány, melyben Kemény Zsigmond báró örök emléket állított egykori szeretett tanárának, id. Szász Károlynak, mely betekintést enged az erőnek ama forrásába, melyből a költő Szász Károlynak fejlődése, mint nemes örökségből, merített. Ha látjuk, hogy oly mély emberismerő, minő Kemény Zsigmond, id. Szász Károlyban, az apában sokat talál a költőből, a bölcselőből; ha látjuk, hogy ítélőtehetségét erősnek s kedélyét a behatásokat könnyen fölfogónak és továbbterjesztőnek ismeri; ha látjuk, hogy lelkének páratlan nemes-ségét és kiválóságát bámulja: könnyebben megértjük azt a lelki ős-erőt, mely Szász Károlyban, a fiúban, szinte véges-végig kifogyhatatlan s melyben az ő szakadatlan munkásságra serkentő talizmánja rejlik.

Az öröklött hajlandóságokhoz jótékony erősítő hatással járultak a gyermekkor s ifjúkor benyomásai s tanulmányai, melyekben ugyan-azon léleknek, az apa s egy személyben tanító egyéniségének, alakító ereje érvényesült. Szász Károly költészetének bensősége, a családi életnek szeretete, melynek melegsége erőt ad neki a későbbi óriási munkához, részben gyermekkori boldog otthona emlékeiből veszik tápláló

erejüket. Ha tudjuk, hogy Szász Károly atyja maga is a Bethlen-kollégium jogtanára, később matematikai és physikai tanára és pædagogusa volt; ha látjuk, hogy a fiúval, kinek nagy hajlama volt a klasszikus nyelvekre, ki azonban nem kevésbé szerette a reálművészeteket is, az apa szívesen foglalkozik minden tudományágban, mert jeles tehetségek magvát látja elhintve benne; ha látjuk korai fejlődése mellett harmonikus neveltetését: ismét könnyebben megértjük, miként volt lehetséges, hogy a nemrég elhunyt költő kezdettől fogva oly sok ágba: költészetben, humánus és reálművészetekben egyaránt becses munkásságot tudott kifejteni s az első közé emelkedni.

Az öröklött hajlandóságok s a nevelés és tanulás eredményeiből előálló érdeklődés kitűnő talaj volt Szász Károly lelkében. Ebbe a talajba kerültek azután azok a benyomások, melyek a magyar nemzet közéleti küzdelmeiből keltek. A XIX. századbeli reformkorszak eszméi éppen Szász Károly ifjúkorában mindenkit megragadtak s mindenkit tette sarkalattá, hogy valamiképen részt vegyen a nemzetet fölemelő nagy munkában, mely dicsőséget hozott arra, a ki dolgozott. Id. Szász Károly közéleti küzdelmeit, melyekbe lángoló honszerelme vitte a 30-as években s melyek sok üldöztetést és kellemetlenséget szereztek neki s végre is jogtanárságától való elmozdítását okozták, szintén Kemény Zsigmond értékelí legszebben id. Szász Károly fölött mondott akadémiai emlékbeszédében. A serdülő fiú, a mi leendő lángbuzgalmú írónk és költőnk is láthatta e jeleneteket; láthatta atyját bűbe merülve a hon sorsa fölött; láthatta oly eszmei harcban, melynek folyamán nem kímélte önmagát, s a fejlődő ifjú is értékelte lelkében e küzdelmeket. A lelkesedés, melyet e küzdelmek látványából merített, hazája javáért való munkára hajtotta őt és bizonyára szintén egyik erőforrása volt nyilvános pályájának. Mert a tudomány és irodalom nemcsak Vörösmarty föllépése idején, nemcsak Széchenyi negyedszázadában volt oly tér, melyen a munkálkodó a nemzet előhaladásának és boldogulásának épületét építette. Az a nemes fölfogás, melynek csirái már irodalmunk újjászületésének korában mutatkoznak, hogy az író munkája hazafi-munka, Széchenyi korában köztudattá erősödött s a szabadságharcot megelőző években már kikristályosodva irodalmunk mozgató erői közt szerepelt. Ugyanez az eszme, hogy író és hazafi két atyafi-gyermekek, jegyezte el Szászt Károlyt is, a 18 éves ifjút véglegesen, egy emberöltőnél hosszabb időre, 60 esztendőre az irodalomnak, de ez jegyezte el őt a halhatatlanságnak is.

Ekkor egyúttal megindul rá azon erők hatása, melyek alól többé el nem vonja őt semmi sem; megindulnak irodalmi érintkezései, az irodalmi élet mozgalmaiban való részesség, az irodalom kellő közepén való élet buzdító, ösztönző ereje. S ha a szabadságharc utolsó izgal-

mas hónapjai fölcseréltették is vele rövid időre a tollat a karddal, az irodalomtól mégsem szakadt el többé, a mióta, még 1848 szeptemberében, mint 19 éves ifjú Pestre került s ismeretségbe jutott Vörösmartyval és Petőfivel.

Ez első irodalmi ismeretségek óta Szász Károly több mint fél-századon át szinte napjainkig az irodalmi barátságok egész sorát kötötte meg, így Tompával, Arany Jánossal, Kemény Zsigmonddal s e legjelesebbek mellett kivétel nélkül irodalmunknak úgyszólván minden nagyjával; de egyetlen egynek sem köszönhetett annyit írói pályáján, mint az elsőnek s egyúttal legnagyobbnak: Petőfinek. Petőfi volt az, a ki — akkor maga is Shakespeare fordítására készülvén — Vörösmartyval együtt fölismerte Szász Károlyban a különböző költői egyéniségekhez való könnyű simulását s idegen nyelveknek tanulmányozására, főkép az angol nyelvnek tanulására ösztönözte. Kezébe adta Moore Tamás lírai költeményeit s adott neki hozzá egy angol nyelvtant is. Ennek a két könyvnek használata eredményezte Szász Károly műfordításai hosszú sorozatának első kis kötetét, mely öt évvel később, 1853-ban *Moore Tamás költeményeiből* címen megjelent. Íme, minő csodás előrelátása a magyar költészet nemtőjének, hogy Szász Károly épen azon férfiú ösztönzése folytán indul el munkássága leghasznos-
tevőbb útján, a műfordításban, kinek hivatalan zajos utánpótlóit, a Petőfieskedőket, az irodalom berkeiben elhallgattatni lesz műfordítói pályájának hivatásává.

Ma már mindnyájan tudjuk s iskoláinkban is úgy tanítjuk, hogy Szász Károly, mikor a Gyulai Pállal és Mentovich Ferenczcel még 1848-ban kiadott hazafias költeményfüzére után öt évvel Moore Tamásból fordított kötetével a műfordításban próbálkozott, meglelte igazi s legbecsesebb munkássága terét, melyen a legnagyobb kitartással maradt meg utolsó önállóan megjelent könyvéig, Dantejának a sajtó alól 1900-ban kikerült harmadik részéig. Egy nagy angol lírikus bájos dalainak tolmácsolásával kezdte s az egyetemes irodalom legmélyebb epikusának mesteri fordításával végezte. Ha látjuk, hogy e két végpont közé mily óriási birodalma esik még az édes anyai nyelvünkön az ő jeles fordításában megszólaló idegen nagy költői alkotásoknak; ha látjuk, mint adja Moore után először a nyugati költészetek lírikusait: Bérangert és Lamartinet, Byront és Shelleyt, majd Heinét, Goethét és Schillert; ha látjuk, mint tér rá kisebb lírikusokat bemutató anthológiái után a dráma nagyjaira, Shakespeare legszenvedélyesebb drámáira s Molière néhány klasszikus vígjátékára; ha látjuk, mint követi mindezeket Hugo Viktor *Századok legendáinak*, a *Nibelungénekeknek*, Tennyson *Királyidylljeinek*, mind csupa mély és nehéz epikai alkotásnak mesteri fordítása; s ha látjuk, mint teszi föl műfordítói munkássá-

gára a koronát Dante mindeneknél mélységesebb *Isteni színjátékának* teljes fordításával: rögtön szemünkbe ötlük az a fokozatos haladás és emelkedés, mely pályája e legbecsesebb részének jellemzője, s mely annak a költő fejlődése szempontjából is rendkívül nagy értéket tulajdonít.

Szokatlan s az egyetemes irodalom történetében bizonyára példátlan az a fogékonyság, az a sokoldalúság, az a termékenység, mely Szász Károlyt, a műfordítót jellemzi, melylyel a lírai költemények legfinomabb hangulatait, a shakespearei drámák leghatalmasabb indulatait és szenvedélyeit, a középfelnémet eposz legnagyobb borzalmait s a dantói költészet örvényes mélységeit egyformán megérteni, saját lelkébe átoltvasztani s világosan, mindenkire nézve vonzóan tolmácsolni tudja. S épen ez a fogékonyság, sokoldalúság, termékenység az, a mi Szász Károly munkásságának e részét, műfordítását, művészetté avatta. A művészi műfordítás nem könnyű dolog. Sok ügyességet követel külsőségekben, a nyelv és vers kezelésében, de sok kedvet a mások gondolatkörébe való behatoláshoz is s bizonyos önzetlenséget, a szívnek könnyen érzelmekre hangolhatását. S Szász Károly mindezekben különösen csodálatraméltó talentumnak bizonyult.

Mindezek azonban csak azok a kísérő körülmények, melyeknek közepette Szász Károly jeles műfordításai létrejöttek. Sokkal inkább érdekli a magyar irodalom életének vizsgálóját az a kérdés, minő értékük van e műfordításoknak általában a magyar költészet és irodalom fejlődésében. Mindnyájan tudjuk, hogy bár a jeles, kinek emlékezete fákláját ma meggyújtottuk, még legutóbbi napjainknak is fia volt, műfordításaival mégis már szokatlanul korán, szinte életében irodalomtörténeti alakká lett előttünk s e nemű munkásságának értékére nézve kialakult esztetikai ítélettel, megfontolt és kész irodalomtörténeti tétellel állunk szemben.

Nemzeti irodalmunk története nem egy lapján beszél érdekes és tanulságos dolgokat a magyar műfordítás elsőrendű szerepéről. Mivelhogy az irodalmak rokonok, egymásba ojtva nemesbednek, épen azért e másoló műfaj nem egyszer volt hivatva új utakat, új irányokat honosítani meg irodalmunk fejlődésében. A XVII. századtól kezdve alig volt vezető szerepet játszó írónk, ki legalább egy idegen művet ne fordított volna magyarra. Azt a fölbuzdulást, különböző irányokban való céltudatos megindulást költészetünk mezein a XVIII. század utolsó tizedeiben, melyet irodalmunk újjászületésének szoktunk nevezni, tulajdonképen szintén műfordítások indítják meg Bessenyeinél, Bárótzinál és Pétzelinél, Baróti Szabónál, Rájnisinál s Virágnál, Kazinczynál és társainál s ki tagadhatná, hogy e nagynevű fordítóink munkásságának korszakot alkotó volt a jelentősége? Más időkben s egyes irodalmi műfajok történetében is nem egy példája van annak, mint lett a mű-

fordításnak másoló műfaja új eredeti fejlődésnek kovászává. De a műfordítói irodalom jótékony hatásainak valamennyi példája között legkiválóbb mégis Szász Károly e nemű munkássága, nemcsak azért, mert sokoldalúságánál és termékenységénél fogva mintegy tömegszerűen hatott, hanem azért is, mert oly időkben érvényesült, mikor nem új virágfakadást megindítani, hanem új nemes ojtványok által a virágzás elvadulását megakadályozni lett föladatává.

Nemzeti költészetünk fejlődésében a szabadságharcz után lassankint a visszaesés évei következtek. Igaz, hogy a szabadságharcz előtti nagy korszak néhány jelese, Arany és Tompa, Eötvös és Kemény s mások még munkálkodtak, de ők is a Széchenyi korának reform-eszméiből merített lelkesedésből táplálkoztak, az ő munkásságuk is inkább a dicső küzdelmek 1848-ig terjedő első korszakának visszénye volt. Azután ők is elnémultak lassankint, s mások, a hivatlanok nagy serege, lépett föl helyettök a nyilvánosság előtt. Először azoknak a lázas csapata, kik kizárólag Petőfi hatása alatt állottak, utánozták Petőfit nagyzásaiban, népieskedésében, modorában, a nélkül, hogy jelességeit elérték volna, kiknek mindegyike egy-egy Petőfinek hitte magát, holott csak Petőfieskedők voltak s sujtásos, sallangos érték-telen költészetet űztek; később azok, kiket még ennyire sem ihlettek a nemzeti eszmények, kik csak magyarul írtak, de nem magyarán, s kiknek költészete minden tekintetben idegen maradván a nemzeti ideáloktól, méltán kiérdemelte az Arany Jánostól eredő ironikus elnevezést: kozmopolita költészet. Hiába nézték aggodalommal irodalmunknak e fejlődését nagyjaink, hiába szólaltak meg kritikai munkákban a nemzeti hagyományok nagy védelmezői, maga Arany János, utána Erdélyi János, Salamon Ferencz, Gyulai Pál, a sallangosok költészete, Lisznyay Kálmánék, Szelestey Lászlóék csapata, vígan zajgott tovább a XIX. század ötvenes és hatvanas éveiben.

Ez ellen a megtévelyedés, az ú. n. kelmeiség ellen, mely betegség gyanánt lepte el a magyar irodalom testét, gyógyítószerre volt szüksége a magyar költészetnek. A gyógyítószer egyedül a kritika szava nem lehetett, hanem vele együtt egy irodalmi akció; olyan, mely az ízlés nemesítését tűzi ki czélul s mely olvasóközönségétől megfosztván a sallangos költészetet, így teszi lehetetlenné. S íme a Kisfaludy-Társaság, melyhez általában újabbkori irodalmunk fejlődésének legszebb emlékei fűződnek, mint a hogy megtalálta a múlt század harminczas és negyvenes éveiben a magyar népköltészet gyűjtésének akciójában a szobaköltészet elleni orvosságot s az új fölvirágzás alapját, úgy megtalálta most is a kelmeiség elleni gyógyszert azzal, hogy programjába vette az idegen nagy költői alkotások műfordítását. S e program tulajdonképeni megvalósítója Szász Károly lett, habár mások

is segítették munkájában. Új, egészséges levegőjű világba, az emberiség nagy költői eszméinek világába vivén a magyar költészetet, oly példákat állított kortársai elé, melyek csakhamar kijózanították őket az értéktelen vidékieskedésből s elhallgattatták az egykor zajos és mégis semmitmondó csapatot. Mikor Szász Károly műfordításaiban bemutatván nemzetének úgyszólván mindent, a mi jeleset és nagyot más népek költészete alkotott, ilyen módon a goethei fogalomnak, a világ-irodalomnak, ismeretéhez közelebb vitte nemzetét, hivatásszerű szerepet töltött be irodalmunkban s valóban elévülhetetlen érdemeket szerzett művelődésünk körül.

Mert Szász Károly termékeny műfordítói munkásságának minden egyes alkotása észrevétlenül meg is termette gyümölcseit költészetünk nemesedésében, ízlésünk fejlődésében, művelődésünk alakulásában.

Egyébként Szász Károly műfordításainak benső értékét vizsgálva, úgy látjuk, hogy nála, ki egyenlő sikerrel tolmácsolta a líra, eposz és dráma legkiválóbb művészeinek legszebb alkotásait, ki leggyakrabban csodás hangulatossággal s bámulatos finomsággal tükrözteti vissza a nagyok egyéniségét, alig lehet különbséget tenni az egyes műfordítások értékére nézve. Mindamellet van az ő műfordítói alkotásai között egy, mely Társaságunkat, a philologiai tudomány munkásait különösen érdekli, melyért tudományosságunk nevében is rendkívül hálásak lehetünk neki, s mely azért is kiváló, mert vele irodalmunk becsületbeli ügyének tett nagy szolgálatot. Dante *Divina Commediájának* teljes fordítása ez, mely más irodalmak több rendbeli fordításával szemben az egyedüli teljes magyar Dante s melynek fordításakor Szász Károly egyúttal philologiai munkát is végezett a hozzácsatolt bő és lelkiismeretes bevezetések és jegyzetek összeállításában.

Általában Szász Károly élete imént vázolt főföladatának művelése mellett s a mellett, hogy eredeti költői hivatása s papi és hivatalnoki pályája is bőven és sokszorosán lefoglalták, nem csekély érzéket és érdeklődést tanúsított tudományszakunk iránt. Nemcsak mint a világirodalom történetének egyetemi magántanára, ki a világirodalom nagy eposzairól, Moliéréről, Tennyson Királyidylljeiről tartott magvas előadásokat, nemcsak mint tudós kiadó, ki többek közt tudományos szempontból is jeles Tompa-kiadást rendezett sajtó alá, hanem mint hivatásszerű és szorgalmas irodalomtörténetíró is sorainkba tartozott s Társaságunknak is 1883 óta rendes, 1895 óta tiszteleti tagja volt.

Azoknak az irodalomtörténeti tárgyú könyveknek, tanulmányoknak és értekezéseknek, ismertetéseknek és bírálatoknak sora, melyek egymagukban is egy egész életre való termését tennék ki más, nálánál kisebb munkaerejű írónak, maguk is mint jeles és lelkiismeretes tudóst, az irodalomtörténetben is sokoldalú férfiút, mint egész embert mutatják

be őt. Irodalomtörténeti tárgyú munkáiban is nemcsak a magyar irodalom egyes kérdései, hanem párhuzamban műfordítói sokoldalúságával az egész egyetemes irodalom körére kiterjedő érdeklődések tartották fogva Szász Károlyt. Ki a világirodalom nagy eposzairól, Goethe lírai költészetéről, Schillerről, Horatiusról, a lírai költészet világirodalmi fejlődéséről, a Századok legendájáról és sok más tárgyról értekezett s vizsgálódásaiban akárhányszor önálló véleményt is nyilvánított, ki a magyar irodalomnak is nem egyszer ismeretlen kérdéseit kedvvel kutatta, annak nagy tudásáról, tudós hivatottságáról, mint philologusnak is nem csekély jelentőségéről nem lehet kételkednünk.

Ha megkíséréljük végig gondolni, összefoglalni Szász Károly működését, lassankint kitűnik, hogy szinte lehetetlen — különösen ily rövid emlékezésben — annak a nagy munkának áttekintése, melyet ez az egy férfiú csodás erővel végezett s csakhamar meglátjuk, mily kiemeríthetetlen érdemeinek forrása, melyből az utókor hálás tisztelete meríteni fog. Mikor pedig e majdnem emberfölötti erőből eredni látszó munkát mérlegelni próbáljuk, szinte önkéntelenül tolul eléink a gondolat, hogy Szász Károlyt nemzetünk más, hasonló jótékony hatású s nagy munkásságú halhatatlanaihoz hasonlítsuk. Mindnyájan érezzük, hogy Szász Károly munkásságát Kazinczy és Toldy működésének nagy mértékével kell mérnünk. Nemcsak azért, mert ő is — úgy mint azok — egy emberélet leforgása alatt elkápráztatóan sokat dolgozott, hanem azért is, mert az ő lángbuzgalmának is olyan korszakot alkotó eszmék és fordulatok voltak az eredményei, mint ama nagyok munkájának.

Kazinczy, a nagy és lelkes irodalmi agitátor, belevonta egész nemzetét az irodalmi érdeklődés körébe, valódi irodalmi életet teremtett Magyarországon s ez érdemei messze fölül emelkednek működése minden egyéb részletén; Toldy Ferencz csak nemrég ünnevelt hatalmas arányú munkásságával összefoglalta a magyarnak sok százados irodalmát s bemutatván ezt nemzetének, erőt öntött a magyarnak lelkébe, az elnyomás közepette is erőt a nemzeti életre; de Szász Károly sem maradt el a nagyok mögött, midőn gazdag műfordítói és egyetemes irodalomtörténetírói munkásságával messze perspektivát nyújtott korának és nemzetének az emberi művelődés idegen tűzhelyeire, hogy ez tanulván belőle, okulása irodalmunk és költészetünk újabb virágzásának legyen forrásává.

Az utókor, mely emlékezik, sokat is felejt. Vannak bizonyára Szász Károly nagy terjedelmű munkásságának oly részletei is, melyeknek sorsa a felejtés lesz. Eredeti költői alkotásainak egy része fölött napirendre térnek majd a századok s egyik-másik munkáját egy pár emberöltő mulva csak az irodalom bűvára fogja ismerni. De míg

Shakespeare s Dante el nem évülnek, míg Homerost s a Nibelungokat gyönyörködve olvassa az emberiség, a míg lesz, kit elbájoljon a nagy idegen lírikusok érzelmvilága: addig nem hervad el Szász Károly koszorúja sem, addig nem feledi őt a magyar költészet történetírója s mindaddig elévülhetetlen lesz az ő dicsősége közöttünk, mert ő ama nagyok által lőn nagy, ama halhatatlanok által halhatatlan!

GYULAI ÁGOST.

III. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés!

Most, hogy először van alkalmam a Budapesti Philologiai Társaság évi működéséről számot adni, mulhatatlan kötelességemnek tartom mindenekelőtt hálás köszönetemet nyilvánítani a megtiszteltetésért, a mely ért, s a bizalomért, mely a titkári székbe ültetett. A megtiszteltetést, melynek értékét szememben különösen az a körülmény emelte, hogy egy nagytudományú embernek léphettem örökébe, senki sem érzi jobban, mint az én csekély személyem. Hő igyekezetem lesz, hogy arra a bizalomra, melylyel a t. Közgyűlés tavaly megajándékozott, hivatalos funkcióim cyclusának ideje alatt — erőm fogyatékosságának tudatában bár — de telhetőleg érdemessé tegyem magamat.

Jól tudom, hogy e bizalomnak köszönöm azt is, hogy az elmúlt évben fölolvások szép számmal akadtak. S ezt főleg classicus-philologusainknak az ügyért lelkesedő buzgalmának tulajdoníthatom. 1890-iki titkári jelentésében egyik nagyérdemű elődöm, *Pecz Vilmos*, még fölpanaszolja, hogy a classica-philologiai értekezések, fájdalom, a Közönyben és a Társaság ülésein aránylag csekély tért foglalnak el, s hogy ez a jövőre ne így legyen, azért különösen kíváncsnak tartja, hogy ebbeli törekvéseinket a kipróbált szakerők minél nagyobb csoportja állandó támogatásban részesítse. A mit akkor *Pecz Vilmos* oly nagyon óhajtott, azt mindjobban meghozták az utolsó évek, nevezetesen a lefolyt 1905-iki is, melyben hét fölolvásos ülést tartott a Társaság. Ezeken a classica-philologiai előadások, következményeképen annak, hogy más társaságokban nehezen juthatnak vendégjoghoz, kellőképen voltak képviselve. Így febr. 11-én *Latkóczy Mihály* A mythológiáról és egynémely segédtudományairól értekezett, ugyanó nov. 8-án A pathologiai elemről Euripides Heraklesében, apr. 12-én *Hornyánszky Gyula* A görög művelődéstörténetről; máj. 18-án *Vértesy Jenő* Iliászfordításának egy részletét mutatta be Követség Achilleushoz czímen, okt. 11-én *Cserép József* Bérardnak az Odyszeiáról írt munkáját ismertette, decz. 15-én *Némethy Géza* Lygdamus magyarázatához szolgál.

tatott érdekes adalékokat, *Finály Gábor* szamosújvári római fölíratokat mutatott be szemléletesen, *Vári Rezső* pedig Byzantiumi hadi írók hagyományához czímen értekezett; utóbbi márcz. 8-án A classica-philologia rendszere czímen saját elméletét ismertette. E kilencz föl-olvasás mellett azonban a modern philologia művelésének is jutott tér: febr. 11-én *Sebestyén Károly* Shakespeare Athéni Timon-járól olvasott föl, márcz. 8-án Császár Elemér bemutatta *Czeizel János*nak Kazinczy és a nemzeti színészet cz. értekezését, máj. 18-án *Szigetvári Iván* Brunetiére legújabb munkáját ismertette, okt. 11-én *Schmidt Henrik* a középfelnémet mennyiségi és minőségi hangváltozásról tartott föl-olvasást, *Siegescu József* pedig a hazai születésű Cipar Timóteusz emlékezetét elevenítette föl. Ehhez a 14 fölolvasáshoz hozzájárult még nov. 8-án *Vértesy Dezső*nek az ind philológiába vágó fordítása Kalidasa Vikramorvasijából. A fölolvasások egyike-másika Társaságunk Köz-lönyében jelent meg, mások meg fognak jelenni, ismét mások egyéb helyen láttak vagy látnak napvilágot. Mindenesetre a Társaság sok-oldalú működését tükröztetik vissza, miként folyóirata az Egy. Phil. K. is, mely szakavatott és buzgó szerkesztőink vezetése mellett az 1905. évvel XXIX. évfolyamába lépett és 14 classica-philologiai, 14 modern philologiai s két vegyes philologiai értekezésen kívül számos könyvismertetést és apróbb cikkselyt hozott 85 munkatárs tollából, kik között *Becker Pülöp Ágost*, *Concha Győző*, *Hegedűs István*, *Heinrich Gusztáv*, *Katona Lajos*, *Némethy Géza*, *Pauler Ákos*, *Pecz Vilmos*, *Petz Gedeon* s *Ponori Thewrewk Emil* nevei szerepelnek.

Hanyatlásról tehát semmi okunk sincsen beszélni, csüggetegségre semmi alap nincsen. Régi munkásaink munkaereje nem csökkent, kedvök nem szállott alá. Mind a régi szeretet tüzetől hevülünk s a régi ideálokért egyformán küzdünk minden erőnkből. De, sajnos, működésünk nem bírja a társadalom rokonszenvét. Talán a következő oknál fogva. A mi közönségünk a philologusban még mindig csak nyelvészt, grammatizálót lát, legjobb esetben irodalomtörténészt, mert Társaságunk hosszú időközön keresztül — úgyszólván kizárólagosan — a philológiának csak ezt a két ágát művelte s nem törekedett arra, hogy területét növelje s a határokat kijebb tolja, úgy, a hogyan az a classica-philológiának a külföldön győzelmesen sikerült. Valóban, ha Társaságunkban otthonra lelnek mindazok a tudományágak, melyek az emberi szellem nyilvánulásának történeti megismerését tűzik ki célul maguk elé, ha ez a Társaság mintegy *Θεσπύλεια* lesz mindazoknak, kik a letűnt emberiség korszakainak vizsgálatában a mindig keserű jelen ámitásai elől nobilis lélekkel, de elszánt tetterővel egy-egy szebb világ. búvkörébe húzódoznak vissza, hirdetvén, hogy *egyoldalú* történeti föl-fogások és szempontok kényszerzubbonya a legkiálthatatlanabb szellemi,

zsarnokság, s a történeti kutatásban a minden oldalról való, tehát a philologiai módszerrel történő megvilágosítás vezethet csak kielégítő célhoz, le fogjuk fegyverezni azokat, kik bennünk nagyjában pusztá grammatizálókat látnak. Elnémulnak a philologia Coriolanusai, kik becsvágyukat nem tudván a Társaság keretén belül kielégíteni, hovatovább ellenséges táborból lövöldözik reánk nyilaikat. Az ügy szeretete s egy erős benső meggyőződés ott tartja majd az illetőt azon zászló közelében, melyre fiatal korában fölesküdt s nem fogja el majd valamiféle morbus Hungaricus, mely tüstént akkor lép föl, ha az egyéni ambíció kellő kielégítést nem talál, s mely magával hozza, hogy a beteg ezer apró vexatióval gyöttri legközelebbi hozzátartozóit.

Nem dicsekedhetünk a hírlapirodalom rokonszenvével sem. Működésünket jobbra figyelmen kívül hagyja. Itt sokszor végtelenül kis okok bírják ellenséges állásfoglalásra: eljátszotta például egy-egy merész mondással egy akadémiai dignitárius a hírlapirodalom rokonszenvét, legott lesz újság, melynél eljátszotta a philologiai társaság is talán csak azért, mert az Akadémiában ülésezik vagy tisztikarában egy más akadémiai dignitárius foglal helyet. Úgy szerepelünk, mint kik az ócskába, a rozogába kapaszkodunk bele, mint a maradiságnak bízogó rokkantjai; mivel valamikor a kevésbé komoly hírlapoknak nem egy munkása fiatal korában küzdött a görög és latin nyelv elemeivel, mohón kapják föl és kopogtatják tovább az «emberbutítás»-nak fülbe-mászó jelszavát s a hála egy nemével sorakoznak azon Társaság mellé, mely önérzetüket ismét fölegyenesíti s a philologusokat jelentvén ki korlátoztaknak, visszaadja őket megint a társadalomnak, mely regenerálását attól várja, ha mentől kevesebb önzetlenség uralkodik benne s ha mentől kevesebben tudnak görögül és latinul.

De sem a társadalom, sem a hírlapirodalom antipatiája nem tántorít el minket az egyszer kitűzött célok katonás követésétől! Működésünk évről-évre belterjesebb lesz, bátran mondhatjuk, mind mélyebben barázdálunk. Hála egy nemeskeblű Mäcenásunknak, *ruszti Ruszt József* udvari tanácsos bőkezűségének, ki 6000 koronás adományával anyagi zavarainkból kimentett, az 1906. évben eléggé consolidált költségvetéssel folytatjuk immár több mint 30 éve megkezdett — bátor kevés anyagi, de annál több szellemi haszonnal járt — munkánkat s kiterjesztvén működésünket a folyó évvel a vidékre is, élünk a reménynek, hogy az önzetlen történeti kutatás iránt való lelkesedést átplántáljuk a vidék művelt gócpontjaiba is. Ha valami mégis elcsüggeszt, ha valami mégis megdöbbszent, úgy megdöbbszent az, ha egy-egy lelkes hívünket, egy-egy nemes munkatársunkat elszóltítja körünkől a kérlelhetetlen halál. Nem érzem magamat hivatva kifejezést adni bővebben ama súlyos veszteségnek, mely minket kitűnő

tiszteleti tagjainknak, ú. m.: *József kir. herczegnek, Kuáin Géza grófnak*, a kiváló orientalistának és *Szász Károlynak*, a jeles költő, író és nagynevű műfordítónak halála következtében ért, róluk részben imént történt kegyeletes megemlékezés részben még történni fog, de azért nem kevesebb sajnálattal és mély megilletődéssel vettük azoknak a gyászos elhunytát is, kiknek ugyan nem adatott oly jelentékeny mértékben művelni a philológiát, mint az említetteknek, de kiket a philologia szeretete szívünkhez csatolt. Így első sorban fájlaljuk *Szilasi Mórnak* 1905. máj. 15-én Kolozsvárt bekövetkezett halálát. Hat lustrumon át volt hűséges tagunk. Jeles összehasonlító nyelvész, ki először a classica-philologia iskolájában, majd Budenz József és Curtius György hatása alatt fejlődve, maradandó értékű munkákkal gazdagította irodalmunkat s Közlönyünkben is egy érdemes értekezést közölt «A verbalis előtagú összetett szavakról Homerosnál». Fájlaljuk *Széchy Károlynak* folyó évi jan. 3-án történt elhunytát, ki alig hogy Társaságunkba belépett, ismét elköltözött körünkől. Sajnáljuk *Naményi Lajosnak*, az írónak halálát, ki 1887 óta volt tagja Társaságunknak s Közlönyünkben egy ideig irodalmunk hatását a külföldön kísérte figyelemmel, Schillerét pedig hazánkban, könnyű tollú könyvismertetéseket közölt a Közlönyben; sajnáljuk *Esztegár László*, múzeumi tisztviselő korai halálát, ki Közlönyünknek szintén munkatársa volt, *Bohdaneczky Lajosét*, ki folyóiratunkban a külföldi irodalom egy és más termékét ismertette, *Hajnal Imrét*, *Kern Antalét*, *Tomozsy Endrét* és *Kugel Sándorét* egyaránt! Sírjaikra szomorú asphodelos-virágokat ültet kegyelettel képzeletünk.

Noha a Társaságot ezek a súlyos veszteségek megpróbálták, létszáma tekintetében még mindig bizonyos csekély haladásról beszélhetünk. 1904 végén 840 volt a tiszteleti, alapító, rendes, rendkívüli és előfizető tagok száma, 1905 végén 852. De a mint azt már közvetlen elődöm méltán hangoztatta, az eredménynyel még nem szabad megelégedve lennünk, a vidék még nincsen eléggé megnyerve a mi eszméink számára. A vándorgyűlések lesznek hivatva a vidéket jobban tájékoztatni törekvéseinknek magasztos iránya felől. Mindazáltal bizonyos, hogy még akkor sem állapodhatunk meg, ha vagy 100—150 taggal gyarapodik is Társaságunk létszáma. A Társaságot lehetőleg virágzó társasággá kell emelni. Ezt úgy érhetjük el, ha — mihelyt idejét elérkezettnek látjuk — mennél több sectióra bontjuk, melyekben az érdeklődő zavartalan szellemi kielégítést talál, de viszont kerekeit úgy megnagyobbítjuk, a hogy az a philologia szó fogalmából és tudományunk természetéből önként következik. Teljes erőnkől oda kell hatni, hogy a rokon társaságok, ú. m. a történeti társulat, a régészeti, a numismatikai, a magyar nyelv-művelő társaság anyagi

tőkéikkel és szellemi erőtartalmukkal Társaságunkba beleolvadjanak olyaténképen, hogy keretein belül sectiók alakjában régi céljaikat tántoríthatatlanul követhessék. Megalakulna így egy nagy Társaság a tagok nagy létszámával, erkölcsi súlylyal és tekintélyvel a nemzet előtt, pendantja a virágzás magas fokán álló Természettudományi Társulatnak, bizonyára saját helyiséggel, kiadványok egész sorozatával. Első küzdő tere volna a tudományokat szerető, humanisztikus képzettségű társadalomnak, a m. t. Akadémia első két osztályának előkészítő iskolája.

Megvallom, messze révedezett tekintetem. De Társaságunk túlélte volna magát már, előregedett és elernyedtt volna, ha nagyobb életcéljai már nem volnának. Anyagias gondolkodású, mindent a gyakorlati haszon szempontjából mérlegelő társadalmi rétegek fölvilágosításában és irányításában fenkölt és nemes szerepe lehet még a mi tömörültségünknek. Hadd menjünk, t. Közgyűlés, ezzel az erős bizalommal hitünk szerint új célok felé!

VÁRI REZSŐ,
első titkár.

IV. A vidéki vándorgyűlések dolgában kiküldött bizottság javaslata.

Tisztelt Közgyűlés!

A Budapesti Philologiai Társaságnak XXX. r. közgyűlése *Hegedűs István* alelnöknek abbéli indítványát, hogy «a Társaság rendezzen időnkint vándorgyűléseket a vidéki szellemi középpontokban, első sorban Kolozsvárott», áttette tárgyalás végett a választmányhoz. A választmány október havi ülésén megbízta az első titkárt idevágó javaslat készítésével, ki a novemberi ülésen e javaslatát beterjesztvén, a választmány *Hegedűs István* elnöklete alatt *Hornyánszky Gyula* és *Négyesy László* választmányi tagokat küldte ki e javaslat revideálására. A bizottság feladatát teljesítvén, a revideált javaslatot a választmány decemberi ülése elé terjesztette, mely azt elfogadván a bizottság előadója útján a XXXI. közgyűlésnek jóváhagyás céljából benyújtja.

Ismeretes, hogy tudományos jellegű vándorgyűléseket hazánkban pl. az országos tanáregyesület s a hazai orvosok és természetvizsgálók szoktak tartani, Németországban — mint ugyancsak tudjuk — a philologusok és tanférfiak, s e vándorgyűlések nem kis mértékben bizonyultak alkalmasaknak az ott elhangzott és megvitatott eszméknek szélesebb körökkel való megismertetésére. Bebizonyosodott, hogy az új környezet, melyhez a társaságok és egyesületek fölvetett eszméikkel fordultak, fogékonyabb, mint a régi megszokott, s a közönség a közvetlen és személyes ismerkedésnek hatása alatt új lelkesedésre kap.

Ez a lelkesedés visszahat a vándorgyűlés tagjaira is, kiket a megszkott és rendes feladatoktól eltérő szerepkör újult erővel aczélok, eredeti conceptiókkal termékenyít meg s az egymás közt való érintkezésben nemesebb buzgalommal, versenyző kedvvel és egymás iránt érzett jóindulattal tölt el. Azért a BPhT.-ra is fölötte üdvösnek tartható egy első sorban Kolozsvárt, azután évenként pl. Pozsonyban, Szegeden, Kassán, Fiumében stb. lefolyó vándorgyűlésnek a létrejövetele.

A mi az *időt* illeti, két időszak nem igen jöhet számba: a tanév vége s a tanév eleje. A tanév végén az Orsz. Tanáregyesület szokta tartani vidéki közgyűlést, a tanév elejét financiaális szempontok s a beíratkozások miatt hagyhatjuk figyelmen kívül. Marad csak Husvét és Pünkösöd tája. A Nagyhetet a kath. intézetekben tartott exercitiumok miatt nem javasolhatjuk, nem is igen alkalmas a gyűléssel járó ünnepek tartására. Viszont Pünkösöd alkalmas időtája egy-egy vidéki kirándulásra nagyon is csábítaná a fővárosi tanári kart, noha az érettségi vizsgálatok megtartása itt-ott egyesek elé akadályokat fog gördíteni. A Pünkösöd vasárnapját megelőző két napot kell legalkalmasabb időpontnak tartani.

A vándorgyűlés *szervezését* illetőleg a választmány a következőket hozza javaslatba:

Azon kérdésre nézve, hogy a vándorgyűlés mely vidéki szellemi középpontban tartassék meg, rendszerint a közgyűlés határoz az esetleg beérkezett meghívások, illetőleg az elnökség javaslata alapján. A vándorgyűlés szervezése és rendezése céljából az elnökség helyi bizottságot kér fel, melynek elnöke a Társaságnak az illető helyen lakó valamelyik választmányi tagja s a mely magát a helybeli tudományos, illetőleg tanári és társadalmi körökből *hét* tagra kiegészíti. E bizottság készíti el a vándorgyűlés azon évi programját, melyet a Társaság választmánya esetleges módosítások fenntartása mellett jóváhagy, s ugyane bizottság gondoskodik a helyiségről, az elszállásolásról, a helyi társadalom érdeklődésének a fölkelteséről és az esetleges kiállításokról és szórakozásokról is. A vándorgyűlés tisztikarában lehető fontos szerep juttatandó a helybeli tudósoknak, illetőleg társasági tagoknak, így a gyűlés vezetésének nagy részét, valamint a sectiók ülésein való elnöklést helybeliekre kell bízni. A vándorgyűlést azonban a Társaság tiszteletbeli elnöke, ill. elnöke, akadályoztatásuk esetén annak alelnöke nyitja meg.

A felolvasásokat illetőleg a Philologiai Társaság közgyűlése a következő megszorításokkal lép a vándorgyűlés intéző bizottsága elé: 1. Egy-egy felolvasásnak az ideje maximum 20 percz. 2. Csak oly felolvasások kívánatosak, melyek vagy ki nem forrott tudományos kérdésekről nyújtanak tanulságos átnézetet vagy új problémákat olda-

nak meg. 3. Fordítások és könyvismertetések ki vannak zárva. 4. A felolvasások nyelve természetszerűen a magyar.

A megnyitás után a gyűlés két sectióra oszlik, egy classica-philologiaira s egy modern philologiaira. A vándorgyűlési bizottság elnöke ezek egyikében okvetetlenül elnököl. E két sectión kívül létesíthető esetleg egy vegyes sectio, ha a bejelentett felolvasások néhány oly természetű, hogy a két sectio egyikéhez sem utalható. A classica-philologiai sectióhoz a byzantiumi philologia, az összehasonlító indogermán nyelvészeti s a román (francia-olasz-oláh) philologiai előadások is tartoznak, a modern philologiaihoz a magyar, germán és szláv philologiai előadások s a turáni összehasonlító nyelvészetiek.

A vándorgyűlés adminisztratív költségeire a Társaság egy-egy részvevője két koronát fizet előre; nem-tag öt koronát, melyért ugyanazokban a jogokban és kedvezményekben részesül, mint a két koronát fizető tag. Ezt az összeget a helybeli bizottság pénztárosának a czímére küldi be április hó 10-ig. A bizottság pénztárosa a költségekről a Társaság pénztárosának írásban számot ad. E számadást a BPhT. pénztárosa a választmányynak mutatja be, a költségek hovafordítását illetőleg a közgyűlésnek felelősséggel nem tartozik. A vándorgyűlésre jelentkezettnek csak az tekintetik, ki a beküldött 2, ill. 5 korona fejében tagsági igazolványt kapott a Budapesti Philologiai Társaság első titkárának vagy helyettesének s a vándorgyűlés intéző bizottsága pénztárosának az aláírásával. Csak az ilyen igazolványos tagok tekintetnek a vándorgyűlés teljes jogú tagjainak. A felhívás a vándorgyűlésre a Közlöny márcziusi füzetének borítékján teendő közzé, az idő és a részletes program a májusin.¹⁾ A felolvasásokat április 1-ig kell bejelenteni. Minden résztvevő bejelenti ez időpontig részvételét, névsorukat az Egy. Phil. K. májusi füzete hozza. Egy-egy felolvasásról $\frac{1}{2}$ ív terjedelméig, de a szerkesztőség belátása szerint rövid kivonatban is a Közlöny referál.

E pontozatok a vándorgyűlés intéző bizottságának szigorú miheztartásul szolgálnak.

Budapest, 1906. jan. 10.

HEGEDÜS ISTVÁN,
bizottsági elnök,

HORNÁNSZKY GYULA,
bizottsági tag,

NÉGYESY LÁSZLÓ,
bizottsági tag.

¹⁾ Fölkérjük Társaságunk választmányának vidéki tagjait, hogy e kérdéshez hozzászólva tegyék meg észrevételeiket, esetleg meghívásaikat, lehetőleg még február 10-ig, Vári Rezső első titkár czímére (Budapest, II. Krisztina-körút 31). Szerk.

V. A pénztárvizsgáló-bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Alulírtak, mint a Budapesti Philologiai Társaság választmányától kiküldött pénztárvizsgáló bizottság tagjai, f. évi januárius hó 6-án délután a pénztáros lakásán megbízásunkat teljesítvén, van szerencsénk eljárásunk eredményéről a következő három számadást bemutatni.

A) alatt előterjesztjük a Társaság 1905. évi zárószámadását, szembeállítván a múlt évi előirányzatot az elért eredménnyel. Bevételei előirányoztatott 10.464 K 30 f., az eredmény lett 16.834 K 54 f., vagyis 6370 K 24 f.-rel kedvezőbb a bevételi eredmény az előirányzatnál. Ebben 6000 K több bevételnek eredetéről a titkári jelentés már beszámolt; 370 K 24 f. több bevétel pedig az előfizetési pénzekenél és a rendes tagdíjaknál állott elő. Kiadásul 10.464 K 30 f. volt előirányozva; ellenben kiadtunk 16.661 K 71 f.-t, vagyis 6197 K 41 f.-rel többet, a mi a több bevételnek szükségképi folyamánya volt, annál is inkább, mivel a bevételi többlet zömét a társaság épen terheinek törlesztésére kapta, s ez összeg valóban a társaság tartozásainak kifizetésére fordított.

B) alatt előterjesztjük Társaságunk 1905. évi vagyonmérlegét, mely 5952 K 33 f. vagyonnal szemben 391 K 93 f. terhet, azaz 5560 K 40 f. tiszta vagyont tüntet fel. A helyzet javulása a múlt évi 897 K 68 f. hiánnyal szemben 6458 K 08 f.-re rug.

C) alatt bemutatjuk az 1906. évi költségvetést 10.488 K 83 f. bevételről és 11.457 K 95 f. kiadásról. Nem került ki figyelmünket, hogy ez összeállításban 969 K 12 f. hiány mutatkozik; ellenkezőleg készakarva állítottuk össze a költségvetést olyképen, hogy a t. Közgyűlés tisztán lássa mind a szükségleteket, mind a fedezetet, illetőleg a kettőnek aránytalanságát. A kiadás rovatában az első cím alatt előirányoztuk a Franklin-társulatnál még fenmaradt 391 K 93 f. tartozás letörlesztését, a Közlönyt 1906-ra 55 ív terjedelemben, valamint előirányoztuk azt a fájdalom, igen kedvezőtlen időben bekövetkezett drágulást, a mi a nyomdai viszonyokban beállott s a mi bennünket 10%-nyi áremelkedés formájában érint. Az 55 ív eddigi nyomdai költsége 5370 K 02 f., az ezutáni 530 K-val több lesz.

A hiány eltüntetésének csak két módja lehetséges. Az egyik az, hogy a bevételt kellene valamikép tetemes módon, mintegy 1000 K-val fokozni; ez azonban a taggyűjtés buzgóságán és esetleg áldozatkészségén fordulván meg, költségvetésileg előirányozható nem volt. A másik lehetőség, sőt jóformán kényszerűség, a kiadások csökkentése. A bizottság kénytelen bejelenteni, hogy a Közlöny ívszámának 50-re korlátozása az egyetlen mód, melylyel az egyensúly — a nyomdai áremelkedést figyelembe véve — némiképp fenntartható. Az 5 ív révén 536 K 36 f. megtakarítás érhető el, s ez esetben, ha adósságot nem törlesztünk is, de tartozásaink emelkedni sem fognak. Igen sajnálja a bizottság, hogy a szerkesztői és írói tiszteletdíjaknak annyira kívánatos és méltányos felemelését ezúttal nem indítványozhatja, ellenkezőleg kénytelen arra kérni a Közgyűlést, hogy utasítsa a választmányt a Közlöny terjedelme költségvetésileg megállapított mértékének szigorú szemmel-tartására.

A bizottság a pénztári ügyvitelt és az értékeket ezúttal is minta-

Melléklet a pénztárvizsgáló bizottságnak 1906. évi január hó 10-én kelt jelentéséhez.

4) A Budapesti Philologiai Társaság 1905. évi zárószámadata.

Idő: 1905. január 1-től december 31-ig. Pénztárkönyv: 361 lap 1 tételtől 463 lap 1183 tételig.

Rovat	B e v é t e l		E l ő r e n d e l t		Rovat	K i a d á s		E l ő r e n d e l t	
	kor.	fill.	kor.	fill.		kor.	fill.	kor.	fill.
1 Pénzmaradvány 1904. december 31-én	172	30	172	30	1 Az 1903. 9-1904. 9. fizetékért	5,410	23	5,410	23
2 Előfizetés 1905-re	2,300	—	2,426	20	2 Az 1904. 10-1905. 10. fizetékért	—	—	6,000	—
3 Rendes tagdíj 1905-re	4,400	—	4,708	16	3 Széktitkársági költségek	528	07	528	07
4 Rendkívüli tagdíj 1905-re	500	—	440	54	4 Özlemszalagok irásáért	126	—	126	—
5 Rendes tagdíjhátralék	500	—	445	50	5 Irói tiszteletdíjak	1,700	—	1,690	—
6 Rendkívüli tagdíjhátralék	70	—	89	—	6 Szekereszókknak	800	—	800	—
7 A Közlöny elindításából	40	—	44	20	7 Pénztárutóknak	1,000	—	1,043	63
8 Kamatok	182	—	182	74	8 Szolgáknak	50	—	50	—
9 A M. Tud. Akadémia segélye	2,000	—	2,000	—	9 Irodai költségek	550	—	629	25
10 Ruszt József adománya	—	—	6,000	—	10 Egyéb nyomtatványok	100	—	234	59
11 Külföldre bevételek	100	—	177	50	11 Külföldre kiadások	—	—	1	54
12 Idegen pénzek	200	—	148	40	12 Idegen pénzek	200	—	148	40
Összesen	10,464	30	16,834	54	Összesen	10,414	30	16,661	71

A megvizsgált pénztárkönyvvel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találunk.

Budapest, 1906. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Négyesy László.

Gyulai Ágost.

Bleyer Jakab.

B) A Budapesti Philologiai Társaság 1905. évi vagyonmérlege.

Rovat	V a g y o n	kor.	fill.	Rovat	T e h e r	kor.	fill.
1	Pénzmaradvány 1904 decz. 31-én ---	172	83	1	Az 1905. évi 10. fiz. nyomd. költs. háír.	391	93
2	Alapítvány: 4,200 k. n. é. koronajáradék	4,045	95				
3	" készpénzben ---	117	05				
4	Rendes tagdíjhátralék ---	821	—				
5	Rendkívüli tagdíjhátralék ---	133	50				
6	Előfizetési hátralék ---	12	—				
7	A Közlöny raktári készlete ---	600	—				
8	Az irodai felszerelés értéke ---	50	—				
	Összesen ---	5,952	33		Összesen ---	391	93

A könyvekkel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találjuk.
Budapest, 1906. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Négyesy István.

Gyulai Ágost.

Bleyer Jakab.

C) A Budapesti Philologiai Társaság 1906. évi költségelőirányzata.

B e v é t e l					K i a d á s										
Rovat		Az 1905. évi eredmény	kor.	fill.	Az 1906. évi költség- előirányzat	kor.	fill.	Rovat		Az 1905. évi eredmény	kor.	fill.	Az 1906. évi költség- előirányzat	kor.	fill.
1	Pénzmaradvány	---	---	172	30	172	S3	1	A Közlöny nyomdai költsége	---	---	5,410	23	6,291	95
2	Előfizetés 1906-ra	---	---	2,426	20	2,400	---	2	Széktudási költségek	---	---	528	07	530	---
3	Rendes tagdíj 1906-ra	---	---	4,708	16	4,600	---	3	Címzaszalgokért	---	---	126	---	126	---
4	Rendkívüli tagdíj 1906-ra	---	---	440	54	400	---	4	Írói tiszteletdíjak	---	---	1,690	---	1,700	---
5	Rendes tagdíjhátralék	---	---	445	50	400	---	5	Szerkesztőknek	---	---	800	---	800	---
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	---	---	89	---	80	---	6	Pénzármoknak	---	---	1,043	63	1,000	---
7	A Közlöny eladásából	---	---	44	20	40	---	7	Szolgáknak	---	---	50	---	50	---
8	Kamatok	---	---	182	74	186	---	8	Írói költségek	---	---	629	25	600	---
9	A M. T. Akadémia segélye	---	---	2,000	---	2,000	---	9	Egyéb nyomtatványok	---	---	234	59	200	---
10	Külföldi bevételek	---	---	177	50	100	---	10	Külföldi kiadások	---	---	1	54	10	---
11	Idegen pénzek	---	---	148	40	150	---	11	Idegen pénzek	---	---	148	40	150	---
	Összesen	10,834	54	10,488	83				Összesen	10,661	71	11,457	95		

Budapestben, 1906. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Négyesy Irátszló.

Gyulai Ágost.

Beyer Jakab.

szerű rendben találta s indítványozza, hogy a t. Közgyűlés Cserhalmi Samu pénztárnok úrnak példás buzgóságáért elismerése és köszönete nyilvánításával adja meg a felmentést.

Budapest, 1906. jan. 6.

NÉGYESY LÁSZLÓ   GYULAI ÁGOST   BLEYER JAKAB
a számvizsgáló bizottság tagjai.

VI. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaság választmányának 1906. januárius 10-én, az évi közgyűlést megelőző üléséről.

Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Vári első titkár, Császár szerkesztő, Cserhalmi pénztáros, Bermüller, Cserép, Finály, Gyulai, Hornyánszky, Katona, Kempf, Maywald, Négyesy, Némethy, Petz, Pruzsinszky, Szinnyei, Timár, Váczy vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. Az alapítványok összege 4173 K, ebből értékpapirban 4045 K 85 f., postatakarékpénztárban 127 K. 05 f.

2. Társaságunk tagjai közül újabban elhunyt Széchy Károly dr. budapesti egyetemi tanár, rendes tag.

3. Új rendes tagok 1906-tól Bezard Lucien budapesti egyetemi helyettes tanár (aj. Katona), Endrei Gerzson beregszászi főgymn. tanár és Tihanyi Gál komáromi benczés tanár, volt rk. tag (aj. Császár).

4. A pénztárvizsgáló bizottságnak a közgyűlés elé terjesztendő jelentését a választmány a maga részéről is tudomásul veszi, a pénztárosnak ügybuzgalmáért köszönetet mond és neki a fölmentvényt megadja; egyúttal helyeslőleg tudomásul veszi a választmány a pénztárvizsgáló bizottság ama, szintén a közgyűlés elé terjesztendő indítványát is, a mely szerint a pénzügyi egyensúly fentartása céljából a Társaság folyóiratának ívszáma 55-ről 50-re szállíttassék le.

5. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

VII. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak 1906. évi január 10-én tartott XXXI. rendes közgyűléséről.

Elnök: Heinrich Gusztáv.

Jegyző: Vári Rezső.

Jelen voltak: Hegedüs István alelnök, Bleyer Jakab második titkár, Császár Elemér szerkesztő, Cserhalmi Samu pénztáros, Alexics György, Bermüller Ferencz, Császár Ernő, Cserép József, Darkó Jenő, Donáth Benő, Dézsi Lajos, Ferenczy Árpád, Finály Gábor, Gedeon Alajos, Gombocz Zoltán, Gröger Rezső, Gulyás Pál, Gyulai Ágost, Gyomlay Gyula, Hegedüs Béla, Hornyánszky Gyula, Horváth Gyula, Hoffmann Frigyes, Incze József, Jacobi Károly, Katona Lajos, Kempf József, Knubels Rezső, Kovalovszky János, Márfly Oszkár, Maywald József, Melich János, Miklós Elemér, Miklós Ferencz, Morvay Győző, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Prónai Antal, Pruzsinszky János, Schaefer Vilmos, Schuster Alfréd, Siegescu József, Solymossy Sándor, Szabó Viktor, Székely István, Szigetvári Iván, ifj. Szinnyei József, Szkunzevics Kornél, Timár Pál, Tolnai Vilmos, Váczy

János, Várdai Béla, Vértessy Jenő, Vikár Béla, Viszota Gyula, Wirth Gyula, Zlinszky Aladár (60).

1. Az elnök felolvassa az EPhK. XXX. évf.-a 153. s k. lapjain megjelent megnyitó beszédét.

2. *Gyulai Ágost* r. tag emlékbeszédet mond néhai Szász Károly t. t. fölött. (L. az EPhK. 156. s k. lapjait.)

3. Az elnök indítványozza, hogy a titkári és pénztári jelentések felolvasása alatt az indítványára kiküldött szavazatszedő bizottság, miután a szavazatokat összeszedte, a melléktérben megejtse a scrutiniumot, s e célból a bizottság tagjaiul Timár Pál, Finály Gábor és Schuster Alfréd r. tagokat hozza javaslatba. A közgyűlés az indítványt elfogadja, a szavazatszedő bizottság összegyűjti a szavazatokat s a melléktérben vonul.

4. Az első titkár felolvassa az EPhK. 164. s k. lapjain közölt évi jelentését, melyet a közgyűlés tudomásul vesz.

5. Négyesy László választmányi tag mint bizottsági előadó felolvassa a választmánynak a vidéki vándorgyűlések dolgában kiküldött bizottsága előterjesztését, melyet a közgyűlés elnök indítványára az EPhK. februári füzetében kinyomatni rendel azzal az utasítással, hogy a szerkesztő intézen felhívást a vidéki választmányi tagokhoz megjegyzések tétele végett, a választmány pedig csak akkor rendezzen vándorgyűlést az 1906. évben, ha erre minden föltétel megvan, ellenkező esetben csak az 1907. esztendőben, a helyhez pedig mindjárt eleve ne kösse magát.

6. Bleyer Jakab előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését a Társaság 1905. évi bevételeiről, kiadásairól és vagyonmérlegéről, továbbá az 1906. évi költségelőirányzatról. (L. az EPhK. 171. s k. l.-t.).

A közgyűlés a jelentést elfogadja utasítván a szerkesztőket, hogy a Közlönyt csak 50 ívnyi terjedelemben adhatják, Cserhalmi Samu pénztárosnak pedig az elmúlt 1905. évre a fölmentvényt megadja s buzgó működéséért köszönetet szavaz.

7. A szavazatszedő bizottság elvégezvén feladatát, Timár Pál kihirdeti a szavazás eredményét, melynek értelmében 56 szavazattal tiszteleti taggá választatott *Ruszt József*. Budapesti választmányi tagok lettek: Bermüller Ferencz (48), Cserép József (56), Dézsi Lajos (55), Fináczy Ernő (55), Finály Gábor (57), Gedeon Alajos (42), Gyulai Ágost (54), Hornyánszky Gyula (56), Incze József (56), Katona Lajos (57), Kempf József (52), Kuzsinszky Bálint (57), Latkóczy Mihály (56), Maywald József (57), Melich János (55), Négyesy László (57), Némethy Géza (57), Pap Ferencz (51), Pecz Vilmos (57), Petz Gedeon (57), Pruzsinszky János (55), Riedl Frigyes (57), Schmidt József (57), Simonyi Zsigmond (55), Székely István (56), ifj. Szinnyei József (57), Timár Pál (55), Váczy János (57), Wirth Gyula (54) és Zlinszky Aladár (57); azonkívül kaptak még szavazatot a köv. fővárosi r. tagok, ú. m. Darkó Jenő (1), Donáth Benő (1), Erdélyi Lajos (1), Fiók Károly (1), Gombocz Zoltán (3), Gulyás Pál (1), Kmoskó Mihály (1), Morvay Győző (27), Siegescu József (1), Szigetvári Iván (1), Szinnyei Ferencz (2), Szőke Adolf (1), Vértessy Jenő (8), Vikár Béla (1), Zsámboki Gyula (1). Vidéki választmányi tagok lettek: Bászel Aurél (57), Binder Jenő (57), Bódiss Jusztin (56), Boros Gábor (57), Burány Gergely (57), Burián János (57), Csengeri János (57), Dombi Márk (51),

Dóczi Imre (56), Erdélyi Károly (57), Erdélyi Pál (57). Giesswein Sándor (56), Haraszi Gyula (57), Horváth Balázs (57), Incze Béni (57), Kacs Kovics Kálmán (57), Kardos Albert (56), Karl Lajos (57), Nátafalussy Kornél (57), Pauler Akos (57), Pirchala Imre (57), R. Prikel Marián (57), Pröhle Vilmos (57), Schmidt Henrik (57), Spitkó Lajos (53), Szamosi János (57), Vietorisz József (57), Werner Adolf (57), Zoltvány Irén (57), Zsoldos Benő (57); azonkívül kaptak szavazatot a köv. vidéki r. tagok: Czeizel János (1), Gurnesevits Lajos (1), Hornyánszky Aladár (1), Moravszky Ferencz (2), Récsey Viktor (6) és Szigeti Gyula (1).

8. Elnök indítványozza, hogy a Társaság közfelkiáltással dr. Bonta Károlyt ügyészévé válaszsza meg, mint a ki hajlandó a Társaság esetleges pereit díjtalanul vinni. Megtörténik.

9. Hegedüs István indítványozza, hogy a közgyűlés utasítsa a titkárt, hogy az újonnan megválasztottakat értesítse megválasztatásukról. Elfogadtatik.

Több tárgy nem lévén, a közgyűlés véget ér.

VEGYESEK.

SZÉCHY KÁROLY.

Az új év január 3-ának hajnalán egy férfiú fejezte be váratlanul földi pályafutását, a ki mint a magyar irodalom fáradhatatlan bűvára, gazdag lelki életének, fennkölt gondolkodásának tömérdek emlékét hagyva hátra, ép akkor dőlt ki sorainkból, midőn elérte leghőbb vágyának beteljesedését: a magyar szellemi élet metropolisába jutott, hol újabb tér nyílt meg termékeny írói munkásságának. Mély és általános részvét kísérte őt sírjába. Nem érkezett el az idő, hogy egy írói életrajz keretében mérlegeljük azt, mit ránk hagyott; de a baráti és kartársi visszaemlékezés nem csak jogosult, hanem kötelesség. Úgy is oly hihetetlen közönyös a világ, oly bámulatos sietséggel hantolja el a halottat nem csak a sírásók ásója, hanem a feledés is.

Széchy Károly, a magyar tudomány-egyetem magyar irodalmi tan-
székének új képviselője nem érdemli meg e feledést.

Nagyon szerény hajlékból tört utat magának, míg az emberi élet törekeny voltának tragikus példájaként eljutott az egyetem díszes csarnokának ravataláig. Született 1848 febr. 18-án. Iskoláit Szarvason, Pesten végezte. Külföldi utat tett három éven át. Kolozsvárt előbb a felső leányiskola tanára volt 1880—1890-ig. 1890 óta egyetemi tanár. Kolozsvárról Budapestre jött 1905-ben, és egy évre rá a Kerepesi temetőbe kísérték ki barátainak és tisztelőinek nagy tömege s most már a herkulesfürdői kriptájában pihen.

Ime egy pár szóba szorítva egy gazdag élet. Ha irodalmi tevékenységét csak külterjedelmében is végig nézzük, mint azt feltüntetik a Magyar Tudományos Akadémia Almanachjának 1903—1906. évi kötetei: meglep a rengeteg mező, melyet e szellem bejárt. Esztetikai benyomásai, költői emótiói, boldog szerelmének édes emlékei maguk is termékeny lélekről tesznek tanuságot. Szépirodalmi és politikai lapokban, folyóiratokban egész sorát közölte azon színes és meleg képeknek, melyeket lelkébe nyomtak úti élményei, művészlelekkel szőtt baráti összeköttetései, a nyugateurópai költészet körében végzett tanulmányai, költői kísérletei, műfordításai (Hammerling és Stecchetti költői alkotásaiból ültetett át értékes műveket) a szép iránt élénken fogékony lélekre vallanak.

De minket e helyen az ő tudományos munkássága érdekel és annát inkább érdekelhet, mert az szorosán philologiai természetűnek mondható. Belevitte ugyan kedélyének meghatottságát azon írói jellemképekbe, melyeket gyors egymásutánban alkotott, csak Vajda Péter, Gvadányi József, Zrinyi Miklós, Debreczeni Márton, Balassa Bálint többé-kevésbé szerencsés alkotású életrajzaira hivatkozom; de azért egyes esztetikai szempontból is szerencsés tanulmányaitól eltekintve, pl. Kazinczy levelezéséről, Döbrenteyről, Köleseyről írott tanulmányaitól: munkásságának súlya, főbece és értéke az irodalmi bűvárlat rendkívül apró részletekig átvitt módszerében és azon meglepő eredményekben rejlik, melyekhez az adatok rengeteg halmazának föl kutatása útján jutott. És sajátos önfeláldozás jellemzi e munkásságot. A szívbjára hajlandó ember életterejének kockáztatásával a legnehezebb feladatokra vállalkozott. Az első magyar históriás ének szerzőjét kutatta föl, Bessenyei életének homályos részleteit állapította meg, Vajda Péter bölcselmi világát magyarázta, Zrinyi a költő korát rajzolta meg. Minden kérdést alapos utánjárással, mondhatni a stíl és kompozíció hátrátételével az adatok kimerítő egybegyűjtése útján igyekezett megoldani. És azért volt bátorsága új kérdéseket is fölvetni: minő Balassa egyéni életének rejtélye, Zrinyi terveinek megértése. Debreczeni Márton magányába behatol és rajtakapja Tasso olvasgatásán és utánzásán. A mit előtte írtak, azt, ha a legkisebb szállal is tanulmányába szőhette, beszőtte. Innét származott a rengeteg írott lap, mely két élet termékenységeének is becsületére válnék. Önfeláldozásnak jeleztük a munkásságát, melyet egy «bel-esprit»-nek indult esztetikus kifejtett. Nem riadt vissza a philologiai pontosság legszigorúbb korlátai közé szorítani lelkét.

Hogy volt érzéke a modern ízlés áramlatai iránt: elég hivatkoznom a Beöthy-szerkesztette Képes irodalomtörténet hasábjain megjelent cikkére, mely a legújabb líra képviselőiről szól. Erdélyi János nyomába törekedett lépni. Példányait mindig jól választá meg. Sőt a legújabb költők sorában Dalmady Győzőről írott tanulmánya bizonyítja, hogy a lélektani elemzést is megkísérté belevonni a milieu-rajz körébe.

A megbízhatóság, a valódi philologusnak e jellemző sajátja, mondhatnám a philologiai point d'honneur: volt tudományos rendszerének fő ismérve. Tanítványait is erre lelkesíté, erre buzdítá. Semináriumi tevékenysége termékenyítőleg hatott arra, hogy új bűvárok induljanak nyomába.

És midőn bejárta a magyar irodalom minden mezejét a középkori krónikás énektől a legújabb líra képviselőiig: midőn az egybegyűjtött anyagot rendszerezhetné volna, még pedig az Ovidius-féle *otium scribenti*-nek végre elért korszakában; midőn a magyar irodalomtörténet egységes képét akarta megrajzolni a Heinrich-szerkesztette Egyetemes Irodalomtörténet számára: mint az ő főhősét, Zrinyit, nagy tervek, forrongó lelki tusák közt váratlanul egy vadkan leterítette: őt szívbaja váratlan gyorsasággal dönté sírba.

E sorok írója nem érez hivatást magában és nem tartja magát illetékesnek az ő magyar irodalomtörténeti munkásságának igaz értékelésére, tán korán is volna ezt tennie: de e gazdag lélek, e szerető szív iránti rokonszenvének e szerény emlékével egy levélkét akart hinteni az ő sírjára. Az az eszményi barátság, mely Széchy Szász Bélához kötötte, még most is elevenen áll e sorok írója előtt. Mindkettő összeroskadtt az óriási szellemi tevékenység súlya alatt. Most találkoznak. És előtttem áll az Olaszország «fénydús» ege alatt szőtt szerelem képe is, mely beleragyog Széchynek minden szépirodalmi, esztetikai dolgozatába, sőt még tudományos munkásságába is fénynyel szűrődött bele. Most elváltak.

A barátok és tisztelők rokonszenve, őszinte fájdalma enyhítse a gyászbaborult özvegy mély bánatát. A tanítványok pedig meritsenek emlékből buzditást fáradhatatlan és önzetlen munkásságra. H. I.

Hajnal Imre †. 1905. nov. 11-én meghalt *Hajnal Imre* tagtársunk, a budapesti kegyesrendi főgimnázium nagyképzettségű tanára. 33 éven keresztül tanította a latin és görög nyelvet és irodalmat, s ebből az időből 14 év esik a budapesti piarista gimnáziumra, a melynek tanárai között mindig akadtak a classica-philológiának jeles művelői. Ezek közé tartozott Hajnal Imre is. Irodalmilag nem működött ugyan, de az iskolában annál több odaadással szolgálta a philológiát. Manapság nehéz az ókori tárgyakat tanító tanárnak helyzete. S hogy mindamellett Hajnal Imrének komoly sikerei voltak, ennek oka ügyes módszerében s egyéniségének szeretetreméltóságában rejlik. Tárgyát melegséggel s a sokat tanult ember széleskörű látásával tanította. Nem pepecselt; a részleteknek nem áldozta föl az egészet. Sokoldalú tudott lenni, a nélkül, hogy tanítványait kifárasztotta volna; minden résznek megvolt a maga kiszabott szerepe s e résznek harmonikus egybeolvadásából alakult ki tanításának bizonyos szolid karaktere. De sikereit nagyban előmozdította általánosan kedvelt egyénisége is: olyan ember volt, hogy nincs tanítványai között, a ki reá keserűséggel gondolhatna vissza. Meleg vonzalom fűzte egybe tanítványaival s nemcsak az iskolában mutatta ki jó szívét: mindenütt s minden ügyben bizalommal fordulhattak hozzá. Rendje alapítójának híres pädagógiai elvét követte valóban; a jó nevelő titka: *severitatem cum benignitate miscere!* Kötelességtudó tanár is volt s még súlyos betegen sem akarta elhagyni tanítványait. Ez iskolai év elején hiába ajánlották föl neki előjárói a szükséges pihenést: a szenvedés kifejezésével arczán, megtörve is eljárt az iskolába. Jó embert és jó tanárt veszítettünk benne. pa.

— Új adat a görög gyorsírás régiségéhez. A görög gyorsírás legrégebb emlékeként eddig az a Grenfell és Huntől tavaly publikált papyrus szerepelt, melyen egy egyiptomi előkelő ember szerződést köt egy gyorsírás-tanítóval; a papyrus a Kr. u. 155 évből való. Most Preisigke az Arch. f. Stenogr. 10. füzetében egy Oxyrhynchosban talált levélre hívja föl a figyelmet, mely a Kr. u. 27. évből való, és melyben bizonyos Dionysios panaszkodva írja nővérének, hogy az neki már régóta nem küldött sem közönséges, sem gyorsírásban írt levelet. E szerint tehát időszámításunk első tizedeiben már meglehetősen elterjedésnek örvendhetett a stenographia.

l.

— Új görög történetíró. A német philologusoknak mult ősszel (okt. 3—7.) Hamburgban tartott nagygyűlésén *Wilcken* tanár előadást tartott egy wüzburgi papyrusnak *Sosytos*-töredékéről, a melylyel Sosytos, Hannibálnak ez az eddigelé alig ismert barátja, azon történetírók sorába lép, kik görög nyelven mesélnek el római történetet. A töredék, mely legközelebb kerül publikálásra, egy a hannibali hadjárat kezdetén rómaiak és karthagoiak között lefolyt nagy tengeri csatának fölötté érdekes leírását tartalmazza.

l.

— Aphrodisias. Míg Görögország talaja, úgy látszik, lassan ki-merül, addig Kis-Ázsiának kevésbé átkutatott földje sokkal jobban jutalmazza az ásóval dolgozó archæologusok fáradozásait. Görögországban most csak két helyen folynak nagyobbserű ásások: Korinthosban, a hol az amerikai iskola dolgozik nyolcz év óta kétségbeejtően gyöngé eredmény-nyel, és Delos szigetén, hol az École française d'Athènes a Loubat herczegtől évenként fölajánlott 50.000 frankon fejezi be a neki biztosított, de Delphi miatt évekig elhanyagolt halás területnek átkutatását. Krétáról nem szólva, melynek angoloktól, olaszoktól, francziáktól és amerikaiaktól fölfedett emlékhelyei és gazdag leletei egyre fényesebb világot vetnek a «mykenei» korra és művészetre, azt mondhatjuk, hogy most Kis-Ázsiába terelődött át az archæologiai kutatás súlypontja. A nyugati part legnevezetesebb helyeit a céltudatosan és előrelátóan dolgozó németek foglalták le: Trója, Pergamon, Magnesia a M. m., Priene, Hierapolis, Miletos föltárása az ő dicsőségük és hasznuk (hisz ügyes diplomatái a szobrászati gazdag leleteket is Berlinek biztosították), most meg a francziáktól elhódított Didyma kecsgetti őket újabb fényes eredményekkel. Velük versenyezve buzgólkodnak osztrák szomszédaink: a bécsi akadémia 1890 óta majdnem évenként szervez tudományos expeditiókat, melyek átkutatták Kis-Ázsia belsejét és ezerszámra gyűjtötték a föliratokat; az osztrák archæol. intézet meg Ephesos nagykiterjedésű maradványait hozza napfényre, szerez becses plasztikai munkákat Bécsnek.

Hogy Kis-Ázsiában még ezentúl is eredményes ásásokat lehet végezni, bár a legjobbakknak tetsző helyek már le vannak foglalva, azt fényesen bizonyítja *Aphrodisias* romjainak fölkutatása. A Smyrna-Aidin-Dineri vasút Kujundsak állomásától tíz órai távolságban DK-re fekvő Gere

falu mellett látható romokról már régóta tudták, hogy azok Aphrodisiasnak helyét jelölik, a mely ősrégi kariai város híres volt Aphrodite kultuszáról és még a késő császári korban is virágzott: a terjedelmes maradványok átkutatására azonban senki sem gondolt. 1904-ben Paul Gaudin, a kisázsiai francia vasútnak (terrakotta-gyűjteményéről ismeretes) igazgatója engedélyt eszközölt ki magának a szultántól, hogy a régi Aphrodisiasnak a Salbakos (Baba-dagh) tövében, 650 mnyi magasságban fekvő területén ásásokat rendezhessen. Ezeknek a tavaly nyáron mindössze 40 napon át folytatott ásásoknak eredménye minden várakozást fölmúlt. Meghatározhatták a három km. hosszú *cárfal*nak, melynek $\frac{1}{5}$ -e még fennáll, menetét; szabaddá tették három *kapuját*. A város közepét elfoglaló *agorából* gyönyörű ión oszlopsor-részletek maradtak teljesen ép gerendázattal. A tiszta ión stílusnak kiváló emléke az agora melletti *templom*, melynek számos fennálló oszlopán kívül annyi épületrésze maradt, hogy alaprajza és egész fölépítése biztosan megállapítható, bár későbbi restaurációktól és toldásoktól sokat szenvedett. Az agorának két díszkapuzata (*propylaia*) van: az egyik szobrokkal és színes márványburkolattal ékeskedett, a másik római barokk ízlésű, csavarbarázdolású korinthosi oszlopokat tüntet föl, frizéról meg igen szép munkájú részletek maradtak fenn, melyek lovasokat, vadászjeleneteket és gazdag levéldíszítménybe foglalt fejeket ábrázolnak.

Pompás szobrászati dolgokra akadtak a *thermák* előtt, melyek termésköből szerkesztett óriási boltozásaikkal az agora egyik sarkához csatlakoznak. Az emberfejből végződő consolok, egész mythologiai jeleneteket ábrázoló oszlopfők, pazar díszítményű félpillérek, a nagyszámú, részben kolossal méretű szobor mind a thermáknak földrengés alkalmával bedőlt homlokzatához tartoznak és versenyre kelnek a római dekoratív művészet legjobb alkotásaival. Ismét más helyen egy korinthosi ízlésben emelt *gymnasium*, szomszédságában meg egy monumentális *közkút* maradványaira akadtak, melynek reliefsze a gigantomachia jeleneteit ábrázolja. Érdekes, hogy a különböző próbaárkokból még háromféle reliefsorozat került elő, melyek mind a gigantomachiára vonatkoznak s valószínűleg a pergamoni nagy oltár frizének leszármazottjai. Egy 30,000 nézőre számított s ülés-soraival jól konzervált *stadionon* kívül *két színház*, azonkívül még számos, mozaikokban gazdag magánház maradványait is sikerült a próbaásatásoknál részben fölfedni. Mindenütt, a hol a földbe hatoltak, az architektura részletek mellett *plasztikai munkák* (portraitfejek, torzók, szép-művi reliefs) kerültek elő, s bár ezek majdnem kizárólag a Kr. u. I—III. századba tartoznak, már most is bizonyos, hogy az aphrodisiasai ásások az antik művészetre vonatkozó ismereteinket sok tekintetben fogják kiegészíteni. Gaudin gazdag aratásához tartozik még vagy 60, részben új és érdekes reliefszekert föltüntető sarkophag s 100-nál több fölirat s így nem csodálhatjuk, hogy a meglepő kezdet után a francia közoktatási miniszter, az Académie des Inscriptions és az École française d'Athènes siettek Gaudin támogatására, a ki most ezeknek hathatós segítsége mellett fogja folytatni ásatásait.

l. n.

Megellenez. Az EPhK. XXX. 82. lapján cs. igen elismerően emlékezik meg a Magyar Könyvtár 436. számaként megjelent «Barlám és Jozafát»-kiadásomról. Csak egy szómagyarázatomról hiszi, hogy tévedtem benne, mikor «a VI. fejezetben kétszer is előforduló *megellenzeni* igét *megfeddenivel*» magyaráztam, «pedig a fordító inkább *ellene szegülni, megtiltani* értelemben használja». Nem az okvetetlenkedés viszketege, nem is a sértett hiúság ösztökél, hogy még ezt az egy kifogást sem hagyjam magamon száradni. Csak azt akarom igazolni, hogy mikor a középiskolai ifjúság és talán a tanárok számára is hasznavehető segédeszközt akartam a kis füzetkében a régi magyar nyelv és irodalom megkedveltetéséhez nyújtani, akkor minden magyarázó szavamat jól megfontoltam és meg-
rágtam, mielőtt leírtam. A fordító munkájának természete szerint minden szavával a latin eredetijét próbálta visszaadni. Ha ez nem sikerült neki mindig, a mint hogy nem is mindig sikerült, az nem a jóakarátán, csak a képességén mult néha. Lehet, hogy a *megellenzeni* szót sem használta egészen helyesen annak a fordítására, a mit vele visszaadni próbált; de hogy mit akart vele visszaadni, azt, úgy hiszem, csak az eredeti szöveg döntheti el. Ez pedig, a codex illető helyének pontos idézésével szembe-
állítva, ekként szól:

Kazinczy-c. 98—99. (Nyet. VI. 220—1.) de maga az kiralt || erről nem merik uala űk *megh ellenzenie*: mondak az kyrálnak attyafianak: ki az kyralt ez dologrol *megh ellenze*: es *megh fedde*.

Legenda aurea (Grässe-féle kiad. 814. l.) sed regem super hoc *arguere* formidantes fratri ejus retulerunt... frater autem regem super hoc *redarguit*.

Látni való, hogy az első esetben az *arguere* van *megellenzenie* szóval fordítva, a másodikban pedig a *redarguere* egyértékűjeként szerepel a *megh ellenze*: es *megh fedde*. A fordító szokása szerint az utóbbi esetben két, legalább nála synonym szóval fordít egyet, a melyet a közvetlenül előtte álló *arguere*-nél valamivel nyomósabb *redarguere* értelmi árnyalatának kiemelése végett erősített meg egy, hite szerint rokonértelmű szóval. Kérdem már most, joggal vettem-e ez esetben (és itt csak ezen *egy* eset magyarázatáról lehetett szó), az eredetit irányadóul tekintve, a *megellenzeni* szót a *megfeddeni*-vel synonymnak? Arról, hogy a királynak alattvalói *ellene szegüljenek*, vagy neki épenséggel valamit *megtiltani* merjenek, az egész hely értelme szerint még csak álmodniok sem lehetett. Legfőlebb azt merhették gondolatban kockáztatni, hogy eljárását *helytelenítsék* s — ha merték volna — őt miatta *megfeddjék*. De még ezt is a hozzá legközelebb állóra, a testvérére bízták. Mert ne feledjük el, hogy itt *királyról*, még pedig *indiai* királyról és ennek *jobbágyaitól* van szó. KATONA LAJOS.

— Arany János «Ágnes asszony»-áról az EPhK. 1905. X. füzetében (894. l.) közölt cikkekcskéjében Petz Gedeon érdekesen kimutat néhány szálát, mely Arany e remekét Chamissoéhoz fűzi. Legyen szabad e közleményt kiegészítenem azzal a rántalással, hogy Ágnes asszony refrainjének, az: «Oh Irgalom atyja, ne hagyj el!», ha szóban nem is, de gon-

dolatban teljesen megfelelő pendantját megtaláljuk Chamisso egy költeményének, «Der alte Müller» címűnek (Hempel-féle kiadás 141. l.), ezen refrainjében: «Hilf, Himmel, erbarm' Dich unser!» Hadd idézem e költemény első két versszakát:

«Es wüthet der Sturm mit entsetzlicher Macht,
Die Windmühl schwankt, das Gebälk erkracht.
Hilf, Himmel, erbarm' Dich unser!

Der Meister ist nicht, der alte, zur Hand,
Er steht an der Felswand schwindligem Rand.
Hilf, Himmel, erbarm' Dich unser!

(Losonez.)

GÄRTNER HENRIK.

Megjegyzem, hogy az «Ágnes asszony»-ról írt közleményem megjelenése után Lehr Albert is figyelmeztetett a «Hilf, Himmel, erbarme dich unser!» sorra (Koch kiadásában a refrainben a teljes *erbarme* alak olvasható, I: 113.), rámutatva arra is, hogy e sor *rhythmusára nézve* is egyezik az «Oh! irgalom atyja, ne hagyj el» refrainnel. PETZ GEDRON.

— Hibaigazítás. Közlönyünk 65. l.-ján alulról a 8. sorban *Hauvette* helyett *Hauvette* olvasandó.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

Andersen, D., A Páli reader, with notes and glossary. Part II. A Páli glossary including the words of the Páli reader and of the Dhammapada (first half). Copenhagen. (Legn. 8-r. 112 l.) 5 M.

Un texte *arabico-malgache* du XVI-e siècle, transcrit, traduit et annoté p. M. G. Ferrand. Paris. Imprimerie nationale. (Legn. 8-r. 121 l.) 5 Fr.

Becker, H., Die Auffassung der Jungfrau Maria in der altfranzösischen Litteratur. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht. (92 l.) 2-40 M.

Becker, H., K., Kleist and Hebbel. A comparative study. The Novels. Chicago. Scott, Foresman et Co. (71 l.) 0-50 D.

Benoist-Hanappier, L., Die freien Rhythmen in der deutschen Lyrik, ihre Rechtfertigung und Entwicklg. Halle, M. Niemeyer. (III, 88 l.) 2-40 M.

Benoist-Hanappier, L., Le drame naturaliste en Allemagne. Paris, Alcan. (347 l.) 7-50 Fr.

Bertani, C., Il maggiore poeta sardo Garlo Buragna ed il Petrar-chismo del seicento. Milano, Hoepli. (225 l.) 4 L.

Bojanowski, E., Schiller Gedenkbuch. Weimar, H. Böhlau's Nachf. (Kis 8-r. IV, 383 l. m. 1 Bildnis.) 3-60 M.

Borgese, G. A., Storia della critica romantica in Italia. Napoli. Edizione della «Critica». (392 l.) 6-50 L.

Bradley, A. C., Shakespearian tragedy: lectures on Hamlet, Othello, King Lear and Macbeth. New-York, Macmillan. (498 l.) 3-25 D.

Brandstätter, R., Rätoromanische Forschungen. I. Das sweizer-deutsche Lehngut im Romontschen. Luzern, I. Eisenring. (82 l.) 2-50 M.

Bregmann, H., Calderon-Studien. 1. Tl.: Die Calderon-Literatur.

Eine bibliographisch-krit. Übersicht. München, R. Oldenbourg. (Lex. 8-r. XII, 314 l.) 10 M.

Clement, L., Le poète courtisan de Joachim du Bellay. Paris, Revue de la Renaissance. (41 l.) 1 F.

Cowell, G., Life and letters of Edvard Byles Cowell. London, Macmillan et Co. (X, 480 l.) 12 Sh. 6 p.

Dhaleine, L., N. Hawthorne. Sa vie et son œuvre. Paris. Hachette et Cie. (510 l.) 7-50 Fr.

Diez, M., Schiller. Stuttgart, F. Fromman. (184 l.) 2 M.

Dittrich, O., Die Grenzen der Sprachwissenschaft. Aus: «Jahrb. f. d. klass. Altertum, Geschichte u. deut. Lit.» Leipzig, B. G. Teubner. (20 l.) 0-80 M.

Dutoit, J., Die dukaracaryā des Boahisattva in der buddhistischen Tradition. Strassburg, K. J. Trübner. (VII, 990 l.) 3 M.

Ebeling, G., Probleme der Romanischen Syntax. 1. Tl. Halle, M. Niemeyer. (VII, 178 l.) 4-40 M.

Fergusson, R., Poetical works. Biographical intro., notes, glossary, etc., by R. Ford. London, Gardner. (318 l.) 5 Sh.

Foucher, A., Étude sur l'iconographie Bouddhique de l'Inde d'après des textes inédits (avec 7 ill.). Paris, Leroux. (194 l.) 4 F.

Freund, Dr. M., Die moralischen Erzählungen Marmontels, Ihre Entstehungsgeschichte, Charakteristik u. Bibliographia. Halle, M. Niemeyer. (VI, 123 l.) 3 M.

Geiger, E., Beiträge zur Aesthetik der Lyrik. Halle, M. Niemeyer. (X, 280 l.) 3 M.

Geiger, W., Dipavāmsa u. Makavāmsa u. die geschichtliche Überlieferung in Ceylon. Leipzig, A. Deichert Nachf. (VIII, 146 l.) 4-50 M.

Aus *Goethes* Lebenskreise. J. P. Eckermanns Nachlass. Hrsg. v. Frdr. Tewes. Berlin, G. Reimer. I. Bd. (VIII, 404 l.) 8 M.

Grisbach, E., Weltliteratur-Katalog. Mit literarischen und bibliographischen Anmerkungen. Zweite, durchweg verbesserte und stark vermehrte Auflage. Berlin, Behr. (XI, 607 l.) 12-50 M.

Gruber, K., Zeitgenössische Dichtung des Elsasses. Strassburg, L. Beust. (CXXXV, 295 l.) 5 M.

Grün, A. und *L. A. Frankl*, Briefwechsel (1845--1876). Hrsg. von B. V. Frankl-Hochwart. Neue Ausg. Berlin, Concordia. (XI, 402 l.) 4 M.

Gubernatis, A. de, De Sacountala à Griselda. (Le plus ancien des contes aryens.) Roma, Forzani e Co. (32 l.) 0-50 L.

Halliwell, J. O., Dict. of archaic and provincial words, obsolete phrases, proverbs and ancient customs from the XIV the century. New-York, Dutton. (418 l.) 3 D.

Harnack, O., Goethe in der Epoche seiner Vollendung 1805--1832. Versuch e. Darstellg. seiner Denkweise u. Weltbetrachtg. 3. verb. Aufl. (XIII, 326 l.) Leipzig, Hinrich. (XIII, 326 l.) 5 M.

Harnack, O., Schiller. Mit 10 Bildnissen u. 1 Handschrift. 3. verb. Aufl. Berlin, E. Hoffmann. (XIII, 446 l.) 7 M.

Henry, V., Le Parsisme. Paris. Dujarrie et Cie. (XVII, 304 l.) 3-50 Fr.

Hertz, W., Gesammelte Abhandlungen. Hrsg. von der Leyen. Stuttgart, J. G. Cotta Nachf. (VII, 119 l.) 10 M.

Herzog, W., Kleist-Brewier (mit 2 Taf.). Berlin, Schuster u. Loeffler. 1905. (Kis 8-r. 165 l.) 3 M.

Heusler, A., Lied und Epos in germanischer Sagendichtung. Dortmund, F. W. Ruchfuss. (53 l.) 1 M.

Holzschuher, H., Heine-Brewier (mit 3 Taf.). Berlin, Schuster u. Loeffler. (Kis 8-r. IX, 201 l.) 3 M.

AZ ÚJSZÖVETSEGI KÁNON FORDÍTÁSAIRÓL.

Miként Izrael népének történelme szerint az őskorban kijelentett üdvigéret (Gen 3₁₅) évszázadokon át szent hagyományképen szállott nemzedékről nemzedékre mindaddig, míglén Mózes a Genesisben a világ és az emberiség történetét írásba foglalta és ezzel az események és tények hű megörökítését megkezdte: akként a szellemerkölcsi világ hajnalhasadásakor, tudniillik a keresztyénségnek mint egyetemes világ-vallásnak első évtizedeiben is beérték a lelkek az Idvezítő egyszerű modorban hirdetett igéivel, példázataival, alkalmi beszédeivel s nem érezték szükségét az írott szövegnek, annál kevésbbé valamely megállapított kánonnak. Ámde mikor már a jézusi tiszta tudomány a különféle elegyítések ellenében védelemre szorult, szükségessé vált az eredeti tartalom megszóvegezése, a mit az evangéliomírók, majd nyomukban Pál, Péter, Lukács és Jakab cselekedtek meg. A görög szövegű kánoni iratok részint eredeti mivoltukban, részint már jó korán az ezek után készített kéziratokban terjedtek el a görögül értő keresztyének között, míg ellenben az idegen ajkú népek szükségleteinek megfelelőleg már a kánonosítás befejezése előtt, annál inkább annak megtörténte után létrejöttek azok az értékes *ős fordítások*, a melyek szövegkritikai tekintetben mind e mai napig méltán nagy jelentőségű készletül tekinthetők. Kritikai használatuknál azonban nagy vigyázat szükséges, a mennyiben előzetesen mindig nyomoznunk kell azt a régi görög eredeti kéziratot, a melynek alapján az illető fordítás készült, továbbá meg kell állapítanunk, hogy a szóban forgó *ős fordítás* későbbi másolatainál mennyiben érezhető valamely később korbéli görög kéziratnak vagy éppen a Vulgátának hatása, mint szintén a hitviták tárgyául felhasznált egyes tételek eltérő olvasása. Ezen kívül mérlegelendő az a körülmény, vajjon az a nyelv, a melyen a kérdéses fordítás készült, mily vonatkozásban van az eredeti szöveg nyelvével akár philológiai, akár egyetemes műveltségi szempontból.

E szerint a különböző fordítások tudományos értéke viszonylagos; sőt, ha nem is közvetlenül az eredetiből, hanem csupán valamely előző fordítás, például a pešittá vagy Vulgata nyomán készültek: akkor

csakis az alapúl vett fordítás elbírálása tekintetéből van jelentőségök. Hogy azonban előterjesztésünk minél teljesebb legyen, szólunk az újszövetségi kánon régi keleti és nyugati, valamint gót és szláv nyelvű fordításain kívül, a könyvnyomtatás feltalálása óta készült többi nevezetesebb fordításairól is, mint a melyek nemcsak szorosabb értelemben vett vallási, hanem philologiai, tudományos és műveltségi szempontból is kiváló figyelmet érdemelnek.

I. Keleti fordítások.

Szír.

a) Korra nézve az ős Itala-val majdnem egyidejű a legrégibb keleti nyelvű fordítás, tudniillik a szír *pesítettä*, melyet két ősi kéziratban *Ignatios* antiochiai pátriárka megbízásából a III. Julius pápánál követtségben járó *Moses mardini* (mesopotamiai) pap hozott át Európába. A kinyomtatás kieszközlése céljából ajánlattal ellátva a később kancellárrá lett tudós *Widmanstad* Alberthez fordult, a ki is a *pesítettä* *Moses* és *Pastell* Vilmos támogatásával I. Ferdinánd költségén Bécsben két kötetben sajtó alá rendezte 1555.¹⁾ Ebből a kiadásból és ennek nyomán a Tremelliuséból²⁾ (itt azonban 1 Ján 5₇ kivételével), meg az antwerpeni polyglottából (1572) még hiányzik 2 Pét, 2 és 3 Ján, Jud és Apok., továbbá Ján 7₅₃—8₁₁ 1 Ján 5₇, de a mely részleteket már a párizsi (1645), londoni (1657) polyglottába, *Leusden* és *Schaaf* editiójába (Leyden 1709. 2. kiad. 1717), valamint a londoni bibliatársaság (1816) Buchanan és Lee által eszközölt kiadványába bevettek, miután már előbb a kérdéses négy közönséges levelet *Pococke* (Leyden 1630) a bodlejanféle codexben meglevő szöveg szerint, az apokalypsist pedig *de Dieu* (Leyden 1627) a gyaníthatólag 622 táján herakleai Tamás (Thomas Charklensis) által eszközölt fordítás, illetőleg másolat — a ma úgynevezett firenzei kézirat — szövege nyomán közrebocsátotta, 1 Ján 5₇-et pedig Tremellius a saját fordításában széljegyzetképen közölte.

Szintén régi korú a nitriai pusztán levő zárda könyvtárából a

¹⁾ *Hirt*, Oriental. u. exeget. Bibliothek. Jena 1772—76.

²⁾ *Ἡ ζαυὴ διαθήκη. Testamentum novum. יְהִיָּה קְדָתָא. Est autem interpretatio syr. N. T. hebraeis typis descripta, plerisque etiam locis emendata. Eadem latino sermone reddita autore Immanuele Tremellio, cuius etiam grammatica chaldaica et syra adiecta est. Excud. Henr. Stephanus. Anno M. D. LXIX. Szír betűk hiánya miatt van héber betűkkel nyomtatva.*

brit múzeumba került pešittā-kéziratoknak az a példánya, a mely Mt Ján és Lk evangéliomának jelentékeny részleteit és Mk négy utolsó részét tartalmazza. E töredékeket angol fordításban és magyarázatokkal ellátva Cureton (mh. 1863) adta ki (Remains of a very ancient recension of the four Gospels in Syriac, hitherto unknown in Europe. London 1858), azt véelve, hogy azok a pešittānál régibb keletű, de valamely ismeretlen szír fordítás maradványai.¹⁾ Majd 1892-ben Lewis a sinai szigeten felfedezett egy szír evangéliomi palimpsestot, a melyet lefényképezve és 1893-ban egészen lemásolva, 1894-ben közrebocsátott azzal a feltevéssel, hogy ez az új lelet az imént említett Cureton-féle kiadványnyal rokonságban van.²⁾ Az ide vonatkozó sokféle hozzávetés közül legvalószínűbb az, hogy a Tatianos-féle szír (és nem görög) szövegű evangéliomharmonia τὸ διὰ τεσσάρων, a Lewis lelet, a Cureton-féle kiadvány és a pešittā közül legrégebb az ősi pešittā; ebből meritett Tatianos és ezt javítgatta a másik két szöveg ismeretlen készítője.

A pešittā (ܢܬܝܬܬܐ a ܬܝܬܐ [= egyszerű simplex, sima plana] melléknév nőnemű status emphaticusa, melyhez oda értendő a nőnemű főnév ܢܬܪܝܬܐ ἔκδοσις versio) a görög eredeti szöveg egyszerű, közvetlen hű tolmácsa,³⁾ a melyben azonban sok fogyatékosság észlelhető; nevezetesen a fordító a megfelelő szír kifejezések hiánya miatt sok ízben magokat a görög szavakat azon módon megtartotta, p. o. Mt 18, ἀνάγκη, Gal 4, στοιχεῖα, Mt 27_{6k} τιμή, ἄγχος, ξένος etc.; egyes szókat felcserélt p. o. Lk 14₃₁ 1 Kor 4₆ ἔτερος és ἐταῖρος, Mk 6₁ ἀκολουθοῦσιν és ἐκολοῦθησαν; ismétléseknél csonkán közöl p. o. Mt 5₁₇ οὐκ ἤλθον καταλῶσαι nequaquam ut destruam; rokon hangzású szókat kihagy, mint Jak 1₁₇ πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον omnis donatio bona et completa; Mt 24₂₄ σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα signa magna: kötőszókat γάρ, καὶ, ὅτι, igehatározókat ἔτι, ἤδη, τότε most elhagyogat, majd hozzátesz, az eseteket, igealakokat és időket felcserélgeti; egyszerű, szó szerint való fordítás helyett körülírást használ: 1 Kor 11₂₀ οὐκ ἔστι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν, non, sicut iustum est in die Domini nostri, comeditis et bibitis, mely utóbbi szempont-

¹⁾ Bähgen, Evangelien-fragmente. Der griechische Text des curetonischen Syrs. Leipz. 1885.

²⁾ Holzhey, Der neuentdeckte Codex Syrus Sinaiticus untersucht. Mit einem vollständigen Verzeichnis der Varianten des Cod. Sinaiticus und Cod. Curetonianus. München 1896.

³⁾ Nestle, Zum Namen der syrischen Bibelübersetzung Peschittā. Zeitschr. der morgenl. Ges. 47. 157/9. König szintén ott 316/9.

ből gyakran segítségére van az exegetának, a mennyiben némely kérdéses tétel értelmezésénél kalauzúl fogadható el.

Ma már tudjuk, hogy míg a pešittá ószövetségi felét többen készítették, addig az újszövetségi része egy fordítónak a munkája. Az alapul vett görög szöveg leginkább hasonlít az Itala forrásul használt kézirat meg az *A* és *D* codex szövegéhez, a melytől azonban itt-ott eltér annyiban, hogy egyes tételrészeket hol kihagy, hol hozzátold.¹⁾

Keletkezése idejéül a szír hagyomány az apostoli korszakot tekint, mintha a fordító a Thaddæus apostol Achæus nevű tanítványa volt volna. Ez ellenében általános kritikai nézet az, hogy ez őszír fordítás létrejövételének ideje a második század végénél előbbre nem tehető. Ekkor tájban való eredete mellett szól az a tény, hogy a belőle hiányzó antilegomenonok, tudniillik 2 Pét 2 és 3 Ján Jud és Apok még akkor nem jutottak kánoni érvényre; továbbá az a körülmény, hogy a Bardesanes (Bar Deisan sz. 154 mh. 224) szír vallásbölcseivel és hymnusköltőivel kezdődő szír keresztyén irodalom az újszövetségnek szír fordításban való elterjedését feltételezi; végül az a magatartás, hogy a jakobiták, nestoriánusok és monophysiták ebben a hiányos alakban fogadták el hitelesnek az újszövetségi kánont.

b) A pešittánál három századdal később, Xenaias vagyis *Philoxenos* mabugi (hierapolisi) monophysita püspök megbízásából *Polykarp*os vidéki püspökhelyettes (chorepiscopus) lefordította az újszövetséget szír nyelvre. Munkáját, mely *philoxeniana versio* néven ismeretes, 508-ban fejezte be. Ugyanezt 616-ban harkleai vagyis herakleai (Palesztina, Szíria vagy Mesopotamia területén levő városbeli) *Tamás*, az antonianusok alexandriai zárdájában, két vagy több kézirat szerint kijavította és részint széljegyzetül, részint a szövegbe beillesztve variánsokat is közölt benne. Ebben a Tamás által revideált szövegben maradt fenn a *Philoxeniana* mind a mai napig, miért is ezt herakleai fordításnak is szokták nevezni. Megvan benne a teljes újszövetségi kánon, tehát a pešittából hiányzó négy antilegomenon is, az apokalypsis kivételével, a mely egyetlenegy kéziratában sincs meg. Erre nézve azonban tudnunk kell, hogy az indiai születésű *Aden* Gáspár 1580-ban Rómában egy szír nyelvű újszövetségi codexet másolt le, a melyben megvan az apokalypsis is; viszont ez az apokalypsis fordítás az 1582-ben készült firenzei kéziratban maradt fenn, a melynek a végén a másoló megjegyzi, miként az eredetijét 622 táján herakleai Tamás másolta, esetleg talán fordította is. Ezenkívül van még egy másik firenzei, úgy-

¹⁾ de Wette, Lehrbuch der hist. krit. Einl. in d. N. T.⁵ Berlin 1848. Weber, de usu vers. syr. hermeneutico. Lips. 1778. Winer, de vers. N. T. syr. non critico caute instituendo. Erlang. 1823.

nevezett Medici-féle hasonló kézirat, a melynél azonban hiányzik a Tamás nevének említésére vonatkozó aláírás. Annyi bizonyos, hogy az apokalypsis szír fordítása sem a pešittában, sem a Philoxenianában nem volt meg, de elfogadható érv alapján azt sem lehet elvitatni, hogy az apokalypsist szír nyelvre Tamás fordította le.

A harkleai fordítást, azaz a Philoxenianát, nyomtatásban először *White* József (mh. 1814) adta ki SS. Evangg. vers. syr. Philoxeniana. Tom. I. II. Oxon. 1778. Act. Apost. et Epp. tam cathol. quam Paul. Tom. I. Act. Ap. et Epp. cath. compl. 1799. Tom. II. Epp. Paul. compl. 1803. Az ő nyomán az evangéliomokat értékes adalékokkal ellátva kiadta *Adler*, Nⁱ Tⁱ versiones Syriacæ Simplex, Philox. et Hieros. denuo examinatae. Kopenh. 1789.

A Philoxeniana jellemző tulajdonságai közül figyelmet érdemel az, hogy a pešittánál is görcsösebben ragaszkodik a kánonszöveg szavaihoz és betűihez; a görög névelőt a szír személyes névmással fejezi ki; az összetett görög szavakat etymologice szétagolja, p. o. εὐσέβεια timor pulcher; a görög mondat szerkezetet utánozza p. o. Mk 14₅₈ δὲ τῶν ἡμερῶν per tres dies e helyett: in tribus diebus; gyakran a görög eredeti szöveg ismerete nélkül alig érthető. Ebből azt következtetjük, hogy nem annyira templomi használat, mint inkább kritikai összehasonlítás céljából készült, a mit a vonatkozó útalási jelek igazolnak, a melyek közül hogy mennyit alkalmazott Polykarpos és mennyit Tamás — kritikailag megállapítani nem, csak gyanítani lehet.

c) A jeruzsálemi talmud nyelvéhez hasonló szójáráson és sajátos írással maradtak fenn a jeruzsálemi vagy palesztinai szír fordítás töredékei, a melyeknek mennyiségéből azt lehet következtetni, hogy az egész biblia le volt fordítva erre a nyelvre. Az antiochiai zárdában 1030-ban feltalált vatikáni kézirat voltaképen egy evangelium, a mely az evangéliomok teljes fordításából készített kivonatul tekinthető. Leírta és belőle mutatványul Mt 27₃₋₃₂ szövegét közölte *Adler* (Nⁱ Tⁱ versiones syriacæ etc. Hafniæ [Kopenh.] 1789), majd újabban *Miniscalchi-Grizzo* gróf (Evangelium Hieros. Veronæ 1861. 64 két kötet). Ebben megvan a pešittából és Philoxenianából hiányzó szakasz Ján 7₅₃₋₈₁₁.

A szír bibliai kéziratok részint Egiptomból, részint Malabarból és Kinából kerültek az európai könyvtárakba.

Aethiop.

a) Az aethiopok vagyis abessziniabeliek közt az a monda járja, hogy az ó- és újszövetségi kánont egy *Aba Salama* nevű keresztyén fordította le arabból geez nyelvre. Az egyháztörténelemből meg úgy tudjuk, hogy Aethiópiában Nagy Konstantin alatt a ne-

gyedik század kezdetén, főképen Frumentius axumi püspök és munkatársa, Aedesius, buzgólkodása folytán gyökeresedett meg a keresztyénység, s ekkor tájban és ezen az úton jött létre az ó-szövetségnek a LXX, az újszövetségnek közvetlenül a görög eredeti szövegből eszközölt és æthiop, azaz geez nyelvű fordítása. Noha ezt a nyelvet a XIV. század óta az általánosan elterjedt amhari szójárás kiszorította, mindamellett egészen máig ez maradt az egyházi irodalom nyelve és ezen olvassák a bibliát is.

A fordító benszülött æthiop és nem görög származású egyén volt; erre vall a görög szöveg nem értése folytán elkövetett számos tévedése, p. o. Mt 4₁₃ ἐν ὁρίois Ζαβουλών, in monte Z.; Act 2₃₇ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, aperti sunt quoad animum (κατηνοίχθησαν); Act 3₂₀ προεχειρισμένον, quem præunxit (mivel προεχειρισμένον-t olvasott); 1 Kor 12₂₈ καὶ οὗς μὲν ἔδετο κτλ. aurem (οὗς) posuit ecclesiæ etc. Legjobb aránylag az evangéliumok fordítása, bár itt meg igen gyakran kétféle olvasást is egybefog, így Mk 15₈ ascendit et clamavit.

Nyomatásban megjelent e fordítás Rómában 1548. 49. két kötetben; de mivel ebben a protographonban az Acta hézagosan látott napvilágot, a kiadás körül fáradozó Tasfā-Sion, vagy a mint ő magát latinul nevezi, Petrus Aethiops, a hiányzó részeket részint görögből, részint a Vulgatából szintén lefordította geez nyelvre. Így került be ez az æthiop újszövetségi szöveg a londoni polyglottába (1657), de mind a lenyomatás, mind a hozzá csatolt latin fordítás hibás, használhatatlan és értéktelen.¹⁾ Az angol bibliatársaság megbízásából Platt által eszközölt æthiop újszövetségi fordítás (evangéliumok 1826, a többi könyvek 1830) csakis a missio céljára alkalmas.²⁾

b) A sémi nyelvcsalád déli ágához tartozó amharai vagy amhár nyelvjárás a XIV. század óta élő nyelv, a melyre újabb időben az angol bibliatársaság szintén lefordította az újszövetséget; hogy azonban régebb keletű teljes fordítás volt-e valaha, az bizonytalan és kérdéses. Az európai tudomány csakis egy régibb korú amhár evangéliumi töredéket ismer Lk 11₁₋₁₃, mely a giesseni egyetemi könyvtárban van. Ennek alapjául az æthiop fordítás szövege szolgált, a melyhez nagyon hasonlított, a mint hogy az amhár írás is általában egyezik az æthioppal, csupán néhány írásjeggyel bővebb.

¹⁾ Bode, Evangelium sec. Matthæum ex versione æthiopici interpretis... præfatus est Chr. Ben. Michaelis. Hal. 1749.

²⁾ A Catalogue of the Ethiopic Biblical Manuscripts in the Royal Library of Paris and in the Library of the British and Foreign Bible Society by Th. Pell Platt. London 1823.

Egiptomi.

Az első egiptomi keresztyén gyülekezetet a hagyomány szerint Márk evangelista alapította görögül beszélő zsidókból és pogányokból Alexandriában, a honnan az evangéliom mihamar elterjedt az egész országban. Mivel azonban a köznép, főképen a ptolemæusi kor lehatárlása után már kevésbé értett görögül, sőt az ős kopt nemzeti nyelv az ország belsejében és a felsőbb vidékeken időről időre mindinkább háttérbe szorította a tudományban, műveltségben három századon át vezérlő szerepre alkalmasnak bizonyult görög nyelvet: ennél fogva az újszövetségnek kopt nemzeti nyelvre való lefordítása jókorán szükségessé vált. A sahidi (előbb thebai), bohairai (régbben memphisi), fajumi és achmîmi nyelvjáráson korunkig fennmaradt többé-kevésbé teljes bibliafordítások a második, legkésőbb a harmadik században már ismeretesek voltak, a mire abból is következtethetünk, hogy az ephesusi (431) és chalcedoni (451) zsinaton résztvevő egiptomi keresztyén tudós püspökök egy hangot sem értettek görögül és a negyedik században a Veres tenger partvidékein lakó szerzetesek kivétel nélkül csakis kopt nyelven beszéltek, a mely elnevezés vagy az *Ἀγίπτος* fordított rövidítéséből, vagy a felső egiptomi Koptos kereskedelmi város nevének összevonásából keletkezett.¹⁾

A hamita nyelvcsaládhoz tartozó s görög kölcsönszókkal bővelkedő kopt nemzeti nyelvet az arab nyelv réges régen teljesen kiszorította a közhasználatból;²⁾ ma már magok a monophysita felekezetekhez tartozó, körülbelül félmillió lelket számláló keresztyén koptok sem értik őseik nyelvét, sőt a papok is a kopt szöveg magyarázatául és közérthetőség indokából, kapcsolatosan az arab fordítást is mindig felolvassák a hívek előtt:³⁾ mindamellett úgy nyelvtörténelmi, mint szövegkritikai szempontból becses okmányul tekinthető az ős kopt újszövetség. Korra nézve legrégibb

a) a felsőegiptomi vagyis thebai, az araboktól *sahidi*-nak (es-sa'îd, *אל סעיד*) nevezett fordítás, melyből jelentékeny töredékek és variánsok maradtak fenn főképen Borgia bibornok (mh. 1804) gyűjteményében. Innen került a római Propaganda könyvtárába is az a 13 lapnyi régi thebai codex, mely Ján 6—8 kopt fordítású töredékét tartalmazza hozzácsatolt uncialis írású görög szöveggel. Jegye *cod. T*

¹⁾ *Renaudot*, Liturgiar. orientall. collectio. Paris 1715. 16. két kötet.

²⁾ *Steindorff*, Kopt. Grammatik mit Litteratur, Chrestomathie und Glossar. Berlin 1894, a Porta linguarum orientalium XIV. kötete.

³⁾ *Niebuhr*, Beschreibung von Arabien. Kopenh. 1772.

(Borgianus). Kiadta *Georgi* Ágost Antal, *Fragm. Evang. S. Joh. græco-copto-thebaicum sæculi IV.* (Joh VI₂₁₋₅₉ VI₆₈—VIII₂₃) Rom. 1789. Újból összehasonlította Tischendorf, a ki a codex korát az ötödik századra teszi. Részletek kiadása körül fáradozott szintén *Mingarelli* (Mt és Ján. Bol. 1785) továbbá *Woide*, a kinek 1778-ban megkezdett munkáját (1790-ben történt halála folytán) csakis 1799-ben fejezte be és adta ki *Ford* Henrik;¹⁾ majd két dán tudós, úgymint *Zoëga* (Catal. Codd. Copt. Mss. qui in Museo Borgiano adservantur. Rom. 1810) és *Engelbreth* (*Fragm. Basmurico-Coptica V. et N. T. Kopenh. 1811*); újabban *Lemm* O. (*Bruchstücke der Sahid. BÜ. nach Hdss. der k. ö. Bibl. zu St. Petersburg. Leipz. 1885*). A sahidi olvasása egyezik a régibb codexek, kivált cod. D szövegével és a pešittáéval. Később keletkezett

b) az alsóegiptomi vagyis memphisi, általánosan *kopt* néven ismeretes újszövetségi fordítás, melyből fenmaradt mintegy 60 evangéliomi, 30 Actát és leveleket s 12 apokalypsiszt tartalmazó, de a tizedik századnál nem előbb készült kéziratmásolat. Ezeket a szövegkritikában Marshal összehasonlításai nyomán *Fell*, illetőleg *Mill* értékesítették. A kopt újszövetségi teljes editio princepszet *Wilkins* Dávid adta ki 21 kézirat egybevetése alapján latin fordítással együtt (Oxford 1716). A brit bibliatársaság evangéliomi kiadványa *Tattam* közreműködésével jelent meg 1829. Újabb kritikai kiadások: *Schwartz*e, a négy evangéliom 1846 47., folytatását halála után *Bötticher* tette közzé: *Acta apostolorum coptice*, Halle 1852. *Epistolæ N. T. coptice* 1852. Az apokalypsis még nem jelent meg nyomtatásban, valószínűleg nem tekintették kezdetben kánoni iratnak. A kopt fordítás olvasása általában az ABCDL codexekével, valamint a szír és Itala versiókével egyezik, de gyakran eltérések is találhatók.

c) Fájumi nyelvjáráson Mt Mk Ján evangéliomából és Pál apostol Róm 1+2 Kor Ef Fil és 1 Th leveleiből maradtak fenn töredékek. A fájumi nyelvjárást ezelőtt a Delta keleti vidékein lakó basmurok dialektusával azonosították, de újabban kiderült, hogy ezek a kéziratok a fájumi kopt nyelvű leletek szövegével azonos nyelven vannak írva és ezzel közeli rokonságban van a középegyiptomi nyelv. Ebből a fordításból nyomtatásban vajmi kevés jelent meg.²⁾

d) Achmím vagyis az ős Panopolis lakóinak nyelvén inkább ószövetségi részletek láttak napvilágot; az újszövetségből Jud 17—20

¹⁾ Appendix ad edit. N. T. ex eod. Ms. Alex. a C. G. Woide descripti, in qua continetur fragm. N. T. dialecti superioris Aegypti etc. Oxon. 1799.

²⁾ *Quatremere*, Recherches crit. et hist. sur la langue et la littérature de l'Égypte. Paris 1808.

és Jak 4₁₋₁₂ jelent meg nyomtatásban egy negyedik századbeli kézirat nyomán.¹⁾

e) A kopt nyelven nem értő egiptomi keresztyének számára az újszövetség egyes könyvei a kopt szöveg mellé külön hasábra írt arab fordításban is megjelentek. Ilyen kiadvány egy példánya van a párisi könyvtárban és talán effajta termék az *Erpenius* (van Erpen) Tamás (1584—1624) hollandi orientalista által kiadott arab nyelvű újszövetségben az ugyanőttől arabra fordított apokalypsis is (Leyden 1616).

Örmény, grúz, perzsa.

a) Arménia lakói közt az evangéliomot a legenda szerint már Taddæus apostol elkezdte hirdetni, de a keresztyén gyülekezetek alapítása és szervezése körül főképen Világosító Gergely (*Gregorios phoster* [örm. Szurp Krikor]) szerzett kiváló érdemeket az által, hogy Tiridátesz királyt alattvalóival együtt Kr. u. 305 táján megtérítette és hívei oktatása céljából homiliákat is írt. A nemzeti tudomány, műveltség és egyházi irodalom alapvetője pedig *Mieszrob* előbb királyi titkár, később remete, a ki a 38 betűből álló örmény írást 402 körül feltalálta és *Izsák* patriarchával együtt, a nép előtt érthetetlen ó-szír teljes bibliát örmény nyelvre lefordította 412-ben. E két jeles férfiú tanítványa volt *Chorenei Mózes* történetíró, az örmények Herodotosa (szül. 370 táján), a kinek örmény nyelven írt korszakos történelmi munkáját *Whiston* Vilmos és György testvérek adták ki latinul, magyarázó jegyzetekkel ellátva: *Mosis Chorenensis Historiæ Armenicæ libri III; Armenice ediderunt, Latine verterunt, notisque illustrarunt Guilielmus et Georgius Guil. Whistoni filii. Oxon. 1736.* Ugyanezt az eredeti örmény szövegből magyarra fordította és jegyzetekkel kísérte *Szongott* Kristóf, Szamosújvár 1892.

A legrégibb örmény nyelvemlék a biblia teljes fordítása, a melynek hiteles kiadása görög szöveg nyomán készült, de megérzik rajta a pešittá hatása, a mennyiben Izsák patriárka görög biblia hiánya miatt először a pešittából fordított s csak később, midőn *Mieszrob* két tanítványa József (Palnensis) és Eznak (Jo. Ekelensis) Alexandriában a görög nyelvet elsajátították, ekkor fordították le a bibliát együttesen az ephesusi zsinatról (431) magokkal hozott görög szövegű példányból (az ó-szövetséget a LXX-ből). Az apokalypsis még akkor nem, csakis későbbben vették be a kánoni iratok közé.

A teljes örmény bibliát az 1662-ben tartott püspöki zsinat ren-

¹⁾ Coptic Mss. brought from the Fayum by W. M. Flinders Petrie. Lond. 1893.

delete alapján, az Usci kolostor egyik lelkésze *Oszkán* (Uscanus) rendezte sajtó alá Amsterdamban 1666, két kötetben. Ezt a kiadást azonban úgy a kritika, mint az orthodox örmény papság gyanakodó szemmel olvassa, mivel az alapjául szolgáló kéziratot a XIII. században, a ferenczrendi szerzetessé lett Haitho vagy Haithom király uralkodása alatt (1224—70), az örmény egyháznak a rómaival való egyesítése céljából a Vulgata szerint változtatták.

Későbbi örmény újszövetségi kiadások: Amsterdam 1668 és 1698, a teljes biblia Konstantinápoly 1705, Velence 1733. A mechitaristák San Lazaro szigetén (Velence mellett) levő zárdájában jelent meg *Zohrab* János örmény tudós 19 kézirat egybevetése nyomán készült kiadása 1789. 1816. 1863., az evangéliumok 1869, a bécsi mechitarista nyomdában pedig 1864. Az újszövetségi örmény kéziratok számát Gregory hatvannál többre teszi; ezek közül némelyik a III—VI. századból való.

b) Georgia (Grusia, Iberia) lakói között a negyedik század kezdetén (320—330) alakultak keresztyén gyülekezetek, majd aztán az V. vagy VI. században közvetlenül a görög szöveg alapján elkészült a teljes biblia *grúz* nyelvű fordítása is, a mely nyomtatásban 1743-ban jelent meg Moszkvában, de már a szláv biblia szerint revideált és változtatott szöveggel. Ebből variánsokat szemelt ki és bocsátott közre *Alter* (Über georgianische Litteratur. Wien 1798). A grúz fordítás a szláv interpolatiók miatt szövegkritikai szempontból értéktelen.

c) A *perzsa* bibliafordításról a tudomány kevés adattal rendelkezik. Annak az ismeretes két újszövetségi fordításnak, mely mindkettő a négy evangéliumot tartalmazza, alig van valamelyes kritikai értéke. Az egyik kinyomatását Ádám Tamás londoni lord major költéségén *Wheloc* Ábrahám kezdte meg és halála után *Pierson* fejezte be Londonban 1657. Ez közvetlenül görög szöveg alapján készült. A másik, evangéliumi fordítás a londoni polyglotta ötödik kötetében jelent meg, a Pococke birtokában volt és közvetlenül a pešittából készült perzsa kézirat nyomán. Ebből Mt és Mk evangéliumát latinra fordította és kiadta *Bode*, Helmstadt 1750/51. *Gregory* 27 újszövetségi perzsa kéziratról tesz említést, *Lagarde* (tkp. Bötticher német orientalista sz. 1827, mh. 1891 decz. 22. Göttingenben, hol 1869 óta a keleti nyelvek tanára volt), a firenzei, leydeni, londoni, pétervári, római és bécsi könyvtárakban található újszövetségi részletfordítások perzsa nyelvű másolatait hasonlította össze.

Arab.

Az arab bibliafordítások kivétel nélkül a Muhammed után való korban keletkeztek. Mind e mai napig ugyanis nincs igazolva az, hogy

a Muhammed és kortársai által ismert, alkalmazott vagy idézett bibliai mondások és vonatkozások magából a kánonból mint forrásból eredtek; legalább a koránból épen nem lehet bebizonyítani, hogy Muhammed előtt az ó-szövetség egészben vagy részben megvolt volna arab fordításban, sőt inkább valószínű, hogy mivel arab zsinagógák nem voltak, arab nyelvű ószövetségi fordításra sem volt szükség. Az újszövetséggel meg a korán sem értelmi, sem kifejezésbeli rokonságban nem áll. Mivel az ide vonatkozólag olvasható különböző mondák és következtetések mindig tért engednek az újabb feltevéseknek, ennek alapján én úgy gondolom, hogy a korábban feltalálható azok a vallási és erkölcsi tartalmú gnomák, példázatok és szólásmódok, melyek a bibliára emlékeztetnek, szájról szájra szálltak tova a keleti népeknél, mint a vallásos lelkek közös érzületének és gondolkodásának többé-kevésbé találó kifejezései.¹⁾

Ó-szövetségi és pedig részint közvetlenül a héber eredeti szöveg, részint szír, kopt, görög és latin kéziratok nyomán készült arab fordítások sokkal nagyobb mennyiségben vannak, mint újszövetségiéek. Ez utóbbiak közé számították régebben János sevillai püspöknek állítólag 737 táján a Vulgatából készített fordítását, a mely azonban Lagarde igazolása szerint (Die vier Evv. Arabisch. Leipz. 1864) sohasem létezett.

A közvetlenül görög eredetiből eszközölt, később azonban a szír és kopt hívektől saját egyházi fordításaik szerint változtatott újszövetségi fordítások közül ismeretesek: *α)* a négy evangéliom, melybe azonban a szír és kopt fordításból sok interpolatio csúszott be. Nyomtatásban megjelent Rómában 1591, 2. kiadás arab-latin szöveggel 1619 és 1774; *β)* az Erpenius fentebb említett arab újszövetségi kiadása, Leyden 1616; *γ)* a párisi polyglottában (1645) és onnan a londoniban is kinyomtatott evangéliomok; *δ)* *de Lagarde* kiadványa «Die vier Evangelien Arabisch aus der Wiener Handschrift, Leipz. 1864; *ε)* az Acta, Pál-féle és közönséges levelek s apokalypsis fordítása a párizsi és londoni polyglottában egy aleppói kézirat szerint, melyet valószínűleg cyrenei fi készített, a mit igazolni látszik az, hogy Act 2₁₀-ben τὰ μέρη τῆς Αἰθιοπίας τ. κατὰ Κυρήνην tételt így fordítja: partibus Africae, quæ est patria nostra. Ez ellenében *de Lagarde* (De N. T. ad versionum orient. fidem edendo. Berl. 1857) azt állítja, hogy az általa ismert kéziratban Cyrene minden magyarázó pótlás nélkül olvasható.

Hogy ez az utóbb említett fordítás közvetlenül görög eredetiből készült, igazolja a *de Wette* és *Ilug* által felsorolt számos félre-

¹⁾ *Steinschneider*, Polemische und apologetische Literatur in arabischer Sprache zwischen Muslimen, Christen und Juden. Leipz. 1877.

értés, a milyen egyebek közt p. o. 2 Kor 6₁₄-ben ez: *μὴ γίνεσθε ἐτεροϋποϋντες ἀπίστοις*, ne sint *librae vestrae* (ζυγός mérlegkar) *pro-pendentes ad infideles*.

II. Nyugati fordítások.

Itala. Vulgata.

Az olaszországi, közelebbről a római atyafiak, az apostoli kor-szakban még egészen jól értettek és beszéltek görögül, hiszen hozzá-jok Pál apostol és Kelemen is görög nyelven írták leveleiket, így hát ők nem érezték a biblia latin fordításának a hiányát. Egészen más volt a helyzet a spanyol, a galliai, az afrikai, főképen a karthagói gyülekezetekben, a melyeknek tagjai kizárólag a hivatalos és általános használatban levő, de barbarismussal kevert latin nyelvet értették. Az ő lelki szükségletök kielégítéséért készült a bibliának, közelebb-ről az újszövetségnek, *latin* fordítása, melylyel már a második század közepén találkozunk. Nemcsak valószínű, de kétségtelen, hogy kezdetben csakis *egy* ilyen és pedig afrikai eredetű latin fordítás volt forgalomban, a mely azonban érdessége és barbarismusa miatt csak-hamar rászorult a csiszolásra, javítgatásra és tökéletesbítésre, minek következtében már a második század végén különböző latin szövegű recenziók jöttek létre s terjedtek el úgy északi Afrikában, mint innen kiindulva Olaszországban is, a melyek közül a nyugoti egyházi atyák hol ezt, hol azt a kéziratot használták, a melyet épen alkalmilag meg-szerezhettek. Tertullianus (mh. 223) bizonyára egészen más példány-ból idézett (de monogamia cap. 11), mint az utána jóval később élt Augustinus (mh. 430), a kinek korában már több ilyen revideált ká-nonfordítást ismertek és használtak a hívek és az írók egyaránt. Egé-szen megbízható tehát az ő abbeli nyilatkozata, hogy abban az idő-ben különböző fordítóktól különböző fordítások kerültek a közhasz-nálatba, melyekre nézve azt mondja, hogy in ipsis autem interpreta-tionibus *Itala* ceteris præferetur, nam est verborum tenacior cum per-spicitate sententiæ (de doctr. christ. II. 15). Ez augustinusi meg-jegyzés alapján keletkezett a mai napig is használatban levő Itala elnevezés.

A szövegkritikai szempontból nagy fontosságú Itala részint a latin egyházi írók idézeteiben, részint egyes görög-latin codexekben, részint különálló régi kéziratokban fennmaradt egészen napjainkig. Az illető görög-latin codexek: D (evv., Acta = Cantabrigiensis), DE (Acta = Cantabrigiensis és Pál levelei = Laudianus), DEG (= Claromontanus, Laudianus és Boernerianus). Az ismeretes és jelentősebb kéziratok pedig

ezek: *a*) a Corbeyi (picardiai) apátság könyvtárában talált és Martiannay által 1695-ben Párizsban kiadott codex Corbejensis, mely Mt evangéliomát és Jak levelét tartalmazza; *β*) a Sabatier Péter benцзs szerzetes (mh. 1742) «Biblorum SS. latinæ versiones seu vetus Itala cett. quæcunq̃ue reperiri potuerunt. Remis 1743. ed. auct. 1749—51.» című művének az újszövetséget közlő harmadik kötetében egybegyűjtött lenyomatok, nevezetesen: a négy evangéliom a codex Colbertinus, az Acta a Laudianus, a Pál levelei és Zsid a Claromontanus és Sangermanensis, Jak a Corbejensis, a többi közönséges levél, az egyházi atyák idézetei, az Apok a Primasius kommentárja szerint; *γ*) a Bianchini (Blanchinus) «Evangeliarium quadruplex latinæ vers. antiquæ s. veteris Italicæ . . .» Rom. 1749 című munkájában levő lenyomatok, úgymint: az állítólag Eusebius püspöktől még a negyedik században másolt és 1748-ban Milanóban Iricitől kiadott hézagos cod. *Vercellensis* (Piemontban); a IV—V. századból eredő cod. *Veronensis*; a tyroli Brixenben levő VI. századbeli *Brixianus* és a Martiannaytól kiadott, fent említett Corbejensis; *δ*) a Bécsben levő V. századbeli uncialis írású bíbor codex *Palatinus*, mely Lk és Ján evangéliomát és Mk részleteit tartalmazza, kiadta Tischendorf: *Ev. Palatinum ineditum*. Lips. 1847; *ε*) a bobbiói zárdában talált, most Torinóban levő V. századbeli cod. *Boggiensis* Mt és Mk töredékeivel; *ζ*) a Rhediger-féle (boroszlói) könyvtárban levő VII. századbeli evangéliomi töredék, cod. *Rhedigerianus*.

Az ős latin fordítás lényeges változáson ment át a IV. század végén, a mikor Damasus római püspök (mh. 384) 382 táján megbízta a tudós, de önállótlan *Hieronymus* szerzetest (mh. 420) a latin biblia revisiójával. Hieronymus 383-ban az evangéliomok, 385-ben az egész újszövetség revisiójával készen volt s erre hozzálátott az ószövetségi latin kánon átdolgozásához, a mit 405-ben fejezett be. Munkájáról, melyet *pius labor sed periculosa præsumptiõnak* nevez, kritikailag döntő véleményt alig lehet alkotni, mivel ismeretlenek azok a görög kéziratok, a melyek nyomán dolgozott és ismeretlen az a latin fordítás is, a melyet revideált. Gyökeres javítást bizonyára nem végzett; maga mondja az evangéliomokhoz írott előszavában: *Ita calamo temperavimus, ut his tantum, quæ sensum videbantur mutare, correctis reliqua manere pateremur ut fuerunt*. Hieronymusnak e revisióját kezdetben idegenkedéssel fogadták a hivek és az egyházi atyák, sőt némelyek ezt és a régi Italát vegyesen használták (p. o. Cassiodorus 550 körül), mindamellettt idõ multán a Hieronymus tudós tekintélyétõl is indítva, lassanként megszokták, a hetedik században meg már mint vulgata versiõtt általánosan elfogadták. Ámde fõképen a liturgiai használatra szánt könyvekbe sok helyütt számos tételt, sőt egész szakaszokat a régi fordítás szerint másolgattak le, majd más

helyütt a régi és új fordítást összevegyítették, úgy hogy egy század mulva már alig lehetett ráismerni a Hieronymus-féle revisióra. Ez a körülmény aztán okul szolgált a gyökeres átdolgozásra, a melylyel Nagy Károly császár 802 táján *Alcuin*t bízta meg, a ki igyekezett a Hieronymus fordítását eredeti alakjába visszahelyezni. A másolóktól eredő későbbi szövegrontás elenyésztetésén és a latin fordítás javításán fáradozott *Lanfrank* canterburyi érsek (mh. 1089), *Stephanus* citeauxi apát és Miklós biboros is, de mindez ellenére a közkézen forgó példányokba rendkívüli eltérések, hibák, tévedések csuszta be.

A XIII. század óta egyes egyházi társulatok és testületek munkássága folytán több *correctorium biblicum* jött létre. Ezek a Vulgata olyan kiadásai voltak, a melyekben a lapok szélein feljegyezték egyes görög és latin kéziratokból, vagy régibb egyházi atyák műveiből azokat a variáns olvasásokat, a melyek a Vulgatóéitól különböztek. Ilyen *correctorium*ot bocsátott közre 1230-ban a párisi Sorbonne, 1236-ban pedig a dömés rend. Ezek sem feleltek meg a várakozásnak; sőt a szövegmásolással együtt járó fogyatkozásokat és zavarokat még a könyvnyomtatás révén sem sikerült eloszlatni. Ez az oka, hogy a könyvnyomtatás legnevezetesebb zsengetermékei, nevezetesen az első latin bibliakiadások, egytől egyig telve vannak a másolók keze alól kikerült példányok hibáival. Ilyen latin bibliakiadás jelent meg nyomtatásban már 1462-ben Mainzban, a mely oly drága ritkaság, hogy 1881-ben egy példány 32 ezer márkáért kelt el.

A reformáció évét (1517) megelőzőleg olasz, francia és német nyomdákból 228, a XVI. században 438, a XVII. -ben 262, a XVIII. -ban 192 és a XIX. -ben 1892-ig 133 Vulgata-kiadás került ki. Kétségen kívül szép és felemelő jelenség, a minek hatását azonban csökkenti az a körülmény, hogy noha akkor, mikor a tridenti zsinat a negyedik ülésben (1546 ápril 8.) a Vulgátát az eredeti kánonnal tökéletesen azonos és kötelező tekintélyű bibliául elfogadta, egyszersmind azt is határozta, ut *posthac sacra scriptura, potissimum vero hæc ipsa vetus et vulgata editio quam emendatissime imprimatur*: mindamellett ez a végzés mind e mai napig beváltatlan *pium desiderium*, a Vulgata meg a régi hagyományos kiadvány maradt.

Mellőzve a részleteket, csakis azt említtem fel, hogy a Vulgata szövegének javításán a XVI. században r. kath. részről buzgólkodott a löweni theologiai intézet megbízásából *Hentenius* János (Löwen 1547), azután Brüggei Lukács (Antwerp. 1573), majd *V. Sixtus* pápa (1585—90) meghagyása folytán Nobilius, Agelli, Rocca és Caraffa írástudók, kiknek munkája a vatikáni nyomdában 1590-ben jelent meg azzal a pápai döntvénynyel, mely ezt a kiadást nyilvánította a tridenti zsinat végzésének megfelelő és kizárólagos tekintélyű kánonnak. Hogy azon-

ban ez a Vulgata is mennyire fogyatékos volt, igazolja az, hogy már két év múlva VIII. Kelemen javított kiadást rendeztetett, melynek közrebocsátását főképen Bellarmin sürgette. A sixtusi és kelemen-i kiadásban lépten-nyomon előforduló halmaz eltérést és ellenmondást egybegyűjtötte James Tamás: *Bellum papale, s. concordia discors Sixti V. et Clementis VIII. circa Hieronymianiam editionem.* Lond. 1600. 78. Mind ilyenek a Vulgata összes későbbi kiadásai is, melyek közül legújabbnak mondható a Vercellone által a *congregatio de propag. fide* nyomdájában közzétett editio 1861.

A hieronymusi fordítás régi kéziratait tartalmazó értékes code-
xek ezek: *a)* codex *Amiatinus*, mely az Amiatino (etruriai) hegyen levő cisztercita zárda könyvtárából a Medici Lőrincz-féle firenzei könyvtárba került és alkalmasint 541-ben másolt teljes latin biblia; *β)* codex *Fuldensis* az egész újszövetségről; *γ)* codex *Forojuliensis*, Friaulban (forum Julii) előbb Aquilejában az evangéliomokról.

A Hieronymus előtti ős latin fordítás nyomán készült az angol-szász fordítás, melyből idáig csakis a négy evangéliom jelent meg nyomtatásban.

Protestáns részről szintén számosan tettek és pedig sikeres kísérletet részint a Vulgata szövegének javítására, részint egészen új latin fordítás készítésére. Az előbbi célból dolgozta át a Vulgátát *Osiander* András (*Biblia s. utriusque Test. diligenter recognita et emendata.* Nuremb. 1522/23), azután *Stephanus* Róbert párizsi és genfi nyomdájából 1528-tól 57-ig nyolcz különböző kiadás került ki és ez a szöveg később száz lenyomatban jutott forgalomba. Ám az egyház és ennek nevében a Sorbonne, minden ilyen munkát következetesen a tiltott könyvek jegyzékébe sorozott.

Kiváló becsű különösen három bibliai tudósnak ide vonatkozó munkája. Első helyen említendő rotterdami *Erasmus* Dezső, a kinek szövegű, világos, értékes és általánosan ösmert fordítása első kiadásban 1516-ban jelent meg Baselben és a jeles férfiúnak életében őt, halála után pedig mintegy 200 kiadást ért. Vele egyenlő érdemet szerzett e téren *Béza* Tódor az ő egyszerű, világos és nagy elterjedésnek örvendő remek fordításával, mely Genfben 1556-ban látott napvilágot és szintén sok kiadást ért, melyek közül legteljesebb és legjobb a cambridgei 1642. Nem mellőzhetjük hallgatással *Schmid* Sebestyén strassburgi lutheránus exegeta negyven évi gondos munkássággal készített, mindamellett hebraismustól és græcismustól nem mentes latin bibliafordítását, a mely a fordítónak elhunytá után, de elhalálózása évében, 1696-ban hagyta el a sajtót Strassburgban, 2. kiad. 1708.

Irodalom. *Lebret*, De usu vers. lat. in eccl. chr. Tüb. 1786. *c. Ess*, Pragmatische Geschichte der Vulgata. Tüb. 1824. *Zückler*, Hieronymus.

Sein Leben und Wirken aus seinen Schriften dargestellt. Gotha 1865. *Kaulen*, Geschichte der Vulgata. Mainz 1868. *Rönsch*, Itala und Vulgata. Marb. u. Leipz. 1869. 2. Aufl. 1875. *Gróf Kun* Géza tudósunk (szül. 1837 decz. 28. mh. 1905 ápr. 10.) «Erinnerungen an Goethe's Enkel» című közleményében (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 1888 Nr. 84) azt az érdekes adatot örökitette meg, hogy Goethe unokája, Wolfgang, a ki nek általában igen széleskörű irodalmi ismerete és kiváló nyelvteljesége volt, részlettanulmányozási szempontból behatóan foglalkozott az Itala és Vulgata bibliafordításokkal. *Fritzsche-Nestle*, Bibelübersetzungen a *Hauck* Realencyklopädiájában 1897.

(Debreczen.)

(Folyt. köv.)

ERDŐS JÓZSEF.

PLATEN ÁGOST MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Vége.)

II. Platen drámaköltészetének második korszaka.

Platen drámáit, mint látjuk, a közönség nem fogadta nagy lelkesedéssel. Darabjai nagyjából nem is kerültek színre, és ha valamit elő is adtak (mint pl. *Treue um Treue*-t), csak igen csekély tetszésben részesült.

Kedvencz gondolata — Minckwitz szerint — az volt, hogy magát Németország első drámaköltőjévé küzdje fel, és hogy a német népre a színpadról oktatólag hasson. Ezen lelkesítő remény azonban költőnket egyre jobban elhagyta, főleg midőn maga is arra a meggyőződésre jutott, hogy nem képes, vagy talán még nem képes az ember belső kedélyvilágát drámai művekben kifejezésre juttatni. A drámaíráshoz tehát többé nem volt kedve, sőt idővel a német színpaddal teljesen meghasonlott, kínosan érintette őt ugyanis az a tudat, hogy a német közönségnek azok a költők tetszenek és azokat pártolja, kik messze mögötte álltak.

Főleg *Werner*, *Müllner*, *Houwald* és *Grillparzer* voltak a kor ünnepelt drámaköltői, kiknek borzalmas és nevetséges végzettragédiáikkal sikerült nagy népszerűségre szert tenni.

Platen 1826 május 26-án Schwabhoz intézett levelében így jellemzi a helyzetet: «Man will nicht das Wahre und Erhabene, man will einen rasenden Effekt, der übrigens sehr leicht zu erreichen wäre, da selbst *Müllner* und *Consorten* ihn im höchsten Grade ausgeübt. Nichts kann leichter sein, als alle Leidenschaften wie tolle Hunde loswüten zu lassen; wenn nicht die wirklichen Kunstforderungen

ins Mittel träten. Glücklicherweise haben die Werke jener *Gesellen* zu wenig Gehalt, um etwas Anderes als etwas ganz Vorübergehendes darzustellen. Die wahre Tragödie wird wieder ans Licht treten.»¹⁾

A végzettragédia a romantikus drámának e rút korcsfaja, a mult század huszas éveiben érte el virágzásának tetőpontját. A végzettragédiában nem cselekszenek a személyek jellemüknek megfelelően szabad elhatározással — a mi pedig a modern tragédia lényege — hanem akarva nem akarva, véghez viszik azt, a mit a végzet rájuk kímért; a végzet ennél fogva a cselekvény mozgató ereje, az emberek valóságos bábok.

Platen hivatottnak érezte magát arra, hogy ezen színpadi dagályossággal szembeszálljon. Az említett költőknek pusztá kigúnyolását azonban méltóságával megegyeztethetőnek nem találta. A harczot a költőnek mint *költőnek* kellett vívnia, a mire a legalkalmasabbnak látszott az *aristophanesi vígjáték*.

Hogy a tisztán személyeskedő gúny helyet Platen a szatírának ezt a nemét választotta, az részben a *Zeitung für die elegante Welt* 1816 január 7. számában megjelent éles cikknek is köszönhető, mely a végzettragédia tarthatatlanságára és drámai fogyatkozásaira mutat rá. E cikk ugyanis így végződik: «Das beste Mittel solche Scheinproducte trügerischer Afterkunst in ihrer ganzen Blösse und Nichtigkeit darzustellen, wären *humoristische Parodien, die zugleich verdienstlich und ergötzlich sind*, indess Travestien, da sie das Hohe ins Niedrige herabziehen, zunächst nur dem gemeinen, vorzüglich für das Possenhafte empfänglichen Sinne zusagen, und wären sie auch so witzig und originell wie die *Äneide* von Blumauer.» (Petzet id. m. I. III. 1.) Az itt kitűzött feladatot tíz évvel később oldotta meg Platen, miután már Müllner és társainak æsthetikai ízlésével teljesen szakított volt. Platen két ily fajtájú szatirikus vígjátékában maró gúnnnyal és keserűséggel ostorozza a dráma illetén súlyedését; egyes személyeket tesz egész irányok képviselőivé, egyes individuumok lakolnak általános hibákért és ferdeségekért.

Ezen szatirikus-polemikus vígjátékai közül elsőnek a *Verhängnissvolle Gabel*-t tárgyaljuk.

1. *Die verhängnissvolle Gabel.*

Vígjáték 5 felvonásban, írta 1826 márcz. 19.-től ápr. 16.-ig Erlangenben, megjelent Stuttgartban még ugyanezen évben. Platen e

¹⁾ V. ö. «Briefwechsel zwischen August Graf v. Platen und Johannes Minckwitz. Nebst einem Anhang von Briefen Platens an Gustav Schwab und einem Facsimile Platens», Leipzig 1836, 125. l.

vígjátékban szorosan követi Aristophanest, csakhogy itt is romantikus versformákat alkalmaz. E darab a végzettragédia ellen irányul, a mennyiben maga is olyat mutat be. Ez a darab kétségtelenül egyike a legszellemesebb és legművészebb drámai szatiráknak, a melyek a végzettragédia ellen megjelentek.¹⁾

A «Gabel»-nek mintegy előfutárja «*Die dekretierte Zettelträgerin Pitz in Erlangen*» című alkalmi költemény (Redlich, Platen's Werke I. 539. l.), a melyben Platen az 1826. újév alkalmából gúnyosan üdvözlí a színházi közönséget és rossz ízlését szemére hányja. E költeményben továbbá félreismerhetetlenül gúnyos czélzás történik Grillparzernek *Ahnfrau*, Müllnernek *Schuld* és Houwaldnak *Bild* című végzettragédiáikra:

«Denn saht ihr nicht in trag'scher Glorie	
Ein albernes Gespenst torquiert,	[<i>Ahnfrau</i>]
Und eine Kriminalhistorie	
Durch beide Pole motiviert?	[<i>Schuld</i>]
Ja, förmlich um den Galgen drehen	
Intriguen sich mit gord'schem Witz,	[<i>Bild</i>]
Und alle haben's angesehen,	
Geduldig, wie die Dame Pitz».	

Platen *Gabel*-jét nagyra becsülte, sőt mesterműnek is tekintette. *Schwab Gusztáv*-nak, kivel akkor sűrűen levelezett, azt írja: «Sie erhalten hier den ersten Akt einer Comödie, in welcher ich nach langen Pfuschereien, endlich hoffe, mein *Meisterstück* abgelegt zu haben, und in die Zunft der *Unsterblichen* einzugehen... Die Parabasen sind alle auf das *Erhabenste* ausgearbeitet und sprühen Begeisterung... Ich hatte anfangs die Absicht das Buch anonym erscheinen und das Publikum eine Zeit lang raten zu lassen. Doch bin ich davon zurückgekommen. Erstens könnte man es für Verzagtheit halten und zweitens würde es das Ansehn einer Flugschrift gewinnen, da es gerade das Gegentheil, ein *Kunstwerk* ist. Es freut mich wenigstens, dieses Lustspiel als eine Art von deutschem Muster in dieser Gattung hingestellt zu haben, an welchem die Aesthetiker, was das Wesen des Komischen betrifft, lange Zeit lernen können». [«Briefwechsel stb.» id. m. 113. és köv. l. (összevonva).]

A darab tartalma a következő: Phyllis, Mopsus arkádiai pásztor neje, panaszkodik Damon bírónak, hogy ellopták az étkező-készletét

¹⁾ Platenen kívül első sorban *Castelli* említendő, ki 1818-ban *Jeitteles*-sel egyetemben paródiát írt a végzettragédia ellen «*Der Schicksalsstrumpf*» czímmel.

és csak egy villája maradt. Gyanuja Schmuhl zsidó ellen irányul. Damon Sirmio hivatalszolgájával Schmuhl elővezeteti, de benne régi lipcsei egyetemi társára ismer. Schmuhl bevallja bűnét, baja azonban nem történik, mivel Damon az ügyet elpalástolja:

«Auch versichr' ich, jener Jude, den des Diebstahls ihr bezüchtigt,
Ist als ehrlichster von allen Kindern Israels berüchtigt.

Glaubt mir, Mopsus, Dieberei ist jenes Juden kleinster Fehler.

Soll ich meine Meinung sagen, waren Elstern eure Diebe.»

(III. felv. több hely összevonva.)

Erre elmondja Schmuhl, hogy tulajdonképen miért jött Arkádiába, Lipcsében egy Salome nevű kísértettel találkozott, ki őt Mopsus, arkádiai pásztor kertjében elásott kincsre figyelmessé tette. A kincstől azonban óvakodni kell: mert Salome, ártatlanul bár, férje halálát okozta. Ez ugyanis egyszer vacsora közben, midőn Salome, egy póktól megijedve, elkiáltotta magát, villáját torkába szúrta. Salomének ezért bujdosnia kell, míg nemzetségének utolsó sarjadéka is meghalt; erre azonban kevés a kilátás, mivel dédunokájának, Mopsusnak, tizenkét pirospozsgás gyermeke van. Schmuhl tehát azért jött Arkádiába, hogy a kincset kiássa. E kincsről azonban Mopsusnak is egy régi írás alapján, melyet még gyermekkorában olvasott, van tudomása, sőt Sirmio hivatalszolga is tudja a titkot, mivel Damon és Schmuhl beszélgetését meglesté. Sirmio közli a titkot Phyllissel, Mopsus feleségével, kit már régen szeret; ketten hozzáfognak tehát a kincs kiásásához, hogy azután megszökjenek. Mopsus azonban tetten éri Sirmiót és házából kikergeti. Phyllis utánakiáltja Sirmiónak, hogy ő a kincset minden bizonynnyal — még férjének halála árán is — megszerzi, csak jelenjen meg másnap reggel a tervezett szökés végett. Schmuhl jön, hogy tervét megvalósítsa; Mopsustól rajtakapva mint Robinson Crusoe mutatja be magát, ki a Jóreményfok nagyszerű földjét beutazta és oda Mopsust is szívesen elviszi, ha beleegyezik, és főleg, ha van elég pénze. Mopsus és Phyllis kölcsönös gyilkos szándékkal kerülgetik egymást és Mopsus már minden bizonynnyal áldozatául esett volna a villának, ha a válságos pillanatban Salome meg nem jelenik, mire Phyllis ijedten elejti a villát. Salome pedig biztatja dédunokáját, hogy ölje meg feleségét és gyermekeit, a mit ő a villával tényleg meg is tesz. Mopsus és Schmuhl kiássák a kincset és álruhában — Mopsus mint angol lady, Schmuhl pedig mint ennek komornikja — megszöknek vele. Damon és Sirmio Mopsushoz jönnek. Damon a véres büntett láttára nagyon megijed és a véres villát kezében tartva Sirmiót is oda hívja. Sirmio Damont tartja a gyilkosnak, mire ez ijedtében megszökik. Mopsus és Schmuhl egy *«A villához»* címzett vendéglőben megszáll-

nak; később Damon is jön és a lady szomszédságában kap szobát. Damon elhatározza, hogy a gazdag ladyt a magánál levő villával megöli és kincseit elrabolja, ez azonban felébred és Damonra ismer. Mopsus kéri Damont, hogy ölje meg őt a villával, mivel a lelkiismeret furdalásaitól amúgy sincs nyugta; ez azonban nem teljesíti kérését, hanem kezébe adja a villát, melylyel Mopsus megöli magát. Damon és Schmuhl a kincses ládán összevesznek. A vendéglős kinyitja a ládát és íme! — nagy álmélkodásukra Salome ugrik ki belőle glóriában, mert hiszen ütött már a megváltás órája.

E darabban, mint látjuk, a végzettragédiához szükséges alkatrészek egyike sem hiányzik: villa, mely már elejétől fogva gyilkolásra szolgált; kísértet, mely megváltásra vár; kincs, melyet meg kell szerezni stb. Minden felvonás egy-egy parabasissal végződik, melyet a kórusként szereplő Schmuhl intéz a közönséghez, s melyekben Platen megjegyzéseket tesz a költészetre, főleg pedig a drámára.

A «Verhängnisvolle Gabel» a végzettragédiáírók közül első sorban Müllnert emeli ki. De korántsem gúnyírat, mint ezt Platen maga egy Schwabhoz intézett levelében megjegyzi: «Man wird sich wohl einige Verse in einer Comödie erlauben dürfen, die keineswegs ein *Pasquill* auf Müllner, in der er vielmehr eine höchst beiläufige Sache ist. In einer Comödie, wie die *Verhängnisvolle Gabel* Müllnern verschonen zu wollen, würde entweder Feigheit oder Unwissenheit verraten.» («Briefwechsel stb.» id. m. 118. l.)

Platen nemcsak szatirikus megjegyzéseket tesz Müllnerre (*der prozessanspinnende Witzbold, der Advokat von Weissenfels, der Neid von Weissenfels*), hanem a *Schuld* frazeológiájából is idéz:

- Schuld I.   «Hörtet Ihr, hart vor den Ohren,
Nicht den Uhu: ‚Hugo‘ schrein.»
- Gabel III.   «Und vernehmlich krächzt aus Wipfel
Und Dach halbmenschliche Worte der Uhu.»
- Schuld III.   «Seht ihr, wenn ihr kommt im Dunkeln,
Bilder in Brillanten funkeln,
Fünf von ihnen schau'n auf mich
Wie mein eig'nes Leben nieder:
Denn ein Stier ist's und zwei Brüder,
Und ein Weib, der Schönheit Kron',
Und ein Schütz und Skorpion . . . .»
- IV.   «In dem Tierkreis abgebildet
Ist mein Leben: Stier und Brüder,
Weib und Schütz und Skorpion.»
- Gabel II.   «Meinem Geizigen
Lass' ich die sechs Paar Drillingsbrüder, wie die zwölf
Gestirn' im Tierkreis. Alle zwölf beisammen sind

Die rechte Zahl, indessen man im Trauerspiel
Nur fünfö braucht; doch freilich wird das fünfte bloss
Als Stier bei den Hörnern hergezogen; während doch
Der Dichter selbst das fünfte wär' als Wassermann.»

Schuld II. «Hat die dunkle Macht des Triebes,
Stark, den Stab zum Ring gebogen,
Müssen sie sich mächtig fassen».

Gabel II. ... «O ich möchte vor Wut umbiegen die Pole des Himmels:
Phraseologie, die im Kopfe mir blieb aus einem Tragödien-
rührei!»

« V. «O wehe, dreimal wehe, wenn die Pole sich
Berühren, wenn des einen Pols Produkte durch
Den andern Pol verschlungen werden, wehe dann!»

Platen a megtámadott költő személyét is — álarczban bár — színpadra hozza. Damon bíró ugyanis Müllnernek, mindenesetre fogytékosan megrajzolt, karikatúrája.¹⁾

Érdekes annak a feltűntetése, miként lett költőnk egykori mestere ellenségévé. Platen tudvalevőleg ifjú korában Müllner ízlésének hódolt. Ezt bizonyítják részint naplóbéli feljegyzései az 1816. esztendőből, részint *Die Tochter Kadmus* című darabja, mely tisztán Müllner hatása alatt keletkezett. Az esztetikai nézetei azonban csakhamar megváltoztak. Már 1818 május 16.-án, miután Würzburgban Müllner *Schuld*-ját látta, ezt írja naplójába (II:52.): «Hier von ziemlich schlechten Schauspielern dargestellt, fielen mir ihre Fehler recht lebendig in die Augen. Es ist keine Naturwahrheit in diesem Stücke, die stete Erwähnung von Hölle und Teufel lächerlich, der Kontrast von Norden und Süden schief und häufig sehr übel angebracht stb.»

Továbbá 1819 aug. 1-én így nyilatkozik Müllner e darabjáról: «Cette pièce me devient chaque jour plus fatale et je remarque toujours mieux ses défauts sans nombre et ses ridicules. Il n'y a pas une seule personne, qui soit aimable et vraiment interessante.» (Tgb. II. 305. l.)

E nézetváltozáshoz nagyban hozzájárult Müllnernek *Ingurd* című drámája is, melylyel — Platen szerint — Müllner tényleg bebizonyította, hogy nem nagy lángész. (Tgb. II. 51. l.) Hátrahagyott iratainak 89. lapján találunk továbbá néhány 1818—1820-ból való epigrammát, a melyek Müllnernek *Ingurd* és *Der 29. Februar* című drámáira vonatkoznak.²⁾

Wernerén és hasonló költőkön kívül *Grillparzer*t is pellengérre

¹⁾ V. ö. Greulich, Platens Litteratur-Komödien, Bern 1901, 85. l.

²⁾ V. ö. Petzet id. m. LII. l.

állítja a *Gabel*, kinek *Ahnfrau* című darabja szintén a végzettragédiák közé soroztatik, bármennyire tiltakozott is Grillparzer ezen ráfogás ellen.

Úgy látszik azonban, hogy Platen az *Ahnfrau* szépségeit sohasem bírta felfogni. Míg ugyanis Müllnert legalább kezdetben jóakarólag bírálja, Wernernek pedig később is szívesen szolgáltat igazságot és *Der 24 Februar* című darabját még 1820-ban is mesterműnek nevezi (Tgb. II. 355. l.), addig Grillparzer *Ahnfrau*-járól kezdettől fogva kicsinylőleg ítél (Tgb. II. 16. és II. 493. l.). Grillparzerre a következő sorok vonatkoznak:

«Als einst bei Nacht ich im Mondschein sass
auf der Plesse romantischen Trümmern
Und ein Zephir strich durchs Buchengezweig,
weit über die Felder der Ebne:
Da erschien ein Gespenst mir, lang citiert,
Inhaber beträchtlicher Schätze,
Das Salome hiess; in Arkadien einst wars
eine Familienahnfrau.
Es begann, und ich selbst, aufhorcht' ich genau,
denn es redete *wienerisch hochdeutsch*». (I. felv.)

De Platen e darabjában nemcsak a végzettragédia-költőket, hanem a közönség által akkortájt még más kedvelt költőket is sújt, így pl. *Claurent*¹⁾ és a már elhalt *Kotzebuet*.

Claurent mindjárt az első parabasisban támadja:

«Mittelmässigem klatscht ihr Beifall, duldet das Erhabne bloss
Und verbanntet fast schon alles, was nicht ganz gedankenlos.
Ja in einer Stadt des Nordens, die so manches Übels Quell,
Preist man *Claurens* Albernheiten und verbietet Schillers Tell!
Schreibe nur, o Freund, das beste, das gediegenste Gedicht.
Biet es aber nie der Bühne, denn das beste will sie nicht.
Dieses mark- und knochenlose Publikum beklatschet nur,
Was verwandt ist seiner eignen Froschmolluskenbreinatur.»

Kotzebuera a következő sorok vonatkoznak:

«Wie kommt es, liebes Publikum, dass du die grössten Geister
So oft verkennst und stets verbannt die sonst berühmten Meister?
So ist bei dir der *Kotzebue* in Misskredit gekommen,
Der sonst doch ganz allein beinah die Bretter eingenommen:

---

¹⁾ *Heun*, költői néven *Clauren* (1771—1854.) regényeiben, elbeszéléseiben és vígjátékaiban a közönség durva ízlésének hódolt.

Du klatschtest seinen Herrn und Fraun, du liebtest seine Spässe,
 Er war dein Leib- und Herzpoet, der dir allein gemässe.
 Was galten dir vor *dem* Apoll, die Musen alle neune?
 Auf jeder Bühne fand man ihn, ja fast in jeder Scheune.
 Kein andrer Dichter rühmt sich des; drum weigert ihm nicht länger
 Als deutschem Aeschylus den Kranz, als nationellstem Säng' er!
 Er schmierte, wie man Stiefel schmiert — vergebt mir diese Trope —
 Und war ein Held an Fruchtbarkeit wie Calderon und Lope.»

Ilyen és hasonló szavakkal írja le Platen «Gabel»-jében a német színpad sülvedését, és tölti ki haragját Müllnernek és társainak meg nem érdemlett, téves tisztelete fölött.

Költőnknek azt hányták szemére, hogy e darabjában egyáltalában nem alkotott jellemeket. E nézet helyes, de azért korántsem lehet gáncs, mivel az ilyen tendencziózus vígjátékban jellemekre nincs szükség. Platen ezt Schwabnak írt levelében határozottan meg is mondja («Briefwechsel stb.» id. m. 130. l.).

E vígjáték stílusa egyszerű és világos, nyelve a legmélyebb régiókból a legmagasabbakba emelkedik. A komikum egy alkotórésze sincs benne mellőzve, a legfinomabb éleztől a cinizmusig minden megtalálja a megfelelő helyét. «Csak meg kell gondolni — mondja Platen «Briefwechsel stb.» id. m. 124. l. — hogy az embernek itt vígjátékkal és csakis vígjátékkal van dolga, a melyből egy komikus alkotórész sem hiányozhatik.»

Még a túlságosan hosszú szavak képzése is, mint pl. Obertollhausüberschnappungsnarrenschiff, Demagogenriechernashornsangesicht, Froschmolluskenbreinatur stb. szorosan összefügg a komédia lényegével és az attikai vígjáték minden komikusánál megtalálható.

2. *Der romantische Oedipus.*

Vígjáték 5 felvonásban, írta olaszországi útján 1827 szept. havától 1828 július 16-ig; nyomtatásban először 1829-ben jelent meg Stuttgartban.

Platen hazájában való tartózkodását a Gabel úgyszólván teljesen lehetetlenné tette, a benne megtámadott írók költőnket folyó- és röpiratokban rágalmazni iparkodtak, ellenségeinek száma személyes viszonyokból nagyobbodott és különben is rosszul esett neki látni, hogy népe félremagyarázta nemes törekvéseit. Érezte: Németországban ily viszonyok mellett többé nincs maradása, szabadabb országba kell menekülnie, hogy életét csendes magányban, minden gátló behatástól menten, a költészetnek szentelhesse. Olaszország lebegett szeme előtt, az az ország, «a hol a művészet oly dúsan virágzott».

Olaszország után való sóvárgása főleg Schwabnak írt egyik leveléből tűnik ki: «In Italien denke ich mein Leben zu beschliessen, und wenn ich mich dahin betteln müsste, denn nur in Rom hoffe ich meine Kunst zur Vollkommenheit zu bringen, wenn dieses Wort nicht ein Frevel ist. Aus der bildenden Kunst ziehe ich die grössten Belehrungen.» («Briefwechsel stb.» id. m. 116: l.)

Platen kívánsága nemsokára teljesült; Lajos király, kinek Platen *Gabel*-jét megküldte, engedélyezte kért szabadságát, azonfelül anyagilag is lehetségessé vált utazása, mert a Cotta-féle könyvkereskedés *Gabel*-jét tisztossággal díjazta. 1826 szept. 3.-án indult el Platen Erlangen-ből olaszországi útjára és csak az 1832. és 1833. év telén tért vissza Németországba, akkor is csak rövid időre.

Olaszországi útján Platen főképen lírai költészettel foglalkozott: írt dalokat, vegyes költeményeket, gazéleket, szonetteket, továbbá Horatius, Theokritos és Pindaros hatása alatt ódákat, eklogákat és himnusokat. Drámai munkásságra már többé nem gondolt, mivel drámaírói pályája csak bűt és keserűséget okozott neki, és különben is *Gabel*-jében a német színpadtól végkép elbúcsúzott:

«Und der Dichter sagt den Brettern ein entschiedenes Lebewohl.»

(IV. felv.)

De másként történt. Költőnk ismét tollhoz nyúlt, hogy Németországnak irodalmi állapotait ostorozza és korának sülyedő ízlésével harczra keljen. E másik szatirikus darabja: *Der romantische Oedipus*, a melyben a költő már nemcsak a romantika egyes kinövéseit, hanem magát, a romantikát gúnyolja, miközben a szatira éle a legszemélyesebb módon *Immermann* ellen irányul.

De nem csupán Immermann ellen fordul, lelkes harcza inkább — mint már említettük — magáért a költészetért folyt; *Nimmermann*t csak mint az összes romantikus költők képviselőjét szerepelteti. Ez az *Oedipus* több helyéből kitűnik:

«Zwar wäre, dich (Nimmermann) vernichten, eine kleine That;
Allein gesalbt zum *Stellvertreter* hab' ich dich
Der ganzen tollen Dichterlingsgenossenschaft,
Die auf dem Hackbrett Fieberträume phantasiert
Und unsere deutsche Heldensprache ganz entweiht.» (V. felv.)

Továbbá a darab utóiratából:

«Volkstümlich nennen sie dich (Nimmermann); drum
hörtest du wohl, wie 's scheint,
Dass auf die Säcke man schlägt, indes man den Esel meint?
Ich muss, damit sich dabei beruhige dein Geschmack,
Gestehn dir, dass du allein im obigen Fall der *Sack*.»

Mindazonáltal kérdés, vajjon miért szemelte ki Platen épen Immermannt gúnytárgyává, ki korántsem volt tehetségtelen költő, és miért nem választott inkább az ostorozandó írók képviselőjeül egy jelentéktlenebb romantikus költőt, pl. Raupachot, Houwaldot vagy Kindet, kiket szintén perszifál az *Oedipus*-ban.

A felelet rá a következő: Platen Immermannt és költészetét nem ismerte eléggé. Naplójában a két szatirikus vígjáték megírása előtt seholsem említi és Fuggerhez meg Schwabhoz intézett leveleiből az tűnik ki, hogy Immermannnak csupán *Cardenio és Celine* című Berlinben 1816-ban megjelent drámáját olvasta. A *Trauerspiel in Tirol* című 1828-ban Hamburgban megjelent drámáját — melyet szintén említi az *Oedipus*-ban — nem is olvasta, csupán Fugger értesítéséből ismerte; még címét sem tudta a darabnak.¹⁾

Cardenio és Celine Immermannnak tagadhatatlanul legsilányabb drámai alkotása, melyben megvan a romantikus dráma minden vétke s így szerzője méltán megérdemli a «hyperromantikus» elnevezést, mindazonáltal kevés arra, hogy kellő alapot szolgáltasson egy közlebről nem is ismert költőnek heves megtámadásához, lerántásához.

Platen Immermann elleni támadására csakugyan más ok is indította. Immermann ugyanis 1826-ban *Östliche Poeten* címmel sértő xeniákat tett közzé Heine *Reisebilder*-jeiben, I. rész, Norderney, mely epigrammákban Platennek és még néhány költőnek keleties zamatú és formájú költeményeit nevetségessé tenni iparkodott.

E sértő epigrammák közül a legérdekesebbek a következők:

«Gross' mérite ist es jetzo, nach Saadis Art zu girren;
Doch mir scheint's egal gepudelt, ob wir östlich, westlich irren».

«Aus Bequemlichkeit verehren sie die Kühe frommer Inden.
Dass die den Olympus mögen nächst in jedem Kuhstall finden.»

«Von den Früchten, die sie aus dem Gartenhain von Schiras stehen,
Essen sie zu viel, die Armen, und vomieren dann Gaselen.»

Úgy látszik, hogy senki sem érezte magát e xeniák által annyira megsértve, mint Platen, a ki a vágást viszonzta, a mennyiben e szatirikus vígjátékokban Immermann a legellenségesebb módon, de épen nem művészetlen formában megtámadta.

De nézzük a darab tartalmát:

A *Publikum* fellép a Hannoverben levő lüneburgi pusztán, hogy Nimmermannt a híres rímkovácsot lássa. Nimmermann megjelenik és

¹⁾ L. Redlich jegyzeteit kiadásának I. kötetéhez az 548. és 553. l.

azzal dicsekszik, hogy egy új «Oedipus» tragédiát írt, mivel a Sophoklesé alaposan el van hibázva, ugyanis:

.... «Höchst tragisch ist der Gegenstand:
Blutschande, Greuel jeder Art, ein Vatermord,
Die Sphynx, die Pest, ein Uebermass von Irrungen,
Verwickelungen ohne Zahl! Wie wenig hat
Der Dichter diesen fürchterlichen Stoff benutzt!
Geradezu hinausgerückt das Grässliche,
Verhüllt in schöne Reden jede Schändlichkeit,
Des Stücks Effekt vernichtet, aus dem Personal
Sogar die Sphynx gestrichen, die aufs Publikum
Den tiefsten Eindruck machen müsste.» (I. felv.)

Kezdődik hát a *romantikusok értelmében megjavított* Oedipus-tragédia: Jokaste, thebæi királyné, várja lebetegedését; Oedipus megszületik, de Tiresias jós megjósolja, hogy az újszülött egykor meg fogja ölni atyját, anyját pedig nőül veszi. Lajus király, hogy e szerencsétlenséget elhárítsa, gyermekét Melchior szolgálival kiviteti a Kithæron hegyre, hogy ott a vadállatok martaléka legyen. Oedipust megtalálja Diagoras és felnevelés végett elviszi a gyermektelen Zelindéhez, Korinthos királynéjához, hogy ily módon szerelmét megnyerje. Zelinde elfogadja a gyermeket és azt követeli imádójától, hogy szerelme jeléül harmincz évre távozzék, ezután pedig jelentkezzen. Midőn Oedipus telserdült, elment Delphibe, hogy Pythia jósnőnél származása felől kérdezősködjék, mivel pajtása fattyúnak nevezte és Zelinde anyja őt e tekintetben fel nem világosította. Delphiben Lajussal találkozik, ki a jósnőt rossz álmai miatt szintén felkereste. Lajus felszólítja Oedipust, hogy térjen ki előle az útból; heves szóváltás támad közöttük, mire Oedipus megöli Lajust. Oedipus Delphiben azt a rövid és homályos választ kapta, hogy kerülje mindig hazáját, a mit ő meg is tesz. Thebære Apollo büntetésül egy sphinxet küldött, mely magas sziklán ülve, minden mellette elhaladótól egy kifogástalan distichont követel, különben az illetőt a mélységbe dönti; de ha valaki kifogástalan distichont hozna, úgy ő maga kész a mélységbe ugrani. Tiresias jós megjegyzi, hogy Apollo azért haragszik a thebæiekre, mivel ő helyette *Kotzebue* bálványt imádják. Jokaste, ki férje haláláról értesült, kezét és koronáját igéri annak, ki a sphinxet megöli. Mindkettőt elnyeri Oedipus, mert egy sikerült distichonnal a sphinxet legyőzi. A harmincz év leteltével Diagoras visszatér Zelindéhez, ki tőle azt követeli, hogy szerelme jeléül vágja ki szívét és adja neki; Diagoras kérését megtagadja. Oedipus uralkodásának tizedik évében Thebæben éhínség és dögvész dúhög; Tiresias kijelenti, hogy minden bajnak a hajdani sphinx az

oka; igaz, hogy az már régen elpusztult, de a sok költő lehelete, kik a distichon elmondása végett a sphinx elé vonultak, megfertőztette az utczákat és tereket. Apollo megbüntette ugyan haragjában a költőcsapatot, a mennyiben a legtöbbet papagájja és seregélylyé, Houwaldot légygyé, Raupachot meg bűdösbankává változtatta, de a betegség csirája még mindig megvan e népben és ezért szed a halál újabb és újabb áldozatokat. Balthazar hírl hozza, hogy Zelinde és férje Polybus meghalt. Zelinde ugyanis Diagoras szívét erőszakosan kivágatta és férjével, hogy ártatlanságát bebizonyítsa, elköltette; a király azonban Diagorast közvetlenül halála előtt boszúból megmérgezte és midőn Polybus az undok lakoma után Zelindétől a tényállást megtudja, őrzöngve felugrik és nejét a húsvágókéssel megöli, az elfogyasztott mérges hústól azonban ő is nem sokára meghal. Halála előtt még kijelentette Zelinde, hogy Oedipus talált gyermek. Tiresiás kijelenti, hogy a dögvész nem fog előbb megszűnni míg Lajus király gyilkosát ki nem kutatták és méltó büntetésben nem részesítették. Oedipus felszólítja Tiresiaszt, hogy idézze fel Lajus szellemét; az idézett szellem Oedipust nevezi gyilkosának. Oedipus Jokastéhoz megy, feltárja előtte mellét, hogy büntetésből szúrja le. Ez azonban megpillantja mellén az anyajegyvet, egy denevért, és benne fiára ismer. Jokaste felakasztja magát, Oedipus pedig belefekszik egy koporsóba, melynek fedelét bezárják.

Ezen *javított* Oedipus-tragédia bemutatása után az *Értelem* bírálgatja a drámát; közte és *Nimmermann* között a darab értéke felett heves vita támad, de mivel Nimmermannon a megőrülés tünetei mutatkoznak, a *Publikum* a bolondok házába viszi:

- Publikum.* Lieber, komm! Ich führe jetzt,
Um Musse dir zu schaffen, dich an jenen Ort,
Den Briten *Bedlam* heissen, Deutsche Narrenhaus.
- Nimmermann.* Wem deklamier' ich künftig euch? Weh, wehe mir!
- Publikum.* In jener Anstalt fehlt es nicht an Hörenden:
Wahnwitzige bilden ebenfalls ein Publikum,
Ein sehr gemischtes, überaus vollzähliges.
- Nimmermann.* So treff' ich auch jenseitige Mäcenaten an?
- Publikum.* Tollhäusler zwar, doch immerhin Bewunderer.
- Nimmermann.* Triumph! Ich gehe, führe mich! Triumph! Triumph!

Der romantische Oedipus meséje csaknem azonos az *Oedipus* mondával. Még a szereplők nevei is nagyrészt ugyanazok. Zelinde neve Immermannnak *Cardenio* és *Celinde* című darabjából van átvéve, a görög mondában Medusa, Merope vagy Periboia néven szerepel. Az *Oedipus* mellékeselekvénye a közjátékban szintén egyesegyedül Immermann e drámájának a karikaturája.

Platen Immermannon kívül *Heinét* is megtámadja vígjátékában, mivel az említett xeniákat *Reisebilder*-jeiben közölte és a bennök foglalt állításokat magáévá tette. V. ö. bevezető sorait a xeniákhoz.

Heine viszonzotta e személyeskedést «*Reisebilder*»-jeinek *Die Bäder von Lucca* című részében, még pedig oly féktelen és ocsmány módon,¹⁾ hogy Heine tisztelője és életrajzírója *Strodtmann Adolf* is elítélőleg nyilatkozik róla.²⁾

Goethe is elítélte ezen irodalmi harczt Eckermannal való beszélgetésében: «Und wenn noch die bornierte Masse höhere Menschen verfolgte! Nein! ein Begabter und ein Talent verfolgt das andere; Platen ärgert Heine, und Heine Platen, und jeder sucht den andern schlecht und verhasst zu machen, da doch zu einem friedlichen Hinleben und Hinwirken die Welt gross und weit genug ist, und jeder schon an seinem eigenen Talent einen Feind hat, der ihm hinlänglich zu schaffen macht». Eckermann id. m. I. 99. l.

Platen sajnálta a fáradságot, hogy ellenfeleit, kik a személyeskedést még egy jó ideig folytatták, újból megtámadja, legjobbnak találta megvetésének *hallgatással* adni kifejezést:

«Meine ganze Rache sei das Schweigen».

De térjünk vissza a darab méltatásához. E vígjáték főleg a tragédia helytelen felfogása ellen irányul, a mit a költő a közjátékban elmésen és találóan kigúnyol. «Er hat darin — mint ezt Goedeke a költő életrajzában kevés szóval kimerítően mondja id. bevezetésének 28. l. — die verkehrte Anlage, die verkehrte Verwicklung, die verkehrte Ausführung und die verkehrte Tendenz sorgfältig kopiert; die wenigen erhabenen klingenden Scenen haben nur tragische Schminke, nicht tragischen Charakter; durch ihre Verbindung mit den übrigen Theilen des Gedichts sind sie in ein komisches Licht gerückt.

Goethe csak technikai szempontból dicsérte az Oedipust, a darab szellemével nem tudott megbarátkozni. «Miután Platen e darabban a tragikus motívumokat paródiaszerűen használja, — mondja Eckermannal folytatott beszélgetéseiben Eckermann id. m. II. 177. l. — hogyan akar ő ezután komolyan tragédiát írni?»

A darab külalakja és nyelve Platen összes művei között a legtekélyesebb; az ötös jambust itt is, mint «Gabel»-jében az ókori trimeter váltja fel, mely versmérték Goethe szerint is a legalkalmasabb a drámára.³⁾

¹⁾ Immermann is felelt Platennek «*Der im Irrgarten der Metrik umherirrende Cavalier*» című iratával, Hamburg 1829.

²⁾ Strodtmann, H. Heines Leben und Werke², I. 601. l.

³⁾ V. ö. Minckwitz id. m. 340. l.

Platen nem írt több aristophanesi vígjátékot, ámbar Minckwitz barátja nagyon sürgette és azon személyek jellemzésére, kiket Platen perszifálalni akarna, késznek nyilatkozott. Költőnk ebbeli eljárását naplójában igazolja (II: 846.): «Bei der Comödie werde ich nicht stehen bleiben können; denn gesetzt auch, dass die Zeit von der Art wäre, um aristophanische Komödien zu begünstigen, was sie in politischer Hinsicht gar nicht ist, so müsste ich dazu in jedem Falle in Deutschland leben, um die Thorheiten selbst mit Augen zu sehen, die Stoff zu Lustspielen liefern könnten. (Rómában 1827 decz. 31-én.)

Utolsó darabja, melylyel drámaírói pályáját bevégezte: *Die Liga von Cambrai* című történeti dráma.¹⁾

3. *Die Liga von Cambrai.*

Történeti dráma 3 felvonásban, írta Münchenben 5 nap alatt, 1832 december havában, megjelent 1833-ban a Majna melletti Frankfurtban. E darabját igen gyakran hevesen megtámadták, mivel a Platen ígérte tragédiák egyikének tekintették:

«Eher nicht an eure Herzen klopfich an, an eure Pforten, Bis das Schönste nicht gethan ich, eine grosse That in Worten,

Welche kalte Sinne glühn macht, Lob erpresst von Silbenklaubern, Selbst den Feinden muss gefallen und die Freunde ganz bezaubern.»²⁾

Ezt írja Platen 1828 február havában egy névtelennek, ki költőnket a *Morgenblatt*-ban egy költeménnyel ünnepelte.³⁾

De ez a «grosse That in Worten» nem létesült, mert a *Tristan*

¹⁾ Hogy Platen az aristophanesi komédiát megelégette és más drámái tárgy után nézett, bizonyítja egy *Gevatter Tod* című három felvonásra tervezett vígjáték töredéke és egy *Lieben und Schweigen* című énekes játék tervezete, melyek még 1828-ból származnak és a költői hagyatékban reánk maradtak. (V. ö. Petzet id. m. 190—191. és 192. l.)

²⁾ Redlich: «Platens Werke» I. 74. l. («Antwort an einen Ungenannten im Morgenblatt.»)

³⁾ A «Morgenblatt» hasábjain «X» szerzőtől 1827. december hó 28-án a 311. számban egy dicsérő költemény jelent meg: «An Graf Platen. Nach Durchlesung seiner ‚Verhängnissvollen Gabel‘. Zuruf nach Italien» czímmel. E költemény szerzőjének Platen *Umbreit Frigyes* heidelbergi egyetemi tanárt tartotta, ki költőnket személyesen is ismerte (Tgb. II. 531. l.); az igazi szerző nevét, *Anselm Feuerbach* személyében, csak 1829-ben tudta meg Sienában. Feuerbach (1798—1851.) 1825 óta a speyeri gymnasium tanára volt, Platennel 1824-ben ismerkedett meg Münchenben. (V. ö. Redlich jegyzeteit I, 696.)

und *Isolde* (1825—1827) és *Iphigenie in Aulis* (1827) című tervezett tragédiákból csupán egyes töredékeket ¹⁾ birunk, a *Liga von Cambrai* cz. darabjával meg épenséggel nem nyújt tragikus mesterművet, bármennyire erőlködik is Minckwitz az ellenkezőt bebizonyítani:

«Oftmals zeichnet der Meister ein Bild mit wenigen Strichen,
Was mit unendlichem Wust nie der Geselle vermag.»²⁾

A dráma tartalmáról szó sem lehet, mivel semmi sem történik benne. Nincs itt tulajdonképen sem főhős, sem ellenfél. A főhős a velencei állam, az ellenfél a cambrai liga.³⁾ Az utóbbit csak egyetlenegy személy, a spanyol követ képviseli. Hiányzik továbbá a darabból a kellő befejezés is. E drámai művét tehát csak vázlatnak tekinthetjük, a melylyel a költő Velenceze hajdani nagyságát sejteti.

A *Liga von Cambrai* előfutárja egy *Katharina Cornaro* cz. drámai töredék, mely Platennek költői hagyatékában az 1832. aug. havában írt velencei epigrammák között maradt ránk (Petzet id. m. 193. l.). Platen 1832-ben -- mint naplójában (II: 935.) említi -- Loredanónak *Historia de' Re' Lusignani* cz. műve alapján egy történelmi trilógia megírását tervezte, melynek egyik, alkalmasint utolsó részét *Katharina Cornaro* képezte volna.⁴⁾

* * *

Megkísérlettük Platen drámaköltészetét úgy tartalmi, mint alaki szempontból jellemezni, nincs tehát egyéb hátra, mint hogy Platenről, mint drámaköltőről általában egyet-mást elmondjunk:

Platen nagy lelkesedéssel és igen korán nekifeküdt a drámaköltészetnek; drámái azonban csekély értékűek, és arra a kérdésre, vajjon hosszabb életkor mellett teljesítette volna-e azt, a mit remélt és ígért, ki merne határozottan válaszolni.

¹⁾ L. Petzet id. m. 175—181. és 182—188. l.

²⁾ V. ö. Minckwitz id. m. 343. l.

³⁾ A cambrai ligát XII. Lajos, II. Giulio pápa és Miksa császár kötötték a velenceiek ellen 1508-ban.

⁴⁾ Az értekezésünkben tárgyalt drámákon, töredékeken és drámái tervezeteken kívül még sok más drámai tárgy feldolgozását is tervezte Platen, a melyekről Petzet nyújt teljes áttekintést kiadásához írt bevezetésében. Mi itt függelékképen chronológiai sorrendben csak azon drámái címeket hozzuk fel, a melyeket maga Platen említ naplójában: *Bartholomäusnacht* 1811, *Calthon und Colmal* 1815, *Kleopatra* 1818, *Die Pariser Bluthochzeit* 1818, *Agnes Bernauer* 1822, *Der steinerne Gast* 1824, *Simson* 1824, *Rehabeam* 1825, *Odoaker* 1825, *Die Salzburgerischen Ausgewanderten* 1825, *Pan und Apollo* 1826—1828 és *Meleager* 1828.

Platennek tulajdonképeni drámaalakító képessége nem volt, ámbar egyik-másik drámája színi előadásra alkalmas. Első sorban *lírikus* volt és innen van az, hogy drámái a kellő cselekvények, a tárgy művészies elrendezésének és sikerült jellemeknek híjával vannak.

De ha nem is örökítette meg nevét nagy, korszakot alkotó művekkel, ha ebbeli ígéretei csak pusztá ígéretek maradtak is, mégis nagy érdeme, hogy a megtévesztett német közönséget öntudatra ébresztette, és hogy a német drámaköltészetre oly káros végzettragédiának megadta a haláldöfést. Helyesen jegyzi meg *Schmidt Erich* Platenről írt jellemrajzában: «Wir erblicken den Wert der Litteraturkomödien, des auf dramatischem Gebiet sonst *unglücklichen* Dichters nicht in der Parodie, die leicht viel witziger, übermüthiger, schlagkräftiger sein könnte, sondern *in wahrhaft adeligen Bekenntnissen über Gehalt und Form der Poesie* stb.» ¹⁾

Osztatlan elismerést érdemel továbbá nemes gondolkodásmódja, a művészet iránt való nagy lelkesedése, főleg pedig a német nyelv és verstan körül szerzett nagy érdemei.

(Losoncz.)

BARTA MÓR.

A KOPENHÁGAI NY CARLSBERG GLYPTOTHEK.

Kopenhágában egy lelkes, áldozatkész és műértő mæcenas jóvoltából az antik művészetnek rövid egypár év leforgása alatt olyan otthona keletkezett, milyen a nagy állami gyűjteményeket és a hatalmas, ősrégi olasz magángyűjteményeket nem tekintve egy sincs Európában. Túlzárnyalta a híres angol magángyűjteményeket is, melyekre a szigetország olyan méltán büszke.

Jacobsen Károly, a nycarlsbergi sörfőző tulajdonosa, már régen foglalkozik műtárgyak gyűjtésével. Eleinte főleg dán művészekre és a modern francia szobrászokra irányult figyelme, és hogy ezen a téren szép eredményeket ért el, tanúja az a hatalmas új palota, mely Kopenhága egyik legszebb pontján műkincsei számára emelkedett. 1887 óta azonban rendszeresen kezdte gyűjteni az ókori művészet kincseit. Ekkor ismerkedett ugyanis meg *Helbig* Wolfganggal, a kinek szakavatott tanácsait és önzetlen fáradozását kétségtelenül a legnagyobb elismerés illeti. Nélküle lehetetlen lett volna Jacobsennek a gyűjteményt olyan objektív módon, megfontoltan sokoldalúvá tenni. Most képviselve van ott az antik művészetnek majdnem minden ága, több-

¹⁾ Schmidt, Charakteristiken, II. Reihe, Berlin, 1901. 282. l.

nyire kitűnő példányokkal, egyes emlékcsoportok pedig épenséggel sehol sem található számban és minőségben. Sajnos, hogy az új glyptotheka épületnek az a része, mely a gyűjtemény befogadására lesz hivatva, csak egy év múlva készül el és addig a műtárgyak Jacobsen villájának e czélra épült szárnyaiban vannak elhelyezve.¹⁾

Minthogy nem hiszem, hogy ezt a kitűnő gyűjteményt, melyre a jövőben tekintettel kell lennie mindenkinek, a ki az ókori művészet történetével foglalkozik, Magyarországon szélesebb körökben ismernék, talán nem lesz felesleges néhány tájékoztató sort írni róla e közlőny hasábjain. Az egyes csoportokat a katalogus beosztása szerint tár-

---

¹⁾ Ezzel a körülményryel kapcsolatban jelenleg még sok minden megnehezíti a gyűjtemény teljes kihasználását. A műtárgyak egy része az utolsó, 1898. évi katalogusból még hiányzik és végleges elhelyezésükig katalogizálásuk nem is remélhető. A *Helbig-museum* nevét viselő etruszk-gyűjtemény már költözöben van, nem látható, és csak a vendégei iránt kiválóan szíves tulajdonos előzékenységének köszönhettem, hogy futólagosan megismerlélhettem. Az 1898-iki katalogus dán nyelven jelent meg (!) — ez is elfogyott és használatra is csak nehezen szerezhető meg. Ez a katalogus derék munka, de még sem kielégítő, különösen nem elég egyenletes, hol sokat, hol keveset mond. Ennek a számait idézem. Kíváncs voltna, hogy a szobrok korábbi helye mindig pontosan megadassék. Így nehéz a zavart elkerülni. A régebbi francia kiadás a gyűjtemény rohamos növekedése folytán teljesen használhatatlan. Jelenleg a gyűjtemény tanulmányozására a következők jönnek tekintetbe:

Det gamle glyptothek paa Ny Carlsberg Forteg nelse over Kunstvaerkerne ved Carl Jacob sen. 1898. Kjöbenhavn.

Det gamle glyptothek paa Ny Carlsberg. Den aegyptiske samling ved Prof. Dr. V. Schmidt. 1899.

Sculptures et Inscriptions de Palmyre à la glyptothèque de Ny Carlsberg décrites et expliquées par D. Simonsen, rabbin. Avec 8 planches zincographiées dessinées par M. le Dr. J. Euting, prof. à l'univ. de Strasbourg et 18 photogravures, Copenhague, 1889. — Ugyan ez dánul is megjelent.

La glyptothèque Ny Carlsberg fondée par Carl Jacobsen. Les monuments antiques. Choix et texte de Paul Arndt. Munich, Bruckmann, 1896. Eddig megjelent: pl. 1—83. szöveggel, pl. 117, 132, 151. Továbbá:

II. Les monuments Étrusques et Égyptiens.

A. Terres cuites architecturales d'Italie par Th. Wiegand, pl. 170—179. (szöveggel).

B. Monuments Étrusques par Gustav Körte, pl. 180—189. (szöveggel).

C. Monuments Égyptiens par Valdemar Schmidt, pl. 190—220. (szöveggel).

gyalom. Az ehhez való minél nagyobb ragaszkodás legyen mentségem ott, a hol a sorrend önkényesnek látszik. Az anyag bőségénél fogva mindegyik csoportról csak a legjellemzőbbet mondhatom el, a mennyiben az figyelmemet el nem kerülte, a mi bizonyára gyakrabban megessett, mint szeretném. Különösen a még nem katalogizált darabokra nézve kérek elnézést.

A görög archaikus művek csoportja kétségtelenül a legvonzóbbak egyike. Két általánosan ismert, elsőrangú darab került ide: az egyik a *tête Rayet* (kat. 9.), a másik a mallorcai Despuig gyűjteményből származó relief, mely Aigisthos megöletését ábrázolja (kat. 28.).

Attikából származik egy *sphinx*, érdekes poros sculptura (kat. 2.). Korinthosi körből való két oroslán (kat. 3, 4.), ugyancsak porosból. Egy ifjúnak a feje, széles levelekből álló koszorúval (kat. 12.). Kyposból származik és Arndt szerint a VI. század végére tartozik.¹⁾

Sidoni származású egy sarkophag fedélről való női fej (kat. 18. L. Arndtnál). Két pompás istenfej, az egyik *Hermes* (kat. 21.), a másik nagyon valószínűleg Dionysos (kat. 20.), az archaismus legvégén álló kitűnő művek. Hermesnél Arndt méltán hangsúlyoz bizonyos sentimentalitás vonást, melyet ebben a korban nem várnánk, és a *psychopompos* szerepére gondol; hogy helyesen-e, azt nem tudom megítélni. Érdekes, mélyreható, itt azonban még fővonásaiban sem reprodukálható stíltörténeti fejtegetést fűz Arndt egy fejnélküli női álló szoborhoz (kat. 24.), melyet a korinthosi tükrök női alakjainak a segítségével egészít ki, hozzáadva egy szép és több példányban ismert fejet (kat. 253.). Az egész művet a korinthus-sikyoni iskola alkotásának tartja.

A bronzok között különösen érdekes egy ifjú álló szobra (kat. 26.), mely a peloponnesosi művészet körére vall, meg egy itáliai fej (kat. 27.), melyen a szemek a fejfelé együtt vannak öntve.

Az archaistikus művek tíz számból álló kis csoportja nem igényel különösebb figyelmet. Az új attikai reliefekből egypár igen tetszetős példányt láthatunk. Itt említhetünk meg egy ritka szép, háromszögletes márvány kandeláber-lábat (kat. 246.), három istenségnek újattikai stílusú reliefképével, igen szép, bronz stílusú ornamentumokkal. (E reliefekről többet láss Arndtnál.)

Eredeti görög művekben Jacobsen gyűjteménye igen gazdag. Az attikai sírkövek szépségét teljes mértékben érezteti velünk az az egypár példány, mely ide került. Mennyi egyszerűség, mennyi hami-

¹⁾ Ez a fej, valamint a gyűjtemény többi darabjai közül is néhány, már az Arndt-féle kiadvány előtt is publikáltatott. Ezeket a publikációkat nem idézem.

sítatlan művészi érzés! Egy harczos életnagyságú felső teste (kat. 76.), testhez álló pánczéiban, egy ilyen relief töredéke, megragadóan szép munka. A művészi érzék általánosságát a görögöknél, velők születtségét, a ránk maradt emlékeknek talán egy csoportja sem hirdeti olyan hangosan, mint a szerény és névtelen mestereknek ezek a művei, melyet olyan bőségben ad az attikai föld. Hasonló érzésekkel szemléljük a fogadalmi reliefek szép csoportját. Ezek között tárgyilag érdekes az egyik azért, mert *Artemis Bendis* alakját mutatja, a fölírat szavai szerint. Az istennő rövid chitont, vadász-csizmát, phrygiai sapkát és oroszlánbőrt visel. Legszebb e reliefek között talán kat. 67., melynek stílje, különösen a ruhák elrendezése, az V. század végére utal. Itt említtem még a lekythosok és lutrophorosok egypár szép példányát.

Fiatall Heraklest ábrázol egy igen szép bronz szobor, melynek stílje a IV. századra vall (kat. 41.). Egy fekvő ifjúnak az alakja (kat. 42.) egyes sajátságokból ítélve bizonyosan valami oromcsoportból való. Sallustius parkjából származik, Arndt szerint gyenge görög munka. Az egyik kar és a lábak helyzete meglepően ügyetlen. Egy tánczoló nőt ábrázoló szobrocska (kat. 43.) egy kis müncheni szobornak (kat. 227.) sokkal jobb replikája, talán eredetije? Arndt ezt a gondolatot elveti, mert a szobrocska, mely Spratt admirális gyűjteményében volt, Krétából származik és nem valószínű, hogy onnan replikái elterjedhettek volna. Alkalmassint pontos görög másolat, a mi leginkább az újattikaiakra vall. Az eredeti stílusa szerint azokhoz a művekhez tartozott, melyeket a Nikekorlát köré szoktunk csoportosítani.

A fönt említett két istenfejhez (Hermes és Dionysos) itt három másik csatlakozik, melyek épen olyan kitűnőek.

Arndt Zeust (kat. 51.), Asklepiost (kat. 50.) és Hephaistost (kat. 49.) látja bennök és stíltörténetileg Pheidias működésének közepe tájára teszi őket, abba a korba, melyben az istenszobrok közül — hogy egypár nagyon ismert példát említsünk — a dresdnei és firenzei Zeus-szobrok, meg a casseli Apollon származnak. Ez az öt fej Jacobsen legszebb műkincsei közé tartozik.

Egy Brauronból származó kis Erosfej (kat. 54.) Arndt szerint az V. század végéről való igen kedves művecske. Két megkapóan eleven athleta fej (kat. 57, 58.) későbbi stílfarmákat mutat.

Egyike a legértékesebb új szerzeményeknek egy ifjú alakja, melyet a Parthenon oromdíséhez szoktak számítani, katalogizálva még nincs.

Igen érdekes az az öt számból álló kis csoport (kat. 112—116.), mely aphrodisiasi művészek fölírataival ellátott szobrokat tartalmaz (egy satyr, Zeus, Herakles, Poseidon, Helios mind életnagyságúak). Az állások erőszakoltak, az izmok természetellenesen kidagadnak, a moz-

dulatok hevesek, az arcok pathetikusak, egészben véve barok benyomást tesznek, de kétségtelenül vonzóak.

Mint Görögországon kívül minden gyűjteményben, Jacobsen-nál is a *római copiak csoportja* számszerint a legtekintélyesebb. Itt igazán csak a legérdekesebbeket említhetjük meg.

Aphrodite ábrázolásai között az újabban Alkamenesnek tulajdonított típussal találkozunk (kat. 117). A szoborból a restauráció műsát csinált, tollas hajdíszszel. Egy szép fej (kat. 122.), melyet a katalógus Aphroditének nevez, a praxitelesi stílformákat bizonyos túlzásban mutatja, talán a stíl fejletlen korából való. Arndt szerint a kifejezés szigorúsága kizárja, hogy az erotikus körhöz tartozhassék. Egy másik fejben (kat. 125.) Helbig a niobidákhoz való hasonlóság révén Skopas Aphrodite típusát sejtí.

Az *amazonok* közül a Sciarra palotából származó restaurált szobor, mely a berlini típust adja vissza, talán kevésbé érdekes, mint egy gyönyörű fej (kat. 130.), mely a capitoliumi típust teljes szépségében mutatja. Egy herma (kat. 127.) ugyanehhez a típushoz tartozik. (L. mindkettőt Arndtnál.)

A Borgheséktől származik a két híres *Anakreon* (kat. 131, 133.), a költő pompás álló képmása és a helytelenül elnevezett, későbbi, de szintén kiváló ülő szobor.

Az *Apollon típusoknak* gazdag csoportjából, melyből a legérdekesebbek Arndtnál publikálva vannak, emeljük ki a casseli típusnak egy szép példányát (kat. 134.); egy torsiót, mely a nápolyi pompás bronz szobrot¹⁾ adja vissza (kat. 135.); egy fejet (kat. 145.), a mely azért érdekes, mert az arc szigorú, az V. századra valló formái ellenére a homlok fölött összekötött hajcsomót viseli, mely kizárólag a IV. század tulajdona; hogy ez a contaminatio a másoló műve-e, vagy egy átmeneti művésznek tulajdonítandó, azt nem lehet eldönteni.

A legértékesebb azonban egy torso (kat. 136. kitharás Apollon), mely a Nikekorlát stílcsoportjához tartozik és a testhez tapadó ruha visszaadásában mesteri kézre vall.

Artemis csoportjában legszebb egy colossalis fej, mely a nemi-i Diana szentélyből származik (kat. 153.).

Egy szép *Asklepios* fej (kat. 157.) a Louvrebéli szoborral (Fröhner Not. 401.) egyezik és Arndt szerint az ötödik század második feléből, annak is a végéről való. Érdekes Hygieának az ifjú Asklepiossal való csoportosítása is (kat. 156.).

¹⁾ Jacobsen a torso mellé igen okosan elhelyeztette a nápolyi szobor *Sabbadini*-féle kitűnő másolatot. Kíváncsinos volna, hogy ezekből a kifogástalanul szép bronzmásolatokból a mi szépművészeti muzeumunkba is kerüljön egy pár.

Pheidias körébe utal Arndt egy *Athenát* ábrázoló szép colossalis fejet (kat. 163.), melynek stíljébe azonban a másoló alkalmasint belekontárkodott egy kissé. Említésre méltó egy torso, mely első tekintetre a Parthenos replikájának látszik, de mégis különbözik tőle (kat. 161.). Látunk még egypár érdekes, de még katalogizálatlan Athena típust.

Az *athleták* csoportjában a legfigyelemre méltóbb egy torso (kat. 282.), melyet Arndt Polykleitosnak tulajdonít. Több szép fej emlékeztet a doryphorosra.

Ismeretes a Rondanini palotából származó, *Demetert* ábrázoló ülő szobor (kat. 184.).

*Dionysos*nak egy olyan típusával találkozunk, melynél jellemzőbb kevés van. Ez a colossalis fej (kat. 191.), mint Arndt szépen kifejti, ritka erővel adja vissza az isten brutalis, állati vonásait. Szép egy másik, V. századbeli Dionysos fej is, mely bizonyos naxosi pénzekkel egyezik meg (kat. 189. L. Arndtnál). A dionysosi körbe tartozik egy fejecske (kat. 198.), melynek hajviselete teljesen egyezik a sauroktonoséval.

Azokból a kedves, humoros gyermekszobrokból, melyeket a későbbi korokból olyan jól ismerünk, egypár csinos példány van a gyűjteményben. Ide tartoznak a különböző kis Erosok is.

*Ganymedes*nek nevezi a katalogus (220.) azt a pásztorifjút, kinek szobra sok példányban maradt ránk és Furtwängler szerint Euphranor kezéből került ki és *Parist* ábrázolja. A stíl általában IV. századbeli, a testformák még szigorúak.

A legszebb darabok közé tartozik egy méltóságos női fej, talán Hera (kat. 223.), a melyet Arndt a Farnese-féle Hera mesterének tulajdonít. Rokon vonásokkal ékeskedik egy másik női fej is (kat. 254.).

A Borghese-féle híres Hera is Kopenhágába került (kat. 224.). Újabban ennek a szép és problematikus szobornak egy kevésbé ép, de eltéréseinél fogva kiválóan érdekes példányát szerezte meg Jacobsen (száma nincs).

*Herakles*nek több szobra közül említsünk meg kettőt: egyik oroszlánbőrrel és bunkóval (kat. 231.), a másik Omphale köntösében (kat. 235.). Nagyon szép egy pathetikus kifejezésű, nyilván IV. századbeli Herakles fej (kat. 227.). A Giustinianiak tulajdonából származik és ezért valószínűleg görög munka egy Herakles munkáit ábrázoló fríznek egy darabja (kat. 238. más darabjai is ismeretesek). Arndt szerint a szabad stíl korából való.

Figyelemre méltó *Hermes*nek egy szép, de agyonrestaurált szobra, melyet Furtwängler szintén Euphranor alkotásának tart (kat. 289.).

Sok érdekes kérdést fűz Arndt ahhoz az ismeretes szép szoborhoz, mely menekülő ifjú nőt ábrázol (kat. 257.). Az eredetinek köze-

lebbi meghatározása szerinte nem lehetséges, de mindenesetre az V. század közepéről való.

Szép és gazdag a *maszkok* csoportja is. A legmegkapóbb köztük talán *Zeus Ammon* maszkja (kat. 302.), mely szenvedélytől majdnem eltorzult arczával erős benyomást tesz.

A Borghese villából származó négy múzsa közül (Melpomene, Kleio, Polyhymnia, Erato, kat. 308—311.), melyek a vatikániak replikái, Eratót érdekessé teszi a rajta maradt fej, mely a vatikáni példányról hiányzik.

Az ú. n. *Narkissos* (kat. 314.), mely több példányban ismeretes, Arndtnak ismét igen érdekes fejtegetésre ad alkalmat. Ez a szép alak előfordul vázákön, különösen azonban a Paris és Helena nászát ábrázoló reliefeken. Arndt ez alakok eredetijét a festészet körében keresi.

Igen figyelemre méltó része a gyűjteménynek a *görög portrait-k* csoportja. Említsük meg közülük röviden *Menandrost* (Studniczka szerint, kat. 331.), *Sophokles*, *Euripides*, *Demosthenes*, *Sokrates*, *Epikuros*, *Zenon*, *Antisthenes* különböző képmásait, a Nagy Sándor *portrait-k* több példányát, melyek, mint mindig, itt is kétesek (kat. 343. Arndt szerint Marsot ábrázolja, római munka). Igen szép az a fej, melyet Helbig *Pyrros* képmásának tart (kat. 347.).

Az *eredeti római munkák* csoportjából ki kell emelni egy kitűnő triton szobrot, mely nyilván kútdíszül szolgált (kat. 374. L. Arndtnál, hol azonban szövege még nincs). Egy szép *Silvanus* szobor is ide tartozik (kat. 370.).

Külön kell megemlékeznünk a *sarkophagokról*. Legszebb közöttük és általánosan ismeretes a *Casali*-féle bacchikus sarkophag (kat. 592.). *Marsyas*, *Phaethon*, *Endymion*, *Achilleus* köréből találunk egy-egy szép példányt (kat. 596—598, 590.). A *Balbinus* vadászatát ábrázoló sarkophagok közül is került ide egy (kat. 600.). Látunk még több medaillonos és koszorús sarkophagot. Az egész igen csinos gyűjtemény.

A római művészet ismeretes pompázó alkotásai, a színes márványokból való állatok, a terhet emelő barbárok, a díszvázák, az óriási márványkádak, asztal- és kandeláberlábak stb. szintén szép példányokban vannak meg a gyűjteményben.

A kopenhágai glyptothekának egyik fődíszét és büszkeségét azonban a *római portrait*-knak rendkívül gazdag, megbecsülhetetlen csoportja képezi. Ez a *portraitgyűjtemény*, mely a még számozatlan darabokkal talán háromszázra is rug (köztük vagy 25 álló szobor), olyan képet ad a római művészetnek e fontos ágáról, hogy magában is előkelő helyet biztosítana Jacobsen gyűjteményének. A *portrait* a római művészetnek legeredetibb, legelevenebb és legművészibb terméke. Semmihez sem értett ez a nép olyan jól, mint ahhoz, hogy az egyéniséget a maga impozáns vagy kicsinyes, szép vagy csúf, meg-

nyerő vagy visszataszító vonásaival könyörtelen realizmussal megjelenesse. Minden nagyobb gyűjteményben látunk egy csomót ezekből a képmásokból. De a kopenhágai gyűjtemény érdeme épen a sokaságban van. A köztársasági kor durva travertin fejeitől a császárkor java munkáján át a hanyatlás legvégső fokáig elvezet bennünket, minden korból nem találomra mutat egy-két darabot, hanem gazdag, jellemző, felejtethetetlenül az emlékezetbe vésődő csoportokat állít szemünk elé, alkalmat ad az egész római portraitművészetnek egy helyen való tanulmányozására, és ellenállhatatlanul azt a benyomást kelti, hogy egy nagy és hatalmas művészettörténeti jelentőséggel állunk szemközt. A mai viszonyok között, mikor a műkincsek annyira szétszóródnak, ezt az előnyt nem lehet eléggé megbecsülni. E gazdag csoportról részletesebben beszámolnom itt természetesen nem lehet.

Épen csak említést tehetek azokról a gyűjteményekről, melyek tanulmányaim körébe nem tartoznak: értem az *egyiptomi csoportot* és a *palmyrai síremlékek* gyűjteményét. Az utóbbiaknál a művészettörténeti szempont különben is alárendelt jelentőségű. Ez a csoport a maga nemében páratlanul gazdag (kat. 636—759., csak jelezve, szöveg nélkül).

Az *etruszk* gyűjtemény, mint már említettem, még rendezetlen. Gazdag csoport, melynek Helbig különös figyelmet szentelt és ritka szép darabokkal dicsekedhetik. Jacobsen fölláttatja itt az etruszk sírok falfestményeinek nagy, színes másolatait.

Még csak a fönnt több ízben említett Arndt-féle publikációról (l. 216. lap, jegyzet) akarok itt összefoglalólag egypár szót mondani. Jacobsen bizonyára kitűnően választott, midőn nagybecsű gyűjteményének publikálását erre a tudósra bízta. Arndt ma egyike a stíltörténet legkitűnőbb ismerőinek. Többféle tudományos vállalkozásban vett és vesz részt, melyek kiválóan alkalmasak arra, hogy szemét élesítsék, hogy az egyes emlékek hovatarozását biztosan fölismer-tessék vele.

A nevezett publikációról általánosságban nem is lehet jónál egyebet mondani. A reprodukciók minőségéről a Bruckmann czég jó hírneve kezeskedik. Ebben a tekintetben a publikáció igazán bőkezű, a nevezetesebb szobroknak három lapot is szentel, sőt néha a szebb fejeknek is jut kettő. Kizárattak a publikációból a portrait-k, mint-hogy azok az ugyancsak Arndt szerkesztésében megjelenő nagy várlalatban úgy is megvannak (*Griechische und Römische Porträts*). Csak az Anakreon szobor került bele kivételképen.¹⁾

¹⁾ Meg kell itt jegyezmem, hogy Arndt az *Anakreon Borghese*, *Hera Borghese*-féle kifejezések helyébe szívesen tesz újakat: *Anakreon Jacobsen*, *Hera Jacobsen*. Ebben épen olyan kevés a jó ízlés, mint a praktikusság.

Arndt cikkei közül némelyik valóságos stíltörténeti tanulmány, melyeknek beható volta és finomsága mellett nagyon kellemesen érint bennünket az a szerény *ignoramus* is, melylyel cikkeit nem egyszer befejezi, s a melynek a görög művészet történetében egyelőre még nagy szerepet kell játszania.

Sajnálom, hogy az etruszk és egyiptomi részről nem mondhatok véleményt. A nevekből ott is a publikáció megbízhatóságára lehet következtetni.

A mű még befejezetlen, az etruszk és egyiptomi gyűjteményt és a görög művészetre vonatkozó dolgokat egyelőre a IV. század elejéig tartalmazza. Összesen 220 lapból fog állani. Kivánatos, hogy mielőbb készen legyen és vezérfonalul szolgálhasson a gyűjtemény iránt érdeklődőknek. De ez nem elég, és nem lesz elég előreláthatólag a katalógus új kiadása sem, melyen Jacobsen, szóbeli közlése szerint, most dolgozik. Ha egyszer a gyűjtemény új palotájában rendezve együtt lesz, elkerülhetetlenül szükséges lesz, hogy egy kiváló szaktudós teljes apparátussal (természetesen nem dán nyelven) rendes *catalogue raisonné*t készítsen róla. Csak így teheti meg a tudománynak azt a szolgálatot, a melyet megtenni hívatva van.

(Budapest.)

CSERMELYI SÁNDOR.

HAZAI IRODALOM.

Némethy Géza: A római elegia. A magyar tud. Akadémia kiadása. Budapest, 1905. (XVI+422 l.)

A római elegia második kötete azon tervbe vett monografia-sorozatnak, a melyben Némethy Géza a római irodalom aranykorszakának költészetét idevágó rendszeres, körülbelül már 20 év óta folytatott kutatásai alapján földolgozza.

Első kötetül «Vergilius élete és művei» jelent meg 1902-ben; a harmadikat terve szerint Horatius költészetének szenteli. Végül a negyediket Ovidiusnak szánja; mert ő a nagyok sorozatában a legifjabb, tehát az összes úttörők és bevégzett római mintaképek hatását fölöleli és egész költészete már átmenetül szolgál az ezüstkorszakba.

Önmagában tekintve ezen második kötetet, csak tárgyára nézve különbözik a Vergilius-monografiától. Módszerére és előadásra nézve azonban teljesen egyöntetű vele. Mind a kettő idevágó speciális kérdéseket tárgyaló értekezéseinek, továbbá kritikai kiadásainak leszűrte eredménye. Ezekkel Közlönyünkben szirte szakszerűen találkozunk.

Akadémiánkat pedig szerző fentemlített monografiáinak kiadásában azon nemes cél és áldozatkészség vezérli, hogy a klasszikus világ iránti — sivár viszonyaink folytán — kissé elernyedtt érdeklődést ébren tartsa; a közönség eszthetikai fölfogását pedig az örök, befejezett mintaképek népszerű ismertetésével fejleszse.

Mindakét kötetet egybevetve, Némethy Géza módszeres kutatásainak következő célpontjait állapíthatjuk meg: Az illető költő életét és működését plasztikus vonásokkal föltűntetni; de úgy nagyban, mint részletekben kritikailag földolgozva az összes egykorú, vagy későbbi adatokat; továbbá bírálat tárgyává tenni az illető költőre vonatkozó összes föltevéseket, sőt coniecturákat is. Másodszer a római költők műveit úgy tűntetni föl, mint élményeik és világnézetük hű tükrét. Ez pedig ily világraszóló szellemeknél a legérdekesebb probléma. Végül a költők műveit életviszonyaikból kifolyólag, mint egy szerves fejlődés sorozatát elemezni. — A tervezett négy kötetet egybefoglalva, teljes és világos képet fog az olvasó nyerni a római költői műfajok fejlődéséről, úgy a mint azok akár a Nagy Sándor előtti klasszikus, akár pedig az alexandriai görög költészet utánzatán alapulnak.

Ezen második kötet kritikai kutatásainak legfontosabb eredménye az, hogy szerző nemcsak kétségbe vonja, hanem sikerült végleg megczáfolnia is azon irodalomtörténeti sokszázados hagyományt, hogy a római — egyéni erotikus élményeket lírai haugulattal tárgyazó — elegia nem egyéb, mint az alexandriai erotikus költészet modoros utánzata.

Némethy kutatásai során kiderül, hogy a római elegia nem egy már kifejlett görög műfajnak római talajba való átültetése (mint az Aeneis, vagy Horatius ódái). Sőt inkább oly sajátos római terméknek tekinthető, akár csak a szatira és a költői episztola.

Ezen föltevés bizonyításával már 1903-ban egy külön kutatás keretében foglalkozott. «A római elegia viszonya a göröghez» című fölolvassása az Akadémia nyelvtudományi értekezései közt megjelenvén, a külfölddel Kont Ignác ismertette a *Revue critique* 1903. évfolyamában (55 k. 357. l.). Továbbá kivonatot közölt belőle a *Wochenschrift für klass. Philologie* 1903. évf. 930. lapján.

Szerző ezóta a fenti vitás irodalomtörténeti kérdésben, mint egyike a döntő véleményűeknek, már külföldön is tekintetbe vétetik.

Még Ribbeck is «Geschichte der röm. Dichtung» II. 184. lapon azt a téves hitet vallja, hogy Gallusnak mintaképekül *Euphorion-elegiái* szolgáltak. Holott itt van az alaptévedés: Euphorion egyáltalán nem is írt elegiákat, legfőlebb kissé trágár szerelmi epigrammákat.

Ezen tévedés — szerző szerint — Servius scholionjának félreértéséből eredt.

Ugyanis Servius ad Verg. Ecl. X. 1. így szól: «Euphorionem

transtulit in Latinum sermonem et amorum suorum de Cytheride scripsit libros quattuor.» Helyesen úgy kell e helyét értelmeznünk, hogy Gallus csupán pályája kezdetén mint *fordító* volt Euphorion tanítványa. Szerző «Ad sextam Vergilii eclogam» című (EPhK. 1901. évf. 689. s k. lk.) értekezésében meggyőzőleg kimutatta, hogy Gallus Euphorionnak «Hesiodus» és «Apollo gryniumi berkéről» szóló eposzait fordította le — mintegy gyakorlatul.

Ezen, a fentiekben teljesen megczáfolt eddigi nézetet az ál-Probus egy homályos és megbízhatatlan megjegyzése is támogatta eleddig.

Ezen hitelt sem érdemlő hely így hangzik: «Euphorion elegiarum scriptor Chalcidensis fuit, cuius in scribendo colorem secutus videtur Cornelius Gallus.» (Ad Verg. Ecl. X. 50.)

A legnagyobb apparatussal szerző ama további föltevését bizonyítja, hogy Philetas és Callimachus, a kiket Propertius és Ovidius maguk mintaképeik gyanánt emlegetnek, voltakép csak erotikus mythoszokat tartalmazó és inkább az epika körébe vágó «elegiákat» írtak. Erotikus élményeiknek és érzelmeiknek műformája voltaképen az *epigramma* volt; különösen a görög Anthológiának *Ἐρωτικά* és *Μοῦσα παιδική* című fejezeteiben olvashatók.

A római elegia ennél fogva a római szellem saját szerű terméke; szerző szerint egy új *eredeti* műfaj! A megteremtés érdeme bizonyára *Cornelius Gallusé*, kit szerző e tekintetben méltán egy rangba helyez a legnagyobbakkal. Úttörők voltak *Catullus*, a ki még szinte ingadozni látszik az erotikus epigramma és elegia között; továbbá kortársa, *Calvus*, az elhunyt Quintilia emlékére írt gyászelegiák cyclusával. Calvus ugyanis nemcsak a veszteség fölötti fájdalomnak adott kifejezést kesergő elegiáiban, hanem egyúttal visszamenőleg a Quintiliával lefolyt szerelmi viszony történetét is belefonta.

Tehát költészetének tárgyává — ellentétben az alexandrinusokkal — egyéni élményeit és kesergő érzelmeit tette. Bizonyítják ezt egyebek közt Propertius szavai is:

«Hæc etiam docti confessa est pagina Calvi,
Cum caneret miseræ funera Quintiliæ.» (II. 34. 89—90.)

Szerző Vergilius VI. és X. eclogájának méltatása által az elegia további fejlődése felől következő föltevésekhez jutott:

1. Cornelius Gallus, mint kezdő, átültetések útján igyekezett az erotikus mythos gondolatvilágában otthonossá lenni. Ezért fordította le Euphorion «Hesiodusát» és Alexander Aetolus «Apollo»-ját.

2. Catullus és Calvus hatása alatt megalkotta a szubjektív természetű római elegiát, midőn a *Lycoris-Cytherisszel* volt szerelmi

viszonyáról négy könyvnyi elegia-cyclust írt. Gallus ezen elegiáiban a mythologiai elbeszélés már csak az adott helyzetek, vagy a költő érzelmeinek színezésére szolgáló hasonlat, vagy példázat gyanánt szolgált. Érzelmei pedig a sentimentalismushoz, sőt a természet utáni rajongáshoz hajlottak. Ezen két alaphangulatát a római elegiának már Vergilius X. eclogájában megtaláljuk, melynek hőse éppen maga Gallus, mint Lycorisától elhagyott bolyongó pásztorénekes:

«Hic gelidi fontes, hic mollia prata Lycori,
Hic nemus; hic ipso tecum consumerer ævo.»

(Vergil. Ecl. X. 41—42.)

3. *Gallustól* kezdve a római elegia légköre a heterákkal való többé-kevésbé sentimentalis szerelmeskedés. A nagyszerű mythologiai és stilisztikai fölszerelés csupán az adott helyzetek eszményi színezésére való. Noha tehát Tibullus, Propertius és Ovidius egyaránt tényleg átélt szerelmeiket, vagy pedig ismerőseik megfigyelt szerelmeit zengik, mégis a *Gallustól* való függés folytán sok bennök a conventionalis vonás, mondhatnók költői közhelyek és az új comœdiára emlékeztető tipikus alakok. Alexandrinismus szülötte azonban a szerelemnek sentimentalismusba, sőt rajongásba való csapongása.

A szerelem, mint a költő vágyait teljesen betöltő életcél — vagyis örökké csak a rózsás lánczok rabja lenni — ez mindenesetre az alexandrinismusból magyarázható. Sem nem val a római praktikus jellemre, sem a klasszikus hellén szellem természetességére, ha nem tekintünk Mimnermos mélabús élvezetvágyára. A rég letűnt Saturnus-féle *aranykor* és a falusi élet idillje után való beteges sóvárgás, a reális élet forgalmától való iszony sajátos költői zománczba vonja a magában véve talán komikus hetera-szerelmeket, melyeknek oly elragadó dallosaivá lettek Tibullus és Propertius. Az epedő Tibullus így jellemzi önnönmagát:

«Me retinent vinctum formosæ vincla puellæ,
Et sedeo duras janitor ante fores.» (I. 1. 55—56.)

Propertius pedig az érzéki örömök három elemében (szerelem, bor és dal) lelkesedésének legméltóbb tárgyát találja (II. 15. 41—49.):

«Qualem si cuncti cuperent decurrere vitam,
Et pressi multo membra jacere mero,
Nec ferrum crudele neque esset bellica navis,
Nec nostra Actiacum verteret ossa mare.»

Szerző Tibullus és Propertiusnak méltatásában nem követi az elegiák hagyományos sorrendjét. Ellenkezőleg tárgyi rokonság és főleg

a történelmi összefüggés szempontjából plasztikus csoportokba gyűjti. Így az olvasó szeméi előtt költői regényképek vonulnak el, melynek «hősnői» Delia (Tibullus 1. könyvében); Nemesis (a 2. könyvben); Neära (a Lygdamustól eredőkben) és a Sulpicia-Cerintus-féle lírai regény (a 4. könyvben); végül a hírhedt Cynthiáé Propertiusnál.

Hasonló elemzést már írói pályája kezdetén is végzett a szerző, mikor kimutatta, hogy Ovidius «Amores» cz. gyűjteménye a Corinnáén kívül még két más szerelmi regényt is tartalmaz. (EPhK. 1892.)

A Cynthia-regény méltatásán kívül nagy gonddal elemzi a 4. könyv aetiológikus elbeszélő darabjait, melyeket Callimachus példájára Augustus császár erkölcsnemesítő törekvéseinek sugalmazásából írt. Noha ő ebben a műfajban, mely geniusának nem volt megfelelő, nem alkotott mintaszerűt, de példája buzdítólag hatott Ovidiusra, a Fasti szerzőjére. Minden egyes elegikus tárgyalását összefoglaló méltatással fejezi be, melyben az illetőnek irodalomtörténeti fontosságát, kortársaira gyakorolt hatását stb. körvonalozza.

Végül a Függelékben számot ad eredeti föltevéseinek, coniecturáinak bizonyítékairól; ez a szakemberek számára való rész. Egy-egy külön értekezés mindegyik fejezete, például I. Calvus Quintiliájáról, II. Varro (az ataxi) szerelmes verseiről, III. Cornelius Gallus és Alexander Aetolus stb.

A nagyközönségnek pedig Némethy műveinek második kötete még egy különös szempontból is ajánlható.

Benne különösen a regényírók példatárát fogják lelmi a szerelem tipikus, emberileg mindenütt és örökké ismétlődő helyzeteinek, hatásainak és ellenhatásainak. Ezen költői regények háttére az Augustus-korabeli márvány-világváros csodás pompája és fényűző, nyüzsgő élete. Ily ragyogó képsorozat váltakozik a falusi élet idilli jeleneteivel és a hellen fantázia legtündöklőbb alkotásával, t. i. az Olymposi istenek gépezetével van folytonos vonatkozásban. Valóságos kézikönyve a szerelem költészetének és művészetének.

Ha áll, hogy: «Pro captu lectoris habent sua fata libelli», úgy legalább az említett szempontból sok olvasója fog akadni. Az oly olvasók száma ugyanis, a kik Némethy legújabb művének philológiai módszeres voltában lelik gyönyörűségüket, a jelenlegi viszonyok közt, sajnos, vajmi csekély.

Ezen érdekből helyesen tette szerző, hogy a fontosabb idézeteket Csengeri János közkedveltségű, inkább nemzeti és magyaros, mint klasszikus-ókori hurokon pendülő fordításában a szöveg közé tette.

(Budapest.)

Ifj. REMÉNYI EDR.

Dr. Szinnyei Ferencz: Arany Toldi Szerelmének forrásai.

(Magy. Irod. Ért. 6. sz.) Bpest. Ráth Mór biz. 1905. Ára 1 kor. S-rét, 44. l.

Mindenki, a ki hehatóbban foglalkozik Arany Jánossal, bizonyára örömmel fogadja Szinnyei Ferencz füzetét, a melyben részint összefoglalja a Toldi Szerelmének forrásaira vonatkozó eddigi kutatásokat, részint kiegészíti saját vizsgálataival a mutatkozó hézagokat. Arany igazi megértésére a források ismerete mellőzhetetlen kellék; csak ennek segítségével kísérhetjük figyelemmel alkotó munkásságát. Műveiben a tartalmi változatosság mindig egyenes arányban van a források mennyiségével, nem annyira leleményének fogyatékosága miatt, mint a szerző mondja (3. l.), hanem az eposzi hitel elvénél fogva: «Monda nélkül — vagyis legkisebb támasz nélkül a hagyomány vagy história részéről — az egész epikai költeményt csak mintegy az ujjamból szopni. *ha tudtam volna is, nem akartam*», mondja ő maga a Toldi Szerelme előszavában.

Aranynak roppant nagy olvasottságánál fogva természetes, hogy Szinnyei F. összeállítása még nem lehet teljes, kivált az egyes részletekre nézve, de nagyon megkönnyíti a kutató munkáját és fölmenti esetleges hiábavaló fáradtságtól. A következőkben én is hozzá akarok járulni a feladat megoldásához néhány megjegyzéssel.

III. ének, 60. vsz. sorai: «... oda fel Trencsénhez, Mint legközelebb a Morva határszélhez ... hadat járnak,» pontosan egyezik a Budai krónika illető helyével: «Rex ... cum magno exercitu ... versus partes Moraviæ processit ... et oppidum Trinchinium intravit.» (Podhraczky kiadása, 1838, 327. l.)

IV. ének. 25—26 és 34—36, az álruhás vitézek zajos menete nagyon emlékeztet Jókai «Az istenhegyi székely leány» című novellájának (megj. 1860) Vasfeő Ribarczára, ki szintén álruhás vitézekkel akarja elfoglalni az istenhegyi várat: «Vasfeő Ribarcz rögtön fölszerelé násznépét, bivalyszekerekre czifraruhás asszony népet ültetett föl, azokat követé kaczagányos kócsagos férőhad lóháton; előlhátul egész csoport kürtös és furulyás léhűtő had toladott, szörnyen muzsikálva ... Az volt pedig a dolognak a fortélyja, hogy mindez a békességes kinézésű csapat a vicevajda legválogatottabb vitézeiből állott, a kik föl voltak öltöztetve kürtösöknek, asszonyoknak; a rokolyák és palástok alá pedig jó kardok és buzogányok valának elrejtve ...» stb.

VI. ének 70—71. vszakokban az a jelenet, mikor Rozgonyi szolgálai Tar Lőrincz holttestét Piroska ajtaja elé, a tornác földére leteszi, Piroska pedig rányit s iszonyú fájdalmában alétan lerogyik, erősen hasonlít a Nibelung-ének XVII. kalandjának kezdetéhez; itt Hagen téteti Siegfried holttestét Kriemhilda ajtaja elé, a királyné

szintén megdöbben s szó nélkül földre rogyik. Arany e rész megírásakor már nagyon is jól ösmerte a Nibelung-éneket.

VII. ének. Az ének Lajos király siralmával kezdődik öcscsének, Endre királyfinak, gyászos halálán. Magának a gyilkosságnak körülményei nagy művészettel Lajos siralmába vannak olvasztva, közbevegyülnek a gyermekkor emlékei, a fájdalom kitörései s a Johannára szórt átkok. Ennek a résznek forrásait annak idején kimutattam az «Endre királyfi» forrásainak tárgyalásában (Irod. Közl. XII, 262. s k. lk.). Hogy Lajost maga Durazzói Károly értesíti a gyászesetről, ezt Arany a Toldi Szerelmében elhallgatja, a Daliás Idők IV. énekébe azonban fölveszi; minthogy ezt még 1851 előtt írta, nem vehette Szalayból, hanem csakis Feszlerből (Irod. Közl. XII. 270). — Szinnyei Ferencz itt, a 21. l. jegyzetében, említi, hogy Arany valószínűleg Toldy Ferencz Analectáit használta, mikor a Dubniczi Krónikából meríti anyagát. Én ezt nem tartom valószínűnek, minthogy Arany a Dubniczi Krónikát már jóval előbb ismerte (1848-ban), mielőtt Toldy Analectáit kiadta, azaz csak kiadni akarta (1870—73). Az Irod. Közl. XII. 257. s k. lapjain kimutattam, hogy Arany a Dubniczi Krónikát *csakis* a Budai Krónikának 1838-i Podhraczký-féle kiadásából ösmerhette, ezt forgatta és olvasta; bizonyítják azok a sűrűn egymás mellett előkerülő helyek a Toldi Szerelmében is, kivált a Daliás Időkben, melyek a Budai s a Dubniczi Krónikából valók, de különösen a Daliás Idők IV. én. 13. versszakához írt jegyzet, mely a Dubniczi Krónikára utal, pedig ez már nem a krónika szövege, hanem a közvetlenül utána következő adománylevélből való; Arany figyelmét elkerülte a két idézetet egymástól elválasztó idézőjel (Podhr. Bud. Kr. 284. l. 13. sor felülről). Toldi Szerelmének VI. énekébe Arany 1867-ben fogott, s így valószínű, hogy a VII.-et is már 1870—73 előtt írta, vagy tervezte, legalább is összegyűjtötte a hozzá s a többi énekhez való anyagot. A mennyire eddig ösmerem Toldi Szerelme és a Dubniczi Krónika viszonyát, föl merem tenni, hogy Arany végig csakis a Podhraczký-féle kiadást ösmerte; s azt hiszem, hogy forrástanulmányban lehetőleg mindég ugyanazt a kiadást forgassuk, melyet a költő ösmert. — Így például Lajos intelme seregéhez, hogy útközben senkit ne bántsanak (TSz. VII. 17) az idéztem kiadás 286. lapján van meg, de megvan már igen csekély változtatással szóról-szóra a Dal. Idők IV. 24. versében is, tehát 1853 előtti időből. — Ugyanez ének 15. versszaka: «... Akviléja... Kerüljétek... Velenceze... két-színű lakóit» a Dubn. Kr. következő szavaira utal: «... Advenientes... ad patriarcham Aquilegiensem... scientes Veneti fraudulentia pleni... Omissis... Venetis.» (Bud. Kr. 288. l. 17. sor al.) — Az Endre halotti képét viselő zászlót (TSz. VII. 18.; VIII. 62.; XI. 41.

Szinnyei 25. l.) Arany már jóval Szalay előtt a Polgári Lexiconból ösmerhette: «Mondják, hogy valamerre mentt, nagy félelmet terjesztett el maga körül. Egy belső megfázást, és borzadást okozó nagy fekete zászlót hordoztatott maga előtt, mellyenn az ő tsüfos halállal meghóltt öttsenek Andrásnak halavány sárga képe vólt kifestve.» (Polg. L. II : 554). Úgy látszik, hogy Szalay is innen vette a maga leírását, annyira egyezik a Polg. Lex.-nal. — Erzsébet gyászolása (TSz. VII. 24. stb.) szintén megvan már a Dal. Id.-ben (IV. 7), tehát a Dubn. Kr. Podhraczký-féle kiadásából való (285. l. 2. s. fölül.) — Erzsébet királyné fia meggyilkolásában az ég büntetését látja a Zách esetért (TSz. VII. 28); a Bud. Kr. 269. l. szintén említi, hogy itáliai útjának vezeklés is volt a czélja: «ut pro lenocinio, et caede Feliciani de Zaah, generisque huius exstirpatione, *Deum, omnis mali Vindicem, placet.*» (l. jegyz.). — A hadban résztvett urakra Aranyt először Szilágyi István tette figyelmessé, mikor Benczédi Székely István krónikájára utalta (vö Arany levelez. I : 229).

VIII. ének. A 46. vszban felhasználja Arany a Toldi lováról szóló szóláshasonlatot: «Tengődik, mint Toldi Miklós a szeméten.» Pejko megtalálja gazdáját a barátoknál és segíti munkájában: «Hordta is a jámbor [a vizet]; noha nem dús réten, Csak az udvar lábján *tengődre szeméten.*» — A Forliakat és Malatestákat nem csak Szalay, hanem a Bud. Kr. is említi, sőt többet is: «Dominus Maletesta de Maletestis, Franciscus de Furlino Philippus de Mantua et quidam alii . . . ipsum usque Neapolim sunt secuti.» (287) vö TSz. VIII. 76, de méginkább TSz. IX. 41: «Olasz urak mindjárt — Malatesta, Forli, Mántova — kezdének a királyhoz forni.»

X. ének 19—32. Lucera (Richardoch) ostroma a Podhr. kiadásban a 304. lapon van. — Canosa ostromát és Lajos megsebesülését (64—71. vsz.) a Bud. Krónika ugyanúgy mondja el (302—303), mint Küküllei; Arany maga jegyzetben a Bud. Krónikát mondja forrásának. — A párbajra hívás s a felelet (80—83) szerintem nem annyira Szalayból, mint inkább a Polg. Lex.-konból (II : 556) való, mert például Tarenti Lajos szavai: «De hogy a nép vérét ne ontsa, kimélje.» Szalayban nincsenek meg így, míg a Bud. Lex. szövege: «De én sajnálom katonáimat szükség nélkül vesztegetni» sokkal közelebb áll a költemény szavaihoz.

XI. ének. Durazzói Károlyt Vesszős Fülöp végzi ki (137 vsz.). Szinnyei a Dubniczi Krónikára utal; ám ott csak ez olvasható: «per unum militem *nomine Vezzews.*» De honnan való a *Fülöp*? Ez megint csak a Budai Krónika jegyzeteiből való, a hol Podhraczký egy érdekes német munkát említ, melyet igen jó volna felkutatni. Franz. Xav. Bronner: Abenteuerliche Geschichte Herzog Werners von Urslingen,

Anführers eines grossen Räuberheeres in Italien. Aaran [alkalmasint: Aarau] 1828. in 8. Ebből a könyvből idézi Podhraczký a Durazzói herceg halálát s ebben megvan a Fülöp keresztnév is: «Auf einen Wink des Königs packte nun ein Ungar, Namens Pilipp (Wezzews) [Philipp helyett] den unbewaffneten Herzog . . .» — Kont letevésére Arany maga a Bud. Krónikát idézi. (305.)

XII. ének. 53 vsz.: «A király lovásza, Besenyei János» vö. Dubn. Kr. (Podhr. 304); «Joannes vero dictus Bessenew, vice agazo domini Regis.» Ez ugyanaz a Besenyei, a ki egy vadászat alkalmával megmenti a királyt egy medve támadásától (Dubn. Kr., Podhr. 343). — Lajos fogadtatásakor (82 vsz.) hangzott éljenzés: «Odalenn harangok *errivá*-k zúgának» szintén megvan a Dubnici Krónika illető helyén: «... clamantes; viva Rex de Hungaria! viva! viva!» (Podhr. 308) — Arany szerint Lajos a csecsemő Károly herceg halálának hírért Rómában veszi, a krónika szerint hazatértekor; de: «Elbúsulta magát Lajos igen rajta» (83. vsz.) a krónika sorait is: «Rex autem Lodovicus de morte eius fuit valde contristatus» (Dubn. Kr. Podhr. 292). — Arany szerint Lajos Johanna vérdíjából tesz le négyezer aranyat Szent Péter oltárára, a krónika pusztán az összeget említi származása nélkül. (Dubn. Kr. Podhr. 308).

Nem egy apró adatot lehetne még felsorolni, egy-egy czélzást, szót, de máris hosszúra nyúlt ismertetésem. Az értekezés végszavai azt a reményt keltik az olvasóban, hogy ez a forrásjegyzék csak előtanulmány Toldi Szerelmének igazi méltatásához; ennek Szinnyi Ferencz bizonyára avatott írója lesz.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

Melich János: Szláv jövevényszavaink. I. k. első rész: Az óbolgár nyelvmlékek szókészlete és a magyar nyelv jövevényszavai. Budapest, 1903. 8-r. 181 l. Második rész: A magyar nyelv keresztény terminológiája. 1905. 448 l.

Melich János «Szláv jövevényszavaink» című három kötetre tervezett művének két részből álló első kötete látott ez évben mint a NyK. 1902—1905. évfolyamából való különnyomat napvilágot. Nem várva be a mű másik két kötetének megjelentét, már ez alkalommal ismertetni fogjuk Közlönyünk hasábjain ennek a tudományos magyar irodalomban nagyfontosságú műnek első kötetét, annál is inkább, mert a két részből álló első kötet önmagában is jóformán külön álló egészet alkot.

Mint a szerző maga jelzi: «Az első kötet czélja vizsgálni, hogy milyen viszonyban van az óbolgár nyelvmlékek szókészlete a magyar nyelv régi szláv jövevényszavaihoz. A vizsgálat eredménye, hogy régi

szláv jövevényszavaink közt különböző szláv nyelvekből való átvételek vannak.» Nem Melich az első, ki e kérdéssel foglalkozik; kiváló szláv nyelvészünk, Ásboth Oszkár, már számos hazai és külföldi folyóiratban igyekezett világosságot deríteni a kérdésre, miközben, a mint tudjuk, heves vitába keveredett Volffal, kit azonban — mivel a szláv philológiában csak igen szerény ismeretekkel rendelkezett és sehogysém volt hajlandó ennek a tudománynak fejlődésével elért új eredményeket elfogadni, hanem úgyszólván egész haláláig Kopitár és Miklosich elavult álláspontján maradt — jóformán az egész vonalon legyőzött, és így Ásboth fölfogását fogadta el a tudomány. Szerinte pedig «az egymást támogató adatok összessége kétségtelenné teszi, hogy a szláv szók javarésze egy az ószlovén (ma a tudományban az óbolgár elnevezés van elfogadva) nyelvvel legszorosabb rokonságban lévő nyelvből került nyelvünkbe, még pedig valószínűleg a honfoglalásra következő legelső századokban.» (NyK. XXX : 74.), vagy máshol is: «a szók többsége bolgár nyelvjárásból származott» (u. o. : 229.) stb.

Melichnek más a nézete a magyar nyelv szláv jövevényszavai többségének *átvétele helyéről*, az *átadók nyelvről* és részben az *átvétel koráról* is, és ebbeli nézetét fejtegeti e művében. Természetes, hogy mindenekelőtt az eddigi fölfogás tarthatatlan voltát igyekszik kimutatni, hogy azután érveléseivel a saját álláspontját juttassa érvényre. Rámutat, hogy Ásbothnak érvelésében a kiinduló pont, az óbolgár nyelv fejlődésére vonatkozó fölfogása, Oblak, Vondrak, Jagić és mások kutatása alapján helytelennek bizonyult, mert kétségtelenné vált, hogy a szláv keresztyén terminologia nem egységes és nem — mint Ásboth állította — a nagy morva birodalomban alakult meg, hanem Cyrill és Method már magukkal hozták egy keresztyén terminológiának szókészletét, mely azonban új működési területükön nem jutott teljesen érvényre, mert Pannoniában és Nagy-Morvaországban az ő odajövetelükkor már szintén volt keresztyén szláv terminologia, melyből egyes elemek behatoltak a Cyrill és Method terminológiájába is, mint azt a *pap*, *pokol* stb. szavak bizonyítják, melyek kétségtelenül horvát kifejezések. Egyáltalában nemcsak a keresztyén terminológiát, hanem az óbolgár nyelvmlékek egész szókészletét illetőleg a kutatásnál nagyon is figyelembe kellett volna venni, hogy az bizonyos történeti fejlődésen ment keresztül; így vannak kifejezések, pl. *muditi*, *rešnota*, *jedro* stb., melyek kétségkívül csakis Pannoniában kerülhettek és kerültek Cyrill és Method nyelvbe. Azonkívül tekintettel kell lenni a szavak jelentésére is, mert ugyanazon alakú szó a különböző szláv nyelvekben esetleg eltérő jelentéssel volt meg, és így, ha a magyarba került, csak abból a szláv nyelvből kerülhetett, melyben a szónak a magyarral megegyező jelentése volt; különösen, ha keresztyén ter-

minus technicus-ról van szó és nem népies átvételről, fontos, vajjon az illető szláv nyelvű egyházi irodalmi emlékekben ugyanazon a helyen, ugyanazon értelemben fordul-e elő, mint a magyar megfelelő egyházi irodalmi termékekben. Ezeket a szempontokat Ásboth nem mindig tartotta szem előtt és gyakran tisztán theoretikus hangtani érveléssel, többször a művelődéstörténeti viszonyokat sem véve tekintetbe, igyekezett megállapítani, hogy ez vagy az a magyarba került szláv szó bolgár eredetű. Ennek a megvilágosítására és egyszersmind Melich kutatási módszerének bemutatására főlemlitem a *malaszt* szót. Erről Ásboth azt mondja (Nyk. 368. **МНАОСТЪ**: misericordia), hogy óbolgár átvétel, a mi csak akkor volna lehetséges, ha — mivel egyházi terminus technicus — az óbolgár evangeliumfordításokban a magyar evangeliumfordításokban előforduló *malaszt* szónak állandóan **МНАОСТЪ** felelne meg. Melich az egyes helyeket összehasonlítva kimutatja, hogy a magyar *malaszt*nak az óbolgárban mindig **КААГОДЪТЪ**, **КААГОДАТЪ** a megfelelője. Az óbolgár nyelvemlékekről áttér az ezek alapján fejlődött legrégibb különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekre, majd végig kíséri a szó történetét egészen a legújabb bibliafordításokig, miből azután kitűnik, hogy a szláv milost régen csakis a horvát, szlovén, cseh, ma pedig csakis a szerb-horvát, cseh-tót, lengyel nyelvekben jelent *malaszt*ot, az óbolgárban, mai bolgárban, a régi és új oroszban, a kisoroszbán pedig sohasem jelentett *malaszt*ot, világos tehát, hogy ez utóbbi nyelvekből semmiesetre sem kerülhetett a *malaszt* szó a magyarba. Pedig e nyelvekben is megvan a milost szó; a kutatások második fázisa tehát az lesz, hogy kiderítse, hogy e nyelvek milostja mit jelentett? Az emlékek összevetéséből kitűnik, hogy az óbolgár evangeliumfordítások **МНАОСТЪ**-ja (gör. *ἔλεος*, lat. misericordia) a magyarban kivétel nélkül irgalmasságot jelentett.

Igy azután kimutatva, hogy az eddigi e kérdésre vonatkozó fölfogás téves és pedig miért téves, és bemutatva, hogy milyen kutató módszerrel kaphatunk helyes eredményt, áttér Melich a kérdés tüzetes tárgyalására. Mindenekelőtt bizonyos előismereteket közöl jórészen Jagićnak «Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Erste und zweite Hälfte Wien 1900.» című munkájára támaszkodva, majd ismerteti azokat a nyelvemlékeket, melyek alapján a történeti fejlődést követni fogja: az óbolgár nyelvemléket *a*) glagolita, *b*) a Cyrill-betűs nyelvemlékeket.¹⁾

¹⁾ Hogy azonban nem szabad e kérdés vizsgálatánál e nyelvemlékek átkutatásával megelégedni, hanem sorra kell venni más régi szláv nyelvemlékeket is, azt egy érdekes példával világosítja meg. Ásboth mindenáron az óbolgárból akarva a magyarba került szláv szavakat származtatni, az

Ezen kívül Melich a többi egyházi szláv nyelvemlékeket is kutatása körébe vonta; így ismerteti *a)* a cseh-tót, *b)* az orosz, *c)* a közép-bolgár, *d)* a szerb, *e)* a horvát szerkesztésű nyelvemlékeket, ez utóbbiakat a legtüzetesebben, mivel tanulmányában a legfontosabb szerep a horvát nyelvemlékek szókincsének jut; végül tekintetbe veszi még az újabbkori bibliafordításokat is.

Melich munkájának eme előismereteket közlő része (62—79. l.) nem tarthat eredetiségre igényt, legföljebb a tárgynak önálló földolgozása az azt nem ismerő magyar közönség részére. De nem vette át e részben sem a más szlavisztikai művekben található anyagot minden kritika nélkül, sőt egyes helyeken helyre is igazít egyes tévedéseket.¹⁾

Az előismeretek közlése után kezdődik a tárgynak tulajdonképeni fejtegetése, két részre osztva. Az egyik nyelvünk közkeletű és kétségtelenül szláv jövevényszavaival foglalkozik. E rész célja bebizonyítani, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavai hosszas történeti folyamat során kerültek nyelvünkbe, és hogy nyelvünk e szókincsében több réteget különböztethetünk meg, és pedig Melich szerint — az eddigi fölfogással szemben — «a milyen kétségtelen a bolgár, ép oly kétségtelen régi réteg a hazai szlovén-horvát is». Ilyen közkeletű szavak, a melyek nem lehetnek bolgár eredetűek: *ablak*, *asztal*, *derék*, *dézsza*, *dorong*, *garat*, *gerlicze*, *kakas-kakat*, *kapcza*, *kapta*, *kaptafa*, *kapotnyak*, *kelepcze*, *király*, *konkoly*, *láncz*, *retesz*, *kutya*, (tugurium), *medencze*, *megye*, *moly*, *ragya*, *olasz*, *öláh*, *otromba*, *palócz*, *poroszló*, *szamár*, *túr* (ulcus saniosum), *varsa*, mely szavakról szerző a milostnál említett kutatási módszer szerint kétségtelen bizonyossággal kimutatja, hogy szlovén-horvát-szerb eredetűek.

eretnek szóról is azt állítja (NyK. XVIII: 359.), hogy óbolgár eredetű. Mivel pedig jól tudta, hogy az *eretnek* szó az oroszban, a szerbben, a középbolgárban, az óbolgár nyelvemlékekben kizárólag *-nik* képző nélküli alakban: *eretikъ* van meg, úgy magyarázta a dolgot, hogy a magyar *eretnek* örizte meg az óbolg. *eretnikъ* alakot. Emez érveléssel szemben sokkal egyszerűbb dolog a pozitív tényeket venni tekintetbe, t. i. hogy a hazai szlovénben, horvátban megvolt és megvan a szónak *-nik* képzős alakja; ha tehát nem akarunk csürr-csavart hangtani okoskodással kikövetkeztetett alakból, hanem tényleg előfordulóból kiindulni, azt kell mondanunk, hogy az *eretnek* szó horvát-szlovénből való.

¹⁾ Pl. Jagić állítását, hogy a Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae *codex Marianus* (Edidit Jagić Sz. Pétervár 1883.) másolójának hazája a szerb-horvát nyelvtérület legdélibb részén keresendő, Melich a codexben előforduló *sobota* alaknak geographiai elterjedése alapján nem tartja elfogadhatónak, mert körülbelül Novitól kezdve délfelé ismeretlen a *sobota* és mindenütt a *subota* járja.

De hogy egyáltalában milyen erős ez a szlovén-horvát-szerb hatás, az különösen fejtegetéseinek második részéből tűnik ki, melyben nyelvünk *keresztyén terminológiájával* foglalkozik behatóan. Ezzel a kérdéssel tudvalevőleg szintén Ásboth és Volf foglalkoztak. Ásboth cseh elméletével (Szlávság a magyar keresztény terminológiában) szemben Volf a velencei olaszos hatás mellett kardoskodott és szentül meg volt győződve, hogy nemcsak Ásboth elméletét tette tarthatatlanná, hanem «minden jövődöbeli hasonló próbálgatásoknak is elejét vette» (Kiktől tanult a magyar írni, olvasni 33. l.). Melich itt is először Volf fejtegetéseinek hiányos és jórészen téves voltára mutat rá, mi bizonyára nem került nagy nehézségébe, mert hiszen az újabb nyelvészeti kutatások eredményénél világosan kitűnnek Volf fejtegetéseinek szembeötlő tökéletlenségei. A kérdés összefoglaló tárgyalásából az derül ki, hogy e terminológiának *nagyobb* és népiesebb része szláv szavakból áll. Volf is elismerte, hogy egyházi kifejezéseink nagyobb része szlávból került és Ásbothtal együtt azt tartotta, hogy a Cyrill és Method nyelvéhez hasonló bolgár nyelvjárásból valók; eltérés a kettő között csak eme átadó bolgár nyelvjárás helyére vonatkozólag volt. E vélemény szerint tehát a magyar nyelv keresztény terminológiájának szláv része a *görögkeleti* egyház szláv terminológiájából való. Ezzel szemben Melich azt tanítja: «A magyar nyelv azon keresztény kifejezései, a melyeknek ismerete magában hordja a nép kereszténységét is, szláv részében *csakis* a *római* keresztény szlávság keresztény terminológiájával egyezik, ellenben a *görögkeleti* egyház kifejezéseitől merőben különbözik.» «A római szlávság közül pedig a magyar szláv eredetű keresztény terminologia *csakis* a *szlovén-horvát*tal egyezik, míg pl. a cseh-lengyeltől merőben különbözik.» Nem tagadja ugyan Melich (a mint nem is lehet), hogy vannak olyan szavak is, mint oltár, a mely mind a kétféle szertartású szlávság tulajdona, de ilyenek természetesen a kérdés eldöntésénél nem jöhetnek figyelembe. De vannak olyan kifejezések is, melyek a hitélettel nem függnek össze, hanem általános keresztyén jelvények, mint pl. kereszt, mely kétségtelenül a görögszertartású egyház kifejezéseiből való. «A magyar keresztény terminologia szláv részében is tehát rétegek vannak: a hitélettel össze nem függő külsőségek, milyen a kereszt, tényleg bolgár eredetűek, a keresztény hitélettel összefüggő, a keresztény magyarság népi kifejezései azonban római katolikus délszláv terminologikus kifejezések», tanítja Melich és vagy négyszáz lapon keresztül rengeteg adathalmazzal a már ismertetett kutató módszerével arra az eredményre jut, hogy «a magyar népet a kereszténységnek, a latin betűs írásnak a dunántúli pannoniai szlovének térítették meg.» «A magyarok között azonban a kereszténység kezdete hon-

foglalás előtti s ezért van, hogy néhány kifejezésünk, mely a hitélettel szorosan össze nem függ, gör. kel. szláv: bolgár eredetű» (II. 429.).

Hogy ha van is a rengeteg adathalmaz felsorolásában itt-ott tévedés (v. ö. Nyr. XXXIV : 276., Mny. I : 311.), azt hiszem, senki sem fog csodálkozni rajta: mégis kétségtelenül igaz az, hogy a végeredmény, a bizonyítékok összefoglalása után levont tanulság helyes, és Melich önérzetesen, de mindenesetre teljes joggal jegyezhetette meg: «Csakis az itt kifejtett nézet áll pozitív vizsgálati alapon, minden egyéb állítás *elméleti* és hijával van a történelmi ismeret alaposágának.»

(Budapest.)

HAJNAL MÁRTON.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf: Satzungen einer milesischen Sängergilde. Sitzber. d. preuss. Akad. 1904. 619—640. I. Sonderabdruck. Ára 1 M.

A felirat, mely az értekezés alapjául szolgál, 1904 elején Apollon Delphinios miletosi szentélyében került fölszínre s jelenleg a berlini Pergamon-múzeumban van. W. alig 2—3 hónappal fölfedezése után már publikálta a leletet fordítás, kommentár és facsimile kíséretében. A föliratot írása a Kr. e. 100. év köré utalja. De hogy magyarázható ezzel szemben a nyelvnek nagy régisége (pl. névelő majdnem csak *δέ*-vel kapcsolatban és *βασιλεύς* előtt stb.) s az ugyancsak régi orthographia (az *ου* jele, ha nem valódi diphthongus, mindig *ο*, a hasonlóképp pótló nyújtás vagy összevonás útján keletkezett *ει* többnyire *ε*-nek írva, a hosszidiphthongus *ι*-ja gyakran kiírva s egyebek)? Ha W. ez archaikus jellegből azt következteti, hogy sokkal régebbi eredeti után készült másolattal van dolgunk, ez oly jogos következtetés s némely syntaktikai egyenetlenséget is oly szépen megértet, hogy bizonyára senkinek sem jut eszébe azt vetni ellene, hogy a szövegben e másolásról nem történik említés.

Föliratunk a bevezetésben a dalosok (*μολποί*) szertartásait (*ᾠρια*) nevezi meg tartalmaképen, tulajdonkép azonban csak a dalosrendnek a város (Miletos) Apollon-ünnepével kapcsolatos ténykedését, a tagoknak ez ünnep egyes napjaira vonatkozó jogait és kötelességeit s a város és a dalosok közt fönnálló jogviszonyt codifikálja. Innen van, hogy Apollon Delphinios szentélyében helyezték el mint nyilvános okiratot, nem a rend házában (*τὸ μολπῶν*; v. ö. *ὑμνωιδεῖον* Perga-

monban a *ὅμνωιδοί* hivatalos helyisége a 374. sz. pergamoni föl-
 iraton a 2. pún háború idejében Livius Andronicusnak «publice
 adtributa est ædis Minervæ, in qua liceret scribis histrionibusque
 consistere ac dona ponere»: Festus p. 492 Th.; az ősi állapot nálunk:
 Regtelők mint a regösök külön lakóhelye). A dalosok élén öt társával
 (*προσέταιροι*) az *αἰσυμνήτης* áll. E szó analog használatát már az
 eposz nyújtotta (Θ 258),¹⁾ egyébként csak a politika terén való hasz-
 nálata ismeretes. Könnyen érthető, hogy mikor a görög államok a
 pártharcok idején teljhatalmú férfit állítottak az ügyek élére, címét
 a békés polgári körből vették, hogy a tisztség gyűlöletességének élét
 vegyék. A cízzel való taktikát a római politika görög mesterétől
 tanulta.

A megválasztott *αἰσυμνήτης* maga nevezi ki tisztársait; újabb
 szép igazolása Foucart tételének (Les assoc. relig. chez les grecs 50
 s. klk.), hogy a magantestületek az állami szervezet mintáját követték.
 Az öt *προσέταρος* W. szerint nem a dalosok közül kerül ki, hanem
 ők a város képviselői az elnökségben. Ez meglehet, mert a kultusz-
 cselekedetekben semmi részük sincs. Érdekes a rend autonómiáját
 illetőleg, hogy az aisymnetes szerepel az okmányon eponymusként. Az
 ais.-t bizonyos előjogok illetik meg az ünnepen, persze ellenszolgá-
 latok fejében, mint egyáltalán a «do, ut des» elve következetes alkal-
 mazást lel. Természetesen. Gazdag bizonyára nem volt a dalosok
 egyike sem, s így holmi nagyobb áldozatokra nem voltak képesek.
 Rangban második helyen a *στεφανηφόροι* állnak (megkülönböztet-
 tendők Miletos eponymus magistratusától). Ezeknek két csoportja van:
οἱ τε νέοι καὶ ΟΙΕΡΕΩ (16. sor). W. habozva *οἱ ἱέρεωι*-t vesz föl a
 romlott helyen, bár *ἱέρεως* a 45. sorban más funcióban fordul elő
 s a *νέος*-oknak alig lehetnek a *ἱέρεως*-ok a megfelelőik. Nem lehetne
 elrontott *οἱ γεραιοί*-ra gondolni? (ai még kétszer fordul elő *ε*-nek
 írva).²⁾ A *στεφανηφόροι* mintegy választmányát alkotják a rendnek.
 Az apróbb szolgálatok végzésére külön bizottság szolgál: az *ὀνιτάδαι*
 érezhető *ὄνος* többől, mely «jellemző módon fejezi ki azok tisztét,
 kiknek különösen a hosszú processiók alkalmával oly sok mindent
 kellett cipelniük». Hivatalos évében az *αἰσυμνήτης* a *στεφανηφόροι*
 elseje (10. sor), lelépése után az *ὀνιτάδαι*-jal egyenlő jogú (17. sor).

¹⁾ Így, nem a hogy W. Θ 269 (621. l. alulról szám. 9. sor). Egyéb
 javítandók: ugyane lapon, alulról szám. 15. s.: fr. 594 h. olv. fr. 481 Rose,
 Med. 9 h. olv. 19; 628: l. 5. s. *ῥα* h. olv. *ῥα*; 633. l. 7. s. Θ h. II; u. i.
 alulról sz. 7. s. *ῥα* h. olv. *ῥα*; 637. l. 15. s. O h. olv. o.

²⁾ A hangtani magyarázatra, t. i. *γεραιός*: *γεραῖος: ion *γερός: *γερώς*
 (v. *ὄ. λῶς*: *λῶς: *λεῶς*) hiányzik az analogia.

Mindezekben és az áldozó papon (*ίέρως*) kívül okvetetlenül voltak még nem működő tagok is, mi csak abból is kitűnik, hogy az áldozati húsnak csak $\frac{2}{5}$ -e van lefoglalva (a *στεφανηφόροι* és az *ονιτάδαι* 1—1 ötödrészt kapnak), a többi $\frac{3}{5}$ az egyszerű *μολπός*-oké, azoké, kikkel egyenlő részt kap a város vallási képviselője, a *βασιλεύς* (22. sor). Az ünnep alkalmával még *χόρουξ*-re és zenészre (*ωιδός*) van szükségük.

Szükségesnek tartottam a *μολποι* szervezetének e részletes elemzését, mert W. ezt nem adta s a miletosi ősrégi egyesületi élet e képe annál is inkább bír érdekléssel előttünk, mert ma a régi filozófiai iskolákban a társulás legelső kezdeteit látjuk s ezek legelseje Miletosba vezet.

Az Apollon-ünnep négy napból áll s valamely meg nem nevezett hónap 7-ikétől 10-ikéig terjed.¹⁾ Az első napot otthon, a maguk körében ünnepelték a dalosok, legalább az ünnepi programmban csak a neve áll a napnak (*Εβδομαία*). Annál is inkább valószínű, hogy ekkor otthon ünnepelnek, mert a 21. sorban a város ama tributumai között, melyekkel a dalosoknak a functio-mentes napokra tartozik, az e napra eső két áldozati barom is fel van sorolva. Az ünnep 2. és 3. napját áldozatokkal és paianokkal ünneplik s egyszersmind tisztújítást is tartanak. Ép ezért a lelépő aismnetes részéről Hestiának is kijut az ünneplésből. «Illik, hogy hódolatát mutassa be a teljes évig igazgatott ház (*τὸ μολπῶν*) istennőjének.» Az utolsó napon verseny (*ἀμιλλήτρια*). «Minthogy dalosokkal van dolgunk, a versenyzés bizonyára a *μολπή* terén folyt.» Ezután következik a Didymába való processio a szent úton. Úgy látszik, este felé indultak, mert Hekaténak áldoznak a város kapúja előtt s az úton herosoknak hódolnak, mi szintén nem szokott nappal történni. A fáklyák, melyeket magukkal visznek, szintén ezt sejtetik. A 23 km.-nyi útra (l. Pauly-Wissowa s. v. Didyma), úgy látszik, nem fordíthattak sokkal többet 24 óránál, mert a zenész számára, kit magukkal visznek, csak egy vacsoráról és ebédéről gondoskodnak (*δειπνον παρέχει ὁ ἱέρως, ἄριστον δὲ ἀισυμνήτης*, 45. sor: az étkezések sorrendje is a fent jelzett indulási időre mutat).

A Didymába való processio alapján W. megállapítja az okmány ama utolsó redactiójának korát, melynek 100 körüli másolatával van dolgunk. A Didymaion a perzsa háború idejétől N. Sándor fellépéséig

¹⁾ Csak három hónapot sikerült megállapítanom, mint a melyekben ez ünnep nem lehetett: Thargelion, mert ennek hetediké, a Thargelia a 20. sorban külön van említve; Kyanepsion, melyet C. I. G. 3662. 2 Kyzikosnak s így közvetve az anyavárosnak, Miletosnak is biztosít, — mert ennek hetediké a Kyanepsia (= Pyanopsia) s végül Lenaion (Kyzikosban C. I. G. 3664. 28), mert ennek nyolczadikán a Lenaia kezdődik.

nem létezett,¹⁾ tehát a kérdéses redactio legkésőbbben 500 körül történt. De ez a redactio még sokkal régebbi korból való feljegyzéseken alapul, oly régi korból valókon, mikor még azt írhatták, hogy *ἔαδε*, tehát a *Ϝ*-t érezték, azaz e feljegyzések «ama nyelvtörténeti periódusba nyúlnak fel, melyet egyébként csak az eposzból ismerünk.» Ennek megallapítása előtérbe szorítja a dialektus kérdését s a felirat az ion dialektus mind bonyolultabbá váló kérdésében nagy szerepre van hivatva s már első kiadója is hangsúlyozhatta fontosságát a Herodotos-féle szöveghagyomány ál-ionismusaival szemben való függetlenítésünket illetőleg.

Természetesen nem térhetek ki részletesen a feliratról meríthető sokirányú tanulságra (pl. *Χαοῖς*, nem *Χάρις* a neve Teichiusza urának, kinek ülő szobrát ismerjük; tanulunk Miletos hónapjairól, phyleiről) sem ama részletekre, melyekkel W. e tanulságokat megszaportja, a maga szokott messzire tekintő módján tárgyalva és magyarázva a feliratot.

(Budapest.)

KALLÓS EDE.

Joachim Merlant: Le roman personnel de Rousseau à Fromentin. Paris, 1905. Librairie Hachette. 8-r. XXXV+424 l.

Merlant könyve körülbelül egy századot ölel föl a francia regény történetéből — a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig — csakis azon műveket elemezve, a melyek *személyes* (vagy *személyes érdekű*) regényeknek nevezhetők. A Lansonnak szóló ajánlás után, hosszabb bevezetés előzi meg, melyet többször kell figyelmesen végig olvasnunk, hogy jól megértsük, mit is ért voltaképen a szerző *roman personnel* elnevezésén.

A személyes regény, általában véve, olyan mű, a melybe az író *énje* beleszól, a melynek a hőse sokszor első személyben beszéli végig a történetet; csak hogy különbség van *én* és *én* közt s azért nem minden ilyen regény személyes regény is egyúttal. E sajátos műfajnak első csiráját a szerző Courtilz de Sandrasnál keresi, a ki az «*én*»-t bevezette a regényirodalomba s műveit emlékiratoknak tüntette föl: ezt a modort nagyon fölkapták a későbbi regényírók, Lesage, Marivaux, Prévost abbé, Mme de Tencinig és Mme de Fontainig. Ennek az lett az előnye, hogy a regény jobban magán viselte a valóságosság, az átéltség bélyegét, a mely törekvést más irányban is lehet, kivált 1760 óta, fokozottabb mértékben észlelni, Richardson hatása alatt. A Lesage,

¹⁾ A Dareiosztól lerombolt szentély helyén épült templomot most akarják kiásni: EPhK. 1904. 867. l.

Marivaux-, Prévost-stílusú regényeknek tudvalevőleg egyik főjellemvonásuk az, hogy nem a regényíró, hanem maga a hős bennök mindvégig az elbeszélő, a ki tehát saját élményeit, sőt egyszer-mászor egész *életrajzát* írja meg nekünk (*roman autobiographique*); a másik — a mi ezzel együtt jár — az, hogy ez elbeszélés keltette közvetlenség kapcsán, bőséges alkalmat nyílik a hősnek akár a saját, akár szereplő-társainak lelki állapotát *elemezni* (*roman analytique*), közben néha egész kis jellemképeket, portraitket adva. De még egyik sem az igazi személyes regény, hanem csak annak mintegy útmutatói. Az igazi személyes regény az *én* kultuszában gyökerezik, ezt pedig *Rousseau* alapította meg. Rousseau emancipálta az ént, ő fedezte föl annak eleven, teremő, önmagának elégséges voltát (XX—XXI. l.); ő csak saját magában hitt, csak a saját énjét imádta az exaltált rajongásával (XIX. l.); s midőn elkáprázva belső világának gazdagságától, lírai áradozásokba öntötte ki lelkének pazar kincseit (XIX. l.), ezzel a regénynek egy új, különleges fajtát teremtette meg, a mely utána sokáig — részben direkt, részben indirekt hatása alatt — hozzá hasonló rajongó követőkre talált.

Ez volna tehát a személyes regénynek genetikus fejlődése, a mint a nagy lelkesedéssel megírt, de helyenként bőbeszédű bevezetésből kivehetjük. A szerző itt voltaképen azt magyarázza meg, miért kezdi és keltezi Rousseautól a személyes regény történetét; a mit kevesebb helyen s kevesebb fáradsággal is elérhetett volna. Rousseau előtt, az egész XVII. században s a XVIII. század jó részében még vallásos, vagy illendőségi tekintetek tiltották, hogy az én — az embernek ez a félig szent, tehát rejtélyes, félig ellenséges, tehát megbízhatatlan része — leplezetlenül foglaljon helyet a regényben. A pszichologia, akár a keresztyén moralisták kezében, a kik mindig külömbiséget tettek a vétkes *amour-propre* és a fennkölt *amour de soi* között, akár a világias szerzők kezében, a kik csak a szalónokban érintkeztek a társaságukbeliekkel, még más irányt követett s beérte azokkal a subtilitásba nyúló elemzésekkel, melyekből a précieux regények, vagy a Pascal és La Rochefoucauld reflexiói fakadtak.

Mielőtt rátérne a szerző magának Rousseau-nak és követőinek tárgyalására, könyve I. fejezetében két írónővel foglalkozik: az egyik Mme Riccoboni, a ki még a *Nouvelle Héloïse* előtt, de a Richardson fordításai után jelez föltűnően új irányt a regény terén; a másik Mme Élie de Beaumont, a kinek *Lettres de marquis de Roselle* cz. könyve 1764-ben jelenvén meg, erősen érezteti Rousseau hatását. Ezek csak elszigetelt példák, de itt van helyén rámutatnunk a szerző egy következtetésére. Ha már, a bevezetésben, a XVII. században keresi a személyes regény csiráit, itt pedig a XVII. századbeli írónők foly-

tatójának nevezi Mme Riccobonit, akkor ép oly joggal ráakadhatott volna Mlle de Scudérynél, vagy Mme de la Fayette-nél a személyes regény első nyomaira. Hiszen azokban a regényekben a szerző sokszor átadta a szót egy-egy hősének, a ki elmondta saját életrajzát, önmagát elemezte, s a kiből a kortársak sokszor egymásra is ismertek. Ezzel már meg volt adva annak a lehetősége, hogy egyszer az önéletrajz és az önelemzés váltsák föl az elbeszélést, mely nekik csak mintegy keretül szolgált, s a regény azóta lépésről-lépésre közeledett is ahhoz a fordulóhoz, melyet Rousseau jelöl történetében. Ez az, a mit Merlant nem mutat ki világosan.

A II. fejezet Rousseauval és a wertherismussal foglalkozik. Természetes, hogy itt Merlant nemcsak a *Nouvelle Héloïse*, hanem — és főképen — a *Rêveries d'un promeneur solitaire* és a *Confessions* íróját is tekintetbe veszi, mert hiszen ezek Rousseau-nak ama művei, a hol a külső dolgok teljesen háttérbe szorulnak, hogy a belső élet annál gazdagabb elemzésének adjanak helyet s a hol nem is az érdekel már minket, hogy *mi* történt a hőssel, hanem hogy *miért* történt, tehát hogy egyik lelki phasist milyen fogja majd fölváltani:

«Vivre lyriquement, ... traiter les choses, mais surtout les êtres comme de simples occasions de sentir, ... ne goûter dans sa vie propre que les états pleins et parfaits de joie ou de douleur, y supprimer même tous les états incéris: ... *c'est l'entrée de la littérature dans la vie.*» (51. l.) Vagyis a személyes regény — mint már *Brunetière* megmondta — voltaképen lírai regény, melynek szerzője a dolgokat nem objektíve, hanem mindig saját érzelmein keresztül látja, tehát földolgozás és forma dolgában is merőben lírai marad.

Van itt egy érdekes, bár odavetett megjegyzése, mely azonban, pontosabb philologiai kutatással igazolható lenne: az, hogy a *Werther* nem Rousseau hatása alatt keletkezett, hogy pesszimizmusa, kétségbeesése, sőtét metaphysikája inkább Young vagy Shakespeare befolyásának tulajdonítandók. (47. l.) Ha meggondoljuk, hogy Goethe tényleg nem szerette Rousseaut, ellenben lelkesült az angol írókért s kivált Youngért — csak úgy, mint a *Werther* modellje, a szerencsétlen Jerusalem Károly — elfogadhatjuk ezt az állítást, melyet mégis jó lett volna bővebben megokolni, legalább a két költő egybevetése alapján.

A könyv további része (III—XII. fej.) nagyon sokféle művet és szerzőt tárgyal; végig vezet az én kultuszának képviselőin Rousseau után, Laclostól s Rétif de la Bretonnetól a forradalomig — mikor a társadalmi s az elemző regény szembe kerültek egymással — mely után Sénancour, Chateaubriand, Mme de Krüdener, Mme de Staël, Benjamin Constant nyujtanak bőséges példát a bölcselkedő, elemző

lélektani irányú személyes regényre, részben új árnyalatokkal, eszméikkel és motívumokkal gazdagítva Rousseau hagyatékát.¹⁾

Nem foglalkozhatunk tüzetesen a könyv minden egyes fejezetével, melyek közül a Sénancourról (V.), Chateaubriand *René*jéről (VI.) és a Benjamin Constantról (IX.) szólók sikerültek és sokszor új világot vetnek tárgyukra, — de az egész mű azt a benyomást kelti, hogy a szerző nem mindenütt ismerte ki magát a nagyszámú források tömegében, s így fölosztásai, egybevetései sokszor hagynak fenn kívánni valót, meg tisztára irodalmi szempontja is, melyet különben Lanson hatásának és utánzásának tulajdoníthatunk.

A személyes regénynek új lendületet adott a XIX. század nagy romantikus mozgalma, de csak azért, hogy a bontakozó realizmussal s kivált Flaubert föllépésével letűnjék az irodalomból, miután 1836-ban Musset (*Confessions d'un enfant du siècle*) s 1863-ban Fromentin (*Dominique*) szólaltatták meg utoljára, ragyogó művészettel. E két mű fejtegetésével zárja le Merlant is a személyes regény történetét.

(Budapest.)

SZABÓ KÁROLY.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1904 1905.

3. Klauber Frigyes: Kovács Pál és a novella. (Munkácsi áll. főgimn. 5—23. l.) — A harminczas és negyvenes évek kedves novellistáját ismerteti a címbeeli értekezés. Greguss, Salamon, Toldy és Vachot Imre bírálatainak figyelembevételével, kijelöli helyét Kovácsnak, ki a Kisfaludy és Fáy által taposott ösvényen halad, tőlök sokat tanul ugyan, de felül is mulja mindkettőt; amazt a művészibb szerkezetben, emezt pedig az elbeszélés természetes módjával (22. l.). Ez a mi nézetünk is, és egyetértünk abban is, hogy minden írói jelessége mellett vannak Kovácsnak tetemes fogyatkozásai is: a cselekvény egységének és a jellemzés következetességének hiánya és kezdetlegessége. Egy-két téves állítását mellőzve, nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül az értekezés tárgyalásmódjának egyik-másik hiányát sem. Az, hogy néhány kedveltebb novellát (A kicsinyből mi lesz? Farsangi kalandok. Vízkereszt. Húshagyókedd.) részletesen ismertet a szerző, helyes, mert így részben igazolását látjuk a hangoztatott ítéleteknek; de kevésbbé alkalmas a mód, melylyel az történik. Mert azzal, hogy Kovács novelláit tartalmilag vázolván, nyomban esztetikailag is nem méltatja, megzavarja a szerkezet egységét és az előadás folytonosságát,

¹⁾ A személyes regény kiváló mintája a magyar irodalomban Eötvös József *Karthausiája*, melyben a szerző saját élményein s érzelmein keresztül e nagy francia lírikusoknak hatását is visszatükrözteti; ide számíthatók még a *Fanny hagyományjai* s *Bácsmezeinek gyötrelmiei*.

a mire különben másként sem vigyáz. Nem ment másrészt a dolgozat több irányi gondatlanságtól, sőt magyartalanságtól sem. Igen gyakori pl. az értekezésben az azonos stílus-fordulatok alkalmazása: Ha olvassuk műveit, meggyőződünk stb., a mi stílusát egyhangúvá teszi. Olykor meg egészen pongyola mondatszerkesztés is akadunk: Néhány évvel később, mikor mint orvostanhallgató felkerült Pestre, itt a nagyon művelt Karacsai-családnál megismerte Kisfaludyt (8. l.). Németes az ilyen szófüzés: Kovács az ő novelláiban, stb. (8. l.); vagy a *ha* és *úgy* kötőszókkal fűzött mondatok, melyek egy-egy lapon feles számmal találhatók.

(Gyöngyös.)

MAJOR KÁROLY.

4. Bausz Teodorik: Tóth Lőrincz. (Komáromi kath. gimn. 3—39.) — Az alkalom szülte Bausz tanulmányát — Tóth Lőrincz szülőházának emléktáblával ellátása — hogy a maga részéről is meg hozza a kegyelet adóját irodalmunk e pár év előtt elhalt veteránja emlékének. Igaz, nincs benne semmi új, de mindazt gonddal összegyűjtve és jó elrendezésben együtt találjuk, mit e nem nagy tehetségű, de azért a Széchenyi-kornak bizonyára egyik derék munkasáról méltó és szükséges is tudnunk. Hibául talán mindössze azt róhatnók fel szerzőnknek, hogy szerető figyelemmel kísérvén Tóth Lőrincz pályáját, sokszor ítélete nem eléggé tárgyilagos, vagy inkább az érdemleges kritikai észrevételektől tartózkodik, de ezt is menti némileg az értekezés alkalmi volta. Legtovább időzik drámaírásnál, mert ez teszi irodalmi munkásságának a legjelentékenyebb részét. Első darabja volt az Átok című; ezt követték Ekebontó Borbála, Ronov Ágnes, Az atyátlan, Hunyadi László és egy vígjátéka, melyek közül Bausz dicsérrettel emeli ki Az atyátlan-t az ügyes bonyolítású cselekvényért, noha másrészt megrója az egység hiányát, a mi egyébiránt regényből átglyt drámaírásnál nem épen szokatlan. Ronov Ágnesnek szintén az egység-hiány e fogyatkozása; míg Hunyadi László-ja nem más, mint pusztá dramatizálása a történeti tényeknek. Főérdeme egyébként Tóthnak, mint drámaírónak; a költői, emelkedett nyelv, a szépen folyó, gördülékeny jambusok. Ő is egyik határkő a m. drámairodalom fejlődésében, s kétségkívül korában Vörösmarty mellett bizonyos fokú jelentőségre emelkedett.

Rövidebben szól azután írónk Tóth lírájáról és epikájáról. Mint lírikus fogékony a benyomások iránt, de nem találja meg sokszor a kifejezést, és ellaposodik. Tárgyai: a haza, szerelem, sőt van néhány sikerült népdala is, mint az ismert Tisza partján van egy hajó kikötve kezdetű. Megdicséri s jobbaknak tartja a belvilágból vett tárgyú költeményeinél azokat, melyek a külvilág körében mozognak. Ezek jobbára Fáy hatását árulják el, s csak később emelkedik önállóságra. Végül szól jogi munkásságáról is, mely téren kivált a jogi műszók magyartásával szerzett érdemeket. Írt ezenkívül szatirákat, a Fény- és Arnyképek gyűjteményét, melyben finom és éles megfigyeléssel csipkedti meg a köz-, társadalmi és irodalmi élet félszegeit, gyalrló-ságait.

(Gyöngyös.)

MAJOR KÁROLY.

5. Madarász Flóris dr.: *A modern dráma.* (Egri ciszt. kath. főgimn. 3—46. l.) — Bevezető soraiban nem minden ok nélkül, Szász Károly egy korábbi értekezésének visszhangjaként, felpanaszolja az igazi költészet hanyatlását, a mennyiben az anyagi felfogás következtében előállott realizmus érezteti hatását a regény és különösen a dráma terén. A színi hatás túltengése, midőn az nem eszköz többé a költői hatás érdekében, hanem maga válik czellá, hozta létre a társadalmi iránydrámát, az ú. n. modern drámát, melynek egyrészt az emberi lélek festése és részben pedig a társadalmi viszonyok rajza a feladata. S itt széleskörű olvasottsággal sorra veszi a kérdéses drámákat, melyek közül különösen Echegaray-t mutatja be, illetőleg két darabját, a *Szent-e vagy őrült?* címűt és *A nagy Galeottó-t*. A finom lélektani bonczolás mesterének alkotásaival szemben, a kinél a modern világnézet abban nyilvánul, hogy a sors és viszonyok hatalma lenyűgözi az embert, mintegy ellenképül vázolja egy pár olyan darabnak is meséjét, melyeknek írói inkább a társadalom ellen lépnek fel támadólag s megvilágítják a javításra szoruló állapotokat. Ilyenek: Ibsen-*nek Nőgyűlölő-je*, *Nóra-ja*, a *Kísértetek-je*, a mely egyszersmind a legnyersebb realizmus kifejezője, és Björnson *Björnstjerne* szelidebb módorú *Leonarda ja*. A társadalmi élet kóros tüneteit lélektani elemzéssel bonczolgotó drámaírók korában tárgyalja a francia Brieux *Vörös talárját*, *A bölcső-t*, a *Métely-t*, a német realisták közül *Sudermann-t*, *Halbe-t*, az olaszok közül *Rovetta-t*, a kinek *Becstelenek-jét* közli, *Hauptmann Gerhard-ot* a szocialisztikus *Takácsok-kal*, az orosz Gorkij *Maxim-ot* az *Éjjeli menedékhely cz. darabjával*. Szóval bő tartalmi kivonatban és a legfelölőbb vonások kiemelésével bemutatja korunk drámairodalmát, a mivel már magában nagy szolgálatot tesz olvasóinak, különösen tanulófjúságunknak, mely bizonyára csak ily módon vesz tudomást a jelen idők egyetemes drámairodalmáról, vagy pedig ha maga szeretne is tájékozódni, megfelelő irányítás nélkül nem ismeri a szempontokat, a melyek szerint idevágó olvasmányait kell tekintenie. A minden tekintetben gondos és elmélyedő tanulmánynak becsét emeli az a körülmény is, hogy a drámai mese-vázlatok után a modern drámát illető megfigyelések és észrevételek összegezését is megtaláljuk benne, valamint az V. fejezetben a m. modern drámairodalom rövid áttekintését azon helyes észrevétel kíséretében, hogy nálunk a realizmus túltengésbe vitt tüneteivel a drámaírás terén nem találkozunk, és pedig azon okból, mert a mi drámaírásunk a nemzeti romantizmus hatása alatt erősödött meg, s nem lépte át a határt, még Csikynél sem, a kiben pedig még a legtöbb hajlandóság volt a realizmus túlkapásaira. A mennyiben azonban az általános áramlat hatása alól a mieink sem vonhatták ki magukat teljesen, mint a modern dráma magyar képviselőit, felemlíti *Jakab Ödönt* (A jövevények), *Rutt-kay Györgyöt* (Sötétség), *Thúry Zoltánt* (Katonák), a kísérteties mysticismus képviselőjét, *Bródy Sándort*, stb.

(Gyöngyös.)

MAJOR KÁROLY.

6. Zalai Mihály: *Petőfi mint színész.* (Székesfehérvári kath. főgimn. 16—27. l.) — Ezen értekezés tulajdonképen emlékbeszéd, melyet szerzője 1904. évi november hó 6-án, Petőfi emléktáblájának leleplezése alkalmával, a székesfehérvári színházban tartott irodalmi ünnepen

mondott el. Két nagy részre tagolódik: az első színészetünk küzdelmes múltját és számos viszontagságát vázolja nagy, de erősen jellemző vonásokkal, megjelölve ama fontos szerepkört, melyet ebben a viharos múltban Székesfehérvár színháza betöltött. Dérnyé, Kántorné, a Komlóssy-pár, Murányi és Szentpéteri teszik a fehérvári színjátszó társulatot emlékezetessé, s ugyanezen társulat dicsősége és örök érdeme, hogy Kisfaludy Károlyt a *Tatárok* diadala után a további serény munkálkodásra buzdította. A második rész Petőfi hánytt-vetett életének legviharosabb napjait, színészkedésének nyomorúságos idejét ecseteli sötét, de igen híven jellemző színekkel. Erősen kidomborítja Petőfi lelki harczeit, vérmes reményeit, keserves csalódásait. Megállapítja, hogy Petőfi hányatásának kulcsa nem könnyelműsége. Az, a mi benne annak látszik, inkább jellemének ereje s akaratának kitartása. Bár Petőfi egész színi pályáját rajzolja a szerző, mégis a helyi és alkalmi érdeknek megfelelően természetesen Petőfinek fehérvári tartózkodását emeli ki leginkább, megemlítve azt, hogy Petőfi Székesfehérvárt lépett először a színpadra, s azt a nevezetes körülményt, hogy itt vette föl azt a nevet, melyet aztán világhírűvé tett. Ecseteli Zalai, mi természetes is, Petőfinek a Szuper-családdal való barátságát is. Forrásait lelkiismeretesen használta.

(Pécs.)

RÉVAI SÁNDOR.

VEGYESEK.

-- A Budapesti Philologiai Társaság 1906. évi február hó 16-án *fölolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Schmidt József*: Pápi.

2. *Tolnai Vilmos*: Tompa és a Polgári Lexicon.

A felolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Heinrich Gusztáv elnöklése alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Vári első titkár, Láng szerkesztő, Bermüller, Cserép, Dézsi, Finály, Gedeon, Gyulai, Hornyánszky, Incze, Kuzsinszky, Latkóczy, Melich, Pap, Pauler, Pecz, Petz, Schmidt J., Székely, Zlinszky vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. A bevételek összege január 1-től 3694.18 K, a kiadásoké 1897.54 K; az alapítványok összege 4194 K, ebből értékpapírokban 4045.95 K, postatakarékpénztárban 148.05 K.

2. Új rendes tagok 1906-tól: Baán Aladár dr. budapesti főgimn. tanár (aj. Zlinszky), Cs. Papp József dr. kolozsvári egyetemi magántanár (aj. Császár), Kundt Ernő és Möller Arisztid kassai prem. főgimn. tanárok (aj. Horváth), Marton Lajos budapesti ref. theologiai és Nyusztay Antal budapesti ref. főgimn. tanárok (aj. Fiók).

3. Mivel az első titkár jelentése szerint azok a feltételek, melyek alatt a közgyűlés a vándorgyűlésnek már ebben az évben való megtartását határozta, mindez ideig be nem következtek, a választmány ki mondja, hogy a társaság ebben az évben vándorgyűlést nem tart.

4. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— A homerosi eposzok hatásáról igen érdekes összeállítást, egyelőre csak rövid megjegyzésekkel kísért bibliografiai vázlatokat, olvastunk a *Max Koch* kiadásában megjelenő «*Studien zur vergl. Litteraturgeschichte*» VI. kötete (1906) 1. füzetében. *Stenplinger* Ede, a becses közlemény szerzője, először is a homerosi költemények tárgyának középkori földolgozásait érinti futólag, s a velük behatóbban foglalkozó munkák közül sorolja el a fontosabbakat. Ugyanitt kerül szóba a homerosi költészet értékéről a renaissance kezdetei óta idestova hullámzó vélekedések gazdag irodalma is, a melyben a híres «*querelle des anciens et des modernes*», Perrault-val az egyik és Boileau-val meg Fénélon-nal a másik párt élén, olyan nagy szerepet játszott. A Homeros-fordítások áradata közül főképp csak a német nyelvűekre s mellettük még a nevezetesebb angol, olasz és francia átültetésekre terjeszkedik e fejezet hátralévő része. Megemlíthjük belőle, hogy a legrégibb modern nyelvű Homeros-fordítással Franciaország dicsekedhetik (Samxontól 1515). Ezt nem sokkal későbbben követi a német Schaidenreisser *Odyssea*-fordítása (1537), s csakhamar a fordítás elveiről is gazdag irodalom indul meg német, francia és angol nyelven. Ez-elméleti vitatkozások gyakorlati illusztrációi a sokféle alakkal kísérletező fordítások maguk, melyek között a prózain kívül s a leggyakoribb hexameteres alakhű tolmácsolás mellett rimés alexandrinnal nemcsak nálunk, hanem a németeknél (Carlowitz 1844) is találkozunk. Egy olasz fordítás (Mancini 1824) stanzákban, egy angol pedig (Stanhope 1868) Spenser-stanzákban szólatatja meg Homeroszt; míg Rinne, a ki régebben szintén stanzákban fordította le (1839), utóbb a Nibelung-szak német nemzeti köntösébe öltöztette a halhatatlan görögöt. Bürger iambusos fordítása mellett megemlékezik az áttekintés e része a német tájszólásokba való átültetés néhány kísérletéről is, minő Dühr alnémet *Iliasa* (1895). Az *Ilias* és *Odysseia* német, francia, angol és olasz tolmácsairól szóló irodalom nevezetesebb termékeinek felsorolása után híját érezzük a többi európai nyelvekre, kivált a szlávokra és a magyarra való fordítások megemlítésének. Ezt néhány a homerosi eposzokból merített tárgyú, vagy Homeroszt magát dicsőítő költeményre való hivatkozás pótolja, a minek azonban szerintünk nem ebben a fejezetben, hanem külön czím alatt volna a helye s itt sokkal bővebb lehetne, ha már a teljesség követeléséről ilyenféle közleményeknél csupa méltányosságból le kell mondanunk.

A második fejezet Homerosnak egyes kiválóbb írókra és műveikre gyakorolt hatását világítja meg és azt az irodalmat tárgyalja, a mely egyebek közt a Homeros és a biblia közötti viszonyról értekezik. Ugyanitt kerülnek szóba Homeros és a Nibelung-ének, H. és Ossian, a nevezetesebb írók közül pedig, a kik Homerosnak többet vagy kevesebbet köszönhetnek s belőle közvetlenül avagy közvetve merítettek, különösen Dante, Goethe, Klopstock, Milton, Schiller, Shakespeare, Tasso, Tennyson, Wieland s még mások, voltak már eddig is elég gazdag eredményű összehasonlító tanulmányozás tárgyai.

A harmadik fejezet a homerosi költemények régibb és újabb parodiáit és travestiáit sorolja el, persze ismét csak a német, francia, angol

és olasz nyelvűeket, mely utóbbiak elseje nyitja meg egyáltalán az ilyen-félék lajstromát (G. F. Loredano: L'Iliade giocosa, Velence 1654). A negyedikben a Homeros-centók, az ötödikben a Homeros-féle eposzok tárgyából merített regények és elbeszélések kissé sovány jegyzékét, a hatodikban a drámák, a hetedikben a zeneköltemények jóval gazdagabb gyűjteményét kapjuk. 49 szomorújáték és középfajú dráma, 5 vígjáték és bohózat, 32 zenekíséretű dráma, operett és cantate, 14 ballett, s nem kevesebb mint 131 opera czíme olvasható e fejezetekben, melyek közül, úgy látszik, az utolsó van a legnagyobb körületekintéssel megszerkesztve, bár ehhez is adhatnánk a mi irodalmunkból néhány járulékot. Kevésbé kielégítő a 8. fejezet, mely a homerosi költeményeknek a képzőművészetre gyakorolt hatásával foglalkozó irodalomból csak a legismertebb összefoglaló munkákat említi; ezek után pedig az eposzok képes kiadásai közül adja 33-nak a címét. A homerosi tárgyú önálló képek, szobrok és freskók jegyzékét összeállítani oly föladat, a melyre a szerző nem érzi magát rátermettnek. Azt hiszszük, hogy nem is egy embernek való munka, a mint már ennek a kis, de tanulságos ízelítőnek a több irányban való kiegészítése is elég munkát adna. Kíváncsok lennének, ha a szerző által vont keretekben valaki, a régibb ilyenmű dolgozatok úttörését fölhasználva, a mi irodalmunk beleillő termékeiről is egy minél teljesebb jegyzéket készítené. Ezzel az összehasonlító irodalomtörténet egyik legérdekesebb fejezetéhez szolgáltatnánk becses előmunkálatot.

K. I.

— Toldi Szerelme forrásaihoz. Szinnyei Ferencz érdemes munkájában «Toldi Szerelme» forrásait állította össze s lassanként teljessé lesz az irodalom Arany forrásairól. Nem lesz érdektelen egy újabb adatra hivatkozni, melyet Szinnyei nem említ. Ez a költemény III. énekének 57. versszaka, hol Lajos király meghitelteti a huszonnégy vént, hogy Magyarország soha se volt hűbéres ország. A formulát hozzá Arany Döbrentei «Régi Magyar Nyelvemlékeiből» vette (II. köt. 355. l.). Ez Hunyadi János kormányzóí esküje még előbbi szabvány szerint. (Későbbi följegyzés és úgy sem hiteles.) Döbrenteinél így hangzik a legújabb átírás szerint: «Isten téged úgy segéljen, Boldog Aszszony néked irgalmat úgy nyerjen, Istennek minden Szentje érted úgy imadgyanak, Istennek Szent teste vég napodon üdvösségre úgy melltöllyek, föld tetemedet úgy fogadgya bé, onnét harmad napon úgy ki ne vesse magul magod úgy ne szakadjon Itelet Napjan Istennek ő Szent Szinét úgy lathasd örök pokolban úgy ne temetessél hogy ez Szerzetes registromban kit az Ország szerzésére meg irattanak volna azt erősen és tökéletességgel mind meg tartod, semmit ellene nem tesz semtetet.»

Aranynál: «Isten úgy segéljen s végnapodon Fia

Előtt úgy támadjon melletted Mária;

Úgy szóljanak érted Isten minden szenti;

Magul-magod úgy ne szakadjon s vesszen ki: ..

Isten színét úgy lásd; föld úgy ki ne vessen;

Amaz örök pokol úgy el ne temessen;

Úgy szörnyű halállal lelked meg ne haljon:

A mint igazat szólsz nekem: *arról, vajjon?*»

V. J

— A Klasszikus Regénytár utolsó két sorozatának megjelenéséről folyóiratunk más helyén (a *Beküldött könyvek* között) adunk számot, itt csak pár szóval akarjuk bemutatni ennek a komoly czélokot szolgáló vállalatnak legújabb köteteit. E két sorozat regényei jó ízléssel és alapos irodalomtörténeti ismeretekkel vannak összeválogatva; majd mindegyik egy-egy határkö a regény XIX. századi fejlődésében. Ott van, hogy a legkiválóbbat említsem, a legmélyebb és legigazabb angol regény, a *Hiúság vásdra*, a mely nálunk is, főképen mióta Gyulai Pál fölhívta reá a figyelmet és a mióta a Franklin-Társulat rendkívül olcsón árusítja, a művelt közönség kedves olvasmánya lett. Révaiék kiadásuk számára újra lefordították, noha az eddigi Récsy-féle átültetés is egyike volt a leginkább élvezhető prózai fordításainknak. Megvan a francia realizmus két nagyhíré, de már nem igen olvasott képviselője, az irány megalapítójának, Stendhalnak, *Vörös és fekete*-je, s Goncourt-ék *Demailly Károlya*. Ez utóbbi se nem a legjellemzőbb, se nem a legértékesebb munkája Goncourtéknak, de az előbbit, a *Germinie Lacerteux*-t nem adhatták már tárgya miatt sem, az utóbbit, *Les frères Zemganno*t pedig csak nemrég adta magyar fordításban a Kisfaludy-Társaság. Így e két regény mellőzése megokolt, de azért mégis sajnálnunk kell, hogy a gyűjtemény nélkülözi az utóbbit, a Goncourt-czégnek ezt az egyetlen tisztultabb levegőjű és életrajzi érdekességű munkáját.¹⁾ Azt a kedves regényt azonban, a melyet a legszimpatikusabb angol regényíró, Dickens, telehintett élete történetéből merített vonásokkal, a *Copperfield Dávidot*, megtaláljuk, s kivüle két sokat emlegetett orosz regényt, Gogolynak *Holt lelkei*t és Tolsztoj *Karenina Annáját*. Bár mind a három regény megjelent már magyar fordításban, új átültetésüket — úgy tudjuk, mindegyik fordítás külön a jelen alkalomra készült — örömmel fogadhatjuk.

A regényeket, ha szerzőjük először szerepel a gyűjteményben, rövid bevezetés előzi meg. Tolsztojt — miért, nem tudjuk — kalauz nélkül kapja az olvasó, s így mindössze három essay-szerű írói arczképről számolhatunk be. Stendhalról *Salgó Ernő* írt, röviden, de zavarosan és épen nem a közönség színvonalához alkalmazkodva. Az egész minden kompozíció híján szellemes és mélyeknek látszó, valójában azonban inkább szellemeskedő és homályos, erőszakolt aperçue-k, gondolatok foglalata. Sajnáljuk azt is, hogy a Stendhal-Tacitus kapcsolat helyett nem inkább a Stendhal-Kemény kapcsolatra mutatott rá, a mely ugyan ép olyan esetleges volna, mint az előbbi, de igazabb, és nekünk magyaroknak kétszeresen érdekes. A mit itt hiában keresünk, megkapjuk a másik kettőben: egységes, világos képet az író életéről, fejlődéséről, írói tulajdonságairól. *Voinovich Géza* Gogolyról, *Ambrus Zoltán* Edmond és Jules Goncourt-ról írtak tartalmas, logikus, okos fejtegetést. Voinoviché kissé rövid, de kellemes és szép olvasmány, Ambrusé terjedelmesebb, egyszerűbb eszközökkel dolgozó, de annak

¹⁾ A Zemganno testvérek tudvalevőleg az idősebb Goncourt-nak öcsese halála után írt regénye, a mely egy clown-testvérpár életének rajzában a saját törekvéseiket és küzdelmeiket vázolja.

ellenére, vagy talán épen azért, igen megkapó. Mindenesetre egyike Ambrus legsikerültebb tanulmányainak.

Azoknak, a kik szeretik magyar köntösben is a külföldi irodalmat, igen ajánljuk ezeket az olvasó és mégis becsületes fordításokat. cs.

— Losontzi Istvánról, az egykor híres «Hármas Kis Tükör» szerzőjéről — mint íróról — különös módon megfélekedezett a magyar irodalom története. Kortársai: Bod Péter, Horányi Elek még csak följegyeznek róla egyet-mást, de halála után Wallaszky Pál és Pápay Sámuel nevén kívül egy szót sem említenek róla. Legkülönösebb azonban az, hogy a nagyszorgalmú Toldy Ferencz, kinek eléggé éles szeme volt arra, hogy az elhunyt koroknak minden valamire való magyar íróját meglássa s jelentőségét fölismerje, Losontziról sehol egy szóval sem emlékezik meg; pedig a magyar irodalomnak számos sokkal kisebb jelentőségű alakjával akárhányszor egész szeretettel foglalkozik. Kazinczynak zsengeje, a «Magyarország geographica, azaz földi állapotjának lerajzolása, melyet egynehány főgeographusok munkájából kiszedegetett» (1775), bizonyára fölhasználta a Hármas Kis Tükört s Toldynak még ez sem hívja föl a figyelmét Losontzira. Arany János maga is Losontzi könyvét tanulgatta gyermekkorában s historiai tudása csiráit abból merítette. Ő az egyetlen Toldy korában, ki hálásan emlékszik meg Losontziról 1863-ban írt «Naiv eposzunk» cz. értekezésében. Nagy részt tulajdonít neki a hanyatló történeti érzék fölköltésében, szerinte «a mi keveset a magyar *Isten ostoráról* tud, nagyrésztben, talán egészen Losontzi István népszerű könyvének köszöni». Arany e megjegyzése óta azonban ismét feledés borította Losontzit és írói jelentőségét.

Százados mulasztást pótol e tekintetben Kiss Áron, a magyar oktatásügy történetének régi szorgalmas bűvára, Losontziról szóló új könyvével.¹⁾ Könyvének nagyobb része Losontziról, a paedagogusról, beszél s erről nem szólunk itt. Minket főleg az érdekel, hogy a *Hármas Kis Tükör* mellett, mely a maga korában nevezetes tankönyv volt (hiszen már eddig 71 kiadása ismeretes) s mely bizonyára méltó helyet fog elfoglalni a Mon. Hung. Paed. legelső kiadványai között, Losontzi nevéhez költői alkotások is fűződnek. Kiss Áron kimutatja Losontzi 1752-ben megjelent *Éneklésben tanító mester*-ének jelentőségét a költészetben. A szerző neve nincs kitéve a nagyon elterjedt s 3 kiadást ért énekeskönyv címlapján; Losontzi szerzőségét csak a XXXV—XLV. énekek versfői árulják el. Nagyrészt ez a rejtőzés lett az oka annak, hogy az utókor irodalomtörténete, mondjuk Toldy, jelességek mellett sem vett tudomást ez énekekről. Pedig, mint Kiss Áron bizonyítja, költőknek és esztétikusoknak, mint Aranynek és Erdélyi Jánosnak, adott táplálékot s a magyar nép költészetére is hatással volt. Losontzi énekeskönyvének énekei lassankint mind belekerültek az 1776-iki *Erdélyi ref. énekeskönyvbe*, egyes darabjai pedig az 1808-ban megjelent *Magyar ref.*

¹⁾ Losontzi István életrajza, írta dr. Kiss Áron. (Népnevelők könyvtára, 27. füzet.) Budapest, 1905. Lampel. Nagy 8-r., 62 lap. Ára 1 K.

énekeskönyvbe. Kiss Áron szerint nem is igen van Losontzinál nagyobb énekköltőnk a XVIII. századból, mert énekei nemcsak felekezeti énekek, hanem költőiségükkel is általános értéket nyerő vallásos költemények.

Losontzi költői hírnevét — a mint azt szintén Kiss Áron könyve deríti ki a százados feledés homályából — még egy költői gyűjtemény, az 1778-ban megjelent *Halotti Énekek* is gyarapítja.

Mindenesetre kár, hogy a XVIII. század irodalmának története, mely úgy sem gazdag anyagára nézve, ennyire elhanyagolta Losontzi emlékét, hogy mindeddig neve sem jutott be az irodalomtörténetbe, s e tekintetben Kiss Áron könyve, mely nagy utánjárással sok adatot kutatott föl, Losontzira nézve kegyeletes, de egyúttal irodalomtörténeti szempontból is becses és hálás munkát végzett.

(Budapest.)

GYULAI ÁGOST.

— Arany János három alkalmi rigmusa. Három alkalmi verset mutatok be a következőkben, melyeknek æsthetikai értékük nincs ugyan, de irodalomtörténeti igen, mert mindegyiknek *Arany János* a szerzője.

Czigány bucsuztató.

E sírhalom fedi Hóvár Csotó Gyurit,
Végő fujt szuflája, lett azután murit.

(A következő versekre tanulótárs *Megyeri* Ferencz már nem emlékezett, csak a tartalmát tudja, hogy az összes kovácsszerszámok gazdájok halálán üvöltöni, recsegni, sivítani kezdtek, azután így folyt a vers:

Mert oda gazdájok nem tér többé vissza:
A pálinkát tőle a föld pora iszsza.
Oda se hederít a feltámadásra,
A hívó angyalok nagy harsonájára.
De ha sugják neki: «Itt a szalmás üveg!»
Tüstént azt feleli: «Köszöntse rám kelmed».

E vers Megyeri tanulása szerint még 1831-ben íródott volna. Hóvár czigány-kovács temetésére a szalontai particulából hét éneklő tanulót rendelték ki, köztök volt Megyeri és Arany is. Mikor a czigányok a kántort közeledni látták, iszonyú ordítózások közt hajokat tépték, úgy siratták nagy veszteségeiket. A temetés végén a hét diák öt krajczárt kapott, ezen csak úgy tudtak megosztozni, hogy Megyeri és Arany lemondtak a többi javára a magok részéről. Megyeri előadása szerint ezt a dolgot én is úgy írtam Aranyról írott két munkámban, a mint feljebb elmondottam. De *Lovassy* István tanuságtételével egybevetve a Megyeriét, ez állításonat módosítanom kell. E versét a gyermekkori emlékezések alapján Arany 1837-ben húsz éves korában írta. Megyeri tehát rosszul emlékezett a vers keletkezési idejére vonatkozólag, a mi különben megnagyarázható, mert ebben Arany egy olyan dolgot énekelt meg, a miben ő is vele együtt részt vett. Egy kis emlékezetbeli meghibbanással tehát tanuló pályájok idejéből származottnak gondolta a verset.

Tisza Lajos egyik leánya halálakor írott halotti ének.

Im a szülők reménye porba dült,
 Egy ártatlan kised meghidegült,
 Oda kedves reménye az anyának!
 Jaj, mert az elmulás törvénye,
 Így forgat bennünket szabad kénye,
 Így altatik el véle életünk.
 Oh, de egy remény szó
 Így hangzik mennyekből:
 Nem hal meg senki örökül.

Pápai Ferencz, Arany iskolatársa emlékezet után mondotta tollba ezt a kis halotti éneket, a mit a szalontai diákok kántusa 1831-ben énekelte el Tisza Lajos, a hírhedt, egykori bihari administrator leányának temetésén. A vers emlékezetből van tollba mondva, így nem egészen hiteles szövegű. De hogy Arany saját szerzeménye, ahhoz kétség nem fér. Arany maga említi, hogy szalontai diákkorában halomra gyűltek versei s hogy Tisza is tudott verseiről és híres, kis poeta voltáról. Az utolsó sor emlékeztet arra a gyönyörű sorra, a mit leánya, Juliska, sírkövére vésetett: «A lélek él, találkozunk!»

Kenyeres Gyula halálára.

Sir fagyán elhervadt
 A bimbó, mely fakadt:
 Léte kezdetén
 Koporsó éjjelén
 Semmisül, hamvad el.

Reményi a szülőknek
 Gyászködbe süllyedének.
 Kebelét bú rázza,
 Hogy gyenge virága
 Semmisül, hamvad el.

Oh ne sird a könnyeket
 A fagyott kised felett.
 Meghal a portetem,
 Az égi szikra nem
 Semmisül hamvad el.

E verset Arany János *Kenyeres* János egykori szolgabíró, később a szabadságharc alatt szalontai császári és királyi biztos vigasztalására írta, a kinek írószobájában Arany 14 hónapig dolgozott, a míg csak Tiszáékhoz nem került Tisza Domokos nevelőjének. A versben semmi sincs Arany János költészetének fényes tulajdonságából, de biztos, hogy Arany verse. Eredeti kéziratából másoltam le. Az eredeti Rozvány György halála után a szalontai Arany-szobába került. E versnél jobb és szebb az a néhány soros versesike, a mi a kis Gyula fejfájára került; a vége így szól:

Kicsiny a te sirod magzatom;
 Nem fér belé tenger bánatom.

(Beregszász.)

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

— Az olympiai Heraion két oszlopának fölállítása. Újabban több görög emléken (Erechtheion, phigaleiai templom, athéniek delphi kincsesháza) hajtották végre a restaurácziónak azt a jogosult módját, hogy

az épületnek ledőlt részeit, melyek modern toldások nélkül illeszthetők össze és állíthatók föl, eredeti helyükre hozták s így az épületet részben újra fölépítették. A nyáron így építették föl újra az olympiai Heraion délkeleti sarok oszlopával szomszédos két oszlopát, a mihez egy brémai műbarát adta a költséget. A milyen tanulságos az építészettörténetileg oly nevezetes Heraion két oszlopának föltámadása, ép oly érdekes az a körülmény, hogy a földön heverő oszlopdoboknak összeillesztésén és föllállításán Kawerau építész vezetése alatt a modern technika nyújtotta segítségközökkel három kőfaragó és két munkás négy teljes hétig dolgozott. Ez alapon elképzelhetjük, hogy mennyi munkaerőt képvisel egy-egy görög templomóriásnak építése. l.

— Philomena. Az EPhK. nov. füzetében (831—2. lk.) Zalai János a Bartal-féle Glossariumhoz közölve pár adalékot Janus Pannonius Plutarchos: De dictis Regum et Imperatorum fordításának az Ábel Jenő: Analecta ad hist. renasc.-jabeli kiadásából, *philomena*-ra ezt jegyzi meg: «Sehogysen tudtam kisütni sem az ókori szótárak révén, sem a középkori latinság szótára révén ph. értelmét». Nem szólva arról, hogy a Plutarchos-fordításbeli helyből is világosan meg lehet állapítani a név jelentését, s hogy mennyire szembeötlő e szónak *tráshiba* (philomela helyett) folytán használatossá vált alakja; csak arra utalok, hogy magából Ábel Analecta-iból igen-igen könnyű lett volna «kisütni a ph. értelmét». A «Tribrahi Mutinensis ad Reverendissimum Archiepiscopum Strigoniensem» (t. i. ad Joannem Vitéz) czímmel közölt eelogák között ugyanis a Damon et Lycidas Pastores személyeket szerepeltető idyllion v. 58. squ. (Damon önti ki panaszát: mi boldog lehetne, ha kedvese meghallgatná) így szól: Tunc neque me rauci superabunt carmine holores, Quæque gemit crudi facinus *philomena* tyranni. Ebből a helyből világos, hogy a tyrannus crudus nem lehet más, mint Tereus; philomena pedig: Philomele, Pandion leánya. S még egyet: vajjon az 'Αποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν görög szövegéből nem elég könnyen «ki lehetett volna-e sütni» ph. értelmét? Csak el kellett volna olvasni a megfelelő helyet: az Du Cange nélkül is felvilágosít!

(Losonecz.)

VÉRTESY DEZSŐ.

— Helyreigazítás. Az EPhK. f. évi januári füzetében Kubicesk A.: «Marie de France a legrégibb francia költőnő» cz. programmértékezéséről megjelent bírálat egészében, de főleg egyes állításaival oly mértékben kihívja a kritikát, hogy nem lehet szó nélkül hagyni. Már az a kép is teljesen hamis, a melyet magának a bíráló fest az anglo-norman udvarról a XII. század végén. Hiszen Hastings már megvolt s az udvar és a magasabb körök nyelve a francia («francia» oly értelemben, a mint azt Warnke a Marie lai-jeinek kiadásában megállapítja [Bibliotheca normannica III. Vorwort]. — V. ö. Romania XIV.). Tehát Marie nem csak úgy hébe-korba «gyakorolhatta» anyanyelvét, s még hozzá «troubadourral» (!). A mi már most a bírálat érdemét illeti, azt hiszem, a bíráló egy kiesít elveti a súlykot. Kubicesk dolgozata figyelemre méltó szorgalommal megírt munka, de tudományos eredményei már meg voltak állapítva, s

a többi (Marie de F. «írói képe») talán inkább csak a szerző szűkebb környezetében talál kellő méltatásra. Nem tudom, miben tenné e dolgozat Warnket és Bédiert «teljesebbé» s a ki azon kor irodalmával «mélyebben járólagnak» akar foglalkozni, bizony vissza megy az még Warnkén túl is és semmi esetre sem fog megállani a Kubicesek dolgozatánál: éppen mivel az nem forrásmű.

(Brassó.)

BALOGH MIKLÓS.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek. A *Budapesten* megjelen-
teknél a hely, az 1905-ben megjelenteknél az év, a *nagy* 8-rétűeknél az alak nincs jelölve.

ABC-je, A szerelem — Ford. Vértessy Dezső. 67 l. 2 K.

Fejes Aron, A magyar helyesírás szabályai. Stampfel. (1906.) 94 l. 60 f. E kis füzet, mint annyi társa, az új helyesírási rendeletnek köszöni létrejöttét. Nagy előnye, s talán ez szolgál igazolásul, hogy elődeinél praktikusabb. Míg Simonyi és Balassa hasonló című füzetei a miniszeri rendeletet paragrafusok szerint közölték és interpretálták — az előbbi teljes tudományos apparatussal, az utóbbi az iskolára való tekintettel — és míg az újabbak, mint p. o. Kőrösi Sándor füzeté, a kétféle (akadémiai és iskolai) helyesírás különbségeit akarták kiemelni, Fejes jó pedagógiai érzékkel nem a magyarázatot fűzi a rendelet szavaihoz, hanem a helyesírás kérdéseit fejtegeti a rendelet alapján. Másik érdeme, hogy szóalstroma tudtunkkal bővebb az eddigi összeállításoknál, kb. 4500 szót ad, míg Balassa kb. 2300-at, Simonyi kb. 2000-et, Kőrösi meg éppen csak 800-at.

k. i.

Füzetek, Nyelvészeti. Athenæum, 1906. 1—1 K.

27. Nádaï Pál, A magyar népetimológia. 38 l. Ezt a nyelvtudományra nézve nagyon érdekes kérdést, mely mint lélektani alapon nyugvó fejlődés a folklore körébe is átnyúlik, tárgyalja ügyesen és sok példára támaszkodva Nádaï Pál. Meghatározza a népetimológia fogalmát, ismerteti fajait és szerepét. A mi szempontunkból a legtöbb figyelmet mindenesetre az a fejezet érdemli meg, a melyben a népetimológia hatását kutatja irodalmunk régebbi emlékeiben. Érdekesen, de sajnos csak pár példára szorítkozva vizsgálja azt is, mennyire változtatta meg a szó hangalakjának módosulása a szó értelmét is (a babonákban).

k. i.

28. Simonyi Zsigmond, Az ikes ragozás története. Különnyomat a Magyar Nyelvőről. 57 l. Az ikes ragozás kérdését, mely a Révai-Verseghe-féle heves csatározás óta állandóan foglalkoztatja nyelvészeinket, veszi Simonyi újabb vizsgálat alá. Jelen értekezésében pusztán az a cél vezette, hogy az ikes ragozás történetét s fejlődését megrajzolja. Megokolja és nagyszámú példával kétségtelenné teszi azt a régebben kifejtett föltevését, hogy az ikes ragozás eredetileg a visszaható és szenvedő igék ragozása volt, másodsorban a tárgyias igéknek tárgyatlan használatát je-
lölte (eszik, de esz a mérég). Egyes esetekben már a codexek korában ingadozott az ikes ragok használata, s körülbelül a XVII. század végén majdnem egészen elenyészett a két ragozás megkülönböztetése, csak egyes nyelvjárásokban maradt fenn. Az irodalomban Révai keltette új életre s ezzel ellentétbe került az irodalmi nyelv a népies élőbeszéddel.

k. i.

*Karencics József, Zrinyi Miklós költészetünkben. Lampel, VIII+190 l. 3-50 K.

*Kazinczy Ferencz Levelezése. XV. k. Közzéteszi dr. Váczy János. M. T. Akadémia. XXXVII+687 l. 10 K.

Kottasch L. Rudolf, A hajdankori Róma s a római nők. I. Érsek-újvár, Pálkás Géza, 1904. 201 l.

Némethy Géza, A római elegia. M. T. Akadémia. XVI+422. Ismertetését l. jelen füzet 223. s k. lapjain.

Raffay Sándor, Újszövetségi apokrifusok. Ford. — Pozsony, Wigand F. K. könyvny. 327 l. 6 K.

Regénytár, Klasszikus. III. és IV. sorozat. Révai Testvérek. A két sorozat ára 40 K. Ismertetését l. jelen füzet 228. s k. lapjain.

Dickens, Copperfield Dávid. Ford. Mikes Lajos. I—III. kötet. 383, 437, 368 l.

Gogoly, Holt lelkek. Ford. Szabó Endre. XI+417 l.

Goncourt E. és J., Demailly Károly. Ford. ifj. Korányi Frigyes. XVIII+341 l.

Stendhal, Vörös és fekete. Ford. Salgó Ernő. XI+524 l.

Thackeray, Hiúság vására. Ford. Gineverné Győry Ilona. I—II. k. 416, 390 l.

Tolsztoj, Karenina Anna. Ford. Ambrozovics Dezső. I—II. k. 572, 487 l.

*Széchenyi István, gróf Munkái. II. sorozat, II. kötet. Sajtó alá rendezi Szily Kálmán. M. T. Akadémia. LII+260+XXVIII+277+XVII+140 l.

Szinyei József, id. Magyar Írók 95. füz. Hornyánszky. 481—610. hasáb. 1 K.

*Zsigmond Ferencz, Lévy József élete és költészete. Grill, 1906. 159 l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

I. Classica-philologia.

Dittenberger, W., *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum*. Vol. I. Leipzig (Hirzel), 1903. N. 8-r. V, 658 l. 20 M. II. 1905. V, 750 l. 22 M. — A Sylloge-ből ismert kitűnő módon csoportosítva és kommentálva teszi hozzáférhetővé a Corp. Inscript. Graec.-ban és másutt Kis-Ázsia történetére és intézményeire vonatkozó felirati anyagot.

Dörpfeld, W., *Leukas. Zwei Aufsätze über das homerische Ithaka*. Athen (Beck & Barth) 1905. 8-r. VII, 41 l. (2 tábla.) 1 M.

Donati, Aeli, quod fertur commentum Terenti. Accedunt *Eugraphi commentum et Scholia Bemina*. Rec. P. Wessner, vol. II. Leipz. (Teubner) 1905. 8-r. VIII, 550 l. 12 M.

Donati (Tib. Claudii), ad *Tiberium Claudium Maximum Donatianum filium suum Interpretationes Vergilianæ etc.* Vol. 1. *Aeneidos. libr. I—VI*. Leipz. (Bibl. scr. Gr. et Rom. Teubn.) 1905. XCVI, 620 l. 12 M. — A kiadó jól oldotta meg föladatát. LC. 1905¹³²⁶.

Furtwängler-Reichhold, Griech. Vasenmalerei. Auswahl hervorrag. Vasenbilder. II. Serie. Mit 60 Phototypie-Tafeln. (Összesen 6 füzet.) 1. Lief. 10 Tafeln (71+53 cm.), nebst Text (n. 4-r. 61 l. képekkel). München (Bruckmann) 1905. Előfizetési ára füzetenként 40 M. — Ez idő szerint úgy a képek reprodukálásának, mint a magyarázó szöveg szempontjából a legkiválóbb publikáció ezen a téren. Az I. sorozat (4-r. 60 kép és 316 l.), 1900—4-ig jelent meg. Ára 300 M.

Gardner, Percy, *A grammar of Greek art. With Illustrations*. London (Macmillan) 1905. 8-r. XII, 267 l. 7 s. 6 d.

Geffcken, F., *Das griech. Drama. Äschylos, Sophokles, Euripides. A Dionysos színház tervével*. Leipzig (Teubner) 1905. n. 8-r. IV, 113 l. 2-20 M.

Glötz, Gustave, *L'ordalie dans la Grèce primitive. Étude de droit et de mythologie*. Paris, 1904. (Fontemoing) n. 8-r. 137 l. — Az irodalom bő kiaknázásának előnyéhez járul még, hogy szerző bámulatos olvasott-

sággal hozza vonatkozásba más népek hasonló szokásait a görög isten-
itélet példáival. (BphW. 1905₁₁₁₉.)

Goedeckemeyer, A., Die Geschichte des griech. Skeptizismus. Leipzig
(Dieterich) 1905. 8 r. IV. 332 l. 10 M.

Goessler, P., Leukas-Ithaka, die Heimat des Odysseus. 12 képpel és
2 mappával. Stuttgart (Kretzler), 1904. lex. 8-r. VI, 80 l. 4 M. — A Dörpfeld-
féle elméletnek kimerítő ismertetése.

Gordis, Warren Stone, The estimates of moral values expressed in
Cicero's letters. A study of the motives professed or approved. Chicago,
1905. 8-r. 102 l. — A könyv, melynek négy fejezete az Individual good;
Semisocial good; Social good; Abstract good címet viseli, Cicero levelei-
ből rendszeresen összeállított helyekkel felel arra, hogy mit tart Cicero
fáradózásra érdemesnek, milyen jóra vagy javakra való tekintet vezérli
cselekedeteiben, mire alapítja másokhoz való intelméit, mások tetteinek
javasát vagy rosszítását. A könyv olvasását, ill. fordítását ajánlja a WklPh.
1905₁₂₅₆.

Gross, A. Die Stychomythie in der griech. Tragödie u. Komödie,
ihre Anwendg u. ihr Ursprung Berlin (Weidmann) 1905. 8-r. 108 l. 2-80 M.

Guiraud, Paul, Études économiques sur l'Antiquité. Paris (Hachette)
1905. 12-r. 217 l. — Hét tanulmány: 1. De l'importance des questions écono-
miques dans l'Antiquité. 2. L'évolution du travail en Grèce. 3. L'impôt
sur le capital à Athènes et (5.) dans la Républ. romaine. 4. La popula-
tion en Grèce. 6. Histoire d'un financier romain. 7. L'impérialisme ro-
main. Rendkívül elismerően nyilatkozik a munkáról a REA. 1905₁₀₂.

Harrison, J. E., Prolegomena to the study of Greek Religion. Cam-
bridge. (Univ. Press) 1903. 8-r. XXII, 680 l. 15 sh. — A könyv örvendtes
tanújele azoknak a modern törekvéseknek, a melyek a görög vallásban
rejlő népies elemet akarják fölfedni és meghatározni. Miss Harrison mun-
kája újabb vallástörténeti irodalmunkban valóságos standard-work, mely
különösen az archæologia nyújtotta anyagot aknázza ki szerencsésen és
egyben bizonyosságot tesz arról, hogy mennyire szükséges a vallástört.-i
kutatásoknál az ethnographiai és kultúrtörténeti módszer érvényesítése.
(S. Wide: BphW. 1905₈₆₉).

Hirschfeld, O., Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Dio-
cletian. 2. neubearb. Aufl. Berlin (Weidmann), 1905. N. 8-r. IX, 514 l. 12 M.
A római birodalom közigazgatásának minden kérdésében biztos tájékozást
nyújtó munkának ezen 2. kiad. még fokozva mutatja az első kiad. elő-
nyeit. (WklPh. 1905₉₄₈. Ép oly elismerő Rev. d. l'instr. publ. en Belgique
1905₂₁₈ és Bull. du Musée Belge 1905₂₇₈.)

Hofmann, Harald, Römische Militärgrabsteine der Donauländer.
(Sonderschriften des österr. archäol. Institutes.) Mit 64 Abbildgen. Wien
(Holder), 1905. 4-r. 91 l.

Horowitz, J., Spuren griech. Mimen im Orient. Berlin (Mayer &
Müller), 1905. 8-r. 105 l. 2-40 M.

Jäger, O., Homer und Horaz im Gymnasialunterricht. München
(Beck), 1905. 8-r. III, 211 l. Kötve 5 M. Ebben a pompás könyvben, mely
első sorban gimn. tanároknak szól, szerző hosszú, tanító és tudós pályá-
jának érett gyümölcsét adja. [DL. 1905₁₂₀₈]

Judeich, W., Topographie von Athen. (Hbuch d. klass. Altertums-
wissenschaft III. Bd. 2. Abt. 2. Teil). München (Beck), 1905. Lex. 8-r. XI,
416 l. 48 képpel és 3 tervrajzzal. Kötve 20 M. — A *Lolling*-féle Helleni-
sche Landeskunde függelékeként megjelent, Topogr. v. Athen (Hbuch III.
290—352. l. 1889) című nagyon is szűkkeretű és ma már elavult mun-
kát helyettesíti. Egyetlen, a mai kutatás színvonalán álló athéni topo-
graphiánk. (A Wachsmuth-féle Die Stadt Athen im Alterthum. I. 1874.
II. 1. Abt. 1890. szerzőnek nem régen bekövetkezett halála miatt örökre
befejezetlen marad. Pauly-Wissowa Athen cikke nem felel meg az újabb
ásatások eredményeinek.)

Klein, W., Geschichte der griech. Kunst. 2. Bd: Die griech. Kunst von Myron bis Lysipp. Leipzig (Veit), 1905. 8-r. 407 l. 11 M. — Az I. kötetről (Die griech. Kunst bis Myron, u. o. 1904. 473 l.) Furtwängler [Deutsche Lit. Zeitg, 1905₆₈₉] azt mondja, hogy ez a terjedelmes, képek nélkül szűkölködő műtörténet, mely első sorban a szakemberhez fordul — másoknak teljességgel élvezhetetlen — a gör. művészet fejlődéséről nem nyújt képet, új szempont, új anyag nincs benne, dispositiója zavaros, a mostani kutatás problémáit nem ismeri, legfőbb hibája pedig, hogy nem az emlékek eleven szemléletén alapszik, hanem még a Brunn-Overbeck-féle korszakban gyökerezvén a műtörténetet főleg az irod. kútfőkből véli fölépíthetni. Elismerőbben ítélt róla Th. Schreiber (LC. 1905₆₆₂ és ₁₃₂₈) és S. Reinach (RA. 1904. II. ₄₃₈).

Kornemann, E., Kaiser Hadrian u. der letzte grosse Historiker von Rom. Leipz. (Weider), 1905. 8-r. 136 l. — A könyv, mely nem annyira H.-ról, mint inkább uralkodásának forrásáról, Lollius Urbiciusról szól, módszere és eredményei miatt dicséretet érdemel. REA. 1905₄₀₇. Kevésbé elismerő BphW. 1905₁₄₆₇.

Kropp, Philipp, Die minoisch-mykenische Kultur im Lichte der Überlieferung bei Herodot. Mit einem Excurs: Zur ethnograph. Stellung der Etrusker. (2 Tafeln, 3 Abbildgen.) Leipzig (Wigand), 1905. Lex. 8-r. 67 l. 2-75 M.

Laloy, Louis, Aristoxène de Tarente et la musique de l'antiquité. Paris 1904. 8-r. IV, 371, XLIII l. — Alapos, nagyértékű tanulmánynak itéli a Journ. d. Sav. 1905₂₈₆.

Lang, G., Untersuchgen z. Geographie d. Odyssee. Karlsruhe (Gutsch), 1905. 8-r. 122 l. 2 térkép 1 tábla. 3 M.

Lechat, H., Pythagoras de Rhégium. Lyon (Rey), 1905. VI, 133 l. 18 képpel. 4 fr.

Lehmann, K., Die Angriffe der drei Barkiden auf Italien. Drei quellenkritisch-kriegsgeschichtl. Untersuchungen. 8-r. X, 310 l. 4 térkép-pel, 5 tervvel, 6 képpel. Leipzig (Teubner), 1905. 10 M. — Általános érdeklődésre különösen az első tanulmány: Hannibals Alpenübergang tart hat igényt, a melyben a szerző a vonatkozó forrásoknak ellentmondásait tisztázván szövegkrit. úton állapítja meg H.-nak útját; csak azután teszi meg a topographiai próbát, a mely az előbbi eredménnyel teljes összhangban lévén, talán végleg megoldja a sokat vitatott kérdést.

Lipsius, J. H., Das Attische Recht u. Rechtsverfahren mit Benützung d. Att. Processes von Meier u. Schömann. Bd. I. Leipz. (Reisland), 1905. 8-r. IV, 234 l. 6 M.

Lucani M. Ann., de bello civili libri X. Iterum ed. C. Hosius. Leipzig (Biblioth. Teubneriana), 1905. Kis 8-r. LX, 374 l. 4-40 M.

Lucilii, C., carminum reliquiae. Rec. enarr. fr. Marx. vol. posterius. Commentarius. Leipz. (Teubner), 1905. 8-r. XXII, 437 l. 14 M.

Lysiae orationes. In usum studiosae iuventutis textum constituit C. G. Cobet. Ed. IV. quam novis curis recensuit J. J. Hartman. Editio maior prolegomenis, fragmentis, indice nominum aucta. Leiden (Brill), 1905. 8-r. LXI, 280 l. — Nem felel meg a jogos kíváncsnak. (Fuhr: BphW. 1905₁₂₉₇.)

Mach, E. von, A handbook of Greek and Roman sculpture. To accompany a collection of reproductions of Greek and Roman sculptures. Boston, 1905. 8-r. XI, 418, LIX l. 46 képpel és 500 táblával.

Mahaffy, J. P., The progress of Hellenism in Alexander's empire. Chicago (Univ. Press), 1905. 8-r. VI, 154 l. 5 sh. — Hibái ellenére is tanulmányos könyv, mondja Bissing DL. 1905₂₈₇₂.

Mendes da Costa, Index etymologicus dictionis Homericae. Leiden (Sijthoff), 1905. Lex. 8-r. XVI, 594 hasáb. 10 M.

A NIBELUNG-MONDA MÁSODIK FELÉNEK KELETKEZÉSE ÉS KIALAKULÁSA.¹⁾

A Nibelung-monda ránk maradt különböző szerkezeteiben két részre oszlik. Az első, a szorosabb értelemben vett Nibelung-monda, Sigfridnek, és részben őseinek is, végzetes történetét mondja el, a második, a Burgund-monda, a burgundi király leánynak, Kriemhildnek, rettenetes boszúját. Keletkezésük és kialakulásuk a német irodalomtörténet legvitatottabb kérdései közé tartozik; a kutatók még mindig nem adnak egyetértő, tehát végleges feleletet. A vélemények sokféle szétágazása mellett a kérdés lényegére nézve mégis az az általános felfogás, hogy a tulajdonképi Nibelung-monda alapjában mythikus elemekből és egyes mese-motívumokból alakult ki, a Burgund-monda pedig népvándorlaskori történeti hagyományokból fejlődött.

Jelen fejtegetésemnek célja a Burgund-monda eme történeti elemeinek, és e történeti elemekből a monda kialakulásának és fejlődésének rövidre szabott és csak a leglényegesebb pontokra kiterjedő magyarázata.

A Nibelung-mondára nézve két főforrásunk van. Az egyik a norvég-izlandi Edda dalai, melyek kettős monda-réteget tartalmaznak: az első, az alapvető, a germán hősmondának a VI. századdal véget ért első virágzása után jutott Németországból északra; a második, a jelentéktlenebbik, a IX—X. század folyamán, mikor a Nibelung-monda Németországban már lényeges átalakuláson ment keresztül.²⁾ A másik

¹⁾ E cikkemben első sorban összefoglalását és áttekinthető csoportosítását adom azon főbb eredményeknek, melyekhez a magyar hűnmonda germán elemeinek vizsgálatából a Nibelung-monda fejlődésére, chronologiai és geographiai kialakulására nézve jutottam. Jelen fejtegetésem tehát csak folyamán *A magyar hűnmonda germán elemei*-ről szóló dolgozatomnak (megjelent a *Századok* 1905. évfolyamának VII—X. füzetében és különlenyomatképen a *Décsi Lajostól* szerkesztett *Irodalomtörténeti Értekezések* 7—8. f.-ben), a hol az egyes állítások tüzetes bizonyítása megtalálható.

²⁾ V. ö. B. Symons, *Heldensage*. Paul-féle *Grundriss der germanischen Philologie*. II. kiad., III. k. 632. l.

főforrásunk a Nibelungének és a hozzá korra és tartalomra közel álló norvég Thidrekssaga, mely némely, az Eddából származó elemeket nem tekintve a XIII. században harmadizben Skandináviába vándorolt német hagyományokat őrzött meg.¹⁾ Én azonban a lehetőség szerint még egy harmadik forrást, hazai hünmondánkat is akarom értékesíteni, melyre a német kutatók nem szoktak ügyet vetni, mely azonban meggyőződésem szerint a fejlődés folytonosságában épen azt a nagy űrt tölti be, mely a mondának régibb skandináv és újabb német szerkesztését egymástól elválasztja. A magyar hünmonda, a mint krónikáinkban ránk maradt, kétségkívül keleti gót eredetű és mindvégig Pannoniában fejlődött a hünokról és gótokról szóló történeti hagyományok alapján. Kremheld szerepe világosan mutatja, hogy a német törzseknél kifejlődött Burgund-monda jelentős hatással volt a pannonai hagyományokra; de igazolható az is, hogy a pannonai monda is átalakítólag hatott a német hagyományra, mely elsősorban épen ezen hatás következtében távolodott el az Edda-dalokban megőrzött szerkezettől.

A Burgund-monda csírái két nagy történeti eseményből fejlődtek ki: az egyik a burgundok pusztulása, a másik Attila halála és fiainak és birodalmának romlása.

A hünök 437-ben egy megsemmisítő ütközetben megverték Gundiciarius burgundi királyt, a ki húszezer emberével együtt a csatatéren maradt. «Illum (t. i. Gundicarium) Chunni cum populo suo ac stirpe deleverunt», mondja Prosper Agnitanus.²⁾ A burgundok népe ebben a véres csatában majdnem teljesen elpusztult, és a mi töredékük túlélte e katasztrófát, hat év múlva 443-ban elhagyta a rajnai hazát és Sabaudiában (Savoyában) telepedett le. A történeti Burgund-monda, mely később a Nibelung-mondába olvadt, nem fejlődhetett tehát ki maguknál a burgundoknál, hanem szomszédaiknál, kikre e megrázó esemény bizonyára mély és emlékeztes hatást tett. Első alakját minden valószínűség szerint a dél felől szomszédos alamannoknál nyerte, és nem a rajnai frankoknál, a kik a mythikus Nibelung-mondát művelték.

Attilának a történeti források tanúsága szerint nem volt ebben az eseményben része, egészen természetes eltolódás volt azonban, mikor a hagyományban nemsokára ő került a hünök élére. Gundiciarius vagy Gundaharius (Gunther) megmaradt a mondában a burgundok királyának, mellette azonban bizonyára igen korán, már a Burgund-monda ezen ősalakjában is, fellépett Gibeche (a Nibelungénekben Dancrät), Gunther atyja, Giselher és Gotthormr (a német szerkezetben

¹⁾ V. ö. B. Symons id. m. 636. l.

²⁾ V. ö. G. Waitz, *Der Kampf der Burgunder und Hunen. Forschungen zur deutschen Geschichte*. I. k. 1. és köv. 11.

Gérnôt), az öcscei. Ezek is minden bizonynyal történeti hagyományok alapján jutottak a mondába, a mint mind a négy név tényleg előfordul az 516 előtt kibocsátott Lex Burgundionum-ban, melyben Gundobad király felsorolja elődeit: Si quos apud regiae memoriae auctores nostros, id est Gibicam, Godomarem (valószínűleg = Gotthormr), Gislaharium, Gundaharium, patrem quoque nostrum et patrum liberos liberasve fuisse constiterit, in eadem libertate permaneant.¹⁾ Valószínűnek tartom azt is, hogy Kriemhild, a burgundi király leánya, már a mondának ezen fejlődési fokán felesége lett a győzelmes hún vezérnek, Attila királynak. Ennek szintén valami történeti vonatkozás lehetett alapja, a mint pl. Balamber, Attila előde is, a legyőzött Vinitarius gót király unokahugát, Vadamerca-t,²⁾ Alboin longobárd fejedelem pedig a megölt gepida királynak, Kunimundnak, leányát, Rosamundát, vette nőül.³⁾ Hogy Hagen, a ki az Eddában Kriemhild testvére, a Nibelungénekekben pedig Gunther vazallusa, eredetileg a mythikus Nibelung-mondába, vagy a történeti Burgund-mondába tartozik-e, alig dönthető el. Az előbbi feltevés ellen mindenesetre erősen bizonyít a Waltharius-monda, mely szintén történeti hagyományokból fejlődött ki, és a melyben Hagen szintén jelentős szerepet játszik.

A burgundok szörnyű pusztulása után tizenhat esztendőre egy másik, az előbbeninél összehasonlíthatatlanul jelentősebb történeti esemény izgatta Európa valamennyi népét, elsősorban a germán törzseket. Attila sajtáságos körülmények közt hirtelenül halt meg egy Ildico nevű germán leánynyal való násza éjjelén. A világ megszabadult félelmétől, és Attila halálára csakhamar egyenetlenkedő fainak és vezér nélkül maradt birodalmának romlása következett. A legrégibb történeti források ugyan azt mondják, hogy Attila természetes halállal, orrvérzés következtében halt meg, de ez a hír a népek szélesebb rétegeiben bizonyára már első percztől fogva sem talált hitelre. A körülmények titokzatossága szinte rá kényszerítette a közfelfogást, hogy Attila halálát gyilkosságnak, Ildico boszújának tulajdonítsa. De miféle germán nőnek lehetett több oka és joga a boszúra, mint a burgundi király leányának. Így lett Ildicóból Kriemhild: két rokon, sőt egy-mással felcserélhető név.⁴⁾

A történeti Burgund-monda művelői ily módon bővítették ki eredeti hún-burgund hagyományait és alkottak egy kerek és befejezett mondát, mely leglényegesebb elemeiben a következőképen szóla-

¹⁾ V. ö. B. Symons id. m. 659. és köv. l.

²⁾ Olv. Jordanes, *Getica*. XLVIII. fej.

³⁾ Olv. *Wietersheim-Dahn, Geschichte der Völkerwanderung*. II. k., 342. l.

⁴⁾ V. ö. B. Symons id. m. 660. l.

tott: Attila, a húnok királya, megtámadta és legyőzte a burgundokat, megölte Gundaharius nevű királyukat és kipusztította egész nemzetiségét. A rettenetes harczot csak Gundaharius leánya vagy testvére, Kriemhild, élte túl, a kit Attila feleségül vett. Kriemhild azonban nem tudta atyjának és testvéreinek halálát és egész népének romlását elfelejteti és szíve mélyén szörnyű boszút forralt. — A boszú végrehajtásának idejére nézve azonban egész önkéntelenül bizonyos eltolódásnak kellett bekövetkeznie. Minthogy Attila Kriemhildet mindjárt a burgundok megsemmisítése után vette el és csak évekkel rá halt meg, megöletése nem történhetett a nászéjszakán, hanem csak esztendőkkel későbbben.

Kriemhild tehát soká hordta magában a boszú gondolatát, a mi — Kriemhild Ildicóval azonos lévén — már némi eltávolodást jelent a történeti valóságtól. A hogy azonban boszúját végrehajtja, éjnek idején, midőn Attila víg lakoma után ágyában kábultan álomba merült, ismét híven és élénken figyelmeztet a történetileg adott körülményekre. Kriemhild nem elégszik meg Attila halálával, hanem a mint Attila is nemcsak atyját ölte meg, hanem elpusztította egész nemzetségét és népét is — «cum populo suo ac stirpe» — ő is boszújától űzve Attila fiainak és birodalmának vesztére tör. És itt Kriemhild egészen természetes módon vette át a Burgund-monda művelőinél a gepida Ardariknak és keleti gót Valamernek és testvéreinek, Theodemernek és Videmernek, szerepét, a kik Attila halála után fellázadván lerázták a hún igát, megverték Attila fiait és megdöntötték a hún világaluralmat.

A hagyomány, a magyar-gót ép úgy, mint eredetileg a nyugati germán, Attilának csak két fiáról tud. Nincs továbbá már egyiknek sem Attila többnejűségéről tudomása, a nyugati germán-mondának ezenkívül légrégibb alakjában arról sem, hogy Attilának Kriemhilden kívül más felesége is lett volna. Attilának e két fia tehát a nyugati hagyományban csakis Kriemhildtől származhatott, a kiket az végzetes boszújának áldozatul hoz. Jordanes névszerint csak Attila egyik fiáról, Ellacról említi, hogy a húnok és germánok harczában esett el, a többi pedig szerinte a húnok maradványaival keletre menekült.¹⁾ A hatalom elvesztésének epikus kifejezése azonban a népmondában gyakran a halál, és így a nyugati germánok hagyományában, kikre nézve ezen eseményeknek nem volt közvetlen fontosságuk, tehát konzerváló erejük sem, a gepidáknak és gótoknak Attila fiain aratott véres győzelme könnyen válhatott ezeknek megsemmisülésévé, halálává.

Evvel a történeti Burgund-monda első kialakulása valószínűleg be is fejeződött: Kriemhild további sorsáról, haláláról a nyugati

¹⁾ Jordanes, *Getica*. L. fej.

hagyomány is eredetileg aligha szólott, a mint a történeti források sem tudnak többet Ildicóról, a magyar-gót hagyomány pedig Kriemhildről.

A történeti Burgund-monda ezt az alakját, melynek eltéréseit a történelemtől a földrajzi viszonyok eléggé megmagyarázzák, nem-sokára Attila halála és a hún birodalmat megdőntő események lezajlása után kaphatta, mindenestre azonban az V. század vége előtt.

Ekkor és ilyen alakjában jutott a történeti Burgund-monda a Nibelungokról szóló mondával kapcsolatba. A Burgund-monda első művelői — mint már említettem — a burgundok egykori déli szomszédai, az alamannok, voltak. Ezt újabban Wegener Fülöp¹⁾ tette föltette valószínűvé, a ki egyszersmind igen elfogadható módon kifejtette azt is, hogyan és milyen körülmények közt mehetett a kapcsolat végbe. A burgundok elhagyott birtokáért a frankok és alamannok hosszas és véres harczokat folytattak, míg Chlodovech, a frankok királya, 496-ban végleg el nem foglalta.²⁾ Az új terület meghódítását azonban valamiképen igazolni kellett, mert a néplélek a nyers erőszaknak mindenha a jogot helyezte elébe, ha ez a jog mindjárt csak látszólagos volt is. Az ilyen igazolás primitív népeknél a legtermészetesebben mondai úton történik, a mire a monda-történetben — a mienkben is — számtalan példa van. Ezt az igazolást választották, talán tudatosan, a rajnai frankok is. A frankok nemzeti hőse Sigfrid volt, és nemzeti mondájuk a Nibelungmonda. A mythikus nibelungok helyét igen korán a burgundok foglalták el és pedig a rajnai arany közvetítésével, melyben a frankok a Rajnába süllyesztett nibelungi kincset látták.³⁾ Egészen önkéntelenül kínálkozott tehát Burgundia elfoglalásának igazolása oly módon, hogy Sigfridet a burgundi király leányának, Kriemhildnek, férjévé tették. Ha ugyanis Sigfrid, a frankok nemzeti hőse, a burgundi Kriemhildnek férje volt, ha a burgundi királyi család férfisarjait Attila kipusztította, és ha Sigfridnek Kriemhildtől fia született — erről a német monda minden változata tud — akkor a burgundok országára csak annak a királyi törzsnek lehetett jogigénye, melyből Sigfrid származott, tehát a frankoknak. A frank hódítás ily módon nyert igen tetszetős igazolást — mint akárcsak a magyar honfoglalás — és ilyen természetes úton létesülhetett a frankoknál

¹⁾ *Zur Sage von den Nibelungen*. Greifswaldi programmérték. 1900—1901. G. Matthaei eltérő fejtegetései (*Beiträge zur Geschichte der Siegfriedsage*. Gross-Lichterfeldei gimn. progr. 1905.) nem tudtak meggyőzni.

²⁾ V. ö. F. Dahn, *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*. III. k., 48. és köv. l.

³⁾ V. ö. Fr. Vogt, *Zeitschr. f. d. Philologie*. XXV. k., 411. és köv. ll.

körülbelül az V. század végén vagy a VI. század elején a kapcsolat a mythikus Nibelung-monda és a történeti Burgund monda között.

Ha már most a két mondának, a Nibelung- és Burgund-mondának, leglényegesebb pontjait egybekötjük, a következő alakot kapjuk: Sigfrid elveszi Kriemhildet, a burgundi király leányát. A nagy kincs azonban, melyet Sigfrid a sárkánnyal való viadalban szerzett, irigységet ébreszt Kriemhild sötétlelkű testvéreiben, a burgundok-nibelungokban. Megölik tehát a legragyogóbb hőst, kit a germán szív és fantázia valaha megalkotott, a mivel bánatba döntik ifjú özvegyét, Kriemhildet, a kinek Sigfridtől már fia is született. Tették azonban nem maradt boszultatlanul, mert rájuk támadt a hatalomra törő, tehát epikus kifejezés szerint kincssóvár, Attila, megöli őket és elveszi Kriemhildet, az ő testvérüket, Sigfrid özvegyét, a kincs örökösét. De Kriemhild, bár testvérei legyilkolták első férjét, mégis boszút forral övéért és megöli Attilát éjjel álmoközben ágyában. Evvel sem éri be, hanem kegyetlen boszújában elpusztítja Attilának tőle származó két fiát is és evvel megtöri a húnok hatalmát.

A monda, mint látjuk, kerek és jól elrendezett egész, csak egy súlyos ellenmondás van benne. Kriemhild testvérei megölik férjét és ő mégis megtorolja halálukat Attilán. Ez az ellenmondás aztán jelentős átalakításokhoz vezetett, de igazi és teljes megoldáshoz soha.

Körülbelül ebben az alakjában jutott a Nibelung-monda 600 után első ízben északra, a hol később költői formákban az Eddában fel is jegyeztetett. Ez a skandináv-változat az ellenmondást olyképen igyekszik eltüntetni, hogy Kriemhild = Gudrunnak bájitalt nyújtat, melytől megfeledkezik első férjének, Sigfrid = Sigurdnak, haláláról és az érte való boszú gondolatáról. Ily módon aztán Kriemhild Attilával szemben testvérei pártjára kerül. De hogy ez a motiválás csak kényszerű, és lélektani meg költői szempontból ki nem elégítő, egészen nyilvánvaló.

— A fönti rekonstruált szerkezettől ez a skandináv változat az említetten kívül még csak két lényeges pontban mutat eltérést: abban, hogy Attila nem a Rajnánál, Burgundiában, támadja meg és pusztítja el a burgund-nibelungi királyokat, hanem hogy vendégségbe udvarába hívja, a hol aztán megöleti. Ennek az eltérésnek azonban nincs nagyobb jelentősége, mert nem egyéb epikai formulánál, mely valószínűleg a frank Volsungasaga hatása alatt jutott a Nibelungmondába, a hol Siggeir király is feleségének Signynek atyját és testvéreit csalfán magához hivatja és aztán elpusztítja. A másik eltérés abban nyilvánul, hogy Kriemhild = Gudrun nem Attila halála után, hanem még életében öli meg két gyermekét, Eitilt és Erpet, a kiknek húsát megfőzván atyjukkal megéteti. Azonban ez az eltérés is semmi esetre sem lehet eredeti, hanem csakis az északi germánok felfogásának zordon-

ságából, tehát a mondának abból a törekvéséből fejlődhetett, hogy Kriemhild boszúját minél borzalmasabbá tegye.

A Nibelung-monda második része tehát az említett eltérésekkel a következőképen szól: Miután a burgundok = nibelungok megölték Sigfrid = Sigurdot, Kriemhild = Gudrun mély bánattal gyászolja férjét. Atli, a húnok királya, feleségül kéri az özvegyet, de ez nem akar arról tudni, hogy másodszor is férjhez menjen. Mivel azonban testvérei óhajtják, anyja bájtalt ad neki, úgy hogy megfélemedezik első férjéről és testvéreinek gyilkosságáról és hozzá megy a hatalmas hún királyhoz. Atli azonban nemcsak magát Kriemhild = Gudrun akarja, hanem első férjének kincsét, a végzetes nibelungi kincset is. Ünnepeket rendez tehát, melyekre meghívja feleségének testvéreit is, kiket aztán kapzsiságában megölet. Kriemhild övének haláláért szörnyű boszúra szánja el magát, elpusztítja két gyermeküket és aztán lakoma után éjjel ágyában megöli Atlit is. — A katasztrófát Kriemhild itt is túléli, és csak később Jonakr-ral való egybekelése után — ez sajátosan északi fejlemény — égeti el magát máglyán. Alig szenvedhet kétséget, hogy Kriemhild = Gudrunnak ilyenén való halála szintén a Volsunga-saga hatását mutatja, a hol Signy boszújában férjére gyujtván a palotát magát is a lángokba veti.

Másképen fejlődött a monda magában Németországban. Itt másféle hagyományok felvétele tágitotta a meglevő keretet és megváltoztatta a monda eredeti szerkezetét. Nem lehet ez alkalommal a német Nibelung-mondának minden egyes alakjával és minden epizódjával foglalkoznom, melyek későbbi fejlemény gyanánt eredetileg távol álló forrásokból jutottak a monda német változatába, hanem csak a legjelentékenyebb eltérésekre és toldásokra szorítkozom, olyanokra, melyek a monda egész kompozíciójára és tartalmának lényegére átalakítólag hatottak. Ezek pedig majd mind oly változtatások, melyek csakis a pannoniai hún-monda hatásából magyarázhatók.

A német Nibelung-monda második felének váza a következőkben foglalható össze: Gunther, Kriemhild testvére, megöleti Sigfridet. Az özvegy e csapás után vigasztalhatatlan, visszavonul a királyi udvartól és egyedül bánatának és férje emlékének él. Kriemhild gyásza idejében halt meg Attila-Etzel felesége is, a kitől két fia született: Ort vagy másképp Ortwin, Erpfe másképp Scharpfe. Ezek azonban szintén nincsenek már életben, hanem már előbb Dietrichnek, Itália számüzetésben élő királyának, Odvakar-Ermanarich ellen indított hadjáratában estek el Ravennánál. Etzel özvegységre jutván megkéríti Kriemhild kezét, a ki a boszú reményében, melyet férje gyilkosain akar állani, hozzá is megy feleségül. Kriemhildnek, Etzellel egybekelvén, egy fia születik, a kit a Thidrekssaga-ban Aldrian-nak, a Nibelungénekekben

Ortlieb-nek hívnak. Évek mulnak el, de Kriemhild nem tud a boszú gondolatáról letenni és csak várja az alkalmat, hogy az ellene elkövetett bűnt megtorolja. Egy ízben arról panaszkodik Etzelnek, hogy már oly régóta nem látta testvéreit, a kik után idegen földön annyira kívánczik. Etzel tehát gyanakvás nélkül vendégül hívhatja a maga udvarába sógorait. Mihelyt azonban a burgundok megérkeznek, Kriemhild azonnal hozzálát boszúja végrehajtásához. Borzalmas küzdelem fejlődik a húnok és burgundok között, a melyben elpusztulnak Kriemhild testvérei, fia és végül ő maga is, a Nibelungénekekben Hildebrandnak, a Thidrekssága-ban — ez a változat bizonyára az eredetibb — Dietrichnek kezétől. Etzel maga túléli a katasztrófát, haláláról a német költemények nem tudnak semmit, csak a Thidrekssága említi, hogy Hagen utószülött fia, Aldrian, ölte meg úgy, hogy a Nibelungok kincsét magában rejtő hegybe vezette és ott agyon éhezettette.

Ha a Nibelung-monda ezen alakját összevetjük az Eddában megőrzött szerkezettel, a leglényegesebb eltérést Kriemhild szerepében találjuk. Kriemhild Etzellel való egybekelése után sem felejtí el Sigfrid halálát, és testvérei sem Etzel kincsvágyának, hanem az ő boszújának esnek áldozatul. A körülmények tragikus alakulása tehát nem az ártatlan Etzel, hanem a boszúvágyában a vérségi kapcsolatról is megfeledkező Kriemhild ellen fordul és vesztét okozza. A bájítallal való motivális tehát, mely a német monda emberibb és fejlettebb világnézetébe nem illett bele, elesik, és Kriemhild a keresztény erkölcsi felfogásnak megfelelőbben férjeért, és nem testvéreiért áll boszút. Azonban egy másik ok is kétségkívül hozzájárult ezen lényegbe vágó átalakuláshoz. Az északi mondában Attila kincssóvár, vérengző barbár, a német hagyományban azonban a legnemesebb és legönzетlenebb uralkodó, a kinél az üldözött germán fejedelmek és a száműzött hősök menedéket és barátságos támogatást találnak. Az északi felfogás a mint régibb, úgy a nyugati germán hősmonda szempontjából eredetibb is; a német hagyomány rokonszenve Attila iránt csak későbbben fejlődhetett ki olyan okból, melyet magán a Nibelung-mondán kívül kell keresnünk. Én ezt az okot a pannoniai gót-mondának a német mondára gyakorolt hatásban látom, abban a korban, mikor a német Nibelung-monda elsőízben már északra jutott volt, tehát a VI. század után.

A pannoniai gót hagyomány, a hogy az krónikáinkban mint magyar népmonda ránk maradt, szintén történeti alapon fejlődött. A krónikáinkból rekonstruálható monda nagyjában két részre oszlik: az első Pannonia meghódításáról szól, a másik Etele haláláról és a hún birodalom felbomlásáról. Az előbbi oly hagyományokból alakult ki, melyek eredetileg Vinithariusnak, a keleti gótok királyának, Balam-

ber hún fejedelemtől való legyőzetésére vonatkoztak. Vinithariusnak e veresége, melyet 375 körül a Don és Dnjeper közén szenvedett, a keleti gótok meghódolását és a hún főnhatóság elismerését jelentette. A gótok ép azért nem feledkezhettek meg e döntő fontosságú és egész sorsukra kiható eseményről, hanem elhozták róla szóló hagyományait új lakóhelyeikre Pannoniába is, a hol idők folyamán lokalizálták és Balamber és Vinitharius helyébe a húnok és gótok két legnagyobb alakját, Attilát és Nagy Theoderikot, léptették. Ez az esemény nem érintette a nyugati német törzseket közvetlenül, tehát a róla keletkezett hagyományok sem érdekelték annyira, hogy mondáikra lényegesebb hatást tehettek róla.

A pannoniái húnmoda másik felének történeti alapja Attila halálában és a véres nedaoi csatában rejlik, melynek következménye a hún birodalom bukása és a leigázott népek felszabadulása volt. Attila haláláról szóló elbeszélésüket krónikáink tudós forrásból és nem a néphagyományból merítették. Magában a magyar mondában — mint minden egyéb hagyományban — Etele halálának okvetetlenül tragikusnak kellett lennie és csakis Ildico = Kriemhild kezétől származhatott. Az Etele fiai viszályáról és a hún birodalom bukásáról szóló elbeszélés azonban, bár csak vázaltszerűen és hézagosan, a népi hagyományból van krónikáinkba átvéve.

A pannoniái magyar mondában is Kriemhild foglalta el a történelem Ildicójának helyét és a hún birodalom megdöntésének szerepét megosztotta a gót Detrehhel, a kit ez mint a fellázadó germán fejedelmek képviselőjét eredetileg egyedül illetett. Kriemhild természetesen csakis a nyugati germán-mondából juthatott, és pedig minden valószínűség szerint még mielőtt a történeti Burgund-monda a tulajdonképi Nibelung-mondába olvadt volna, tehát legkésőbbben 500 körül, a pannoniái hagyományba, a hol ezen idegen elemek felvétele lényeges változtatásokat idézett elő. A pannoniái monda ezen szerkezete krónikáink előadása és a skandináv és német mondával való összehasonlítás alapján a következőképen rekonstruálható: Etele hadjáratot indított a burgundi király ellen, mely ennek elestével és egész nemzetiségének elpusztulásával ért véget. Csak a burgundi király leánya, Kremheld, élte túl a megsemmisítő vereséget, a kit Etele, minthogy első felesége, Csaba anyja, meghalt, feleségül vesz. Kremheld övének haláláért boszút forral, melyet azonban nem mindjárt, hanem csak évek multával hajt végre, mikor Etele-től származott fia, Aladár — a történet Ardarikja — már felserdült. Ekkor aztán éjnek idején álmában megöli Etele-t és boszújától tovább hajszolva egész nemzetségének és népének megrontására tör. E célból szövetkezik Detrehhel, a ki, míg Etele élt, hűséges vazalusa volt, halála után azonban vissza akarja

vívni elvesztett függetlenségét és népének szabadságát. Ketten tehát végzetes viszályt idéznek elő Etele két fia, Aladár és Csaba, között. Aladár pártján állnak a germánok, Csaba oldalán a húnok. Véres küzdelem fejlődik ki, melyben a germánok győznek és Csaba kénytelen népe maradványaival a keleti hazába visszamenekülni.

Ha már most a Nibelung-monda második felének az Edda-dalokban megőrzött szerkezetét összevetjük a Nibelungénekekben és Thidrekssága-ban feljegyzett alakjával, azt látjuk, hogy a kettő közt levő lényegesebb eltérések majd mind megtalálhatók a pannoniai magyar mondában és csakis ennek hatásából magyarázhatók.

Lényeges különbség mutatkozik már Attila jellemzésében is. Az északi hagyományban — mint már említettem — Attila zord, kincsvágyó és vérszomjas zsarnok, a németben ellenben jóindulatú és békeszerető fejedelem, a földönfutó germán hősök oltalmazója. Az eltérés oka első tekintetre nyilvánvaló: a nyugati népek, a németek is, Attilában csak isten ostorát látták, a ki a világ leigázására született; a hún főnhatóság alatt élő germán törzsek azonban, elsősorban a keleti gótok, Attilát nemcsak mint vérben gázoló hódítót ismerték, hanem mint igazságos, népei jólétét biztosító és hadi vállalataival gyarapító uralkodót is. Ismeretes, hogy milyen nagy szeretettel viseltetett Attila a gótok iránt, hogy udvara inkább gót, mint hún volt, és hogy legbizalmasabb tanácsadói és legragaszkoóbb alattvalói a keleti gót fejedelmek voltak. Hogy Attila jellemének ilyen felfogása, mely a mi krónikáinkban is a hún-magyar rokonság hitétől még hevítve tükröződik, csakis a keleti gót hagyományból mehetett át a német hősmondába, a kutatók már rég felismerték és az Olaszországba vándorolt keleti gótoktól származtatták. Nem szenvedhet azonban kétséget, hogy ez a hatás nem eredhet Olaszországból, hanem csakis a Pannoniában visszamaradt és később a rokon fajú gepidákba olvadt keleti gótok hagyományaiból. Olaszországból a németek nem kaphattak hún hagyományokat, hanem csakis olyan mondai elemeket, melyek Nagy Theoderik és Odovakar harczairól szóltak.

Az eddai szerkezet nem tud Attila özvegyiségéről és legrégibb tartalmában nem tud Helchéről sem, a ki tehát eredetileg a német változatban sem lehetett benne. A pannoniai magyar hagyomány szerint Attilának két felesége volt, az első kétségkívül Csaba anyja, a kinek halála után Attila Kremheldet vette el. Csaba anyja minden bizonynyal nem lehet más, mint a német monda Helche-je, a történelem Kreka-ja. Kreka — legalább Priscus követsége idejében — Attilának rangban első felesége volt, a kinek az idegen követek hódulatukat mutatták be. Ő tőle származott valószínűleg Attila kedvenc fia, Ernac, a kitől a jóslat a hún birodalom visszaállítását várta, és a ki kétség-

telenül a magyar monda Csabájával azonos. Ha Kreka emléke egyáltalán fennmaradhatott, nyilvánvaló, hogy ez a legkönnyebben és legtermészetesebben a keleti gótoknál történhetett. A nyugati népek bizonyára vajmi keveset, általánosságokon kívül talán semmit sem tudtak Attila családi életéről. Minthogy tehát a német hagyomány eredetileg nem tudott Krekáról, a ki Helche néven a későbbi német hősmondában, főleg a Dietrich-mondában, igen nagy szerepet játszik, és minthogy Kreka emléke legkönnyebben a pannoniai keleti gótok hagyományában maradhatott fenn, a mint alig lehet kétséges, hogy a krónikáinkban említett Csaba anyjával azonos, nem juthatunk más következtetéshez, mint ahhoz, hogy Helche a pannoniai monda hatása alatt lépett be a német hősmondába.

Az Eddában Attilának két fia van, Erp és Eitil; mindkettő természetesen csak Kriemhild gyermeke lehet és az északi változat tényleg Kriemhilden kívül nem tud Attilának más feleségéről. A német mondában azonban Attilának három fia van, kettő, Orte vagy Ortwin, Erpfe vagy Scharpfe, Helchétől született, egy pedig, Aldrian vagy Ortlieb, Kriemhildtől. Az előbbi kettő a Ravennánál vívott ütközetben (Rabenschlacht) esik el, az utóbbi a húnok és burgundok harcában. Az eredetibb változat mindenesetre az, mely Attilának csak két fiút tulajdonít, ennyit említ a magyar hűnmonda is. A német mondában a pannoniai elemek fölvétele után zavar támadt és pedig azért, mert a pannoniai hagyomány nemcsak a Nibelung-mondára hatott, hanem az ettől függetlenül fejlődött, de vele mégis több pontban érintkező Dietrich-mondára is. Így történt aztán, hogy a német hagyomány a Dietrich-mondában Attila mindkét fiát első feleségétől, Helchétől, származtatta. A két fiú neve közül Erpfe az eredeti nyugati germán hagyományból való és nem más, mint az Eddában említett Erpr és Bugge S.¹⁾ szerint a történelem Ernac-ja; Orte vagy Ortwin azonban a pannoniai mondából való és a név kétségkívül Ardarik = Aladárval függ össze. A pannoniai mondából való bizonyára Scharpfe is — ez Erpfevel váltakozik, — kinek neve valószínűleg a magyar hagyomány Csabájával van távoli rokonságban. Maga a ravennai ütközettről szóló monda is kétféle hagyományból alakult ki: az egyik eredetileg a nedaoi csatára vonatkozott, a másik Nagy Theoderiknak Odovakaron kivívott győzelmére. Az előbbi a pannoniai, az utóbbi az itáliai keleti gótok mondájának hatására vall.

¹⁾ *Erpr og Eitill. Skrifter udg. af Videnskabselskabet i Christiania.* II. Hist.-phil. Cl. 5. sz., 5. l. V. ö. Fr. Panzer, *Deutsche Heldensage im Breisgau.* 1904. 45. és 77. l., 65. jegyz.

A nedaoi csata emléke azonban a Nibelung-monda befejező részében, a burgundok és húnok harcáról szóló hagyományban is élt, persze úgy hogy abba a burgundoknak 437-ben szenvedett vereségéről szóló tradíciók is beleolvadtak. Attila fiainak tehát itt is kellett szerepet játszaniuk, hiszen a történelemben épen ők okozták a hún hatalom bukását. Az eredeti német hagyomány nem tudott Attilának oly fiáról, a ki Helchétől született volna, mert nem ismerte magát Helchét sem. A Nibelungének is csak Attilának Kriemhildtől származott fiáról szól, és pedig az Eddával ellentétben, de a pannoniai hagyománynak megfelelően, csak egy fiáról. Minthogy a Nibelung- és Dietrich-monda művelői ugyanazok voltak, nem terjedhetett a pannoniai hatás annyira, hogy az eredeti német hagyománnyal szemben Helche fia, illetőleg fiai, a húnok és burgundok harcában is szerepeljenek, a mikor már előbb még Helche életében a ravennai ütközetben elestek. Minthogy továbbá a későbbi német monda, az eredeti nyugati germán hagyománnyal ellentétben, tévedésből vagy félreértésből Attilának mindkét fiát Helchétől származtatta, még egy harmadik fiút is kellett Attilának tulajdonítania, a ki Kriemhildtől született. Ennek neve Aldrian vagy Ortlieb, melyek közül az első Ardarik = Aladárral kétségtelenül azonos, az utóbbi pedig mindenesetre rokon, és mindkettő csakis a pannoniai hagyományból juthatott a német Nibelung-mondába.

Az utolsó lényeges eltérés berni Dietrich, a történelemben Nagy Theoderikjának, szerepében mutatkozik. Az Eddában megőrzött változat legrégibb tartalmában nem tud Dietrichről, és így kétségtelen, hogy a német monda sem tudott róla a Nibelung-monda keretében. A kutatók általában azt tartják, hogy Dietrich csupán Etzellel való kapcsolatában lépett a nibelungokról szóló mondába. Ily módon azonban nem juthatott volna ama döntő szerepéhez, melyet a burgundok és húnok harcának befejezésében játszik. Az ezen harcról szóló monda — mint már említettem — részben a nedaoi csatáról képződött hagyományból alakult ki, oly hagyományból, a melyben Dietrich a germánok képviselője volt, mint ez a magyar mondából egészen világosan és határozottan kitűnik. Igaz, hogy Dietrich a magyar mondában Kriemhild szövetségese, a németben pedig épen ő öli meg a vérengző asszonyt; de ez az eltolódás a német mondában csak későbbi fejlemény, melynek okvetetlenül be kellett következnie, a mikor Kriemhild testvéreinek megboszulójából első férjének megboszulójává, tehát a germánok = burgundok ellenségévé és a húnok szövetségesevé lett, vagyis a mikor a burgundok megsemmisítője már nem Attila, hanem maga Kriemhild. Elényegbe vágó, de egészen természetes eltérés daczára azonban egy pontban tökéletesen egyezik a német és magyar monda — ez megint a pannoniai monda hatásának tulajdonítandó —: a ret-

tenetes harc után Dietrich szabadon visszatérhet ismét a régi birodalmába, Olaszországba.

Az említett pontokban, úgy vélem, a pannoniai hagyomány hatása a német hősmondára, mely a legkisebb részletekig pontosan igazolható, egészen kétségtelen. Kérdés már most, mikor következett be ez a hatás? Mindenesetre a történeti Burgund-mondának a Nibelung-mondával való egybeolvadása után, és pedig akkor, mikor a felnémet eredetű monda alnémet területen át északra, ha talán még nem is egészen Skandináviáig, jutott. Ez a vándorlás — a hogy már jeleztem — általánosan elfogadott vélemény szerint a VI. század után következett be, mikor a német hősmonda első virágzása befejeződött. A pannoniai monda hatása tehát a VII. század elején kezdődhetett, mert a Nibelung-mondának az Eddában ránk maradt szerkezete legrégibb tartalmában még nem mutatja ennek a hatásnak semmiféle nyomát. Igaz, hogy két kései dal Dietrichet és Helchét is említi, az előbbi mint Kriemhild szövetségesét — mint a magyar mondában — az utóbbit mint Attila szolgáját. Más okból is azonban egészen kétségtelenül kitűnik, hogy Dietrich is, Helche is, csak akkor jutott az északi szerkezetbe, mikor a Nibelung-monda másodízben, a IX—X. század folyamán, Skandináviába vándorolt, tehát akkor, a mikor a pannoniai hagyomány hatása — úgy kellett lennie — a német mondára már befejeződött.

Mindezek után világos, hogy a Nibelung-monda második fele keletkezésében történeti hagyományokon alapszik és kialakulásában három fokozatot mutat. Az első fokozat a történeti Burgund-monda, a hogyan a frank Nibelung-mondától függetlenül az V. század folyamán valószínűleg az alamannoknál kifejlődött. A történeti Burgund-monda, ebben az eredeti alakjában, sem költeményben, sem pedig valamely prózai feljegyzésben nem maradt ránk; könnyen és biztosan rekonstruálható azonban a történeti eseményekből és a mondának későbbi szerkezeteiből. A második fokozat a történeti Burgund-mondának a mythikus Nibelung-mondával való egybeolvadása, mely az V. század végén, vagy a VI. század elején ment végbe. A Nibelung-mondának ezt az alakját az Edda-dalok őrizték meg, melyek a VII. század után északra vándorolt hagyományok alapján keletkeztek. A fejlődés harmadik fokozata a Nibelung-mondának első ízben északra vándorlása után oly módon következett be, hogy a pannoniai hún-gót hagyományok befolyása alatt új elemek léptek a német Nibelung-monda keretébe, melyek sok tekintetben átalakítólag hatottak kompozícióra és tartalomra egyaránt. A Nibelung-monda ezen alakja a Thidreksságában maradtak ránk és klasszikus tökéletességben a Nibelung-énekben, a melyen túl nincs többé továbbfejlődés, hanem csak hanyatlás.

A Nibelung-ének és a magyar hünmonda tehát nem fakadtak közös törzsből, hanem csak közös forrásból táplálkoztak; egyezéseik két ízben egymásra gyakorolt hatásukból magyarázandók.

(Budapest.)

BLEYER JAKA B.

AZ ÚJSZÖVETSÉGI KÁNON FORDÍTASAIRÓL.

III. Gót, ószláv.

a) A német törzsek közül legelőbb a gótok nyomultak be a keletrómai birodalomba s itt a keresztyén foglyoktól kezdték megismerni a harmadik század közepe óta az evangéliomot. Valens alatt, a negyedik század vége felé, behatolt közibök Arius felfogása, a minek káros hatása megérzett a hitélet terén.

Ulfilas (Wulfila, Wölfel) kappadokiai római családból származó (311—382) nyugoti gót püspök az a férfiú, a ki nemzete számára külön abc-t alkotott s az újszövetséget lefordította gót nyelvre. Mondom az újszövetséget, a mennyiben a gyér számú ótestamentomi töredékekből nem állapítható meg, hogy a gót biblia ószövetségi részeit is lefordította volna Ulfilas, sőt a IX. század táján élt Walafrid Strabo, történeti bizonyítékokra hivatkozással, azt mondja, hogy az általa ismert gót bibliafordítást többen készítették.

Ebből a legrégibb germán okmányból ismeretes: *a)* az a némileg hézagos, de rendkívül becses evangéliomi kézirat, a mely bibor-színű pergamentlapokon ezüst és arany írással, ezüstös bekötésű táblával ellátva, ma az upsalai egyetemi könyvtár tulajdona. Neve *codex argenteus*; az V. vagy VI. századból maradt ránk; az evangéliomokat az Itala sorrendjében közli így: Mt Ján Lk Mk; *β)* a wolfenbütteli könyvtárban levő codex palimpsestus Róm 11—15-ből 42 versnyi töredéket tartalmaz latin fordítással együtt. Kiadta először Knittel, Braunschweig 1762. *γ)* A milanói ambrosiusféle könyvtárban Mai Angelótól 1817-ben felfedezett ós rescriptus codex részint a Pál leveleiből és Zsid levélből, részint Mt evangéliomából (25—27) és Ján evangélioma magyarázatából s még az ótestamentomból tartalmaz töredékeket (Esdr 15₁₃₋₁₆ 16₁₄—17₃ 17₁₃₋₄₅ Nehém 7₁₃₋₄₅) meg egy gót kalendáriom maradványait. Részenként kiadták Mai, Castiglione gróf, Massmann 1819—39. Később a gót bibliát egészben vagy részben többen kiadták latin fordítással, nyelvtannal, szótárral és magyarázatokkal. Szövegkritikai szempontból figyelmet érdemel az, hogy a gót bibliában 116 görög és latin szó fordul elő, továbbá hogy az eredeti görög szöveghez való

ragaszkodásban a pešittát is felülmúlja, végül nevezetes az a dogmatikai jelenség, hogy az arianismus nyoma Fil 2_a-s-ban igenis észlelhető. Méltatta Fell, még inkább Mill.

Irodalom. A vonatkozó temérdek mű halmazából kiemeljük: *Massmann*, Ulfilas, die heil. Schriften A. u. N. B., in Goth. Sprache, m. Griech. u. Latein. Texte. Stuttgart 1855—57. E kiadás már elavult. A legjobb német kiadások *Bernhardt*-é (Halle 1875), és a *M. Heyne és F. Wrede*-é (10. k. Paderborn 1903). *Baly*, The first Germanic Bible translated from the Greek by the gothic Bishop Wulfila in the fourth century and the other remains of the gothic language. Milwaukee 1891. A Gen. 5₃₋₃₀-ból álló kéziratronesről, mely a bécsi udvari könyvtár Alcuin kéziratában van, értekezett *Kisch* Sándor a pragneustadti főgimm. XXI. értesítőjében. V. ö. EPhK. 1903. 92. 1.

b) A Makedonia és Thrakia területén letelepedett szlávok, a görög egyház missiója folytán, még a bolgároknak Boris csár alatt (861-ben) keresztyén hitre térése előtt elfogadták az evangéliomot és számokra a thessalonikei születésű, de a makedoniai szlávok nyelvében is jártas *Kyrillos* (előbbi nevén Konstantin) görög szerzetes (mli 868) a legenda szerint elkezdette lefordítani az újszövetséget. Majd mikor testvérével és szerzetestársával *Methodiosszal* a szláv ajkú keresztyének egyházi szervezése céljából 863-ban Morvaországba ment, ott a templomi felolvasás céljára szláv nyelvű lectionariumot szerkesztett és az apokalypsis kivételével az egész újszövetséget meg a zsoltárokat, testvére *Methodios* pedig a LXX-ből az ószövetséget lefordította a morvák nyelvére. E hagyományos adat szerint tehát az első, legrégibb szláv biblia a IX. század bezárulta előtt már készen volt.

Mivel *Kyrillos* és *Methodios* a magyarországi szlovének között is működtek, sokan abban a nézetben vannak, hogy az első szláv biblia pannoniai szlovén nyelven látott napvilágot, a miből viszont mások azt következtették, hogy az ősz morvák szlovén ajkúak voltak. A dolog tehát olyanformán van, hogy a két testvér szláv apostol először a Makedoniában eltanult szláv nyelvre fordította le, azután Morvaországban az illető szlávok szójárásához alkalmazva bocsátotta közre a bibliát, és e célból állapította meg *Kyrillos* a görög nagy betűs alphabeta átalakításával és néhány új jegy hozzátételével az ősz szláv egyházi írás különleges betűit 855 körül.

A legrégibb szláv nyelvű bibliai kéziratok részint a *kyrillos*féle, részint a *glagolita* vagy *glagolica* írásnemben maradtak fenn. Ez utóbbi az ógörög apró betűk módosítása és stilizálása folytán keletkezett s használták a bolgárok gömbölyű és a horvátok szegletes alakban. Bulgáriában azonban ez az írásmód a XII. század óta divatját multá; a

horvátok tovább is használták ugyan, de ma már ők is latin betűkkel írják. Ám az összes szláv ajkú keresztyének kánoni és egyházszeretési könyvei hol kyrillosféle, hol glagolita betűkkel vannak írva, s a zenggi és vegliai püspöki egyházmegyében pápai engedéllyel a liturgiát is szláv nemzeti nyelven végzik a papok, a mely célra a Rómában nyomtatott glagolita misekönyveket használják.

A legrégebb orosz egyházi szláv szöveg az *Evangelistarium Ostromirense*, melyet az 1056—57. évben az akkori novgorodi herceg Ostromir számára írtak le kyrillosféle betűkkel; kiadta Wostokow, Pétervárott 1843. Szintén kyrillosféle betűkkel írott codex az a hiányos Sava evangeliarium, melyet Sreznevskij adott ki Pétervárott 1868.

A glagolita kézirati emlékek közül nevezetes az *Assemani* (József Simon élt 1687—1768) vatikáni könyvtáróról nevezett assemaniféle vagyis vatikáni evangéliom; kiadta Rački, Zágráb 1865 és Crnčić, Róma 1878; továbbá a sinai kolostorban felfedezett Euchologium, a eitle, Zágráb 1883; végül a Jagićtól Berlinben 1883-ban közzétett Quatuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus. (L. Melich, Szláv jövevényszavaink, Szerk.)

IV. Újabb idők.

Az I—III szakasz alatt tárgyalt újszövetségi kánonfordítások úgy keletkezésük kora, mint tudományos, közelebbről szövegkritikai értékek szempontjából, a mint láttuk, igen nagy fontosságúak, s velök e tekintetben csakis a legújabb kommentátorok kritikailag indokolt fordításait lehetne párhuzamba állítani. Ez az egybevetés azonban taglalásunk jelenlegi keretén kívül esik és így e helyütt mellőzhető. Ám a renaissance és a reformáció folyamán létrejött, valamint a tisztán missziói célra készített népnyelvű kánonfordítások ismertetése szintén érdekes, tanulságos és úgy nyelvészeti, mint irodalomtörténelmi s könyvészeti adatokban bővelkedő; méltó tehát, hogy ezeket, habár tömör rajzban, szintén bemutassuk és a vonatkozó irodalmi művek óriási halmazából a kiválóbbakat jelezzük.

Német, angol, holland.

a) Korra és hatásra nézve kétségen kívül első helyen áll az újszövetségi kánon német fordítása. — Már a VIII. században voltak egyes újszövetségi részletfordítások német nyelven; ilyen töredék Máté evangéliomának bajor átirata, mely a monseei kolostorban legkésőbbben a IX. század elején készült egy korábbi (vg. VIII. sz. 2. fele) frank dialektusú fordítás alapján. A IX. század második negyedében keletkezett Tatianos Diatessaronjának latin és német nyelvű két hasábos kézirata, melyben

a latin szöveg a capuai Viktor 540-ben görögből készített latin fordításához simul. E korbeli az evangelium Theudiscum, míg az ismeretlen szerzőtől eredő *Helianđ* verses evangéliomi kiadvány keletkezésének ideje bizonytalan. Notker Labeo stgalleni (mh. 1022), Williram ebersbergi apát (mh. 1085) ószövetségi könyveket (Jób, Zsolt., Énekek éneke) fordítottak.

Mintegy öt századon át, egészen a könyvnyomtatás feltalálásáig, a Vulgata nyomán készültek egyes német teljes bibliafordítások, ilyenek azonban igen gyér számú példányokban maradtak fenn; szerzőik egytől egyig ismeretlenek; a leghíresebb e nembeli kézirat, melyet festményekkel tarkítva három ívréses kötetben Venczel király számára írtak le, Bécsben van. Luther (sz. 1483 nov. 10., mh. 1546. febr. 18.) korszakos fordításáig a középkor 18 teljes német bibliafordítást termelt, melyek a strassburgi, augsburgi, nürnbergi, kölni és halberstadti könyvnyomdákból kerültek ki.

Mindezek a fordítások csupán irodalomtörténelmi és könyvtárszeti értékűekké váltak Luther elévülhetetlen becsű művének a közrebocsátása folytán. Luther wartburgi tartózkodásának emléke és gyümölcse nevezetesen az 1522 szeptember havában Wittenbergben kinyomatott és fametszetekkel tarkított újszövetségi fordítása «Das Neue Testament Deuttsch, Vuittemberg», mely azon évi decemberben második eredeti és a reformátor életében az ő 1534-ben először megjelent teljes bibliafordításával együtt tíz kiadásban látott napvilágot. Tekintve azt, hogy Luthernek a Septuagintán, Vulgatán s néhány nyugoti egyházi atya iratain kívül csupán pár kezdetleges héber tankönyv és az ószövetségre nézve az 1488. évi soncinói, illetőleg az ehhez simuló 1494. évi bresciai nyomtatott kiadású foggyatékos szöveg, az újszövetségre nézve pedig az Erasmus 1519. évi második kiadású szövege állott segédeszközü a rendelkezésére: el kell ismernünk, hogy bibliafordítása úgy a német nemzeti philologia, mint a keresztyén egyházi irodalom terén, a legkiválóbb elmetermékek között is méltán érdemli meg az első helyet. Igen; mert benne a fordítónak exegetai finom érzéke, tősgyökeres, tiszta népies németisége s páratlan szellemi képessége tételről tételre érvényesül és mert ez a mű úgy a német nemzeti nyelv fejlődésére, mint a reformáció diadalmas előhaladására döntő hatást gyakorolt. Érdekes, hogy Luther újszövetségi fordításából még hiányzott 1 Ján 5., melyet csakis az 1575. évi frankfurti kiadásba nyomattak ki először; aztán R 3₂₈-ban «durch den Glauben» elé ezt a hangsúlyos szót szövegezte be: «allein». Tartalmi összegezést csak a Zsoltárokhoz írt.

Idő folyamán a Luther fordítása sok javításon ment át; maga a reformátor 1545-ig folyvást igazította az általa észlelt hibákat. Leg-

elterjedtebb revideált szöveg a *Canstein* Károly Hildebrand báróról (sz. 1667, mh. 1719) nevezett társaság kiadványa Halléban, melyet az apokryph könyvek nélkül az angol bibliatársaság is terjeszt; továbbá a mystikus ízű Berleburgi biblia 1726—42 nyolcz kötetben; a de Wette és Augusti-féle, Heidelberg 1809—14 hat kötetben.

Nevezetes újszövetségi bibliafordításokat bocsátottak közre a németországi *református* tudósok közül *Pareus* Dávid (1579), *Piscator* (Herbornban 1602 négy kötet s később is többször), *von der Heydt* Károly (1852 és 1869 Elberfeld).

Helvetiában nem is várták be a reformátusok Luther bibliájának megjelenését, hanem saját nyelvjárásukon kiadták a szentírást Zürichben 1524., aztán 1527. 30. 49. 56. stb. Jeles svájci bibliafordítók *Judae* Leo (élt 1482—1542), *Bibliander* Tivadar (1504—64) és *Hottinger* János Henrik (1620—67), a kik önállóan készített hű szövegű és értékes fordítással gazdagították a bibliai irodalmat.

A róm. katolikusok szintén több kiadásban közrebocsátották németül, bár sohasem az eredeti szöveg, hanem a Vulgata nyomán készített bibliafordításait, melyek közül figyelemre méltó *Kistemaker* bibliája (München 1825), melyet az angol bibliatársaság is terjeszt.

V. ö. *Walther* Wilh., *Die deutsche Bibelübersetzung des Mittelalters*. Braunschweig. I. Theil 1889. II. Th. 1891. III. Th. 1892. *Panzer*, *Entwurf einer vollst. Geschichte der deutschen Bibelübersetzung Luther's v. J. 1517—1581*. Nürnberg 1783. 2. kiad. 1791. Bö irodalmi értesítést nyújt *Reuss*, *Geschichte der heil. Schriften* N. T. Braunschweig 1864. és *Nestle*, a Hauck-féle *Realencyklopædiában*.

b) Az angol bibliafordítás terén két hírneves férfiú tűnt ki: *Wyclif* János (sz. 1324, mh. 1384)¹⁾ és *Tindale* Vilmos (sz. 1483, mh. 1536.). Jóval ő előttök, már a mese szerint csordásból költővé lett *Caedmon* (mh. 680 körül) bibliai költeményeivel és *Beda* (mh. 735.) a János evangélioma fordításával, majd azután mások is leginkább latin szövegből készített ószövetségi és evangéliomi fordításokkal buzgólkodtak terjeszteni a szentírást, tulajdonképen azonban *Wyclif* az első, a ki angol nyelven kezébe adta nemzetének a bibliát.²⁾ *Tindale* eredeti görög szöveg nyomán eszközölt újszövetségi fordítása teljes egészében 1526-ban jelent meg,³⁾ ma csak egy teljes és egy hiányos példány van

¹⁾ *De Ruver Gronemann*, *Diatrise in J. Wicliffi vitam et scripta*. Traj. 1837.

²⁾ *The New Test. in English*, translated by J. Wycliffe circa 1380. London 1848. — *J. Forshall és F. Madden*, *The holy bible*. Oxford 1850., 4 kötet.

³⁾ *Arber* Edward adta ki Londonban 1871.

meg belőle. Tindale barátai, nevezetesen *Coverdale* és *Rogers* (más néven *Matthew*) szintén jeles fordításokkal gyarapították az angol bibliai irodalmat; amannak műve Antwerpenben 1535-ben, emezé ugyanott 1540-ben jelent meg. A Coverdale vezetése alatt működött tudós bizottság munkálataként került forgalomba a *Great Bibel* 1539-ben, 2. kiad. 1540. Nevezetes még a *Genera-Bibel* (Genf 1560 és Angliában több; ször), a *Bishops-Bibel*, mely Parker canterburyi érsek és tizenegy püspök közreműködésével látott napvilágot, továbbá a *the authorized version*, vagy *King James version*, mely a püspök-bibliának a theologus gondolkozású I. Jakabtól elrendelt és hét évi munka után 1611-ben kibocsátott revisiója. Ennek újabb, nagybecsű kiadása, a *Revised Version*, 1881-ben került ki a nyomdából.

c) A *németalföldi* első bibliafordító neve ösmeretlen; munkája 1300 táján készült és 1477-ben jelent meg Delftben, a zsoldárok és újszövetség híjával. A Luther nyomán készült újszövetségi első holland fordítás *Dat Gants Nyewe Testament* (Antwerpen 1522), *Liesveldt* kiadásában a teljes bibliába befoglalva látott napvilágot 1526-ban. Ezt a kiadást revideálta *Gheylliaert* János és pedig úgy, hogy az ószövetségnél az 1549., az újszövetségnél meg az 1556. évi zürichi bibliát használta kalauzul. Megjelent Emdenben 1556. Ugyanezen évben *Winghen* és *Utenhoren* ref. tudósok kiadták az újszövetséget versekre osztással.

Az eredeti kánonszöveg nyomán készült és az előbbi kiadásoknál jóval sikerültebb a *Baudartius* (Arnhem 1606) és *Doreslaer* (Amsterdam 1614) ref. lelkipásztorok fordítása, a melyet azonban szintén túlszárnyalt az 1636-ban első kiadásban Leydenben közrebocsátott *Statenbijbel*. Ezt a művet a legkiválóbb holland tudósok (köztök *Mar-nix*, *Thysius*, *Hommius*) készítették és approbálta a dordrechti nemzeti zsinat (1618—19). Ez a ma is közönségesen elfogadott s az újkori helyesírás szerint revideált alakban az angol bibliatársaságtól is terjesztett holland biblia, mely mellett a leydeni theol. fakultás tanárai, *Hengel*, *Scholten*, *Knenen*, *Prins* által kezdeményezett modern igényű bibliafordítás végképen háttérbe szorult.

A németalföldi lutheránusok kezdetben a *Liesveldt*-féle kiadást használták, majd 1558-ban Emdenben és revideált szöveggel 1725-ben külön kiadásról gondoskodtak. 1823 óta meg az akkor zsinatilag elfogadott szöveget nyomatják időről időre, míg viszont a kath., menonita és remonstráns felekezetek közt megannyi külön-külön fordítású biblia van érvényben. V. ö. *Le Long Izsák*, Boek-zaal der nederduitsche Bijbels. Amsterd. 1732. 2. kiad. 1764. *Doedes*, Bibliogr. hist. ontdekkingen. Utrecht 1872. *Nestle* a Hauck Realencyklopædiájában.

Magyar.

A magyar bibliafordítás viszontagságos történelme nagyobbára ismeretes, tudományos értéke azonban csak részleges méltatásra talált. Az európai művelt nemzetek megelőzték keresztyén őseinket úgy a theologiai termelés, mint közelebbről a bibliafordítás terén, s bibliafordítóink többé-kevésbé vagy latin vagy modern nyelvű fordítások után dolgoztak.

Nemzeti nyelvünkön már a reformációt megelőző korszakban is voltak a Vulgata nyomán szerzetesek által készített bibliafordítások, melyekből értékes részletek maradtak fenn a Bécsi, Müncheni, Apor és Jordánszky codexben.

Nagy Lajos király leányáról, Mária királynéről, a ki 1382-ben lépett trónra, az van följegyezve az erdélyi róm.-kath. püspöki könyvtárban őrzött *Annales historici MSS. ordinis sancti Francisci* című kéziratban, hogy ő a bibliának magyar nyelvre fordítását szorgalmazta, követvén nőtestvérének, Hedvig lengyel királynénak, példáját, a ki a szentírást népének nyelvére lefordította. Így jött állítólag létre Mária férjének, Zsigmond királynak, országlása alatt, melyet 1387-ben kezdett, két tudós ferences munkájaként a biblia magyar fordítása. Ezen az alapon állította Weszprémi István (*Succincta medicorum Hung. et Transsylv. biographia*, Bécs 1787. Cent. III. tom. IV) és utána Révai (a *Tudományos Gyűjtemény* 1833-beli II. kötete 76—78. lk.), majd többen, hogy Mária királyné lefordította a bibliát magyar nyelvre. Ez a sokaktól valóságos tényül elfogadott feljegyzés és hivatkozás azonban nem egyéb félreértésen és tévedésen alapuló mondánál, a mennyiben újabbkori vizsgálódások nyomán ma már kétségtelenül be van igazolva, hogy az illető *Annales* krónikása a Tamás és Bálint szerzetesek által félszázaddal később készített fordítást tartotta a Mária királyné bibliájának. (V. ö. *Nyelvemléktár*, Budapest 1874. I. kötet és az ott felsorolt irodalmat.) Egyébiránt Hedvig korából, és pedig 1396-ból, lengyel nyelven csakis egy zsoltáros könyv, az úgynevezett Hedvig zsoltára, maradt fenn, de nem a szentírás több részének, vagy éppen teljes egészének a fordítása.

Az első magyar bibliafordítók *Tamás és Bálint* ferences barátok voltak, a kikre nézve az imént említett *Annales*ben az 1433-mal kezdődő évek során, a tizenharmadik vicarius, nevezetesen *frater Jacobus de Marchia inquisitor* alatt történt dolgokkal kapcsolatban azt mondja a krónikás: «Tunc etiam duo lrati (= literati) de eadem Kamanest viest (= videlicet) *Thomas et Valentinus*, cum quibusdā hībus (= hominibus) insanis et mulierculis miraculis || consilio inito nocte recedentes ad Regnum Moldanæ intraverunt, ubi *idem duo Clerici Hæ-*

resim prædictam seminantes *utriusque testamenti sc̃pta* (= scripta) in Hungaricum idioma idonea transtulerunt, quot ergo et quanta in eis apparet Hæresis sicut hinc, et ego legi: Neo hōim (= nemo hominum) numerare possit, ex quo fuerant simplices Irati iuxta pro-verbiū vulgare: Simplex theologus, purus hæreticus est, nam istam dictionem sp̃us sc̃tus (= spiritus sanctus) exposuerunt sic: *zent zelleth . . .*»

Mivel már a huszita eretnekséggel vádolt Tamás és Bálint ferenczesek az inquisitio elől 1436 és 1439 közt menekültek Kameniezről Moldvába: bibliafordításuk is erre az időközre tehető. Munkájok eredménye a Bécsi és Müncheni codexben maradt fön.

A Bécsi codexet Jászay s utána Döbrentei a fordítók sajátkező írásának gondolták, de Volf ellenérvei nyomán a kézirat hitelessége kétséggessé lön. Ebben a codexben csakis a következő *Ószövetségi* könyvek és apokryph iratok fordítása van meg, úgymint Ruth, Judith, Hester, Machabeus (II, 7. 6. r.), Baruth, Daniel, Ozyas, Jochel, Amos, Abdias, Jonas, Michias, Navm, Abakuc, Sophonias, Aggeus, Zacharias, Malachias. E codexet a Magyar Tudományos Akadémia a bécsi császári udvari könyvtárban levő kéziratból 1834-ben rajkai Gévai Antal könyvtári scriptorral sajtó alá lemásoltatta, aztán minden nyomtatott ívet utoljára még az eredetivel összehasonlított 1835—37-ben Jászay Pál udvari cancellariai tisztviselő és úgy jelent meg Döbrentei Gábor mint szerkesztő felügyelése alatt a Régi Magyar Nyelvemlékek I. kötetében. Másodszor Volf György rendezte sajtó alá, bevezetéssel el-látva, mint a Nyelvemléktár I. kötetét, Budapest 1874.

A Müncheni codex záradéka szerint «E kőnő meguegeztetet, Nemeti görgnec hen'fel emre fianac keze miat, Moldouaban Tathros varofaban Vr žületetenec Ezer negázaz, hatuan hatod eztendeieben». Ezt a müncheni udvari könyvtárba került és ott őrzött másolatot Jászay hiteles másolása szerint, az ő bevezetésével és magyarázó szó-tárával szintén az Akadémia adta ki a Régi Magyar Nyelvemlékek III. kötetében Budán 1842. Másodszor a Bécsi codex-szel együtt Volf György adta ki. Tartalmazza Mt Mk Lk és Ján evangéliomá-nak magyar fordítását, sem többet, sem kevesebbet; az Annales krónikásának azt az adatát azonban, hogy Tamás és Bálint *utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt*, némi-leg igazolja az

Apor codex, a mely kolostorbeli használatra készült és a XV. század második felében egy régebbi műből eszközölt másolat az 55—120 zsoltár fordítását őrizte meg az utókor számára. Ez a 93 nyol-czadrét alakú s barátgót írású papiros levélből álló értékes codex báró Apor Zsuzsánna tulajdonából a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár birto-

kába került¹⁾ s nyomtatásban a Nyelvemléktár VIII. kötetében (Budapest 1879) a 159—228 lapon van közölve.

A másik nevezetes régi magyar bibliafordítás a Jordánszky Elek tinnini püspök gyűjteményéből az esztergomi érseki könyvtárba került és ott levő *Jordánszky-codex*-ben maradt fenn. Ennek a nem eredetiben, hanem másolatban ránk szállott régi magyar nyelvemlék a szerzőjéül egészen a múlt század hetvenes éveinek a végéig, a XV. század második felében élt *Bátori László* budaszentlőrinczi pálos szerzetest tartották, míglen Volf György tudósunk «Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása» című akadémiai székfoglalójában (Budapest 1879) e hagyományos nézet alaptalan voltát alaposan bebizonyította. Érvei közül a legnyomatékosabb a Dombroí Márk [helyesebben Gyenygyesi Gergely pálos főperjel] 1525-ben készült «Vitæ fratrum ordinis fratrum heremitarum Sancti Pauli primiheremite» című és a budapesti egyetemi könyvtárban eredetiben A. 55, másolatban pedig A. 95 alatt őrzött krónikájának a 159. lapján olvasható előadásra való hivatkozás, mely szerint elősorolja a krónikás, hogy Szombathelyi Tamás másodízbeni főperjelsége idején, vagyis 1484-től 1488-ig másod sorban claruit frater Ladislaus bathori, de quo supra habitum est, qui Bibliam in nostro wlgari exposuit, Et Rex Mathias in sua libraria reponi mandavit. E szerint Bátori ez időköz előtt fordíthatta le a bibliát, a mely munkája a Corvin-codexek közé jutott s mind e mai napig bizonytalan, hogy hol és merre kereshessük.

Irodalomtörténelmi kézikönyveink és tudósaink a legújabb időkig a Jordánszky-codex szövegét a Bátori László fordításául tekintették, ámde épen nem kritikailag igazolt érvelés, hanem csakis ötlet-szerűleg kelt hagyomány alapján. Máig tehát csakis annyit tudunk megállapítani, hogy a XV. század második felében 1484 körül Bátori László a Vulgata nyomán lefordította a teljes bibliát, viszont azonban e munkájáról nem lehetséges azt bebizonyítani, hogy legalább a másolata azonosítható-e avagy nem, az esztergomi érseki könyvtárban őrzött Jordánszky-codexbeli szöveggel?

A mily ismeretlen a Bátori bibliafordítása, épen olyan bizonytalan, hogy kicsoda lehet a XVI. század első negyedéből másolatban ránk szállott Jordánszky-codexbeli nyelvemléknek a szerzője, avagy legalább is a másolatnak készítője. A szövegéből csakis az deríthető ki, hogy *a)* a fordítás eredetije a Vulgata valamelyik recensiója és az ószövetségi részek leírása 1519 febr. 6., a négy evangeliomé pedig

¹⁾ Zolnai Gyula szerint azonban «Cserey Farkasné ajándékából a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tulajdona» (v. ö. Magyar Nyelv I. évf. 32. l.). *Szerk.*

1516 decz. 3. napján végződött; *β*) az ószövetségből csakis Mózes öt könyvét, Jósuát és Birákat szándékozott a fordító elkészíteni, a mit igazol a másolatnak a Birák könyve végén olvasható eme mondata: «Eth vagyon az byraknak yarafokrol való kenynek veeghe wr Iftennek hyreewel. Ez az ooh törweennek heeted kenyweenek veeghezety: my-neere my ydweffleghwñkre zykzeegh». A jelzett hét irat is azonban tetemesen hézagos; *γ*) az újszövetségi kánon könyvei közül megvan benne a négy evangéliom, Acta, Zsid, a hét közönséges levél és Apok. Készakarva mellőzte a fordító, mint általa nehezen értett iratokat Pál 13 levelét; maga mondja a Prologus in epistolas canonicas kezdetén: «Imaran el kezdethnek az apostoktwl yrth epyftolak, ky zam zarent nyolecz lezen. Elfe zent palee, kyth yrth az sydoknak . . . Masod zenth Jacabe . . . Harmad es negyed zenth Petóree . . Ewtód, hatod es heted zenth Janofe . . . Nyoleczad zenth Judaffe». E codex a Csemez-töredékkel kiegészítve, Volf György előszavával és gondos rendezésével nyomtatásban megjelent a Nyelvemléktár ötödik kötetében Budapest 1888.

A XVI. század újszövetségfordítói *Komjáthi* Benedek és *Pesti Mizsér* Gábor, kik a Vulgatából fordítgattak; amaz 1533-ban Krakóban adta ki *Az zenth Paal leueley-t magyar nyelven*, döcögős homályos és latinossággal teljes stílusban,¹⁾ emez 1536-ben Bécsben — hol mint tudásvágyó erasmista élt — bocsátotta közre a négy evangéliom zsufolt, de azért érthető fordítását, *Wij Testamentum magijar nijeluen*.

Jóval értékesebb és szövegkritikai szempontból is tanulmányozásra méltó az 1505 táján Szinyérváralján született és alapos humanista műveltséggel ékeskedő *Sylvester* János teljes újszövetségi fordítása, *Wij Testamentū Maġar nelueñ*, mell'et az Görög és Diak nyelvűből vyonnan fordýtank az Maġar nipek Kereszt'eñ lűtben valo ippű-

¹⁾ V. ö. *Szabó* Károly, Régi Magyar Könyvtár I. 3. l., a hol a *Komjáthi* fordításának teljes czíme közölve van. Kiváló jelentőségű a fordító-
nak *Frangepán Katalin* grófnőhöz intézett ajánló levele, melynek meg-
értéséhez felderítő hiteles adatot örökített meg *Sinay Miklós* «Prælectiones
publicæ in Historiam Ecclesiasticam sæculi XVI» című és eredeti kéz-
iratban a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában [ex bibl. Com. Fr. Szé-
chenyi, Cod. sec. XIX], Lugossy által hitelesített másolatban pedig a
debreczeni kollégiumi könyvtár kéziratostályában [R. 510 jegy alatt]
örözött művében, a hol elbeszéli, hogy a mohácsi csatában hősi halállal
kimúlt *Perényi* Gábornak, Ugocsa és Máramaros vármegye főispánjának
özvegye, t. i. *Frangepán Katalin* grófnő, a szentírást nagy buzgósággal
és figyelemmel olvassagta és *Komjáthy* Benedeket mint udvari szónokát
is ő lelkesítette a bibliának, illetőleg Pál apostol leveleinek a lefordítására.
Ez adat szerint *Komjáthy* Benedek protestáns vallású bibliafordító volt.

lisire (Sárvár Ujsziget 1541). A cím lap szerint Sylvester Erdősi János görög eredetiből dolgozott, de a Vulgata és más deák nyelvű kiadás használata is megérzik középtiszai nyelvjárású stílusán. Gótalakú betűkkel nyomtatott újszövetsége részekre van osztva, a versekre osztást azonban még nem ismeri; tartalmi összegezés, széljegyzetek és parallel-jelzések nincsenek nála, de minden egyes irat előtt rövidke bevezetést közöl.

Az erdélyi szász származású *Heltai* Gáspár előbb lutheránus, később unitarius lelkész (mh. 1575) saját maga által Kolozsvárt 1550-ben létesített nyomdájából 1551—1565-ben bocsátotta közre Gyulai István lelkésztársa, Ozorai István és Vizaknai Molnár Gergely (mh. 1558) kolozsvári tanítók közreműködésével készített, kevés híján teljes magyar bibliafordítását, melynek ötödik kötete az újszövetség 1561-ben, ismét 1562-ben ugyanott jelent meg. Sikerrel használta Luther fordítását és munkájának magyarosságáért, valamint folyékony előadásaért rajta kívül társait is megilleti az elismerés. Kiadványában az egyes könyvek részekre osztása megvan, de a versek elkülönítése és a tartalmi összegezés hiányzik; széljegyzetek, párhuzamos tételutalások gyakran találhatók nála.

Méliusz Péter debreczeni lelkipásztor és superintendens (sz. 1515, mh. 1572) közfeltevés szerint állítólag lefordította az újszövetséget és kiadta 1567-ben. Mivel azonban e művéből egyetlenegy példány sem maradt fenn, róla további tudomásunk nincs. Ószövetségi fordításából ránk szállott Sámuel és Királyok 2—2 könyve (Debreczen 1565) és Jób (Nagyvárad 1565).

Félegyházi Tamás 1573 óta debreczeni lelkipásztor (mh. 1586 jan. 16) eredeti szövegből fordította le az újszövetséget bevezetéssel, oktató széljegyzetekkel ellátva. Tisztársa, *Gönczi Kovács* György, osztotta caputokra, versekre s fejezte be a közrebocsátás előtt elhunyt fordítónak munkáját, mely Debreczenben mint első magyar nyelvű újszövetségi kánon került ki sajtó alól Debreczen város czímerével díszítve. Címe: Az Mi Vroncnac Jesus Christusnac Vy Testamentuma auuagi frigie. Debrecembe anno 1586. A christianos szót *kereztien*-nek írja. Végül közli «az niomtatásnak rendiben eset vetkek» jegyzékét is. Második kiadását magyarázattal kísérve közzétette Hodászi Lukács. Debr. 1609.

A teljes magyar biblia létesítéséért kétségtelenül *Károli* Gáspár gönczi ref. lelkipásztort, kassavölgyi esperest (sz. 1529, mh. 1591 decz. 31.) illeti meg a babér, a mennyiben ő «vitte véghöz» a bibliának az apokryph («mellé vetett») könyvekkel együtt, három eszten-deig «nagy fáradsággal és testi töredelemmel egészen való megfordítását». A nagy mű nyomtatásban megjelent Rákóczy Zsigmond, később

erdélyi fejedelem, Báthori István országbíró és több áldozatkész főúr támogatásával Vizsolyban 1590.

Károli korában már majdnem a teljes biblia magyar fordítása ismeretes volt a lelkipásztorok körében és ő mint tudományos ember szintén megszerezte azt, s a mennyire héber és görög nyelvi ismeretei alapján tehette, az eredeti szöveggel való összehasonlítás folytán megállapíthatta a kánonszöveg értelmét, úgy a mint helyesnek gondolta; ezenkívül készen találta a magyar bibliai terminológiát, a melyet fordító elődeinek, főképen Sylvesternek, köszönhetünk. Azt is tudjuk, hogy a Vulgátán kívül használta a szerény görög nyelvi készségű *Paginnus* Santes dömés (mh. 1541) közkezen forgó latin fordítását, mely Lyonban (1503), majd Kölnben (1541) látott napvilágot; továbbá az ószövetségnél jó hasznát vette *Münster* Sebestyén kiváló hebraista (élt 1489—1552) művének (Basel 1534. 35. 46.), meg a ferrarai zsidó születésű *Tremellius* Manó (később heidelbergi tanár) és veje s kollegája *Junius* Ferencz (du Jon) latin bibliájának (Frankfurt M m 1575—79) s még a *Vatablus* Ferencz latin fordításából (Basel 1564) és Luther bibliájából is meríthetett. Annyi tény, hogy lelkipásztori és esperesi teendői mellett három rövid esztendő alatt, közvetlenül az eredeti szövegből nem lett volna képes lefordítani az egész szentírást; hiszen csupán a prófétai iratok, a Jób könyve, vagy a Pál leveleinek lefordítása, még éveket igénylő előtanulmány birtokában is, hosszabb időtartamú munkásságot kíván. Példa rá Luther, a ki Jób könyvéből Melancthon és Anrogallus barátaival együttesen, néha még négy napig is alig tudott három sort jól lefordítani németre, pedig a Vulgátába, LXX-ba és egyebekbe ő is belenézett.

Nem taglalom, hogy Károli az ószövetségi prófétai és költészeti könyvek eredeti szövegének varázshatású vonzóerejét, színgazdagságát, emelkedettségét mennyire nem volt képes érezhetővé, szemlélhetővé s felfoghatóvá tenni, csakis az újszövetségre vonatkozólag jelzem, hogy fordítása a korabeli magyar nyelvi fejlettségnek színvonalán áll és a latinismusoktól eltekintve, szövegghűség szempontjából feltűnőbb fogyatékokat nem tartalmaz. Nevezetes, hogy Károli fordítása már részekre és versekre is fel van osztva, parallel jelzések, útalások nincsenek benne, feliratok alakjában közölt tartalmi összegezéseket helylyelközzel p. o. a római és korinthusi levélben nyújt, viszont részletes széljegyzetekkel és tartalmi magyarázatokkal bővítködik; a christianos szót «keresztén»-nek írja (Csel 11₂₆). Világos, tiszta, egyszerű és keletes nyelvéeért méltán megérdemelte azt a nagy elterjedést, a melyben három századon át a magyar protestáns egyházban részesült, úgy hogy azt mondhatjuk, hogy nálunk még ma is, miként német földön a Luther bibliája, a közhasználatban nélkülözhetetlen s pótol-

hatatlan. A Károli-féle teljes biblia 1590-től 1832-ig 38 kiadást ért; ettől kezdve a brit és külföldi bibliatársulat hatása alatt több mint 62 ízben egy milliónál több példányban jelent meg, mindannyiszor többé-kevésbé a kor nyelvfejlődési kíváncsalmához alkalmazva, úgy helyesírási, mint szövegközlési szempontból.

Károli művének elégtelensége csakhamar nyilvánvalóvá lett és a vizsolyi biblia tökéletesbítését sok buzgó és tudós férfiú tűzte ki célul. Ezek közül való első helyen *Szenczi Molnár Albert* (sz. 1574 aug. 30, mh. 1633), a ki Károli fordítását második kiadásban Hanauban közrebocsátotta (1608) oly módon, hogy a vizsolyi bibliát *«igazgatta, néhol meg is jobbította»*. Ugyanezt kisebb alakban, *«hogy azzal az úton járó hívek is, mint közben hordozó könyvvel élhetnének»*, kiadta Oppenheimben 1612. E kiadás függelékéül közli a dallamosított zsoltárokat, a heidelbergi káté magyar fordítását, imádságokat és liturgiai eljárást. A mennyiben Szenczi Molnár *«az előbbi [Károli-féle] fordítást nagy igyekezettel megtartotta»*, tulajdonképen nem bibliafordító, csupán *revisor* és sajtó alá rendező, de munkássága, ügybuzgalma ezen a téren is teljes elismerést érdemel.

Buzgó bibliakiadó volt Misztótfalusi *Kis Miklós* fusor, sculptor et typographus (sz. 1650, mh. 1702), a ki Károli fordítását nagy gondossággal és gyökeresen megigazítva Amsterdamban (1685) adta ki; az újszövetséget és zsoltárokat külön is; aztán *Pethe Ferencz* (sz. 1761, mh. 1832), a kinek Utrechtben 1794-ben nagy gonddal sajtó alá rendezett s 1795-ben megjelent szép tiszta nyomású hibátlan kiadásához *«rövid tudósítást a magyar bibliáról»* Szombathi János sárospataki tanár írt.

A XVII. század önálló és sikeres bibliafordítója *Káldi György* gyulafehérvári jezsuita (sz. 1570, mh. 1634); munkáját államköltségen Pázmány adatta ki Bécsben 1626., a 2. kiadás Nagyszombatban 1732., a 3. Budán 1782. jelent meg. Tudományos értékének megítélésénél szem előtt tartandó, hogy ez, az eredeti szöveg mellőzésével tisztán *a Vulgata nyomán készült*. Mint érthető, szabatos, könnyed nyelvű fordítás nyelvünk fejlődése szempontjából figyelmet érdemel.

Minden idáig említett magyar bibliafordítót, szakavatottságra és képességre nézve felülmul Leusden János utrechti orientalista magyar tudós tanítványa (1650—53), *Komáromi Csipkés György* (sz. 1628, mh. 1678 okt. 6), debreczeni tanár (1653—56) és lelkipásztor, a kinek az eredeti kánonszöveg alapján készült kiváló művét az 1680. évi margitai zsinat helybenhagyása és ajánlása alapján I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem szándékozott kinyomatni. A bekövetkezett országos változások miatt azonban csakis 1718 végén kerülhetett ki e mű a leydeni nyomdából, noha a címlapon 1685 van nyomtatva kiadási

év gyanánt. A temérdek viszontagságon átment Csipkés-féle biblia ma már kevés példányban van forgalomban, bár szövegelhűség tekintetében és tudományos szempontból minden előtte közrebocsátott kiadványnál értékesebb és használhatóbb.

A magyar lutheránusok a Károli fordítását használták és használják nagyobbára ma is; számukra és körükből *Torkos* András győri lelkész fordította le az újszövetséget s fia József adta ki Wittenbergben 1736. Szintén újszövetségi fordító *Szeniczai Bárány* György szentlőrinczi lelkész és fia János; munkájuk megjelent Laubanban 1754. *Institoris* Mihály pozsonyi lelkész (1758—1803) előszóval látta el Károli bibliáját (Lipce 1776).

Kiadatlanul kéziratban van a debreczeni kollégium könyvtárában nagymegyeri *Besnyei* György madari ref. lekipásztor és mátyusföldi esperes fordítása, az ószövetség 1006, az új 344 lap terjedelemben, részekre és versekre osztással, de az előző bibliakiadások pótlásai és útalásai nélkül. Ha maga Besnyei nem jelezte volna is a kézirat címlapján, hogy ezt a munkát «az eredeti 'sidó, káld és görög nyelvekből 1737-ben *leírta*», akkor is megállapítható volna, hogy itt nem közvetlenül az eredetiből eszközölt fordítással, hanem ha szinte nem is egészen a Károli és főképen Csipkés nyomán leírt, de azok szerint készült kézirattal van dolgunk, a mennyiben ő e két régebbi bibliafordító stílusát simított, egyengette, folytonosan arra törekedvén, hogy kifejezései a biblia szent komolyságához és tekintélyéhez méltók legyenek. Mint sok fáradtsággal és türelemmel készült gondos, tiszta, könnyen olvasható kézírás érdekes és értékes palimpsest.

A XIX. században róm. katolikusok és protestánsok egyaránt buzgólkodtak az előző fordítások javításán és kivált az 1804-ben alapított angol bibliaterjesztő társulat árasztotta el jutányos áráú kiadványaival az egész föld, közelebbről hazánk keresztyén vallású népeit. A róm. katolikusok mindig a Vulgata szerint igazították nyelvünk fejlődéséhez mérten a bibliafordításokat. Így Káldi átdolgozott munkáját kiadta *Szepessy Ignác* pécsi püspök hat kötetben (Pozsony 1834—35); ez utóbbit stílus szempontjából javítva újból kiadta *Szabó József* esztergomi theol. tanár 200 képpel (Pest 1851); később javította s korszerű sima nyelven közrebocsátotta *Türkányi Béla* (élt 1821—86) Egerben 1865, a II. kiadást sajtó alá adta *Samassa* egri érsek 1892.

E század protestáns bibliafordítói a zsidó születésű Bloch (*Ballagi*) Mór budapesti ref. theol. tanár, a ki Mózes öt könyvét fordította és adta ki öt kötetben (Buda 1840, 41), Jósua (1842). *Incze* Dániel nagyenyedi theol. tanár és *Herepei* Gergely kolozsvári ref. lekipásztor az újszövetséget gyakorlati magyarázatokkal ellátva adták

ki (Kolozsvár 1842—54). *Bolemann* István pozsonyi luth. theol. tanár Róm, 1 és 2 Kor magyarázata kapesán (Pozsony 1860), *Menyhárt* János debreczeni ref. theol. tanár (Debr. 1861) a pásztori levelek, *Erdős* József (Debr. 1894) a Zsid. levél exegesisével, *Masznik* a Pál levelei magyarázatával (Pozsony, 1895) összefüggésben e leveleknek, *Kecskeméthy* Cs. István pedig az angol biblia-társaság kiadványául külön füzetkében Márk evangéliomának fordítását bocsátották közre.

Nevezetes bibliafordító *Kámory* Sámuel (élt 1830—1903) pozsonyi luth. theol. tanár, a kinek közvetlenül az eredeti szöveg alapján készült teljes bibliafordítása Pesten (1870), az ótestamentumi apokryphus könyvek görög szövegből való fordítása pedig Pozsonyban (1877) jelent meg. A Károli-féle újszövetség *Menyhárt* János, Győri Vilmos és Filó Lajos revisiójaként a brit és külföldi bibliaterjesztő társaság költségén került ki sajtó alól (Budapest 1898 és kisebb alakban, jutányos kiadásban azóta is többször), míg az *ószövetség revisiója* többek közreműködésével — inkább mutatványpéldány jelleggel — ugyanezen révén Budapesten (1898) jelent meg, de számos *nyomtatási* hibái és fogyatékságai miatt, a melyekre *Venetianer* Sándor (Az új ószövetség, Szeged. 1900) mutatott rá, a közforgalomba bocsáthatónak nem bizonyult. Ez az egyébként kiváló értékű munka újabb átnézés és bizottságilag történt gondos egyeztetés után a brit és külföldi biblia-társulat költségén és kiadásában, mint az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott Károli-féle ószövetségi bibliafordítás végre valahára 1905-ben, Budapesten, *Hornyánszky* V. nyomdájából közforgalomba került. Kiegészítő része lesz az ugyanazon elvek szerint átdolgozandó *újszövetségi kánon*, a melynek az egyes megbízott szakférfiak által eszközölt revisióját, folyó évi február hóban *Petri Elek* elnöklete alatt az egyeztető bizottság (melynek tagjaiként jelen voltak *Dicsőfi József*, *D. Erdős József*, dr. *Masznik Endre*, dr. *Kecskeméthy István*, *Marton Lajos*) felülvizsgálat alá vette és intézkedett arra nézve, hogy rövid idő múlva az újszövetség is, a Károliénál sikerültebb, hívebb, korszerű magyar fordításban jelenhessen meg.

V. ö. *Bod* Péter, Szent bibliának históriája. Nagyszeben 1748. II. kiad. 1756. *Varga* István, Az új testamentumi szent írásoknak critica históriája. Debreczen 1816. *Ballagi* Mór, Tanulmányok a magyar bibliafordítások körül, a Nyelvtud. Közlemények III. kötetében. Pest 1864. *Balogh* Ferencz, A magyar prot. egyháztörténelem részletei. Debr. 1872. 161—183. lap és *Hauck* Realencyklopædiájában 175—178. I. *Raddcsi*, A Károlyi biblia háromszázados örömnemének emlékkönyve. Spatak 1891. *Kenessey*, Károli Emlékkönyv. Budapest 1890. *S. Szabó* J., Károlyi Gáspár élet- és jellemrajza. Spatak 1890.

Duka T. a The Bible Society Monthly Reporterben 1892. 48. sz.
Szöts F., A Prot. E. I. Lapban 1896. 15. sz. Magok az ezen tárgyalás
rendén felsorolt egyes kiadványok.

(Vége köv.)

(Debreczen.)

ERDŐS JÓZSEF.

TOMPA MIHÁLY ÉS A POLGÁRI LEXICON.

Tompa Mihály elbeszélő költészetének van egy vonása, mely nagyon hasonlónak teszi Arany Jánoséhoz. Ép úgy, mint költőtársában, benne is megvan az «eposzi hitel» érzéke, mely költeményei tárgyának megválasztásában vezeti. Ha nem ad is számot róla tudatos fejtegetésekben, mint Arany, a ki szétszórt nyilatkozataiban szinte tudományos elméletét alapítja meg (vö. EPhK. 1902: 23.), költői gyakorlatában mindenütt észlelhetjük, hogy nem törekszik mindenáron új cselekvényt, merőben ismeretlen bonyodalmakat kieszelni, hanem kiváltképp meglévő, a múltban vagy a jelenben könnyen föltalálható tárgyat választ. Érzí, hogy a tárgy ismerete közelebb viszi a költeményt az olvasó lelkéhez; hogy a költészetnek nem mindig az a célja, hogy anyagban nyújtson újat, hanem hogy alakításának, fölfogásának újságával keltse föl az érdeklődést, gerjesztszen gyönyörűséget. Meglévő, régibb tárgy költői földolgozása lélektanilag mintegy fölszabadítja az olvasót az új tárgy megismerésének fáradságától, úgy hogy figyelme teljesen a költő művészi alakításába merülhet, s úgyszólván áttemeli a tiszta élvezet egyik akadályán; erkölcsileg pedig hitelt teremt a naivul élvező lélekben a költő iránt, úgy hogy megint csak a földolgozást, előadást tudja be a művész munkájának és ebben leli gyönyörűségét. Tudjuk azonban, hogy ez bizonyos mértékben csak látszólag van így. Valójában igen sokat tesz itt a költő leleménye. A valóságból, múltból, hagyományból vett tárgy sokszor annyira nyers anyag, hogy a költő kezében végre egészen mássá válik, mint a mi volt: elemeire szétbontva egészen új kapcsolatban, új jelentőségben áll előttünk és eredeti voltának csak látszata marad meg. Gondoljunk csak Arany Toldijának egyes mozzanataira; mivé lesz például Ilosvainál az közönséges gaztettül föltűnő sírablás Toldi Szerelmének VI. énekében! Csupán váza marad meg az esetnek; új tartalommal megható részletévé, fontos lánczszemévé válik egy gazdag cselekvénynek. A naivul élvező előtt azonban ez a munkásság mintegy elrejtőzik, a tárgy látszólag mégis csak a költőn kívül lévő forrásból való s ez megadja «eposzi hitelét».

Tompa Mihály elbeszélő költészetében is ezt az eljárást követi. Már első, nagy sikerű népregéiben és népmondáiban is mindig valamely élő hagyományra támaszkodik; virágregéi is, bármennyire költött a történet, mégis igazi virágokhoz s mintegy ellesett jellemükhöz vannak szabva. Még inkább illik ez történeti tárgyú elbeszéléseire. Ezekben híven követi forrását, a tárgyon magán keveset változtat, úgy hogy Arany János földolgozásaival összehasonlítva sokszor valóságos krónikás hűségű elbeszéléseknek tűnnek föl. Főgondját az előadásra fordítja; zamatos, ötletes nyelven, a tárgy természete szerint komoly megfigyeléssel vagy jóízű humorral beszéli el történetét.

Forrásul mindenféle olvasmánya szolgál. A *Vámosújfalusi jegyzőt* például Szirmai Antal Notitia Comit. Zempleniensis-éből vette. A *Miskolczi bíró*t Miskolcz városának levéltárából; merít Vályi András Magyarország leírásából is (*Borova Hora, András polgár*); a *Három a darú* egy nemzetközi vándor adoma földolgozása (vö. Zlinszky Aladár: *Jóka Ördöge*; Irod. Közl. 1899.); de a népies hagyományon kívül legkedvesebb forrása Budai Ferencz Polgári Lexicona (3 kötet, Nagyvárad 1804., 1805.; tulajdonképeni szerzőjére nézve l. Irod. Közl. 1895: 326. l.).

A Polgári Lexicon a XIX. század első felében költőink legkedvesebb olvasmányai és forrásai közé tartozott. Mindenünnen összeszedett adatainak nagy halmaza, a benne szerteszórt adomák és mende-mondák sokasága valóságos kincses bányájává teszi az elbeszélő költőnek s ezért közkelettségben osztozik Fessler Ignác történetével. Gyűjtőinek és kiadójának nagy tekintélyénél fogva kedves könyve lehetett a református kollégiumok diákságának meg a körükből kikerült íróknak is. Elég talán erre nézve csak Arany Jánosra utalnom, ki költői pályájának első éveitől szinte végig szívesen forgatta és nem egy költeményének tárgyát vagy egyes adatait innen merítette (*Szondi két apródja, Losonczy, Nagyidai cigányok, Toldi Szerelmének* nem egy helye, *Endre királyfi, Pázmán lovag*, stb.); innen vette saját nyilatkozata szerint Gyulai Pál a *Pókainé* történetét, ez szolgáltat anyagot Tompának is tíz költeményéhez (lehet, hogy még többhöz is).

A *jós festő* történetét a Polg. Lex. III. kötetének 762. lapján találjuk: «... ő (t. i. Vitéz János) az Esztergomi várbann egy nagy szép palotát tsináltatott vala, melybenn nagy költséggel a' Magyarországi Királyoknak képeit, drága szép festékekkel kiíratta vala, mind Mátyás Királyig. Azután négy képnek való helyt hagyta. Az első helyenn írata egy képet, ki a' székbenn ülvénn ott szunnyadoz vala. Ezzel Ulászló Királyt jövendőlte. Második helyenn írata egy képet, ennek lábai előtt tüzet, mely körül embereket sütnek vala. Ezzel Lajos Királyt jelentette, hogy az ő idejébenn tűz emészti meg az országot.

A' harmadik helyenn, két mezítelen embert írata, kik Magyarorszáért küszködnek vala egymással, ezzel Ferdinánd és János Királyt jelentette. A' negyedik helyenn íratott egy koronás patyolatot. Ezzel nyilván azt jövendőlte, hogy a' Török Császár az országot magának foglalja el.» — A történet maga Pető Gergelyből való idézet. — Tompa olyképen alakítja ezt a tárgyat, hogy a képek megfestését abba az időbe helyezi, mikor Vitéz János több elégedetlen főúrral Mátyás ellen összeesküdött. Az éjfélig tartott tanácskozás után az érsek csak nehezen talál álmot; ebből is fölriad s egy sötét palástú idegent lát maga előtt, ki festőnek mondja magát s munkát kíván. Ekkor festeti meg Vitéz a királyokat, utolsóul Mátyást. Néhány nap múlva a képek elkészülnek, s a festő búcsúzva, a négy utolsóra figyelmezteti Vitézt. Egy éjfélig tartó tanácskozás után Vitéz lámpafénynél nézi meg Mátyás képét s gyűlölettel fakad ki ellene; ekkor látja borzadva az utolsó négy képet. Sejti jelentőségüket, de azért mégis Mátyás ellen tör, míg a király Visegrádba nem száműzi.

A fekete ember «Karátson György (Polg. Lex. II. 405.) egy álnok hitető 's tsábító Maximilián Király idejében», kit fekete színéről hívtak *Fekete embernek* s a ki a Szilágyságban és Debreczenben azzal bolondította a népet, hogy fegyver nélkül is elűzi a törököt, mert Isten küldötte. A babonás nép el is hiszi neki, s a tiszamelléki Bala-Szent-Miklós ellen indul, de nyomorultul oda vész. György megmenekül, de később a debreczeni bíró kivégezteti. Így lett vége a «Fekete ember hadának». Az eredeti elbeszélésen Tompa alig módosít, csak Karátson Györgyöt (Istvánffy szerint Karácsondi-t) rajzolja népámító helyett ábrándozónak, kinek rajongása a népre is átszáll s ki még a vérpadon is bízik isteni küldetésében.

Arszlán pasa a Polg. Lexiconnak (III. köt. 411.) Tertsí Mihályról szóló cikkéből van véve. Tertsí Mihály, Balassa Zsigmond kapitánya volt nógrádmegyei Busa várában. Mikor Ali budai basa az 1552-iki várháborúban Szécsén várát elfoglalta volt kis sereggel, Arszlán béget küldte Busa alá, de Tertsí a bégét «emberül visszaigazította». Arszlán bég másnap kétezered magával támad, ekkor aztán kénytelenek a várat föladni, de előbb a bégtől «nagy hitet vövének» s békével elvonulnak. A Polg. Lex. Tinódi illető részét is közli. Tompa annyit változtat az eredeti elbeszélésen, hogy Arszlánt *pasának* teszi meg, a vár kapitányának meg Tertsí Mihály helyett, egyik hadnagyát, Nagy Andrást, ki nyolczvanad magával védi Busa várát és «busásan» visszaadja a pasának, a mit neki árt. Hosszas ostrom után Nagy Andrásnak már csak két embere marad, a vár is romhalmaz. A kapitány büszkén áll a basa elé s kész a kínhálálra, de Arszlán megembereli a vitéz hőst és bántatlanul elbocsátja. *)

1. nyel. Magyar nyelv és irodalom 1855 II. 271. j. nyel. Vitéz János király.

Árokháti Lőrincz történetét a Polg. Lex. (I:59.) következőképen beszéli el Istvánfi alapján: «Árokháti Szétsén vára Kapitánya volt, első Ferdinánd Király alatt. Minek utánna Ali nevű herélt Basa, Drégely várát, Hont Vármegyében, a' vitézül elesett Szondi Györgytől elfoglalta volna, 1552. eszt. onnan Szétsén várának tartott; melyet Árokháti katonái megtudván; mindnyájjan elszéledtek, és a' Kapitányt egyesegyedül hagyták a' várbann. Ezis utánnok eredt semmirekellő hitván katonáinak; de a' Törökök ötet elfogták; kik közt sok ideig raboskodott». — Következik Tinódi elbeszélése, mely abban különbözik Istvánfiétől, hogy Tinódinál Árokháti nyolczadmagával marad a várbann. — Tompa nagyon eltér a történetétől, mert mikor Árokháti látja, hogy népe megszökött, maga is utánuk ered, előbb azonban a falat körülállítgatja váznak öltöztetett dárdanyelekkkel, mikkel, s egy csúfondáros levelet szegez a falra. Ali eszeveszetten lövöldözteti a vázat, míg végre hajnalban kiderül megcsúfolása. Árokhátinak pedig bottal ütheti a nyomát.¹⁾

A *Szent László királyról* című költemény a tornai (szádelői) hasadék mondáját beszéli el. Ennek csak bevezetése való a Polg. Lexiconból (II:523.), de ehhez Tompa majdnem szóról-szóra ragaszkodott: «A' Kunok háromszor ütöttek be az ő idejében az országbaz. Először Salamon hozta be őket. Akkor Kisvárdánál verte meg azokat, és győzelem emlékezetére ott egy templomot építtetett, melynek egy része még mais megvan Kis-Várdánn. [A templomépítést Tompa mellőzi.] Másodszor az alatt ütöttek be, míg László Horvátország foglalására jártt, és mikor már sok rabokkal, 's nagy prédával haza felé indúlnának, László őket a' Temes vizénél utól éri, és neki biztattván a' Magyarokat olyan vérontást teszen köztök, és annyit elfog, hogy tsak egyetlenegy Esczembú nevű Kún szaladhatott el, a' ki az otthonn maradtaknak a' veszedelmet hírül vitte. [A hírvivő nevét Tompa nem említi.] A' neki búsultt Kunok, harmadszoris beütöttek Ákos nevű vezér alatt, még pedig igen nagy számmal 1092 eszt. [az évszámot Tompa mind a három beütésre vonatkoztatja], de akkoris olyan szerentséje volt Lászlónak, hogy alig tsapott össze vele, Ákost az ő vezéreket maga kezével mindjárt levágta, mellyenn a' több Kunok megrettenvénn futásnak eredttek.» — A költemény másik fele magáról a tornai (szádelői) hasadék keletkezéséről szól. Szent László egyszer kíséret nélkül, fegyvertelenül lovagolt egy kopár hegytetőn s gondo-

¹⁾ Nekünk úgy tetszik, hogy Tompa e költeményének tárgyát nem a Polg. Lex.-ból merítette, hiszen nemcsak kevés a két szöveg között az az egyezés, hanem az *Árokháti Lőrincz* csattanójának nyoma sincs a Polg. Lex.-ban. *Szerk.*

lataiba merülve nem vette észre, hogy egy negyven főnyi kún csapat loppal közeledik feléje. Mire észrevette, késő volt, mert a kúnok már nyíllövésnyire voltak. Ekkor a szent király Istenhez fohászkodott, s a hegy egy szempillantás alatt ketté hasadt, úgy hogy tátongó mélység választotta el Szent Lászlót s a megrémült kúnokat. A csodának még egy nyoma maradt a sziklahasadék kövén: László lova patkójának a nyoma, melyet mind máig mutogatnak. — Honnan vette Tompa ezt a gyönyörű népmondát, nem bírtam kideríteni. Podhraczký «Szent László királynak és viselt dolgainak Históriájában» (1836.), a hol úgy szólván minden egyes legendája megvan, nincsen fölvéve. Ipolyi mythológiájában e munka fölemlítéskor magára Tompára hivatkozik (170. l.). A mondat Garay is beleveszi Szent Lászlójának XI. énekébe; az V. rész csupán erről szól és föltűnően egyezik Tompa előadásával. Garay szokás szerint jegyzetet is írt hozzá, de a jegyzetben csupán a költemény szövegének két sora van meg, a forrásra való utalást, úgy látszik elfelejtette oda írni, a kiadásokban legalább nincs meg. Lehet, hogy Garay Tompától vette át a mondat (Tompáé 1846-ban jelent meg, Garayé 1852-ben). Talán ez a monda is egyike azoknak, melyeket Tompa maga gyűjtött a nép ajkáról. Külömben a tornai szakadék legendája a tordai hasadékhöz is fűződik; Szent László lova patkójának a nyomát pedig Radnán (híres búcsújáróhely Aradmegyében), a nagy templom egyik jobboldali pillérjébe falazva magam is láttam még egynéhány esztendeje.¹⁾

András herczeg sólyma híven követi a Polg. Lex. elbeszélését (I: 36.), s fővonásaiban megegyezik Arany János Endre királyfi-jával (Toldi Szerelme VIII, 63—68.; valószínűleg Arany is a Polg. Lexiconban olvasta először; a források részletes kimutatása Irod. Közl. 12. évf.) Tompát azonban különösen a vadászat mozzanata kapta meg; Endre királyfi kedves sólymát magával viszi, de ez mintegy előre érezve ura vesztét, nem akar vadászni és

¹⁾ A köszirtben megmaradt patkónyomról igen sok mondat jegyzett fel Pesty Frigyes, Magyarország helynevei czimű munkájában (I. köt. 12. l.). Szerinte a szádéli patkónyom Attila lovától származik, más változat szerint fiától, Dengezicsétől. Hasonló nyom van Mehádia és Orsova közt a Cserna egyik sziklás partján. A pestmegyei Vác-Szent-Lászlón a nép Szent Lászlóhoz fűz ilyen nyomot; ugyancsak Szent Lászlót emlegetik Tordán is; a brassai Czenk-hegyen Salamon lova hagyta ott patkója nyomát; a Fehér-megyei Csákváron Frádi, Rákóczi szétvert hadának egyik vitéze, szöktetett le magasról lovával, úgy hogy a patkó nyoma megmaradt a kövön. Pesty Frigyes a patkónyom-mondához igen sok érdekes adatot fűz még a világon szerte elterjedt más ilyen nyomok mondáiról.

Ételt utál, vadat kerül,
Csüggedt, konok mind estvelig.

Mikor Endre éjjél tájban fölrezen: «Künn, a sólyom vijjog, — s veri Vadúl az ablakot.» Miközben Johanna álnokul csitítja Endrét, a hű madár másodszor, harmadszor is jelt ad, de hiába. A gyilkos-ságot magát Tompa csupán csak jelzi:

Lassan nyílik závár, kilincs,
Világ gyúlad, meg ellobog...
Jobbra, balra oldalganak
A latorok, gyilkosok.

S míg Johanna nyugton tovább alszik:

Sólyma
Viraszt András teteminél;
Eldöglik a madár, — a nő
Késő vénségig él!

Úgy látszik, hogy Tompában a Polg. Lexicon elbeszéléséből a vadászatra való hívás ébresztette a hű sólyom és az álnok feleség gyönyörű párhuzamát és ellentétét. A szöveg t. i. megemlíti a sólymokat, azonban minden egyéb célzat nélkül: «Nem merték az összeküldtek Nápoly Várossábann vinni véghez elintézett gonosz szándékjokat; hanem egykor Andrást, *sólyom madarakkal*, agarakkal, 's koppókkal való vadászatra hívták.» (V. ö. Greguss-Beöthy: Magyar Balladák 116. l.)

Kun Kocsárd tettei is megvannak a Polg. Lexiconban (II: 497.). Kun Kocsárd, székelyfi, a mai Kuún grófi család egyik őse, Zápolya János hűséges embere és hadvezére volt. 1528-ban Kassa mellett megverte Révai Istvánt, Ferdinánd hadvezérét; állítólag ő fogta el és végeztette ki Gritti Lajost; majd 1536-ban Horváth Mátyástól elfoglalta Szatmárt, őt magát is elfogta, de az ostrom közben kapott sebébe belehalt. Hogy Tompa csakugyan a Polg. Lexiconból vette Kun Kocsárd történetét, mutatja az, hogy nemcsak a hős vitézkedésének elbeszélése, ellenfeleinek nevei, hanem egyes kitételek is szinte szóról-szóra egyeznek.

Így például:

Székelyország földén látott
A mi hősünk napvilágot.

«A mi Kotsárdot illeti, ő a' Székely földről... származott.»

Ottan egy szakálás ágyú,
Megfosztotta fél lábátúl.

«... akkor ejtett az ő lába szárán, egy szakállas ágyúgolyóbis, halálos sebet.»

Nagyváradra víve sebbel:

Ura búsong, fél kart vesz el.

«... a' beteg Kotsárdal egygyütt Váradra vitték... Zápolya... Horváth Mátyást karóba húzatta... Úgy látszik, a' kettős bánat tette akkor ilyen kegyetlenné Zápolyát... Egyik, és a' nagyobb, a' Kotsárd halála volt...»

Teljesen Tompa leleménye a költemény első fele. Úgy tűnteti föl ugyanis Kun Kocsárdot, hogy szüleinek terhére jött világra hetedik gyereknek. Kis korától fogva mindenki rajta mulat, otthon, az iskolában, a lányok társaságában; még akkor is tamáskodnak, mikor hallják, hogy vitézül forgolódik a csatában. Csak mikor haldokolva hozzák, akkor hull érte az asszonyok könnye, de:

Egyet mosolyg, hogy körülnéz,

— Aztán meghal Kun Kocsárd.

Mátyás királyról című költemény tárgyát Fancsi Mihálynak történetében találjuk (Polg. Lex. II : 1.): «Mátyás Király Budáról egy levelet küldött ehez Erdélybe 1476 eszt. melybenn azt hányja néki szemére; hogy már sokszor pártoskodott ő ellene, és sokszor kegyelmetis nyertt tőle; mindazáltal mostis újra zenebonát akar indítani a' Székelyek közt, és azok között azt hintegeti, mintha Mátyás meghóltt volna. Továbbá azt parantsolja néki, hogy minden tsalárdságról legyen, és háromszáz Székelyekkel a' Mőldvai Vajdának a' Lengyelek ellen való segítségére siessen; mert különbenn az akasztófát, tudja meg, el nem kerüli; ha pedig magát jól viseli, eddig való hibái feledékenységre mennek.» — Tompa a Polg. Lexicon elbeszélésétől csak abban tér el, hogy a levél helyett maga Mátyás jelenik meg váratlanul a zavargó székelyek közt, megdorgálja Fancsit, az akasztással is biztatja, de azután kegyelmet ígér neki is, népének is, ha a lengyelek ellen indul.

Rétel patakja szintén a Polgári Lexiconból (III : 161.) való: «Rételt küldötte volt Árpád Salanushoz követségbe 893 eszt. Ound nevű Magyar Fővezérrel, és egy Tartzal nevű Kun vitézzel. Minekutánna ezenn három vitézek, az alattok lévő katonákkal együtt a' Bodrog' vizénn általúsztattak, ísmét egy Sátorhalom nevű kissebb vizenn kellett nekik általmenni, mellyen mikor mennének, a' Rétel' lova megbotlott, maga Rétel a' vízbe esett, ott fűdoklott, úgy hogy a' többek alig tudták kiszabadítani. Ezenn történetnek emlékezetére azután azt a' vizet *Rételpatakjának* nevezték... Hogy megjutalmaztassa Árpád Rételnek sok rendbéli hűségét, kivált, hogy a Sátor-

halmi veszedelmet vele annál könnyebbenn felejtesse, azt a földet, mely Sátorhalomtól fogva Tóltsváig feküdt, annak lakosaival együtt neki ajándékozta...¹⁾ — Tompa eltér a forrástól. Szerinte Árpád Rételt elküldi a «tótok fejedelméhez», hogy a Sajóig terülő földet elkérje tőle. A tótok fejedelme pedig egy boszorkánynak meghagyja, veszítse el, ha valaki a magyarok közül át akarna kelni a határon. A boszorkány először holló képében hirtelen fölröppen Rétel előtt, hogy paripáját megriaszsza és urát levesse. Mikor ez nem sikerül, forgószéllé válik és homokoszlopot dűt Rételre; ez sem árt neki. Akkor ott terem a gázlónál, s mikor Rétel oda érve kérdi tőle az átjárót, örvényes helyet mutat neki. Rétel neki vág a víznek s odavész. Árpád eközben nyugtalanul várja követét, s mikor nem jön meg, haddal támad a tótokra, hogy emberét elsikkasztották s meg is veri őket. Rétel fiának pedig birtokul adja a patak mellékét, melyben apja halálát lelte s miy azóta a Rételpatakja nevet viseli. Éjtszakánként pedig hallik ott Rétel lovának a nyerítése.²⁾

A két Ártándi Ártándi Pál és Balázs volt (Polg. Lexicon I: 67.): «... Zápolya előtt gyanúságba estek, mintha őtöle Ferdinándhoz akartak volna pártolni, mellyért őket Zápolya fogságra tétette, a' híres kegyetlen Gritti Lajos pedig, Zápolya híre nélkül, Budánn mindkettőjöknek fejét vétette 1530. eszt... Mások azt írják, hogy 1531. eszt. vétette neki fejeket Gritti; ebbeli boszszúságából, hogy nem akartak abbann meg-edgyezni, hogy ő Magyarországi Gubernátor legyen, és ez hihetőbbis.» — Tompa az utóbbi okot fogadja el s ki is aknázza. Gritti előbb hatalmában bízva reméli, hogy a két Ártándi rá szavaz; de csalódik. Akkor elperli birtokukat; eredmény nélkül. Erre vendégeskedéssel, hízélgéssel akarja lábáról levenni a két erős magyart; ez sem sikerül. Most már penészes börtönbe veti őket: csak egy szó, s ők szabadok; a két Ártándi nem hajol. Dühében végül vesztőhelyre viteti őket, de még a két lehullott fő ajkáról is azt olvassa Gritti:

¹⁾ Pesty Frigyes kimutatja (Magyarorsz. Helynevei, I. köt. 168.), hogy *Rétel* csak hibás olvasat *Kétel* helyett Béla király Névtelen jegyzőjének XVIII. századi kiadásaiban; az újabb kiadások már mind *Kétel*-nek olvasák, a mint magának a pataknak neve Zemplénben ma is *Ketelpataka*. — A monda eredeti forrása a Névtelen jegyző XV. fejezete.

²⁾ E fejtegetés olvasásakor sem tudjuk elhallgatni kétségünket. Nemesak a mondának, hanem a Polg. Lex. előadásának is szemmel látható forrása a Névtelen krónikája, úgy hogy a mi Tompa mondájában közös a Polg. Lex. szövegezésével, az közös a Névtelennel is; bátran mondhatni a köztudattal, a mi meg új a költeményben — és épen ennek forrását szeretnők tudni — azt hiába keressük a Polg. Lex.-ban. *Szerh.*

«Átok rajtad! sohse légy te
Magyarország kormányzója!»

Tompa ebben a költeményében magában a tárgyban lévő mozzanatokat fejti ki, lélektanilag megokolva mintegy kimélyíti őket; nem úgy, mint akárhány más költeményében, midőn idegen, a tárgyban nem rejtett körülményeket illeszt az eredeti anyagba s így akárhányszor bővebb cselekvényt sző ugyan, de nem mindig a belső tartalom javára. — A költemény folyamán (3. vsz.) említett Ártándi-birtokok: Sas, Konyár, Peterd nevei szintén megvannak a Polg. Lexiconban, de Ártándi Kelemenről és Demeterről szóló cikkekben.

Ezzel a néhány adalékkal, melyet valószínűleg még szaporítani is lehet, nemcsak Tompa költői eljárásának ismeretéhez kívántam hozzájárulni, hanem újra rá akartam mutatni a Polgári Lexiconra is, mint igen becses forrásmunkára irodalomtörténetünk kutatásában.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

SYMBOLÆ CRITICÆ IN LIBRUM ARISTOTELIS DE ANIMA PRIMUM.

Cum nemo esset eorum, qui post Bekkerum trium Aristotelis de anima librorum exstitissent editores, quin recte sensisset præter codicum auctoritatem commentatorum quoque veterum testimoniis utendum esse in contextu constituendo, tamen viri docti hanc artis rationem non adeo sunt persecuti, ut prope exhaustum illum memoriæ fontem posteritati reliquerint. Varietatem enim lectionis, quæ ex lemmatis colligitur, neque in usum suum converterunt, neque convertere potuerunt, dum nullæ exstabant Simplicii et Philoponi editiones nisi obsoletæ, quæ lemmata vulgatis Aristotelis verbis interpolata præbebant; sed nunc novas habemus commentariorum editiones,¹⁾ quæ lemmata ad codicum fidem recognita exhibent, quare in hac commentationcula, qua nonnullis libri primi locis lucem afferre conabimur, et

¹⁾ Commentaria in Aristotelem Græca edita consilio et auctoritate Acad. Litt. Reg. Boruss.: vol. XI, Simplicii in libros Aristotelis de anima commentaria ed. M. Hayduck, Berolini 1882; vol. XV, Joannis Philoponi in Aristotelis de anima libros commentaria ed. M. Hayduck, ibid. 1897; vol. V, 3. Themistii in libros Aristotelis de anima paraphrasis ed. R. Heinze, ibid. 1899; vol. XXIII, i. Sophoniæ in libros Aristotelis de anima paraphrasis ed. M. Hayduck, ibid. 1883.

his utemur testimoniis et iis, quæ in contexta commentatorum oratione vel ad verbum vel mutatis verbis ex Aristotele afferuntur. Quæ quidem tria testimoniorum genera notis quæ sunt Si¹ Si^e Si^p, Ph¹ Ph^e Ph^p inter se distinguemus et in hac re Diesium secuti, qui opusculo, quod inscribitur «Zur Textgeschichte der Aristotelischen Physik» Berlin 1882 (Abhdl. d. kgl. Akad. d. Wissensch. zu Berlin), præclare de recensionis Aristoteleæ rationibus disseruit.

402^b 1 *σχεπτέον δὲ καὶ . . . πότερον ὁμοειδὴς ἅπανα ψυχὴ ἢ οὐ· εἰ δὲ μὴ ὁμοειδὴς, πότερον εἶδει διαφέρουσιν ἢ γένει.*

διαφέρουσιν E S U V W X y omnes edd.

διαφέρουσα T Si¹ 12, 24 Ph¹ 36, 2

Quamquam editores recentissimi ne mentionem quidem lectionis, quam habet cod. T, in apparatu faciunt, tamen hanc esse recipiendam et commentatorum auctoritate et re ipsa docemur: nam *ψυχὴ εἶδει διαφέρουσα* hoc loco differentes animæ species significat, quo factum est, ut pluralis pro singulari numero irreperet, quod ne recte mutatum esse putes, inspicias velim locum metaph. 5, 6. 1016^a 24: *λέγεται δ' ἐν καὶ ὦν τὸ γένος ἐν διαφέρον ταῖς ἀντικειμέναις διαφοραῖς*, ubi *γένος διαφέρον* eadem ratione ac supra *ψυχὴ διαφέρουσα* dictum est.

403^a 10 *εἰ μὲν οὖν ἐστὶ τι τῶν τῆς ψυχῆς ἔργων ἢ παθημάτων ἰδιον, ἐνδέχεται ἂν αὐτὴν χωρίζεσθαι· εἰ δὲ μὴθὲν ἐστὶν ἰδιον αὐτῆς, οὐκ ἂν εἴη χωριστή, ἀλλὰ καθάπερ τῷ εὐθεῖ, ἢ εὐθύ, πολλὰ συμβαίνει, ὅσον ἄπτεσθαι τῆς χαλκῆς σφαίρας κατὰ στιγμήν, οὐ μέντοι γ' ἄφεται τοῦτου χωρισθὲν τὸ εὐθύ· ἀχώριστον γάρ, εἴπερ ἀεὶ μετὰ σώματος τινός ἐστιν.*

τούτου S T U V W X y Si¹ 18, 6 ° 18, 13 Ph¹ 49, 17 ° 50, 1 Bk Tr To¹⁾
οὕτω E Bonitz in Herm. VII, p. 413 Bhl Ro

τούτου, quod et codices habent excepto solo E et commentatores tuentur, duplicem admittit explicationem; aut enim ad *χωρισθὲν* trahitur aut ad *ἄφεται*. «Si ad *ἄφεται* retuleris, constructio accurata non est, femininum enim requiritur. Præstat igitur ad *χωρισθὲν* trahere . . . Simplicio . . . et Philopono ducibus interpreteris *χωρισθὲν τοῦ ὑποκειμένου*. Aristoteles enim pronomina ad categorias indicandas

¹⁾ Bk = editio acad. Bekkeri; Tr = de an. ed. A. Trendelenburg ed. II. Berolini 1877; To = de an. ed. A. Torstrik Berolini 1862; Bhl = de an. ed. G. Biehl ed. stereot. emend. Lipsiæ 1896; Ro = Aristote, traité de l'âme, traduit et annoté par G. Rodier Paris 1900; Th = Themistii, So = Sophonis commentariorum edd. supra memoratæ.

adhibuit, nec τοῦτο ab eiusmodi usu alienum videri potuit, materiam enim quasi digito demonstrat. Tr p. 171. Similiter To. p. 114. At nusquam apud Aristotelem pronomen τοῦτο hoc modo usurpari videtur, quæ res Bonitzium adduxit, ut οὔτω e codice E scriberet, quamquam et τοῦτου retineri posse concedit, si modo cum ἄψεται coniungatur; nihil enim esse, cur genere neutro offendaris (qua de re v. Ind. Ar. p. 484^a 59); tamen illam lectionem reiiciendam esse, cum verba τῆς χαλκῆς σφαίρας in mentem revocare supervacaneum videatur. Sed quæ Bonitzius præclare exposuit suo loco relegantur; equidem id unum in eo vitupero, quod οὔτω ad κατὰ στιγμὴν referri iubet, perspicere enim non possum, cur aptius sit sententiæ κατὰ στιγμὴν quam τῆς χαλκῆς σφαίρας repetere. Immo alterum-utrum in mentem revocare ineptum est, quod utroque illud tangendi genus determinatur; ad ambo igitur οὔτω pertinere videtur.

At alia quoque huius adverbii coniunctio cogitari potest, qua ad χωρισθὲν, quod sequitur, trahatur; nonnunquam enim «per quandam dicendi ubertatem» τοῦτο, οὔτω, ταύτῃ ad ea quæ sequuntur referenda sunt, quæ cogitatione præcipiantur (Ind. Ar. 546^a 42, ^b8). At non solum, ut ea, quæ dicturus sit, antea significet, verum etiam, ut in unum comprehendat, quæ pluribus efferenda sint verbis, Aristoteles his pronominibus vel adverbiiis utitur, nusquam igitur ad unum verbum referuntur, nisi ut videtur, de an. 2, 10 p. 422^a 11 διὸ καὶ εἰ ἐν ὑδαὶ ἡμεν, ἡσθανόμεθ' ἂν ἐμβληθέντος τοῦ γλυκέος οὐκ ἦν δ' ἂν ἡ αἰσθησις ἡμῖν διὰ τοῦ μεταξὺ. ἀλλὰ τῷ μειχθῆναι τῷ ὕγρῳ, καθάπερ ἐπὶ τοῦ ποτοῦ. τὸ δὲ χρώμα οὐχ οὔτως ὁράται, τῷ μίγνυσθαι. Sed hic locus perperam a Bonitzio iis adscribitur (Ind. Ar. l. c.), quibus οὔτω ad ea quæ sequuntur pertineat; immo referendum est ad τῷ μειχθῆναι, quod præcedit, τῷ μίγνυσθαι vero appositionis vim habet, qua illa relatio manifestior fiat. Quam quidem explicationem cave transferas in locum de quo agimus; ad ἡ εὐθύ enim οὔτω referendum esset, neque apposito verbo χωρισθὲν explicari posset, cum τὸ εὐθύ ἢ εὐθύ id quod cogitatione separatum esset significaret, χωρισθὲν vero id quod «supte natura et per se in re ac veritate esset» (Ind. Ar. 860^a 27).

Restat, ut de origine corruptelæ pauca dicamus. Qua de re iudicaturis observanda erit particula γε, quæ in codicibus modo ante modo post ἄψεται scripta legitur, vel omnino deest.

οὐ μέντοι ἄψεται V W Si¹ 18, 5 (codd. BD) ° 18, 13 So 7, 27 (cod. B; μέντοι καὶ A)

οὐ μέντοι γ' ἄψεται E S T U Si¹ 18, 5 (cod. A) Ph¹ 49, 16, ° 50, 1 So 7, 27 (cod. C)

οὐ μέντοι ἄψεται γε X.

Equidem Aristotelem οὐ μέντοι ᾄχεται γ' οὕτω scripsisse verbaque ΓΟΥΤΩ in ΤΟΥΤΟ corrupta esse puto, quod et Simplicius in libro suo scriptum invenit et archetypum codicum nostrorum habuisse videtur, in quo tamen variae quoque lectiones γε et οὕτω appositae erant. Apud Philoponum et in cod. A Simplicii librariorum particulam γε addidisse verisimile est; **noli** igitur Hayduckium sequi, qui in editione Simplicii contra codd. BD et contra verba philosophi in contextu allata γε in lemmate retinuit.

403^a 29 διαφερόντως δ' ἂν ὀρίσαιο ὁ φυσικός τε καὶ διαλεκτικός ἐκαστον αὐτῶν. οἷον ὀργή τί ἐστίν· ὁ μὲν γὰρ ὀρεξὶν ἀντιληπτήσεως ἢ τι τοιοῦτον. ὁ δὲ ζέσιν τοῦ περὶ καρδίαν αἵματος ἢ θερμοῦ. τούτων δὲ ὁ μὲν τὴν ὕλην ἀποδίδωσιν. ὁ δὲ τὸ εἶδος καὶ τὸν λόγον. ὁ μὲν γὰρ λόγος εἶδος τοῦ πράγματος, ἀνάγκη δ' εἶναι τοῦτον ἐν ὕλῃ τοιαυτῇ. εἰ ἔσται· κτλ.

εἶδος U X omnes edd.

04E E S T V W y¹) Plutarchus ap. Si 21, 35 Si¹ 21, 33 Ph¹ 59, 14 Th 7, 32 (post ὁ δὲ add. τὸ εἶδος Si¹ cod. D)

Censemus scribendum esse ὅδε, qua lectione recepta locum ita vertas: «Notio enim rei hæc est, sed necesse est eam in certa quadam materia esse, si re vera exstiterit». Erravit Trendelenburgius, qui Simplicium et Themistium εἶδος legisse contendit, quod in Simplicio nemo est quin videat, sed et Themistium ὅδε legisse prope certum est, dicit enim l. c.: «ὁ μὲν γὰρ λόγος τῆς ὀργῆς ὀρεξίς ἀντιληπτήσεως. ἀνάγκη δ' ἐγγίνεσθαι τοῦτο τὸ εἶδος ἐν ὕλῃ τοιαύτῃ» in quibus τῆς ὀργῆς pro τοῦ πράγματος, pro ὅδε ipsa definitio, ad quam hoc pronomen pertinet, posita est.

403^b 20 ἐπισχοποῦντας δὲ περὶ φύγῃς ἀναγκαῖον ἅμα διαποροῦντας περὶ ὧν εὐπορεῖν δεῖ προελθόντας τὰς τῶν προτέρων δόξας συμπαραλαμβάνειν ὅσοι τι περὶ αὐτῆς ἀπεφάναντο κτλ.

προελθόντας E U V W y omnes edd.

διελθόντας X pr. T

προδιελθόντας S Ph^v 64, 27

Etsi omnium editorum sententiæ in unum congruunt, ut scribendum sit hoc loco προελθόντας, tamen in explicando interpungendoque inter se dissentiunt. Bekkerus enim et Trendelenburgius προελθόντας ad ea quæ sequuntur trahunt, recentiores autem Torstrikio duce cum antecedentibus id coniungunt, nos quidem neutram explicandi rationem probandam putamus. Nam si in Bekkeri partes

¹) ὁ δὲ habent E S T V y, ὅδε W, sed nulla in accentibus ponendis vel verbis seiungendis codicum auctoritas.

discedimus, primum eo offendimur, quod *προελθόντας* dictum est, ubi *προϊόντας* vel simile quoddam imperfectæ actionis participium postulatur (cf. To comm. p. 117), deinde quod ineptum est de quæstionis progressu verba facere cum nihil adhuc de ipsa anima disputatum sit (v. 24 ἀρχὴ δὲ τῆς ζήτησεως κτλ.) neque usquam nisi ineunte investigatione rationes veterum percenseri soleant; sin autem Torstrikium in interpungendo sequimur, aliquid supervacanei ad ἐν-πορεῖν addi manifestum est. Quæ cum ita sint, *προδιελθόντας*, lectio codicis S, præferenda nobis videtur, quam et Philoponus in libro suo invenit; qua lectione recepta interpungendum erit ante *προδιελθόντας* totusque locus comparandus cum illo meteor. 1, 8 p. 345^a 12 *προδιέλθωμεν δὲ καὶ περὶ τούτου τὰ παρὰ τῶν ἄλλων λεγόμενα πρῶτον*. — In archetypo *δι* (vel *προ*) excidisse et postea supra versum additum esse videtur, quo factum est, ut pro lectione haberetur varia.

407^a 10 πῶς γὰρ δὴ καὶ νοήσῃ μέγεθος ὄν (ἐν) ὁτρωοῦν τῶν μορίων τῶν αὐτοῦ; μορίων δ' ἔτι κατὰ μέγεθος ἢ κατὰ στιγμήν, εἰ δεῖ καὶ τοῦτο μόριον εἰπεῖν. εἰ μὲν οὖν κατὰ στιγμήν, αὐταὶ δ' ἄπειροι, ὅλην ὡς οὐδέποτε διέξεισιν, εἰ δὲ κατὰ μέγεθος, πολλαῖς ἢ ἀπειράκις νοήσῃ τὸ αὐτό.... εἰ δ' ἱκανὸν θιγῇ ὁτρωοῦν τῶν μορίων, τί δεῖ κύκλῳ κινεῖσθαι ἢ καὶ ὁλῶς μέγεθος ἔχειν; εἰ δ' ἀναγκαῖον νοῆσαι τῷ ὅλῳ κύκλῳ θιγόντα, τίς ἐστὶν ἡ τοῖς μορίοις θίξις;

ὄν ὁτρωοῦν τῶν μορίων S T U W X y re. E Ph¹ (cf. p. 127, 21)

ὄν ἐν ὁτρωοῦν τῶν μορίων V Si¹ 42, 36

ὄν; πότερον ὁτρωοῦν μορίῳ E Bhl

ὄν; πότερον καθόλου ἢ ὁτρωοῦν τῶν μορίων Aldina Tr

ὄν; πότερον καθ' ὅλον ἢ ὁτρωοῦν τῶν μορίων Ro cf. Si² 43, 7

Aristoteles contra Platonis rationem, qui in Timæo (p. 35 sqq.) animam circulum esse dicit, qui in orbe versetur et tangendo intellegat, in hunc maxime modum disputat:

Si — inquit — anima magnitudo est, (unde etiam ex partibus eam constare necesse erit, idem enim est τὸ μεριστόν ac τὸ μέγεθος ἔχον cf. phys. 6, 8. 23^a 21) quonam modo eam (in) quavis particula intellegere dicamus? Particulæ enim aut habent spatium, quo fiet, ut una circuli circumactione plures vel innumerabiles existant uniuscuiusque particulæ tactus¹⁾ totidemque unius rei cogitationes, aut

¹⁾ Prinsquam enim in locum particulæ AB succedat proxima particula B', dimidia pars posterior particulæ AB eademque prior particulæ B' rem sensibus vel cogitationi obiectam tangent; bis igitur una versa-

puncta erunt spatio carentia, quæ cum sint innumerabilia, nunquam ad finem perveniet cogitatio. Quibus si quis ita occurrat, ut sufficere ad intellegendum dicat, si una tangat circuli particula, quæ causa restet, cur animam circulum esse vel omnino spatium habere putemus? Sin autem toto circuitu opus est ut anima intellegat, quid erit unius particulæ tactus?

Nihil in his Aristotelis verbis reprehendi potest, si cum Bekkero lectionem codicum S T U W X y (vel codicis V) retinemus, at penitus miscentur omnia, sive ὧν; πότερον ὁτρωὺν μορίῳ scribas e codice E, ubi et μορίων, quod sequitur, in μορίῳ mutandum erit, sive interrogationem disiunctivam πότερον καθόλου (vel καθ' ὅλον) ἢ ὁτρωὺν τῶν μορίων in contextum recipias; ambæ enim lectiones orationem ad illud tangendi genus deducunt, quod unius particulæ tactu fiat, ea vero quæ sequuntur recte percipi non possunt, nisi omnes particulas in tangendo interesse statuas, quod et verbis εἰ δ' ἴκανόν θιν' εἶν ὁτρωὺν τῶν μορίων quæ contraria posita sunt, manifestum fit.

Restat ut de commentatorum testimoniis breviter disseram, de quibus perperam iudicasse editores censeo. Equidem Hayduckium sequi non possum, qui in editione commentarii Simpliciani p. 42, 36 verba lemmatis, quæ sunt in codice «ἐν ὁτρωὺν μορίων» in «πότερον καθ' ὅλον ἢ ἐν ὁτρωὺν μορίων» mutavit eo, ut videtur, adductus, quod p. 43, 7 in explicatione hæc legimus: «τὸ δὲ νοοῦν εἰ μέγεθος εἶη ἢ καθ' ὅλον ἑαυτὸ εἴσεται τὸ γνωστὸν ἢ κατὰ τι τῶν αὐτοῦ». At hæc non verborum de quibus agimus enarrationem præbent, sed e totius loci sententia sumpta sunt, neque quicquam, ut stare possint, in lemmate mutandum est. Item et Philoponum ὧν ὁτρωὺν μορίων legisse constat. Themistius quid in libro suo invenerit, non liquet, Sophoniam autem καθ' ὅλον ante oculos habuisse prope certum est.

408* 24 εἰ δ' ἐστὶν ἕτερον ἢ ψυχὴ τῆς μείξεως, τί δὴ ποτε ἄμα τῷ σαρκὶ εἶναι ἀναιρεῖται καὶ τῷ τοῖς ἄλλοις μορίοις τοῦ ζῆλον; πρὸς δὲ τούτοις εἶπερ μὴ ἕκαστον τῶν μορίων ψυχὴν ἔχει, εἰ μὴ ἐστὶν ἡ ψυχὴ ὁ λόγος τῆς μείξεως, τί ἐστὶν ὁ φθείρεται τῆς ψυχῆς ἀπολειπούσης;

a) ἄμα τῷ E S T U W X y cf. So 26, 29 codd. B C

ἄμα τὸ V Ph¹ 151, 8 c 151, 23 Alex. Aphr. ap. Ph. 151, 32 So 26, 29 cod. A

b) καὶ τῷ E U X y

tionem circuli unaquæque particula tanget. Quod quia in plures vel etiam innumerabiles partes dividi particulæ possunt, plures vel innumerabiles fient cuiusque particulæ tactus.

καὶ τὸ T Si^p 56, 10 Ph ll. cc. Alex. Aphr. l. c.

καὶ S V W

Primum quid commentatores in libris habuerint dicendum est. — Alexandrum Aphrodisiensem duas novisse lectiones varias, *καὶ τῷ* et *καὶ τὸ*, Trendelenburgius putat, sed errare mihi doctissimus editor videtur. Philoponus enim duas eiusdem lectionis interpretationes ab Alexandro prolatas commemorat (cf. p. 152, 10: ἐξῆγγεῖται δὲ καὶ ἄλλως) quibus si quis uti velit, locum aut hoc modo vertat: «cur eodem tempore et carnis et aliarum corporis partium natura tollitur?» aut sic Latine reddat: «cur una cum anima (*ἄμα* sc. *τῇ ψυχῇ*) et carnis et aliarum corporis partium natura tollitur?» E quibus apparet Alexandrum eadem ac Philoponum apud Aristotelem scripta invenisse (*ἄμα τὸ* et *καὶ τὸ*), cum nulla enim alia lectione duæ illæ interpretationes congruunt. Quid Themistii in libro fuerit, non liquet; conferenda sunt, quæ ab eo p. 25 vv. 26—29 dicuntur, cum Simplicii verbis p. 56 vv. 10—13, quem *καὶ τὸ* legisse constat.

Antiquissimis igitur nitentes testimoniis *ἄμα τὸ* et *καὶ τὸ* ab Aristotele scriptum esse censemus.

(Budapestini.)

AURELIUS FÖRSTER.

HAZAI IRODALOM.

Thüry József: Török nyelvemlékek a XIV. század végéig.

Budapest, M. T. Akadémia. 1903. 52 l. Ára 1 K.

Előrebocsátva az értekezés keretének és céljának szabatos megjelölését, a szerző vázlatosan megemlékezik azon ősrégi török irodalmi termékekről, melyek már elvesztek s melyeknek létezéséről, részben tartalmáról is több keleti történelmi mű adatai alapján van tudomásunk. Ezután áttér a tényleg fennmaradt nyelvemlékek tüzetesebb ismertetésére, megemlékszik a Jeniszei, Orkhon és Ogin folyók vidékén talált rovásbetűs feliratokról, majd egymásután méltatja, nyelvjárásonként is csoportosítva, a következő török nyelvemlékeket: 1. a *Kudatku Biliket*, 2. az ujjur fejedelmeknek a Ming dynastiából való sínai császárokhoz írt leveleit, 3. az *Ebu Muszlim* életéről szóló regényes történeti munkát, 4. Alinak 1233-ban kelt *Júsuf és Zulejkháját*, 5. Rabgúzínak 1310-ben kelt *Kiszasz-ül-enbiáját*, 6. Khodsa Ahmed Jeszevínak *Hikmetjét*, 7. A *Persicum et Cumanicum Alphabetumot* (1303), melyet a M. T. Akadémia adott ki Kuún Géza gróf szorgalmából, 8. Tokhtamis khán rendeletét és Timur Kutlug szabad-

ságlevelét, 9. Szultán Veled *Rebábnáméjât*, 10. Ásik pasa *Garibnáméjât*, 11. a *Tezkeret-ül-Erliât*, 12. Sejkh Elván *Gülsten-i-râz* című perzsából való fordítását, 13. Mahmúd Ibn Mohammed el-Bardsíni *Báznáméjât*, és végül 14. Ahmedi *Iszkendernáméjât*.

Mindezen nyelvemlékeket röviden jellemzi tartalmuk szerint is, utalva, hol lehetett, szerzőik életviszonyaira, ismertette nyelvi sajátságait. Legrészletesebben az Iszkendernáméval foglalkozik (a 29-dik laptól kezdve), melyet azóta még tüzetesebb tanulmány tárgyává tett «A XIV. századbeli török nyelv» című értekezésében. (Nyelvtudományi Közlemények XXXIV.) Kimerítően beszámol a mű tartalmáról, forrásairól, jellemzi szellemét, előadási módját, nyelvét és verselését.

A munka mindenesetre nagy szorgalomról, nagy tudásról, éles ítélletről, a szakirodalomban való széleskörű tájékozottságról tanuskodik s mint a török nyelvemlékeknek első összefüggő ismertetése, egyenesen oly hézagot tölt be, melyet a török nyevészettel foglalkozók régóta, fájdalmasan éreznek. Kifogásolni való nem igen akad benne, de nem hagyható szó nélkül Thúry következő téves állítása: «A mi az Iszkendernáme versformáját illeti, az egész eposz 11-szótagos, párosan rímelő sorokban van írva, olyformán, hogy *egy-egy sor három ütemből áll 4—4—3 szótaggal*, vagyis a versforma azonos a magyar népdalnak egyik legkedveltebb s talán leggyakrabban előforduló formájával»; érti pedig az ilyen versformát, mint: «Mély a Rima, zavaros, ha megárad». (48., 49-dik lap.) Tény, hogy ez a versforma sűrűn fordul elő az oszmán-török népköltészetben s határozottan azonos magyar másával, mint a hogy a legtöbb népies magyar verssornak a különböző török törzsek népköltészetében akad valóban szakasztott mása, mindazonáltal az Iszkendernámében, bár legtöbb sorát, mivelhogy 11 szótagból áll, lehet ütemesen olvasni, nem a «Mély a Rima, zavaros, ha megárad»-féle verssorokkal van dolgunk, hanem igenis az időmértékes perzsa *mutakáribbal* (◡ ◡ — | ◡ ◡ — | ◡ ◡ — | ◡ ◡) melyben többek között a hallhatatlan Firdüsi, kit Ahmedi jól ismert és utánzott is, a maga Sáhnáméját írta. A Sáhnámét is lehet ütemesen olvasni 4—4—3 beosztással, valamint Boileau vagy Racine alexandrinjeit is a «Buda halála» mértéke szerint, azzal a döcögősségért való megrovással, a mitől Thúry sem kíméli meg Ahmedit, mikor azt mondja: «igen gyakran elhibázza a jó rhythmust és a szó sokszor nem végződik ott, a hol sormetszetnek kellene lenni». (49. lap.) Igaz, hogy Ahmedi versei nem jó mutakáribok, de hogy Ahmedi maga annak szánta őket, az bizonyos, mert különben érthetetlen volna, miért nem találunk a tengernyi vers között olyat, mely ne volna ◡ ◡ végzetű, holott a török ütemes 11-es sorban a — ◡ végzet ép oly gyakori, mint a magyarban. A mi a szerzőnek azt a kifogását illeti,

hogy az Iszkendernáme számos sora csak 10, sőt gyakran csak 8 vagy 9 szótagból áll, az is csak azt bizonyítja, hogy Ahmedi a Firdúsziféle prozódiaát követte, a mit nem tett volna, ha nemzeti versformában akart volna írni. Ha pedig úgy olvassa, a mint Firdúszit szokás, hogy a hol szükséges, a hosszú magánhangzóra következő két más-salhangzó vagy a rövid mássalhangzóra következő három mássalhangzó közé beszúrunk egy tompa *i* hangot, mindjárt rendben van a szótag-szám. Valamint tehát a Sáhnáme eme sorait:

Kunūn pur šigifti jākī dāstān
Bipāvjāndām āz guftāi bastān

úgy kell olvasnunk, hogy *bāstān* helyett *bāsītān*-t, *dāstān* helyett *dāsītān*-t ejtünk, úgy Ahmedi Iszkendernámejában sem helyes Thüry-nak következő olvasása:

Xaime idi ve direfš ve bārgāh,

vagy

Var idī kizī anīng, Gūlšāh nām;

hanem csakis így helyes:

Xaime idi ve direfš ve bārigāh . . .
Var idī kizī anīng, Gūlšāh i nām.

A hol pedig kelleténél több a szótag, ott az elizió segít. Tehát nem *Sūret ilen kendüji ilci düzdi bes*, hanem *Sūret ilen kendüj'ilci düzdi bes* olvasandó.

Hogy Ahmedi mutakáribjai mindennek ellenére nagyon silányak, az kétségtelen, hisz kortársai sem mondták rá ok nélkül, hogy rossz verselő. Azonban egy mentsége van: a török nyelvet, szótagjainak tulnyomólag rövid volta miatt, bajos a perzsa metrika rabjává tenni, s e bajon még a perzsa és arab szavak sűrű használata sem segít teljesen. Ugyanazok a török költők, a kik hagyományos góggal ma is megvetik a népies nemzeti verselést, a lehető leggyöngébb idő-mértékes verseket írják, úgyszólván csak a szótagokat számlálják s leg-főlebb arra ügyelnek, hogy az utolsó láb hibátlan legyen, a miről különben Ahmedi sem feledkezik meg.

(Nyiregyháza.)

PRÖHLE VILMOS.

Magyar Regényírók. II. és III. sorozat. Budapest, Franklin-Társulat, 1905.

A *Magyar Regényírók* című vállalatból, melynek megindulásá-ról az EPhK. múlt évi folyamában adtunk hírt, 1905-ben tíz kötet jelent meg. Az újabb sorozatok azt bizonyítják, hogy akkor mondott

ítéletünk igazságos volt, az új kötetek kiválóságai, fogyatkozásai ugyanazok, mint voltak a régieké. (Az egyes kötetek címét és leírását lásd a beküldött könyvek között, az első sorozat ismertetését az EPhK. XXIX. évf.-nak 334—337. lapjain.) Nincs terünk részletesen foglalkozni az egyes regényekkel, de nem is volna célja: a régebbieket, a melyeknek szerzőit már lefoglalta magának a múlt (*Gaul, Jósika, Jókai*), eléggé méltatta az irodalomtörténet, a modern írók (*Rákosi, Herczeg, Justh, Tolnai*) műveiről pedig — bár valóban rászorulnának az objektív kritikára, s illő volna, hogy a közönséget ne csak a napi lapok megrendelt ismertetései tájékoztatnák¹⁾ — egy-két lapon alapos kimerítő jelentést adni lehetetlen. Megelégszünk tehát azzal az általános kijelentéssel, hogy mind a két sorozat regényei ügyesen vannak megválogatva, az írók legjobb vagy legjellemzőbb alkotásait nyújtják. Kikapunk inkább a nyolcz regény közül egyet, a mely úgysí a két kor mesgijén áll, s a melyről eddig az irodalomban tudtunkkal csak egyszer esett komoly szó, *A püspök atyafiságát*.

A korán elhunyt Iványi Ödönnek ez a két kötetes regénye elhibázott mű, és mint Jókai *Magyar náboljában*, inkább a részletek sikerültek, mint az egész. Nehezen indul, cselekvénye zavaros, jellemzése sokszor ríktó, sokszor színtelen, megoldása pszichológiai szempontból nem megnyugtató, az egészen félreismerhetetlen a francia, a részleteken az orosz regények hatása, de viszont igen sok kiválósággal is dicsekszik. Már a tárgya is jól van választva, a múlt századi Magyarországnak egy pár jellemző típusát bonyolítja érdekes, de nem hatásvadászó cselekvénybe, és iparkodik, bár törekvése nem mindig sikerül, a cselekvényt a jellemekre építeni. Ép oly dicséretes egy másik törekvése: a jelent rajzolva a jövő számára korképet fest a XIX. század nyolczvanas éveiről. A nyolczvanas évek politikai vezéregyeniségei diszkréten megrajzolva, de nem a fölismerhetetlenségig idealizálva. a századvégi társadalom ismert alakjai, a mágnás és gentry, a meggazdagodott bankár, az önző céljait szolgáló hírlapíró, a — még akkor csak lármázó — szocialista szolgáltatója a környezetet, a melybe a főcselekvény egy jólelkű, nagy műveltségű, de gyöngye püspök családjának a története be van állítva. A szegény ingyenélő rokonok sorából, a kik Bacsó püspök jószívűségét kizsákmányolják, kiemelkedik egy tehetséges, munkabíró rokon, Kanut, a regény főhőse. Élete pályája

¹⁾ Legújabb regényirodalmunkról a *Budapesti Szemle*n kívül jóformán csak az *Akadémiai Értesítő* emlékszik meg komolyan: a Péczely-regény-pályázat bírálói szoktak rövid, de megbízható szemlét tartani az utolsó évek regényei fölött. Sajnos, újabban inkább csak a megjutalmazott regényt méltatja a jelentés figyelemre.

a Jókai-regények hőseinek tüneményes, merészen szerencsés sorsára emlékeztet. Fölküzdi magát a képviselőségből a miniszterségig, majd az anyagi érdekek csábító karjaiból az idealizmusig: gazdag menyasszonyát otthagyja egy szegény Bacsó leányért. Sajnos az a mód is, a mint Iványi fölhőst megrajzolja, emlékeztet Jókai technikájára — nagyon is idealizáló.

A regény mindenesetre megérdemli az elolvasást, hibái ellenére is kétségtelenül magasabb színvonalon áll, mint a XX. század piros vászonba kötött, vagy úgynevezett *színes* vagy *vidám* könyvei. Egy mélyen érző, a kor kérdései iránt fogékony lélek munkája, a mely nem léha mesével pusztán szórakoztatni akar, mint a mai regényíróink nagy része, hanem a szívet, elmét foglalkoztatni. Jól tette a Franklin-Társulat, hogy újra fölfödözte.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Pecz Vilmos: A classica philologia jövője, tekintettel hazai viszonyainkra. Akadémiai székfoglaló. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIX. kötet, 5. szám. Budapest, 1905.

Joggal föl lehet tenni, hogy ez az értekezés Közlönyünk olvasói előtt a maga egész terjedelmében ismeretes, s ha itt mégis vissza akarunk térni reá, ezt a benne lefektetett eszmék és tervek nagy fontossága miatt tesszük. Szó van itt nem csupán a hazai görög-latin philologia legégetőbb szükségletéről, egy, az összes idetartozó disciplinákat felölelő kézikönyvről, hanem általában e philologia kereteinek oly módon való kiszélesítéséről is, hogy abba a görög és latin szellemnek a történet egész folyamán, tehát a közép- és újkorban is kimutatható megnyilvánulása belevétessék, más szóval az ó-, közép- és újkori görög és latin philologia nagy egysége megalkottassék. Ez utóbbi kívánság felállításánál szerzőt két szempont vezeti: egyfelől ettől várja a görög-latin philologia időszerűbbé tételét és iránta intenzívebb érdeklődés felébresztését, másfelől maga a tudomány érdekében az antik philologia részéről nem tartja mellőzhetőnek ennek közép- és újkori folytatásait s e területeken az újabb időben létrejött figyelemreméltó mozzanatokat. Mindkét szempont e tudományok mai helyzetének mélyreható fölismeréséből fakad. Valóban, mi sem árthatott többet az ókori görög és latin tanulmányok népszerűségének, mint azon exclusiv eljárás, melylyel annak művelői csupán a „classicus” kort és ennek legkiválóbb termékeit vonták vizsgálódásuk körébe, melyekre a mai kor gyermeke olyanféle hideg bámulattal szokott tekinteni, mint mikor ködbe burkolt, jégborította hegyesúcsokat lát, mert nem érti a jelennel való kapcsolatukat, nem érzi bennük a saját életének lüktetését. Tátongó úrt érez maga és e sokszor magasztalt korszak között s egész máshonnan eredőnek tartván magát, hajlandó minden közösséget megtagadni vele. Ezt az úrt magának az antik philológiának kell kitöltenie az által, hogy kutatás tárgyává teszi az antik szellem tovasugárzását a közép- és újkoron keresztül, azon csatornákat, melyeken az antik kultúra a mai kultúra testébe leveze-

tődött s annak legfontosabb táplálékává lett. Ez értekezésben látjuk kidomborítva azt a tételt, hogy «keresztény művelődésünk forrása is görög, tehát a kereszténység nem az az athidalhatatlan úr, mely benünket az ókori görögségtől elválaszt, hanem ellenkezőleg a pogányságot és kereszténységet egyaránt magáénak valló görögség révén az a kapocs, mely jelenünket a görögség ókorához hozzá fűzi». Itt látjuk ujólag hangsúlyozva azt, hogy valamint a mai görögök ethnologiailag a régiek egyenes utódai, úgy a görög nyelv is mind e mai napig él s irodalmi formájában, a *καθαρεύουσα*-ban az ókoritól csak csekély eltérést mutat. Mindenkép a görögség nagy, önmagát conserváló erejére mutat az, hogy oly veszedelmes ellenfél, mint az Iszlám, azt a föld színéről teljesen kiirtani nem tudta. De ezenkívül mennyi mindenre mutathatnánk még rá, a mit a mai kor a görög és római geniusnak köszön. Nem szólva a mai jogrendszerrel, az irodalmi és művészeti formákról és típusokról, a bölcsészet alapvetéséről, ezuttal elég lesz csak arra utalnunk, hogy a modern nemzeti irodalmak története nem érthető meg a középkori latin és görög irodalom ismerete nélkül, a keresztény theologia és hymnusköltészet pedig itt találja meg leggazdagabb forrásait. Hogy mily hálás területe a kutatásnak a középkor, azt legjobban bizonyítja a byzantiumi philologia, mely rövidesen önállóan szervezett és életerős tudományyá nőtte ki magát s nincs már messze az idő, midőn összes disciplináiban kifejlődve, mint egyenrangú küzdőtárs fog az antik philologia mellé sorakozni (? Szerk.). A középkori latin philologia nincs még ily előrehaladott helyzetben; a szövegek legnagyobb része még kiadatlanul hever a kéziratokban, a már járultak exegesise is még sok kívánni valót hagy fenn, s a mi a legfőbb, hiányzik egy, a további kutatásra alapul szolgáló és serkentő irodalomtörténet. De a dolgok mostani állásában már ez sem várthat sokáig magára. Az egységet, mely a latin és görög philológiák ó-, közép- és újkori részei közt fennáll, senki sem vonhatja kétségbe. Ha járulnak is új elemek a középkorban az ókori örökséghez, mint pl. a göröghöz a római, orientális és keresztény elem, ezek oly módon olvadnak össze az antik szellemmel, hogy a létrejött új vegyületben mégis csak ez marad az uralkodó elem. A nyelv és az irodalmi tradíciók közössége, mely az idők folyamán csaknem változatlanul fennmaradt, alkotja a legszorosabb kapcsot ó-, és középkori görögség és latinság között. Az egység hirdetésében tudunk szerint senki még oly messzire nem ment, mint Pecz, a ki azt kívánja, hogy az az óriási területe az emberi kulturának, melyet ma rövidesen ó-, közép- és újkori görög és latin philologia névvel jelölünk, egyetlen nagy tudományyá foglaltassék össze. Elméletileg ez ellen nem lehet kifogást tenni, mert a mi összetartozott valaha a valóságban, azt a tudományban sem szabad szétforgácsolni. Hogy a gyakorlatban ez hogy fog beválni, az egészen más és nézetünk szerint ma még el nem dönthető kérdés. El nem dönthető marad mindaddig, míg a középkor ismerete teljessé nem válik, míg a középkori latin és görög philologia egész rendszere ki nem alakul. Bizonyos, hogy lesznek nehézségek, melyek az egyesítésnek útját fogják állani, a mint ezt Krumbachernek Peczhez intézett leveléből máris láthatjuk (EPHK. 1906. 4. l.), melyben ő az ó-, és középkori görög philológiák közti divortiumot, mint bevégzett tényt hangsúlyozza. Érthető dolog is, hogy a byzantiumi

philologia, mely csecsemőkorában és a létért vívott nehéz küzdelmeiben az antik philologia részéről semmi segítségben sem részesült, sőt egyenes visszautasításra talált, saját erejéből kivívott önállóságát nem hajlandó felcserélni oly szövetséggel, melyben minden bizonynyal másodrangú szerepet kellene játszania. Talán a jövőben, midőn a kölcsönös neheztelés és féltékenykedés érzése elmosódik, midőn a két testvérphilologia egymásrautaltsága mindjobban és jobban bebizonyosodik s egyiknek bűvárai mindig sűrűbben és sűrűbben lesznek kénytelenek átrándulni a másik területére és viszont, talán akkor önként, kényszerítetlenül fog megtörténni az egygyéolvasás. Ebből azonban még nem következik, hogy a görög-latin philologia tervezett kézikönyvében a közép- és újkori részek is helyet ne foglalhatnának oly mértékben, a mennyire az eddigi kutatások alapján lehetséges. Ha a különböző területek bűvárai ma még kissé feszes tartásban is állanak egymással szemben, azért az általuk megállapított eredmények igen szépen megférhetnek a könyvekben egymás mellett s nevelhetnek oly generációkat, kiknek hitvallásuk lesz e ma még különálló tudományok összetartozása. Nem kis elégtételül szolgálhat Pecznek, hogy ez a felfogás a Hinneberg által kiadott «Die Kultur der Gegenwart» cz. vállalatnak a «Die griechische und lateinische Litteratur und Sprache» cz. kötetében már is érvényre jutott. Önálló fejezetekben nyernek itt feldolgozást a középkori görög irodalomtörténet Krumbachtól, a latin irodalom áthajlása az ókorból a középkorba Nordentől, s Wackernagel és Skutsch is rövid kipillantást vetnek a két nyelv történetére az ókor határain túl.

Néhány szót még arról az encyclopædikus rendszerről, melyet Pecz, mint egyúttal a készített kézikönyv tervezetét is, értékezése végén ad. E rendszer előnye gyanánt emelhetjük ki azt, hogy könnyen áttekinthető, világos és minden ízében számol azzal a praktikus czélal, melyet szolgál. A főcsoportokat a legtermészetesebb módon, mert a legjellemzőbb és legjobban kifejeződött disciplinák szerint állapítja meg, t. i. megkülönböztet bevezető- és segéd-, nyelvi, irodalmi, vallási és művészeti, magán- és államintézményi, végül történeti disciplinákat, melyeken belül minden, az idők folyamán kialakult mellékdisciplinát lelkiismeretes gondnal igyekszik elhelyezni. Előttünk csak az nem világos, hogyan lesz lehetséges az oly sokféle aldisciplinában elágazó s annyira dús tartalmú keresztény hitet a görög mythológiával együtt 200 lapon kidolgozni? Minthogy e tudományág önállóan is pompásan szervezve van s magyar nyelvű feldolgozásai is vannak már, talán leghelyesebb volna innen, hol úgy is nagyon kényelmetlenül érezné magát, egyszerűen elhagyni. A középkori latin- és különösen a byzantiumi művészetek, numismatika, epigraphika, sigillographia és e philogiák története, a mennyiben hely jut és a mennyire mai fejlettségünk kívánatossá teszi, remélhetőleg szóba fognak jönni a megfelelő ókori disciplinák tárgyalásánál. A rendszer további kritikáját fölöslegesnek tartjuk, ámbár jól tudjuk, hogy ha épen kritizálni akarnánk, nyílnék erre itt tér és alkalom bőbeszeden. Eddigelé még olyan philologiai encyclopædiát nem alkottak, melyben hézagokat vagy kereszteződéseket, határsértéseket vagy következetlenséget könnyű szerrel föl ne lehetne fedezni. Ezt legjobban bizonyítja épen Vári Rezsőnek «A classica-philologia rendszere»

(EPhK. 1905. 1—21. és 369—383. lk.) cz. értekezése, ki itt a Wolf óta megalkotott összes encyclopædikus rendszereket vizsgálat alá veszi s kisebb-nagyobb hiányaik miatt valamennyit kifogásolja. A dolog természetében rejlik, hogy nincs és nem is lesz, mert nem is lehet soha tökéletes encyclopædikus rendszer, mert a philologiai vizsgálódás objektumai között sohasem vonhatók oly éles határvonalak, a mint azt egy philosophiailag fundált rendszer megkívánná. Nem is szólva arról, hogy vajjon egyáltalán lehetséges-e oly egységes és mégis mindent felölelő rendszert alkotni, melybe a philologia egész tartalma egyenletesen bele lenne szorítható? Nem is szólva arról, hogy rendesen más az, a ki a rendszert elméletben megalkotja s mások azok, a kik azt a gyakorlatban kidolgozzák s ily módon az egységes szempont illusorius marad. De szerencsére nem is ez a fődolog. Az egyes disciplinák szabályos és filozófikus elrendezésénél hasonlíthatatlanul fontosabb az, hogy a mi az egyes disciplinák körébe tartozik, az ben-nök tényleg és tisztességesen fel is legyen dolgozva. Erre az álláspontra helyezkedve, kissé más világításban fogjuk látni azokat a kifogásokat, melyeket Hornyánszky Gyula «A görög művelődéstörténetről» szóló értekezésében (EPhK. 1905. évf. 783—787. lk.). Pecz rendszere ellen emel. Itt többek közt az a súlyos vád hangzott el: «A mi Boeckhben túlhaladt, azt meggondolás nélkül veszi át Pecz, a mit nála Boeckh-höz viszonyítva újnak lehetne tartani, az visszaesés, pontatlanság vagy egyenes hiba Boeckh-höz viszonyítva». Egy futólagos pillantás a két rendszerre meg fog bennünket győzni arról, hogy már kiindulópont-jukban teljesen különböznek egymástól. Boeckh a philologia fogal-mából vezeti le az egyes disciplinákat filozófiai úton, Pecz adot-taknak veszi a disciplinákat s «koszorúba fűzi kényelmesnek tetsző elrendezéssel». Mások a főkategoriák, más ezeknek a tartalma és el-rendezése az egyiknél és a másiknál; de még a disciplinák száma és körülhatárolása tekintetében sem fűdi a két rendszer egymást. Hor-nyánszky álláspontjához, ki a mythológiának és kultusznak egybeol-vasztását hirdeti, közelebb áll Pecz, mint Boeckh. Míg ez utóbbi a kultuszt, mint objektív vallást a «die äussere Religion und die Kunst» főcsoportba, a mythológiát pedig, mint subjektív vallást a «das ge-samnte Wissen des klassischen Altertums» című másik főcsoportba sorozza s ezáltal e két disciplinát egymástól elvileg elválasztja, addig Pecz mindkettőt «a görög-latin philologia vallási és művészeti disci-plinái» közé sorozván, bár külön fejezetekben kívánja tárgyalni, mégis egy magasabb szempontból egyesíti. Meg kell vallanunk azonban, hogy mi nem tudjuk belátni a mythologia és kultusz teljes összeolvastá-sának sem szükséges, sem lehetséges voltát. Hagyján, ha még csak arról volna szó, hogy az istenek eredetére, hatáskörére és tetteire vonatkozó mondákhoz hozzábiggyeszszük tiszteletük módját és a reá-juk vonatkozó vallási cselekedeteket is, bárha itt körülbelül keveredés állana elő, mintha valaki megkísérelné együtt tárgyalni a poétikát, stiliztikát és rhetoricát az irodalomtörténettel. De a ki a vallási disci-plinák körét a vallási érzelmek expansivitása szerint akarná kijelölni, annak, ha következetes akar maradni, itt nem volna szabad megállá-podnia, hanem polyp módjára be kellene nyúlnia a philologia renge-teg mezejének majdnem valamennyi parcellájába s a művészetek és numismatika, az irodalom és történelem, a magán-, állami és hadi

intézmények köréből össze kellene harácsolnia mindazt, a mi a vallási érzelmekre, mint forrásra volna visszavezetendő. Ez pedig nem jelentene egyebet, mint a philologia már kifejeződött szervezetének teljes megbolygatását oly ideálokért, melyek keresztülvihetőségét a gyakorlati példák abszolút hiánya miatt legalább is kétségesnek kell tartanunk.

Jobban megokolt és a kivihetőség szempontjából is több reménnyel kecsegtet Hornyánszky második kívánsága, mely a görög és római nemzetgazdaságtannak, mint önálló disciplinának felvételére vonatkozik. E tudományág úgy tartalmi körénél, mint a rá vonatkozó kutatások előrehaladott voltánál fogva többre érdemes már, mintsem hogy a magán-intézmények szűk keretei közt foglaljon helyet. Nem szabad szem elől téveszteni azonban, hogy a mi az ókori gazdaságtörténet terén történt, az még az előmunkálatok befejezését sem jelenti; a legbecsesebb források e tekintetben, a feliratok és papyrusok részben kiadatlanul hevernek még a múzeumokban, részben nincsenek kellőleg kiaknázva. Ha vannak is figyelemreméltó útmutatások a gazdasági élet egyes ágazataiban, az egész ókort felölelő, systematikus tárgyalásnak — úgy látszik — még nem jött el az ideje a külföldön sem. Ha akadna hazánkban philologus, a ki erre sikeresen vállalkozhatnék, bizonyára a legkészségesebb támogatásra találna a szerkesztő részéről is. Csábítóan hangzik az az eszme is, hogy a társas tünemények a történetírás keretén belül sociologia néven külön tudományként csoportosíttassanak. Nézetünk szerint ez nem jelentené a történetnek, mint a tudománynak tartalmi gyarapodását, mivelhogy ez a fennmaradt emlékekkel változhatatlanul adva van, hanem csak a történet anyagának új szempontok szerint való elrendezését, illetőleg egy szempontnak, a sociologiának, a többi fölött való túlsúlyra vergődését. Készséggel elismerjük, hogy ez új történeti módszer sok érdekes megfigyelésre s talán a mozgató okok és történeti tényezők mélyebb ismeretére is vezethet, de mi ismét nem tudjuk belátni, hogy miért volna szükséges ezért egy külön tudományt alkotni az antik philologia körében. A mennyiben a sociologia önálló tudomány, csakis a philosophia körébe tartozhatik. Az alkalmazott sociologia pedig nem más, mint a történetírás egy fajtája, mely az egyoldalúság veszélye nélkül nem volna elválasztható a politikai történettől. Egyébként is a sociológiának, mint a modern kor tipikus szülöttének, első sorban modern területeken kellene érvényesülnie s életrevalóságát bebizonyítania, s csak miután itt bevált, lehetne arra gondolni, hogy az ó-korra is alkalmazzuk. Végül igen természetesnek találjuk azt is, ha Hornyánszky a philologia rendszerében önálló helyet követel a filozófia és tudományok történetének, jöllehet ezek, a mennyiben írásművekben nyilatkoznak meg, az irodalomtörténetben is kellő méltánylásra találnak. Jól tudjuk, hogy különösen, a mi a filozófiát illeti, az irodalomtörténeti tárgyalás még nem teszi fölöslegessé az önálló és rendszeres feldolgozást, melyben az emberi gondolkodás fejlődése más, idegen tényezőktől meg nem szaggatva és más, idegen szempontoktól nem komplikálva tüntethető föl. De azért mégsem járulhatunk hozzá ahhoz a lesújtó ítélethez, melyet e miatt a Pecz-féle rendszeről mond. Számolnunk kell ugyanis a rendelkezésre álló terjedelemmel. Ez korántsem oly nagy, hogy duplumokat lehetne benne adni,

hogy a filozófia történetét két ízben is lehetne benne tárgyalni. Mert nincs az általa fölvetett disciplinák közt olyan, melyet a filozófia történetének önálló, másodízbeni tárgyalása miatt el lehetne hagyni. Ott, a hol ily nagy arányú conceptio ily csekély terjedelemre kénytelen szorítkozni, természetesen beáll az a helyzet, hogy minden disciplinának, így a filozófiának is összébb kell zsugorodnia. Minden messzeágazó elméleti fejtegetés közepett nem szabad szem elől tévesztetni a gyakorlati czélt, melyet e tervezet szolgál, t. i. egy kézikönyvet, mely hivatva lesz a görög-latin philologia összes disciplináit a csak magyarul értőknek is hozzáférhetővé tenni, e tudomány számára új nemzedékeket nevelni. Ennél fontosabb, életbevágóbb feladata nincsen ma a hazai philologiának. Kisebb baj lesz, ha az elkészült kézikönyv nem fog minden követelést egyformán kielégíteni, mintha egyáltalán nem fog elkészülni. Szívből kívánjuk, hogy e szép terv fontosságát illetékes helyen belássák és megvalósításával a görög-latin philologia, mint egyike ama kapcsolatoknak, mely minket a nyugati kultúrával összeköt, biztos hajlékot nyerjen hazánkban is vész és vihar ellen, melynek felhői — sajnos — már is fenyegetőleg kezdnek tornyosulni fölötte.

(Budapest.)

DARKÓ JENŐ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Schrijnen J.: Inleiding tot de studie der vergelijkende indogermaansche taalwetenschap vooral met betrekking, tot de klassieke en germaansche talen. Lejda, 1905. 224 l.

Az indogermán összehasonlító nyelvészet óriási terjedelmű irodalmában alapvető, tudományos művek mellett jó kézikönyvekben sincs hiány a művelt nyugaton. Nálunk persze még édes-kevés az, a mi ezen a téren történt. Pedig egy olyan munka, mint az előttünk fekvő, jó szolgálatot tehetne. *Schrijnen* bevezető vezérfonalat kívánt adni az egyetemi hallgatók kezébe. Rövidre szabott, de azért minden lényegest fölkaroló könyve, mint azt a műhöz írt előszóban a jeles holland indologus, *Kern* is megjegyzi, a tudomány mai színvonalán áll. Különösen a germán és a classica-philológiával foglalkozók érdekét tartotta szem előtt. Mai napság az indo-árja nyelvészet mind inkább elterjed a classica-philologia művelőinek körében. Az az idő, mikor az ókori klasszikusok bűvára mit sem törődött az összehasonlító nyelvészet eredményeivel, és a classica-philologia ellenségesen állt szemben az összehasonlító nyelvészettel, úgymond a szerző, már szerencsésen elmúlt. Igen helyesen a vitás kérdésekkel szemben pártatlan álláspontot foglal el. Mint tankönyvíró, lehetőleg általánosan elfogadott tanokat

fejteget és céljának kitűnően megfelel. Nagy előnye a könyvnek a kimerítő bibliografia, melynek a szakember is jó hasznát veheti.

A könyvszemle után következő részben az összehasonlító nyelvtudomány nagy vonásokban megírt történetét adja. (22—36. l.)

Az ókori és középkori dilettans kísérletekkel a nyelvösszehasonlítás terén pár sorban végez. A régi görög grammatikusok közül csak az egy *Dionysios Thrax τέχνη γραμματική*-jéről emlékezik meg, a rómaiak sorából *Enniust*, *Luciliust*, *Varrót* és *Festust* említi meg. Föltűnő, hogy az indogermán nyelvészet alaptanának igazi fölfedezőjéről s a szánszkrit philologia megteremtőjéről, *Jones Vilmosról*, csak *Colebrooke*-al összefoglalva emlékezik meg, s még így sem említ meg róla többet, mint a nevét. Talán nemzeti ellenszenvnek tudható be, hogy az ó-ind philologia úttörőivel oly mostohán szokott bánni a német és a német nyomokon járó nyelvtudományi irodalom. Pedig *Schlegel* és *Bopp* angol elődjek nélkül semmire sem tudtak volna rájutni. A tört úton haladva, könnyű volt aztán nekik az úttörőket fölülműlni. Épen ilyen igazságtalan a legtöbb indogermanista a jeles dán nyelvtudóssal, *Rask*-kal szemben. *Grimm* híres nyelvtörvényét tudvalevőleg a dán nyelvű *«Undersøgelse om det gamle nordiske Sprogs Oprindelse»* (1818) című műve suggerálta. De azért *Grimm*-é lett a dicsőség és *Rask* neve jóformán feledésbe ment.

A harmadik részben a nyelvek osztályozásáról, a nyelv eredetéről és az árja nép őshazájának kérdéséről szól, jól összefoglalva az ide vágó kutatások főbb eredményeit. Pontos tárgymutató zárja be az igen praktikus szerkesztett kézikönyvet.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

Index Phædranus Adolphi Cinquini Ph. D. Mediolani. Ulricus Hoepli edidit MCMV. 8-r. 87 l. Ára 3-50 L.

Phædrust lexicalis tekintetben már több ízben földolgozták s így joggal kérdezhetjük, vajjon az új munka nyújt-e oly szempon- tot, mely neki létjogosultságot ad. Erre nézve már eleve is ki- jelenthetjük, hogy a szerző nem végzett haszontalan munkát, mert hiszen elődei egy már meglehetősen avult kivételtől eltekintve, jó- formán mind iskolai célra szánták munkáikat. Cinquini viszont a Phædrus-kutatóknak akar segédeszközt nyújtani. Az Indexnek alapul az 1878-ban Teubnernél megjelent Müller Lucianus-féle szöveg szol- gált; mi a kiadás elterjedt és tekintélynek elismert voltánál fogva csakis helyesnek mondható. Mindamellett meg kell állapítanunk, hogy az Indexnek talán egyetlen hibája a szavak írásában mutatkozó követ- kezetlenség és tétovázás, noha ez a Müller szövegéhez való föltétlen ragaszkodásban leli magyarázatát. S bár Cinquini kijelenti, hogy «ei

(Muellero) me ita addixi, ut ne ea quidem reicerem, quæ non recte a Muellero scribi hodie inter omnes constat, annyira talán mégis függetleníthette volna magát, hogy *adfirmat* mellett nem kellett volna külön regisztrálnia az *affirmaretet*, avagy *commendat* mellett a *commendari* czímszót pusztán a Mueller-vétette írásbeli következetlenség folytán. Vagy ha egyszer *cena*-t és *paulo*-t fogadta el, ne írjon máskor *coenat*-ot és *paullo*-t. Ha e mellett még megemlítjük, hogy nem ártott volna a metrikailag ingadozó szótagoknál azok értékét minden alkalommal föltüntetni, kimerítettük a fölhozható hiányokat. Az említett külsőleges kifogásokkal szemben a munka a jó Index minden előnyös tulajdonságával rendelkezik. Különösen elismeréssel adózunk az idézetek pontosságáért, mely, a mennyiben módunkban volt ellenőrizni, semmi kívánni valót nem hágy fönn. Nemkülömben méltánylást érdemel a szerkesztő azon törekvése, hogy minden szerkesztésbeli és nyomdai fogást fölhasznált a munkának minél áttekinthetőbbé, kezelhetőbbé tétele céljából, nem is említve, hogy sajtóhibát a munkában nem találtunk. Fölsorolhatnók még egynehány jó tulajdonságát, e helyett azonban inkább végső benyomásként kijelentjük, hogy kitűzött céljának megfelel és a ki használja, föltétlenül reá bízhatja magát.

(Budapest.)

PÉCSY BÉLA.

Pasquale Parisi: Compendio di letteratura universale. Milano, U. Hoepli, 1906. VIII+391 l. Ára kötve 3 L.

Huszonötíves kis kötetben összefoglalni az egész világ irodalmának fejlődését — és ez volt Parisi célja — olyan föladat, a melyet az ember nem gondol másként megvalósíthatónak, mint hogy a szerző a világirodalom jelenségeinek betűsoros lexikonát időrendbe szedi. Parisi ennél jóval többet nyújt. Nemcsak az egyes fontosabb munkákat jellemzi, hanem itt-ott magukat az írókat és irodalmi irányokat is. Hogy nem a saját ítéleteit mondja ki, sőt nem is monografiákra támaszkodik, hanem az illető irodalmak rövidre fogott, kézikönyvszerű ismertetéseire, az természetes, de az is kétségtelen, hogy így tudományos értéket sem a szerző, sem mi nem tulajdoníthatunk munkájának. Épen azért nem is kutatjuk tévedéseit, botlásait, hiányait, hanem elvi álláspontjának fogyatékoságaira mutatunk rá.

Beosztása kissé ósdi, századok szerint tekinti át az irodalmat, és nehézkes, mert nem különíti el az egyes nemzeti irodalmakat, hanem a nélkül, hogy kapcsolatukat megkeresné, beosztja minden nép irodalmát az egyes századok fiókjaiba. Az irodalom fejlődésének régebbi korszakait, körülbelül a XVII. századig, elég arányosan tárgyalja, és nem enged teret nemzeti elfogultságának, nem szentel az

olasz írásművek ismertetésének több helyet, mint a mennyi jogosan megilletné. Az újabb irodalom tárgyalásánál azonban ez a helyes egyensúly fölbillen, s az olasz munkák méltatása mind nagyobb teret foglal el. Aránytalanul sok figyelmet szentel Parisi a prózai, különösen a tudományos munkák ismertetésének, a mi az ilyen szűkre szabott könyvben már azért is kétes értékű vállalkozás, mert a tudományos gondolkodás nagy irányait és eredményeit még csak meg sem érintheti.

A *Compendio* foglalkozik a magyar irodalommal is, de mint a külföldi irodalomtörténeti munkákban általában, ha nem magyar tudós írja a magyar részt, nincs sok köszönet benne. Volt ugyan a körülményekhez képest eléggé használható forrásmunkája, *Zigány Árpádnak* 1882-ben megjelent *Letteratura ungherese* cz. kompilációja,¹⁾ és azt is örömmel látjuk, hogy még az olasz temperamentumnak is becsületére váló lelkesedéssel beszél irodalmunkról meg nemzeti küzdelmeinkről, de valóban nem tudjuk, ne vessünk-e vagy bosszankodjunk azon a végtelen könnyelműségen, a melylyel — szerényen szólva — ötszáz éves irodalmunkat tárgyalja. Nem arra czélzok, hogy e 11 lapnyi szövegben az okos fejtegetések, találó megjegyzések köré fölös számmal csoportosulnak értelmetlen kijelentések, alaptalan ítéletek,²⁾ hanem arra az állításúra, hogy a magyar irodalom «a XIX. század közepéig szegény volt eszmékben és nevekben», mert addig «a kormány a német nyelvet használta és ezt parancsolta rá az iskolákra is». (338. l.) Ennek a balvéleménynek természetes következménye, hogy a magyar irodalom első jelenségei Parisi szerint Kisfaludy Károly drámái. Innen kezdve azután elég részletesen szól irodalmunkról, csak úgy hinti a pazar dícséreteket, úgy hogy mikor Kemény Zsigmonddal lezárja ennek a bámulatosan gazdag korszaknak méltatását, nem tudja megállni, hogy ne vonja be a dicsőség glóriájával nemzetünket, mivel «egy pár év alatt

¹⁾ Hogy Zigány művét fölhasználta, az természetes; inkább azon csodálkozunk, hogy egyes részleteket máshonnan merített. Érdekes ebből a szempontból összevetni azt a jellemzést, a mit Hugó Károlyról adnak (Zigány i. m. 215—216, Parisi 345. l.). Úgy látszik, használta Scherr *Illustrierte Geschichte der Weltliteratur*-ját is. (Említi a források között.)

²⁾ A hiányokról (Teleki László, Jókai s az egész újabb irodalom Gyulaival, Léwayval, Szász Károlylyal, Csikyvel) nem is szólva, egy-két érdekesebb adat: Kisfaludy Károly mint a forradalom irodalmának képviselője; a Zalán futásában emberfölötti fájdalommal siratja a költő a hanyatlás korszakait (!); az Augsburgi ütközet: *La battaglia d'Absburgo*; Bajza a líra atyamestere; Arany legkiválóbb alkotásai: Az elveszett alkotmány és a Toldi; Keménytől csak a Gyulai Pált, Szigligetitől csak a legelső kísérletét, a Megjátszott cselek-et említi (ezt is helytelenül *Intrighi s'atati*-nak fordítva *Intrighi stormati* helyett stb. stb.).

elérte azt a célzt, a melyet a többi népek csak hosszú századok előkészítő munkássága után tudtak megvalósítani». (348—349. l.)

Ha meggondoljuk, hogy Parisi előtt egy olasz nyelvű magyar irodalomtörténet volt, mikor ezeket a sorokat írta: nem dicsérhetjük az olasz tudós alaposságát és lelkiismeretességét.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Vigilio Inama: Antichità Greche, pubbliche, sacre e private.

(Manuali Hoepli.) U. Hoepli, Milano, 1906. Kis 8-r. XXV, 224 l. 19 táblával és 8 szöveg közti képpel. Kötve 2:50 L.

A Hoepli-féle kézikönyveknek ez a legújabb kötete a következő beosztással tárgyalja a görög «régiségek» anyagát: I. A homerosi kor intézményei. II. Állami intézmények: Attika és Athén (Alkotmány, hivatalok, jogügy, pénzügy, rendőrség, hadügy); Lakonia és Sparta; Kréta; Gyarmatok. III. Vallási intézmények (szentélyek, oltárok; papok és jósök; ima, áldozat; fogadalmi ajándékok; jóslóhelyek, miszteriumok; ünnepek). IV. Magánélet (család, nevelés, a ház és fölszerelése, ruházat; foglalkozások, ipar, kereskedelem; játék és szórakozás; utazás; orvosok; temetés). Ezen, tisztán gyakorlati szempontok alapján eszközölt csoportosítás keretében megkapjuk a görögök nyilvános és magán életének teljes rajzát, kimerítőbben, jobban és élvezhetőbben, mint akármely magyar nyelven megjelent régiségtanban. Hazai, hasonló tárgyú kézikönyveink rendszeren német munkák többé-kevésbbé szabad átültetésére vagy kivonatolására szorítkoznak; az anyagot számtalan paragrafusra aprózzák el, előadásuk pedig annyira száraz és unalmas, hogy e könyvek elolvasása valóságos kín s hogy sajnálnunk kell a tanulókat, kik ezekből a könyvekből kénytelenek a görögök életével megismerkedni.

Inama a kutatás újabb eredményeit is értékesíti, ez az első kis régiségtan, melyben szó esik a görög művelődés őskoráról, mely nem kezdődik Homeros-szal s pusztán annak költeményeiből ismerteti a görögség első intézményeit, hanem tud arról, hogy már Homeros előtt magas kultúra virágzott Görögországban s ily módon megadja az Ilias és Odysseiának művelődéstörténeti hátterét. A könyv egyes fejezetei arról tanuskodnak, hogy szerző a régiségtani irodalomban jártas, hogy nem merít másodkézből; így aztán oly dolgokról is (pl. orvosok, utazás, Kréta, gyarmatok stb.) olvashatunk nála, melyek más hasonló könyvecskében nincsenek tárgyalva, sőt a szokásos címek alatt is pontosabban és rendszeren sokkal bővebben, ott meg, a hol biztosat nem tudunk (I. a «temetés»-nél), óvatosabban szól az intézményekről, mint társai. Csak a színházi régiségekkel bánik mostohán, a színház leírása egészen hiányzik; szükséges volna azonkívül egy kis tájékoztató a régi mértékek-

ról. — Az előadás világos és élvezetes; a szerző nem szorítkozik arra, hogy tényeknek végnélkül való felsorolását adja, hanem közbe elmélik, egy-egy szokásnak magyarázatát adja, összehasonlítást tesz a mostani állapotokkal, vagy a leletekre való utalással világítja meg szavait.

A milyen jó a szövegek, annyira hiányos, elégtelen illusztrálása: 27, nem is kifogástalan módon megválogatott képpel lehetetlenség akár csak a legszükségesebb dolgoknak szemléltetése; ezen a bajon egy új kiadás alkalmával okvetetlenül segíteni kell. Dícséretet érdemel azonban a könyv technikai kiállítása: papirosa és tiszta, szép nyomása például szolgálhatna kiadóinknak.

(Budapest.)

LÁNG NÁNDOR.

VEGYESEK.

-- A Budapesti Philologiai Társaság 1906. évi márczius hó 14-én *főolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Dézsi Lajos*: Leucippe és Clitophon széphistoriája.

2. *Vértesy Jenő*: Hugo Viktor egy posthumus költeménye.

A felolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Heinrich Gusztáv elnöklése alatt jelen voltak: Vári első titkár, Császár és Láng szerkesztők, Cserép, Dézsi, Finály, Gyulai, Incze, Katona, Kempf, Némethy, Schmidt H., Schmidt J., Székely, Váczy, Wirth vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. A bevételek összege január 1-től 4138.32 K, a kiadásoké 2285.10 K; az alapítványok összege 4206 K, ebből értékpapírokban 4045.95 K, postatakarékpénztárban 160.05 K.

2. Új rendes tagok 1906-tól: Birkás Géza dr. budapesti főreáliskolai és Garzó Béla dr. kecskeméti ev. ref. főgimn. tanárok (aj. Császár), Kallós Ede dr. és 1907-től Varga Gábor csurgói ev. ref. főgimn. tanár (aj. Láng).

3. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Kazinczy és a debreczeniek. Kazinczy levelezéseinek egyre szaporodó kötetei a maguk bizalmas adataival lehetővé teszik, hogy megismerjük, miként gondolkodott a széphalmi mester korának legismertebb férfiairól. De hogy hogyan gondolkodott róla a világ, arra a kérdésre nem ad természetesen feleletet a «Levelezés». A tiszántúli ref. egyházkerület levéltárában van azonban egy napló (Héczei Dániel, *Diarium et itinerarium* 1790. 42 lapos kézirat), a mely viszont Kazinczyt mutatja be idegen emberek világotjárásában. Nem objektív a kép, hiszen Kazinczy ellenesei, a debreczeniek közül való volt, a ki följegyezte, de érdemesnek tartjuk közölni.

Ezt a naplót Héczei Dániel péteri pap írta 1790-ben, a ki az 1790. évi híres diátán jelen volt két paptársával, hogy a református papok

némely ügyét ott előmozdítsa. Elmentek Bécsbe is, onnan 1790. okt. 5-én érkeztek vissza Pestre, hol a «Fejér farkas» című vendéglőben szállottak meg. A napló megfelelő része így hangzik: «Ott valánk harmadnapig. Ugyanazon vendég fogadóba voltak a Kazinczyak, hárman, Ferencz, Dienes és még harmadik, a kik mind rendetlen emberek voltak. 10-a octóbris ebédünk az ebédlő házba nagy asztalnál, tele volt gróf, báró s más rendű emberekkel. Kazinczy Ferencz az étel kezdetivel kezdi előhozni Keresztelő János sáskáját, azután a Sámson rókáit, s egyebet, mind belé sül. Végre említi Woltair (így!) egy munkáját, melybe leginkább gyönyörködik. Azt hallja Kapuvári úr (pápista) és mondja: „Csuda gusztusa van az úrnak, holott annál becstelenebb munkája sincs Woltairnak, én egyszer olvastam, de soha többé nem, mert keresztyén lélek és emberséges humor utálja!” Még tovább Kazinczy Ferencz: „Én, — úgymond, — becsülöm a derék embereket akarmi valláson legyenek, török vagy keresztyén, akár egri, akár hová való püspök, egyaránt, ha derék ember!” Felváltja a Kapuvári úr és mondja: „Én pedig úgy tartom, hogy a mely pap engemet vezet az örökké való ságra, mind tanításával, mind példaadásával, azt tartozom mások felett becsülni és ez tagadhatlan kötelessége minden okos és jólelkű embernek. Az úr pedig, látom azt se tudja, hogy az egri püspök egy nagy phantasta. Punctum! Ez a Kapuvári úr pedig créczi (?) professor vala és Meszlényiánus successor, mely familiát én esmértem ott gyermek koromba és kedvesen vette, hogy említém magamat előtte, mert kérdeni kelle, mint egy tanult embert, hova való lenne.»

Hécei tehát Kapuvári pártjára állott, vele egy nézetten volt, ezért mondja, hogy fejtegetéseibe Kazinczy «belesült». Elismerésül még ismeretiséget is köt Kapuvárral. A vita eredményéről pedig azt írja, hogy abban Kazinczy vereséget szenvedett. Ezt írja Hécei: «Már ekkor Ferencz úr cum longo naso evasit e refectorio.» Kazinczynak tehát hosszú orral kellett távoznia.

Egy másik eset meg 1835-ben történt. Ugyanis Kazinczy Ferencz özevgye levelet írt a tiszántúli ref. egyházkerület főkurátorához, melyben «férjének némely levelezését és kézirati gyűjteményét több darabban» felajánlotta, hogy az egyházkerület vegye meg a debreczeni kollégium könyvtára számára. Az egyházkerületi gyűlés, bizonyosan a debreczeni kollégium tanárainak meghallgatásával, foglalkozott ezen ügygyel és határozatot is hozott. Úgy látszik, hogy Kazinczy eszméitől még mindig idegenkedtek, mert a határozat azt mondja, hogy «ezen levelezések és gyűjtemények több tekintetben becsek, de nem közhasználatra valóknak találtattak». E levelek tartalmától tehát féltették a kollégium szellemét. Hivatkoztak a határozatban még arra is, hogy «az iskolai könyvtár csekély jövedelmei csak olyanok megszerzésére vannak rendeltetve, melyek a tanítók és tanulók hasznára vannak».¹⁾

E két adat érdekesen egészíti ki egymást. Az elsőből megtudjuk, hogy a XIX. század első felében milyen véleménynyel volt Kazinczy néze

¹⁾ Tiszántúli ev. ref. egyházkerületi jegyzőkönyv 1835. évi 65. pont.

teiről a nagy alföldi magyarság, a másodikból pedig kitűnik, hogy a Kazinczy eszméitől való idegenkedés Debreczenben hagyományképen élt még 1835-ben.

(Debreczen.)

BARCSA JÁNOS.

— Az ember tragédiája és Arany János egyik balladája. Az ember tragédiájának egy olyan *részletéről* akarok szólni, a mely talán öntudatlanul került Arany gondolatvilágába, hogy azt megtermékenyítse. A mint tudjuk, Madách Az ember tragédiáját 1861-ben Arany Jánosnak küldte bírálatra. A mély gondolatokat tartalmazó mű hatása alól Arany János sem vonhatta ki magát, és érdekes volna áttanulmányozni a 60-as években írt költeményeit abból a szempontból, milyen hatással volt rá Madách.

Jelenleg csak egy nagyon szembeszökő példát említek fel, a mely tudtommal az összes ismertetők figyelmét elkerülte. Az ember tragédiájának tizenegyedik színe azzal végződik, hogy az élettől megundorodott, a fáradságtól kimerült tömeg egyenkint ugrik bele a mélységbe, hogy a megutált, hazug életet eldobja magától, Éva kivételével, mert ő ledobja magáról, a mi földi, és a magasba emelkedik. Ebben a jelenetben találhatjuk meg a *Hídavatásnak* csiráját. A mindenét elvesztő fiú szomorú gondolatokba merülve áll az újonnan felszentelt hídon és megjelennek előtte az öngyilkosok típusai. Beszédjük sok tekintetben megegyezik Madách szereplőinek szavaival; a helyzet pedig nagyon magán viseli az Ember tragédiája tizenegyedik színének hatását. Madáchnál természetesen csak azok követhetik el az öngyilkosságot, kik szereplők voltak: Arany megnövelheti az öngyilkosok táborát mindazokkal, a kik öngyilkosságot szoktak követni. Ha egymás mellé állítjuk a két jelenetet, azonnal világossakká válnak szavaim mindenki előtt. Lássuk előbb a tizenegyedik szín végső részletét!

- A bábjátékos:* Én a komédiát lejátéztam,
Mulattattam, de nem mulattam.
- A korecsmáros:* Kiitta mindenik borát,
Vendégeim, jó éjtszakát!
- A kis lány:* Kis ibolyáim mind elkeltek,
Majd újak síromon teremnek.
- Czigányasszony:* Jövőjét vágyini látta minden:
S szemét behúnyja most ijedten.
- Lovel:* Kincsem nem nyújta boldogságot:
S most ingyen nyugalmat talállok.
- Munkás:* A hét letelt, a szombat-est itt,
Kinyugszom végre fáradalmit.
- Tanuló:* Álmodtam szépet — felzavartak,
Szép álom, jój, most már folytatlak.
- Katona:* Hivém, derék vagyok nagyon,
S egy rossz gödörben megbukom.
- Kéjhölgy:* A mámor elszállt, a festék lement,
Itt oly hideg van: jobb-e odalent?

Az elítélt: Maradj, bilincs, a hitvány por felett,
Más törvényt sejték e küszöb megett.
A nyegle: Egymást szedtük rá azzal, hogy tudunk:
Most a valónál mind elámulunk.

Aranynál egymás után szintén megjelennek az öngyilkosok és elmondják, mi vitte őket végzetes tetteikre.

«Jerünk! . . . ki kezdje? a galamb-pár!»
Fehérben ifju és leány
Ölelkezik s a hídon van már:
«Egymásé a halál után!»
S buknak, — mint egykor igazán.

Taps várja. — «Most a millióson
Van a sor: bátran öregem!»
«Ha megszökött minden adósom:
Így szököni tisztesebb nekem!»
S elsimul a víz tükre lenn.

Hivatlanul is, jönnek aztán
A harmadik, a negyedik:
«Én a quaternót elszalasztám!»
«Én a becsületet — pedig
Viseltem négy évtizedig.»

S kört körre hány a barna hullám
A mint letűnnek itt, vagy ott,
Jön egy fiú: «én most tanulám
Az *első*: pénzem elfogyott:
Nem adtak: ugrom hát nagyot!»

Egy tisztos agg fehér szakállal
Lassan a hídra vánszorog:
«Hordozta ez, míg birta vállal
A létet: mégis nyomorog!»
Fogadd be nyílt örvény-torok!

Unalmas arcz, félig kifestve —
Egy úri nő lomhán ki-kel:
«Ah, kínos élet: reggel, estve,
Öltözni és vetkezni kell!»
Ezt is hullámok nyelik el.

Még nem fejeződik be a sor. Megjelenik a magát hadvezérnek képzelő bolond, a mesterétől rettegő inas, az élvezni már nem tudó gazdag, az elhagyott menyasszony. A sort folytatják az amerikai párbajt vívott ifjú, a bukott leány, majd végtelen, összeolvadó tömege a többi öngyilkosnak. Arany csak azokat említi külön-külön, kik egy-egy olyan csoportnak képviselői, mely százával adja az öngyilkosokat.

A mint látjuk, az egész költemény concepcióján és részleteiben félreismerhetetlen Madách hatása, bár valódi átvételről nem beszélhetünk.

(Dés.)

LENGYEL MIKLÓS,

— «Zur Überlieferung mittelgriechischer Taktiker» czímmel Vári Rezső német nyelven a Byzantinische Zeitschrift XV. [1906.] évf.-a 47—87. lapjain közli azt az értekezését, melyet a BPhT. múlt évi decz.-i ülésén bemutatott. Értekezése két részből áll: az elsőben Böles Leo Taktikájának egy fejezetét hasonlítja össze az ú. n. Maurikios-féle Taktikának firenzei és milanói fogalmazványaiival s kapcsolatosan ezzel a Konstantinos-féle Taktikához való viszonyát tárgyalja; vizsgálódásai végén arra az eredményre jut, hogy a Konstantinos-féle Taktika nem egyéb, mint negyedik recensiója a Leo-féle Taktikának, tehát külön irodalomtörténeti tárgyalásra nem érdemes. A második részben egy polemiát visz a német szakközönség elé, mely néhány évvel ezelőtt Akadémiánkban zajlott le. Kifejti, hogy Gyomlay Gyulának az a tétele, mely az ú. n. Maurikios-féle Taktikát a VI. század vége felé uralkodó Maurikios császár idejébe helyezi, nem új, mint értekezésének olvasói gondolnák, mert Zachariæ von Lingenthal és Richard Förster is ezt hangoztatták — s a milanói ismeretlen recensio segítségével bebizonyítja, hogy a Maurikios név csak e Leónál későbbi fogalmazással kapcsolatban van hagyományozva. Csoportosítja a Zachariæ-Förster-Gyomlay-féle érveket s ezeknek ellenérveket szegez szembe. A milanói codexben foglalt epigrammák alapján arra a következtetésre jut, hogy Urbikios volt az első gyűjtője a hadi iratoknak, Basilios Patrikios a harmadik, Niképhoros Uranos a negyedik; időrendben a második talán Leo Philosophus volt.

— Karl Hoyer, Zur Einführung in die Goethe-Literatur. E kis füzetnek (71. l., megj. Gelfenkirchenben, 1904.) célja a műveltek szélesebb köreit a Goethe-kutatás eredményeivel megismertetni és így a költőt életében és működésében közelebb hozni nemzetéhez. Hogy ilyen könyvre szükség van, nem kell külön hangoztatni. Nem mintha az ide vonatkozó bibliografiai összeállításokban hiány volna: Goedeke «Grundriss»-ének IV.² k. (§. 234—246.) pontos jegyzékét adja a Goethe-irodalomnak 1894-ig, a további irodalom pedig megtalálható a «Jahresberichte für neuere deutsche Literaturgeschichte» és még inkább a «Goethe-Jahrbuch» egyes köteteiben. De ebben az óriási tömegben valóban csak az igazodhatik el a kellő biztonsággal, időpazarlás és csalódások nélkül, a ki speciálisan a Goethe-philologia szolgálatában munkálkodik. Mindenki más haszonnal forgathatja Hoyer dolgozatát, mely a Goethe-irodalom fontosabb termékeinek rövid ismertetésével kényelmesen nyomára vezet annak, a mire ebben vagy abban a kérdésben, ilyen vagy olyan szempontból szükségünk van. Persze nem állítható, hogy a szerző minden egyes értekezése kifogástalan volna, de bizonyos, hogy füzetjéből nem hiányzik semmi, a minnek a nem speciálisan Goethe-philologusra nézve nagyobb jelentősége volna. Más tekintetben is tanulságos Hoyer munkája: mivel az egyes fejezetekben a művek ismertetésében kronologiailag jár el, mintegy vázlatát kapjuk a Goethe-philologia keletkezésének és fejlődésének. A középiskolai német nyelvi tanítás is hasznát veheti e könyvecskének.

(Budapest.)

BLEYER JAKAB.

— Népmívelés. Ezen cím alatt indult meg legújabbán egy pedagógiai folyóirat. Szerkesztői Bárczy István és Weszely Ödön. Az első füzet, mint kettős szám, már meg is jelent 11 íven, s erősen magán viseli a mutatóvényszám bélyegét. Nemcsak sok, hanem sokféle cikk olvasható benne, s írók is igen különböző körből kerültek ki. A szakembereken kívül, köztük egy pár kiváló tudósunk (Fináczy Ernő, Riedl Frigyes, Kármán Mór), ismert nevű szépírók is szolgáltatnak apróbb értekezéseket, mondhatnók újságcikkeket. Az első füzet gazdagsága és változatossága mindenesetre a szerkesztők agilitását bizonyítja, s rátermettségükről is, hiszszük, bizonyosságot fognak szolgáltatni a további füzetek, melyek a közép- és felső oktatás kivételével föl fogják ölelni a közoktatás minden többi ágát, a kisdidóvást, népiskolát, polgári iskolát, továbbképző iskolákat, tanítóképzést és fölntöttek művelését, s a mint ez az első szám is mutatja, a szerkesztők különös gondot fordítanak arra, hogy a hazai és külföldi pedagógiai eseményekről röviden, de azért alaposan és szakszerűen tájékoztassa az olvasót. A folyóirat szépen van kiállítva, de ára kissé magas: 20 K (pedagógusoknak 16 K), a mi azonban, reméljük, nem szolgál akadályul, hogy új lapársunk hosszú és sikerekben gazdag pályát fusson meg.

— Helyreigazítás. Az EphK. márcziusi füzetében (253. l.) k. i. Fejes Áron *A magyar helyesírás* című füzetét ismerteti. A mit a füzetről mond, az igaz, de bírálata még sem objektív, mert a munkának csak jó oldalaira mutat rá, az árnyék-oldalait egészen mellőzi és mivel párhuzamba állítja a többi hasonló füzetrel, nemcsak Fejes munkájával szemben, hanem a többiekkel is igazságtalan. Nincs helyünk, hogy sorra vegyük egyenként botlásait, csak a legfontosabbat, a szómutató megbízhatatlanságát említjük. Igaz, hogy vagy 4500 szót közöl, de sokat *egészen helytelenül*. A *hinni* ige felszólító módja szerinte *higgyen*, a *lőni*-é *lőjjön*, a *szólni*-é *szőjjön*, holott Simonyinak felhivatalos helyesírási szabályai szerint e három ige felszólító módja: *higgyen*, *lőjön*, *szőjön*. Az intézetek nevét, ha két vagy több szóból állanak, szerinte másképen kell írni a címében, mint a szövegben, ott nagy betűkkel, itt kötőjellel (*Kisfaludy Társaság* és a *Kisfaludy-társaság*). Szabálya megfelel ugyan a közszokásnak, de ellentétben van a min. rendelet utasításával. Balassa József, a kinek helyesírási szabályai című füzetéről szintén megemlékszik a bíráló, arról értesít, hogy az a pár szó is téves, a mit az ő munkájáról mond, a nélkül van odavetve, hogy az ő helyesírási szabályait látta volna. Füzetének első kiadása ugyanis még 1902-ben jelent meg, egy évvel a min. rendelet kibocsátása előtt, s a második kiadása csak átdolgozása az elsőnek, továbbá az sem igaz, hogy az ő füzeté a min. rendeletet paragrafusok szerint közli és interpretálja. Szerk.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek. A *Budapesten* megjelenteknél a hely, az 1905-ben megjelenteknél az év, a *nagy* 8-rétűeknél az alak nincs jelölve.

Kunfi Zsigmond, A francia kulturharcz. (A *Huszdik Század* könyvtára.) Deutsch Zsigmond. 72 l. 1*20 K.

Oklevél-szótár, Magyar. Szerkesztette Zolnai Gyula. 13. füzet. Hornyánszky Viktor. 961—1040. hasáb. 1*50 K.

Reformja, A középiskola. (A *Huszdik Század* könyvtára 12.) Deutsch Zsigmond és társa. 269 l. (A teljes mű ára 6 K.)

Regényírók, Magyar. II—III. sorozat. Képekkel. Franklin. Ismertetését l. jelen füzet 301. s k. lapjain.

4. Gaál József, Szirmay Ilona. XII+293 l.

10. 11. Jósika Miklós, A csehek Magyarországon. I. k. VIII+268 l. II. k. 352 l.

21. Jókai Mór, Az új földesúr. XII+345 l.
 44. 45. Iványi Ödön, A püspök atyafisága. I. k. VIII+235 l. II. k. 269 l.
 46. Tolnai Lajos, A báróné ténsasszony. VIII+346 l.
 53. Justh Zsigmond, A pénz legendája. Gányó Julea. VIII+246 l.
 55. Herczeg Ferencz, Pogányok. VIII+293 l.
 58. Rákosi Viktor, Elnémult harangok. VIII+300 l.
 *Siegescu József, dr., A román helyesírás története. Pfeifer, 282 l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

- Hume, M.*, Spanish influence on English literature. London, Nash. (340 l.) 7 Sh. 6 p.
Johnson's, Ben, every man in his humor, reprinted from the quarto 1601, by W. Bang and W. W. Greg. Leipzig, O. Harrasowitz. (88 l.) 4.80 M.
Koepfel, E., Studien über Shakespeare's Wirkung auf zeitgenössische Dramatiker. Leipzig, O. Harrasowitz. (IX, 103 l.) 5.60 M.
Köhut, A., Friedrich Schiller als Humorist. Gr. Lichterfelde, E. Eiselt. (VII, 157 l.) 2 M.
Kúnos, Dr. I., Türkische Volksmärchen aus Stambul. Gesammelt, übers. u. eingeleitet. Leiden, E. J. Brill. (XXXII, 410 l.) 7 M.
Landberg, Comte de, Études sur les dialectes de l'Arabie méridionale. Vol. II. Datinah. Première partie: Textes et traduction. Leiden, Brill. (475 l.) 8 M.
Lichtenberger, H., Heinrich Heine als Denker. Übers. von Frd. v. Oppeln Bronikowski. Dresden, C. Reissner. (VIII, 312 l.) 5 M.
Ludwig, A., Das Urteil über Schiller im 19. Jahrh. Eine Revision seines Processes. Bonn, F. Cohen. (113 l.) 2 M.
Maddalena, E., Moratin e Goldoni. Capodistria. Cobol & Priora. (10 l.) 50 f.
Mauch, Th., Schiller-Anekdoten. Charakterzüge u. Anekdoten. Stuttgart, R. Lutz. (VII, 308 l.) 2.50 M.
Mauerhof, E., Shakespeare Probleme. Kempten, I. Kösel. (VII, 312 l.) 4.50 M.
Meillet, A., Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. II. partie. Paris, Bouillon. (XVII, 443 l.) 12.50 Fr.
Meyer, R. M., Goethe. Dritte vermehrte Auflage. Zwei Bände. Berlin, 1905. Ernst Hofmann & Co. (XIX, 448; XX, 463 l.) 12 M.
Meyer-Rinteln, W., Die Schöpfung der Sprache. Leipzig, F. W. Grunov. (XVI, 256 l.) 5 M.
Müller-Ems, R., Otto Ludwigs Erzählungskunst. Berlin, A. Kohler. (128 l.) 2.50 M.
Nieman, G., Die Dialogliteratur der Reformationszeit nach ihrer Entstehung u. Entwicklung. Eine literarhistor. Studie. Leipzig, R. Voigtländer. (III, 92 l.) 3.60 M.
Oswald, H., Schiller-Brewier. Berlin, Schuster u. Löffler. (Kis 8-r. 192 l.) 3 M.
Palaestra, Untersuchungen u. Texte aus der deutschen u. engl. Philologie. Hrsg. v. Alois Brandl, Gust. Roethe u. Erich Schmidt. Berlin, Mayer u. Müller. (VIII, 365 l.) 10 M.
 Grundriss der germanischen *Philologie*. Hrsg. v. H. Paul. 2. verb. u. verm. Aufl. II. Bd. 2. Abtlg: Metrik. Strassburg, K. J. Trübner. (legn. 8-r. III, 259 l.) 4 M.
Pissin, R., Otto Heinrich Graf v. Loeben (Isidorus Orientalis). Sein Leben u. seine Werke. Berlin, B. Behr's Verl. (326 l.) 8 M.

Plan, P. P., Les éditions de Rabelais de 1532 à 1711. Catalogue raisonné, descriptif et figuré. Avec 166 facsimiles (titres, variantes, pages de texte, portraits). Paris, Impr. nationale. (XIII, 280 l.) 3·50 Fr.

Fopovici, J., Rumänische Dialekte. I. Die Dialekte der Muntenă u. Pádureni im Hunyader Komitat. Halle, M. Niemeyer. (XI, 168 l.) 4 M.

Pradels, M. D., Emanuel Geibel u. die französische Lyrik. Münster, H. Schöning. (VIII, 170 l.) 2·80 M.

Risberg, B., Den svenska versens teori. Prosodiska och metriska undersökningar. 1. afdeln: Rytmiik och prosodik. Stockholm. Aktiebolaget Ljus. (76 l.)

Robert, C., Phraséologie française. Répertoire systématique de proverbes, dictions et locutions idiomatiques. Gröningen. Wolters. 3·90 Forint.

Roorda, T., Javaansch Brievenboek, naar handschriften uitgegeven 3e druk, vermeerderd door A. C. Vreede. Leiden. (492 l.) 5·50 Forint.

Bouge, J., Erläuterungen zu Friedrich Schlegels Lucinde. Halle, M. Niemeyer. (Lex. 8-r. 137 l.) 4 M.

Saga-Bibliothek, altnordische. Hrsg. v. Gust. Cederschöld, Hugo Gering u. Eug. Mogk. Halle, M. Niemeyer. 11 füzet. (IV, 144 l.) 5 M.

Sainte-Beuve et M. et Mme I. Olivier., Correspondance inédite. Publ. par Mme Bertrand. Introduction et notes de L. Séché. Paris, Société du Mercure de France. Olivier arczképével. (514 l.) 3·50 Fr.

The Brhad devatā attributed to *Saunaka*. A summary of the deities and myths of the Rig-Veda. Critically ed. by A. A. Macdoniel. Part I.: Introduction and text and appendices. Part II.: Translation and notes. Cambridge Mass. Harvard University. (VII+105, V+112 l.) 3 dollár.

Schillers Flucht v. Stuttgart u. Aufenthalt in Mannheim von 1782 bis 1785. Neu hrsg. v. Hans Hoffmann. Berlin, B. Behr. (XVII, 167 l.) 3 M.

Squire, C., Mythology of British Islands. Intro. to Celtic myth., legend, poetry, romance. London, Blackie. (456 l.) 12 Sh. 6 p.

The *Sranta-Sūtra* of Drāhyāyana, with the commentary of Dhanvin. Edited by J. N. Renter. Part. I. London, Luzac és Co. (216, 4 l.) 10 Sh. 6 p.

Stern, A., Studien zur Literatur der Gegenwart. 3. verm. u. neu bearb. Aufl. Mit 20 Bildnissen. Dresden, C. A. Koch. (legn. 8-r. XI, 504 l.) 10·50 M.

Ten Brink, J., Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIX-e Eeuw. In Biographieën en Bibliographieën. 1830—1900. Groo- tendeels herzien door den auteur, verder bezorgd en bijgewerkt door Taco H. de Beer. 3 kötet. Rotterdam, D. Bolle. (468, 544, 634 l.) 6·60 Forint.

Thomas, W., Le Décasyllabe roman et sa fortune en Europe. Essai de métrique comparée. Avec une préface par A. Beljame. Paris, Alcan. (VIII, 207 l.) 3·50 Fr.

Thomas, A., Nouveaux essais de philologie française. Paris, Bouillon. (Kis 8-r. XII, 416 l.) 3·50 Fr.

Trilsbach, G., Die Lautlehre der spätwestsächsischen Evangelien. Bonn, P. Hanstein. (174 l.) 4 M.

Tschelebi, Mehmed, Ein ursprünglich türkisch verf. Schwank in neupers. Übersetzg. Nach e. Handschrift hrsg. u. ins Deutsche übertr. v. Pekotsch. m. textkrit. Anmerkgn versehen v. Bittner. Wien, A. Hölder. (legn. 8-r. VIII, 20, 62 l.) 7·80 M.

Vogue, J., La comédie au XVII-e et XVIII-e siècle. Paris, Paulin et Cie. (VI, 567 l.) 7·50 Fr.

Walter, K., Chronologie der Werke C. M. Wielands (1750—1760). Leipzig, A. Duncker. (legn. 8-r. 138 l.) 3 M.

Weise, O., Ästhetik der deutschen Sprache. 2., verb. Aufl. Leipzig, B. G. Teubner. (VIII, 328 l.) 2·80 M.

Williams, W. H., Specimens of the Elisabethan drama from Lyly to Shirley. a. d. 1580— a. d. 1642. With introductions and notes. Oxford, Clarendon Press. (319 l.) 7 Sh. 6 p.

AZ ÚJSZÖVETSÉGI KÁNON FORDÍTÁSAIRÓL.

(Vége.)

Francia, olasz, spanyol, portugál, oláh.

a) Franciaországban a hívek lelki szükséglete és a vallási felvilágosodás iránt érzett érdeklődés szolgált az első bibliafordítások keletkezésének indokául, és itt épen úgy, mint hazánkban, a reformáció hozta létre a legsikeresebb termékeket. Első helyen említendő *Waldus* (Valdo) Péter, a lyoni szegények (*pauperes de Lugduno*) gyülekezetének alapítója, a ki 1170 táján Ansa István lelkész barátja által a biblia több részletét francziára fordíttatta s a nép között terjesztgette. III. Incze mindenképen igyekezett ezeket a veszedelmes iratokat megsemmisíteni, mindazáltal maradt fenn belőlök néhány példány az ősvaldens irodalom nagybecsű emlékekül.

Az újszövetségnek a Vulgata nyomán készült első francia fordítása nyomtatásban 1477-ben Lyonban, a teljes biblia pedig tíz év multán Párizsban jelent meg. E kiadványoknál sokkal becsesebb *Faber* Jakab, tulajdonképen Jacques Le Fèvre d'Etaples (*Stapulensis* sz. kb. 1445, mh. 1536) párizsi böcsészeti tanár, humanista és theologus bibliafordítása, mely 1523-ban Colines Simonnak, Robert István ismert nevű könyvnyomdász mostoha apjának, műhelyéből a szerző neve nélkül került forgalomba; készült a Vulgata nyomán, de az újszövetségi rész a görög eredeti szöveg figyelembe vételével. Helyeshítve megjelent Antwerpenben 1530 és később is többször. Ez az *antwerpeni* biblia. V. ö. *Quiévreux*, La trad. du N. T. de Lefèvre d'Etaples 1894.

Le Fèvre újszövetségi fordítását másolta le alig némi változtatással Kálvin nagybátyja, a szintén noyoni születésű Robert Péter (ismertebb nevén *Olivetanus*), a ki mint genfi magán-tanító egy év alatt, inkább latin fordítások, mint a héber eredeti szöveg alapján fordította le az ószövetséget, illetőleg Le Fèvre után másolta az újszövetségi iratokat. Munkáját a valdensek adták ki 1535-ben Serrières községben Neuchâtel közelében; revideálva megjelent 1546-ban és aztán folytonosan (talán épen Kálvin és Béza által is) javítgatva Genfben és Lyonban többször.

Közvetetlenül a kánon eredeti szövegéből, de az előző francia nyelvű kiadványok szem előtt tartásával készítette a genfi lelkészi kar, élén a tudós Bertrammal, továbbá Béza, Goulart, Fay és többek közreműködésével az 1588-ban Genfben közrebocsátott fordítást, az úgynevezett *genfi* bibliát, a melynek stílusa azonban a francia nyelvfejlődés kívánalmait századokra terjedőleg nem elégíthette ki. A nyelvnek időről-időre korszerűbbé tételén fáradoztak: *Diodati* (Genf 1644), *Martin* (Utrecht 1696 és a teljes írás 1707), a genfi lelkészi kar (1693. 1712. 26), *Roques* baseli lelkész, a Martin fordítását revideálva (1744), *Osterväld* neuchâteli lelkész, a ki a régi fordítások kenetes zamatát mellőzve, teljesen újkori francia stílusban tette közzé a kánont (1724. 44), továbbá *Oltramare* theol. prof., a ki az újszövetséget hű és megfelelő módon fordította le (1872).

Az örökölt francia fordításokat az eredeti kánonszöveggel való beható egybevetések alapján revideálta a francia bibliatársaság és ezen révén látott napvilágot az ószövetség (1881), aztán a tudományos kíváncsalmaknak is megfelelőleg az újszövetség (1894).

A francia róm. kath. egyház szintén meglepő érdeklődést tanúsított a bibliának nemzeti nyelvre való lefordítása iránt. A löweni theol. fakultás tanárai, főképen *Leuze* Miklós és *Larben* Ferencz revideálták az antwerpeni bibliát stílus szempontjából, voltaképen pedig azért, hogy azt használaton kívül helyezték és végképen kiküszöböljék. Ez a Lefèvre-féle változtatott szöveg 1550 óta számos kiadást ért, míglen kiszorították a közvetlenül a Vulgata szerint készült római katolikus színű, korszerűbb nyelvű fordítások, a melyek közül a nevezetesebbeket *Denys Amelote* (1666), *Simon Richard* (1702) és *Quesnel Pascasius* (1687. 94) oratorianusok, továbbá *Calmet* Ágoston benczés (1707) készítették. Ezek a Vulgata szerint, dogmatikai célzattal tolmácsolt francia bibliák azonban, a mily alkalmasak lehetnek missiói használatra, éppen olyan értéktelenek tudományos, bibliai philológiai szempontból. Annál érdekesebb és értékesebb francia philologusra nézve

a *graubündeni* népbiblia nyelve, mely a számtalan elágazású francia idiomákkal való összehasonlítás tekintetéből a figyelemre méltó nyelvi jelenségek halmazát tűnteti föl. Ilyen nyelvű bibliafordítások 1560-tól mind e mai napig jelentékeny mennyiségben kerültek forgalomba. V. ö. *Rausch*, *Geschichte der Litteratur des Rhäto-Roman*. Volkes. Frankfurt 1870.

b) Kevés mondani valónk lehet kritikai alapon az *olasz* és *spanyol* bibliafordításokról. Az előbbieik nyomai a monda szerint *Voragine* Jakab genovai püspökig (mh. 1298) vezethetők vissza; a párizsi és olasz könyvtárakban található legrégibb írott maradványok szintén azt iga-

zolják, hogy a XIII. században még figyelemmel voltak a fordítók az újszövetségi görög szövegre, de azért inkább csak a Vulgata szerint dolgoztak és segédeszközkül a régi francia bibliakiadásokat is használták.

Az első nyomtatott olasz bibliát *Malherbi* Miklós camaldolii apát bocsátotta közre (Velence 1471). Az ettől kezdve megjelent olasz újszövetségi kiadások fordítói közül említésre méltók: Bruccioli (Velence 1530), Zaccaria dömés (1532), Massimo benzés (görögből Lyon 1551), Béza (Genf 1562), Diodati genfi theol. prof. (Genf 1607), Glicchio (Glück) Gottlob (1743), főképen Martini Antal firenzei érsek (Torino 1776), a kinek fordítását 1813 óta a londoni bibliatársaság is terjeszti.

c) A *spanyol* újszövetségi fordítások XIV. és XV. századbeli maradványai a párizsi könyvtárban találhatók; ezek úgyszólván egytől-egyig a Vulgata nyomán készültek, részben a régebbi francia fordítások segítségével. Megemlíthetők Enzinas (Antwerpen 1543), Perez (Genf 1556) újszövetségi fordításai és Valera Cyprián (Amsterdam 1602) recensiója. Csak érintőleg jegyezzük meg, hogy az ótestamentomi könyveket a castiliai zsidó tudósok, kivált pedig Arragel Mózes rabbi fordította le nagy gonddal az eredeti szövegből 1425 táján. A londoni bibliatársaság 1828 óta a Phil. Scio de S. Miguel kath. lelkész által fordított és Valenciában 1790-ben magyarázatokkal bővítve közrebocsátott spanyol biblia szövege szerint nyomatja és terjeszti a szentírást, ezen kívül az újszövetséget külön cataloniai nyelvjáráson is.

d) *Portugál* nyelven az első újszövetségi kiadás Ferreira d'Almeida kath. lelkész fordításában jelent meg (Amsterdam 1681). Itt is az angol bibliatársaság karolta fel az ügyet azzal, hogy Pereira de Figueiredo 1778. évi, kommentárral is ellátott lissaboni kiadású szövege szerint nyomatja és terjeszti a bibliát.

e) A neolatin, vagyis román nyelvcsaládhoz tartozó nemzeti nyelvekre történt bibliafordítások közül nem szabad kifelejtenuk az első *oláh* újszövetséget, a melyet *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelem megbízásából fordított le *Silvester* szerzetes. E mű teljes címe *Szabó Károly* közlése szerint (Régi Magyar Könyvtár II. kötet, Budapest 1885. 190. lap 684. sorszám alatt) ez volna: «*Noulu Testamentu sán Impacarea, au Lege a Ncauă alui Js. Chs. Domnului năstru. Izvoditu cu mărre socotintia, deîn izvodă Grecăescu, si Slovenăescu, pră limb' a Rumanească, Cu indemnarea și porunca, deîn preună cu toata cheltuēla, Amariei săle, Georgie Rakoczi Craintu, Ardealului, iproă. Typaritusau intru amariei sãle Typografie, Dentăiu năwu, In Ardealu in cetatea Belgradului. Anii, dela intruparea Domnului si Mantuito-riului năstru Js. Chs. αχMH (= 1648). Lună lui Genăriu x (= 20)*».

2-r. 330 levél. — *Elül*: címl., ajánlás I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez, előbeszéd 6 sztlán levél. Az ajánlást *Simeon Stefanu*, belgrádi, vládi, máramarosi és egész Erdély országi érsek és metropolita írta alá. — A címlevél hátlapján Rákóczi György fejedelmi címere, s az ajánlás után a negyedik levél hátlapján a gyulafejevári metropolitai pecsét látható fametszetben. Fordította, mint előbb jeleztem, *Silvester* szerzetes.

Ebből az I. Rákóczi György-féle oláh bibliából még négy év-tized multával is szép számú példányok lehettek készletben; erre következtethetünk *Klobusitzky* Ferencznek, I. Rákóczi Ferencz árvái jószágigazgatójának, Zétényben 1690. október hó 5. napján kelt s Nagy Gergely ecsedi tiszttartóhoz intézett levele eme tételéből: «Az oláh bibliákat kegyelmed csak adja el, ha árusa találkozik.» (V. ö. *Századok*, 1871. 718. l.) Mindamellet Szabó Károly az idézett helyen csak két meglevő példányról tesz említést; egyik a máramarosszigeti ref. lyceum könyvtárában, a másik Balázsfalván Cipariu Timotheus birtokában maradt volna fönn korunkig. Én az ezen mű létezése felől tudakozódó kérdéseimre azt a kedvezőtlen választ kaptam, hogy az oláh biblia ma már sem az egyik, sem a másik nevezett helyen nincs meg. Vajha e jelenlegi jelzés után valahonnan előbukkanna még legalább egy példány.

Szláv népnyelv-csoport.

a) Az egyházi ószláv nyelven készült fordításokat a IX. század óta sokan sokképen igyekeztek javíttatni és az így revideált kiadások közül legjelentékenyebb a *Gennadius* novgorodi érsektől közrebocsátott teljes biblia (Moszkva 1499), a mely részben a Vulgatából van fordítva; ennek javított szövege az *ostrogi* biblia (megjelent Ostrogban 1581). A XVIII. századtól kezdve a csárok és csárnők is érdeklődtek a bibliafordítás ügye és előbbvitele iránt, így Nagy Péter cár 1703 táján óhajtotta volna a hivatalos egyházi szláv nyelvű bibliát az orosz népköznyelvére átültetni, de szándéka a fordítással megbízott Glück nevű lelkész halála miatt nem valósulhatott meg. Erzsébet csárnő 1744. évi rendeletéből készült és 1751-ben megjelent a híres *Jelizaveta* biblia, mely később számos lenyomatban került forgalomba. Nevezetes a kyrillos-féle betűkkel nyomtatott *budai biblia* is, mely az 1788-ban Kievben kiadott egyházi szláv nyelvű szöveg szerint jelent meg Budán öt kötetben 1804-ben; az újszövetség az ötödik kötetben van: Biblia Knigi Svjaščennago Pisanija.

I. Sándor cár engedélyével 1812-ben a brit bibliatársaság mintájára megalakulván az orosz bibliatársaság, ennek kezdeménye-

zésére zsinati jóváhagyással *Philaret* theol. igazgató, később moszkvai metropolita többek közreműködésével lefordította és kiadta az újszövetséget 1824-ben. Még kedvezőbb lett a helyzet II. Sándor császár trónra lépésével (1856), a mennyiben az 1857. évi zsinat az egyházi szláv szöveg érintetlenül hagyása mellett, a bibliának népnyelven való kiadását is szükségesnek ismervén el, a pétervári, moszkvai, kievi és kazani theol. akadémiák tanárai, főképen pedig Lovjagin (görög) és Chwolson (héber) exegeták, az egész szentírást az eredeti szöveg egybevetése alapján lefordították az orosz köznép nyelvére. E munka egy kötetben 1876-ban jelent meg s ezt terjeszti a brit bibliatársaság is.

b) *Cseh* nyelvű bibliai részletfordításokkal már a XIV. században találkozunk; közülök az újszövetség a Husz előtti időből fennmaradt következő nevezetesebb teljes cseh biblia kéziratokban van meg, úgymint: *dresdeni* biblia 1390—1410-ből (az ottani kir. könyvtárban), *leitmeritzi* biblia 1411—1414-ből (szintén), *olmützi* biblia 1417-ből (szintén) és 1416-ból a glagolita írású *emmausi* biblia, melyet a benecések prágai Emmaus szláv zárdájáról neveznek így.

Husz János (sz. 1369 Huszineczben, megégettetett 1415 júl. 6. Konstanzban) cseh reformátor és utána többen, főként Lupáč Márton (mh. 1468) nyelvi szempontból javították az előtők készült cseh fordításokat s így jelent meg az első teljes cseh biblia nyomtatásban (Prága 1488., később 1537. 49.). Ezeknél a Vulgata szövege szerint készült fordításoknál sokkal sikeresebb és értékesebb a cseh testvérek egyesülete fejének, prágai Lukácsnak (mh. 1528) kezdeményezésére Blahoslav János által, görög szöveg alapján, megbízásból készített újszövetségi fordítás (1564. II. kiad. 1568), mely az ő és társai együttes munkája folytán létrejött ószövetségi fordítással a morva *kralitzi* teljes bibliában is (1579—93) napvilágot látott. Némi javítgatással ezt a kiadást bocsátották közre azóta időről-időre.

c) *Lengyel* nyelven a reformáció előtti időkből ószövetségi, kiváltképen zsoltárfordítási töredékek maradtak fenn. Ilyen a *Hedvig* királynő zsoltára 1396-ból és a Linz mellett levő floriani apátság pergament kézíratos zsoltára a XIV. század második negyedéből.

A XV. század derekán készült a *Zsófia* királynőről elnevezett ószövetségi *töredék*, a mely régi lengyel nyelvemlék a sárospataki református kollégium könyvtárának tulajdona s az őrzés helyéről *sárospataki* bibliának is szokták nevezni. Mivel róla idáig részletesen tájékoztató alaki és történelmi leírás tudtommal nem jelent meg, némi kitéréssel bár, közlöm azokat a vonatkozó adatokat, a melyekről Horváth Cyrill, volt sárospataki kollégiumi könyvtár-igazgató, szíves értesítése révén szereztem tudomást. E szerint

a) A könyv folio alakú hártya codex; jelenleg 185 levélből áll (ré-

gente és eredetileg jóval több volt benne; hanem, úgy látszik, bár kezek szorgosan tépték, vagdalták s különösen a végén sok kivágott levélnek a széle látható) és sárga bőrbbe van kötve. Ez a kötés, mint a kívül reá préselt M. D. LX. II. évszám mutatja, 1562-ből való, maga a codex azonban, mint jeleztem, a XV. század közepén készült; erre vall különösen a nyelvének régiessége. Írása rideg barát-gót; a lapok 2—2 hasábosak; a fejezetek címei és a könyvek felírásai vörösek; itt-ott nagy kezdőbetűk; szélbejegyzések, parallel útalások teljességgel hiányzanak. Általában a leírás tiszta, szép és szabatos munka. Különös figyelmet érdemel az első lap, melyet színes virágfűzér fon körül s díszes kezdőbetű ékesít. A lap alján eredetileg három címér díszeskedett; a középső azonban ma már teljesen kikopott; ellenben a két szélső még igen jó karban van. Az első (bal) Lengyelország ezüst sasát ábrázolja, koronával; a második (jobb sarok) lovas vitáz, kezében kivont pallas, felöltőjén Magyarországnak kettőskeresztes címere.

β) A codex tartalma: Mózes öt könyve, József, Bírák, Ruth, Királyok: I. k. 1—30. fejezet + III. k. 13 — ff. + IV. k. 1., 10—24 f. és még egy kis darab. Paralipom.: I. k. 5—24. f. + II. k. 6—9. és 21—36. fejezet. Eszter 8—10. Nehémiás (eleje), Jeremiás 1 (az eleje ennek is hiányzik) — 11 (vége hiányzik), Esdrás II. k. 7 — (végig). — Tóbiás 1—13, Judith 3—12. Megjegyzendő azonban, hogy az itt kezdőnek vagy utolsónak jelölt fejezetek rendszerint csonkák, amazoknak az eleje, ezeknek a vége hiányzik.

γ) A codex fedelének belső oldalain több bejegyzés olvasható, ezek azonban — természetesen — mind újabbkoriak. Különösen érdekes az első táblán levő bejegyzés a XVI. század végéről, vagy a XVII. elejéről. Ez a bejegyzés lengyelből magyarra fordítva így hangzik: „Ezeket a könyveket Jeromos fordításából, Kázmér lengyel királynak, Zsigmond király atyjának idejében, Kázmér anyjának, Zsófia lengyel királynénak kívánságára, Krisztus születése után 1455-ben Jaszovicz András, ama királynénak káplánja (a krakkói egyetemen theologiai tanár, korezyni parochus) fordította le és leírtatta Neopolisban, Krakkótól tíz mértföldnyire. NB. Nincs itt az újtestamentum, Salamon Példabeszédei, Prédikátor, az ő énekei, Sirák bölcsesége, 4 nagyobb és 12 kisebb proféta, Makkabéus és Esdrás π iiii könyvei.»

A codex nem jelzi, de Horváth Cyrill úgy tudja, hogy a mű leírója Petrus de Radoszyc volt, Korczynban jegyző s a könyv eredetileg az összes ószövetségi történelmi könyveket felölelte az apokryph Makkabéusok kivételével.

δ) A codex 1627-ben Lesznóról került Sárospatakra. Ki hozta el s mikép, bizonytalan; annyi tény, hogy a sárospataki könyvtár I. Rákóczi György és fia Zsigmond könyvtárával együtt a Rákóczi

családtól örökölte a XVII. század közepén. Először említi Teleki Domokos, Bécsben 1796-ban megjelent «Hazai Utazások» című munkájának hatodik lapján (de hibásan). Majd 1821-ben Majláth János gróf kérdezősködik a sárospataki iskola vezetőitől a dolog iránt. Abban az időben Szombathi János volt a kollégium könyvtárigazgatója, a ki 1821 decz. 15-én elkészült a felelettel. Ezenkívül még a Niemcewicz Julián-féle *Rerum Polonicarum* tom. II. elején lehetett e codexről olvasni. Ezek az itt említett «forrás»-ok (Majláth a saját értesüléseit 1822-ben Rzewuska grófnéval közölte) fölkellették a lengyel tudós világ figyelmét — mintegy húsz év múlva. Így történt, hogy Stanislaus eques de Przylek Przylecki 1844 szept. 24 kelettel Leopoldból felkérte a kollégiumot, hogy a codexet, ha még megvan, másoltassák le betűről-betűre és a másolatot küldjék el hozzá, hogy mint nagybecsű nyelvemléket nyomtatásban is kiadhassa. Az eredményről nincs adatunk; lehet, hogy a másolat elkészült, el is ment Galicziába és ezen a réven adhatta ki Malecki 1871-ben Lembergben.

A reformációtól kezdve az egyes lengyel ajkú hitfelekezetek nagy buzgósággal hozzáálltak a bibliafordítás munkájához is. V. ö. *Ringeltaube*, Gründliche Nachricht von polnischen Bibeln. Danzig 1744. Így jött létre Albert porosz herczeg kezdeményezésére Seclutianus, vagyis Sieklucki königsbergi luth. lelkész újszövetségi fordítása (Königsberg 1551. 52.). *Radziwill* Miklós fejedelem (1515—65) megbízásából és költségén, lengyel s külföldi theologusok közreműködésével, az eredeti szöveg és különböző fordítások nyomán napvilágot látott Brestben (1563) a lengyel reformátusok bibliája, a melyet azonban Socin-féle czélzatai miatt mellőztek és helyébe a Janicki Márton ref. lelképásztor által készített újszövetségi fordítás revideált szövegét fogadták el (Danzig 1606, a teljes biblia u. o. 1632). Ezt az úgyszólván teljesen új fordítást, az úgynevezett *danzigi* bibliát használják a lengyel protestánsok, a socinkövetők ellenben részint a Budny-féle (Nieśwież 1572), részint a Czechowicz-féle (Rakow 1577) fordítást. A katolikus lengyelek közt pápai engedélyvel a Wujek jezsuita Vulgátából készített fordítása használható (újszövetségi rész Krakkó 1593, ószövetség 1599 és azóta többször).

d) A *litvánok* (lengyelül litwini) nyelve az indogermán nyelvcsalád töredéke, a litu-szláv nyelvcsoporthoz tartozik s az ó-porosz, a litván és a lett nyelvrokonságot foglalja magában. Litvánia területén, keleti Poroszország északi részében több mint 150 ezer protestáns lakik, a kik számára a bibliát Luther szövege nyomán először Willent fordította le (1579). Az első tekintélyesebb bibliafordítás azonban Bretken lelkésznek a munkája, mely kéziratban maradt fenn a königsbergi egyetemi könyvtárban. Különlegesebben a litván reformátusok

számaára Chylinski Sámuel fordította le önállóan a bibliát a danzigi lengyel biblia kalauzolása mellett; műve megjelent Radziwill Boguslaw (1620—70) támogatásával Angliában. Csak három hiányos példány van belőle. A lutheránusok újszövetsége 1701-ben került ki sajtó alól Königsbergben mint Bythner esperes munkája. Új lenyomatban, a porosz litván nyelvjáráshoz alkalmazott szélmagyarázatokkal megjelent Berlinben 1866, később is többször.

e) Az első lett nyelvű biblia fordítója Glück Ernő lelkész; munkája megjelent Rigában 1685—89; aztán Königsberg 1739 és javítva Mitau 1877. V. ö. *Rhesa*, Geschichte der lithauischen Bibel. Königsberg 1886.

f) A bolgár ajkú orthodox hitűek részére a brit és amerikai bibliatársaságok gondoskodtak népnyelvre fordított bibliákról. Újszövetségi kiadások: Smyrna 1840. 50. Bukarest 1853. Konstantinápoly 1866 és többször. Ószövetségi kiadás: Konstantinápoly 1862—64, teljes biblia az eredeti szöveg alapján ugyanott. 1868. 71. 74.

g) Szerb népnyelvre Vuk az új (Bécs 1847), Daničić az ószövetséget fordította le és adta ki (Belgrád 1868). Az 1831-ben latin írással és a Vulgata párhuzamos szövegével Budán nyomtatott, hat részből álló kath. szerb biblia fordítója Katančić Péter.

h) Steiermark, Karinthia és Krajna protestáns szlávjai, azaz a szlovének számára már a XVI. században készültek bibliafordítások, a melyeket azonban az ellenreformáció viharai nagyobbára elsepertek. V. ö. *Kostrenčić*, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der prot. Litteratur der Südslaven in den J. 1559—65. Wien 1874.

Első fordító volt Truber krajnai reformátor (1507—1586), a ki 1538-ban Laibachban kezdte terjeszteni a reformáció elveit, majd száműzetve Württembergben kiváló értékű irodalmi tevékenységet fejtett ki. Közvetlenül az eredeti szövegből fordított újszövetsége megjelent Tübingenben (I. rész 1557, II. rész 1560—77 és együtt 1582). V. ö. *Ahn*, Bibliographische Seltenheiten der Truberlitteratur. Leipzig 1894.

Nevezetes Dalmatin György szintén az eredeti szöveg nyomán, de Luther és több más fordító munkájának figyelembe vételével készített teljes szlovén bibliafordítása (Wittenberg 1584), melynek jó hasznát vették a későbbi revisorok.

i) A horvát és dalmát protestánsok számára Dalmata Sámuel és Consul István fordította és adta ki az újszövetséget glagolita írással és oldalszedésben közölt kyrillosi betűkkel (Tübingen 1562. 63.); míg a Vulgata nyomán Kašić Bertalan által készített szerb-horvát, vagyis *illyr* nyelvű újszövetség 1640-ből a Propaganda római könyvtárában kéziratban hever.

k) A *szlavón* ajkú magyarországi protestánsok nyelvére Küzmics István fordította le görögből az újszövetséget (Halle 1771. Pozsony 1818. Kőszeg 1848); míg a *tót* biblia szerzője Palkovič (Győr 1829). A brit bibliatársaság által terjesztett Nový Zákon pána a spasitele našeho Ježíše Krista legújabbán Prágában kerül ki sajtó alól.

Norvég, dán, svéd, finn, lapp.

a) A skandináv félsziget államai közül *Norvégiában* és *Islandban* találhatók a legrégibb nemzeti irodalmi termékeknek és így a bibliafordításnak is a nyomai. A reformáció előtti időkből azonban, csakis a XIII. században, a Vulgata nyomán készült egyes ószövetségi töredékek, az úgynevezett kopenhágai kéziratok maradtak fenn. Nevezetes régi újszövetségi fordítás a Gottskalksoné, a ki Luthertől tanult és az ő műve után dolgozott; munkája megjelent III. Keresztély király költségén 1540-ben; továbbá Einarson luth. püspöké (ószövetségi könyvek 1580) és Thorlakson teljes bibliája (Island 1584). A későbbi időszakban több revideált bibliakiadásról gondoskodott a norvég luth. egyház és a brit bibliatársaság, sőt 1823-ban Máté evangélioma färöi nyelvjáráson is megjelent.

b) *Dániában* a középkor folyamán fordítgattak a szerzetesek egyes bibliai könyveket a Vulgatából, mindamellett a dán nemzeti nyelvű biblia létrejövetelének oka tulajdonképen a reformáció volt. Első munkások e téren II. Keresztély király s Mikkelsen polgármester, kiknek a Vulgata, főképen pedig Erasmus és Luther fordítása nyomán készült újszövetségi fordítása Leipzigben jelent meg 1524. Ugyanezen a nyomon, de sikeresebben dolgozott a dán Luther, *Pedersen* (Antwerpen 1529); a teljes biblia meg 1550-ben Kopenhágában került ki sajtó alól. Közvetlenül az eredeti szövegből fordította *Resen* püspök előbb az újszövetséget (1605), aztán a teljes bibliát (1607). Fordítását idő múltán többen javították; legismeretesebb és legnevezetesebb a *Martensen* püspök vezetése alatt több dán tudós közreműködésével készült és 1872-ben közzétett revideált teljes biblia, a mely mellett még megemlíendő Skat Rördam kopenhágai püspök újszövetségi jeles kiadványa 1886. 94—95.

c) *Svédországban* szintén a reformációval kezdődik a nemzeti nyelvű bibliafordítás. A valamivel előbb készült és jobbra ószövetségi részletfordításoknak kritikai értékét csökkenti az, hogy az eredeti szöveg mellőzésével a Vulgata nyomán jöttek létre. *Vasa* Gusztáv svéd király és a férfiú, a ki nemzetének állami, polgári, nyelvi függetlenségét és önállóságát biztosította és a bibliának svéd nyelvre való lefordításáról s kiadásáról is gondoskodott. Az újszövetséget Luther

műve alapján, a király megbízásából Andreæ Lőrincz kancellár Petri Olaffal együtt fordította (Stockholm 1526), a teljes biblia pedig Petri Lőrincz érsek és testvére Petri Olaf fordításában jelent meg (Upsala 1540—41). Ez a svédek nemzeti bibliája ma is. Bár sok ízben és sokan foglalkoztak a nyelve korszerűsítésével, főképen a III. Gusztáv királytól 1773-ban megbízott 21 tagú tudós társaság, majd az ő haláluk után új tagok, munkájuk nem talált köztetszésre. Újabban Sundberg uppsalai érsek Thorén és Johanson tudósokkal együtt az eredeti szöveggel is egybevetett és átdolgozott újszövetségi kiadást bocsátott közre 1882-ben, a melynek nagy tekintélyt ad az, hogy a svéd protestáns zsinat jóváhagyását és a királyi megerősítést is megnyerte. V. ö. *Schinmeyer*, Vollständige Geschichte der schwedischen Bibelübersetzung 1777. és *Hauck* Realencyklopædiája 1897.

d) *Finnország* (Suomi) a XII. és XIII. századtól kezdve 1809-ig svéd tartomány volt, azóta pedig Oroszországgal egyesített nagyfejedelemség. Lakosainak száma kereken két millió, a melynek 98 százaléka lutheránus, 40—50 ezer görögkeleti, a többiek reformátusok, katolikusok és zsidók. Nemzeti nyelvök művelését és mai fejlettségi fokra jutását a finnek a reformációnak köszönhetik, mert azelőtt a közéletben általában svéd nyelven beszéltek.

A finnek nekünk magyaroknak nyelvrokonaink, a mit egyebek közt a finn és magyar nyelv egyaránt csengő, tiszta, erőteljes jó hangzása, verselésre kiválóan alkalmas volta, nyelvtani alakjainak ragos és képzős jelenségekben való bőséges gazdagsága, különösen meg bizonyos fogalomkörök szavainak egyezése igazol. V. ö. *Budenz*, Finn nyelvtan, olvasmányokkal és szótárral. II. bővített kiadás, Budapest 1880. Ifj. *Szinnyei* József, Finn-magyar szótár, Budapest 1884.

A finn irodalmi nyelv első, prózai terméke újszövetségi bibliafordítás, melyet Luther híve és barátja Agricola Mihály, Åbóban 1557-ben elhalt püspök készített és adott ki Luther fordítása nyomán 1548. A teljes biblia először Stockholmban látott napvilágot 1642-ben, azután 1683. 85. 1758. 1859.

e) A skandináv félsziget legészakibb részén lakó mintegy 30 ezer lapp, részint norvég és svéd, részint finn és orosz fennhatóság alatt van. Nyelvök a finnekével rokon, de különbözik attól példának okáért abban, hogy míg a lapp nyelvben a személyes névmásoknak és az igéknek kettős száma is van, ez a finnben nincs meg; továbbá a lapp nyelvben a névragozási esetek száma félannyi, mint a finnben. V. ö. Halász Ignác, Svéd-lapp nyelv, hat füzet. Budapest 1881—93.

Lapp nyelvű újszövetségi fordításról csakis a XIX. század kezdete óta lehet szó. Az első fordítók voltak Kildahl prépost és Gundersen néptanító, a kik 1822 ben a norvég bibliatársaság megbízásából

fogtak hozzá a munkához, de fordításuk csakis Stockfleth lelkésznek (mh. 1866) revisiója után jelenhetett meg 1840 és azóta többször. V. ö. *Belsheim* közleményét a Hauck idézett Realencyklopædiájában 1897.

Kelta, újgörög, héber.

a) Az indogermán nyelvcsaládhoz tartozó *kelta* nyelv hat tájszólása közül a régibb keletű irodalmi emlékek számát tekintve első helyen említendő az *írek* nyelve.

Írországbán az evangéliomot 430 körül *Patrick* skót szerzetes hirdette, majd Erzsébet uralkodása alatt (1558—1603) a protestantizmus oly hódítást tett, hogy az anglikán egyház 1560-ban államegyházi tekintélyre emelkedett. E két történelmi mozzanat adott lendületet a bibliafordításnak, melynek legrégibb maradványai VIII. és IX. századbeli töredékekben maradtak fenn. Nyomtatásban 1595-től 1602-ig új ír nyelven az újszövetségnek csak egyes részletei láttak napvilágot, míg O'Donnell érsek 1603-ban az egész újszövetséget lefordíttatta és kiadta Dublinban. E kiadvány azóta revideálva több ízben megjelent és arról is nevezetes, hogy Kirke skót lelkész ezt a fordítást nyomatta le latin betűkkel és ír-gael megjegyzésekkel az ír nyelvhez nagyon hasonlító *gael* szójárásán (London 1690). Külön gael nyelvű biblia-kiadások is jelentek meg Edinburgban 1767. 1783—1801. 26. 60. 80.

A *kymri* vagy *brit* nyelvű legrégibb evangéliomi töredékek a XIII. és XIV. századból valók, míg az első *kymri* újszövetségi fordítás a Salesbury (mh. 1570) műve (London 1567), mely korunkig több javított kiadást ért.

Man sziget lakóinak nyelve kihaltól van; erre a nyelvre a bibliát a londoni evangéliomterjesztő társaság megbízásából Kelly fordította le és rendezte sajtó alá többek közreműködésével 1770—72; azóta e kiadás lenyomatai vannak forgalomban.

Bretoni új szójárásra kath. részről Le Gonidec (Angoulême 1827), prot. részről Jenkins baptista hittérítő (1847) fordította le az újszövetséget a brit bibliatársaság megbízásából.

Cornwales lakóinak nyelve már kihalt. Máté evangéliomának XVIII. századbeli korni nyelvű fordításából maradt fenn némi töredék. V. ö. *Reid*, *Bibliotheca Scoto-Celtica*. Glasgow 1832.

b) *Újgörög* köznép nyelven Kalliopolites Maximos fordításában az eredeti szöveggel együtt 1638-ban Genfben jelent meg az újszövetség, aztán az eredeti szöveg mellőzésével Londonban 1703. Az előbbi kiadás a hollandi kormány, az utóbbi az angol lelkészek költségén. E fordítás és kiadás keletkezését elősegítette Lukaris Kyrillos konstanti-

nápolyi pátriárka (1572—1638), a ki a protestantizmus eszméit a görögkeleti egyház reformálása érdekében, több buzgósággal mint sikerrel igyekezett érvényesíteni. V. ö. *Pichler*, der Patriarch Cyrillus Lukaris. München 1861. Az elfogult egyházi maradiság azonban megtiltotta a XVIII. század elején e bibliafordítások használatát. Ám a brit bibliatársaság fáradozásai folytán sikerült a Maximos munkájának újból való nyomtatását és terjesztését kieszközölni s így jelent meg ismét az újszövetség és az egész biblia 1810-től kezdve, de csakis 1835-ig, a mikor az orthodox görög egyház a bibliafordítások használatát hivatalosan kárhoztatta és ismételten megtiltotta, úgy hogy a bibliaárusok görög földön, kizárólag az eredeti görög szöveg nyomtatott példányaikat terjeszthetik.

c) A héber nyelvű újszövetségi fordítások közül nevezetes *Münster* Sebestyéntől Máté evangéliomának fordítása (Basel 1537, Páris 1541, Basel 1557); ugyanaz *du Tillet* és *Mercier* fordításában (Páris 1555). A négy evangéliomot a Vulgatából a Propaganda céljára lefordította *Jona* János Baptista (Róma 1668); a Zsid. levelet *Christian* (Leipzig 1676 és többször). A teljes újszövetséget héberül kiadta *Hutter* Ilyés 12 nyelvű polyglottájában (Nürnberg 1599. 1602).

A XIX. században a zsidó missio céljára a londoni bibliatársaság fordíttatta le és terjeszti héber nyelven az újszövetségi kánont. Kiválóan jeles és hivatott fordító a tudós *Delitzsch* Ferencz lipcei theol. prof. (mh. 1890), a kinek munkája számos kiadást ért.

* * *

Az újabb időkben, különösen a létűnt utolsó száz év alatt keletkezett bibliafordítások és revisiók sorozatát még ívszámmra terjedőleg folytathatnók, ha egyenként fel akarnók említeni mindazokat a kiadványokat, a melyek részint az 1804 márczius hó 7. napján alapított brit és külföldi bibliaterjesztő társaság, részint a mellette és rajta kívül működő 79 hasonló célú társulat buzgólkodása révén kerültek ki sajtó alól. Ezek a bibliafordítások azonban egytől-egyig az egyetemes művelődés, erkölcsi tökéletesbedés, felvilágosodás, szóval a keresztyénség örök igazságai és elvei terjesztésének missiói eszközei és mint ilyenek a tudományos kritikai taglalás keretébe nem illeszthetők be, egyebeket nem tekintve azért sem, mert a missiói bibliákból a kánon szövegére nézve nagy jelentőségű kritikai vonatkozások ki vannak zárva. Elég annyit megjegyezni, hogy ma már a biblia, részint teljes egészében, részint az újszövetség és a zsoltárok külön-külön 378 nyelvre lefordítva teljesíti magasztos hivatását s míg száz esztendővel ezelőtt az emberiség különböző nyelveinek egy ötöd részén olvasták, jelenleg az összes nyelvek hét tized

részen, ötvenfele írásformában és évenként majdnem hat millió példányban terjeszti azt egymaga a *British and Foreign Bible Society*. Svédország és Island legészakibb pontjától Patagonia és Új-Zéland legdélibb pontjáig férfiak és nők egyaránt, mint megannyi fáklya-hordók lobogtatják a lelki világ eme szövéténekét, s most már Ázsiában Schan, Tangkhul Naga, Chung Chia, Chhattisgarki, keleti Áfrikában Namwanga, Nyassa Nyika, Kamba és Masaba lakói, sőt a vakok is dombor nyomású kiadásban 13 nyelven olvashatják a szentírást. V. ö. *Ján 3₁₆* számos nyelven és tájszóláson (*Specimens of languages*) London 1895; *Balogh F.*, A brit és külföldi bibliatársaság száz évi működésének és hatásának ismertetése, Debreczen 1903 és az ott jelzett irodalom; *Mittheilungen aus dem Hundertsten Jahresbericht* 1903—04. Berlin 1904.

(Debreczen.)

ERDŐS JÓZSEF.

MAGYARORSZÁG AZ Ó-FRANCZIA EPOSZBAN.

Elég a középkori irodalmi emlékekből egynéhányat elolvasni, hogy az ember meggyőződjék: e kor költői előtt teljesen ismeretlen volt az, a mit ma «couleur locale» névvel jelölünk. A középkor nem tudott egyebet meglátni a világban, mint saját magát:¹⁾ a mikor egy XII. vagy XIII. századbéli francia szerző idegen, másvallású, sőt ellenséges nemzetről beszél, egyszerűen felruházza hazájának erkölcein, intézményein kezdve még vallásának külsőségeivel is. Meglepő gondatlansággal beszél el Franciaországban, sőt nyugat egyéb országain kívül történt eseményeket, mintha azok Párizsnak egyik negyedében, vagy valami Loire-parti kastélyban játszódtak volna le. A ki ezekben a művekben a középkor népeire vonatkozó, eddig ismeretlen részleteket, érdekes ítéleteket keresne, nagyon megeszalódnék. Itt minden egyforma és konvencionális, minden lovagi, vagy legalább hűbéri és teljesen francia szempont szerint van előadva.

Az elbeszélő nem törődik azzal, hogy a leírt tárgy időben vagy térben távol van tőle. Benoît de St. More Thebét ostromló görögöket ír le, a kik lándzsájuk hegyén szerelmesük ingének egy ujját

¹⁾ Épen így van ez még a XVII. és XVIII. században is. Racine tragédiáinak «seigneur Achille»-je, Voltaire tragédiáinak bölcselkedő s emberbarát törökje és kínaija a «couleur locale» érzékének teljes hiányát tüntetik föl.

viselik — épen úgy, mintha egy tornajátékról jönnének, a melyet Artus király rendezett valami bretagnei városban; elbeszéli, hogyan ölti fel a fátyolt valami kolostorban egy thebei hercegnő. A Roland-ének költője szaraczenokat mutat be, a kik igazi pogányok és gyakran feketék és szarvuk van, mint az ördögöknek; de ezek a szaraczenok ép úgy viselkednek, mint a francziaországi keresztyének, vannak lovagjaik, csatlósai, íródeákjaik és papjaik. Királyukat pair-ek veszik körül. Ha véletlenül a szerző valami jellemző szokást akar megjelölni, óriásit téved: a muzulmánok szerinte a «mahumerie»-kbe (mecset) bezárt bálványokat imádják. Mindazáltal az epikus költők szeretik az elbeszélte hőstetteknek színterét távoli vidékre helyezni, különös nevet idézni és a nyugatiaktól kevéssé vagy épen nem ismert országok fejedelmeit szerepeltetni. Meghatározatlan szaraczen országok a népies epikus költészet számára, — Bretagne, Görögország vagy Ázsia elbűvölt palotái és rejtelmes vadonjai a «poésie courtoise» (tündéres, verses lovagköltészet) számára, — nehezen megközelíthető és kevéssé ismert hatalmas területek úgy az egyik, mint a másik számára: ilyen a középkori francia epikus költészet háttere.

Magyarország ezekhez a félig mesés birodalmakhoz tartozik. Az eposzgyártók szeretnek beszélni a magyar földről és azokról a hercegekről, a kik kormányozzák. A *Chanson de Roland*-ban még csak egy pogány nép, a mely minden pillanatban készen áll, hogy fellázadjon Nagy Károly fennhatósága ellen és harmadik hadteste annak a szaraczen seregnek, melyben afrikaiak, spanyolok, thrákok, perzsák, kanaánbeliek, poroszok sőt húnok is vannak. A *Chanson d'Antioche*-ban «Angarie» vagy «Ungarie» jelölheti akár a magyarok, akár a szaraczenok országát.¹⁾

A Nyugat népei mégis kénytelenek megismerkedni a magyarokkal a Szentföldre utaztukban. Körülbelül félúton, mielőtt a Balkán-államok érdeibe nyomulnának, találunk egy nagy, keresztyén birodalmat, melynek uralkodói és lakosai vendégszeretőknek mutatkoznak, feltéve, ha a zarándokok az erőszakoskodástól és rablástól tartózkodnak. Az első francziákat, a kik Magyarországon átmentek (1026-ban), Vilmost, Angoulême hercegét, és Richard verduni apátot, Szt. István király méltóan fogadta és elhalmozta őket ajándékokkal.²⁾ Később a zarándokok és keresztesek legnagyobb része inkább a Magyarországon

¹⁾ *Chanson d'Antioche* II, 159, 3. V. ö. C. Th. Müller *Zur Geogr. der älteren Chansons de Geste* 1885.

²⁾ V. ö. Matković: *Reisen durch die Balkanhalbinsel während des Mittelalters*. (Mittheilungen der k. u. k. geograph. Gesellschaft in Wien XIII. (1880).)

keresztül való utazást választotta, mint az Alpeseiken és a tengeren való veszélyesebb átkelést.

A költészet hősei ugyanazt az utat követik, mint a történeleméi. A *Pèlerinage de Charlemagne* cz. eposzban ezt olvassuk:

Lohereigne traversent, Baiviere et Honguerie
Chevalchet l'emperere tres par mi Croatie.

Épígy a *Macaire* cz. eposzban a keresztes hadak útját járja meg Franciaország királynője, Blanchefleur, bizánczi hercegnő, a ki kénytelen apjához, a görög császárhoz menekülni. Egy favágótól vezetve, a ki megkönyörült rajta, Magyarországra érkezik.

Tant alirent par cele poi agu,
Passent ces porti, le vals e le erbu,
En Ongarie i se sont venu.

Egy Primeran nevű «bon oster»-t találnak itt, a kinek két csodálatos szépségű leánya és egy erényes felesége volt, ki nagyon szerette a szegényeket és az alacsony sorsúakat. A menekülőket a király elé vezetik, a ki testőreitől köryezve lovagol. A nagy lelkű fejedelem gondjába fogadja a szegény királynét és újszülött gyermekét.

Li rois d'Ongarie si fo saço e valant;
Robe le fi fare de diversi senblant,
Como a raine se convant.

Négy magyar elmegy Kostantinápolyba hírül adni, hogy Blanchefleur az ő országukba menekült. A császár siet felkeresni leányát. A magyarok királya úgy fogadja a görögöket, mint egy tökéletes lovag, a ki bátran helyet foglalhatna a bretagnei udvar kerek asztalánál.

A li anbasaor el vait a incliner.

Hajóit felszereli, a melyek elkísérik Blanchefleurt egészen Görögorszáig.

Tota soa galea el fait apariler
De tote quelle colse que li avoit mester
De pan e de vin, di carne da mançer.

A ragyogó arcú (au clair visage) szép királyné, Blanchefleur, elbúcsúzik Primerantól. Ime mindaz, a mit Macaire szerzője tud mondani Magyarországról. Nagyon kevés, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy ezt a franco-olasz művet Magyarországhoz sokkal közelebb szerezték, mint a többi francia (verses) regényeket.

Sokkal bővebben van megemlítve Magyarország «*Berte aus grans piès*»-ben, Adenet le Roi nevű trouvère munkájában. Udvara egyik

nagyjának tanácsára, Franciaország királya, Pipin, elhatározza, hogy feleségül kér egy magyar hercegnőt: ez a hercegnő Berta, Floire királynak és a szőkehajú Blanchefleur királynőnek leánya — ugyanannak a királyi párnak, kinek történetét egy roman d'aventures (kalandos regény) elbeszéli, a nélkül azonban, hogy Magyarországra lokalizálná.

Li rois Pepins a fait moult grant gent assembler
Pour aler en Hongrie la dame demander.

Pipin követi egy kedd este érkeznek meg a magyar fővárosba,

A une grande cité, Strigon l'oïs nommer.

Ez Esztergom, az ország régi székhelye. A város nevét és fekvését jól ismerték Nyugaton a XII. és XIII. században, hála Edrisi arab földrajzának, mely latin fordításokban nagyon el volt terjedve, és a mely mintául és alapul szolgált a legtöbb földrajzi munkának egész a XV. századig.¹⁾ Eudes vagy Odo Diogilo, *De Ludovici VII. Francorum regis projectione in Orientem* műve szerint «Estrigin» vagy Esztergom szép, nagy város, melynek a Duna sok ország gazdagságát hordja oda. Francziáink «Strigon»-ban találkoznak Floire királylyal, a ki habozás nélkül odaigéri nekik leánya kezét Pipin számára. Berta olyan fehér, hogy az ember tükörnek használhatná szépségét, természetesen szőke ő is, mint a középkori összes hősnők. Szülei az induláskor bőven ellátják kitűnő tanácsokkal, ő pedig kéri szüleit, hogy üdvözlőjék nevében fivérét, Lengyelország hercegét.

Qui vers Poulaine tient la terre de Grontere

(alkalmasint Grodno). Berta útközben találkozik nővérével, a szász királynéval. Adenet figyelmeztet bennünket, hogy a magyar urak olyan folyékonyan beszélnek a francia nyelvet, mintha St. Denisben születettek volna, hála a nyelvmestereknek, kiket udvarukban tartanak. Sőt Floire király Franciaországban nevelődött, a mi még jobban magyarázza nagy nyelvtudását. Megtudjuk, hogy Esztergomból Párizsba menet át kell haladni Szászországon, melynek uralkodóháza a női tagok révén rokonságban áll a magyar uralkodó házzal, egy bizonyos «Istoire de St. Denis» szerint, a miről nagy a gyanunk, hogy sohasem létezett. Szászországból vagy «Sassoigne»-ből az ember Németországba ér (Alemagne). Átkel a Rajnán és az Ardenneken. Rostemont-sur-Meuse grófja, a magyar király unokatestvére, szállást ad az utazóknak, a kik azután Hainauton és végül Vermandois-n haladnak

¹⁾ V. ö. Lelewel, *Géogr. du moyen âge*, Bruxelles 1852. III. 153.

keresztül. Ime egy útleírás, a mely majdnem felér a Kukoricza Jánoséval, a ki Indián megy keresztül, hogy Franciaországba érjen.

A Berta elkísérésével megbízott három szolgáló cserben hagyja úrnőjét, a ki ettől fogva az erdőben éldegél nyomorultul. Ez alatt Magyar- és Franciaország sűrűn váltanak követeket, a kik sohasem térnek vissza a nélkül, hogy pompás ajándékokat ne kapnának. A magyar uralkodók utódjokul Pipin egyik fiát akarják elismerni, de ez a terv meghiúsul annak a nőnek rosszakarata következtében, a ki Bertát helyettesíti a francia királynál. Blanche fleur királyné álmot lát, melyet rossz előjelnek tart.

Une nuit se gisoit delez Floire le sage,
En la terre hongroise, en un leur bel manage.

Azt álmódja, hogy egy medve fölfalja testének felét és egy sas száll az arczára. Leányát illetőleg nyugtalanság szállja meg s most már semmi sem tartóztatja fel. Útra kel száz lovagtól kísérve, a kiket Magyarország legvitézesebbjei közül választottak ki. A királynőn karmínvörös ruha van és férje a szent Szűz oltalmába ajánlja.

Mainte terre trespasent, mainte foreste antie,
Et mainte grant rivière, qui bien porte navie,
Tant que en France viennent la terre seigneurie.

Párizsban a királyi bevonulások szokásos szertartásával fogadva (díszruhába öltözött hölgyek az erkélyeken, a fő utca betérítve függönyökkel, szőnyegekkel,) csakhamar felfedezi Berta szolgálójának árulását. Ezután visszatérve Esztergomba értesíti az árulásról Floire királyt, a ki hú alattvalóival együtt nagyon elszomorodik:

Les gens batent leur paumes parmi chascune rue.

De Berta visszakérül Franciaország trónjára, és szülei megünnepelik végleges győzedelmét. Magyarország fejedelmei ünnepélyesen bevonulnak Mans városába, melynek közelében ült Berta magányban: a fiatal királynőt közrefogják és úgy vezetik; Naimes de Baviere herceg követi őket. Mans lakosai örömmel sietnek elébük. Az elbeszélő lemond arról, hogy elszámálja nekünk:

Les dons ne les richesses que on a présenté
De par le roi Pépin as Hongrois, et donné.

Franciaországi Pipin és magyarországi Berta visszakísérik Floire-t és Blanche fleur-t három napi járásra, egészen St. Quentin-ig.

Et cele gent hongroise s'en est tantost alee

Blanchefleur öreg napjaira leányt szül, a kit Constance-nak keresztelnek, annak a kegyes asszonynak emlékére, a ki segítségére volt Bertának a mans-i erdőben. A fejedelmek Magyarorszáiban egy «Val Berte» nevű apátságot alapítanak, a mely fönnállt még (állítólag) abban a korban, a mikor Adenet ír. Ez az apát-ság Jézusnak van szentelve, a ki a mennyet és a harmatot teremtette. A szerző még elbeszéli, hogy Floire és Blanchefleur halála után Constance Magyarország királynője lett és egy rettenetes háborút kellett viselnie a dánok ellen, Bertának pedig két gyermeke született Pipintől: Gille, Roland anyja, és Nagy Károly.

Látjuk, hogy Adenet ép úgy, mint Macaire szerzője, nem hoz tudomásunkra semmi tényleges adatot, a mi a középkori francia-magyar érintkezést illeti. Azok a személynevek, a melyeket úgy idéz, mint magyar emberek neveit, latin vagy germán eredetű nevek. Néha nem egyebek, mint az asszonáncz kedvéért csinált szavak, mint például Aliste és Margiste, azon magyar szolgálók nevei, a kik elárulták a nagylábú Bertát; Adenet még azt is kigondolja, hogy Aliste bizonyosan Valgiste nevű városban született, hogy egy rimmel többet nyerjen. A verselői gondatlanságot nem lehetne messzebb vinni. A személyek neveit illető egyedüli sajátosság az, hogy a «Blanchefleur» név gyakran visszatér, a mikor magyar hercegnőről van szó. — Az a kevés, a mit a leírt személyek külsejéről mondanak, megegyezik a középkor esztétikájával. Láttuk, hogy Blanchefleur és Berta szőkéek voltak. Floire pedig «le bon roy de Hongrie qui le poil ot chenu» ép úgy, mint Nagy Károly vagy Baligant. Szóval nem kell több való-ságot keresni ebben a költői Magyarorszáiban, mint azokban a fantasztikus városokban, melyek a lenyugvó naptól megaranyozott felhők közepette tűnnek fel néha.

(Budapest.)

BEZARD LUCIEN.

MIRABILIA ROMÆ

et duo huius libri incunabula in bibliothecis Hungaricis asservata.

Quamquam imperium Romanum latissime patens corrui, urbs Roma tamen «caput orbis terrarum» mansit. Sicut antea armis in totum terrarum orbem dominata erat, nunc urbs Christianorum primaria facta viribus ingenii iterum domina mundi evasit. Roma ætate media potentissima est æque ac temporibus antiquis.

Qua de causa factum est, ut incolæ regnorum externorum quoque

revererentur urbem Christianorum nobilissimam et, si per eos licuisset, hanc peterent. Quæ peregrinorum in urbe congregatio effecit, ut itinerariis scribendis consuleretur, quæ urbem frequentantes per monumenta illustrissima Romæ ducerent. Itinerarii huius modi vicem implendi causa conscriptus est inter alios liber, qui *Mirabilia Romæ* inscribitur, qui omissis nonnullis partibus inutilibus, quibus ad topographiam nullo modo uti possumus, tamen aliis locis multa monumentorum Romæ non solum ætatis mediæ, sed etiam antiquæ, cognitioni utilia præbet.

Quomodo hoc parvum itinerarium officium suum impleverit, nihil illustrius demonstrat, quam codices illi multi et incunabula paulo post rationem librorum excudendorum inventam impressa, quæ e bibliothecis Europæ in lucem frequentia prolata sunt.

Animos nostros Hungarorum libellus hic eo magis intendere potest, quod etiam duæ patriæ nostræ bibliothecæ, scilicet *Bibliotheca Musei Hungariæ Nationalis* et *Bibliotheca Academiae Litterarum Hungariæ*, singula huius libri incunabula habent et asservant.

Incunabulo Musei (Mus. Nat. Hung. 782.) annus et locus excudendi non sunt impressi, paginæ neque custodibus neque numeris notatæ sunt, ita ut accurate, quotæ formæ sit, dicere non possimus; catalogus incunabulorum octavæ formæ esse scribit. Libellus octo folia complet. Folium 1^a inscriptionem libri «*Mirabilia Rome*» præbet, inferius iconem invenimus, in quo lupa pueris ubera præbens, mulier quædam supplex et nonnulla monumenta spectantur. Folii 1^a linea prima est iterum inscriptio libri, sed alio modo: *Mirabilia urbis Rome*. Inferiusque incipit tractatus: *Murus urbis Rome habet Trecentas sexa | ginta et vnā turres. Propugnacula sex mil||lia* etc. Tractatus paginas quattuordecim complet, paginæ vicens quaternas lineas habent. Finis in linea vicesima quarta folii 8^a invenitur: *Deo gratias*. Folium 8^b purum est. Typorum forma est gothica.

In summo folio 1^a manu sæculi XVI. hæc verba sunt inscripta: «Pro conventu Pataviensi fratrum minorum de observantia».

Incunabulum Academiae (Hellebrandti catal. 437.) volumini miscellaneo, quod libros partim sæculo XV., partim sæculo XVI. impressos continet, est insertum; librorum secundum ordine locum incunabulum Mirabilium obtinet. Ceterum volumen hoc miscellaneum libros complectitur, qui sequuntur: 1. Incipit tractatus beati Thome . . . 2. Mirabilia urbis Rome. 3. In isto opusculo dicitur, quomodo Romulus et Remus nati sunt . . . 4. Oratio de sancta Veronica. 5. Modus confitendi. Interrogationes sive doctrinæ, quibus quilibet sacerdos debet interrogare suum confitentem. 6. Oratio sanctæ Brigittæ cum oratione sancti Augustini. 7. Translatio miraculosa ecclesiæ beate Marie

virginis de Loreto. 8. Tabula Christianæ religionis valde utilis et necessaria cuilibet Christiano: quam omnes scire tenentur. 9. Lunarium in quo reperiuntur coniunctiones et oppositiones Lunæ, ecclipses Solis et Lunæ . . .

Quod ad huius incunabuli formam attinet, eadem dicere possumus, quæ de incunabulo Musei dicebamus, a quo hoc tantum eo differt, quod folii 1^a inscriptio et icon desunt incunabulo Academiæ, cuius in folio 1^a leguntur, quæ folio 1^b incunabuli Musæi impressa sunt, et sic hoc tantum septem folia complet, finisque in linea vicesima quarta folii 7^b invenitur.

I.¹⁾

Itinerarium, quod Mirabilia Romæ inscribitur, ut e quæstionibus litteratorum, præcipue e libro Henrici *Jordani* excellentissimo apparet, sæculo XII., ipsoque medio est conscriptum et rationibus peregrinorum Romam petentium prospicit. Monumentorum, quæ in hoc libro occurrunt, nullum, nec fabellarum, quæ enarrantur, ulla posterius exstitit. Inscriptio libri tantum nonnullis temporibus interiectis Mirabilia Romæ evasis, quæ codicibus veterrimis tota deest. Quam celeriter notus factus sit libellus, demonstrat id, quod *Petrus Mallius* in historiam basilicæ s. Petri, quam Alexandro III. pontifici Romano (1159—1181.) dedicavit, iam duas e Mirabilibus partes *de castello sancti Angeli* et *de Vaticano* desumpserit.

---

¹⁾ Libri, qui mihi in commentatione scribenda usui erant, sunt, qui sequuntur: H. *Jordan*. Topographie der Stadt Rom im Alterthum. II. Berlin. 1871. Gustavus *Parthey*. Mirabilia Romæ. E codicibus Vaticanis emendata. Berolini. 1869. Joh. Georg. Theod. *Grässe*. Beiträge zur Literatur und Sage des Mittelalters. Dresden. 1850. Dr. Felix *Papencordt*. Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Herausgegeben von Dr. Constantin *Höfler*. Paderborn. 1857. A.-F. *Ozanam*. Documents inédits pour servir l'histoire littéraire de l'Italie. Leipzig-Paris. 1897. Anonymus Magliabecchianus a Ludovico *Mercklinio* nunc primum editus. Dorpati. MDCCCLII. Ferd. *Gregorovius*. Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Stuttgart. Hartmann *Grisar*. Rom beim Ausgang der antiken Welt. Freiburg im Breisgau. 1901. Francis Morgan *Nichols*. Mirabilia urbis Romæ. The marvels of Rome or a picture of the golden city. London-Rome. 1889. Ludovicus *Hain*. Repertorium Bibliographicum. Stuttgart-Paris. 1881. W. A. *Coptinger*. Supplement to Hains Repertorium Bibliographicum. London. 1898. Georgius Henricus *Pertz*. Monumenta Germaniæ Historica. Scriptorum tomus XXII. Hannoveræ. 1872. Pp. 376—475. Martini Oppaviensis Chronicon Pontificum et Imperatorum. Ed. Ludewicus *Weiland*. Otto *Richter*. Topographie der Stadt Rom. München. 1901.

Opus totum non est ab uno auctore conscriptum. Jordanus accuratissime explicat, ubi fontes singularum partium quæramus.

Mirabilia Romæ tres in partes, quæ sequuntur, dividi possunt:

a) Enumeratio monumentorum antiquorum, cuius capitibus irrepserunt duo ad topographiam Christianam spectantia. Huius partis paragraphi sunt: *De muro. De portis. De miliaribus. Nomina portarum. De arcubus. De montibus. De thermis. De palatiis. De theatris. De locis sanctorum passionum. De pontibus. De cimiteriis. De columna Antonini et Traiani.*

b) Quinque fabellæ, quæ de nonnullis ædificiis aut monumentis narrantur: *De visione Octaviani imperatoris et responsione Sibillæ. Quare factus est caballus marmoreus. Quare factus est equus, qui dicitur Constantini. Quare factum sit Pantheon. Quare Octavianus vocatus sit Augustus et quare dicatur ecclesia s. Petri ad Vincula.*

c) Descriptio urbis.

Cognitioni urbis sola ultima pars utilitatem affert, prima et altera nihil pretii habent.

Auctor descriptionis redactor tantum primæ et secundæ partis fuit, itaque descriptio recentior est, quam ceteræ partes. Omnia capita exceptis *de arcubus, de palatiis, de theatris, de locis, quæ inveniuntur in sanctorum passionibus et de cimiteriis tractantibus* non ab auctore descriptionis conscripta esse demonstrari potest. Sed ne hæc quidem ab illo oriuntur. Sic ordo accuratissimus, quo cimiteria enumerantur, comprobatur librum vetustiorum auctori ex usu fuisse (De Rossius, *Roma sotterranea*, I. p. 158.), simili modo ostendi potest, unde loca sanctorum passionum exceptis duobus (insula catenata et arcu Romano inter Aventinum et Albiston) in hunc librum sumpta sint.

Etiam fabellæ multo ante ortæ sunt. Veteres Romani et Byzantini scriptores has iam perfectas narrant.

Descriptio urbis non librum regionum sequitur, attamen utitur illo. Hunc secuta mentionem facit *templi Minervæ Calcidie, bibliothecarum XXVIII., agularum, auguratorii Caesaris, mutatorii Caesaris, thermarum Severianarum et Commodianarum, areæ Apollinis*; hinc assumit nulla parte mutatum caput *de columna Antonini et Traiani.*

Præterea præsertim e carminibus *Ovidii*, imprimis e *Fastorum* libris haurit, etiam ibi, ubi auctoris *Ovidii* mentionem non facit. *Fastorum* libri ceterum ætate media maximo modo usitati erant.

Mirabilia Romæ statim, cum orta essent, popularia facta sunt. Verumtamen codex nullus sæculi XII superest, primi sæculo XIII sunt descripti et per sæcula usque ad inventionem rationis librorum excudendorum et etiam post id tempus complura exempla exscripta sunt.

Qui codices neque nunc omnes reperti sunt, iique, qui in lucem prolati sunt, adeo inter se discrepant, ut vix unum, qui cum alio quodam omnino congruat, reperire queamus.

J. B. de Rossi (Roma sotterranea, I. p. 158.) persequitur codices Mirabilium et duas libri recensiones fuisse primus explicat. Partheyus his duabus recensionibus tertiam adiungit, quam codice quodam in Vaticana bibliotheca asservato spectari posse arbitratur, quam exstitisse aliquando Jordanus negat. E Jordani sententia duæ tantum Mirabilium recensiones exstiterunt, quarum igitur codices sic ordinari possunt:

A) Codices primæ recensionis.

I. *R* = *Cod. Vatic. 3973. s. XIII.* Veterrimus codicum notorum hic statui potest. Insunt præter Mirabilia *Chronica Romoaldi*. Usus est hoc codice *Graesseus* (Beiträge zur Literatur und Sage des Mittelalters. Dresden 1850.) et *Partheyus* in editionibus Mirabilium. Partheyus littera *C* notavit.

II. *A* = *Cod. Ottobon. 3057. s. XIII.* Mirabilia præveniunt *Digesta pauperis scholaris Albini*. In foliis 127^a—130^a sunt Mirabilia sine inscriptione; in margine scripta sunt recentiore manu verba sequentia: *Adverte, quod multa ex his sunt registrata apud librum Cencii Camerarii*.

III. *Gr* = *Graphia aureae urbis Romae in cod. Laur. plut. 89, 41, s. XIII. v. XIV.* Edidit *Ozanam*: Documents inédits. Parisiis. 1850., postea *A. F. Ozanam*: Documents inédits pour servir l'histoire littéraire de l'Italie. Parisiis-Lipsiæ. 1897. E sententia Jordani hanc secutus est sæculo XIII. *Martinus Oppaviensis* (Polonus), huncque sæculo XIV. *Fazio degli Uberti*. Hanc sententiam a nobis probari non posse inferius demonstrabimus.

IV. Codicem Mirabilium sæculi XIII. habet *bibliotheca Barberina*; edidit Nibby (Effemeridi litterarie di Roma, 1820. pp. 62. et sequ., 142. et sequ., 378. et sequ.). Denuo excussus est anno 1864., quo anno inscriptus est: Mirabilia ossia le cose maravigliose di Roma... Roma dalla tipographia forense. Præfationem editionis *Albertius* scripsit. Hac editione usus est *Partheyus*, ipso codice *Graesseus*.

V. Codex *Libri politici in bibliotheca Vallicelliana* Romæ. Usus est hoc *Urlichs* (Beschreibung Roms, 3. p. 385.), tractaverunt *Gregorovius* (IV. p. 621.) et *de Rossi* (Roma sot. I. p. 159.).

VI. *Libro Censuum Cencii Camerarii* inserta sunt Mirabilia. Tractat *Gregorovius* (IV. p. 601.). Totus codex adhuc non est editus.

VII. *P* = *Cod. Univ. Prag. XVI. H. 33. f. 34.* Præ Felicis *Papencordtii* libro, qui Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter inscribitur, edidit *Constantinus Hoefler*. Codex chronica quædam pon-

tificum continet, quæ sine dubio sæculo XIII. conscripta sunt, nam de Friderico II. vivo mentionem faciunt.

VIII. *E* = *Cod. Vatic. 636. saec. XIII.* In folio 73^b leguntur nonnulla capita Mirabilium, quæ partim solus hic codex præbet.

IX. *Cod. Riccard. 688.*, qui «Avinioni anno domini M.ccc.lxxxi. indict. iii die xii mensis decembris per uoglinum Jhannis de Empoli» scriptus est.

Jordanus hos codices e recensione prima ortos esse censet. Horum I. II. IV. V. VI. et IX. re vera congruunt, tantumque eo discrepant, quod *R* duabus paragraphis plus profert, quam ceteri, quarum una *de passionibus sanctorum Abdon et Sennen*, altera *de nominibus iudicum* tractat. Primam etiam *A*, alteram etiam *cod. Riccard.* tradit. Græsseus codici *R* capita Mirabilium usque ad paragraphum *de pontibus* deesse dicit, quod autem non est verum.

Ordo capitum in his sex codicibus est, qui sequitur:¹⁾ 1. De muro. 2. De portis. 3. De miliaribus. 4. Nomina portarum. 5. De arcubus. 6. De montibus. 7. De thermis. 8. De pontibus. 9. De theatris. 10. Loca, quæ inveniuntur in sanctorum passionibus. 11. De pontibus. 12. De cimiteriis. 13. De visione Octaviani imperatoris et responsione Sibillæ. 14. Quare factus est caballus marmoreus. 15. De nominibus iudicum (in *cod. R* et *Riccard.*). 16. De columna Antonini et Traiani. 17. Quare factus est equus, qui dicitur Constantini. 18. Quare factum sit Pantheon. 19. Quare Octavianus vocatus sit Augustus et quare dicatur ecclesia sancti Petri ad Vincula. 20—30. Descriptio Urbis.

Hos igitur codices eidem recensionis adnumerari posse sine ulla dubitatione comprobamus. De ceteris idem pro certo affirmari non potest. Codex *E* plane incertus est, cum tantum nonnulla fragmenta, aliquot capita totius operis habeat. Duæ paragraphi in hoc repertæ nusquam inveniuntur: una *de basilica Lateranensi*, altera *de basilica s. Petri* tractat. (Partheyi editionis paragraphi 35. et 36.) Reliquæ paragraphi congruunt cum iis, quæ in Alberti editionis paginis 22, 2.—34, 18. et 36, 2.—37, 2. leguntur.

Codices *Gr* et *P* valde discrepant a supra memoratis. Partes Graphiæ, quæ Romæ situm, monumenta etc. tractant, tantummodo exordii vicem implent libri cuiusdam cærimonialis. Paragraphi totius libri sunt hæ: 1. *Incipit graphia aureae urbis Romae* (de origine, portis, arcubus, thermis Romæ). 2. *De palatiis*. 3. *Item de theatris*. (Hic loca sanctorum passionum quoque tractantur.) 4. *De pontibus*. 5. *De colupnis*. (Hic tractantur etiam Vaticanum, agulia Cæsaris, pinea ærea et alia monumenta.) 6. *De templo Pantheon*. (Huic accedunt

¹⁾ Etiam in editione Jordani eadem est paragraphorum series.

cognomina aliorum templorum, Capitolium et ædificia ibi sita, cui descriptioni interposita est fabella de visione Octaviani, deinde sequuntur reliquæ partes descriptionis, postremo «nomina et dignitates illorum, qui in excubiis imperialibus perseverant».) Post has huiusmodi paragraphi sequuntur: De scena et orchestra. De officiis scene. De coronis imperatorum. De vestibis imperatorum etc. Finis libri desideratur.

Ipsæ Jordanus dolens fatetur editionem Ozanami sibi inter commentationem scribendam præsto non fuisse et sic se coniunctionem Graphiæ cum ceteris codicibus confirmaturum solis a Partheyo communicatis nisum esse. E sententia eius discrepantiæ Graphiæ et Mirabilium hæc sunt:

Capiti primo¹⁾ interponit *Gr: arcus principales VII;*

cap. 22, 3. in Capitolio erant *imagines fusiles omnium regum Troianorum et imperatorum;*

cap. 25. explicat, unde nomen *s. Balbinæ in Albæ ortum sit;*

ibid. colossi solis *caput et manus nunc ante Lateranum sunt;*

ibid. duo equi ærei in arcu circi positi *portati sunt a Constantino imperatore cum omni ornatu facto ex ære in Constantinopolim Damasco et Alexandriam.*

Præter has discrepantias Jordanus enumerat sequentes:

Fabellæ partibus descriptionis aliquibus sunt infictæ, velut fabella de visione Octaviani capiti 23., de caballis marmoreis cap. 27., de equo Constantini cap. 26., de Pantheo cap. 22.

Desiderantur paragraphus de montibus, fabella, quæ *Quare Octavianus vocatus sit Augustus* etc. inscribitur, et *Nomina iudicum*, quæ in cod. *R* et *Riccard.* leguntur. Plane transformata est paragraphus palatiorum.

Sed hæc collatio neque satis accurata, neque satis recta est. E discrepantiis Graphiæ enumerare possumus etiam sequentes, quæ saltem tanti ponderis sunt, quanti superiores:

Cap. 1. numerus partium singularum muri longe alius est, ac Mirabilia tradunt:

cap. 5. cognomini *arcus*, qui vocatur *Manus carnea* adiungit *Gr* fabellam de hoc narratam;

cap. 11. in fine hæc leguntur, quæ nusquam inveniri possunt: *Tria sunt privata publica: unum sub Capitolio, alterum privata Mamertini, tertium foris portam Appiam iuxta templum Martis;*

---

¹⁾ Numeri paragraphorum hoc loco prolati conveniunt cum numeris capitum, qui in editione Jordani inveniuntur.

cap. 12. in fine mentionem facit de *templo Pacis*, quod ceteris codicibus non memoratur, deinde enumerat, quæ in hoc posita sint.

Paragraphus de *nominibus iudicum*, quæ e Jordani sententia tantum in cod. *R* et *Riccard.* legitur, etiam in *Gr* invenitur in ultima topographia; paragraphus enim, quæ cum his verbis incipit: «Nomina et dignitates illorum, qui in excubiis perseverant, describamus», omnino cum codicum *R* et a *Montefalconio* editi, de quo inferius disseremus, contextibus, quibuscum contulimus, congruit. Etiam pars de *montibus* inveniri potest in exordio Graphiæ fabuloso, quod originem urbis Romæ enarrat, simulque explicat, unde montes cognomina acceperint.

Discrepantiæ, ut videmus, Graphiæ cum Mirabilibus Romæ satis magnæ sunt. Plane novas, vel transformatas paragraphos invenimus in *Gr*, dispositio paragraphorum maiores discrepantias ostendit, etiam minores satis frequentes occurrunt. Quæ discrepantiæ, ut inferius videbimus, parum abest, quin tantæ sint, quantæ illæ, quas Jordanus secundæ recensionis cum prima recensione esse explicat. *His nisi Graphiam tamquam recensionem primæ recensionis secundariam spectari posse sine dubitatione enunciare possumus.*

Codices igitur superiores et *Gr* species eiusdem recensionis sunt, sed libere inter se e fonte communi oriuntur. Pro certo verum dicere possumus Mirabilia Romæ et *Gr* haud magno intervallo secerni. Ozanam communicat Graphiam a *Galvaneo Flamma* in libri, qui *Manipulus florum* inscribitur, anno 1297. conscripti capite 4. *librum valde authenticum* appellari, qua ex re Graphiam illo tempore iam valde expectatam fuisse sequitur. *Giesebrecht* (*Deutsche Geschichte* 1², p. 856.) formam Graphiæ, quæ nunc est, circa annum 1260. exstitisse et codices *AR* Mirabilium hanc secutos esse arbitratur. Verum qua re *Giesebrecht*i sententia nisa sit, omnino incertum est. Simili modo sententiam Ozanami, qui Romam Mirabilibus et *Gr* forma, quæ ante urbem a Roberto Guiscardo deletam fuisset, descriptam esse censeat, Jordanus haud veri similem esse dicit. (*Jord.* II. pp. 375—376.)

Adhuc certam liber inscriptionem non habuit: ne Graphiæ quidem inscriptionem ab ipso scriptore datam esse putare possumus; *aurea Roma* enim locus communis est. Semen posterioris inscriptionis invenimus iam in codice *P*, qui hoc modo inscribitur: *Hec sunt Mirabilia Rome quomodo gloriose constructa erat.*

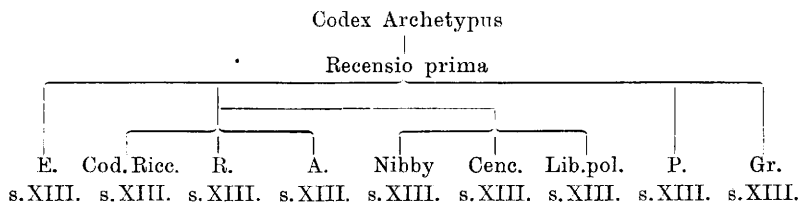
Hunc codicem *Papencordtius* repperit in bibliotheca Universitatis Pragensis et eo mortuo *Hoefler* in exordio libri a *Papencordtio* de historia urbis Romæ ætate media conscripti (pp. 35.—52.) edidit, simulque contextum Mirabilium a *Montefalconio* primo editum composuit cum hoc, quo illustrior de codice sententia ferri posset.

Hoeffer (p. XV.) argumentatur hunc codicem recensioni Mirabilium primæ adnumerandum esse, cum notæ, quibus Ozanam, ut Graphiam primæ recensioni adnumeraret, adductus sit, etiam hoc in codice inveniuntur, eæ vero desint, quæ secundam recensioem a prima seiungant.

Ordo paragraphorum in *P* est, qui sequitur: 1—12, 20, 1., 22, 2.—30. Deinde sequuntur e libro regionum: *campi-viae-equi-cloacae*, postea 20, 3. 22, 1. usque ad finem, 14., 17., 18. Postremo sequuntur duæ paragraphi, quæ in nullo adhuc noto codice inveniuntur: *carcer Tullianum* et *laudatio rerum Romanarum*. Desiderantur 20 2—22, 1. et fabellarum tres, quæ locos 13. 16. 19. in paragraphorum ordine obtinent, postremo caput *de nominibus iudicum*.

Insertorum et discrepantiarum recensioem secundæ haud multum in hoc codice invenitur, attamen aliquid: fabellarum eæ, quæ in *P* reperiuntur, post descriptionem positæ sunt, quod iam, ut inferius videbimus, etiam recensioem secundam designat. Hic igitur codex transitum ostendit et, si respicimus etiam duas paragraphos plane novas, prætereaque etiam nonnullas e regionum libro desumptas, quæ in ceteris primæ recensioem codicibus non inveniuntur, hunc quoque æque ac *Gr* secundariam recensioem primæ recensioem declarare possumus.

Stemma igitur recensioem primæ in tabula sequenti spectare possumus:

B) Codices secundæ recensioem.

Sæculo XIII. Mirabilium nova recensio facta est. Huius formam principalem in codice a *Montefalconio* Diarii Italici pp. 282. et sequ. edito (in lucem prodiit anno 1702.) spectare possumus. Hoc per-
vestigato Jordanus notas huius novæ recensioem, quæ sequuntur, com-
plectitur:

1. Nova recensio partes descriptionis quasdam bis præbet. Hoc loco contextus huiusmodi est: *Infra palatium Neronianum* . . . se-
quuntur partes de Vaticano et de agulia Cæsaris eodem modo, ac in
recensioem primæ contextu, deinde veniunt versus, qui in recensioem

primæ contextu non inveniuntur. His versibus succedit pars de *pineæ aereæ*, quam recensio prima in *foramine Pantheon* positam esse in capite 20, 2., in *fastigio Pantheon* autem duos tauros æreos stetisse in capite 22, 2. dicit. Secundum novam recensionem in *fastigio Pantheon pineæ aereæ* posita erat. Hanc ob causam desunt capita 20, 2.—22, 2. et sequuntur paragraphi *de campo Martio, de Capitolio, de caballis marmoreis, de iudicibus, de columnis*, postque has iterum *infra palatium Neronianum* . . . sicut in prima recensione legere possumus.

2. Ordinem paragraphorum mendosum, scilicet id, quod in prima recensione duæ paragraphi ad topographiam Christianam spectantes paragraphis monumentorum antiquorum immixtæ erant, emendat secunda recensio, illas enim duas paragraphos his postponit. Locus fabellarum quoque alius est, ac in vetere recensione: fabellæ enim in secunda recensione paragraphis descriptionis aut insertæ, aut postpositæ sunt.

Præterea sunt nonnulla additamenta in contextu a *Montefalconio* edito, quæ in recensionis primæ codicibus non inveniuntur, velut paragraphi *de portis in porticu sancti Petri, de arcubus non triumphalibus, de pineæ aereæ*. Fabella imaginum magicarum, quæ in primæ recensionis codicibus tantum fabellæ *de Pantheo* inserta enarratur, hic in capite *de Capitolio* accuratius planiusque legitur. E quibus additamenti Jordanus tantum de *pineæ aereæ* mentionem facit.

Huius recensionis codicum ne tantam quidem convenientiam videre possumus, quantam codicum primæ recensionis. Nec codices satis noti sunt. Adhuc hos cognovimus:

I. Interiisse videtur codex ille, quem Montefalconius «*ex registro Nicolai cardinalis de Aragonia in bibliothecæ s. Isidori Romæ armario IV. num. 69*» exscripsit. Hic sæculi XIII. erat.

II. *B* = *Cod. Ottobon. 2072. saec. XIV.* Insunt sequentia: Fol. 1^a—32^b. *Solini geographia*; fol. 33^a—39^b. *Situs omnium provinciarum orbis terræ*; fol. 40^a—41^a. *Tractatus de situ Ytalie*; fol. 41^a col. 2—43^a col. 1. *Situs Romæ*; fol. 43^a col. 1.—44^b col. 2. *Tractatus de situ et mirabilibus rome*; fol. 45^a—58^b. *Liber magistri Rycobaldi Ferrariensis de locis orbis*.

III. *D* = *Cod. Vatic. 2035. saec. XVI.* Fol. 1.—2. finem faciunt libri cuiusdam chronici; fol. 5^a—42^b. *Aythoni liber historiarum*, 45^a—47^b sine inscriptione *Mirabilia*; fol. 47^b—49^b. *Liber de mirabilibus mundi*.

IV. *F* = *Cod. Regin. 1446. saec. XIV. vel XV.* Fol. 1^a—3^b sunt *Mirabilia Romæ*.

V. *G* = *Cod. Vatic. 4265. saec. XIV.* Fol. 1^a—208^b. *Incipit tractatus qemī (?) Nycolai de lyra contra iudeos*. Fol. 209^a—216^a

sine inscriptione Mirabilia. In fine hæc leguntur: *In ecclesia sancti Petri ad vincula est vera remissio omnium peccatorum. Anno domini M.CCC.LXXV. etc.*¹⁾

Præter hos codices, qui plus minusve tota Mirabilia præbent, sunt eiusmodi quoque, qui tantum nonnullas libri partes sibi assumunt. Partheyus in tribus sequentibus codicibus Vaticanis repperit fragmenta Mirabilium:

I. *Cod. Ottobon. 2257.* anno 1478. exaratus. Fol. 115^b. *Postquam filii Noe edificaverunt turrem confusionis . . . hoc est exordium Gr*; deinde fol. 116^a—120^b duo Mirabilium capita *de portis et de palatiis tractantia.*

II. *Cod. Regin. 520.* Continet opuscula Gallica et Latina, a sæc. IX. usque ad sæc. XV. conscripta. Fol. 29^a—30^a. *Hec sunt Mirabilia urbis rome*; scriptura mendosa sæc. XV.

III. *Cod. Regin. 614,* qui duos chartaceos, unum membraneum codices et librum impressum continet. Ultimus est horum codex membraneus: *Chronicon Martini Poloni*, sæc. XIV., quod item capita nonnulla Mirabilium continet.

Etiam Franciscus Reber (Die Ruinen Roms und der Campagna, Lipsiæ. 1863. p. 420.) mentionem facit cuiusdam codicis; hic est *cod. Monac. 516.*, de quo autem nihil scimus, nisi in eo quoque paragraphum *de Colosseo* inveniri; non est editus.

Postremo Græsseus dicit (Beiträge, p. VIII.) codicem quendam cum ceteris valde discrepantem a *Massmanno* in bibliotheca Stuttg. repertum esse: *Ms. hist. fol. IV. 459.* Quem Massmannus mox communicavit in libri, qui *Kaiserchronik* inscribitur, vol. III. et descripsit in annalibus Iahnii (Jahn, Jahrbücher für Philologie und Pädagogik. 1851.). Jordanus in editione duobus locis varias huius codicis lectiones profert.

Codicum fragmentariorum, item codicis Stuttg., quem Jordanus littera *S* notat, investigationem præsens in tempus omittimus; de his tunc disseremus, cum de incunabulis tractabimus.

Quod ad argumenta dispositionesque ceterorum codicum attinet, in his quoque tantas discrepantias videmus, ut propinquitas eorum saltem dubiosa videatur.

Cum *Montf.*²⁾ maxime congruit *B.* Hic quoque tractat *de arcubus non triumphalibus*, quæ paragraphus tantum in his duobus legitur. E Partheyi communicatis codici *B* desunt, quæ pp. 287.—292. *Montf.*

¹⁾ Quæ de codicibus BDFG* hic leguntur, v. in Partheyi editionis paginis VIII—XIII.

²⁾ *Montf.* = Codex a Montefalconio editus.

leguntur, quod autem Partheyus, ut Jordanus recte suspicatur, errans dicit. Pagina 287. æque ac 292. *Montf.* cum vocabulis *In fastigio Pantheon* incipit, unde igitur facile error Partheyi, qui codicem investigaret, ortus est.

Sola codicis *B* discrepantia cum *Montf.* in eo statui potest, quod *B* paragrapho una, quæ de *Colosseo* tractat, plus, quam *Montf.*, præbet.

DFG æque ac *cod. Monac. 516.* conveniunt cum *B* eo, quod omnes paragraphum de *Colosseo* sibi assumunt. Ultimus præter hoc plane ignotus est. Codices verum *DFG* iam magnopere, aliis rebus spectatis, cum *B* discrepant.

F non præbet iustum contextum; tantummodo paragraphi sequentes insunt: *De muro. De portis. De montibus. De pontibus. De pallaciis. De arcubus. De thermis. De theatris. De cimiteriis. De locis sanctorum passionum. De pinea. De templis. De templo Martis. De Capitolio. De equis marmoreis. De equo Constantini. De Colosseo.*

Desunt fabellæ de *Pantheo* et de *visione Octaviani*.

Si hunc paragraphorum ordinem cum *Montf.* vel potius cum *B* comparamus, res memoratu dignas discimus. *F* enim paragraphos eodem ordine præbet, ac superiores, tantumque eo ab iis differt, quod ipsam pretiosissimam Mirabilium partem, descriptionem dicimus, omittit. Contextus circiter ad eam partem servatus est, cum nota illa in recensione secunda repetitio contextus exsistit: abinde tantum fabellam de *equo Constantini* assumit. Codici non *Montf.*, sed *B* præfuisse demonstrat, quod de *Colosseo* paragrapho separata tractat.

Ceterum discrepantiæ minoris ponderis sunt, quæ manifestum *F* speciem eiusdem recensione, ac *Montf.* et *B*, esse reddunt.

G adeo differt a superioribus, ut Partheyus recensione tertiam in illo reperiri putaverit. Quæ verum discrepantiæ non sunt eiusmodi, ut hunc codicem a recensione secunda omni modo seiungi necesse sit: fatendum verum est scriptorem codicis contextum ad suum arbitrium disposuisse. Contentio hæc inepta apparet e magna additamentorum copia, quæ Mirabilibus hic addita sunt, quæ descriptionem templorum ruinarumque Romæ continent, — deinde e novo capitum ordine, ad quæ scriptor nulla re, nisi, ut sui iuris esset, ductus est. Desunt codici paragraphi de *columna Antonini et Traiani*, de *locis passionum sanctorum* (inde a gradu *Eliogabali* usque ad finem), de *templis*, de *templo Martis*, de *Capitolio*, de *castello Crescentii*, *Quare Octavianus vocatus sit Augustus* . . . , *Quot sunt templa Transtiberim*, hoc est — partes nonnullæ descriptionis.

D minus certus est. *Jordanus* æque ac *Partheyus* vix hunc diiudicari posse arbitrantur. Codex *Martinum Polonum* in ultimis non-

nullis capitibus nominat: *de aliis in martiniana melius habes, vel de palatiis superius melius habes in martiniana*. Re effectus Martini chronicorum in *D* mirum in modum spectari potest.

Ecce: In civitate Leonina — *D* et *Martinus*, in portien sancti Petri — *ceteri*; portæ tres — *D* et *Martinus*, portæ duæ — *ceteri*; cuncti codices docent cognomina harum portarum duarum, etiam *D*, cognomen vero tertiæ, cum *Martinus* nomina portarum Transtiberim non præbuerit, *D* nescit dicere, itaque post cognomen secundæ portæ scribit: *porta*, deinde spatium vacuum relinquit.

Mirabilia Romæ (Jord. p. 637.): Septizonium (*vel* Septisolium) fuit templum Solis et Lune, *ante quod fuit templum Fortunæ*.

D: Septisolium fuit templum Solis et Lune, mire pulcritudinis et altitudinis *habebat ordines columpnarum unum super alium*, unde Ovidius: regia solis erat sublimis alta columpnis.

Martinus (Monum. Germ. Hist. p. 401. l. 29.): Item Septisolium, *quod fuit 7 ordinibus columpnarum subnixum*, fuit templum Solis et Lune.

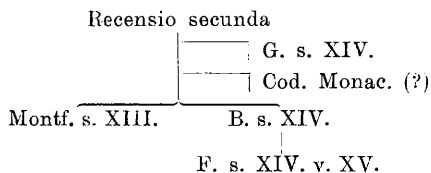
D et *Martinus*, ut videmus, mentionem *de columnis* faciunt, prætereunt autem *templum Fortunæ*.

Ex his codici *D* valde præposita esse chronica Martini apparet. Verumtamen convenientia cum secunda recensione negari non potest, cum hic quoque *de Colosseo* tractet, ubi *pallam* pro *pila BF* dicit.

Cum de Martini chronicis et de incunabulis sententiam firmam tulerimus, de codice *D* quoque iterum tractabimus.

De *cod. Monac. 516*. nihil aliud nisi ei quoque paragraphum *de Colosseo* inesse compertum habemus. Quod autem hunc quoque secundæ recensionis propinquum esse testatur.

Stemma igitur recensionis secundæ in præsens sequenti tabula spectare possumus:

In altera commentationis nostræ parte demonstrabimus præter duas recensiones primarias et præter harum recensiones secundarias *Mirabilium* tertia recensio primaria facta sit necesse esse. Nunc mentionem facere debemus de libris illis ætate media conscriptis, qui *Mirabilia Romæ* secuti erant, vel saltem e *Mirabilibus* aliquid hauerant.

Iam superius memoravimus chronica *Martini Poloni* (alio nomine *Oppaviensis*) et diximus hæc inferius nos tractaturos fore. Veri simile est *Mirabilia* forma, quæ in his spectata esset, *Fazio degli Uberritum* legisse, qui carmini, quod *Dittamondo* inscribitur, circa annos 1355.—1367. conscripto partes descriptiones Romæ nonnullas interponeret. Gregorovio satis est, quod obsequium descriptionis Uberritii *Mirabilibus* manifestum facit (VI. p. 697.). Verum Jordanus, cui editiones Veneta (edita est anno 1820.) et Mediolanensis (edita est anno 1826.) præsto erant, accuratissime partes illas carminis e *Martini* descriptione conscriptas esse ostendit.

Nicolaus Signorili Romanus «secretarius incliti magistratus urbis», ut ipse se appellat, iussu *Martini IV.* pontificis Romani (a. 1417.—1437.) librum *de iuribus et excellentiis urbis Romæ* conscripsit, cui inseruit quendam librum, qui *Descriptio urbis Romæ eiusque excellentiæ* inscribitur, veri similiter *Urbano VI.* pontifice Romano (a. 1378—1389) conscriptum, qui *Martinum* auctorem nominat. Quæ descriptio non est excussa, verum a *Zaccagnio* et aliis valde usitata. Codex primus in *Archivo Colonna* asservatur; exscriptionem continet *cod. Vatic. 3536.*, qui *Jordano* præsto erat. Continet partem de Romæ muro, «ut *Martiniana* dicit», enumerationem regionum tredecim, portas, earumque locorum constitutionem, iterum *Martino* auctore nominato, palatia, arcus, denique fabellam, quomodo mons Testaceus exstiterit. Tota descriptio e libro regionum et chronicis *Martini* est consuta: vix aliquid, quod sui iuris sit, reperitur.

E *Mirabilibus* est conscriptus liber, qui nomine *Anonymus Magliabecchianus* inscribitur, qui e sententia *Mercklinii* lustro tertio sæculi XV. (a. 1410—1415.) parabatur. De civitate enim Leonina hæc leguntur: «quod nunc *Joannes XXIII.* restauravit et reformavit», qui autem *Joannes XXIII.* illo tempore pontifex Romanus erat.

Primus *Preller* (*Die Regionen der Stadt Rom*) memorat hunc librum, qui duo exempla *Anonymi Magliabecchiani* cognovit:

1. in bibliotheca *Magliabecchiana Florentina*: cl. XXVIII. *Anon.* 53., sæc. XV.;

2. in bibliotheca *Marc. Veneta*: *Append. catal. mss. Lat. cl. X. cod. CCXXXI.* 8°, sæc. XV., cui quidam liber regionum interpolatus additus est.

Iam litteratis antiquis Romanis notum erat tertium Latine scriptum exemplum:

3. «*Anon. in cod. Urb. 410.*»

Præter quæ exempla Latina est libri quædam Italicæ linguæ elaboratio, cuius *Jordanus* duo exempla cognovit:

1. in bibl. reg. univ. *Regiomont. ms. n. 1852.*, de quo *Jordanus*

in commentatione, quæ «Novæ quæstiones topographicæ» inscribitur, tractat;

2. in bibl. Magliabecchiana Florentina: *Anonymi Mirabilia cl. XXVIII. n. 12.*, quod exemplum codici a Mercklinio edito similiter desinit.

Elaboratio sermonis Italici minime a Latino contextu differt. Tota tantum alicuius chirographi Latini translatio esse videtur, cuius contextum translator nonnullis locis ad suum arbitrium redegerit.

De libri scriptore id tantum constitui potest, quod quidam clericus æqualisque Nicolao Signorili fuit. Præter Mirabilia et librum regionum nonnulla etiam a Suetonio, Eutropio, Paulo Diacono et Cassiodoro petebat.

Continet liber paragraphos, quæ (secundum Mercklinii editionem) sequuntur:

p. 5. *de muro, de circuitu et de portis urbis* — e Mirabilibus.

p. 6. *Portae Transtiberis et portici s. Petri s. papae Leonis* — e Mirabilibus.

p. 7. *Viae principales urbis* — e regionum libro.

p. 8. *Triumphales arcus marmorei urbis* — e Mirabilibus, sed cum nonnullis sui iuris additamentis.

p. 10. *Hi sunt montes principales urbis Romae* — e Mirabilibus.

p. 10. *Regiones urbis Romae* — e regionum libro.

p. 15. *Thermae urbis Romae* — e Mirabilibus.

p. 16. *Palatia urbis Romae* — e Mirabilibus, sed cum nonnullis sui iuris additamentis.

p. 17. *Pontes Romae rupti et sani: nomina et loca eorum, ubi sunt positi* — e Mirabilibus. Additæ sunt *bibliothecae, quae fuerunt in urbe.*

p. 17. *Hec sunt aguliae quae erant in urbe et ubi et quomodo et per quam causam: et quorum ornamentis* — paragraphus sui iuris, cuius addita est fini paragraphus *Collisei*, quæ tantum argumento congruit cum secunda Mirabilium recensione; namque plane ad suum arbitrium redacta est.

p. 18. *Equi aerei deaurati et eburnei, qui fuerunt Romae* — e regionum libro. Huic paragrapho addita sunt: *latrinae, cloacae, aquae, campi.*

p. 19. *Templa urbis Romae et memoria locorum: ubi et quomodo stabant* — hæc est descriptio Mirabilium.

«Totus libellus, scribit Mercklinius, nititur Mirabilium fundamento; ita ut pauca tantum omittat, et quidem ea, quæ ex sanctorum historia repetita ad Urbis descriptionem nimia redundant, alia vero addat, quæ plurimum eo conferunt, quod locorum et monumentorum

veterum appellationes vulgares eius sæculi exhibent atque reliquiarum conditionem situmque significant.» Quo codicum Mirabilium usus sit, ob elaborationem valde liberam constitui non potest. Additamenta Græque ac Montf. insunt libello.

Quod ad totius libri naturam atque indolem spectat, Mercklinius librum Anonymi Magliabecchiani inter Mirabilia Romæ et investigationem topographiæ Urbis criticam, quam Poggius et Flavius Blondus primi moverint, medium locum obtinere arbitratur.

Præter has elaborationes Mirabilia Romæ non est dubium, quin magnum effectum in alias urbis descriptiones quoque habuerint. Qui effectus temporibus posterioribus quoque mansit. Post rationem librorum excudendorum inventam statim multa exempla impressa sunt. Nibby editiones octo sæculi XV. memorat, sed nostris temporibus plures notæ sunt.

Editionum posteriorum ordinem aperit editio, quæ sequitur: *Mirabilia Romæ multis locis correctæ et ampliata a J. Lupardo Romano, Romæ. 1618. 8°.*

Huic successit editio *Montefalconii* expectata: *Diarium Italicum. 1702. 4°, pp. 282. et sequ.* Denuo excussa est sic inscripta: *Duæ antiquitatum Romanarum prolusiones. Altorf. 1747. 8°. I.*

Nibby quendam codicem excudi curavit: *Effemeridi letterarie di Roma. 1820.* Iterum excussus est veri similiter cum Nibbyi notis sic inscriptus: *Roma ossia le cose maravigliose di Roma . . . Roma dalla tipographia forense. 1864.* Præfationem editionis scripsit *Alberti.*

Non in librariam mercaturam venit editio sequens, quam Græseus memorat: *E. Muralto. Memorabilia et Mirabilia Romæ. Petropoli. 1846. 8°.* Contextus 9 paginas complet, cui addita est mappa 4tæ formæ. Utrum editionem quandam sæculi XV. denuo an contextum Montefalconii, vel aliquem ignotum codicem imprimi curaverit, incertum est.

Uno anno (1850.) in lucem duæ Mirabilium editiones prodibant: *J. G. Th. Grässe. Beiträge zur Literatur und Sage des Mittelalters. Dresden. 1850.* Collatis contextibus a Nibby edito et codicis R cum Montefalconii contextu præbet Mirabilia Romæ.

Ozanam. Documents inédits pour servir à l'histoire littéraire de l'Italie. Paris. 1850. Denuo edidit *F. A. Ozanam* Lipsiæ et Parisiis a. 1897. Graphiam communicat, et quidem editio anni 1897. paginis a 155. usque ad 183.

Anno 1852. in lucem prodiit contextus Anonymi Magliabecchiani: *Anonymus Magliabecchianus a Ludovico Mercklinio nunc primum editus. Dorpati. MDCCCLII.*

Aliquot annis post editus est liber, qui sequitur: *Dr. Felix*

Papencordt. Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Herausgegeben von dr. Constantin Höfler. Paderborn. 1857. In paginis a 35. usque ad 52. legitur codex P compositus com Montf.

Anno 1864, in lucem prodiit editio *Albertii*, de qua iam mentionem fecimus.

Post hanc prodierunt duæ Mirabilium egregiæ editiones, quarum unam Gustavus *Partheyus*, alteram Henricus *Jordanus* curaverunt:

Mirabilia Romae. E codicibus Vaticanis emendata. Edidit Gustavus Parthey. Berolini. 1869. Duobus annis interiectis altera: *Topographie der Stadt Rom im Alterthum von H. Jordan. Zweiter Band. Berlin. 1871*; *Mirabilia Romæ* in pp. a 607. usque ad 643. inveniuntur.

Partheyus in editione ducem *Montf.* habuit; hunc contulit cum editionibus *Albertii* et *Ozanami*, deinde cum septem codicibus Vaticanis, quos litteris ABCDEFG notat. (Codex *C* notatus idem est ac a *Jordano R* notatus.) Operam dat, ut omnia, quæcunque in diversis codicibus reperta sint, in editione sua legantur; qua da causa inserit contextui *Mirabilium* omnia codicibus singulis ad suum arbitrium addita, velut descriptionem templorum et ruinarum Urbis in *G* reperi-tam, duas paragraphos, quæ nusquam nisi in *E* inveniuntur. Editioni adiuncta est mappa Romæ ætatis mediæ a Henrico Kieperto *Mirabilia Romæ* secuto delineata.

Jordanus primam *Mirabilium* vere criticam editionem curavit. Summa laus huic editioni tribuenda est, quæ primam recensionem a secunda sine dubio seiungat et apparatus criticum det et coniunctionem codicum prima explicet. *Jordanus* præcipue contextibus *R A Gr P Montf.* et Anonymi utitur, varias reliquorum codicum lectiones ex editionibus aliorum desumit.

Eodem cum *Jordani* editione anno editus est *Codex Urbis Romae Topographicus* a Carolo Ludovico *Urlichsio*, qui sex species, *Mirabilium* communicat: 1. *Descriptio plenaria totius Urbis*: hæc sunt vera *Mirabilia*. 2. *Graphia aureae urbis Romae*. 3. *De mirabilibus civitatis Romae*: hic est *Montf.* 4. *Mirabilia breviata et interpolata*, sæc. XV. 5. *Mirabilia cum renascente doctrina coniuncta*. 6. *Anonymus Magliabecchianus*.

Mentionem hic facere debemus de libro *Nicholsii*, qui *Mirabilia Romæ* in sermonem Britannicum transtulit et edidit Londini et Romæ anno 1889. sic inscripta: *Mirabilia Urbis Romæ. The marvels of Rome or a picture of the golden city, an english version of the medieval guide-book with a supplement of illustrate matter and notes by Francis Morgan Nichols.*

Additi sunt libri ad Romæ topographiam spectantes item in linguam Britannorum translati, qui sequuntur: 1. *Memorabilia templo-*

rum Romae (additamenta codicis *G*). 2. *Descriptio Romae* (liber Beniamini de Tudela, geographi Iudaici, excerptus). 3. *Ordo Romanus* excerptus. 4. Tria documenta. 5. Mappa Romæ ætate media delineata.

(Porro tractabitur.)

(Budapestini.)

BELA LÁSZLÓ.

SZENTJÓBI SZABÓ GELLERT-FORDÍTÁSA.

Szentjóbi Szabó László 1786-ban Nagyváradra kerül tanítónak. Hogy miért hagyja el a theológiai pályát, a mely pedig természetének jobban megfelelt, és miért távozik Debreczenből, azt nem tudjuk, de Kazinczy adatára támaszkodva, hogy költőnk atyja elszegényedett nemmes volt,¹⁾ talán nem egészen ok nélkül gyanítjuk, hogy költőnket is, mint később Csokonait vagy Arany Jánost, a szükség kényszerítette erre a lépésre. Jó alkalom kínálkozott neki II. József egyik «nemzeti iskolájá»-nál, Nagyváradon, és elhatározásához bizonyára hozzájárult az a ragaszkodás is, a melylyel szülőmegyéje iránt mindig viselkedett. A nemzeti iskoláknak, a melyek egyikének Szabó is tanítója lett, célja határozottan németesítő volt. De költőnknek a nagyváradi iskola kenyeret adott és hosszú éveken át alkalmat arra, hogy a természet szeretetének és a műsáknak élhessen.

Itt írja kedves idilljeit, a melyekben falusi magányról ábrándozik. Itt írja verseinek legnagyobb részét. Itt fordítja le Gellertnek «Das Band» című pásztorjátékát is. Életének legszebb évei ezek, mikor verseiben hol gyermekkori emlékeit idézi föl, hol meg azt éli át képzeletben, a mit öregkoráról, a horatiusi boldog visszavonultságról, álmodott. Falun látja magát. Látja «a' tavasznak első violáit, egy kis kies és árnyékos halomnak oldalába egy kis fejér házát, egy kis parasztos házatskát zöld dészkás ablakkal», a mely «a' kertre szolgál. A' violák és szagos virágok illatozása között» hunyja be szemét, «és a' rigók, 's fülemilék éneklése» serkenti fel hajnali nyugodalmából.

Itt-ott meg már modern eszmék csendülnek meg műveiben. Egyik idilljében²⁾ egészen szabadelvű eszméket hirdet, a melyeken Batsányi hatása látszik, annál inkább, mert hiszen a Kassai Magyar Museumnak, a hol Batsányi a hegemonia, költőnk is szorgalmas munkatársa.³⁾ — Legjellemzőbb azonban az idillek stílusa, a mely egy-

¹⁾ *Szirmay Antal*, *Jacobinorum Hungaricorum Historia*. 1809. *Kazinczy* jegyzete az Aigner-nél (Budapest, 1889.) megjelent kiadás 96. lapja szerint.

²⁾ «A' kívánság». Ed. princ. 85–92. l.

³⁾ A Magyar Museumban megjelentek (részben nevével, részben Sz. L. jelzéssel): 1788–9. II. negyed: «A' sír halom», III. negyed: «A' Rózsához» Overbeck éneke után, 1789–90. I. és II. negyed: «Loudon és Koburg» győzelmeikre». II. negyed: «Régi magyar történetek. Első Mária magyar királynak élete», III. negyed: «Első Mária magyar király életének folytatása». IV. negyed: «Töredékek R. . . . Munkáiból», és «Egy Fösvényhez» és «A' gyermekek» cz. epigrammák.

szerúségével, folyékonyságával, természetes hangjával kedvező világot vet szerzőjére. Csak természetes, hogy ez a hang nem tetszik a Mé-száros Ignácok stílusán nevelkedett Döbrentének, a ki az idillekről szólva, évtizedek múlva is elismeri, hogy «Szabónak lett volna lelke ahhoz, de — szerinte — a' ludaskása, a' sok igen köz kifejezés elcsúfítja.¹⁾» De ránk nézve épen ez a népies, egyszerű stílus, a mely szinte kirí a kor költészetéből, teszi értékesekké Szabó idilljeit.

Az idilleken kívül, a költemények nagy részéről is valószínűnek tartjuk, hogy Nagyváradon készültek. Hangjuk is rávall erre az időre, mikor a naponkinti néhány órai tanítás után elég ideje marad mind olvasmányokra, mind pedig arra, hogy a költészetnek élhessen. Barátai megküldik neki a megjelent munkákat,²⁾ főúri társaságokba jár, a hol kedve szerint mulatozik; a Haller grófeeányokkal Telegden eltöltött szüretét verseiben is kedvvel emlegette. Részt vesz a megindult folyóiratok írásában, levelet vált a kor többi írójával. És mindez mégsem volt teljesülése annak, a mit költőnk kívánt magának.

Említettük, hogy a tanítói pályára hihetőleg csak kényszerűséből lépett. És úgy látszik, a városi élet sem volt ínyére. Elégedetlenségére vall, hogy egy ízben a sors áldozatának mondja magát,³⁾ és hogy írásaiban egyre a falusi magányt áhítozza. Ezért írja idilljeit, és úgy látszik, ezért fordítja le 1788-ban (vagy talán valamivel előbb) Gellertnek egyik pásztorjátékát, a «Das Band» címűt. Ennél a műfajnál van leginkább alkalmunk a falusi életéről írni. Persze, hogy a «Pántlika» szereplői épen nem parasztok, és hogy az egésznek több köze van akár a XVII. és XVIII. század versaillesi idilljeihez is, mint a ludaskásához, azt Szabó ép olyan kevéssé tudja, mint Gellert. De hát ahhoz a falusi élethez, a melyet ő elképzelt magának, és a melyet idilljeiben rajzolt, csakugyan hasonlított a pásztorjátékok élete rajza. És így bizonyára kedvvel fogott a kis darab fordításához.

* * *

Christian Fürchtegott *Gellert*nek (1715—1769.) két pásztorjátékát ismerjük. Az egyiknek, a mely a XVIII. század közepe táján igen divatos darab volt, *Sylvia* a címe. (1745.) Tartalmilag is fölötte van Gellert másik pásztorjátékának, de kora is jobban ismerte. Csupán a véletlen műve, hogy Szentjóni Szabó kezébe nem ez, hanem a kevésbé ismert *Das Band* kerül, és ezt fordítja le.

A kis mű eredetije 1744-ben jelent meg először a «Frankfurtische Sammlung»-ban. A magyar fordítás alapja azonban véleményünk szerint nem ez a kiadás volt, hanem a második, a mely Lipcsében, 1784-ben, Weidmann-nál jelent meg, a következő címmel: «Gellerts gesammelte Schriften. III. Band. Das Band. Ein Schäfer-piel. Aus den Belustigungen des Verstandes.» A fordításon ugyanis nyoma van Gellert egy megjegyzésének, a mely pedig csak ennek a kiadásnak a

¹⁾ Döbrentei levele Kazinczyhoz: Bonyhán, 1811. jun. 19.

²⁾ Kazinczy írja Csokonainak (Ersemjén, 1803. márcz. 2.). «Batteux-met Szabó Lászlónak adtam, a' ki Kufsteinben, October 10. 1795. holt meg, sub Nro 9.»

³⁾ L. a már idézett idillnek, «A' kívánság»-nak végét: (92. l.) «Én, gyermekségemtől fogva, a' szerentse' áldozatja vagyok».

bevezetésében található. Jellemző, a mit Gellert ebben a bevezetésben mond. Szerinte a pásztorjátéknak nem az a célja, hogy a falusi életet fesse. Mert a falusi embernek ép úgy megvannak a szenvedélyei, a vágyai, a bűnei, mint más embernek. A pásztorjátékok szereplői azonban ideális emberek, a kik mindig valamely völgyben élnek, minden nagyobb vagy hevesebb szenvedély nélkül, játszi szerelemben és szeretetben, ártatlan incselkedések és tréfák között, játéokban és apró mulatozásban, az élet gyorsan tűnő örömeit élvezve.

Mindebben igazat kell adnunk Gellertnek. Ma mi is természetesnek hisszük a falusi élet hagyományossá vált idealizálását és helyesnek mondjuk, hogy a pásztorjátékok szereplőit különválasztja a falusi élet embereitől. Nagyobb baja ennek a bevezetésnek, hogy Gellert benne annak a meggyőződésnek ad kifejezést, hogy az ő pásztorjátékai — nem pásztorjátékok. hanem a való élet rajzai. «Wäre das Landleben überhaupt das Schäferleben der Poësie, ügymond, so wäre das Band ein recht gutes Gedicht seyn.» Vagyis — mint később kifejti, ez a kis mű nem az idealizált pásztoréletet, hanem a falu életét festi. Hogy miért? — Gellert szerint: mert a végén tejet isznak, mert épen zálogosdit meg «mit csinálnak a szerelmesek?»-féle játékot játszanak, vagy mert véleménye szerint pásztorjátékban nem szabad előfordulnia, hogy egy pásztorleány egy rigót megöljön! «Ein sehr blutdürstiges Unternehmen für eine Schäferinn! wo bleibt der schäferische Unschuld der Sitten?»

Bizonyos, hogy a francia udvar «pásztorleányai», vagy azok a «pásztorleányok», a kik festményeken, a Brueghel-szerű kék hegvekbe vesző, viruló völgyekben élnek, aligha öltek volna meg saját kezükkel egy rigót. De hiszen a német Schäferspiel-eknek édes-keves közülük volt Honoré d'Urfé «Astrée»-jához, vagy a francia pásztoroklétészet hasonló termékeihez. Opitz, a ki ezt a műfajt a német irodalomban meghonosította, noha megfordult hercegi udvarokban¹⁾ és munkái által igen magasrangú ismeretségekre tett szert, maga mégis csak polgári származású volt. És a Hans Sachsok leányai bizony nem mondták volna «blutdürstiges Unternehmen»-nek azt, a mi a francia pastourellek íróinak esetleg nem felelt volna meg — és a mit a francia ízlésnek különben föltétlenül adózó Gellert a saját darabjában is túlságosan reálisnak mond. A dolog tehát így van: Gellert mintául a francia pastourelleket választja, de a körülötte pezsgő polgári élet is hatással van darabjaira. Mikor tehát a francia mintáktól való eltérést 40 év múlva maga is észreveszi, azt avval magyarázza meg, hogy ő a pásztorjátékba élő alakokat vitt az ideális pásztorok helyett, és hogy eunélfogva az ő darabjai inkább népdramák, mint pásztorjátékok.

Igazítsuk ki Gellert szavait: az ő darabjaiban élő emberek szerepelnek, az igaz. De nem pásztorok, hanem polgáremberek, a kiket, mert köztük élt, folyton maga előtt látott. «Sich selbst und seine Bekannten fand das mittlere Publikum in den Comödien» írja Schmidt Erich a vígjátékokról. Ugyanezt mondhatjuk Gellert pásztorjátékairól is, a melyek csak úgy társadalmi drámáknak tekinthetők, mint víg-

¹⁾ L. Franz *Muncker*, Martin Opitz. ADB. XXIV: 370. és köv. 1.

játékai. És így ezekről is elmondhatjuk Schmidt szavait: «Gellert's Lustspiel ist eminent bürgerlich, im litterarhistorischen Zusammenhange und culturhistorisch als Abspiegelung deutschen Lebens von grosser Bedeutung. Gellert ist deutscher, als die meisten gleichzeitigen Lustspieldichter.»¹⁾ — És mert mindezt már Lessing is elismeri a Hamburgische Dramaturgieban, ki merjük mondani azt a véleményünket is, hogy a Minnának és a német társadalmi vígjátéknak hájszálygókerei Gellert pásztorjátékaiból is szívták az életnedvet.

* * *

A román irodalmak pásztorjátékainak déli jellege²⁾ természetesen hiányzik a német Schäferspiel-ekből. Azoknak poétikus báját inkább az élénkebb hangulat helyettesíti, a mely a bonyodalom hiányát jobban pótolja, mint amaz. Mert, hogy a pásztorjátékokban bonyodalomról szó sem lehet, azt Gellertnek mind a két verses darabja megmutatja. Minket azonban csak az egyik, a «Das Band» érdekel. Lássuk hát ennek a meseszövegét.

Galathee és Montan szeretik egymást. Montan kedvesétől egy szalagot kap emlékül, a melyet az maga szőtt. Ugyanezt a szalagot Galathee egyszer Phyllis nyakán látja és mivel azt hiszi, hogy Phyllisnek Montan adta, tehát kedvese hűtlen lett, magvarázatot kér tőle. Montan elhozza a kapott szalagot, és ezalatt Galathee is megtudja Phyllistől, hogy az a rajta látott szalagot maga szötte magának. És így szent a béke. Ez a cselekmény. Gellert bevallja maga is, hogy nagyon sovány cselekmény. «Der Knoten: — mondja — wird Galathee recht gesehen haben, oder nicht? War es auch ihr Band? Die Auflösung: sie hat sich geirret, und sie bittet dem Montan ihre Hitze und Eifersucht ab. Hat die Handlung genug anziehendes? Ich zweifle sehr daran. Was in dem Stücke gefällt, sind mehr eingeschaltete Nebenumstände, als die Sache selbst.»

Az epizódok, a mikre Gellert hivatkozik, csakugyan tartalmasabbak a főcselekménynél, de éppen azért szinte lógnak az egészen. Az egyikben (3. jelenet) Galathee Doris barátnőjének oktatást ad a szerelemről. Egy továbbiban azután (4. jelenet) Doris fölbiztatja Myrtilt, hogy a Montántól ellopott rigót, a melyet Montan Galatheetől kapott, vigye Galatheehez, és mondja, hogy Montan ezt is elajándékozta, neki. Galathee (6. jelenet) ebben is kedvese hűtlenségének a bizonyítékát látja, és kitekeri a madár nyakát. Egy harmadik epizódban végül (2. és 8. jelenet) Galatheet figyelmezteti az anyja: híre jár, hogy Montannal szerelmeskedik; azonban Montan maga tagadja a dolgot, és Galathee anyja hisz neki. Erről az utolsó epizódról így ír Gellert: «Das zweyte und das achte Auftritt können beynahe ohne dem geringsten Verlust der Handlung weggenommen werden. Sie geht also nicht durch das Stück fort. Daphne, die Mutter, ist überhaupt eine müssige Person, und nicht das Bedürfniss des Stückes, sondern des Poeten, der um die Charaktere zu vervielfältigen hier eine Mutter

¹⁾ L. *Erich Schmidt*, Chr. F. Gellert. ADB. VIII: 544. és köv. l.

²⁾ L. *Jean Morel*, H. d'Urfé. Nouvelle Biographie générale. 1866. XLV: 795. és köv. l.: «Ce roman, d'un genre nouveau pour la France, avait déjà des modèles en Italie et en Espagne».

aufreten liess. Sie koemmt und geht gleich einem frommen Gespenste, ohne dasz man weisz, warum.» Tulajdonképen pedig minden személy így lép a színré: nem tudni miért, és miért épen most? És a mint Daphnét szerepelteti, csupán, hogy több jellem szerepeljen, úgy föléptethetett volna az egység rovására még néhány közömbös alakot is.

Ha pedig a darabot minden hibájával is helyesen akarjuk fölfogni, ezt csak akkor tehetjük, ha, mint említettük, társadalmi drámát látunk benne. A bonyodalom hiányát persze ez sem menti ki. Ezt legföljebb a socios habuisse malorum menthetné, vagy legalább vedhetné.¹⁾ De azt a vázlatos jellemzést, a melynek itt-ott nyoma van, mégis megmagyarázza. Marad valami emlékünktől Montánról és Myrtillről, ha két polgári családból való fiatalembert látunk bennük, a kik közül Myrtill az élénkebb, fürgébb, kedvesebb, míg Montan az, a kihez hasonlókat Schmidt röviden és találóan «trostlos gewöhnlich und langweilig»-nek mond. A kényeskedő Galathee, a hősnő, szentimentalizmusával, minden cselekedetével elárulja németiségét. Az egészséges természetű és magát igen ügyesen naívnak tettető, élénk Doris azonban bátran kereshetné a francia irodalomban elveszett szüleit. — Galathee egy-két jelenetén kívül szentimentalizmusnak a darabban alig van nyoma. Ez Gellertnél annál különösebb, mert ő maga írja vígjátékai előszavában, hogy rá nézve szép szemrehányás «eher mitleidige Thränen, als freudige Gelächter erregt zu haben».

* * *

Hogy hogyan kerül ez a, már a XVIII. század végén Németországban is, idejét-múlta dráma a nyolczvanas évek végén Szabó Lászlóhoz, azt nem tudjuk. Lehet, hogy Kazinczy, lehet, hogy a «Magyar Museum» valamelyik másik szerkesztője ajánlotta figyelmébe; de az sem lehetetlen, hogy valami főúri ismerőse juttatta el hozzá, és a fordítás megrendelésre készült.²⁾ Mindez csak találgatás. Biztosan a fordításról csak annyit tudunk, hogy 1788-ban, vagy 1788 előtt készült, és így mindenesetre nagyváradi tartózkodása idejében nyúl a drámához költőnk. Tényleg hozzányúl, mert egyet mást változtat is rajta. Már a személyek nevei sem ugyanazok.

Gellertnél:

Galathee.
Daphne, der Galathee Mutter.
Montan, der Liebhaber der Galathee.
Doris.
Myrtill.

Szabónál:

Daphne, a' Phillis Anyja.
Phillis, a' Montán Kedvese.
Montan, a' Phillis Szeretője.
Doris, egy Pásztor Leány.
Mirtill, Pásztor Legény.

¹⁾ Nevetségesen hangzik, de igaz, hogy még ennek a drámának a bonyodalmanál egyszerűbb is van a német irodalomban. Mikor a «gesunder Menschenverstand» periodusa dühöng Németországban, különösen Berlinben, Joh. Jak. Engel «Der Edelknecht» czímmel ír egy drámát (Leipzig 1774¹ és 1776² és még számos kiadásban), a melynek minden tartalma az, hogy a király egy apródjának egy órát ajándékoz. Ez természetesen nem ellenkezett a «gesunder Menschenverstand»-dal. De még 1843-ban is azt írja erről egyik ismertetője, hogy «das Stück war wegen der feinen und gewandten Darstellung mit Recht bewundert worden».

²⁾ Van, a mi esetleg ennek is ellene mond: VII. jel. 54. sor.

A darabban emlegetett nevek közül Phyllist Szabónál Chloénak hívják, Culorisnak a neve pedig, Galathee = Phyllis húgának, Corinne. (Ebben bizonyára része van a *ki hinne* rímnek.) Azt hisszük, a névcserék okát is megmagyarázhatjuk. Ezeknek a görög és római, részben mythologiai neveknek a legtöbb költőnél bizonyos állandó használata volt: ugyanaz a név a legtöbbször ugyanegy személyt jelentett. Szabó költeményeiben az ő képzelt¹⁾ ideáljának a neve majdnem mindig Phillis.²⁾ Így aztán a Gellert Galatheeje is ezt a nevet kapja.

De Szabó nemcsak külsőségeken változtat. Elég ügyetlenül bele nyúl a laza szerkezetbe, és a dráma szerkezetéhez semmi tehetsége sem lévén, teljesen tönkrereszi. Talán Gellert említett előszavának hatása alatt (és ezért hisszük, hogy a fordítás alapja az 1784²⁾, nem pedig 1744¹⁾ kiadás, a mely utóbbiban az előszó még nincs meg) kihagyja a fordításhból a nyolczadik jelenetet. Ezért a «Pántliká»-nak csak nyolcz jelenete van ugyan, de ezáltal nem tömörebb, mert a 2. jelenet még jobban lóg az egészen. Ebben ugyanis, mint mondtuk, Daphne figyelmezteti a leányt, hogy ne szerelmeskedjék Montánnal. Ennek a jelenetnek az eredeti 8. jelenet nélkül egyáltalában semmi értelme sincs. Gellertnél azután Montan elhiteti Daphnéval, hogy szó sincs közte és Galathee közt másról, mint barátságos viszonyról — és így az egésznek megvan az a látszólagos célja, hogy a szerelmesek nyugodtak lehetnek, mert Daphne gyanúja el van hárítva. Szabónál azonban a második jelenet teljesen a levegőben lóg.

A fordítás maga, az eredetihez hasonlóan, nagyon élénk. A pástorjátéknak nem árthat, hogy Szabó az eredetihez nem ragaszkodik túlságosan, de nem is változtat rajta annyit, mint Dugonics vagy Pállya, vagy régebben Simai Kristóf. Mindössze is itt-ott egy magyaros sort fűz bele, kissé élénkíti a stílust, a szólásokat magyaros motívumokkal, néha kissé paprikás kifejezéssel fordítja.

Néhol bővíti a német szöveget, néhol azonban rövidebb és tömörebb. Hosszú részleteket sohasem told bele. Az egésznek kevésbé drámai dialógusát a fordításban is a hangulatos verselés pótolja. A darab épen ezért és csakis ezért nem mondható unalmasnak. Rímei, ütemei igen jók. Szabó verselése a «Pántliká»-ban éri el tetőpontját — a mint hogy mondhatjuk, hogy csakis a magyar versmértékekben, az ősi nyolczasban és a Zrínyi-sorban van otthon.

Ha a német eredetivel összehasonlíttjuk, bizony nagyon szabadnak tetszik a fordítás. Ezt azonban elnézhetjük, mert némelyik része a műnek a magyarban is igen sikerülten hangzik, sőt talán sikerültebben, mint az eredeti. Így az utolsó jelenet vége:³⁾

¹⁾ L. «Az én Szeretóm» cz. versét, ed. princ. 39. l.: «Hol vagy szép Szűz! melly megyébe/ *kit bár nem esmérlek,* / még-is elmém' képzésébe/ magamnak ígérlek».

²⁾ L. «Phillishez» cz. két versét, továbbá «A' sóhajtás Phyllishez», «A' szerelem' boldogsága» stb. verseit.

³⁾ *Myrtill.* Kennst du das Spiel, Montan? Man fragt, was macht die Liebe?

Montan. Sie zankt sich, weil sie sonst nicht neu und süsse bliebe.

Myrtill. Was macht sie, Galathee?

Galathee.

Das weis mein Band sogar;

Verdacht, wo keiner ist.

Myrtill.

Und dieses Band redt wahr.

Mirtill. Montán! mit tsinálnak, a' kik szeretgélnek?

Montán. Néha össze-vesznek, néha meg-békélnek.

Mirtill. Mit, Phillis?

Phillis. Restellem koptatni a' számát,

Kérd-meg inkább ezt a' peres Pántlikámat!

Montán. Eggynek a' másokra igen nagy a' gondja.

Mirtill. Féltek egymást, úgy-e? azt igazán mondja.

Sokkal sikerültebb, mint az eredeti, pedig arról is elismerte minden bírálója, hogy ügyes verselése és élénksége sokban pótolja a darabnak, mint drámának gyöngöségeit.

* * *

A fordítás Kazinczy Orpheusában jelent meg először.¹⁾ Hatásáról egyáltalában nem beszélhetünk. Az irodalmi körök ezt a kis drámai művet is szívesen látták magyaros köntösben, mint ebben az időben mindent, a mit a színpad fölhasználhatott; a gyermekkorát élő magyar színészetet akarták evvel is segíteni. Bayer József idézi is «A magyar drámairodalom története»-ben²⁾ a pesti társaság programját illetőleg a következő sorokat: «Kazinczy *Hamletje* után elő fogják adni . . . . Sz. Szabó László' *Gellertnek Pántlikáját* versekben.» De hogy rákerült e c-akugyan a sor, arról nem tudunk semmit. Nem valószínű. Ha meg előadták — hatása akkor sem lehetett. Nálunk az embereket ezekben az években a politikai események olyan lazas egymásutánja foglalkoztatta, hogy pásztorjátékban semmi kedvüket sem lelthették. A szociális eszmék gyorsabban terjedtek az irodalmiaknál, és gyakran elvágták ezeknek útját.³⁾

¹⁾ Orpheus. 1790. I., II. és II. boríték. Nyomdai kéziratát l. a M. Nemz. Múzeum könyvtárában (Quart. Hung. 156.): Comœdiæ Germanicæ et Hungaricæ per Regium Librorum Officium Reuisoratus deletis delendis et mutatis mutandis approbatæ. — A' Pántlika. Egy Pásztori Játék Gellert Irásából. Nagy Váradon 1788. Junius hó. — Imprimatur. M. Váradini 5^a Julii 788. (L. 5.) Jac: Ferd: de Miller distr. Libror. Revisor Regius. m. p.

²⁾ I: 146. l.

³⁾ Szentjóni *Pántlikája* azonban még sem maradt teljesen hatástalan. Még kéziratban elküldte barátjának, Horváth Ádámnak (l. Hol-mi II. darab, 317. l.), a kinek annyira megtetszett a pásztorjáték, hogy a tartalmát, jelenetről-jelenetre haladva, páros rímű négysoros vers-szakokból álló énekbe foglalta (Hol-mi u. o. XX. ének). A *Korcsmárosné kápolnája a pincze* nótájára írt ének címe nála *Fillis' tsalfasága*; s Szentjóni egy-egy jelenetét nyolcz-tizenkét sorba, az egészet 19 versszakba sűríti össze, így már rövidsége miatt is kedvesebb olvasmány, mint Szentjóninak a tárgy jelentéktelenségéhez képest elnyújtott pásztorjátéka. A *Fillis' tsalfasága* egyáltalán Horváthnak sikerültebb énekei közé tartozik. Tizenegy szótagú (4 | 4 | 3 tagolású) sorai többnyire jól perdülnek s minden versszakot *Fillis* névvel kezdvén, valamint az egész éneken végighúzódo refrainnel — az első felében

Fillis . . . azt mondja,

Hogy ő neki a' Pásztorra mi gondja?

a második felében pedig

Fillis . . . nem mondja,

Hogy ő neki a pásztorra nints gondja —

Talán, ha Mária Terézia korában kerül hozzánk a pásztorjáték, van, a ki ebben is gyönyörűségét leli. Faludi idilljeinek a XVIII. század második felében több olvasója akadt, mint Gessneréinek Kazinczy fordításában. — De mi hozzánk minden elkésve került; a pásztorjáték is akkor jutott el ide, mikor második hazájában régen elsöpörte a Sturm und Drang, szülőföldjén meg, francia előadásait, a versaillesi idilleket, jóidőre a történelemből is kitörülte a forradalom. Az események úgy mutatták, hogy a Marseillaise sehogy sem illik a pásztorruhába öltözött préciouse társadalom szájába.

Mikor Toldy Ferencz 1865-ben újra kiadja a «Pántliká»-t,¹⁾ már csak irodalmi emlék az egész. A mai olvasónak pedig csak emlék a multból, a mely kedves naivságával, egy kis hangulattal és ügyes verselésével hat.

(München.)

GÁLOS REZSŐ.

A MAGYAR ÁDÁM-LEGENDA KELETI ELEMEL.

A bibliai ősatyák, a zsidó nép első szervezői, a szolgaságból kiszabadult nemzet bírái és jóstehetségű férfiai, a letelepedett törzsek vezetői és főemberei, a fejlődő állam fejedelmek és királyai, a szentély papjai, a hadsereg katonái és az iskolák ünnepelt mesterei életének kiválóbb és csekélyebb mozzanatai mélyen bevésozódtak az utódok emlékezetébe, és a hálás unokák nagyító és színszóró üvegén át nézve ecsetelték azokat a késő századokban a tanulni vágyó ifjúság és a nyilvános gyülekezeteken, az okolni szerető nép előtt. E magyarázatok írásbeli alakján föltűnő a rendszertelenség; a mi különben is a héber irodalom jellemző vonása. Tudjuk, hogy az indusok még az erotikumokat is tömör rendszerekbe foglalták és igen jelentéktelen dolgokról nagyszabású methodologiai műveket írtak; ellenben a sémi népek irodalma a rendszertelenség erősen kidomborodó bélyegét viseli. Két osztályba oszthatjuk nagyjában a szóban forgó irodalmat: az egyik a tudósok hirdette hagyomány, a másik a nép ajkán fejlődött legenda; az utóbbi úton-útfélen virágzott, az előbbinek a terjesztésén számos emberöltő tudósa fáradozott; az első a midrasban, a bibliai szöveget lépten-nyomon kísérő magyarázatban, az utolsó pedig az összes a kánonon kívüli iratokban, az apokryph és pseudoepigraph, valamint a

---

nemcsak művészi szerkezetűvé teszi, hanem megőrzi az ének mindkét felének egységes hangulatát s a bonyodalom hiányát egészen pótolja a megváltozott refrain ellentétével. Szerk.

¹⁾ A magyar nemzet classicus írói. Negyedik folyam. Szentjóbi Szabó László költői munkái. Pest, 1865. Kiadja Heckenast Gusztáv. 65—90. l.

mese- és legenda-irodalomban maradt fenn. Természetes, hogy a tudósok java része nemcsak az előadás nyelvét hozta magával a gyermekszobából, hanem népszerűbb és közvetlenebb tárgyú előadásokban a játékszobában hallott és megőrzött elbeszélések is hatottak reá.

Megfigyelve azt a hatást, melylyel a bibliai motívumok, mióta a szűk zsidóvilágon kívül szélesebb rétegeknek is hozzáférhetővé lettek, az irodalmak és művészetek nagy képviselőire voltak, könnyen elképzelhetjük, mily alkalmasak voltak további át- és földolgozásra ama nép körében, melynek tavaszkoráról mesél minden szó, és azon nemzedékek szemében, melyek érezték, hogy a történet folytatását életükkel, legtöbb esetben patakonként folyó vérükkel írják. Az apostolok és egyházatyáktól kezdve, a népek és nemzetek irodalmán és művészetén keresztül, az új korig, a magyar Arany Jánosig, a német Goetheig, a nagy pogánynak híresztelt szellemóriáig, az angol Byronig, az orosz Tolsztojig — hol nem hagyott e könyv mély, szembeötlő nyomokat? Nyelv és tartalom igen gyakran árulója e befolyásnak.¹⁾

De nemcsak a biblia hidalta át a két világrész közötti tengert, hanem a régi zsidók magyarázatai is megtették a hosszú vándorutat. Igaz, hogy az első egyházatyák művei csak úgy hemzsegnének a zsidó irodalomból kölcsönzött elemektől, de sűrűn aknázták ki a középkor is e gazdag kincsesbányát. A szigorúan vallásos irodalom is tehát két szempontból fontos: először föltárja nekünk az igazi vallásosságban oly gazdag középkor lelki világát, másodszer pedig a kultúrvilágok egymásra gyakorolt hatását, mely nagyban előmozdítja a középkorról alkotott tévhit lerontását.

A magyar középkor megbecsülésére és tudományos megismerésére csak ez irodalom kutatása adja meg az építőanyagot. De fontos ezen emlékeknek az egyetemes európai keretbe való beállítása is, mert csak az összehasonlító szempontok figyelemmel tartása mellett adja kezünkbe a helyes mértéket. E szavakkal végzi *Katona Lajos*, a Teleki-codex legendáiról²⁾ tartott akadémiai értekezését (30. l.), melyben a magyar Ádám-legendát először ismerteti, melynek ősforrásairól és eredetéről legyen szabad itt néhány eleddig sehol sem nyilvánított megfigyelést közölnem.

Eltérők még mai napig is a nézetek, vajjon volt-e az ókorban

¹⁾ Tudtommal e keretbe vágó kutatások vannak már; Goetheről pl. *Karpeles* irata, Aranyról írt *Bánóczi* és *Pollák* (utóbbinak könyvét csak hírből ismerem).

²⁾ Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. XVIII. kötet. 10. szám. Budapest. 1904.

héber irat, mely Ádám életét tárgyalta, sőt sokan¹⁾ a fönnmaraadt Ádám-könyvek (ilyenek maradtak fön: szír, æthiopiai, latin és görög nyelven) ősi alakjának zsidó eredetét is tagadják.²⁾ Szabad első sorban is a latin szövegben³⁾ még föltalálható hebraismusokat bemutatni.⁴⁾

74. l. cecidit super faciem suam ad terram = נפל על אפיו לארץ

75. l. quia preces eius magnæ sunt coram deo = גדולים דק שותיו
לפני אלהים, határozottan új héber nyelvjárásra emlékeztet. U. o. Et ecce venerunt angeli et steterunt a dextris et sinistris = והנה ידאו המלאכים ויעמדו מימנם ומשמאלם. U. o. Qui non respondebat ei verbum דבר דור; 77 o. Respondit Adam et dixit (R. A. dicens helyett!) = ויען אדם ויאמר. U. o. ab initio capitis usque ad ungulas pedum מראש עד כף רגלים. 78. l. apparuit illis = ירא עליהם. U. o. impletum est tempus vitæ suæ שני חיייו. U. o. nisi in novissimis diebus quando completi fuerint anni quinque milia ducenti minus uno a constitutione mundi, rögtön héber vagy aram szólásmódra emlékeztet. Kényelmes, de a tudomány szellemével összeférhetlen volna, e nyelvbeli jelenségeket egyszerűen a biblia hatásának tulajdonítani; hiszen a második és negyedik példa napnál világosabban mutatja a keleti hatást. De mindenesetre tagadhatatlan, hogy az Ádám-legenda (Al.) mai alakjában nem igen hasonlít ósanyjához. Más helyen kimutatjuk az összes fönnmaraadt anyagból az ősi Ádám-könyv megállapítható alakját, itt csak az egyes könyveket soroljuk föl:

α) A kincses barlang, a legősibb keresztyén Ak. szír és arabs nyelven, kiadta Bezold K.⁵⁾

β) Az æthiopiai Ádám-könyv, kiadta Trumpp, fordította Dillmann Ágost.⁶⁾

γ) A görög Ak.; a Vita, mely ó-szláv és örmény nyelven is fönnmaraadt.⁷⁾

¹⁾ L. Emil Schürer, Geschichte des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi, III. köt. III. kiadás 288. s. k.

²⁾ V. ö. E. Kautzsch: Apokryphen und Pseudoepigraphen zum Alten Testament. II. k. p. 510.

³⁾ Katona i. m. 70—80. l.

⁴⁾ Nehány a görög szövegben előforduló hebraismust l. Fuchs, Kautzsch i. m. p. 511.

⁵⁾ L. Bezold, die Schatzhöhle, 1883/8.

⁶⁾ L. Trumpp: Abhandlungen der Münchner Akademie, philos.-hist. Classe. XV. k. 3. 1881. és Dillmann, Ewalds Jahrbücher, V. 1853. 1—144.

⁷⁾ A görögöt l. Tischendorf: Apocalypses apocryphæ. Lipsiæ. 1866, a latint l. Katona, i. m., az ó-szlávot l. Jagič (Denkschriften der Wiener Akademie. 42. köt.) és az örményt l. Conybeare. The Jewish Quarterly Review. VII. 216. s. k. lk.

Nézetünk szerint következő részletek valamely keresztény író későbbi toldalékai: 71. l. 7. sor. et sic in obœdiens factus est stb. — et mali-ig. U. o. 30. sor. Et sic qui prius erant immortales, per peccatum fuerunt facti mortales (mert a zsidó theologia az ősbűn eszméjét aligha ismerte). A IV. fejezet eredete régtől fogva vitás. Lévy Izr.¹⁾ keresztyén eredetűnek tartja, mert szerinte a zsidó irodalom előtt idegen Ádám bűnbánásáról szóló tan; zsidó párhuzamot csak a VII. században keletkezett, de ott szóról-szóra megegyezőt a Vitához, Pirké nevű könyvecskében találni.²⁾ Már jókor utasították vissza e hyperkritikai eljárást, mert a zsidó irodalom igenis ismeri Ádám bűnbánásáról való legendát,³⁾ azonkívül az is Lévy alaptalan érvei ellen szól, hogy majdnem minden bibliai személynél szerepel az agadában e gondolat; ép ott, a hol leginkább helyén van, hiányozna? Határozott idegen elem benyomását teszi a közbeszótt jelenet Éva másodszori találkozásáról a Tigris vizében. Észrevehetők még a régi héber elemek: a) a sátán valamely angyal alakját veszi magára, ez a transformatio, minél újabb alakban lép föl, annál zavarosabb alakot ölt. A héberben a Smaal nevű, szír istenség után elnevezett angyal, sátán a csábító, a ki Kain atyja lesz (v. ö. Ps. Jonathan aram biblia fordítását a Gen. III. fejezetéhez). E nézetek ősisége mellett, Bousset következő helyekre utal: II. Korinth. 11₁₄ (ef. 11₃) és IV. Baruch 9.⁴⁾ Szoros kapcsolatban van ezzel b) az Ádám és a sátán közötti párbeszéd, melyet a korán is tárgyal, de határozottan zsidó eredetű. Gyanus a 76. l. Éva álma, a többi magán viseli az ifjúság jeleit, kivétel csak a IX. és XI. fejezet, jöllehet bennük az újabb elem túlsúlyban van.

Mint láttuk, a héberből kölcsönzött részletekben is két rész van. Az újabb, epizódszerű betoldásokat ép kiemeltük; térjünk tehát át a valódi keleti elemekre. A középkori magyar irodalom nemcsak a Teleki-codexben, hanem a Debreczeni-Codexben (Nyelvméltár, XI. 88. s k. lk.) is szól: «*a szent atyánknak eleteröl Adamról emböroknek első szüleiokről*», melyről Katona⁵⁾ értekezésében kimerítően és a távolabb állókat hálára kötelező módon is tanítóan szól. Érdekes volna e töredék közvetlen mintaképét megismerni; tudtommal eddig ismeretlen, de én

¹⁾ Revue d. Etudes Juives. 1889. 86. s k. lk.

²⁾ Epstein, A. (Magazin, kiadja Berliner és Hoffmann, 1893, 145.) még újabb szószerinti egyezést talált.

³⁾ L. Ginzberg, Monatsschrift 1899, 72. l. és Dreyfuss. Adam u. Eva nach Auffassung des Midras. 1893, végre: Kautzsch i. m. 511. l.

⁴⁾ Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter. 390. l.

⁵⁾ I. m. 170. l.

az aethiops és szír Ak. származékát látom benne. Támogatom pedig sejtelmemet következő jelenségekkel: α) idézi az ikertestvérek nőtestvéreinek a nevét¹⁾ «Calmana» és «Delbora», melyek a «Kinuna» és «Lebudda» elrontott hasonmásai. Ily névromlásokra modern nyelvjárásokban is akadunk; β) «a Kaintól megölt Ábelt szülei száz esztendeig siratják s Ádám soha többé nem akará megismérni Évát.»²⁾ Ez megvan az összes keleti Ak.-ben (v. ö. Dillmann, 370, Bezold, Schatzhöhle, 60, Ps. Jonathan-targum az idézett vershez). Szabad talán még egy érdekes dologra kiterjeszkedni. Ádám születéshelye a legtöbb írónál a szent-város, és annak is a legszentebb helye, a templom (l. Grünbaum lent i. m. 66 o.), a magyarban Damaszkusban történt a nagy esemény. Párját e hagyománynak nem találom, azért nézetem szerint Damaszkus valamely héber név corruptelája (pl. Hanikdašnak?). Külömben a helyi patriotismus az egyes történet színterét annyira variálja, hogy egyes arabs írók nyakra főre esküdöznek, hogy még az ő idejükben is látni lehetett Ádám 70 rőfnyi lábnyomait a Serendib szigeten levő hegyen.

Az agadáí és vele a héber elemeket csak az általunk, nyelvi és tárgyi sajátságok után ítélve, réginek tartott részletekben találjuk. Ha összevonjuk az eredményt, látjuk először is, hogy a modern tudósok közelebb állnak az igazsághoz ama hitben, hogy valamikor, igen is volt egy héber, illetőleg zsidó körökből kikerült Ádám-könyv, másodszor pedig, hogy a magyar középkori irodalom két példányban őrizte meg e legendagyűjtemény átdolgozott töredékeit, melyek ismét két különböző hagyományra vezethetők vissza.

(Berlin.)

MARMORSTEIN ARTÚR.

HAZAI IRODALOM.

Pápay József: Osztyák népköltési gyűjtemény. (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása V. kötet.) Reguly Antal arczképével és három hasornással. Magyarul és németül. Budapest, Hornyánszky és Leipzig, K. W. Hiersemann, 1905. 4-r. LXXXII+282 l.

A Hornyánszky-nyomda díszműveinél megszokott csínnal és ízléssel kiállítva jelent meg Zichy Jenő gróf ázsiai utazásának ötödik

¹⁾ L. erről a Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaftban 1895, 145. s k. lk. megjelent értekezésem, az arabokat l. Grünbaum Neuere Beiträge zur Sagen-Kunde. Leyden. 1887, 68. o.

²⁾ Katona, i. m. 17. l.

kötete Pápay József gondos szerkesztésében. A nagy negyedréti kötetnek¹⁾ legfontosabb része azok az osztják szövegek, melyeknek legnagyobb részét még Reguly Antal gyűjtötte, de a melyeket a tudomány a legújabb időkig nem tudott megfejteni. Maga Reguly évekkel a gyűjtése után, de már elborult elmével, hozzáfogott a sebtében papírra vetett szövegek kibetűzéséhez, de emlékei elhalványultával fájdalmas szívvel le kellett mondania, hogy a kincset értékesíttesse. Utána nem akadt senki, a ki a rendelkezésünkre álló segéd-eszközökkel meg tudta volna fejteni a följegyzéseket, mert Reguly rövid szójegyzéke távolról sem volt elég, hogy a hagyatékok szavainak értelmét megvilágítsa, s az egyetlen osztják nyelvtan, Castréné, nemcsak vázlatos volt, hanem éppen arra a nyelvjárássra nem volt tekintettel, a melyben az énekek íratlak, s ezen a hiányon Ahlqvistnek 1880-ban kiadott alapos, de kevés eredeti szöveget közlő tanulmánya sem segített (Ueber die Sprache der Nord-Ostjaken I.).

Zichy Jenő gróf áldozatkészsége lehetővé tette, hogy egy ifjú nyelvészünk, Pápay József, majd egy esztendő töltsön az énekek születő helyén, s elsajátítva az osztják nyelvet, ne csak Reguly hagyatékát fejtsse meg, hanem a saját gyűjtésével is kiegészítse. Így jelenik meg most az osztják népköltési gyűjtemény, mely nagyrészt vallásos tárgyú vagy szellemű énekeket foglal magában, összesen tizet. Négy közülük az istenekre vonatkozó hősi ének, melyek, ép úgy, mint a görög homerosi himnuszok, nagyrészt epikus tartalmúak; nem tiszta epika, sőt valójában nem is epika, a mit adnak, inkább epikus természetű apróbb részletek, melyet a megszólítások és kérdések, valamint a többnyire jelzőkben nyilatkozó hódolat tesz líraivá. (Mind a négy Reguly gyűjtése.) A következő kettő, az egyiket Reguly, a másikat Pápay jegyezte le, medvéének s végül három rövidebb istenidéző ige s egy hosszabb, mely a rontó báb visszahozásának módját énekli meg, szintén Pápaytól gyűjtve.

A kiadás trilinguis, illetőleg Reguly szövegeinél quadrilinguis. Először Reguly szövege, úgy a mint ő magyar és német jegyekkel vegyesen átírta, azután a Pápaytól a tudomány mai megállapított jegyeivel átírt (illetőleg közölt) szöveg s párhuzamosan alatta a prózai, lehetőleg szóhoz ragaszkodó magyar fordítás, végül önállóan a német szöveg (Herrmann Antal és Tolnai Vilmos munkája), a mely azonban nem pusztán a magyar szöveg fordítása németre, hanem figyelemmel volt az eredeti osztják szövegre is. Magának a magyarul tolmácsolt népköltési gyűjteménynek nagy jelentő-

¹⁾ Megjegyezzük, hogy a kötet csak nagysága és normája alapján 4-rét. Az ívezés 8-rétű.

ségét az ugor népek hitéletére s kultúrtörténetére nem kell hangsúlyoznunk. Reméljük: Munkácsi Bernát Vogul népköltési gyűjteményével együtt elég anyagot nyújt folkloristáinknak — s ez az újabb a német szöveg révén a külföldi tudósoknak is — hogy biztosabban rajzolhassák meg rokonaink szellemi életének képét a multban, esztétikai értéke azonban így, prózába váltva, nagyon csekély, jóformán a gondolat-rhythmus és a pazarul elhintett jelzők esnek jól fülünknek, míg a halmozott jelzőkhöz (*mellesztett-felelő-rucza-magasságú-fejedelemhős-bácsikám*, A múnkeszi Hadisten éneke) nem igen tud hozzá szokni.

A gyűjteményt terjedelmes bevezetés előzi meg, melyben az énekek közlője és fordítója, s egy részének gyűjtője, Pápay József, Reguly pályáját rajzolja meg s ismerteti azokat a kísérleteket, melyek hagyatékának földolgozására irányultak. A szerényen csak *Reguly Antal emlékezteté*-nek nevezett értekezés, mely a Reguly-Albumban közölt adatok tekintetbe vételével első sorban Regulynak nemrégén, ugyancsak Pápaytól fölfödözött naplóján alapszik, részletesen, szeretettel megírt rajza Reguly pályájának attól a ponttól kezdve, a mikor 1839-ben Helsingforsba érkezik, mindaddig, míg a magyar nyelv-rokonság kérdésével foglalkozott — haláláig. A könnyű tollal érdekesen megírt rajz nem szorítkozik Reguly életének külső mozzanataira, hanem — nagyrészt Reguly saját nyilatkozatai alapján — fölfogásával, tudományos meggyőződéseivel is megismertet. Érdekes és tanulmányos a bevezetésnek következő fejezete is, Hunfalvy, Budenz, Pápai Károly és Munkácsi vogul-osztják kutatásainak és tanulmányainak rövidre fogott ismertetése, valamint az a pár lap is, a melyben Pápay saját tanulmányáról számol be.

Nagyon érezzük azonban egy jó térkép hiányát, a melynek segítségével a két tanulmány-utat (Regulyét és Pápayét) nyomon kísérhettük volna. Jó szolgálatot tett volna bármilyen modern térkép, de talán legczélszerűbb lett volna a Reguly készíteste és külföldön is méltányolt térkép másolatát mellékelni.

(Pozsony.)

KISS IMRE.

Kerestély Olga: Várkonyi Amade László báró élete és költészete. Kolozsvár, Gombos Ferencz könyvsajtója. 1905. 8-r. 116 l.

E kis munka szorgalmas forrástanulmányok alapján készült. Szerzője fölhasználta nemcsak az Amade Lászlóról 1875 óta megjelent irodalmat, hanem a Nemzeti Múzeumnak rá vonatkozó és eddig kiaknázatlan okleveleit és kéziratait is. Kivált ez utóbbiak révén igyekezett a költőnek és atyjának, Antalnak, életrajzát kikerekíteni, a hézagokat vagy tévedéseket helyreigazítani, úgy hogy ügyesen föl-

dolgozott adatai nem kis részben járulnak hozzá mindkét költő egyéniségének megértéséhez. Bevezetésül tizenegy lapot szentel az Amade család és Amade Antal élete történetének, és itt közli Amade Antalnak egy eddig ismeretlen s feleségéhez, Simonchich Horváth Rozáliához, intézett akrostichonját:

Hol csavaroksz elmim, hogy meg nem nyukhatol,
Tagod, abrazatod fogyatod nagy butul,
Nincs meszsi Tarsatúl Actæon Floratul,
Mint Píramus-Thysbe Pályafutasátul —

melyet a Nemzeti Múzeum könyvtárában talált s mely egyik bizonyossága annak, hogy Amade Antal világias dalokat is írt.

E bevezetés után hét fejezetben értekezik magáról Amade Lászlóról. Igyekszik minél szorosabban együtt tartani Amade magán- s különösen boldogtalan házasság életének kapcsolatát költészetével, a mihez első sorban az 1899-ben a Nemzeti Múzeumba került Amade-kéziratok tettek jó szolgálatot. Ezért idézi (29. l.) a költőnek egy 1730. febr. 27-én kelt levelét, melylyel eldönteni óhajtja a Bodnár Zsigmond és Négyesy László közt keletkezett vitát a *Nőtlen és Házasság által elvesztett szabadság megsíratása* című versre vonatkozólag. Látszik különben, hogy tárgyában otthonos, és a költő pályáját, viszontagságait rokonszenvesen rajzolja.

Amade helye a líra fejlődésében című fejezete voltaképen nem egyéb, mint párhuzam Balassa és Amade költészete közt. Újat nem igen mond, de az eddigi véleményeket ügyesen foglalja össze, s kiegészíti a maga gondolataival. Megállapítja, hogy Amade nem kezd új irányt, mint Balassa, de ismerte emezt, és sok közös motívum s olykor a forma egyezése is arra vall, hogy hozzá járt iskolába. De utal arra is, hogy Amade nem maradt szolgai utánzó, mert igazi lírai tehetség volt s így kimagaslik a Beniczkyek, Rimayak, Rádaiak sorából, a kikkel s a kik fölött összeköti a magyar lírai hagyományokat Balassától Kisfaludy Sándorig, illetőleg Csokonaiig és Horváth Ádámgig. Amade költészetének esztétikai méltatásában (75—99. l.) nem mellőzi a költő fogyatkozásait s fölületességeit sem, tehát nagy tárgyszeretete mellett is elfogulatlan bíráló óhajt lenni. Amade versalakjainak és nyelvének méltatása fejezi be a gonddal írott értekezést.

(Budapest.)

SZABÓ KÁROLY.

Antalfy Endre: Petrőczy Katalin Szidonia élete és munkái.

Budapest, 1904. Hornyánszky 8-r, 122 l. Ára 80 fillér.

Irodalmunk e nevezetes nőalakjának új életrajza szerény köntösben érdekes tartalmat nyújt. Főérdeme, hogy az eddig ismeretes

adatokat megrostálva és szilárdabb alapra állítva meggyőzőbb formában adja elő. Látszik rajta, hogy szerzője szeretettel mélyedt el tárgyába, melyet sok gondnal búvárolt át, miáltal sikerült is neki több olyan eredményt fölmutatnia, melyekről az irodalomtörténetnek okvetlenül tudomást kell vennie.

Gróf Pekry Lőrinczné, született Petrőczy Katalin Szidonia, pályájának első és eléggé bő leírása tudvalevőleg Thaly Kálmántól való. Az ő munkája azonban inkább csak ismertetés, melyben a nyers anyagot kevés kritikával és csekély művészi érzéssel alakította az író keze. Antalffy könyve tehát két irányban is hiányt pótol. Egyfelől mert teljességre és megbízhatóságra törekedvén a gondosan felkutatott és átvizsgált adatokat sohasem mulasztja el érvekkel támogatni, másfelől pedig, mert szépen folyó előadásra törekedett. Vizsgálódásai sok helyt Thalyén alapulnak, de csak a kiindulópontot és az események sorrendjét illetőleg. A történelmi kutatás és kritika ugyanis újabban számos eddigi adatot tévesnek mutatott ki, ezeket tehát egyrészt helyesbíteni kellett, másrészt meg újakkal pótolni. Szerző ezt meg is cselekedte. Az adatok megrostálása után bebizonyult, hogy szép számmal vannak közöttük olyanok, melyek bár az irodalmi köztudatba is átmentek, nem állják ki a tűzpróbát. Első helyen említendő a születési évről szóló; az 1664-et sokkal több bizonyosság erősíti, mint az eddig hirdett 1658-at. Valószínű érvek szólnak a mellett is, hogy a költő ifjúságát nem Erdélyben töltötte, mint hosszú ideig hittük, hanem idegenben, még pedig alighanem Lengyelországban. Az is bizonyos immár, hogy 1682-ben lett Pekry Lőrincz felesége s nem, mint első életírója vélte, 1675—6 táján. Sok egyéb bizonytalanságot megszüntet és több tévedést is kiigazít még szerzőnk, így azt, hogy a *„Jó illattal füstölgő igaz szív”* sem eredeti munkája Pekrynének, mint a hogyan a Rákóczi-kor jeles bűvára írja, hanem Arndt János német művéből van fordítva; továbbá, hogy *„A pápista vallásra hajlott”* stb. eredetije nem Mayer Józseftől való, mint Thaly tévesen állítja, hanem Mayer Fridrik Jánostól. (V. ö. Szabó K.: R. M. K. 1399. sz.)

Szépen és világosan, bár itt-ott kissé föllengezően ismerteti szerző Pekryné költői fejlődését is, de a költészete megítélésében nem mindig találja el a helyes középutat. Néha túlzásba megy dicséretükben, sőt nagyhangú állításai szinte mosolyt csalnak ajkunkra, máskor meg az alakító tényezők kijelölésében vét. Ez a körülmény késztet annak a kimondására, hogy dolgozatában az életrajzi mozzanatok egymásmellé állítását és a korviszonyok rajzát jobbnak tartjuk, mint a költemények szép fejtegetését és értékelését.

Nyílt és határozott ellenmondásunkat hívja ki az az okoskodása, melyben a képzelődés beteges izgatottságát iparkodik rábizo-

nyítani a költőnő egyik leghosszabb és legjellemzőbb alkotására. A «Fakadj meg bár szemem hulló könny . . .» nótájára írt verset értjük. Ideges szerelemnek nevezi hősnője érzését s el akarván velünk hitetni, hogy féltése nem volt egyéb a képzelődés kegyetlen játékanál, még Laufenauer idegéleti felolvasásait is segítségül hívja, csak-hogy minél sikeresebben moshassa tisztára a csapodár férjet. Pedig csak nem akarja elhitetni velünk, hogy az asszony, csupán a *lelki szemeivel* látta férjét a másikkal csókolódzni? («Mikor egy szegletben csókoltad . . . Nincsen mentség ebben!») Nem megokolatlan képzelődésről van itt szó, hanem a veszélyben forgó hitvesi szeretetről.

Munkája további részeiben már több szerencsével elemzi és magyarázza a költőnő műveit. Igen találóak azok az észrevételei, melyekben kimutatja, hogy Pekryné vallásos költeményei nálunk először tükröztetik a németországi pietista irány hatását. Okosan tette volna, hogyha úgy ezekre, mint a szerelmi tárgyúakra vonatkozó vizsgálódásait kiegészíti az irodalmi hatás részletezésével. Saját maga mondja, hogy «nem mentes egészen Balassától, formáit is szívesen utánozza», — nem lett volna tehát haszon nélkül való, ha néhány összehasonlítással jobban is megerősíti idetartozó megjegyzéseit. Erre annál is inkább kiterjeszkedhetett volna, mert az egyes költemények *nótái* (Forog a szerencse . . . Mindennap jó reggel . . .) azt mutatják, hogy Pekryné jól ismerhette Balassa verseit, melyeknek visszhangja itt-ott a felületes szemlélet előtt is feltűnik.

Szomorúan értesülünk könyvéből, hogy Pekryné költeményeinek az *eredeti kézírata*, mely nem régen még az Erdélyi Múzeum birtokában volt, «kézen-közön elveszett», a teljes másolat pedig még nincsen kiadva. Thaly azt írja a Rákóczi-korról szóló tanulmányaiban (170. l.), hogy ő annak idején az egész kéziratnak lehető gonddal készült másolatát vette — nagyon kérjük tehát az irodalomtörténet nevében: bocsássa közre immár a teljes másolatot, mert könnyen megeshetik, hogy szerencsétlen véletlen következtében ez is elpusztul.

(Sajókaza.)

BAROS GYULA.

Vikár Béla: Somogy megye népköltése. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Athenæum. 1905. 8-r. 472 l. Ára 6 K.

Somogy megye kétségtelenül egyik legérdekesebb megyéje hazánknak. Lakosságának legnagyobb része tősgyökeres magyar, s foglalkozásban, szokásaiban egyaránt sokat őrzött meg ősi sajátágaiból. Szellemi életének megnyilatkozása ép azért fokozott mértékben megérdemli a figyelmet, s a kutatás, gyűjtés e téren annál sürgetőbb feladat, mert bizony az új idők szelleme már-már kezd behatolni a

legelrejtettebb falucskába is, s a néplélek naivsága, üdesége tűnedezőben van.

Vikár Béla valóban lelkiismeretes munkát végzett. Gyűjteménye gyakorlati bemutatása azoknak az elveknek, melyeket a népköltészet gyűjtésére vonatkozólag már korábban hirdetett. Úgy tudom, maga is somogyi ember, s így már gyermekkori emlékei és állandó összeköttetései is kezére jártak földadatának sikeres megoldásában. Ha mégis fordulnak elő nála hiányok, annak oka nem ő benne, hanem a dolog természetében keresendő.

A gyűjtött szövegek műfaji és tárgyi csoportok szerint követik egymást, s ez által megkönnyítik a néplélektan kutatójának munkáját. Uralkodó szerepet természetesen — mint egyáltalán az egész magyar népköltészetben — a líra játszik. A balladák és rokonneműek száma aránylag csekély, s a közölt darabok közül is nem egy csupán változata, de majd mindig érdekes és tanulságos változata már régebben és máshonnan ismert szövegeknek (v. ö. a Fehér Lászlóhoz írt jegyzetet az *isten-fárról*). Szembeszökő különben a lírai elemnek eláradása még az epikában is, valamint a történeti tárgyú elbeszéléseknek teljes hiánya. Ez a körülmény csak újból megerősíti azt a már ismételt hangoztatott állítást, hogy népünkben a történelmi érzék úgyszólván teljesen hiányzik. Sajnálattal látom azonban, hogy néhány balladaszerű költemény, melyeket a 80-as évek derekán, tehát a gyűjtés kezdetének idején, megyeszerte daloltak, nincs meg a gyűjteményben.

Sokkal nagyobb számban van képviselve a dal, melynek tárgya részben a szerelem, részben a különböző foglalkozások öröme és bánata, s a népnek hol humoros, hol gúnyos évelődése, tréfálkozása.

A szerelmi dalok tárgya és hangja meglehetősen szűkkörű; ennek természetes okát azonban a nép egyszerű viszonyaiban, s kevésbé bonyolult pszichikumában találjuk meg. Sokkal jellemzőbbek a pásztor- és betyárdalok, a magyar pusztai és természetéletnek sajátos, etnografiai és néplélektani tekintetben egyaránt fontos megnyilatkozásai. A pásztor dalokból mintha még most is ki lehetne érezni az ázsiai puszták nomád népének szabadságszeretetét s büszke önértetét. A betyárdalok pedig egy letűnt kornak érdekes emlékei. A régebbieken a szegénylegény valóságos pusztai lovag, kit az Isten is arra teremtett, hogy általa verje a gazdagokat; az újabbakban azonban az ideális vonások halaványulnak, s az igazi betyár helyét inkább a rabló foglalja el. — A gúnyos hangú nóták a hétköznapi élet apró-cseprő viszonyaiba engednek bepillanttanunk, s nem egyszer figyelemreméltó példáit nyújtják a hol szelídebb, hol meg vaskosabb néphumornak. A gyermekjátékok és táncszók szintén sok becses adalékokkal egészítik ki eddigi gyűjteményeinket, s régiségüknél fogva újabb anyagot

szolgáltatnak ősi vallásunk és népszokásaink vizsgálatához. Különösen említésre méltók a csoport 11. és 12. sz. darabjai, melyeknek egyes részei kétségtelenül a *Szentiváni ének*-ből valók.

Esztetikai érték dolgában természetesen roppant nagy a változat az érzésnek, gondolatnak egyszerű, szinte bárdolatlan megnyilatkozásától egész a tökéletes, harmonikusan fölépített műszerkezetig. Amazok közül egyik-másik nézetem szerint bizvást el is maradhatott volna, mert jóformán csak a helyet foglalják el, a nélkül hogy valami tekintetben tanulsággal szolgálnának. A stílus főleg az érzelmes vagy duhajkodó lelkiállapot kifejezésében színező, s dúsan fölhasználja a természet jelenségeit, képeit, főleg a versek kezdetén. E sorok magyarázatában azonban a szerző nem egyszer túloz; mindenütt és mindenáron symbolikus jelentést keres bennük, noha a természetes eszmetársítás sok esetben egyszerűbb és helyesebb magyarázatokat adná. Sőt egyes zavarosabb helyeken contaminatióra is gondolhatunk, oly értelemben, hogy a kezdő sorok és a folytatás talán két különböző dal egybeforrásából keletkeztek. Az összehasonlító vizsgálat van hivatva arra, hogy e kérdést élesebben megvilágítsa.

A prózai mesék és mondák gyűjteményét maga a gyűjtő sem tartja csak megközelítőleg is teljesnek. A ki valaha részt vett egy pár kukoriczafosztó estén, bámulva tapasztalhatta népünk mesemondó kedvét s szinte kiapadhatatlan fantáziáját. Külön munkát adna — és pedig nagyon hálás munkát — ha valaki tisztán e mesék gyűjtésére fordítaná gondját. Sőt talán egy gyűjtő nem is tudna megbirkózni e föladattal: igazi eredményt csakis a megye legkülömbözőbb vidékein megindított, öntudatos helyi gyűjtéssel lehetne elérni. Vikár közleményei összesen négy helyről valók, s így nem is képviselhetik az egész megye népmese-költészetét; de a mit nyújt, az érdekes és tanulságos mind tartalmi, mind pedig nyelvi szempontból. Van közöttük egy pár, a mely újabb eredetűnek látszik (Pl. a Pénzös János); vannak viszont olyanok, melyek alkalmasint még az őskor hagyományai, az ősmythologia töredékei. Erre vallanak egészen a tündérvilágból vett tárgyuk, egyes, ma már alig érthető czélzásaik, s ennek következtében a részek összefűzésében itt-ott nyilatkozó bizonytalanság, homály. A nép, mely őket egykor megalkotta, bizonyára még egészen bele tudta magát élni abba a mesés világba, s szabatosan, világosan építette föl szerkezetüket; de a mai kor embere már csak átveszi, s nem egészen értve összezavarja a múlt idők művészi hagyományát. (Lófia Jankó, Medve Jankó. V. ö. velük Vajda János Törzsök Jankó cz. elbeszélő költeményének tárgyát.)

A szövegek leírása csak a meséknél felel meg egészen pontosan a kiejtésnek, s gyorsírói följegyzésen alapul. Úgy látszik azonban, hogy

néhol mégis fordulnak elő hiányok, gondatlanságok (hogy pl. csak az *l* elveszését, a főnévi igenév *nyi* képzőjét említsük; az étfágy is talán inkább édvágy). Az ilyen hibák azonban szinte elkerülhetetlenek, mert a nép fia, mihelyt mások — idegenek — hallgatják, egyben-másban eltér szokott beszéd- és kiejtémódjától.

A gyűjtemény végén a szövegekhez a dallamokat is megtaláljuk, melyeket egész modern módon: fonográf útján szedett össze a fáradhatatlan gyűjtő. A hengerek a M. N. Múzeum néprajzi osztályában vannak elhelyezve.

A szövegeket kísérő és magyarázó jegyzetek a legnagyobb elismerést érdemlik. Látszik, hogy Vikár teljesen ismeri eddig megjelent népköltészeti gyűjteményeinket, s maga is végzett már följegyzéseket az ország különböző vidékein. Nem mulasztja el sehol a változatok pontos főlemlítését, s külső és belső okok alapján igyekszik az egyes darabok keletkező helyét megállapítani. Magyarázatai, ha néha erőltetettek s aprólékosságra tévednek is, mindig tanulságosak, s szigorú módszerükkel biztos alapul szolgálhatnak a további kutatások számára.

(Baja.)

DOMBI MÁRK.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

F. G. Kenyon, The evidence of Greek papyri with regard to textual criticism. (From the Proceedings of the British Academy, Vol. I. [1904.]) Ára 2 sh.

Mit tanulhat a papyrusokból a szövegkritika? Ez érdekes kérdést veti fel dolgozatában Kenyon, az *Ἀθηναίων πολιτεία* legelső kiadója, a philologia legújabb ágának, a papyrologiának egyik vezéralakja. A kérdésre a feleletet ama papyrusok nevezetesebbjeinek tárgyalása adja, melyek nem új szöveget hoztak, hanem oly szövegeket tartalmaztak, melyeket eddig codexekből ismertünk. Az által, hogy a X—XV. századból származó codexeink szembekerülnek a Kr. e. III—Kr. u. V. századból való szövegalkulásokkal (K. a tárgyalt papyrusok fontosabb olvasásait szembe állítja az illető hely összes varia lectio-ival), a papyrusok szövegkritikai jelentősége élesen kidomborodik úgy az egyes művek szövegtörténete s meglevő kézirataink értékelése és felhasználási módja tekintetében, mint az általános szövegkritikai módszert illetőleg. Itt természetesen csak az általános eredményekről számolhatok be.

A philosophiai és theologiai szövegeket nem tekintve 350 irodalmi

papyrus került felszínre;¹⁾ ezek közül 189 tartalmaz már eddig is ismert szöveget. Ebből a 189-ből 109 homerosi szöveg. Ez az arány nem lehet véletlen, hanem világosan mutatja, hogy Homeros a hellenisztikus ízlés ítélőszéke előtt is megtartotta az elsőséget. Az irodalmi izlésről a papyrusok számaránya egyáltalán sokat beszél. Így a két eposz változó szerencséjű versenyében e korban az Ilias kerekedik felül: az Ilias 6526 sora van meg a papyrusokban, az Odysseiából csak 942 sor. Nem lep meg, hogy Aischylos úgyszólván egyáltalán nem szerepel (2 kis töredéket kaptunk elveszett drámáiból, tehát nem is az olvasott darabokból); hiszen már a IV. századból nincs darabjai előadásáról szóló didaskaliánk s már Aristoteles számára Sophokles és Euripides képviselik a tragédiát. Az Aischylos-kultusz ideje Aristophanes korával letelt.

Érdeklődésünk természetesen első sorban a Homeros-papyrusok felé irányul. Mindenek előtt fontos 4 régi papyrus (Kr. e. III—II. sz.),²⁾ mert kéziratainkban nem szereplő toldó sorokat hoznak: toldó sorokat, melyeknek jellege első tekintetre szembeötlik. Már az előtt is ismertünk írók idézeteiből ily sorokat; most az első Ptolomæusok korából kapunk ily bővített Homerost s ép ez által megértjük a dolgot. E betétek abban a korban keletkeztek, mikor Homeros még *élt* a rhapsodok ajkán s mint ilyennel a «szellemi tulajdonjog»-ról mit sem tudó dalosok (ha tudtak volna ilyesmiről, a homerosi költemények nem keletkezhettek volna) szabadon tettek-vettek vele. Mikor aztán megszűnt a rhapsodok divatja, a rhapsod-kéziratok kimentek a forgalomból s a mi codexeinkbe már nem jutott a bővített Homeros. Hesiodosban természetesen szintén történtek ilyenek: a *Ῥοιόδειος χαράστις* még inkább alkalmat nyújtott folytonos betoldásokra s érdekes, hogy itt még a Kr. u. IV. sz.-ból is van ily toldott szöveg.³⁾

¹⁾ Oxyrh. Pap. III-ig bezárólag: Oxyrh. Pap. IV. és a Didymos-papyrus már csak utólagos megemlítésben részesülhetett. Itt összeállítom a főbb gyűjteményeket, melyek irodalmi papyrusokat tartalmaznak: *Grenfell-Hunt*, *Oxyrhynchus Papyri*; *U. a.*, *Greek Papyri*; *U. a.*, *Tebtunis Pap.*; *U. a.*, *Pap. Fayum*; *Mahaffy*, *Flinders Petrie Papyri*; *Kenyon*, *Classic Texts from Greek Papyri in the Brit. Mus.*; *Wessely*, *Mitteilungen aus d. Samml. d. Pap. Erz hg Rainer*; *Berliner Klassikertexte*, melynek első füzetéről l. EPhK. XXIX. 405, a második füzet, egy anonym Theaitetos-kommentár, nemrégiben jelent meg.

²⁾ Grenfell-Hunt, *Greek Pap.* II. 2; Petrie *Pap.* I. 3 (4); *Rev. de Philol.* XVIII. 104; Grenfell-Hunt, *Greek Pap.* II. 6; hozzá még ötödiknek a Kr. u. II. sz.-ból való Oxyrh. Pap. 20.

³⁾ *Revue de Philol.* XII. 113.

Jellemző, hogy nincs egyetlen papyrus sem, mely egyenesen az aristarchosi vagy egyéb alexandriai diorthosisból valónak volna mondható. Tehát íme, az alexandriai philologusok működése nem zavart fel sok vizet s az iskola falain túl csak kevésbé éreztette hatását. Mellesleg meg akarom jegyezni, hogy a tudományos törekvések siker telenségét gyakran tapasztalhatjuk a görögöknél. Abban a korban, mikor a tulajdonképeni tudomány fejlődött, már oly nagyon elvált náluk a szellemi élet a realistól, hogy a tudományos áramlatoknak csak egyes hullámcsapásai — jelen esetben egyes olvasások, athetisisek — érték a külső világot. Sok egyéb oka is volt ennek, így első sorban a mai közvetítő kapcsok (hírlap, «művelt osztály») hiánya.

Általánosságban azt mondhatjuk a Homeros-papyrusokról, hogy nagyjában a mai vulgata-szöveget adják. Az ettől való eltérések oly csekélyek, a mint azt várhattuk, miután Ludwig ismert munkájában kimutatta, hogy e vulgata Alexandria-előtti korból való.

A többi író papyrusbeli töredékeiről összefoglalva lehet szólni. A papyrusok nagyjában a mi vulgata-szövegeinket támogatják. Így képen a szerencsére mindinkább elnémuló feltevésnek, hogy a byzanci korban nagyobb arányú destructión mentek keresztül a szövegek (ebben az irányban az újabb hollandi iskola merészkedett legtovább), a papyrusok teljesen elveszik lába alól a talajt, s a manap-ág amúgy is uralkodó konzervatív irány a papyrusokban hatalmas támaszt nyer. Legkésőbb az Antoninusok korában lényegileg ugyanazt a szöveget olvasták, melyet mi ma. S ha így codexbeli kézirataink számára a papyrusoknál későbbi korból való származást nem tekinthetjük eleve okul arra, hogy rosszabbak is legyenek, mint a papyrusok, nincs csodálni valónk, hogy codexeink gyakran jobb szöveget adnak, mint a papyrusok: hiszen az előbbieket a könyvkereskedői forgalomból valók, míg az utóbbiak többnyire privát célra készültek.

Abból a körülményből, hogy a *papyrusok kritikussainak egyetlen mélyre ható szövegváltozását sem igazolták*, Kenyon pesszimiztikus következtetést von az emendatio lehetőségére nézve, sőt egyenesen így szól: «the presumption will always be against any emendation (except the simpler corrections of a newly discovered text), until documentary evidence can be produced in its supports» (26. l.). Míg a coniecturalis kritika szabadságát e talán kissé túlságos szigorral így megszorítja, annál nagyobb szabadságot, annál szabadabb mozgást követel a kéziratokkal való operálásban. A papyrusok között ugyanis nincs egy sem, melynek szövege határozottan egy kéziratcsaládba lenne beosztható. (Homeroson kívül Xenophon, Isokrates és Demosthenes műveiből állnak oly nagyobb darabok rendelkezésre, melyek

ilyenmő megállapítást lehetővé tesznek.) Tehát a családokra osztlás későbbi, mint a papyrusok kora s ez az eddigénél sokkal nagyobb óvatosságra int abban a tekintetben, hogy egy kéziratnak vagy kézirat-családnak domináló jelentőséget tulajdonítsunk, vagy pláne magunkat egy kézirathoz, ill. kézirat-családhoz kössük.

(Budapest.)

KALLÓS EDE.

Dr. Milan Ćurčin: *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur.* Leipzig, 1905. 8-r. 220 l. — **Camilla Lucerna:** *Die südslavische Ballade* von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe. Berlin, 1905. 70 l. (Ez utóbbi a «Forschungen zur neueren Literaturgeschichte» cz. gyűjtemény XXVIII. kötete.)

Együtt ismertetem közlőnyünk hasábjain e két művet, mivel egyidőben jelentek meg, hasonló tárgyúak és a második az elsőnek úgyszólván kiegészítéséül szolgál. Szólok róluk, mert megérdemlik, hogy a szakférfiak *elolvassák*; és mert ezek talán fölkeltik philologusaink érdeklődését a délszláv népek, vagy mondjuk röviden, a szerbek úgy általános esztétikai, mint összehasonlító irodalmi szempontból végtelenül érdekes és értékes népköltészete iránt, a mi nálunk mind maig úgyszólván tökéletesen terra incognita.¹⁾

Azt mondhatná valaki, hogy a szerb nyelv nem ismerésének tulajdonítható a magyar philologusok e közömbössége: de hát a németek sem tudtak szerbül, legtöbbnyire olasz és francia, sőt spanyol fordításból, tehát másodkézből, merítették e remek költészetre vonatkozó ismereteiket, és csak később sajátították el egyesek a szerb nyelvet Karadžić Štefanović Vuknak Grimm Jakabtól németre fordított nyelvtanából. Herder, a ki először vezette be a szerb népköltészeti termékeket a német és így a világirodalomba, olaszból fordította az első három darabot, 1. Ein Gesang von Milos Cobilich und Vuko Brankovich, 2. Radoslaus, 3. Die schöne Dolmetscherin. Herder olasz forrása a természettudós Fortis Albert műve volt, ki a «Viaggio in Dalmazia» cz. művében beszél az ottani népek szokásairól, költészetéről, az «Osservazioni sopra l'isola di Cherso et Osero» (In Venezia 1771, 4-r. 169. l.) cz. művének végéhez csatolt, utitársának, az angol Symondsnak, írt levélben pedig megtaláljuk egyik ilyen népdalnak olasz fordítását «Canto di Milos Cobilich e di Vuko Brankovich»,

¹⁾ *Toldy* azonban már 1827-ben értekezett «A szerbus népköltészetről» (utoljára kiadva a Kritikai Berek 196—224. l.) s ha értekezése nem is önálló kutatás eredménye — *Wessely* «Serbische Hochzeit-Lieder» című gyűjteményének bevezetése alapján készült — igen jó tájékoztató volt a maga idejében. *Szerk.*

melyet Fortis a híres dalmát írónak, Kačić Miošić Andrásnak, népköltészeti gyűjteményéből fordított. Ez olasz fordítás alapján fordította németre és adta ki «Volkslieder»-jének első részében Herder. E fordítással foglalkozik Čurčin értekezése első részének első felében. (17—40. l.)

Herder után Müller János, a híres historikus, és Denis Mihály foglalkoztak e költéssel Ferić György raguzai latin költő munkája «Fabulæ ab Illyricis adagiis desumptæ Ragusii» cz. műve alapján, kit azután levélben a többi népmese, népdal és történeti hagyomány kiadására ösztönöztek. Denis Klopstocknak figyelmét is felhívta a szerb népballadákra, ki nagy lelkesedéssel látott hozzá, hogy minél többel megismerkedjék és Denishez többek között ezt írja (Briefe von und an Kl. hg. v. I. M. Lappenberg 1867, 209. l.): «Ich will einige Blumen aus ihrem illyrischen Kranze in meine Sammlung haben. Nehmen Sie das Beste unter den allerältesten, lassen Sie den illyrischen Text mit lateinischen Buchstaben auf die eine Seite und eine völlig wörtliche Übersetzung auf die andere schreiben. Lassen Sie den Übersetzer ja *genau* verfahren ... denn er muss sich vor mir in Acht nehmen: ehe man sichs versieht, verstehe ich auch illyrisch ...»

A szerb népköltészeti termékeknek a német irodalomba való bevezetése nem maradt hatás nélkül a német írókra. Maga Goethe pl. a «Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga» fordításával kapcsolatban ismerkedett meg az úgynevezett szerb trocheussal, melyet Weimarban és itáliai utazása közben írt számos költeményében használt és ennek révén jutott az elegikus versmértékhez; ide vezethető vissza a német irodalomban az ötlábú trocheus fejlődési folyamata is. Már Miklosich tüzetes tanulmány tárgyává tette Goethenek ezt a fordítását (Wien 1883 Sitzb. III. k. 2. f.), később Geiger értekezett róla (Arch. f. sl. Ph. XIII:336.), most Čurčin és Lucerna egyidőben, egymástól függetlenül igyekeznek az eddigi e tárgyra vonatkozó téves nézeteket helyreigazítani és a kérdést minden tekintetben tisztázni. A költeményt Fortis jegyezte fel az említett «Viaggio» cz. művében, melyet Haller a «Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen» (1775.) ismertetett és e költeményre vonatkozólag így szolt: «Eine von ihren Romanzen von der traurigsten Art ist hier abgedruckt. Dieses Stück verdient übersetzt zu werden.» Akadt is gyorsan fordító Werthes F. A. személyében, ki a fordítást Bernben névtelenül adta ki. Ez a fordítás volt Goethe előtt, midőn az eredetinek versmértékét tekintetbe véve, a maga fordítását készítette. Goethe 1825-ben ezt a sok vitatkozásra és félreértésre okot adó följegyzést tette: «Schon fünfzig Jahre sind es, dass ich den Klagegesang der edlen Frauen Asan Agas übersetzte, der sich in des Abbate Fortis Reise, auch von

da in den Morlakischen Notizen der Gräfin Rosenberg finden liess. Ich übertrag ihn nach dem beigefügten *Französischem*, mit Ahnung des Rhythmus und Beachtung der Wortstellung des Originals.» Čurčin minden kétséget kizárólag bebizonyítja, hogy Goethe tévesen emlékezett vissza az 50 év előtt történetekre, különben más helyen Goethe maga is bevallja, hogy nem emlékezik már a forrására. Ennek a vitás kérdésnek eldöntésével, a különböző fordításoknak az eredetihez való viszonyának megállapításával, valamint annak a bebizonyításával, hogy Goethe jóllehet nem tudott szerbül, az eredetinek különösen metrumát szorgosan szeme előtt tartotta és helyes költői érzékkel tökéletesen meg tudta érteni az eredetinek szellemét, a benne nyilvánuló fölfogást; a költeménynek esztétikai méltatásával és a hozzá tartozó tárgyi magyarázatokkal foglalkozik Čurčin értekezése első felének második részében. (40—90. l.)

Többé-kevésbé ugyanezt tárgyalja kissé rövidebben Lucerna, kinek értekezéséből mindazonáltal az V. fejezet «Erläuterung des Inhaltes», a tragikus kimenetelű költemény hőségének és különösen neje lelki állapotának analízisa, finomabb esztétikai érzékről, mélyebbrelható fölfogásról tanuskodik, mint Čurčin értekezéséből a megfelelő rész, pedig mindkét munkában ez a rész természetszerűleg a legfontosabb, legalább is fontosabb, mint a jórészen már ismeretes száraz philologiai adatoknak összehordása, mert mint jól jegyezte meg Lucerna: «Diese Dichtung liefert einen Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Gefühle.» (42. l.)

Čurčin munkájának második részében azzal foglalkozik, milyen hatással volt a szerb népköltészeti termékeknek, hogy úgy mondjam, fölfedezése egyrészt a szerb, másrészt a német irodalomra. Tudvalevő dolog, hogy a szerb népköltészeti termékeknek tulajdonképeni gyűjtője és kiadója, Karadžić Štefanović Vuk (1787—1864) Bécsben német írók és tudósok támogatása, útbaigazítása mellett működött és csakis ezeknek anyagi, de még inkább erkölcsi támogatásával¹⁾ sikerült megvívnia azt az elkeseredett harczot, melyet honfitársai, különösen a szerzetesek és papok, működése ellen indítottak. Hosszú ideig, vagy három-négy évtizedig tartott, míg végre az ifjú szerb nemzedék Vukhoz

¹⁾ Érdekes erre vonatkozólag az a Goethe által is többször említett anekdota, hogy Bécsben fiatal szerbektől népdalt szerettek volna hallani, de azok (Vukra és a különben szlovén Kopitarra vonatkozik), nehogy gúny tárgyává tegyék költészetüket, vonakodtak a kívánságnak eleget tenni, midőn azonban megmutatták nekik Goethe fordítását, a Klaggesangot, egy pillanatig sem vonakodtak tovább (v. ö. Murko: «Goethe und die serbische Volkspoesie» a «Zeit»-ban 1899.).

csatlakozott és így diadalra vitte Vuk eszméjét: az addigi irodalomban található zűrzavaros, még a tanultaknak is nehezen érthető, a nép előtt pedig teljesen érthetetlen oroszos szláv-szerb nyelv helyett a nép nyelve lett irodalmi nyelvvé, ezt a népnyelvet kezdték művelni, a benne levő gazdag nyelvkincsnek és a rajta keletkezett népköltészeti termékeknek föl kutatása lett a főgondjuk, és az ilyen módon föl kutatott népi irodalom és a rajta tovább fejlesztett műirodalom, melyet most már az egész szerb nép megértett, a szerb nép művelődésének előmozdításában jelentékeny tényezővé vált, ellentétben az előbbi holt irodalommal.¹⁾

A szlávok közül egyedül Kopitar (1780—1844.) említhető, ki Vukot buzdította és támogatta, bár az akkoriban leghíresebb szláv philologus, Dobrovsky, figyelmeztette, hogy a szerb népköltészettől ne sokat várjon: «Von Serben dürfen Sie nicht viel erwarten. Sie sind Handelsleute», írja Dobrovsky egyik levelében (1810.) Kopitarnak. De ez nem tágitott és egyedüli vágya volt «Möge endlich ein Serbe die Deutschen durch eine Grammatik und Wörterbuch in den Stand setzen, die Serbische Muse ohne Dolmetsch belauschen zu können», és ezt az óhaját azután Vuk teljesítette is. Ugyancsak Kopitar ismertette meg Vukot Grimm Jakabbal, ki Goethe mellett legnagyobb propagandát csinált a szerb népköltészetnek a németeknél: lefordította Vuk szerb nyelvtanát (1824.) németre és bő előszót írt hozzá, fölemlítve a szerb népdalokat is, elmerült a Vuktól kiadott gyűjteménybe és olyan ismertetést írt róla a Wiener Literaturzeitungban, hogy mai napig sem akadt még a szlavisták között sem, ki helyesebb, szabatosabban fogalmazott ítéletet alkotott volna magának e szerb népköltészeti termékek esztétikai értékét illetőleg, mint annak idején Grimm. Minden újabb gyűjteményt nagy lelkesedéssel fogadott és barátait és író társait mindjárt értesítette róluk; Haxthausenhez egy alkalommal ezt írja (1824.): «Denken Sie sich, dass jetzt im Original drei Bände dieser Lieder gedruckt sind, worunter schwerlich ein schlechtes. Unsere deutschen Volkslieder müssen sich alle davor verkiechen (Freundschaftsbriefe von W. u. J. Grimm, Heilbronn 1878, 32. l.). Sietett is fordításban őket barátaival megismertetni. kik nagy lelkesedéssel olvasták, de már 1818-ban a «Sängerfahrt» évkönyvben nyomtatásban is megjelent «Neunzehn serbische Lieder, übersetzt von den Brüdern Grimm».²⁾ Vuknak 1818-ban Bécsben megjelent szerb-

¹⁾ Nem Vuk volt az első, ki belátta, hogy a szerb népnyelvet kellene irodalmi nyelv rangjára emelni, Raić J. és Obradović D. már egyengették az eszme útját, de hogy az megvalósult és pedig úgy, a hogy megvalósult, az egyedül Vuk érdeme.

²⁾ Nehogy félreértés támadjon, meg kell jegyeznem, hogy mind a

német-latin szótárát Grimm a «Göttingischer Gelehrten-Anzeiger»-ben ismerteti, ismételten melegen ajánlva a népdalgyűjteményt is. Tényleg sikerült is Grimmnek a német írói világban az érdeklődést felkelteni, többen kezdtek belőlük fordítani, róluk esztetikai tanulmányt írni;¹⁾ ilyen irányú működés közül legfontosabb Goetheé, Talvijé, W. Chr. L. Gerhardé, később: Wessely, Goetze, Frankl, Siegfried Kapper, J. N. Vogl, K. Gröber, kiknek ilyen irányú működését ismerteti Čurčin értekezésének második felében, röviden érintve még a francia Merimée, Charles Nodier és az orosz Puskin szerbből való fordításait. Az értekezés végén össze van állítva a tárgyra vonatkozó meglehetősen nagy bibliográfia.

Ezzel a bibliográfiával kapcsolatban meg kell jegyezmem, hogy sem itt, sem pedig, midőn a 93—95. lapon a legkülönbélebb nyelvű fordításokat felsorolja, egy szóval sem emlékezik meg a magyar fordításokról, pedig hát van ilyen is. Székács: Szerb népdalok és hősrégék 1836. 1887²⁾, Radics: Rigómezei dalok 1882, Margalits: Márk királyfi, délszláv népballadák a XIV. és XV. századból 1896, «Rigómezei ütközet» 1898, ezeket már a bibliográfia teljessége kedvéért is föl kellett volna említenie, hisz tudhatott volna róluk, Margalits fordításait a «Letopis Matice srpske» CXС, illetőleg CXСVIII. kötetében is ismertették, azonkívül Grčić «Povjest književnosti srpske» cz. kézikönyvében is van a magyar fordításokról szó.³⁾

---

19 népdalt Grimm *Jakab* fordította — elküldte olvasás végett Brentano Kelemennek, ki azután őket ilyen téves czímen (von den Brüdern!) kiadta.

¹⁾ Nem is túlzott Vuk, midőn egyik Grimmhez írt levélben így szólt: «*Sie sind das grösste Glück unserer Lieder, unserer Sprache und unserer Literatur.*» (1823.)

²⁾ E sorozatot természetesen még hosszan lehetne folytatni, ha azokat is föl akarnám sorolni, melyekről a magyarul nem tudók nem vehettek tudomást. Mint egyikét a legérdekesebb és legrégebb fordításoknak, megemlítem *Kazinczyét*, a ki épen azt a szerb balladát fordította le magyarra, a melyről Lucerna értekezése szól, t. i. Assan Agas Gattin-t «*Gyászdal Azzán-agának... nője felől*» czímmel (először a Poetai Berekben 211. l., azután Abafi kiadásában, Kazinczy költeményei, II: 132—135.), de természetesen nem szerb eredetiből, hanem Goethe után. Kazinczy e balladát többre becsülte, mint a Zrinyiászt kivéve az egész magyar költészetet a XVIII. század közepéig.

Maga *Toldy* is lefordított nyolcz költeményt részben Wessely, részben Talvij német fordítása után (l. a 377. lap jegyzetében említett értekezését); *Vitkovics Mihálytól* a 20-as és 30-as évek folyóirataiban, *Erődi Beldától* A balkánfélszigeti népek költészetéből című gyűjteményében is olvasható egy pár eredetiből fordított darab. *Szerk.*

Egyébként a munka szép rendszeres, philologiai pontossággal készült és megérdemli, hogy elolvassák.

(Zágráb.)

HAJNAL MÁRTON.

M. Annaei Lucani de bello civili libri decem. G. Steinharti aliorumque copiis usus iterum edidit Carolus Hosius. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri MCMV. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.) 8-r. LIX+374 l. 4-40 Márka.

Hosszabb szünet után a múlt század utolsó tíz-tizenöt évében fokozott mértékben éledt fel a philologusok érdeklődése Lucanus iránt. Tanulmányaik célja első sorban egy a tudomány mai követeléseivel számot vető kritikai kiadás létrehozatala volt. Steinhart, Genthe és Westerburg előmunkáitainak alapján, többek támogatásával Hosiusnak sikerült egy a követelményeknek megfelelő kiadást közzétenni. Az 1892-ben megjelent első kiadás érdemét illetőleg utalunk az akkori elismerő kritikákra.¹⁾ A most megjelent II. kiadás az időközben napvilágot látott kiadások és tanulmányok folytán több rendbeli haladást mutat; ilyen haladásról tanuskodik a már kétszeres terjedelemre felszökött s a kéziratok rokonságáról és értékéről tájékoztató praefatio is.

A szöveg mintegy tizenkilencz codex kisebb-nagyobb mértékű felhasználásával állapítottatott meg. Ezeket Hosius, mint Lucanus kiadói általában, két családba csoportosítja. Az egyiknek jóformán egyedüli képviselője az igen jó állapotban levő codex V(ossianus), melyet Heinsius alapvetőnek tartott, Hosius azonban Steinhart tekintélye után indulva az ú. n. Paulus-féle recensio (második család), illetőleg az azt legjobban fenntartó M(ontepessulanus) mellett csak másodsorban követendőnek vél. Ez az M codex a II. kiadás szerint nem közvetlen másolata Paulus kéziratának, mint azt az első kiadás vallotta, hanem unokája és nem a cod. B(ernensis)szel és a Commentummal áll legközelebbi kapcsolatban, hanem a IX. századból származó párizsi Z jelzésű codexszel, valamint a Q-val jelölt fragmentummal. Mindezek, nemkülönben a Paulus-recenziót a kiadó szerint gyengébben képviselő U és P kéziratok a V család befolyása mellett keletkeztek. Együttal Lejaivel és Franckennel szemben megjegyzi Hosius, hogy az A B és E codexek a Z leszármazottjai. Magunk részéről főképen a Pharsalia I. 333 raptim, 481 alpesque, II. 332 geminas et, 693 taciti, III. 571 multique, IV. 528 tum, VII. 462 manum, X. 241 ære helyeit tekintve nem tartjuk oly bizonyosnak, hogy A Z-ből keletkezett és inkább vagyunk hajlandók Francken nézetét (ed. vol. II. Praef. p. VIII.) el-

¹⁾ L. többek között Jeep ismertetését: Bursian, Jahresberichte 84. (1895) 112. és köv. lapjain.

fogadni: «Ashburnhamensis (integrrior quam prima manus Montepessulani) Bernensis et Erlangensis (A B E) paulum a M distant. Non sunt tamen ex eodem statim fonte ducti; nam prototypum horum habebat iam adscriptos versus illos controversos, . . . , unde in contextum codic. A B E saepe recepti sunt, ubi M eos in margine habebat alia manu».

A Praefatio LIV. lapján hivatkozás történik többek közt *Vári Rezső*nek Ad Lucani codices Estenses czímen folyóiratunkban (XVII. évf, (1894.) p. 340.) közölt collatioira is, felhasználásukat azonban a kiadó sajnálatosképp mellőzte. Az imént említett helyhez (Praef. p. LIV.) szolgáljon pótlásul a valószínűleg XII. századbeli Ravennas 138, III, D²-nek tudomásunk szerint szintén Vári Rezsőtől először közölt¹⁾ collatiója, hol azonkívül még egy 1470 ből való 139, VII. G, jelzésű ugyancsak ravennai kéziratról is értesülünk. E cikk úgy látszik elnézés folytán került ki Hosius figyelmét. A 138, III, D² kézirat feltűnő rokonságot mutat ugyan Z és főleg az ifjabb G jelzésű most bruxellesi kézirattal, mely utóbbinak egyedül álló olvasásait gyakran megőrzi,²⁾ mégis az a körülmény, hogy sok esetben G hagyománya ellenére Z és V eredeti szövegét³⁾ adja, arra enged következtetni, hogy nem kizárólag G után, hanem egy szintén Z és V nyomán irt más codex befolyása mellett keletkezett. Hogy melyik volt e kézirat? E kérdésre a Hosius nyújtotta apparatus alapján határozott választ adni nem igen lehet. Még legvalószínűbben az U, vagy P codexek valamelyike. Annyi mindamellett megállapítható, hogy a befolyásoló kézirat igen közel állott V-hez és így magát a Ravennast kénytelenek vagyunk a Paulus-féle kézirati család (melyhez G is tartozik) és a V-család közé iktatni.

Az eddig tett s a Praefatióra vonatkozó megjegyzések azonban mit sem vonnak le a kiadás értékéből, mivel egyrészt annak használhatóságát nem érintik, másrészt a szöveg megállapításában a kiadó meglehetősen konzervatív álláspontot foglal el és inkább az apparatusra utalja az olvasót.

A szöveg (pp. 1—327.) főleg az M P Z, továbbá U és V kéziratok alapján készült és az első kiadáshoz képest kb. 8 kézirat ismeretével gyarapodott. Ennek és a különböző folyóiratokban megjelent

¹⁾ Die Lesarten des Ravennas 138 III D² des Lucanus. Ung. Revue XI. (1891.) 618—27. l.

²⁾ Pl.: I. 479 feroxque, III. 441 dodonis, IX. 6 Quodque iacet, IX. 647 pelago caeloque, IX. 646 cetosque.

³⁾ Pl.: I. 54 adversi, 451. driade-repetitis, III. 174 Bætii, 539. posit, IX. 111 alte, 463 violentior, 795 afflatur, etc.

czikkeknél köszönhető a szöveg egynémely változása, melyek annak majdnem kivétel nélkül hasznára is válnak. A szöveget a Testimonia, és az app. criticus egészíti ki. Az előbbiben felhasználta Hosius többek között Priscianust, Augustinust, Gelasiust és Donatust, nemkülömben a Corpus Glossariorum Lat.-tól nyújtott vonatkozásokat.

Megtaláljuk továbbá könyvünkben (pp. 328—43) Lucanus fragmentumait és epitaphionját, a vita-kat, valamint az egyes könyvek argumentumait a kézirati hagyomány alapján. Végül teljessé teszi a kiadást a 30 kéthasábos oldalra terjedő Index (nominum et rerum).

Mindent összevetve az új kiadás nemcsak megőrizte az első számos jó tulajdonságát, hanem itt-ott még szaporította is.

(Budapest.)

PÉCSY BÉLA.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1904 1905.

7. Szabó Sándor dr.: A magyar népdal történeti korai. (Ballaszagyarmati áll. főgimn. 3—53.) — E terjedelmes dolgozat írója azt tűzte ki célul, hogy a m. népdal történetében kijelölje a kiemelkedőbb pontokat s rámutasson népdal-költészetünk tárgyi köreire. Mindenestre széleskörű feladat, s ha a vállalkozó annak csak részben is megfelel, fáradozása méltánylásra számíthat. E tekintetben Szabótól sem lehet elvitatni a buzgóságot s általában azt a melegséget, melylyel tárgyába mélyed, s ha valami újat még sem mondhat, annak nem ő, hanem magának a tárgynak természete az oka, a mennyiben már sokszor elhangzott észrevételek és megállapítások után vajmi nehéz is a vitába új szempontokat hozni. Ilyen követeléssel nem is lép fel szerzőnk, s ez épen nem hibája, mert azoknak, a kiket a kérdés érdekel — s ugyan kit ne kapna meg épen napjainkban az igazi költészet örök üdesége — így is hasznos szolgálatot tesz. Egyébiránt négy korszakot vesz fel a népdal történetében: I. Az őskor a keresztyénség fölveteléig. II. A népdalok első följegyzésének kora a kurucz-világ idejéig. III. A kurucz-dalok és az ezt követő kor népdalköltészete a 40-es évekig. IV. A népdal fölismerésének kora napjainkig. A felosztás egészen természetes, mert hiszen a történeti alakulás korszakos mozzanataihoz fűződik. A két első korszak tárgyalása, már a hozzá fűződő vitás kérdések miatt is sokkal érdekesebb, bár az első időszak kétségkívül legszegényebb, s itt Szabó is csak pusztá feltevésekre építi állításait, habár idéz néhány pragmatikus adatot Priskos rhetortól, Theophylaktos Simokattától és Anonymustól. Itt különben szintoly jogosult az a kérdés is, vajjon a fejlődés rendjén nálunk is az epika, vagy líra szólt-e meg előbb, a mint azt még napjainkban is vitatják, s a mire nézve értekezőnk a lírának ad elsőséget (3—5. l.). A második korszak már jóval gazdagabb, mit a fennmaradt emlékek nagy száma is bizonyít. Amde ezek között sok akad olyan, melyre minden kétséget kizárólag nem lehet megállapítanunk, hogy e korból vagy későbbi időkből

ből származik, s e részben értekezőnk is eldöntetlenül hagyja a kérdést. A következő korra, a kurucz-költészet korára, valamint a népköltés felismerésének korára már több ízben vetettek kutatóink és tudósaink világot, úgy hogy e részben igen nehéz lett volna újat mondani. Itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy ha már fölemlíti az értekezés írója a népdallal foglalkozó tanulmányok között az Aigner Lajosét, nem volna szabad mellőzni a többieket, mint pl. az Imre Sándorét, mely pedig alaposság dolgában aligha áll mögötte emennek.

(Gyöngyös.)

MAJOR KÁROLY.

8. Vucskics Jenő: Egy történeti személy két költői földolgozása. (Marosvásárhelyi kath. főgimn. 3—80. l.) — A Murányi Venus — mert történelmünk e szerelmes amazonjáról van ismét szó — költői földolgozásainak egybevetésével didaktikus cél lebegett az értekező szemei előtt: bemutatni kívánta a költői alkotások művészetét. E bemutatás elnyűtt példán történik. Mert bizony Széchy Máriáról unostaltalan írtak már, s ha valaki azzal a merész szándékkal fogna elemzéséhez, hogy valami újat is mondjon, kétségeskednünk kellene vállalkozásának sikerében. És mi mégis nem annyira e miatt kifogásoljuk a kezünk közt levő tanulmány írójának buzgóságát, mely lényegében nem irányul másra, mint hogy bő tartalmi kivonathan (56—80. l.) egymás mellett ismertesse Gyöngyösi és Arany Széchy Mária-epikáját, hanem azért az egyoldalúságért, hogy a többi földolgozást a hely szűkére hivatkozással mellőzi. Ez oknak legalább is különös, de meg abban a nagy terjedelemben, a mennyit a két földolgozás taglalására szentel, igen kényelmesen fölölhelhette volna a többi ismert földolgozást (Petőfi, Tompa, Szigligeti, Dóczi L., stb.) is. Ilyképen, nem mondjuk, hogy teljesen el kellett volna hagynia, de közölhette volna rövidebben is a Széchy Mária történeti rajzát Acsády dr. nyomán, a kinek bizonyára a legnagyobb érdeme van ezen érdekes és regényes asszony életviszonyainak földerítésében. A főszempont, melyet az értekezőnek folyton maga előtt kellett volna tartania, a történeti személy jellemének megrajzolása, a mint az a költő fölfogásában, képzelmében megalakult. De ez irányban látunk a legkevesebb törekvést a dolgozatban. Érdemlegesebb valami, a mit a végén olvasunk (67. l.), a hol Beöthy kifogásával szemben, hogy Arany Murány ostromának cselekvénye egyenetlen, indokolása, széles lélektani elemzések ellenére is, gyöngébb, mint bármely más művében, védelmébe veszi Vucskics az eposzt, a tartalmi kivonat közlésével igyekezőn bizonyítani a maga ítéletét. Külömben a nyelv és előadás magyaros, világos és folyamatos.

(Gyöngyös.)

MAJOR KÁROLY.

9. Garzó Géza dr.: Jókai regénytárgyai. (Kecskeméti ev. ref. főgimn. 3—23. l.) — Az értekezés két nagy fejezetre oszlik: I. A családi és baráti viszonyok, tanulmányok, korviszonyok, politikai mozgalmak hatása Jókai írói irányának kialakulására. II. Írói iránya. Regénytárgyai. Népszerűsége. Bírálói, stb. Mint a címekből is kitetszik, Jókai írói egyéniségének s általában regényírásának minden vonására kiterjedő tanulmánynyal van dolgunk, a mihez megbecsülhetlen biztos kalauzul szolgálhatott magának a költő-királynak önéletrajza, a Negyven év visszhangja, mint a mely egyenes tájékozást ad életének s regényei

történetének rejtettebb részleteire is. S Garzó, a Jókai költészete iránt érzett rajongó szeretetével, fejtegetéseiben ebből is indul ki, midőn legnagyobb regényírónkat a közölt szempontok szerint méltatja. Van különben a lelkes dolgozatnak egyidejűleg bizonyos, hogy úgy mondjam, helyi jellege is, a mennyiben a kecskeméti tartózkodás nyomait is vizsgálja Jókai regényeiben; mert kétségtelen, hogy a kecskeméti jogász-évek idején ismeri meg «a magyar fajt teljes eredetiségében», itt nyeri tulajdonképen «írói működésének alaphangulatát». (8. l.) Ide esnek első alkotásai: a Zsidó fiú, a Hétköznapiok (az 1819-diki tűzvész, a bikaviadal, a futóbetyár, a pusztabíró, stb.), nemcsak, de a kecskeméti reflexiók, alaktanulmányok később is megcsillannak regényeiben. Így a Magyar Nábob Bús Péterje, Kis Miskája, a Népvilág Angyal Bandija, az Új földesúr Kampós kasznárja, Vak Mihályja eredetileg mind a Hétköznapiok újra éledt és többé-kevésbé átformált alakjai. És, úgy látszik, egyébként ez a része a legszebben megírt jellemzés is Jókairól, a mivel azonban épen nem akarjuk azt mondani, hogy a többi ne volna szintoly gonddal és nemes hévvel megírva: mindenütt és mindig értékes, vonzó és érdekes. Minden sorából szeretet és melegség árad ki Jókai iránt, a mi míg egyrészt hatványozott mértékben tünteti föl az értekező szemében ennek jellességeit, másfelől elfogulttá is teszi hibáival, gyarlóságaival szemben. Így, hogy a munka végéről egy helyet említsünk (22. l.), a hol Gyulai Pál és Péterfy Jenő ellenében, kik túlzásaiból alkotják meg Jókai kritikai mértékét, elfogultau, sok tekintetben igazságtalanul, heves védelmébe veszi Jókait. Pedig bizonyos tekintetben aligba nincs igazuk az illetőknek.

(Gyöngyös.)

MAJOR KÁROLY.

10. Kardos Aladár: Petőfi «Apostol»-a. (Czeplédi áll. főgimn. 3—52. l.) — Petőfi költészetének egyik még nem tisztázott kérdését, az Apostol cz. költeményének műfaját, vizsgálja jelen értekezés szerzője. Annak a véleménynek ad kifejezést, hogy az valójában nem is epikai költemény, hanem igazabban lírai alkotás, hőse maga a költő, egyszóval a költemény egy hosszabb lírai darab, a költő eszméinek és érzelmeinek hű tolmácsolója. (34. l.) Ehhez képest az egész értekezés arra is irányul, hogy ezt a fölfogást igazolja, illetőleg a költeményből vett idézetekkel egybeállítsa azokat a részleteket, melyek Petőfi egyéniségére, politikai fölfogására vonatkoznak. Rámutat egyszersmind a költemény keletkezésének külső körülményeire, a mennyiben az jórésztben nem egyéb, mint keserű kifakadás és élő vád a költő korának politikája és a közfölfogás ellen; valamint minden magasztaló elismerése mellett az Apostol szerkezeti és jellemzésbeli fogyatkozásaira is. Így többek közt helyesen jegyzi meg, hogy az Apostol-ban rendszeresen kidolgozott társadalmi elmélet nincs. Hasonlókép igazoltaknak találjuk azon észrevételeket, melyek magának a költeménynek belső hibáira tartoznak: szerkezete szétdarabolt; magában a főhősben nincsenek meg a közönséges emberi vonások; jelleme következetlen; sőt értekezőnk szerint már magának a költeménynek címét is helytelenül választotta meg Petőfi, mivel a király elleni aljas merénylet, mint közönséges gonosztett, teljesen méltatlan egy apostol nemes hivatásához. (51. l.) Ép ily ellentmondás nyilvánul másrészt, a mire szintén utal alaposan vizsgálódó írónk, abban a tekintetben is, hogy az apostol az egész

emberiséget akarja boldoggá tenni, és nem tudja megkeresni első sorban a maga és családja számára a mindennapi kenyeret: minek következtében gyermeke, neje éhen halnak, elzülkenek. (45. l.) Nem érdektelen végül, mit egyik-másik idegen költő hatására nézve állít az értekező, hogy a mű némely részlete Dickens, Byron és Shakespeare-vonásokat tüntet föl. Mindent összevéve pedig, a szóban forgó értekezés, úgy látszik, hivatva van Petőfi sokat tárgyalt művét, a megnyilvánult eredeti fölfogásnál fogva, egészen új világításba helyezni.

(Gyöngyös.)

MAJOR KÁROLY.

11. Gácsér József: Gaal György élete és munkássága. (Soproni kath. főgimn. 3—49. l.) — Gaal Györggyel rendszerint röviden végez az irodalomtörténet, fölemlítve nevét azok között, kik a népköltészet termékei iránt először érdeklődtek nálunk. Pedig más tekintetben is érdemes figyelmünkre és hálás kegyeletünkre. Az ő pályája és élete, egész munkássága megható példája az erős fajszeretetnek, melyet még a kedvezőtlen viszonyok sem hidegíthettek el. S értekezünk épen ezt a vonását emeli ki különösen a németül író, de minden ízében magyarul érző, magyar származású tudós működésében, kit végig kísér gyermekeveitől végső lehelletéig. Másrészt a kegyelet jellegével is bírnak sorai, minthogy halálának ötvenéves fordulója alkalmából emlékezik meg működéséről, első sorban azon érdemeiről, melyeket drámai irodalmunknak a külföldön való ismertetésével szerzett. A mint Bécsbe távozott ugyanis, élénk összeköttetésbe jutott nemcsak a császárvárosban tartózkodó magyar írókkal, hanem az itthoniakkal, közülök pedig a legbensőbbre Kisfaludy Károlylyal. Nemcsak buzdította Kisfaludynt Goethe tanulmányozására, hanem több drámáját le is fordította németre. (A tatárok Magyarországon; II. k.) De nemcsak a Kisfaludyra gyakorolt hatást ismerteti, hanem érinti azt a viszonyt is, melyben Toldyval és Horvát Istvánnal állott. Amazt bevezeti a külföldi irodalmak ismeretébe s főleg esztétikai nézetei kialakulására hat fejlesztőleg; ezzel pedig csak korábbi barátságát újítja föl, s vele szemben már inkább maga fogad el amattól hatást, a mennyiben, mint talán nem is helytelenül vélekszik Gácsér, bizonyos tévedései nem csupán a túlságos fajszeretetből származnak, hanem egyszersmind visszavezethetők az ábrándos lelkű Horvát hatására. Érinti végül szerzőnk Gaalnak ama nem csekély értékű munkásságát is, melyet a népmesék és közmondások gyűjtése körül kifejtett, valamint föl-sorolja a Gaal neve alatt megjelent, vagy kéziratban hátramaradt munkákat. A nélkül, hogy részletesebben szólana is róluk. Ezt azonban nem szemrehányásképen mondjuk, mert ily módon munkája végtelenül hosszúra nyúlna s a czélt még sem szolgálná. Az anyag elrendezése nem logikus. A bevezetésben kiindul ugyanis a romantizmus nyomán támadt népies irányú törekvések vázolásából, ennek keretében ismerteti Gaalnak a népmesék gyűjtése körüli fáradozását, és ugyanezt teszi az értekezés befejező részében. Pedig, ha az életrajz egymásutánjában halad, alkalmasan sorát kerítheti, hogy Gaal munkásságának ezen ágát is tárgyalhassa, a mit a végén meg is tesz.

(Gyöngyös.)

MAJOR KÁROLY.

VEGYESEK.

-- A Budapesti Philologiai Társaság 1906. évi április hó 11-én *főolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Becker Fülöp Ágost*: A francia epika kezdete.

2. *Darkó Jenő*: Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkondylas történeti művéhez.

A főolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Hegedüs István elnöklése alatt jelen voltak: Vári első titkár, Császár és Láng szerkesztők, Cserhalmi pénztáros, Dézsi, Katona, Maywald, Némethy, Pecz, Schmidt J., Székely, vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. Az első titkár jelenti, hogy Duhn F. heidelbergi egyetemi tanár köszönetet mondott azért a szíves fogadásért, melyben Társaságunk az ápr. 3-án Budapestre érkezett badeni philologusokat részesítette.

2. A választmány felkéri az elnökséget, hogy Társaságunk mély köszönetét hozza a székesfővárosi tanács és a közúti vaspályatársaság tudomására azért a készségért, melylyel Társaságunknak az említett fogadásban erkölcsi és anyagi tekintetben segítségére voltak.

3. A bevételek összege január 1. óta: 4775'68 K, a kiadásoké 2624'08 K.

4. Társaságunk tagjai közül újabban elhalt Bausz J. Theodorik benzés tanár (tagtársunk 1894 óta).

5. Új rendes tagok 1906-tól: Mészöly Gedeon kúnszeutmiklósi ref. gimn. tanár (aj. Hegedüs), Klima Lajos újpesti gimn. igazgató, László Béla és Szigeti Pál eddigi rendkívüli tagok (aj. Láng), rendkívüli tag 1906-tól Marót Károly tanárjelölt (aj. Láng).

6. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Bausz J. Teodorik †. Sűrű egymásutánban döltek ki ez iskolai év folyamán a sz. Benedek-rend kebeléből a tanítás legderekkabb munkásai, de egynek a halála sem volt oly megdöbbentő és érzékeny veszteség a benzésekre és a tanárságra nézve egyaránt, mint *Bausz J. Teodorik*, komáromi benzés tanáré, a ki élte legszebb korában költözött el tanártársai közül. Azt hittük, hogy hatalmas szervezete mindnyájunknál tovább tartja őt életben s mégis mindnyájunkat megelőzött a halálban.

Somlyó-Vásárhelyen született 1870. jún. 14-én. Középiskoláit Pápán és Győrött végezte a benzések gimnáziumaiban s 1888-ban ő maga is beöltözött a rend tagjai közé. Mint gimnáziumi tanár 1895-től kezdve működött Pápán (2 évig), Esztergomban (5 évig), Komáromban (3½ évig); mind a három helyen általános tisztelet és szeretet vette körül a társadalom, a szülők és tanítványok részéről. Kiváló érdeklődéssel a magyar irodalom iránt viseltetett; tartalmas értekezései jelentek meg *Kulcsár*-ról, *Dedk Ferencz*-ről, *Péczely*-ről, *Tóth Lőrincz*-ről. Alapos késztségének és kiváló szónoki képességének igen szép jeleit adta 1904. október havában, mikor a Komárom Vármegyei és Városi Múzeum Egyesület felkérésére a

Péczely és Tóth Lőrincz emléktáblájának leleplezési ünnepségén az egész Dunántúl értelmiségének színe előtt, az egész intelligens közönséget magával ragadó, hatalmas emlékbeszédet mondott. A helyi lapokban, különösen a *Komáromi Ujságban*, számos értékes czikke jelent meg; a társadalmi életben is, a közművelődés terén is hasznos munkásságot fejtett ki. Társulatunknak 1894-től fogva volt tagja. A fent említett Múzeum Egyesület könyvtárának őréül tavaly választotta meg.

Fél év óta fogyni kezdett az erős, magas testalkatú férfiú. A karácsonyi szünet után már nem tudott iskolába menni, pedig szüleitől sietett vissza Komáromba, hogy kötelességét teljesítse. Csak ekkor vetette alá magát orvosi vizsgálatnak, a mely szervi szívbjárt állapotot meg, s ez vitte őt sirba márcz. 16-án Sárváron, hova nagybetegén visszakivándorolt. A hasznos és eredményes munkásságot ígérő tanár emlékezetét tanítványainak és tanártársainak szeretete meg fogja őrizni.

(Komárom.)

TIHANYI GÁL.

— Xerxes gőgje. Herodotos meseszerű adata (VII. 34 sk.), hogy Xerxes a Hellespontost hajóhídjának elpusztulása miatt megkorbácsoltatta, tényleg fennhéjázó büntetésnek látszik, s valószínűleg a mágusok valamely vallásos szertartásának félremagyarázásából keletkezett. Így sejtette már ezt Nic. *Wecklein* (Münchener Sitzungsberichte 1876: Über die Tradition der Perserkriege); még tovább fűzte e herodotosi hely alapján kutatásait Salomon *Reinach* (Revue archéologique 1905: Xerxès et l'Hellespont). Herodotos előadása szerint Xerxes bosszúja három mozzanatból áll: a Hellespontos megkorbácsolása, lánczok bedobása, papi átok. Azonban a görög népies hagyomány, a melyből Herodotos merítette, nagyon elferdíthette a Xerxes parancsára végzett rituális szertartást; tévesen hasonlítják ezt össze újabb történetírók Kyros bosszújával, melylyel haragját a Gyndes folyón kitöltötte (Her. I. 189). Kyros a Zendaveszta parancsa szerint vezette le csatornába a folyó vizét, hogy a szent ló hullájával befertőzött vizet megtisztítsa; nem dühöngő kényúrként járt tehát el, hanem mint Ahuramazda igaz híve. Xerxes sem azért vetett lánczokat a tengerbe, hogy haragját kitöltse, hanem hogy azt megfékezze és magának eljegyezze. Ép oly magikus szertartás volt ez, mint Polykratesé, ki mint Samos és a tenger ura, gyűrűjét dobta a tengerbe; ilyen szertartás hagyománya volt a velencei szokás is, hogy a doge a Bucentauro nevű hajón az Adriai-tengert egy bedobott gyűrűvel magának eljegyezte. Mert az csak rege, hogy ezen évenként tartott szertartást III. Sándor pápa 1177-ben alapította meg Velenczében; az egyház legfőllebb keresztyén színezetet adott vele egy ókori pogány szokásnak. A gyűrű már a Theseus-mythosban is szerepel, jelezve, hogy Minos tengeri hatalmát Athén örökölte; Bacchylides (XVII. 71. sk.) és a váza-képek előadják, miként hozza fel a hős a tengerbe dobott gyűrűt. A Xerxestől tengerbe dobott láncz sem lehet más, mint gyűrűsor, mely eszközül szolgált arra, hogy a nedves elemet Xerxes hatalmába hajtsa. — A mint a láncz (vagy gyűrű) bedobására, úgy a vesszőzésre vonatkozólag is több adattal bizonyítja Reinach,

hogy nem volt büntető célja, hanem magikus és vallásos szertartásnak tekintendő. Pausanias kiváló fordítója és magyarázója, J. G. Frazer, három kötetre terjedő művében: «the golden bough» (= az arany vessző) a folklore egész terjedelmét átöleli és bizonyítja vele a vessző varázshatalmába vetett ősrégi hitet. — A kis-ázsiai görögök természetesen nem értették meg a perzsa mágusok incantatióinak szövegét; könnyen hihették, hogy e dalok, melyeket a tenger megfékezésére adtak elő, átkot szórnak a nedves elemre. Így tehát a Herodotos közölte büntetés nem volt egy őrzőgő kényúr gőgje, hanem eljegyzési szertartás a tengerrel, a minőt Velence 1797-ig tartott, mikor a francziák az utolsó Bucentaurót elégették.

G. J.

— A Σαβάρτοι ἄσφαλοι kérdéséhez. A magyaroknak Konstantinos Porphyrogennetosnál található ősi nevérol néhány évvel ezelőtt igen érdekes és hosszú vita folyt Közlönyünkben és a Századokban. A vitát Pecz Vilmos indította meg (EPhK. 1896, 385—389; majd u. o. 1896, 800—806; 1898, 209—221; 494—495.), hozzászóltak még Fiók Károly (Századok 1896, 607—616; 1897, 611—617; 699—786; 1899, 9—20.), Thúry József (Századok, 1897, 317—327; 391—403.) és Gyomlay Gyula (EPhK. 1898, 305—324.). Thúry volt az első, ki a Σαβάρτοι név azonosságát az örmény krónikások «Szevordik» (= fekete fiúk)-jával felismerte. E nézetet magáévá teszi és újabb bizonyságokkal támogatja J. Marquart, a jeles német orientalista «Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, Dieterich, 1903» cz. munkája 36—40. lapjain. Konstantinos kölcsönzését egész világosan elárulja egy eddig kéllően nem méltányolt helye (De caerimoniis aulae Byzantinae II, 48, p. 687, 13/14. B.), melyben ő a Σεβάρτοι-t, egy, az örmény eredetinek teljesen megfelelő görög mellékformát Μαῦρα παιδία-val fordítja. E név eredetéről tehát többé semmi kétség fenn nem foroghat. A Σαβάρτοι alak, mely K.-nál gyakrabban és rendszerint ἄσφαλοι-al kapcsolatban fordul elő, M. szerint nem közvetlenül örmény forrásból, hanem arab-perzsa közvetítéssel származik s pontosan megfelel az arab történetírók (al Balādhuri, Masz'ūdī stb.) asz Szāvardija, vagy asz Szijāvardija formájának. Az arab forrásokból derül ki, hogy a «Szevordik» néptörzs már a VIII. század közepe táján, tehát 100 évvel előbb, mint K. mondja, megjelent Arméniában. Az arab közvetítés jogosítja fel M.-t arra, hogy az ἄσφαλοι magyarázatát is az arab أسفل (= aszfala) szóban keresse, melynek jelentése: «alább fekvő, alsó». Igaz, hogy e szónak a Szāvardija-val kapcsolatban való használatára egyetlen arab helyet sem tud idézni. A «Szevordik» nevet M. népetimologikus formának tartja eredeti «*Szev-orgik» helyett, hol az *orgik megfelelne a szláv Ugri-nak az alán, illetve összet. mássalhangzómetathesis szabálya szerint. Így az egész elnevezés nem volna egyéb, mint az orosz krónikákban előforduló Ugri černii (= fekete ugrok) megfelelője, mely utóbbi szintén a magyarok neve szemben Ugri bélii-vel (= fehér ugrok), azaz a kazárokkal.

Az ἄσφαλοι > arab aszfala jelző azért járult volna hozzá a *Szev-orgik-hez, hogy a magyaroknak dél felé vándorolt ágát megkülönböztesse

az Etelközbe és később a mai Magyarországra költözött északi ágtól. A Σαβαροὶ ἄσφαλοι teljes értelmezése volna tehát M. szerint: «*alsó fekete ugrok*». Bármennyire szellemes is M. magyarázata az ἄσφαλοι-t illetőleg, e pontban teljes bizonyosságot csak akkor nyernénk, ha az arab források használatával tudná igazolni hypothesisét, így mindaddig, míg ez megtörténend, a kérdést függőben kell tartanunk. A Σαβαροὶ kérdése azonban végérvényesen eldöntöttnek tekintendő, s örömmel jegyezhetjük fel, hogy ez eredményhez kiindulópontul a mi tudósaink említett vitája szolgált s az érdem főrésze éppen a mi Thúrynkat illeti meg.

D. J.

— J.-R. Aubert: *Le Latin langue internationale*. Édition de la Revue Littéraire de Paris et de Champagne. Bibliothèque de l'Association. Paris 1906. A «La jeune Champagne» reimsi irodalom- és művészet-művelő társaság 1905. okt. 8-án tartott conférence-án adott számot E. Delahaye azon feleletekről, a melyeket a címkérdést illetőleg Aubert kapott 1904. nov. 15-én kelt és «a humanista világ legtekintélyesebb képviselőinek» megküldött körlevelére válaszul. Ezen feleleteket közli e füzet, betűsoros index enyhítette rendszertelenségben. A kérdést, mint az előre bocsátott körlevél tájékoztat, következő három pontban vetette fel Aubert: 1. Quel est votre avis sur la question du latin langue universelle? 2. Est-il possible d'établir une prononciation uniforme du latin? 3. Quels seraient les moyens à employer pour faire adopter la langue latine comme instrument de communication entre les peuples civilisés? — A füzet száznál több választ közöl, melyek többnyire francziául vannak írva; az anyanyelven vagy latinul adott válaszokat Aubert eredeti alakjukban (tömerdek sajtóhibával) és francia fordításban is közli. Közelebbről érint bennünket dr. Hegedüs István és dr. Csengeri János lényegében pontrólpontra találkozó válasza (79. és 31. l.). Mindketten a latint tartják egyedüli alkalmas világnyelvnek; épígy megegyeznek abban, hogy a kiejtés egyöntetűvé tételét nem tartják lehetőnek, de szükségesnek sem. A megvalósítás eszközéül Hegedüs a latinul írást (szemle), Csengeri hasonlóképp egy nemzetközi szemlét, egy a modern kifejezéseket megállapító szótárt és a kezdsé érdekében egy nemzetközi kongresszust ajánl. — Nem lehet e helyt célunk e kérdést megvitatni, csak megemlítjük, hogy a vélemények nagyobb része a latin mellett szól. A latin mellett nyilatkoztak (hogy csak a főbbeket említsük): Németországból: Diels (Berlin), Leo (Göttingen), Immisch (Leipzig), Traube (München), H. Suchier (Halle), Gröber (Strassburg), G. Boist (Freiburg im Breisgau; némi megszorítással). Franciaországból: Rodin, szobrász, P. Leroy-Beaulieu nemzetgazdász, Sully Prudhomme, költő, G. Vanor, Rogery, Flourens és A. Fournier tanárok; E. Thiaudière, G. Trarieux. Angolországból: L. Casartelli (salfordi püspök), G. A. Sonnenschein (Birmingham), E. V. Arnod (Bangor). Olaszországból: Ramorino és Pio Rajna (Firenze), Michelangeli (Messina), G. Cuscio (Roma). Hollandiából: van Wageningen (Groninga), Damsté (Utrecht). Svájcból: Niedermann (Neuchâtel), P. Oltramare (Genf). Portugaliából: M. Valadier (Porto). Belgiumból: Boisacq (Bruxelles). Lengyel-

országból: Stan. Witkowski (Lemberg). *Finnországból*: Gustafsson (Helsingfors). *Görögországból*: Sakellaropoulos. *Amerikából*: Fr. B. R. Helms (Colorado). — Két *hazánkfia* véleményét már ismerjük. — Noha az első kérdés megvalósításában nem bíznak, a kiejtés egyöntetűvé tételét lehetségesnek tartják: L. Havet, Th. Gartner (Innsbruck), Sancti Consoli (Catania), Bonnet (Montpellier). A latinellenes nyilatkozatok több okból erednek. Közvetve ellenzik, a kik vagy egy mesterséges nyelv készítését (a finn Wallenskold, Faramond, Passy stb.), vagy valamely modern nyelv — leginkább az angol vagy francia — világnyelvvé tevését (Bréal, a svéd Wulff, de Braisne, Gourmand, Nordau stb.) tartják czélhoz vezetőbbnek és a kik egyáltalában ellenzik a világnyelv eszméjét (Reitzenstein, Maindron stb.). Azok, a kik egyenesen a latint ellenzik, főleg a következő kifogásokat teszik, hogy 1. holt nyelv, 2. nehéz megtanulni, aztán pedig 3. a konyhalatinság hibájától félnek.

(Budapest.)

MARÓT KÁROLY.

— P. Wendland: Schlussrede der 48. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner. B. G. Teubner, Leipzig. 1905. — A philologiai vándorgyűléseket nálunk is megbeszélés tárgyává tették, de eddig még nem valósították meg. Hogy milyen nagyjelentőségűek azok és mennyi érdekes eszmével gyarapítják a közművelődést, mutatják a német vándorgyűlések. A legutóbbit Hamburgban tartották 1905. okt. 3—6-ig, melyen sok nagyérdekű felolvasás hangzott el. (A gyűlés részletes leírását l. Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen 1906. jan.-márcz. számában H. Vollmertől.) Kiváló érdekességgel bír a gyűlést bezáró beszéd, melyet a másodelnök, *Wendland*, kieli egyet. tanár tartott; e beszédben szóló a vándorgyűlések czélját fejtegeti, mely kettős: 1. a tudományok közti összhangot ápolja; 2. az ifjúság nevelésének kérdésével foglalkozik. Aristoteles azt hitte, hogy a tudományok rövid idő alatt annyira fognak tökéletesedni, hogy további munkálásra nem lesz tér; Plato mélyebben látott, midőn a tudományokat mélyen zajgó tengerhez hasonlította, a melyből az egyes ember csak néhány cseppet meríthet. És így is áll a dolog; a tudományok az évezredek folyamán mindjobban elágaztak és ha régebbi időben lehetséges volt, hogy egyes kiváló szellemek a tudományok majd minden ágában kiváltak, ma ez, úgyszólván, lehetetlenség. Ma a tudományok bármely ágát művelő egyén rászorul másokra. Vegyük pl. csak a class. philológiát: ez maga is hány disciplinát foglal magában: a történelmet, régiségtant, művésztörténelmet, földrajzot, palæographiát és más egyéb tudományszakokat, melyeket egy ember nem bírhat tökéletesen; mindezen szakok egymásból táplálkoznak és egymást támogatják. A tudományágak közötti összefüggést az egyetemek, akadémiák és kicsinyben a vándorgyűlések támogatják: ez utóbbiak hivatása egyszersmind az egyes tudományok előhaladását bemutatni és az összhangot fenntartani. — E gyűléseknek másik hivatása az ifjúság nevelésének módjáról és czéljáról tanácskozni: ez alkalommal a fő- és középiskolák tanárait is összehozza, a kik sokszor különböző utakon haladnak; az egyetem gyakran a középiskolai oktatást hibáztatja,

a középiskola az egyetemét; az egyetemek a középiskola tantervét a tudományok fejlődéséhez mértén gyakrabban óhajtanák változtatni és így a középiskolák nyugodt fejlődését megbolygatják, a középiskola pedig az egyetemek tanítási módját hibáztatja, a mennyiben nem veszi gyakran tekintetbe a középiskola szükségleteit. E vitás pontokat elsimítani vannak e gyűlések hivatva; a vita itt is csak jó hatással lehet: ἡ εἰς παῖδας ἐστὶν πάντων.

(Beregassz.)

ENDREI GERZSON.

— Egy régi színdarab. A losonczy áll. főgimn. (ezelőtt ref. lyceum) könyvtárában egy kéziratot találtam, mely egy *Falusak* című, 1835-ből származó, prózában írt négyfelvonásos vígjátékot tartalmaz. Szerzője ismeretlen, a címlapon csupán nevének kezdőbetűi (T. P.) vannak feltüntetve. A kéziratot őrző intézetből és a darabban sűrűen előforduló palócz kifejezésekből (mint pl. osztán, oszt) ítélve, a szerző vagy nógrádi születésű lehetett, vagy ott legalább huzamosabb ideig tartózkodott. Vígjátékával alkalmasint részt vett valamely pályázatban, mit főképen a munkához írt jelige, azonfelül a könyvalakú kötés, a gondos írás és a szerző nevének mellőzése bizonyítanak. Az említett jelige a következő: «Bútól borús arcunk, bóhózza elő idézett mosolygások derítsék fel, s ezek szerezzék meg a' bús élet' kellemét.»

Igen valószínű, hogy a színdarab nem nyert díjat, a mi a frissebb téntával, tehát később eszközölt törlésekből és toldásokból, továbbá a szintén csak később — bizonyára a kedvezőtlen bírálat alapján — megváltoztatott czimből következtethető. Eredeti címe ugyanis *Falusi Keresztelő* volt, a mely csakugyan nem illik a darabhoz.

Cselekvényről a darabban alig lehet szó, meséje is igen sovány: Kőköny Pista szereti Király Susit és viszont. Egybekelésüknek legnagyobb akadályá az, hogy a falu öreg bírása is megkérte Susit. Végre egy kereszttelön megtörténik a szerelmesek javára a döntő fuditat.

Szerzőnknek darabja megírásánál — mint ezt az utóíratban megmondja — pædagogiai cél lebegett szeme előtt, t. i. buzdítás a népnevelésre. E célját negatív alakban véli elérhetni. A cselekvényt ugyanis egy teljesen műveletlen faluba helyezi, melynek lakói a legnagyobb virtust a verekezésben és ivásban látják, és melynek bírása is csak annyit ért a tudományhoz, hogy nevét — nagy megerőltetéssel — le tudja írni. Itt szerzőnek bő alkama nyílik a tudatlanságból eredő ferde világnézet és furcsa beszédmód feltüntetésére. A darabhoz írt érdekes utóírat így hangzik: «Elovasád édes Barátom türelmesen munkámat és örvendez, hogy vége van, ám tedd ezt, én is végének örültem. — Ha meg unád vele magad, nyugasztaljon szándékom, mely tiszta és igaz volt — a' Nép nevelésre buzdítás, — Hány nemes ember barát szollalt már fel ezért komolyan, s mint igyekezett hajló szívekhez intézni szavát, s mi tudjuk, mely kiveset tehetett — én e' komoly célú víg alakba kívántam önteni, s ekként eszközölni hatást; — mert vagynak szerencsétlenek, kiket mosolygunk és szánunk egyszerre; — s érhettem e' bár mi csekély részben

czélt, vagy érhetek-e még: — ezt megítélni munkámban, a' te munkád legyen».

Nyelve tiszta és zamatos. Ez úgyszólván egyedüli kiváló oldala e vigjátéknak. Mutatványul egy részletet közlök az I. felvonás 4. jelenetéből:

Ersok: «No édes Susi fiam a' mint már gyakran mondtam az utó pontig kell engedelmeskedni mint jó gyermek szokta. Varasdi Uram egy érdemes ember, már mióta Birája falunknak, még is egy szó panasz se volt még rá. Ő nála jól lesz dolgod, mert lesz hová vetni szemed. Meg nézheted oly szép hizott tehene, s négy ökrei vagynak, mint akármelyik földes Úrnak. Ne félj! ő vele boldog leszel.

Susi: Oh édes Anyám hogy lehetnék én vele boldog mikor sehogy sem szerethetem.

Ersok (boszúsan): Majd a szokás arra is meg tanít.

Susi: De hogy tanít, hiszen ki sem álhatom.

Ersok (haraggal): Ki sem álhatod? nézze az ember a' balgatag hetyke leányt, még talán földes Úrra vár. — Azokkal a pimasz suhanczokkal mi örömet tölti az időt, s a' mi derék Bíránkat, — kit neki az Ég azért rendelt jövendő férjül, hogy jól legyen dolga — ki nem álhatja. Te semmire kellő! többet azt ne mond.

Susi (kezd pityeregni): Csak ne kényszerítsék édes Anyám! nem mondok én többé se jót se roszt a' Véngarabonczásról, hiszen csak ki nevetni való, mikor még fiatal leánykát szándékozik el venni.

Ersok: Már ismét garabonczást emlegetsz, te rossz leány! ezt ne halljam többet. Nem hogy hálákat adna az Istennek ily szerencséért, sőt még gúnyolódik, mint valamely Uri Kisaszony.

Susi (kérlelve): Kedves édes Anyám, én nem akarok senkit ki gúnyolni, csak hajtsa el innét valamikor ide jön, mondja «nem vagyok itt-hon». Hiszen ha igazat kell mondani, én (szemét le süti) Kőkény Pistát szeretem, mert ő is szeret engem.

Ersok: Ahá! gyönyörű mák Virág csak hogy tudom. Már most tud meg ezentúl valahányszor Pesta itt lesz, mindig elűzöm, s kendre is lesz figyelmem. Ugyan te! még azt mered nekem mondani Bíró Uram hajtssam el innét, vagy őt megcsaljam, te ostoba! engem oly tudatlannak vélsz, hogy a Bírónak illő tiszteletet se adnék. Jól van leány! most megengedek mert nincs kedvem verekedni, de csak egyszer beszéljess még így, majd akkor lesz ne mulass. Várj szeretős, mátkás, majd kiverem belőled a szerelmet (ki megy).

(Losoncz.)

BARTA MÓR.

— Radnai Rezső: Bárá Eötvös József emlékezete. Budapest, 1906, 23 l. Ünnepi megemlékezés formájába szorított jellemzése Eötvös egyéniségének: ez a lényege Radnai Rezső szeretettel, lelkesedéssel megírt tanulmányának. Konczepzióját, kompozícióját csak dicsérhetjük. Eötvös-ről, a ki nemzetünk irodalmában ép oly mély nyomot hagyott, mint közéletünkben, ha nem akarunk sokszor hangoztatott esztétikai ítéleteknek és politikai bírálatoknak visszhangja lenni, nem is lehet másként szólni rövid

másfél íven keresztül. Gyulai klasszikus emlékbeszéde, Péterfy mélyen-járó tanulmánya, Ferenczi alapos és minden részletre kiterjedő életrajza után nem marad az irodalomtörténetírónak más hivatása, mint egy-egy szempontból vizsgálni ennek a széles működési körű írónak, tudósnek és államférfiúnak életét, vagy, mint Radnai is teszi, Eötvös soha nem nyugvó tevékenységének szerteágazó irányait egységbe foglalni, s ennek különböző ágait úgy tüntetni föl, mint ugyanannak a törekvésnek változatos nyilvánulásait. Radnai a *humanizmusban* keresi Eötvös vezérgondolatát, ebben találja meg azt az eszmét, mely Eötvöst életének minden mozzanatában, működésének minden fázisában vezette, s kimondja, hogy Eötvös Magyarország legnagyobb humanistája, az emberiség nagy érdekeinek odaadó és önzetlen szolgálja, a ki a közműveltség emelésével akarta hazánk supremáciáját, szabadságát, jövőjét megalapítani. Iparkodik kimutatni, mint érvényesült ez a törekvés Eötvös szépirodalmi műveiben, állambölcseleti irataiban, pädagogiai eszméiben és alkotásaiban, s közben finom műérzéssel elemzi szellemének legkiválóbb termékeit, első sorban regényeit. Talán a legérdekesebb megfigyelése az, hogy Eötvös regényeiben a *Karthaustól* a *Nővérekig* fokozatosan száll le az emberiségtől az egyénig, s igen mélyreható és új a párhuzam illetőleg ellentét a *Karthus* és *Az ember tragédiája* között: az előbbiben a hős az egyén boldogulásáért küzd a társadalommal, az utóbbiban Ádám az emberiség boldogságáért.

A tanulmány ügyes, könnyed tollal van megírva s így nemcsak komoly, hanem vonzó olvasmány is. Sz. M.

— Gyöngyösy István élete és munkái. Ezen cím alatt bocsátotta közre *Gyöngyösy László* az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1904. évfolyamában megjelent Gyöngyösi-életrajzát. 86 lapra terjed, melyből az első tíz a Gyöngyösy-Horváth-család történetével és nemességének bizonyításával foglalkozik, ép oly bőbeszédűen, mint zavarosan. Szerinte a költő is ebből a családból származik s valódi neve *Gyöngyösy-Horváth* István, vagy pusztán *Gyöngyösy* — miként egyik-másik családi okmányban látható — nem pedig *Gyöngyösi*, a hogyan magát ő írta, vagy *Gyöngyössi*, a mint a Murányi Venus első kiadásának címlapján olvasható. Azt hisszük azonban, a késő unokának nincs joga ahhoz, hogy nagy őse nevét utólag így, vagy amúgy megkorrigálja és eredetiségéből kiforgassa. 44 lap jut a költő életének és munkásságának tárgyalására, a hátralevő rész pedig különféle családi és Gyöngyösi személyét érdeklő okmányok gyűjteménye. Kétségtelen, hogy a szerző aprólékos gonddal gyűjtötte a költőre vonatkozó összes adatokat, melyek között eddig ismeretlenek is fordulnak elő, különösen származását, fiatal korát és házasságát illetőleg. Haláláról azonban csak annyit mond, hogy 1704. szeptember havában történt, pedig idézni lehetett volna, hogy az 1704. szeptember 30-án kelt vármegyei jegyzőkönyv így említi: «Gömörvármegyének érdemes alispánja, Gyöngyössi, a mult napokban vett bucsut a világtól.» Ebből következtetve, bátran meg lehetett volna halála idejéről állapítani a szept. 20. és 30-ika közötti időt. Nyomon követhetjük élete folyását ifjú éveitől,

különösebben pedig azóta, hogy Wesselényi nádor udvarába került, kinek Széchy Mária iránt támadt szerelméről és vele való házasságáról írta a *Murányi Venus*-t. Részletesen, sőt mi több, untató aprólékossággal, folytonosan ismétlésbe esve, beszéli el Gyöngyösi viszonyát urához, halála után asszonya iránt tanusított hűségét. Ennek keretében veszi bonczolás alá a *Murányi Venus*-t, a melyről ép úgy, mint a többi munkáiról, újat nem igen mond, sőt néha még az ismert adatok és vélemények ismertetésében zavarossá is válik. Még legfontosabbnak tartjuk, hogy a *Thököly-énekekre* vonatkozólag Gyöngyösi szerzőségét ügyes és elfogadható érveléssel bizonyítja. A dolgozat jelentőségét első sorban új adataiban s az értekezéshez csatolt okmánytárban találjuk. Az esztétikai méltatás már csekélyebb becsű. Látunk ugyan törekvést arra, hogy Gyöngyösi István költői és politikai egyéniségét jellemző képben bemutassa, de ez csak jószándék marad. Megpróbálja ugyan jellemezni minden oldalról, neki-neki indul, de félbehagyja s valami mellékes, csekély jelentőségű esemény letéríti a helyes útról; majd később újból hozzáfog, de végre is csak összefüggetlen töredékeket nyújt, a melyekből legföljebb valamelyes mozaikot állíthatani össze, de nem nyerünk tiszta képet a XVII. század népszerű epikusáról. Stílje pongyola s messze esik attól, a mit művészek neveznek; néhol anekdótaszerűen mesélget, a mi csöppet sem illik a tárgy komolyságához. De Gyöngyösiről, mint nyelvújítóról és a magyar verselés mesteréről írott rajza szép is, igaz is. Nem szabad még egy dologról megfeledkeznünk, a mit már az Irodalomtörténeti Közleményekben is szemére vetettek, midőn Aranyról szóló monografiáját ismertették (1902: 122—126.): különös szeretettel kerüli a források és azon írók nevének följegyzését, a honnan merített s a kik neki eszmét és irányelveket szolgáltattak.

(Pozsony.)

GAGYHY DÉNES.

— Az *insula* szó második alkotó-része és *salus* (salire) közt alig jut eszébe már valakinek összefüggést keresni (mint pl. még Mommsen is a RStr. II.³ 77. l.) *consul* etymonjának az EPhK. 1901, 134—136. lapjain olvasható talpraesett kifejtése után. Ezen az alapon hamar megtaláljuk *insula* valódi jelentését, ha első részét ú. n. fosztó értelmében vesszük. Ebben az esetben *insula* a m. *leüledetlen, le nem ült*. Voltaképen tehát melléknévi femininum, melyhez *terra* értendő hozzá. Görög mása, *ῥῆος* (sc. *ῥῆ*), szintén v privativummal összetett melléknév, melynek *ēd, *hēd (v. ö. *hēd-tai*) gyökérrel való összefüggése kétségtelen. *Insula* és *ῥῆος* a fent említett fejtegetés szerint is tökéletesen fedik egymást, épen úgy, mint *teszem* *ῥῆποιος* (*ποινῆ*) és *im-punis* (poena).

Cs. J.

— Egy új német folyóirat. Dessoir Miksa, a kinek ép az imént jelent meg egy testes esztétikája (*Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft, in den Grundzügen dargestellt*. Stuttgart, F. Enke, 1906. XII+476), egy esztétikai folyóiratot indít meg *Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstgeschichte* címmel, mely nyolcz-tíz íves füzetekben (egyelőre évenként négy füzet kiadása van tervbe véve) tájékoztassa a tudományos világot az esztétikai és művészeti kérdésekről és irodalomról. A vállalkozás fontosságát fölösleges kiemelni, szükségességét pedig megokolja az a körülmény, hogy a nagy terjedelmű német tudományos irodalomban

mindeddig nem volt pusztán esztétikai kérdésekkel foglalkozó közlöny, s így az érdeklődőknek maguknak kellett összeszedniök a szétszórta különböző folyóiratokban közölt újabb eredményeket. Csak tudományos értékű dolgozatoknak ad az új folyóirat helyet, de mivel a fölilelt tárgykör már természeténél fogva is olyan, hogy érdekli a művelt közönséget, tartózkodni kíván a tudományos nehézségtől és szárazságtól. Első sorban az esztétikai hatás elemzésével, kísérleti vizsgálódásokkal, az esztétika történetével és a különböző művészetek (költészet, zene, képzőművészetek) elméletével fog foglalkozni. A 160 legnagyobb 8. rétfü lapra terjedő első füzet megjelent Enke Ferdinánd kiadásában, Stuttgartban (ára 5 M.), érdekes, változatos tartalommal, mely az esztétika hívatott művelőinek (nagyreszt egyetemi tanároknak) tollából került ki. Értekezéseket írtak bele: *Th. Lipps*, Zur «ästhetischen Mechanik». — *K. Lange*, Die ästhetische Illusion im 18. Jahrhundert. — *H. Riemann*, Die Ausdruckskraft musikalischer Motive. — *G. Simmel*, Über die dritte Dimension in der Kunst. — *H. Spitzer*, Apollinische und dionysische Kunst. — *Th. Poppe*, Von Form und Formung in der Dichtkunst.

Azonkívül a következő művekről olvashatók ismertetések: *Th. Lipps*, Ästhetik. Psychologie des Schönen und der Kunst. I. Teil. *H. Vahle*. — *Stephan Witasek*, Grundzüge der allgemeinen Ästhetik. *E. Landmann-Kalischer*. — *Johannes Volkelt*, System der Ästhetik. I. Band. *H. Dingler*. — *Paul Bjerre*, Der geniale Wahnsinn. *Michael Haberlandt*, Die Welt als Schönheit. *M. Hochdorf*. — *Siegfried Levinstein*, Kinderzeichnungen bis zum 14. Lebensjahr. *M. Osborn*. — *Kurt Mey*, Die Musik als tönende Weltidee. I. Teil. *J. Vianna da Motta*. — *Emil Geiger*, Beiträge zu einer Ästhetik der Lyrik. *R. M. Werner*. — *Rudolf Borchardt*, Das Gespräch über Formen, und Platons Lysis deutsch. *E. Landmann-Kalischer*. — *Johanna de Jongh*, Die holländische Landschaftsmalerei. *P. Kühn*. — *Heinrich Wolgast*, Das Elend unserer Jugendliteratur. *W. Franz*.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek. A *Budapest* megjeleniknél a hely, az 1906-ban megjeleniknél az év, a nagy 8-rétűeknél az alak nincs jelölve.)

Füzetek, Nyelvészeti. Athenæum, 1—1 K.

29. Böszörményi Géza. A jánosfalvi nyelvjárás. 43 l.

Bihar vármegye keleti részének oláhoktól körülvevett magyarsága beszéli ezt a nyelvjárást, melyet a szerző személyesen, a helyszínen tanulmányozott át és a nyelvjárás-tanulmányok szokott fölosztása szerint tárgyal. A helyesen megfigyelt dialektikus sajátosságokat pontosan föltűnteti s végül annak a nézetének ad kifejezést, hogy az e nyelvjárást beszélők az erdélyi nyelvjárás-területből váltak ki.

30. Geleji Katona István, Magyar Grammatikátska. Jegyzetekkel újra kiadta Simonyi Zsigmond. 32 l.

Geleji Katona István *Magyar Grammatikátskája* régi nyelvészeti irodalmunknak egyik legérdekesebb terméke. Geleji Katona állapította meg először mai szövelemző helyesírásunk szabályait, ő volt első, a ki tüzetesen foglalkozott a nyelvlellyesség és nyelvművelés elveivel s útmutatást és példát adott új tudományos műszók alkotására. Munkája, mely nem rendszeres nyelvtan, hanem praktikus célú megfigyeléseknek és jegyzeteknek gyűjteménye, először 1645-ben jelent meg, mint a *Titkok titka* című ezernél több lapú polemikus munka toldaléka (de külön czímlappal és ívjelzéssel). Másodszor Toldy Ferencz adta ki a *Corpus Grammaticorum* (1866) 291—329. lapjain. Mivel ez utóbbi kiadás már régen nem kapható, nagyon helyesen tette Simonyi, hogy teljesen híven az eredetjéhez újra kiadta.

31. Teleky István, A tárgyeset használata Arany Jánosnál. 50 l.

E dolgozat mást, de többet ad, mint a mennyit címe alapján sej-

teni lehet. Nem az Arany költeményeiben különbözőképpen használt «tárgy-eseteket» csoportosítja, hanem általánosságban a tárgyat veszi vizsgálat alá, először mint alaktani, azután mint mondattani jelenséget s különböző alakjaihoz és szerepéhez Arany Jánosból idéz példát. Miért nevezi azonban a magyar tárgyat *tárgyeset*-nek? Tudjuk, s a szerző bizonyára még jobban tudja, hogy a magyarban nincsenek esetek, s ha nem is főbénjáró bűn tárgyesetről beszélni, mégis hiba, mert az egyszerű «tárgy» terminus nem okoz semmi félreértést. —i.

* *Mészöly* Gedeon, Tinódi Sebestyén. Nagykőrös. 157 l. Ára 2 K.

Radnai Rezső, dr. Eötvös József emlékezete. 23 l. Ismertetését l. az EPhK. 394—395. l.

Szinyei, József (id.), Magyar Írók. 94. és 96. füzet (Rác—Rákóczi, Récsi—Reschner) Hornyánszky, 1905. és 1906. 321—480, 641—800 hasáb. Ára 1—1 K.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

I. Classica-philologia.

Merguet, H., Handlexikon zu *Cicero*. 1., 2. Heft (A—D—M). Leipz. (Dieterich), 1905. 8-r. 200+200 l. 6—6 M. (még 2 füzet á 6 M.). — A Nizolius-féle Lex. Ciceronianum már némileg elavult s így időszerű M. ezen kézi lexikona, mely megbízható áttekintést nyújt Cic. szókinéséről. Kissé mechanikus beosztása kifogás alá esik. (Schmalz: BphW. 1905¹⁴³⁵.)

Michael, H., Die Heimat des Odysseus. Jauer (Hellmann), 1905. 8-r. 32 l. 1 M. — A Dörpfeld-féle elméletnek (a mai Leukas = a homerosi Ithaka) czáfolgatása. Megfelel rá Dörpfeld: WklPh. 1905¹³⁰⁵.

Milani, L. A., Monumenti scelti del r. Museo archeologico di Firenze. Firenze (Seeber), 1905. Fasc. I. 4-r. 1—16. l. (6 tábla). — Dicsérőleg nyilatkozik a pompás kiadványról Karo LC. 1905¹³³³.

Musonii Rufi C. reliquiæ ed. O. Hense. Leipzig (Teubner), 1905. Kis 8-r. XXXVIII, 148 l. 3-20 M. Elismerő bírálata: BphW. 1906¹⁹⁷.

Müller, *Sophus*, Urgeschichte Europas. Grundzüge einer prähistor. Archäologie. Deutsche Ausgabe besorgt von Jiriczek. Mit 160 Abbildgen u. 3 Tafeln in Farbendruck. Strassburg (Trübner), 1905. 8-r. VIII, 204 l. — Külön fejezetekben tárgyalja a promykenæi, mykenæi és Dipyron-kulturát Európa őstörténetének keretében és így a class.-philologust is érdekelheti.

Omero, L'Iliade commentata da C. O. Zuretti. Vol. VI. L. XXI—XXIV. Roma (Loescher), 1905. 8-r. XI, 212 l. — Z.-nek az Iliásról szóló szorgalmas és figyelemreméltó munkálata véget ér ezzel a kötettel; a bő anyag, melyet a homerosi kritika az utóbbi években adott, kissé késleltette a kötet megjelenését, a nélkül azonban, hogy szerzőt a homerosi költeményeknek mint egységes műveknek való felfogásától eltérítette volna. (WklPh. 1905¹¹⁵).

Otto, Walter, Priester u. Tempel im hellenistischen Ägypten. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Hellenismus. I. Bd. Leipzig (Teubner), 1905. 8-r. XIV, 418 l.

Papen, Der Thyrsos in der griech. u. röm. Literatur u. Kunst. Bonn, Diss., 1905. 8-r. 61 l. (2 táblával).

Papyrus grecs et démotiques recueillis en Égypte et publiés par Th. Reinach avec le concours de W. Spiegelberg et de S. de Ricci. Paris (Leroux), 1905. 8-r. IV, 243 l. és 17 tábla. — R. a tőle Egyiptomban vásárolt papyrusokat fordítással és kommentárral közli, úgy hogy könnyen áttekinthetők. Legnagyobb részök nyugtatvány, szerződés és kérvény sok kultúrtörténeti érdekes adattal, sőt a történetre vonatk. is van bennök új; az irodalmi töredékek jelentékelenek. [Bissing, DI. 1905²⁵²³, V.ö. BphW. 1906²³.]

Perrot G., Praxitèle. Paris (Laurens: Les grands artistes sorozatából), é. n. 8-r. 128 l. 24 képmellékl. 250 Fr.

Platner, S. B., The topographie and monuments of ancient Rome. Boston (Allyn & Bacon), 1904. 8 r. XIV, 514 l. (9 térkép és 89 ábra). — Az Amer. Journ. Phil. (1905₂₁₃) bírálója nincs megelégedve a munkával.

Plato, Euthydemus, with revised text, introduction (51 l.) notes, and indices (81 l.). By E. H. Gifford. Oxford (Clarendon Press), 1905. 3 sh. 6 d.

C. Plinius Secundus, Die geograph. Bücher (II. 242—VI.) der Naturalis historia mit vollständ. krit. Apparat herausg. v. D. Detlefsen. Berlin (Weidmann), 1905. N. 8-r. XVIII, 282 l. 8 M. — Alapját fogja képezni minden további munkának (J. Müller, WkPh. 1905₈₇₁).

Pohl, R., De Græcorum medicis publicis. Berlin (Mayer & Müller), 1905. 8-r. 86 l. 1-80 M. — A mintaszerű dolgozat, melynek első része a görög közorvosokról és a római archiátrosokról, 2. része általában az antik tisztí orvosok hatásköréről és szabadalmairól szól, először aknázza ki a legújabb időben talált fölíratoknak és papyrusoknak ép az orvosokra vonatkozólag rendkívül gazdag adatait, még pedig oly teljességgel, annyira megbízhatóan, hogy hozzá képest minden e tárgyú földolgozás elavultnak és értéktelennek tekinthető. (WkPh. 1905₁₁₉₆.)

Polybi historia. Editionem a L. Dindorfio curatam retractavit Th. Büttner-Wobst. Ed. II. Vol. I. Leipz. (Biblioth. Teubneriana), 1905. 8-r. L, 361 l. 4-40 M.

Pottier, Edm., Douris et les peintres des vases grecs. Paris (Laurens: Les grands artistes sorozatából), 1905. 8-r. 126 l. 24 képmell. 2-50 Fr. — Ez a monografia, mely kiválóan alkalmas arra, hogy érdeklődést keltsen a vázafestés iránt, megérdemli, hogy mindenki elolvassa, a ki görög művészettel foglalkozik. (CLR. 1905₃₇₇, ép oly dicsérő REA. 1905₃₉₉).

Poulsen, Frederik, Die Dipylongräber u. die Dipylonvasen. Mit 3 Tafeln. Leipzig (Teubner), 1905. N. 8-r. VI, 138 l. 6 M.

Procopii Cæsariensis opera omnia. Recogn. J. Haury. Opus ab acad. regia Bavarica præmio Zographico ornatum. Vol. I. II. 8-r. LXIV, 552, II, 678 l. Leipz. (Biblioth. Teubneriana), 1905. 24 M.

Propertii, Sexti, opera omnia. With a commentary by H. E. Butler. London (Constable), 1905. 8-r. VI, 415 l. 8 sh. 6 d.

Quintiliani quæ feruntur Declamationes XIX Majores. ed. G. Lehner. Leipz. (Bibl. Script. Gr. et Rom. Teubn.) XXXII, 490 l. 12 M. — Mérsékelt elismerés LC. 1905₁₂₉₆.

Rabenhorst, M., Quellenstudien zur naturalis historia des *Plinius*. Teil 1. Die Zeitangaben varronischer u. capitolinischer Aera in der n. h. Berlin (Weidmann). 8-r. 72 l. 2-40 M. — R. Münzerrel (Beiträge zur Quellenkritik d. Naturgesch. d. Pl.) ellentétben be akarja bizonyítani, hogy a n. h. régiség-tört. adatai nem Terentius Varro, hanem Verrius Flaccus gyűjt. munkájából (Rerum memoria dignarum libri) származnak; a mi Detlefsen szerint (BphW. 1905₁₂₇₅) merész hypothesis. Ép oly elutasítólag Nohl: WkPh. 1905₉₇₇).

Ransom, C. L., Studies in ancient furniture. Couches and beds of the Greeks, Etruscans and Romans. Chicago (Univ. Press), 1905. 4-r. 128 l. (29 tábla, 53 kép). 4-50 dollár. — Nagy szorgalommal összegyűjtött gazdag, jórészt publikálatlan anyag alapján Ransom éles megfigyeléssel és kritikával adja az antik bútor legnevezetesebb darabjának fejlődését. (Winnefeld: WkPh. 1905₇₆₁). Ép oly elismerő CLR. 1905₂₈₀ és BphW. 1905₁₄₃₆.

Roberts, E. S. és *E. A. Gardner*. An Introduction to Greek Epigraphy. part. II. The Inscriptions of Attica. Cambridge (Univ. Press), 1905. 8-r. XXIV, 601 l. — Ennek a kitűnő kézikönyvnek I. része (The archaic inscriptions and the greek alphabet) 1887-ben jelent meg u. o. (8-r. XXI, 419 l.)

Rostowzew, M. J., Römische Bleitesserae. Ein Beitrag zur Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte der röm. Kaiserzeit. Leipzig (Dieterich), 1905. 4-r. IX, 131 l. 2 tábla. 7 M. — A roppant nagy számban ránk jutott tesseraék

különféle alkalmazását tárgyaló munka mintát szolgáltat arra, mint lehet jelentéktelennek tetsző anyagból fontos kultúrtörténeti tanulságokat meríteni. WklPh. 1905₁₂₈₀.

Schmidt, M. C., *Althilologische Beiträge*. 2. Heft: Terminologische Studien. Leipzig (Dürr), 1905. 8-r. X, 91 l. 1-40 M.

Schodorf, Konrad, *Beiträge zur genaueren Kenntnis d. attischen Gerichtssprache aus den zehn Rednern*. (Beiträge zur hist. Syntax d. griech. Sprache, herausg. v. M. v. Schanz, Heft 17.) Würzburg (Stuber), 1905. N. 8-r. V, 114 l. 3-60 M. — Kiegészítésre szoruló munka. (Haus-soullier, RPh. 1905₅₉).

Senecae, L. Ann., opera quæ supersunt. Vol. I. fasc. I. Dialogorum libros XII. ed. E. Hermes. Leipz. (Biblioth. Teubneriana), 1905. 8-r. XX, 383 l. 3-20 M. Lelkiismeretes, jó kiadás. LC. 1906₂₈₈.

Stahelin, F., *Der Antisemitismus des Altertums in seiner Entstehung u. Entwicklung*. Basel (Lendorff), 1905. 8-r. 54 l. 1-50 fr. Alapos tudományú, jól megírt könyv (Bull. du Musée Belge 1905₂₈₂).

Stoicorum veterum fragmenta. Coll. J. ab Arnim. Vol. I. Zeno et Zenonis discipuli. Leipzig (Teubner), 1905. Lex. 8-r. L, 142 l. 8 M. — Nagy elismeréssel bírálja Pohlenz BphW. 1905₁₄₈₉, épúgy LC. 1906₁₀₀.

Taccone, A., *Sophoclis tragoediarum locos melicos e novissimorum de Græcorum poetarum metris scriptorum disciplina descriptis, de anti-strophica responsione et de locis vel dubia vel certa vexatis corruptela disseruit*. Torino (Clausen), 1905. N. 4-r. 71 l.

Waldstein, Ch., *The Argive Heraeum*. Többek közreműködésével; számos ábrával. Boston-New-York (Houghton, Mifflin), 1905. N. 4-r. XXXIX, 389 l. — Az amerikai archæologiai intézetnek az argosi Heraion helyén 1892—95-ig végzett ásatainak eredményeit, nevezetesen a váza, terrakotta, bronz és egyéb apró leleteknek leírását adja, míg a munkának I., 1902-ben kiadott kötete (XIX, 231 l.) az építészeti, szobrászati és fölíratí anyagot dolgozza föl.

Walters, H. B., *History of ancient pottery, Greek, Etruscan, and Roman*. Based on the work of Samuel Birch. 2 kötet 230 szövegképpel, 69 táblával (köztük 8 színes). 8-r. I. köt. XXXVI, 504 l. II. k. XIV, 588 l. London (John Murray), 1905. Kötve 63 sh. — A görög-római vázák technikájára, használatára, történetére, fölírataikra és ábrázolásaikra vonatkozó ismereteknek manap egyetlen, bár nem minden tekintetben a kutatás színvonalán álló tudományos összefoglalása.

Wendland, P., *Anaximenes von Lampsakos*. Studien zur ältesten Gesch. d. Rhetorik. Berlin (Weidmann), 1905. N. 8-r. IV, 104 l. 2-80 M.

Whibley, L., *A companion to Greek studies*. Cambridge (University Press), 1905. 8-r. XXX, 672 l. 5 térképpel és 141 képpel. 18 sh. — Ez a gyűjteményes munka, melynek egyes szakaszait a class. philol. legkiválóbb angol képviselői írták, be akarja vezetni az egyet. hallgatót a görög kultúra ismeretébe; hasonló célú társaitól a könyv úgy alaposság, mint sokoldalúság tekintetében előnyösen különbözik. (DL. 1905₁₃₆₇, WklPh. 1905₇₂₉, JHSt, 1905₁₃₄.)

Wilamowitz, *Krumbacher*, *Wackernagel*, *Leo*, *Norden*, *Skutsch*, *Die griech. u. lat. Literatur u. Sprache*. Leipzig (Teubner), 1905. Lex. 8-r. VII, 464 l. 10 M. — A P. Hinnebergertől szerkesztett «Kultur d. Gegenwart» című nagyszabású vállalat I. részének 8. szakasza. Az ó- és középkori gör. irodalmat Wil. és Krumb., a latint Leo és Norden dolgozták föl, míg Wack. a görög, Skutsch a latin nyelvet jellemzik. Az egész munkáról nagy dicsérettel nyilatkozik Wendland DL. 1905₃₇₇, épúgy BphW. 1906₁₁₀.

Wünsch, R., *Antikes Zaubergegerät aus Pergamon*. Berlin (Reimer), 1905. 8-r. 50 l. 4 táblával és 5 képpel. 7-50 M.

Xenophontis respublica Lacedaemoniorum. Rec. G. Pierleoni. Berlin (Weidmann), 1905. 8-r. VI, 63 l. 1-80 M.

A FRANCZIA EPIKA KEZDETE.

A legrégibb *chanson de geste*-k, abban az alakban, a melyben ránk maradtak, legfeljebb a XI. század végéről valók, az a hősi korszak pedig, a melyet megénekelnek, már két vagy három évszázaddal korábban lezáródott. Mert a francia hősköltészet 'is a történelemben gyökeredzik, s épen a hősi énekeknek ez az élesen kidomborodó történeti tartalma teszi leginkább valószínűvé azt a föltevést, hogy az ó-francia népies epika virágkorát a megalakulásnak s fejlődésnek előttünk rejtett, de azért nem kevésbé fontos korszaka előzte meg. Voltaképen két kérdés az, a melyre feleletet kell keresnünk; az egyik *történeti* kérdés, az *eredet* kérdése: mikor és hogyan keletkezett az ó-francia hősköltészet? a másik *elméleti* kérdés: hogyan keletkeznek a történeti tárgyú mondák és eposzok általában? hogyan fejlődik a történeti esemény mondává? hogyan alakul át epikai énekké? Erre a két kérdésre, a melyek még mindig élénk vita tárgyai, próbálunk rövid feleletet adni.

Az ó-francia eposzban első pillanatra a karoling-korszak számos emléke tűnik szembe; e mellett a meroving elemek is már korán felkeltették a figyelmet. Itt azonban a fonal megszakad; eredeti gallo-román mondát nem tudunk kimutatni. Több reménnyel fordulhatunk a frankok felé, habár az ó-francia eposznak a frankkal semmiféle tartalmi kapcsolata nincsen. S ha újabban fölteszik, hogy a többi germán népek módjára a frankok is ápolták a hősi-történeti énekköltészetet, közelfekvő az a föltevés is, hogy ezt a honi szokást ők ültették át a galliai talajba, híven megőrizték azután is, hogy románokká lettek, s elterjesztették a románság között is, a melylyel egy néppé olvadtak össze. Más szavakkal, a frank hősi énekek természetes folytatása volna a meroving, s ennek ismét a karoling hősköltészet. Hogy az első kettő (frank és meroving) anyagából olyan kevés, jóformán semmisem maradt fenn a későbbi ó-francia epikában, azt a hatalmas fejlődő karoling monda rovasára írták; a régi mondák feledésbe merültek vagy az újakba szívódtak fel.

Ez a sok tekintetben tetszetős, merész konstrukció nem kifogástalan. Hiszen épen a frankokról tudjuk legkevésbé, hogy művel-

ték-e a hősi éneket; épen náluk nem találunk hivatásos énekeseket; ez a rend különben a pogány kor végével a többi germánoknál is megszűnik; az énekesek összeolvadnak a vándor hegedűsökkel. A frank epikával azonban a meroving epika is kérdésessé válik. Kutatták nyomait Grégoire de Tours költőileg kiszínezett tudósításaiban s a nyomdokain haladó régibb frank történetírók műveiben, de talán nem gondolták meg eléggé, hogy egy fiatal barbár népnek, a mely csak az imént lépett be az európai műveltség körébe, távoleső, szóbeli közlések alapján megírt története természetszerűleg epikai színezetűvé, novellaszerűen kikerekítetté s nagyon is emberi vonásokkal kicziczomázottá lesz; mert hiszen a történelem kezdő korszakában a szigorú időrend s pragmatikus kapcsolat helyett az egyes ember lép előtérbe, való értéküknél jelentősebbeknek tartott személyes élményeivel.

Egy biztos adatra hivatkozhatunk csupán, s ezzel az egy tanúságtétellel be kell érniünk mind a frank őskorra, mind a meroving-karoling történeti korszakra vonatkozólag. Einhard ismeretes szavait értem *Vita Caroli*-jának 29. fejezetében: *barbara et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella caneantur, scripsit memoriaeque mandavit. Poeta Saxo*-ból pedig, a ki — nyilván Einhardra támaszkodva — Károly frank elődjait dicsőítő énekekről beszél, azt olvasták ki, hogy az idézett hely román költeményekre is vonatkozik:

vulgaria carmina magnis
laudibus ejus avos et proavos celebrant,
Pippinos, Carolos, Hludowicos et Theodoricos,
et Carlomannos, Hlotariosque canunt.

Nincs adatunk arra, hogy ennek a szász barátnak, a ki Nagy Károly történetét latin versekbe szedte, volt-e alkalmja azon énekgyűjteményekbe bepillantani vagy tartalmukról biztos tudomást szerezní. Magyarozatát tehát önkényes kombinációnak kell tartanunk, s meg kell kísérténünk Einhard kijelentését Saxótól függetlenül értelmezni. Ebből a szempontból, azt hiszem, fontos az az összefüggés, a melyben Einhard idézett mondata áll. Íme a szószerinti szöveg: *Omnium tamen nationum, quae sub ejus dominatu erant, jura quae scripta non erant, describere ac litteris mandare facit; item barbara et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella caneantur, scripsit memoriaeque mandavit*, vagyis: Nagy Károly összeírattat az uralma alatt levő összes népeknek jogszokásait, valamint összegyűjtette régi énekeiket hajdani királyaik hadi tetteiről. A milyen kétségtelen, hogy germán törzsek jogszokásairól van szó, épen olyan biztos, hogy germán énekekre kell gondolnunk, még pedig — a kapcsolatból s az *item*-ből következtetve, — nem csupán a frankokéira, hanem om-

nium nationum, quae sub ejus dominatu erant. A carmina barbara et antiquissima tehát ezután is a német irodalomba fognak tartozni; s még ha volt is részük a románoknak Károly énekgyűjteményében, még akkor is nagy kérdés, hogy azok az énekek román s nem latin nyelvűek voltak-e?

A karoling-korbeli hősmonda hívei egy másik adatra is hivatkoznak; az *Astronomus*-féle *Vita Hludovici* a roncevaux-i elesettekről azt mondja: *quorum, quia vulgata sunt nomina, dicere supersedi*. De ez az adat szintén legalább is kétértelmű, s nyilván az Einhard-féle *Vita Caroli*-ra vonatkozik; hiszen ebből merítette Lajos életírója mindazt, a mit a spanyol hadjáratról tud, a mint ezt a tartalom általános megegyezése s egyes szószerinti átvételek is, pl. *opacitas silvarum*, bizonyítják. Megjegyzése tehát nem szükségképen epikus énekekre vonatkozik, hanem csak annyit bizonyít, hogy a *Vita Hludovici* szerzője forrásában az elesettek neveit is megtalálta, de mivel e nevek egy olyan elterjedt iratban, mint Einhard *Vitája*, mindenkinek könnyen hozzáférhetők voltak, fölöslegesnek tartotta újból elősorolni őket.

Az elveszett *Meroving*-eposz egy töredékét a szerencsés véletlen — úgy látszott — a *Faro-énekben* őrizte meg. A Hildegard meaux-i püspöknek († 875.) tulajdonított *Vita Faronis* elbeszéli ugyanis, hogy Berthold szász herczeg kihívó követséget küldött II. Chlothar királyhoz; Faro közbelépése nélkül — a ki a követeket estéről reggelre rávette arra, hogy megkeresztelkedjenek — a követek életükkel fizették volna meg merészségüket. Bizonyosságul Faro életírója egy ez alkalomból keletkezett költemény elejét és végét szószerint idézi:

De Chlothario est canere, rege Francorum,
qui ivit pugnare in gentem Saxonum,
quam grave evenisset missis Saxonum,
si non fuisset inclytus Faro
de gente Burgundionum . . . . .

Quando venissent missi Saxonum
in terra Francorum,
Faro ubi erat princeps, transeunt
instinctu Dei per urbem Meldorum,
ne interficiantur a rege Francorum.

E sorokban egy francia *chanson de geste* latinra fordított töredékét látták, a melynek tárgya II. Chlothar meszeszerű szász-hadjárate volt. A bekezdő sorokban ugyanis a hagiographus utal arra, hogy a hadjárat a szászok eilen mindamellett megindult, s győzelmes befejezése után Chlothar minden férfilakost, a ki csak nagyobb volt egy kard hosszánál, lemészároltatott. Ennek az adatnak azonban semmi

kapcsolata sincsen az idézett Faro-énekkal: szó szerint egy más forrásból, a *Liber historiae Francorum*-ból van átvéve. A *Vita*-ból kétségtelenül kiderül, hogy a kérdéses ének tárgya csak a követek megtérítése volt. Nem hősköltemény töredékével, hanem *korkölteménnyel*, t. i. egy csak nemrég végbement való esemény költői feldolgozásával, van tehát dolgunk; valószínű, hogy a követek megmentője nem is *Faro* meaux-i püspök volt, a ki 672-ben halt meg, hanem egy világi őse, talán *Faro*, *Meaux* grófja; az esemény tehát I. Chlothar korában, pontosabban 555—6 között történhetett. Így azonban a Faro-ének, mint korköltemény, nem tanuskodhatik a francia eposz megvolta mellett.

A sanctgalleni barát anekdota gyűjteménye Nagy-Károlyról szintén félreesik attól az iránytól, a melyen az ó-francia epikai költészet fejlődött. Ezen anekdotáknak anyagát, a melyeket tudvalevőleg III. Kóvér Károly íratott össze az adomázó baráttal, annyira mulattott ugyanis rajtuk sanctgalleni látogatásakor, szerzőjük (a ki talán nem más mint Notker) részben tanítójától, Werimberttől, részben ennek atyjától, az öreg Adalbert harczostól hallotta, a ki végigharczolta a szász meg az avar háborút. Kortársak elbeszélését saját élményeiről, tapasztalataikról ismétli tehát a maga módja szerint; olyan történetkéket, a melyeknek magva igaz, de a melyeknek történeti hűségéről mi sem biztosít. Az elbeszéléseknek epikus jellege nincsen; egyik sem fejlődött vagy fejlődhetett eposzszá; mert, ha már virágzik az epika, elképzelhető, hogy a költő alkalomadtán adomából is alakíthat alkalmas eposzi mesét, de anekdota spontán sohasem alakul eposzszá. Ismeretes dolog, hogy *Pipin* harczát a bikával és az oroszlánnal (II. 19., a mit már a *Vita Hludovici* is elbeszél) *Adenet le roi* is megemlíti *Berte aux grands pieds* bevezetésében, de csak mint epizódot, anekdotát, valószínűleg a Saint-Denis-i krónika nyomán. A barát vasgyűrű turgauai földijének, Eisherének (V. 12.), a ki a szlávokat és avarokat madárrak módjára nyársalja föl, s a ki arra a kérdésre, hogy érezte magát a vendek földjén, boszusan felel: «Mi közöm azokhoz a varangyokhoz? Hetet vagy nyolczat vagy kilenczet föltűztem lándsámra, nem tudom, mit motyogtak hozzá», ennek az Eisherének semmi köze a mythológiához, frissen az életből kiragadott alak. Sokat vitatott hely az is, a hol a földönfutó Otker Desiderius királylyal Pavia falairól csodálkozva szemléli Nagy Károly seregének felvonulását: «Vas tölti meg a mezőket és utakat; a vas fénye visszaveri a nap sugarait; a rémület a vastól mélyen behatol a földbe. Ó a vas! Jaj a vas! hangzik a lakók zavaros kiáltása» stb. Kétségtelen, hogy ebben az esetben Otker és Pavia önkényesen vannak választva, hogy a hatalmas benyomás rajzának keretül szolgáljanak. De a barátnak külö-

nös célja is volt, a mi a kapcsolatból kétségtelenül kiderül: Károly magasztalása mellett a katonák pánczélsruháját dicsőíti az udvari emberek drága prémöltözetével szemben; erre céloz a következő történet is, a melyben a császár egy szép nap udvarát, úgy a hogy van, vadászatra viszi, s elrongyolott ruhában hozza haza; a következő fejezetben meg a normann követek kiáltanak fel: «Ó vajha a mi fejedelmink is így megvetnék az aranyat és az ezüstöt, s ilyen nagyra becsülnék a vasat.» Ha az ilyen helyeken az elbeszélés élénkebb és költői színezetű, annak az okát nem valami epikai forrásban, hanem a jó barát hazafiúi aggodalmaiban kell keresnünk. A vas dicsérete tulajdonképen rejtett figyelmeztetés III. Károly számára, a ki országot, a melyet karddal kellene védenie, gyáván engedi pusztíttatni a normannoktól. A sanctgalleni barát adomái élénken bizonyítják azt az erős hatást, a melyet a nagy császár kortársaira és az utókorra tett; de azt a kérdést, hogy milyen volt a francia epika, — írott emlékeit megelőző korban — nem döntik el.

Igazi eposztörödék már az úgyn. «hágai fragmentum», igaz, hogy nem francia, hanem latin nyelven. Egy ismeretlen, hexameterekben írt költemény (valamelyik tanítványtól eredő) prózai átdolgozásának egy részlete, a melyet, Suchier H. újabb kutatásai szerint még a XI. században írtak: hangsúlyozom, *még a XI. században*.

A hágai töredék a költemény közepetájáról való 178 verssorból álló összefüggő résznek felel meg, s annak a harcznak egyes jeleneit festi, a melyet Nagy Károly pogány királyokkal egy ismeretlen város birtokáért folytat. A keresztyén nevek közül főlemlíttetnek Bernardus, Ernoldus, Wibelinus és Bertrandus palatinus, a pogányok közül Borel és fiai. Valamennyien állandó alakjai az ó-francia Vilmos-mondakörnek, de a hágai töredék viszonya a francia hősmondáéhoz mindamellott rejtélyes marad. Sem a történelemből, sem a későbbi költeményekből nem tudunk meg semmi biztosat Károly hőseinek és Borel fiainak harczáról. Ilyen körülmények között nem oldhatjuk meg az első és a legfontosabb kérdést, a melyet e töredékkel szemben fel kell vetnünk: t. i. hogy az a latin költemény, a melynek megvoltát e prózai átdolgozás bizonyítja, eredeti-e, vagy egy francia *chanson de geste* fordítása? Mert magában véve az első föltevés sem lehetetlen. A karoling-korban nem csak meglehetősen számú történeti tartalmú latin hexameteres költeményt írtak (csak néhányat említek: *Hibernicus Exul* Tassilo-ról, *Angilbert*, Leo menekülése Károlyhoz, *Ermoldus Nigellus* Jámbor Lajosról, *A saint-germaini Albo*, Párizs ostroma a normannok által); hanem, legalább Németországban, epikai mondatárgyakat is dolgoztak fel, csak a *Waltarius manu fortis*-ra, a *Ruodlieb*-re kell gondolnunk; az Apollonius-, Sándor- és a Trója-

mondával is megpróbálkoztak a X. században. Ezen költemények közé tartózkodhatnék a hágai töredék latin eposza is s legtermészetesebb helye a tartalmilag szintén magában álló s ugyancsak a XI. századból való *Ruodlieb* mellett volna.

Ha már most nem akarunk eredeti latin költeményt a francia epika előfutárjának tekinteni, s ragaszkodunk ahhoz, hogy francia minta után készült fordítással van dolgunk, akkor nem tarthatjuk a hágai töredéket sem az ősi, az irodalmi kor előtti epika megőrzött emlékének, hanem inkább a csakugyan meglévő nemzeti epika egy igen régi darabjának, a melyet a régibb *Roland*-szerkezet, a *Gormont, Couronnement de Louis* mellé, vagy még pontosabban a *Vilmos-cycclus*nak a XI. századba visszanyúló legrégibb tagjai közé kell sorolnunk. Én azonban még mindig nem tartom lehetetlennek, hogy a hágai töredéket, a melyet azelőtt a X. századból valónak tartottak; s a mely a mai felfogás szerint még a XI. századból való, egyszerűen a XII. századba fogják utalni.

Ha tehát a hágai töredéket, a mely a fentebbiek szerint az irodalmi korszakba sorolandó, elhagyjuk, az irodalmi korszak előtti epika megvoltát a következő adatok támogatnák: 1. a meroving krónikások meseszerű elbeszélése a frank őskorról; 2. a Károlytól összegyűjtött *antiquissima et barbara carmina*, Poeta Saxónak igen kétes értékű magyarázatával; 3. a *Vita Hludovici* kijelentése, hogy a ron-cevaux-i elesettek nevét azért nem sorolja fel, mert máshonnan már eléggé ismereteseek; 4. a Faro-ének, ha ugyan eposztöredék és 5. a sanctgalleni barát adomagyűjteménye. Egyik adat sem bizonyítja megczáfолhatatlanul a francia epika-ének hagyományos voltát, egyiknek sincsen kényszerítő ereje.

Az ó-francia epika magas korát különben nem annyira kétségtelen adatokkal, mint inkább elméleti megfontolásokkal támogatták. Az eposzok *történeti tartalma* feltételezni látszott, hogy a mondaalakulás és költés közvetlenül az események után meginduljon, s a reánk maradt eposzok koráig szakadatlanul folytatódjék. Egykorú énekeket vettek fel, a melyekben a nép felfogása az eseményekről híven és naivul tükröződött s ezeket tekintették a későbbi eposzok forrásának. Persze a Wolf Frigyes Ágost és a Lachmann-féle elméleteknek legjobban megfelelt, ha az ó-francia eposzokat is könnyen fölismerhető s egymástól könnyen elválasztható egyes énekekből álló szerkezeteknek tekintették. Ezeket az egyes énekeket rövidebb elbeszélő tartalmú lírai daloknak gondolták, a milyenek pl. a Faro-ének, a Lajos ének, a spanyol románczok, stb. A tüzetesebb kutatás azonban kiderítette, hogy egyetlen egy esetben sem lehet az összefüggésből önálló egyes énekeket kiválasztani; ellenkezőleg: kitűnt, hogy az epo-

szoknak összefüggő, egészet alkotó, szabályosan fejlődő cselekvénynyel bíró törzse van, a melynek sem nyelvi és metrikai, sem tartalmi egységét nem lehet kétségbe vonni. Az ellenkező föltevésnek semmi alapja sincs. Be kellett látni, hogy a Lajos-dal, mint lírai, panegyrikus valóságos költemény semmi rokonságban nincsen az eposzszal; a spanyol románczokról is kiderült, hogy nem tekinthetők a *cantares de gesta*-k eredetibb, még össze nem olvadt alkotó elemeinek, hanem hogy inkább belőlük származtak, nem is közvetlenül, hanem legtöbbször olyan történeti művek közvetítésével, a melyek a juglar-eposzokat, prózába átdolgozva, felhasználták; a történeti népekekből különben sem fejlődött eposz máshol sem, sem az angol balladákból, sem a XVI. századi német énekekből, sem a részletező szerb elbeszélő költeményekből.

Ugyanekkor *P. Rajna* valószínűvé tette az ó-francia hős-költészet kapcsolatát a frank hősi énekkel, úgyhogy ettől fogva a *chanson de geste*-k őseinek nem a lényegükben különböző lírai-epikai énekeket, hanem a *rokontermészetű eposzokat* tekintették, a melyek, ha talán rövidebbek és eleinte inkább epizódyszerűek voltak is, mint pl. a Hildebrand-ének, mégis csak *eposzok* voltak. Azonban ez az elmélet is föltette, hogy az első epikai földolgozás nyomán követte az illető történeti eseményt; ezt az első földolgozást a reánk maradt kézirati szerkezettel az átdolgozásoknak, újabb meg újabb szerkezeteknek szakadatlan sora kapcsolja össze, a miközben az egyik ének magába olvasztotta a másikat, eredetileg különböző hősök összekeveredtek, rokon motívumok összeolvadtak stb. Az ó-francia irodalom csakugyan nem egy eposznak több, egymástól eltérő szerkezetét mutatja fel. Ily módon kézirataink kész eposzai organikus fejlődés végső eredményének tűntek föl, a mely alatt az énekek alakjukat többszörösen változtatták, eredetiségükből mind többet és többet veszítettek. Mert bár kétségtelenül történeti emlékekkel van dolgunk, lehetetlen azt a nagy távolságot észre nem vennünk, a mely a történeti eseményt epikai földolgozásától elválasztja.

Az eseményeknek az az erős eltorzítása, a mely az összes eposzokat jellemzi, érthetőbb, ha első közvetítőnek nem *relative állandó énekeket*, hanem *változó, alakuló mondát* veszünk föl. A *szájhagyományt* már *Meyer P.* a később meginduló költés egyik forrásának tartotta, a mely a legtöbb esetben kielégítő összekötő kapocs. Újabban *Voretzsch Károly* bizonyította a szájhagyomány mondaalkotó erejét; a monda, t. i. a szájról-szájra szálló, s így a közösségtől ellenőrzött s népi felfogás hatása alatt alakuló szóbeli történet, az ő felfogása szerint *szükségszerű* kapocs a történeti esemény, s az azt tárgyazó *chanson de geste* között.

Ezzel a nézettel szemben *Paris G.* s különösen *Gröber G.* a monda változékonyságára s rövid életére hivatkozott; hosszabb időn keresztül a szájhagyomány nem maradhat meg eredeti *tisztaságában*. A nem közvetetlen tanúk emlékezetében a történeti esemény már évtizedek múlva s még gyorsabban is elveszti üdeségét és szemléletes-ségét; a személyek és időpontok összefolynak; az élet mindig megújuló benyomásai alatt a régi emlékek elhalványodnak, szétmosódnak, s egészen feledésbe is mennek, ha megszerkesztett (akár prózai, akár verses) feldolgozás meg nem menti őket: ez pedig kifejelett, hivatásosan gyakorolt elbeszélő művészetet, vagy már meglévő hősköltészetet feltételezne.

Az effajta ellenvetések okozhatták, hogy *Voretzsch* újabb elméleti fejtegetéseiben a hősi eposz történeti elemeinek jelentőségét sokkal kisebbre becsüli, mint azelőtt. Bár a történeti személyeket és eseményeket most is azoknak a középpontoknak tartja, a melyek körül a monda kikristályosodott; de már a történeti eseményeknek, szerinte, mielőtt eposzszá alakulnak, lényegesen egyszerűbbekké kell válniuk. A részletek elhomályosodnak, s már most a mondának a feladata a történeti emlékek megmaradt töredékét céljaihoz képest újra átalakítani, más eredetű elemekkel vagy a képzelet szabad alkotásával fölciczozni.

Az eposzok történeti tartalmának ez a csekélyebb értékelése a mondafejlődés *néplélektani törvényszerűségének* erős hangsúlyozásával természetes kapcsolatban van. Ez a felfogás az egyén munkájával a tömeg közös munkáját állítja szembe, a mely mindig állandó föltételek alatt teremt, mert munkája tudattalan, akadálytalan s a természeti szükségszerűség jellegével bír. Ilyenféle motívumok hathattak közre, midőn *G. Paris* különbséget tett *eposzalkotó* és *eposzfeldolgozó* korszak között, és az *épopée*-t *«histoire poétique fondée sur une poésie nationale antérieure»*-nek definiálta. Végeredményben ez a felfogás odavezet, hogy az egyes éneket olyan önkényes alkotásnak kell tekintenünk, a melynek forrása a néplélekben nyugvó, szerves egészet alkotó, kialakulatlan monda.

Az eposzkutatók között még ma is legelterjedtebb az a nézet, a mely az eposzok történeti tartalmát a legnagyobb mértékben és fokban elismeri. Egész sereg, gyakran mellékes, figyelemre alig méltónak látszó vonásokban az eposzteremtő korok ismert eseményeinek nyomait látják. Ez persze csak úgy lehetséges, ha fölteszszük, hogy azokban a kivételes időkben az énekes mindenütt jelen volt, s minden kínálkozó alkalommal kész volt énekelni és költeni, s hogy az egyes énekeknek csodálatosan szívós életük van. Száz meg száz éneknek kellett hajdan közzsájon forognia, s a századok viszontagságai-

val daczolva, fennmaradnia. És mindama változások ellenére is, a melynek a nyelv és a szokások, de még inkább az egyes epikai elemek kölcsönhatása, összeolvadása folytán kitéve voltak, lehetségesnek kellene tartanunk, hogy a reánk maradt eposzokból nemcsak hajdani megvoltagekra következtethetünk, hanem eredeti tartalmukat s fokozatos átalakulásait is kiolvashatjuk.

Föltűnő, hogy e nagyszámú, irodalmi kor előtti eposzból egyetlen töredék sem maradt fenn; pedig ezt alig lehet azzal magyarázni, hogy nem jegyezték fel őket, hanem — nagy számuk s terjedelmük ellenére is — emlékezetben tartották meg, századokon keresztül. Furesa, hogy az őskor énekesei csak azokat a személyeket és eseményeket méltatták figyelmükre, a melyekről a történetíró is megemlékezik évkönyveiben, úgyhogy az ember a mondának minden egyes fölületet vagy mélyreható átalakulásánál a történelemből is tájékozódhatik azon emberek vagy dolgok felől, a melyek az új epikai fölfogásra s előadásra a lökést megadták. Különösen találhatja a kritikus szemlélő azt is, hogy azok a részletek, a melyek az irodalmi kor előtti eposz nyomaira vezetnek, rendszerint az újabb átdolgozásokban, külföldi fordításokban, prózai feldolgozásokban, vagy mellékes utalásokban rejtőzködnek; szinte úgy tűnik föl a dolog, mintha a régi jó, authenticus eposzokat félre akarnák tolni, mert eposztenyésztő kísérletükre nem alkalmasak. Legérthetetlenebb végre az a körülmény, hogy Délfranciaország, Spanyolország, Itália, egy szóval a karoling-birodalom összes országai egyformán vetek részt a legrégibb énekek megalkotásában, s mégis a történetileg kimutatható hősköltészet Északfranciaországra szorítkozik, akár azért, mert az észak már a mondateremtő őskorban is a epika ápolásában az összes többi országokat és törzseket helyettesítette, akár azért, mert a hajdan általánosan elterjedt énekhagyomány mindenütt elpusztult, még mielőtt az epika teljesen kifejlődhetett volna, és ezt a fokot — kedvező körülmények hatása alatt — csak Északfranciaországban érte el. Megjegyzendő, hogy ezek a régi énekek túlélték a VII. és VIII. században a műveltség teljes pusztulásának s a X. században a háború okozta inségnek és anarchiának szomorú korszakait is. Az általános kultúrfeltételek — úgy látszik — az irodalom előtti epikára nem voltak közvetlen és lényegesebb hatással.

Az igazi népi epika a *nemzeti múltat*, még pedig a *nemzeti élet válságos korát* tárgyazza. De ebből nem következik, hogy az eposz közvetlenül az eseményekből nő ki; sőt általában nagy kérdés, hogy vajjon epikai ének keletkezhetik-e történeti események közvetlen visszahangjaként, s hogy az eseményekkel egykorú énekek — a milyenek pl. a kerköltemények, történeti népénekek — képesek-e eposzt létrehozni. Az egyetlen példája annak, hogy még el nem halványodott

történeti emlékek közvetlenül átalakulhatnak epikus elbeszéléssé, a *Poema del Cid*, s ez is első, nem szorosabban epikus részében inkább csak félig történeti krónika, epikai főrésze egészen feltaláláson alapszik. Keletkezését is csak az magyarázza, hogy Spanyolország előtt már ott állott a francia eposz élő példája.

Ha fölteszszük, hogy Franciaországban a meroving és karoling hagyományok megszakítás nélkül éltek, föl kell azt is tennünk, hogy az epika már az irodalmi korszak előtt is virágjában volt: olyan hypothesis, a mely ellen nyomós okok szólnak.

Alig lépünk be ugyanis a hiteles epikai korba, majd itt, majd amott hangzik felénk egy-egy *canitur de hoc, canitur de illo a jocularibus*: így pl. a bizonytalan keltű *Vita Caroli* befejező részletében (Cod. Paris. 5354.) Nagy Károlyról, a *Pseudoturpin*-ben *Ogier*-ről (1160. körül), *Ordericus Vitalis*-nál *Vilmos*-ról (1130. körül), stb.; a három, négy vagy öt irodalom előtti századból ellenben (a mint lát-tuk) egyetlen ilyenfajta biznyságunk sincsen. A XII. sz. második harmadában a *Turpin-féle* krónikával kezdődik a történelemnek és a mondának az az összekeverése, a mely mindig nagyobb arányokat ölt, s a középkor végén a történeti fölfogásban valóságos pusztítást okozott. Míg a régebbi történeti művekben legfeljebb egy-egy anekdota-szerű vonást vagy elvétele egy-egy egyházi legendát találunk, a mi-lyen pl. a *Sorakte-hegyi Benedictus*-nál a klostrom érdekében kigon-dolt s Einhardra támaszkodó mese Károly szentföldi és konstantiná-polyi útjáról, a honnan Szent-András csontjait hozza magával. *Roland* és *Aliscans* még alig 50 esztendősek, s Németországban már is akad feldolgozójuk, míg korábban — nem véve ki a birodalmi egység kor-szakát sem — a német és a francia hősmonda között nincsen köl-csönhatás vagy csereviszony. A régibb időben általános az énekesek megvetése, s senki sem tesz különbséget a bohócok, csavargók, jö-vendőmondók, korcsmai muzsikuskok s azok közt, *qui dicuntur joculariores, qui cantant gesta principum et vitam sanctorum, et faciunt solatio hominibus* a hogy a XIII. századi gyóntató-tükrök magukat kifejezik.

De fontosabb ezeknél a negatív mozzanatoknál az a pozitív tény, hogy az ó-francia epika fejlődése elejétől végig szemünk előtt folyik le. Legelől állanak a valódi történeti eposzok, a melyek egy-mástól a tartalom, a szereplő személyek szempontjából egyaránt füg-getlenek; csakhamar hozzájuk csatlakoznak a költött, regényszerű és parodisztikus eposzok; szemünk előtt folyik le a cyclusok keletkezése, majd a cyclikus irányzat erősbödése s túltengése is; megfigyelhetjük, kezdetről fogva, az egyes mondakörök keveredését; az egyes eposz-fejlődés keretein belül megállapíthatjuk a technikai változásokat, pl.

metrikai szempontból; tanúi vagyunk annak, hogy Közép- és Észak-franciaországban a honi eposz anyagának köre egyre tágul, s hogy bizonyos utakon, pl. a santiagoi zarándokút mentén, előre hatol, lassanként meghódítja a szomszédos területeket, Délfranciaországot, Burgundiát is, s egyidejűleg mondatárgyai elvándorolnak Németországba, Itáliába, Angliába, Spanyolországba s Norvégiába, s az idegen talajban újra gyökereket vernek. Az ó-francia nemzeti hősköltészet egész külső és belső története szemünk előtt folyik le, s ezt el kell ismerünk, ha csak az elfoglaltság meg nem zavarja látásunkat. Az ezt tagadó nézetek és elméletek véleményem szerint nem állják ki a tüzetes kritikát.

A fejlődés kezdetén kétségkívül a valódi történeti hősi énekek sora áll, a melyek — előzmények nélkül — mint kész művek bukkanak fel; ezek megalakulását kell megmagyaráznunk, mert hiszen tudós, történeti kutatásokon alapuló tervszerű költői munkára nem gondolhatunk.

A karolingek fénykora nélkül az ó-francia nemzeti eposz kétségkívül nem született volna meg; nem azért, mintha az első énekek már akkor keletkeztek volna, hanem azért, mert az a kor alkotásával, valódi nagy képzelt hatásával, azzal az ideállal, a melyet megtestesített, sokszorosan átnyúl azokba a kései századokba, a melyekben az epika felvirágzott. Mindenütt érezhető jelenvolta tette lehetővé, hogy a költő a letűnt napokat új életre keltse, mintha maga is szemtanújuk lett volna.

S nem volt csupán saját intuitiójára s teremtményére utalva; a valódi eposzokban megénekelt események mindegyike közvetlen és aktuális kapcsolatban volt az újabb korról is, s így sohasem hiányzottak azok a más szempontból készült előmunkálatok, a melyek az epikus költő útját egyengették. Nem lehet azonban az irodalmi kor előtti történeti mondatárgyak alakulására általános elméletet állítani fel, hanem minden egyes esetben külön kell a lehetőségeket mérlegelni és megítélni.

Igazi történeti eposz pl. a Roland-ének. 778-ban Nagy Károly átkelt a Pyrenæusokon, elfoglalta Pamplonát s Saragossából kezeseket kapott; mikor hazatért, utócsapatát a baszkok a Pyrenæusokban megtámadták, s a csatában Egghard sénéchal, Anselm palotagróf s Hruotland, a britt határvidék parancsnoka, halálukat lelték.

Hogy hogyan lett ez az utóvéd-csatározás a Károly-monda középpontjává, s hogyan jutott Roland a főszerephez, rejtély marad, ha az ember az eposzt az események szerves fejleményének tartja. Csak hogy Roncevaux a santiagoi zarándokút mellett fekszik; a hágó legmagasabb pontján, a hova 1127-ben menedékházat építettek, egy ká-

polna és egy ossarium emlékeztetett Nagy Károly átvonulására. Ha a zarándok Blaye-sur-Gironde-on keresztül ment, a Saint-Romain templomban megtekintette Roland sírját, s a közeli Bordeauxban, a Saint-Seurin templomban egy repedt elefántcsont-kürtöt — egy ismeretlen ember fogadalmi ajándékát — mutogattak neki Roland kürtje gyanánt. Látnivaló, hogy az elesett hős nyugvóhelyén élénk helyi monda támad, a melyet két város féltékeny vetélkedése csak táplál. Ha magát a Roland-éneket vizsgáljuk, látjuk, hogy a legendateremtő fantázia megkísértette a karoling annalesek szűkszavúságán segíteni. Több ízben hivatkozik a Roland-ének a roncevaux-i csata egy állítólagos szemtanújának elbeszélésére, a laoni Szent-Aegidius *Geste Francor*-jára. S csakugyan a pogány királynak, Marsiliusnak, s Roland barátjának, Olivernek, neve inkább latin forrásra, mintsem népi hagyományra mutat.

Igazi mondahős *Ogier* is: 771-ben Autcharius Karlmann özvegyével és két fíával Paviába menekült Desideriushoz, a mi a longobard háború kitérésének első indító oka volt. Az esemény és az eposz közé azonban ismét helyi érdek ékelődik be. A meaux-i Faro-klastromban már a X. században nagy tiszteletben állott egy Othgerius miles (talán eredetileg *Rotcharius*) társával Benedictus-szal, s klastromba lépését egy mondaszerű *Conversio* beszéli el; az ó-francia énekekben ez a *Benoît* ugyancsak elő kerül, s jelenlétével elárulja, hogy a klastromnak is volt része a monda kialakulásában.

A legrégibb eposzok egyikének, a *Gormund*-éneknek csak a keretei történetiek, a mennyiben a normanokkal vívott Sancourt-i csatát (881.) tárgyazza, s III. Lajos korai halálát is említi. Az ének hőse azonban Isembard, a kinek élményei az elbeszélés fonalát alkotják, mondai alkotás. Föltehetjük, hogy a történeti vonatkozások a normannoktól leégetett s később ismét felépítetett Saint-Riquier apátságához fűződtek, míg a monda megalakulása egy közeli tumulustól, a tumba Isembardi-tól indult ki. A történeti emlékek s a mondaalakulás indító oka helyhez voltak tehát kötve, s bármikor aktuálisakká s termékenyekké lehettek.

Általános természetű a *Courennement de Louis* történeti maga, a mely a karoling-ház bukását Nagy Károly közvetlen utódjának élményeként adja elő, epikai szempontból hatásosan, történeti szempontból teljesen elmosódottan. Itt valószínűleg közvetlen történeti emlékeket kell felvennünk, a melyek épen a helyi vonatkozás hiányában vesztették el határozottságukat, elmosódtak, s csak a szerző költői ereje ruházta fel őket megkapó elevenséggel.

Más eposzokban a történeti elem egy-egy névre szorítkozik: Heudri és Rainfroi (Childerich és Raginfred) *Mainet*-ben, Seguin *Huon de Bordeaux*-ban, Yon de Gascogne *Renaut de Montauban*-

ban; ezek a nevek is, a melyek így újra forgalomba kerülhettek, mutatják, hogy mennyit foglalkoztak a karoling-kor történeti hagyományaival. Egyéb esetekben majdnem azt mondhatnók, hogy az eposzi mese alapja tudós történeti emlék, így a *Chanson des Saisnes*-ban, *Hugues Capet*-ben; ezekben a mult eseményei csak ürügyül szolgálnak regényszerű elbeszélésekre. Az is megtörtént, hogy a krónikás kombináló munkássága megkönnyítette az eposz megalkotását. Így pl. a waulsorti klostrom (Lüttich mellett) krónikája Raoul (de Cambrai) történetét, a melyet históriailag csak általános vonásaiban ismerünk, terjedelmes elbeszéléssé bővítette, összekapcsolva azokkal a helyi hagyományokkal, a melyek a szereplő nemzetségekről a család temetkező helyén a különböző templomokban és klostromokban kifejlődtek; a 100 évvel később író költő a klostrom krónikájában megtalálta elbeszélésének kész kereteit. Így teremtettek pl. Vézelay ban (Burgundia) egy ilyen meseszerű legendát, a mennyiben az alapítót, Girart-t, a ki alig volt ismeretes, merészen a *Roland-ének* egy mellékalakjával, Girart de Roussilon-nal azonosították, s Martel Károlylyal vívott harczeit részint epikus, részint krónikás modorban kidolgozták; ennek azután az volt a következménye, hogy a legenda nyomán alakult eposzban is ez a félig epikus, félig legenda hős szerepel.

De a mesevándorlás kerülő útján is jutott az eposzba történeti anyag. Az az elterjedt mesemotivum, hogy egy veszélyes párviadal győztese, a ki ismeretlen akar maradni, egy harmadikkal viteti a levágott ellenség fejét a király elé, hozzá kapcsolódott annak a történeti eseménynek az emlékéhez, midőn 979-ben II. Ottó császár Párizst megszállotta. Ilyen kapcsolatban meséli el Galfrid Gisegonelle d'Anjou-ról. Más alakot nyert az elbeszélés azáltal, hogy az orléansi országút mentén, a Notre Dame des Champs mellett levő úgyn. *hünnengrabbal*, tombe Ysoré-val (ma: tombe Isoire) hozták kapcsolatba. Ilyen alakban szerepel a *Moniage Guillaume* befejező részletében, a melynek így — igaz hogy eltorzított — de mégis történeti magva van.

Az epikai elbeszélés a történelemmel tehát a legkülömbözőbb kapcsolatban lehet — s ez a viszony a helyi érdekekből keletkezett történeti mondától a legelmosódottabb, általános történeti emlékekig; a részletes (igaz vagy költött) elbeszéléstől egyes elszórt történeti nevekig; az igazi hagyománytól, midőn a történeti alak az eposzban is határozott történeti esemény hőseként szerepel, az anekdotaszerű vándormeseig, a mely csak véletlenül őrizett meg néhány történeti vonást — ezerféleképen alakulhat.

Az ó-francia hősmonda tehát nem közvetlenül a karoling-korszakból meríti anyagát, a hogy ezt rendszerint fölteszik, hanem a

karoling-kor azon emlékeiből, a melyek még a XI., XII., XIII. században is éltek, vagy a melyeket mesterségesen keltettek újra életre. És nem törvényszerű, szükségképeni mondafejlődéssel van dolgunk; ellenkezőleg, nagy szerepe van a véletlen játékának, a mely az egyik történeti eseményt — nem törődve voltaképeni tartalmával — átengedi a feledésnek, a másikat meg a költői feldolgozás fényével vonja be.

Az epikus ének megalakulása sem szükségképeni következménye ezen mondák, legendák, anekdoták megszületésének, nem mondhatjuk azt: a monda megvan, tehát az eposznak meg kell alakulnia.

Ismét csak szerencsés véletlennek kell közbejönni, hogy egy éles szemmel és teremtő erővel megáldott költő az ihlet pillanatában, az epikailag használható mondaelemeket kiválaszsa, hogy azok benne megelevenedjenek s arra kényszerítsék, hogy azt, a mit lelki szemeivel látott, énekben is megörökítse. Főképp az első eposzoknál, a midőn még nem voltak utánozható példaképek, leginkább volt szükség a szerencsés körülmények e találkozására.

A blaye-i Roland-sír s a zarándok-út Roncevaux-mondája nélkül Roland híre nem lenne örökéletű, s neve Einhard *Vita Caroli*-jában üres szó volna. S ha a véletlen szerencse nem épen akkor vezette volna a teremtő kedvvel és teremtő erővel megáldott költőt Roncevauxba, Blaye-be, és Bordeauxba, mikor az utócsapat küzdelmének emlékeit épen összegyűjtötték, ha a vándor költő, megpillantva a hegycsúcsokat és szakadékokat, s hallva tudósítóinak elbeszélését, nem látta volna az elesett frankokat újra életre kelni, nem hallotta volna Roland panaszosan elhaló kürtszavát, ma nem volna Roland-énekünk, sőt talán az ó-francia epika sem született volna meg.

Mint minden szellemi termék, az epikai ének is, különböző okok eredője, de mivel ezen okok csak teremtő egyénben egyesülve hozhatnak létre pozitív eredményt, minden epikai ének a véletlennek, vagy inkább az egyén alkotó képességének s szabadságának, nem pedig törvényekbe foglalható szükségszerűségnek a szüleménye.

(Bécs.)

BECKER FÜLÖP ÁGOST.

MISCELLANEA THEOCRITEA.

A Theokritos-szal való foglalkozás közben, a fordítás alkalmával,¹⁾ természetesen — úgy az egyes helyekre vonatkozó értelmezéseknél,

¹⁾ Theokritos költeményei. Görögből fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Vértesy Dezső. Budapest 1904.

mint az eltérő olvasások megválogatásánál — akadt egy és más dolog, a minél követett eljárásom némi igazolásra szorul. Ezeknek a megvilágítására törekszem itt, egyes kérdéseknek a feltárásával, a melyek azonban csak csekély részét alkotják a gyűjtött anyagnak.

Ezúttal a következőket választottam ki:

A II. id. 151—2. v. (hol a Varázslónők-beli hűtlenül elhagyott leány önti ki keservét volt szeretője ellen, a kinek hűtlenségét ép most hozzák neki hírül: mennyire ég új kedveseért!) Ahrens-nél¹⁾ így hangzik:

. . . . . αἰὲν ἔρωτος
ἀχράτως ἐπεχείτο καὶ ἐς τέλος ᾔχετο φεύγων.

A kommentálás irányát megadja Ahrens a Præfatióban, magyarázván az ἀχράτως alakot: «ἀχράτως sc. πυλίδους». Fritzsche-nél²⁾ a pl. accus. alak helyett genetivus formát találunk. Az ő szövegében így hangzik a szóban forgó sor:

αἰὲν ἔρωτος
ἀχράτω ἐπεχείτο καὶ ἐς τέλος ᾔχετο φεύγων.

Fritzsche is útba igazít felfogása tekintetében, mondván: «ἀχράτω] de mero sibi infundebat. Ita quidem genetivum explicandum esse et ego ostendi».

Mindkét kiadásnak a felfogása szerint merum vinumról van szó. Fritzsche mondja: «οἶνος dicitur ἄκρατος». A különbség tehát a kettő vélekedése között csak a grammatikai alakra vonatkozik, s azt mind a két formában a codex-hagyomány szolgáltatja. Egészében véve olyas értelem következne e szerint a kérdéses versből, a melyet Voss fordítása nyújt:

Seiner Liebe zu Ehren

Trank er stets lauterer Wein und zuletzt fort wandelt er hastig.

Ugyanezt fejezi ki különben Fritzsche³⁾ német magyarázatos kiadásának az idézett versekhez fűződő jegyzete: «Er liess sich immer vom ungemischten Weine einschenken, um auf das Wohl seines Liebesgottes, seiner Flamme, zu trinken». Én másként látom a dolgot. Szorosabban ragaszkodva a szavakhoz, az ἀχράτω formát tarta-

¹⁾ Bucolicorum Græcorum Theocriti Bionis Moschi reliquiæ. Rec. H. L. Ahrens. Ed. stereotypa sec. Teubner 1890.

²⁾ Theocriti Idyllia. Commentariis criticis atque exegeticis instruxit Ad. Th. Arm. Fritzsche. Ed. altera. Teubner 1870.

³⁾ Theokrits Idyllen. Mit deutscher Erklärung von Ad. Th. H. Fritzsche. Teubner.

nám meg, mint a mely az ἔρωτος-szal könnyebben összefűzhető, más névnek a bevitelét nem teszi szükségessé, mint Ahrens ἀφράτως-a, s ad verbum is tiszta és költői értelmet ad a szövegnek, a mit én (az utána következő verssel együtt) így fordítottam:

De, hogy a szerelme mértéken csap túlra,
S a kedvese házat egyre koszorúzza . . .

Elösmerem az ilyen irányú kommentálás egyéni ízét. Hiszen a fentebb ösmertetett felfogás teljesen korrektül egyeztethető meg a szöveggel — akár ἔρωτος és ἀφράτω, akár ἔρωτος és ἀφράτως legyen is az olvasás. Előbbi arra a gondolatbeli árnyalatra czéloz, hogy Eros isten tiszteletére iszsa a tüzes, vegyítetlen bort a legény. Emez pedig: hogy szerelemkeltő (vagy szereleműző) tiszta borral teli kupákat ürítget. Végeredményében csak a Voss-féle értelemre jut mind a kettő. S aztán még egy körülmény ajánlaná ez általános felfogást: az ἐς τέλος ὤχετο φεύγων félvers, a melyet Fritzsche így kommentál: e convivio isto sese subito abripuit». De ezt a nehézséget is elhárítanám könnyű szerrel, mert a szerelmes izgatott, nyugtalan viselkedésére vonatkoztatnám.

Ismétlem, hogy az említett nyomós argumentumokkal szemben az én fordításomnak jogosultságot csak az adhat, hogy a szöveghez közelebb álló magyarázásra törekedtem benne, s tán van olyan megengedhető magyarázási mód az adott szöveget minden szavával felhasználni, mint azt kiegészítve kommentálni. S a fentebbi magyarázatok csak ilyen kiegészítéssel eszközölhetők (χυάθους az ἀφράτω, οἶνον az ἀφράτω mellett). Igaz, hogy a latin főnévileg használt merum értelmének a görög ἄκρατον (néha ἄκρατος alakban is) megfelelő párja; de ἄκρατος 2. a jelzős kapcsolatban is elég gyakran fordul elő, s nem csak οἶνος és σπονδή, vagy egyéb az ital fogalomkörébe tartozó nevek mellett, hanem — csak a Papienél megjelölt példákból idézek — ἐλευθερία (Platon Πολιτ. VIII. p. 562. D. ὅταν πόλις ἐλευθερίας διψήσῃ . . . πορρωτέρω τοῦ δέοντος ἀφράτου αὐτῆς μεθυσθῇ), δικαιοσύνη (u. ott: p. 545. A. πῶς ποτὲ ἡ ἄκρατος δικαιοσύνη πρὸς ἀδικίαν τὴν ἄκρατον ἔχει . . .), νοῦς (Xenoph. Cyrupæd. VIII. c. VII. §. 20. ἀλλ' ὅταν ἄκρατος καὶ καθαρός ὁ νοῦς ἐκκριθῇ . . .), s egyéb nevek mellett is. Világos mindenütt ἄκρατος melléknévnek az illető dolog tökéletes, tiszta voltát jelölő értelme. S én is csak ilyen értelemben kockáztattam meg a commentatiómat. S ha a nyelvi oldalát tekintve a dolognak, el is fogadnók a szokott kommentálási módot, tartalmi tekintetben engem jobban kielégítene a másik. Feltevésebben megerősít a latin nyelv szokás is. V. ö. Plaut. Trucul v. 43: Si semel amoris poculum accepit meri.

Voss nevével kapcsolatban egy olyan kérdésre akarom felhívni a figyelmet, a mely sajátságos módon máig sem ötlött szemébe senki-nek, holott a híres Voss-féle fordítás ma már («In neuer Bearbeitung herausgegeben») F. Mertens átdolgozásában járja.¹⁾ A XXII. idyll a Dioskurosokról szól. Első felében Polydeukest, a másikkban Kastort zengi a költő. Egy menyasszonyrablási kalandját beszéli el az istenfiaknak: hogy ragadták el Leukippos két leányát? A vőlegények üldözőbe vet-ték a rablókat, utólérték s egy szál kardra, párviadalra szólították. Megegyeztek, hogy az ifjabbak: Lynkeus és Kastor mérkőznek mind a négy nevében. Úgy is lesz (v. 182—3.):

τὼ μὲν γὰρ ποτὶ γαῖαν ἀπ' ὤμων τεύχε' ἔθεντο,
ὦ γυνεῇ προφέρεσxon,

a mi nyilvánvalóan annyit jelent:

Kettőjük a fegyvert a földre leszórja,
A kik öregebbek, . . .

a megegyezés szerint, mert az *öcscsők* fognak vívni. Voss azonban merőben elvétí és összegabalyítja az egészet, mikor így fordít:

Beide nun legten zur Erde das Kriegsgerät von den Schultern,
Welche die Jüngerer waren.

Látnivaló, hogy a *γυνεῇ προφέρεσxon* jelentése tévesztette meg, pedig hiszen homerosi szójárás a: *προφερέστερος, προφερέστατος* dat.-szal fűzve (az Ilias és Odysseia számos helyén).

* * *

A Theokritos neve alatt járó gyűjteményben szerepel — hiteles-ségét most ne bolygassuk — az «Adonis halálára» című kedves kis anakreontikus vers. A 27—8. v. így hangzik (az Aphrodite elé idé-zett, Adonis-ölő vadkan védekezik):

οὐχ ἤθελον πατάξαι,
ἀλλ' ὥς ἄγαλμ' ἐσεῖδον.

Voss fordítása így adja vissza:

(Ich wollte . . .)
Den schönen nicht verwunden!
Ich sah ihn wie versteinert.

A Voss felfogása szerint tehát, a vad a bájló szépségű ifjú

¹⁾ Theokrits Gedichte. Übersetzt von Johann Heinrich Voss. In neuer Bearbeitung herausgegeben von F. Mertens. Reclam.

láltára mintegy kővé dermed bámultában: *ὥς ἄγαλμα* tehát az alanyra vonatkoznék! Távolról sem. A gyöngéd gonddal megválasztott kifejezést mire volna így elfecsérelni? A vadkan ajakáról elég komikusan is hangzanék az *ἄγαλμα*-nak önmagára vonatkoztatása, s mennyire ellapítaná e beszédes kifejezést a szürke: wie versteinert? Nem is így kell azt felfogni!

Emlékezzünk csak az Apuleius Metamorphosesebeli *Amor és Psyche* kedves meséjére: a Psyche végtelen, álomba illő, földi képzeteket felülmúló szépségének mivel is adott a meseköltő kifejezést? *Isten* gyanánt imádják földijei, magát Venust sejtik benne.¹⁾ Ime a földi szépség égi képzetig emelkedő mértéke! Vagy a Mahábháratabeli Sávitrí epizódnál mivel fejezi ki az ind regés a világszép királyleány csodálatosan ígöző megjelenését (I. ének):

Valamint testet öltött Őri, a királylány nőtt azonkép;
És idővel szépnövésű, deli termetű leány lett.
S mint aranyos *istenképet* látva feléjük közelgni:
«Istenlány közénk leszállott» az emberek így gondolták.²⁾

Őri pedig a szépség istenasszonya, a görög Aphrodite, a latin Venus párja. Milyen csodálatos egyezése íme a költői léleknek, vagy inkább, milyen híven megőrzött képzete a néplélek hagyományának! S még inkább megragadnám azt a másik kifejezést: «mint aranyos *istenképet* látva...». Mi más van a görög költőknél! Az *ἄγαλμα* jelentése egy emezzel, s a két gondolat is teljességgel fedezi egymást: Úgy megbámulják a szép királylányt, mint egy *istenképet*, s a vadkant is úgy megbűvöli Adonis mesés szépsége. A költőt *csak ebben* a felfogásban lehet átérezni. Én így fordítottam a két sort:

Sebezni nem kívántam,
Isten gyanánt imádtam,

az eredetinek némi tágításával, a mi különben ép a fent említett

¹⁾ *Ap. Metam. IV. c. 28:* multi denique civium et advenæ copiosi, quos eximii spectaculi rumor studiosa celebritate congeribat, inaccessæ formositatis admiratione stupidi et admoventes oribus suis dexteram primore digito in erectum pollicem residente, *ut ipsam prorsus deam Venerem* religiosi adorationibus *venerébantur* iamque proximas civitates... fama pervaserat deam... iam numinis sui passim tributa venia in mediis conversari populi cœtibus, vel certe... terras Venerem aliam virginali flore præditam pullulasse.

²⁾ Sávitrí, a Mahábháratából. Sanskritből fordította és jegyzetekkel kísérte Vértesy Dezső. Makó 1904.

felfogásban leli magyarázatát. A második versnél hívebben adja vissza az eredetit Ponori Thewrewk Emil:

(. . . koránt sem)
Akartam én megölni:
Szobor gyanánt csodáltam.¹⁾

* * *

Még egy megjegyzést Voss nevével kapcsolatban! A Theokritos neve alatt szereplő gyűjteménybeli XXV. epigramma fiatal leányka sírverse, a ki kora-ifjan, még hajadon kora előtt szállott a sírba. Így hangzik első két verse:

· 'H παῖς ᾗχετ' ἄωρος ἐν ἐβδόμῳ ᾗδ' ἐν αὐτῷ
εἰς Αἶδην πολλοῖς ἡλικίης προτέρῃ.

Látnivaló, hogy a πολλοῖς kiegészítésre szorul: ἐν αὐτοῖς értelmre tartozik hozzá, s így azt írja el a költő, mért hullt el olyan kora-fiatalon, «idő előtt», a hogy mi mondjuk. Voss fordítása a második versre:

Vor der Genossinnen Schar schreitend zu Hades Bereich
nem az eredeti értelmét adja, mert ott nem arról van szó, hogy megelőzte leánypajtásait a halálba; igaz, hogy ez is benne értetődik a második gondolatban, de nem ez a fordítása. Így adtam a két sort magyarul:

Hét évvel be nagyon kora még Hadesbe leszállnod,
Lányka! hogy így megelőzd szép hajadon korodat

* * *

A XVIII. idyll: *Helene nászdala*. A leányok kara zengi Helene szépségét:

A miként ragyog a hold a sötét éjben,
S kikelet, a mikor vége van a télnek —
Lányok közt párja nincs aranyos Helénnek.

Ez az én fordításom. A szövegben némiképp más az olvasás; az eltérést kell igazolnom. E versek (v. 26—28) két elsője Fritzschenél így hangzik:

πότνι' αὖτ' ἀντέλλοισα καλὸν διέφανε πρόσωπον
Ἄως ᾗ αἶτε λευχὸν ἔαρ χειμῶνος ἀνέντος.

Ahrens szövege:

---

¹⁾ Anakreon. Görögül és magyarul. Fordította. bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Budapest 1885.

*Ἄως ἀντέλλοισα καλὸν διέφανε πρόσωπον,
πότνια νυκτὶ σελάνα, ἔαρ χειμῶνος ἀνέντος.*

A codexhagyomány pedig — számba sem jöhető eltérésekkel — egyértelműleg így adja:

*Ἄως ἀντέλλοισα καλὸν διέφαινε πρόσωπον,
πότνια νύξ ἄτε λευκὸν ἔαρ χειμῶνος ἀνέντος.*

Sem a szöveghagyománynyal, sem Fritzsche és Ahrens variatióival nem tudtam beérni. A codex-adta szöveg nyilvánvalóan magán hordja a kusza rendetlenség bélyegét: változtatni kell rajta feltétlenül. De a változtatás sokkal csekélyebb lesz, mint akár Fritzschenél, akár Ahrensnél. Fritzschenél két dolog szerepel: a pirkadó hajnal és az ébredő kikelet képe. Ahrensnél hozzájárul az éjben ragyogó hold világa. Fritzsche olvasása értelemben teljesebb, de a szöveg felforgatásában merészebb. Ahrens coniecturával nagyot változtat, s értelemben távolodik a helyes úttól, — de csak részben.

Felfogásom a következő. Itt két *hasonlatról* van szó: mint a hogy a sötét éjben kiviláglik a fölkelő hold ragyogó arczával, s mint a hogy a kikelet is pompázva ragyog téli idő múltán — úgy ragyog Helene. *Ez benne van a szövegben!* Nézzük, mily csekély változtatásra van szükség a codexhagyományon! Először is: nem Ἄως-t, hanem ἡ ὥς-t veszek fel (a mire Hauler gondolt, bár ő a többi részre nézve eltérő vélekedésben van). Említést érdemel Buecheler ἀλλ' ὥς coniecturája, a melyik értelemben kitűnően megállná a helyét. Úgy gondolom a dolgot, hogy az előző versekkel való ellentétes gondolatot vezetne be (a leányok zengik:),

*Ὡ hozzá együnk sem méri magát mégsem,
ἀλλ' ὥς . . . . .*

Elvetem mégis, mert a codex-hagyománynyal nem egyező felesleges változtatás volna.

Az ἡ ὥς olvasás mellett tehát a 26. v. egész mivoltában megmarad, a 27.-en pedig mindössze annyi változtatás esnék, hogy a νύξ ἄτε helyébe νυκτός¹⁾ kerülne, s hangzanék a két sor:

¹⁾ νυκτός = noctu. Egyszerűbb volna ugyan νυκτὶ ἄτε coniectura; mivel azonban az elisio a dativ. suffixumánál némileg ingatag talajra vezetne, νυκτός-t fogadom el. Bár hiszen a mássalhangzós tövek dativ.-ban is előfordul az ι elidálása, Homerosból idézek: Δ. 259. ἡδ' ἐν δαίῃ ὄτε. E. 5. ἀστέρ' ὁππορῖν' ἐναλγικιον és számos más helyen. Tehát épenséggel nem általános valami az, a mit Kühner-Blass állít, hogy «hat der Dativ die

ἡ ὥς ἀντέλλοισα καλὸν διέφανε πρόσωπον
 πότνια νυκτός,¹⁾ λευκὸν ἔαρ χειμῶνος ἀνέντος.

Hogy a codex-adta szöveget mért kellett változtatni, az elég világos: a νύξ nem emelheti fel καλὸν πρόσωπον-ját ragyogóan . . . Fritzsche szövegét — eltekintve már jelzett, a codex szövegétől mérszelen eltérő voltától — azért nem fogadhattam el, mert a hajnal kelte nem megfelelő kép: hiányzanék mellőle a környezet rajza. Azt értem rajta, hogy a mint a kikelet ébredésénél jelölve van, honnét támad: téli zord időből, ép úgy itt sem lehet szó a Hajnalról egymagában. A leányok kara arról zeng, mennyire kiválik ő közülök Helene. Mint a kikelet téli idő után, s mint a hold világa sötét éjszakából.

Ezzel igazolva lenne az ἡ ὥς, s elvetve Ἄως. Csak a holdvilágot kell még megkeresni a codex nyomain megállapított két sorban. Nincs szükség arra, hogy Ahrensszel belevigyük a szövegbe a σελάνα-t. Ragaszkodjunk a hagyományhoz, s úgy is tiszta értelmet kapunk. A πότνια νυκτός ἀντέλλοισα semmi körülmények között sem lehet más, mint Σελάνα maga. A költői kép is, a szólás is könnyen érthető így; megmaradunk a codex szövege mellett is — alig valamelyes betűkülömbőség — s végül: költőibb és a milieunek jobban megfelelő magyarázatát találjuk Theokritos sorainak.

Csak annyit még, hogy Ahrens szövegét, ha egyéb tekintetben nem kellene bolygatnunk, mindenesetre ajánlatossá tenné a három dolognak — hajnal, hold, kikelet — asyndetikus egymásra halmozása, mikor ugyanezen versszak következő felének részben hasonló berendezésével is igen szépen megegyeznék:

πιείρα μέγα λῆον ἀνέδραμε κόσμος ἀρούρα.

A gondolkozó fő alkotta szerencsés szövegalakítás előtt tisztelettel kell meghajolnunk, ha magunk más útra is lépünk a magyarázásban . . .

(Losonez.)

VÉRTESY DEZSÓ.

Besonderheit, dass sein ἴ sich der Elision stark widersteht». Látjuk, hogy nem mindig!

¹⁾ «Az éj királynője».

A ZRINYI-FRANGEPÁN-CSALÁD AZ IRODALOMBAN.

Nem szándékozom e soraimban nagy költőnknek, Zrinyi Miklósnak, műveivel foglalkozni, hisz azokról elég részletes ismerete van úgyszólván minden magyar embernek, de nem is terjeszkedem ki költőnk öcsésének, Péternek, költői munkásságára, mert erről is többé-kevésbé jóformán mindenki tájékozódva van, hanem szólni akarok egy-két szóval Zrinyi Péter sógorának és végzetes sorsában társának, Frangepán Ferencznek, írói működéséről, érintve röviden nővérének, Zrinyi Péter feleségének, Frangepán Katalinnak, az irodalmi téren kifejtett munkásságát, hogy így együttes képben szemlélhessük e hatalmas család két tagjának az irodalmi élet terén szerzett érdemeit.

1871-ben a horvátok tőlük telhetőleg igyekeztek megünnepelni Zrinyi Péter és Frangepán Ferencz kivégzésének kétszázados évfordulóját. Erre az alkalomra az egész szerencsétlen küzdelmet, különösen annak végzetes kimenetelét részleteiben is szerették volna megismerni. Legnagyobb hisztorikusuk, Rački Ferencz, vállalkozott az eseményre vonatkozó felkutatható források feldolgozására. Így természetesen át kellett kutatnia a bécsi császári levéltárt is, és hogy gyorsabban és sikeresebben végezhesse munkáját, fölkérte Kostrenčić Ivánt, hogy segédkezzék neki a horvát nyelvű okiratok áttanulmányozásában. Így akadt Kostrenčić egy füzetkére, melyben számos költemény volt részben magának Frangepán Ferencznek kezeírásával, részben más két kéztől írva. Az utóbbiak közül az egyik kézírás a többi horvát irattal összehasonlítva könnyen meg volt állapítható, t. i. Frangepán szolgájának, az olasz származású Románnak, az írása volt. További vizsgálat alapján kiderült, hogy az egész füzet Frangepán költeményeit tartalmazza és pedig részben olyanokat, melyeket Frangepán a szolgájával lemásoltatott és a másolatot átnézve kijavított, részben pedig olyanokat, melyek magának Frangepánnak kéziratában maradtak fenn.

Frangepán költeményeinek címeül sajátkezűleg ezt írta «*Gartlics za csasz kratiti*» (Kertecske időtöltés céljából). Költeményeit ki is akarta adni, ha ismét visszanyeri szabadságát és pedig *Ditelina* (luczerna) álnév alatt. Ezt a *Ditelina* álnevet írja a költeményei elé írt előszó alá is, melyben elmondja, hogy e kertecskében különféle költemények virágja található, ha valakinek jól esnék benne körülsétálni és tetszetős virágokat talál, csak szakítsa le magának, de ne tépje ki gyökerestől. Ha a virágok tökéletlenek volnának és nem virágoztak volna ki kellőképen, ne vegyük tőle rossz néven, mert az ő mesterisége nem a kertészkedés. Azonkívül a virág ültetéséhez megfelelő

idő és megelégedett szív kell. Ezt a kerteskét azonban borús napokban, szerencsétlen órákban, sajtó szívvel és szomorú gondolatok között ültette be. Azért a ki fényes eredménynyel szolgál Apollónak, mentse ki őt, sőt kéri, ha valami kellemetlent talál benne, törölje ki, a mi pedig kedvezőre hangolja, azt írja le magának. «Kívánom, hogy szolgáljon neked a szerencse, ne feledkezzél meg rólam. Szolgád, barátod: Ditelina».

Frangepán tudvalevőleg sohasem szabadult ki fogságából, és költeményei is a pöriratok közé keveredve csakis Kostrenčić fölfedezése után az ő kiadásában láttak napvilágot: *Vrtič. Pjesme Franje Krsta markeza Frankopana kneza tržackoga. Izdao Ivan Kostrenčić u Zagrebu 1871.* — Kostrenčić nem adta ki Frangepán összes költeményeit, csakis a nagyobb részüket, de ezekből is világosan látszik, hogy bizony nagyon is igaza van a szerzőnek, midőn az előszóban mentogeti magát, hogy az ő «mestersége nem a kertészkedés». Mint már Kostrenčić a kiadáshoz írt előszóban megjegyezte, az olaszos műveltségű¹⁾ Frangepán olasz mintákat követ és pedig — a mire az egyetemes irodalomtörténet tanúsága szerint igen sokszor van eset — a korabeli olasz eredetiek közül úgyszólván a leggyarlóbbakat utánozza. A pöriratok között meg volt a fő olasz forrás is, egy könyvecske *Di porti del Crescente*. Divisi in rime morali, devote, heroiche, amorose. In Brusella. Apresso Giov. Momortio MDCLVI. 4.-r. 187. l. A szerzője, *Academico Crescente*, nem más, mint II. Ferdinánd fia, Lipót Vilmos főherczeg. Az akkori kritika²⁾ a szerzőre való tekintetből kedvezően nyilatkozott a költeményekről, de manapság említésre sem tartják érdemeseknek. E könyvből Frangepán részben szószerint fordított (Izazivanje Kupida), részben utánzott, a legtöbb költeménye pedig az átvett eszmének szabadon való kifejezése.

Jagić Vatroslav a Vienac 1871. évfolyamában (20. számban) e költeményekről szólva Kostrenčić-csel szemben külső³⁾ és belső okból azt következteti, hogy Frangepán e költeményeit csakis szabadságának elvesztése után írta. Magukat a költeményeket illetőleg pedig

¹⁾ V. ö. erre vonatkozólag részletesebben «De Frangipanibus illyricis eorumque consanguineis commentarium auctore dynasta Camilo Trasmundo-Frangipane ex ducibus Mirabelli. Romæ 1871.» cz. munkát, melyet Rački kivonatokban ismertetett a Vienacban.

²⁾ Crescimbeni: *Comentari intorno alla istoria della volgar poesia*. Roma 1702. 4.-r. I. köt. 104—5. l.

³⁾ Romanov szolgának följegyzése; az egyik költeménynél «Dana 8. svibnja 1670», a másiknál «Na dan Sv. Catharinæ u novo mesto» — Sz. K. napján (Bécs)újhelyen.

Jagícnak az a véleménye, hogy igen gyengék, és jól jegyzi meg, hogy Frangepán nem született költőnek. Verselése nehézkes, főgondja, hogy szavakat találjon, melyek rímelnék. Egyáltalában költeményei egyenként és összesen azt bizonyítják, hogy Frangepánnak nem is volt helyes fogalma a verselésről és egyedüli érdemük nyelvi szempontból van. E véleményből csak az a rész szorul módosításra, hogy Frangepán e költeményeket *csakis* szabadságának elvesztése után írta. Az említett két külső érv legfőleg annyi bizonyít, hogy szabadságának elvesztése után is írt, sőt megengedem, hogy a nagyobb részt akkor írta, de hogy csakis szabadságának elvesztése után, talán valami lelki szükségének kielégítésére írta volna, ezt semmi sem bizonyítja, sőt határozottan valószínűtlenné teszi a költemények tartalma. A költemények ugyanis leginkább szerelmi és katonadalok, de egyáltalában semmi nyoma nincs bennük annak a küzdelemnek és nehézségeknek, melyek életében előfordultak, legkevésbé pedig azoknak a fogságban töltött méltatlan szenvedéseknek, melyeknek egyik vagy másik költeményben föltétlenül kifejezésre kellett volna jutniok, ha épen ezeknek hatása alatt lett volna költővé. De különösen ellentmond Jagić föltevésének az, hogy egyes a Kostrenčič kiadásába föl nem vett és csak kéziratban megőrzött költeményének («Poskočnice», de különösen «Zganke za vrime kratiti» címűekben) olyan ledér a hangja, hogy maga Frangepán sem akarta fölvenni a Vrtičbe. Ezekkel a költeményekkel ledérség szempontjából — azt lehetne mondani — még olasz eredetijeit is fölülmúlta Frangepán, és tiszta lélektani lehetetlenség, hogy a súlyos szenvedésekkel meglátogatott férfiú jóformán a halál küszöbén ilyen hangon adjon kifejezést érzelmeinek.

Kostrenčič az említett kiadásban megígérte, hogy később Frangepán többi költeményeit is ki fogja adni, de mindeddig ígéretét még nem váltotta be és így az ő kiadásában közölteken kívül Frangepán költeményeiből csak a Vienac 1871. évf. 3. és 17. füzeté közöl egy-néhányat.¹⁾

Hogy Frangepán irodalmi termékeinek ismertetése teljes legyen, fel kell még említenem, hogy írt részben versben, részben prózában aforizmákat («Sentencie vsakojačke»), egy befejezetlen cím nélküli vígjátékot (3 teljes és egy megkezdett felvonás) és prózában egy asketikus munkát («Po vzem szvitu naglassena precsudna i sztrasna trumbita szudnyega dneva» — Az utolsó ítéletkor az egész világon megszólaló nagyon csodálatos és rettenetes trombita).

Ezzel az utóbbi munkával úgy látszik a nővérenek akart ked-

¹⁾ Ugyanitt zenésítette meg Frangepánnak «Pozvanje na vojsku» cz. költeményét Zajc Iván, ugyanaz, ki a híres Zrinyi opera zenéjét szerzte.

veskedni, kiről jól tudta, hogy nemcsak szereti az efféle könyveket, hanem maga is pártolni és fejleszteni akarván a horvát irodalmat, ilyen irányú könyvet írt is. Még t. i. 1660-ban írta Ozaly várában és 1661-ben Velenczében nyomatta ki az akkori korban igen elterjedt imakönyvet: *Putni tovarus vnogimi, lipimi, nouimi i pobosnimi molituami*, 441 lap, 12.-r. Erről a könyvről és Zrinyiné Frangepán Katalinról tüzesebben szól Kukuljević Ivan Sakcinski a «Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII. vijeka s ove strane Velebita. U Zagrebu 1869.» művében, melyet nagyon is bő kivonatokban bemutat Margalits Ede «Horvát történelmi repertorium»-a lásd: I. 96—98. Igen érdekes a könyvhöz írt Előszó, melyet Margalits szószerinti fordításban közöl.¹⁾

Látjuk tehát, hogy a Zrinyi-Frangepán családnak nemcsak elmagyarosodott ága, Miklós, hanem a mindvégig erős horvát érzésű Péter, a sógora, Frangepán Ferencz, és felesége, Frangepán Katalin is megkísérelték, hogy az irodalmi téren is előmozdítsák hazájuk érdekeit. De hagyományos már e családban az irodalom pártolása. Tudvalevő dolog, hogy Zrinyinek, a hősnek, fia György Nedelićében nyomdát állított, a melyben a tulajdonképeni horvát, a kajkav-horvát irodalomnak legelső termékei nyomattak: Bučić protestáns szellemű vallási munkái és ugyanebből a nyomdából került ki 1574-ben Pergošić munkája, ki Werbőczy Tripartitumát Weres Balázsnak 1565-ben Debreczenben megjelent magyar fordítása alapján horvátra fordította. Azonkívül anyagilag is támogatta a korabeli írókat és messze elterjedt mint ilyennek a híre, úgy hogy pl. még a zárai születésű Karnarutić is hálából neki ajánlja művét. — Utódai nemcsak ilyen módon, hanem saját termékeik kiadásával is igyekeznek az irodalmat felvirágoztatni; Frangepán Katalin nyíltan meg is mondja, hogy a horvát könyveknek ritka volta indította irodalmi munkásságra.

Ha azonban eme irodalmi termékeknek költői értékét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az elért eredmény a tanusított jóakarattal nem áll egyenes arányban. A mi költőnknek, Miklósnak, munkásságáról, mint igazi művészi termékekről, e szempontból természetesen nem beszélünk, de úgy Péternek, mint a feleségének és sógorának költői alkotásai esztétikai szempontból véve teljesen értéktelenek, sőt Péternek és Frangepán Ferencznek költeményei világosan elárulják, hogy még helyes fogalmuk sem volt a költészetről, még kevésbbé születtek költőknek. — Önkénytelenül fölmerül tehát az emberben a kérdés, mi indíthatta tehát e hatalmas családnak tagjait irodalmi működésre, mert hogy valami költői ihlet, valami lelki szükség nem, az kétségtelenül bizonyos. Ha tekintetbe

¹⁾ Még részletesebben foglalkozik Margalits e tárggyal «Zrinyi Péter és Frangepán Katalin» Budapest 1898. cz. művében.

veszszük, hogy úgy Zrinyi Miklós, mint Péter, de különösen Frangepán előkelő olasz udvarokban nevelkedtek és ott látták, hogy ez udvari köröknek jellemző sajátága, hogy a költészetet és irodalmat nemcsak anyagilag pártolják, hanem minden lehető módon erkölcsi támogatásban is részesítik — az ember könnyen arra a gondolatra jut, hogy hazajöve erős hazaszeretetből hazájuk művelődését olyképen vélték előmozdíthatónak, hogy udvarukban, különösen Ozaly és Čakovac váraikban, mintegy irodalmi központot akartak létesíteni. Hogy azután honfitársaiknak jó példát adjanak, maguk sem áttallottak tollat fogni kezükbe, mire főúri társaiknak, Frangepánnál II. Ferdinánd fiának, Lipót Vilmos főhercegnek, példája is indíthatta.

(Budapest.)

HAJNAL MÁRTON.

MIRABILIA ROMÆ

et duo huius libri incunabula in bibliothecis Hungaricis asservata.

(EPhK. 1906_{338—355}.)

II.

Repertorium Bibliographicum *Hainii* quindecim Latinæ linguæ incunabula Mirabilium enumerat, quibus *Copinger* (Supplement to Hains Repertorium Bibliographicum) septem adiungit. Incunabula in bibliothecis Hungaricis asservata indice *Copingeri* memorantur.

Incunabula cuncta inter se maxima propinquitate coniunguntur. Sicut e primis et ultimis vocabulis et ex amplitudine concluditur, contextus incunabulorum maiores discrepantias non habent. Inscriptiones aliquantum varietatis ostendunt: incunabula enim *Mirabilia Romæ*, vel *Mirabilia urbis Romæ*, vel *Mirabilia Romæ urbis* inscribuntur. Nonnulla, æque ac incunabulum Musei, duplas inscriptiones habent, et quidem ita, ut fol. 1^a trium inscriptionum supra memoratarum una et icon xyliina impressæ sint, in fol. 1^b summo *Mirabilia urbis Romæ* aut *Mirabilia Romæ urbis*, infraque statim ipse contextus legantur.

Contextus aut simpliciter in vocabulum *Finis*, aut in *Ihesus, Deo gratias, laus Deo* et sic aliquo modo desinunt.

E duobus et viginti incunabulis tantum tria anno et tantum unum loco excussionis notata sunt. Illud, quod et locum et annum impressionis notos facit, *Hainii* repertorium memorat. Inscritbitur: *Mirabilia Romæ*. In fine: *Finis. Laus deo. MCCCCXXV. XII. April. Tarvisii*. Duo reliqua æque *Mirabilia Romanæ urbis* inscribuntur, quorum unum anno 1485., alterum anno 1492. impressum est.

Inscriptio horum duorum communis ab inscriptione tradita differt, quare iure hæc ceteris posterius exstitisse dicere possumus. Veri simile est incunabulum primo loco nominatum quoque recentius esse

iis, quæ nec anno neque loco impressionis notata sunt. *Incunabula igitur Mirabilium veri similiter ante annum 1475. e prelo exierunt.*¹⁾

Quod ad incunabulorum propinquitatem attinet, hanc, cum non in manibus nostris sint cuncta, tantum veri similem putare possumus. Incunabula verum duo in bibliothecis Hungaricis asservata ex eadem officina typographica exiisse unumque ab altero fere immutato contextu expressum esse sine dubitatione enunciare possumus. Supra vidimus formam amborum plane unam esse et discrepantiam totam in eo constitui posse, quod incunabulum Musei prima pagina plures, quam Academiæ præberet.

Argumenta amborum eandem convenientiam ostendunt. Amborum enim paragraphorum ordo hic est: 1. *Murus.* 2. *De portis infra urbem.* 3. *De portis Transtyberim.* 4. *De montibus infra urbem.* 5. *De pontibus urbis.* 6. *Palatia imperatorum sunt hec.* 7. *De arcubus triumphalibus.* 8. *De arcubus non triumphalibus.* 9. *De thermis.* 10. *De theatris.* 11. *De Angulea sancti Petri.* 12. *De cimiteriis.* 13. *Loca, ubi sancti passi sunt.* 14. *De templis.* 15. *De Capitolio.* 16. *De equis marmoreis.* 17. *De rustico sedente super equum.* 18. *De Coliseo.* 19. *De sancta Maria rotunda.* 20. *De Octaviano imperatore.*

Quarum paragraphorum neque dispositione, neque magnitudine inter se differunt incunabula. Quæ tamen dissensio contextuum inveniri potest, omissis scripturæ discrepantiis, sequentibus complectimur:

	<i>Incunabulum Musei</i>	<i>Incunabulum Academiae</i>
Pag. 1. lin. 7.	XX miliaria	XX millia
p. 4. l. 9.	fecit ei secundum quod	fecit ei secundum ut
p. 5. l. 13.	intra scriptura	intra scripturam
p. 5. l. 24.	abscondebantur	se abscondebant
p. 6. l. 5.	et est ibi	et ibi est
p. 6. l. 9.	corda	cloaca
p. 9. l. 24.	et quod equum ereum, staturam meam	equum fereum et statuam meam
p. 10. l. 23.	stature	statue
p. 10. l. 24.	staturam	statuam
p. 11. l. 4.	staturam	statuam
p. 11. l. 13.	dominus Phebus deus Solis	Phebus deus Solis
p. 12. l. 13.	hebdomoda	hebdomada
p. 12. l. 14.	sacerdotibus	senatoribus
p. 13. l. 6.	civitates	senatores
p. 13. l. 12.	staturam	statuam
p. 14. l. 13.	Postquam dixisset hoc	Cum hoc dixisset
p. 14. l. 16.	quod	ita ut
p. 14. l. 17.	audivit	audivitque

Si has discrepantias investigamus, videmus vix eiusmodi reperiri posse, quæ alicuius ponderis sit. Aut utraque, aut neutra, aut postremo

¹⁾ Hanc rem testari videtur id quoque, quod frequentia e quarto sæculi XV. quadrante incunabula libri cuiusdam, qui simili modo *Mirabilia vel potius historia et descriptio urbis Romæ* inscribitur, supersunt, quæ fere omnia anno 1489. impressa sunt. Non est dubium, quin vera Mirabilia inscriptionem libri huius effecerint, cum iam inscriptio *Mirabilia urbis Romæ* libris impressis convaluisse.

Academiæ incunabuli lectio est recta. Sed omnes loci, quibus Academiæ incunabulum rectas lectiones præbet, non sunt eiusmodi, ut illæ lectiones effectui codicis illius, e quo incunabuli editor hauserit, tribuantur necesse sit. Sic, ut exempla afferamus, *cloaca pro corda, statura pro statua, hebdomada pro hebdomoda, intrā scripturam pro intra scriptura* etc. sine dubio emendationes sunt, sed unaquæque ex inspectione, quæ semper, cum liber quilibet iterum imprimatur, fieri solet, oriri poterant.

Incunabulum Musei contra quattuor eiusmodi varias lectiones ostendit, e quibus iure concludamus hoc fuisse exemplum primum, de quo incunabulum Academiæ imprimeretur. Hæ sunt: *milliaria* pro *millia*, *abscondebantur* pro *se abscondebant*, *et est ibi* pro *et ibi est*, postremo *dominus Phebus deus Solis* pro *Phebus deus Solis*.

Milliaria non e *millia* orta est, cum in contextu nihil ad hanc duxerit redactorem. Incunabulum Musei a codice, qui fontem ei Mirabilium præbuisset, rectam lectionem *milliaria* traditam accepit, quæ deinde in incunabulo Academiæ in pravam lectionem *millia* corrupta est. *Milliaria* occurrit in cunctis codicibus.

Abscondebantur atque *et est ibi* atque *et ibi est* æquales sunt, sed in codicibus primæ reperiuntur, itaque iterum Musei incunabulum rectam lectionem præbet.

Dominus ante *Phebus* tantum in uno codice occurrit, sed in ipso illo, qui, ut videbimus, maximam cum incunabulis coniunctionem ostendit — vocabulum vero omni modo supervacaneum est. Musei incunabulum codice traditum servavit vocabulum *dominus*, quod deinde Academiæ incunabuli redactor, qui ipsum codicem iam non vidisset, tamquam supervacaneum omisit.

E quibus illustrissime apparet *duo incunabula in bibliothecis Hungaricis asservata arte coniuncta, incunabulumque Academiæ ex incunabulo Musei tantopere mutatum, quantum libri omnes iterum typis exscripti mutari solerent, expressum esse*.

Incunabula igitur in bibliothecis Hungaricis asservata, quando cum codicibus conferimus, quasi unum spectare et littera communi *H* notare possumus.

Si, quomodo *H* cum codicibus coniunctum sit, investigamus, nullum codicum adhuc notorum invenimus, cum quo vel tantum congruat, ut de illo exscriptum esse *H* arbitremur, alia ex parte vero propinquitas codicibus, nonnullis etiam maxima constitui potest.

H, sicut e serie paragraphorum supra descripta apparet, notas recensionis secundæ habet. In ordine paragraphorum caput *de pontibus* antevenit paragraphos ad Christianam topographiam spectantes, fabellæ partibus e descriptione sumptis postpositæ sunt, fini paragraphi *de locis sanctorum passionum* applicata est *Vaticani* et *pineæ aerææ* memoratio, æque ac in *Montf.* Continet etiam partes *portarum in porticu s. Petri*, nec non *arcuum non triumphalium*. Quibus omnibus spectatis propinquum est *Montf.*

Propius verum est codici *B*, qui simili modo *de Colosseo* tractaverit. Codices recensionis secundæ, quod dolendum est, non sunt integre excussæ, qua de causa tantum variis lectionibus in diversas editiones assumptis pervestigatis quærendum nobis sit, quibus *H* cum *B* et deinde cum ceteris codicibus congruat; convenientias *Montf.* et *H* aliquanto certius complecti possumus.

Solo cum *Montf.* convenit *H* his:

Pag. 2. ll. 18—19. Pons Adriani vel Judeorum. *Fabiani* iuxta prefatum pontem. *H.* pons Adrianus, qui dicitur Judæorum . . . pons *Fabiani* iuxta ipsum. *Montf.* (Ceteri *Fabricius* aut *Fabricii* præbent.)

P. 3. ll. 7—8. Palatium Traiani: ubi est columna XX *passuum*. *Montf.* *H.* palatium Traianum ubi est columna sua alta XX *passuum*. *Montf.* (*passus* — ceteri).

P. 5. ll. 9 et sequ. sic ipso mortuo omnia corpora mortuorum sibi subiacerent. Ubi in giro mali scriptum est. *H.* — ita et eo mortuo omnia alia defunctorum corpora subicerentur. superius vero in gyro mali aurei scriptum est. *Montf.* (ita eo mortuo usque in finem seculi subicietur. cuius memoria inferius ornata fuit tabulis ereis et deauratis litteris latinis decenter depicta; superius vero ad malum, ubi requiescit, auro et pretiosis lapidibus decoratur, ubi scriptum erat — ceteri). Nunc veniunt in *H* versus, qui etiam in recensione prima inveniuntur, deinde ii, qui notis recensionis secundæ adnumerantur.

P. 7. l. 12. usque ad Kal. Ianuarii. *H* et *Montf.* (in Kal. Ianuarii — ceteri).

Verumtamen *H* etiam partibus minoribus neglectis, maiores cum *Montf.* discrepantias habet. Deest *H* descriptio tota, tantum eæ partes servatæ sunt, quæ in *Montf.* bis occurrunt. Desunt *H*, insunt *Montf.* paragraphi de columna Antonini et Traiani æque ac de nominibus iudicum. Pars de agulia sancti Petri (pro agulia *H* angulea dicit sensu vocabuli non intellecto) discissa est in *H* a paragrapho Vaticanani et præ paragrapho de cimiteriis posita paragraphus sui iuris facta est. *Hac re H* cum cunctis codicibus discrepat. Deest *Montf.* inest *H* præter Colossei paragraphum etiam fabella de visione Octaviani. Deest *H* *Montf.* et toti recensionis secundæ fabella Quare Octavianus vocatus sit Augustus et quare dicatur ecclesia s. Petri ad Vincula.

Discrepat *H* cum *Montf.* paragraphis de arcubus non triumphalibus et de equis marmoreis quoque, quas *H* valde decurtatas præbuerit. Brevior facta est etiam paragraphus de cimiteriis, cum *H* per pauca cimiteria enumeraret.

Quæ paragraphi contractæ, deinde pars de Agulia s. Petri a Vaticano discissa seiungunt incunabula non solum a *Montf.* et *B*, immo etiam ab omnibus adhuc repertis codicibus.

Non est dubium, quin *H* cum *Montf.* propinquitatem quadam coniunctum sit, verum auctorem incunabuli *Montf.* esse nullo modo putari potest. Neque convenientias supra enumeratas pro certo inter hos contextus solos inveniri dicere possumus. Plane incerta est convenientia, quam ad p. 5. ll. 9 et sequ. protulimus; illi enim versus ipso eo loco contextus leguntur, qui e Partheyi communicatis *B* deest. Veri simile est simili modo illæ partes in *B* quoque inveniri.

Propius est *H* codici *B* et quidem eo, quod in hoc quoque caput Colossei invenitur. Partibus minoribus spectatis vix eiusmodi convenientiam reperire quimus, quæ tantummodo harum duarum propria sit. Fortasse talem spectare possumus, quod fabella una tantum in *B* præter *H* inscripta sit *De equis marmoreis*.

Iam e his apparet fontem *H* primum in recensione secunda quærendum esse, sed illud quoque, quod *B*, qui propior, quam *Montf.*, *H* staret, auctor esse non potuit. Evolutionem longiorem

contextui Mirabilium erat transeundum, ut ad statum in *H* positum perveniret.

Antior coniunctio incunabuli cum ceteris codicibus secundæ recensionis, quam cum superioribus, vix constitui potest. In loco *G* secundariam recensionis novæ recensionem ostendere iam diximus; sed huic progressioni *H* non interfuit. Duo illi loci congruentes, qui tamen inter *G* et *H* inveniuntur, nullo modo tales sunt, qui propinquitatem horum demonstrent. Ut enim p. 6. l. 17. *H* æque ac *G* *Flammeus* pro *Flamineus* diceret, tantum casu evenit. *H* facile nomen *Flamineus* in fonte repertum *Flammeus* legit, æque ac *G* in suo fonte inventum. E Partheyi editione apparet fabellæ *de visione Octaviani* tantum in *G* *Christum venturum* interpolata esse, quæ etiam in *H* legerentur. Quod autem non est veri simile. Sed, si res vere ita se haberet, tamen hoc propinquitatem non demonstraret, cum *G* et *H* reliquis partibus valde procul inter se essent.

F, ut memoravimus, non iustum contextum continet. In loco diximus auctorem codici *F* codicem *B* fuisse. Veruntamen occurrunt nonnulli loci in *H* et *F* congruentes, qui neque cum *B*, neque cum ceteris codicibus communes sunt. Liber primo *F* codicum *Mirabilia Romæ* inscribitur, nec non solo omnium adhuc repertorum. Sic *H* æque ac cetera incunabula librum inscribunt.

Reliqui plus minusve congruentes loci sunt, qui sequuntur: p. 2. l. 7. Ianitarius *H*, ianvarius *F* (Iannarus *B* iannarus *Montf.*); ibid. l. 14. vinalis *H*, vinealis *F* (vimenalis *G* vimalis *ceteri*); p. 10. l. 9. cucumagia *H*, cocovagia *F* (coconagia *G* coconagio *B* cocobaia *Gr* cocovala *R*); p. 10. ll. 12.—13. Rustice non tangas regem, quia si tetigeris suspenderis. *H*, cave te rustice ante regem, quia faciemus te suspendi, si tetigeris. *F* (ut ipse auferret *vel* auferat *vel* tolleretur se de via ante regem *vel* regis — *ceteri*); ibid. ll. 13.—16. spretis eorum minis per fortitudinem regem parve persone cito arripuit et eum sublevans posuit coram se super equum. *H*, invexit se regi, qui erat parvissime persone, et pro fortitudine sua illis omnibus spretis vi arripuit regem. *F* (qui erat parvissime persone — *omittunt ceteri*).

F Mirabilium tantum circiter dimidiam partem continet, etiam duæ illæ paragraphi, quas *H* ultimas habet (De sancta Maria rotunda, De Octaviano imperatore), desunt. Hanc rem cum convenientiis supra memoratis comparantes *F* codicem non ab ipso *B*, verum a quodam adhuc ignoto codice, cuius contextus iam formæ Mirabilium in *H* impressæ appropinquavisset, exscriptum esse censemus.

Quæ coniunctio incunabuli cum *cod. Monac. 516*. sit, cum de hoc pæne nihil compertum habeamus, constitui non potest.

Cum cohærentiam codicum statueremus, prætermisimus, ut de codice *D* certam sententiam ferremus, et satis erat nobis, quod coniunctionem huius cum *Martini* chronicis manifestum fecimus. Si nunc varias lectiones codicis *D* a Partheyo memoratas perpaucas cum *H* conferimus, hæc discimus:

P. 1. l. 12. Metioni *H* Metroni *D* (Metronii *Gr* *Martinus*, Mitroui *A* Micrana *G* Microni *R* . . .), p. 11. l. 15. palmam *H* pallam *D* (pilam *BF* palmam *S*; de lectione verum codicis *S* varia infra tractabitur).

Harum una iam effectum Martini in utrumque demonstrare videtur, altera spectata *pallam* propius *palmam* stat, quam *pilam* *BF*.

Notabilior verum est convenientia, quæ sequitur, quæ. etsi hoc loco contextus *H* plane corruptus sit, clara videtur.

H paragraphum *Colossei* hac sententia nusquam inventa ad finem perducit:

Palatium prefatum erat templum Turbi, per quod intrabant: et prefata simulatio in querimonia fundebat tempore Consultuum et Senatorum orationes.

Hæc omni recto sensu carent. Paragraphus huic succedens de *Pantheo* tractat, quæ in omnibus codicibus cum vocabulis *Tempore consultum et senatorum* incipit. Hæc desunt initio paragraphi in *H* inventæ; certo hinc fini paragraphi de *Coliseo* applicata sunt in vocabula *tempore consultuum et senatorum* corrupta.

Quibus hinc sublati, quæ supersunt, conferamus cum paragraphi in *D* reperti ultimis verbis, quæ nullo codice servata sunt:

«Ante vero Coliseum fuit templum, in quo fiebant cerimonie predicto simulacro.»

Præcipue in sententiæ huius altera parte unumquodque verbum contextus *H* corrupti in *D* rectum reperimus. Ecce: prefata *H* — predicto *D*, simulatio *H* — simulacro *D*, querimonia *H* — cerimonie *D*, fundebat *H* — fiebant *D*.

Evidens est ex his coniunctio codicis *D* cum *H* proxima. Cum autem codicis *D* propinquitatem *Martini* chronicis in superiore commentationis nostræ parte argumentis confirmaverimus, ut coniunctionem *D* et *II* planius accuratiusque demonstramus, prius coherentia *Martini* cum *H* pervestiganda est nobis; sed hoc quoque prius contextus *Martini* chronicorum conferendus est cum codicibus *Mirabilium*, ut locus eorum in genealogia codicum definiatur.

Martinus Oppaviensis (Polonus) chronica sua primum anno 1268. edidit. Editioni secundæ exordium præposuit, quo originem et descriptionem urbis Romæ tractat. E codicibus noti sunt duo Lipsienses, complures Monacenses, quibus autem, ut Reber, qui hos cognovit, communicat, pars topographica non continetur.¹⁾ Inest topographia cod. *Regin.* 614. a Partheyo descripto, qui continet opuscula, quæ sequuntur: 1. cod. chart. *Sequuntur nomina beneficiorum Lemonicensis diocesis*; folia 13. 2. librum impr. *Apologia Madricinae conventionis . . . dissuasoria*. Parisiis 1526. 4°. folia 7. 3. cod. chart. *Vates prophetico cecinit spiritu*. cet. fol. 23—41. 4. cod. membr. *Chronicon Martini Poloni*. sæc. XIV.²⁾

Partheyus ad contextum *Mirabilium* rectum reconstruendum nihil a chronicis *Martini* petit, verum iis, quibus hæc curæ sunt, editionem *Adverpiensem* (a. 1574.) appellat, quæ topographiam Romæ pp. 41. et sequ. habet. Hæc editio erat usui *Jordano* quoque, qui de inhabilitate editionis queritur.³⁾

Jordanus coniunctione *Mirabilium* et chronicorum *Martini* statuta hæc concludit:

¹⁾ Jord. II. p. 387. — Weiland (Monum. Germ. Hist. pp. 384—390.) 14 codices, quibus in editione usus est, enumerat.

²⁾ Parthey. *Mirabilia Romæ*. p. XV.

³⁾ Weiland has editiones cognovit: Basileæ 1559, Antverpiæ. 1574, Colonie Agrippinæ 1616, Pragæ 1859. (Monum. Germ. Hist. pp. 390—397.)

In chronicis Martini historiæ Italiæ priscæ fabulosæ succedit descriptio Urbis inde a muro, turribus circuituque. *Haec e Gr sunt desumpta.* A *Gr* dissidens Martinus fabellam *de equo Constantini* paragrapho *de palatiis*, fabellamque *de caballis marmoreis* descriptioni inserit. Totæ desunt fabellæ *Quare Octavianus vocatus sit* ... (æque ac *Gr*) et *de visione Octaviani*.

Partem de muro sequuntur paragraphi *de portis principalibus* et *de palatiis*. Conveniunt cum *Gr* contextu. *Palatio Constantini* applicata est fabella *de equo Constantini*, *palatioque Catilinae* historia Curtii, deinde *loco inferno* interposita sequitur enumeratio *thermarum* (secundum *Gr* contextum: *Lucinianæ* = *Licinianæ*, æque ac in *Gr*). Postea venit pars *de templis idolorum*, hæc est descriptio inde a *Capitolio* usque ad finem (*Mirabilium* capita 23.—30.). Prætermisissis interpolatisque rebus spectatis *chronica Martini tantopere cum Gr conveniunt, ut haustus e Gr dubiosus existimari non possit.*¹⁾

Quæ verum explicatio Jordani, si rem accuratius investigamus, tota nullo modo stare potest.

Anno Jordani editioni succedente, 1872., in lucem prodiit: *Monumenta Germaniæ Historica, scriptorum tomus XII.* (curante Georgio Henrico Pertz), cuius pp. 376—475. *Martini Oppaviensis Chronicon Pontificum et Imperatorum* editum est. Edidit præfationemque scripsit Ludewicus Weiland, qui in præfatione historiam, codices editionesque Martini persequitur.

Weiland pervestigantium observantiam provocat, quod Martinus non solum exordium topographicum e *Mirabilibus* desumpserit, sed etiam in interioribus chronicorum partibus tres a *Mirabilibus* petitæ fabellæ inveniantur. Hæ sunt, quæ sequuntur:

1. sub *Bonif. IV. pontif.* (*Monum. Germ. Hist.* p. 422.) enarratur fabellæ de *Pantheo* illa pars, qua, quomodo pontifex Bonifacius Pantheon templum Christianum dedicaverit, describitur. *Quæ fabellæ pars Gr. tota deest; hinc igitur Martinus desumere nequivit.*

2. sub *Octav. Aug.* (*Monum. Germ. Hist.* p. 444.) enarratur fabella *de visione Octaviani* *Mirabilium*, non *Gr* contextum secuta. Quam rem testatur, quod partes illæ, quæ *Gr* desunt et in *Mirabilibus* reperiuntur, etiam apud *Martinum* inveniuntur. Ecce:

Si hoc non esset, non omnia tibi succederent prospere. *Martinus.*

Si hoc non esset, non tibi omnia subirent prospera. *Mirabilia* (Jord.). *Gr* deest.

Hec visio fuit in camera Octaviani imperatoris ubi nunc est ecclesia sanctæ Mariæ in Capitolio, ubi nunc fratres sunt Minores. Ideo dicta est sancte Marie ara celi. *Martinus.* Fere isdem verbis etiam *Mirabilia.*

Gr contra fabellam sic ad finem perducit: «Alia vero die, cum populus dominum illum vocare decrevisset, statim manu et vultu repressit. Nec etiam a filiis suis dominum se appellari permisit, dicens:

Cum sis (*recte* sim) mortalis, dominum me dicere nolo.» (*Ozanim.* p. 166.)

Tantum in *Gr* insunt hæc quoque: «Vocemque de celo audivit

¹⁾ Jord. II. pp. 387—389.

dicentem: Hec virgo conceptura est Salvatorem mundi.» Nec apud *Martinum*, nec in *Mirabilibus* leguntur.

3. Sub *Domit. imper.* (Monum. Germ. Hist. p. 445.) chronicis inserta est fabella de *Pantheo*, verum valde contracta, quæ neque cum *Mirabilibus*, neque cum *Gr* convenit. Hoc loco commemoramus etiam fabellam de *caballis marmoreis* abbreviatam a Martino in topographico exordio enarratam esse.

Ex his iam videre possumus sententiam Jordani, qui *Martinum* plane *Graphiam* secutum esse dicat, approbandam non esse. Eadem comperimus, si topographiam spectamus. Quæ sequentes paragraphos continet:

1. *De modo constructionis urbis Romae.* Cuius fini applicatæ sunt partes de *turribus* et de *circuitu* muri.

2. *De portis.*

3. *De palatiis.* Hic etiam fabella de *equo Constantini* enarratur et *thermæ* enumerantur.

4. *De templis.* Hic leguntur fabella de *caballis marmoreis*, *loci sanctorum passionum*, postremo hic inveniuntur partes e descriptione *Mirabilium* desumptæ.

Martinum e *Gr* quoque hausisse confitendum est nobis. Sic paragraphus prima de *modo constructionis urbis Romæ* pæne ad verbum e *Gr* est exscripta. Caput *palatiorum* quoque in universum cum *Gr* congruit, quamquam huic *Martinus* iam partes nonnullas inserit, quæ *Gr* desunt. Enumeratio *thermarum* simili modo *Graphiam* sequitur. Initium paragraphi *portarum* propinquum est *Gr*.

In capite *palatiorum* *Martinum* e *Gr* hausisse hæc demonstrant:

Martinus (Monum. Germ. Hist. p. 401. ll. 31. et sequ.):

«Mutatorium Cæsaris. Ibi fuit candelabrum factum de lapide albiston, qui semel accensus et sub divo positus nulla arte extinguatur. Qui locus ideo dictus est albiston, quia ibi fiebant albe stole imperatorum.»

Gr (Ozanam. p. 167.):

«Mutatorium Cæsaris. Ibi fuit candelabrum factum de lapide albeston, qui semel accensus et sub divo positus, nunquam aliqua ratione exstinguebatur. Ibi etiam ymago domini post altare divinitus depicta, iuxta eam figuram, qua dominus fuit in carne. Qui locus ideo dicitur Albesta, quia ibi fiebant albe stole imperatorum.»

Quæ pars est una ex iis, quæ *Gr* et *Mirabilia* seiungant, itaque *Martinus* tantum e *Gr* desumere poterat.

Dum illa *Martinus* e *Gr* desumpsit, omisit hæc, quæ in *Mirabilibus* leguntur:

«ibi fuere thermæ Severiane et Commodiane. ubi est s. Saba, fuit area Apollinis et Splenis.» (Jord. p. 638.)

Quamquam verum his locis *Martinus* cum *Gr* convenit, tamen nonnunquam non solum effectus *Gr* manifestus fieri nequit, immo vero pro certo *Martinum* *Mirabilia* secutum esse enunciandum est. Sic in ipso topographiæ initio:

Gr

Habet autem turres 362, castella 48, arcus principales 7, propugnacula 1894, portas 36, posterulas 5, in circuitu miliaria 42.

Martinus

Habet autem turres 360,

in circuitu vero eius sunt 22 miliaria præter Transtyberim et civitatem Leoninam, cum quibus dicitur habere 42 miliaria.

Initium paragraphi *de portis*, ut supra memoravimus; congruit cum *Gr*, mox autem magnæ discrepantiæ spectantur:

Gr

porta Metronii.
 naria Lateranensis. porta Asi-
 vicana, que maior dicitur. porta La-
 Taurina vel tiburtina, que dicitur
 s. Laurentii. porta Montana.
 porta Salaria. porta Pinciana.
 porta Flamminea.
 porta Collina ad
 templum Adriani.
 Transtiberine porte sunt tres: sep-
 tem Naydes iuncte Jano, porta Aure-
 lia, vel aurea, porta Portuensis.

Martinus

Item porta Metronii, ubi rivus
 influit civitatem. Item porta Asy-
 naria Lateranensis. Item porta La-
 vicana, que maior dicitur, que est
 circa sanctam Crucem. Item porta
 Taurina vel Tyburtina, que dicitur
 s. Laurentii. Item porta Numentana,
 que vadit ad sanctam Agnetem. Item
 porta Salaria, que vadit versus sanc-
 tam Sabinam. Item porta Pinciana,
 que est circa Felicis in Pincis. Item
 porta Flamminea, que est circa ec-
 clesiam sancte Marie de populo et
 per eam itur ad pontem Milvum.
 Item porta Collina, que est circa
 templum Adriani circa pontem s.
 Petri. Trans Tiberim sunt porte tres

et civitate Leonina tres.

Si additamenta Martini, quæ huic paragrapho additæ sunt, per-
 vestigamus, videmus has *cum recensione Mirabilium secunda* com-
 munes esse. Hac enim primum civitas Leonina, huiusque portæ me-
 morantur, deinde hæc topographice definit, ubi portæ urbis Romæ
 fuerint.

Fatendum est, sicut iam demonstravimus, *Gr* quoque in Mar-
 tinum effectum habuisse, sed præter hanc in fabellis Martinum e *Mi-
 rabiliū prima recensione*, locisque paulo ante memoratis e *secunda
 Mirabiliū recensione* hausisse. Iure igitur topographiam Martini eam
 spectare possumus, quæ semina *tertiæ Mirabiliū recensione primariæ*
 habeat. Non plus minus accuratam exscriptionem hic videmus, verum
 elaborationem sui iuris, quæ codicibus diversis *Mirabiliū* et *Gr* una
 spectatis et collatis exstiterit.

Hic statim quærat quispiam, Martino hæc libera elaboratio tri-
 buenda, an Martinum iam e sic transformato codice quodam simpli-
 citer topographiam hanc desumpsisse putandum sit.

Sententia prima veri similior est. Chronica Martini adeo per-
 vulgata erant, ut librariis *Mirabiliū* facillime præsto esse potuerint,
 ut iam codicem *D* spectantes vidimus et alios quoque codices per-
 vestigantes videre possumus. Velut *G* quoque uno loco Martinum

auctorem nominat. Paragrapho enim *de theatris G* post *theatrum Flamineum* interponit: «nota sicut legitur in cronicis martini tempore augusti cesaris fuerunt rome nonagies 30 000. 28. milia civium.»¹⁾ Sane in Martini chronicis hæc leguntur: «Tempore Augusti computata sunt civium Romanorum nonagies 300 milia et 80 milia.» (Monum. Germ. Hist. p. 444.)

Fragmentarii Mirabilium codices quoque a Martino petiti sunt. Sic *cod. Ottobon. 2257.* præbet caput Martini primum, quod cum *Postquam filii Noe edificaverunt turrem confusionis* incipit, deinde capita *de portis* et *de palatiis* tractantia, denique illa, quæ apud Martinum perfecta invenerit. Putari potest etiam *cod. Regin. 520.* e Martini chronicis exscriptum esse, qui *Hec sunt mirabilia urbis rome* inscriptis aliquot Mirabilium paragraphos contineret.

Sed maximo modo Martini effectum videbimus, si paragraphum *de portis* cum eodem modo inscripta *H* contulerimus. *H* enim locos portarum singularum dicit, quod etiam codicibus secundæ Mirabilium recensionis partim deest. Hæ *H* definitiones non solum re, verum etiam pæne ad verbum cum Martini definitionibus congruunt. Gravissime hanc rem testamur, si contextus utriusque integros inter se componimus:

Martinus

Portæ principales (*sic Gr inclytæ ceteri*) **sunt hee: Porta Capena**, quæ vocatur **s. Pauli iuxta sepulcrum Remi**. Item **porta Apia**, quæ ducit ad **Domine quo vadis?** et ad **catacumbas**. (— ubi est ecclesia, quæ dicitur Domine quo vadis, ubi apparent vestigia Jesu Christi — *ceteri*.) **Item porta Latina iuxta quam s. Johannes in oleo coctus fuit**. (— iuxta quam s. Johannes apostolus in ferventis olei dolium missus est *Gr* — quia inde intrabant Latini et Apuli, ibi est dolium, in quo beatus Johannes evangelista missus fuit. *Parth.*) **Item porta Asynaria Lateranensis**. (*sic cuncti*.) **Item porta Metronii**, ubi rivus influit civitatem. (*Locum portæ non dicunt ceteri*.) **Item porta Lavicana**, quæ maior dicitur, quæ est circa sanctam Crucem. (*Locum portæ non dicunt ceteri*.) **Item porta Taurina vel Tyburtina**, quæ dicitur **s. Laurentii**. (Porta Taurina, quæ dicitur s. Laurentii, vel Tyburtina *ceteri*.) **Item porta Numentana**, quæ vadit ad sanc-

H

Porte inclite sunt he. Porta capena, quæ dicitur s. Pauli.

Porta apia, quæ ducit ad Domine quo vadis.

Porta latina, ubi s. Joannes fuit missus in oleo.

Porta Asinaria in Laterano.

Porta Metioni, ubi rivulus influit urbem.

Porta Lavicana, quæ maior est, quæ est iuxta sanctam Crucem in Jerusalem.

Porta taurina vel tiburtina, quæ s. Laurentii dicitur.

Porta nummentana, quæ vadit ad sanctam

¹⁾ Parthey. Mirabilia Romæ, p. 9.

tam Agnetem. (— que vadit ad Namentanam civitatem. *Parth.*) **Item porta Salaria, que vadit versus sanctam Sabinam.** (*Locum portae non dicunt ceteri.*) **Item porta Pinciana, que est circa Felicis in Pincis.** (— quia ibi adhuc est palatium Pincii regis *ceteri.*) **Item porta Flamminea, que est circa ecclesiam sancte Marie de populo et per eam itur ad pontem Milvum.** (— que dicitur sancti Valentini. *Parth.*) **Item porta Colina, que est circa templum Adriani circa pontem sancti Petri.** (*Collina ad templum Adriani Gr colina AG collicina D castellum Adriani praeter Gr omnes.*)

Agnetem virginem.

Porta salaria, que vadit versus sanctam Sabinam.

Porta pinciana, que est circa ecclesiam sancti Felicis

Porta flaminea, que est circa ecclesiam sancte Marie de Populo.

Porta colina, que est contra templum Ariani supra pontem.

Quæ contextuum collatio tam evidenter definitiones *H* e Martino exscriptas esse demonstrat, ut dubiosum hoc fieri non possit. Sed alio loco quoque Martini effectum in *H* animadvertimus. In *H* enim p. 1. ll. 5.—7. hæc leguntur: *In circuitu vero sunt XXII exceptis Transtiberim et civitate Leonina et Porticu sancti Petri, ubi sunt XX miliaria.* Partis mœnium trans Tiberim magnitudinem nusquam in codicibus invenimus. *XX miliaria* igitur nullo modo exsistere potuit, nisi ita, ut, cum recensor apud Martinum totius muri circuitum *42 miliariorum*, in codicibus autem partis citra Tiberim sitæ magnitudinem *XXII miliariorum* esse legisset, duobus his numeris coniectis circuitum partis trans Tiberim *XX miliariorum* esse scripsisset.

Facile intellectu est *H* non ipsis Martini chronicis usum esse, cum hæc duo magno inter se intervallo seiungerentur, et cum præter maximas convenientias tamen discrepantiæ quoque invenirentur, e quibus stationem quandam mediam fuisse concluderetur. Præterea *H* descriptione excepta iusta Mirabilia continet, æque ac recensio secunda, Martinus autem descriptionem præbet, et e superioribus partibus nonnullas omittit.

II igitur tertia recensio primaria antevenerit necesse est, cuius forma in H expressa spectaretur. Quæ nunc huius tertiæ primariæ recensionis notæ sunt?

Evasit hæc recensio codice quodam secundæ recensionis et topographia apud Martinum reperta collatis et una usurpatis. Ordo paragraphorum idem est ac in recensione secunda, hoc est. paragraphi ad Christianam topographiam spectantes paragraphis antiquorum monumentorum (1.—12.) postpositæ sunt, post quas veniunt partes e descriptione desumptæ illæ, quæ recensione secunda repetuntur, postremo fabellæ, quarum tertium locum paragraphus *de Coliseo* obtinet. Hæc recensio æque ac secunda capiti *de locis sanctorum passionum* applicat partes *de Vaticano* et *de pinea aerea*; e quibus autem eripit partem *de agulia sancti Petri*, quam quasi paragraphum sui iuris præ cimiteriis ponit. In paragrapho prima commemorat æque ac secunda recensio *porticum s. Petri*, cuius portas in paragrapho *De portis Trans-*

tyberim enumerat. In prima Mirabilium parte loca monumentorum enumeratorum accuratius ut dicat, quam recensio secunda, operam dat. Præter descriptionem omittit paragraphum *de columna Antonini et Traiani*, item fabellam *Quare Octavianus vocatus sit . . .*, quæ ceterum toti secundæ recensionis quoque deest.

Tertiæ recensionis est laborare, ut brevis sit. Fabellas cunctas, præcipue *de equis marmoreis* tractantem, valde decurtatas enarrat. Fabella *de arcubus non triumphalibus* quoque multo brevior in *H* est, quam in *Montf.* et in *B*, qui soli hanc continent. In ceteris paragraphis quoque numero pauciora monumenta enumerat, quam recensio secunda. Compertum hoc habemus e paragraphis *de pontibus*, *de palatiis*, *de thermis*, *de templis*, *de Capitolio*, *de locis sanctorum passionum* et præsertim *de cimiteriis* tractantibus, qua ultima tantum perpauca cimiteria enumerantur, post quæ paragraphus his verbis finitur: «et alia quamplura cimiteria, quæ in multis locis descendebantur (*recte* distendebantur) per tria miliaria, ubi sancti abscondebantur.» Finis paragraphi, qui sine dubio fons verborum ultimarum *H* fuit, hic est: «Ista cimiteria erant subterranea, quæ quandoque distendebantur etc.» Hic recensorem movit, ut paragraphum tantopere abbreviaret.

His notas tertiæ recensionis complectimur. In dubium vocari non potest, quin hæc omnia iustam nostram sententiam reddant, qui hic recensionem novam videamus, etsi hæc recensionis secundæ proxima sit.

Valde explicationes nostras confirmaret, si quidam Mirabilium codex cuiusmodi repertus esset, qui his notis, quos in *H* vidimus, notatus esset. Verum huiusmodi codex adhuc non est repertus. *D* tamen, cuius propinquitatem et *H* et *Martino*, ut opinamur, satis evidenter demonstravimus, huic tertiæ recensionis adnumerandus est.

Hic verba de codice, cuius investigationem supra prætermisimus, facere debemus. Qui est *cod. Stuttgart. Ms. hist. fol. n. 459.* sæc. XIV. Descripsit *Massmannus* (*Jahn. Jahrbücher für Philologie und Pädagogik.* 1851. p. 268.), idem edidit in volumine III. libri, qui *Kaiserchronik* inscribitur. Quod dolendum est, neutrum accipere potui, itaque in sequentibus illis duabus partibus, quas Iordanus inter varias lectiones a *Massmanno* publicata secutus posuit, niti possum. Notas secundæ recensionis habet hic codex, qui paragraphum *de Coliseo* quoque continet. (*Jord. II. p. XVI.*)

Conferamus nunc partes duas in Jordani editione repertas huius codicis cum *H* et cum *Montf.*

1. Variæ lectiones fabellæ parographo *Capitolii* insertæ:

	<i>H</i>	<i>S</i>	<i>Montf.</i>
p. 8. ll. 6. et sequ.	vertebat dorsum imagini urbis Ro- mæ, quæ maior erat super alias tanquam domina et . . .	vertebat dorsum contra imaginem urbis Romæ, quæ maior erat inter alias, tanquam do- mina et sic . . .	vertebat se contra illam, unde . . .

	<i>H</i>	<i>S</i>	<i>Montf.</i>
ibid. l. 8.	tintinnabulum, quod habebat in collo	tintinnabulum, quod habebat in collo	tintinnabulum, quod pendeat ad collum.
ibid. l. 9.	tunc custodes Ca- pitoli	tunc custodes Ca- pitoli	tuncque vates Ca- pitoli, qui erant custodes

2. Variæ lectiones paragraphi *de Coliseo*.

	<i>H</i>	<i>S</i>	<i>Ceteri</i>
p. 11. l. 8.	cavernis	cavernis	camerulis
ibid. l. 11.	fistulas plumbeas	plumbeas fistulas	subtiles fistulas
ibid. l. 13.	dominus Phebus	dominus Phebus	Phebus
ibid. l. 15.	palmam	palmam	pallam <i>D</i> pilam <i>BF</i>
ibid. l. 18.	quamplura	quamplura	plura <i>BDF</i> palatia <i>G</i>
ibid.	peregrini	peregrini	oratores
ibid. ll. 21-22.	manus predicti idoli cum pomo	manus predicti idoli cum pomo	manus predicti idoli
ibid. l. 23.	que palma et caput Samsonis	que palma et caput Samsonis	quod modo palla Samsonis <i>DF</i> modo palla Suasi- onis <i>G</i> miraculo <i>B</i>

Paragraphus tota *H* eius formæ est, tamquam si ex ipso *S* exscripta sit. Quod vero tantum ita intellegi potest, quod *codex secundæ recensiois, quo recensio tertia nisa esset, nullus nisi codex S fuit. Hic igitur et chronica Martini effecerunt, ut tertia recensio, cuius forma in H et veri simile in ceteris incunabilis spectari potest, existeret.*

* * *

Summa igitur commentationis nostræ est tres Mirabilium, quæ medio sæculo XII. conscripta essent, recensione primarias factas esse, quarum unaquaque nonnullas recensione secundarias haberet.

Primæ recensione primariæ una recensio secundaria in codicibus RA, a Nibbyo edito, Libri politici, Cencii Camerarii, Riccardi videtur. Hæc est veterrima. Recentior est Gr, qua item P est posterior. Recensio huius secundaria esse videtur etiam codex fragmentarius E.

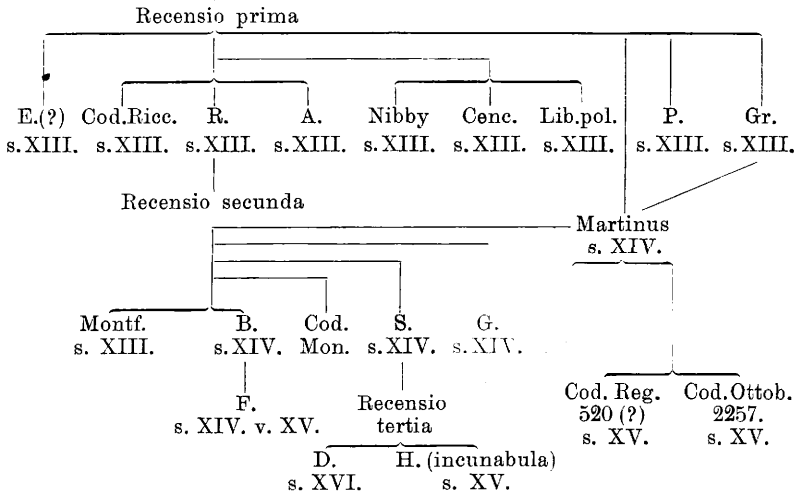
Veterrimus recensione secundæ codex est, qui interiisse videtur, a Montefalconio excussus; a quo seiungit codicem B paragraphus de Coliseo. Ex B oritur codex F. Codici B propinqui sunt SG et cod. Monac. 516.

Ex Gr et prima secundaque Mirabilium recensione conscripsit Martinus topographiam in chronica sumptam. Martinum sequuntur cod. Ottobon. 2257. et fortasse cod. Regin. 520.

E codice S et e Martini topographia facta est recensio tertia Mirabilium, cuius codex unus, D, adhuc repertus est. Hanc formam Mirabilium habent incunabula.

Genealogia igitur codicum Mirabilium sequenti tabula describi potest:

Codex Archetypus. s. XII.

III.

Reliquum est, ut pretium *H* constituamus, hoc est, ut quæramus, quid *H*, quod in codicibus non inveniatur, dicat et, si nihil, recte contextum traditum servaverit, an non.

Ante omnia enunciandum est nobis multa menda in *H* irrepsisse. In prima Mirabilium parte, deinde in partibus fragmentariis e descriptione sumptis cognomina nonnullorum monumentorum prave præbet, fabellas recti sensus damno decurtat ita, ut nonnullis locis contextus sensu recto omnino careat.

Monumenta, quæ in codicibus non inveniuntur, nulla commemorat et illa, quæ talia videntur, collatione codicum docti sumus e lectione nominum his recte servatorum prava orta esse.

P. 1. l. 4. in enumeratione partium muri urbis Romæ *castella* codicibus traditum eiectum est, proque illo *porticularia XXII millia* leguntur. *Porticularia* vocabulum sermo Latinus non habet. Veri simile est e permixtione vocabulorum *porticulae* et *miliaria* ortum esse, quod eo magis fieri potuisset, quod mentio portarum numeri, quæ in codicibus nunc sequitur, item deest *H*.

P. 2. ll. 6—7. *Mons ianiculus, ubi est s. Petrus. Mons Taurinus, qui dicitur ianitaris*. Nulla montis *Taurini* in codicibus mentio fit, hic quoque tantum error esse potest. *F* cognomen Ianiculi montis *Ianvarum* esse dicit, cum ceteri *Iannarum* dicunt. Sine dubio hinc *Ianitarii* oritur. In monte *Taurino* montem *Testaceum* legere ideo difficile est, quod nulla memoria est huic cognomen *Ianitario* vel *Ianvario* fuisse. *Ubi est s. Petrus* in codicibus non leguntur, ceterum hic locum non habent. In hoc enim monte monumentum nullum de s. Petro nominatum situm erat; fortasse de basilica s. Petri hic mentio fit, quæ verum in Vaticano, non in *Ianiculo* fuit.

Ibid. l. 11. *Mons Palatinus*. Codices *Pallanteum* vel *Pallentium* vel tale aliquid dicunt, priscum illud montis nomen præter *H* nusquam invenimus. Hoc demonstrare videtur id, quod *Pallanteum* vel *Pallentium* nomen, quod recentius est, tempore precedente obscurum factum est, itaque rediit nomen *montis Palatini*.

Ibid. l. 12. *Mons inquilinus*. Pro *inquilinus* in codicibus *Exquilinus* legitur convenienter cum prava etymologia. Hanc etymologiam porro ducit forma in *H* reperta.

Ibid. ll. 18—19. *Pons Adriani vel Iudeorum. Pons Fabiani iuxta prefatum pontem*. *Fabiani* sine dubio e lectione prava oritur pro *Fabricii*, quod autem mendum *H* iam traditum accepit, cum sic etiam in *Montf.* esset. Simili modo mendum illud quoque traditum habet, quod *ponti Adriani* cognomen *pontis Iudaeorum* applicat, quod *ponti Fabricii* erat. Quod mendum emendaturus *Montf.* post *pons Fabiani* interponit *iuxta ipsum* (idem est ac *iuxta praefatum pontem H*). Compertum enim habuit huic cognomen fuisse *ponti Iudaeorum*, vel si tam pro certo non, tantum omni modo sciebat, quantum *Gr* dicit: *p. Fabricii in ponte Iudaeorum*, ex quo conclusit vel unum hos duos fuisse, vel saltem proxime sitos esse.

Ibid. ll. 23—24. *Palatium Senatum prope s. Sixtum*. Etiam si in codicibus non convenienter *Severi* pro *Senatum* inveniremus, tamen et obscuritas huius et definitio palatii topographica demonstraret hic solum illud rectum esse. Nominatio *s. Sixti* etiam *Montf.* inest, sed etiam ibi prave, cum *s. Xysto* hic opus sit (*Jord.*). Eodem modo legitur in p. 6. l. 2., ubi *prope portam Appiam s. Sixtus* fuisse dicitur; hic quoque sine ullo dubio *Xystus* comprobandum est.

P. 3. ll. 8—9. *Palatium Silvestri. Palatium Antonii*. Nomen illud e nomine *Salustii* codicibus tradito prave lecto ortum est. Sub *pal. Salustii* e *Jordani* sententia *horti Sallustiani* intellegendi sunt. Simili modo mendum est *Antonii* pro *Antonini*. Nulla alio loco memoria huius palatii superest. E *Jordani* sententia hoc cognomen aut alicuius aedificii prope *columnam Antoninam* siti posterioribusque temporibus deleti, aut *theatri Balbi* fuerat. Sententiam priorem veri similiorem esse censemus, cum inter theatra iterum *theatrum Antonini* memoratum sit, itaque hic haud theatrum aliquod significare potest.

L. 24. ceterum *arcus Antonini* iterum *Antonii* appellatur in *H*.

Ibid. l. 10. *Palatium Neronis, ubi est Angulea s. Petri*. Eadem forma p. 5. l. 5. *De Angulea s. Petri*. *Angulea* non est, e codicibus *aguliam* rectam esse apparet, quod vocabulum obeliscum significaverit et e vocabulo *acus* derivatum sit.

Ibid. ll. 16—17. *Arcus Theodosii, Valentini et Gratiani Imperatorum ad s. Utum. Valentini* mendum pro *Valentiniani* etiam p. 2. l. 21. occurrit. *S. Utum H* solus habet, codices cuncti *s. Ursum* continent. Locus huius arcus ipsa definitione obscurus fit. Arcus enim *prope pontem s. Petri* fuit, satis procul a *s. Ursi*, sed etiam magis procul a *s. Viti* vel *s. Vitalis* templo, ultimi igitur commemoratio stare non potest. *Jordanus* difficultates eo dirimi posse conset, quod *s. Ursus* antea non eodem loco, ac nunc, fuerit.¹⁾ P. 5. l. 19. pro

¹⁾ Alberti præ ad *s. Ursum* punctum defigit et post hæc vocabula lacunam notat. Hæc comprobat etiam *Partheyus*.

s. *Urso* iterum s. *Vitus H* memoratur. *H* enim *cimiterium* s. *Uiti*, codices vero s. *Ursi* dicunt. *H* hoc *cimiterium ad portam Collinam*, codices *ad portasam* fuisse scribunt. (*Montf.* definitio loci omnino deest.) Pro certo *ad portam Collinam cimiterium* s. *Viti* non fuisse enunciari possumus. P. 7. l. 9. tertio s. *Uitum* pro *Urso* in *H* invenimus. *Ecclesia sancti Uiti fuit secretarium Neronis*. Etiam, si locis duobus superioribus, recta an non *H* lectio esset, diiudicare non potuimus, hic s. *Uitum* sine ulla dubitatione pravum esse dici potest. In campo Martio enim sane *ecclesia s. Ursi* sita erat, cum s. *Viti ecclesia* magno intervallo interiecto esset. Ex his omnibus apparet discrepantiam totam tantum e prava lectione ortam esse: s. *Urfum* facile legere potuit librarius s. *Uitum*.

Ibid. ll. 21—22. *Arcus Iulii et Senatoris ad s. Mariam novam*. (Arcus Iulii Cæsaris et Senatorum ante s. Martinam. *Montf.* Arcus Cæsaris et senatorum inter ædem Concordiæ et templum fatale. *AR*) Definitiones cunctæ, tametsi diversissimæ inter se sint, *arcum Severi* designant. Jordanus credi posse arbitratur duos hic arcus memoratos esse, unum *arcum Cæsaris et Senatorum*, alterum quendam *arcum triumphalem inter aedem Concordiæ et templum fatale*. Ceterum vocabulum *senatorum* e S. P. Q. R. ortum esse censet, quod autem non est veri simile. Hæc S. P. Q. R. in unoquoque arcu insculpta erant, intellegi igitur non potest, quomodo e hac tantopere pervulgata significatione error tantus ortus sit. Sententiam igitur neutram probandam esse censemus. Nominatio *aedis Concordiæ*, s. *Martinae*, immo etiam s. *Mariæ novæ arcum Severi* hic legendum esse testatur. Nos hoc nomen in *Senatorum* inveniri posse existimamus. Præ *Cæsaris* in codicibus primæ recensionis non *Iulii* legimus, quod temporibus contextus posterioris corrupti additum esse putamus; *H* tantum *Iulii* servavit sine *Caesaris*, *Senatorum* autem in *Senatoris* mutavit. S. *Maria nova* e s. *Martina* ortum est; hoc accuratorem definitionem præbet.

P. 4. l. 21. *Thermae Limpiadis apud s. Laurentium in palisperna*. In codicibus aut *Olympiadis* aut *Olympiades* legitur. Prava lectio ex ea re orta est, quod hæ thermæ ignotæ erant, et præter Mirabilia, ut Jordanus communicat (II. p. 223.), tantum liber *de actis s. Laurentii* aliquid ad coniiciendum dat in his: *ad thermas iuxta palatium Salustii*. P. 6. l. 15. iterum memorantur hæ thermæ, in *H* forma *thermae Lampiadis*, quæ etiam magis obscuritatem demonstrat.

Ibid. ll. 22—23. *Thermae Domitiani tyberine sunt retro Mariam rotundam*. Hic sine dubio binæ sunt permixtæ: *th. Domitiani* et *th. Tiberianæ*, quæ codicibus memorantur. Nomen *th. Domitiani* thermis *Traiani* datum est, quæ autem s. *Mariæ rotundæ*, hoc est *Pantheo* nequaquam propinquæ erant. Sub vocabulo *tyberine Tiberianæ* latet; mendum item ac apud *th. Olympiadis* ea ex re ortum est, quod hæ plane ignotæ erant nec præter Mirabilia usquam memorantur. *H* ita quæstionem dirimit, ut easdem has ac *thermas Agrippæ* esse arbitretur, quæ re vera *prope Pantheon* fuerint. *Montf.* recte tradit: *thermae Agrippæ retro s. Mariam rotundam*. Etiam ita *tyberine* oriri poterat in *H*, ut *th. Domitiani* cum *th. Agrippæ* mutatæ essent, quia hic *stadium Domitiani* erat, et cum hæ prope Tiberim fuissent, pro *Tiberianæ Tiberinæ* legisset.

P. 6. ll. 3—5. añ ꝑ nereum intus cauati ad s. Georgium domus

Lucine. Evidens est hæc sensu omnino carere. Cum autem contextum codicibus traditum cum his contulerimus, facile causam mendorum inveniemus. In codicibus enim hæc leguntur: *intus portam* (sc. Appiam) *arcus Stillæ* (Syllæ *Montf.* stelle *R Gr alle G*) *inde regio Fasciolæ* (Fasti olæ *Montf.*) *ad s. Nereum. vicus* (victus *R*) *canarius* (Carnarius *Gr carnar G*) *ad s. Georgium, ubi fuit domus Lucilli* (vel *Lucille*). Linea tota *H* deesse et sic obscuritas sequentium exstitisse videtur. In verbis *intus cauti* facile est reperire vocabula *vicus canarius*. Nomen *domus Lucine* effecit illud *Lucina* nomen, quod paulo inferius occurrit; codices hic *Lucilli* vel *Lucille* scribunt.

Ibid. l. 5. *Aqua Salina ad sanctum Anastasium, ubi decollatus fuit s. Paulus*. Codices recte *aquam Salviam* tradunt, solo in *P Salina* legitur. Ceterum mendosa *H* lectio facile intellectu est.

Ibid. l. 8. *amphibiatum*. Ut e codicibus apparet, hoc vocabulum e nomine *amphitheatrum* corruptum est, et pro illo hic legitur.

Ibid. ll. 10—12. *Invenies corpus meum pendens in vico per pedes iuxta stratam, que dicitur via Cornelii iuxta Girodum arcus Romanorum*. Iam *Montf.* tres in recensione prima secretos locos coniungit, cum hæc scribat: «Invenies corpus meum pendens in gumfo, via Cornelia per pontem Milvium et exiit in stratam, via Aurelia iuxta Girodum». Causam huius coniunctionis in eo inveniri posse videmus, quod nullo hic memoratorum locorum applicatum sit nomen cuiusdam sancti. etsi paragraphus hæc de locis sanctorum passionum tractet. Applicatio verum huc *arcus Romanorum* neque hac re spectata stare potest. *H* quoque animadvertit cloacam, in qua s. Sebastianus iactatus esset, non ad *viam Corneliam* fuisse, ideo hoc præterire vult præpositione *iuxta*, quæ locum minime definitum reddit. Quod ad *viam Aureliam* spectat, huius memoracionem Jordanus quoque hoc loco pravam esse censet. Sub *Girolo* enim *circus Caracallæ* intellegendus est (Jord. II. p. 382.), qui minime *viae Aureliæ* propinquus erat. Huic est tribuendum, quod *via Aurelia* *H* deest. Memoracionem *viae Corneliæ* *H* æque ac *Montf.* verbis s. Sebastiani inserit. Quam autem rem haud rectam esse *Acta s. Sebastiani* demonstrant, e quibus Iordanus communicat hæc: *Sebastianus apparuit s. Lucinae dicens, in cloaca illa, quæ est iuxta circum, invenies corpus meum pendens in gumpho*. In *gumpho* reperiri possunt etiam in *H* in verbis *in vico per pedes*. *Vico* *H* enim aut e corrupto *unco* *B* aut e corrupto *vinco* exstitit. Casu ultimo accepto *vinclum per pedes* circumscribunt *gumphum* vocabulum haud satis vulgare.

Ibid. ll. 13—14. *Ubi beatus Silvester et Constantinus obligaverunt se abinde*. Hoc loco neque cognomen alicuius monumenti alio loco non memorati, nec alicuius monumenti codicibus nominati nomen corruptum invenimus, tamen commemorare debemus, tamquam corruptelarum et obscurorum locorum *H* memoratu dignissimum. Contextus *H* hoc loco intellegi non potest. Codicibus hæc traduntur: «ubi beatus Silvester et Constantinus osculati sunt et diviserunt se ad invicem». (Parth. p. 13.) Causam corrupti contextus *H* in sequentibus inveniri posse arbitramur: *Diviserunt se — devixerunt se* compendiose scripta legit auctor incunabuli, cum quo conveniens est *obligaverunt se* *H*. Quare hoc ortum sit, perspicui potest. Aetate media verbum *osculari* in activa forma quoque usitatum erat, in codicibus igitur

pro *osculari sunt* — *osculaverunt* stare potuit, cui applicatum est verborum lusus *obligaverunt* pro *devinxerunt*, recte pro *diviserunt*. H autem e his tantum unum servavit, qua de causa sensus totius sententiæ obscurus factus est.

Ibid. ll. 16—18. *Palatium tyburtinum, ubi Decius et Valerianus recesserunt ab Laurentio mortuo*. E codicibus apparet loco *tyburtinum* — *Tiberianum* opus esse.

Ibid. l. 18. *Arcus flammeus ad pontem Iudaeorum*. *Flammeus* e nomine *Flamineus* corrupto ortum est. Sed *arcus Flamineus* Romæ positus non erat. E codicibus et e loci definitione videmus neque hic H monumentum quoddam in codicibus non inventum memorari, verum tantum nomen *circus Flamineus* prave *arcus Flamineus* lectum esse.

P. 7. ll. 5—6. *Ante palatium Alexandri fuit templum Enee et Pompei*. Contractio est hæc maxima verborum *Montf.*, quæ sequuntur: «*Ante palatium Alexandri* fuere duo templa, Floræ et Phebi, post palatium, ubi nunc est concha, fuit templum Bellone, ubi sculptum fuit:

Roma vetusta fuit (*recte fui*): sed nunc nova Roma vocabor,
Eruta ruderibus culmen ad alta fero.

Ad concham Parionis *fuit templum Gnei Pompeii . . .* Servata sunt igitur tria prima et quattuor ultima verba. Quod in *templum Enee et Pompei* — *templum Gnei Pompeii* legendum est, vix demonstrandi eget. Hic tantum unum templum memorari demonstrant verba *fuit et templum*, quæ numero plurari scripta essent, si re vera hic de templis Aenæ et Pompeii tractaretur.

Ibid. ll. 6—8. *Monumentum vero Pompei, quod dicitur marmoreum, decenter ornatum, fuit oraculum Apollinis*. Huic cognomen *Jordanus maioretum*, Nibby *maior*, reliquæ editiones *Montf.* secutæ *maius* præbent. Etiam codicibus hoc cognomen monumenti Pompeii vulgare diversissimis formis traditum est: maiore cum *R* mai'tum *A* maurentum *Gr* maiorentum *Riccard.* mavirett *P* maioretum *B.* *Jordanus* hoc cognomen in nomine s. *Mariae in maiurente* superesse arbitratur. Non est igitur mirum, cum nomen tam incertum fuerit, H *marmoreum* scribere, ut saltem aliquid significet cognomen.

Ibid. l. 16. *In calcari est templum Veneris*. Incertus est locus, ubi hoc templum positum sit. Nibby sub *Calcarare* regionem *circi Flaminei* latere suspicatur. *Jordanus* communicat (II. p. 439.) e fontibus mediæ ætatis locos, quibus hoc vocabulum formis *calcaranum, calcarara, calcaria, calcarium* occurrit. *Calcari* H non varia nominis lectio alio loco non memorata quædam est, cum tantum haplographia e *calcarari*, quod codices tradunt, ortum sit.

P. 8. ll. 15—19. *Iuxta forum publicum erat templum Herculis in Tarpeio et Achillis ubi interfectus est Iulius Caesar a Senatu in loco ubi est ecclesia Ara celi: et fuerunt palacia simul iuncta. Palacium Phebi et Carmetis*. Interpunctio prava hoc loco plane obscurum reddit contextum. Post *senatu* punctum figendum, alia ex parte punctum ante *palatium Phebi* tollendum est. A templo *Herculis*, cuius locus memoratone *fori publici* definitus sit, discernenda sunt in Tar-

peio, quæ locum sequentis definire debent. Ne commemoratione quidem dignum est Romæ *Achilli* templum dedicatum non esse. *Achillis* iterum e prava lectione pro *Asili* vel *Asilis* in codicibus repertis ortum est. Mendum putandum est, quod *templa Phoebi et Carmentæ* H *palatia* nominat et ita describit, tamquam si hæc inter se coniuncta essent, cum re vera secundum codices «cum palatio iuncta» sint hæc, ubi e Jordani sententia sub *palatio* palatium Octaviani intelligendum est.

Ibid. ll. 20—21. *Iuxta Caneparium est templum Iani. Caneparium* pro *Cannapara* dicitur, sed ne hæc quidem accuratam definitionem templi præbet. Loco huius in codicibus *Camellaria* reperitur, quod nomen e *camera* oritur et tabularium significat.

En, partibus vere topographicis pervestigatis in H nihil novi invenimus, quo ad topographiam Romæ uti possemus; quod novum videtur, nec id aliud est, ac corruptum nomen codicibus recte traditum. Menda illa, quibus contextus H cum codicum ullo convenit, non commemoravimus, tamen e superioribus quoque contextum H fide indignum esse videmus. Vix paragraphus eiusmodi in eo invenitur, quæ vel minime recta sit. Pro ratione fortasse optimæ sunt de portis et de montibus tractantes, quarum primam e Martino exscriptam esse vidimus. (Perbreves paragraphos velut de theatris et de cimiteriis tractantes omittimus.) H igitur sine cura critica negligentissime impressum est.

De fabellis quoque eadem hæc experti sumus. Eminent, cum in cunctis codicibus et primæ et secundæ recensionis contextus fabellarum pæne ad verbum congruant, contextum H mirum in modum ab iis differre.

E fabella *de equo Constantini*:

p. 10. l. 8. H

Rusticus vero ascendit equum suum maximum sine sella: tollensque falcem exivit foras tanquam vellet colligere herbas: viditque Regem venientem ad arborem pro necessariis suis: supra quam arborem quædam Cucumugia sedebat, dulciterque canebat. Rusticus hoc audiens accessit propius etc. . . .

Montf. (et pæne isdem verbis ceteri.)

qui ascendit equum sine sella et tulit falcem. per plurimas enim noctes viderat regem ad pedem cuiusdam arboris pro necessario venire, in cuius adventu avis cocovaia, que in arbore sedebat, semper cantabat. Ille vero exivit urbem et fecit herbam, quam in fascem religatam portabat ante se more scutiferi. qui statim ut audivit cocovaiam cantantem accessit propius, et ut cognovit illum regem venisse ad arborem, ivit contra eum, qui iam peregerat necessarium etc. . . .

E fabella *Panthei*:

p. 12. l. 5. H

Agrippa præfatus subiugavit Ro. Se. Sclausos et Saxones. Occidere fecit et iussit XII legiones etc.

Montf.

Temporibus consulum et senatorum Agrippa præfectus subiugavit Romano senatui Suevos, Saxones et alios occidentales populos cum quatuor legionibus etc.

p. 13. l. 14.

Beatus vero Bonifacius papa post multum temporis videns id templum tam egregie dedicatum ad honorem Cibelis, antequam Christiani perturbarentur aliquotiens a demonibus, accessit ad Christianum imperatorem rogans eum hoc templum sibi tradi: quod imperator ei concessit libenter. Papa vero cum Romano populo in Kalendis Novembr. dedicavit idem et statuit ut ex illo die Romani pontifices cum Romano populo ibi convenirent et papa missam celebraret et populus communicaret sicut in die Nativitatis domini et eodem die per universum orbem festum beate virginis Marie et omnium sanctorum celebraretur.

Post multa vero tempora Bonifacius papa tempore Foce imperatoris christiani videns illud templum ita mirabile dedicatum ad honorem Cibeles, matris deorum, ante quod multotiens a demonibus Christiani percutiebantur, rogavit papa imperatorem, ut condonaret ei hoc templum, ut sicut in Kalendis Novembris dedicatum fuit ad honorem Cibeles, matris deorum, sic illud dedicaret in Kalendis Novembris ad honorem beate Marie semper virginis, que est mater omnium sanctorum. Quod Cesar ei concessit: et papa illud cum omni romano populo in die Kalendis Novembris dedicavit et statuit, ut in isto die romanus pontifex ibi celebraret missam, et populus accipiat corpus et sanguinem domini, sicut in die natalis domini: et in isto die omnes sancti cum matre sua Maria semper virgine et celestibus spiritibus habeant festivitatem, et defuncti habeant per ecclesias totius mundi sacrificium pro redemptione animarum suarum.

Fabella *de equis marmoreis*, ut in loco memoravimus, omnino H enarrata cum codicibus discrepat.

* * *

Nobis ita investigantibus persuasum est incunabula supra tractata minimi esse momenti ad reconstructionem emendationemque contextus Mirabilium. Quid igitur pretii *H* est, vel omnino habetne aliquid pretii? Habet, et quidem, quod ad evolutionis contextus Mirabilium historiam spectat. Hæc enim incunabula viam ostendunt, qua constituamus præter recensiones duas a Jordano confirmatas tertiam quoque recensionem exstitisse, hoc est, Mirabilia Romæ in progressionem non mansisse eo loco, quo in codicibus secundæ recensionis starent, verum porro evoluta esse. Hanc progressionem non bono recti contextus fuisse vidimus.

Pretium habet deinde H bibliographia spectata, sicut unum-quodque incunabulum, quod demonstrandum non est. Sed hac re diversissimi pretii sunt incunabula in bibliothecis Hungaricis asservata.

Quando incunabula hæc e prelo exierint, definituri, cum contextus horum nihil novi, in codicibus non reperti habeant, nihil habemus, quo nitamur. Contenti igitur esse debemus eo, quod incunabulis tamquam totis pervestigatis invenerimus, scilicet, quod incunabula Mirabilium illa, quæ nec anno neque loco impressionis notata essent, itaque etiam incunabula in bibliothecis Hungaricis asservata, ante annum 1475. excussa sint, cum unicum Mirabilium incunabulum et anno et loco excussionis designatum illo anno e prelo exiret.

(Budapestini.)

BELA LÁSZLÓ.

HAZAI IRODALOM.

Szinnyei József: Magyar Nyelvhasznítás. (I. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvészetbe. II. Vázlatos összehasonlító magyar nyelvtan. III. Összehasonlító szójegyzék.) Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor kiadása. 8-r. XIV+1+184 l. Ára 3 K.

Szinnyei ezt a könyvét tulajdonképpen két egyetemi előadásának: «Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvészetbe» és «Magyar nyelvhasznítás» vezérfonalául írta meg. Az első kiadás 1896-ban jelent meg s rövid idő alatt még kettő követte. Ez öröndetes jelenség. Az újabb kiadások a finnugor nyelvtudomány nagy haladásáról tesznek tanúságot. Mióta az első kiadás megjelent, az anyag szaporodott, mert olyan nyelvterületeken is végeztek alapos kutatásokat, melyek eddig kevésbé voltak ismeretesek. Az a nyelvészeti anyag, mely e kutatásokból származik, már teljesen megbízható. Összehasonlító nyelvtudományunk nagy mesterének, Budenznek, még be kellett érnie kétes értékű s bizony a legtöbbször nem is tudományos készletséggel csinált fordításokkal, melyek, még ha a legjobbak is, sohasem mutatják be a nyelvet az igazi mivoltában. Az ilyenfajta szövegekből nyert szókészlet már csak az átírás gyarlósága miatt sem igen alkalmas nyelvészeti czélokra. E tekintetben ma már másként vagyunk. Az egész finnugor nyelvterületről eredeti, tudományos apparatussal gyűjtött anyaggal rendelkezünk. A pontos hangtörténeti nyomozások (ebben kivált finn nyelvésztársaink fejtenek ki eredményes munkát) belevilágítanak e nyelvek őskorába. Nincs messze az idő, midőn a finnugor nyelveknek egymáshoz való viszonya ép oly határozottsággal meg lesz állapítva, mint pl. az indogermán nyelveké, sőt ha a jelek nem csalnak, mi még tovább is mehetünk. Ezek a nyelvek mintha nem állanának olyan távol egymástól, mint az indogermán nyelvcsalád egyes tagjai.

Szinnyei a «Bevezetés»-ben könnyen áttekinthető képet nyújt az ural-altaji nyelvtörzshöz tartozó nyelvcsaládokról, pontosan megjelöli mindenütt a rájuk vonatkozó irodalmat is. E nagy nyelvtörzshöz tartozik a finnugor, a szamojéd, a töröktatár, a mongol és a mandzsú-tunguz. Többen (Klaproth, Siebold, Ewald, Boller stb.) ide számítják a japánit is. Ez utóbbihoz még sok kétség fér. Szerző egyébként is kiemeli, hogy «az ural-altaji nyelvcsaládoknak egymás közötti rokonsága *nincsen bebizonyítva, hanem csak fölterés.*» Az eddigi kutatások alapján, úgy látszik, hogy a finnugorság a szamojéddal, a töröktatár a mongollal és a mandzsú-tunguzzal mutat nagyobb fokú egyezést. A finnugor nyelvészet művelőit tehát a finnugor nyelveken kívül leg-

inkább a szamojéd nyelvek érdekelnék. Castrén óta ezen az óriási nyelvterületen újabb kutatásokat nem végeztek. Meg vagyok róla győződve, hogy a helsingforsi finnugor társaság legközelebb már ide is kiküldi stipendiatusait, s azt a nehéz munkát, melyen a dicső emlékezetű Castrén oly nagy buzgósággal, testi és lelki erejének teljes megfeszítésével dolgozott, törekvő ifjú nyelvészek nemsokára ismét fölveszik.

Szinnyei a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó nyelvterületeket, s ezeken belül az egyes nyelvjárásokat földrajzilag is meghatározza. Mindenütt közli a legújabb adatok alapján az egyes nyelveket beszélő nép számát is. Itt szükségét látom egy megfelelő néprajzi térképnek (jöllehet a szerző e helyen utal a finnugor társaság Journal-jának I. kötetéhez v. Simonyi Zsigmond Magyar nyelv²-hez mellékelte térképre. Ez utóbbi könnyen is hozzáférhető). Úgy hiszem, hogy a következő kiadásban már ez a térkép is meglesz.

A hangjelölésben szigorúan ragaszkodik a szerző a *Finnisch-ugrische Forschungen* czélszerű hangjelöléséhez. Ehhez alkalmazkodott csekély eltéréssel már a második kiadásban is. Az egységes hangjelölést föltétlenül szükségesnek tartja. Az a két betű, melyet az előző kiadásban az osztják zöngés és zöngétlen *l*-hang jelölésére használt (*λ* és *Λ*), már szinte nem is megy eltérés számba, mert az utóbbinak használatában Karjalainen is követte (magam is az osztják szövegek kiadásában). A nyomtatott forrásokból vett adatokat, a melyekben eltérő hangjelölés van, átírva közli, ha az illető betű hangértéke (legalább megközelítőleg) pontosan meg van határozva.

A bevezető részben a nyelvrokonság bizonyítékairól szóló fejezetben az alaktani és a szóegyezésekből finom pädagogiai érzékkel csak a legszembetűnőbb egyezéseket válogatta össze.

Az összehasonlító nyelvtanban a hangtani részt teljesen átalakította. Összeállította a szabályos hangmegfeleléseket és táblázatokba foglalta, a föltehető finnugor alapnyelvi hangot is megállapította. Ez a rész rendkívül sokat nyert az átdolgozásban, mert így most már könnyen áttekinthető. Az alaktani részben az elhomályosult összetételek közül kimaradt a *kengyel*, *epër*, *nyolcz*. (Az első, melynek az ugor eredetéhez is kétség fér, kihagyja az összehasonlító szójegyzékből is.) Ez a rész egyébként meglehetősen bővült. Megállapította az egyszerű képzők, képzőszerű jelek és ragok finnugor (illetőleg ugor) alapnyelvi alakját. Helylyel-közzel új képzőt is vesz föl a már ismertek közé. Ilyen pl. a mozzanatos *-t* [= Fu. **-t*] *oson*: *osont* vagy a denominális *-h* [*<* ugor **-χ*]; a deverbális névszóképző *-χ*, *-j*, *-i* [*<* Fu. **-r²*]. Ez utóbbi képzőt találjuk a következő régi nyelvi alakokban: *meneh* (menő, 1055) | *mezechtelen* (meztelen, 1270—1311, 1278—1570, *mezej-*

telen és *mezételen* (a régi irodalomban), továbbá a *robaj*, *zörej*, *moraj*, *kacaj* és *kaczéj*, *kaczé* (a régi irodalomban) stb. Különválasztja ezt az -i [= Fu. *-j, *-i] képzőtől, mely a *zsugori*, *játszi*, *hányi-veti* stb. melléknevekben fordul elő.

Rendkívül fontosnak tartom a könyv harmadik részét, az összehasonlító szójegyzéket. Ez tulajdonképen az előbbi kiadások szóegyeztéseinek bővített kiadása. Erre szükség is volt, mert a Bevezetésben bizonyára jól megfontolt pædagogiai elvből csak a legszembetűnőbb egyezéseket hagyta meg. Ott még nem szólhat olyan egyezésekről, melyeknek megértéséhez már nagyobb tudás s a finnugor hangtani törvényeknek az ismerete is szükséges. Szerző a szójegyzék összeállításában gondos kritikával járt el. Azokat az egyezéseket, melyeket jóformán csak egy példával lehet kimutatni a finnugorságból s egyébként is kéteseknek tart, nem veszi föl az összehasonlító szójegyzékbe. (Mint pl. *öcs*, *nász*, *gyermek*, *hüvely*, *méreg*, *szál*, *tolvaj*, *ázik*, *kacsint*, *sorrad*, *szopik*, *tekint*, *teremt* stb.) Az így támadt hiányt azonban bőségesen pótolja, újakat vesz föl, melyek a két első kiadásban még nincsenek meg. Ilyenek: *ín*, *íz* [itt az osztják *jít* (= íz, izület) szót is föl lehetne említeni] *húgy* (csillag R.) *hó* (ered, «hold»), *szén*, *huporc*, *kígyó*, *fan*, *háj*, *szil*(fa), *háj*, *fédél*, *új*, *fazék*, *ajang* (népnyelvi alak: restel, szégyell, átal), *al-*, *aluv-*, *alv-* (aluszik, alszik, altat, álom), *áll*, *csünik*, *dermed*, *év-* (vö. évő, éves), *fázik*, *felesél*, *felel*, *fogy*, *harczol*, *iv-* (vö. ivó, ivás, itat), *lel*, *mer* (merít), *mond*, *olrad*, *ró*, *segít*, *sérík* (népnyelvi alak: fáj, sajog), *siet*, *sír*, *sújt*, *sűrög*, *széd*, *szeg* (vb.), *szil* (népnyelvi alak: fág, hasít, farag, gyalul, szilánk), *szomorkodik*, *tár*, *töm*, *vall*, *vezet*, *von*, *homorú*, *meztelen*, *honn*, *haza*, *nydl*, *öl* (mérték), *szak* (a népnyelvben = apró darab, rész, törmelék), *szenny*, *szom-* (szomjú), *szósz*.

Nem hagyom említés nélkül a könyvészeti függelékét sem, melyben a finnugor nyelvtudomány körében megjelent nyelvtanok, szótárak, szövegközlések, chrestomathiák és nagyobb összehasonlító dolgozatok vannak fölvéve (a kisebb értekezéseket a maguk helyén mindenütt pontosan idézi). Ennek a könyvészetnek nagy hasznát veszi a finnugor nyelvtudomány művelője.

Mikor ezt a nagy gonddal, igazi tudományszeretettel megírt könyvet forgatom, önkénytelenül is fölmerül lelkemben az a kérdés, hogy mikor lesz immár vége nálunk a «délibábos nyelvészkedés»-nek. Ez még mindig kísért. Nagy vakmerőséggel neki ront a tudomány készségével megállapított igazságoknak. Még ma is sokan idegenkednek a «finnugor atyafiságtól» s halleluját kiáltanak, ha valaki egy vélt, de annál nagyobb hangon hirdetett rokonsággal áll elő. Ily módon újították föl csak nem régiben a «sumir-magyar» rokonságot.

Szinnyei ezt a könyvét a hallgatói számára írta, nem a nagy-közönségnek. A magyar összehasonlító nyelvtudomány kézikönyve ez. Az egyetem falai közül azonban föltétlenül eljut a középiskolákba s az onnét kikerülő nemzedéket már nem egykönnyen lehet majd meg-tévesztetni az újabbfajta rokonsági theoriákkal.

(Budapest.)

PÁPAY JÓZSEF.

Kazinczy Ferencz Levelezése. XV. kötet. Közzéteszi *Dr. Váczy János*. Budapest, 1905. A M. Tud. Akadémia kiadása. XXXVIII + 687 l. Ára 10 K.

Kazinczy Ferencz Levelezésének legújabb, a szokottnál is nagyobb terjedelmű kötete a széphalmi mesternek 1817. január 1-től 1818. márczius 31-ig barátaival és ismerőseivel váltott leveleit foglalja magában, összesen 231-et. Mint az előbbi kötetek, ez is nagyon tanulságos; nemcsak Kazinczy magánéletének mozzanatait ismerjük meg a levelekből, hanem azokat az irodalmi törekvéseket is, melyek a nagy izgatót ebben az időszakban foglalkoztatták.

Különösen két kérdés tartotta izgalomban Kazinczy lelkét, a nyelvújítás védelmezése és erdélyi útjának megörökítése, s a leveleknek legnagyobb része e két törekvéseire vonatkozik. Hogy az utóbbi, melyet Dessewffy Józsefhez intézett *Erdélyi Levelek* alakjába akart foglalni, méltó legyen önmagához, erdélyi barátaihoz és Dessewffy Józsefhez, nem elégedett meg úti jegyzeteivel, hanem újra meg újra adatokat, fölvilágosításokat kér és kap Királyhágón túl lakó barátaitól, és ezek alapján több ízben egészen átdolgozza munkáját. A nyelvújítási mozgalom fejlődésében az a legjelentékenyebb két mozzanat, hogy Kölcsey, Kazinczynak legtehetségesebb és eddig leghívebb tanítványa, szembehelyezkedik mesterével, és hogy Kazinczy, nagyrészt Kölcsey hatása alatt, egy pillanatra legalább, gondolkozóba esik és túlzó elveiből hajlandó valamit engedni. Nem tagadja Kölcsey ezután sem a nyelvújítás jogosultságát s nem ítéli el mesterének igyekezetét, de figyelmezteti őt eljárásának egyoldalúságára és túlzásaira, ki meri mondani, hogy Kazinczynak nem minden újítása fogja alkotóját túlélni. Ha visszagondolunk Kazinczy régebbi nyilatkozataira, mikor az ellene, még baráti körből is fölhangzó gáncsokat azzal az önértéssel kijelentéssel utasította vissza, hogy nem törődik az egykorúak ítéletével, csak az utókor «javallja» újításait, s Kölcseynek meg Szemerének tessenek: akkor megértjük, mennyire megrendült az ősz mester a fiatal tanítvány lázadó szavára.

A Levelezés kiadója, Váczy János, e kötetet is a legnagyobb szorgalommal és lelkiismeretességgel iparkodott mennél könnyebben használhatóvá tenni. A harmadfél ives Bevezetésben bő és alapos tájé-

koztatást nyújt a levelek tartalmáról, ismerteti Kazinczy terveit, azokat a gondolatokat, melyek ezen ötnegyed év alatt lelkét izgalomban tartották, részletesen vázolja a nyelvújítás ügyében történt fejleményeket, összegyűjti a szerzetesét szórt nyilatkozatokat, kihámozza a magvukat. A hetedfél ívre terjedő jegyzetekben megismerteti röviden a szereplő személyek életével és működésével, megvilágítja a levelek rejtett vagy homályos célzásait.

Szóval e kötet is derék munka, méltán sorakozik az előbbiekhöz.
(Budapest.) Császár Elemér.

Tóth András: Sevilla csillaga és Andaluzia Cidje. (Lope de Vega: La Estrella de Sevilla és Pierre Lebrun: Le Cid d'Andalousie.) Budapest, 1905. Wodianer F. és fiai. 8-r. 47 l.

Pierre Lebrun, dráma és ódaköltő, a ki nem tévesztendő össze Ecouchard Lebrunnal, az irodalomtörténet átmeneti korszakainak azon érdekes alakjai közé tartozik, a kiket, mivel a régi és új irány közt haboznak, a kortársaknak a hagyományokhoz ragaszkodó része forradalmisággal, a merészebb újítók pedig maradisággal vádolnak, s a kiket a tisztábban látó utókor végre is az úttörők sorába iktat. A mult század második tizedében írt első színpadi kísérletei még merőben klasszikus tárgyú és szabású tragédiák (*Ulisze, Pallas*), melyeket a huszas években a modern történelemből merített, szabadabb irányú szomorújátékai váltottak föl. Ez utóbbiak közé sorolható *Marie Stuart*-ja, mely ép úgy Schiller-re vezethető vissza, mint *Ancelot Olga Fresque*-je (1824), vagy A. Soumet *Jean d'Arc*-ja (1825), és *Le Cid d'Andalousie*-ja, mely viszont Lope de Vega-nak *La Estrella de Sevilla* cz. drámájából van merítve.

Tóth András dolgozatában csupán az utóbbival foglalkozik, részletesen összevetve a francia és spanyol színdarab jellemeit s azok kapcsán az egész drámai cselekmény menetét. Ez összehasonlító munkásságot az anyag alapos ismerete, gondos tanulmány s finom költői érzék jellemzik; csak az a kár, hogy a szerző a legtöbb esetben nem utal azokra a fajbéli és kultúrhistóriai különbségekre, melyek a XVII. század elején élt spanyol s az első császárság légkörében élő francia költő között szükségkép fennforognak s műveikben megnyilatkoznak. Pedig az összehasonlító irodalomtörténeti kutatás egyik főadata éppen az, hogy ne csak az összevetett művek egymáshoz való viszonyát állapítsa meg, hanem egyúttal az eltérések és megfélelések okait is kifejtse.

Hogy csak egy példát említsünk, kiragadjuk a spanyol *Estrella* s francia utánzata párhuzamos jellemzéséből azt a részletet, melyben a mű hősnője a király elé járulva, fivére gyilkosának megbüntetését kéri. *Lebrun* *Estrella*-ján, mikor belefog a gyászos eset elmondásába, erőt vesz az elérékenyülés, s csak nagy nehezen tudja leküzdeni lelke gyöngeségét. «Lopenál semmi nyoma ennek a megható elérékenyülésnek. Az ő *Estrellája* teljes határozottsággal, minden megzavarodottság nélkül megy a király elé s nem felejtí megadni a felséget megillető összes czimeket.» «Sőt — teszi hozzá írónk a jegyzetben, most már a leplezetlen gáncs hangján — még ő sem hagyja el s itt sem

azt a rettenetes ízléstelenséget, a mely gyakran a darabnak legpathe-
tikusabb részleteit is tönkre teszi, hogy ne csináljon szójátékot nevé-
nek kétértelműsége alapján s ne beszéljen a csillagsugarakról, melyeket
most gyászruhája rejt!

Szó sincs róla: a *mi* ízlésünkkel valóban nem férnek össze a
dráma páthoszába kevert szójátékok, s a *mi* érzelmi világunkban csak-
ugyan igen megható Estrella önkénytelen elérzékenyülése. De az
irodalomtörténésznek nem annyira az a föladata, hogy saját korának
ízlésbeli és érzelmi mérelegén értékelje a költői alkotásokat, mint inkább
az, hogy — a mennyire lehetséges — föltárja azokat az okokat, melyek
az illető művek kialakulását kérlelhetetlen törvényszerűséggel előidé-
ték. *Lopenak*, a *mi* fölfogásunk szerint, kétes ízlésű *calembour*-jai
annak a bizzar *estilo culto*-nak az önkénytelen megnyilvánulásai, melyet
a *Ledesmak*, a *Montalivanok* s főként a *Gongorák* hoztak divatba, s
a melynek hatása alól maga *Lope de Vega*, ez elfajzott, czikornyás
stílus egyik legerősebb ostromozója sem vonhatta ki magát teljesen. Igaz,
Lebrun elkerülte ezt a hibát, csak hogy ez nem mélyebb lélektani
tudásának, vagy éppen finomabb költői ízlésének, hanem saját kora
irányzatának tulajdonítható; mert ne feledjük, hogy *Lebrun* éppen ama
kor gyermeke volt, melynek józan és kétségbeejtően egyenletes stílusa
ellen ép akkor készült kitörni a romantika szabadabban buzgó, egyéni
szenvedélytől lobogó költészete. A *mi* pedig Estrellának a trón zsámolya
előtt való elérzékenyülését illeti, az előttünk, mai emberek előtt, a
kik a 89-iki forradalom hatása alatt állva, az «emberi jogok»-nak leg-
alább ekkora mértékét mindnyájan elismerjük, valóban megható, sőt
ennél is több: természetes; de ne feledjük, hogy a vérbeli spanyol
Estrella francia utánzatát két századdal megelőzte s hasonló visel-
kedésével ugyancsak megbotránkoztatta volna *Lope de Vegának* a
hirhedt spanyol etikett békői közt nevelkedett udvari közönségét.

Egy másik fogyatkozása a dolgozatnak — s ebben *Tóth* a leg-
több kezdő íróval megegyezik — tanulmánya tárgyának túlbecsülése.
Elégikus hangon beszél arról, hogy ime *Lebrun*t, bár ő volt a roman-
tikus dráma egyik úttörője, a hálátlan közönség teljesen elfeledte;
szinte azt hihetnők, hogy valami égbe kiáltó igazságtalanság történt
a *Cid d'Andalousie* szerzőjével, pedig csak egy természetes kiválasztási
folyamat szükségképi áldozata, azé a folyamaté, mely még a leg-
nagyobbakat sem hagyja érintetlenül. *Lebrun* nem tartozik azok közé
az írók közé, a kik akár csak egy szemernyivel is gazdagították az
emberiség érzelmi vagy gondolati tőkét. Még legköltőibb jelenete, a
Cid d'Andalousie II. felvonásbeli szerelmi kettőse, melyet *Tóth* nem
győz eléggé dicsérni, sem tartalmaz eredeti vonásokat: valójában alig
egyéb, mint Elvira akkortájt országszerte ünnepelt lantosának meg-
gyöngült viselkedése.

Sainte Beuve szerint¹⁾ az utókor siető vándorhoz hasonló, a ki
csupán néhány kötetet hordozhat magával; a kritikus föladata ki-
jelölni e könyveket. *Lebrun*nel szemben a kritikusnak ily értelemben
vett dolga nem akad: az ő művei számára nem került hely az utas
málhájában.

(Budapest.)

GULYÁS PÁL.

¹⁾ Causeries du Lundi. IV² köt. 392. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Th. Zielinski: Die Antike und wir. Vorlesungen. Autorisierte Übersetzung von E. Schoeler, Leipzig (Dieterich'sche Verlagsbuchhandlg), 1905. 8-r. 126 l.

A klasszikus nyelvek tanítása széles e világon válságba jutott. Ha talán egyelőre nem is az intézmények fölött örökődő hivatalos gondolkodásban, de a közvélemény előtt mindenesetre. S ne kicsinyeljük a közvéleménynek az erejét. Mert egyenlőképp alapja a hivatalos és szakszerű felfogásnak, s végső eredetben az üdvös és helytelen újításoknak közös forrása. Némelyek, a radikálisabban gondolkozók véleménye szerint a klassz. nyelvek tanítását egyáltalán be kellene szüntetni. A mérsékeltőbbek meglegegnének az illető tananyagnak megszorításával, vagy az önkényt vállalkozók legszűkebb köréhez való utalásával, avagy végül a görög teljes elejtésével. Egy és ugyanazon ellenszenvnek különböző fokú, de azonos irányú megnyilatkozásai ezek.

Hogy nálunk Magyarországon a klassz. nyelvek tanításával így áll a dolog, azon ténynek ellenére, hogy fiait úgyszólván minden gondos apa a gimnáziumba küldi, azt többek közt a Társadalomtudományi Társaságnak közelmúlt, nem valami magas színvonalon álló felolvasásai is igazolhatták. Hogy e tekintetben Oroszország sem akar mögöttünk maradni, arra Z. munkája szolgálhat indirekt bizonyítékkal: nyomtatott alakja annak a nyolcz részletben elmondott előadási ciklusnak, melyet Szt. Pétervárott 1903. gimnáziumi és reáliskolai abiturientsek előtt tartott abból a czélból, hogy a klassz. műveltség jelentőségét hallgatóival megértesse. A nagy tudással és szellemesen megírt mű igényt tarthat rá, már gyakorlati vonatkozásainál fogva, hogy mi magyarok is tudomást szerezzünk róla.

Mindenekelőtt egy bevezető megjegyzést. Azt hiszem, hogy sem Magyarország, sem Oroszország nem tartoznak az úgynevezett nyugati műveltség legelőkelőbb tagjai közé; de azért mind Magyarország, mind Oroszország számot tartanak arra, ha nem inventiv, hát legalább reproductiv készségük folytán, hogy oda soroztassanak. Már pedig minden műveltség az emberi közösségnek nem valamely mondva csinált alakulása, melyet észszerűséggel egyszerűen létre lehetne hozni, hanem társadalmi tény, a mely a maga történeti és gyakorlati feltételeitől függ. Ha napnál világosabban be is tudnám bizonyítani, hogy a klassz. nyelvek tanítása in abstracto haszontalan és értelmetlen dolog, mindazonáltal el kellene azt fogadnom, alkalmazkodnom kellene hozzá, feltéve, hogy annak a műveltségnek részese kívánok lenni, a melynek ez ideig egyik nem lényegtelen tényezője. E gondolatból meg önkényt következik, hogy vitális kultúrkérdésekben a műveltség szempontjából kis nemzetek a kezdeményezőnek szerepére egyáltalán nem vállalkozhatnak. Mi magyarok és oroszok várjuk csak be nyugodtan, a míg a németek elvetik maguktól azokat az ismereteket, a melyeken Goethe és Schiller költészete nyugszik, s a melyek közvetítésével, t. i. a classica-philologia által, egész újabbkori történet-tudományuk kialakult; a míg a francziák lemondanak nyelvök szülőjé-

nek, a latinnak, tanulásáról, s ékesszólásuk tulajdonképeni megteremtőinek, a nagy római stilisztáknak, az olvasásáról: s csak azután lépünk a joggal kezdeményezők nyomába. Időközben pedig tartsuk a nyugoti kultúrához való számíttatás céljából szükségesnek, hogy képesek legyünk a nemzetközi érintkezés eseteiben a némettel Homerosról, a francziával Ciceróról elbeszélgetni. Ennyit bevezetésül.

Z., a szentpétervári egyetem tanára, nem valamely szűk látókörű, legspecziálisabb kérdéseibe és fogalmaiba temetkező philologus¹⁾; filozófiai képzettséggel is rendelkezik, ismeri és felhasználja a legújabb történeti és társadalmi bölcészetnek tanításait is. És ezt elengedhetetlen feltételnek tartom olyasvalakinél, a ki a klassz. nevelés és tudás kultúrártékéről beszél. Az ellenséget mindenütt a saját fegyverével lehet a legbiztosabban, a leghatásosabban leküzdeni. «Organikus evolutio, társadalmi selectio, materiális történetfilozófia», s a modern igazság egyéb jelszavai szép és hangzatos nevek ugyan; de mielőtt mi, kik a klassz. kultúra hagyományához ragaszkodunk, ellenségeinként fogadnók el őket, iparkodjunk velők közvetlen közelről megismerkedni. Mert hátha e megismerkedésnek az lesz az eredménye, hogy a képzelt ellenségek — a misztikus homályból nyíltan és világosan az igazuknak megfelelő helyre oda állítva — barátoknak, szövetségeseknek bizonyulnak. Hátha majd ép az «organikus evolutio» nevében állíthatom föl a követelményt, hogy *a művelt társadalom éliteje a kultúrájának alaptörténetéig visszanyúló tudással rendelkezék*; hátha majd sikerül kimutatnom, hogy az efféle magasabb szellemi követelmény csak a «társadalmi selectio» segítségével valósulhat meg; s hátha majd mindezenfelül a «materiális történetfilozófiát» is annak magyarázására hívhatom fel, hogy követelményemnek miféle szükségszerű feltételei vannak: mert a népéletben anyagiaktól távolodó szellemi virágzás csak gazdasági jólét mellett képzelhető, de azután a hol ez utóbbi megvan, az előbbi is be szokott következni. Én csakugyan nem is látom be, hogy a modern biológiai és sociológiai elméleteket miért kellene és miként lehetne tűzvonalba állítani egy olyan műveltségi elem (t. i. a klassz. ismeretek) ellen, a mely a maga történeti fejlődésében ép amaz elméleteket példázza.

Mert számunkra, modern emberek számára, a klassz. ókor, a görög és római, többé nem az, a mi volt a középkornak, a renaissance-nak vagy akár a XIX. századba is benyúló német újhumanizmusnak az emberei számára. Minden kor a maga saját igényeihez és gondolkozásmódjához idomítja a kultúra állandó anyagát. Szépen mutatja ki Z. (9. s köv. l.), hogy a különböző idők mennyire más és más célból fordultak a klassz. hagyományhoz, de — a mi itt a fontos — mindenkori hozzája fordultak. A középkor első szakaszában azért kellett érteni a latin nyelvhez, hogy ezáltal a szentírás olvashatóvá legyen; később meg a különböző tudományok ismeretét is, ókori hagyatékból, a latin nyelv közvetítette. A renaissance, az első humanizmus, irodalmi

¹⁾ Z.-t a philologusok előtt nem kell bemutatni. Nevét már régebbi, az attikai komédiára vonatkozó dolgozatai tették ismertté (különösen: Gliederung der attischen Komödie); legújabban Ciceróval foglalkozott: Das Klauselgesetz in Ciceros Reden, Grundzüge einer oratorischen Rhythmik.

téren nyersen utánozta a klasszikusokat, s csak művészetében emelkedett a hagyománytól inspirált önálló alkotás magaslatáig. A XVII. és XVIII. századok angol és francia felvilágosodása a filozófiai kiművelést tolta az ókori tanulmányoknál előtérbe; az ókoriakkal azért foglalkoztak, hogy «gondolkozni» tanuljanak meg tőlük (pour bien raisonner). Evvel szemben a német újhumanista mozgalom már az egész embert, ennek «harmonikus» kiképzését tartotta szem előtt, a mikor a klassz. népekre mutatott vissza; még pedig a latin mellett különösen a görögre, a mely most először részesül jelentőségének megfelelő figyelemben. Végül a mi korunk, az összes eddigi czélok megmésítésával, a klassz. időkben *történeti* problémát lát, s e felfogásával megegyezően a görög és római élet kutatásakor nem zsinórmértéket keres a maga saját tetteihez, hanem abban az életben a modern kultúrának első elemeit, «magvát» látja. Ennélfogva a klasszikus ókor nevelő hatását is csak addig a pontig ismeri el, a meddig történeti tudás nevelni egyáltalán képes. A mint Z. mondja: «Az antik ne legyen mai műveltségünknek normája, hanem egyik éltető ereje» (66. l.).

Z. e korok szerint váltakozó czélokat múltó tüneményeknek nézi, s mögöttük, valamennyi öntudatos és világos czélképzet mögött egy tudattalan törekvésnek működését állapítja meg, a mely a maga irányában mindig egynek marad: az emberiség szellemi és erkölcsi tökéletesítését előmozdítani. A történeti folytonosságból e tudattalan czélnek és a klassz. tanulmányoknak örök szövetségére következtet, s ilykép állapítja meg és igazolja ama tanulmányok jövőjét. Mindez szépen hangzik, tetszetős biológiai analógiákra is hivatkozhatik (l. pl. a tudatos és tudattalan cél viszonyát a nemi életben: fajfenntartás, érzékiség, ethikai szerelem); de talán egy kissé mégis misztikus, s mi az antik műveltség jövőjét egy bennünk lakozó tudatalatti ösztön felvétele nélkül is biztosítva láthatjuk magának e műveltségnek világos értéke által, egyszersmind Z. argumentum ex historia-ját is evvel az argumentum ex essentia-val helyettesítve. A hol azonban a pszichológiai (vagy ha úgy tetszik: biológiai) és sociológiai fejlődés törvényszerűségét nem lehet tagadni, az a klassz. tanulmányokra vonatkozó és koronkint változó czélképzetek egymásutánja. A közvetlen folytatásból kiindulva (mert keresztény műveltségünk első ideje a klassz. ókor egyenes folytatása), az előbb nyers, majd megműveszi (individuális) utánzás fokozatain keresztül, eljutunk itt egészen a történeti felfogás objektivitásáig. Tényleg ily módon szokott kifejlődni értelmi állásfoglalásunk idegen értékekkel szemben: először csodáljuk és utánozzuk azt, a mit később csak a maga igazában akarunk felfelfogni. És a kultúrintézményeknél is ilyformán szorítja ki az idegennek nyers átvételét az öntudatos alkalmazás, vagy épenséggel az egyszerű okulás.

Sőt e törvényszerű fejlődés, melyet a különböző időknek a klassz. ókorhoz való viszonya feltüntet, még a maga részleteiben is kimutatható. Jelen korunk állásfoglalását történetinek mondtuk; de azért ez a megváltozott állásfoglalás az előző időkéit is legalább elemeiben magában foglalja, ép úgy, mint a magasabb rendű állati szervezet az alacsonyabbakat. Mert az a történeti állásfoglalás nem lehet egy és ugyanaz az iskolában, a művelt nagy közönségnél és a tudományban. Az iskolának — pädagógiai okoknál fogva — még

mindig meg kell őriznie valamit az értékelésnek azon normatív jellegéből, a mely egy előző korszakban a klassz. ókorral szemközt egész általános volt. Ha legalább bizonyos tekintetekben és bizonyos határig nem volnék képes a klassz. ókor életét utánzásra méltó példának gyermekeink és ifjaink előtt oda állítani, a klassz. tanítás iskolai rendeltetését sem volnék képes a maga teljességében igazolni. Csak a felnőtt ember érett esze teszi meg mindazt végleges bírálatnak tárgyává, a miért az ifjú kellő reflexio nélkül lelkesedett; és végül csak a tudósnak módszeres észjárása törekedhetik arra az objektivitásra, melyet a történeti felfogás ideálként, de csakis ideálként követel. Véleményem szerint Z., midőn jelen korunk történeti felfogását a mult idők normatívával nagyon is mereven állítja szemközt, nem vette mindezt kellőképp figyelembe. Nem látta világosan, hogy normatív és objektív (történeti) nem abszolút ellentétek, mert egymásba való átmenetet tüntetnek fel. De ha Z. merevségét, mely szerencsére csak elméletében nyilvánul meg, nem is helyeseljük, annál jobban megérthetjük. A tudomány, különösen a német, oly sok időn keresztül nyögött a törvényhozónak normatív hatalmát gyakorló klasszikus dogma alatt, hogy a felszabadultaknak túláradó örömét meg kell bocsátanunk

Külömben Z. maga is az imént használt felosztást alkalmazza, midőn az antik nyelvek és irodalmak nevelő értékéről az *iskolával* kapcsolatban, az antik műveltség egyéb ágaiak: a vallásnak, filozófiának, politikának, jognak, művészetnek és tudománynak jelen kultúránkra is kiható fontosságáról a *gyakorlati élettel* összeköttetésben beszél, és végül még mint *tudományos* anyagot is szó tárgyává teszi az antik világot. Bár itt ennek a felosztásnak jogosultsága nem egészen világos előttem. Véleményem szerint a nyelven és irodalmon kívül az antik műveltség egyéb körei is az iskolába tartoznak, még pedig nemcsak az egyetemre, de már a középiskolába is, föltéve, hogy akként bánunk velők, mint a hogy ezt egyebütt («Az antik műveltség a középiskolában», Tanáregyes. Közl. 1906. 25. sz.) kifejtteni igyekeztem. A míg viszont vajmi keveset, vagy épséggel semmit sem várhatunk az itt szóban forgó ismeretszerzés szempontjából a gyakorlati élettől, ha azt az ismeretszerzést maga az iskola nem végezte el. A gyakorlati élet rendes körülmények között nem tehet itt egyebet, minthogy a növekvő tapasztalatokkal és intelligenciával karöltve szünetlenül más és más világításba helyezi, más és más értékeléshez juttatja az egyének szemében azt a tudást, melyet azok az iskola padjain sajátítottak el. Sokrates alakjáról a 40 éves férfi nem úgy fog gondolkozni, mint a 17 éves ifjú, még ha időközben semmi újat nem is tanult hozzá Sokratesről. Hála Istennek, nemcsak felejtünk, de az egyszer már megszerzett ismereteink külön gyarapítás, felfrissítés nélkül is velünk nőnek és módosulnak. A dolgok e rendes lefolyása alól csupán a tudósnak élete, tevékenysége képez kivételt. De e tudós munkássága megint csak közvetve az iskola által és nem közvetlenül befolyásolja a gyakorlati életet. Így hát nekünk, ha az antik világnak a jelenre is kiható kultúrértékéről beszélünk, még gondolatban sem szabad az iskolától elszakadnunk. S ép ez okból kell a klassz. iskoláztatás fontosságát mindazoknak oly nagyon hangsúlyozniok, a kik arról az említett kultúrértékről csakugyan meg vannak győződve.

Okosan és ötletesen beszél Z. a *klassz. nyelveknek* didaktikus jelentőségéről. Minden nyelv a nép egész szellemének kifejezési módja. Ha az emberi logika egyetemes jellegű is, egy idegen nyelv megismerkedésével mintha olyasvalaminek ismeretére tennénk szert, a mit joggal egy másfajta, a mienktől elkülönülő logikának nevezhetünk. E tekintetből nagyon figyelemre méltó, a mit Z. a klassz. nyelveknek, első sorban a latinnak értelmi jellegéről mond az orosz nyelvnek érzéki természetével ellentétben (20. s köv. l.). Részünkről annyi- val inkább figyelemre méltó, mert megjegyzései teljes alkalmazást nyernek a mi magyar nyelvünknek és a latinnak szembeállításánál. A magyar nyelv már a szenvedő és személytelen szerkezetek kerülésével is eléggé elárulja, hogy lehető érzéki (konkrét) módon akarja gondolatait kifejezni; a gondolatoknak rövid mondatokba való tagozása, a parataktikus mondat szerkezetek szeretete is ebbe az irányba utal. A míg viszont a latin a maga passivumaival és impersonális kitételeivel, az ablativus absolutus-oknak és accusativus cum infinitivo-knak hypotaktikus természetű gondolathalmazásával egy kevésbé érzéki, mert reflektáltabb elmetevékenység nyelvének bizonyul. Ha már most semmi egyebet nem tekintünk, mint az egymást kiegészítő ellentétek elvét, így is nagyon fontos dolognak fogjuk tartani, hogy a magyar ember a grammatikai tanuláskor fáradtságos, de jól gyümölcsöző munkája által egy olyan idiomával ismerkedjék meg, a mely az ő saját eszejárását és kifejezőmódját kívánatosan egészíti ki. De elég merész vagyok egy lépéssel tovább is menni. Logikánkat, bárholnan és bármily különböző forrásokból is szereztük be, önkénytelenül kifejezésre juttatjuk beszédünkben és írott stílusunkban. A mint a nyelv a néplelek emanatioja, úgy nem is egyszer és mindenkorra megállapított organum, hanem a közösségben és főleg az egyénekben olyforma eleven életnek és fejlődésnek részese, mint szülője, a néplelek maga. S ott, a hol egyáltalán lehetséges, hogy egy nyelv hagyományos szerkezetét valamely idegenből vett logika áttörje, kívánatos, hogy e változás az értelmi fejlődés egyenes vonalában történjék, hogy ne csak változás, de haladás legyen. Azaz az érzéki jellegű nyelveknek az értelmiekhez kell iskolába járniok. Előttem nem is kétséges, a nyelvi orthodoxiának időközönként diadalmaskodó irányzata ellenére sem, hogy magyarul író legerősebb gondolkozóink az idegen kultúrnyelveknek, első sorban a latinnak, logikájától, stílusukból kimutathatóan, sokat tanultak.

Külön tárgyalja Z. a klassz. nyelvek *semasiológiáját*. Közbeszédünk (a magyaré ép annyira, mint bármely más kultúrnépé) csak úgy hemzseget a görög és latin kifejezé-ektől, terminusoktól. Ez idegen szónak alapértelmét, a velök kapcsolatos alapképzeteket természetesen csak olyasvalaki fogja ismerni, a ki a görög és római nyelvben járatos. A miből azután közelfekvő, ha általánosságban véve nem is elsőrangú argumentumot lehet levonni a görög és római nyelv tanítása mellett. T. i. nem tartom az érvt elsőrangúnak azon en-gros műveltség szempontjából, a mely számára nagyjában üntig elegendő, ha valamely idegen szónak konvencziális, jelenben érvényes értelmét tudja. De viszont mihelyt a szakszerűség követelményét fűzzük az idegen kifejezésekhez, a szóban forgó semasiológiai tudás elengedhetetlennek tűnik fel. A ki államtudománnyal foglalkozik, vagy legalább a szakisme-

ret némi látszatával akar politikai kérdésekhez hozzászólni (s nálunk, folyton politizáló magyarok között ugyan ki nem akarná ezt megtenni?), annak pl. az *ἀριστοκρατία* szó valamivel többet jelentsen, mint az előkelőségnek mai viszonyainkból elvont gondolatát; attól bátran megkövetelhetjük, hogy a szó etymonán kívül valamit azokból a képzetekből is ismerjen, a melyeket a görög lovagkor az *ἀριστῆς*, *ἄριστοι*-kifejezésekhez csatolt s a melyek később a görög elméleti gondolkodásban az *ἀριστοκρατία*-t a *δημοκρατία*- és a *μοναρχία*-val állították szembe. Különösen az efféle, terminusok jellegével bíró kifejezéseknél várhatjuk el, hogy ezeket a magasabb rendű műveltség képviselői a szükséges semasiologiai és kultúrtörténeti öntudatossággal használják. Ziel. a konvenczionális beszéd egy egész közönséges szavánál, a rivális-nál is érdekeseen mutatja ki (34. l.), hogy ez miféle kevéssé ismert kultúrtörténeti háttérrel bír. Ki gondol manapság, a mikor rivalisát emlegeti, az egy és ugyanazon öntöző csatornát (rivus t) használó római szomszédokra, a rivales-re, a kik szomszédságuk és közös vízjoguk következtében folyton hadi lábon állottak egymással? Nem mondom, hogy valami nagy baj, ha valaki az ilyesfélét nem tudja, hisz a konvenczionális értelmű idegen szót azért még mindig helyesen használhatja; de azért e téren is tagadhatatlanul érdekes tudást közvetített a klassz. nyelvek és kultúrviszonyok alapos ismerete.

Hogy Z. folytatólag miként tárgyalja a görög és római nép irodalmát, vallását, filozófiáját stb., stb., hogy miben találja meg ezen egyes műveltségi körök lényegét és «a jelent is eltető kultúrértékét», minderre vonatkozólag — azt hiszem — a leghelyesebben tesztek, ha magához a munkához utalom az érdeklődőket. Mert ezt a szellemesen, okosan, elevenen megírt munkát olvasni kell. A klassz. tanulmányok kevés apologiája nyújt az övéhez hasonló élvezetet. Bizonyos jól eső universalismus vonul az egész könyvön keresztül. Érezzük, tudjuk, hogy nem egy penészes szobatudóssal, kicsinyeskedő specialistával van dolgunk, hanem olyasvalakivel, a ki a nagy összefüggéseket soha sem téveszti szeme elől, a ki a részletkérdéseket is az egészszel való kapcsolatokban látja, a ki a történeti folytonosság élénk átérzésével az elmúltat valósággá, a megholtat elevenné teszi. És azután még valamit találunk munkájában, a mi nemcsak hogy a valódi tudóst tünteti föl benne, de a mi egyszersmind a klasszicizismushoz fűzött szép reményeit is elhíteti velünk. Nem is oly nagyon rég azt olvastam egy myop philologus barátunk dolgozatában, hogy tudományunk körében manapság már a legnagyobb nehézségbe ütközik, irodalmi feldolgozás céljából a kellő themát megtalálni, mert azok a németek mindent elírtak előlünk. Nos, ezek a «németek» (készültségénél fogva Z. is hozzájuk tartozik) ép a legújabbban hangsúlyozzák mind inkább és inkább, hogy ezideig a klassz. tanulmányok terén tulajdonképp csak az anyaggyűjtés munkája folyt, s hogy a rendszeresebb feldolgozás úgyszólván minden kérdésben a jövő feladata lesz. Ilyesfélét mondott nemrég Wilamowitz görög irodalomtörténetében erre a kutatási ágra vonatkozóan; s még általánosabb óhajtások hangzanak felénk Z.-nél, a mikor azt állapítja meg: «dass wir noch keine Geschichte der antiken Religion besitzen, ja nicht einmal eine Geschichte der Mythologie in ihrer genetischen Entwicklung; keine Geschichte der antiken Moral und Weltauschauung, keine Geschichte der geistigen,

ja nicht einmal der materiellen Kultur der antiken Völker, keine durchgeistigte Geschichte der antiken Literaturen, keine Geschichte der nationalökonomischen und sozialen Erscheinungen, nicht einmal in ihren Hauptfaktoren (der Landwirtschaft, dem Kapitalismus) — usw.» (109. l.). S ez a magasabb tudományos követelésektől inspirált felfogás az ókori múltnak a jelenhez való viszonyát is szemmel láthatólag új világításba helyezi. Nem egy idejét múlt, mert anyagában már teljesen feldolgozott, hogy úgy mondjam: letárgyalt tudománynyal van itt dolgunk, a mely mindazt a jót, a mit egyáltalában adhatott, már régóta megadta a gyakorlati életnek, a jelen kultúrának, hanem ellenkezőleg egy anyagában és még inkább felfogásmódjaiban szünetlenül gyarapodó és meg-megújuló ismeretkörrel, a mely legszebb gyümölcseit az alkalmazás terén is csak a jövőre ígéri. Ha Z.-nek a klassz. tanulmányok megvédelmezésére semmi egyéb mondani valója nem lett volna, ez a szép gondolat már egymagában is megérdemelte volna, hogy a tollat kezébe vegye.

(Budapest.)

HORNÝÁNSZKY GYULA.

Alfredo Panzini: Dizionario moderno. Storia, etimologia e filosofia delle parole. Milano, Hoepli. 1905. N. 16-r. XXXV+550 l. Ára 6:50 L.

Ezen munka szerzője, Giosuè Carducci legjelesebb tanítványainak egyike, jelenleg az olasz irodalom tanára a milánói műegyetemen, munkája bevezetésében, mely bevezetés mintegy rövid tanulmány az olasz nyelv és stílus jelenlegi állapotáról, előadja könyvének tervét és célját, magyarázza az elveket, melyeket követett. Kiinduló pontja: a szó követi az életet; a társadalmi élet fejlődésének megfelel a nyelvnek fejlődése. Egy nemzet, mely dolgozik és halad, folytonosan érzi szükségét, hogy szókincsét gyarapítsa; új szokat alkot, régieket fölújít, más előrehaladottabb nemzetektől idegen szavakat kölcsönöz. Maga a stílus is új alakot ölt; azonban szükséges a szigorú ellenőrzés, hogy a nyelv és a stílus el ne fajuljon.

A szerző jelzi és tanulmányozza a szavakat, a szólás-módokat, melyek a fentemlített okokból, az utolsó évtizedekben az olasz társadalmi nyelvbe, különösen a legelterjedtebb irodalmi termékekbe, az újságokba, a szemlékbe behatoltak.

1. Túlnyomó része ezen szavaknak egészen modern szokásokra, cselekményekre, gondolatokra vonatkozik, (divat, konyha, színház), a sport különböző nemeire; politikára, nemzetgazdaságra, modern esztétikára; a technika vívmányaira; az újságírára stb. Valóban bőséges az a szókincs, melyet az olaszok — valamint egyéb művelt népek is — a francia, angol s német nemzettől vettek át s a mely vagy megőrzi eredeti idegen formáját, vagy gyöngé asszimilációval az új nyelvhez simul.

2. Ezen valóban új és idegen szavakon kívül, a szerző vizsgálja

azokat a régi olasz neologismusokat is, melyeket a puristák nemrég még kárhoztattak, de ma már nélkülözhetetlenekké váltak és a melyeket a használat szentesített.

3. Azonkívül egyes olasz vidékek komoly vagy tréfás szólásmódjait és jellemző szavait sorolja fel, melyeket eddig kerültek, mivel tájszólásnak tekintették, de a melyek manapság egész Olaszországban elterjednek és mindenütt mindenki elfogadja és megérti.

Hogy a szerzőnk több mint 500 oldalon keresztül annyi új és modern nyelvanyagot felsorol, az nem azt jelenti, hogy ő mindenáron azoknak védője szándékozik lenni. A hol csak lehetséges, kijelöli a valódi nemzeti szót, mely ugyanazt a szolgálatot tehetné, mint az átvett szó; a hol ez lehetetlen, ott meghajol a «fait accompli» előtt, de mindazonáltal a modern nyelvek különböző szelleméről, különösen a francia szavak rugalmasságáról és metaforikus erejéről igen okos megjegyzéseket tesz.

4. Ezen kizárólagosan *lexikálisnak* mondható anyagon kívül a szerző megemlíti azon leggyakrabban előforduló francia, angol, német, latin, olasz idézeteket, közmondásokat, szállóigéket, melyek különösen a mindennapi életben s az ujságirodalomban *retorikai* kincsesé lettek.

Az egyes szavaknak, szólásmódoknak majdnem mindig megadja világos definícióját, néha etimológiáját, sokszor történetét. Megemlíti ép úgy az idézetek keletkezését, magyarázatát és sorsát. A szerző — ki nemcsak szótár-szerkesztő, hanem egyuttal filozófus és költő is — szereti anekdotákkal, költők és történetírók műveiből vett idézetekkel valamint saját humoros és szellemes megjegyzéseivel élénkíteni, úgy hogy e kis könyv, mely jóval többet nyújt, mint főcíme jelez — mert egy füst alatt rövidre fogott technikai szótár, idegen szavak jegyzéke, kézi-lexicon, Antibarbarus, szállóigék gyűjteménye — mindvégig kellemes olvasmány. Célját is eléri, nélkülözhetetlen pótlékká válik az olasz szótáraknak (*Supplemento ai dizionari moderni*).

(Budapest.)

ZAMBRA PÉTER.

Giuseppe Malagoli: Ortoepia e ortografia italiana. Milano, Hoepli, 1905. 8-r. 194 l. Ára 1:50 L.

Az olasz nyelv kiejtése nem egységes és nem általános még Olaszországban sem. Ennek több oka van: az itáliai félsziget népeinek — mondhatni — ethnikai különbségei; a különböző dialektusok hatásai, melyek megannyi irodalmilag termékeny és gyökeret vert nyelvek; az elkéssett politikai és közoktatási egység; bizonyos tekintetben magának az olasz alfabetumnak hiányossága, melyben p. o. egy jegy két hang jelölésére is szolgál (a nyitott és zárt *e* és *o*; a kemény és lágy sziszegő *s* és *z*). Maga a helyesírás az irodalmi nyelvben is még

nagyon önkényes és következetlen. Ezen a két bajon kíván segíteni ez a kézikönyv, melynek szerzője Toscanában, Pisában, gimnáziumi tanár.

A könyv — mely a hasonló tárgyúaknál sokkal komolyabb és terjedelmesebb — az olasz hangokat, 1. elkülönítve; 2. egyes szókban 3. végre magában a mondatban vizsgálja, és egyuttal tárgyalja a kiejtést és a helyesírást.

A mint alapos az anyag felosztása, úgy szintén világosak és egyszerűek a szabályok. Még az a jó oldala is van, hogy az egyes olasz vidékeket jellemző kiejtési eltérésekre figyelmeztet. Egy néhány helyesírási kérdésben nagy modern írókra (Manzoni, De Amicis, Carducci, Pascoli) utal.

A könyv *látszólag empirikus, de tényleg a történeti, tudományos nyelvtanon épül föl*. Megbízható philologiai műveken (Gróber, Meyer-Lübke, D'Ovidio, Ascoli), jó és modern szótárakon (Petrocchi, Fantani, Zambaldi), és nyelvtanokon (Fornaciari, Morandi), a toscanai kiejtés empirikus kézikönyvein (Gradi, Levi) alapszik és mindig utal a jó toscanai, különösen a firenzei kiejtésre. Mindezeknél fogva úgy a gyakorlati tanítónak, mint annak, ki philológiát tanul, igen jó szolgálatot tesz. Használhatóságát nagyon megkönnyíti a tárgymutató és a szerzők mutatója.

(Budapest.)

ZAMBRA PÉTER.

Dr. Ernst Gnerich: Andreas Gryphius und seine Herodes-Epen. Ein Beitrag zur Charakteristik des Barockstils. (Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte. Her. von M. Koch und Gr. Sarrazin. II.) Leipzig, Max Hesses Verlag. 1906. 8-r. VIII és 229 l. Ára 6:50 M.

Gnerich könyve két, körülbelül egyenlő részre oszlik. Az első Gryphius András Herodes-eposzait közli, a második elméleti, főként irodalomtörténeti fejtegetéseket nyújt.

Gryphius két Herodes-eposzt írt, illetőleg Herodes történetét két részben dolgozta fel: az egyik Herodesnek a kisdedek ellen elkövetett bűnét, a második bűnhődését énekli meg latin nyelvű hexameterekben. Mindkettő ifjúkori műve, melyeket mint 17—18 éves diák szerzett. Az első az 1633. év második felében írta, a másodikat valószínűleg a következőnek első felében; amaz 1634-ben jelent meg Glogauban, emez 1635-ben Danzigban. A két eposz eddig csak keveseknek volt hozzáférhető, mivel az első csakis egy Boroszlóban őrzött unikumban, a második pedig egy boroszlói csonka és egy danzigi teljes példányban maradt ránk. Így eshetett meg, hogy az újabb időkig az irodalomtörténetírók általában drámának és mint ilyeneket Gryphius első drámái kísérleteinek tartották.

Az 1633-ban szerzett eposzt Gryphius *Herodis Furiae et Rachelis*

lachrymae címmel fraustadti jótevőinek, az 1634-ben szerzettet pedig *Dei Vindictis Impetus Et Herodis Interitus* címmel a danzigi tanácsos uraknak ajánlotta. Így volt ez abban a korban a tanulóknál szokásban, a kik épen karácsonykor szerettek effajta költeményeket kinyomatni és velök pártfogóiknak halájokat leróni. Mind a két művet Gryphius barátai kísérő versekkel látták el, melyek több tekintetben érdekesekek és irodalomtörténeti szempontból is tanulságosak. Ez is tudvalevőleg hozzátartozott a kor divatjához, annyira, hogy Cervantes a Don Quixote-jához csatolt és maga költötte kísérő versekkel nevetségessé tette. De Gryphius természetesen nemcsak ilyen külsőségekben korának gyermeke, hanem az eposzok tartalmi és technikai kivitelében is. A bibliai tárgyat a renaissance költői eszközeivel és a barokk ízlésében dolgozta fel.

Könyvünk szerzője igen tanulságosan és nagy szorgalommal állította össze részint az eposzok latin szövege alá írt jegyzetekben, részint a latin szöveg magyarázó fordításában azt a számtalan és majdnem minden egyes hexameterben előforduló klasszikus reminiscenciát, melyek majd egyes kifejezések és fordulatok átvételében, majd a hangulatnak és jellemzésnek vagy egy-egy helyzetnek utánzásában nyilvánulnak. Gryphius úgy dolgozik ezekkel a reminiscenciákkal, melyek roppant könnyűséggel és bámulatos bőséggel állnak rendelkezésére, mint a szedő a betűtípusokkal. A diák Gryphius olvasottsága, ha a mai viszonyok szemüvegén át nézzük, szinte hihetetlenül nagy: a legkülönbözőbb latin írók és ezeknek legkülönbözőbb műveiből merít, első sorban mégis Vergilius *Aeneis*-éből, aztán Statius *Thebais*-ából, Lucanus *Pharsalia*-jából, Ovidius *Metamorphosis*-aiból stb., stb. Előadása az ily írásmód ellenére, mégis fantáziája erejénél és alkotó képességénél fogva nincs híjával az újság és eredetiség ingerének. E két eposz nemcsak hogy magasan kiemelkedik a tanulók nagy tömegének hasonló próbálkozásaiból, hanem költőiség tekintetében bátran mérkőzhetik kora hírneves humanistáinak ilyenmű alkotásaival.

A tárgy, melyet Gryphius nemcsak az evangeliumokra, hanem Flavius Josephusnak és az egyháztörténeti íróknak műveire is támaszkodva dolgozott fel, a középkor karácsonyi *mysterium*aiktól kezdve mindig népszerű volt. A barokk kor ízlésének pedig különösen megfelelt, úgy hogy a XVII. század első feléből két, a maga nemében klasszikus feldolgozása maradt ránk: az egyik Marino-nak *La strage degl'innocenti* (1620) cz. olasz nyelvű, a másik Bidermann Jakab német jezsuitának *Innocentes Christo-Martyres* (1622) cz. latin nyelvű eposza. Marino hatása Bidermannra kétségtelen; Gryphiusra, úgy látszik, nem az olasz, hanem a német költő hatott, úgy hogy ha közvetve is, Gryphius a későbbi német marinismus egyik hírnöke.

A hatások kimutatása, ha még oly gondos is, természetesen sok tekintetben bizonytalan: a hasonlóságok és megfelelések jórésze nem kölcsönhatás eredménye, hanem az antik minták közösségéből és a kor uralkodó ízléséből magyarázódik. Ez az ízlés pedig, a barokk ízlése, mindennekfelett azt kereste, a mi Herodes történetében nem közönséges mértékben kínálkozik: a nagyszerűt és iszonyatost. A kik ennek az ízlésnek szolgálatában alkottak, csodálkozást és borzalmat akartak kelteni, azért felhasználtak minden eszközt, melyet a költői fantázia és a vallásos hit a maga exaltatiójában valaha az irodalomban letéteményezett. A renaissance óta egész teljességében bevonult az antik mythos a keresztény költészetbe, és a barokk még bibliai tárgyú poemáknál is minden habozás nélkül egyesíti a menyországot az Olympos-szal, a poklot az alvilággal. Főként ezt az utóbbi kapcsolatot aknázták ki hatalmasan Gryphius zord fantáziája, mely a barokk szertelen ízlésében nevelődve, a harminczéves háború rettenetességei közt érlelődve, de a maga megalkotottságánál fogva is mindenütt az iszonyatost kereste. A karácsonyi éjnek békét hirdető szózatát túl-harsogja nála Rachel siralma.

Gnerich minden bizonynyal hasznos szolgálatot tett az irodalom-történeti kutatásnak, mikor Gryphius ezen ifjúkori eposzait újból kiadta. Mint adalékok igen értékesek nemcsak Gryphiusnak, hanem egész korának jellemzésére. Könyvünk szerzőjének ez irányban végzett kutatásai és az ezeken alapuló fejtegetései széleskörűek és tanulságosak. Kár, hogy előadása nehézkes, könyve elrendezése formátlan és zavaros. Az eredményeket az olvasónak magának kell sok fáradsággal és ismételt összevetésekkel levonnia.

(Budapest.)

BLEYER JAKAB.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

13. Osztern Salamon dr.: Horatius és Lucilius. (Jászberényi áll. főgimn. 1903—4. 5—23. l.). — Horatiusnak, mint szatirairónak, Luciliushoz való viszonyát a 70—80-as években sűrű egymásutánban tanulmány tárgyává tették *Ilgen* (De Horatio, Lucilii æmulo, Montabaur 1872.), *Herwig* (Horatius quatenus recte de Lucilio iudicaverit, Halle 1873.), *Tyrrell* (Horaz und Lucil., Hermathena 4. 1876. 355. l.), *Frémel* (Üb. Luc. und seine Verbindg zu Horaz, Kreuznach, 1877.) és *Zawadski* (Quatenus in satiris Horatius videatur imitatus esse Lucilium, Halle 1880.). Ezek közül itt első sorban *Ilgen* és *Zaw.* dolgozata jön tekintetbe. Az első nem sikerült megszereznem; szerencsére azonban *Zawadski* doctori dissertatiójában oly behatóan foglalkozik

Iltgen munkájával is, és annak vakmerő és túlhajtott következtetéseit — melyek szerint H. nemcsak a brundisiumi út leírását, hanem két más szatirát is csaknem szószerint L.-tól vett át s egyáltalán szolgálilag utánozza mintaképét — oly szerencsésen czáfolja meg, viszont a fölhozható párhuzamokat H. szatirái és a L.-féle töredékek közt oly óvatossággal párosult szorgalommal állítja össze, oly világosan csoportosítja, s belőlük vont következtetései oly szerencsések, hogy elolvasásuk után teljesen nélkülözhetjük Iltgen munkáját. Szerinte H. L.-t szolga módra sehol sem utánozza, azonban lehetetlen volt szatiráiban L.-nak, kit általában mesterének vall, eljárás módjától egészen érintetlenül maradnia. Így nevezetesen ő is szeret szatiráiban, mint L., élete magántermészetű dolgairól szellemesen elcsevegni és kortársai elé hibáiknak lehető hű tükrét tartani. Ezt általában. Hogy aztán egyes gondolatokat, vagy motívumokat, kifejezésmódokat, melyek különösen megragadták figyelmét, félig vagy egészen öntudatlanul szintén átvett, azon egy cseppet sem csodálkozhatunk. Zaw. munkája után, tekintve L. hagyatékának töredékes voltát, valóban alig is lehet e kérdés behatóbb és helyesebb megoldását remélni. Hogy szerzőnk mégis újra tárgyalja a kérdést, annak magyarázatát adja az a körülmény, hogy jelen értekezése egy készülöben levő, *Párhuzamok a római irodalom köréből* cz. munkájának teszi részét, továbbá az az igyekezete, hogy az eddigi kutatók téves (?) eljárásával szemben, a kik H.-ban L.-nak csak *utánzóját* keresték volna, a maga álláspontját fejtse ki, a mint ő mondja: «Mások... csak utánzót kerestek. Azonban érdemes lesz tudnunk, hogy utánzást Horatiusnál a tudatos utánzás összes nuancejaival szövegében a helyenkinti tartalmi rokonság mily természetére kell redukálnunk. Közös kifejezést kereső közös viszonyok világítsák meg a két embernek egymáshoz való viszonyításának kapcsán a tartalmi coincidentia spontán jellegét, mely mellett az eredetiség kérdésére, ennek ilyen vagy olyan fokáára rátérni nem lesz szükségünk.» Ha ezen elég homályos tétel értelmét helyesen fogtam föl, akkor szerző szerint, tekintetbe véve azt is, hogy H. a szatirát «gúnyos mosolylyal párosult őszinteségbe vegyült szerénységgel» nem tekinti magasabb költői műfajnak, csak versbe szedett csevegésnek, tehát vele mint szatiráíróval szemben az eredetiség szempontjából sem léphetünk föl szigorúbb követelésekkel, mondom, ha helyesen fogtam föl, a szerző szerint inkább az vizsgálendő, hogy van-e H. és L. közt tárgyi rokonság? hol van az? a hol aztán az, hogy a kifejezések — egészen véletlenül — fődik-e egymást, inkább csak kuriózumszámba megy. — Nekem e fölfogás ellen a dolog érdemébe vágó kifogásom nincs, mert végeredményben ez is csak a Zawadski által megállapított helyes eredményre vezet, hogy t. i. a szatira általános jellegének átvételén kívül, a mi kifejezésbeli egyezés van, az inkább öntudatlan, mint öntudatos utánzás, mint azt szerzőnk is igazolja; sőt nem tagadom, hogy érdemes L. töredékeit a pusztá tartalmi rokonság szempontjából is egybevetni H.-szal. Ez ugyanis mindkét költőnkre, kivált azonban L.-nak életviszonyaira és elveire nézve tanulságos lehet, s ezt a szerző bőven és általában helyesen meg is tette; nem is végzett vele haszontalan munkát, legföljebb tán a «tartalmi coincidentia» fölsorolt 19 pontjának egyike-másika ellen lehetne kifogást tenni. Nem tagadom azt sem, hogy műve bevezető részében a L. és H.-féle szatira különbségeit

általában helyesen állította egybe, egyet azonban nem hagyhatok szó nélkül: stílusát. Alig van mondata, mely világos és csak kissé is magyaros volna. Mondat-monstrumok sorozata az egész munka, úgy, hogy csak ismételt elolvasás után érthettem meg szerző egy-egy gondolatát. — Meg kell még említenünk, hogy szerző pontatlanul idéz Luc. Müllerből, és hogy dolgozata tele van sajtóhibával. Pl. Luc. 19, 1-ben *tu* van *uti* és *domite domi te* helyett; 2, 8 egészen föl van forgatva, u. o. *farim* h. *furtim* van; 4, 3-ban *inquit* e h.: *inquit*; 27, 10-ben *quaerint* e h.: *quaerunt*; 26, 43-ban *veles* e h.: *voles*; stb. Az értekezés módszere és eredményei ellen lényegesebb kifogás nem tehető; sőt a mennyiben szerző Luc. töredékeit H.-szal a pusztai talmi coincidentia szempontjából is összevetette, nem is végzett egészében fölösleges munkát: annál sajnálatosabb, hogy dolgozata magyarul is homályos stílusa miatt élvezhetetlen.

(Budapest.)

WIRTH GYULA.

14. Vértessy Dezső: Sávitrí a Mahábháratából. Szanszkritből fordította és jegyzetekkel kísérte V. (Makói áll. főgimn. 1903/904. 3—22. l.) — A szanszkrit hősköltészet egyik legszebb alkotása, melyet bájosságban s kedvességben tán csak a Çakuntala múlt fölül, a Mahábhá-rata egyik kis epizódja van előttünk Vértessy D. fordításában. A ki-járatos az indus irodalomban és ismeri eme régi kultúrnép sajátos eszmevilágát, annak el kell ismernie, hogy nehéz dolog szanszkrit köl-teményt a mi ízlésünknek megfelelőleg, európai embernek is tetszetős alakban lefordítani. Ehhez kettő szükséges, hogy a fordító szakember legyen a szanszkritban s egyszersmind költő is. Vértessy iparkodott átérteni a költeményt, úgy hogy fordításának több részén bizonyos indus zamát érezhetők, de viszont tagadhatatlan az is, hogy sok helyen zavaros, nehézkes a fordítás, a mi azt mutatja, hogy a költő küzdel-meket állott ki a helyes kifejezések keresésében. Ugyancsak ennek a körülménynek tulajdonítom azt is, hogy sokszor igen nagy szabados-sággal fordít. — A hely korlátoltsága nem engedi meg, hogy észre-vételeimet, kifogásaimat mind felsoroljam s azért csak néhány meg-jegyzésre szorítkozom. Kifogásaim persze nem pusztán a költőre vonat-koznak, mert több hiba a szanszkrit szöveg félreértéséből is keletkezett, sőt egyik-másik magának a Kellner-féle Sávitrí kiadásnak rovására is írható, melyet V. használt. Így mindjárt az I. é. 14. clokájában Kellner sz. *saumyá* van s ezért V. így fordítja e sort: «Tündöklő, szép, szende (saumyá) lányod fog születni nemsokára.» Igaz, hogy Bopp kiadásában is így van, de azért én inkább a kalkuttai kéziratban levő *saumya*-t tartom helyesnek, mit így fordítok: kedvesem! annyi-
val inkább, mivel e megszólítás a szanszkritban igen gyakori. Ép így nem tartom helyén valónak a VI. é. 24. cł. első felében levő *buddhis* szót sem, melyet Kellner a berlini kézirat után indulva alkalmaz, míg a kalkuttai kiadásban *samrddhis*, a párisi codexben és így Boppnál is *vrddhis* található. Kellner után indulva e fél cłokat: *Bhūyo bhūyaç ca buddhis* te *ksipram eva bhavisyati*! így fordítja V.: «Bölcsességed növekedjék az áldással egyre jobban», a mi, szem előtt tartva az előtte levő sorokat, kissé erőltetett már a *bhavisyati*-nak tulajdonított óhajtó értelem miatt is. Míg ha *buddhis*-t a másik két szó valamelyikével

helyettesítem, akkor következőleg fordíthatom: «Sőt rövid idő alatt valószínűleg még több szerencsében is lesz részed.» (V. ö. devo gandharvo vá bhavisyati [MBh.], valószínűleg isten vagy G. lesz Whitney szerint.) A III. é. 4. çl. sála- helyett çála- a helyesebb írás. — Magára a fordításra nézve csak a következőket jegyzem meg. Mindjárt a 2-ik sorban «nemes hölgyek büszke fénye» úgy van föltüntetve, mintha Sávitrinek volna a jelzője. A 24. çl. igen szabadon van fordítva. Homályos vagy legalább is félreértést okoz a II. é. 11. çl. «Sávitrí nagyot hibázott! Nem is sejtve, nem is tudva, Satyavantot hogy választá.» Helves értelme az, hogy Sávitrí nem is tudja, mekkorát hibázott, midőn Satyavantot választá. Túlságosan szabadon van fordítva a III. é. 8. és 9. çl. A IV. é. 8. çl. első felében a főigét virarāma-t a fordító teljesen figyelmen kívül hagyta. Az V. é. 41. çl. «önmagadhoz a bizalmad» félreértést szül, helyesen «önmagunkhoz a bizalmunk». Homályos értelmű a 37. és 44. çl. A 65. çl. második sorát én szerintem felesleges volt zárójelbe tenni, mert nem tekintve azt, hogy az összes kéziratokban megvan, abból, hogy Sávitrí azt mondja: elment Jama, még nem tudhatja Satyavant, hogy mi történt vele. A 100. çl. «Ha a szíved szeret engem», nem tudom, honnan vette a fordító, mert «Mama priyam vá kártavyam» annyit tesz: Tedd meg ene kívánságom. A VI. é. 43. çlokájánál a fordító maga is elismeri, hogy kissé szabadabban fordította. Én csak azt jegyzem meg, hogy e dícséret a szanszkrit szöveg szerint Sávitríhez van intézve, míg a fordításból azt veszi ki az ember, hogy Dyumnatsenához intézték. — A felsorolt tévedések csak a mellett szolgáltatnak bizonyítékot, hogy mennyi fáradtság és dícséretre méltó buzgalom kellett a költemény lefordításához.

(Köszeg.)

GERECS SZ. FERENCZ

VEGYESEK.

-- A Budapesti Philologiai Társaság 1906. évi május hó 9-én *főolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Némethy Géza*: Szövegjavítások Ovidius Szerelmeihez.
2. *Réthei Prikkel Marián*: Két név a magyar mythológiából.

A főolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Heinrich Gusztáv elnöklése alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Vári első titkár, Császár és Láng szerkesztők, Cserhalmi pénztáros, Bermüller, Cserép, Finály, Gedeon, Gyulai, Hornyánszky, Incze, Katona, Kempf, Maywald, Némethy, Pecz, Petz, Prikkel, Székely vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

3. A bevételek összege január 1-től 5165.28 K, a kiadásoké 3008.88 K.
2. Új rendes tagok 1906-tól: Kégl Sándor dr. budapesti egyetemi magántanár (aj. Vári) és Kalocsay Endre budapesti tanárjelölt (aj. Láng).
3. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Thúry József †. Thúry József halálával, mely oly váratlanul jött, mondhatni kipótolhatatlan veszteség érte szép fejlődésnek indult török

nyelvészeti irodalmunkat. Oly mélyreható és széleskörű ismerője az összes török tatár nyelvjárásoknak, mint ő, még a művelt nyugaton is alig akad. Nyelvész és philologus volt Thúry egy személyben. Egy *Gibb* tudását *Radloff*éval egyesítve találjuk fel benne. Óriási olvasottsága, mely nem szorítkozott, mint azt annyi angol, francia és orosz turkologusnál látjuk, a már nagyon is jól ismert oszmanli irodalomra, hanem tanulmányai körébe vonta a keleti törökség Európában alig ismert irodalmi termékeit, egymaga kiváló helyet biztosítana neki. De Thúry nemcsak irodalomtörténész volt. A magyar történelem, a török philologia mind sokat, igen sokat köszönhet neki. A Magyarországról szóló török történelmi kűtföket zamatos magyarsággal tolmácsolta. Pedig a túlságosan virágos stílusú arabos-perzsás oszmanli krónikák megértése, szörnyű hosszú, néha egy egész lapra terjedő mondataik lefordítása a legjobb nyelvismerő türelmét is kemény próbára teszi.

Thúry derekasan megbirkózott ezzel a feladattal. Különösen az ázsiai török nyelvkutatás terén szerzett nagy érdemeket. Tőle lehetett volna várni az oly érdekes keleti török nyelv alapos átkutatását. Minden ízében magyar, szerény tudós volt. Nem volt semmi benne a stréberségből. Épen ez okozta, hogy oly lassan tudott érvényesülni. Mindig bátran kimondta véleményét, nem törődve azzal, hogy az tetszik-e vagy nem. E sorok írója még élénken emlékszik arra, milyen vihart keltett a magyar nyelvészek táborában a török-magyar nyelvrokonság terén elfoglalt álláspontja. Jobb ügyhöz méltó makacssággal, mely nála igaz meggyőződésből eredt, védte közös mesterünknek, Vámbéry Árminnak, theoriáját. Ez volt Thúry pályájának legnagyobb akadály, e miatt ismerték fel benne oly későn a jeles turkologust. Végzete úgy akarta, hogy akkor váljék meg az élettől, mikor végre elérte volna életcélját.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

— A *Gesta Romanorum* legrégibb kézírata. Ilyennek eddig a Dick kiadásában (*Erlanger Beiträge zur engl. Philol.* VII. 1890) csonkán (a tanulságok elhagyásával) kinyomtatott innsbruckit kellett tartanunk, mely 1342-ből való. Mint most az Emich Gusztáv kézíratainak és könyveinek árverési katalógusából (*Gilhofer et Ranschburg*, XX. Auktion, Wien, 1906 márcz. 15—17.) látom, e rendkívül becses gyűjteményben egy *miscellanea codex*, az id. jegyzék 6. sz. kézírata, a nevezetes középkori példatár egy az említetténnél huszonöt évvel régebbi feljegyzését tartalmazza. Az id. jegyzék a következő leírást közli róla:

Miscellanea. Papir-kézir. XIV. század (1317). 175 lev. 4°. Pergament boríték, bőrháttal. 1. Fol. 2a—76a. *Gesta Romanorum.* (Incipit romanorum historia mistice designata. De milite qui ad peregrinandum profectus. Tartalomjegyzék és 108 fejezet. Végződik a 76a. lapon: *Explicitum Gesta Romanorum bona et utilia sub anno domini Millessimo CCC° XVij° feria secunda post festum Procopij.*

A *Gesta Rom.* utáni hét levélben vele rokon tartalmú *Historiae morales*, példázó elbeszélések következnek, majd a három király története,

melynek záradéka szintén a fönti évszámot viseli. Erre egy német-latin glossarium következik, részben emlékversikék alakjában, melyeknek latin szövege közé interlinearis német fordításuk van bejegyezve. A szavak fogalmi csoportok szerint rendezvék, mint a legtöbb hasonló középkori szógyűjteményben. A papokról szóló versek után a középkori egészségtan legszokottabb szabályai következnek arról, milyen napokon kell és lehet eret vágatni és fürödni stb. Érdekesebb mindezeknél a 166a—175b. lapon a *Sibyllák könyvének verses német fordítása*, melynek eddig csak két müncheni codexben (cod. germ. Monac. 746 és 1020) volt meg egy-egy XV. századi, tehát jóval későbbi másolata. (V. ö. Goedeke, Grundr. I. 240). A 12 lapra és 329 verssorra terjedő költemény után, mely annak, úgy látszik, legrégibb ismert német szerkezete, még a három utolsó levélen német receptek, imádságok és egyéb vegyes tartalmú feljegyzések vannak, részben már a XV. század elejéről, részben még későbbi időből.

A vegyes tartalmú kötet legérdekesebb darabja kétségtelenül az első számú, a Gesta Romanorum 1317. évi kézírata, mely, ha csakugyan ebből az évből való, épen egy negyedszázaddal idősb az eddig legrégebb gyanánt ismert, bővebb innsbruckinál. Ennek 220 (ill. a függelékkal együtt 221) történetéhez képest ez a most előkerült kézirat csak 108 fejezetet számlál, föltéve, hogy a catalogus leírása helyes és mindenben megbízható. A közölt *Incipit* szerint e kézirat az ú. n. *Dorotheus*-családba tartozik, t. i. azok közé, a melyeknek nagyjában egyező fejezetsora 100—111. szám között ingadozik, de rendszeren a vulgaris szöveg 14. sz. történetével kezdődik s majdnem mindig magába foglalja a Hét böles mester történeteit is. Ugyan- ebbe a családba tartozik az ó-német fordítások kézirati szerkezeteinek legtöbbje is. (V. ö. a Haller János Hármaskönyvtára II. részében lévő magyar Gesta-fordítás kiadásához írt bevezetésem 22. s k. lk. Régi Magyar Könyvtár, 18. 1900.) Legközelebb állónak látszik hozzá az Oesterley kiadásában lajstromozott kéziratok közül a történetek számát illetőleg az V. sz. drezdai (1422), mely szintén 108 fejezetből áll; továbbá a XLI. sz. bécsi (XV. sz., 105. fej.), a XLII. sz. szintén bécsi (XV. sz., 100. fej.), a LXXV. sz. giesseni (XV. sz., 101. fej.). A kezdetet nézve még egybevetethető vele a korra eddigelé másodiknak tartott berlini (Oest. XXII. 1377 előtti időből), a mely azonban már csak 82 fejezetből áll.

Az Oesterleynél lajstromozott latin kéziratok közül (a függelékben említetteket is beleszámítva) eddig nem nyolcz (mint a catalogus mondja), hanem 11 vagy 12 való a XIV. századból. Ezekhez járulna most 13. vagy 12. gyanánt a fenti kézirat, melynek az a ránk nézve immár szomorú nevezetessége, hogy tudtunkon kívül talán éveken át hazánkban lappangott, és csak akkor került elő, mikor annak határait eléggé nem sajnálható módon, sok egyéb becses kézirattal és könyvvel együtt, valószínűleg örökre elhagyta. Mint az árverést intéző czégtől értesülök, a kiváló becsű kézirat ismeretlen vásárló birtokába jutott. Egyelőre tehát még a nyoma is elveszett. Miért kellett e nagyértékű gyűjteménynek néhány, még pedig részben legalább kétes becsű darab kivételével, melyek a Nemz. Múzeum könyvtárába kerültek, Bécsben kótyavetyére jutnia s ez úton a szélrózsa

minden irányába szétszóródnia, erre a kérdésre feleljenek meg azok, a kiknek feladatuk lenne az ilyen pótolhatatlan veszteségek meggátolása és a gondos őrködés a fölött, hogy ha jóízű és szerencsés kezű gyűjtők hazánkban, a hol a könyvnek és műtárgynak még mindig oly kevés a bece és becsülete, belőlük szép sorozatot szednek össze, az a nemzeti tudomány, művészet és műveltség kincstára számára megőriztessék. A milyen örvendetes a Ráth György és Kaufmann Dávid szép gyűjteményeinek a M. Tud. Akadémia könyvtárába kerülté utóbbi időben, ép oly mélyen fáljuk, hogy Emich G. nem kevésbbé értékes könyveit és kéziratait nem lehetett hazánk közönyvtárainak valamelyike számára megszerezni. Pedig talán nem is azért, mert olyan nagyon szegények, mint csak azért, mert kellónél gondatlanabbak, a hol pedig nem kellene, pazarabbak vagyunk. (Budapest.)

KATONA LAJOS.

— Trajanus nyugvóhelye. A római ásatásokat intéző comm. Boni most Trajanus oszlopa talpazatában keresteti azt a fülkét, a melyben a Trajanus hamvait rejtő arany urna állott volt. Az oszlop tetejére vezető csigalépcső bejáratával szemben találta meg a fülke ajtaját, a mely még szélesebb, mint a lépcső ajtaja. Úgy az ajtó, mint a fülke ürege tele volt falazva, s most nagy óvatossággal kell a sziklakeményiségű faltömeget kibontani. Így is már a talpazat hátsó felében látszik a fehér márványfalú fülke felső párkánya, de a többi oldalakig még nem haladt a bontás. — Az oszlopot körülvevő terület felásásánál kitűnt, hogy az oszlop alapfalai számára a forum kész burkolatát távolították el, úgy hogy az oszlop talpa és a környező burkolat-alap között még egy arasznyi szabad tér maradt, a melyet aztán ismét kitöltöttek vakolatba rakott kötörmelékkal. Ugyanitt találták meg az oszlopot tartó koszorúdísz néhány (a hátsó részről hiányzó és oda visszailleszthető) töredékét, a melyeken a domborművű faragás bámulatos épségben maradt meg.

F. G.

— Az Apor-codex-ről Erdős József Közlönyünk jelen évfolyamának 277—278. lapjain azt írta, hogy a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár birtokában van. Mivel Zolnai Gyula, codex-irodalmunk alapos bűvára, a könyvnyomtatás korát megelőző magyar codexek legtokéletesebb összeállításában (*Magyar Nyelv* I: 32.) azt írja, hogy az Apor-codex a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tulajdona, Erdős értekezésének illető helyén * alatt közöltem Zolnai állítását. Erdős József hozzánk be-küldött nyilatkozatában jelzi, hogy közvetlen tudakozódása folytán most már ő is úgy tudja, hogy a codex csakugyan Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeumban van és *Zayzon* Ferencz sepsiszentgyörgyi ref. főgimnáziumi tanár és a Székely Nemzeti Múzeum öre szíves értesítésének alapján véglegesen elintézi a kérdést. E szerint: „Özvegy *Cserey Jánosné* (és *nem* Farkasné, a mint Zolnai írja), sz. Zathureczky Emilia úrasszony, a Székely Nemzeti Múzeum alapítója, volt az, a ki szerencsés véletlen folytán az Apor-codexre rátalálván, azt megmentette. Az ő közvetítésével adományozta oda Pünkösty Gergelyné Apor Zsuzsánna bárónő a Székely Nemzeti Múzeumnak 1877 táján. Azelőtt hosszas időn át az Apor-család

birtokában volt ez a kincs, a mit bizonyít az is, hogy első táblájának belső lapján Apor Péter neve valószínűleg saját kéziratában olvasható.» Mindezt külföldben Erdős József a Közlönyünk folyó évi III—V. füzetéből külön lenyomatott kiadványában, már így megvilágítva tette közzé.

Cs. E. szerk.

— Helyreigazítás Kerestély Olga «Várkonyi Amade László báró élete és költészete» cz. értekezése tárgyában. Az EPhK. májusi füzetében Szabó Károly elismerőleg méltatta a fent nevezett kis munkát. Kerestély Olga kisasszony szorgalmasan látogatta a Nemzeti Múzeum levéltárát, hogy művéhez fölhasználja az ott őrzött Amade-kéziratokat. Munkája első fele azonban, mely a költő életét tárgyalja, nem más, mint az «Irodalomtörténeti Közlemények» 1902. évfolyamában közzétett Amade-életrajzom egyszerű átírása. Más szóval plágium. A Múzeum Amade-kéziratai természetesen közkincs és bárki meríthet belőle és teljesítheti az Amade László élete-történetét. Jelen alkalommal azonban ez nem történt. Kerestély k. a. ugyanazon kéziratokat használta föl, a miket én; ugyanúgy értelmezte, mint én; ugyanúgy fogta föl, mint én; sőt pontról-pontra követi az én előadásomat. Munkája első lapján ugyan a források közé az én cikkemet is fölveszi, de név nélkül; egy meglehetősen közömbös helyen nevemet is említi; de fölfogásunk, sőt stílusunk meglepő harmóniáját nem magyarázza meg sehol. Akárhol ütöm föl a könyvet, lépten-nyomon egyezésre bukkanok. P. o. vegyük Amade katonai pályáját:

Kerestélynél:

S míg nem talált visszhangra a Rodostó felől erre szálló keserves sóhaj, addig fényes bandériumok készüldöttek, élükön a Pálffyak, Károlyiak, Hávorok s síkra szállottak az osztrák uralkodóért idegen hazában.

Keserőségében is gondol a házasságra... Kardja vértől ázik s ő fáradtan, de mégis házasságra gondol.

El akarja venni régi kegyesét, «a ki se szépség, se familia».

...majd meg egy talján halász leányába szeret bele, egyik pillanatban már el is határozza, hogy feleségül veszi s «pokolba hagy mindent».

Nem is volt olyan nyomorúságos szegény legény... hanem «szép fényes kapitány».

Levelében semmi hőstettel nem dicsekszik, de meggyőző önérettelt írja: «intactæ famæ immaculatique honoris» szolgált.

És ez így megy végesvégig. Csak szó van benne több és adat kevesebb, mint nálam.

(Budapest.)

Nálam:

Nagy Törökországban bujdosó Rákóczy fejedelemért senki sem akart fegyvert fogni, de olasz földre elmentek küzdeni a császárárt. A loyális aristokratia síkra szállott: Pálffy Lipót, Károlyi Sándor, Hávor János és mások huszárezredeket szereltek föl.

Érdekes, hogy házassági terveit itt se hagyja el... kardja vért iszik s mégis folyton házasságra gondol.

Már emlegeti, hogy elveszi régi szeretőjét, a ki se szépség, se familia.

...elveszi egy talján halász leányát s a pokolba hagy mindent.

Bizonyára nem a kétségbeesett, nyomorgó Amade László hódította meg, hanem a dőlczeg huszárkapitány, a «szép fényes katona».

Nem dicsekszik hősteteivel, de méltó önérettelt írja: «intactæ famæ immaculatique honoris» szolgált.

VÉRTESY JENŐ.

— A philologia halottai 1905-ben. *Andreas Adolf*, orosz kritikus, megh. Moszkvában decz. havában; kiadta Juvenalist s szerkesztette a Filologitseszkoje Obozrenije cz. folyóiratot. — *Ernst Berner*, történétíró, szül. Berlinben 1853., megh. u. o. okt. 12-én. Szerkesztette a Jahresberichte der Geschichtswissenschaft-ot, melyben Mangold Lajos szokott a magyar történétírásról referálni. — *J. L. Andries Brandes*, indologus, megh. Bataviában, jún. 25-én. — *Konstantin Bulle*, történétíró, szül. Mindenben 1844. márcz. 30-án, megh. Bremenben júl. 31-én. Ismeretes négykötetes Geschichte der neuesten Zeit von 1815 bis 1885 cz. művéről. — *Theodor Büttner-Wobst*, Polybius- és Zonaras-kutató, szül. Dresdenben 1854. jan. 24-én, megh. u. o. szept. 2-án. — *Hermann Dannenberg*, numismatikus, szül. Berlinben 1824. júl. 4-én, megh. Salzbunnban jún. 14-én. — *Heinrich Suso Denifle*, művelődéstörténész, szül. Imst-ben (Tirolban) 1844. jan. 16-án, megh. Rómában jún. 10-én. Nagy művét Die Universitäten im Mittelalter Fináczy E. ismertette Közlönyünk XI. évf. ban. Korszakalkotó másik két munkája is, a Les universités françaises au moyen âge, s a Das geistliche Leben című. — *Arey v. Dommer*, zenetudós, szül. Danzigban 1828. febr. 9-én, megh. Treysa mellett febr. 18-án. — *Robert Eitner*, zenetudós, szül. Breslauban 1832. okt. 22-én, megh. Templinben 1905. jan. 22-én. Szerkesztette a Monatshefte für Musikgeschichte cz. folyóiratot. — *Giambattista Gaudino*, latin auctorok kiadója, megh. Bolognában nov. 16-án, 78 éves korában. — *Bruno Gebhardt* történétíró, szül. Krotoschinban 1858. okt. 9-én, megh. Berlinben febr. 13-án. Ismertté tették nevét kétkötetes Wilhelm v. Humboldt als Staatsmann (1896., 1899.) és Deutsche Geschichte des XIX. Jahrhunderts cz. műve. — *Wilhelm Gurlitt*, archæologus, szül. Rómában 1844. márcz. 7-én, megh. Grazban febr. 14-én. Főbb művei: Das Alter der Bildwerke und die Bauzeit des sog. Theseions (Bécs 1875.); Über Pausanias (Graz 1890.). — *W. Heinzelmann*, irodalomtörténész, szül. Salzwedelben 1840. máj. 16-án, megh. Erfurtoan júl. 22-én. — *Henrik Jörgen Huitfeldt-Kaas*, történétíró, megh. Christianiában máj. 20-án. — *Richard Claverhouse Jebb*, irodalomtörténész, megh. Cambridge-ben decz. 9-én. Kiadta hét kötetben magyarázatok kíséretében Sophokles darabjait (Cambridge 1883—1896.); főművei a két kötetre terjedő The Attic orators from Antiphon to Isæos (2. kiad. Oxford és Cambridge 1880.) s szép monographiája Bentleyről, melynek ismertetését l. az EPhK. 1887. évf. ban. 1878-ban írt kis görög irodalomtörténetét magyarra fordította Fináczy Ernő (5. kiad. 1905.). Ilyen hasznos compendium a németre is lefordított Homer. An introduction to the Iliad and the Odyssey cz. műve (4. kiad. Glasgow 1893.). A jelenkori Anglia egyik legnagyobb philologusát vesztette benne, kit mint görög verselőt is ismertek szűkebb körökben. — *József főherczeg*, cigánynyelvtudós. Szül. 1813. márcz. 2-án, megh. Fiumében jún. 13-án. Nagy cigány nyelvtanával s Közlönyünkben (XI. évf.) közlött Fundamentum Linguae Zingaricae Koritschnyak cz. értekezésével vívta ki a tudományos körök elismerését. — *August Kalkmann*, archæologus, szül. Hamburgban 1853. márcz. 24-én, megh. Berlinben febr. 17-én. Főbb művei: Die Proportionen des Gesichts in der griech. Kunst (Berlin 1892.) és Die Quellen der Kunstgeschichte des Plinius. (U. o. 1898.) — *Karl Koppmann*, történétíró, szül. Hamburgban 1839. márcz. 24-én, megh. Rostockban márcz. 26-án. — *Jakob Krall*, egyptologus, szül. Voloscában 1857. júl. 27-én, megh. Bécsben ápr. 27-én. Főbb műve a Grundriss der Geschichte des Orients bis auf Kyros. — *Kuun Géza gróf* orientalista, szül. N.-Szebenben 1838. decz. 29-én, megh. ápr. 10-én. Fő művei a Codex Cumanicus (Budapest 1880.) s a Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalibus originis historia (2 köt. 1893—5.). — *William Muir* orientalista, szül. Glasgowban 1819-ben, megh. Edinburghban márcz. havában. — *Adolf Mussafia*, romanista, szül. Spalatoban 1835. febr. 15-én, megh. Firenzeben jún. 7-én. Tanára volt a bécsi egyetemnek. 27 kiadást ért Italienische Sprachlehre-je

mellott a Monumenti antichi di dialetti italiani cz. művével szerzett magának hírnevet. — *G. K. Niemann*, indologus, szül. Middelburgban 1823-ban, meghalt Delftben nov. 15-én. — *Heinrich Nitschmann*, irodalomtörténész, szül. Elbingben 1824. ápr. 26-án, megh. u. i. ápr. 28-án. Fő műve: Geschichte der polnischen Literatur. — *Wilhelm Oncken*, történetíró, szül. Heidelbergben 1838. decz. 19-én, megh. Giessenben aug. 11-én. Megírta a Staatslehre des Aristoteles cz. művét két kötetben s szerkesztette azt a nagyméretű vállalatot, melyet Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen czimen ismernek történetíróink. — *Jules Oppert*, orientalista, szül. Hamburgban 1825. júl. 9-én, megh. Párisban aug. 21-én. Ismeretes mint a régi babyloniai rommezők fölfedezője. — *Friedrich Philippi* orientalista, szül. Dorpatban 1843. nov. 3-án, megh. Rostockban márcz. havában. — *Antonin Proust*, műtörténelmi író, szül. Niort-ban 1832. márcz. 15-én, megh. Párisban márcz. 22-én. Főbb munkái a L'art français 1789—1889, Chants populaires de la Grèce moderne s Les beaux-arts en province. — *Alfred Rambaud* történetíró, szül. Besançon-ban 1842. júl. 2-án, megh. Párisban, nov. 10-én. 1878-ban megjelent Histoire de Russie-je magyarra is le van fordítva. Egyéb művei mellett, melyeket főkép a Revue des deux Mondes-ban közölt, legkiválóbb a L'empire grec au Xme siècle: Constantin Porphyrogénète. — *Aloys Riegl*, műtörténész, megh. Bécsben 47 éves korában jún. 19-én. Főbb művei: Stilfragen; Altorientalische Teppiche; Spätrömische Kunstindustrie I. — *Reinhold Röhrich*, történetíró, szül. Bunzlauban 1842. nov. 18-án, megh. Berlinben ápr. végén. A keresztes háborúk idejének volt a történetírója. — *Victor Ryssel*, syrologus, szül. Reinsbergben (Nossen m.) 1849. decz. 18-án, megh. Zürichben márcz. 1-én. — *Friedrich v. Spiegel* orientalista, szül. Kitzingenben 1820. júl. 11-én, megh. Münchenben decz. 15-én. Az iráni nyelveknek volt nagy bűvára. — *Szász Károly*, irodalomtörténész, l. EPhK. 1905. 817. l. — *Václav Vladivoj Tomek*, történetíró, szül. Königrätzben 1818. máj. 31-én, megh. Prágában jún. 12-én. Megírta Prága városának s Prága egyetemének a történetét. — *Hermann Usener*, vallástörténész és irodalombúvár, szül. Weilburgban 1834. okt. 23-án, megh. Bonnban okt. 21-én. Bővebbet l. EPhK. 1906. 78. l. — *Kurt Wachsmuth*, régiségtudós, szül. Naumburgban, 1837. ápr. 27-én, megh. Leipzigben, jún. 8-án. Kiadta Joh. Lydust s O. Hense-vel Stobaeust. Fő művei az Einleitung in das Studium der alten Geschichte című fölötte hasznos mű (Lipce 1895.) s a Die Stadt Athen im Alterthum (U. o. I. 1874. II. 1890.). — *Moritz Voigt* a római jog bűvára, szül. Lipcsében 1826. szept. 10-én, megh. u. o. nov. 6-án. Kiadta a 12. törvénytáblát s a római magánrégiségeket írta meg az Iw. Müller-féle Handbuchbau. — *Woldemar Wenck* történetíró, szül. Leipzigben 1819. ápr. 9-én, megh. Klitzschenben (Torgau m.) decz. 8-án. — *E. W. West*, nyelvész, szül. 1824-ben, meghalt Watford-ban (Anglia) márcz. havában. A zoroastrius vallásról vonatkozó összes szent iratok fordítója. — *Joh. Gottfr. Wetzstein*, orientalista, szül. Ölsnitzben 1815. febr. 19-én, megh. Berlinben jan. 18-án. Szerzője az Arabisch-persisches Lexikon Samschari's-nak (1844—1850.).

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek. A Budapesti megjeleneknél a hely, az 1906-ban megjelenteknél az év, a nagy 8-rétűeknél az alak nincs jelölve.)

Almanach. A budapesti tud. egyetem —ja 1904/905-re.

Atti del Reale Istituto Veneto. Anno academico 1905—1906. Venezia. Dispensa terza-quinta. 61—80+229—620.

Balassa József, Kis magyar hangtan. Bevezetésül a magyar nyelv-járások tanulmányozásához. Franklin, 1905. 95 l. Ára 1.60 K.

Balassa József, a kinek nagyobb, rendszeres és tudományos hangtanát Közlönyünk is ismertetette, jelen kis könyvétől az ott megállapított

eredményeket foglalja össze s alkalmazza a magyar nyelvre röviden, népszerűen. A mint a könyv czímlapja mutatja, első sorban azoknak szól, a kik nyelvjárásainak tanulmányozásával foglalkoznak: az egyes hangok ismertetésével rá akarja őket vezetni, hogy pontosan figyeljék meg a kiejtést és híven jegyezzék le. A beszélő szervek működésének, valamint az egyes hangoknak ismertetése s az összefüggő beszéd elemzése — ez a Kis magyar hangtan három nagy fejezete — olyan világos, könnyen érthető, hogy reméljük: szélesebb körben is utat talál a kis könyv. Jó hasznát látja mindenesetre az iskola, nemcsak egy-egy iparkodó tanítvány, hanem maga a tanár is, azonkívül a közönségnek a nyelvtudomány iránt érdeklődő része. Igen ügyesek a szöveget kísérő ábrák (20, közöttük három tábla), a melyek néha — különösen a hangok képzésének magyarázatánál — még a legvilágosabb szövegnél is tanulságosabbak. Kár, hogy a 13. és 19. egymásnak megfelelő két ábra közül az előbbi, a szájüreg átmetszetének hű mása, bal felé, az utóbbi ugyanannak sematikus föltűntetése, jobb felé fordítva mutatja be a beszélő szerveket, s az egyes részek jelölésében is van eltérés.

Jelentések a budapesti tud. egyetemen 1905. máj. 13-án és szept. 16-án tartott ünnepélyekről.

*Iaczó Viktor, Mirabilia Romæ. Budapest, 1905.

Lévay Ede, Matematikai képletek gyűjteménye. (Tudományos zsebkönyvtár 21. sz.) Stampfel. 71 l. Ára 60 f.

*Műszótár, Középiskolai. Az Orsz. Középisk. Tanáregyesület megbízásából számos szakember közreműködésével szerkesztette Simonyi Zsigmond. A vallás- és közokt. min. támogatásával kiadja az Országos Középiskolai Tanáregyesület. XIV+463.

Tanrend a budapesti tud. egyetem 1905/906. isk. év I. felére.

Vargha Damján, dr., A magyar iskolai helyesírás szabályai. Szt. István-társ. 65 l. Ára 30 f.

Szerző az iskolai helyesírás hivatalos szövege alapján a helyesírás szabályait dióhéjban adja. E szabályok elég világosak. (Csak a III. §. 3. p. a) helytelen, a mondatnak «mert» helyett «de»-vel kell kezdődnie. Helytelen meghatározás van a VIII. §. 1. pontjában, mert a pont, felkiáltó-, kérdőjel összetett mondatban is előfordul.) A körülbelül 2000 szavas szójegyzék elég bő, de nem elég pontos, sőt hibáktól sem ment. Ha békességet ír, írhatja a bölcsességet is két s-sel, mert az iskolai helyesírás is így tanítja. A szerző azt állítja, hogy mindkettő helyes: rögtön v. röktön (de rögtönítélő), pünkösöd és pünkösöd, holott az iskolai helyesírás csak ezt írja: rögtön, pünkösöd. Teljesen helytelenek a következő alakok: csinnyán e h. csinnyán; léssz e h. léssz (v. leszel). Az *ít* igeiképzőben mindig hosszú az *i*, azért áhítat, áhítatos, nem pedig áhitat, áhitatos. Kár, hogy ily szavak hiányoznak a szójegyzékből, mint pl. renaissance, stb. Végül még csak a szerző előszavára van egy megjegyzésem. A szerző azt állítja, hogy eddig helyesírási szabályaink bizonytalansága miatt sok nehézséggel kellett küzdenünk, s hogy ezen a bajon segített az 1903. évi (III/13.) miniszteri rendelettel kiadott helyesírási szabályzat. Még a szerző e kis füzeté is a mellett szól, hogy ezt nem állíthatják. Ellenkezőleg, még nagyobb az ingadozás, mint előbb. A hivatalos helyesírás ingadozása, másrészt az a körülmény, hogy most már két, nemcsak lényegében, de apróságokban is eltérő szabályzatunk van, azt eredményezte, hogy a nyelvészettel foglalkozók sincsenek mindig teljesen a dolgokkal tisztában. *egy.*

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1905-BEN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításánál a következő rovatokba van osztva:

- I. *Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.*
- II. *Aesthetika és műtörténet.* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.
- III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú cikkek (nyelvtanításról, olvasásról, írásról). — 2. Magyar nyelv. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Német. — 5. Francia. — 6. Művészi oktatás.
- IV. *Finn-ugor nyelvek.*
- V. *Árja nyelvek* (a cigány nyelvvel).
- VI. *Keleti nyelvek* (arab, héber, török, egyiptomi).
- VII. *Magyar nyelv és irodalom.* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálati is. Ez utóbbiaknál csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén: egyes szövegekről és szólásokról). — 5. Iskolakönyvek.
- VIII. *Klasszikus nyelvek és irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek. — 5. Latin irodalomtörténet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtanok s olvasókönyvek. — 8. Magyarország ó- és középkori régészete.
- IX. *Germán nyelvek és irodalmak.* 1. Német. — 2. Nyelvészet. — 3. Tankönyvek. — 4. Svéd-dán-holland. — 5. Angol.
- X. *Román nyelvek és irodalmak.* 1. Francia. — 2. Tankönyvek. — 3. Olasz és spanyol. — 4. Tankönyvek. — 5. Oláh. — 6. Tankönyvek.
- XI. *Szláv nyelvek és irodalmak.*
- XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.

a) Általános nyelvészet és irodalomtörténet.

1. *d'Andreau.* Duns Skot János és az Immaculata. Magy. Állam 294. sz.
2. *Beöthy Zolt.* Az irodalomtörténet elmélete. — előadásai után jegyezte és kiadta Csobán András. Budapest, 1905—6. I. félév. (4-r. könyomat. 1—152 l.)
3. *Fried, Alfred H.* Esperanto. Pester Lloyd 200. reg. sz.

4. *Gombocz Zoltán*. Az altaji nyelvek hangtörténetéhez. Nyelvt. Közlem. 241—282. l. (Külön is megjelent.)
5. *Harmos Sándor*. Az irodalomtörténet fogalmának magyar meghatározásaihoz. Philol. Közl. 438. l.
6. *Heinrich Gusztáv*. Elnöki beszéd. Philol. Közl. 165—172. l.
7. *Heinrich Gusztáv*. Egyetemes Irodalomtörténet. Szerkesztette Heinrich Gusztáv. II. kötet. Rómaiak és Románok. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister támogatásával. Budapest, 1905. Franklin-Társulat. (8-r. XV, 915 l.) 20 K. — Ism. dr. Berkovics Miklós, Magy. Szemle 25. sz. — Gyulai Ágost. Magy. Pædag. 429—431. k. — V. Protest. Szemle 142—144. l. — Gagyí Jenő. Oláh bírálat az Egyet. irodalomtörténet oláh részéről. Philol. Közl. 434—436. l.
8. *Horváth Cyrill*. A speculum perfectionis keletkezése. Sárosp. Füzetek 193—203. l. (Az Ehrenfeld-kódex egyik forrása.)
9. *Kempelen Béla*. A beszélő gépek. Pesti Napló 360. sz.
10. *Kis-Erős Ferencz dr.* Nevezetesebb elméletek a nyelv eredetéről. Bölcs. folyóirat 321—346. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 28 l.)
- 10a. *Křačala Ján*. Nová literatúra o Komenském a jeho dobe. (1892—1904.) Slov. Pohľad 37—53. l.
11. *Láng Jenő*. Beszéli már az Esperantót? Nyelvtan és gyakorló könyv. Dr. Zamenhof után —. Budapest, 1905. Sachs Fr. (8-r. 23 l.)
12. *Mahler, dr. Ed.* Julius Oppert. Pester Lloyd 216. reg. sz.
13. *Meillet, A.* Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. 1903. Ism. Schmidt Henrik. Nyelvt. Közl. 101—105. l.
14. *Munkácsi, Bernhard*. Nikolai Anderson. Keleti Szemle 180. l.
15. *Néveri János*. Az indogermán gutturalis + i és dentalis + i hangcsoportok görög megfelelői. Budapest, 1905. Nagy S. ny. (8 r. 68 l.)
16. *Rubinyi József*. Beszéd és gondolat. Magy. Nemzet 290. sz.
17. *Rubinyi Mózes*. Országos nyelv-művelő hivatal. Nyelvőr 75—80. l.
18. *Szigetvári Iván*. Az irodalomtörténet elméletéről. Ism. dr. Gopcsa Endre. Magy. Szemle 11, 12. sz. — Haraszi Gyula. Budap. Szemle 121. köt. 305—311. l. — Otrok Mihály. Philol. Közl. 413—416. l. Szigetvári helyreigazítása. U. o. 527. l. — K. L. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 450. l. Szigetvári megjegyzése. U. o. 503. l. K. L. felelete. U. o. 517. l. — (ek.) Figyelő 142—145. l.
19. *Szigetvári Iván*. Természettudomány és irodalomtörténet. Magy. Közélet 3, 4. sz.
20. *Tholt Pál*. A nemzetközi nyelvről. Verseczi állami főreül. 1904—5. értes. 3—16. l.
21. *Thurneysen, dr. Rudolf*. Die Etymologie. 1905. Ism. Balassa József. Nyelvőr 203—205. l.
22. *Trombetti, Alfr.* L'unità d'origine del linguaggio. Bologna. 1905. Ism. Schmidt József. Nyelvt. Közlem. 451—472. l. — Tóth Béla. Pesti Hírl. 230. sz.
23. *Veigelsberg Hugó*. A világnyelv s a természetes fejlődés. Huszadik Század XI. köt. 103—115. l.
24. *Velics, Anton v.* Versuch eines natürlichen Systems in der Etymologie. Eine Studie. Breslau, Preuss u. Junger. 1905. (8-r. 74 l.)
25. *Velics Antal*. Nyelvegység és hangutánzás. Budapest, 1905. Ism. us. «A magyar Trombetti» címmel. Figyelő 465—469. l.

26. *Walter, Max.* Der Gebrauch der fremden Sprache bei der Lektüre in den Oberklassen, Marburg, 1905. Ism. K. S. Magy. Tanügy II. évf. 23. sz.

b) Ethnographia.

27. *A. S.* Zalamegye népköltészetéből Keszthelyi Hirl. 30. sz.
 28. *Acs Lipót.* «Sárközi himzések» s néhány szó a népies házi iparról. Magy. Iparművészet 193—197. l.
 29. Adatok hazai cigányaink történetéhez. Közli: Dr. Lukinich Imre. Ethnogr. 372—374. l.
 30. Az áldomás. Magy. Hirl. 4. sz. 19. l.
 31. *Andree, R.* Votive u. Weihgaben des kath. Volkes in Süd-deutschland. 1904. Ism. Ernyey József. Múz. népr. értes. 74—76. l.
 32. Archiv f. Religionswissenschaft. VII. Bd. Ism. dr. Rubinyi Mózes. Ethnogr. 166—170. l.
 33. *Asztalos János dr.* Husvéti szokások. Ellenzék 91. sz.
 34. *B. S.* Fonott kalácsok és perezcek. Múz. népr. értes. 210—215. lap.
 35. *Balásy Dénes.* Udvarhely vármegyei babonák. Ethn. 40—42. l.
 36. *Balásy Dénes.* Az erdélyi szász ház és udvar typusa. Múz. népr. értes. 319. l.
 37. *Balogh Benedek (Barátosi).* Japán ünnepek. U. o. 141—145. l.
 38. *Balogh Benedek (Barátosi).* A japánok jelleméhez. Magy. Pestalozzi 23. sz. — A japánok hősi jelleme. U. o. 25. sz.
 39. *Balogh Ferencz.* Régi szüret a Hegyalján. Múz. népr. értes. 301—305. l.
 40. *Balogh Irma.* A felvidéki tót nép husvétja. Bud. Hirl. 108. sz.
 41. *Bán Aladár.* Rovásírás a finneknél és lappoknál. Múz. népr. értes. 137—141. l.
 42. *Bán Aladár.* A lappok mythosi emlékei. Ethnogr. 321—336. l.
 43. *Bán Aladár dr.* Képek a finn nép életéből. (Néprajzi tanulmány). Ism. Magy. Szemle 22. sz.
 44. *Bán A.* Karjala. Budap. Hirlap. 227. sz. — Karjala népe. U. o. 287. szám.
 45. *Bán A.* A magyarok ősvallásáról. Az Ujság 357. sz.
 46. *Bartalos Gyula (Bogyai).* Óskori adatok Túróc vármegye történetéhez. Felvidéki Híradó 24. sz.
 47. *Barts Jenő.* Költészet a temetőben. Ellenzék 157. sz.
 48. *Bátky Zs.* Egy-két szó a «duga» halászó mód kaukázusi és magyar analógiájához. Ethnogr. 290—293. l.
 49. *Bátky Zs.* Kék sgrafittos eredményeink. Múz. népr. értes. 47—50. lap.
 50. *Bátky Zs. dr.* Magyar mángorló-lapiczkák. U. o. 81—91. l.
 51. *Bátky Zsigmond.* Magyarország néprajza. (A föld és népe V.) Budapest, 1905. Ism. Madarassy László. U. o. 243. l.
 52. *Bátky Zs.* A kenderrel való munka Kalotaszegen. U. o. 264—278. l.
 53. *Báthori Ferencz.* Lappföldi utam. U. o. 306—314. l.
 54. *Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn.* — Ism. Bátky Zs. U. o. 72. l.

55. *Bellosics Bálint*. A gyermek a magyar néphagyományban. Ism. Beyer József. Magy. Pædag. 165. l.
56. *Beluleszko Sándor dr.* Szakhalin földje és népe. Földrajzi Közlem. 368—373. l.
57. *Beluleszko Sándor*. Az Alduna vidékének település-földrajzi ismertetése. Földr. Közlem. 83—95. l. — Külön is megjelent. (8-r. 40 l.) — Ism. Madarassy László. Múz. népr. értes. 320. l.
58. *Beluleszko Sándor*. Magyar hímes tojások. Múz. népr. értes. 112—120. lap.
59. *Bene Lajos*. Kalotaszegi fejfák. Erdély 118—121. l.
60. *Benkő István*. Egy-egy székely háziról, faluról. Művészet 324—330. l.
61. *Benkőczy Emil*. Nógrádmegyei batonák. Ethnogr. 102. l.
62. *Bilkei Ferencz*. A lappok közt. Magy. Állam 258. sz.
63. *Biró Lajos*. Humanizmus az emberevőknel. Brassói Lapok 106, 107. sz.
64. *Biró Lajos*. Adalékok a Bismarck-szigetek lakóinak hajózáshoz és halászatához. Múz. népr. értes. 57—72. l.
65. *Bleyer Jakab*. A magyar hün-monda germán elemei. Századok 602—629. 712—753. 811—849. l.
66. Bokila dem Lenoremythenkreis verwandte Volksballade der nordsiebenbürgischen Rom (Zigeuner). Mündlicher Ueberlieferung entnommen und verdeutscht von Agathyrus. Napocae-Agathyrorum MDCDL. (4-r. 4 lev.)
67. *Bráz Béla*. Német telepítvények Thuróczban. Felvidéki Híradó 18. 19. sz.
68. *Budai*. A magyar népdalról és a cigányzenéről. Az Ujság 127. szám.
69. *Bünker József Rajmund* és *Ernyey József*. Újabb adatok a meglakatolt emberi állkapcsok kérdéséhez. Múz. népr. értes. 215—222. l.
70. *ch.* Die Erwerbs- und Berufsverhältnisse der Juden Osteuropas. P. Lloyd 145. sz.
71. *Cs. L.* Székely betlehemesek. Erdély 174. l.
72. *Csák Árpád dr.* A balatonberényi népvándorláskor temető leletei. Keszthelyi Hírl. 21. sz.
73. *Csiky János*. Népzeneink régi emlékeiről. Ethnogr. 44—47. l.
74. Csipke- és hímzés-kiállítás a Nemzeti Múzeumban. Múz. népr. értes. 164—167. l.
75. *Cupar, Radu*. Români și Vetro-Slavii. Belényesi gör. kath. főgymn. 1904 5. értes. 5—25. l.
76. *Czimmermann Ferencz*. Muraközi sajtzárítók. Múz. népr. értes. 207—209. l.
77. *Dähnhardt Oszkár dr.* A természetrajzi mesékről. Ethnogr. 158—166. l. és Magy. Nemzet 154. sz.
78. *Deák Antal*. Babonás népszokások. Ethnogr. 42—44. l.
79. *Deák István*. A magyar népies díszítő művészet fejlesztéséről. Kolozsv. ref. colleg. értes. 1904 5. 25—35. l.
80. *Diemrich = Déva*. G. Kisch. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 11. sz. — Gustav Frh. Bedeus. U. o. 12. sz.
81. *Éles Károly*. Balázs-járás Sümegen. Sümeg és vid. febr. 5. és Ethnogr. 100—109. l.

82. *Erhardt Viktor*. A nem-keresztény népek hite, istentisztelete, stb. 1904. Ism. Kath. Szemle 629—631. l. — Lengyel Laura. Budap. Hirl. 129. sz. — Dr. Stuckner János. Egyetemes Kritikai Lapok 5. szám.

83. *Ernyey József*. A lengyel heraldika magyar vonatkozású mondái. Ethnogr. 16—33. l.

84. *Ernyey József*. Adatok a Rákóczi-induló történetéhez. U. o. 237—239. l.

85. Az eszkimók házassága. Brassói Lapok 130. sz.

86. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. Redigiert u. herausgeg. v. Dr. Anton Herrmann. IX. Bd. 1—3. Die Völkerkunde im ungarischen National-Museum. Budapest, 1905. Thalia-ny. (8-r. 95 l.) A kötet ára 20 K.

87. *Fábián Gábor*. Régi udvari élet. Magy. Szemle 31. sz.

88. *Fabó B.* Magyar ráolvasások 1651-ből. Ethnogr. 313. l.

89. *Fényes Mór dr.* Bibliai bagyományok egy afrikai vadnépnél. Az Ujság 29. sz.

90. *Festetics Rudolf gr.* Emberevők között. Budapest. Ism. Schw. A. Földr. Közlem. 257. l.

91. Gróf Festetics Rudolf déli-tengeri útjából. Vasár. Ujs. 31. sz.

92. *Fikri efendi*. A mohamedán házasság. Magv. Hirl. 224. sz.

93. *Fischer Károly Antal*. A magyar honfoglalás mondái. Dr. Sebestyén Gyula művének bírálata. Budapest, 1905. Heiszler J. ny. (8-r. 23 l.) 60 f.

94. *Frenkel Bertalan dr.* Hajdútáncz és régi magyar táncz. Ethnogr. 365—372. l.

95. *Frenkel Bertalan dr.* A magyar népdalok kormeghatározása és kutatási módszere. (Glossák Csiky János cikkéhez.) U. o. 239—243. l.

96. *Gabnay Ferencz (Hathalmi)* és *Katona L.* A «kedd aszszonya» az oláhoknál. U. o. 120. l.

97. *H. Gabnay F.* A prikulis. U. o. 255. l.

98. *Gabnai Ferencz (Hathalmy)*. Botanikai gyermekjátékok. Múz. népr. értes. 298—300. l.

99. *Gábor Ignác*. A magyar ősi ritmusról. (Nyelvőr.) Ism. Ethnographia 52—54. l.

100. *Galgóczy János*. Őstörténelmi böngészgetés. 1. Tigin. — 2. Szkythák. Ethnogr. 87—92. l. — 3. Ős kúnok. — 4. Még egyszer a «Tigin». U. o. 201—210. l.

101. *Gálos Rezső*. A Pán-mythoshoz. Philol. Közl. 897—899. l.

102. *Gárdonyi Albert*. Árva-vármegye oláhjai. Ethnogr. 311. l.

103. *Gebhardt E.* A Paradicsomról szóló legendák. Francziából ford. dr. Berkovics Miklós. Magy. Állam 219. sz.

104. *Gönczi Ferencz*. A földi ördög. Ethnogr. 34—38. l.

105. *Gönczi Ferencz*. A csordás-farkas. U. o. 93—96. l.

106. *Gönczi Ferencz*. Az emberi betegségek s gyógyításaik a göcseji s hetési népnél. U. o. 345—361. l.

107. *Gönczi Ferencz*. Göcseji kutak és hácskuk. Múz. népr. értes. 6—12. l.

108. *Gönczi Ferencz*. Újabb adalékok a Göcsej tárgyi néprajzához. Múz. népr. értes. 279—295. l.

109. *Gönczi F.* A kigyók a népek hiedelmében. Muraköz 51—53. sz.

110. *Gönczi Ferencz*. A számok szerepe a népek szellemvilágában. Uránia 2. sz.
111. *Gönczi Ferencz*. Halotti búcsúztatás és síratás. Uránia 11. sz.
112. *Gondán Felicián*. A magyar népdal sülyedésének esztetikai okai. Magy. Állam 183. sz.
113. *Gróh István*. Gömörmegyei csipkék és hímzések. Magyar iparművészet 53—55. l.
114. *Gróh István*. Magyar stílusú rajzminták. Ism. Semayer Vilibald. Múz. népr. értes. 150—161. l.
115. *Grothe, Dr. Hugo*. Beiträge zur Kenntnis des Orients. I. Berlin. Ism. Dr. Rubinyi Mózes. Ethnogr. 47—50. l.
116. *Grusz Lipót*. Babonaszágok a szepességi szászoknál. Felvidék (Verebély). 3. sz.
117. *Gyöngyössy László*. Világjáró kosaras tótok. Vasár. Ujs. 40.
118. *Hajnal Ignác*. A bácskai tótok Dodolája. Ethnogr. 299. l.
119. *Hanusz István*. Virágok és egyéb növények a népregeiben. Kecskem. Lapok 185—187. sz.
120. *Hanusz István*. Népregek. Székely Nemzet 98. sz. és Brassói Lapok 136. sz.
121. *Hanusz István*. Kultúrnövényeink őshazájáról. Néptanít. Lapja 5. szám.
122. *Heller Bernát*. Kard a hálótársak közt. Ethnogr. 257—268. l.
123. *Herman, Otto*. Zur Frage des magyarischen Typus. Mitteilg. d. Anthrop. Ges. Wien. 35. köt. 54—63. l. Külön is megjelent.
124. *Herrmann Antal*. A néprajz és a szépirodalom. Ethnogr. 115—117. l.
125. *Herrmann A.* Vikár Béla Kalevala-fordítása. U. o. 244—250. l.
126. *Herrmann Antal*. Mit jelent a finn runo? U. o. 254. l.
127. *Herrmann Antal dr.* Örmény témák az Orientalisták hamburgi kongresszusán. Armenia 3, 6, 7, 8, 11. füz.
128. *Herrmann Antal*. Kolozsvári kincésásó históriák. (Kiss S. elbeszélése nyomán.) Erdély 59. l. — Erdélyi kincses mondák és hiedelmek. U. o. 12. l.
129. *Hjalmar-Hjort Boyesen*. A norvég nő. Új Idők 25. sz.
130. A honfoglalás (magyar —) kutfői. V. Szláv források. Ism. Melich János. Századok 355—358. l. VI. Hazai kutfők. Ism. dr. Borovszky Samu. U. o. 358—360. l. — VII. A honfoglalási kor hazai emlékei. Ism. Szendrei János. U. o. 666—671. l.
131. *Hubay Bertalan ifj.* András-esti babonák. Zemplén 7. sz.
132. Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. (Regestrum Varadiense.) Kiadták Karácsonyi János és dr. Borovszky Samu. 1903. Ism. Domanovszky Sándor. Századok 163—168. l.
133. *Istvánffy Gyula*. A régi magyarok. Uránia. 6—8. sz.
134. *Istvánffy Gyula és Gyuláné*. Palócz nóták. Ethnogr. 110—115. lap.
135. *J. M.* A cigányok első telepítése. Polit. Hetiszemle 37. sz.
136. *Jakab Sándor*. Kelengye, móríng és eljegyzési szokások a hajdani Pesten. Vasár. Ujs. 53. sz.
137. A japán nők. Polit. Hetiszemle 3—5. sz.
138. *József főherceg*. A cigányokról. Jövendő 2. sz.
139. *K. L.* Fán termő madarak. Philol. Közl. 438. l.

140. *Kadić Ottokár dr.* A krapinai ősemlék maradványai. Uránia 2. szám.

141. *Karácsonyi János.* A székelyek eredete és Erdélybe való települése. (Kivonat.) Akad. Értes. 57—66. l.

142. *Karácsonyi János.* A székelyek eredete. Ism. Dr. Lukinich Imre. Erd. Múz. 494—496. l.

143. *Kárpáti Kelemen.* Vasmegyei karácsonyi népszokások. Ethnographia 157. l.

144. *Kárpáti Kelemen.* Fogadalmi szobrocskák a Dunántúlról. Múz. népr. értes. 43—46. l.

145. *Katona Lajos.* A kedd asszonya. Ethnogr. 1—16. l.

146. *Khinai zsidók.* Földr. Közlem. 1—12. l.

147. *Klein, Hermine.* Geschworen Montag! Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 4. sz.

148. *Kodály Zoltán.* Népköltészet. Mátyusföldi gyűjtés. Ethnographia 300—305. l.

149. *Kohlbach Bertalan dr.* Adatok a nővásárlás történetéhez az indogermán népeknél. U. o. 117—119. l.

150. *Kohn, Dr. Emerich.* Ein austerbender Volksstamm. Pester Lloyd 228. reg. sz. (Délbrazíliai Indianus-törzsről.)

151. *Kohut, Adolf dr.* Trink- und Essgebräuche als Kulturmesser. P. Lloyd 3. sz.

152. *Kardos Gusztáv.* A barlang szerepe a nép hiedelmében. Ethnogr. 312. l.

153. *Kóris Kálmán.* Matyóföldi tüzelők és szénatartók. Múz. népr. értes. 249—263. l.

154. *Kovács Aladár.* A csikkentő és tör. U. o. 179—184. l.

155. *Kovács Aladár.* Feleség-szerzés a Sárközben. Közérdek (Szegszárd) 26. sz.

156. *Krause, Eduard.* Vorgeschichtliche Fischereisegeräthe und neuere Vergleichsstücke. (Ztschr. f. Fischerei XI. Bd.) Ism. Bátky Zs. Múz. népr. értes. 324. l.

157. *Krónikás.* Magyar-zsidó társadalmi élet a XV. században. Egyenlőség. 9, 11. sz.

158. *Kúnos, Dr. Ignaz.* Türkische Volksmärchen aus Stambul. Gesammelt, übersetzt und eingeleitet Leiden, J. Brill. — Ism. (a. sch.) Pester Lloyd 136. reg. sz. — Liter. Zentr. Bl. 52. sz.

159. *Kuti Zsigmond.* A Purim-játékokról. Egyenlőség 12. sz.

160. *Lehmann A.* Babona és varázslat. Ford. dr. Ranschburg Pál. 1900. Ism. dr. Dudek János. Egyetemes Kritik. Lapok 2—4. sz.

161. *Lehoczky Tivadar.* A munkácsi cigányok. Ethn. 146—150 l.

162. *Lehoczky Tivadar.* Adatok a hazai bronzkor történetéhez. Vasár. Ujs. 48. sz.

163. *Liszt Nándor dr.* Szilveszter-esti kolompolás Hajdumegyében. Ethnogr. 121. l.

164. *Lud. Tom. X. W Krakowie, 1904.* — Ism. Ernyey József. Múz. népr. értes. 245. l.

165. *Lukinich Imre dr.* Madárjósítás a XVI. századból. Ethnographia 59. l.

166. *Madarassy László.* A putri-negyed. Múz. népr. ért. 53—57. l.

167. *Madarassy László.* Az «előte» vagy «tévő». U. o. 296. l.

168. *Mahler Ede.* Jelenítés a Baselben tartott II. nemzetközi vallás történeti kongresszusról. Ethnogr. 129—143. l.
169. *Mahler Ede.* Naptáradatok művelődéstörténeti jelentősége. (Kivonat.) Akad. Értes. 165—184. l.
170. *Malonyai Dezső.* Az utolsó magyar szombatos. Új Idők 36. sz. (Sallós József.)
171. *Márki Sándor.* Kolozsvár neve. Ism. Schullerus Adolf. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 2—3. sz. — Téglás Gábor. Századok 176. lap.
172. *Martin dr.* Wandtafelu f. d. Unterricht in Anthropologie, Ethnographie, etc. Ism. Bátty Zs. Múz. népr. értes. 162. l.
173. *Merza Gyula.* A néprajz turista szempontból. Erdély 129. l.
174. *Milleker Bódog.* A vattinai őstelep. Temesvár. 1905. (8-r. IV, 75 lap.)
175. *Moldován Gergely dr.* A szerető leírása a román népdalban. Erd. Múz. 181—193. 254—270. l.
176. *Molnár Jenő.* A magyar néplélek a katonadalokban. Vasár. Ujság 28. szám.
177. *Monográfus.* Karácsonyi szokások Lábfalván. Erdély 168—170. lap.
178. *Mráz Gusztáv dr.* A magyarok származása és ősműveltsége. Nógrádi Lapok 44. sz.
179. *Munkácsi Bernát.* Keleti típusú magyar varázsigé. Ethnographia 57—59. l.
180. *Munkácsi B.* A keleti törökök ősi rovásírásáról. U. o. 119. l.
181. *Munkácsi Bernát.* A magyar őshaza kérdése. U. o. 66—87. l.
182. *Munkácsi, Dr. Bernhard.* Die Urheimat der Ungarn. Keleti Szemle 185—222. l.
183. *Munkácsi, Bernhard.* Seelenglaube und Totenkult der Wogulen. Keleti Szemle 65—130. l.
184. *Nemes Mihály.* Ótvar gyógyítása a ruthénekknél. Ethn. 361. l.
185. Népköltési gyűjtemény, magyar —. VII. kötet. Székelyföldi gyűjtés. Gyűjtötte és szerkesztette Mailand Oszkár. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1905. Athenæum. (8-r. XXVI, 574 l.) 6 K. — Ism. Krenner Miklós, Erd. Múz. 439—443. l.
186. *Nielsen Konrád dr.* A lappok Norvégiában. Erd. Múz. 1—18. 81—92, 138—149. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 44 l.)
187. *Nyáry Albert br. dr.* Iglói csizmadia és gombkötők. Múz. népr. értes. 120—137. l.
188. *Omikron.* A bolygó zsidó. Magy. Állam 91. sz. (Matthew Paris. «Historia major» adatai.)
189. Az örmény múzeum megalakulása. Ethnogr. 123—126. l.
190. *Orosz Endre.* Ősrégészeti adatok a Kis-Szamos folyó völgyéből. Erd. Múz. 303—312. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 12 l.)
191. *Orosz Endre.* A néprajz az ősembertan szolgálatában. Erdély 34—38. 67—70. l.
192. *Osztern Salamon.* Szül és sümül. Új adalék az Ezeregyéj meséiből. Philol. Közl. 852—854. l.
193. *P. G. Betlehemesek.* (Karácsonyi népszokás a székelyeknél.) Nagy Károly és vid. 51. sz.
194. *P. V. F. Néphit Attila* sírjáról. Közérdek 68. sz.

195. *Päcalä Viktor*. A Nagyszeben vidéki resinárok lakóhelye és életviszonyai. Földr. Közlem. 307—325. 350—367. l.
196. *Pap Károly*. Dajka-rímek, gyermek versek, mondókák. Ethnographia 306—310. l.
197. *Putkanow, S.* Geographie und Statistik der Tungusenstämme Sibiriens, nach den Angaben der Volkszählung. 1897. Keleti Szemle 130—174. 222—283. l. — Eleje a mult évi folyamban.
198. A pénz a magyar közmondásban. Brassói Lapok 139. sz.
199. *Péter Mihály*. Magyar népelet. Hogyan vitték be az új énekest Szent-Gálra. Új Idők 52. sz.
200. *Péterfi Márton*. A páringi juhászat. Múz. népr. ért. 196—207. l.
201. *Pintér Sándor*. Mesé já tytyok tartás gyerekreö. Ethnogr. 103—110. l.
202. *Platz Bonifác dr.* Az ember eredése, faji egysége és kora. Budapest, 1905. Szt. István-T. (8-r. X. 361 l.) 5 K. — Ism. Stuckner János dr. Kath. Szemle 512—518. l.
203. *Pogonyi Nándor*. Balázsjárás. Hevesm. Hirl. 19. sz.
204. Polgári élet Pesten a XVIII. században. Pesti Hirl. 355. sz.
205. *Popović Drekalović, Marko Milanov*. Život i običaji Arbanata. Letopis Matice Srpske 229. füz. 12—47. l. 230. füz. 41—75. l.
206. *Priborszky Ferencz*. A kiszuczavölgyi tótok András-Lucanapi és karácsonyi összekasai és babonái. Vágvölgyi Lap. 1. 6. sz.
207. *Prikkel (Réthei) Marián dr.* A hajdú-táncz. Ethnographia 225—237. l.
208. *Pröhle Vilmos dr.* A harakiri. Magy. Hirl. 198. sz.
209. Régi méhészeti babonák. Brassói Lapok 114. sz.
210. *Rell Lajos dr.* A «feminizmushoz» Békésmegy. Függelenség 2. szám.
211. *Révay Sándor*. Barlám és Jozafát, továbbá szent Elek legendája. (Pécsi főrealisk. értes. 1904 5. 9—45. l. — Külön is. Pécs, irod. ny. r. t. 1905. (8-r. 2, 37 l.) — Lásd 1084. sz. a. is.
212. *Révai Sándor dr.* Baranyai babonák. Ethnogr. 293—297. l.
213. *Révai Sándor*. Fogadalmi szobrocskák Máriagyúdon. Múz. népr. értes. 300. l.
214. *Reviczky Irma*. Csevegés a babonáról. Nyugatm. Híradó 42. sz.
215. *Richter M. István*. A szegény ember tehene. (Nyitramegye néprajzából.) Ethnogr. 96—100. l.
216. (Rm.) A Kaukázus népei. Alkotmány 160. sz.
217. *Röediger Lajos és Bátky Zs.* A zombori múzeum kályhabetét cserépedényei. Múz. népr. értes. 107—110. l.
218. *S.* Utmutató néprajzi múzeumok szervezésére. U. o. 188—194. lap.
219. *Sági János*. Néprajzi kincseink gyűjtése. Kiadja: az állami felügyelet alatt álló Balatoni múzeum-egyesület Keszthelyen. Keszthely, 1905. Mérei J. (8-r. 60 l.) 60 f. — Ism. Tóth Béla. Pesti Hirl. 44. sz. — Bátky Zs. Múz. népr. értes. 162. l.
220. *Sági Lajos*. Zala-Lövő ősi sírjai. Keszthelyi Hirl. 36. sz.
221. *Sági János*. Dunántúli képfestés. Múz. népr. értes. 184—186. lap.
222. *Sarudy György*. Újabb adatok Kőmives Kelemenné mondájához. Irod. tört. Közlem. 174—192. 293—316. l.

223. *Sasinek, Fr. V. Slováci v Uhorsku. Druhé, opravené a rozmnžené vydanie. Turčiansky Sv. Martin. 1905. (8-r. 40 l.) 20 fill. Ism. Slov. Pohľady 390. l.*

224. *Saul. A magyar nép költészete. (Vargha Gyula és Vikár Béla vitája.) Magyar Szó 75. sz.*

225. *Sch., G. A. Splitter zur Volkskunde. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesck. 7. 8. sz.*

226. *Scheiner, A. Gemeinsächsisch und Nösnisch. U. o. 9. 10. sz.*

227. *Schuchardt, H. an Adolf Mussafia. Graz, 1905. Ism. Katona Lajos. Múz. népr. értes. 240—243. l.*

228. *Schwarz, Armin. Aus der Sagenwelt des Judenthum. P. Lloyd 176. sz.*

229. *Sebestyén Gyula dr. A magyar honfoglalás mondái. II. kötet. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. XIII, 546 l.) 6 K. — Az I. kötet ism. Cs. Irod. tört. Közl. 123—126. l. — A II. köt. ism. L. R. M. U. o. 377—381. l. — Sebestyén Gyula dr. válasza «Perfid Kritika». Ethnogr. 375—379. l. — Budap. Hirl. 229. sz. — Lásd 93. sz. a.*

230. *Sebestyén Gyula dr. A fehér ló mondája. M. Nemzet 152. sz.*

231. *Sebestyén Gyula dr. A magyar nemzet őskora. Ethnogr. 193—201. lap.*

232. *Sebestyén Károly. Székelyföldi kopjafák és keresztek. Múz. népr. értes. 103—107. l.*

233. *Sebestyén Károly. A háromszéki szentföld székely háza. U. o. 1—6. l.*

234. *Sebők Samu. Bessenyői paraszt-lakodalom. Ethn. 151—156 l.*

235. *Sebők Samu. Vándorló sztinák a hortobágyi hegyekben. Múz. népr. értes. 50—53. l.*

236. *Secundus. Egy régi monda. Egyenlőség 15. szám. (Az exilarcha-monda.) — Peszach-legendák. U. o. 16—17. sz. — Tiseoboev-legendák. U. o. 32. sz.*

237. *Semayer Vilibáld dr. Vogul-osztják hímes kéregedények. Múz. népr. értes. 24—42. l.*

238. *Sigerus, Emil. Patenbriefe. K. Bl. Ver. sieb. Landesck. 7. 8. sz.*

239. *Somogyi Ede. Ho-Kjen. Bud. Hirl. 103. sz.*

240. *Soós Miklós. Magyar népelet. A pásztortűzek alkonya. Uj Idők 44. sz.*

241. *Sulyok Károly. Egy híres magyar boszorkányról. Uj Idők 20. sz. (Tóth Borbála.)*

242. *Szabó Imre. A dévai csángó-székelyek karácsonya. Múz. népr. értes. 12—24. l.*

243. *Szabó Sándor dr. A magyar népdal történeti korai. Balassagyarmati áll. főgym. 1904 5. értes. 3—53. l. és Nógrádi Lapok 27, 28. sz.*

244. *Szeghy Ernő. Japán. Történelmi, föld- és neprajzi vázlatok. Budapest, 1905. Szt. István-T. (8-r.) 2 K. Ism. Magy Szemle 15. sz.*

245. *Székely Leó. A karácsony-ünnep legrégibb nyomai. Pesti Hirl. 355. sz.*

246. *Szendrei János dr. A hajdú-táncz. Ethnogr. 362—365. l.*

247. *Szendrei János dr. A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest. 1905. Akadémia (2-r. 223 l.) 12 K. — Ism. Éber László. Arch. Értes. 424—432. l.*

248. *Szendrei János dr.* A miskolczi boszorkányperek. Magyar Nemzet 11. sz.
249. *Szepessy László.* A kölni virágjátékok. Magy. Szalon 766—769. l. és Magy. Állam 148. sz. [148. l.
250. *Szikulus.* Székely babonák Udvarhely-vármegyéből. Erdély
251. *Szilády Zoltán dr.* Néprajzi forgácsok Nagyenyedről. Múz. népr. értes. 110—112. l.
252. *Szilárd Irma.* Tótok a Bakonyban. Uj Idők 3. sz.
253. *Szilárd Irma.* Magyar falusi élet. U. o. 16. sz.
254. *Szilárd Irma.* Magyar népelet. U. o. 1. 50. sz.
255. *Szilvek Lajos dr.* A japánok és a magyarok ős-vallása. Magy. Állam 146. sz.
256. *Szinte Gábor.* Kopjafák (Temetőfejfák) a Székely földön. Múz. népr. értes. 91—102. l.
257. *Szongott Kristóf.* A magyarok eredete és őslaka. Armenia 1. s kv. sz.
258. *Szongott Kristóf.* Örmény múzeum. Armenia 3. 5. sz.
259. *Szuk Géza.* A japánokról. (Egy magyar utazó megfigyelései.) Vasár. Ujs. 36. 37. sz.
260. *Takáts Sándor.* Régi magyar gyümölcs. Budapest. Hirl. 289. sz.
261. *Tarczali Dezső.* Az ősmagyarok műveltsége. Corvina 29. s köv. szám. [98. sz.
262. *Tauber Sándor.* Husvéti szokások a keletiekénél. Alkotmány
263. *Téglás Gábor.* Gonosz szellemek barlanglakásai az erdélyi Érczhegységben. Ethnogr. 220—222. l.
264. *Téglás Gábor.* Ördögtanya a krassószörénymegyei Pozsega Gaura scrofa nevű barlangjában. U. o. 297. l.
265. *Téglás Gábor.* A Hargita-alji töltésvonalak eredetére vonatkozó néphagyományok. U. o. 38—40. l.
266. A tél a közmondásokban. Nyitavölgyi Lap. 53. sz.
267. *Tetzner, Dr. F.* Zur Volkskunde der Slovaken. Globus 87. köt. Ism. Beluleszko. Földr. Közlem. 336. l.
268. *Teutsch, Julius und Fuchs, Karl.* Ethnographische Mitteilungen aus den Komitaten Kronstadt und Fogaras in Siebenbürgen. Mitteil. d. anthrop. Ges. Wien 35. köt. 133—153. l.
269. *Theil Rudolf dr.* Erdélyi szászok szokásai. (Adventben és Karácsonykor.) Debreczeni Függetl. Ujs. 1905. naptára 85—89. l.
270. *Thim József dr.* A fajmagyarság jövője. Politikai Heti-szemle 43. szám.
271. *Thüring Gusztávné.* A székesfőváros neve. Bud. Hirl. 213. sz.
272. *Tichy Celesztin.* A tél közmondásokban. Nyitramegyei Szemle 50. szám.
273. *Timkó György.* Boglyaalakú sütőkemenczék Szigetközéből. Múz. népr. értes. 186—188. l.
274. *Tömörkény István.* Cigánydolgok. Pesti Napló 197. sz.
275. *Tömörkény István.* Temetések rendje a szegedi határban. Múz. népr. értes. 169—171. l.
276. *Török Andor.* Kézdivásárhelyi élet a XVIII. század elején. Székelyföld 98—100. sz.
277. Történeti adalékok a boszorkányság és ördögösség hiedelméhez. Közli R. Kiss István dr. Ethnogr. 210—219. l.

278. Törvénytörési néprajz. (A búvós láda. — A bűbajos asszony. — Pénzszaporítás.) Ethnogr. 60. l. (A kuruzsló bájtala. *M. B.* A táltos asszony. A megbabonázott lakás. *E. J.*) U. o. 122. l. — (A kincs-vásárló szatcsa.) U. o. 170. l. (Tátika, a föld szelleme. Egy tanyai csodadoktor.) U. o. 255. l. — (Kuruzslás fonográf-fata paduri. — Oláh babonák a székelyek közt. Az újfelhértói csoda. A boszorkány-villámcsapásra vonatkozó babona. Koporsóhoz szegezett holttest. Boszorkányégetés.) U. o. 317—319. l.

279. *Tóth Zsigmond dr.* Utbaigazítás a régészeti ásatások alkalmával lelt embercsontok összegyűjtésére. Múz. népr. értes. 222—232. l. — Külön is megjelent (8-r. 13 l.)

280. *Trstenjak, Anton.* Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem. V Ljubljani, 1905. (8-r. 115 l.) Ism. Jagić V. Arch. f. slav. Philol. 27. köt. 303. l.

281. Új esztendei népszokások. Protest. Lap. 1. sz.

282. *Ungar, Hans.* Sprüche und Reime aus Reussen. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 25. l.

283. *Urbán János.* A kőkorszak ősembere. Váci Közl. 36—38. sz.

284. *V. S.* Állítólagos mongolok a Bretagne-ban. Múz. népr. értes. 315—319. l.

285. *Végh Kálmán Mátyás.* A szumírok. Egri Híradó 102, 103. sz.

286. *Venetianer Lajos dr.* Tigin. Ethnogr. 143—146. l.

287. *Venetianer Lajos dr.* Még néhány szó az állítólagos sumér Tigin méltóságnevéhez. U. o. 269—273. l.

288. *Veress Gábor.* A «Molnár Anna» című székely ballada újabb változata. U. o. 222—224. l.

289. *Veress Gábor.* A székelyek zenéje. Nagyenyedi Bethlen Kollég. 1904 5. értes. 1—22. l.

290. *Vértesy Dezső.* Aldoztak-e halat a régiek? Philol. Közl. 900. l. *V. R.* hozzászólása. U. o. 901. l.

291. *Vikár Béla.* Újabb adatok Szűcs Marcsáról. Ethn. 337—345. l.

292. *Vikár Béla.* A «Szűcs Marcsa» balladáról. U. o. 273—290. l.

293. *Vikár.* Somogy megye népköltése. Ism. Petrásszevich Géza. Alkotmány 71. sz.

294. *Weisbach, Dr. A.* Die Serbokroaten Kroatiens und Slawoniens. Mitteilg. d. Anthrop. Ges. Wien. 35. köt. 99—117. l.

295. Wisla. Tom. XVIII. Warszawa. Ism. Ernsey József. Múz. népr. értes. 246. l.

296. *Zászló J.* A nagyszebeni román múzeum. Ethn. 126—128. l.

297. Zbornik za narodni život i običaje južnik slavena. Urednik Dr. D. Boranić. Knjiga X. svezak 1. U. Zagrebu, 1905. Jugosl. Akad. (8-r. 160 l.) 2 K. 50 fill.

298. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 14. Jahrg. Ism. Munkácsi Bernát. Ethnogr. 54—57. l.

299. *Zichy Jenő gróf.* Harmadik ázsiai utazása. Budapest, 1905. Hornyánszky V. (4-r.) III. IV. kötet. *Pósta Béla.* Régészeti tanulmányok az Oroszföldön. 1. 2. rész. (4-r. 599 l.) 60 K. — Ism. Petrásszevich Géza. Alkotmány 129. sz. V. köt. Osztják népköltési gyűjtemény. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, Istenidéző igék és medvénekek. Reguly Antal hagyatéka és a saját gyűjteménye alapján közzéteszi *Pápay József.* (4-r. LXXXII, 282 l.) 24 K. — Ism. dr.

Herrmann Antal. Brassói Lapok 277. sz. VI. kötet. Zichy Jenő gróf. Keleti kutatások a magyarság eredetének felderítése érdekében. Történelmi áttekintés és észleleteim, tapasztalataim különös tekintettel expeditióm eredményeire. (304 l.) 24 K. — Ism. dr. Semayer Vilbald. Múz. népr. oszt. értes. 232—240. l. — Schwarz Ármin. P. Lloyd 59. sz. Dr. Fuchs R. Keleti Szemle 174—177. l.

300. Zombory Ida. Magyarország dunántúli részének népsűrűsége az 1900. évi népszámlálás adatai alapján. Földr. Közlem. 18—21. l.

301. Zsivaja Starina. XIV. St. Peterburg. 1905. Ism. Ernyey József. Múz. népr. értes. 326. l.

II. Aesthetika és műtörténet.

1. Aesthetika.

302. Alfa. A történeti dráma. Budapest. Hirl. 150. sz.

303. Alfa. A magyar művészek baja. Budapest. Hirl. 291. sz.

304. Alkalay Ödön. Az ibseni dráma technikájáról. Figyelő 526—530. l.

305. Alkalay Ödön. Irodalmi irányok. Figyelő 537—541. l.

306. Arany János. A nemzeti versidomról és az asszonánczról. (Olesó könyvtár 1391—1393. sz.) Budapest, 1995. Franklin-T. (16-r. 72 l.) 60. áll.

307. Barát Ármin. Dramaturgiai szójegyzetek. Arany János-társ. könyvei II. köt. 46—62. l.

308. Benedek János. Költészet a korteskedésben. Egyetértés 1905. 23. sz. [82. sz.

309. Berczik Árpád. A népszínmű multja és jövője. Az Ujság

310. Bergmann Agost. Zene és költészet. Arany J. Társ. könyvei I. 139—182. l.

311. Biki Andor. A szecesszió az irodalomban. Debrecz. főisk. Lapok 48. évf. 4. 5. sz.

312. Brandsch, Gottlieb, Zur Metrik der siebenbürgisch-deutschen Volksweisen. Nagyszeben, W. Krafft. 1905. (8-r. 43 l.)

313. Cholnoky Viktor. Tradicio az irodalomban. Figyelő 325—328. lap.

314. Czirbusz Géza. Modern dramaturgia. Arany János Társ. könyvei I. 235—248. l.

315. Dudek János dr. A mai szépirodalomról. Nyitram. Szemle 6. sz.

316. Elek Artúr. A művész paradoxona. Figyelő 221—227. l.

317. Elek Artúr. Beteg költők. U. o. 441—448. l.

318. Förstner Tivadar. A művészi egyéniségről. A Fáklya 7. 8. sz.

319. h. s. Állatmesék. Magy. Szemle 29. sz.

320. h. s. Az írói fantázia. U. o. 30. sz.

321. Hegedűs Pál. A szépirodalmi kritika törvényei. Szegedi főreál. 1904/5. értes. 3—12. l.

322. Hegedűs Sándor ifj. A dráma. Az Ujság 212. sz.

323. Hekler Antal. Valami a szépről. Polit. Hetiszemle 14. sz.

324. Heller Bernát. Barát-kadenciák. Philol. Közl. 842—851. l.

325. Herberger Béla. A regény. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 814. lap.

326. *Heszné-Hauszner Fanni*. A nő a költészet terén. Polg. isk. Közl. 665—675. l.
327. *Hevesi Sándor dr.* A monológ. Magy. Szemle 23. sz.
328. *Hevesi Sándor dr.* A komédiás, a virtuóz, a művész. Magy. Szemle 26. sz.
329. *Hevesi Sándor dr.* Versek a szalonban. Magy. Szemle 27. sz.
330. *Hevesi Sándor dr.* Színpadi jelszavak. Magy. Szemle 35. sz.
331. *Jákó János*. Az új népszínmű. Polit. Hetiszemle 19. sz.
332. *Jászi Oszkár*. Művészet és erkölcs. Ism. Olgyay László. Huszad. Század 11. köt. 116—130. l.
333. *Kárpáti Aurél*. Impressziók a modern líráról. Magy. Szemle 44, 45. szám.
334. *Kerr, Alfred*. Erste Reihe der Davidsbündlerschriften. Das neue Drama. Berlin. Ism. Fenyő Miksa. Figyelő 105—110. l.
335. *Kováts Jenő*. Irodalmi kritikánk és főbb képviselői. Kisküüllő 46. sz.
336. *Kövesi Lajos*. Erkölcsi alap a költészetben. Váczi Közl. 29, 30. sz.
337. *Kozáry Gy.* Az idealizmus ébredése. Magy. Szemle 51, 52. sz.
338. Kritika a kritikáról. Magy. Szemle 2. sz.
339. *Lange, Karl*. Sinnesgenüsse und Kunstgenuss. Ism. Herzl M. Pester Lloyd 259. reg. sz.
340. *Lehr Albert*. Műfordító-kísérletek. Akad. Értes. 45—48. l.
341. *Madarász Flóris dr.* A modern dráma. Egri főgim. értes. 1904 5. 3—46. l. — Külön is megjelent. (8-r.)
342. *Marco*. A kritikáról és színészekről. Hét 10. sz.
343. *Miklós Elemér dr.* A nő és az irodalom. Nemz. Nevelés 408—415. l. — Külön is megjelent. (8-r. 8 l.)
344. *Miklós Elemér dr.* Néhány szó a klasszikus előadásokról. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 776—778. l.
345. *Móricz Zsigmond*. A magyar színpad tradíciói. Uránia 11. sz.
346. A művész és ember. x. Magy. Szemle 15. sz.
347. Művész-hiúság. Magy. Szemle 31. sz.
348. *O. V.* Tendenzia az irodalomban. Magy. Szemle 3. sz.
349. *O. V.* Színpadi sikerek. Magy. Szemle 5. sz.
350. *O. V.* Papok a drámában. Magy. Szemle 7. sz.
351. *Polybius*. Nemzeti dráma. Magy. Nemzet 280. sz.
352. *Poós Miklós*. A szebbik nemről. Esztétikai tanulmány. Magy. Szemle 26. 28. sz.
353. *Prohászka Ottokár dr.* A decadence problémája. Magy. Állam 257. szám.
354. *Rézányai József dr.* Az egyházi szónoklat kézikönyve. 1904. Ism. Kudora János. Kath. Szemle 100—103. l.
355. *Róbert Jenő*. A kritika joga. Figyelő 41—47. l.
356. *Róbert Jenő*. Jegyzetek a naturalizmusról. Figyelő 553—562. l.
357. *Sághy Mihály*. Verstan. A hangsúlyos verselés. Magánhasználatra. Csongrád, Bozó és Jusztin ny. 1905. (8-r. 17 l.) 20 fill.
358. *Saul*. Van-e magyar mű-bírálat? Magy. Szó 84. sz.
359. *Saul*. Van-e még magyar irodalom? Magyar Szó 225. sz.
360. *Stuhlmann Patrik dr.* Művészet és célzatosság. Magyar Szemle 10—12. sz.

361. *Szász Zoltán*. Magyar drámai irodalom. Jövendő 26. sz.
 362. *Szemere Samu dr.* Az esztétikai játékelmélet. Ism. L. B. dr. Magy. Tanügy II. évf. 37. sz.
 363. *Szini Gyula*. Irodalom és ujságírás. Polit. Hetiszemle 8. szám. és A Fáklya 12. sz.
 364. *Szini Gyula*. A modern líra. Figyelő 192—197. l.
 365. *Szini Gyula*. A kritikáról. Figyelő 601—605. l.
 366. *Tardos Viktor*. Aesthetikai elmékedések. Rajztanáregyl. értes. VIII. évf. 24—32. l.
 367. *Váradi Antal dr.* A szavalás és szinpadgyakorlat kézikönyve. Budapest. 1905. Orsz. irodalmi r.-t. (8-r. 118 l. 1 lev.)
 368. *Vértess József dr.* A komikus éposz történetéből. Tanulók Lapja XII. évf. II. 21. 22. sz.
 369. *Vetési József dr.* Élettan és irodalom. Magy. Szemle 1—7. sz.
 370. *Vetési József dr.* Irodalmi hölgyek. Magy. Szemle 38. sz.
 371. *Vetési József dr.* Irodalom és dicsőség. Magy. Szemle 42. sz.
 372. *Vetési József dr.* A költészet elfajulása. Magy. Szemle 45. szám és Polit. Hetiszemle 47. sz.
 373. *Volkelt, Joh.* System der Aesthetik. 1905. Ism. Pauler Ákos. Philol. Közl. 251—253. l.
 374. *Yartin*. Városi esztétika. Figyelő 378—381. l.

2. Képzőművészetek.

375. Adatok művészetünk történetéhez. Művészet 64—68, 135—138, 275—277, 346—349, 415—416. l.
 376. *Adorján Sándor*. Manet a Louvreban. Pesti Napló márcz. 1, 2.
 377. *Alfa*. A Szt. István templom. Budap. Hirl. 317. sz.
 378. *B. Gy.* Szikszay Ferencz kiállítása. Vasár. Ujs. 9. sz.
 379. *B. M. dr.* Henner. Magy. Állam 169. sz.
 380. *Bagyary Simon*. A keresztény művészeti ébredés és hazánk. Kath. Szemle 837—861, 941—950. l.
 381. *Bagyary Simon, Kárász Leó*. Szent László nagyvárad lovasszobra. Arch. Értes. 211—213. l.
 382. *Bányász László*. Szikszay Ferencz képei. Orsz. Világ 9. sz.
 383. *Bányász László*. Olgyay Ferencz tájképei. Orsz. Világ 10. sz.
 384. *Bányász László*. Makart és társai. Orsz. Világ 51. sz.
 385. *Bayer József*. Marcinkay Elek. Művészet 107—112. l.
 386. *Bayer József*. Az első magyar tájképfestőről. Művészet 311—314. l. (Orient József.)
 387. *Beardsley Aubrey. (l—a.)* Művészet 63. l.
 388. *Benkő István*. Körösfő. Művészet 251—254. l.
 389. *Berkeszti István dr.* Temesvár szépművészeti kiképzése. Arany János társ. könyvei II. köt. 91—111. l.
 390. *Berkovics Miklós dr.* A művészi képzelet. Magy. Szemle 29, 30. sz.
 391. *Berzeviczy Albert*. Itália. 2. kiad. Ism. X. Hét 6. sz.
 392. *Berzeviczy Albert dr.* A cinquecento festészete és szobrászata. 1906. Ism. S. I. Nemz. Nőnevelés 536. l.
 393. *Bodnár Zsigmond*. A műtermékekről. Művészet 98—106. l.

394. Böhm P. *Kazár Emil*. Az ezermester festőművész. (Emlékezés Böhm Pálra.) Magy. Hirl. 234. sz.
395. *Lyka Károly*. Böhm Pál képei a Nemzeti Szalonban. Uj Idők 38. szám.
396. *Rothhauser, Max*. Paul Böhm. Pester Lloyd 227. reg. sz.
397. *Szana Tamás*. Böhm Pál. (1839—1905.) Vasár. Ujs. 38. sz.
398. Böhm Pál. (1839—1905.) (Képpel.) Vasár. Ujs. 15. sz.
399. *Bölöni György*. Pravotinszky. Modern művészet 161—163. l.
400. *Boros Rudolf*. A művészeti rajz- és tervezés elemei. 60. részben színes lap. Budapest, 1905. 20 K. Rövid ism. Magy. Iparművészet 178. l. — Rajztanár-egyl. Közl. 71—75. 161—170. l.
401. Az 1831-iki budapesti árvíz emléke. (Képpel.) Vasár. Ujs. 12. szám.
402. *Csányi Károly*. Az angol ház. Művészet 11—15. l.
403. *Czakó Elemér*. Kolozsvári Márton és György szobrászok. 1904. Ism. Fieber Henrik. Kath. Szemle 734—736. l.
404. *Czakó Elemér*. Kolozsvári Márton és György művészete. Művészet 371—383. l.
405. *Czakó Elemér*. Iparművészeti kiállítás Aradon. Magy. Iparművészet 209—221. l.
406. *Czakó Elemér dr.* Lippich Terka. Művészet 46—49. l.
407. *Czakó Elemér*. A drótművész. Művészi ipar 1. sz. (Libay Sámuel.)
408. *D. I. Tury Gyula* új falfestményei. Vasár. Ujs. 7. sz.
409. *D. I.* Művészi síremlékek. Vasár. Ujs. 45. sz.
410. *D—r. Olgyay Ferencz* festményeinek kiállítása. Vasárnapi Ujság 10. szám.
411. *Divald Kornél*. A Sárosvármegyei múzeum. Eperjesi Lapok 5—8. szám.
412. *Divald Kornél*. A művészi szezon. Magy. Szemle 49—50. sz.
413. *Divald Kornél*. Szepesvármegyei épületek. (Képpel.) Vasár. Ujs. 11. sz.
414. *Divald Kornél*. Sáros vármegye szövött emlékei. Magyar Iparművészet 89—160. l. — Ism. Bátky Zs. Múz. népr. értes. 326. l.
415. *Divald Kornél*. A bártfai városháza. Művészet 89—97. l.
416. *Dömötör István*. Mosonyi-Pfeiffer Hellmann. U. o. 402. l.
417. *Éber László dr.* A karácsonyi kiállítás. Magy. Iparművészet 1—24. lap.
418. *Éber László dr.* Harmadik Miksa főherczeg oltára a Magyar Nemzeti Múzeumban. Arch. Értes. 193—211. l.
419. *Fabula János*. Lehel kürtje. Gömöri Hirl. 7. sz.
420. *Fényes A. Bányász László*. Fényes szegény emberei. Orsz.-Világ 46. sz.
421. *Lázár Béla dr.* Fényes Adolf művészete. Magy. Nemz. 267. sz.
422. *Lyka Károly*. Fényes Adolf. Művészet 353—359. l.
423. *Lyka Károly*. Fényes Adolf képei. Uj Idők 46. sz.
424. *Marco*. A szegény emberek festője. Hét 46. sz.
425. *Rothhauser, Max*. Adolf Fényes (Ausstellung im Nemzeti Szalon). Pester Lloyd 276. reg. sz.
426. *Rottenbiller Ödön dr.* Fényes Adolf kiállítása. Jövendő 46. sz.
427. *Rózsa Miklós*. Fényes Adolf. Budap. Napló 305. sz.

428. *Ferenczy József*. Maria Immaculata. Magyar Szalon, január 290—291. l.
429. Festők, Modern —. Magyar és idegen művészek alkotásai az eredeti színekben és magyarázó szöveggel, szerkeszti Térey Gábor dr. 1905. 1—12. füzet. Budapest, 1905. (4-r.) Egy füzet 3 K 60 f.
430. *Fieber Henrik*. A modern vallásos festészet kialakulása. Művészet 362—370. l.
431. A florenci renaissance jelleme. Magy. Állam 227. sz.
432. *Follajtár József*. Pöstyén egyházi emlékeiről. Arch. Értes. 266—270. l.
433. *Fónagy Béla*. Menzel Adolf. Művészet 114—118. l.
434. *Fónagy Béla*. Meunier. U. o. 231—238. l.
435. *Fraknói Vilmos*. Mária nápolyi királyné, magyar király-leány síremléke Nápolyban. Arch. Értes. 385—393. l.
436. *Gerő Ödön*. Donáth Gyula. Művészet 26—30. l.
437. *Gerő Ödön*. Párkány és pillér. U. o. 79—88. l.
438. *Gerő Ödön*. Művészi pályázatok. U. o. 239—247. l.
439. *Gerő Ödön*. Társadalmi művészet. Pesti Napló 253. sz.
440. *Gozsdu Elek*. Spányi Béla kiállítása. Hét 41. sz.
441. *H—i, L.* Adolf v. Menzel. P. Lloyd 42. reg. sz.
442. *H—i, L.* Medardo Rosso. (Ein impressionistischer Bildhauer.) U. o. 50. reg. sz.
443. *H—i, L.* Miniaturen. U. o. 71. reg. sz.
444. *H—i, L.* Constantin Meunier. U. o. 92. sz.
445. *H—i, L.* Bei Max Klinger. U. o. 225. reg. sz.
446. *Herzig Jenő*. A plein air festés. Magy. Állam 96. sz.
447. *Herzig Jenő*. Stuck Ferencz mester. Magy. Állam 33. sz.
448. *Hesperus*. A Böcklin-eset. Magy. Szemle 34. sz.
449. *i. k. m.* Bouguerau. Magy. Állam 194. sz.
450. *i. m.* Don Diego Velazquez. U. o. 168. 170. 171. 173. sz.
451. *i. m.* A francia impresszionizmus multja. U. o. 211. sz. — A neo-impresszionisták. U. o. 200. sz.
452. *i. m.* A Jordaens-kiállítás Antwerpenben. U. o. 191. sz.
453. *i. m.* A francia primitívek. U. o. 272. sz.
454. *Istók János*. Bepillantás a művészetbe magyar nemzeti szempontból. Nemz. Iskola 19—21. sz.
455. (*kgy.*) Csók István kiállítása. Alkotmány 258. sz.
456. *Kárász Leó*. Kolozsvári Márton és György. Arch. Értesítő 125—137. l. [314—318. l.]
457. *Kárász Leó*. Úti jegyzetek Szentgyörgy-szobrokról. U. o.
458. *Kelen Béla dr.* Művészi fényképek kiállítása. Magy. Ipar-művészet 265—268. l.
459. *Kemény Lajos*. Műtörténeti adatok Kassáról. Arch. Értes. 163—165. l. [U. o. 285. l.]
460. *Kemény Lajos*. Mária királyné arcképe Königsbergben.
461. *Kemény Lajos*. A kigyósi csatt. U. o. 285. l.
462. *Kende István*. Az aquarellfestés kézikönyve. Kezdők számára. Budapest, 1905. Kreutle F. (8-r. 45 l.) 5 K. — Ism. Magyar Iparművészet 78. l.
463. *Kertész K. Róbert*. Japán művészete. Építő Ipar. Külön is megjelent. (31 l.) Ism. Cholnoky. Földr. Közl. 335. l.

464. *Kézdi-Kovács László*. Vágó Pál. Vasár. Ujs. 38. sz.
 465. *Kiss Lajos*. Munkácsy Mihály élete és művészete. (Felső keresk. isk. tanárok szünidei tanfolyam emlékkönyve 88—102. l.)
 466. *Kossuth-szobrok*. D. I. A szabadságharc- és Kossuth-szobor pályázat. (Képpel.) Vasár. Ujs. 20. sz.
 467. *Lázár Béla dr.* Szoborpályázatok. Magy. Nemzet 111. sz.
 468. *Lyka Károly*. A nagy pályázat. Uj Idők 20. sz.
 469. *Lyka Károly*. Kossuth-szobrok. Uj Idők 40. sz.
 470. *Marco*. Szoborpályázatok. Hét 20. sz.
 471. Neves szobrászok. Jövendő 19. sz.
 472. *Rothhauser, Max*. Kossuth-Denkmal und Freiheits-Denkmal. P. Lloyd 114. sz.
 473. *Rózsa Miklós*. Szobrok. Budap. Napló 124. sz.
 474. Kossuth Lajos szobra Békés-Csabán. (Képpel.) Vas. Ujs. 39. sz.
 475. *Kovács Jenő*. Csók István. Magy. Állam 268. sz.
 476. *Kováts Sándor dr.* Városaink esztétikai feladatairól. Arany János társ. könyvei II. köt. 117—164. l.
 477. *Kövér Béla*. Sodronyzománczos korona a nürnbergi Germán múzeumban. Arch. Értes. 146—159. l.
 478. *L. T.* A bazilika festményei. Magy. Nemzet 289. sz. — A bazilika szobrai. Magy. Nemzet 285. sz.
 479. *Lakatos László*. Lenbach. Budap. Napló 207. sz.
 480. *Lakos Alfréd*. Corotnak tulajdonított Mészöly-kép. Magy. Szó márcz. 1.
 481. *Lakos Alfréd*. Egy Mészöly-kép sorsa. Vasár. Ujs. 10. sz.
 482. *Lándor Tivadar*. Székely Bertalan. U. o. 53. sz.
 483. *Lázár Béla dr.* A művészi játékszer. Modern művészet 149—154. l.
 484. *Lázár Béla dr.* Ligeti Miklós. U. o. 255—264. l.
 485. *Lázár Béla*. Paál László. Ism. Fieber Henrik. Kath. Szemle 202. l. — Művészet 68. l.
 486. *Leipnik Nándor*. A barbizoni művészek. Ism. Berkovics Miklós. Budap. Szemle 124. köt. 324—331. l. — Fieber Henrik, Kath. Szemle 201. l. — i. m. Magy. Állam 251. sz.
 487. *Leipnik L. Nándor*. Ermek és plakettek. Művészet 315—323 l.
 488. *Leipnik L. Nándor*. A japánok és az európai művészet. U. o. 18—24. l.
 489. *Losonczi Jenő*. A magyar művészi ipar és díszítő stílusunk. Pápai ref. főisk. 1904/5. értes. 20—30. l.
 490. *Lotz. Alfr.* Lotz hagyatéka. Budap. Hirl. 45. sz.
 491. *Bányász László*. Lotz művészete. Orsz.-Világ 8. sz.
 492. *Diwald Kornél*. Lotz Károly hagyatéka. Magy. Szemle 9. sz.
 493. *Gerő Odön*. A Lotz-kiállítás. Pesti Napló 45. sz.
 494. *Kézdi-Kovács László*. A Lotz-képek és nemzeti gyűjteményeink. Pesti Hirl. márcz. 1.
 495. *Kézdi-Kovács László*. Lotz mester. Pesti Hirl. 46. sz.
 496. *K. Lippich Elek*. A Lotz-múzeum. Budap. Hirl. 64. sz.
 497. *Lyka Károly*. A Lotz-iskola kérdése. Uj Idők 2. sz.
 498. *Lyka Károly*. Lotz Károly ünnepe. Uj Idők 7. sz. — Lotz Károly stílusa U. o. 8. sz.
 499. *Maksziányi Dezső dr.* Lotz-kiállítás. Magy. Hirl. 45. sz.

500. *Marco. Lotz. Hét 8. sz.*
 501. *Márkus László. Lotz. Alkotmány 39. sz.*
 502. *Rothhauser, Max. Der Nachlass Karl Lotz. P. Lloyd 45. reg. sz.*
 503. *Rózsa Miklós. Lotz hagyatéka. Budap. Napló 45. sz.*
 504. *Szente Pál. Lotz Károly. 1833—1904. Magy. Tanítóképző*
 214—218. l.
 505. *Tardos Krenner Viktor. Lotz Károly. Rajztanár-egyl. értes.*
 VIII. 76—82. l. és a mintarajzisk. tanárképző intéz. értes.
 506. *Vértess József. Lotz Károly. Tanulók Lapja XII. évf. I. 4. sz.*
 507. *Lyka Károly. Kis könyv a művészetről. Ism. H. K. Nemz.*
 Nőnevelés 126. l.
 508. *Lyka Lároly. Szikszay Ferencz képei. Uj Idők 9. sz.*
 509. *Lyka Károly. Művészeti Krónika. 1. Spányi Béla. Szenes*
 Fülöp. U. o. 42. sz. — 2. A szolnoki művésztelep munkái. U. o. 43. sz.
 510. *Lyka Károly. Szimbolikus rajzok. Művészet 1—10. l.*
 511. *Lyka Károly. Zemplényi Tivadar. U. o. 73—78. l.*
 512. *Lyka Károly. Horvát művészet. U. o. 227—230. l.*
 513. *Lyka Károly. Szocialista művészet. U. o. 291—295. l.*
 514. *Maksziányi Dezső dr. Menzel Adolf. Magy. Hirl. 41. sz.*
 515. *Malonyay Dezső. A magyar képművészet története. 1904. Ism.*
 C—S. Magy. Szemle 4. sz. — Fieber Henrik. Kath. Szemle 311—316. l.
 516. *Malonyay Dezső. Mednyánszky. Ism. Fieber Henrik. Kath.*
 Szemle 200. l. — Művészet 140. l.
 517. *Malonyay Dezső. Grünwald Béla. Művészet 217—226. l.*
 518. *Manasci Guido. Artisti contemporanei. F. E. László. Em-*
 porium (Bergamo) XXII. 131. l.
 519. *Márki Sándor dr. Stein freskói. A Fáklya 11. sz.*
 520. *Márkus Géza. Magyar építőművészet. Polit. Hetiszemle 9. sz.*
 521. *Mátyás király alakja az ezredévi emlékművön Zala György-*
 től. Vasár. Ujs. 30. sz.
 522. *Mednyánszky Dénes dr. A pöstyéni egyházi emlékekről.*
 Arch. Értes. 416—418. l.
 523. *Meller Simon. Ferenczy István élete és művei. (Történelmi*
 életrajzok. XXI. 3—5. f.) Budapest, 1905. (8-r. 402 l.) Ebből mutat-
 ványkép megjelent: Ferenczy István tanulóévei a bécsi akadémián.
 1815—1818. Művészet 31—44. l.
 524. *Meller Simon. Ferenczy Károly. Művészet 281—290. l.*
 525. *Menzel Adolf. 1815—1905. (Képpel.) — a. Vasár. Ujs. 8. sz.*
 526. *Meszlény Rikárd. Kell-e cím a képnek. Művészet 334. l.*
 527. *Mihalik Gyula. A kaposvári kiállítás. Magy. Iparművészet*
 249—252. l.
 528. *Mihalik József. Régi magyar műkincsek. Arch. Ért. 45—58. l.*
 529. *Mirkovszky Géza. Népies építészeti vázlatok. Magy. Ipar-*
 művészet 268—281. l.
 529a. *Myskovszky Ernő. Nagybányai ötvösművek. Műv. ipar 3. sz.*
 530. *Moderner Cicerone I—III. Stuttgart. Ism. Finály Gábor.*
 Philol. Közl. 337. l.
 531. *Munkácsy Mihály levele. Paris, 1879. okt. 30. Közl. Ernst*
 Lajos. Modern művészet 17. l.
 532. *A művészetek története. A legrégibb időktől a XIX. szá-*
 zad végéig. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister megbízásá-

ból szerkeszti Beöthy Zsolt. I. kötet. Ó-kor. Irták Sebestyén Gyula, Mahler Ede, Láng Nándor, Zsámboki Gyula, Kuzsinszky Bálint. Budapest, 1905. Lampel R. (4-r. XII, 556 l.) 16 K. — Ism. Gyulai Ágost. Magy. Pædag. 611—617. l. — S. I. Nemz. Nőnevelés 535. lap. — Zsombék. Hét 50. sz.

533. *Myskovszky Ernő*. Régi fatemplomok. Művészet 119—123. l.
 534. *Nagy Endre*. Irás a műcsarnokról. Jövendő 16—18. sz.
 534a. *Nagy Sándor*. Művészi ipar és iparművészet. Műv. ipar 1. sz.
 535. *Naményi Lajos*. Ismeretlen Munkácsy-képek Aradon. Uj Idők 18. sz. [Orsz.-Világ 14. sz.]
 536. *Nemzeti Szalon. Bányász László*. A Nemzeti Szalonban.
 537. *i. m.* A Nemzeti Szalon téli tárlata. Magy. Állam 232. sz.
 538. *Lázár Béla dr.* Művészeti kiállítások. (Böhm Pál a Nemzeti Szalonban. — Kosztka Tivadar az Iparcsarnokban.) Magy. Nemzet 219. szám.
 539. *Lyka Károly*. Új képek a Nemzeti Szalonban. Uj Idők 14. sz.
 540. *Lyka Károly*. Olgyay Ferencz a Nemzeti Szalonban. Uj Idők 10. szám.
 541. *Rothhauser, Max*. Bilder. (Béla Spányi, Philipp Szenes, Nemzeti Szalon.) Pester Lloyd 254. reg. sz.
 542. *Nikelszky Géza*. A nagy illusztrátor. Budap. Napló jún. 23. (Zichy Mihályról.)
 543. *Nyáry Albert br.* Zrinyi Péter ismeretlen arczképe. (Képpel.) Vasár. Ujs. 40. sz.
 544. *Nyáry Sándor dr.* Mátyók Ádám egy eddig ismeretlen arczképe. Vasár. Ujs. 34. sz.
 545. *Olgyay Viktor*. Lenbach és Menzel. Művészet 303—310. l.
 546. *Ostwald, W.* Malerbriefe. Leipzig, 1904. Ism. S. Rajztanár-egyl. értes. VIII. 91—93. l.
 547. *S. Pálmi Béla*. A temperáról és Istvánffy Gyula képkiállításáról. Fáklya 11. sz.
 548. *Pasteiner Gyula*. A szobrászat. Hat előadás. (Népszerű főiskolai Tanfolyam 1904/5. II. sorozat. 33. syllabus.) Budapest. Athenæum ny. 1905. (8-r. 10 l.)
 549. *Piszer Imre dr.* A római katakombák festményei. Kath. Szemle 27—40. l.
 550. *Preiszecker, Rudolf*. Die Neue-Dachaner Meistermaler. Pester Lloyd 187. reg. sz.
 551. *Ráth György*. Az iparművészet könyve. A magyar iparművészeti társulat megbízásából szerkeszti —. II. kötet. Budapest, 1905. Athenæum. (8 r. 646 l.) 16 K. — Ism. Fieber Henrik. Kath. Szemle 427—432. l. I—S. Századok 363. l. — Dr. Márton Lajos. Magy. Iparművészet 56—66. l. — Dr. Szendrei János. Arch. Értes. 275—278. l.
 552. *Récsey Viktor dr.* Keresztény templomépítés az ó-korban. Ism. Éber László. Arch. Értes. 441—446. l.
 553. *Robert, Eugen*. Berliner Architektur. P. Lloyd 172. reg. sz.
 554. *Rosenberg, Max*. Aegyptische Einlage in Gold u. Silber. 1905. Ism. Mahler Ede. Arch. Értes. 169. l.
 555. *Roth, Dr. Victor*. Aufgabe und Ziel der siebenbürgisch-sächsischen Kunstgeschichte. Archiv d. Ver. f. siebenb. Landesk. 32. köt. 3. füz. (Külön is megjelent 8-r. 36 l.)

556. *Rothhauser, Max.* Allerhand Künstler. P. Lloyd 57. reg. sz. (Olgyay Ferencz-kiállítás.)
557. *Rothhauser, Max.* Von der Szolnoker Malerkolonie. Pester Lloyd 260. reg. sz.
558. *Rózsa Miklós.* Hebbel Mária Magdolnája. Jövendő 16. sz.
559. *Rózsaffy Dezső.* Pettenkofen Szolnokon. Művészet 386—399. l.
560. *Rózsnyói, Ferenczy István* művészi hagyatéka. Új Idők 32. sz.
561. S. A kir. iparművészeti iskola jubiláris kiállítása. Magyar Iparművészet 300—332. l.
562. S. A. A Szent István-bazilika. (Képpel.) Vasár. Ujs. 47. sz.
563. *Saul.* Tatárjárás a művészetben. Magyar Szó 139. sz.
564. *Springer, Anton.* Handbuch der Kunstgeschichte. 1904. Ism. Rácz Lajos. Budapest. Szemle 122. köt. 155—157. l. — Láng Nándor. Philol. Közl. 157—161. l.
565. *Strachon Nelli.* Leone Battista Alberti. Wlassics kolleg. értes. 1904 5. 3—44. l.
566. *Supka Géza.* Költők, iparművészek. (Az angol prerafaéliták.) Magyar Iparművészet 29—41. l.
567. Szabadságszobrok. Lásd 466—468, 470—473. sz. a.
568. *Szana Tamás.* Spányi Béla. Vasár. Ujs. 42. sz.
569. *Szász Zoltán.* Emlékművek. Jövendő 20. sz.
570. *Széchy Akos dr.* A magyar festészetről. Fáklya 1. sz.
571. *Szendrei János dr.* A Zrínyieknek tulajdonított emlékek. Arch. Értes. 393—402. l.
572. *Szendrei János dr.* Régi kép Mátyás király oroszországi követségéről. U. o. 137—146. l.
573. *Szentiványi Gábor.* A műbarátok kiállítása. Magyar Iparművészet 198—200. l.
574. Szepesvármegye művészeti emlékei. Szerkeszti Vajdovszky János. I. rész. Építészeti emlékek. Irta Divald Kornél. Budapest. 1905. Stephaneum-ny. (4-r. 86, 2 l.) Ism. Császár Elemér. Századok 672—674. l. — Ism. Eber László. Arch. Értes. 76—85. l. — Dr. Békefi Remig. Magyar Szemle 6. sz. — P. I. Kath. Szemle 433. l. — Cs. K. Magyar Iparművészet 76. l.
575. *Szini Gyula.* A Whistler-kiállítás. (Páris.) Hét 21. sz.
576. *Szinyei Merse. Bányász László.* Szinyei Merse Pál. Magyar Szalon febr. 425—429. l. és Orsz.-Világ 3. sz.
577. *Divald Kornél.* Szinyei Merse Pál. Magyar Szemle 4. sz.
578. *Dongó Gy. Géza.* Szinyei Merse István. Adalék. Zemplén vm. tört. 4. l. [vendő 7. sz.]
579. Egy asszony impressziója a Szinyei-Merse kiállításról. Jövendő 7. sz.
580. *Keszler József.* Szinyei Merse Pál. Az Ujság 6. sz.
581. *Lyka Károly.* Szinyei Merse Pál képei. Új Idők 3. sz.
582. *Marco.* Szinyei Merse Pál. Hét 3. sz.
583. *Márkus László.* Szinyei Merse Pál. Alkotmány 11. sz.
584. *Mikszáth Kálmán.* Még egyszer Szinyei Merse. Levél Keszler Józsefhez. Az Ujság 10. sz.
585. *P. E.* Szinyei Merse Pál. Huszad. Század 11. köt. 278—281. l.
586. *Rothhauser, Max.* Paul Szinyei Merse. P. Lloyd 8. reg. sz.
587. *Rózsa Miklós.* Szinyei Merse Pál. Budapest. Napló 8. sz.
588. *Térey Gábor dr.* Szinyei Merse Pál. (Képpel.) Vasár. Ujs. 3. sz.

589. sz. *Szónyi Ottó dr.* Menzel Adolf. Magy. Szemle 10. sz.
 590. *Tafferner Béla.* A Laokoon-csoport. Lugosi áll. főgim. 1904 5. értes. 3—18. l.
 591. *Tardos Krenner Victor.* Székely Bertalan tanítása. Rajztanár-egyl. értes. VIII. 128. l.
 592. *Tavaszi tárlat. Bányász László.* Tavaszi nemzetközi tárlat. Orsz.-Világ 16, 17. sz.
 593. *Berkovics Miklós dr.* A tavaszi tárlat. Magy. Állam 84. sz.
 594. *Divald Kornél.* Tavaszi kiállítások. Magy. Szemle 16—19. sz.
 595. *Gerő Ödön.* A tavaszi tárlat. Pesti Napló 98. sz.
 596. *Kézdí-Korács László.* Tavaszi nemzetközi tárlat. P. Hirl. 99. sz.
 597. *Lyka Károly.* A tavaszi műtárlat. Uj Idők 16, 17. sz.
 598. *Maksziányi Dezső dr.* Nemzetközi tárlat. Magy. Hirl. 98. sz.
 599. *Marco.* Tavaszi tárlat. 1. Nemzetközi képek. Hét 16. sz. — 2. Magyarország. U. o. 17. sz.
 600. *Márkus László.* A tavaszi tárlat. Alkotmány 103, 120. sz.
 — Külföldiek a tárlaton. U. o. 90. sz.
 601. *Rothhauser, Max.* Internationale Frühjahrs-Ausstellung. P. Lloyd 91, 95, 113, 124. sz.
 602. *Rózsa Miklós.* A tavaszi tárlat. Budap. Napló 98. sz.
 603. *Szentpétery B.* Vallásos festmények a tavaszi műtárlaton. Religio 18. sz.
 604. *Tedeschi Borbála dr.* Lionardo da Vinci mint természettudós. Szegedi fels. leányisk. értes. 1904 5. 3—37. l. — Önállóan is. Budapest, Lampel R. (8-r. 37 l.) 50 f.
 604a. *Téli tárlat. Bárdos Art.* A téli tárlat. Egyetértés 315. sz.
 605. *Bölöni György.* A műcsarnokban. Magyarország 279, 285. sz.
 606. *Borus Ödön.* A téli tárlat egy művészéről. Figyelő 54—56. l.
 607. *Fieber Henrik.* Művészeti Szemle. Kath. Szemle 87—94. l.
 608. *Kürthy György.* A téli kiállítás. Alkotmány 278, 284, 290, 300. szám.
 609. *Lakos Alfred.* A műcsarnok őszi tárlata. Magy. Szó 269. sz.
 610. *Lyka Károly.* Egy s más a téli műtárlatból. Uj Idők 47, 48. sz.
 611. *Marco.* A téli tárlat. Hét 47. sz.
 612. *Rothhauser, Max.* Winterausstellung im Künstlerhause. Pester Lloyd 283, 296, 301. sz.
 613. *Rózsa Miklós.* A műcsarnokban. Budap. Napló 333. szám.
 — A téli tárlat. U. o. 315. sz.
 614. *Yartin József.* Téli tárlat. Az Ujság 317, 325, 333. sz.
 615. A téli tárlat. Modern művészet 97—112. l.
 616. *Töry Emil.* Az építőművészet æsthetikája. Budap. Építész. Szemle 4, 5. sz. — Önállóan is. Budapest, Pallas. (8-r. 40 l.)
 617. *Töry Emil.* Andrea Palladio szerepe az építő-művészet történetében. Budapest, Légrády 1905. (8-r. 13 l.)
 618. Vélemények az akt-iskoláról. Modern művészet 24—32, 93—96. l.
 619. *Vig Albert.* Iparművészeti vándorkiállítások. Magy. Iparművészet 297—299. l.
 620. *Wollanka József.* Raffael falképei a Heliodorus-teremben. Budap. Szemle 122. köt. 189—207. l.
 621. Z. Műtörténeti tennivalók. Művészet 298—302. l.

3. Zene.

622. *a, a.* A Marseillaise. Pesti Napló 299. sz.
623. *Abrányi Kornél id.* Általános zenetörténet ábrákkal. hangjegyekkel s négy függeléssel. 2. bőv. kiadás. Sajtó alá rendezte Kereszty István. Budapest, Harmónia. 1905. (8-r. 216 l.) 5 K.
624. *Albrecht János.* Hummel Nep. János zongorája. Nyugat-magy. Híradó 223. sz.
625. *Antalik Károly dr.* Berlioz Hektor szerelmei. Polit. Heti szemle 3. sz.
626. *Becker Nándor.* A bayreuthi Szent Grál és megteremtője
* Wagner Rikhard. Budapest, 1905. Singer és Wolfner biz. (8-r. 100 l.) 2 K.
627. *Beer, August.* Erinnerungen an Wagner. P. Lloyd 215. reg.sz.
628. *Beer, August.* David Popper. U. o. 81. reg. sz.
629. X. Ein Beethoven-Jubiläum. U. o. 288. sz.
630. *Bloch József.* Észrevételek Dr. Hubert E. «A művészi zene népszerűsítése» című cikkének azon részére, melyben «A hegedű játék» stb. című könyvemet bírálja. Huszad. Század 12. köt. 337. l.
— Hubert Válasza. U. o. 339—352. l.
631. *Buttykay Ákos.* A bolyó görög. Operett 3 felv. Szövegét írta Pásztor Árpád. Először adták a Király-színházban okt. 19.
632. *Chorán Kálmán.* Elméleti és gyakorlati zeneiskola mint zenei nevelési eszköz. Ism. Sente Pál. Magy. Tanítóképző 319. l.
633. *Chorán Kálmán.* A zongorajáték módszertana (Methódika), mint nevelési eszköz. Második bővített kiadás. Függelékül: Zene műszótár. Budapest, 1905. Rozsnyai K. (8-r. VIII, 211 l.) 4 K.
634. *Csikó János.* Népzeneink régi emlékeiről. Magy. Közélet 8. sz.
635. *Deák Irma.* Beethoven levelei. Budap. Hirl. 160. sz.
636. *Erődi Ernő és Szent-Gály Gyula.* Módszeres énektan. II. kötet. A polgári fiú-, leány- és felsőbb leányiskolák, valamint a középiskolák II. osztálya számára. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 139 l.) 1 K 80 f. — Ism. Pataki Vilmos. Hivat. Közl. 18. sz.
637. *Falk Zs.dr.* Svéd dalosok az operában. Magyar Szalon Jul.
638. *Falk Zsigmond dr.* A magyar dal terjedése. U. o. Jun. 761—765. l. — A magyar dalról. U. o. Szept. 1087. l.
639. *Fejér Jenő.* A kültelki hercegnő. Operette 3 felv. egy előjáttékkal. Irta Béli Izor. Zenejét szerző —. Először adták a Népszínházban decz. 5.
640. *Frenkel Bertalan dr.* Egy magyar zenei levelezés. Budap. Hirl. 221. sz. (Simonffy Kálmán levelezése.)
641. *Frenkel Bertalan dr.* Bihariról. Pesti Napló 355. sz.
642. *Frenkel Bertalan dr.* Konti Józsefről. Az Ujság 357. sz.
643. *Hubert Emil.* A művészi zene népszerűsítése. Huszadik Század II. köt. 242—260, 333—362. l. Eleje a múlt évi folyamban. Önállóan is megjelent. — Ism. P. Új Idők 27. sz. — Kovács Jenő. Liter. Zentr. Bl. 49. sz.
644. *Igric.* Hector Berlioz Budapesten. Új Idők 32. sz.
645. *Járossy Dezső.* A magyar zenéről. Alkotmány 94. sz.
646. *Járossy Dezső.* A magyar műzenéről. U. o. 133. sz.
647. *Jenővay Jenő.* A japán zenéről. Orsz.-Világ 10. sz.
648. *K. A. Dohnányi Ernő.* (Képpel.) Hét 46. sz.

649. *Kálmán Imre*. Az ünneprontók. Uj Idők 5. sz. (Buttykay Ákos szimfóniai költeménye.)
650. *Kéri Pál*. Mazzini a — wagneriánus. Jövendő 27. sz.
651. *Kern Aurél*. Yvonne de Treville. Hét 20. sz.
652. *Kersch Ferencz*. Alapvető összhangzattan. Különös tekintettel a magyar egyházi népének és az egyházas orgonajáték követelményeire. Budapest, 1905. Szt. István-társ. (8-r. XVI, 430 l.) 4 K. — Megjelent a kath. egyh. zeneközlönyben is. — Ism. Küzdi Aurél. Kath. Szemle 1027—29. l.
653. *Kubinyi Viktor*. I. Napoleon udvari zenekara. Magy. Szemle 21. szám.
654. *Kuncz Ödön*. A kamarazenéről. A Fáklya 7. sz.
655. *Kürthy Emil*. Vecsei Feri. Vasár. Ujs. 41. sz.
- 655a. *Kürthy Emil*. Konti. 1852—1905. Egyetértés 294. sz.
656. *L. T.* Konti József. Magy. Nemzet 257. sz.
657. *L. T.* Erkel Sándor. Polit. Hetiszemle 45. sz. és Magyar Nemzet 262. sz.
658. *Lavotta Rezső*. A kínai zenéről. Magy. Pestalozzi 1. sz.
659. *Martos Ferencz*. Gül-Baba. Énekes színjáték 3 felv. Zenéjét szerzé Huszka J. Először adták a Király-színházban decz. 9.
660. *Massenet Jules*. Manon. Opera 5 felv. Szövegét írta: Meilhac és Gille. Ford. Várady Sándor. Zenéjét —. Először adták a m. kir. Operában decz. 22.
661. *Menich Antal*. Zeneelmélet és összhangzattan. 1905. Ism. Pataki Vilmos. Hivat. Közl. 5. sz.
662. *Méray-Horváth Károly*. Valami a zenéről és színekről. Hét 7. sz.
663. *Molnár Géza dr.* Wagner Rikárd. Hat előadás. (Népszerű főiskolai tanfolyam. 1904 5. II. sorozat 29. syllabus.) Budapest, Athenæum ny. 1905. (8-r. 12 l.)
664. *Sz. Nagy József*. Énektan. Sárospatak. Ism. Kacsóh Pongrácz dr. Hivat. Közl. 14. sz.
665. *Nagy Zoltán (Psenyeczky)*. Zeneelmélet. Tanítóképző intézetek I. osztálya számára. Debreczen, Csáthy F. 1905. (8-r. 55 l.) 1 K 60 f. — II. osztálya számára. Debreczen. (8-r. 35 l.) 1 K 40 f.
666. *Ney Dávid. Z. M.* Uj Idők 37. sz. — *Beer August*. Pest. Lloyd 217. reg sz. — *K—y I—n*. Vasár. Ujs. 37. sz. — *Kóbor Tamás*. Hét 36. sz. — Jövendő 36. sz. *Erdős Armand*. Egyetértés 241. sz.
667. *Offenbach. i.* Hét 41. sz.
668. *Percsics Ferencz*. Miért nem haladunk az egyházi zenével? Kath. egyh. zeneközlöny 10. sz.
669. *Plukovits Iván*. Nietzsche és Wagner. Figyelő 486—493, 636—643. l.
670. *Popovici, Timotei*. Dictionar de muzică. Sibiiu, tipogr. W. Krafft. 1905. (8-r. VII, 159 l.)
671. *Puccini Giacomo*. Bohémélet. Opera 4 képben. Írták Giacosa G. és Illica L. Ford. Radó Antal. Zenéjét szerzette —. Először adták a m. k. operában ápr. 27.
672. *Rob*. Országos zenekönyvtár és más egyebek. Corvina 8. sz.
673. *Robert, Eugen*. Richard Wagner der Dichter. Pester Lloyd 209. reg. sz.

674. *Szabados Béla és Szendy Árpád*. Mária. Dalmű 3 felv. Szövegét írta Béri Géza. Először adták a m. k. operában febr. 28.
 675. *Szász Zoltán*. Offenbach. Budap. Napló 275. sz.
 676. *Sztankó Béla*. Énekiskola. III. rész. Budapest, 1904. Ism. Pataki Vilmos. Hivat. Közl. 22. sz.
 677. *Sztojanovics Jenő*. A tigris. Vig dalmű 1 felv. Perger Rikhard szövegére írta —. Első előadása a magy. operában. nov. 14.
 678. *Tornyay Ferencz*. A Gregorián-kurzusok jelentősége. Kath. egyh. zeneközl. 6. sz.
 679. *Vivell*. A «Resurrexi» Introitus. Kath. egyh. zeneközl. 5. sz.
 680. *Wagner, Richard* an Matilde Wesendonk. 1904. Ism. *ch.* Figyelő 66—69. l.
 681. *Zempléni Árpád*. Lavotta János. 1764—1820. (Képpel.) Vasár. Ujs. 35. sz.
 682. *Zichy Géza gr.* Nemo. Magyar történelmi dalmű 1 előjátékban és 3 felv. Először adták a m. k. operában márcz. 30.

4. Színészet.

683. *Ambrus Zoltán*. A színház jövője. Polit. Hetiszemle 6, és 42. sz. [264. sz.
 683a. *Bárdos Artur*. Az egyéniségjog a színpadon. Egyetértés
 684. *Bellai József*. A temesvári színészet multjáról. Arany János társ. könyvei II. köt. 235—258. l. és Délmagyar Közl. 147. sz.
 685. *Blaháné* naplója. Magy. Hirl. 1. s. köv. sz.
 686. *Capus Alfréd*. A színész egyénisége. Polit. Hetiszemle 41. sz. és Jövendő 29. sz.
 687. *Császár Imre*. A londoni színházak. Budap. Hirl. 253. sz.
 688. *Egressy Ákos*. Pályám emlékeiből. (Petőfi halálának évfordulóján: 1905. júl. 31.) Magy. Hirl. 197. sz.
 689. *Elek Artur*. A színpad suggestiója. Polit. Hetiszemle 35, 36. sz. és Figyelő 111—116. l.
 690. *Fábián Gábor*. Színházi justitia. Uj Idők 22. sz. (Kármán József által készített színházi törvényekről.)
 691. *Gábor Dezső*. Szentgyörgyi István. Színház és Élet 30. sz.
 692. *Gineverné Győry Ilona*. Irving. Budap. Hirl. 292. sz. — Irving halála. Magy. Hirl. 270. sz. és Polit. Hetiszemle 44. sz.
 693. *Guerra Miklós. Vári Rezső* A balletkar a m. kir. Operában. Színház és Élet 1. sz.
 694. *Gyalui Farkas*. A kolozsvári színház és fóladata. Színház és Élet 21. sz.
 695. *Hadzsics Antal*. Szemelvények a magyarországi szerb színészet multjából. Színház és Élet 1. sz.
 696. *Haraszi Gyula*. Duse Eleonora. Ism. e. a. Figyelő 64—66. l.
 697. *Hevesi Sándor dr.* A festő a színpadon. Modern művészet 39—43. lap.
 698. *Irving Henry*. Budap. Hirl. 289. sz.
 699. *Ivánfi Jenő*. Sir Henry Irving. Az Ujság 289. sz.
 700. *Jászai Mari*. Életem története. Pesti Napló 111. sz.
 701. *K. A.* A modern színpad. Színház és Élet 2, 4. sz.
 702. *Kálnoki Lajos*. M. Harmat Hedvig. Jövendő 42. sz.

703. *Kéméndy Jenő*. A színházépítés reformjai. Színház és Élet
 704. *Petráss Sári*. (Képpel.) Hét 3. sz. [12. sz.]
 705. *Rozsnyai Kálmán*. Prielle leveles ládájából. A Nap 165. sz.
 706. *S. A. Vizvári Gyula*. (Képpel.) Színház és Élet 18. sz.
 707. *S. A. Úttörők*. 1. *Bartha János*. U. o. 1. sz. 2. *Lendvay Márton*. U. o. 6. sz. — G—I. ö—n. *Halmi Ferencz*. U. o. 14. sz.
 708. *Salgó Ernő*. Színészek-szerepek. Polit. Hetiszemle 7. sz.
 709. *Saul*. Budapest és Bécs színművészete. Magy. Szó 302. sz.
 710. *Solymosi Elek*. Egy komikus naplója. Közérdek (Nagyenyed) 36. s. köv. sz.
 711. *Somogyi Árpád*. Ujházi Ede. Színház és Élet 22. sz.
 712. *Steinhardt J.* A bolgár Nemzeti Színház. U. o. 24. sz.
 713. *Steinhardt J.* Belgrád színészete. U. o. 17. sz.
 714. *Sydney Carton*. Régi színészvilág. Uj Idők 16. sz.
 715. *Sz. Z.* A legöregebb magyar színész. (Foltényi Vilmos.) (Képpel.) Uj Idők 7. sz.
 716. *Szász Zoltán*. Uj színészet? Pesti Napló 142. sz.
 717. *Szász Zoltán*. Négy primadonnáról. Pesti Napló 96. szám. (Fedák Sári, Blaha Lujza, Pálmai Ilka, Küry Klára.)
 718. *Szász Zoltán*. A színésznő lélektana. Az Ujság 312. sz.
 719. *Szász Zoltán*. Színésznövendékek. Jövendő 25. sz.
 720. *Szécsi Ferencz dr.* A színpadi hatás titkai. Polit. Hetiszemle 10. szám.
 721. *Szini Gyula*. Párisi színházak. Pesti Napló 172. sz.
 722. *Szini Gyula*. A modern színpad. Pesti Napló 255. sz.
 723. *Ujházi Ede*. Régi színészek. 1. *Nyilas Matyi*. Az Ujság 245. sz. — 2. *Egressy Gábor*. U. o. 259. sz. — 3. *Jókainé Laborfalvi Róza*. U. o. 266. sz. — 4. *Réthy Mihály*. U. o. 273. sz. — 5. *Szathmáryné*. U. o. 287. sz. — 6. *Szerdahelyi Kálmán*. U. o. 294. sz. — 7. *Halmi Ferencz*. U. o. 301. sz. — 8. *Benza*. U. o. 308. sz. — 9. *Benza Ida*. U. o. 315. sz. — 10. *Tóth József*. U. o. 322. sz. — 11. *Feleki Miklós*. U. o. 336. sz. — 12. *Hegedűsné (Bodenburg Lina)*. U. o. 362. szám.
 724. (vr.) A budai Népszínházról. Színház és Élet 16. sz.
 725. *Váradi Antal*. A budai öregek. Az Ujság 193, 199, 213. sz.
 726. *Váradi Antal*. Vén komédiások. (Balogh István és társai.) Az Ujság 269. sz. — Szuper, a Petőfi direktora, Fekete, Hetényi. U. o. 285. szám.
 727. *Váradi Antal*. Kántornéről. Az Ujság 162. sz.
 728. *Váradi Antal*. Az öreg Lendvay. Az Ujság 222. sz.
 729. *Vári Rezső*. Részletek a színház történetéből. 1. *Egiptom*. Színház és Élet 18. sz.
 730. *Vári Rezső*. Séta a tudomány színházában. U. o. 22, 23. sz.
 731. *Vértessy Sándor*. Déryné Széppataki Róza. (Felső keresk. isk. tanárok miskolczi szünidei tanfolyam emlékkönyve 70—87. l.) és Orsz.-Világ 1. s. köv. sz.
 732. *Vidor Dezső*. A színészetről. Jegyzetek a színészi pályára készülő tanuló ifjúság használatára. Budapest 1905. Müller K. ny. (8-r. 32 l.) [Jövendő 47. sz.]
 733. *Vidor Dezső*. Az «ensemble» és az egyén érvényesülése.
 734. *Zöldi Márton*. Vizvári Gyula. Vasár. Ujs. 18. sz.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú.

735. *Balassa József*. Fonográf és nyelvtanulás. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 657. l.
736. *Eggert. Dr. B.* Der psychologische Zusammenhang in der Didaktik des neusprachl. Reformunterrichts. 1904. Ism. Dr. Kugel Sándor. U. o. 38. évf. 786—788. l.
737. *Erdősi Kálmán*. A nyelvtanítás. Népnevel. Lapja 13. sz.
738. *Krebsz Ernő*. A modern nyelvek középiskoláinkban. Magy. Tanügy. II. évf. 20. sz.
739. *Kugel Sándor*. A modern-nyelvtanítás újabb módszerei. Magy. Pædag. 85—94. l.
740. *Sipos Andor*. A népiskolai írásbeli dolgozatokról. Gyakorl. Pædag. 449—459. l.
741. *Wesely Ödön dr.* A grammatika szerepe a pædagiában. Budapest, 1905. Lampel. (8-r. 32 l.) 80 f.

2. Magyar nyelv.

742. *Barcsa János dr.* A középiskolai magyar írásbeli dolgozatok tárgyköre és kezelésmódja. Debreczeni Protest. Lap 49. sz.
743. *Breznay Inre*. Néhány szó a helyesírásról és tanításáról. Egri érs.-tanítóképző 1904/5. értes. — Népisk. Tanügy. 26—28. sz. és Hevesmegy. Tanügy. X. 9—11. sz.
744. *Kalmár Elek*. A mondatrészek bevezető tanítása a középiskola I-ső osztályában. Gyakorl. Pædag. 79—84. l.
745. *Kiss Ernő dr.* A stílisztika tanításáról. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 595—600. l.
746. *Madzsar Gusztáv*. A magyar irodalmi tanítás rendszere a középiskolában. Gyakorl. Pædag. 35—44. l.
747. *Nosz Gusztáv*. Eszmék a magyar nyelv és különösen az irodalom sikeresebb tanításához. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 25—35. l.
748. *(rl.)* Néhány szó a verstan tanításáról. Gyakorl. Pædag. 317—319. lap.
749. *Reöthy Vladimír*. A magyar nyelv tanításáról a nemzeti-ségi iskolákban. Polg. isk. közl. 449—475. l. Külön is megjelent. (8-r. 27 l.)
750. *Sipos Andor*. Irodalomismertetés a népiskolában. Gyakorl. Pædag. 84—91. l.
751. Szempontok a magyar fogalmazás-tanítás föltételeinek, módszerének és eredményeinek tanulmányozására nézve. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 748—750. l.
752. *Velösy Lipót*. Gyakorlatok a helyesírás és fogalmazás tanításához. Az elemi iskola összes osztályai számára külön-külön csoportosítva összeállította és módszertani utasításokkal ellátta — Budapest, 1905. Nagel O. (8-r. 95 l.) 2 K. — Ism. B. Gy. Magy. Tanítóképző 321—323. l. — Bárd Vilmos. Izr. Tanügyi Értes. 4. sz. — D né. Nemz. Nőnevelés 190. l. — s —a. Nemz. Iskola 12. sz.

3. Klasszikus nyelvek.

753. *Anonymus*. Szempontok Livius tanításához. Gyakorl. Pædag. 195—211, 229—242, 278—284, 349—361, 382—449. l.

754. *Bruhn, Dr. E.* Hifsbuch für den griechischen Unterricht. 1903. Ism. dr. Endrei Gerzson. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 675—677. l.

755. *Csallóközi Jenő*. Gyakorlati bevezetés a latin nyelv tanításához az új Utasítások alapján. Gyakorl. Pædag. 242—254, 288—304 l.

756. *Csengeri János dr.* Archæologia és művészettörténet a középiskolában. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 706—710. l.

757. *Endrei Gerzson dr.* A görögnyelv és irodalom oktatása nálunk és a külföldön. Gyakorl. Pædag. 212—217. l.

758. *Endrei Gerzson*. Ellenmondások az új Tanterv és Utasítások görögnyelvi részében. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 241. l.

759. *France Anatole*. A latin nyelv. Ford. Lázár Riza. Magy. Tanügy. II. évf. 42. sz.

760. *G. I.* A latin declinatio tanításához. Tanáregyl. Közlöny 38. évf. 462—464. l.

761. *Háromszéki*. A realiskolai latin nyelv tanítása. Magyar Tanügy. II. évf. 27. sz.

762. *Jakobinyi Péter*. A klasszikus nyelvek iskolai tanításának egy elterjedt s egy elhanyagolt segédeszköze. Orsz. Reform. tanáregyesület évkönyve IV. (1905 6.) 105—118. l.

763. *Jancsó Benedek*. A görög-pótló magyar irodalmi olvasmányok III. kötete. Második kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. VI, 320 l.). 2 K 20 f.

764. *Janicsek József*. A gimnáziumi klasszikus (görög-latin) auktorok a főbb etikai nevelés-oktatás szolgálatában. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 43—65. l.

765. *Lesmann Henrik dr.* A latin igék tőalakjainak tárgyalása. Fogarasi áll. főgim. értes. 1904 5. 24—33. l.

766. *Paedagogus*. A latin nyelv kérdése. Debreczeni Protest. Lap. 18. szám.

767. *Pfeiffer Antal*. A latin nyelv tanításának módszere. Budap. kegyr. főgim. értes. 1904 5. 3—23. l. (Önállóan is megjelent. 8-r. 21 l.)

768. *(rl.)* A latin coniugatio mumusáról. Gyakorl. Pædag. 466—470. lap.

769. *Rakodczay Pül.* A latin tanítás eredménytelenségének okai. Magy. Tanügy. II. évf. 43. sz. III. évf. 1. sz.

770. *Teveli Mihály*. A latin nyelv a realiskolában. Magy. Tanügy. II. évf. 41. szám.

771. *Urbanék Károly dr.* Miért üldözik a klasszikus nyelveket? Zalaegerszegi áll. főgimn. értes. 1904 5. 8—64. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 59 l.)

4. Német nyelv.

772. *Book, Johannes*. Sprachästhetik. 1903. Ism. Téri József. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 722. l.

773. *Hiemesch, K. H.* Über den Satz. (Lehrprobe aus der Sprachlehre für das 2. oder 3. Schuljahr.) Schul. u. Kirchenbote 17. sz.

774. *Kemény, Franz.* Der Unterricht in der deutschen Sprache und Literatur an den Mittelschulen Ungarns. *Pædag. Archiv.* 46. köt. 12. f.

775. *Krebsz Ernő.* A Nibelungének pedagógiai értékesítése. *Magy. Tanügy.* II. évf. 17. sz.

776. *Krebsz Ernő.* A gimnáziumi harmadik osztály német beszédgyakorlata. *Gyakorl. Pædag.* 167—170. l.

777. *Netoliczka, Dr. O.* Zum deutschen Sprachunterricht im Obergymnasium. *Schul- u. Kirchenbote.* 6—8. sz. Külön is megjelent. (8-r. 12 lap.)

5. Francia.

778. *Argus.* Tollhibák a Tanterv francia nyelvi részében. *Tanár-egyleti Közl.* 38. évf. 240. l.

779. *Clara.* A francia verstan tanításáról. (Dr. Positivus figyelmébe.) *Tanár-egyl. Közl.* 38. évf. 164. l. *Dr. Positivus* felelete. *U. o.* 188. l. *Clara Veritas.* Még egy szó a francia verstan tanításáról. *U. o.* 206. lap.

780. *Otrok Mihály.* A francia nyelv tanításának fejlődése a felsőbb leányiskolákban és az új tanterv. *Magy. Pædag.* 152—158. l.

781. *Dr. Positivus.* Adalék a francia irodalmi tanításhoz. *Tanár-egyl. Közl.* 38. évf. 103—105. l.

6. Művészi oktatás.

782. *Alfa.* Művészeti nevelés. *Budap. Hirl.* 63. sz.

783. *Csukási Ilona.* Adatok a művészeti nevelés kérdéséhez. *Magy. Tanügy.* III. évf. 13. sz.

784. *Holló Károly.* A művészeti nevelés és a rajztanítás. *Kolozsvári kegyr. főgim.* 1904/5. értes. 36—82. l.

785. *Holló Károly.* A művészeti oktatás és rajztanítás legújabb mozgalmaira vonatkozó megjegyzések. *Kolozsvár, Gombos ny.* (8-r.)

786. *Janicsék József.* Pár szó a művészettörténeti reáliák tanításának módszeréhez. (Vergilius Aeneisének tárgyalásával kapcsolatban.) *Magy. Pædag.* 395—408. l.

787. *Mandola Aladár.* A művészi nevelésről. *Magy. Tanítóképző* 527—529. lap.

788. *Nemes Márta.* A művészi nevelés középiskoláinkban. *Művészet* 410. lap.

789. *Roth, Dr. Viktor.* Die Kunst in der Volksschule. *Schul- u. Kirchenbote* 17. sz.

IV. Finn-ugor nyelvek.

790. *Csuvas. Munkácsi, Bernhard.* Čuwaš, kil' «Haus». *Keleti Szemle* 184. l.

791. *Finn. Bán Aladár.* Runeberg. *Az Ujság* 12. sz.

792. *Budenz József.* Finn nyelvtan. (Hang- és szótan.) Átdolgozta Szinnyei József. 6. javított kiadás. (Finn-ugor kézikönyvek I.) *Budapest, 1905. Hornyánszky V.* (8-r. 71 l.) 2 K.

793. *Kullervo* boszúja. *Ford. Vikár Béla. Vasár. Ujs.* 10. sz.

794. *Paasonen, Henrik*. Die finnisch-ugrischen s-laute. 1903. Ism. Gombocz Zoltán. Nyelvt. Közlem. 235—237. l.
795. *Szinnyei József*. Finn-magyar szójegyzék. (Finn-ugor kézikönyvek. IV. kötet.) Budapest, 1905. Hornyánszky V. (8-r. VI, 129 l.) 3 K.
796. *Veijola György*. Hős Róland. Finnből ford. Bán Aladár. Kath. Szemle 409. l.
797. *Mordvin*. Mordvin népdalok. 1. Sorozáson. 2. A botor és bölcös gazda. Ford. Bán Aladár. Vasár. Ujs. 31. sz.
798. *Osztják, Karjalainen, K. F.* Zur ostjakischen Lautgeschichte. 1904. Ism. Gombocz Zoltán. Nyelvt. Közlem. 472—477. l.
799. *Vogul, Beke Ödön*. A vogul határozók. Nyelvt. Közlem. 71—100, 165—193. l. — (Önállóan is. Lásd Nyelvészeti Füzetek 25. sz.)
800. *Pólay Vilmos*. A vogul infinitivus használata tekintettel a magyarra. Nyelvt. Közlem. 370—426. l.

V. Árja nyelvek.

801. *Perzsa, Blochet*. Études sur l'ésoterisme musulman. 1903. Ism. Kégl Sándor. Philol. Közl. 67. l.
802. *Browne, E. G.* Part II. of the Lubábu'l Albáb of Mahammad 'Awfi. 1903. Ism. Kégl Sándor. Philol. Közl. 69. l.
803. *Christensen, Artur*. Omar Khajjáms Rubáiját. 1903. Ism. Kégl Sándor. Philol. Közl. 68. l.
804. *Firduszi*. A Sahnáméból. Feridun és fiai. — Szijavus, Zál és Rudabé. Fordította és bevezetéssel ellátta Radó Antal. (Remekírók képes könyvtára.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 388 l.) 6 K.
805. *Gagyhy Dénes*. A királyok dalnoka. Jövendő 48, 49. sz. (Firduszi)
806. *Sanskrit, Henry, Victor*. Les littératures de l'Inde Sanskrit—Páli—Prácrit. 1904. Ism. Kégl Sándor. Philologiai Közöny 886—888. lap.
807. *Hertel, J.* Ueber das Tantrákhyaika. Ism. Kégl Sándor. Philol. Közl. 811. l.
808. *Nárájana*. Hitopadesa. Ford. Fiók Károly. Kisfaludy társ. évlap. 39. köt. 123—157. l. Külön is megjelent. (8-r.)
809. The Pahlaví version of Yasna IX. Ed. M. B. Davar, 1904. Ism. Schmidt József. Philol. Közl. 809—811. l.
810. *Schmidt József*. Daënu és még valami. Philol. Közöny 80—82. lap.

VI. Keleti nyelvek.

811. *Baskir, Pröhle, Wilhelm dr.* Baschkirische Volkslieder. Keleti Szemle 12—26. l.
812. *Héber, Abigedor Hakóhén*. A törvény ünnepeire. Ford. Roboz Andor. Egyenlőség 24. sz.
813. *Blau Lajos dr.* Maimonides élete, működése és jelentősége. Magy. Zsidó Szemle 124—132. l.
814. *Brody, H. dr. u. Albrecht, Dr. K.* Die neuhebräische Dichterschule der spanisch arabischen Epoche. Leipzig. Ism. B. L. U. o. 355. lap.

815. *Frank József dr.* Frankel Zachariás. U. o. 101—105. l.
 816. *Füredi Ignác.* Zsidó közmondások. U. o. 67—73. l.
 817. *Gábiról.* Téged kereslek. Ford. Patai József. Egyenlőség 6. sz. — 2. És balga szívvel... 3. Csak fájó gond. U. o. 25. sz. — 4. Ha lelkem méjén. U. o. 26. sz. — 5. Isten! te vagy... U. o. 27. sz. — 6. Gyulékony ifjú voltam én is... Jövendő 6. sz.
 818. *Ibn Gabirol.* Merengés. Ford. Patai József. P. Napló 353. sz.
 819. *Juda Halévi.* 1. Szívem ott keleten... 2. Világ dísze. Ford. Patai József. Egyenlőség 31. sz.
 820. *Juda Halévi* verseiből. 1. Hajón. 2. A végtelen vizeken. Ford. Patai József. Magy. Zsidó Szemle 361. l.
 821. The Jewish Encyclopædia IX. 10. Ism. Goldbaum V., P. Lloyd 244. reg. sz. — Magy. Zsidó Szemle 259—262. 357. lap. — A VIII. köt. ism. U. o. 78—80. l.
 822. Juszuf Al-Baszír Al-Kitáb Al-Muhtaví czímű munkájának XXXIV. fejezete. Tóbia Ben Mózes héber fordításával. A Kaufmann-féle arab- és a leideni codex Warner 41 héber kézirat alapján kiadta, feldolgozta és magyarra fordította Horovitz József. Budapest, 1905. Athenæum. (8-r. 32, XII l.)
 823. *Kalonimos ben Kalonimos.* Bár asszony volnék... Ford. Patai József. Egyenlőség 2. sz. — 2. A poéta. U. o. 3. sz.
 824. *Klein Mór.* Maimuni élete és működése. Izr. irod. társ. Évkönyv. 1905. 35—51. l.
 825. *Klein Mór dr.* Maimonides halachai módszere. Magyar Zsidó Szemle 135—138, 251—253, 343—346. l.
 826. *Manuello.* Elégia két vén asszonyra. Ford. Patai József. Egyenlőség 1. sz. — 2. Hová merengett? U. o. 6. sz. — 3. Ha sima homlokodon... U. o. 9. sz. — 4. A lányka bújá. Hét 5. sz.
 827. *Marmorstein Arthur.* Tanulmányok a Midras Haggádól első könyvéhez. Magy. Zsidó Szemle 138—146. l.
 828. *Nudzsara.* Csak ingó sátor. Ford. Patai József. Hét 5. sz.
 829. *Patai József.* Gabirol költészete. Egyenlőség 26—29. sz.
 830. *Perls Armin dr.* Máté evangéliumának eredeti nyelve. Magy. Zsidó Szemle 52—59. l.
 831. *Richtmann Mózes dr.* Kayserling Mayer. (1829—1905.) Magy. Zsidó Szemle 201—204. l. — Dr. Kayserling Mayer élete és művei. U. o. 205—212. l.
 832. *Richtmann Mózes dr.* Landau Ezekiel prágai rabbi (1713—1793.) és a magyar zsidók. U. o. 298—343. l.
 833. *Rosenfeld Mór.* Chanuka-mécs. Német-zsidóból ford. Ignotus. Budap. Szemle 121. köt. 116. l.
 834. *Salamon ibn Gabirol.* Kéj meg kin. Ford. dr. Kecskeméti Lipót. Brassói Lapok 143. sz.
 835. *Secundus.* A «héber Cicero». Egyenl. 14. sz. (Jedaja Bedársi.)
 836. *Selomó Hakóhén.* Salamon Sába királynőjéhez. Ford. Gábor Andor. Egyenlőség 28. sz.
 837. *Steinschneider, Mór.* Die Geschichtsliteratur der Juden stb. I. Frankfurt a M. Ism. Magy. Zsidó Szemle 371. l.
 838. *Vadász Ede.* Zsidó szólamok. U. o. 158—163., 254—257. l.
 839. Zsargondal a zsidó katonáról. Közli Dr. Richtmann Mózes. U. o. 257. l. — Zsargon bordal. Közli Bató J. Lipót. U. o. 353. l.

840. *Iszlám. Goldziher Ignác.* A buddhismus hatása az iszlámra. 1903. *Ism. Osztérn Salamon.* Philol. Közl. 51—54. l.
841. *Török. Balhasanoglu.* Une inscription turque a kütahja. *Keleti Szemle* 351—359. l.
842. *Hartmann, Martin.* Ein türkischer Text aus Kašgar. *Keleti Szemle* 26—65. l. Eleje a mult évi folyamban.
843. *Kégl, Alexander.* ʕaʕlabijeh. (Ein türkisches Lehrgedicht aus Persien.) *Keleti Szemle* 363—370. l.
844. *Kúnos Ignác dr.* Oszmán-török nyelvkönyv. Nyelvtan, szótár, olvasmányok. Budapest, 1905. *Lampel R.* (8-r. VIII. 530, 90 l.) 15 K. — *Ism. Winkler Henrik.* Nyelvőr 514—516. l. — *Melioranskij Platon.* *Keleti Szemle* 370. l.
845. *Kúnos, Ignaz.* Türkische Volksmärchen aus Stambul. Leiden, Brill, 1905. (4-r. XXXII, 410 l.) *Ism. Liter. Zentr.-Bl.* 52. sz.
846. *Kúnos, Ignatz.* Türkische Volkserzählungen. Nr. 1. Gesam-melt, übersetzt und erläutert. Budapest, Ungar. Rundschau. (16-r. 58, IV l.) 50 fill.
847. *Kúnos Ignác.* Szóképzés az oszmán-török nyelvben. *Keleti Szemle* 1—11. l. (Kivonat Akad. Értes. 381—385. l.)
848. *Kúnos Ignác.* Adalékok a jarkendi (keletázsiai) törökség ismeretéhez. *Keleti Szemle* 284—351. l.
849. *Munkácsi, Bernhard.* Beiträge zu den alten arischen Lehn-wörtern im Türkischen. *Keleti Szemle* 376—379. l.
850. *Thúry József.* A közép-ázsiai török irodalom. 1904. *Ism. Pröhle Vilmos.* Phil. Közl. 509. l. [359—363. l.]
851. *Türkische Bibliothek.* 1—4. Berlin. *Ism. Jacob G. Kel.* *Szemle*
852. *Vértesy Dezső.* Naçr-Eddin Hodsa egyik tréfája s egy új-görög költemény. (Arany Fülemiléjének meséjéhez.) *Philol. Közöly* 296—301. lap.
853. *Egyiptom. Szabó K.* Új ægyptomi leletek. *M. Állam* 193. sz.
854. *Somogyi Ede.* A hikszoszok. Budap. Hirl. 168. sz.

VII. Magyar nyelv és irodalom.

1. Bibliographia.

855. *Ahn Frigyes dr.* Mannel (Manlius) János magyarországi nyomtatványai. (1582—1604.) *Könyvszemle* 134—157, 238—245. l.
856. *B. J.* Gyermekeknyvtárak Amerikában. *Corvina* 17. sz.
857. *Baranyai Béla.* A Rákóczi-kor bibliographiája. Századok 187—192. l. Eleje a mult évi folyamban.
858. *Bellai József.* A Temesvár városi nyilv. könyvtár szakcím-jegyzéke 1904. — *Ism. dr. Gulyás Pál.* *Könyvszemle* 171—173. l.
859. *Bibliophil.* Ráth György régi magyar könyvtára a Magy. Tudományos Akadémiában. U. o. 381—384. l.
860. Bornemisza Péter prédikációs könyvének megbecslése 1633-ban. Közl. Thurzó Ferencz. *Irod. tört. Közlem.* 368—370. l.
861. *Das Breviarium Grimani.* I—III. Leipzig, 1904/5. *Ism. Könyvszemle* 65—70. l.
862. *Champion, Pierre.* Les plus anciens monuments de la typographie Parisienne. 1904. *Ism. Sp. U. o.* 176. l.

863. A Csáthy-féle debreczeni könyvkereskedő és kiadó czég százéves története. 1805—1905. Emlékül ajánlja Csáthy Ferencz. Debreczen, 1905. Városi ny. (8-r. 48 l.)

864. *Csiky János*. Régi magyar művészi zene. (Könyvészeti tanulmány.) Könyvszemle 116—133. l.

865. *Döri, Ottó*. Amerikanisches Presswesen. P. Lloyd 164. sz.

866. *G. Ráth György*. Könyvszemle 280. l.

867. *G—l*. A zenei gyűjtemények kérdése. U. o. 379. l.

868. *G. P.* A baseli könyvtár új épülete. U. o. 286. l.

869. *Gardhausen V.* Sammlungen und Cataloge griechischer Handschriften. 1903. Ism. Vári Rezső. Philol. Közl. 720. l.

870. *Gárdonyi Albert*. Budai török könyvek Mainzban. Könyvszemle 88. l.

871. *Graesel, A.* Führer für Bibliotheksbenützer. Leipzig, 1905. Ism. G. U. o. 178. l.

872. *Gulyás Pál dr.* A bécsi könyvkötészeti kiállítás. Magyar Iparművészet 41—52. l.

873. Gutenberg legrégebb mainczi nyomtatványa. Könyvsz. 95. l.

874. *Gyalui Farkas*. Apponyi Sándor gróf könyvtára. Budapesti Hírlap 24. szám.

875. *Gyalui Farkas*. I. Károly könyvtára Bukarestben. U. o. 94. sz.

876. *Haebler, Konrad*. Typenrepertorium der Wiegendrucke. 1905. Ism. Dr. Gulyás Pál. Könyvszemle 363—365. l.

877. *Hajnóczy Iván*. A löcsei könyvsajtó kezdetei. U. o. 186—189. l.

878. A hazai hírlapirodalom 1904-ben. Könyvszemle melléklete.

879. *Heitz, Paul*. Hundert Kalender-Inkunabeln. 1905. Ism. Dr. Gulyás Pál. U. o. 268—272. l.

880. *Hellebrant Árpád*. A magyar philologiai irodalom 1904-ben. Phil. Közl. 529—640. l.

881. *Hinrich's* Halbjahrs-Katalog. 1904. Ism. dr. Gárdonyi Albert. Könyvszemle 273—275. l.

882. *Holzmann, Dr. Mich. u. Bohatta, Dr. Hans*. Deutsches Anonymen-Lexikon. III. 1905. Ism. Stockinger. U. o. 367. l.

883. *Horváth Ignác*. Revisnyei Reviczky János Ferencz könyvtára 1742-ből. U. o. 246—258. l.

884. *Horváth Ignác*. A magyar bibliografiai irodalom az 1905. év első negyedében. U. o. 181—183. l. — II. negyed. U. o. 278. l. — III. negyed. U. o. 374. l.

885. *Iványi Béla dr.* Utasítás Buschman Herman, a Nádasdy-uradalom nyomdásza számára a XVII. sz.-ból. U. o. 85. l.

886. *K. L.* Központi honvédkönyvtár. U. o. 284. l.

887. *Kemény Lajos*. A kassai könyvsajtó történetéhez. U. o. 83—85. lap.

888. *Köblös Zoltán*. Halotti beszédek az Erdélyi országos Múzeum és a kolozsvári református kollegium könyvtárában. Kolozsvár, 1905. Gámán-ny. (8-r. 104 l.) Megjelent a Geneal. füzetek 1904—1905. évfolyamában is. Ism. s. U. o. 177. l.

889. *Kollányi Ferencz*. A Magy. Nemzeti Múzeum Széchenyi országos könyvtára 1802—1902. I. kötet. A könyvtár megalapításától gróf Széchenyi Ferencz haláláig. Budapest, 1905. Ranschburg G. (8-r. 485 l.) 6 K. — Ism. dr. Lukinics József. Kath. Szemle 521—524. l.

890. *Komáromy Mihály*. Szimmetrikus ábéczé. Vasár. Ujs. 4. sz.
 891. Új Korvin-kézirat a M. N. Múzeum Széchenyi országos könyvtárában. Könyvszemle 376—378. l.
 892. *Kóssa Gyula*. Magyar állatorvosi könyvészet. 1472—1904. Ism. *ly.* U. o. 272. l. [U. o. 89. l.
 893. *Kováts László*. A halléi régi magyar könyvtár katalógusa.
 894. *Kováts László*. Gr. f. Teleki László és Nyáry Pál lefoglalt könyvei. U. o. 91. l.
 895. *L.* A könyv illusztrálásáról. Corvina 7. sz.
 896. *Loubier, J.* Der Bucheinband. 1904. Ism. Dr. Gulyás Pál. Könyvszemle 58—61. l.
 897. Magyar Minerva. III. 1904. Ism. *sp.* U. o. 57. l.
 898. A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi orsz. könyvtára az 1904. évben. U. o. 97—115. l.
 899. Miért olyan ritka Ipolyi Magyar Mitológiája? Corv. 4—6. sz.
 900. Nyomdászat. *Aigner Antal ifj.* Magyaros, nemzeties stílus; művészi irány. Magy. Nyomdászok Évkönyve 37—43. l.
 901. *Augenfeld M. Miksa*. A rajzolás szerepe a könyvnyomtatásban. Magy. Nyomdász. Évkönyve 63—66. l.
 902. A betűszedés elméleti és gyakorlati kézikönyve. Irták Wóznér Ignác, Durmits Imre és Pavlovsky Alajos. 1905. Ism. N. L. Grafikai Szemle 8—12. sz. és X. X. U. o. 8. sz. — R. M. Magy. Nyomdászat 10. füz. — G. P. Könyvszemle 365. l.
 903. *Burgheim Károly*. Litográfiai kiállításunk és a könyomás technikája. Grafikai Szemle 7. sz.
 904. *Butkovszky Bertalan*. A mesterszedésbeli irányzatok. U. o. 1. sz.
 905. *Butkovszky Bertalan*. A magyar stílus jövője a nyomdászatban. Magy. Nyomdászok Évkönyve 97—104. l.
 906. A Citoplate. Grafikai Szemle 12. sz.
 907. *Fuchs Zs.* A gyorsajtó története és fejlődése. U. o. 3, 4. sz.
 908. *Fuchs Zsigmond*. Művészi falragaszok a tipográfiában. M. Nyomdászat 4, 5. sz.
 909. *Fuchs Zsigmond*. Ujdonságok a nyomtatási technika köréből. Magy. Nyomdász. Évkönyve 57—62. l.
 910. *Glück Béla*. A szedőgépes munka. Grafikai Szemle 5. sz.
 911. *Goldfinger Mór*. Lanston «monotype» szedést öntő gépe. Magy. Nyomdász. Évkönyve 148—155. l.
 912. *Grócz Ernő*. Az ábrák elhelyezése a nyomtatványokban. U. o. 127—137. l.
 913. Gutenberg technikája és művészete. Grafikai Szemle 8, 9. sz.
 914. *Heller Ignác*. A magyar czímer a nyomdász-iparban. Magy. Nyomdász. Évkönyve 69—82. l.
 915. *Hermann Károly*. Híres nyomdászok. Graf. Szemle 11, 12. sz.
 916. *Kolosvári István* levele Apaffihoz nyomdai dolgokról. Irod. tört. Közlem. 488. l.
 917. *Körinek József*. Szecessziós művészet és a könyvnyomtatás. Magy. Nyomdászok Évkönyve 160—171. l.
 918. *L.* A könyv illusztrálásáról. Magy. Nyomdászat 7. füz.
 919. *L. S.* Modern újsághirdetések. U. o. 8, 9. sz.
 920. *László Dezső*. Az újabbkori könyvnyomtatás esztétikája. Magy. Nyomdász. Évkönyve 139—141. l.

921. *Löwy Salamon*. A cégkártyák könyvnyomdai tervezése. Magy. Nyomdászok Évkönyve 85—96. l.
922. *Löwy S.* Az általános betű-vonalról. Graf. Szemle 3. s kv. sz.
923. *M. H.* Hirlapirodalmunk 1904-ben. M. Nyomdász 11, 12. sz.
924. Magy. Nyomdászok Évkönyve 1904/5. Ism. Radnai Mihály. Grafikai Szemle 1. sz. — 1905/6. évfolyam. Ism. U. o. 12. sz.
925. Manlius János nyomdatermékei. Magy. Nyomdász 4, 6, 7, 10, 11, 12. sz.
926. *Mitterszky József*. A szakrajz oktatása tanfolyamunkon. Grafikai Szemle 6. sz.
927. *Mitterszky József*. Vázlatkészítés és a szedés gyakorlati oktatása. U. o. 1, 2, 4, 6. sz.
928. *Mitterszky József*. A domború nyomtatás könyvnyomdai úton. Magy. Nyomdász. Évkönyve 118—120. l.
929. *Morócz Jenő*. A nyelvtan és nyomdászati összefüggése. U. o. 105—110. l.
930. *Novák József*. A betűöntés köréből. Grafikai Szemle 4. sz.
931. *Novák József*. Gyakorlati mesterszedés. Magy. Nyomdász 8—11. szám.
932. *Novák László*. A könyvnyomtató-ipar fejlődésének útjai. Magy. Nyomdász. Évkönyve 173—178. l.
933. *Novák L.* A könyvnyomtatás föltalálása. Grafikai Szemle 1. sz.
934. *Priner Arnold*. A dekoratív egyenes vonal a nyomdászban. Magy. Nyomdászok Évkönyve 121—125. l.
935. (*Pm.*) Újévi naptárak. Magy. Nyomdász 1. sz.
936. *Radnai Mihály*. A papiros-ismeret elméletben, gyakorlatban. Magy. Nyomdász. Évkönyve 143—147. l.
937. A relief-klisé. Grafikai Szemle 10. sz.
938. *Salamon József*. A papiros. U. o. 5. sz.
939. *Schopp János*. A betűöntés rövidre fogott ismertetése. M.
940. *Schopp J.* Miből van a fekete nyomdafesték. M. Nyomdászok Évkönyve 47—56. l. [Nyomdász 6. füz.
941. *Schulzer Ármin*. A rézmetszészet. U. o. 1, 2. sz.
942. *Stefáni József*. A modern stíl kialakulása a nyomdászban. Magyar Nyomdászok Évkönyve 111. l.
943. *Sz. L.* A klisék kellősítése. Magy. Nyomdász 3. sz.
944. *Szabó Róbert*. Háromszínű fényképészeti kép. U. o. 1. sz.
945. *Szabó Róbert*. Fotomechanikai és különleges nyomási eljárások. U. o. 4. füz.
946. *Szabó Róbert*. A tipográfiai fénynyomás. Graf. Szemle 8. sz.
947. *Szabó Róbert*. A heliogravür. U. o. 10. sz.
948. *Szabó Róbert*. A fűrészkészítéséről és tulajdonságairól. Magy. Nyomdász. Évkönyve 113—117. l.
949. A szedőgépes munka. Grafikai Szemle 12. sz.
950. *Tanay József*. A könyvnyomtatás története. U. o. 6. sz.
951. *Tanay József*. Technikai irodalmunk összefoglalása 1904-ig. Magy. Nyomdász. Évkönyve 13—35. l.

* * *

952. *Passerini, G. L. e Mazzi, G.* Un decennio di bibliografia Dantesca. 1891—1900. Milano, 1905. Ism. Dr. Gulyás Pál. Könyv-szemle 173. l.

953. Ráth György régi magyar könyvtára. Akad. Értes. 577—650. l. Önállóan is megjelent.

954. *Récsey Viktor dr.* Ösnyomtatványok. 1904. Ism. dr. Lukcsics József. Kath. Szemle 524—528. l. — Récsey V. megjegyzései. U. o. 738. l. — Dr. Lukcsics J. Válasza. U. o. 740. l. — H. Á. Budap. Szemle 121. köt. 464—466. l. — (k.) Magy. Szemle 33. sz.

955. *Rheda Péter* nyomdász levele 1607-ből. Közl. Z. L. Régi okiratok II. füz. 99. l.

956. *Rohonyi Györgynek* a M. N. Múzeumot dicsőítő versei. Könyvszemle 286—288. l.

957. *Rössler Elemér.* A kassai múzeum nyilv. könyvtárának címjegyzéke. 1904. Ism. s—l. U. o. 70. l.

958. *De Sanctis-Cipolla-Frati.* Inventario dei codici superstiti greci e latini antichi della biblioteca naz. di Torino. 1904. Ism. Vári Rezső. Philol. Közl. 881—883. l.

959. *Schmidt Márton.* Az iskolakönyv-irodalom kritikájához. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 566. l.

960. *Sörös Pongrácz.* Komárom és a Széchenyi országos könyvtár. Komáromi Ujs. 15. sz.

961. *Strausz Antal.* A veszprémi káptalan könyvtárának cím-tára. 1904. Ism. ly. Könyvszemle 174—176. l.

962. *Székely Dávid.* A Magyarország képzőművészeti és vele rokonságú irodalom terén 1904-ig megjelent könyvek kimutatása. Művészet 138—140. 350, 417. l.

963. *Székely Dávid.* Magyar Könyvészet, Bibliographia Hungariae. A magyarországi és a jelesebb külföldi irodalmi termékeket ismertető folyóirat I. évf. 1—4. sz. Budapest, 1905. (8-r. 104 l.) — Az 1. számot ism. ly. Könyvszemle 62. l.

964. *Szemák István dr.* A középiskolai ifjúsági könyvtárjegyzék ügye. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 578—83. l. — *Tóth Rezső* észrevétele. U. o. 583. l.

965. *Szily Kálmán.* A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára. Akad. Értes. 356—358. l.

966. *Szinyei Gerzson.* A főiskolai nyomdáról. Sárosp. Reform. Lapok 26. sz.

967. *Takáts Sándor.* Előmunkálatok a «Tripartitum» új kiadására 1603-ban. Könyvszemle 27—31. l.

968. *Takáts Sándor.* Egy budai könyvnyomda felállításának terve az 1689-ik évben. U. o. 350—353. l.

969. *Temesváry Rezső.* Magyar gynækologiai bibliographia. 1904. Ism. Győry Tibor. Századok 64—66. l.

970. A torinói nemzeti könyvtár helyreállítása. sp. Könyvsz. 283. l.

971. *Türk Frigyes.* Az «Ordinarius» Hevesm. Hir. 32. sz.

972. *V. Gy. Hoffmann Alfréd.* Corvina 3. sz.

973. *Varjú Elemér.* A bécsi udvari könyvtár kötés-kiállítása. Könyvszemle 289—324. l.

974. A velencei szt. Márk könyvtár új helyiségei. sp. U. o. 378. l.

975. *Veress Endre dr.* Báthory András B. püspök könyvtára. U. o. 1—26. l.

976. Vidéki könyvtáraink 1903-ban. U. o. 32—51. l.

977. *Wiesner Jakab.* Stampfel Károly. Corvina 17. sz.

978. *Zuboly*. Kétszáz éves kurucz hirlap. P. Napló 105. szám. (Mercurius Hungaricus.)

979. *Zubriczky Aladár dr.* Immaculata-képeskönyv a XVII. századból. Religio 1—5. sz. (Sfondrati Coelestin munkája.)

980. *Zubriczky Aladár dr.* Szemle az 1904. év dogmatikus irodalma fölött. Religio 6—12. sz.

2. Magyar irodalomtörténet.

981. *A. S. Zalamegye* népköltészetéből. Keszthelyi Hirl. 30. sz.

982. *Abrányi Kornél ifj.* Iván. Ism. Viharos. P. Napló 113. sz. — p. k. Pesti Hirl. 114. sz. — N. Pester Journ. 113. sz. — z. a. Magyarország 105. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 103. sz. — Magyar Nemzet 100. sz. — Saul. Magy. Szó 104, 105. sz. — ő. Budap. Hirl. 123. sz. — Tábori Róbert. Új Idők 20. sz. — F-ő. Figyelő 394—398. l. — Rothhauser M. P. Lloyd 104. reg. sz. — s. e. Hét 20. sz. — Kobzos. Egyetemes kritikai Lapok 7. és 11. sz.

983. *Ady Endre*. Költemények. Ism. Szini Gyula. Figyelő 658. l.

984. Az akadémiai pályadíjakról. n. Bud. Szemle 123. köt. 140. l.

985. *Akantisz Viktor*. Japáni mesék az ifjúság számára. Ism. Tóth Rezső. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 130. l.

986. *Alba Neris*. A hét csoda. Ism. Hét 21. sz. — y. Budap. Szemle 123. köt. 457—460. l. — Vasár. Ujs. 25. sz.

987. *Almási Péter*. Bánatban esett Magyar Népnek keserves versei. 1695. Közl. Zsoldos Benő. Sárosp. Füzetek 167—170. l.

988. Az Arany János-Társaság könyvei. I. kötet. Ism. Gy. Kath. Szemle 434. l. — Czirbusz Gyécse dr. Magy. Szemle 11. sz.

989. *Auer István*. A merre én járok. 1905. Ism. Szepessy László. Magy. Szemle 52. sz. és Alkotmány 305. sz.

990. (b.) Ki írta a Kossuth-nótát? (Újabb adatok.) P. Napló 113. sz.

991. *Balassa József*. Szemelvények a kódexek irodalmából. Ism. (mgy.) Tanáregyl. Közl. 38. évf. 296. l.

992. *Balassa Lajos*. Hajnali mise. Regény. 1905. Ism. Petrarca. Egyetemes kritik. Lapok 8. sz.

992a. *Balla Miklós*. Versek. 1906. Ism. Rosta. Egyetértés decz. 17.

993. *Bárd Miklós*. Bacsó Pál. Hatvany L. Bud. Szemle 121. k. 311—315. l. — ő. Bacsó Pálról. Budap. Hirl. 83. sz. — Hatvany L. Válasz a Budap. Hirlapnak. Budap. Szemle 122. köt. 314—318. l.

994. *Bársony István*. Szelek útján. Ism. Jób Dániel. Magyar Hirl. 194. sz. — Iván Ede. Hazánk 167. sz. (k.) Magy. Szemle 31. sz.

995. *Bársony István*. Tréfás történetek. Ism. Tábori Róbert. Új Idők 51. sz.

996. *Bársony István*. Lovik Károly. Új Idők 18. sz.

997. *Bartalos Gyula dr.* A szarvas tragédiája. Ism. Türk Frigyes. Egri Hiradó 59. sz.

998. *Bayer József*. Jelentés az 1904-ik évi gróf Teleki-pályazatról. Akad. Értes. 145—160. l.

999. *Bayer József*. Egy magyar Eszther-dráma. Ism. Viszota Gyula. Philol. Közl. 416. l.

1000. *Benedek Marcell*. Don Juan föltámadása. 1905. Ism. (k.) Magy. Szemle 27. sz.

1001. *Berczik Árpád*. Az udvari tanácsos. Vigjáték 3 felvonásban. Először adták a Vígszínházban okt. 28.
1002. *Berczik Árpád*. Miniszterválság. Vigjáték 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban jan. 6.
1003. *Berzeviczy Albert*. Beszédék és tanulmányok. 2 kötet. Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8-r. 484, 534 l.) 10 K. — *Ism. a. Budap. Hirl.* 108. sz. — *B. E. Nemz. Iskola* 18. sz. — *Dr. Bokor József*. Egyetértés 106. sz. — *Kozma Ferencz*. Erd. Múz. 282—285. l. — *Lázár Béla dr. Magy. Nemzet* 106. sz. és *Magyar Tanügy* 32. sz. — *Mikszáth Kálmán*. Az Ujság 110. sz. — *Molnár Öszkár*. Magyar Tanítóképző 313—318. l. — *Rothhauser Miksa. P. Lloyd* 65. sz. — *Saul. Magy. Szó* 92. sz. — *Schmidt Márton*. Magy. Pædag. 423. l. — *S. I. Nemz. Nőnevelés* 250. l. — *Hét* 16. sz. — *Néptanít. Lapja* 18. sz. — *Budap. Napló* 129. sz.
1004. *Bodor Aladár*. Versek. *Ism. Auer István*. Alkotmány 312. sz.
1005. *Borbély István*. A deákiskola keletkezése. *Ellenzék* 58. sz.
1006. *Borsodi Lajos*. Mesék, merengések. 1905. *Ism. Vasárnapi Ujság* 10. szám.
1007. *G. Büttner Julia*. A méltóságos asszony emberei. *Ism. Magy. Szemle* 7. sz.
1008. *Censor*. Tudomány és tudományosság hazánkban. *Egyet. Kritik. Lapok* 6. sz. (*Kuntz beszédéről*.)
1009. *Császár Elemér dr.* A deákiskola. (Magy. irod. tört. értekezések 2. sz.) Budapest, 1905. *Ráth M.* (8-r. 48 l.) 1 K.
1010. *Csank János*. (1823—1905.) *Eperj. Lapok* 49. sz.
1011. *Csizmadia Sándor*. Hajnalban. 1904. *Ism. Vasárnapi Ujság* 2. sz. — *f. m. Figyelő* 140. l.
1012. *Csizmadia Sándor*. Proletárok verses könyve. Budapest, Népszava (8-r.) 30 f. — *Ism. o. e. Maros* 97. sz. *Lásd* 1216. sz. a. is.
- 1012a. *Czakó Elemér dr.* Orbis Pictus. Művészeti ipar 2. szám. (Az 1685-iki kiadásról szól.)
1013. *D'Artagnan*. Régi kortesnóták. Az Ujság 19. sz.
1014. *Dedek Cr. L.* Mária-legendák. *Ism. Sz. J. Magy. Szemle* 21. sz. és *Népisk. Tanügy* 21. sz. — *Egri Híradó* 43. sz.
1015. *Décsi Lajos dr.* A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól. (Magy. Irod. tört. Értekezések 1. sz.) Budapest, 1905. *Ráth M.* (8-r. 23 l.) 1 K.
1016. *Domanovszky Sándor*. A pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Századok 397—419, 518—547. l.
1017. *Dombay Hugó* versei. *Ism. Nyitrávölgyi Lap* 46. sz. — *Vasár. Ujs.* 6. sz.
1018. *Dombi Márk dr.* Rákóczi Ferencz a költészetben. *Ism. Major Károly. Philol. Közl.* 71. l.
1019. *Domokos Márton* bucsuztatója. *Közli Benkó Imre. Irod. tört. Közlem.* 482—488. l.
1020. *Dózsei Ferencz*. Költemények. *Ism. Auer István. Alkotmány* 312. sz. — *Kacziány Géza dr.* Hazánk. 299. sz. (decz. 17.)
1021. *Endrődi Sándor*. Őszi harmat után. *Ism. Hét* 52. szám. — *Havas István. Nemz. Iskola* 2. sz.
1022. *Endrődi Sándor*. Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról. *Akad. Értes.* 161—163. l.

1023. *Endrődi, Alexander*. Kuruzen-Melodien. Übers. v. Ivanhoe. Wien, 1905. Ism. l. gy. Virágfakadás 10. sz.
1024. *Enyedi György* egyházi beszédeiből. Közl. H. C. Sárosp. Füzetek 161—166. l.
1025. *Eötvös Károly* munkái IX. köt. Ism. n. Egyetemes kritik. Lapok 1. sz. — A 13. és 14. köt. ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 131. sz.
1026. *Erdélyi Zoltán*. Oroszlánbőr. Vigjáték 1 felv. Először adták a Nemz.-Színházban ápr. 14.
1027. *Erdős Renée*. Új dalok. Ism. Cs. Népszava 204. sz. — Halasy Andor. Hét 51. sz. — L. 1203. sz. a. is.
1028. *Erdős Renée*. Írások könyve. Ism. Wildner Ödön. Huszad. Század XI. köt. 182—185. l.
1029. *Erdősi Károly*. Rákócziért. Regényes színmű 3 felv. 1905. Ism. A. Gy. dr. Magy. Szemle 23. sz. — Végh Ferencz. Magy. Állam 145. szám.
1030. Értekezések magyar irodalomtörténeti —. Szerkeszti Dézsi Lajos dr. Budapest, 1905. Ráth M. (8-r.) — 4. szám. *Dézsi Lajos dr.* Mankóczy István viselt dolgai. Bevezetéssel ellátva kiadja —. (8-r. 20 l.) 1 K. — Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 714. l. — 5. sz. *R. Kiss István*. Adalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. (46 l.) 1 K. — Ism. Császár E. U. o. 714. l.
1031. Evkönyv. Kiadja az izr. m. irod. társ. 1905. Ism. Dr. Frisch Ármin. Izr. tanügyi értes. 4. sz. — Secundus. Egyenlőség 11. sz. Dr. Schwarz Gábor. Magy. Zsidó Szemle 165—168. l.
1032. *Farkas Imre* költeményei. Ism. s. Budap. Szemle 122. köt. 301—303. l. — Jób Dániel. Figyelő 136—138. l. — Keve. Új Idők 8. sz. — K. Gy. Budap. Hirl. 57. sz. — L. 1203. sz. a. is.
1033. *Farkas Pál*. Az imrefalvi leány. Ism. P. n. Budapest 302. sz.
1034. *Farkas Pál*. Olga. Színmű 4 felv. Először adták a Nemzeti Színházban márcz. 24.
1035. *Faylné Hentaller Mária*. Róza története. Ism. Tóth Rezső. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 785. l. [lapok 26. sz.
1036. *Fejes István*. A próba-énekeskönyv ügye. Prot. egyh. isk.
1037. *Fenyő Miksa*. Magyar társadalmi színművek. Budapesti Szemle 121. köt. 290—301. l. (Bosnyák Z.: Sursum corda; Ferenczy F.: Pogány Gábor; Ruttkai György: Sötétség; Kampis János, Radnóthy né.)
1038. *Frankó János*. Levélhulláskor. Ism. Vasár. Ujs. 16. sz. — Új Idők 16. sz.
1039. *Gaal Mózes*. Burkus. Ism. Tóth Rezső. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 782. l. — S. J. Nemz. Nőnevelés 127. l.
1040. *Gaal Mózes*. A három kenyeres pajtás. 1904. Ism. Tóth Rezső. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 129. l.
1041. *Gagyhy Dénes*. A Rákóczi-kor elbeszélő költészete. Ism. Janitschek Béla. Philol. Közl. 248. l.
1042. *Gagyhy Dénes*. Jaj, régi szép magyar nép! (A Rákóczi-nóta.) Pesti Napló 278. sz.
1043. *Gagyhy Dénes*. A magyar zsoltárok eredete. Evang. Óráló 25. sz., és Pesti Napló 17. sz.
1044. *Gagyhy Dénes*. A kurucz-kor kesergő énekei. U. o. 37. sz. és Pesti Napló 205. sz.
1045. *Gál Zoltán*. Ifjúságom. Ism. Vasár. Ujs. 31. sz.

1046. *Garády Victor*. Vadászkalandok. Ism. Tóth Rezső. Tanár-egyleti Közl. 38. évf. 782. l.
1047. *Garai Ferencz*. Hamis gyémántok. Ism. p. Uj Idők 44. sz.
1048. *Gárdonyi Géza*. Az öreg tekintetes. Ism. Bud. Hirl. 302. sz. — P. Napló 327. sz. 21. l.
1049. *Gárdonyi Géza*. Zéta. Szinpadra tett regény 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban decz. 17.
1050. *Gárdonyi Géza*. Fehér Anna. Betyár-történet 3 felv. Először adták a Király-Színházban nov. 24.
1051. *Gerő Attila*. Mámor. Ism. Vas. Ujs. 28. sz. Mc. Hazánk 138. sz.
1052. *Geber Antal*. Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról (1708—1716.) és Ariosto «Örjöngő Roland»-jának egy XVII. századbéli fordítása. Irod. tört. Közlem. 158—173. l.
1053. *Géczy István és Hegedüs Gyula*. Enyészet. Szinmű 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban ápr. 28.
1054. *Gerő Ödön*. Két világban. Ism. Tábory Róbert. P. Napló 13. sz. — Hét 8. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 35. sz.
1055. *Gömbösné Galamb Margit*. Az uriaszony. Ism. Gerlai Sarolta. Nagykunság 45. sz. — Pesti Napló 320. sz. 18. l.
1056. *Göncz (Pálházi) Miklós* prédikátor levele Vitéz Imréhez. Irod. tört. Közlem. 375. l.
1057. Gúnyvers József császár ellen. Közli: Dr. Lukinich Imre. Erd. Múz. 239. l.
1058. *Guthi Soma*. A szaharai konzul. Bohózat 3 felv. Először adták a Víg-színházban jan 12.
1059. *Györke Géza*. Belső kényszer. Ism. T. R. Uj Idők 31. sz.
1060. *Hammer Gyula*. Egyházi énekgyűnkéről. Evang. Népis-kola 177—181. l.
1061. *Haraszthy né Szederkényi Anikó*. Kaleb. Ism. h. gy. Virág-fakadás 3. sz. [Ujs. 1. sz.
1062. *Havas István*. Part felé. Ism. Uj Idők 2. sz. — Vasár.
1063. *Havas István*. Csipkerózsák. Ism. Sz. K. Néptanít. Lapja 24. sz. — Száva János. Nemz. Iskola 29. sz.
1064. *Hegedüs-Bite Gyula*. Strófák három macskáról. Ism. Mohácsi Jenő. Zólyomvárm. Hirl. 46. sz.
1065. *Hegedüs István*. Raguzai emlékbeszéd Mátyás király felett. Irod. tört. Közlem. 317—326, 431—444. l. (Kivonat Akad. Értesítő 1—10. l.)
1066. *Hegedüs Sándor ifj.* A Rádza és más történetek. Ism. r. f. Figyelő 146. l. — N. Pest. Journ. 113. sz. — T. R. Uj Idők 13. sz.
1067. *Hegedüs Sándor ifj.* Ikarosz. Szinmű 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban márcz. 17. sz.
1068. *Heltai Jenő*. Madmazel. Ism. s. Hét 25. sz.
1069. *Herczeg Ferencz*. Böske, Erzsi, Erzsébet. Ism. Keve. Uj Idők 23. szám.
1070. *Herczeg Ferencz*. Elbeszélések. Ism. i. Figyelő I. 73. l.
1071. *Herczeg Ferencz*. A honszerző. Ism. Fenyő Miksa. Figyelő 265—267. l. — Lengyel Ernő. Magy. Közélet 19. sz.
1072. *Herczeg Ferencz*. Szelek szárnyán. Ism. Magy. Nemzet 88. sz. — Mikszáth Kálmán. Az Ujság 103. sz. és Yartin. U. o. 127. sz.
1073. *Honti Henrik*. Három csók. Ism. G. I. Magy. Szemle 3. sz.

1074. *Horváth Cyrill dr.* A Batthyány-codexről. Irod. tört. Közlem. 129—148, 257—292, 388—430. l.
1075. *Horváth Cyrill.* Comenius «Schola ludus»-áról. Magyar Pædag. 38—49. l.
1076. *Hüvös Kornél.* A gyermek. Életkép 1 felv. Előszőr adták a Nemz. Színházban ápr. 14.
1077. *I—c.* Új ifjúsági könyvek. Új Idők 51. sz. (Kemechey J. A kis király. Tábori R.: A csodás Atlantisz. — Krudy Gyula. Diák-kisasszonyok. — Gaál M. Anyai szív. — Herman Ottóné. Pitypalatty.)
1078. *Ignotus.* Olvasás közben. Ism. ny. Magy. Hirl. 324. sz. és Bársony István U. o. 326. sz. [Állam 229. sz.]
1079. *Ihász Aladár* költeményei. Ism. Szepessy László. Magy.
1080. *Jób Dániel.* 100 szor János Vitéz. Magy. Hirl. 49. sz.
1081. *Jörgné Draskóczy Ilma.* Versek. Ism. rf. Budap. Szemle. 123. köt. 145—147. l. — Vasár. Ujs. 20. sz. — Délmagy. Közl. 100. sz. — Dr. Gergely György. Máramaros 20. sz. — Kaffka Margit. Figyelő 393. l. — Ifj. Hegedüs Gyula. Virágfakadás 10. sz. — Hét 27. sz.
1082. *K. Ó.* Bankos Károly halálára. Budap. Hirl. 63. sz.
1083. *Katona Ferencz.* Hulló levelek. Ism. Vasár. Ujs. 21. sz.
1084. *Katona Lajos.* Barlám és Jozafát legendája és a Bod-kódex egy példája. A kódexek szövegéből bevezetéssel és jegyzetekkel. (Magyar könyvtár. 236. sz.) Budapest, 1905. Lampel R. (16-r. 47 l.) 30 f. — Ism. G—s. Erd. Múz. 498. l. — Lásd 211. sz. a. is.
1085. *Katona Lajos.* A Festetics-kódex bűnbánati zsoltárai. Irod. tört. Közlem. 149—157. l. — Kivonat Akad. Értes. 26—30. l. — Önállóan is. (8-r. 11 l.)
1086. Kelemen Móricz. Pesti Hirl. 98. sz. — L. 990. sz. a. is.
1087. *Kern Aurél.* A «Mária» szerzői. Hét 11. sz.
1088. *Keve.* Benedek Elek. (Képpel.) Új Idők 10. sz.
1089. *Kincs Gyula.* Boér Miklós. 1857—1905. Szilágy 8. sz.
1090. *Kiss Menyhért.* Verőfényes emberek. Ism. P. Jánosy Béla. Kolozsv. Friss Ujs. 137. sz. — Sz. J. Magy. Szemle 25. sz. — Balog Endre. Ellenzék 97. sz. — Bodor Aladár Erd. Múz. 395. l.
1091. *Komáromy Sándor.* Hóvirágok. Ism. Dr. Hegyi Zs. Székely Világ 2. sz.
1092. *Kontor Elek.* Magy. Állam 18. sz.
1093. Dr. Kontúr Béla. Békés 24. sz.
1094. *Köpeczi Boz D. Albert.* A szendi Robinson. Kolozsvár. Ism. s. Hét 49. sz.
1095. *Kordina Lilli* költeményei. Ism. dr. Wasilkievics Viktor. Brassói Lapok 47. sz. — Vasár. Ujs. 7. sz. — t. r. Új Idők 4. sz. — (L.) Virágfakadás 1. sz.
1096. *Kossa Gyula dr.* Dekadenciában van-e a magyar tudományosság? Beszéd, melyet a budapesti m. kir. állatorvosi főiskola tanévnyitató ünnepélyen 1905. évi szeptember hó 19-én mondott. Budapest, 1905. Kilián utóda. (8-r. 89 l.) 1 K.
1097. *Kossuth Lajos* művei. (Magyar Remekírók 20.) Ism. Kovács Sándor. Evang. Népiskola 20—23. l.
1098. *Kovács Pál dr.* «János Vitéz». Nyílt levél Tóth Bélához. Kecskemét. G. Fekete M. ny. (8-r. 20 l.) 50 f. Megjelent a Kecskem. Ellenőr febr. 26. sz.-ban is.

1099. *Krausz Sámuel dr.* A hűtlen özvegyasszony irodalmáról. Polit. Hetiszemle 33. sz.
1100. *Kun István* költeményei. Ism. Tábori Róbert. Uj Idők 33. sz. — Vasár. Ujs. 30. sz. — Kiss Menyhért. Erd. Múz. 443—444. 1. — Lantos. Fáklya 18. sz.
1101. *Lampérth Géza.* Veér Judit rózsája. Regényes színjáték 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban febr. 10. [18. sz.
1102. *László Andor* versei. Ism. Josephus. Független Ujs. (Zilah)
1103. *Lengyel Laura.* Elbeszélések. Ism. a. Uj Idők 4. sz.
1104. *Lenkei Henrik.* Uj versek. 1894—1904. — Ism. Vasár. U. 3. sz.
1105. *Lovik Károly.* A leányvári boszorkány. Ism. Wolfner Pál. Uj Idők 5. sz.
1106. *Lux Terka.* Lenczi naplója. Ism. Csaba. Szính. és Élet 21. sz.
1107. Magyar regényírók. I. sorozat. (Kemény, Pálffy, Vadnay, Csiky G.) 1904. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 334—337. 1.
1108. Magyar Remekírók. VII. sorozat. 1905. Ism. cs. e. Magy. Pædag. 495—497. 1.
1109. *Makay Béla.* Természeti és vadászati képek. Ism. Néptanítók Lapja 8. sz.
1110. *Makai Emil* munkái. Sajtó alá rendezte Molnár Géza. 1904. Ism. o. Budap. Szemle 122. köt. 144—148. 1.
1111. *Malonyai Dezső* és *Rákosi Viktor.* Elnémult harangok. Színjáték 4 felv. Először adták a Nemz. Színházban jan. 20.
1112. *Mándoky Lajos.* Egy darab élet Budapestről. Ism. sz. g. Figyelő 342. 1.
1113. *Manteau A.* A «János vitéz» és a «Szinészek». Huszadik Század 11. köt. 267—271. 1.
1114. *K. Mártonffy Imre.* Ujabb elbeszélések. Ism. Székely Udvarh. 79. sz.
1115. *Mayland Oszkár.* Székely népköltészet. Ism. B. Hirl. 325. sz.
1116. *Meller Simon.* Budapest műveltségi állapota 1824 körül. Huszad. Század 12. köt. 221—228. 1.
1117. *Mikszáth Kálmán.* Ne okoskodj Pista. Ism. Elek Artúr. Figyelő 532—534. 1.
1118. *Mikszáth Kálmán.* Páva a varjúról. Ism. Tábori Róbert. Uj Idők 51. sz.
1119. *Mikszáth Kálmán.* Nagy Miklós. (Képpel.) Vasár. Ujság 32. sz. — Nagy Miklós életrajza. U. o. 32. sz.
1120. *Mikszáth Kálmán.* Almanach az 1905. évre. Ism. G—r. I—e. Magy. Szemle 20. sz.
1121. *Minke Béla.* Az élet nyarán. Ism. dr. Dombi Márk. Kath. Szemle 634. 1. — Száva János. Népnével. Lapja 15. sz. és Nemz. Iskola 14. sz. — Budap. Hirl. 71. sz. — Vasár. Ujs. 14. sz.
1122. *Mohácsi Jenő.* Crescens. Ism. Sz. Gy. Figyelő 138. 1.
1123. *Molnár Ferencz.* Gyerekek. Ism. Hét 47. sz.
1124. *Molnár Gyula.* Bayard lovag. Színmű 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban okt. 27.
1125. *Molnár Kálmán.* Álom és valóság. Ism. Vasár. Ujs. 34. sz.
1126. *Molloy K.* Két pataki graduál. Sárosp. Füzetek 108—132. 1.
1127. *Nagy Endre.* A birsai vándorforrás. Regény. 1904. Ism. Magy. Szemle 51. sz. — P. Uj Idők 44. sz. — P. Napló 320. sz. 18. 1.

1128. *Nagy Endre*. Geódhiek. — *Ism. Tábori Róbert*. *Uj Idők* 51. sz.
 1129. *Naményi Lajos*. Az első magyar ABC-könyv. *Corvina* 9. sz.
 1130. *Négyesy László*. Jelentés az 1905. évi Kóczán-pályázatról.
Akad. Értes. 664—668. l.
 1130a. *Nil*. Versek. Békéscsaba. *Ism. Rosta*. Egyetértés decz. 17.
 1131. *Pakots József*. Tévelygő lelkek. *Erkölcscráj* 3 felv. Először
 adták a Nemzeti Színházban ápr. 1.
 1132. *Pakots József*. Mindenféle a folyosóról. *Ism. j. a. Magyar*.
Hirl. 57. szám.
 1133. *Pálfi János (Kanizsai)* levele a gyulafehérvári professo-
 rokhoz. Közli Mokos Gyula. *Irod. tört.* Közlem. 489. l.
 1134. *Pinczél Sámuel* útlevele 1767-ből. Közli Dr. Lengyel
 Miklós és Dr. Kardos Albert. *Régi okiratok* II. füz.
 1135. *Patay Sándor*. Század vége. *Ism. k. g. Hazánk* 132. sz.
 — *Vasár. Ujs.* 29. sz.
 1136. *Payr Sándor*. Wittnyédy István soproni prókátor és evan-
 gelikus főember. *Evang. Népiskola* 341—346, 369—374. l.
 1137. *Pekár Gyula*. Delilah nyoszolyája. — *Ism. G. I. Magyar*.
Szemle 1. sz.
 1138. *Pekár Károly dr.* *Históriás ének a kenyérmezei viadal-*
ról 1568-ból. Szerzője a «Nikolsburgi névtelen.» Bp. VII. ker. külső
 főgim. 1904 5. értes. 3—19. l. Önállóan is megjelent.
 1139. *Petelei István*. Az élet. *Ism. Hét* 8. sz. — Szini Gyula.
P. Napló 19. sz.
 1140. *Peterdi Andor*. *Lia* könyve. *Ism. (F—e.) Virágfakadás* 1. sz.
 1141. A Petőfi-társaság új tagjai. *Vasár. Ujs.* 2. sz. (Kemechey
 Jenő, Szabó Sándor. Képpel.)
 1142. *Pintér Jenő*. A *históriás énekek művelődéstörténeti vo-*
natkozásai. *Ism. Janitschek Béla. Philol. Közl.* 247. l.
 1143. *Pollák Illés*. *Magyar tudomány. A munka szemléje* 8. sz.
 1144. *Pósa Lajos* munkái. *Ism. Havas István. Budap. Hirlap*
 311. sz. — Csuka Ferencz. *Délmagyar. Közl.* 273. sz. és *Torontál*
 291. sz. — *Pesti Napló* 320. sz. 17. l. — *Benedek Elek. Nemz. Iskola*
 50. sz. — *Magy. Állam* 268. sz. — *Timár Szaniszló. Egyetértés* 327. sz.
 1145. A «Pozsonyi Toldy-kör» harminczéves története. A «Nyu-
 gatmagyarországi Híradó» politikai napilapban megjelent tárczáik bő-
 vített kiadása. Pozsony, Stampfel K. 1905. (8-r. 576 l.) 5 K.
 1146. *Radó Antal*. *Mesék az íróvilágból*. *Ism. Budap. Hirlap*
 317. sz. — *z. v. Budap. Szemle* 125. köt. 143—146. l. — *Pesti Napló*
 320. sz. 17. l. — *k—g. Figyelő* 661. l. — *Vasárnapi Ujság* 41. sz.
 1147. *Radvánszky János* versei. (1666—1738.) Bevezetéssel el-
 látva kiadja B. Radvánszky Béla. Budapest, 1905. Ráth M. (8-r. 55 l.) 2 K.
 1148. A Rákóczi-nóta szerzője. *Polit. Hetiszemle* 30. sz.
 1149. *Régi okiratok és levelek tára*. Szerk. Dr. Kardos Samu.
Ism. Friedreich István. Budap. Szemle 124. köt. 484—486. l.
 1150. *Révész Béla*. *Uj novellák*. *Ism. Szini Gyula. Figyelő* I.
 73. l. — G. A. Jövendő 12. sz. — *Biró Lajos. Budap. Napló* 47. sz.
 — *t. Hét* 1. sz.
 1151. *Sajó Sándor*. *Útközben*. *Ism. o. Budap. Szemle* 122. köt.
 449—453. lap.
 1152. *Sándor Kálmán*. *Hulló levelek*. *Ism. Vasár. Ujs.* 27. sz.

1153. Egy sárospataki iskolai dráma. Közl. Sz. Irod. tört. Közlemények 66—103. l.

1154. *Sas Ede*. Mai tündérek. Ism. Keve. Uj Idők 23. sz.

1155. *Saskó Sámuel*. Haller János Példabeszédek (Gesta Romanorum) című művének nyelve. Szarvasi ág. főgym. 1904/5. értes. 5—88. l.

1156. *Sassy Csaba*. Futó csillagok. Ism. (L.) Virágfakadás 2. sz.

1157. *Seprődi János*. Megjegyzések, az egyetemes énekügyi bizottság elnökének jelentésére, melyet a próba-énekeskönyv tárgyában a konventhez intézett. Debreczeni Protest. Lap 25. sz.

1158. *Simai Ödön dr.* Mohács a magyar költészetben. Mohács, 1905. Blandl. (8-r. 87 l.) 1 K 60 f.

1159. *Sipulusz*. Bartha Miklósról. Budap. Hirl. 292. sz.

1160. *Somogyi Balázs*. A népdalról. Pesti Hirl. 213. sz.

1161. Somogyi Lajos. Vasár. Ujs. 17. sz.

1162. *Szabóné Nogáll Janka*. Szerelmes asszonyok. Ism. a Uj Idők 4. szám.

1163. *Szabolcska Mihály*. Csendes dalok. Ism. o. Budap. Szemle 121. köt. 466—470. l. — l. Figyelő I. 72.

1164. *Szalay Károly*. A sivatagban. Költemények. Ism. f. s. Orsz.-Világ 51. sz. — Egyetértés 334. sz.

1165. *Szalkay Alfonz*. A deákos iskola úttörői. Esztergom. Buzárovits ny. 1905. (8-r. 68 l., 2 lev.)

1166. *Szász Béla*. 1794-iki iskolaidráma a marosvásárhelyi kolégiumban. Irod. tört. Közlem. 466. l.

1167. *Szász Béla*. Literátus követek. Magy. Szó 74. sz.

1168. *Szász Béla*. Maros-Vásárhely irodalmi multjából. M.-Vásárhely, 1905. Adi A. ny. (16-r. 28 l.)

1169. *B. Szász Piroksa* versei. Ism. Vasár. Ujs. 43. sz. — Pesti Napló 292. sz. 16. l. — Magy. Szó 251. sz.

1170. *Szávai Gyula*. Vitézi ének. Ism. Vasár. Ujs. 4. sz.

1171. *Szécsi Ferencz*. A színház ördöge. Bohózat 4 felv. Először adták a Vígszínházban márcz. 3.

1172. *Szemere György*. Erősek és gyöngék. Színmű 4 felv. Először adták a Nemzeti Színházban ápr. 8. — Ism. Alfa. Budap. Hirl. 99. sz. — Keszler József. Az Ujság 101. sz. — p. k. Pesti Hirl. 100. sz. — Saul. Magyar Szó 85, 86. sz. — Márkus. Alkotmány 86. sz. — Z. a. Magyarország 89. sz. — Maksziányi Dezső dr. Magy. Hirl. 99. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 99. sz. — Dyb. Budap. Napló 99. sz. — R. I. Magy. Nemzet 88. sz.

1173. Szentessy Gyula. Hét 45. sz.

1174. *Szentkláray Jenő*. Az «Arany János-Társaság» feladatairól. Arany J. társ. könyvei I. 7—17. l.

1175. *Sziklay János*. Kálváriám. Ism. Auer István. Alkotmány 312. sz. — Szepessy László. Magy. Szemle 50. sz.

1176. *Szikra*. A fölfelé züllők. 1903. Ism. o. Budapesti Szemle 121. köt. 142—144. l.

1177. *Szinéry György*. Avarházy. Regény. Ism. sz. B. Hirl. 55. sz.

1178. *Szinnyei Ferencz dr.* Unkarilaisen kirjallisuuden historia. Helsingfors, 1905. (8-r. 60 l.) 1 Mk. 50. Ism. Dietrich Vilmos. Philol. Közl. 513—515. l.

1179. *Szinnyei József*. Magyar írók élete és munkái. A Magyar

Tudományos Akadémia megbízásából írta —. X. kötet. Ótocska — Popea. Budapest, 1905. Hornyánszky V. (8-r. 1446 hasáb.) 12 K. — A 8, 9. köt. ism. g. Könyvszemle 61. l. 7—9. köt. ism. —y —s. Századok 54. l.

1180. *Szinnyei József*. A Halotti beszéd másolat-voltáról. Magy. Nyelv 20—23. l.

1181. *Szóllósy Zs.* elbeszélései. Ism. Tábori Róbert. Uj Idők 51 sz.

1182. *Szomaházy István*. Mesék a varrógépről. Ism. Hét 49. sz. — Tábori Róbert. Uj Idők 50. sz.

1183. *Szomaházy I.* A költöző nimfák. Ism. Keve. U. o. 23. sz.

1184. *Szomaházy István* sajátmagáról. Uj Idők 30. sz.

1185. *Szroboda Román* és *Estéli András*. Költemények. Esztergom, 1905. Ism. (k.) Magy. Szemle 25. sz.

1186. *T. K.* Újságírásunk jubileuma 1705—1905. Uj Idők 1. sz.

1187. *Tábori Kornél*. A magyar Diogenes. Polit. Hetiszemle 51. sz. (Mentelli Dávid, pozsonyi szül.)

1188. *Tábori Róbert*. Beszédes Kalára. Ism. Keve. Uj Idők 23. sz. — Pesti Napló 327. sz. 21. l.

1189. *Tábori Róbert*. Az egérke mesél. Ism. Tóth Rezső. Tanár-egyleti Közl. 38. évf. 784. l.

1190. *Taksonyi József*. Haza és szerelem. Költemények. Ism. T. R. Uj Idők 46. sz.

1191. *Tarczai György*. A zengő hegy. Ism. Magy. Szemle 7. sz.

1192. *Temérdek*. Költemények. 2. kiad. 1905. Ism. (k.) Magy. Szemle 31. sz. [Nemzet 144. sz.

1193. *Thewreuk István*. József főherceg és a cigányok. Magy.

1194. *Thurzó Ferencz*. A nagybányai ref. főiskola története. 1905. Ism. B. Sz. L. Könyvszemle 368. l.

1195. *Tormay Cécile*. Apró bűnök. Ism. A. Virágfakadás 9. sz. — F. K. M. Figyelő 531. l. — Saul. Magyar Szó 160. sz. — Jövendő 29. sz.

1196. *Tóth Rezső*. Ifjusági irodalmunk és a középiskola. Tanár-egyleti Közl. 38. évf. 549—553. l. — (m. gy.) U. o. 174. l. — Magy. Pædag. 356—366. l.

1197. *Temérdek* költeményei. Ism. Jánus. Magy. Állam 1. sz.

1198. *Ujvári Péter*. Legendák és krónikák. Szeged, 1905. Ism. K. Gy. Budap. Szemle 124. köt. 482—484. l.

1199. *Ullmann Béla*. Zsúr-versek. 1905. Ism. ifj. Hegedüs Gyula. Virágfakadás 7. sz.

1200. *Váczy János*. A keszthelyi Helikon. Budapesti Szemle 123. köt. 321—353. l.

1201. *Vadnay Károly*. Irodalmi emlékek. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. 598 l.) 6 K. — Ism. Császár Elemér. Budap. Hirl. 224. sz. — Kiss Imre. Phil. Közl. 864—866 l.

1202. *Váradi Antal*. Legendák könyve. Ism. Szepessy László. Magy. Állam 92. sz.

1203. *Varjas Endre*. Új poéták. N.-Károlyi kegyr. főgim. értes. 1904 5. 11—39. l. (Önállóan is megjelent.) (8-r. 31 l.) (Beck Blanka, Erdős Renée, Szabó Endre, Bárd Miklós, Gárdonyi Géza, Farkas Imre, Harsányi Kálmán, Kaffka Margit.)

1204. *Varjú János*. Szellemi művelődésünk utolsó kétszáz éve. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 73—75. l.

1205. *Varsányi Gyula*. Kun László. Tört. dráma. — A rózsabokor. Vigj. 1 felv. 1905. Ism. (k.) Magy. Szemle 32. sz. — *t. r.* Uj Idők 45. sz.
1206. *Vén diák*. Az öreg Graduálról, adalékul a ref. énekgyűhöz. Debreczeni Protest. Lap 38. sz.
1207. *Veresegyházi Szentyei Mihály* levele Apaffyhoz. Irod. tört. Közlem. 371. l.
1208. *Vértessy Jenő* költeményei. Ism. y. Budap. Szemle 124. köt. 321—324. l. — *F.* Figyelő 402. l. — *Mc.* Hazánk 138. sz. — Vasárnapi Ujság 24. sz. — Kárpáti Aurél. Magy. Szemle 28. sz.
1209. *Vértessy Jenő*. A képes krónika irodalmi jelentősége. Századok 1—21. l.
1210. *Viharos-Gerő Ödön*. — Lásd *Gerő* alatt.
1211. *Vikár Béla*. Somogy megye népköltése. 1905. Ism. Petrássevich Géza. Alkotmány 71. sz. — Horger Antal. Nyelvőr 332. l.
1212. *Vincze József dr.* Magyar szentek legendái. (Szemelvények az Érdy-kódexből.) Budapest, 1905. Szt. István társ. (8-r. 50 l.) 60 f.
1213. *Vojtkó Pál*. A reformáció korának hangulata a magyar irodalomban. Protest. Szemle 1—13. l.
1214. *Vucskits Jenő*. Egy történeti személy két költői feldolgozása. Marosvásárh. r. k. főgim. 1904/5. értes. 3—80. l. (Széchy Máriáról.)
1215. Dr. Vutkovics Sándor. Nyugatmagy. Híradó 11, 15, 20. sz.
1216. *Weltner*. Proletárok verseskönyve. Népszava 207. sz.
1217. *Yartin*. Ötödik evangélium. Ism. Geicha. Az Ujság 132. sz. — Dr. Huszár Elemér. Kath. Szemle 620—626. l. — Kárpáti Aurél. Magy. Szemle 48. sz.
1218. *Ysaak Márta*. Márta néni levelei. Ism. h. gy. Virágfakadás 4. sz.
1219. *Zuboly*. A Rákóczi-induló eredete. Nyugatm. Híradó 43. sz.

3. Egyes írók.

1220. *Abonyi L. Abonyi L.* munkái. Ism. Dr. Sziklay János. Magy. Állam 270. sz. — Zsombék. Hét 47. sz. — sz. s. Magyar Szó 288. sz. — Gerő Ödön. P. Napló 311. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 306. sz.
1221. *Lévay Mihály*. Abonyi Lajos. Budap. Hirl. 119. sz.
1222. *Rakovszky Iván*. Abonyi Lajos. Magy. Nemzet 107. sz.
1223. *Scriptor*. Abonyi Lajos. Színház és Élet 19. sz.
1224. *Sebestyén Károly*. Abonyi Lajos. Budap. Hirl. 304. sz.
1225. *Tábori Róbert*. A legszerényebb író. Uj Idők 47. sz.
1226. Abonyi Lajos szobrának leleplezése Nagy Abonyban. (Képpel.) Vasárnapi Ujság 19. sz.
1227. *Amadé. Hattuffy Dezső dr.* Bárá Amadé László kiadatlan költeményei. Kath. Szemle 693—704. l.
1228. *Ányos. cs.* Ányos Pál utolsó verse. Philol. Közl. 896. l.
1229. *Gagyhy Dénes*. Ányos Pál. Egyetértés márcz. 12.
1230. *Gondán Felicián*. Ányos és Virág. Alkotmány 292. sz.
1231. *Kelemen Béla*. Ányos Pál. Irodalomtörténeti tanulmány. Székesfehérvár, 1906. (8-r. 48 l.) 80 f. — Ism. Gagyhy Dénes. Philol. Közl. 805—807. l.
1232. *Kelemen Béla*. Ányos Pál. Budap. Napló 308. szám és

Székesfehérv. és vid. 68—73. sz. és U. o. 140. sz. — Ányos Pál költészete. Egyetértés 334. sz.

1233. *Kelemen Béla*. Ányos és Virág. Székesfehérv. és vid. 143. sz. — Lásd 1614. sz. a. is.

1234. *Apáczai Cseri. Bohus Pál*. Apáczai Cseri János életéhez. Evang. Órálló 50. sz. — Stromp László válasza. U. o. 50. sz.

1235. *Stromp László*. Apáczai Cseri János, egy csángó fiú története. (Egyházunk nagyjai. II.) Budapest, Hornyánszky V. 1905. (8-r. 43 l.) 40 f.

1236. *Apor P. Br. Apor Péter* verses művei. Kiadta Szádeczky Lajos. 1903. Ism. *D—s Századok* 158—163. l.

1237. *Lukinich Imre. Br. Apor Péter*. Syntagma mortuorum-jához. Philol. Közl. 736. l.

1238. *Arany J. Arany János*. Toldi estéje. Költői elbeszélés hat énekben. Magyarázta Lehr Albert. (Jeles írók iskolai tára 90. sz.) Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. 339 l.) 3 K 60 f. — Ism. *A. D. Budap. Szemle* 122. köt. 457—462. l. Magy. Nyelv. 10—20, 60—65. l. — Riedl Frigyes. Hivat. Közl. 2. sz. — Judicus. Egyetemes kritikai Lapok 3. sz.

1239. *Arany, Johann*. Toldi. Übers. v. Dr. Armin Lemberger. Leipzig, u. Frankfurt. Ism. Téri József. Philol. Közl. 813. l.

1240. *Arany János*. Katalin. Németre fordította Nasch Fülöp. Zsolnai áll. főreál. 1904/5. értes. 3—40. l.

1241. *Arany János*. Zách Klára. Ballada. Zenéjét szerző Fráněk Gábor. Előadja a Temesvár-gyárvárosi zene- és dalegylet. Ism. *R. G. Délmagy. Közl.* 253. sz.

1242. *Arany, Jána*. Z básní —. Preložil Hviezdoslav. 1. Oj, roky, budúce vy roky. 2. Odkladám Ujru. 3. Moja nádeja. Slov. Pohľady 267—270. l.

1243. *Barcsa János dr.* Arany János távozása a debreczeni kollegiumból. Irod. tört. Közlem. 366. l.

1244. *Borbély István*. Rozgonyi Pirooska. Ellenzék 109. sz.

1245. *Dénes Lajos dr.* Arany János esztétikai nézetei. Bdp. Barcsay u. főgim. 1904/5. értes. 3—33. l. — Önállóan is megjelent. Budapest, Lampel R. (8-r. 33 l.) 80 f.

1246. *Esztegar László dr.* A Toldi-trilogia eredeti kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban. Könyvszemle 193—237, 325—349. l.

1247. *Fenyő Miksa*. Arany-irodalom. Figyelő 281—287. l.

1248. *Gyöngyösy László*. Adatok Arany János életéhez. Philol. Közl. 483—495. l.

1249. *Kont, Ignac*. Un poète hongrois. Jean Arany. Ism. Kropf Lajos. Századok 265. l.

1250. *Mársits Rozina*. Arany János és a nő. Arany J. Társ. könyvei I. 194—227. l. [894—896. l.]

1251. *Petz Gedeon*. Arany János «Ágnes asszony»-áról. Phil. Közl.

1252. *Pfeifer János dr.* Buda halála és a Nibelungenlied. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 518. l.

1253. *Rákosi Jenő*. Arany János a költő. Arany J. Társ. könyvei I. 18—27. l.

1254. *Riedl Frigyes*. Arany János. 3. kiad. 1904. Ism. cs. Philol. Közl. 350. l. — Fenyő Miksa. Figyelő 281—287. l.

1255. *Szinnyei Ferencz.* Arany humora. Budap. Szemle 121. köt. 229—250, 373—399. 1. 122. köt. 56—90. 1. Külön is. (8-r. 83 l.)

1256. *Szinnyei Ferencz dr.* Arany Toldi szerelmének forrásai. (Magyar irodalomtörténeti értekezések. 6. sz.) Budapest, 1905. Ráth M. (8-r. 44 l.) 1 K. — Lásd 1592. 1711, 1732. 1799. sz. a. is.

1257. *Arany L. Kristóf György dr.* Arany László és a magyar politikai költészet. Erd. Múz. 361—377. 1.

1258. *Árkosi B. Kanyaró Ferencz.* Árkosi Benedek korfestő elmélkedései és hazafias imái, 1660-ban. Keresztény Megvető 3, 4. sz.

1259. *Bacsányi. Szinnyei Ferencz.* Bacsányi János. 1904. Ism. V. J. Századok 360—363. 1. — Janitsek Béla. Philol. Közl. 709. 1. — Kristóf György. Erd. Múz. 289. 1.

1260. *Schöpfán Aladár.* Bacsányi Ferencz. Vasár. Ujs. 11. sz.

1261. *Bajza. Beöthy Zsolt.* Bajza Józsefről. Kisfaludy társ. Évl. 39. köt. 183. 1.

1262. *Négyessy László.* Bajza József emlékezete. Kisfaludy társ. évlapjai 39. köt. 51—75. 1. és Budap. Szemle 122. köt. 161—188. 1.

1263. *Balassa B. Dézsi Lajos dr.* Balassa és Rimay istenes énekeinek bibliographiája. Budapest, 1905. Ráth M. (8-r. 104 l.) (30 példányban nyomtatott.) 4 K. — Ism. dr. Gulyás Pál. Könyvszemle 64. 1.

1263a. *Harmos Sándor.* Balassa Bálint szerelmi költészete. Budapest. 1905. (8-r. 35 l.)

1264. *Balázs Fr. Szépfaludi Ö. Ferencz.* Egy elfeledett íróról. Uj Idők 33. sz. (Balázs Frigyes.)

1265. *Barcsay Á. Baros Gyula.* Barcsay és Báróczy. Sajókaza, 1905. (Kolozsvár, Ajtai ny.) (8-r. 29 l.)

1266. *Baros Gyula.* Barcsay verse Báróczy neve alatt. Philol. Közl. 731—733. 1.

1267. *Báróczy S.* — Lásd 1265, 1266. sz. a.

1268. *Beniczkyné. Plume.* Beniczkyné. (Képpel.) Hét 15. sz.

1269. *Rothhauser, Max.* Helene v. Beniczky-Bajza. P. Lloyd 87. sz.

1270. *Tábori Róbert.* Beniczkyné Bajza Lenke. Uj Idők 15. sz.

1271. *Versényi György dr.* Beniczkyné-Bajza Lenke. (1840—1905.) Fáklya 5. sz.

1272. *Beniczkyné Bajza Lenke.* 1840—1905. (Képpel.) Vasár. Ujs. 15. sz. — Ó. Budap. Hírl. 93. sz. — Pesti Hírl. 96. szám. — Egyetértés 93. sz. — Orsz.-Világ 15. sz.

1273. *Berzsenyi. Maczki Valér dr.* Berzsenyi Dániel. Emlékbeszéd. Szombathelyen Berzsenyi szobrának az 1905-iki orsz. dalünnepeken az O. M. D. E. által történt megkoszorúzása alkalmával mondotta —. Eger, érs. lyc. ny. 1905. (8-r. 14 l.)

1274. *Borúth. Perényi József dr.* Borúth Elemér. (1833—1886.) S.-A.-Ujhelyi k-gyr. főgim. értes. 1904 5. 1—39. 1. Ism. dr. Kossuth János. Zemplén 68. sz. [28. sz.

1275. *Bródy S. Nagy Endre.* Bródy Sándorról. Polit. Hetiszemle

1276. *Tábori Róbert.* Bródy Sándor. Uj Idők 2. sz.

1277. *Csécsi J. Csécsi János* életéhez. Közli R. és Földváry László. Sárosp. Füzetek 170—182. 1.

1278. *Cserei M. Banczik Samu.* Nagyajtai és miklósvárszéki Cserei Mihály. Kolozsvár. 1905. Ajtai-ny. (8-r. 83, 2 l.)

1279. *Szentpétery Imre dr.* Cserei Mihály. Uránia 12. sz.

1280. **Csergő (Kocsi).** *Rácz Kálmán.* Kocsi Csergő Bálint. Dunántúli Protest. Lap 48—52. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 24 l.) 12 f.
1281. **Csokonai.** *Csokonai V. Mihály* búcsúzó beszéde a debreceni kollégiumi ifjúságtól 1795. jun. 15. Debrecz. Protest. Lap 21. sz.
1282. **Csokonai** collegiumi pöre. Közli dr. Csűrös Ferencz. Irod. tört. Közlem. 445—464. l.
1283. *Csokonai* kiadatlan levelei. Közli dr. Bányai Elemér. Erd. Múz. 432—438. l.
1284. *Csokonai Vitéz Mihály* utolsó levele. B. Hirl. 137. sz. 25. l.
1285. Emlékezetnek okáért. (Csokonai önvédelme.) Közli Oláh Gábor. Irod. tört. Közlem. 120—122. l. és Debrecz. Protest. Lap 21. sz.
1286. **Mácsay Sándor.** Csokonai-dalok. Négyszólamú férfikarra átírta —. Debreczen, 1905. Csáthy F. (8-r. 15 l.) 4 K.
1287. **P. Nagy Zoltán.** Csokonai dalok. Zongorára. Debreczen, Csáthy F. 1905. 3 K. Ism. Dr. T. K. Debrecz. Protest. Lap 21. sz.
1288. **A.** Csokonai Vitéz Mihály. Budap. Napló 139. sz.
1289. **Albert József.** Csokonai Vitéz Mihály. Evang. Órálló 17. sz.
1290. **Aranyossy Pál.** Csokonai Vitéz Mihály. Tolnai Világlap 5. sz.
1291. **Balogh Pál.** Csokonai. P. Napló 139. sz.
1292. **Bányai Elemér.** Csokonai a vádlottak padján. Egyet. 138. sz.
1293. **Barcsa János dr.** Csokonai collegiumi pöre. Debreczeni Protest. Lap. 21—24. sz.
1294. **Barcsa János dr.** A debreczeni Csokonai síremlék és Péczely József. Irod. tört. Közlem. 247. l.
1295. **Beöthy Zsolt.** Elnöki megnyitó beszéd. (A Csokonai ünnepélykor.) Kistaludny társ. Évlap. 39. köt. 3—9. l.
1296. **Berkovics Miklós.** Csokonai. Magy. Állam 122. sz.
1297. **Bodnár Zsigmond.** Csokonai emlékezete. Magy. Pestalozzi 26—28. szám.
1298. **Borbély István.** Csokonai Vitéz Mihály. Ellenzék 24. sz.
1299. **Cholnoky Viktor.** Csokonai. Figyelő 336. l.
1300. **Divényi Gyula.** Csokonai Mihály. Miskolczi Napló 117. sz.
1301. **Ferenczy Gyula dr.** A hatvan-utcai sír. (1805—1905.) Debreczeni Protest. Lap. 5. sz.
1302. **Ferenczi Zoltán.** Csokonai emlékezete. Kistaludny társ. évlapjai 39. köt. 21—34. l.
1303. **Gaal M.** Csokonai élete. Tanulók Lapja XII. évf. I. 17. sz.
1304. **Gondán Felicián.** Csokonai mint nyelvész. Alkotm. 117. sz.
1305. **Haraszti Gyula.** Csokonai százados ünnepén. Philologiai Közl. 353—362. l.
1306. **Havady Barnabás.** Csokonai halálának 100. évfordulójára. Magy. Szemle 6. sz.
1307. **Horváth József.** Csokonai Vitéz Mihály. Emlékbeszéd. Nagykőrösi Hirl. 6—8. sz.
1308. **Jakab Miklós.** Csokonai mint színműíró. Szính. és Élet 20. sz.
1309. **Jákó János.** Csokonai Vitéz Mihály. Polit. Hetiszemle 5. sz.
1310. **Kálmán Dezső.** Csokonai Vitéz Mihály emlékezete. Magy. Szó 80. sz. Tolnavármegye 8. sz. és Barsi Hirl. 9. sz.
1311. **Károlyi Gyula.** Az első magyar bohém. Magyar Szó 24. sz.
1312. **Keve.** Csokonai. 1773—1905. (Képpel.) Uj Idők 5. sz.
1313. **Knyaskó Lajos.** Csokonai. Torontál 59. sz.

1314. *Komlóssy Arthur id.* A Csokonai kiállításról. Debreczeni Függetl. Ujs. 99. sz.
1315. *Krónikás.* Csokonai szülei. Debreczeni Protest. Lap 5. sz.
1316. *Londesz Elek.* A Csokonai-kultusz. Hét 20. sz. — Csokonai Vitéz Mihály. Pesti Napló 26. sz.
1317. *Madai Gyula.* Csokonai Vitéz Mihály. Debreczeni függetl. Ujs. 1905. naptára 69—71. l.
1318. *Móricz Zsigmond.* Csokonai Vitéz Mihály. Uránia 1. sz. és Az Ujság 31. sz.
1319. *Oláh Gábor.* Csokonai és a latin költők. 1904. Ism. D. Irod. tört. Közlem. 234. l. — Magy. Szemle 37. sz.
1320. *Oláh Gábor.* Ál-Csokonai versek. Budap. Hirl. 141. sz.
1321. *Oláh Gábor.* Csokonai ereklyék Debreczenben. Tanulók Lapja XII. évf. I. 17. sz.
1322. *Paganel.* Csokonai. Hét 20. sz.
1323. *Rothhauser Max.* Csokonai. P. Lloyd 127. reg. sz.
1324. *Rubinyi Mózes.* Csokonai és a magyar nyelvtudomány. Nyelvőr 225—230. l.
1325. *Schill Fülöp.* Párhuzam Kőlcseynek Csokonairól és Schillernek Bürgerről írt bírálatá között. Temesvári főreál. ért. 1904/5 5—27. l.
1326. *Semsey Gyula.* Csokonai Vitéz Mihály élete és költészete. Torontál 60, 61. sz.
1327. *Siegescu József.* Csokonai V. Mihály «Békaegérharczá»-nak latin és oláh fordítása. Philol. Közl. 363—368. l.
1328. *Szathmáry Zoltán.* Csokonai Vitéz Mihály. P. Hirl. 44. sz.
1329. *Szathmáry Zoltán.* Csokonai megzenésített dalai. Pesti Hirlap. 133. sz.
1330. *Szathmáry Zoltán.* Csokonai ereklyék Debreczenben. Uj Idők 21. sz. — A Csokonai-kiállítás Debreczenben. Vasár. Ujs. 21. sz.
1331. *Szathmáry Zoltán.* Csokonai halála. Vasár. Ujs. 8. sz.
1332. *Szávay Gyula.* Csokonai köszöntése. Jövendő 1. sz.
1333. *Tuba Károly.* Csokonai emlékezete. Komáromi Ujs. 21. sz.
1334. *Váczy János.* Egykoruitélet Csokonairól. Philol. Közl. 362. l.
1335. *Vágó Géza.* Csokonai mint ember. Színház és Élet 20. sz.
1336. *Várdai Béla.* Csokonai tanársága. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 688—693. l.
1337. *Vay Sándor gr.* Csokonai Vitéz Mihály. Pesti Hirl. 140. sz.
1338. *Versényi György dr.* Életrépi elemek Csokonai költészetében. Erd. Múz. 453—467. l.
1339. *Wiesner H. Lajos.* Csokonai kiadói tervei. Corvina 4. sz.
1340. *Zoltai Lajos.* Adatok a Csokonai család életéhez. Irod. tört. Közlem. 103—111. l.
1341. Két nő bírálatá Csokonai Dorotttyájáról 1804-ben. Közli Dr. Barcsa János. Irod. tört. Közlem. 112—119. sz.
1342. Csokonai Vitéz Mihály. Halála évszázados évfordulóján. Budap. Hirl. 28. sz.
1343. A Csokonai-kiállítás Debreczenben. Corvina 15. sz.
1344. Hirlapi tudósítások Csokonai haláláról. Budap. Hirl. 25. sz. — Lásd 2515. sz. a. is.
1345. *K. Csoma S. Zayzon Ferencz.* Körösi Csoma Sándor emléke. Sepsiszentgyörgyi Mikó colleg. 1904-5. értes. 65—81. l.

1345/1a Dalk... M. M. ... 5/10

1346. Dávid F. *Kanyaró Ferencz*. Dávid Ferencz. Keresztény Magvető 1. füz.
1347. Dayka G. *Czeizel János*. Dayka Gábor löcsei tartózkodása. Irod. tört. Közlem. 29—51. l. — Külön is megjelent. (8-r. 24 l.)
1348. Deák F. *Deák Ferencz* levele Palóczy Lászlóhoz. Kehida 1843. jul. 12. Közli Dr. Magasházy Béla. Régi okiratok 3. füz.
1349. *Ferenczi Zoltán*. Deák élete. 1904. Ism. Angyal Dávid. Budap. Szemle 122. köt. 114—121. l. — Ghyczy Béla. Nyílt levél dr. Ferenczy Zoltán úrhoz. U. o. 121. köt. 316. l. Ferenczy Z. válasza. U. o. 478. l. — Concha Győző. Philol. Közl. 495—498. l. — Lengyel Miklós. Erd. Múz. 221—224. l. — Seress László. P. Napló 11. sz. — Túri. Alkotmány 98. sz. — Váczy János. Századok 660—666. l.
1350. *Eötvös Károly*. Miért írtam könyvet Deákról? Magyar Nemzet 121. sz. és Pesti Hirl. 3. 4. sz.
- 1350a. *Kont, I.* François Deák. La Revue d'Europe XIV. 156—166, 217—220. l.
- 1350b. *Wlassics Gy. dr.* Deák mint államférfiú. Egyetért. 355. sz.
1351. Decsy S. *Decsy Sámuel* levele Szentgyörgyi István pataki tanárhoz. Sárosp. Füzetek 188—191. l.
1352. Dessewffy A. *Réz Mihály*. Gróf Dessewffy Aurél. Budap. Szemle 124. köt. 177—188, 367—388. l.
1353. Dévai Biró. *Révész Kálmán*. Dévai Biró Mátyás kétrendbeli fogsága. Protest. Szemle 173—179. l.
1354. *Döbrentei, Döbrentei Gábor* levele Péczely Józsefhez. — Péczely József válasza. Közli Milesz Béla. Hevesm. Tanügy. X. 11. sz.
1355. Döbrentei Gábor és az «őrgavallér». Bud. Hirl. 56. sz. 19. l.
1356. Dózsei F. *Gerő Odón*. Dózsei Ferencz. Pesti Napló 346. sz.
1357. S. A. Dózsei Ferencz. Vasár. Ujs. 51. sz.
1358. Dugonics A. *Bartha György dr.* Szeged Dugonics munkáiban. Szeged, Endrényi I. ny. 1905. (8-r. 38. l.)
1359. Emilia. *Kürthy Emil*. Emilia Szegfy Mórné halála. Magy. Tengerpart 296. sz. és Vasár. Ujs. 46. sz. (Képpel.)
1360. *Eötvös J. Berkovics Miklós*. Bárá Eötvös József és a francia irodalom. Ism. Dr. Szabó Károly. Magy. Állam 285. sz.
1361. *Bodnár Zsigmond*. Eötvös és Kemény. Ism. Rácz Lajos. Erd. Múz. 49. l. — Bodnár Zs. válasza. U. o. 165—167. l.
1362. *Márki Sándor*. Eötvös és nemzeti feladataink. Család és Iskola 9—12. sz. — Önállóan is megjelent. Kolozsvár, 1905. Gombos ny. (8-r. 20 l.)
1363. N. J. Br. Eötvös József ikereszméi. Magy. Pestalozzi 6. sz. (A népoktatásról és nemzetiségi kérdésről.) — Lásd 1388. sz. a. is.
1364. Erdélyi J. — Lásd 1575. sz. a. [24. sz.]
1365. *Esztegar, B. E.* Esztegar László. 1870—1905. Vasár. Ujs.
1366. Esztegar László dr. Könyvszemle 184. l.
1367. Faludi F. *Könczöl Antal*. Faludi Ferencz. Szombathelyi Ujs. 44. szám.
1368. *Szilveszter Ferencz*. Faludi Ferencz lyrai költészete. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 72. l.
1369. *Fáy A.* — Lásd 1575. sz. a.
1370. Fazekas. *Móricz Zsigmond*. Ludas Matyi. Uránia 3. sz.
- 1370a. Gr. Fekete. *Kont, I.* Un correspondant hongrois de

Voltaire. (Le Comte Jean Fekete de Galantha. 1741—1803.) La Grande Revue. 237—259. l.

1371. *Földi J. Mixich Lajos*. Földi János. Budapest, Müller K. ny. 1905. (8-r. 74 l.) — Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 807. l.

1372. *Forgách F. Junius*. A magyar Tacitus. Budap. Hirl. 48. sz.

1373. *Sörös*. Meghívó Forgách Ferencz temetésére. Századok 779—781. l.

1374. *Bártfai Szabó László*. Ghymeszi Forgách Ferencz. 1904. — G. Forgách Ferencz évkönyvei. 1904. Ism. Srs. Századok 457—465. l.

1375. *Gaal Gy. Gacser József*. Gaal György élete és munkássága. (1783—1855.) Soproni kath. főgim. értes. 1904 5. 3—49. l.

1376. Egy elfeledett humoristáról. Budap. Hirl. 54. sz. 22. l. (Gaal Gy. Furkás Tamás.)

1377. *Gondol D. Gondol Dániel* önéletrírása. Közli Borsos István. Pápai ref. főiskola 1904 5. értes. 3—19. l.

1378. *Gvadányi. Kardeván Károly dr.* Gvadányi világtörténete. Irod. tört. Közlem. 491. l.

1379. *Gyöngyösi I. B. E. dr.* Gyöngyösi István. Polit. Heti-szemle 3, 4. sz.

1380. *Badics Ferencz*. Gyöngyösi főműveinek új kiadása. Budap. Szemle 124. köt. 38—56. l. Külön is. (8-r. 21 l.) (Kivonata Akad. Értes. 414—418. l.)

1381. *Gyöngyösy László*. Gyöngyösy István élete és munkái. A költő arcképével és címerével. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 87 l.) 3 K. — Ism. Bud. Hirl. 207. sz.

1382. *Gyöngyössy László*. Gyöngyösy István. (Képpel.) Vasárnapi Ujság 33. sz.

1383. Adatok a Gyöngyössy-család történetéhez. Közli Dr. Gyöngyössy László és Révész Kálmán. Irod. tört. Közlem. 59—65. 206—230. l.

1383a. *Gyulai Pál. Kont, I.* Paul Gyulai. La Revue d'Europe. XIII. 187—193, 269—277. l.

1384. *Haller J. Lukinich Imre*. Haller János.. születési éve. Philol. Közl. 523. l.

1385. *Halmágyi I. Szádeczky Lajos*. Halmágyi István naplói. (1752—1769.) Az Ujság 357. sz.

1386. *Helmezy. Négyesy László*. Helmezy Mihályról. Kisfaludy társ. Évlapjai 39. köt. 192—198. l. és Budap. Hirl. 46. sz.

1387. *Herczeg F. Szini Gyula*. Herczeg Ferencz. Az Ujság 305 sz.

1388. *Horváth E. Körösy László*. Horváth, Eötvös, Verseggy. Nyelvőr 375. l.

1389. *Váczy János*. Horváth Endre és a nyelvújítás. Magyar. Nyelv 193—204, 242—249. l.

1390. *Janus Pannonius. Zalai János*. Janus Pannonius mint utánzó. (Nyelvi szempontból tekintettel a klasszikus költőkre és prózaírókra.) Fogaras, 1905. Thierfeld J. ny. (8-r. 102 l.)

1391. *Jókai. Jókai egy levele*. Közli Gamerra Alberta M. brnő. Magyar. Állam 19. sz.

1392. *Jókai hagyatékából*. Közli Csergő Hugó. A Nap 1. sz.

1393. *A. E. Jókai szobra*. Budap. Napló 57. sz.

1394. *Abonyi Lajos*. Jókai Mórról. Új Idők 17. sz.

1395. *Abrányi Emil*. Emlékezés Jókaira. A Nap 7. sz.

1396. *Beöthy Zsolt*. Jókai Mór emlékezete. (Magyar könyvtár. 427. szám.) Budapest, 1905. Lampel R. (16-r. 39 l.) 30 f. — *Ism. Őm. Figyelő* 658—660. l.
1397. *Beöthy Zsolt*. Jókai és a magyar néplélek. *Bud. Hirl.* 165. sz.
1398. *Beöthy Zsolt*. Beszéd Jókai Mór ravatalánál. *Kisfaludy társ. Évlapjai* 39. köt. 187. l.
1399. *Bernstein Béla dr.* Jókai Mór. *Izr. irod. társ. Évkönyv* 1905. 89—121. l.
1400. *Berta Ilona*. Emlékezés Jókairól. *Nemz. Nőnev.* 197—203. l.
1401. *Berzeviczy Albert* meguyító beszéde az Eperjesi Széchenyi-kör... Jókai ünnepélyén. *Akad. Értes.* 690—693. l.
1402. *Berzeviczy Albert*. Jókairól. *Az Ujság* 152. sz. P. Lloyd 137. reg. szám.
1403. *Burghart Adél*. Jókairól. *Komáromi Ujs.* 19. sz.
1404. *Deák Lajos*. Egy eszme... (Jókai Mór áldásos emlékezete.) *Székely Világ* 7. sz.
1405. *Divényi Gyula*. Jókai Mór. *Debreczeni Függetl. Ujság* 1905. naptára 90—92. l.
1406. *Dobay Sándor*. Jókai Mór emlékezete. *Máramaros* 12, 13. sz.
1407. *Eötvös Károly*. Jókai Mór édesapja. *Pesti Hirl.* 74. s. köv. sz.
1408. *Eötvös Károly*. A Jókay-nemzetség. *Pesti Hirl.* 183, 185, 190, 191, 195, 200, 202, 207, 211. sz.
1409. *Eötvös Károly*. Jókai utolsó betegsége. *P. Hirl.* 248—251. sz.
1410. *Garzó Béla*. Jókai regénytárgyai. *Kecskeméti ref. főgim.* 1904 5. értes. 3—23. l.
1411. *Kapossy Lucian dr.* Jókairól. *Pápai Hirl.* 49. sz.
1412. (özv. *Köpinics Vilmosné.*) Jókai emlékezete. Budapest, 1905. *Patria.* (8-r. 16 l.) 50 f.
1413. *Kunfi Zsigmond*. Jókai. *Huszdik Század* VI. évf. 37—55. l.
1414. *Mikszáth Kálmán*. A mit nem jó tudni. (Egy kis epizod Jókai életéből.) *Az Ujság* 59. sz.
1415. *Miskolczi Simon János*. Jókai Borsodban. *Miskolczi Napló* 94, 97. 98. sz. — Jókai Tardonán. *Vasár. Ujs.* 45. sz.
1416. *Peti Józsefné Váli Mari*. Jókai Mór édesanyjának látogatása fia svábhgyi nyaralójában, 1854-ben. *Vasár. Ujs.* 27. sz.
1417. *Szabó László*. Jókai élete. 1904. *Ism. Császár Ernő. Philol. Közl.* 715—717. l.
1418. *Szegedy Rezső*. Jókai Mór emlékezete. *Pécsi főreálisk. ért.* 1904 5. 3—8. l.
1419. *Szőke István*. Jókai és a tanítók. *Evang. Népiskola* 58. l.
1420. *Vadász Ede*. Jókai és a zsidóság. *M. zsidó Szeimle* 64—66. l.
1421. *Váradi Antal*. Jókairól és az ő «Leventé»-jéről. *Az Ujság* 141. szám.
1422. *Vérneky Géza*. Meghalt Jókai Mór. *Zólyom és vid.* 24. sz.
1423. Jókai Mór emlékezete. *Ellenzék* 102. sz.
1424. *Jósika M. Jósika Miklós báró* kiadatlan levelei. *Közl. dr. Kardos Samu.* Régi okiratok I., II. füz.
1425. *Szabó Ignác dr.* Jósika női alakjai. *Vác, 1905. Mayer ny.* (16-r. 35 l.) és *Váczi Közl.* 12, 13. sz.
1426. *Kabos E. Odi.* *Kabos Ede.* *Jövendő* 50. sz.
1427. *Káldi Gy. Révai Sándor dr.* *Káldi György.* *Hittudom.*

folyóirat 495—528. l. Külön is. (8-r. 36 l.) — Káldi mint polemikus író. Kath. Szemle 675—692. l. Önállóan is. (8-r. 20 l.)

1427a. *Kármán J.* — Lásd 690 sz. a.

1428. *Kassai J. Simai Ödön.* Kassai József mint szótáríró. Magy. Nyelv 219—226. l.

1429. *Katona J. Szabó Ignác dr.* Bánkban mint férj. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 727. l.

1430. *Kazinczy F. Kazinczy Ferencz* levelezése. A M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi Váczy János dr. XV. kötet. 1817. január 1. — 1818. márczius 31. Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. XXXVII, 685 l.) 10 K.

1431. *Kazinczy Ferencz* «Diárium». (1804—1806.) Közli Dékányi Kálmán. Irod. tört. Közlem. 193—206, 327—346. l.

1432. *Kazinczy* kiadatlan versei. Magy. Állam 78. sz. (Göthe Prometheusának fordítása.)

1433. *Czeizel János.* Kazinczy Ferencz: Keresztes Bálint kedveséhez... cz. költeménye. Philol. Közl. 735. l.

1434. *Esztegár László.* Kazinczy és Krafft Péter Zrinyi-képe. Művészet 64—67. l.

1435. *Kovács János.* Kazinczy Ferenc és Kis János. Bdp. ág. főgim. 1904/5. értes. 3—38. l.

1436. *Perényi József dr.* Kazinczy kéziratok. Zemplén 36. sz.

1437. *Váczy János.* Kazinczy Ferencz levelezése. Akad. Értes. 118—135. l.

1438. *Váczy János dr.* Kazinczy Ferencz erdélyi utazása. Irod. tört. Közlem. 1—28. l. — Lásd 1453. sz. a. is.

1439. *Kemechey, Alfa.* Kemechey Jenő. Budap. Hirl. 15. sz.

1440. *Junger Mór.* Kemechey Jenő. Felsőmagyarorsz. Hirl. 68. sz.

1441. Kemechey Jenő. — e. Uj Idők 4. sz.

1442. *Kemenes.* Kemenes Ferenc. (Képpel.) Egyh. Közlöny 42. sz. és J. Magy. Állam 252. sz.

1443. *Kemény Zs. Gyulai Pál.* Bárány Kemény Zsigmond. Az Újság 313. sz.

1444. *Loósz István.* Kemény Zsigmond «Özvegy és leánya» című regényének forrásához. Philol. Közl. 212—226. l. — Lásd 1361. sz. a. is.

1444a. *Kerényi F.* — Lásd 1575. sz. a.

1445. *Kis János.* — Lásd 1435. sz. a.

1446. *Kisfaludy K. Vay Sándor gr.* Kisfaludy Károly utolsó szerelme. Pesti Hirl. 44. sz.

1447. *Vízota Gyula.* Kisfaludy Károly hagyatéka. Kisfaludy Társ. Évlapjai 3. köt. 81—154. l.

1448. *Vízota Gyula.* Kisfaludy Károly mint hirlapíró. Kisfaludy Társ. Évlap. 39. köt. 167—180. l.

1449. *Kisfaludy S. Kisfaludy Sándor* levelei Bezeredj Györgyhöz. Közli Maróthi Rezső. Irod. tört. Közlem. 471—481. l.

1450. *Kisfaludy Sándor* levele Naniczájához. Közli Darnay Kálmán. Vasárnapi Újság 22. sz.

1451. *Darnay Kálmán (Szentmártoni).* Kisfaludy Sándor életéből. Vasárnapi Újság 22. sz. [U. o. 903. l.

1452. *h. Himfy és Liza.* Philol. Közl. 820. l. — *Katona Lajos.*

1453. *Katona Lajos*. Petrarca, Kisfaludy Sándor és Kazinczy. Philol. Közl. 672—676. l.
1454. *Londesz Elek*. Himfy szerelmese. P. Napló 146. sz.
1455. *Vojtkó Pál*. Himfy szerelmei. Soproni ág. lyc. 1904/5. értes. 3—23. l.
1456. Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza emlékezete. Vas. Ujs. 22. sz.
1457. Szegedy Róza emléke. Írta és összeállította Zombori Andor. Sümeg, 1905. (8-r. 52 l.) (Tartalma: Zombori Andor. Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza. Bozók János. A sümegi szobrok. Éles Karoly. A Szegedy Róza emlékmű története. Zombory A. Előkészületek az ünnepséghez. Löb Ernő: Az emlékmű leleplezése. — Lásd Uj Idők 23. sz.
1458. *Kölcsy, Kölcsey, Fr.* Ungarische Hymne. Übers. Gustav Pollakovics. Pressb. Ztg. 74. sz. — Lásd 1325. sz. a. is.
1459. *Komáromi Cs. Gy. Zoltai Lajos*. Egy könyv, melyre 33000 írtot költött Debreczen városa. Debreczeni Függetl. Ujs. 1905. naptára 64—68. l. (Komáromi Cs. György bibliája.)
1460. *Kossuth L. Kossuth Lajos* budapesti fogságából írt levelei. Közli dr. Kardos Samu. Régi okiratok I.—III. füz. — Lásd 1563. és 1575. sz. a. is.
1461. *Kovács P. Klauber Frigyes*. Kovács Pál és a novella. Munkácsi áll. főgim. 1904/5. értes. 5—23. l.
1462. *Kreskay I. Lauschmann Gyula dr.* Kreskay Imre pálos költő. Kath. Szemle 763—790. l. Önállóan is. (8-r. 30 l.)
1463. *Kuun Géza gr. Munkácsi, Bernhard.* Graf Dr. Géza Kuun. Keleti Szemle 178. l.
1464. *Sándor József.* Gróf Kuun Géza és az Emke. Fáklya 6. sz.
1465. *Szádeczky Lajos dr.* Dr. gróf Kuun Géza emlékezete. Erd. Múz. 227—238, 401—431. l.
1466. *Versényi György.* Gr. Kuun Géza 1838—1905. Fáklya 6. sz.
- 1466a. *Lévay J. Kont, I. Joseph Lévay.* La Revue d'Europe. XIII. 415—425. l. [Vas. Ujs. 50. sz.]
1467. *Schöpplin Aladár.* Lévay József nyolczvan éves (Képpel.)
1468. *N. L. Lévay József.* Uj Idők 48. sz.
1469. *Lishti L.* Két oklevél Liszthy Lászlóról. Közli Illéssy János. Irod. tört. Közlem. 372—375. l.
1470. *Madách. Madách, Imrich.* Tragédia človeka. Dramatická báseň. Preložil Hviezdoslav. Slov. Pohľady 358—378, 430—443, 472—483, 550—562, 605—614, 682—695. l.
1471. *Bakonyi H. R.* Az Ember Tragédiájának keletkezése. Uránia 9. sz.
1472. *Bodor Aladár.* Az Ember Tragédiája, mint az egyén tragédiája. Pápai ref. főisk. 1904/5. értes. 31—76. l. (Önállóan is megjelent. (8-r. 51 l. Lampel R. 1 K.)
1473. *Echo.* Három új Madách-kép. Uj Idők 51. sz.
1474. *Kalocsai Emil.* Madách és a szociális eszme. Jövendő 21. sz.
1475. *Kármán Mór.* Az Ember Tragédiája. Budap. Szemle 124. köt. 57—115. l. [ház és Élet 3. sz.]
1476. *Paulay Ede.* «Az ember tragédiája» a színpadon. Szín-
1477. *Vay Sándor gróf.* Madách életéből. Pesti Hirl. 271. sz.
1478. *Magyari I. H. C. dr.* Magyari István püspöksége. Sárospataki Füzetek 63. l.

1479. *Makrai B. Karácsonyi János*. Makrai Benedek szülőhelye és családja. Századok 40—44. l.
1480. *Srs. Makrai Benedekről*. Századok 69. l.
1481. *Méliusz. Czákó Gyula*. Méliusz Juhász Péter élete. Debreczen. 1904. Ism. K. J. Dunántúli Protest. Lap. 30. sz.
1482. *Michael de Ungaria. Gálos Rezső*. Michael de Ungaria. Sárosp. Füzetek 203—214. l.
1483. *Mikes. Dézsi Lajos dr.* Mikes fordításairól. (Magy. irod. tört. értekezések 3. sz.) Budapest, 1905. Ráth M. (8-r. 20 l.) 1 K.
1484. *Horváth István*. Mikes Kelemen jelleme és pedagógiai eszméi. Magy. Pestalozzi 23—25. sz.
1485. *Huttkay Lipót dr.* Mikes Kelemen törökországi levelei. Az egri érsekmegyei könyvtár eredeti kézirati kincseiből. Eger, 1905. lyc. ny. (Budapest, Rényi K.) (8-r. 72 l.) 3 K. — Ism. Lóndesz Elek. P. Napló 355. sz. — H. S. Magy. Szemle 50. sz. — (p—l.) Hevesm. Hirl. 88. sz. — Budap. Hirl. 285. sz. — Hét 51. sz.
1486. *Kövesi Margit*. Zágoni Mikes Kelemen. Egri Híradó 8. sz.
1487. *Lévay Ede dr.* Mikes Kelemen Ifjak kalauzáinak ismeretése. Budapest, 1905. Franklin ny. (Szt. István-T. biz.) (8-r. 22 l.) 50 f.
1488. *Lóndesz Elek*. Mikes Kelemen. Pesti Napló 355. sz.
1489. *Miklós Ferencz*. Mikes Törökországi levelei. Ism. cs. Philol. Közl. 183. l. — Miklós megjegyzése. U. o. 260. l. — Magy. Közélet 5. sz. — Lásd 1768., 2427. sz. a. is.
- 1489a. *Mikó J. gr. Erdélyi Pál*. Hidvégi gróf Mikó Imre emlékezete. Kolozsvár, Stief J. ny. 1905. (8-r. 47 l.)
- 1489b. *b. Péter Mózes*. Hidvégi gróf Mikó Imre emlékezete. Sepsiszentgyörgy, Jókai ny. 1905. (8-r. 43 l.)
1490. *Ürmössy Lajos*. Mikó Imre gróf. Magy. Nemzet 211—213. sz. és Székely Nemzet 132—135. sz.
1491. *Mikszáth K.* — Lásd 1696. sz. a.
1492. *Sz. Molnár A. Oláh Gábor*. Új adat Szenczi Molnár Albert utolsó évei történetéhez. Irod. tört. Közlem. 370. l.
1493. *Oláh M. Balogh Margit*. Oláh Miklós Hungária-ja. 1903. Ism. Perepatits István. Századok 373. l.
1494. *Noszkay Ödön*. Oláh Miklós levelezésének művelődéstört. vonatkozásai. 1903. Ism. Perepatits István. Századok 372. l.
1495. *Sörös Pongrácz dr.* Egy fejezet Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle 113—133. l.
1496. *Orczy J. br. Báró Orczy József* verse Széchényihez. Közli Morvay Győző. Könyvszemle 92—94. l.
1497. *Pálffy A. Szvacsek Rezső*. Pálffy Albert. 1904. Ism. Simai Ödön. Philol. Közl. 54—57. l.
1498. *Pázmány. Pázmány, Petri*. Opera omnia. IV. 1904. Ism. dr. Zubriczky Aladár. Kath. Szemle 309—311. l.
1499. *Pázmány Péter* munkái. VII. Ism. Lakatos Vince dr. Kath. Szemle 935. l.
1500. *Péchy S. Secundus*. Péchy Simon főkancellár. Egyenl. 4. sz.
1501. *Péczezy J.* — Lásd 1354. sz. a.
1502. *Pekár. Topits Zoltán*. Pekár. Bácska 16. sz.
1503. *Petelei I. Róna Béla*. Petelei és az elbeszélők. Polit. Hetiszemle 2. sz.

1504. Péterfy J. *Alfa*. Péterfy Jenő. Budap. Hirl. 263. sz.
 1505. *Thomas*. Péterfy Jenő a kathedrán. Figyelő 153—164. 1.
 1506. Petőfi, A. Gedichte. Übers. v. Steinbach. 2. Aufl. Ism. Bud. Hirl. 135. sz.
 1507. *Petőfi, Alexandra*. Z básní —. Preložil Hviezdoslav. 1. Zimné večery. 2. Čím pomensvať Ťa?... 3. Pustatina v Zime. 4. Dolina a vrch. 5. Tri vtáky. 6. Tu dnu som v lete... 7. Na smrť rodičov. Slov. Pohľady. 15—24. 1.
 1507a. *Petőfi*. 1. A la fin de Septembre. 2. Chant national. En vers français par C. Menage. La Hongrie. 3, 4. sz.
 1508. *Balogh Pál*. Petőfi. Pesti Napló 360. sz.
 1509. *Buday Sándorné*. Petőfi mézesheteiről. K. S. után. Bereg 10. szám.
 1510. *Ferenczy János*. Petőfi Szatmáron. Magyarország 280. sz.
 1511. *Gamerra Alberta Mária br.* Petőfi utolsó kézcsókja. Magy. Állam 29. sz.
 1512. *Hartmann János*. Petőfiről. Dévai főreal. értes. 41—56. 1.
 1513. *Holozsnyay Cyrill (Szendrői)*. Petőfi halálára. Bereg 31. sz. — Petőfi mint borivó. U. o. 39. sz.
 1514. *Huttkey Lipót dr.* Petőfi Egerben. Budap. Hirl. 18. sz.
 1515. *Kardos Aladár*. Petőfi «Apostol»-a. Czeglédi főgim. értes. 1904/5. értes. 3—52. 1.
 1516. *Ligeti Jenő*. Petőfi képviselőjelöltsége. Pesti Hirl. 22. sz.
 1517. *Mészáros Jenő*. A csók Petőfi költészetében. Délmagyar. Közl. 94. sz. (ny. Uj Idők 2. sz.)
 1518. *Soós Nándor*. A négyökrös szekér. Petőfi Sándor költemé-
 1519. *Szabó Károly*. Petőfi-regék. Marosujv. és vid. 48. sz.
 1520. *Szász Károly legifj.* Egy nagy ember, kis korában. Uránia 6—8. szám.
 1521. *M. Székely János*. Petőfi emlékezete. Székelyföld 63. sz.
 1522. *Szinyei József*. Petőfi Sándor. Budapest, 1905. Hornyánszky V. (16-r. 23 o.) 1 K.
 1523. *Tóth Márton*. A szabadságharc emlékeiből. Uj Idők 16. sz.
 1524. *Vutkovich Sándor dr.* Töredék Petőfi Sándor életéből. Nyugatmagy. Híradó 12. sz.
 1525. *Zalai Mihály*. Petőfi mint színész. Székesfehérv. főgim. 1904 5. értes. 16—27. 1. — Lásd 688 sz. a. is.
 1526. Petőfi Zoltán. Polit. Hetiszemle 47. sz.
 1527. *Petrőczy K. Antalffy Endre*. Petrőczy Katalin Szidónia élete. 1904. Ism. Bakonyi József. Sárospat. Füz. 41—49. 1.
 1528. *Pósa L. Lőrinczy György*. Posa és a munkái. Uj Idők 49. sz.
 1529. *Pósa-házi Buzinkai György* értesíti Apaffi fejedelmet Pósa-házi haláláról. Irod. tört. Közlem. 249. 1.
 1530. *H. C. dr.* Pósa-házi János műveihez. Sárospat. Füz. 52—54. 1.
 1531. *Rákosi J. Rákosi, Eugen*. Judith und Holofernes. Ford. Dr. Brájfer Lajos. Gross-Beeskereker Wochenbl. 1905. 1. sz.
 1532. *B. S. Rákosi Jenő* húsz kötete. Jövendő 1. sz.
 1533. *Bárony István*. Rákosi Jenő drámái. Magy. Hirl. 25, 26. sz.
 1534. *Kere. Rákosi Jenő*. Uj Idők 14. sz.
 1535. A szerelem iskolája című színműről. Budap. Szemle 124. köt. 490—494. 1.

1536. **Reguly A. Jancsó Benedek.** Reguly Antal élete. Az ifjuság számára írta —. Tanulók Lapja XII. évf. II. 1—25. szám. — Lásd 1736. sz. a. is.

1537. **Révai M. Révai Miklós** eredeti levele Kapuváry Antal veszprémi kanonokhoz. Közl. Jónás Károly. Irod. tört. Közlem. 244—247. l. és Magy. Állam 118. sz. — Lásd 1773. sz. a. is.

1538. **Reviczky Gy. Juhász Gyula.** Reviczky Gyula. Virág-fakadás 7. szám.

1538a. **Vende Margit dr.** Reviczky Gyula pesszimizmusa. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Minerva ny. 1905. (8-r. 97 l.)

1539. **Rimay. Rimay János** munkái. Kiadta B. Radvánszky B. 1904. Ism. Váczy János. Philol. Közl. 737—752. l. — V. J. Századok 768—771. l. — Magy. Nemzet 23. sz.

1540. **Latkóczy Mihály.** Nógrádmegyei literátus férfiakról. 1. Rimayról. Nógrádi Lapok 52. sz. — Lásd 1263. sz. a. is.

1541. **Rozsnyai D. Elekes Mihály.** Rozsnyai Dávid élete és művei. Szeged, 1905. Traub és Tsa. (8 r. 104 l. 1 lev.) 1 K 50 f.

1542. **Salamon F.** Szemelvények Salamon Ferenc munkáiból. Kiadta Angyal D. Ism. (m. gy.) Tanáregyl. Közl. 38. évf. 173. l.

1543. **Sárosy Gy. Sárosy Gyula** levelei. Közl. Naményi Lajos. Vasár. Ujs. 11. sz. — Lásd 1575. sz. a. is.

1544. **Schwartner Márk. Hugó.** Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján. Budapest, 1905. Grill. (8-r. 126 l.) 2 K 50 f.

1545. **Sylvester J. Payr Sándor.** Erdősi Sylvester János sárvari tanító és magyar bibliafordító. (Egyházunk nagyjai I.) Budapest, Hornyánszky V. 1905. (8-r. 36 l.) 30 f.

1546. **Sz. Szabó L. Gálos Rezső.** Szentjóni Szabó László elítél-tetése és halála. Erd. Múz. 297—302. l. — Szentjóni Szabó László diákkoráról. U. o. 500. l. — Szentjóni Szabó a katedrán. Magyar Pædag. 408—415. l.

1547. **Hajnóci Iván.** Szentjóni Szabó László élete-munkái. Budapest, 1905. Barcza J. ny. (8-r. 40 l.)

1548. **Szabolcska. Oravec Gyula.** Szabolcska Mihály költemé-nyei. Ujvidéki all. polg. fiúisk. értes. 1904 5. 3—18. l.

1549. **Szamosközy I. Szekfű Gyula.** Adatok Szamosközy István tört. munkáinak kritikájához. 1904. Ism. ó—ő. Századok 569. l.

1550. **Szász K. Antonius.** Szász Károly. Hét 43. sz.

1551. **Beöthy Zs.** beszéde Szász Károly ravatalánál. Ak. Ért. 693. l.

1552. **Gyulai Agost.** Szász Károly. Philol. Közl. 817—819. l.

1553. **Kéki Lajos.** Szász Károly «Salamon»-ja. (Egyetemi dol-gozatok a filozófia, eszthetika és pedagogia köréből. II.) Budapest, Athenæum. 1905. (8-r. 52 l. 2 lev.)

1554. **Keve.** Szász Károly. Uj Idők 43. sz.

1554a. **Kont, I.** Charles Szász. La Revue d'Europe. XIII. 329—341.

1555. **Kozma Andor.** A két Szász Károly. Az Ujság 293. sz.

1556. **Máz Gusztáv.** Szász Károly. Nógrádi Lapok 43. sz.

1557. **Novák Sándor.** Szász Károly élete és művei. Mezőkövesd, 1904. (Sárospatak Trócsányi B. biz.) (8-r. 133 l.) 2 K 40 f.

1558. **Radácsi György.** Szász Károly. Sárosp. Reform. Lapok 17. sz.

1559. **Szűry Dénes.** Szász Károly. Magy. Nemzet 250. sz.

1560. Szász Károly. (1829—1905.) Vasár. Ujs. 43. sz. (Képekkel.) — Junius. Budap. Hirl. 287. sz. — Esti Ujs. 236. sz. — R. P. Lloyd 237. esti sz. — Irod. tört. Közlem. 385—387. l. — T. Sz. Egyetér- és 286. szám.

1561. Széchenyi I. gr. *Széchenyi István gróf munkái*. II. sorozat. A M. T. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezi Szily Kálmán. II. kötet. Stádium. — A Kelet népe. — Politikai programmtöredék. Bevezetésül: Viszota Gyula. A stádium megjelenésének története. A stádium. Kautz Gyula. A kelet népe és a politikai programmtöredék méltatása. Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. LII, 260, XXVIII, 277, XVII, és 140 l.) 10 K. — I. köt. ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 140—145. l. — Váczy János. Századok 472—477. l.

1562. K. J. Gróf Széchenyi István föllépésének politikai és közéleti előzményei. Kis-Küküllő 38, 39. sz.

1563. *Kautz Gyula*. Széchenyi és Kossuth. Budap. Szemle 124. köt. 138—146. sz. — Külön is megjelent. (8-r. 10 l.)

1564. *Mokry Ferenc*. A legnagyobb magyar. Hazánk 86. sz.

1565. *Tóth Sándor*. A legnagyobb magyar. — Ism. dr. Wallentinyi Samu. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 390. l. és Eperj. Lapok 4. sz.

1566. *Viszota Gyula*. A Stádium megjelenésének és eltiltásának története. Budap. Szemle 123. köt. 1—31. l. Külön is megjelent. (8-r. 321.)

1567. Széchenyi István ifjúsága. Népisk. Tanügy. 1, 2. sz.

1568. Széchenyi István halála. (Kecskeméthy Aurél elbeszélése.) Hazánk 86. sz. Melléklet.

1569. Gróf Széchenyi István emlékkönyv. Szerkeszti Nyesti Pál. Budapest, 1905. (8-r. 131 l.) — Lásd 1752. sz. a is.

1570. *Szily Kálmán* és *Viszota Gyula*. A magy. tud. akadémia Széchenyi-múzeumának tárgyjegyzéke. Budapest, Akadémia. (8-r. IV, 189 l.) 1 K. — A Széchenyi-Múzeum megnyitása. Akad. Értes. 651—657. lap.

1571. *Szegedi Kis I. Balogh Ferencz*. Szegedi Kis István pályafutása. Debreczeni Protest. Lap 49. sz.

1572. *Jánosi Zoltán*. Szegedi Kis István emlékezete. U. o. 49. sz.

1573. *Tiborcz*. Szegedi Kis István. Magy. Hirl. 293. sz.

1574. Szegedi Kis István. (A mezőtúri emlékünnepe alkalmából.) Budap. Hirl. 320. sz.

1575. *Szemere M. Szemere Miklós* irodalmi hagyatékából. (Erdélyi Jánosnak, Sárossy Gyulának, Fáy Andrásnak, Kerényi Frigyesnek, Vörösmarty Mihálynak és Kossuth Lajosnak Szemere M.-hoz intézett levelei.) Közl. Dr. Perényi József. Irod. tört. Közlem. 231—244, 346—365. l. — Külön is megjelent. (8-r. 35 l.)

1576. *Szemere P. Dánossy*. Szemere Pál. Monorkerületi Lapok 34. szám.

1577. *Szentgyörgyi I.* — Lásd 1351. sz. a.

1578. *Szigeti J. Berczik Árpád*. Szigeti József emlékezete. (1822—1902.) (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XII. köt. 12. sz.) Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. 11 l.) 45 f. — Az Ujság 115. sz. — Magy. Nemzet 202, 203. sz.

1579. *Szilasi M. Goldziher Ignác* gyászbeszéde Szilasi Móríczt ravatalánál. Akad. Értes. 509. sz.

1580. *Gombocz Zoltán*. Szilasi Móríczt. Philol. Közl. 521. l.

1581. *Rubinyi Mózes*. Szilasi Mórész. Izr. Tanügyi Értes. 6. sz. és Keleti Szemle 181. l.
1582. Szilasi Mórész. *i—c*. Fáklya 11. sz.
1583. Szolga M. *Baros Gyula*. V. Szolga Mihály Diáriuma. Erd. Múz. 31—48, 93—102, 150—160. l.
1584. Tánácsics. T. K. Nyolc évig a föld alatt. Tánácsics Mihály életéből. Uj Idők 20. sz.
1585. Temesvári J. *Lukinich Imre*. Adalékok Temesvári János deák életéhez. Philol. Közl. 902. lap.
1586. Tinódi S. *Kemény Lajos*. Tinódy Sebestyén életéhez. Irod. tört. Közlem. 366—368. l.
1587. Toldy F. *Aucilium*. Toldy Terenc emlékezete. Marosujvár és vid. 35. sz.
1588. *Császár Elemér*. Toldy Ferencz. Phil. Közl. 825—833. l.
1589. (*f. g.*) Toldi Ferencz. Egri Híradó 64. sz.
1590. *Farkas Emőd*. Toldy Ferenc. Pesti Hirl. 220. sz.
- 1590a. *Gagyhy Dénes*. A magyar irodalomtörténet atyja. Egyetértés 257. szám.
1591. *Junius*. Toldy Ferenc. Budap. Hirl. 219. sz.
1592. *Kacziány Aladár*. Toldy levelezése Aranyval. Hazánk 191. sz. [Idők 32. sz.]
1593. *Londesz Elek*. Toldy Ferenc. Pesti Napló 214. sz. és Uj
1594. *Marco*. Toldy Ferencz. Hét 33. sz.
1595. *Négyesy László*. Toldy Ferencz emlékezete. Budap. Szemle 124. köt. 337—366. l.
1596. *Rothhauser, Max*. Franz Toldy. Pester Lloyd 198. reg. sz.
1597. *Schöppfin Aladár*. Toldy Ferencz emlékezete. Vas. Ujs. 44. sz.
1598. *Vi*. Toldy Ferencz. Magy. Szó 187. sz.
1599. *Váczy János*. Toldy Ferencz. Századok 597—601. l.
1600. *Vág Sándor*. Toldy Ferencz. (1805—1905.) Corvina 22. sz.
- 1600a. *Versényi Gy.* Toldy Ferencz. Család és Iskola 15. sz.
1601. *Zsoldos Benő*. Emlékezés Toldy Ferenczre. Sárosp. Reform. Lapok 76. lap.
1602. Hogy lett Toldy Ferencz magyar ember. (Saját önéletrajzi följegyzése.) Vasár. Ujs. 44. sz.
1603. *Tompa M. Tompa Mihály* kiadatlan verse. (Épen mint a kakas.) Komáromi Ujs. 32. sz.
1604. *D'Artagnan*. Tompa első szerelme. Az Ujság 44. sz.
- 1604a. *Kont, I. Michel* Tompa. La Revue d'Europe. XIII. 35—43, 127—135.
1605. *Lengyel Miklós*. Tompa Mihály első szerelme. Uj Idők 14. sz.
1606. *Miklós Ferenc*. Tompa Mihály sírja. Uj Idők 31. sz.
1607. *Rakoczay Pál*. Tompa költészete. Uránia 12. sz.
1608. *Sas Ede*. A virágok költője. Elbeszélés. (Filléres könyvtár 212—213. sz.) Budapest, 1905. Singer és Wolfner. (8-r. 78 l.) 50 f.
1609. *Tóth K. Tóth Kálmán és az öreg Bacsánszky*. Ujpesti Közl. 31, 32. sz.
1610. *K. Tóth K. S. Szabó József*. Könyves Tóth Kálmán mint elbeszélő. Magyar Szó 70. sz.
1611. *Tóth L. Bausz Theodorik*. Tóth Lőrinc. Komáromi gim. 1904 5. értes. 3—39. l.

1612. Vajda J. *Bucsy István*. Vajda János mint elbeszélő költő. Magy. Szemle 24. sz.
- 1612a. *Kont, I.* Jean Vajda. La Hongrie 3, 4. sz. — L. 2269. sz. a. is.
1613. Versegthy. *Rubinyi Mózes dr.* Versegthy szerelme. Az Ujság 357. sz. — Lásd 1388, 1773. sz. a. is.
1614. Virág B. *Semper*. Virág Benedek és Ányos Pál viszonya Székesfehérvárhoz. Székesfehérv. Hirl. 148—152. sz. — Lásd 1230. és 1233. sz. a. is.
1615. *Vörösmarty. Vörösmarty, Mich.* Csongor u. Tünde. Uebers. von Dr. Heinr. Gärtner. Strassburg. Ism. Téri József. Philol. Közl. 813. l.
1616. *Barabás Abel dr.* Hazafias elem Vörösmarty költészetében. Arany János társ. könyvei II. köt. 284—305. l.
1617. *Bökényi Dániel*. Vörösmarty Mihály. Márm. Lap. 48. sz.
1618. *Csoór Gáspár*. Vörösmarty utolsó évei. Jövendő 42. sz.
1619. *Franz János ifj.* Vörösmartynak egy hasonlata. Nyelvőr 525. lap.
1620. *Fürst Aladár dr.* Vörösmarty M. és Székesfehérvár. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 347. l.
1621. *Galamb Sándor*. Vörösmarty Gyöngyösön. Gyöngyösi Ujság 36. szám.
1622. *Kacziány Géza*. Vörösmarty utolsó évei. Hazánk 275. sz.
1623. *Kelemen Béla*. Vörösmarty mint színházi kritikus. Székesfehérvár és vid. 42—44. sz. [92. sz.
1624. *Kozma János*. Vörösmarty. (1855—1905.) Egri Híradó
1625. *Miklós Elemér dr.* Vörösmarty halálának 50-ik évfordulója. Vasár. Ujs. 47. sz.
1626. *Riedl Frigyes*. Vörösmarty M. élete és művei. — előadása után jegyezte és kiadta Csoma Kálmán. 1905. (4-r. könyvomat 206 l.)
1627. *Zuboly*. Vörösmarty halála. Pesti Napló 320. sz.
1628. A költők apja. Hét 47. sz.
1629. Vörösmarty Mihály. (Halálának ötvenedik évfordulóján.) Budapest. Hirl. 320. sz. — Lásd 1525. sz. a. is.
1630. *Wesselényi. Wesselényi Miklós br.* ifjúkori feljegyzései. Közli Dr. Kardos Samu. Régi okiratok 1—3. füz.
1631. *Báró Wesselényi Miklósné* klastromi följegyzései. Közli Friedreich István. Irod. tört. Közlem. 464—466. l.
1632. *Cserey Farkas*. Wesselényi Miklóshoz. Közli D. K. Szilágy 52. szám.
1633. *Floridor*. A nagy Wesselényiről. Egyetértés 99. sz.
1634. *Kardos Samu dr.* Báró Wesselényi Miklós élete és munkái. 2 kötet. Budapest, 1905. Légrády testv. (8-r. LXIV, 514; 615 l.) 30 K — Ism. Friedreich István. Budapest. Szemle 124. köt. 222—249. l. — Kardos S. nyilatkozata. Régi okiratok II. füz. — Lengyel Miklós. Erd. Múz. 286—289. l. és Budapest. Napló 144. sz. — Lengyel Laura. Új Idők 21. sz. — Junius. Budapest. Hirl. 82. sz. — I. B. Kath. Szemle 1017—1020. l. — Rothhauser M. P. Lloyd 78. sz. — d. Egyenlőség 14. sz. — Zsigány Árpád. Szatmár és vid. 13. sz. — Bálint Péter. Sárosp. Füz. 225—236. l.
1635. *Naményi Lajos*. Báró Wesselényi Miklós. Polit. Heti-szemle 27, 28. sz.
1636. *Molnár Kálmán*. Wesselényi nótaperei. Szatmár várm. 4. sz.

1636a. *Zrinyi. Hajnal Márton.* Karnarutié és a Zrinyiasz. Philol. Közl. 200—212, 279—296. l.

1637. *Karenovics József.* Zrinyi Miklós a szigetvári hős, költészetünkben. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 188 l.) 3 K 50 f.

4. Magyar nyelvészet.

1638. Adatok irodalmi nyelvünk szótárához. *Baranyai Zoltán, Sz. Császár Loránd, Kemény Ferenc.* Nyelvőr 360—366. — Gondán Felicián. Ágnoy Pál. Cserna Andor. Keszthelyi Miklós. U. o. 428—430. l.

1639. Adatok a magyar nyelvújítás szótárához. Simai Ödön. U. o. 156—161. l. Kiss Ernő. Sas Andor. U. o. 513. l.

1640. Adatok nyelvünk fejlődéséhez. Sz. K. M. Nyelv 40. l. — Simai Ödön. U. o. 466. l.

1641. Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez. Sz. K. U. o. 87. l. — Teleky István. U. o. 134. l. — Simai Ö. és Sági István. U. o. 278. l. — Szily Kálmán és Kiss Ernő. U. o. 422. l.

1642. Adatok nyelvünk történetéhez. Katona Lajos. Széll Farkas. M. Nyelv 80. l. — B. Radvánszky Béla. Borovszky Samu. U. o. 276. l. — B. Radvánszky B. és Takáts S. U. o. 315. — Borovszky S. Iványi Béla. U. o. 376. l. — Gombocz Z., B. Radvánszky B., Takáts S., Simai Ö., Horváth J. U. o. 462. l.

1643. Adatok a *ž* hanghoz. *Tolnai Vilmos, Balassa József.* Nyelvőr 45—46. lap.

1644. *Alexics György.* Egy régi oláh jövevényszó. U. o. 198—200. l. (*Rüh* szóról.)

1645. *Alexics György.* A «román» szó írása a magyar nyelvészetben. Philol. Közl. 258—260. l.

1646. *Atovich Ferencz.* Nyitra környékén élő magyarok nyelvéről. Ism. Domokos István. Nyelvőr 40—43. l.

1647. *Bacsó Gyula.* Az igekötő szórendje a népnyelvben. Magy. Nyelv 403—408. l.

1648. *Balassa Ármin.* A szegedi nyelvjárás eltorzítása. U. o. 374. l.

1649. *Balassa József.* Magyar hangtan. I. 1904. Ism. Schmidt Henrik. Philol. Közl. 328—334. l. — Balassa J. észrevételei. Magy. Nyelvőr 273—276. l. — Schmidt H. megjegyzése. Philol. Közöny 524—526. lap.

1650. *Balassa József.* Egységes fonétikus írás. Nyelvőr 369. l.

1651. *Balassa József.* A magyar nyelvtudományi társaság munkaterve a népnyelvi kutatás terén. M. Nyelv 289—291. l. — Önállóan is. (8-r. 13, 2 l.) 40 f.

1652. *Baros Gyula.* Dessewffy József gr. az igeragozásról. (Adatok a műkedvelő nyelvészkedés történetéhez.) Philol. Közl. 36—41. l.

1653. *Bérczi Filöp.* Névmutató a birtokviszonyban. Nyelvőr 209. l.

1654. *Berczik Árpád.* Sajtó és nyelvtisztaság. M. Nemzet 303. sz.

1655. *Berczik Árpád.* A magyar nyelv és a világnyelvek. M. Nyelv 385—391. l.

1656. *Berczik Árpád.* Budapesti magyarság. Az Ujság 357. sz.

1657. *Bojničić, Dr. Ivan.* Slovnica mađarskoga jazika. Treći ispravljeno izdanje. U Zagrebu. 1905. (8-r. 274 l.) Ism. Hajnal Márton. Nyelvőr 423—427. l.

1658. *Borbély Sándor*. Azonos és rokonalaku szók gyűjteménye. Vác, Kohn M. ny. (8-r.) 50 f. Ism. Nyelvőr 96. l.
1659. *Brenay Imre*. Néhány szó a helyesírásról és tanításáról. Egri r. k. tanítóképző. értes. 1904/5. 3—28. l. Külön is megjelent.
1660. A Casanate-Codex magyar glosszái. M. Nyelv 249—253. l.
1661. *Csapodi István*. Gyermekek nyelvtudománya. Nyelvőr 464—467. l. [22—31. l.]
1662. *Császár Elemér*. A nyelvújítás 1815-ben. Philol. Közl.
1663. *Erdélyi Lajos*. Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban. Nyelvt. Közlem. 332—369. l.
1664. *Erdélyi Lajos*. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Magy. Nyelv 291—305, 337—349. l. Önállóan is. (8-r. 27 l.) 40 f.
1665. *Erdélyi Lajos*. Egy érdekes mondattani jelenségről. — A ráértésről. Nyelvőr 385—392, 454—461. l.
1666. *Fabó Bertalan*. A magyar kártya. M. Nyelv. 266. l.
1667. *Fejér Gábor*. Irodalmi köznyelvünk szókincse. Nyelvőr 34—36. lap.
1668. *Fekete Ignác*. A névmutató elhagyása. U. o. 97. l.
1669. *Ferenczi Zoltán*. Az Apaffy- és Bethlen-család határjáró osztály-levele. M. Nyelv 181. l.
1670. *Fischer Izidor*. Az Ehrenfeld-kódex nyelvjárása. Budapest, 1902. Ism. Simai Ödön. Nyelvőr 516—519. l.
1671. Furesa középfokok. *Cserna Andor*, *Kallós Ede*, *A szerkesztőség*. Nyelvőr 474—476. l.
1672. *Galambos Dezső*. A névmutató elhagyása. U. o. 209. l.
1673. *Galambos Dezső*. Egy különös mondat szerkesztése a régi nyelvben. U. o. 501—506. l.
1674. *Gárdonyi Géza*. Az -s és az -ú ü képző. U. o. 520. l.
1675. *Gencsy István*. A gyermeknyelvjárás. U. o. 80—86, 188—195, 258—268, 321—330. (Megjelent a Nyelvészeti Füzetek 20. sz. is.)
1676. *Gombocz Zoltán*. A régi magyar ételnevek eredetéről. M. Nyelv 160—168, 254—261. l.
1677. *Gyárfás I. Tihamér*. Brassói-e vagy brassai? Ism. Major Károly. Philol. Közl. 519. l.
1678. *Herman Ottó*. Mesterszótár. M. Nyelv 186, 280. l.
1679. *Heves Kornél*. Megnyirbált szavak. Nyelvőr 213. l.
1680. *Horger Antal*. Magashangú névmutató. U. o. 370. l.
1681. *Horger Antal*. A keleti székelység nyelvjárás térképe. M. Nyelv 446—454. l.
1682. *Horváth E. János*. Példabeszédek és közmondások. Budapest, 1905. Szt. István-T. (8-r. 50 l.) 24 f.
1683. *Horger Antal*. A csángó nép és csángó név eredete. Brassói áll. főreal. 1904/5. értes. 3—39. l. és Erd. Múz. 65—80, 125—137. l. Önállóan is. (8-r. 31 l.)
1684. Az idegen szók írása a németben. Nyelvőr 355—360. l.
1685. Irodalmi köznyelvünk szókincse. *Baranyai Zoltán*, *Cserna Andor*, *Rothschildné Teréz*. U. o. 39. l.
1686. *Idányi Béla dr.* Egy ismeretlen nyelvmemlékünk. Magy. Nyelv 213—218. l. [U. o. 350—353. l.]
1687. *Idányi Béla dr.* Néhány magyar följegyzés 1526 előttről.
1688. *Joannovics György*. Helyreigazítások. (Föltételez, Tisztelt

Cím, Közismert, Mentül, Még úgy, Nem... de; Nemcsak... de, Rajta mulik, hogy... Eszembe jut.) Nyelvőr 21—24. l. (Levonni a következtetést. Minthogy, Tégy róla, Ehhez teljes joga van. Szűkölködik pénz nélkül.) U. o. 86—89. l. — (Elnöknő, Titkárnő, az is kötőszónak tévelygése, múlik ige.) U. o. 195—198. l.

1689. *K. L.* Két szálló ige. (1. Es ist dafür gesorgt, dass die Bäume nicht in den Himmel wachsen. 2. Üres kamarának bolond a gazdasszonya.) Phil. K. 349. l. [Major Károly. U. o. 890. l.

1690. *Kaleta Máté.* A határozók kölömböző osztályozása. Ism.

1691. *Kelemen Béla.* Magyar Német kézi szótár. I, II. kötet. Ism. Dr. K. F. Polg. isk. Közl. 226—228. l. — Fürst Aladár. Magy. Pædag. 497—500. l. — Zolnai Gyula. M. Nyelv 311—314. l. — A II. köt. ism. Téri József. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 200—202. l. — Gagyhy Dénes. Philol. Közl. 242—247. l. — R. L. Sárosp. Reform. Lapok 24. sz.

1692. *Kenedi Géza.* Németességek, torzítások. M. Nyelv 236—238, 283—284, 332, 380, 426. l.

1693. *Kerekes György.* Magyar iskolai helyesírás. Az 1902. március 14-iki min. rend. alapján. Kassa, László B. (16-r. 36 l.) 30 fill.

1694. *Kertész Manó.* A zalavidéki nyelvjárás. 1903. Ism. Beke Ödön. Nyelvőr 270. l.

1695. *Kertész Manó.* Analógia a mondat szerkesztésben nyelvtörténeti és lélektani szempontból. Nyelvőr 11—21, 57—70, 120—130, 169—176, 281—292. l. (Megjelent a Nyelvészeti füzetek 21. sz. is.)

1696. *Keszthelyi Miklós.* Mikszáth újabb műveiből. U. o. 467—470. l.

1697. *Kimnach Ödön.* Magyar-Sumir kis kézi szótár. Karczag, 1905. (Budapest, Lampel R.) (8-r. 124 l.) 1 K.

1698. *Kimnach Ödön.* A magyar névmások használatának fejlődése a legrégibb nyelvmemlékek kora óta. Karczag, 1905. (Budapest, Lampel R.) (8-r. VI, 107 l.) 2 K.

1699. *Komenczy Gáspár.* A magyar idővonzat. Nyelvőr 351—355. l.

1700. *Kovács Géza dr.* Sípos József nyelvészeti munkássága. Bdp. VII. ker. (külső) főgim. értes. 1904. 5. 20—42. l.

1701. *Kovács Márton.* Névmutató személynevek. Nyőr 31—33. l.

1702. *Kovács Márton.* Helyesírásunk történetéhez. U. o. 276. l.

1703. *Kovács Márton.* Németességek. U. o. 366. l.

1704. *Kovács Márton.* Tárgyas igék tárgy nélkül. U. o. 401—412.

1705. *Kovács Sándor dr.* A bibliai tulajdonnevek és idegen szavak írásmódjáról. Hittudom. folyóirat 107—135. l.

1706. *Kulcsár Gyula.* A stílus magyarossága. M. Szemle 47. sz.

1707. *Kuncz Aladár.* Tájszók a Tudományos Gyűjteményből. Nyelvőr 482—487, 530—532. l.

1708. *Legányi Gyula dr.* A kereskedelem nyelve. U. o. 165. l.

1709. *Lehr Albert.* A tényi-tényi képző és a Nyelvőr. Budap. Szemle 122. köt. 287—300. l.

1710. *Lehr Albert.* Már nem tárgyas s még nem tárgyatlan igék. M. Nyelv 261—264. l.

1711. *Lehr Albert.* Arany-magyarázatok. M. Nyelv 178—180, 227—229, 320—322, 365, 408—411, 455—457. l.

1712. *Lehr A.* Tárgyatlan igék tárgyas ragozása. U. o. 127—130. l.

1713. Magyar Nyelv. I. évf. 1—3. füz. Ism. *g—gy.* Budapesti Szemle 122. köt. 306—310. l.

1714. *Margitai Valér*. Bogunérok nyelvünk virágos kertjében. Mohács és vid. 44, 45. sz.
1715. *Méhely Lajos*. Bécs, vagy Wien? Budap. Hirl. 63. sz.
1716. *Méhely Lajos*. Természettudományi irodalmunk magyar-talansága. Magy. Nyelv 137—139. l.
1717. *Melich János*. Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez. Az á hang Árpád-kori előzőjének jelölése. Nyelvt. Közlem. 113—126. l. Ism. Kovács. Nyelvőr 370. l. Melich válasza. U. o. 436. l.
1718. *Melich János*. A hét napjainak magyar nevei. (Kivonat.) Akad. Értes. 17—25. l.
1719. *Melich János*. Szláv jövevényszavaink. Nyelvt. Közlem. 1—49, 152—164. l. Önállóan is megjelent. — Ism. Škultéty József. Slov. Pohľady 638—648. l.
1720. *Melich János*. A magyar szótárírodalom. Nyelvt. Közlem. 127—151, 282—331. l.
1721. *Melich János*. A brassói latin-magyar szótár-töredék. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIX. kötet. 4. sz.) Budapest. 1905. Akadémia. (8-r. 35 l.) 60 f.
1722. *Melich János*. Szalkay László glosszái. Nyelvt. Közl. 110. l.
1723. *Melich János*. Hibás olvasatok. Magyar Nyelv 66—70. l.
1724. *Mixich Lajos*. A Debreczeni Grammatika bírálói. Philol. Közl. 184. l.
1725. *Molecz Béla*. A magyar hangsúly és szórend kapcsolata. Nyelvőr 489—492. l.
1726. *Munkácsi Bernát*. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Ism. Ásbóth Oszkár. Nyelvt. Közlem. 50—70. l. — Elejét lásd a mult évi folyamban.
1727. *Nádai Pál*. Népiesség és népieskedés. Nyelvőr 412—415. l.
1728. *Nádai Pál*. Sok az idéző jel! U. o. 206—208. l.
1729. *Nagy János (Berze)*. A hevesmegyei nyelvjárás. Budapest, 1905. Athenæum. (8-r. 58 l.) 1 K 50 f. (Az Egri Híradó bírálatára tesz megjegyzéseket. Nyelvőr 47. l.) — Ism. Nagy József. U. o. 163. l. — Dombi Márk. Philol. Közl. 510—512. l.
1730. *Nagy József*. Igealakok a helynevekben. Nyelvőr 349—351. l.
1731. Nyelvemlék 1517-ből. Közl. Kelemen Lajos. U. o. 435. l.
1732. Nyelvészeti Füzetek. Szerkeszti Simonyi Zsigmond Budapest, 1905. Athenæum. (8-r.) — 17. szám. *Beke Ödön*. A pápavidéki nyelvjárás. Veszprém vármegye s a pápai Jókai-kör támogatásával. (172 l.) 2 K. — Rövid ism. Magy. Szemle 35. sz. — 19. szám. *Valló Albert*, *Agner Lajos*, *Szenttamási János* és *Stan Vazul*. Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt. I. Tót jövevényszók. Magyar elemek a móccok nyelvében. (50 l.) 1 K 50 f. — 20. szám. *Szücs István* és *Gencsy István*. Nyelvjárási tanulmányok. III. A nyitravidéki palóc s a gyergyói székely nyelvjárás. (62 l.) 1 K 50 f. — 21. szám. *Kertész Manó*. Analógia a mondatszerkesztésben nyelvtörténeti és lélektani szempontból. (56 l.) 2 K. — 22. szám. *Vértes József*. A gyermek-nyelv hangtana. Javított lenyomat a Magyar Tanítóképzőből. (32 l.) 1 K. — 23. szám. *Szeglet István*. A főnévi igenév Arany Jánosnál. (32 l.) 1 K. (Nyelvőrben is.) — 24. szám. *Reger Béla*. A határozott névmutató. (41 l.) 1 K 50 f. (Nyelvőrben is.) — 25. szám. *Beke Ödön dr.* A vogul határozók. (63 l.) 2 K.

1733. *Oldh Gábor*. A debreczeni nyelvjárás. Ism. Dr. K. A. Régi okiratok II. füz. [508. l.]
1734. *Pálfi Márton*. Nyelvjárás-paródia 1702-ből. Nyelvőr 506—
1735. *Pápay József*. Nyelvészeti tanulmányútam az éjszaki oszt-jákok földjén. Budapest. Szemle 123. köt. 354—395. l. Önállóan is. (8-r. 44 l.) — Ism. Ch. Földr. Közlem. 382. l.
1736. *Pápay József*. Reguly Antal emlékezete. Magyar Nyelv 97—109. 145—160. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 28 l.)
1737. *Réthei Prikkel Marián dr.* Mikor a nép urasan beszél. Pápai Hirl. 52. sz.
1738. *Puhala Sándor dr.* A rokonértelmű szókrról általában. Wagner rákospalotai főgim. 1904/5. értes. 3—23. l.
1739. *Radó Antal*. Idegen szavak szótára. II. javított kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 180 l.) 4 K.
1740. *Réger Béla*. Névmutatós személynevek. Nyelvőr 27—31. l.
1741. *Rubinyi Mózes*. Irodalmi köznyelvünk szókincse. Nyelvőr 36—39. l.
1742. *Rubinyi Mózes*. Csángó nyelvemlékek. Nyelvőr 415—423. l.
1743. *Rubinyi Mózes dr.* A nyelv tisztasága. Magy. Nemzet 139. sz.
1744. *Sarneczky Gellért*. A régi és mai magyar nyelv szórago-zása. Nagyvárad prémontr. főgimn. 1904/5. értes. 3—22. l.
1745. *Saskó Sámuel*. Haller János «Példabeszédek» című mű-vének nyelve. Ism. Kausch Mihály. Philol. Közl. 729. l.
1746. *Simai Odön*. Kassai József a nyelvjárásokról. M. Nyelv 264. l.
1747. *Simonyi Zsigmond*. A magyar nyelv. A m. t. Akadémia könyvkiadó bizottsága megbízásából írta —. Második átdolgozott ki-kiadás. Budapest, 1905. Athenæum. (8-r. VI, 485 l.) 10 K. — Ism. Balassa József. Uj Idők 4. sz. — Dombi Márk. Philol. Közl. 711—713. l. — Szinnyei József. Nyelvt. Közlem. 427—451. l. — Rubinyi Mózes. Magy. Tanügy III. évf. 2. sz.
1748. *Simonyi Zsigmond*. Magyar nyelvészet. A középiskolák legfelső osztályának és tanítóképző intézeteknek. Budapest, 1905. Athenæum. (8-r. 128 l.) 1 K. — Ism. Rojkó Ferencz. Hivat. Közl. 8. sz. — Sztankó Béla. U. o. 15. sz.
1749. *Simonyi Zsigmond*. Az ikés ragozás története. Nyelvőr 1—11, 113—119, 337—349, 393—400, 444—454, 495—501. l.
1750. *Stan Vazul*. Magyar elemek a mócok nyelvében. U. o. 140—152, 250—258, 312—321. l. — (Lásd a Nyelvészeti Füzetek 19. sz. alatt is.)
1751. Szarvas Gábor emlékezete. U. o. 441—443. l.
1752. *Gróf Széchenyi István* a nyelvről s különösen a magyar nyelvről. Magy. Nyelv 3—10. l.
1753. *Szegleti István*. A főnévi igenév. Érsekujvári kath. főgimn. 1904/5. értes. 3—16. l.
1754. *Székelly Artur*. Helyes magyarság. Komáromi Ujs. 17. sz.
1755. *Szilasi Mór*. Nyelvészeti Tanulmányok. Ism. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 330—332. l.
1756. *Szily Kálmán*. A mágnás-czím a magyarban. M. Nyelv 49—60, 109—115. l. — Önállóan is. (8-r. 18 l.) 40 f.
1757. *Szily Kálmán*. Régi magyar széljegyzetek. M. Nyelv 361. l.
1758. *Szinnyei József*. Magyar nyelvhasonlítás. (I. Bevezetés a

finn-ugor összehasonlító nyelvészetbe. II. Vázlatos összehasonlító magyar nyelvtan. III. Összehasonlító szójegyzék.) Harmadik javított és bővített kiadás. (Finn-ugor kézikönyvek III.) Budapest, 1905. Hornyánszky V. (8-r. XIV, 184 l.) 3 K.

1759. *Szirmai Antal*. Magyarázattya azon szóknak, melyek a magyar országi polgári, s törvényes dolgokban előfordulnak, némelly rövidebb formákkal meg-magyarázta —. Cassoviae 1806. (Ujra megjelent Adalék Zemplén vm. tört.-hez 1905. évf. függelékeként.)

1760. *Szirtes A.* A peccatum originale magyar neve. Egyházi Közl. 5. sz. [Nyelv 130—132. l.]

1761. *Tagányi Károly*. A gyulafehérvári glosszák szerzője. M.

1762. *Thewrewk Emil (Ponor)*. Gyermeeknyelv és gyermeklélek. M. Nyelv 392—399, 433—446. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 23 l.)

1763. *Tolnai Vilmos*. A magyar keresztnevekről. M. Nyelv 367. l.

1764. *Tolnai Vilmos*. A magyar katonai műnyelv. (Székely László fordításáról.) Nyelvőr 94. l.

1765. *Tolnai Vilmos*. Nyelvújítási adatok. U. o. 334. l.

1766. *Tolnai Vilmos*. Mesterházy Péter jegyzőkönyve. (Nyelvtörténeti adatok.) U. o. 509—513. l.

1767. Tót jövevényszavainkhoz. Ágner Lajos, Szenttamási János. Nyelvőr 24—27. l. (Megjelent a Nyelvészeti Füzetek 19. számában is.)

1768. *Vas János*. Egy-két sajátosság Mikes stílusában. U. o. 433—435. lap.

1769. *Velics Antal (Dr. Lászlófalvi)*. Nyelvegység és hangutánzás. Rendszertani tanulmány. Budapest, 1905. Szerző. (8-r. 60 l.)

1770. *Vértesy Dezső*. A magyarral egyező görög szólások. Nyelvőr 371. lap.

1771. *Viski Károly*. Nyelvemlék a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában. U. o. 200—203. l.

1772. *Viszota Gyula*. Az «Ön» történetéhez. Magy. Nyelv 78. l.

1773. *Viszota Gyula*. Révai, Verseggy és a tiszti szótárak. Nyelvt. Közlem. 194—234. l. Önállóan is. (8-r.)

1774. *Zolnai Gyula*. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Magy. Nyelv 29—36, 71—78, 115—122. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 23 l.) 40 f.

1775. *Zolnai Gyula*. Pótlások és javítások a magyar Oklevél-szótárhoz. Századok 186, 280. l.

1776. *Zolnai Gyula*. Az Oklevél-szótárhoz. Nyelvt. Közlem. 111. l.

1777. *Zolnai Gyula*. Régiségek a népnyelvben. Nyelvőr 522. l.

1778. *Zolnai Gyula*. Tájszók gyűjteménye. Magyar Nyelv 90—93, 139, 238, 281, 331, 378, 427. l.

1779. *Zolnai Gyula*. Egy régi magyar ágyúnév. U. o. 172—174. l.

1780. *Zolnai Gyula*. A csángók eredete. U. o. 400—403. l.

Egyes szók.

1781. *Albis*. Dr. Karácsonyi János. M. Nyelv 274. l.

1782. *Almarázó*. Katona Lajos. U. o. 267. l.

1783. *Andalog*. Simonyi Zsigmond. U. o. 83—85. l.

1784. *Andocs*. Dr. Wertner Mór. U. o. 232. l.

1785. *Alistál, Felistál.* Csánki Dezső. U. o. 123—126. l.
 1786. *Apsa.* Dr. Wertner Mór. U. o. 232. l.
 1787. *Atilla.* Tolnai Vilmos. U. o. 368. l.
 1788. *Bádonfa és Bágyon.* Wertner Mór. U. o. 327. l.
 1789. *Bakszán, négyes szán.* Paal Gyula. Nyelvőr 277. l.
 1790. *Bálvány-utca.* Göttergasse. Szily Kálmán. M. Nyelv 327—
 329. lap.
 1791. A «bár» hibás használata. Sz. Császár Loránd. U. o. 284. l.
 1792. *Barla.* Szily Kálmán. U. o. 36. l.
 1793. *Beér.* Tolnai Vilmos. Nyelvőr 520. l.
 1794. *Bogárzik, elbogárzik.* Herman Ottó. M. Nyelv 229. l.
 1795. *Bojtorjános koszorú.* U. o. 191. l.
 1796. *Borostyán, Borostyánkő.* Pór Antal. U. o. 367. l.
 1797. *Bús és családja.* Tolnai Vilmos. U. o. 38. l. — Csapodi
 István. U. o. 133. l.
 1798. *Csalokány.* Szentkereszty Tivadar. U. o. 143. l.
 1799. Arany János *csihése.* Veszprémi Bódog. Nyelvőr 523. l.
 1800. *Czerkő.* Lehr Albert. M. Nyelv 456. l.
 1801. *Darvász.* Takáts Sándor. U. o. 414. l.
 1802. *Drájláng.* Takáts Sándor. U. o. 319. l.
 1803. *Ebaga.* Kieska Emil. U. o. 143. l. — Csapó István. U. o. 232. l.
 1804. *Eddé.* Dr. Wertner Mór. U. o. 233. l.
 1805. *Egy hűja sincs.* Lehr Albert. U. o. 227. l.
 1806. *Egy tekintetre nem hagyja.* Lehr Albert. U. o. 455. l.
 1807. *Eljen a barátság.* Széll Farkas. U. o. 81. l.
 1808. *Encenbenc.* Harnos Sándor. Nyelvőr 102. l.
 1809. *Esküllő, Esküküllő.* Horger Antal. M. Nyelv 368—370. l.
 1810. Az «eszély» történetéhez. Szily Kálmán. U. o. 174—177. l.
 1811. *Felruházandott.* Lakatos Juszti. A szerkesztőség. Nyelvőr
 476. lap.
 1812. *Feze, fész, foszlat.* Szilády Áron. M. Nyelv 168—171. l.
 1813. *Fölberkéz.* Takáts Sándor. U. o. 316. l.
 1814. *Föltételez, mentül.* Ady Lajos. Nyelvőr 101. l.
 1815. *Föltöröl.* Antizsuzsi. U. o. 431. l.
 1816. *Fuador.* Takáts Sándor. M. Nyelv 318. l.
 1817. *Fübe harapni.* Lehr Albert. U. o. 419. l.
 1818. *Füle.* Dr. Karácsonyi János. U. o. 274. l.
 1819. *Fület se bojszítja.* Lehr Albert. U. o. 270. l.
 1820. *Gyaláz.* Munkácsi B. Keleti Szemle 379. l.
 1821. *Gyarlandó.* Lehr Albert. U. o. 270—272, 324. l.
 1822. *Gyárt.* Munkácsi B. Keleti Szemle 380. l.
 1823. *Gyerék, gyermek.* Gombocz Zoltán. Nyelvt. Közlem. 108. l.
 1824. *Hahót.* Dr. Wertner Mór. Magy. Nyelv 82. l.
 1825. *Halat, meghalaszt.* Berky Lajos. Nyelvőr 99. l. — Mé-
 szá108 Gyula. U. o. 215. l. — Szerkesztőség. U. o. 528. l.
 1826. *Handabanda és átabota.* Kertész Manó. U. o. 492—495. l.
 1827. *Hármaztat.* Gálos Rezső. U. o. 478. l.
 1828. Ungar. «házas» verheiratet. Munkácsi B. Kel. Szemle 183. l.
 1829. *Hidas.* Takáts Sándor. M. Nyelv 464. l.
 1830. *Hincz és Kuncz.* Lehr Albert. U. o. 455. l.

1831. *Höcsön*. Szilády Áron. U. o. 411. l.
 1832. *Hölgy*. Gombocz Zoltán. Nyelvt. Közlem. 109. l.
 1833. *Hóna alá nyúl*. Gondán Felicián. Nyelvőr 166. l.
 1834. *Igazgató* (= a szőlősorokat igazgató munkások). Takáts Sándor. M. Nyelv 414. l.
 1835. *Iromba*. K. Gy. Nyelvőr 432. l.
 1836. *Isten számba*. Rubinyi Mózes. U. o. 528. l.
 1837. *Isten után*. Lehr Albert. Magy. Nyelv 134. l.
 1838. *Ízsó*. Teleky István. Nyelvőr 528. l.
 1839. *Jargalás és jargaló*. Takáts Sándor. M. Nyelv 204—213. l.
 1840. *Járgány*. Kőrösi Sándor. Nyelvőr 527. l.
 1841. *Jász és íjász*. Simai Ödön. M. Nyelv 465. l.
 1842. *Jolán*. Szily Kálmán. U. o. 37. l.
 1843. *Jonh*. Szinnyei József. Nyelvt. Közlem. 478. l.
 1844. *Kanafőria*. Baranyai Zoltán. Nyelvőr 436. l.
 1845. *Kápránd*. Csefkó Gyula. U. o. 214. l.
 1846. *Kárjában*. Lehr Albert. M. Nyelv 420. l.
 1847. *Karszék*. Szily Kálmán. U. o. 325. l.
 1848. *Kenyérmentség*. Bérczi Fülöp. Nyelvőr 47. l.
 1849. *Kergeség, motoz*. Herman Ottó. M. Nyelv 230. l.
 1850. *Készetlen*. Lehr Albert. U. o. 269. l.
 1851. *Kéztől*. Lehr Albert. U. o. 269. l.
 1852. *Ki ha épen mászva*. Lehr Albert. U. o. 457. l.
 1853. *Koaliált pártok*. Antibarbarus. Nyelvőr 210. l. — Vértessy Dezső. 272. l.
 1854. *Kolozsvár*. Melich János. Magy. Nyelv 82. l.
 1855. *Kornyikál*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 101. l.
 1856. *A köteny és rokonai*. Teleky István. M. Nyelv 362—365. l.
 1857. *Közöli a vágást*. Lehr Albert. M. Nyelv 228. l.
 1858. *Kuksó*. Lehr Albert. U. o. 384. l.
 1859. *Küllő és Esküllő*. Viski Károly. U. o. 457—459. l.
 1860. *Kup*. Takáts Sándor. U. o. 319. l.
 1861. *Kuszmér*. Sztrokay Lajos. Nyelvőr 479. l.
 1862. *Látó*. Takáts Sándor. M. Nyelv 354—358. l.
 1863. *Láttam az anyátok*. Lehr Albert. U. o. 227. l.
 1864. *Láttam én már karón varjút*. Domokos István. Nyelvőr 372. l.
 1865. *Lende*. Szily Kálmán. M. Nyelv 375. l.
 1866. *Léptem napja*. Tolnai Vilmos. Nyelvőr 278. és 479. l.
 1867. *Létére*. Lehr Albert. M. Nyelv 231. l.
 1868. *Lökősháza*. Dr. Karácsonyi János. U. o. 182. l.
 1869. *Mackó*. Ásbóth Oszkár. U. o. 461—464. l.
 1870. *Mackó*. Slovo «mackó» v mađarskom jazyku. Slov. Poh-lady 762—764. l.
 1871. *Macskási*. Lehr Albert. M. Nyelv 268. l.
 1872. *Magamnak is ugyan kutyául lett dolga*. Lehr Albert. U. o. 268. lap.
 1873. *Málonfökvő*. Sági István. Nyelvőr 335. l.
 1874. *Méc*. Takáts Sándor. M. Nyelv 318. l.
 1875. *Méltoztassanak és tessenek*. Antibarbarus. Nyőr 152—156. l.
 1876. *Méltóztattak*. Lehr Albert. M. Nyelv 230. l.
 1877. *Míjesó*. Nyelvőr 528. l.

1878. *Művel.* Szilády Áron. M. Nyelv 306—308. l. — Zolnai Gyula. U. o. 374. l.
1879. *Molygó.* Lehr Albert. U. o. 370. l.
1880. *Mom.* Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 373. l.
1881. *Most gyere hát kornya.* U. o. 373. l.
1882. *Mut.* Takáts Sándor. M. Nyelv 318. l.
1883. A *né-, nő-*vel való összetételek. Verő Leó. Nyelvőr 100. l.
1884. A *német* népnév. Melich János. U. o. 522. l.
1885. *Nemti, Nempti.* Szily Kálmán. M. Nyelv 234. l.
1886. *Nem tud mit kezdeni.* Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 89—94. l.
1887. A *nyék.* Herman Ottó. Magy. Nyelv. 24--28. l. — Mé-
száros Kálmán. U. o. 143. l.
1888. *Nyűgös.* Szász Károly legifj. U. o. 459. l. (Zsenánt helyett.)
1889. *Önt, ötilik, ömlik.* Tolnai Vilmos. Nyelvt. Közlem. 105—108. l.
1890. *Orránál fogva vezet valakit.* Tolnai Vilmos. Nyelvőr 166. l.
1891. *Orrod tőle foghagymás.* Lehr Albert. M. Nyelv 408—411. l.
1892. Az *ország* > szerb-horv. *rusag* szóról. Melich János. Nyelvt.
Közlem. 477. l.
1893. *Az osztrák és magyar kormány.* Szabó Károly. Nyőr 98. l.
1894. *Ózón.* Munkácsi B. Keleti Szemle 380. l.
1895. *Pülczakötő.* Baros Gyula. M. Nyelv 324. l.
1896. *Patkós bor.* Csomár István. Nyelvőr 168. l.
1897. *Perczen.* Lehr Albert. M. Nyelv 269. l.
1898. *Pézsma.* Katona Lajos. U. o. 80. l.
1899. *Porkolád-kapu.* Takáts Sándor. U. o. 413. l.
1900. *Profunt.* Takáts Sándor. U. o. 317. l.
1901. *Radócz.* Gombocz Z. B. Radvánszky Béla. U. o. 444 - 446. l.
1902. *Rátartós.* Bérczi Fülöp. Nyelvőr 99. l.
1903. *Rebetegős, betegős, — Lebönye, bőnye.* Szilády Áron. M.
Nyelv 85. l.
1904. *Rethkes.* Lehr Albert. U. o. 87. l.
1905. *Röhögi a készet.* Lehr Albert. U. o. 365. l.
1906. A *ság-, ség* képzőről. Horger Antal. Nyelvőr 167 és 374.
l. — Szigeti Ernő. U. o. 527. l.
1907. *Servesty.* Dr. Wertner Mór. M. Nyelv 233. l.
1908. *Sirály.* Gombocz Zoltán. U. o. 421. l.
1909. *Sörmény és mjesó.* Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 477. l.
1910. *Stante pede.* Lehr Albert. M. Nyelv 420. l. — Szilády
Á. U. o. 460. l.
1911. «*Staul*» «*Stal*» és sora. Herman Ottó. U. o. 359—361. l.
1912. *Sütnivaló.* Tolnai Vilmos. U. o. 86. l.
1913. A *székely* és a *csángó* név eredete. Melich János. Nyelvt.
Közlem. 479. l.
1914. *Szint.* Lehr Albert. M. Nyelv 323. l.
1915. *Tányi, -tényi.* Lehr Albert. U. o. 417. l.
1916. *Tár.* Lehr Albert. U. o. 324. l.
1917. A *-té* képző eredetéhez. Horger Antal. Nyelvőr 212. l.
1918. *Testvérbátya.* Nyőr 479—481. l. Lehr Albert. M. Nyelv 179. l.
1919. *Tetá-tetá.* Zolnai Gyula. Nyelvőr 213. l.
1920. *Tökincs.* Nyelvőr 481. l.
1921. *Törvényház.* Szily Kálmán. M. Nyelv 460. l.

1922. *Tschudattich*. Merza Gyula. Nyelvőr 438. l.
 1923. *Tudokál*. Lehr Albert. M. Nyelv 178. l.
 1924. *Ugron*. Dr. Wertner Mór. M. Nyelv 233. l.
 1925. *Az újságban áll*. Lehr Albert. U. o. 334. l.
 1926. *Üllő*. Wertner Mór. U. o. 326. l.
 1927. *Vakbor*. Lehr Albert. U. o. 416. l.
 1928. *Vaklandos*. Szilády Áron. U. o. 412. l.
 1929. *Várdán*. Szily Kálmán. U. o. 275. l.
 1930. *Vasgyuró*. Zolnai Gyula. U. o. 272. l. — Lehr Albert.
 U. o. 370. l. — Szilády Áron. U. o. 411. l.
 1931. *Vászoly* nem Basilius. Dr. Karácsonyi János. U. o. 132. l.
 1932. Még egyszer a *Vászoly* névről. Melich János. U. o. 184. l.
 1933. *Vászoly még sem Basilius*. Dr. Karácsonyi J. U. o. 309—311. l.
 1934. *Vel*-ragos időhatározók. U. o. 420. l.
 1935. *Verő disznó*. B. Radvánszky Béla. U. o. 315. l. — Her-
 man Ottó. U. o. 414. l.
 1936. *Vigano*. Tolnai Vilmos, Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 211. l.
 1937. *Világváros*. Zolnai Gyula. M. Nyelv 422. l.
 1938. *Vők*. Pór Antal. U. o. 367. l.
 1939. *Vörös Gyurkó*. Szily Kálmán. U. o. 273. l. — Lehr Al-
 bert. U. o. 371—373. l. — Viski Károly. U. o. 430. l. — Tolnai Vil-
 mos. U. o. 460. l.
 1940. *Zagyvatag*. Keszthelyi Miklós. Nyelvőr 377. l.
 1941. *Zemplén*. Kardos Albert. M. Nyelv 184. l.
 1942. *Zsenírozta vagyok*. Lehr Albert. U. o. 418. l.
 1943. *Zsidó mise*. Katona Lajos. U. o. 80. l.

5. Tankönyvek.

1944. *Andor Károly és Szabó Ignác dr.* Magyar olvasókönyv.
 1904. Ism. Révy Ferenc. Andor P. Észrevételek. Révy F. Ellenészre-
 vételek. Hivat. Közl. 5. sz. — Riedl Frigyes ismertetése. U. o. 5. sz.
 1945. *Badiés Ferenc dr.* Magyar olvasókönyv. A középiskolák
 harmadik osztálya számára. Harmadik, az új tanterv és utasítások
 szerint átdolgozott kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. VII, 256 l.)
 2 K 60 fill.
 1946. *Bánóczy József és Weszely Ödön*. Poetika, retorika és
 olvasókönyv. A tanító- és tanítónőképző intézetek második osztálya
 számára. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 317 l.) 3 K 60 f. — Ism.
 Komáromy Lajos. Hivat. Közl. 23. sz.
 1947. *Bartha József*. Irodalomtörténeti olvasmányok. I. Szemel-
 vények a Margit-legendából. Bevezetéssel és magyarázatokkal. Buda-
 pest, 1905. Szt. István-T. (8-r. 80 l.) 80 f.
 1948. *Bartha József dr.* A magyar nemzeti irodalom története.
 I. kötet. Második javított kiadás. Budapest, 1905. Szt. István társ.
 (8-r. 392 l.) 3 K 50 f.
 1949. *Bartha József és Prónai A.* Poétika. 1905. Ism. Dr. Sie-
 gescu József. Hiv. Közl. 15. sz.
 1950. *Bilinszky Alajos dr.* Magyar olvasókönyv. Polgári és fel-
 söbb leányiskolák első osztálya számára. I. rész. Budapest, 1905.
 Stampfel K. (8-r. 172 l.)

1951. *Borbély István*. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. Régi magyar irodalom. Kolozsvár, 1905. Stein J. (16-r. 155 l.) 2 K.

1952. *Brunovszky Rezső*. Magyar stilisztika. 1904. Ism. Komáromy Lajos. Hivat. Közl. 25. sz. — Komáromy L. Észrevételek Brunovszky ellenészrevételeire. U. o. 25. sz.

1953. *Brunovszky Rezső*. Magyar olvasókönyv. Budapest, 1905. Ism. Tolnai Vilmos. Hivat. Közl. 7. sz.

1954. *Dénes Lajos dr. és Roboz Andor*. Magyar nyelvtan. Közép fokú iskolák I. osztálya számára. Budapest 1905. Athenæum. (8-r. 108 l.) 1 K 20 f. Ism. Perényi Adolf. Hivat. Közl. 11. sz. és dr. Vajda Gyula. U. o. 15. sz.

1955. *Fejes Áron*. A magyar helyesírás szabályai. (Szójegyzékek.) Iskolai és magánhasználatra a helyesírásra vonatkozó miniszteri rendelet alapján. (Tudományos zsebkönyvtár 173. sz.) Budapest, Stampfel. (8-r. 94 l.) 60 f.

1956. *Gaal Mózes*. Magyar olvasókönyv. 1902. Ism. Vértessy Dezső. Gyakor. Pædag. 132—136. l.

1957. *Glósz Ferenc és Reöthy Vladimir*. Magyar nyelvtan és olvasókönyv. I. 1905. Ism. Podhraczký Lajos. Hivat. Közl. 16. sz. — M. V. Polg. isk. Közl. 297. l.

1958. *Gókler Antal és Halász Gyula*. Módszeres magyar nyelvtan mondattani alapon. A polgári iskolák és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. Budapest, 1905. Stampfel. (8-r. VI, 80 l.) 1 K 20 f. — Ism. Hevesi János. Hivat. Közl. 11. sz.

1959. *Gööz József dr., Póra Ferenc, Tóth József*. Magyar olvasókönyv. A polgári leányiskolák II. osztálya számára. Ötödik képes kiadás. Az iskolai új helyesírás szerint. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 192 l.) 1 K 50 f.

1960. *Gööz József dr.* polgári iskolai tankönyvei. Ism. B. I. Polg. isk. Közl. 298—300. l.

1961. *Gyertyánffy István, Kiss Áron dr. és Krammer József*. Magyar olvasókönyv. Polgári fiúiskolák számára. Első kötet. Az első osztály számára. Harmadik javított és bővített kiadás. Budapest, 1905. Franklin-T. (8 r. 180 l.) 1 K 80 f.

1962. *Négyesy László*. Magyar olvasókönyv. Közép- és polgári iskolák első osztályai számára. Második kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. IV, 219 l.) 2 K.

1963. *Paukert, J. und Wilner, C.* Ungarisch. Lehrbeheft für den Gebrauch an k. u. k. Militär-Bildungs- und Erziehungsanstalten. 2. verbessert. Aufl. Budapest, 1905. J. Benkő. (8-r. 250 l.) 6 K.

1964. *Sarudy O.* Poetika, retorika és olvasókönyv. 1905. Ism. Kolumbán Samu. Hivat. Közl. 18. sz.

1965. *Szabó Ignác dr.* Rendszeres magyar nyelvtan. 1906. Ism. Dr. Sebestyén Károly. Hivat. Közl. 2. és 18. sz.

1966. *Szabó Ignác dr.* Magyar olvasókönyv. 1906. Ism. dr. Sebestyén Károly. Hivat. Közl. 18. sz.

1967. *Szinnyei József*. Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskolák és polgári iskolák harmadik osztálya, valamint felsőbb leányiskolák, tanító- és tanítónő-képző intézetek számára. Budapest, 1905. Hornyanszky V. (8-r. 124 l.) 1 K 20 f.

1968. — Magyar olvasókönyv. Harmadik rész. A középiskolák harmadik osztálya számára. Hetedik, az új tanítási tervnek megfelelő kiadás. Budapest, 1905. Hornyánszky V. (8-r. 207 l.) 2 K.

1969. *Torkos László*. Magyar nyelv- és irodalmi tankönyvei. Ism. özv. Zelenka Jánosné. Polg. isk. Közl. 359—362. l.

1970. *Ullerich Gyula* és *Veszely Ödön*. Magyar olvasókönyv. A polgári fiúiskolák számára. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. VII, 266 l.) 2 K 40 f. — III. köt. Budapest, 1906. — Ism. Négyesy László. Hivat. Közl. 24. sz.

1971. *Váczy János dr.* A magyar irodalom története. Középiskolák s tanítóképző intézetek használatára. I. kötet. A legrégibb kortól, Kisfaludy Károlyig. Második javított kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. IV, 432 l.) 4 K 80 f.

1972. *Vajda Gyula dr.* Magyar irodalomtörténeti olvasókönyv. III. rész. Budapest, 1906. Ism. Dr. Versényi György. Hivat. Közl. 15. sz.

1973. *Veszprémi Vilmos dr.* A magyar helyesírás szabályai. A tanuló ifjuság számára összeállította és helyesírás-szótárral ellátta —. Szeged, 1905. Schwartz J. (8-r.) 70 f. — Ism. Abaffy Béla. Gyakorl. Pædag. 220—222. l.

1974. *Veszely Ödön dr.* Rendszeres magyar nyelvtan. Középiskolák és polgári fiúiskolák III. osztálya számára. Harmadik javított kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 136 l.) 1 K 40 f. — Ism. Kászonyi Mihály. Hivat. Közl. 15. sz.

1975. *Veszely Ödön dr.* Stilisztika. Középiskolák, polgári iskolák és felsőbb leányiskolák számára. Hatodik kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. X, 215 l.) 2 K.

1976. *Veszely Ödön dr.* A magyar irodalom ismertetése. 1904. Ism. Hortobágyi Antal. Hivat. Közl. 2. sz. és Sztankó Béla. U. o. 14. sz.

1977. *Záray Jenő*. Magyar helyesírtástan. 1905. Ism. Tóth István. Polg. isk. Közl. 573—575. l.

VIII. Klasszikus nyelvek és irodalmak.

1. Általános irányú czikkek.

1978. *G. J.* A classica philologia köre. Phil. Közl. 437. l. [893. l.]

1979. *Grosz, Julius*. Sicilien im Altertum etc. Ism. Láng Nándor. U. o.

1980. *Pecz Vilmos*. Ó-kori Lexikon. II. kötet. 1904. Ism. Schmidt József. Philol. Közl. 230—240, 302—328. l. — Schmidt Márton. M. Pædag. 52—55. l. — Szőke Adolf. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 309—311. l.

1981. *Pecz Vilmos*. A classica philologia jövője tekintettel hazai viszonyainkra. Székfoglaló. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIX. köt. 5. sz.) Budapest, 1905. Akademia. (8-r. 31 l.) 60 f.

1982. *Pecz Vilmos*. Classica philologia és görög-latin philologia. (Kivonat.) Akad. Ertes. 662. l.

1983. *Rappensberger Vilmos*. Sicilia és régi kla-szikus emlékei. Magyaróvári kegyr. gimn. 1904/5. ért. 3—48. l. [701—708. l.]

1984. *Reményi Ede ifj.* Az antik szobrászat tárgyköre. Phil. Közl.

1985. *Schmidt Márton dr.* Képes atlasz a görög és római régiségekhez. Ism. Téglás Gábor. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 231. l.

1986. *Vári Rezső*. A classica-philologia rendszere. Philol. Közl. 1—21, 369—383. l. — *Pecz Vilmos*. Megjegyzések. U. o. 181. l.

2. Görög történet és régiségek.

1987. B. M. ▲ görög szobrászat a Kr. e. VI. században. Magy. Állam 157. sz. — A görög szobrászat a Kr. e. V. században. U. o. 202. sz. — A görög szobrászat kezdete. U. o. 151. sz.
1988. *Blinkenberg, Chr.* Archæologische Studien. 1904. Ism. Hpl. Arch. Ért. 173—175. l. [278—281. l.
1989. *Collignon, Maxime.* Lysippe. Ism. Hekler Antal. U. o.
1990. *Csaplár Benedek.* Képekkel illusztrált emlékirat a hellén keresztény műrégiségekről. Kath. Szemle 188—198. l.
1991. *Fábián Gábor.* Színházi élet a görögöknél. Színház és Élet 5. szám.
1992. *Gardner, E. A.* Az Erechtheion és a Nike-templom. — Ancient Athens VIII. fejezetének fordítása. Ford. Schmidt Márton dr. Bdp. I. ker főgimn. 1904/5. értes. 3—19. l.
1993. *Hekler Antal dr.* Alkamenes tanulmányok. Arch. Értes. 97—113. l. — Alkamenes. (Phidias tanítványa.) U. o. 333—359. l.
1994. *Hornyánszky Gyula.* A görög vallás kezdeteiről. Philol. Közl. 383—391, 645—657. l.
1995. *Hornyánszky Gyula.* A görög művelődéstörténetről, különös tekintettel hazai viszonyainkra. Philol. Közl. 777—795, 855—863. l.
1996. *Inscriptiones græcæ ad illustrandas dialectos selectæ.* Ed. F. Solmsen. 1903. — Ism. Vári Rezső. Philol. Közl. 161—163. l.
1997. *Kapossy Endre dr.* Művészi viszonyok a görögöknél. Ism. Láng Nándor. Phil. Közl. 891. l. [892. l.
1998. *Miklós Ferencz dr.* Praxiteles. Ism. Láng Nándor. U. o.
1999. *Varga Gábor.* A görög nő társadalmi helyzete és a görög családi élet. Csurgói ref. főgim. 1904/5. értes. 3—47. l.

3. Görög irodalomtörténet.

2000. *Both Antal.* A görög hymnuszokról. Ism. Szabó Ferencz. Philol. Közl. 728. l.
2001. *Chacridákisz, G.* Ἀναθηματικά ἀναγνώσματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, λατινικὴν καὶ μικρὸν εἰς τὴν ἰνδικὴν γραμματικὴν. 1, 2. 1902—1904. Ism. Pecz Vilmos. Philol. Közl. 57—59. l.
2002. *Hornyánszky Gyula.* Δράματα ἀνδρεῖα καὶ γυναικεῖα. Philol. Közl. 106—111. l.
2003. *Osztern Salamon.* A «Litteræ Bellerophonitis» és sémi párhuzamai. Philol. Közl. 226—230. l.
2004. *Anakreon. Anakreon.* Édes óráim. Ford. Bedőházy János. Székely Lapok 271. sz.
2005. *Archilochos. Kallós Ede.* Az alexandriai Archilochos-kiadás könyvbeosztása. Philol. Közl. 753—765. l.
2006. *Aristoteles. Karl Lajos.* Aristoteles gondolatai a zenéről. Philol. Közl. 834—842. l.
2007. *Bacchylides. Bacchylides* költeményei. Ford. Hegedűs István. 1903. Ism. Sarudy György. Philol. Közl. 44—51. l.
2008. *Bion. Bion.* Adonis. Ford. Hatvany Lajos. Figyelő 117—120. lap.
2009. *Dictys. H. Gy.* Dictys Cretensishez. Philol. Közl. 257. l.

2010. *Didymus. Didymi de Demosthene commenta. etc.* Ed. H. Diels et W. Schubart. 1904. Ism. Vári Rezső. Philol. Közöny 420—424. l.

2011. *Euklides. Euklides. Az elemek első hat könyve.* A Haiberg-féle szövegkiadás felhasználásával fordította Baumgartner Alajos. Budapest. 1905. Franklin-T. (8-r. XII, 184 l.) 4 K.

2012. *Euripides. Csengeri János.* Euripides Hippolytosa. Kisfaludy Társ. Évlapjai 39. köt. 76—90. l. és Budap. Szemle 121. köt. 33—48. lap.

2013. *Förster, Aurelius.* De coniecturis a Geyza Keczero de Lipócz ad Euripidem factis. Philol. Közl. 42—44. l.

2014. *Heliodoros.* Teagenes és Karikleia. (*Heliodorus ó-görög regényének bevezetése.*) Ujvid. Hirl. 28, 29. sz.

2015. *Herodotos. Herodotos* műveiből való szemelvények. Magyarázta Dávid István. Negyedik javított kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 198 l.) 1 K 80 f.

2016. *Herodotos* műveiből szemelvények. Dávid Istvánnak a Laufer (Révai)-féle Epitome című kiadása szerint. Fordította és magyarázta Dávid István. III. füzet. Epitome I—X. (Tanulók könyvtára 93. füzet.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 64 l.) 60 f.

2017. *Homerós. Homeros* Iliása. Magyarázta Szőke Adolf. VI. füzet. (V. ének 723—VI. é. 325-ig.) (Latin és görög classikusokhoz való praeparatio. 80. füzet.) Budapest, 1905. Lampel. (8-r. 201—240 l.) 50 fillér.

2018. *Homerós* Iliása. Ford. és magy. Kempf József. I. füzet. 3. jav. kiadás. II. füzet. Második kiadás. III. füz. 2. kiad. (Tanulók könyvtára 25, 32, 40. füz.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 192 l.) Egy füzet 60 f.

2019. *Homerós* Odysseája. VI—XII. ének. Magyarázta Szőke Adolf. VI. ének. Odys. VI. 103—VII. 181. (Latin és görög iskolai classikusokhoz való praeparatio. 74. füzet.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 208—248 l.) 50 f.

2020. *Homerós* Odysseája. I. füzet. 1. könyv. 1. végig. II. 1—905. Fordította és magyarázta Boros Gábor dr. 2. kiadás. III. füzet III. ének 346—IV. é. 463. v. (Tanulók könyvtára 64, 94. sz.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 64 l.) 60 f.

2021. *Homér.* Odys. XXIV, 95—204. (Pénélopé, az ókor legokosabb hölgye.) Ford. Jánosi Boldizsár. Veszprémi Hirl. 18. sz.

2022. *Homerós* Odysseája. Az eredeti versmértékben fordította Kemenes (Kempf) József (Remekírók képes könyvtára.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 360 l.) 6 K.

2023. *Drerup, Engelbert.* Homer. 1903. Ism. Hornyánszky Gyula. Philol. Közl. 343—346. l.

2024. *Kálmán János dr.* Homeros és Vergilius alvilága. Kolozsv. ref. coll. értes. 1904/5. 11—24. l.

2025. *Nyusztay Antal.* Homeros Zeuse. Bdp. ref. főgimn. 1904/5. értes. 3—16. l.

2026. *Theurewk Emil. (Ponori).* A magyar Homérfordítás. Kisfaludy társ. évlap. 39. köt. 158—166. l.

2027. *Wecklein. N.* Studien zur Ilias, Halle. Ism. Endrei Gerson. Philol. Közl. 888—890. l.

2028. *Platon. Platon.* Sokrates védőbeszéde, Kriton, Phædon. Ford. dr. Földi József. 1904. — Ism. Wirth Gyula. Hivat. Közlöny 5. sz. Földi és Wirth észrevételei. U. o. 5. sz.

2029. *Uphues, G.* Sokrates und Platon. 1904. Ism. dr. Szilávik Mátyás. Erd. Múz. 52—54. l.

2030. *Priskos.* Szemelvények Priskos rhetor töredékeiből. Ford. Szilágyi Sándor. 1904. Ism. Kertész János. Phil. Közl. 417—420. l. — Szilágyi S. megjegyzések. U. o. 526. l.

2031. *Sappho.* A szerelem hatalma. Ford. Károly József. Budap. Napló 282. sz.

2032. *Sophokles. Müller, dr. Adolf.* Aesthetischer Kommentar zu den Tragödien des Sophocles. 1904. — Ism. Losonczy Lajos. Philol. Közl. 254—256. l.

2033. *Nagy Sándor dr.* Sophocles mythologiája. Hódmezővásárhelyi ref. főgimn. 1904 5. 3—57. l.

2034. *Theokritos.* Theokritos költeményei. Ford. Vértessy Dezső. 1904. Ism. Cs. J. Budap. Szemle 121. köt. 470—475. l. — Csengeri János. Philol. Közl. 405—413. l.

2035. *Xenophon. Kuthe, A.* Xenophons Anabasis. 1900. Ism. dr. Endrei Gerzson. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 675. l.

Nyelvészet.

2036. *Erdős József.* Az újszövetségi kánon görög szövegéről. Philol. Közl. 265—279, 453—466. l. — Önállóan is. (8-r. 28 l.)

2037. *Gerecs Szal. Ferencz.* A primær középfokképzőről a görögben. Philol. Közl. 89—106. l.

4. Görög nyelvtan.

2038. *Dóczi Imre.* Görög nyelvtan. 3. kiad. 1904. — Ismerteti dr. Vértessy Dezső. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 588—591. l.

5. Római történet s régiségek.

2039. *Cumont, Fr.* The mysteries of Mithra. 1903. Ism. Kropf Lajos. Philol. Közl. 70. l.

2040. *Huelsen, Chr.* Die Ausgrabungen auf den Forum Romanum. 1898—1902. Rom. 1903. Ism. Finály Gábor. Philol. Közl. 339. l.

2041. *Király Pál.* A dák háborúk emlékei Dobrudzásában. Erd. Múz. 241—254. l.

2042. *Laukó Albert.* A római város a császárság két első századában. Erzsébetvárosi áll. főgimn. 1904/5. értes. 3—70. l.

2043. *Iovcsányi Gyula.* A császárok korabeli nő a pipereasztalnál. Uránia 5. sz.

2044. *Petersen, E.* Comitium. Rostra. Grab des Romulus. Roma, 1904. — Ism. Finály Gábor. Philol. Közl. 341. l.

2045. *Rodocanachi, E.* Le Capitole Romain. 1904. Ism. i. m. Budap. Szemle 123. köt. 468—473. l.

2046. *Steffens, Dr. Franz.* Lateinische Paläographie. 1903. Ism. Vári Rezső. Philol. Közl. 59—61. l.

2047. *Suhajda Lajos*. A régi Róma. Ism. Finály Gábor. Philol. Közl. 816. l. [Gábor. U. o. 338. l.]
 2048. *Thiele, Dr. R.* Das Forum Romanum. 1904. Ism. Finály
 2049. *Töry Emil*. Róma antik építőművészete. Budapest, Pallas. (1905.) (8-r. 39 l.)
 2050. *Vaglieri, D.* Gli scavi recenti nel Foro Romano. Roma, 1903. — Ism. Finály Gábor. Philol. Közl. 340. l.
 2051. *Wagner József*. Római régiségek és a római irodalom-történet vázlata. A tanuló ifjuság használatára. A szerző engedelmével a második kiadás után fordította Horváth Balázs dr. Ötödik kiadás. Budapest, 1905. Lampel. R. (8-r. 123 l.) 80 f.

6. Római irodalomtörténet.

2052. *Némethy Géza*. A római elegia. Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. XVI, 422 l.) 4 K.
 2053. *Némethy Géza*. A római elegia eredetének kérdéséhez. Philol. Közl. 521—523. l.
 2054. *Cæsar*. Szemelvény *Caius Julius Caesar* Commentarii de bello Gallico c. művéből. Összeállította dr. Cserép József. 1904. Bir. dr. Siegescu József. Hivat. Közl. 1. sz.
 2055. *Caesar*. De bello Gallico. Ford. és magy. Boros Gábor dr. II. füzet. (I. könyv. 41—II. 27.) Második kiadás. (Tanulók könyvtára 18. füzet.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 65—128 l.) 60 f.
 2056. *Cicero*. Cicero negyedik beszéde Verres ellen. De Signis. II. füzet. Cic. in Verr. IV. 23—végig. Fordította és magyarázta Zsamboki Gyula. (Tanulók könyvtára 91. füzet.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 65—144 l.) 60 f.
 2057. *Cicero (M. Tullius)*. Divinatio in Q. Cæcilium című beszédének fordítása. (Gurnesevits Lajostól.) Nagybányai főgim. 1904 5. értés. 3—36. l.
 2058. *Curtius. Q. Curtii Rufi* Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt. (Lib. III.—V.) Magyarázta L. Keczer Géza dr. V. füzet. Lib. IV. cap. 13, V., 4. (Latin és görög iskolai classikusokhoz való præparatio. 79. füzet.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 193—240 l.) 50 f.
 2059. *Curtius Rufus*. Nagy Sándor története. IV. füzet. Fordította és magyarázta L. Keczer Géza dr. (Tanulók könyvtára 95. füzet.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 193—256 l.) 60 f.
 2060. *Eutropius*. *Eutropius* a rómaiak rövid története tíz könyvben. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Klima Lajos. Besztercebányai kath. főgimn. 1904/5. értés. VIII, 1—91. l.
 2061. *Gellius. Gellius A.* Attikai éjszakák. I. kötet. I—IX. könyv. II. kötet. X—XX. könyv. Fordították Barcza József és Soós József. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. 336, 394 l.) Egy kötet 3 K 50 f. — Ism. Bán János. Philol. Közl. 866—875. l. — Ugyanaz. Latinul és magyarul. Budapest, 1905. U. o. (616, 708 l.) Egy kötet 8 K.
 2062. *Horatius. Horatius* ódái és epodosai. Ford. és magyar. Dávid István. II. füzet. (I. könyv. 35—III. 3.) 3. jav. kiadás. (Tanulók könyvtára 17. füz.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 35—128 lap.) 60 fillér.

2063. *Horáciusz*. Carm. I. 8. II. 13. III. 9. Ford. Zoltán Vilmos. Budap. Hirl. 355. sz.
2064. *Horatius*. Higgadtság. (Carm. II. 3.) Ford. Bujdosó. Közérdek (N. Enyed) 28. sz. [Napló 234. sz.]
2065. *Horatius*. Félénk leányhoz. Ford. Károly József. Budap. 2066. *Pásztory, Andreas*. De congruentia et diversitate poeseos Qu. Horatii Flacci et Auli Persii Flacci. Nagykörs, 1905. Ottinger-ny. (8-r. 31 l.)
2067. *Juvenalis*. *Juvenalis* VI. satyrájából. Ford. Szabó Endre. Az Ujság 357. sz.
2068. *Lucanus*. *Hevesi Jenő*. Marcus Aeneas Lucanus Pharsaliája. 1904. Ism. Simai Ödön. Philol. Közl. 718. l.
2069. *Ovidius*. *P. Ovidius Naso* műveiből való szemelvények. A IV. és V. osztályban használt anthológiák s olvasókönyvek alapján. Fordította s magyarázta dr. Kaposy Lucian. III. átdolg. kiadás. (Tanulók könyvtára 44. sz.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 64 l.) — II. füzet. Átváltozások és keservek. 3. jav. kiad. (Tanulók könyvtára 49. füzet.) — III. füzet. (Szemelvények a keservekből, a Naptárból, a Pontusi levelekből, a Szerelmi dalokból.) 2. jav. kiad. (Tanulók könyvtára 53. füzet.) (16-r. 65—192 l.) Egy füzet 60 f.
2070. *Ovidius* levele feleségéhez, Fabiához. Ford. Bursics Zoltán. Orsz.-Világ 32. sz.
2071. *Persius*. *A. Persii Flacci* satiræ. Ed. G. Némethy. 1903. Ism. Pruzsinszky János. Philol. Közl. 502—509. — Lásd 2066. sz. a. is.
2072. *Propertius*. *Némethy Géza*. Propertius ifjúsága. Philol. Közl. 185—200. l.
2073. *Quintilianus*. *Bihari Ferencz*. Quintilianus erkölcsi ideálja. Ism. Székely István. Philol. Közl. 891. l.
2074. *Sallustius*. *C. Sallusti Crispi* De bello Jugurthino liber. Iskolai használatra. Bevezetéssel, magyarázó jegyzetekkel és frazeológiával ellátták Burián János és Kara Győző. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 357 l.) 3 K. — Ism. Roseth Arnold. Hivat. Közl. 16. sz.
2075. *Sallustius* Jugurtha. Ford. és magyar. Krajnyák Ede. I. füzet. 4. kiad. II. füz. 3. kiad. (1—52. fejezet.) (Tanulók könyvtára 2, 11. füzet.) Budapest, Stampfel. (16-r. 128 l.) Egy füzet 60 f.
2076. *Sallustius* (*C. Crispus*). «Catilina összeesküvése». Fordította Vujsz János. Eperjesi kath. főgimn. 1904/5. értes. 1—33. l.
2077. *Seneca*. *Nagy Sándor*. Seneca erkölcsi levelei. Ism. Incze Béni. Phil. Közl. 815. l.
2078. *Tacitus*. *Taciti, Cornelii* — Annales. Magyarázta Boros Gábor dr. VI. füzet. Ann. VI., 8.—végig. XI. k. 1—24. (Latin és görög iskolai classicusokhoz való præparatio. 78. füzet.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 241—288 l.) 50 f.
2079. *Tacitus* történeti könyvei. (Historiæ.) Fordította és magyarázta Kaposy Luczián dr. (Tanulók könyvtára 96.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 65—128 l.) 60 f.
2080. *Tacitus* évkönyvei (Annales). I. füzet. Tacitus Annales. I. 1—31. Fordította és magyarázta Fodor Gyula dr. 3. javított kiadás. (Tanulók könyvtára 45. füzet.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 64 l.) 60 f. [61—67. l.]
2081. *Boissier, Gaston*. Tacite. 1903. Ism. Incze Béni. Phil. Közl.

2082. *Incze Béni dr.* Tacitus élete és művei. Kolozsvár, 1905. Lepage L. (8-r. VII, 281 l.) 5 K. — Ism. Török István. Ellenzék 106. sz. — Domby László. Sárosp. Füzet. 153—157. l.

2083. *Keczer Géza. (Lipóczi dr.)* Tacitus dialogusa. N.-szebeni áll. főgimn. értes. 1904/5. 3—29. l.

2084. *Tibullus. Albii Tibulli Carmina.* Accedunt Sulpiciae elegidia. Edidit, adnotationibus exegeticis et criticis instruxit Némethy Géza. Budapest, 1905. Akademia. (8-r. 346 l.) 6 K. — Ism. Hegedűs István. Phil. Közl. 796—802. l. — Skutsch F. D. Ltr. Ztg. 33. sz.

2085. *Némethy Géza.* Tibullus új kiadásáról. (Kivonat.) Akad. Értes. 112—117. l.

2086. *Némethy Géza.* A Pseudo-Tibullianus költemények új kiadásáról. (Kivonat.) Akad. Értes. 537—539. l. [441—453. l.]

2087. *Némethy Géza.* Javítások Tibullus szövegében. Phil. Közl.

2088. *Vergilius. Vergil* Aeneise. Fordította Gyurits Antal. III. füzet. 4. kiadás. (Római remekírók magyar fordításban 32.) Budapest, 1905. Lampel R. (16-r. 193—288 l.) 60 f.

2089. *Vergilius Aeneise.* Ford. és magy. Dávid István. VI. füzet. (V. könyv 740—VI. 579.) 2. kiadás. VII. füzet. (VI. könyv. 580—VII. 405.) (Tanulók könyvtára 73, 92. füzet.) Budapest, 1905. Stampfel K. (16-r. 257—384 l.) Egy füzet 60 f.

2090. *Vergilius (Publius Maro)* Eclogái. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Vietórisz József dr. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. 68 l.) 80 f.

2091. — Ugyanaz. Latinul és magyarul. Budapest, 1905. U. o. (8-r. 99 l.) 1 K. 20 f. — Ism. ifj. Reményi Ede. Philol. Közlöny 499—502. lap.

2092. *Barabás Abel dr.* Mi czélja volt Vergiliusnak Aeneisével? Arany J. társ. könyvei I., 261—276. l. — Lásd 2024. sz. a. is.

Nyelvészet.

2093. *Borovszky Samu.* A magyarországi latinság szótárához. Magy. Nyelv 41. l.

2094. *Kemény Lajos.* Pótlékok a magyarországi latinság szótárához. Századok 584. l.

2095. *Stockinger László.* A Rumpo-féle praesensek. Bölcsészeti-doctori értekezés. Budapest, 1905. Franklin ny. (8-r. 24 l.)

2096. *Vértesy, Desiderius.* Analecta quaedam ad glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Philol. Közl. 31—35. l.

2097. *Zalai János.* Középkori latin szavak. Philol. Közl. 821. l.

7. Latin nyelvtanok.

2098. *Csengeri János.* Latin olvasó és gyakorlókönyv. A gimnázium I. és III. osztálya számára. Negyedik, lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. VIII, 167 l.) 2 K 40 f.

2099. *Köpesdy Sándor és Cserép József dr.* Stílusgyakorlatok Ciceróhoz és Ovidius Fastijához. A gimnázium V. osztálya számára. (Latin stílusgyakorlatok. III. kötet.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 56 l.) 70 f.

2100. A latin főnevek nevei végződés szeriut. Kecskemét, 1905. Fekete S. (8-r. 8 l.) 20 f.

2101. *Molnár Samu*. Latin stílusgyakorlatok. Baja, 1904. Ism. Keczer Géza. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 470—472. l.

2102. Nemi szabályok. (Kézirat gyanánt.) Kalocsa, Werner ny. (1905.) (8-r. 6 l.)

2103. *Olejevics János*. Summarium latinum. Főbb tudnivalók a latin nyelv-, mondattan és irodalom köréből. 2. bőv. kiadás. Temesvár, 1905. Csanádegyh. m. ny. (4-r. 29 l.)

2104. *Pirchala Imre*. Latin nyelvtan gimnáziumok számára. X. kiadás. Budapest, 1905. Stampfel K. (8-r. 189 l.) 1 K 80 f.

2105. — Latin olvasókönyv. A gimnázium III. és IV. osztálya számára. Cornelius Nepos, Curtius Rufus, C. Julius Cæsar, Phædrus és Ovidius műveivel. I. kötet. Szöveg és történelmi bevezetések. IV. kiadás. Budapest, 1905. Stampfel K. (8-r. 184 l.) 2 K 70 f. — Ugyanaz. II. kötet. Magyaráz. jegyzetek, fordítási gyakorlatok és szótár. IV. kiadás. Budapest, 1905. U. o. (8-r. 216 l.) 2 K.

2106. — Latin olvasó és gyakorlókönyv. A gimnázium I. és II. osztálya számára. VII. kiadás. Budapest, 1905. Stampfel K. (8-r. VIII, 172 lap.) 2 K.

2107. *Roseth Arnold*. Latin nyelvtan II. Mondattan. Gimnáziumok számára. Második lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. 116 l.) 1 K 80 f.

8. Magyarországi régészet.

2108. *Balázs Béla*. A Tibolo-daróczi (Borsod m.) bérezúti őstelep. Arch. Értes. 407—415. l.

2109. *Bella Lajos*. Római régiségekről. Arch. Értes. 286. l.

2110. *Bella Lajos*. Római feliratos kőről. Arch. Értes. 418. l.

2111. *Börzsönyi Arnold*. Győri sírmező a régibb középkorból. Arch. Értes. 17—33. l.

2112. Budapest régiségei. VIII. 1904. Ism. Téglás Gábor. Budap. Szemle 124. köt. 389—401. l.

2113. *Csallány Gábor*. Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. Arch. Értes. 33—44. l.

2114. *Cziráky Gyula*. Régiségleletekről Bács-Bodrogmegyében. Arch. Értes. 62—66. l.

2115. *Darnay Kálmán*. Szeghalmi ásatásról. U. o. 66—70. l.

2116. *Darnay Kálmán*. Fonyódi urnasírról. U. o. 160 l.

2117. *Frey Imre ifj.* Kiskőszegi és mátészalkai leletekről. U. o. 257—266. l.

2118. *Frey Imre ifj.* Két kiskőszegi cserépedényről. U. o. 423. l.

2119. *Gubitz Kálmán* ásatásáról az «Opoljenik» ősemléki telepén Monostorszeg határában. U. o. 241—249. l.

2120. *Hampel József*. Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken. U. o. 1—16. l.

2121. *Hampel József*. Lovas istenségeknek szentelt emlék Marosportusról. U. o. 116—124. l.

2122. *Hampel József*. Az első nemzetközi archæologiai kongresszus Athenében. U. o. 289—313. l. Külön is megjelent. (8-r. 27 l.)

2123. *Hpl*; *Hauptolter A.* Rejtélyes bélyegű cserépedények. Arch. Ért. 318—330. l.
2124. *Kada Elek.* Gátéri (Kún-kisszállási) temető a régibb középkorból. Arch. Ért. 360—384, 402—407. l.
2125. *Kuzsinszky Bálint.* Az aquincumi ásatások és múzeum ismertetése. Negyedik átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1905. Kilián Fr. (8 r. 36 l.) 60 f.
2126. *Kuzsinszky Bálint dr.* és *Finály Gábor dr.* A római birodalmi limes föl kutatásáról Pannoniában. Arch. Ért. 213—217. l.
2127. *Lehoczky Tivadar.* Újabban előkerült bronzkori leletek. Arch. Ért. 424—428. l.
2128. *Lehoczky Tivadar.* Új bronzkori leletekről. U. o. 59—62. l.
2129. *Mahler Ede.* Budakeszi-i sírleletek. Arch. Ért. 191. l.
2130. *Mahler Ede dr.* Újabb római feliratos emlékek Dunapenteléről. Arch. Ért. 222—234. l.
2131. *Marton Lajos dr.* Skytha aranylelet gyomai halomsírból. Arch. Ért. 234—240. l.
2132. *Miske, Kálmán Frh.* v. Die La Tène III—Stufe in Velem St. Veit. Arch. f. Anthrop. III., 181—190. l.
2133. *Myskocszy Viktor.* A szaláncei várromról és vízfogójáról. Arch. Ért. 70—75. l.
2134. *Roediger Lajos.* A bácsma-darasi tumulusokról. Arch. Ért. 420—423. l.
2135. *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift.* IV. Band. Ism. *Hpl.* Arch. Ért. 85—88. l.
2136. *Studniczka, Franz.* Tropæum Trajani. 1904. Ism. *Finály Gábor.* Arch. Ért. 170—173. l.
2137. *Téglás Gábor.* Decebal végső menedékvárainak holléte. (Kivonat.) Akad. Ért. 97—105. l.
2138. *Tömörkény István.* Bilisicsi és egyéb újabb leletekről. Arch. Ért. 251—257. l.
2139. *Tömörkény István.* Újabb kötőrési leletekről. Arch. Ért. 419. lap.
2140. *Wosinsky Mór.* Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége. 1904. Ism. Balla Lajos. Arch. Ért. 436—438. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

2141. *Apitz Edwin.* Óh egyszer, egyszer... Ford. Abádi Imre. Jövendő 39. sz.
2142. *Baumbach.* Salamon király és a veréb. Ford. Feleki Sándor. Vas. Ujs. 40. sz.
2143. *Baumbach.* 1. Tolvajok. Ford. Pataj Sándor. Budap. Napló 185. sz. — 2. Lacrimæ Christi. U. o. 295. sz.
2144. *Baumbach.* Peti és Julis. Ford. Radnóthy Dénes. Budap. Napló 246. sz.
2145. *Benzmann Hans.* A kánai menyegző. Ford. Sebestyén József. Pesti Napló 218. sz.
2146. *Bleyer Jakab.* Beheim Mihálynak Vlad Drakul-ról szóló

- költeménye. 1904. Ism. Schullerus A. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 2. 3. sz. [Kath. Szemle 186. l.]
2147. *Bonn Eerenc.* Az első estharang. Ford. Gyulai Ágost.
2148. *Brackel F. br.* A műlovas leánya. Ford. Rada I. Ism. ms. Kath. Szemle 532. l.
2149. *Bürger. Lám Frigyes.* Bürger és Kästner epigrammái hazai emlékalumban. Philol. Közl. 730—731. — Lásd 1325. sz. a. is.
2150. *Chamisso.* Az öreg mosónő. Ford. Feleki Sándor. Egyetértés 113. sz. [gyelő 585. l.]
2151. *Clarke Isabel.* Álmodók a ködben. Ford. Zsoldos Benő. Fi.
2152. *Dehmel Richard.* A csendes város. Ford. Goór Pál. Hét 16. sz.
2153. *Detlev-Liliencron.* Ki tudja hol... Ford. Feleki Sándor. Pesti Napló 118. sz.
2154. *Eckstein Ernő.* Őszutó. Ford. Károly József. Bp. Napló 241. sz.
2155. Ein wiener Schriftsteller aus Siebenbürgen. 7. Akad. Blätter 10. sz. (Fred. Fakler.)
2156. *Ernst Ottó.* Timm Clasen. Ford. Telekes Béla. Pesti Napló 347. szám.
2157. *Fenyő Miksa.* Keller Gottfried-irodalom. Figyelő 366—372. l.
2158. *Fenyő Miksa.* Theodor Storm és Gottfried Keller levelezése. Figyelő 463—465. l.
2159. *Gedeon Alajos.* Anzengruber Lajos drámái. Philol. Közl. 676—700, 765—777. l. — Külön is megjelent. (8-r. 39 l.)
2160. *Goethe. Göthe.* Mignon. Ford. Bujdosó. Közérdek (Nagyenyed) 33. szám.
2161. *Goethe.* 1. A kedves közelléte. Ford. Dóczi Lajos. Budap. Szemle 122. köt. 267. l. — 2. Változás. Pesti Napló 55. sz.
2162. *Goethe.* A dalnok. Ford. Feleki Sándor. Tanulók Lapja XII. évf. I., 16. sz. [Szó 302. szám.]
2163. *Goethe.* Mephistó és a tanuló. Ford. Palágyi Lajos. Magy.
2164. *Göthe.* Az isten és a bajadér. Ford. Rudnyánszky Gyula. Nyugatmagy. Hiradó 123. sz.
2165. *Alter Béla dr.* Goethe és Lilije emlékének. Megismerkedésük 130. évfordulója alkalmával. Pozsony, Angermayer K. 1905. (8-r. 48 l.)
2166. *Bielschowsky, Alb. dr.* Goethe. 1902. Ism. Kúthy Mihály. Figyelő 132—135. l. és Polit. Hetiszemle 40. sz. — Téri József. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 132. l.
2167. *Feigl L. H.* Goethe és a biblia. Izr. irod. társ. Évkönyve 1905. 163—168. l.
2168. *Holzman, Dr. Michael.* Aus dem Lager der Goethe-Gegner. 1904. Ism. Kúthy Mihály. Figyelő 183—187. l.
2169. II. A négy temperamentum Goethe «Hermann und Dorothea»-jában. (Az összefoglalás egy részlete.) Tanáregyl. Közl. 38. évf. 328. lap.
2170. *Neiser Irén.* Goethe tragikus tárgyú drámatervei 1770—1775. Budapest, Anglo ny. 1905. (8-r. 54 l.)
2171. *Szelényi Ödön dr.* Bevezetés Goethe Faustjába. Késmárki ág. lyc. értes. 1904/5. 1—54. l. — Önállóan is. (8-r. 54 l.)
2172. *Szelényi Ödön dr.* Goethe Faustja és a kereszténység. Prot. Szemle 90—112. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 22 l.) L. 1432. sz. a. is.

2173. *Gross, Julius*. Herder und das Gymnasium. Progr. d. Honterusgymn. 1904/5. 3—8. l.
2174. *H—i, L. Rudolf v. Alt. P. Lloyd* 69. sz.
2175. *Heimdal*. Virágok között. Ford. Abádi. Jövendő 36. sz.
2176. *Herrmann Antal*. 1. Forrás és rózsza. 2. Szép. 3. Miért? 4. A dalnok dija. Ford. ifj. dr. Herrmann Antal. Brassói Lapok 122. sz. — 5. Türelmes várakozás. U. o. 279. sz.
2177. *Herzfeld Miksa*. Zacharias Werner: Der vierundzwanzigste Februar. Bölcsészettudori értekezés. Pozsony, Wigand F. K. ny. 1905. (8-r. 46 l.)
2178. *Hille Péter* összegyűjtött munkái. *i—y*. Figyelő 461. l.
2179. *Hoffmannsthal Hugo v. Tercinák* az elmúlásról. Ford. Mohácsi Jenő. Budap. Napló 270. sz.
2180. *Heine. Heine*. Hófehér fák alatt. Ford. Bárdos Rezső. Váci Hirl. 57. sz.
2181. *Heine*. 1. Kérdések. Ford. Bodrogh Pál. Budap. Napló 182. sz. — 2. Királyleányról álmodám... U. o. 204. sz. — 3. Hagyj engem... U. o. 222. sz. — 4. Engesztelés. U. o. 214. sz. — 5. Vízi út. U. o. 239. sz. — 6. Magyarázat. U. o. 260. sz. — 7. A szelvész rázza a fákat. U. o. 273. sz. — 8. Valóban. U. o. 264. sz. — 9. Visvámtra. U. o. 353. sz. — 10. Szabbath hercegnő. Egyenlőség 11. sz.
2182. *Heine*. 1. Dal. (Van-e gyémántod.) Ford. Faragó József. Budap. Napló 334. sz. — 2. A forró nyár lakik. U. o. 320. sz.
2183. *Heine*. Visszapillantás. Ford. Gergely István. Jövendő 29. sz.
2184. *Heine*. 1849 október havában. Ford. dr. Langfelder Dezső. Nyugatmagy. Híradó 1. sz.
2185. *Heine*. 1. Balthazar. Ford. Lehr Albert. Budap. Szemle 121. köt. 281. l. — 2. A sellők. U. o. 123. köt. 126. l. — 3. Heineből I—II. U. o. 123. köt. 439. l. — 4. Bucsú Kevlárba. — 5. A szégyén Peti. Akad. Értes. 47. l.
2186. *Heine*. Dalok. Ford. Manassé. Közérdek (N.-Enyed) 78. sz.
2187. *Heine*. A magyar hősiségről. Ford. Nagy. György. Felvidék 29. sz. |bánya és vid. 35. sz.
2188. *Heine*. A két kis granátos. Ford. ifj. P. Gy. Besztercze-
2189. *Heine*. 1. Keljetek fel, régi álmok... 2. A búcsuzó nyár. Ford. Pásztói. Vasárnapi Ujság 29. sz.
2190. *Heine*. Oh mennyi bajt okoztak... Ford. Pataj Sándor. Budap. Napló 229. sz.
2191. *Heine*. 1. Vízi út. — 2. Az őszi szél... — 3. Uton valék... — 4. Az asszony. — 5. Childe Harold. Ford. Szász Béla. Uránia 306. lap.
2192. *Heine*-dalok. A «Dalok-könyvé»-ből válogatta és magyar nyelvre átírta dr. Tenner Pál. Arad, 1905. Nyomda r. t. (16-r. 55 l.) 2 K.
2193. *Holzhausen, Paul*. Heinrich Heine und Napoleon I. 1903. Ism. *L—s*. Budap. Szemle 123. köt. 310—312. l.
2194. *Karpeles, Gustav*. Heine und Andersen. P. Lloyd 93. sz.
2195. *Karpeles, Gustav*. Heine und Oesterreich. Pester Lloyd 178, 196. szám.
2196. *Ilse Franke*. Boldogság. Ford. Hodács Ágost. M. Szeml. 17. sz.
2197. *Jakobsen*. Hangulat. Ford. Mezey Sándor. P. Napló 211. sz.
2198. *Kadelburg Gusztáv*. Az arany patkó. Vígjáték 3 felv. For-

dította Timár Szaniszló. (Fővárosi színházak mősora. 201, 202. sz.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 80 l.) 60 f.

2199. *Kepes Ilona*. Gellert regénye. Budapest, 1905. Uránia ny. (8-r. 48 l.)

2200. Kiadatlan német labancz vers. Közli Belković D. Irod. tört. Közlem. 468—471. l.

2201. *Kohut, Dr. Adolf*. Karl Friedrich Gauss und Wolfgang v. Bolyai. P. Lloyd 53. reg. sz.

2202. *Kohut, Dr. Adolf*. Persönliche Erinnerungen an Mirza Schaffy. Pester Lloyd 219. sz.

2203. *Krauze Ervin*. Az újabb német dráma történetéből. Kassai prémont. főgim. 1904 5. értes. 13—55. l.

2204. *Lakatos Lobstein Pál*. Scherenberg Frigyes Keresztély. (1798—1882.) A «Tunnel über der Spree» irodalmi társaság. Budapest, 1904. Thalia ny. (8-r. 45 l.)

2205. *Lenau, Lenau*. 1. Anádi dalok ajánlása. — 2. Egy művésznő emlékkönyvébe. Ford. Barát Ármin. Miskolczi Napló 138. sz. — 3. Magyarhonban. — 4. Vólnál enyém. Arany J. társ. könyvei II. köt. 232. l. és Vas. Ujs. 24. sz. [Szemle 33. sz.]

2206. *Lenau*. Találkozás és elválás. Ford. Csura Miklós. Magy.

2207. *Lenau*. 1. A szélhez. — 2. Kőd. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 287. sz.

2208. *Lenau*. 1. Délre száll az esőfelhő . . . Ford. Páger Imre dr. Arany János társ. könyvei. II. köt. 232—234. l. — Délmagyar. Közl. 129. sz. [231. sz.]

2209. *Lenau*. Nehéz este. Ford. Szabó Sándor. Budap. Napló

2210. *Baboss M.* Lenau és Löwenthal Zsófi. Uj Idők 18. sz. .

2211. *Feleki Sándor*. Lenau magyarsága. Uj Idők 24. sz.

2212. *Heinrich Gusztáv dr.* beszéde a Lenau-szobor leleplezése alkalmával Csatádon. Torontál 134. sz.

2213. *Robitzek Ottó*. Lenau Miklós. Színház és Élet 23. sz.

2214. *S. A.* Lenau Miklós emléke. (Képpel.) Vasár. Ujs. 24. sz.

2215. *Szini Gyula*. Lenau. Figyelő 389—392. l.

2216. *Lessing, G. E.* Egy kis leányhoz. Ford. Turnovszky Sándor. Székely Lapok 271. sz.

2217. *Lessing*. Bordialok. Ford. Bácska 94. sz.

2218. *Czeke Marianne*. Lessing és Shakespeare. Wlassics kolleg. értes. 1904 5. 106—175. l. (Önállóan is megjelent 8-r. 72 l.)

2219. *Neiser Mária*. Lessing ifjúkori vigjátékai. Budapest, Anglo-ny. 1905. (8-r. 59 l.)

2220. *Lingg*. A döghalál. Ford. Toll Sándor. Besztercebánya és vid. 21. sz.

2221. *Lüning*. Az anya. Ford. Szép Ernő. Budap. Napló 206. sz.

2222. *Luther Márton*. Karácsonyi ének. Ford. Gergely István. Bud. Napló 305. sz.

2223. *Mielke, H.* Geschichte des deutschen Romans. 1904. — Ism. h. g. Budap. Szemle 124. köt. 486—491. l.

2224. *Montignoso grófnő*. Csak egyszer még . . . Ford. Groschmid Mária. Bácska 81. sz.

2225. *Münz, Bernhard*. Marie Eugenie delle Grazie. Pester Lloyd 202. reg. sz.

2226. A Nibelung-ének. Fordította Szász Károly. A Frithiofmonda. Fordította Győry Vilmos. I. II. kötet. (Remekírók képes könyvtára.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 298, 342 l.) 12 K.
2227. *Nietzsche*. A nap leszáll. Ford. Kún József. Pesti Napló 62. sz.
2228. *Ohorn Antal*. A szentbernáti barátok. Színmű 5 felv. Fordította Thury Zoltán. (Fővárosi színházak műsora 203, 204. sz.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 87 l.) 60 f.
2229. *Otto Ernst*. Timm Clasen. Ford. Telekes Béla. Jövendő 4. sz.
2230. *Pestalozzi*. Szívárványom. Ford. Schneller István dr. Magyar Pestalozzi 4. szám.
2231. *R., M. u. I.* Götz Krafft und seine Gegner. Volksgesundheit. IV. Bd. 6. (Stiegelbauer regényéről.)
2232. *Renner Gustav*. 1. Mi a célod? — 2. Világító tornyon. — 3. Éji hangulat. Ford. Gábor Andor. Hét 12. sz.
2233. *Roderich*. Temetőben. Ford. Pataj Sándor. Budap. Napló 196. sz. [Szemle 20. sz.]
2234. *Rosegger Péter*. Szívünk. Ford. Hodács Ágost. Magyar
2235. *Schian, M.* Der deutsche Roman seit Goethe. Ism. H. G. Bud. Szemle 121. köt. 459—463. l.
2236. *Schiller, Friedrich*. Wilhelm Tell. Volksausgabe. Mit Vorgeschichte und Erläuterungen von Dr. A. Scheiner. Herausgegeben als Schillergabe für die sächsischen Volksschulen von den siebenbürgisch-sächsischen Hochschülern. (Zum hundertjährigen Todestage Schillers.) Hermannstadt, W. Krafft, 1905. (8-r. 142 l.)
2237. *Schiller* költeményei. Fordította és bevezetéssel ellátta Dóczi Lajos. Budapest, Lampel R. (8-r.) Ism. Endrődi Sándor. Polit. Hetiszemle 24. szám.
2238. *Schiller*. Eszményeim. Ford. Csiky Kálmán. Orsz.-Vil. 20. sz.
2239. *Schiller*. A várakozó. Ford. Vargha Gyula. Vas. Ujs. 19. sz.
2240. *Schiller*. Odlomei ir *Silerova* «Valenstajna» za Spomen Stogodisnjice od Smrti pesnikove. Preveo Jovan Živojnović. Letopis Matice Srpske. 230. füz. 1—40. l.
2241. *Berger, Karl*. Schiller. Ism. *L—s*. Budap. Szemle 122. köt. 310 l. [Lap. 36. sz.]
2242. *Böszörményi Géza*. Schiller és a vallás. Debreczeni Prot.
2243. *Büchler Rózsa*. Schiller Wilhelm Tell-jének keletkezési történelme. A költő halálának centenáriuma alkalmából. Kolozsvár, 1905. Lepage L. (8-r. 37 l.) 1 K 50 f.
2244. *Capesius, Dr. J.* Unser Schillerfeier. Schul- u. Kirchenbote 9. sz.
2245. *Czirbusz Géza dr.* Schiller drámai ideáljairól. Arany János társ. könyvei. II. köt. 179—191. l.
2246. *Czirbusz Géza dr.* Schiller diákkora. Magy. Állam 105. sz. — Schiller kedvelt eszméi. Délmagyar. Közl. 105. sz.
2247. *Farkas Pál*. Schiller. Új Idők 448. sz.
2248. *Glass Ferenc*. Schiller. Sepsiszentgyörgyi Mikó-colleg. 1904 5. értes. 6—24. l.
2249. *H—i, L.* Schillerfragen. P. Lloyd 19. reg. sz.
2250. *h. v.* Schiller. Az Ujság 128. sz.
2251. *Herfurth, D. Franz*. Die Frauen in Schillers Umgang und Poesie. Kronstadt, H. Zeidner. 1905. (8-r. 35 l.)

2252. *Horner Emil dr.* Schiller mint népköltő. Magy. Szó 117. sz.
2253. *Kápler Ferenc.* Schiller és a katolicizmus. Alkotm. 123. sz.
2254. *Kohlbach Bertalan dr.* Schiller költeményei az erkölcsi nevelés szolgálatában. Gyakorl. Pædag. 339—349. l.
2255. *Korodi, Lutz.* Schiller in Siebenbürgen. Deutsche Monatschrift Juli és Bistritz. Ztg. 33, 34. sz.
2256. *Kozma Andor.* Wallenstein tábora. Az Ujság 4. sz.
2257. *L., Dr. E. Schiller und wir.* Akad. Blätter 8. sz.
2258. *Lassel, Dr. Eugen.* Schiller als Persönlichkeit. Kronstadt, 1905. H. Zeidner. (8-r. 47 l.)
2259. *Londesz Elek.* Schiller. Pesti Napló 127. sz.
2260. *Netoliczka, Dr. Oskar.* Was Schiller uns sein kann. Festrede bei der Schillerfeier im Konzerthause zu Kronstadt. 9. Mai. 1905. Kronstadt, H. Zeidner 1905. (8-r. 10 l.)
2261. *Netoliczka, Dr. O.* Zur Schillerfeier in unsern Mittelschulen. Schul- u. Kirchenbote 5. sz.
2262. *Rácz Lajos.* Schiller emlékezete. Közérdek (Szekszárd) 19, 20. szám.
2263. *Rácz Lajos.* A Schiller-ünnepély alkalmából. Protestáns Szemle 303—311. l.
2264. *Róbert Jenő.* Schiller-bírálatok. Az Ujság 127. sz.
2265. *Robertson, J. G.* Schiller after a century. London, 1905. Ism. Yolland Arthur. Budap. Szemle 123. köt. 312—316. l.
2266. *Rothhauser, Max.* Schiller und Ungarn. P. Lloyd 117. sz.
2267. *S. A.* Schiller halálának századik évfordulója. Vas. Ujs. 19. sz.
2268. *Saul.* A császárság eszméje és «Wallenstein». Magy. Szó 1. sz.
2269. *Saul.* Schiller, Vajda és a Kisfaludy-társaság. Válasz az «Ujság»-nak. Magy. Szó 108. sz.
2270. *Scheiner, Dr. A.* Schiller und unser Volksschule. Schul- u. Kirchenbote 15. sz.
2271. *Schullerus, Dr. Adolf.* Friedrich Schiller. Ein Gedenkbüchlein zum hundertsten Todestag des Dichters, Hermannstadt, J. Drotleff. (8-r. 80 l.) 60 f. Rövid ism. M. S. Schul- u. Kirchenbote 7. sz.
2272. Stadt-Theater, Hermannstadt. Schillers Wallenstein Lager. Die Piccolomini. Wallensteins Tod. Aufgeführt im Mai. 1905. zur Feier der 100. Wiederkehr des Todestages Schillers. 1805—1905. Hermannstadt, J. Drotleff. (4-r. 14 l.)
2273. *Syrion.* Schiller. Hét 19. sz.
2274. *Sztura Szilárd dr.* Schiller mint esztétikus. Arany János társ. könyvei II. köt. 191—206. l.
2275. *Thomas, Karl.* Schillers Lebensbild. Progr. d. ev. Mädchenschule Brassó 1904/5. 3—21. l.
2276. *Thomas, Karl.* Honterus' und Schillers Mahnrufe an uns. Progr. d. ev. Mädchenschule Brassó, 1904/5. 23—27. l.
2277. *Wolf, Dr. Hans.* Denkrede auf Schiller. Kirchl. Blätter IX. 3. sz. (Önállóan is megjelent 8-r. 14 l.)
2278. *Wolfner Pál.* A Schiller-kultusz. Új Idők 2. sz.
2279. Schiller. Acht Vorträge aus Anlass des hundertjährigen Todestages gehalten in Hermannstadt. Hermannstadt, W. Krafft. 1905. (8-r. 207 l.)
2280. Schiller. ny. Alkotmány 111. sz.

2281. Schiller temetésének rejtélyes körülményei. *e. Nyitramegy.* Szemle 25. sz.
2282. Sonderbare Schillerfeiern. Kirchl. Blätter IX. 8.
2283. Ein Pressburger über Schiller. Pressburg. Ztg. 127. sz. (Szluchovinyi levele Weimar, 1803, 21. aug.) — Lásd 1325. és 2515. szám alatt is.
2284. *Schlossar, A.* Adalbert Stifter und Gustav Heckenast, sein Freund und Verleger. Mit benützung ungedr. Briefe Heckenasts. Deutsche-Arbeit XII. Hft.
2285. *Schlüren, Erwin.* Fr. W. Seraphin. Eine literarische Charakterstudie. Akad. Blätter 10. sz. [(8-r. 48 l.)]
2286. *Somogyi Margit.* Iffland drámái. Budapest, 1905. Uránia-ny.
2287. *Sudermann.* Stein unter Steinen. Schauspiel. Ism. H—i L. Pester Lloyd 283. sz.
2288. *Szauer Alfréd.* Gustav Freytag drámái. Bölcsészetdoktori értekezés. Pozsony, Wigand ny. 1905. (8-r. 54 l.)
2289. *Szildgyi Géza.* Panizza Oszkár. Figyelő 26—34, 99—104. l.
2290. *Uhland.* Csaplárosné leánya. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 322. szám.
2291. *Uhland.* Anya és gyermek. Ford. Károly József. Budap. Napló 343. szám.
2292. *Uhland.* Szokásból. Ford. Szász Árpád. Zemplén 45. sz.
2293. *Viebig, Clara.* Das tägliche Brod. Berlin. Ism. Falvay Juliska. Budap. Napló 6. sz.
2294. *Wieland* Oberonjából. Fordította Nemes Béla. Szarvasi ág. főgim. 1904 5. ért. 5—19. l.
2295. *Wildenbruck.* A boszorkány dala. Ford. Ábrányi Emil. Hét 9. sz. [Jövendő 39. sz.]
2296. *Wille Bruno.* A téli felhő elvonul . . . Ford. Abádi Imre.
2297. *Witkowski, Georg.* Das deutsche Drama des XIX. Jahrh. 1904. — Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 248—251. l.

2. Nyelvészet.

2298. *B. E.* Bericht über die Sitzungen der Wörterbuch-Kommission. 1905. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 7, 8. sz.
2299. *B. G.* Ein Sogenanntes Keuchenthalsches Gesangbuch. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 7, 8. sz.
2300. *Kisch, Dr. Gustav.* Vergleichendes Wörterbuch der Nöser (siebenbürgischen) und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart, nebst siebenbürgisch-niederrheinischen Orts- und Familiennamenverzeichnis sowie einer Karte zur Orientierung über die Urheimat der Siebenbürger Deutschen. Archiv f. Ver. f. siebenb. Landesk. 33. Bd. I. 5—274. l.
2301. *Kisch, G.* Moselfränkisch und Ripuarisch. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 11. sz.
2302. *Munkácsi, Bernhard.* «Hahn» als «Sänger» und «Schreier». Keleti Szemle 182. l.
2303. Nyelvjárások, magyarországi német —. A m. t. Akademia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Petz Gedeon. Budapest, 1905. Akademia. (8-r.) 1. füzet. *Gedeon Alajos dr.* Az

alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana. (77 l.) 1 K 50 f. — 2. füzet. *Lindenschmidt Mihály*. A verbászi német nyelvjárás alaktana. (37 l.) 90 f.

2304. *Petz Gedeon*. A hazai idegen nyelvjárásokról. Akadémiai Ért. 472—480. l. [11. sz.]

2305. *Splitter zum Wörterbuch*. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk.

2306. *Zum Wörterbuch*. — 1. *schochern bis Schöfwiermert*. Von G. Kisch. — 2. *Dä bis dälpih*. Von G. Keintzel. — 3. *b. bis Band*. Von Adolf Schullerus. Korr. Bl. Ver. Siebenb. Landesk. 5. 6. sz.

3. Tankönyvek.

2307. *Ahn-Erényi*. Gyakorlati tanfolyam a német nyelv gyors, alapos és könnyű megtanulására. Nyelvtani jegyzetekkel ellátva és a felső nép- és polgári iskolák tantervéhez alkalmazva. Tizedik kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 178 l.) 2 K 20 f.

2308. *Albrecht János*. Német olvasókönyv. Szótárral, beszéd- és fordítási gyakorlatokkal. I. kötet. A reáliskolák I. és a gimnáziumok II. osztálya számára. Hatodik az 1899. évi tantervhez alkalmazott kiadás. Az új magyar és német helyesírással. Budapest, 1905. Stampfel K. (8-r. IV. 164 l.) 1 K 80 f.

2309. *Heinrich Gusztáv*. Német tan- és olvasókönyv. Harmadik kötet. A német irodalom a legrégebb időktől Lessing haláláig. Nyolcadik javított kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. V. 247 l.) 2 K 40 f.

2310. *Heinrich Gusztáv*. Bevezető ismeretek a német nyelvtanhoz. Függelék — német olvasókönyvének I. részéhez. Budapest, Lampel. 1905. (8-r. 30 l.) 40 f.

2311. *Hirn Lajos és Paulay Ödön*. Német irodalmi olvasókönyv. 1905. Ism. Jacobi Károly. Hivat. Közl. 13. sz.

2312. *Hortobágyi Antal*. Német nyelv- és olvasókönyv I. rész. Mindkét nembeli polgári iskolák és a felsőbb leányiskola I. és II. osztálya számára. Ötödik kiadás. Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. IV. 153 l.) 1 K 80 f.

2313. *Horvay Ede*. Rendszeres Német nyelvtan. 1906. — Ism. Radó Vilmos. Hivat. Közl. 19. sz.

2314. *Horvay Ede*. Német olvasókönyv, tanítóképző 3—4. oszt. számára. Budapest, 1905. Ism. Szőlősi István. Hivat. Közl. 21. sz.

2315. *Lacea, Dr. Constantin*. Manuel de limba germană. Brassó, 1904. Ism. Putnoky Miklós. Hivat. Közl. 7. sz.

2316. *Markovics Sándor és Hegedüs Izidor dr.* Német nyelv-, olvasó- és gyakorlókönyv szemléltető alapon. I. rész. A gimnáziumok III., a reáliskolák, felsőbb leányiskolák és polgári iskolák I. osztálya számára. Harmadik javított kiadás. Budapest, 1905. Hornyánszky V. (8-r. IX. 161 l.) 1 K. 80 f.

2317. *Miklós Ferencz*. Német olvasókönyv. A német irodalom-történet nevezetesebb fejezeteinek vázlatos ismertetésével. A középiskolák VII. és VIII. osztálya számára. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. 291 l.) 3 K 40 f. — Ism. dr. Szele Róbert. Hivat. Közl. 6. sz. — d. t. Gyakorl. Pædag. 265—267. l.

2318. *Perényi József dr.* Rendszeres német nyelvtan. Középiskolák használatára. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. 161 l.) 1 K 60 f.

2319. *Perenyi J.* Német olvasó- és gyakorlókönyv. Az új tantervek alapján. II. rész. Gimnáziumok V. és VI. s a reáliskolák III. és IV. osztálya számára. Negyedik átdolgozott kiadás. Budapest, 1905. Franklin-Társulat. (8-r. 216 l.) 2 K 80 f.

2320. *Schack Béla dr.* Német olvasókönyv és nyelvgyakorló. Felső kereskedelmi iskolák használatára. III. rész a felső osztály számára. A harmadik részt teljesen átdolgozta Dr. Schack Béla és Hauser Rezső. Budapest, 1905. Stampfel K. (8-r. IV, 135 l. és anyaggyűjtemény 40 l.) 3 K.

2321. *Schuster Alfréd.* Német nyelvtan direkt módszer alapján I. rész. Középiskolák (a gimnáziumok III. és IV., a reáliskolák I. és II. osztálya) és polgári iskolák számára. Budapest, 1905. Athenæum. (8-r. 123 l. és függelék 40 l.) 2 K. — II., III. rész. Ism. Marusák Pál. Hivat. Közl. 6. sz.

2322. *Szemák István.* Német nyelvkönyv. Az egységes német helyesírás alkalmazásával. A polgári felső leányiskolák és tanítóképző intézetek használatára. II. rész. A III. és IV. osztály számára. Budapest, 1905. Lauffer V. (8-r. IV, 220 l.) 2 K. — Ism. Weszely Ödön. Hivat. Közl. 22. sz.

4. Svéd-dán-holland.

2323. *Andersen. Erdélyi Károly dr.* Hans Christian Andersen. Kolozsvári kegyr. 1904 5. értes. 15—35. l.

2324. *Gáhr Ferencz.* Andersen, az ember. Figyelő 245—250. l.

2325. Andersen János Krisztián. Jövendő 14. sz. — Lásd 2194. szám alatt is.

2326. *Erdélyi Károly dr.* Aladdin vagy a csodalámpa. Erd. Múz. 194—205. l. (Oehlenschläger A. G. dán költő drámái regéjéről.)

2327. *Erdélyi Károly.* Kielland Sándor. Magy. Szemle 33—35. sz.

2328. *H—i, L.* Karl Michael Bellmann. P. Lloyd 195. reg. sz.

2329. *Hansen, Olaf.* Ny-islandisk lyrik. Ism. Erdélyi Károly. Budap. Szemle 124. köt. 173—175. l.

2330. *Ibsen. Ibsen Henrik.* Solvejg dala a «Peer Gynt»-ből. Ford. Moly Tamás. Orsz.-Világ 38. sz.

2331. *Halasy Andor.* Ibsen. Budap. Napló 325. sz.

2332. *Lázár Béla dr.* Ibsen diadala. Magy. Nemzet 60. sz.

2333. *Sadger Dr. J.* Wie steht Ibsen zum Mystizismus? Pester Lloyd 174. szám.

2334. *Kierkegaard Sören.* A csábító naplója. Ism. Fenyő Miksa. Figyelő 35—40. l.

2335. *Marco.* Strindberg. Hét 11. sz.

2336. *Ossián.* Inisthona háborúja. Ford. Modrányi Iván. Nyitra-megyei Ellenőr 33. sz.

2337. *Palleske R.* Svéd nyelvtudományi társaság. Nyőr 437. l.

2338. *Poestion, J. C.* Eislandblüten. Ein Sammelbuch neu-island. Lyrik. 1904. Ism. rdr. Budap. Szemle 123. köt. 147—151. l.

2339. *Strindberg.* A mennyország kulcsa, vagy Szt. Péter vándorlása a földön. Ford. Kuthy Mihály. Figyelő 563—571. l.

2340. *Van Hasselt.* Tavasz dal. Ford. Bátorkeszi Kiss Pál. Debrecz. főisk. Lapok 48. évf. 5. sz.

5. Angol.

2341. *Burns*. 1. Dunbar Fáni. — 2. Az öregek. Ford. Z. J. Felvidék 35. sz.
2342. *Byron*. *Byron*. Stanzák, Zenére. Ford. Berkovics Miklós. Magy. Szemle 52. sz.
2343. *Byron*. Beppo. Ford. Bodrogh Pál. Orsz.-Világ 43. sz.
2344. *Lord Byron*. Itália és Anglia (— Beppójából.) Fordította Bodrogh Pál, Budapest. Napló 113. sz.
2345. *Byron*. Barátomsírjára. Ford. Csongor Alán. M. Szemle 31. sz.
2346. *Byron*. Childe Harold búcsuja. Ford. Patyi István. Pápai Hirl. 52. szám.
2347. *Holzhausen, Paul*. Bonaparte, Byron und die Britten. 1904. Ism. L—s. Budapest. Szemle 123. köt. 310—312. l.
2348. *Couper William*. 1. A holló. Ford. Zsoldos Benő. Figyelő 322. l. — 2. Mese. Jövendő 33. sz.
2349. *Eckard, Frederick S.* Az éj... Ford. Zsoldos Benő. Figyelő 334. l.
2350. *Elek Artúr*. Stendhal ereklýei. Figyelő 306—318. l.
2351. *H—i, L.* Gordon Craig. Pester Lloyd 255. reg. sz.
2352. *Hearn Lafcadio*. Kokoro. Ism. Deák Gyuláné. Budapesti Hirlap 332. sz.
2353. *Hemans Felicia*. Casabianca. Angolból ford. Zsoldos Benő. Budapest. Szemle 124. köt. 473. l.
2354. *Hood*. Feleségemnek. Ford. Patyi István. M. Szemle 36. sz.
2355. *Hope Lawrence*. Lalla Radha és a démon. Indus legenda. Angolból ford. Zsoldos Benő. Figyelő 128—131. l.
2356. *Kingsley Charles*. 1. A három halász. Ford. Zsoldos Benő. Figyelő 333. l. — 2. Care Haldon lánya. U. o. 586. l. — 3. Sappho. U. o. 587. l.
2357. *Kipling R.* Gyermekmesék. Ford. Mikes L. 1904. Ism. Tóth Rezső. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 131. l.
2358. *Kipling Rudyard*, Edgar Poë. Fordították Pásztor Árpád, Szebenyei József. Nagyvárad, 1904. Ism. e. a. Figyelő 205—208. l.
2359. *Longfellow*. Witlaf király pohara. Ford. Telekes Béla. Jövendő 3. szám.
2360. *Merill Stuart*. Notturmo. Ford. Gábor Andor. Jövendő 19. sz.
2361. *Moore*. Erin hárfája. Ford. Biro Artur. Bud. Napló 317. sz.
2362. *Pásztor Árpád*. Edgar Allan Poe. Polit. Hetiszemle 10, 11. sz.
2363. *Radó Samuel*. Disraeli és a zsidók. Az Ujság 339. sz.
2364. *Shakespeare*. *Shakespere* remekei, John Gilbert rajzaival. III. kötet. A Szent-Iván-éji álom. Julius Cæsar. Lear király. (Remek-írók képes könyvtára.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. 325 l.) 6 K.
2365. *Shakespear, Viliam*. Sen noci svätojánskej. Divadelná hra v 5 dejstvách. Preložil Hviezdoslav. Slov. Pohľady 137—156, 201—220. l. Külön is megjelent. Turčiansky Sv. Martin. 1905. (8-r. 96 l.) Ism. Šk. Slov. Pohľady 450. l.
2366. *Alexander Bernát*. Shakspere. 1904. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 875—878. l.
2367. *Bayer József*. A «Sok hűhó semmiért» első magyar fordításairól. Irod. tört. Közlem. 52—58. l.

2368. *Engel, Eduard.* Aus der Shakespeare-Stadt. (Zu den Shakespeare-Festen im Theater zu Stratford.) P. Lloyd 141. reg. sz.
2369. *Gineverné Győry Ilona.* Shakespeare Londonban. A vihar. Budapest. Hirl. 26. sz.
2370. *h. Szeget szeggel.* Philol. Közl. 820. l.
2371. *Hevesi Sándor dr.* A mit Shakespeare álmodott. (Széljegyzetek a «szentivánéji álom»-hoz.) Magy. Szemle 24. sz.
2372. *Rakodczay Pál.* Shakespeare és az ember. Uránia 6—8. sz.
2373. *Sebestyén Károly.* Shakespeare Athéni Timonja. Philol. Közl. 391—398, 467—483, 657—672. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 67 l.)
2374. *Szini Gyula.* King Lear. Hét 8. sz. — Lásd 2218. sz. a. is.
2375. *Stendhal.* Vörös és fekete. Ford. Salgó Ernő. Ism. e. a. Figyelő 339—342. l. — Jövendő 20. sz.
2376. *Sztankay Géza dr.* Wilde Oszkár. Magy. Szalon. Aug. 935—968. l. és Orsz.-Világ 27. sz.
2377. *Tennyson Alfréd.* Dóra. Ford. Zsoldos Benő. Figyelő 255—260. l.
2378. *Wilde Oszkár.* De profundis. Ism. Szini Gyula. Hét 32. sz. — i. r. Magy. Szemle 33. sz.
2379. *Wordsworth William.* 1. Lucy Gray. Ford. Zsoldos Benő. Jövendő 31. sz. — 2. Alice Fell. U. o. 41. sz.
2380. *Zsoldos Benő.* Angol írók, — angol művészek. (1. Dante Gabriel Rossetti. — 2. Barry Cornwall. — 3. John Everett Millais.) Jövendő 47. sz.

Tankönyv.

2381. *Yolland Arthur B.* Angol olvasókönyv. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. IV, 144 l.) 1 K 40 f.

X. Román nyelvek és irodalmak.

1. Francia.

2382. *Apáthy István dr.* A nihilismus költője. A Fáklya 9, 10. sz. (Richepin.)
2383. *B. J. Mémóire* irodalom. Az Ujság aug. 27.
2384. *Baudelaire.* 1. Est-harmonia. Ford. György Oszkár. Pesti Napló 61. sz. — 2. Áhítat. U. o. 101. sz. — 3. A repedt harang. U. o. 268. szám.
2385. *Baudelaire.* Az albatrosz. Ford. Szabados Ede. Szamos 18. sz.
2386. *Baumgartner, Alexander.* Die französische Literatur. 1905. Ism. Gulyás Pál. Philol. Közl. 723—726. l.
2387. *Becque Henri.* Je n'ai rien qui me la rappelle... Ford. Ignotus. Pesti Napló 81. sz.
2388. *Béranger.* Téli dal. Ford. Bodrogh Pál. Bud. Napló 332. sz.
2389. *Bl. H.* Madame Maintenon's letzte Lebensjahre. Pester Lloyd 181. sz.
2390. *Bonnière, Robert de.* A Princesz szökése. Ford. Dr. Hevesi Simon. Tata-Tóvárosi Híradó 8. sz.
2391. *Bourget Paul.* Mortuæ. Ford. György Oszkár. Budapesti Napló 243. sz.

2392. *Bourget, Paul.* Nyári éj. Ford. Károly József. Budapesti Napló 190. sz.
2393. *Brisson Adolf.* A szinpad optimistája. (Capus Alfrédéről.) Magy. Nemzet 71. sz.
2394. *Brunetière, Ferd.* Histoire de la littérature française classique. (1515—1830.) I. 1. 1904. Ism. Szigetvári Iván. Philol. Közl. 515—518. l. — Horváth János. Budap. Szemle 123. köt. 152—156. l. — Rácz Lajos. Protest. Szemle 557—560. l.
2395. *Bürner Sándor.* Destouches vígjátékai. Irodalomtörténeti értekezés. Székesfehérvár, 1905. Számmer I. ny. (8-r. 63 l.)
2396. *Canfield, Dorothea Frances.* Corneille and Racine in England. 1904. Ism. Gulyás Pál. Philol. Közl. 883—886. l.
2397. *Colomb Ágost.* Az éj. Francziából ford. Kósa Ede. Szatmár 32. szám.
2398. *Coppée François.* Levél. Ford. Bátorkeszi Kiss Pál. Debreczeni főisk. Lapok 48. évf. 6. sz.
2399. *Daudet, A.* Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon. Bevez. Otrok M. Ism. dr. Pekár Károly. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 186. l.
2400. *Eloesser, Arthur.* Literarische Portraits aus dem modernen Frankreich. Berlin. Ism. Téri József. Irod. tört. Közlem. 392—394. l.
2401. *Engel, Eduard.* Die französische Literatur. P. Lloyd 108. sz.
2402. *Flaubert.* Madame Bovary. Ford. Ambrus Zoltán. Ism. Radó Antal. Nyelvőr 161—163. l. — Hét 12. sz. [4. sz.
2403. *Forquet Jules.* Az erdő uralma. Ford. Gábor Andor. Jövendő 2404. *France, Anatole.* Sur la pierre blanche. 1905. Ism. S. Budap. Szemle 122. köt. 153—155. l. — Birkás Géza. Magy. Szemle 19. sz. — Hatvany Lajos. Figyelő 233—244. l. — Kunfi Zsigmond. Huszadik Század XII. köt. 150—156. l.
2405. *Gaár Ferencz.* Az ifjú Verlaine. Figyelő 606—609. l.
2406. *Gobineau gr.* A renaissance. 1904. Ism. Lukácsy István. Kath. Szemle 632—634. l. [vendő 10. sz.
2407. *Grenier Edouard.* A végtelen. Ford. Gábor Andor. Jövendő 2408. *Gulyás Pál dr.* De Maistre József gróf mint ember, író és gondolkodó. Budapest, 1905. Szt. István-T. (8-r. 60 l.) 1 K 20 f.
2409. *Gulyás Pál dr.* Maupassant. Figyelő 269—273. l.
2410. *H—i, L.* Jules Laforgue. P. Lloyd 140. regg. sz.
2411. *Haraszi Gyula.* A renaissance francia szinklétészete. 1904. Ism. Morvay Győző. Philol. Közl. 240—242. l. — Haraszi Gy. Megjegyzések. U. o. 439. l.
2412. *Haraszi Gyula.* Tanulságok az irodalomtörténetírás köréből. Budap. Szemle 121. köt. 321—358., 122. köt. 32—55. l.
2413. *Haraucourt Edmond.* 1. Holdfény. Ford. Gábor Andor. Jövendő 19. sz. — 2. Krisztus. Hét 23. sz.
2414. *Hegedüs Árpád.* Vigny Alfréd. «Les Destinées» c. vers-kötetéről. Nagyváradai főreál. 1904 5. értes. 3—24. l.
2415. *Herédia Josè Marià de.* Feledés. Ford. Szikra. Hét 48. sz.
2416. *Hernádi Mór.* Provençal és katalán irodalom. Budapest, 1905. (8-r. 66 l.) Különnyomat az Egyet. Irod. tört. II. kötetéből.
2417. *Hoepffner, Ernst.* Eustache Deschamps. 1904. Ism. Kubicssek Albert. Philol. Közl. 424—433. l.

2418. *Horváth János*. Flaubert Gusztáv. Budap. Szemle 124. köt. 147—158, 291—308. 1. — Külön is megjelent. (8-r. 32 l.)
2419. *M. Hrabovszky Julia*. Francia író nők. 1. Daniel Lesueur. Az Ujság 357. sz.
2420. *Hugó Viktor*. A nap és a margaréta. Ford. Bátorkeszi Kiss Pál. Debrecz. főisk. Lap. 48. évf. 5. sz.
2421. *Hugo Viktor*. A gyermekkor. Ford. Frank Aladár. Zólyomvármegyei Hirl. 24. sz.
2422. *Hugo Viktor*. A pillangó. Ford. Gyulai Ágost. Magyar Szemle 9. szám.
2423. *Hugo Viktor*. Takarodó. Ford. Juhász Gyula. U. o. 10. sz.
2424. *Huszár Vilmos*. Sainte-Beuve pletykái. Az Ujság 23. sz.
2425. *Huszár Vilmos*. Balzac egy magyar barátja. Az Ujság 109. szám.
2426. *Juhász Gyula*. Taine művészete. Magy. Szemle 51. sz.
2427. *Kádár Béla*. Sévigné asszony leveleinek hatása Mikes Kelemen «Törökországi levelei»-re. Függelk. Ujs. (Zilah) 18. sz.
2428. *Kemény, Fr.* Marcel Prévost als Erzieher. P. Lloyd 166. sz.
2429. *Kozáry Gyula*. Bourget Pál. Polit. Hetiszemle 6, 7. sz.
2430. *Kozári Gyula*. Essayek, Bourget, Mæterlinck, Tolstoj. Nagyvárad, 1905. Sebő Imre. (8-r. 88 l.) 1 K 50 f. — Ism. y. Magy. Szemle 24. sz.
2431. *Kubicsek Albert*. Marie de France, a legrégibb francia költőnő. (Pozsonyi főreálisk. értes. 1904 5. 1—37. l.) Önállóan is megjelent.
2432. *Lavedan Henri*. A párbaj. Színmű 3 felv. Ford. Harsányi Kálmán. Először adták a Nemz. Színházban nov. 11.
2433. *Leconte de Lisle*. Az örök illat. Ford. Gábor Andor. Jövendő 10. sz.
2434. *Leconte de Lisle*. 1. Homéri harc. Ford. Kosztolányi Dezső. Budap. Napló 250. sz. — 2. Az utolsó emlékezet. U. o. 285. sz. — 3. Az oroszlan halála. U. o. 266. sz. — 4. A kanca. U. o. 305. sz. — 5. A kupa. U. o. 315. sz. — 6. Sarkvidék. U. o. 194. sz.
2435. *Lemaitre, Jules*. La Massière. 1905. Ism. e. a. Figyelő 394—402. lap.
2436. *Loliée, Fréd.* Histoire des littératures comparées des origines au XX-e siècle. Paris. Ism. Téri József. Irod. tört. Közlem. 250—252. l.
2437. *Manuel*. A mélységből. Ford. Siró Artúr. Bud. Napló 345. sz.
2438. *Maupassant (Guy de)*. Tél éj. Ford. György Oszkár. Pesti Napló 31. szám.
2439. *Merlant, J.* Le roman personnel de Rousseau à Fromentin. Ism. m. b. Budap. Szemle 123. köt. 462—468. 1. — i. m. Magy. Állam 293. sz. [Hét 2. sz.]
2440. *Mistral Frederic*. Mireille. II. ének. Ford. Bródy Miksa.
2441. *Mistral Frederic*. Miréio. Provencei költemény. Ford. Gábor Andor. Kisfaludy-társ. Évl. 39. köt. 219—376. l. — Részlet a VIII. énekből. Jövendő 9. sz. — V. ének. Hét 7. sz. Miréio imája. Vasár. Ujs. 9. sz.
2442. *Moréas Jean*. Stanzák. Ford. György Oszkár. Budapesti Napló 297. sz.
2443. *Musset*. Dal. Ford. Radó Antal. Pesti Napló 164. sz. — Egy halotttról. U. o. 250. sz.

2444. *Olasz József dr.* Zsidó irodalmárok. Magy. Szemle 23. sz. (Gobineau-ról.)
2445. *Pillet, Alfr.* Das Fableau von den Trois Bossus Ménes-trels etc. 1901. Ism. Balogh Miklós. Philol. Közl. 124—135. l.
2446. *Rambert Eugène.* A genfi tavon. Ford. Gábor Andor. Jövendő 7. sz. [12. sz.]
2447. *Rameau Jean.* Hasonlatosság. Ford. Gábor Andor. Jövendő
2448. *Ratisbonne L.* Tiszavirág. Ford. Bíró Offner Vilma. Buda-pesti Napló 296. sz.
2449. *Richépin, Jean.* Les blasphèmes. Ism. dr. Apáthy István. A nihilismus költője. A Fáklya 7—10. sz.
2450. *Rimbaud Arthur.* A völgy halottja. Ford. Gábor Andor. Jövendő 10. sz.
2451. *Rimbaud Arthur.* A völgyben alvó. Ford. Kún József. Hét 28. szám.
2452. *Sainte-Beuve. i. m.* Magy. Állam 238, 239. sz. — Sainte-Beuve szerelme. sz. gy. Figyelő 69—72. l.
2453. *Salus Hugo.* A bűnbánó. Ford. Károly József. Budapesti Napló 308. sz.
2454. *Salus Hugó.* Ifju leányok. Ford. Rába Imre. Jövendő 17. sz.
2455. *Sand, Georg et d'Alfred de Musset,* Correspondance de —. Publiée par Félix Décori. Bruxelles. Ism. B. M. Budap. Szemle 121. köt. 149—156. l.
2456. *Sandau Gyula.* Le Seiglière kisasszony. Vígj. 4 felv. Ford. Büchner Sándor. Ism. Binder Jenő. Philol. Közl. 802—805. l.
2457. *Sardou Viktor.* A boszorkány. Dráma 5 felvonásban. Ford. Fái J. Béla. Először adták a Nemzeti Színházban febr. 24.
2458. *Sardou Victorien.* A boszorkány. Dráma 5 felv. Ford. Fái J. Béla. (Magyar Könyvtár 412, 413. sz.) Budapest, 1905. Lampel R. (16-r. 91 l.) 60 f.
2459. *Sardou Victorien.* Andrea. Vígjáték négy felvonásban. Fordította Fái J. Béla. (Magyar könyvtár 434, 435. füz.) Budapest, 1905. Lampel R. (16-r. 107 l.) 60 f.
2460. *Sully Prudhomme.* Gyöngédség. Ford. Béri Gyula. Pesti Napló 240. szám.
2461. *Sully Prudhomme.* Bűnös áhítat. Ford. Frank Aladár. Veszprémi Hírl. 14. sz.
2462. *Sully Prudhomme.* 1. Féltékenység. Ford. György Oszkár. Magy. Szemle 6. sz. — 2. Gyászban. U. o. 12. sz. — 3. A fecskéhez. U. o. 14. sz. — 4. Hasonlóság. U. o. 17. sz. — 5. Szemek. U. o. 24. sz. — 6. A haza. Pesti Napló 18. sz. — Az óceán. U. o. 189. sz. — Homo sum. U. o. 256. sz.
2463. *Sully Prudhomme.* A miséskönyv. Ford. Szabados Ede. Szamos 4. szám.
2464. *Sully Prudhomme.* Itt alatt. Ford. Szabó Sándor. Pesti Napló 175. sz.
2465. *Sully Prudhomme.* 1. Véletlenek. 2. Kétely. Ford. B. Szász Piroska. Jövendő 22. sz. — 3. Az élet távolról. U. o. 23. sz. és Pesti Napló 190. sz. — 4. Indokolatlan örömök. Pesti Napló 68. sz.
2466. *Szabó Károly.* Bossuet emlékezete. Philol. Közl. 733—735. l. és Magy. Állam 233. sz.

o Jien... 6. 237. n.

2467. *Szabó Károly*. Sand George társadalmi eszméi. Budapest. Szemle 123. köt. 127—139. l.
2468. *Szini Gyula*. Maurice Rollinat. Polit. Hetiszemle 13. sz.
2469. *Szini Gyula*. Élők, halottak. (Henri Becque.) Figyelő 548—552. lap.
2470. *Szomory Dezső*. Egy nagy író emléke. Hét 40. szám. (Henry Becque.) [Szemle 113—125. l.]
2471. *Szügyi Dániel*. A francia zsoldárok ritmusa. Protest.
2472. *Taine, H.* Sa vie et sa correspondance. Tome. III. Ism. Berkovics Miklós. Budapest. Szemle 123. köt. 294—299. l.
2473. *Thévenet Gustave*. Hajhó, galambom! Ford. Heltai Jenő. Pesti Napló 172. sz. és Csikszereda 19. sz.
2474. *Thierry A.* Histoire légendaire d'Attila. Bevez. Dr. Bodnár Gy. Ism. Dr. Pekár Károly. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 100. l.
2475. *Toulmin*. A vak leány panasza. Ford. Csongor Alán. Magy. Szemle 35. sz.
2476. *Truffier*. Szent Mikulás. Ford. Beöthy Zsiga. Új Idők 8. sz.
2477. *Várady Antal*. Coppée jubilál. Az Újság 44. sz.
2478. *Vaucaire Maurice*. Kódós tájkép. Ford. Gábor Andor. Jövendő 12. sz.
2479. *Verhaëren Émile*. 1. Égő boglyák. Ford. Gábor Andor. Hét 6. sz. — 2. A szél. U. o. 47. sz.
2480. *Verlaine Paul*. Álom. Ford. Ady Endre. Bud. Napló 340. sz.
2481. *Verlaine Paul*. Szerenád. Ford. Gábor Andor. Jövendő 23. sz.
2482. *Verlaine Paul*. Pásztoróra. Ford. Goór Pál. Jövendő 27. sz. és Hét 17. sz.
2483. *Verlaine Paul*. 1. Il bacio. Ford. György Oszkár. Pesti Napló 156. sz. — 2. A hold... U. o. 144. sz. — 3. A billentyű ragyog. U. o. 124. sz. — 4. Derült nap lesz. U. o. 238. sz. és Budapest. Napló 248. sz. — 5. Könny hull. Magy. Szemle 21. sz.
2484. *Verlaine Paul*. A porban heverő Amor. Ford. Kosztolányi Dezső. Budapest. Napló 233. sz.
2485. *Verlaine*. Vége. Ford. Radnóthy Dénes. Bud. Napló 218. sz.
2486. *Verlaine*. Bódító álom. Ford. Telekes Béla. Hét 3. sz.
2487. *Verne O. K.* A tudományos regény. Figyelő 273. l.
2488. *Paganel Jules Verne*. Hét 13. sz.
2489. *Tábori Róbert*. Jules Verne. Új Idők 14. sz.
2490. Verne Gyula. 1828—1905. (Képpel.) Vasár. Ujs. 14. sz. — Budapest. Hirl. 84. sz. — T. Corvina 9. sz.
2491. *Vogüe, Vicomte E. M. de*. Sous l'horizon. Ism. Téri József. Irod. tört. Közlem. 382. l.
2492. *Voltaire's Rechtsstreit mit dem königl. Schutzjuden Hirschel*. Herausg. v. Dr. W. Mangold. Berlin. Ism. Bl. H. Pester Lloyd 67. sz.

Nyelvészet.

2493. *Bertha Sándor*. A francia helyesírásról. Budapest. Szemle 124. köt. 475—481. l.
2494. *Gérecz Károly*. Pótlék minden francia nyelvtanhoz. Aradi főreálisk. értes. 1904 5. 3—36. l. (Önállóan is megjelent. 8-r.) 1 K — Ism. kl. Magy. Tanügy. III. évf. 7. sz.

2. Tankönyvek.

2495. Anthologie des poètes français du XIX-e siècle. I. partie. Magyarázta Binder Jeuó. (Francia könyvtár 26, 27.) Budapest, 1905. Lampel R. (8-r. VIII, 143 l.) 1 K. — Ism. Dr. Positivus. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 202—205. l.

2495a. *Delagoutte-Berton, L. E. F.* Lectures choisies. A l'usage des Académies de commerce et des écoles supérieures de commerce. Budapest, 1905. Pallas. (8-r. 64 l.)

2496. Francia szállóigék. Magyarázattal s a forrás szövegével ellátta Klimó Mihály. (Segédkönyvek a francia nyelv és irodalom tanításához. 13. füzet.) Budapest, 1905. Stampfel. (8-r. 67 l.) 60 f.

2497. *Gábor, Ign.* Anthologie des Poètes français. Ism. dr. Positivus. Tanáregyl. Közl. 38. évf. 96—100. l.

2498. *Kováts S. János dr.* Francia nyelvtan és olvasókönyv. I. rész. A felső kereskedelmi iskolák alsó osztálya számára. Harmadik, javított kiadás. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. 140 l.) 1 K 80 f.

2499. *Kováts S. János dr.* Magyar-francia kereskedelmi szótár. Fő tekintettel az üzleti levelezésre. Második bővített kiadás. Budapest, 1905. Franklin-T. (8-r. 268 l.) 3 K 20 f.

2499a. *Mendlik A. és Bodnár Gy.* Francia nyelvkönyv haladók számára. Budapest, 1905. — Ism. Klimó Mihály. Hivat. Közl. 13. sz.

3. Olasz és spanyol.

2500. *Acsay Antal dr.* A renaissance Itáliában. 1905. Ism. Magy. Szemle 15. sz. — Lukácsy István. Kath. Szemle 822—828. l. — Alkotmány 87. sz.

2501. *d'Annunzio Gabriele.* Jorio leánya. Ford. dr. Kallós Zsigmond és Balla Ignác. Figyelő 494—525. l.

2502. *Bartrina Joaquim Maria.* Mese a gyémántról. Ford. Farkas Emil. Budap. Napló 236. sz.

2503. *Bertola Aurelio.* A virág és a tölgy. Olaszból Kreszmárik Pál. Közérdek (Szekszárd) 24. sz.

2504. *Camoens.* Oh drága szellem . . . Ford. Dessewffy Arisztid. Vasárnapi Ujság 30. sz.

2505. *Cervantes. Londesz Elek.* Don Quijote. Pesti Napló 70. sz.

2506. *V. Cervantes* emlékezete. Vasárnapi Ujság 20. sz.

2507. *Vukovári, Albert.* Don Quixote's Geburtstag. P. Lloyd 118. sz.

2508. *Chiara, Bernardo.* Il romanzo moderno. 1904. Ism. *us.* Figyelő 263—265. l. [Hirl. 311. sz.]

2509. *Dante. Dante, Beatrice.* Ford. Zoltán Vilmos. Budap.

2510. *B. M. Dante* mysticismusa. Magy. Állam 181. sz.

2511. *Engels (Angyal) János.* Alighieri Dante. Arany J. Társ. könyvei I. 46—103. l.

2512. *Fiammazzo, A.* Enciclopedia Dantesca. 1905. Ism. Kaposi József. Philol. Közl. 722. l.

2513. *Vukovári, Alb.* Dante Alighieri — Jude? P. Lloyd 194. sz.

2514. *Zoch, Ivan dr.* Danteova Divina Commedia vo výfahu. Horvatsky napísal dr. Izidor Kršjavi. Slov. Pohľady 484—504, 571—579, 695—702, 728—738. l.

2515. *Gr. Költők boldogtalansága.* Cervantes, Csokonai, Schiller. Magy. Szemle 22. sz.
2516. *Huszár Vilmos.* Portugálok. (Egyet. irod. tört. II. köt.) Ism. Becker F. Ág. Philol. Közl. 398—405. — Heinrich G. megjegyzése. U. o. 528. l. [Lloyd 106. sz.]
2517. *Huszár, Emerich v.* Ein Dichter des Quattrocento. Pester
2518. *Karpeles, Gustav.* Antonio Jose da Silva. P. Lloyd 154. reg. sz.
2519. *Negri Ada.* 1. Sír a hullám... 2. Erdők sűrűjében. Ford. Zoltán Vilmos. Jövendő 2. sz.
2520. *Núñez, D. Gaspar.* 1. Spanyolországhoz. 2. Feszületemhez. Ford. Kőrösi Albin. Kath. Szemle 910—912. l.
2521. *Ogni sera...* (Olasz népdal.) Ford. Zoltán Vilmos. Pesti Napló 308. sz.
2522. *Cs. Papp József.* Az olasz Hatvani. (Cecco d'Ascoli.) Erd. Múz. 19—30. l. [Fáklya 14. sz.]
2523. *Cs. Papp József dr.* Giuseppe Castelli Bolyai Jánosról.
2524. *Fascoli, Giovanni.* Pædagogium. — Latin költeménye. Magyarra fordította Jánosi Gusztáv. A képeket rajzolta Nagy Sándor. Budapest, 1905. Pátria. (2-r. 5 levél.) — Ism. Dr. Vetési József. Magy. Szemle 47, 48. sz. — Werner Adolf dr. Kath. Szemle 1025—27. l.
2525. *Passerini G. L. gróf.* Pillangók. Ford. Cs. Papp József. Budap. Napló 256. sz.
2526. *Petrarca. Petrarca.* A harmincznyolczadik szonett. Ford. Isaák Mártha. Az Ujság 203. sz.
2527. *Hegedüs István.* Petrarca «Szózatja» és egyik latin költői levele. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIX. köt. 6. sz.) Budapest, 1905. Akadémia. (8-r. 21 l.) 50 f.
2528. *Hegedüs István.* Arezzói emlékek. (Jelentés a Petrarca-ünnepéről.) Kisfaludy-társ. Évlapjai 39. köt. 109—120. l.
2529. *Mills, Edm. J.* Petrarchesca: The secret of Petrarch. 1904. Ism. Hegedüs István. Philol. Közl. 149—156. l.
2530. *Radó Antal.* Petrarca emlékezete. Kisfaludy-társ. Évlapjai 39. köt. 95—108. l. [1453. sz. a. is.]
2531. *Vetési. Arqua Petrarca.* Budap. Hirl. 359. sz. — Lásd
2532. A portugál nő szonettjei. (Barrett Elissabeth.) Írások könyve 1905. jan.
2533. *Pulei, Luigi.* Spinello halála. (A Morgante Maggioreból, XVIII. é. 76—86. v.) Ford. Jánosi Gusztáv. Veszprémi Hirl. 17. sz.
2534. *Silvio Pellico* az emberi kötelességekről. Ford. Alleram Gyula. Ism. Fieber Henrik. Kath. Szemle 221. l.
2535. *Sirola Ferencz.* Az olasz irodalom hatása a magyar irodalomra. Fiumei áll. főgimn. 1904 5. értes. 3—40. l. U. a. olaszul. U. o. 41—79. lap.
2536. *Stecchetti Lorenzo.* Egy költőhöz. Ford. Abádi Imre. Jövendő 44. szám.
2537. *Szilvek Lajos dr.* Carducci. Magy. Állam 37. sz.
2538. *Szóke Oktár.* Annie Vivantinál. Budap. Napló 324. sz.
2539. *Sztrachon Petronella.* Leone Battista Alberti. Vázlat a XV. századi olasz irodalom és művészet közti különbségekről. Budapest, Athenæum 1905. (8-r. 44 l.)
2540. *Tóth András.* Sevilla csillaga és Andalusia Cidje. (Lope

de Vega: La Estrella de Sevilla és Pierre Lebrun: Le Cid d'Andalousie.) Budapest, 1905. Wodianer ny. (8-r. 47 l.)

2541. *Vetési*. Fogazzaro Santo-ja. Budap. Hirl. 331. sz.

2542. *Vetési József dr.* Gabriele d'Annunzio. Magy. Szemle 14—18. szám.

2543. *Vivanti A.* Fehér ibolya. Ford. Abádi Imre. Jövendő 44. sz.

2544. *Vivanti Annie*. 1. Levél. Ford. Radó Antal. Pesti Napló

6. sz. — 2. Ki tudja... U. o. 104. sz.

2545. *Vivanti Annie*. Ego. Ford. Zoltán Vilmos. Bud. Napló 343. sz.

2546. *Zentrini*. Két régi sor. Ford. Károly József. Jövendő 20. sz.

4. *Tankönyvek.*

2547. Limba spaniolă fără instructor. Manual neîncunjurat de lipsă pentru călătorii la Argentina. (Nagyszeben, Meltzer K. ny. 1905.) (8-r. 83 l.)

2548. Tanító nélkül spanyolul. Spanyol önkéntes. Nélkülözhetetlen segédkönyv mindazoknak, a kik Argentínába utaznak. Budapest, 1905. Hornyánszky ny. (8-r. 88 l.)

5. *Oláh.*

2549. Anuarul VIII. al societății pentru fond de teatru Român pe anul 1903—1904. Brasov. 1905. (8-r. 206 l.) 2 K. (Tartalma: Vulcan Josif: Discursul de deschidere. — Vulcan Josif: Dr. Josif Hodoș, panegiric pronunțat la adunarea generală din Brad. — Hodoș E.: Câteva amintiri dela școalele din Brad. Opriva, Dr. Pavel: Gimnaziul din Brad și teatrul român. — Blaga, Dr. Josif: Despre gust. — Blaga, Dr. Josif: Mișcarea teatrală la noi în 1904. — U. a. Raport asupra iubileului «Familiei». — U. a. Atanasii Cimponeriu, biografie.)

2550. *Bazin, Lucien*. A Mihail Eminescou, poète national roumain. Paris, 1905. Ism. Drapelul. 119. sz.

2551. *Bunea, Dr. Augustin*. Amintirea lui T. Cipariu. Discurs rostit în catedrala din Blaj la 25 Iunie 1905, anul 100 dela nașterea lui Cipariu. Blaj. tip. seminar. 1905. (8-r. 23 l.) 50 bani.

2552. *Cosbuc. Cosbuc György*. Költemények. Román eredetiből fordította Révai Károly. Előszóval ellátta Alexics György dr. Budapest, 1905. Luceafarul ny. (8-r. 83 l.) 1 K 50 f. — Ism. dr. Kacziány Géza. Hazánk 295. sz.

2553. *Cosbuc György*. 1. A tavasz hirnökei. Románból Révai Károly. Marosujvár és vid. 14. sz. — 2. Alkonyat. U. o. 40. sz.

2554. *Cosbuc György*. 1. Dalok. Ford. Dr. Szánthó Vitus. Székelyföld 65. sz. — 2. Egy haldokló ifjú gyónása. U. o. 102. sz.

2555. *Szabó Emil*. Cosbuc György. Balázsfalva, 1904. Ism. dr. Herrmann Antal. Brassói Lapok 71, 72. sz.

2556. *Fischer, Emil*. Rumänische Termini. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 1. sz.

2557. *Goga Oktarián*. Reggel. Románból Révai Károly. Marosujvár és vid. 53. sz.

2558. *Isac Emil*. A halál. (Senilia.) Ford. T. E. Jövendő 18. sz.

2559. *Mangra I.* Două manuscripte din secolul XVII. și XVIII.

Biserica şi Scola 31—33. sz. — Papp Petru E. «Molitivă» către Dumnezeu. U. o. 36. sz. [Drapelul 139. sz.

256.). *Marian, S. Fl.* Fata pădurii. (Din Mitologia română.)

2561. *Raţiū, Dr. Ioan.* Timoteiū Cipariū. Viaţa şi activitatea lui. Studiū istoric-literar. Blaj, tipogr. seminar. archidiez. 1905. (8-r. 109 l.) 1 K. Megjelent a balázsfalvi gör. kel. gim. 1904 5. értésítőjében.

2562. *Raţiū, Dr. Ioan.* Vosile Cârlova. 1809—1831. Studiū istoric-literar. Blaj, 1905. tip. semin. (8-r. 73 l.) 1 K.

2563. *Vacaresco Heléne.* Oláh dal. Ford. Gábor Andor. Jövendő 8. sz.

Nyelvészet.

2564. *Alexi, Theochar.* Dictionar român-german. Rumänisch-deutsches Wörterbuch. 2. verbesserte und vermehrte Auflage. Kronstadt, 1905. H. Zeidner. (8-r. XVIII, 498 l.) 4 K 50 f.

2565. *Barcianu, Sab. Pop.* Wörterbuch der deutschen und rumänischen Sprache. II. Teil: Deutsch-romänisch. Dicţionar german-român şi român-german. Partea II-a: Germană-română. Nagyszeben, W. Krafft. 1905. (8-r. XXIII, 1019 l.)

2566. *Goldiş, Josif I.* Latinitatea limbei române. Traducere liberă de Alexandru Munteanu al lui Vasilie. Biserica şi scola. 37—51. sz.

2567. *Puşcariu, Dr. Sextil.* Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Heidelberg, 1905. Ism. Dr. Branisce V. Drapelul. 134. sz.

2568. *Putnoky Miklós.* Magyar kölcsönhatások az oláh nyelvben és költészetben. Arany János társ. könyvei II. köt. 265—283. l.

2569. *Siegescu József.* Dictionarium Valachico-Latinum-Hungaricum. Philol. Közl. 77—80. l.

Tankönyv.

2570. *Popea, Ioan.* Carte de cetire pentru clasa I. şi II., gimnazială şi reală, seminare pedagogice, şi şcoale superioare de fete. Revidată de Dr. Constantin Lăcea. Editia V. Brassó. H. Zeidner 1905. (8-r. 255 l. 2 lev.)

XI. Szláv nyelvek és irodalmak.

2571. *Beöthy Zsolt.* Beszéd Jovánovics János ravatalánál. Kisfaludy-társ. Évl. 39. köt. 189. l.

2572. *Budisavljević, M.* Janko Veselinović. Letopis Matice Srpske. 232. füz. 133—136. l.

2573. *Cajak, Jan.* Pregled savremene slovačke literature. U. o. 234. füz. 71—108. l.

2574. *Czambel-Danielović, Samo.* Z reči slovensko-lupčianske. Slov. Pohľady 124. l.

2575. *Deželić, Dr. Velimir.* Maksimilijan Vrhovac. (1752—1827.) U Zagrebu, 1904. (8-r. 217 l.) Ism. Hajnal Márton. Phil. Közl. 878—881. l.

2576. *Ducsits Jovan.* Dráma. Ford. Dórits István. Orsz.-Világ 7. sz.

2577. *Emin, Viktor Car.* Usahlo vreló. U Zagrebu. 1904. — Ism. Budisavljević M. Letopis Matice Srpske. 231. füz. 103. l.

2578. *Gavrilović, Andra*. Književne slike: Dobrovski, Kopitar, Šafařík, Jungman, Kolar, Štur, Slatković, Kalinčak. Beograd, 1904. Ism. Stanojević St. U. o. 233. füz. 92—98. l.

2579. *Gorkij, Maxim*. 1. Pihenni végre hol fogok? Hét 8. sz. és Jövendő 20. sz. — 2. Holdsugár. — 3. Sorsharag. Ford. M. Kornis Aranka. Jövendő 20. sz.

2580. *Csudáky Bertalan*. Gorkij. (Képpel.) Vasárnapi Ujs. 6. sz.

2581. *Marco*. Maxim Gorkij. (Képpel.) Hét 6. sz.

2582. *Sz. A. Gorkij*. Polit. Hetiszemle 35. sz. és Jövendő 147—149. l.

2583. *Tallózó*. Gorkij új könyve. (Börtönben.) Uj Idők 40. sz.

2584. Gorkij sorsa. Interviewok. Jövendő 7. sz.

2585. *Grčits János*. Magyar és szerb nyelv szótára. II. rész. Ujvidék 1904. — Ism. Dr. Gyiszalovics Veszelin. Letopis Matice Srpske. Knj. 229, 95—102. l.

2586. *Grtschitsch, Johann*. Deutsch-serbisches und serbisch-deutsches Wörterbuch. I. Bd. Deutsch-Serbisch. Neusatz, Popović. 1905. (8-r. 592 l.)

2587. *Gjalski, Ksaver Sandor*. Pripovijetke. Sv. I. Mostar. 1905. Ism. Budisavljević M. Letopis Matice Srpske. 232. füz. 119. l.

2588. Heyduka, Oslava Adolfa. Slov. Pohľady 326—328. l.

2589. *Iljić, Dragutin I.* Pripovetke. Mostar. 1905. Ism. Ned. Letopis Matice Srpske. 230. füz. 101. l.

2590. *Jaksits Mileta*. 1. Némák. — 2. Oly vidám. Ford. Dórits István. Magy. Szemle 2. sz. és Jövendő 12. sz.

2591. *Jaksity Mileta*. 1. Az utolsó fecskéhez. — 2. Egyedül. — 3. Ködben. Ford. Szász István. Vasárnapi Ujság 53. sz.

2592. *Janjatorić Stero*. Iz moga sela. Novi Sad, 1905. Ism. Ned. Letopis Matice Srpske. 230. füz. 103. l.

2593. *Jeretov Katalanić Rikard*. S moje lire. U Zagrebu. 1904. — Ism. Budisavljević M. U. o. 231. füz. 101. l.

2594. *Kočić, Petar*. S Planine i Izpod Planine. Beograd, 1905. Ism. Ned. U. o. 230. füz. 102. l.

2595. *Kolcov, A. V.* Z básní — 1. Dve odbierky. — 2. Modlitba. Preložil Horal. Slov. Pohľady 562. l.

2596. *Komarčić, L.* Prosioci. Roman. Beograd. Ism. Š. M. Letopis Matice Srpske. 233. füz. 100. l.

2597. *Korovke Nikolaj Ivanović*. Iz najnovije ruske Književnosti. I. Vsevolod Michaljović Garsin. U. o. 232. füz. 1—34. l. — 2. A. P. Csehov. U. o. 253. füz. 1—49. l.

2598. *Kosztits Lázár*. Álmok. Ford. Pataj Sándor. Budap. Napló 275. szám. [304. lap.]

2599. *Kracala, J.* Odkaz českým kritikom. Slov. Pohľady 302—

2600. *Lermontov*. 1. A három pálmafa. Ford. Szabó Károly. Budap. Szemle 122. köt. 434. l. — 2. Megnyugvás. Magy. Állam 243. sz. — 3. Ima. U. o. 277. sz.

2601. *Marko Car*. Moje Simpatije. Dubrovnik. 1904. Ism. Budisavljević M. Letopis Matice Srpske. Knj. 229, 90—93. l.

2602. *Miladinoviće Milene*. Božićne Priče. Novi Sad. 1904. Ism. S—é M. U. o. Knj. 229, 103. l.

2603. *Miladinović Milene*. Memento. Beograd. 1905. Ism. S—é M. U. o. 231. füz. 111. l.

2604. *Milaković, Josip*. Dr. Jovan Jovanović Zmaj. 1904. —
Ism. Dr. Sević Milan. U. o. 231. füz. 111—116. l.
2605. *Mitrovits Milorád J.* Ismeretlen sír. Ford. Dórits István.
Orsz.-Világ 31. sz.
2606. *Ostojić, Tich*. Srpska Književnost od Velike Seobe do
Dositeja Obradovića. (1690—1783.) Karlovic, 1905. (8-r. 4 lev. + 128
l.) Ism. P. J. Letopis Matice Srpske. Knj. 229, 105—108. l.
2607. *Petrović, Bosko*. Za rogvenim ognjistem. Rom. Karlovic,
1905. Ism. Budisavljević M. U. o. 232. füz. 117—119. l.
2608. *Popovity Miló*. Éjjel. Ford. Dórits István. Jövendő 13. sz.
2609. *Pribičević, Milan*. U mraku i magli. Mostar. 1904. Ism.
Budilović M. Letopis Matice Srpske. Knj. 229, 93—95. l.
2610. *Puskin*. Ha megcsal az élet. Ford. Szabó Endre. Pesti
Napló 3. és 47. sz.
2611. *Puskin*. Egy virág. Ford. Szabó Károly. Budap. Szemle
124. köt. 137. l.
2612. *Puskin, A. S.* Kavkazki Sužanj. (1821.) Preveo Jovan Du-
dić. Letopis Matice Srpske. 231. füz. 68—95. l.
2613. Rečnik stranich reči, koje se javljaju u nas te ich valja
razumeti a povnešto se i kloniti. Novi Sad. 1904. Ism. Dr. Gyiszalo-
vić Veszelin. U. o. 230. füz. 95—101. l.
2614. *Rizner, Lud. V.* Preklad slovenskej literatúry z r. 1903.
Slov. Pohľady 54—57, 112—124, 197, 250—254, 314—336. l.
2615. *Rizner, Lud. V.* Prvý soznam rukopisov slovenských alebo
inorečových Slováknii napísaných. Slov. Pohľady 508—515, 579—581,
708—710, 756—759. l.
2616. *Šantić, Jakob*. Pjesme. Mostar. 1904. Ism. S—é M. Le-
topis Matice Srpske. Knj. 229, 103. l.
2617. *P. Sapcsanin Milorád*. Mi vagy te? Ford. Dórits István.
Jövendő 15. sz.
2618. *Sasinek, Fr. V.* Slovenskí panovníci. Slov. Pohľady 304—
307, 348—352. l.
2619. *Šenoa, Milan*. Exodus. U Zagrebu, 1904. Ism. Budisav-
ljević M. Letopis Matice Srpske. 231. füz. 102. l.
2620. *Skerlić, Jovan*. Milica Stojadinović Srpinga. U. o. 234.
füz. 1—18. l.
2621. *Šk(ulteti)*. Kedy prebudilo sa v Kollárovi národné pove-
domie? Slov. Pohľady 57—61. l.
2622. *Šk(ulteti) J.* Povodný text piesne «Spievajte si, spievaj.»
U. o. 388—390. l.
2623. *Socháň, Pavel*. Svadba vo Vrbici (v Liptove). U. o. 316—326. l.
2624. *Stanojević, St.* Knjigi i drugo u starim srpskim zapisima.
Letopis Matice Srpske. 233. füz. 68—91., 234. füz. 41—70. l.
2625. *Štefánek, Anton*. Pamätnica. Skalici 1904. Ism. S. J. Slov.
Pohl. 130—135. lap.
2626. *Stefanović Svetislav*. Pesme originalne i prevedene. II.
Mostar. 1904. Ism. Budisavljević M. Letopis Matice Srpske 231. füz.
96—100. lap.
2627. Südslavisches Novellenbuch. Übers. v. Lj. v. Kulpin, Dr.
J. Veličković u. Fr. Vever. Prag, 1905. Ism. S—é M. U. o. 232. füz. 120. l.
2628. *Thallóczy, Ludwig* v. und *Jagić, V.* Slavische Fragmente

aus der Bibliothek S. Giacomo della Marca in Montepredone. Archiv f. Slav. Philol. 27. köt. 79—90. l.

2629. Tolstoj. *Tolstoj Alexej*. 1. Dal a tengerről. Ford. Károly József. Budap. Napló 253. sz. — 2. Agyadban ... U. o. 329. sz.

2630. *Tolsztoj Elek*. Kora tavasz évadján. Ford. Szabó Károly. Jövendő 12. sz.

2631. *Tolstoj Alexei gr.* A kurgán. Ford. Telekes Béla. Hét 22. sz.

2632. *Kozári Gyula*. Tolstoj tanai. Polit. Hetiszemle 4. sz.

2633. *Meresskovszkij*. Tolstoi et Dostoiewskij. Traduit par le Comte de Pozor et S. Perskij. Páris. Ism. dr. Berkovics Miklós. Magy. Állam 186. sz. — Lásd 2430. sz. a. is.

2634. *Tomić, J. E.* Veronika Desinička. Histor. tragedija. U Zagrebu, 1904. — Ism. Budisavljević M. Letopis Matice Srpske. 231. füz. 162. lap.

2635. *Trnski, Ivan*. Iz slovenske rodbine. U Zagrebu, 1904. — Ism. Budisavljević M. U. o. 231. füz. 101. l.

2636. *Vajanski, Svetozar Hurban*. Zpod jarnja. 1905. Ism. Slov. Pohľady 634. l.

2637. *Vrchlicky*. Carotte jóslata. Ford. Kállay Miklós. Hevesm. Hirl. 49. szám.

2638. *Zámbokrétthy, Lud.* Svadobné običaje v okolí Púchova, Slov. Pohľady 380—385. l.

2639. *Zmáj Jovánovics János*. «Hervadt rózsák»-ból I—III. Ford. Szász István. Vasárnapi Ujság 13. sz.

XII. Vegyes.

2640. A pehelyruha. (Hagoromo.) Japán Nó-játék. Ford. Balogh Benedek. Budap. Szemle 123. köt. 261—273. l.

2641. *Csányi Károly*. Egy és más a japán iparművészetről. Művészi ipar 1. sz.

(Budapest.)

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1905-ben jelent meg.)

Abbott, T. K., Catalogue of fifteenth-century books in library of Trinity College, Dublin, and in Marsh's library, Dublin, London, Longmans, Green and Co. (VII, 225 l.) 4 sh. 6 p.

The *Abu Habba* Cylinder of Nabuna'id (V. Raulinson Pl. 64) with an introduction and a glossary in English and Germany by J. Dyneley Prince. Leiden 1905. Brill. (X, 405 l.)

d'Alfonzo, N. R., Lo spiritismo secondo Shakespeare. Rom. Loescher et Co. (47 l.) 80 c.

Andersen, D., A Páli glossary including the words of the Páli reader

and of the Dhammapada. (First half.) Kopenhaga, Gyldendal. (116 l.) 4:50 Kr.

Ankenbrand, H., Die Figur des Geistes im Drama der englischen Renaissance. (XI, 92 l.) Leipzig, A. Deichert Nachf. 1906. 2:60 M.

Arnold, E. V., Vedic metre in its historical developpement. Cambridge University Presse. (384 l.) 12 Sh.

Baeske, W., Oldcastle-Falstaff in der englischen Literatur bis zu Shakespeare. (VI, 119 l.) Berlin, Mayer et Müller. 3:60 M.

Balzo, C. del, L'Italia nella letteratura francese dalla caduta dell'impero romano alla morte di Enrico IV. Torino-Roma, Roux e Viarengo. (416 l.) 5 L.

Bäumer, G., Goethes Satyros. Eine Studie zur Entstehungsgeschichte. Leipzig, B. G. Teubner. (IV, 126 l.) 3:20 M.

Beiträge, Wiener, zur englischen Philologie. Hrsg. v. J. Schipper. Wien, W. Braumüller. 20. kötet. Eichler, A.: John Hookham Frere, sein Leben und seine Werke, sein Einfluss auf Lord Byron. (VIII, 194 l.) 6 M. — 21. kötet. Rösler, M.: Die Fassungen der Alexius Legende mit besond. Berücksicht. der mittenglischen Versionen. (X, 197 l.) 6 M. — 22. kötet. Benndorf, C.: Die englische Pädagogik im 16. Jahrh., wie sie dargestellt im Wirken und in den Werken d. Elyot, Ascham u. Mullaster. (XI, 84 l.) 3 M.

Beaulieu, H., Les théâtres du boulevard du Crime (cabinets galants, carabets, théâtres, cirques, bateleurs). De Nicolet à Déjazet (1752—1862). Paris, Daragan. (180 l.) 8 Fr.

Behrens, C., Friedrich Hebbel hans Lio og Digtuing. Kopenhaga, Salmousen. (360 l.) 5 Kr.

Belli, A., Einwirkungen der italienischen Literatur u. Influssi vicendevol idalla civiltà italiana e tedesca. Venezia, Monanni. (89 l.) 1:50 L.

Beowulf, Altenglisches Heldengedicht. Übers. und m. Einleitg. und Erläutergeri versehen v. Paul Vogt. Mit 1 Karte der Nord- und Ostseeküsten. Buchh. des Waisenhauses. (104 l.) 1:50 M.

Berger, K., Schiller, der Lebendige: Festrede zur 100. Wiederkehr v. Schillers Todestag. Frankenthal, L. Göhring et Co. (8-r. 20 l.) 60 pf.

Bergsten, V., En Konstnärsmonografi öfver Per Hörberg. Med afbildningar af en del af konstnärens målningar, handteikningar och gravyrer. Stockholm, Nordin et Josephson i distr. (8, 126 l.) 6 Kr.

Beyer-Boppard, Prof. Dr. C., Einführung in die Geschichte der deutschen Literatur unter besond. Berücksicht. der neuesten Zeit. (N. 8-r. VII, 459 l.) Langensalza, L. Beyer et Söhne. 7:50 M.

Bielschowsky, A., Friederike und Lili. Fünf Goethe-Aufsätze. Mit e. Nachruf u. dem Bildnis des Verf. München, Beck. 1906. (IX, 210 l.) 4 M.

Bizetelly, E. A., Emil Zola. Sein Leben u. seine Werke. Aus dem engl. v. Hedda Möller-Bruck. Berlin, C. Fleischel et Co. (378 l. képekkel.) 6 M.

Blaser, O., Conrad Ferdinand Meyers Renaissancenovellen. Bern, A. Francke. (IX, 151 l.) 2:80 M.

Bohnenberger, K., Die alemannisch-fränkische Sprachgrenze vom Donau bis zum Lech. Heidelberg, C. Winter. (78 l. egy térképpel.) 4 M.

Bókmentasaga Islendiuga að forru og fram undir suðabót samræfur Finnur Jónsson. II. Kaupmannahöfn. Möller. (IV, 241—477 l.) 6 Kr.

Bolin, W., Pierre Bayle. Sein Leben u. seine Schriften. Stuttgart, F. Frommann. (111 l.) 2 M.

Borel, J., Völlständiges Lehrbuch der Esperanto-Sprache. Nach Prof. Cart: «L'Esperanto en dix leçons» bearb. u. erweitert. 2., verb. Aufl. Berlin, Esperanto-Verlag Möller et Borel. 1:20 M.

Briefwechsel des jungen Börne und der Henriette Herz. Hrsg. f. Ludw. Geiger. Oldenburg, Schulze. (201 l.) 3 M.

Börne's Berliner Briefe 1828. Nach den Originalen mit Einleitung

und Anmerkungen herausgeg. v. Ludw. Geiger. (XLV, 141 l.) Berlin, J. Fontane et Co. 2 M.

Bossert, A., Essais sur la littérature allemande (le Roman de la guerre de trente ans; Kant, Goethe, Jean-Paul, Ernest Curtius, David-Frédéric Strauss, Nietzsche). Paris, Hachette et Cie. (16 r. 309 l.) 3·50 Fr.

Brandes, G., Anatole France. Deutsch v. Ida Anders. Berlin, Bard, Marquardt et Co. (75 l. Képekkel.) 1·25 M.

Brody, H. und *K. Albrecht*, Die neuhebräische Dichterschule der spanisch-arabischen Epoche. Leipzig, I. C. Hinrich. (XII, 219 l.) 5·80 M.

Brunetière, F., Histoire de la littérature française classique 1515—1830. 2. me partie: La Pléiade. Paris, Delagrave. (233—485. l.)

Cartier, J., Un intermédiaire entre la France et l'Allemagne. Gérard de Nerval. Étude de littérature comparée. Genève, Société générale d'imprimerie. (130 l.) 2·50 Fr.

Catalogue des livres imprimés ou publiés à Caen avant le milieu du XVI-e siècle, suivi de recherches sur les imprimeurs et les libraires de la même ville; par L. Delisle. Caen, Delesques. (XIV, 355, CXXXI, 1791.)

Cesano, A., Hans Sachs ed i suoi rapporti con la letteratura italiana. Rom, Officina poligrafica italiana (Loescher et Co.). (103 l.) 4 L.

Chiavacci, V., Ludwig Ganghofer. Ein Bild seines Lebens und Schaffens. Stuttgart, A. Bonz et Co. (152 l. 11 tábla.) 2 M.

Ciardi-Dupré, G., Alcuni episodi scelti dal poema di Nibelunghi e pubblicati con una grammatica ed un vocabolario. Firenze, Libreria editrice Fiorentina. (145 l.) 2·50 L.

Comedia famosa del Eslavo del demonio compuesta por el doctor Mira de Mesquia. (Barcelona 1612). Ed. by M. A. Buchanau. Baltimore. Furst Co. (144 l.) 1 D.

Conrad, H., Schwierigkeiten der Shakspeare-Übersetzungen. Erläuterung zweifelhafter Stellen. Halle, M. Niemeyer. 1906. (Legn. 8-r. XVI, 155 l.) 4 M.

Curme, G. O., A grammar of the German language. New-York, The Macmillan Co. (XIX, 662 l.) 3·50 D.

Dahlke, P.: Das Buch vom Genie. Leipzig, M. Altmann. (167 l.) 2 M.

Dalman, G., Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch. Nach den Idiomen des paläst. Talmud, des Onkelostargum u. Prophetentargum u. der jerusalem. Targume. 2. Aufl. verm. u. vielfach umgearbeitet. Leipzig, J. C. Hinrich. (XVI, 419 l.) 12 M.

Dard, E., Un acteur caché du drama révolutionnaire. Le général Choderlos de Laclos, auteur des «Liaisons dangereuses» d'après des documents inédits. Paris, Perrin et Cie. (Kis 8-r. IX, 517 l.) 3·50 Fr.

Dargan, E. C., History of preaching. From Apostolic fathers to great reformers, A. D. 70—1572. London, Hodder. (594 l.) 7 sh. 6 p.

Datrymple, C. M., Kiplings Prosa. Marburg, N. G. Elvert's Verl. (103 l.) 2·50 M.

Dito, O., Massoneria, carboneria ed altre società segrete nella storia del risorgimento italiano. Torino-Roma, Roux e Viarengo. (X, 441 l.) 5 L.

Dreyer, H., Personalismus und Realismus. Berlin, Reuther et Reichard. (VIII, 119) 1. 2 M.

Ebbinghaus, H., Grundzüge der Psychologie. 1. Bd. 2. vielfach veränd. u. umgearb. Aufl. Leipzig, Veit et Co. (XVI, 732 l.) 14·60 M.

Ebeling, G., Probleme der romanischen Syntax. 1. Tl. Halle, M. Niemeyer. (VII, 178 l.) 4·40 M.

Edmunds, A. J., Buddhist an Christian gospels. Third edition. Ed. with parallels and notes from the Chinese Buddhist Tripitaka by M. Anesaki. Tōkyō. The Yūhōkwan Publishing House. (XIV, 230 l.)

Études sur Schiller par Ch. Schmidt, A. Fauconnet etc. Paris, Alcan. (218 l.) 4 Fr.

P A Ñ I.

Az R̥gvēda magyarázóinak sok fejtörést okoztak a panik: mint szeszélyes koboldok tréfálták meg újra és újra az indologusokat, mint megannyi Proteus siklottak ki üldözőik kezéből. Mikor most magam is beállok szerencsét próbálni, azt hiszem nem lesz fölösleges az eddigi kísérleteket röviden ismertetni s értékelni.

A solaris mythosok fénykorába megy vissza az a nézet, hogy a védikus paṇi nem más mint a trójai Paris: mind a kettő a sötétség dæmona, elrablója a fénynek, melynek képviselője a görögöknél Helena, az indeknél pedig a tehenek; s egy valaki, *Oscar Meyer*, odáig ment, hogy az Indra ostromolta várak *vīlū* és *dr̥ḍhā* «erős, szilárd» jelzőiben *Ἴλιον* (*Filiov*) és *Δαρδανία* etymonjait látta (*Kaegi*, R̥gv. 179). Ez az elmélet főleg az R̥gv. X, 108 mythikus jellegű ākhyāna-hymnusára van alapítva, melyben Saramā, Indra követe, alkudozásokat folytat a panikkal az elrablott tehenek visszaadása ügyében s a tolvajokat Indra haragjával fenyegeti; másutt (VI, 39, X, 67, 6) is úgy látszik, mintha a paṇi Vala barlangi dæmonnal volna azonosítva, kitől Indra visszaszerzi a teheneket. Az R̥gvēda többi helyeiből azonban világosan kitűnik, hogy a panik azért nem mythikus lények, hanem közönséges, húsból és vérből való emberek. A magyarázatnak ez az útja különben is ma már általánosan el van hagyva, azért részletekbe menő czáfolatra nincs is szükség.

Ludwig azt állította, hogy a paṇi 1. kereskedő volt s 2. az őslakossághoz tartozott, melylyel néha azonosítják is (R̥gv. III, 214). Az első állítást elfogadom s alább részletesen indokolom. A másik ötlet szintén tetszetős, s támogatására föl lehetne hozni, hogy az őslakó, a *dāsa* v. *dasyu*, az indo-ārya invasio idejében már magasabb fokán állott a kultúrának, mint a bevándorló baromtenyésztő ārya (*Justi*, *Gesch. d. orient. Völker*, 491) — tehát a védikus periodus előtt és alatt már kereskedő nép is lehetett. Azonkívül az R̥gvēda hymnusainak szerzői épen nem iparkodnak a dāsát és paṇit egymástól megkülömböztetni, sőt egyenesen egy színvonalra akarják őket állítani: a *dāsa* gazdag (*dhanín*: I, 33, 4) s duskál az élelmi szerek-

ben (bhójana : VII, 5, 3), de nem ajándékoz (ápr̥ṇant : V, 7, 10), nem áldoz (áyajvan : I, 33, 4—5), ellenség nyelvén szól (mr̥dhrāvāc : V, 29, 10), ügyefogyott (amantú : X, 22, 8), nem ember (āmānuṣa. X. 22, 8); a paṇi hasonlóan gazdag (rēvānt : IV, 25, 7) s bőven van elesege (bhójana : I, 83, 4; V, 34, 7), de ő sem bőkezű (arādhās : X, 60, 6), hitetlen és nem áldoz (aśraddhā, ayajñā : VII, 6, 3) és nem présel sōmát (ásunvant : IV, 25, 7), ellenség nyelvén szól (mr̥dhrāvāc : VII, 6, 3), esztelen (akratú : VII, 6, 3), csak nevezi magát embernek (pūmāñ iti bruvē paṇiḥ : V, 61, 8). Tehát a dāsa is, meg a paṇi is dúsgazdag, de fősvény, hitetlen, ellenség nyelvén beszél, oktan s nem is ember : veri is őket ezért az isten, de verje is (IV, 6, 3; V, 29, 10; VIII, 14, 14 és VI, 20, 4; VIII. 26, 10). De ez mind nem elég a paṇi és a dāsa azonosítására, mert a dāsa egészen más emberfaj, mint ezt a következő helyek világosan mutatják : I. 30, 8 Indra igába hajtotta a fekete bőrt (tvācam kṛṣṇām); IV, 16, 13 Indra leterített 50.000 feketét (pañcāśāt kṛṣṇā... sahāsrā); II, 20, 7 a dāsa nők fekete méhűek (kṛṣṇáyōniḥ); V, 29, 10 a dasyuk jelzője anās, mely szó nem lehet — mint Böhtlingk s. v. akarta — «ohne Mund oder Antlitz» (tehát an-ās), hanem — mint *Ludwig* (III, 210) ajánlotta s *Oldenberg* (RV. 154) elfogadta — «nasenlos», illetve «stumpfnäsiger» (tehát a-nās; cf. anāsikā «nasenlos» Böhtlingknél is). A dāsák tehát fekete-bőrűek és tömpeorrúak, mint a drāviḍák s főleg a kolharyák, az ú. n. hegyi törzsek (hill tribes), kiket egyértelműleg az autochthon őslakók utódainak tekintenek (*Duncker*, *Gesch. d. Arier*, 11. *Oldenberg*, RV. 151 és *Buddha*, 9. *Haberlandt*, *Völkerkunde*, 156. *Schlagintweit*, *Indien*, I, 40—44. *Macdonell*, *Vedic Mythology*, 157.). A paṇinak azonban a fekete bőr és a tömpe orr sohasem somatikus karakteristikonai: paṇi és dāsa tehát két különböző emberfaj. Ezzel az anthropologiai kritériummal szemben igazán semmit sem nyomhat a latban az, hogy a paṇi és a dāsa együtt szerepelnek (pl. V, 34, 6—7; VII, 6, 3); sőt tényleges azonosításuk sem jelenthetne semmit, mert *Ludwig* maga mutatja ki, hogy a dāsa-dasyu nevet olykor ārya törzsekre is alkalmazzák (III, 208—209) — nyilván csúfnév gyanánt a boszantás szándékával. — A paṇi tehát fehér complexionú ember volt.

A kérdéssel foglalkozók tényleg e csapáson haladnak. Így *Brunnhöfer* (Iran u. Turan, 122—116) szerint a paṇik nem más mint a Πάρφοι népe, mely a Μαζήροα=Gurgan folyó jobb partján az Oxus alsó folyásánál Hyrkaniában lakott s Indiától a Fekete tengerig jövedelmező átviteli kereskedéssel foglalkozott. E föltevés összefügg *Brunnhöfer*nek azon gondolatával, hogy az R̥gvédában iráni költők szellemi termékeit kell látnunk s hogy az R̥gvēda színhelye Irán északi része a Kaspi tenger és a Pendsáb között (l. c. X—XI.). Saramānak, Indra

követének, leple alatt szerinte brahmanizált sarmatak lappanganak, a kik a Πάρνοι: barbár népétől lopott teheneket követelnek vissza s mellékesen a népet Indra hitére akarják téríteni. Ezt a kalandos hypothesis Hillebrandt (VM. I, 83 et seqq.) elfogadta, de egészen más-képen formulázza és indokolja. Szerinte a panik nem voltak kereskedő nép, hanem egy ellenséges néptörzs, épen a Brunnhofer-féle Πάρνοι. Fő argumentuma az, hogy a panik és a dāsák az Rgvēda és az Atharvavēda egy-egy helyén együtt vannak említve. Strabonnál (XI, 515) pedig a Δάαι (Δάοι, Δάσαι) és a Πάρνοι szerepelnek együtt: ἔπειτ' Ἀρσάκης, ἀνὴρ Σκύθης, τῶν Δαῶν τινὰς ἔχων τοὺς Πάρνους καλουμένους Νομάδας, παροικοῦντας τὸν Ὀχον, ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Παρθυαίαν καὶ ἐκράτησεν αὐτῆς. Már most a Δάαι (Dahæ) a görögök-nél gyakran a Σάαι synonymja, a kik a kirgiz-turkoman steppében a Kaspi tengertől a Yaxartes túlsó partjáig laktak; a parnok népe pedig történeti időben az Ochus, a mai Tedsend, folyó mellett tanyázott. Szóval: a dāsák a Δάαι, a panik a Πάρνοι.

Ez a Brunnhofer-Hillebrandt-féle azonosítás elfogadhatatlan. Abból, hogy a panik és a dāsák együtt említetnek, nem következik, hogy az Rgvēda hymnusainak szerzői azonosoknak tüntetnék fel őket; de ha így volna is, erre — tekintve e poézis beteges hajlandóságát a symbolizálásra és identifikálásra — építeni nem lehet, már azért sem, mert a legkisebbke jel, a leghalványabb célzás sincs arra, hogy a panik egy egész nép vagy néptörzs neve volt. A mi a Strabonra hivatkozást illeti, adatainak pontosságát és hitelességét elismerve, kérдем: szabad-e az Arsakidák korabeli nép- és területviszonyokat legalább 1000 esztendővel korábbi prähistorikus időkre alkalmazni, oly időkre, mikor az indo-iráni népvándorlás javában folyt s Irán és Turán határán népek jöttek és mentek? Állítom továbbá, hogy az ói. dāsa = gör. Δάαι = av. dāha szavak formális azonosságából semmiféle ethnologiai azonosságra nem lehet következtetni. Bármilyen legyen is a dāsa-dāha szó alapjelentése, indo-iráni időkben az áryák szájában csak annyit tehetett általában, mint a görög szájában a βάρβαρος, tehát bármely idegen népre alkalmaztatott; bizonyítja ezt az a körülmény, hogy dāsa sohasem nomen proprium, hanem köznév, melynek jelentése «nem-árya, ellenség, barbár, rabszolga», s az av. dāha újp. folytatója, dāh, szintén csak köznév «rabszolga, rabnő» jelentésben (Vullers, Lex. Persico-Lat. s. v. dāh. Uhlenbeck, Etwb. s. v. dāsās). De ha a dāsa-dāha az indo-iráni periodusban netalán mégis egy bizonyos specziális idegen népet jelentett volna is, az Rgvēda hymnusainak keletkezése idejében már nem jelenthette ugyanazon népet. Az a föltevés ugyanis, hogy a dāsák és a Dahæ néptörzs azonosak, azt a másik föltevést követeli meg, hogy egyes ind törzsek sokkal messzebb tanyáztak

az Industól nyugatra; ez a föltevés pedig egészen forradalmi jellegű, mert általános a meggyőződés, hogy az Rgvédában minden a Pendsáb horizontjára utal (*Lassen*, IA. I, 643. *Duncker*, I. c. 14. *Lefmann*, *Gesch. d. alten Indiens*, 33. *Kaegi*, *Rigv.* 16. *Schroeder*, *Indiens Litteratur u. Cultur*, 28. *Oldenberg*, *Die Litteratur des alten Indien*, 7. *Winternitz*, *Gesch. d. ind. Litteratur*, 57. *Hardy*, IR. 1—2. *Hirt*, *Indogermanen*, I, 100.). A dāsák továbbá az Rgvēda korában feketebőrű, tömpeorrú indiai őslakók, míg a skytha dāhák mint az irániakkal törzsrokon ārya nép (*Justi*, *Gesch. Irans*. Grr. d. iran. Philologie, II, 441. *Hillebrandt*, VM. I, 95. *Fick*, *Vergl. Wb.* XVI. *Hirt*, Idg. I, 113.) semmi esetre sem lehettek olyanok. Ha végre a dāhák és a parnok törzsrokonok, akkor a velük azonosított dāsáknak és paṇiknak is egy vérből valóknak kellett lenniök; ámde, mint láttuk, a dāsák feketék, a paṇik meg fehérek, s ennek megfelelőleg fekete és fehér skythákat is kellene fölvenni, a mi képtelenség. *A paṇi tehát nem lehet azonos a Πάρνοι néppel.*

Meg kell még vizsgálnunk Hillebrandt azon állítását, hogy a paṇik nem voltak kereskedők. Érvei gyöngék. Szerinte ha a paṇi kereskedőt jelentene, akkor a szónak kizárólag megvető értelemben való használata feltűnő volna: nincs okunk föltenni, hogy az Rgvēda korának a kereskedőről oly felfogása volt, mely a későbbi kereskedői osztály tekintélyével teljesen ellenkezik. Erre felelni nem nehéz. Hogy egy bizonyos korban jó vagy közönyös értelmű szó utóbb a deterioratio áldozatává lesz, az lépten-nyomon előfordul; vö. pl. a németben *Dirne*, *Kerl*, *das Mensch* (*Kluge*, *Etwb.* s. v.). A kezdetben közönyös értelmű paṇi később bizonyos alább érintendő okból megbecstelenítővé válhatott, mint pl. a *kufár*, *Mäkler*, *mango* szavak. Joggal tehetjük föl továbbá, hogy az Rgvēda harcziás korában a később megbecsült kereskedés még lenézett foglalkozás volt. De ha nem is volt az, a paṇi foglalkozása az lehetett, mert a paṇi szó egy bizonyos fajta kereskedőt jelölhetett, nem általában a kereskedőt: csak a paṇi volt gyűlöletes, nem a paṇik; így deteriorálódott a *kufár* és *kupecz* szó, de nem a kereskedő, a német *Kaufmann*ban sincs semmi a *Mäkler* megvető mellékértelméből stb.

A paṇi tehát lehetett kereskedő; de kimutatható, hogy az volt is. E mellett szól mindenek előtt a szó etymonja. Mindazok, a kik az etymologus szemével vizsgálták a szót, a paṇ gyökérrel hozták összeköttetésbe, így a *pétervári szótár szerzői* (s. v.), *Ludwig*, (*Rgv.* III, 214), *Fortunatow-Bechtel* (*Hauptprobleme*, 384), *Uhlenbeck* (*Etwb.* s. v.). Ebből az állítólagos gyökérből való többek közt: *pānatē* «eintauschen, einhandeln, kaufen etc.», causativum *paṇayati* «Handel treiben» stb. E «gyökér» cerebralis *n*-jének eredetét okvetetlenül meg

kell vizsgálnunk. Tudvalévő, hogy a prákrit nyelvekben a dentalis *n* spontán cerebralizációja egészen közönséges dolog (*Pischel*, Gram. d. Prakritsprachen, 224. §) s egyes kölcsönszók révén az óindbe is beférkőzött (*Brugmann*, Grr. I², 352. *Wackernagel*, Ai. gr. I, 194. *Thumb*, Hb. 61.). *Pischel* tényleg azt hiszi, hogy *pani* és a ved. *pandiyati* «preisen» összetartoznak (*Bechtel*, l. c. 384. *Wackernagel*, l. c. 195.). De nézetével — bár nekünk nem ártana vele — egészen elszigetelten áll (egyenesen elveti *Uhlenbeck*, s. v. pápatē) s az összes többi autoritások azon a nézeten vannak, hogy *pan* *n*-je egy eltűnt cerebralis hang hatása alatt dentalis *n*-ből fejlődött. E hang persze ői. szempontból csak voc. vagy cons. *r* lehetett, mert ez cerebralizál, míg ői. *l* az ind grammatikusok egyhangú véleménye szerint dentalis volt (*Joh. Schmidt*, Kritik der Sonantentheorie, 1.); *pani* tehát ői. szempontból egy eredetibb *pṛni (mint *vanij* «kaufmann», ebből: *ṛṇij, cf. német *Waare*). De *r*-je idg. szempontból *l* lehetett: cf. litv. *pėlnas* «Verdienst, Lohn, Erwerb», ószl. *plēnū* «præda», orosz *polonū* «Beute». S épen e baltoszláv példára hivatkoznak a szakety-mologusok: *Joh. Schmidt* (Voc. 78, 481), *Prellwitz* (Etwb. s. v. *πωλέω*), *Fick* (Vergl. Wb. I, 83), *Uhlenbeck* (Etwb. s. v. pápate), *Bechtel* (l. c. 384), *Hirt* (Abl. 85), *Thumb* (Hb. 174); ide tartozik még — *Hirt* (l. c.) aggályai daczára — gör. *πωλέω* «eladok», ahd. fali «feil, käuflich», ahd. feili, nhd. feil, ónord. falr «venalis». *Pani* tehát prákrit ruhában idg. *pl-ni; a képzést illetőleg vö. *vāhni*, *tūrṇi*, *bhūrṇi*, *prēṇi*, *ṛṣṇi* etc. (*Whitney*, IGr. 411. *Thumb*, 190). *Schrader* (Reall. 329) és maga *Hillebrandt* (l. c.) a *pan* gyökeret a gör. *ἐρῶνμι* igével kombinálják, tehát idg. *r*-ből indulnak ki; mivel *ἐρῶνμι* jelentése «ausführen und verkaufen, veräusern», ez az etymon nem zavarja köreimet s így nem is foglalkozom vele tovább, csak utalok *Uhlenbeck*-re, a ki az etymont (s. v. pápate) elveti. Csak azt jegyzem még meg, hogy ha idg. *l*-ből kell kiindulni, akkor a *pani* — *Πάρνοι* etymologiai lehetetlenség; ha meg idg. *r*-je van *pan*-nak, akkor «kereskedő» jelentése még mindig lehet, ellenben a *Πάρνοι* tárgyi szempontból lehetetlen marad.

A pusztá etymon persze gyöngé segítség volna; de *Hillebrandt*-nak az az állítása, hogy *pani* csak azért kereskedő, mert az etymon ezt a látszatot kelti — ez az állítás téves és túlzott, mert igenis vannak tárgyi bizonyítékok is. Rgv. VIII, 55, 10 azt olvassuk, hogy *Indra* erősebb mint valamennyi uzorás (*bēkanāta*), valamennyi *pani*. Ebből legalább annyi következik, hogy a *panik* pénzügyletekkel foglalkoztak. Rgv. X, 108, 2 *Saramā* a *panik* tárházait (*nidhīn*) keresi, s ibid. v. 7 a *panik* így szólnak: *ayām nidhīḥ saramē ādribudhṇō gōbhīr āśvēbhīr vāsubhīr nyṛṣṭaḥ* «itt van, *Saramā*, ez a kőre épült tárház,

tele tehenekkel, lovakkal, javakkal»; Rgv. X, 138, 4 «istentelen tárházakat» (nidhīr ādēvān) emleget a költő. Nagyon jellemző továbbá, hogy a paṇi *rejtegetni* kénytelen vagyonát: Rgv. II, 24, 6 megtalálják a paṇik rejtegetett tárházát (nidhīm paṇinām... gūhā hitām); IV, 58, 4 az istenek megtalálják a paṇiktól rejtegetett vaját (paṇibhir guhyāmānam... ghr̥tām); I, 180, 7 a paṇi jelzője «vagyonát rejtegető» (hitāvān). Mért rejtegeti vagyonát a paṇi? Nyilván, hogy az igazhitű áryák el ne lopják vagy el ne rabolják, mert hiszen Rgv. VI, 13, 3 azt olvassuk, hogy az Agni istentől lelkesített brāhmaṇa ragadja el a paṇi vagyonát. De tarthat-e ettől egy egész külföldi nép s kénytelen-e vagyonát a jámbor áryák elől dugdosni? Nyilván nem, de igenis kénytelen a bevándorlott idegen kalmár. Innen érthető, mért örvendenek a paṇik az éjnek (ūrmyā mādantaḥ: Rgv. I, 184, 2): az éji homályban biztosabban halad a karaván. Innen érthetők az Rgv. X, 108, 5 emlegetett «éles fegyverek» (āyudhā... tigmā): ezek csak védőfegyverek, melyekkel minden karaván minden időben el volt látva, a mi persze nem zárja ki azt, hogy alkalom adtán rablásra ne lehessen velük élni, s ezért mondja talán az énekes a paṇiról, hogy «farkas» (vṛkaḥ: VI, 51, 14). De a Hillebrandttól emlegetett rablójáratok csak az ő fantáziájában vannak: ilyenekről sehol sincs szó, ellenkezőleg mindenütt a paṇi a hajszolt és üldözött vad. Hogy külföldben a paṇik egy külföldi ellenséges néptörzs nem lehettek, az a *fősvénység* vádjából világos: folyton szemükre hányják, hogy fősvények (VIII, 53, 2; X, 60, 6), a mi az ṛṣik nyelvén annyit tesz, hogy nem adnak baksist (dakṣinā; l. Hillebrandt, VM. 86). Már most mi csoda óriási non-sense volna egy ellenséges néptörzstől azt kívánni, hogy az árya paṇi énekesek kedvéért magát anyagilag megerőltesse?! Nem, a paṇik nem voltak ellenséges néptörzs, hanem *kereskedők, még pedig külföldiek*.

De miért külföldiek? Nem lehettek-e áryák is? Ez a gondolat mozgatja *Oldenberget* (RV. 145). *Oldenberg* (valamint *Uhlenbeck* is, s. v. pániš) az egész paṇi — Πάνοις föltevést elveti, de elfogadja Hillebrandtnak imént czáfolt nézetét, hogy t. i. a paṇik nem kereskedők, s erre a negatív eredményre alapítja a maga nézetét, mely szerint a paṇi a papokkal és énekesekkel szemben fősvénykedő gazdag áryának a típusa s ennek révén dæmon (így még *Macdonell*, VM. 157). A paṇi gazdagsága és fősvénysége csakugyan erősen ki van domborítva, de ez nem lehet elég ok arra, hogy benne gazdag, de fősvény áryát lássunk. *A paṇi idegen eredete kétségtelen*. Bizonyítja ezt mindenek előtt a *mṛdhrātāc* jelző, melyet — mint láttuk — a dāsák is megkapnak s melyről *Hillebrandt* szépen és igazán meggyőzően mutatja ki (l. c. 89—90), hogy jelentése «feindessprache re-

dend, d. i. soviet als Barbar» s synonymonja *avāc* = néma. Így nevezték el a szlávok is a németet némának (*němci*), a görögök az idegent általában dadogónak (*βάρβαρος*; *Schrader*, Reall. 922); a dél-indiai törpe ősracet síkon lakó szomszédai ma is *mulcs* = ői. *mlēcchā* «Wälscher» néven emlegetik (*Schlagintweit*, l. c. I, 42). Ha továbbá a panikat megteszszük áryáknak, összezavarodik minden. Fölfoghatatlanná lesz az az ádáz gyűlölet, melylyel a panik vérét szomjazzák s kiirtásukat prédikálják. Csak nem gondolhatjuk, hogy a papi énekesek ily hangon szólhattak saját véreik ellen — s hozzá olyan emberek ellen, a kiknek kegyéből éltek s a kiktől elvégre ha nem csurrant, hát csöppent? Hiszen a legszegényebb ember sem teljesíthetett bizonyos vallási kötelezettségeket papi közreműködés nélkül (*Hardy*, IR. 52). S hogyan lehetett volna egészen közönséges és jól ismert emberekből titokzatos koboldokat csinálni (Rgv. X, 108; X, 67, 6; VI, 39, 2; IV, 58. 4)? Az is nyomhat valamit a latban, hogy Oldenberg magyarázatának elfogadásával a pani szónak semmiféle etymonja nincs.

A *pani* tehát külföldi kereskedő, de nem a *Ἰάπωνες* népből való. Honnan való tehát?

Lieblein volt tudtommal az első és az egyetlen, a ki a fenécziaiakra gondolt. Föltevése nem talált visszhangra, s kiindulópontja, hogy a pani népnév (*Pietschmann*, Gesch. d. Phönizier, 125), tényleg hamis; ötlete mégis az egyetlen, melylyel komolyan számolni lehet s melyet ezennel bizonyítani megkísértek.

Az ószövegségi biblíamagyarázat terén valóságos crux interpretum *Ophir* csodaországa, honnan Salamon király aranyat, ezüstöt, drágakövet, szantálát, majmot, elefántesontot és pávát kapott (I. kir. IX, 26—28; X, 11; X, 22. II. Krón. VIII, 17—18; IX, 10). Hol feketett ez a gazdag ország? *Lassen* (IA. I, 651. II, 557) Indiára gondolt: *Ophir* neve erősen emlékeztet az Indus folyó torkolatában lakó *Abhāra* nép nevére s az ophiri árúk és neveik is ind eredetűek. *Lassen* nézetét el is fogadták *Duncker* (Gesch. d. Arier, 16), *Kiepert* (Lehrb. d. alten Geogr. 39), *Lefmann* (Gesch. d. alten Indiens, 1—2), *Kaegi* (Rigv. 147), *Justi* (Gesch. d. orient. Völker, 489), *Schlagintweit* (Indien, I, 150) stb. Mások azonban azt hiszik, hogy az ószövegségi adatok elfogulatlanul csak egy délarábiai vidékre alkalmazhatók: így *E. Meyer* (Gesch. des Alterthums, I, 345, 226), *Maspero-Fogarassy* (A kelet ókori népeinek története, 315), *Hommel* (Gesch. d. alten Morgenlandes, 109. *Schrader* (Reall. 19) szerint *Ophir* az egyiptomi Punt, mely déli Arábiában vagy keleti Afrikában feküdt. A keletafrikai Szofálán kívül újabban Rhodesia szerepel, az angol délafrikai társaságnak aranyban és ósrégi semita romokban gazdag területe (*Dr. Bloch's*

Wochenschrift, Nr. 43, p. 680—81). Ebből nem igen leszünk okosabbak. Annyi azonban egészen bizonyos, hogy ha Ophir nem India, akkor Ophir = Punt és India között ősrégi kereskedelmi összeköttetésnek kellett fönnállania.

Ezt az összeköttetést czáfolhatatlanul mutatják az Ophirből hozott árúk és neveik, melyek elvitathatatlanul ind. eredetűek. Részletekbe nem bocsátkozom, csak a mennyiben elkerülhetetlenül szükséges.

A majom egész Indiában otthonos és kedvelt, sőt szent állat (*Schlagintweit*, l. c. II, 122). A héber *qôf*, óegypt. *qephi* «der Affe des Landes Punt» nem más mint az ind. *kapi* (*Lassen*, l. c. I, 651. *Schroeder*, *Indiens Litt. u. Cultur*, 435. *Gesenius*¹³, s. v.). *Hommel* (l. c. 110) szerint ugyan a héber szó az óegyptomi *gofi*-ből származik; de a *kapi* szó minden esetre csak az indból magyarázható, cf. *kapilá*, *kapiśá* «bräunlich, rötlich» (*Uhlenbeck*, s. v.). Ez az etymologia alkalmas arra, hogy megszüntesse *Schrader* (l. c. 19) aggodalmát a tőle is észrevett összefüggés kezdőpontja tekintetében, s arra is, hogy tárgyatalanná tegye *Justi* (l. c. 489) kronológiai kifogását. A szó *Uhlenbeck* szerint már a XVI. században eljutott nyugatra.

A páva speciális indiai állat (*Schrader*, l. c. s. v. Pfau. *Hommel*, l. c. 110). A héber *tukkiyim* pluralis kiindulópontja az ói. *çikkín* dekani ejtéssel, cf. malabar *tōgei*, ótamul *tōghai* (*Lassen*, l. c. I, 651. *Schroeder*, l. c. 435, *Schrader*, l. c. *Justi*, l. c. 490. *Gesenius*¹³, s. v. *Hommel*, l. c. 110). Az ói. szó prioritása a tamullal szemben nem lehet kétséges, mert *çikkín* nem proprie páva, hanem mint a *çikkū* «haarbusch» szó leszármazottja «einen haarbusch tragend» (*Böhtlingk*, *Capeller*, *Uhlenbeck* s. v.); az ói. *ç* > malabar *t* nem föltűnő, cf. ói. *çāka* «indiai tölgyfa, *Tectona grandis* L.» = malabar *tēk*; ói. *çūka*: hindī *tōta* «papagály» stb.

A szantálfa Előindióban és a Szundaszigeteken honos (*Schroeder*, l. c. 435. *Schrader*, l. c. s. v. Santelholz). A héber *almuggīm*, *ālgumīm* eredetije középinde *valquam, ebből: *valgukam* cf. ói. *valgukas*, mely szó a *valgu* továbbképzése (*Lassen*, I, 652. *Uhlenbeck*, s. v. *valgukas*).

Az elefánt korábban egész Indiában csordákban fordult elő s a legrégibb idők óta az ember szolgálatában áll (*Schlagintweit*, l. c. I, 8. *Balbi*, Allg. Erdbeschr. II, 191). Az elefántcsont héber neve *šenhabbīm*; az összetétel második felében szakértők szerint az ói. *ibha* «elefánt» lappang (*Lassen*, l. c. I, 365—66. *Schrader*, l. c. s. v. *Elfenbein*. *Uhlenbeck*, s. v. *ibhas*).

Hogy mint jutottak bele ezek az ind. szók a bibliába, illetőleg a héberbe, az magából a szövegből kitűnik. I. Hiram, Abibaa fia, tyrusi király volt, s alattvalói a fenécziaiak, az ókornak legelső tengeren

járó népe (*Maspero-Fogarassy*, l. c. 313). A feníciaiak nem törekedtek földeket hódítani és szervezni, hanem alkalmas és védett helyeken kereskedelmi telepeket alapítottak, ide hozták áruikat s innen vitték nyersterményeket (*Brockhaus*, s. v. Phönizier). Mint kereskedő és kultúráközvetítő nép az ókorban a legelső helyen állanak. Az antik kereskedelem nem csupán a Földközi tengeren volt hatalmukban (*Schrader*, l. c. 329), hanem bizonynyal kelet felé is. *Herodotos* (VII, 89) szerint valamikor ἐπὶ τῇ Ἐρυθρῇ θαλάσῃ laktak s *Lassen* (l. c. II, 590) szerint nem valószínűtlen, hogy már innen hajóztak el az Indus torkolatába, és pedig (II. 591) a Kr. e. XII. században. A feníciai őstörténet ugyan mély homályba van burkolva (*Pietschmann*, l. c. 109); ez a homály azonban tünekezni kezd, s az indo-phoeniciai kereskedelem ősrégisége egy nagy kultúrtörténeti adattal is támogatható. Az írás és olvasás mestersége általában semita földről indul ki (*Schrader*, l. c. s. v. Schreiben) s a legrégebbi ind írás is — melyből az Európában legjobban ismert nāgarī s az ind kéziratok valamennyi alfabétája származik — az úgynevez. brāhma-írás *Bühler* beható kutatásai alapján szintén semita forrásra megy vissza, és pedig a legrégebbi északsemita írásjegyekre, a milyenek a feníciai föliratokon és a moabita Mesa kőén Kr. e. 890 táján fordulnak elő; általánosan elfogadott nézet, hogy kereskedők vitték be az írást Indiába 800 táján (*Wackernagel*, Ai. gr. I k. LVII. *Winternitz*, *Gesch. der ind. Litt.* 29), de talán még korábban a X. században (*Schroeder*, l. c. 442). Hogy pedig a feníciai-ind kereskedésnek még korábbi időből kell datálódnia, az abból is világos, hogy a feníciai kereskedelem virágkora már Salamon király idejébe, a X. sz. végére esik (*Lassen*, l. c. II, 591). Ha a délarábiai sabæusok is kereskedtek volna Indiával (*Lassen*, l. c. II, 587), vagy ha Ophir esetleg egy babyloni-indiai kereskedelem célpontja lett volna (*Hommel*, l. c. 109), ez csak annyit változtatna a dolgon, hogy a legrégebbi kereskedők Indiában nem épen s nem kizárólag a feníciaiak voltak, hanem általában a semiták. *Hardy* (IR. 7) szintén valószínűnek tartja, hogy a védikus periodusban semita kereskedők jártak be Indiát. *S* nézetem szerint ezek az *Rgvédában* szereplő panik.

E fölfogással egyetlen egy hely sem ellenkezik és megmagyarázható minden. A semita kereskedők üzleteik lebonyolítására erős emporiumokat alapítanak (X, 108, 2 és 7; X, 138, 4), hol sok élelem (I, 83, 4), ló, marha, vagyon (X, 108, 7) s mindenféle jó (IX, 111, 2) van fölhalmozva, s természetesen meggazdagodnak (I, 151, 9; IV, 25, 7). Raktáraik védelmére persze fegyvereik is vannak s vándorútjaikon is fegyveresen járnak-kelnek, talán rabolnak is (X, 108, 5; VI, 51, 14) — ez mind érthető oly területen és korban, a hol és a

mikor a nemzetközi érintkezés formái csak épen kezdenek kialakulni. Mint semiták a brahmanizált áryák szemében természetesen hitetlenek (VII, 6, 3; IV, 25, 7), kiknek legkisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy a mesterségükből élő papi énekesek hymnusaival és anyagi érdekeivel törődjenek, a mivel megszerezték maguknak a fősvény melléknevet (VIII, 53, 2; X, 60, 6). Már pedig e papi énekesek szemében nincs nagyobb bűn a fősvénységnél (*Oldenberg*, Litt. d. alten Indien, 19). A vallási, erkölcsi, faj és vagyoni ellentétek hatása alatt adáz gyűlölet támad bennük a hitetlen, fukar és gazdag semiták ellen: eget-földet megmozgatnak, istent-embert mozgósítanak ellenük (I, 93, 4; I, 184, 2; VI, 20, 4; VI, 39, 2; VII, 6, 3; VIII, 26, 10; VIII, 53, 2; VIII, 64, 7; X, 60, 6; X, 67, 6), azonosítják őket a dasyukkal, az árya honfoglalók örökös ellenségeivel (VII, 6, 3), ki mondják róluk, hogy nem is emberek (V, 61, 8), hanem gonosz lelkűek (X, 108; X, 67, 6; VI, 39, 2). Ennek a mélységes ellenszenvnek a következménye az is, hogy a rájuk alkalmazott s foglalkozásukat jelentő *pani* szó már a védikus periodusban elveszti eredeti jelentését, s az alacsony gondolkodású zsugori értelmét veszi föl; helyébe a «kereskedő» fogalmának kifejezésére a hasonhangzású *vanák* lép, hogy az igazhitű árya kereskedő a hitetlen semita kufártól meg legyen különböztetve.

(Budapest.)

SCHMIDT JÓZSEF.

BERNAUER ÁGNES A NÉMET KÖLTÉSZETBEN.

A költészet már a legrégibb időtől fogva különös szeretettel dolgozott föl a történetből vett tárgyakat, és ez rendkívül termékenyítőleg hatott amarra, különösen a költészet legmagasabb fajára, a drámára. Az ó- és középkorban ugyan, a mikor a történetnek még nem tulajdonítottak oly nagy jelentőséget, mint ma, a drámaírók csekély kivétellel sokkal ritkábban merítették a történelemből, mert abban inkább a történeti elemekkel átszótt mythos, ebben pedig inkább a biblia szolgált forrásul; az újkorban azonban, kivált a XVIII. század óta, mely a történettudomány fejlődésében új korszakot nyit, mivel ekkor mutattak rá először hathatósan a történet fontosságára és jutatták neki a tudományok sorában öt megillető helyet, a történetnek fokozott jelentőségéhez képest a történeti tárgyak annál gyakrabban részesültek drámai földolgozásban. Virágkorukat élték ezen úgynevezett történeti drámák, mint a drámairodalom egy külön faja, a német irodalomban a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Kiváló.

népszerűségnek örvendtek főleg a nemzeti történetből vett tárgyak; eléggé bizonyítják ezt ugyanegy történeti eseménynek ismételt földolgozásai.

A német költészet történeti tárgyai közül a Bernauer Ágnes-tárgy egyike a legkedveltebbeknek. Tanuságot tesz erről azon élénk érdeklődés, melyet ezen tárgy minden időben és jóval szűkebb hazájának, Bajorországnak, határain túl is mindenfelé keltett.

Jelen értekezésemben a Bernauer Ágnes-tárgy legkiválóbb drámai földolgozásainak tárgyalására szorítkozom. Vizsgálódásom célja kimutatni az e drámákban tárgyalt problémát és ennek viszonyát a történethez. Ezért előrebocsátom a tárgynak történeti alapját, majd röviden kitérek a Bernauer Ágnes-irodalom termékeire és végül behatóan tárgyalom a legkiválóbb Bernauer Ágnes-drámákat, nevezetesen Törringét, Hebbelét és Ludwigét.¹⁾

I. A történeti anyag.²⁾

A Bernauer Ágnes-tárgy hazája Bajorország, akkori hercezség, mostani királyság, és az alapjául szolgáló történeti esemény a XV. században játszódott le. Ezen században a bajor Lajos, német császár, (1314—47) alatt oly hatalmassá lett Bajorország már hanyatlásnak indult. Lajos fiai és unokái nemcsak azon tartományokat (Tirol, Bran-

¹⁾ A Bernauer Ágnes-tárgygyal és feldolgozásaival két értekezés foglalkozik: 1. *Dr. Gottfried Horchler*, Agnes Bernauerin in Geschichte und Dichtung. I. II. Gymnasialprogramm der königlichen Realschule zu Straubing vom Jahre 1882/83 und 1883/84. Straubing 1883 und 1884. — 2. *Julius Petri*, Der Agnes Bernauer-Stoff im deutschen Drama; unter besonderer Berücksichtigung von Otto Ludwigs handschriftlichem Nachlass. Rostocker Inaugural Dissertation. Berlin, év nélkül. (1891.)

²⁾ A történeti anyagot részint az eredeti forrásokból, részint az ezeken alapuló feldolgozásokból merítettem. A krónikák közül a következőkhöz férhettem hozzá: *Anonymi Farrago*, Historia Rerum Ratisponensium, *Ladislai Sunthemii*, Familia Ducum Bavariae — mindkettő megvan Oefele krónikagyűjteményében (Andr. Felix *Oefelius*, Rerum boicarum scriptores, Augustæ Vindeliciurum 1763. 2 folio kötet), — a *Chronik von der Gründung der Stadt Augsburg* bis zum Jahre 1469 (kiadta F. Frensdorf a «Chroniken der deutschen Städte» IV. kötetének [1865] 279—332. lapjain) című krónikához és Johannes *Turmair* von Abensberg (Aventinus) «Annales ducum Bojariæ» című munkájához összes műveinek kiadásában (München 1880/84). A felhasznált négy feldolgozás pedig a következő: 1. *Felix Lipowsky*, Agnes Bernauerin, Historisch geschildert. München 1800. — 2. *Horchler* I. — 3. *Sigmund Riezler*, Agnes Bernauerin und die bairischen Herzoge (Sitzungsberichte der historischen Classe der k. b. Akad. d. Wiss. zu München. Jahrg. 1885) és 4. *S. Riezler*, Geschichte Baierns. 1889. 3 köt.

denburg, Hollandia) veszítették el, melyeket ő Bajorországhoz csatolt, hanem az anyaországot is szétforgácsolták. Az országnak 1392. nov. 19-én bekövetkezett fölosztása után az eddig egységes Bajorország három részre szakadt, melyek Bajorország-Landshut, Bajorország-Ingolstadt és Bajorország-München elnevezést nyertek. Landshuton XVI. Henrik, a gazdag (+ 1450) uralkodott, Ingolstadton VIII. Lajos, a szakállas (+ 1445) és Münchenben két testvér, I. Ernő (+ 1438) és III. Vilmos (+ 1435). Ezeknek uralkodása idejében történt a tárgyalandó esemény.

Ernő fia Albert volt, ki a bajor történetben mint III. Albert, a jámbor¹⁾, szerepel. Született Münchenben, 1401. márczius 27-én. Anyja, Erzsébet, Visconti Barabás milánói hercegnek (Horchler szerint Vicedomusnak) volt a leánya. Venczel cseh király udvaránál, ki Albert atyjának nővérét, tehát Albert nagynénjét bírta nőül, szigorú egyházi nevelésben részesült. A huszita háborúk kitörése folytán atyja visszahívatta hazájába és mindjárt beavatta a kormányzásba. Mint huszonegy éves ifjú részt vett a nagybátyja, ingolstadti Lajos ellen 1422 szeptemberében vívott, Alling melletti csatában. Fiatalos elszántsága és nagy vitézséggel párosult heve az első csatasorokba ragadta, a hol azután a harc tüzeiben az ellenség észrevétlenül körülzárta, és támadásának áldozatul is esik, ha atyja, Ernő, őt fenyegető helyzetéből idejekorán ki nem szabadítja.

Nemsokára ezután az apa férfiúvá érett fia számára egy hozzá méltó és az állam érdekeinek megfelelő menyasszonyt keresett. Ilyet vélt találni württembergi Erzsébetben, az elhalálozott Eberhardnak, a békésnek vagy szendének, leányában. Miután Erzsébet fivérei nővérüknek Alberttel tervezett egybekelésébe beleegyeztek, a két fél között 1428 január havában Heidelbergben létrejött a házassági szerződés, mely a szerződésszegőre 10,000 forintnyi bánatpénzt rótt ki. E szerződés — melyben mint Riezler helyesen mondja, a politikának és haszonlesésnek, nem pedig a kölcsönös vonzalomnak volt része — azonban fölbomlott, mert Erzsébet sok évi szeretőjével, III. János (Johann III. von Werdenberg-Sargans zu Trochtelfingens) gróffal, megszökött, minek folytán a kikötött bánatpénz a müncheni hercegeknek jutott.

Majdnem ugyanekkor, az 1428-ik év farsangjában, Albert herceg Augsburgban tartózkodott, hogy a tiszteletére rendezett lovagjátékban résztvegyen. Állítólag ez alkalommal látta először Bernauer Ágnest és lobbant szíve iránta heves szerelemre.

¹⁾ Egykorú krónikák más elnevezésekkel is illetik: «der Freudige», «der Fröhliche», «princeps lætus» (Sunthemius).

Bernauer¹⁾ Agnes²⁾ Bernauer Gáspár augsburgi³⁾ borbélynak⁴⁾ (Bader und Barbier) volt a leánya s egyetlen gyermeke.⁵⁾

¹⁾ A családnév más alakja: «Pernauer», «Perner». A «Chronik von der Gründung der Stadt Augsburg»-ban ez olvasható: «Anno 1435 jar, da ertranckt man zu Straubingen in Bairen unser burgerstochter, hiess Leichtlin, ain barbierer; die hett hertzog Albrecht an im von München, das schuff sein Vater, hertzog Ernst». Ezen krónikát követi Gassarus, a mikor «Annales Augustburgenses» című munkájában azt írja, hogy: «Bernaueria venustissima puella Augustburgensis palneatoris Levinculi dicti filia».

²⁾ Keresztneve egyes krónikások és Ernő herczeg 1436-ból való alapító levele (L. Lipowsky 158. és köv. és Horschler I. 40. és köv. lapjain) szerint, mely kétszer említi, *Anna*. Mivel azonban a krónikások nagyobb része és Albertnek alapító levelei (L. Lipowsky 150. és köv. és 162. és köv.; Horschler I. 38. és köv. és 42. és köv. lapjain) Ágnesnek nevezik, kétségtelenül ez a helyes keresztneve.

³⁾ Sunthemius biberachi borbély leányának mondja: «Ernestus . . . . fecit in aqua suffocari concubinam filii sui Alberti Pernawerin dictam filiam cuiusdam *balneatoris de Bibraco in Suevia* . . . » (Oefe II. 570a), és «Albertus . . . admodum speciosam fœminam filiam cujusdam *balneatoris de oppido imperiali Bibraco in Suevia* sito, Pernawerin nomine adamavit ultra modum . . . » (Oefe II. 570b). — Augsburg város levéltárosa, Meyer Keresztély, is biberachinak tartja (L. Horschler I. 6.), támaszkodva a föntebb idézett «Chronik von der Gründung d. St. A.» adataira és arra, hogy a Leuchtlinek nemzetségére a XV. században csak Biberachban akadt, nem pedig Augsburgban. Újabb kutatások (L. Allgemeine Zeitung 1881. Beilage zur Nr. 138. Vogt Vilmos bírálata a következő munkáról: Augsburg, Nürnberg und ihre Handelsfürsten im XV. und XVI. Jahrh. Kassel 1881) kimutatták, hogy Leuchtlinek vagy Läuhtlinek Augsburgban is éltek. A Bernauer-család valószínűleg rokonságban volt a Leuchtlinekkel, és a krónikások tévedése pusztán összetévesztésen vagy hamis értesülésen alapszik. — Meyernek felfogása még ma is talál párthívekre, de már csak elvétve (L. Pallas lexikon; Gustav Legerlotz: Aus Heimat und Fremde. Nach- und Umdichtungen 22. l. és Martin Greif, Agnes Bernauer 11. l.).

⁴⁾ A krónikásoknál a borbélyok mesterségének jelölésére különböző kifejezéseket találunk: *balneator*, *balneus*, *tonsor*, *balnei custos*, *chirurgus*, *barbitonsor*, *barbierer*, *palbierer*, *pader*. Még a XV. században is sok német városban ők voltak az egyedüli orvosok, a mint nálunk is a borbélyok még a XIX. század hatvanas éveig orvosi gyakorlatot folytathattak. Nagyon lenézték őket, eleinte nem is volt jogosultságuk czéheket alkotni. Foglalkozásukat becstelennek tartották, ép úgy a velük való rokonságot, úgyannyira, hogy a rokonság tagjait más mesterember nem is fogadta fel munkába. A városi hivatalok rendezésekor az utolsó czéhbe soroztattak.

⁵⁾ Épúgy Albert is, Ernő herczeg egyedüli törvényes házasságból

Kecses szépségét az egykorú krónikások általánosan dicsérik. Bájjának legszebb rajzát Sunthemiusnál és az 1587-iki «Cod. germ. Mon.»-ben, mely Veit Arnpeck «Chronicon Boioariae»-jének egy névtelentől való földolgozása, találjuk. «Fuit (sc. Agnes) — írja Sunthemius — venusta nimium et bene proportionata in omnibus membris suis et valde subtilis forma».¹⁾ A másik krónika Riezler tanúsága szerint a középkorban a gyengéd női szépség jellemzésére oly annyira kedvelt vonással²⁾ illeti őt: ha vörös bort ivott, látta az ember, mint csúszik le a torkán («wenn sie roten wein getrunckhen hett, so hett man ihr den wein in der khel hinabgehn sehn».)³⁾ Szépségét fokozta hosszú, fürtökben leomló aranyárga haja.⁴⁾ Egynémely augsburgi krónikás csodaszép megjelenéseért «augsburgi angyal»-nak⁵⁾ nevezi. Így Rem kinyomatlan augsburgi krónikájában és egy névtelen augs-

zületett fia. Ernőnek, mint alább még látni fogjuk, törvénytelen gyermekei is voltak.

¹⁾ Lásd a Sunthemiusból fentebb közölt idézeteket is.

²⁾ Már egy középkori elbeszélésben: «Der borte von Dietrich von Glaz» (közölve v. d. Hagen «Gesammtabenteuer» című művében [1850]) egy fiatal asszonyról ez van mondva: «ir Kel was ein luter vel, dādurch sach man des wines swane, swenne diu schoene vrouwe tranc». L. Ztft. f. deutsche Phil. XXVII. 1895. 389. l. Welser Philippinet is felruházták e dicsőítő vonással.

³⁾ Hebbel Frigyes felhasználta ezen vonást Agnes Bernauer drámája 3-ik felvonásának 8-ik jelenetében: «*Albrecht*. Agnes hat man's dir schon gesagt, dass der rote Wein, wenn du ihn trinkst, durch den Alabaster deines Halses hindurch leuchtet, als ob man ihn aus einem Kristall in den andern gösse». Neumann Alfréd a Ztf. f. d. Phil. XXX. k. 250. lapján kimutatta, hogy a fönti krónika volt a közvetlen forrás és nem, mint Sprenger gondolta, Hagen «Gesammtabenteuer»-je. Bizonyítékul felemlíti Hebbelnek Dingelstedt-tel folytatott levelezéséből a következő kijelentést: «Ich habe eine einfach rührende, menschlich schöne Handlung, treu und schlicht, wie der Chronist sie überliefert, in die Mitte gestellt». (Fr. Bamberg: Fr. Hebbels Briefwechsel II. 17.). Neumann azt hiszi, hogy a névtelen alatt e krónikás értendő. — Greifnél is megtaláljuk e vonást (1. felvonás, 2. jelenet):

«Und was für eine zarte Haut sie hat,
's ischt kaum zu glaube. Jüngscht am Ulrichstag
Biet' ich e Gläse ihr und sieh' den Wein
Ihr durch den Hals hinab die Gurgel laufe».

⁴⁾ Hochwart Laurentius (Oefe I. 220.): Oblongo ligo capillis ejus aureis; Sunthemius: habuit longos crines aurei coloris.

⁵⁾ Ez az elnevezés a legtöbb feldolgozónál feltalálható. Gyakran a Bernauer Ágnes-drámák címéül is használják. L. alább.

burgi krónikájában: Engel Pernerin; Frank Fr. J. «augsburgi Annales»-eiben és Gassarusnál olvassuk: «Agnes vulgo Angelam appellabant».

Ezen anygalt akarta Albert herczeg minden áron bírni. Mivel szeretőnek az erényes leányzó nem szegődött, Albert merész lépésre határozta el magát: titokban megesküdött és kastélyaiba vonult vele vissza.

Megtörtént-e vajjon az egyházi egybekelés? régóta vitás kérdése a történettudósoknak.

Már a krónikásoknál nagy a véleménykülömbőség e kérdésre vonatkozólag. A házasságról, mint tényről csak hárman beszélnek: Veit Arnpeck, Kölner Ágost és egy ismeretlen a Futerer-féle krónika földolgozásában. Rem Vilmos és Anonymus Farrago ezt illetőleg csak gyanujoknak adnak kifejezést. Aventin és Gassarus Ágnesnek feleséghez hasonló állását (hogy t. i. Albert Ágnest feleségének kívánta tekintetni) említik, és hogy Albert Ágnest törvénytörző feleségévé akarja tenni. A krónikások nagyobb része azonban Ágnest Albert szeretőjének (concubina) tartja, de egyúttal említést tesz Albert fenti szándékáról is.

Újabb időben a vélemények csekélyebb mértékben térnek el egymástól. Tulajdonkép csak két álláspont van; az egyik tagadja, a másik igenli a tényt.

Lipowsky¹⁾ és Mittermüller, Albert életírója, a házasság mellett foglalnak állást. Nézetüket Albertnek az 1435. és 1437. évekből való kegyes alapítványaira és az ezekben használt elnevezésekre («Ersamen und Erbar» és «Erwergen und Ersamen Frawen Agnesen der Pernawerin») alapítják. Bizonyítékul említik még Ernő herczeg kegyes alapítványát és Ágnes sírkövét, mely őt előkelő viseletben ábrázolja. Erre vonatkozólag azt vélik, hogy ha Ágnes nem lett volna Albert felesége, nem lett volna szabad őt az előkelőket jellemző viseletben, vagyis a hajat körülfogó fátyollal és a testet fedő hermelines paláttal mutatni be a nézőnek. Lipowsky ezenkívül még a krónikások nyilatkozatait is idézi véleményének támogatására.

Tagadó álláspontra helyezkedik a kérdéssel szemben Horchler. Legelőször is igyekszik megcáfolni Lipowsky és Mittermüller érveit. A tőlük említett okmányok jelöléseit nagyon is általánosaknak találja. Azt hiszi, hogy Albert Ágnest csak azért nevezi asszonynak, mert nem nevezhette hajadonnak, de nem mondja: «unsere Frau oder Gemahlin». A sírkőre vonatkozólag az a véleménye, hogy Albert Ágnest ép úgy

¹⁾ L. a műve 19. lapján lévő 9. §-t és az ahhoz tartozó jegyzetet a 77. lapon.

bemutathatta fejedelmi viseletben, a mint alapítványainak okleveleiben feleségének nevezhette. Ennélfogva Ágnest Albert szeretőjének tartja, s utal e tekintetben az erkölcstelen korra, melyben a magasrangúak a legrosszabb példával jártak elől. Hisz magának Ernőnek, a szigorú erkölcsbírónak, és Vilmosnak, a kegyesnek, is voltak elismert törvénytelen gyermekeik. Annál inkább tekinti Albertnek Ágneshez való viszonyát pusztá szeretkezésnek, mivel Albert a gyöngéd nemnek általánosan elismert tisztelője volt,¹⁾ és törvényes házassága alatt is szerelmi viszonyt folytatott egy müncheni szücs feleségével.²⁾ Horchler nézete szerint Albert Ágnessel nem kelt egybe törvényesen; legfeljebb teljesen titkos házasságkötésről szólhatni, melyet hű szerelem kölcsönös ígérete szentesített, minden világi és egyházi tanú kizárásával.

Riezler szerint — s itt saját szavait idézem — egyházilag kötött házasság állott fönn, melyről azonban csak kevés beavatottnak, úgyszólván csak a legközelebbi rokonoknak volt tudomásuk, míg a nagyközönséghez csak bizonytalan hírek jutottak. Ezen hírek zavaros visszhangját föltaalálhatni a krónikásoknál, s ép ezért ezeknek jelentései nem dönthetik el a kérdést. Eldöntik azonban okmányok, München város számtisztjeinek följegyzései, Ágnes sírköve és a belső valószínűség.

Az idevágó okmányok közül Riezler Ernő hercegnek Zsigmond császárhoz intézett instructióját³⁾ sorolja föl, és az ebben Ágnes megjelölésére használt kitételben «Weyb» álláspontjának egyik bizonyítékát látja. A müncheni számtisztz értesítése Albert nővérének haragjáról, melyre ez testvérének Ágnessel folytatott viszonyának hallatára gerjedt, Riezler szerint csak házasság föltevése mellett érthető. Miért gyűjtöttek volna a müncheni polgárok aláírásokat Ágnes elemésztése végett? Természetesen azért, mert Albert törvényes neje volt. Riezler még több hasonló adatot sorol föl, melyek szerinte mind Albertnek Ágnessel való törvényes házasságára utalnak. Ágnesnek a sírkövön található fejedelmi viseletét illetőleg Riezlernek az a véleménye, hogy a művész, ki bizonyára Albert utasítása szerint járt el, Ágnest realiztikusan abban a viseletben mutatta be, melyet életében viselt.

Riezler főbizonyítéka szintén a korszak erkölceinek féktelen szabadosságára való utalás. Azt véli, hogy Ernő nem botráncozott

¹⁾ Cod. germ. membr. Monac. és Futerer: «Hertzog Albrecht war ain liebhaber der zartn frawen»; Sunthemius: «Amator mulierum».

²⁾ Sunthemius: «Albertus... ejusdam pellificis uxorem delixit, quæ post Ducis obitum una cum marito suo a civitate Monacensi licentia fuit». Állítólag «Ursl» lett volna a neve.

³⁾ Horchler I. 37. l.

volna meg szerfelett fiának Ágnessel folytatott törvénytelen viszonyán olyan időben, a mikor az ilyen viszonyok fejedelmi és alsóbb rendű személyek között általánosan szokásosak, sőt mindennaposak voltak. Csak egy titkosan kötött, egyházilag megáldott házasság vihette Ernőt a végletekig, annál is inkább, mivel az ilyen házasság ezen időkből még teljes érvényességgel bírt.¹⁾

Teljes, minden kétséget kizáró bizonyosságot nem érhetünk el e vitás kérdésben, még pedig azért nem, mert egyházi házasság mellett tanuskodó határozott okmányunk nincs. De Riezler alapos okai nagyfokú valószínűségünkél fogva egyházilag kötött házasság mellett szólnak.

Albert és Ágnes mint házastársak 1432 óta éltek együtt, még pedig — a müncheni városi számadások szerint — majdnem kizárólag Straubingban, melyet Albert az uralkodó herczegek nevében kormányzott.

Az Albert házasságáról szóló hír az udvarnál, hová csakhamar eljutott, nagy megbotránkozást szült. Albert nővére, Beatrix, bosszúságának határozott kifejezést is adott. Ernő a hírt kezdetben rosszakarató híresztelésnek tartotta, majd azt hitte, hogy fia közönséges szeretkezést folytat Ágnessel, mely idővel magától fölbomlik. Ezért egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett. Midőn azonban a hír valónak bizonyult, iszonyúan fölháborodva minden követ megmozgatott, hogy fiát házasságának föloldására bírja, hogy őt azután egy rangjához illő házasságnak nyerhesse meg. A legdurvább módon éreztette fölháborodását Alberttel szemben a bajor lovagság: házassága miatt a lovagjáték törvényeire hivatkozva, eltiltotta őt a Regensburgban 1434. november 23-án tartott lovagjátéktól, és midőn Albert ezen eljárás ellen tiltakozott, a lovagok tettelegességre vetemedtek vele szemben.²⁾

Ezen eset nagy mértékben fokozta Ernő fölháborodását. De fivérének és kormányzótársának, Vilmosnak, ki Albertet nagyon szerette, sikerült őt lecsendesíteni és erőszakos lépésektől visszatartani. Albert szerencsétlenségére azonban 1435 szeptemberében meghalt hathatós pártfogója és szószólója. Vilmosnak két fia volt, kik közül a fiatalabbik, szinte Vilmos, nemsokára követte atyját a halálba, az idősebbik Adolf pedig, gyenge, folytonosan betegeskedő gyermek volt, kinek életben maradásához kevés reményt fűztek, és a ki valóban nagyon fiatalon,

¹⁾ Csak a tridenti zsinat jelentette ki érvényteleneknek a titkos házasságokat. L. Concilium tridentinum Sessio XXIV. «Decretum de reformatione matrimonii».

²⁾ Hochwart: «Albertus — vehementer pulsatus est»; Farrago: «fuit impugnatus et percussus».

hetedik életévében, 1438-ban, meg is halt. Így tehát csak Albert volt az egyedüli, számbavehető jogos trónörökös. Attól lehetett tartani, hogy Albert örökösödési jogát balházassága miatt majd ingolstadti és landshuti atyafiai, kik úgysis igen gyakran mint a legelkeseredettebb ellenségek álltak Bajorország-Münchennel szemben, sikeresen megtámadhatnák és a trón nekik juthatna, vagy hogy Albert halála után ők jogosan elnyerhetnék a trónt, mert Albert törvénytelen házasságból származó gyermekeinek nem volna trónöröklési joguk. A dinasztia becsületének és megtartásának érdekében gyors elhatározásra és tette készletre érezte magát Ernő most, a midőn a békéltető Vilmos már nem állott mellette, annál is inkább, mivel a müncheni polgárság Albert viszonya miatt elégedetlenkedni kezdett és a landshutiakkal és ingolstadtiakkal szemben tanúsított ingerült, sőt ellenséges hangulatával érthető aggodalmakat keltett. Az állam érdekével párosult dinasztikus érdeknek megóvása: ez volt a döntő indító ok, hogy Ernő gyors lépésre határozta el magát. Ez okozta Ágnes halálát is.

Ernő szövetségeséhez, a landshuti Henrikhez fordult, hogy megbeszélje vele tervének kivitelét. Kelheimben 1435 őszén tartott tanácskozásukból kifolyólag Henrik meghívta Albertet Landshutba vadászatra, hogy őt azon időre, melyben Ernő tervét meg akarta valószínűsíteni, Straubingtól távol tartsa; Ernő addig, míg Albert a meghívásnak eleget téve távol volt, Ágnest elfogatta és halálra íteltette. Nem állapítható meg határozottan, vajjon megelőzte-e törvénykezési eljárás az ítéletet?¹⁾ Valószínűleg nem; mert ha megelőzte volna, Ernő bizonyára fölemlítette volna önigazolására a császárhoz intézett iratában. Föltéve, hogy törvényszék ítelt Ágnes felett, ez bizonyára csak Ernő utasítása szerint járt volna el és az ő mentegetődzésére szolgált volna.

Ez a kérdés azonban nem nagy fontosságú, miért is bátran eldöntetlen maradhat.

1435. október 12-én²⁾ taszították le Ágnest, kezét és lábát megkötve, a straubingi hídról a Duna hullámaiba. Sikertült neki azon-

¹⁾ Lipowsky szóbeli vizsgálatot említ (31. l.), a melyről véleménye szerint vagy egyáltalában nem vezettek jegyzőkönyvet, vagy csak hiánysat. Petri azt véli, hogy Ágnest törvényszék elé állították, a mely ítelt is fölötte, habár ő ítélő bírónak illetékességét el nem ismerte.

²⁾ Sokan tévesen 1436-ra teszik Ágnes halálát — valószínűleg a sírkő téves adatára támaszkodva. Már a krónikások hibás évszáma is innen ered. Tekintetbe véve Albert 1435. december 12-iki misealapítványát, melyet Ernő 1436. ápr. 14-én elismert, azután Ernő alapítványát 1436. július 16-ról és Albertnek Braunschweigi Annával 1436. nov. 6-án kötött házasságát, a fentebbi dátumot tekinthetjük egyedül helyesnek.

ban az egyik békót föloldani, és a partot elérve, segítségért kiáltani. De a bakó visszalökte őt az árba rúdjával, melyre ügyesen fölsavarta hosszú haját. A szerencsétlen asszony a hullámokban halálát is lelte.

Midőn Albert a borzasztó tettről értesült, bosszút forralt hón szeretett Ágnesének gyilkosai ellen. Szövetségre lépett Lajos ingolstadti herczeggel, hogy vele együtt Ernő ellen vonuljon. Ez a fenyegető veszélyt látva, igyekezett fiát, saját eljárását igazolva, lecsendesíteni és utalva a beláthatatlan harcokra, melyeket ellenséges föllépésével előidézne, tervétől eltéríteni. De mindhiába. Albert eleinte nem hallgatott Ernő követekre, később nem is fogadta.

Ernő, hogy a polgárháború kitörését megghiúsítsa, Zsigmond császárhoz folyamodott segítségért. Aichstetter Frigyes nevű titkárát küldte a császárhoz a már fentemlített írásbeli utasítással, melyben a tényállást ismertetve, előadta, hogy eljárása jogos, mivel az állam érdekeit szolgálja. Ép ezért kéri a császárt, térítse vissza fiát császári szavával és tekintélyével a helyes útra, a kit az államellenes ingolstadtiakkal kötött szövetsége tévútra vezetett. Ezen igazolás, mely több teljesen alaptalan¹⁾ vádat tartalmaz Ágnes ellen, megtette szándékolt hatását a császárra. Valószínűleg a császár közbenjárásának köszönhető, hogy Albert, alig két hónappal a tett után, megbocsátva atyjának, közeledett hozzá és kibékült vele. Nem lehet tehát *tényleges* bosszúhadjáratról szó, a mint ezt, némely krónikásokra támaszkodva, sokan állították, hanem igenis összetévesztésről, átvitelről. A háborúságot, melyet Albert Henrikkel folytatott — s a melyről majd még szólok — átvitték Ernőre és Albertre.

Albert egyházi alapítványokban keresett vigasztalást; példáját követte atya is, azon hiszemben, hogy ez által fiát ismét megnyeri magának.

Ágnest Straubingban temették el a karmeliták kolostorában, hol még életében oltárt alapított magának. Ugyancsak itt rendelt Albert 1435. decz. 12-én lelki üdveért örök misét; Ernő pedig sírja fölé Szent Péter temetőjében kápolnát építtetett és emlékére napot szentelt. Szent Péter temetőjében áll Ágnesnek többször említett és sok félre-magyarázásra okot szolgáltatott vörös márványból készült sírköve is, mely őt életnagyságban és fejedelmi viseletben mutatja be.²⁾

Ernővel még kibékült Albert, de landshuti atyafiának, Henrik-

¹⁾ Avval gyanúsítja például, hogy a kis Adolfot, Vilmos fiát, meg akarta mérgezni.

²⁾ L. Hefner-Alteneck: «Trachten des christlichen Mittelalters» II. Abt. 210—215. l.; — Förster E.: «Denkmale deutscher Baukunst, Bildneri und Malerei». V. 2. Abt. 1—4. l.; Oncken II. Abt. VI. 2. k. 511. l.

nek, kinek a gonosztettben való részessége előtte ismeretes volt, nem tudott megbocsátani. Midőn Albert és Ernő között 1436 februárjában Münchenben a végleges kibékülés megtörtént, Henrik, kit Ernő ide hívatott, szintén ki akart békülni Alberttel, de ez erről tudni sem akart, sőt, mi több, április 15-én megizente neki a háborút.

Még említésre méltó, hogy Albert Erich braunschweigi herczegnek leányával, Annával, 1436. nov. 6-án történt egybekeléséről szóló házasságlevelét épen Ágnes napján, 1437. január 21-én állíttatta ki. Tíz év múlva megújított kegyes alapítványa pedig arról tanuskodik, hogy ő hön szeretett Ágnesére, ki csupán az ő vele való egybekelése miatt szenvedett oly borzasztó halált, változatlan szerelmi érzettel gondol.

Ez nagy vonásokban Bernauer Ágnes történeti képe, a mint ezt hiteles följegyzések alapján rekonstruálhatjuk.

(Folyt. köv.)

(Budapest.)

BÁSZEL ERNŐ.

BÉRARD V. AZ ODYSSEIÁRÓL.¹⁾

Kalypso.

A tulajdonképeni Odysseia Kalypso szigetén veszi kezdetét. A hely ismertető jelei: egy zöld sziget, egy vagy több magaslattal, „tenger köldökével”; barlang; források; tengeri madarakkal népesített fák.

Ezen vonások közt legfontosabb a forrás. A hajós népre nézve az ókorban, de azután is hosszú időn át, a legtöbb úti készlet gabonából vagy lisztből és ivóvízből meg borból áll (Od. II, 289—291. V, 165 s k. XIII, 69). A víz nemcsak ivásra kellett nekik; szükségük volt rá a főzéshez és a bor vegyítéséhez is. Sűrű, fekete boraik csak vízzel hígítva voltak alkalmasok szomjat oltani. Maron Ismarosban kitűnő bort ad Odysseusnak, ἀκηράσιος-t, melyet húszannyi vízzel kellett hígítani, ha olyan kellemes veres bort akart, mint a méz; még a tömlőnek is isteni illata volt tőle (Od. IX, 196 s k.). A homerosi hajósok, mihelyt partra érnek, sietnek jóllakni étellel, itallal. De mivel a hajó ivóvíz-készlete gyorsan fogyott, partraszálláskor első dolguk volt ellátni magukat jó ivóvízzel. Az ismert, állandó forrásoknál minden este kikötnek, hogy jó ebédet készítsenek (Od. XII, 283). Ha az élelem elfogyott, könnyen tehettek szert táplálékra halászatból („Tinn-hal-sziget”) vagy vadászatból („Fürj-sziget”, „Tengeri nyúl-sziget”, „Szarvas-sziget”). A Nap-isten szent tulkait sem kímélik Odysseus társai, mikor már kifogynak a gabona- és liszt-készletből (XII,

¹⁾ Folytatás. L. EPhK. 1906. 110—125. l.

327 s k.). Máskülömben a hús csak ünnepi vagy lakomai tápláléka az akkori hajós népnek, mint a hogy még napjainkban is a syrai hajósoknak és az arkádiai munkásoknak. Hanem ivóvíz dolgában hamarabb jutottak szorultságba. A fődolog az volt, hogy a hajós legénység könnyen s hosszú időre elláthassa vele magát. Ehhez pedig több forrás kellett. Kalypso szigetén négy ivóvíz-forrás volt.

Hogy állandó friss ivóvizük legyen, ahhoz barlangra is volt szükségük. Az Odysseia részletesen dicséri a barlangban levő, szél ellen védett forrásokat (IX, 141). A nymphák barlangokban szeretnek lakni. Egy nereisnek *Speio* («barlangi») a neve. *Kalypso* s *Kirke* nymphák is barlangban laknak. A forró, kopár sziklák között ugyanis csak barlangok boltozata alatt találhatnak állandó friss vizet. De van a barlangnak más jelentősége is a régi hajósokra nézve, a miről fogalmuk sincs a mai tengerészeknek. Az Odysseia hajósainak a parti barlangok elengedhetetlenek, mert az ő hajóik kicsinyek, nem igen kényelmesek s deszkázatuk rossz. Egy 20 evezős hajó elég nekik. Ezt gond nélkül kihúzhatják a partra s néhány ember visszatolhatja a vízre. A hajófenék fedetlen; az «üreges» hajónak csak az elején és hátsó részén van egy-egy házikó (*ἔκρη*), melyeket négy oszlop tart s létrán mennek föl rá. Legalább az ázsiai görögök nyelvén ez az *ikrion* értelme.¹⁾ A görög bátorság sohasem szokott hozzá az éj veszélyeihez. A lydiaiak és medusok öt évig tartó rettenetes háborúja alatt számos ütközet volt, de éjjeli csak egy (Her. I, 74). Idegen hajósokra nézve a barlang kész éjjeli szállás, menedék az elemek ellen, menedék- és búvóhely a bennszülöttek ellen, a hová még a hajót is behúzhatják (Od. XII, 306, 317). Ha pedig a barlang nem elég nagy, akkor legalább értékes portékáikat s hajószereiket hordják be, a hajót pedig kint hagyják a parton (Od. X, 404). A barlangban azután tüzet gyújthatnak melegedni s fűlszáradni, a nélkül, hogy észrevennék a bennszülöttek. Ha a partról beljebb akarnak hatolni kereskedés vagy a vidék föl kutatása végett, akkor is jó rakodó- és rejtekhelye a barlang értékes czikkeiknek (Od. XIII, 362/3, 368). Kalózkod ellen azonkívül jó lesőhely is a barlang. De istentisztelet céljából is keresik az árnyékos helyet. A nymphák s az istenek ugyanis szeretik a földalatti vagy félreeső árnyékos helyeket. *Malea* közelében a régiek *nymphaion*nak nevezték egy horgonyzóhelyet: «A hegyfok alatt van a nymphák kikötője, barlanggal a tenger mellett, a hol egy édesvízi forrás bugyog. Benne köröskörül lakások» (Paus. III, 23, 2). Ithakében s a Nap szigetén is volt nympha-barlang. Malta parti barlangjai híresek mind a régi, mind a modern hajósok előtt.

A kezdetleges tengerészet keresi a szigeteket; de nem a nagyságuk, termékenységük s gazdagságuk miatt, mint mi. Ama vándorokra nézve ellenkezőleg kicsinységük, elhagyatottságuk s szárazfölddel vagy nagy szigettel való szomszédságuk teszi őket kapóssá. Sicília környékén a part közelében fekvő kis szigetek a phoinikiaiak telepei (Thuk. VI, 2, 6). A mélyöblű rév sem vonzza őket, mert ott rendesen ellenkezik

¹⁾ Hivatkozik Her. V, 16-ra (ἵκρια ἐπὶ σαρῶν ὄρητων ἐν μέσῃ τῇ λιμνῇ) s bemutatja több antik hajó és bárka képét, melyeknek mind közös tulajdonsága, hogy fedetlen.

egymással a szárazföldi és a tengeri szél s csak kemény evezéssel lehet be- és kijutni. Ha még azután oldalmélyedése is van az öbölnek, akkor bent más irányú szél kellene, mint a bejáratnál. Smyrna réve, melyet a mai tengeri kereskedelem kitűnőnek ismer el, nem vonzza Iouia első hajóseit. A ki- és behajózás fáradságos és késedelmes. Ithake nagy mélységű kikötőjében (*λιμήν*) van a föl- s leszállóhely (*ὄρμος*), alacsony partrész, a hol szárazra húzzák az érkező hajót. De nem itt rakják ki terhét, hanem a legelső hegyfoknál, vagyis a kikötő kezdeténél. A kirakodott holmit hátton vagy igás jóságokon hordják innen a városba szárazon. Az üres hajót azután könnyebben hajtják a horgonyzó parthoz az evezősök. Induláskor is csak az első hegyfoknál rakják meg a hajót (Od. II, 389—391). A régi tengerészek nem kikötőtől kikötőig, hanem hegyfoktól hegyfokig mérik a távolságot (Strab. VIII, 363). Egy jó előre nyúló hegyfok, vagy még inkább a part közelében levő sziget legalkalmasabb e hajósoknak; mert mindig ki vannak téve kalózok lesének és fosztogatásának. Ismeretlen partokon nemcsak az apály veszedelme fenyegeti őket, hanem vad, emberevő népek földjén fogság, kiűzés vagy nyárson való megsütés is. Olyan helyen szeretnek tehát horgonyozni, a honnan közel és könnyen érik a nyílt tengert. A cserekereskedés is sokkal könnyebb és a menedék sokkal biztosabb sziget vagy hegyfok alatt, meg az ideiglenes pihenés is kellemesebb, mint afféle szél ellen védett helyeken. Azonkívül néptelen s kivált tengerbe vesző kis sziklaszigeten nyugodtabban is tölthetik azt az egy-két órát, míg edényeiket megtöltik ivóvízzel; nyugodtan moshatják ki fehérneműiket a forrás körül s mutathatják be áldozataikat. Hosszú tartózkodásra is elég czélszerű a kis sziget; kirakodás előtt könnyen kikémlelhetik az egész környéket; könnyű a partraszállás; kirakodás után csekély őrszolgálat nehezedik rájuk; esetleg az árboczór egymaga is elég. De nemcsak támadásnak vannak kevésbé kitéve, hanem biztosabb oltalmat találnak szelek és szélvészeken ellen is. Onnan látnak azután hozzá a szomszédos tengerpart-vidék föl kutatásához és kihasználásához (Strab. III, 160. V. ö. Od. IX, 116 stb.). Még nagyobb fontosságúak a régi vitorlás tengerészekre nézve a tengerszorosok előtt vagy a bennük fekvő kis szigetek. Tengerszoroson az átkelés erőltetett, bizonyos szelek inellett pedig még hosszú s veszélyes is. A tengerszorost elzáró szigetek tehát majdnem elkerülhetetlen pihenőhelyek voltak; így *Tenedos* a Dardanellák előtt, a Herczeg-szigetek a Bosporus előtt: e két pont fele útján a Marmora szikla adja nevét a szomszéd tengernek. Az Adriai tenger mélyén, illetőleg északi végében, nem a hegyszorosok szomszédságában szemeltek ki maguknak főrakodóhelyet, a melyek ma a trieszti kikötő felé vezetik az egész belföldi közlekedést, hanem Istria legvégén, a szabad tenger szélén, Póla kötötte le őket számos kis élősd szigete révén. S Pólát, Strabon állítása szerint, még azok a kolchisiak alapították, a kiket Medea üldözésére küldöttek. Igen fontos szerepe volt Marathonnak is a tengerszoros bejáratánál; már pedig ez minden valószínűség szerint sidoni tengerészek pihenőhelye volt. Népe tisztelte Heraklest s magának követelte a dicsőséget, hogy ő vitte be Herakles tiszteletét a hellének közé. *Makaria* nevű forrása Herakles egyik lányától kapta nevét, tehát ez is *Melkart*-forrás, ivóvíz-forrás. Az ősrégi thalassokratianak, mint láttuk, több ilyen Marathonja volt. A régi hajósok nem igen kockázt-

tatták meg az éjt idegen vidéken. Még a XVII. század utasai is ismerik az éji hajózás veszélyeit s megjelölik a kalóz-lesről híres tengerszorosokat; mert ilyen helyeken szerettek lesni zsákmányra (Od. IV, 844 s k. XV, 365 s k.).

Sziklás tengerpartokon gyakran nehéz szárazra húzni a hajót, nehéz táborozásra alkalmas árnyékos erdőt s főveny- és pázsit-ágyat találni. Kényelmes táborozáshoz pedig egységes lapos part és zöld liget szükséges, «petrezselyem- és ibolya-szőnyeg». Puha főveny és iszap kell a hajó kihúzásához, hogy megvizsgálhassák s kijavíthassák a károkát. Szükséges továbbá egy kémlelő-hely (σκοπή, περὶ ὧν), «köldök» (ὄμφαλός), a honnan be lehet látni a környéket, a nyílt tengert, a szomszédos tengerszorost és partokat; a honnan jelt lehet adni a szerte levő legénységnek, hogy a hajó közelében a tábor-helyre gyülekezzenek a bennszülöttek támadása ellen fegyverkezni vagy megakadályozni a partraszállást. Ὁμφαλός-nak az a felfogása és magyarázata, mely a föld közepét értette rajta — ilyennek nevezték pl. Delphi-t — későbbi a hom. költeményeknél. Az Iliasban és Odysseiában egyszerűen *kiemelkedő pontot*, duzzadtságot, dombot jelent. A homerosi pajzsoknak mind ὄμφαλός van a közepén (Il. XI, 34). Harmincz különböző ilyen köldökről olvashatunk; voltak ilyenek Thessaliában és Epeirosban; Krétában is volt a fennsíkon egy Ὁμφάλων nevű város. A szentírás is beszél olyan népekről, melyek hegyekről, a föld köldökeiről szállnak alá. A νῆσφι ἐν ἀμφιρύτῃ, ὅθι τ' ὄμφαλός ἐστι θαλάσσης tehát hullám-övezte sziget, melyen *köldök emelkedik ki a tenger fölé*. A fának is nagy a fontossága a régi tengerészetben. Fás helyről könnyebb a kémlelés. A fák könnyűvé teszik a tájékozódást, mint pl. Ithake szigetén a Phorkys kikötő közelében levő olajfa (Od. XIII, 346). Erdős területen lehet vadászni, lehet fát vágni a hajó megrongált részeinek kijavítására vagy pótlására s tűzrevalónak. Vadászat első gondja a partra szállott legénységnek. Különösen olyan szigeten szerettek táborozni, a mely különböző fajú fát szolgáltatott nekik a hajó különböző részeinek kijavításához. A fák szolgáltatottak azonkívül gyantát és kátrányt a «fekete hajók» tatarozásához.

E tengerészek kényelmes táborozásának főkéllékei tehát: nép-telen, fával és édes vízzel jól ellátott sziget, melyen volt magaslat, «köldök», s a part közelében barlang. Ritka hely egyesíti magában mindezen föltételeket. De ha csak egy van is meg kellő mértékben, már akkor föl-fölkeresik az idegen hajósok; az ilyen helyek azután jól meg voltak jegyezve mindegyik thalassokratiában. A hajós nép mindjárt nevet ad nekik valamely ismertebb tulajdonságukról (fák, madarak, források, rétek, leshelyek, barlangok után) vagy a horgonyzó-hely alakjáról s nagyságáról, ú. m. Ἄντρον (barlangos kikötő), Ἰεράων νῆσος (ölyv-sziget), Πτόουσσα (fenyő-sziget), Κυπρισσία (Cyprus-sziget). Az ölyv-szigetnek *Enosim* a neve Pliniusnál (III, 7); s *nosim* pluralisa a szemita *nes-* v. *nis*-nek, mely a. m. ἱέραξ, ölyv. Boiótiában, Kadmos országában, *megaranak* (μέγαρον) nevezték azon barlangokat, vagyis földalatti szent odukat, a hol bizonyos ünnepeken áldozatot mutattak be az isteneknek. A bibliában is előfordul *Megara Sidonim* (szidoniaiak barlangja). Forrás a szemitában 'in; ὄμφαλός = héb. *tabur*.

Nis, megara, 'in. A görög partokon csakugyan van egy *Megara*

város, melynek piacza *Nisa* volt, istennője *Ino*. Megara nemcsak a monda, hanem a történelem szerint is nagy kereskedelmi hely s nagy tengeri hatalom volt a hellén korszak kezdetén. Előbb *Nisa* volt a neve (Paus. I. 39, 5), melyet az egyiptomi eredetű *Lelex* hős alapított; ennek fia, *Kleson*, alapította az első *pylosi* várost. Erődjének neve *Minoa*, *Μινώα*, melyet a régiek majd szigetnek, *νησος*, neveznek, majd hegyfoknak, *ἄκρα*; azonban a partról nézve nem illik rá a hegyfok neve. Thukydides még *νησος Μινώα*-nak ismeri (III, 51). *Nisa* v. *Nisaia* alapítója egy monda szerint *Nisos* volt, Abrote férje. Nisosnak bíborveres haja volt s a jóslat azt ígérte neki, hogy addig nem szűnik meg uralma, míg ez a haja megmarad. Mikor azonban a krétai *Minos* ostromolja a várost, beleszeret *Skylla*, *Nisos* leánya, s hogy győzelemhez juttassa, levágja atyja haját. De mivel *Minos* vonakodik feleségül venni, beleöli magát a tengerbe s hallá változik vagy megeszik a madarak. *Nisos* tengeri sassá változik s folyvást leányát üldözi. Megara fellegrárában *Demeter*nek volt *megara*-ja; a fellegrvár neve *Pausanias* szerint *Karia* volt, *Kar* hős emlékére, a ki hajdan ott uralkodott s azt a szent helyet alapította. Megara volt a neve *Karthago* város egy részének s szíriai várost is említ ilyen nevűt *Strabon*. *Karia* (*Kiria*) és *Καρχηδών* (új város) neve összefüggésben van egymással. Szerepel a megarai mondában két ikertestvér: *Learchos* (nép királya) és *Melikertes*; ez utóbbi jelzője ugyanaz, mint a tyrosi *Herakles*é, *Melkart* (= a város királya): *ἀρχηρέτης*. E két név tulajdonképen kettős ritualis invocatio. *Melikertes* a tengerbe dobja anyja, *Ino*, de egy delfin elviszi a hátán a korinthusi isthmusra, a hol *Palemon* (*Balemon* = nép királya) nevet kapott s isteni tiszteletben részesült. *Kalypso* forrásai a tengerbe ömlenek (V, 70). A földközi tenger mellék s különösen Görögország forrásai részben tiszták, átlátszók, *fehérek*, a melyek t. i. kövek közt vagy mészkőtörmeléken folydogálnak; részben pedig fekete vagy kékszínűek (Od. IV. 359. *Diod.* IV, 23. 5: *Κυάνη*). *Learchos* és *Melikertes* anyja, *Kadmos* lánya, *Ino*, Boiotiából megy *Megarába* s ott a tengerbe vetvén magát, fehér istennővé (*Leukothea*) változik. Már az *Odysseia* ismeri *Kadmos* lányát, *Inót*, a fehér istennőt. Tisztelete sok helyütt föltalálható *Peloponnesos* partvidékein. *Epidaurusban* egy ilyen nevű forrás volt, melybe *Ino* ünnepén macseszt dobtak. *Phoinikiában* forrás az *In* tulajdonképen, melyhez a hellén — mint minden hasonló esetben — hozzátette a nemjelölő *o* képzőt. *Megarának* és *Boiotiának* voltak a *phoinikiái* occupatio idejében *Melkart*-forrásai, *In-Melkart*. «*Gadirában* a *heraklesi* körületben van egy édes víz-forrás», írja *Strabon*. A tyrosi *Melkartból* csinálták a hellének *Gadesben* az ő oszloptartó *Heraklesüket*: a *Herakleion* forrása *Gadesben* egy régi *In-Melkart*, *Melkart*-forrás.

Skylla testét a tenger hullámai elvitték egész a saroni öböl bejáratánál levő *Skyllaionig*. De sírját nem itt mutatták. A tengeri madarak széjjelszedték hulláját (Paus II, 34, 7). A régi Földközi tengerpart-vidéken számos hegyfoknak van *Skylla* neve, ha más alakban is, ú. m. *Σκύλλα*, *Σκυλλαιον*, *Σκυλλάτιον*, *Σκυλλήτιον*. E kissé eltérő neveknél egy a jelentésük a görög tengerészeknek: *kutya-csúcs*, *σκύλιον*, *σκύλαξ*. A sicíliai tengerszoros szörnyetegének kutya-öve volt s úgy ugatott, mint egy kölyök-kutya (*φωνή μὲν ὅση σκύλακος*, Od. XII, 79. 231). Az *Odysseia* szerint a *Skylla* szikla; jelzője *πετραίη* (Od.

XII, 86). Ez a jelző sehol sem fordul elő máshol az Odysseiában. Ez a Skylla tehát tulajdonképen szikla. De a Skyllák mind ugyanilyen természetű helyek. A Dardanellákban a Gallipoli félszigeten ismerlek a görögök egy sírhalmot, melyet *κυνός σῆμα*- v. *Ἐκάθης σῆμα*-nak nevezték. A monda így magyarázza e kettős nevet. A győztes görögök magukkal hozták Hekabét Trójából, bosszújukban agyonkövezték s sírhalmot hánytak fölé. Később elhánnyván a követ, Hekabe helyett kutját (*σκύλλα*) találtak ott tüzes szemekkel. — A kövezés gyakori a szemítáknál, de igen ritka a görögöknél, a kik csak bizonyos vallási vétségek ellen alkalmazták. A héber *sakal* = kövezni; főnévi alakja *skula* (*σκύλα*) = kő, szikla v. rakás. Ebből csinálták szójátékkal a *σκύλλα*, *σκύλον* (kutya) szót. Az Odysseiában előforduló szörnnyetegek neve idegen a görögre nézve, azért tesz melléjük mindig valamely görög vagy görög-szemita jelzót: *Νάρκιδος ὄλοη* (veszélyes), *Αἰ-αῖη νῆσος Κίρκης* (ölyv-sziget). A Skyllákat is megkülömböztették a klasszikus tengerészek. Így Italia déli részén volt a *Λευκοπέτρα*. Az odysseiái Skylla *πέτρα περιξέστη* a költemény szövegében, és *Σκύλλα Κραταῖς* a monda szövegében. A *πέτρα* és *περιξέστη* együtt a. m. az idegen Skula és Krata. s együtt fejezik ki a hegyfok nevét. Miként Skula félig emberi, félig isteni személy lett, úgy személyesítette a költő Krata-t, a ki a mondában Krataistól, Skylla anyjától származott; így lett Atlas is, az ég oszlopa, atyja Kalypsónak, a búvóhelynek. Skylla (szikla) atyja tehát Nisos (ölyv), anyja Abrote, mivel a kezdetleges toponymiaiban szerepel egy Skula Abrot = madarak sziklája. Skylla holttestét Argolis hegyfokánál, a Skyllaionnál, a madarak tépték szét, vagyis: a madarak szikláját megették a madarak. (Paus. II, 24, 7).

Minoa neve is azt mutatja, hogy Megara csakugyan idegen állomás volt. A siciliainak teljes neve *Ἡράκλεια Μινώα* v. *Μάκαρα Μινώα*, mely egy magas, ú. n. fehér hegyfoknak a tetejét foglalta el. E fehér fokon volt a szemita monda szerint egy város, *Rios Melkart* (= Melkart fok). Tehát a siciliai Minoa is ismerte Melkart-Melikertes tiszteletét. Melkartból csináltak a hellének Makara-t, mert ez érthető s kellemesebb hangzású volt a görög fülnek: *Μακάρα* (*μάκαιρα*) «szerepcsés város». Ezt azután *Ἡράκλεια* ra fordították, mert az ő Heraklesük má-át a tyrosi Melkartban ismerték föl. — Monacónál is volt a phoinikiiaiaknak egy Melkart *Bal Menokha* (a pihenés Melkartja) kikötője, vagyis az a hely, a hol Herakles megpihent. A görög ebből fölakadás nélkül csinálta a *Monoikost*; ebből lett azután a római *Monoeus* s az olasz *Monaco*. A legjobb görög transcriptio azonban, minden szójáték nélkül, *Menoa*, *Minoa*, *Μινώα*. Ama siciliai állomás eredeti neve tehát Melkart-Minokha (a pihenő M. városa v. foka); a megarei *νῆσος Μινώα* a. m. I-Minokha, vagyis pihenés szigete, valamint *Salamis* a. m. a jólét (*salam*) szigete.

Kadmos, Agenor vagy Phoinix fia, Sidonból jött Boiotiába s alapította Thebaet. Anyja Telephassa, nőtestvére Europa. Phoinix maga beszél magáról. A mi Telephassát illeti, *Delephat* a chaldaeiaknál az Aphrodite (Venus) csillag neve — mondja Hesychios. Ezen csillagnak kettős szerepe van. A keleti astrologia azt tanítja, hogy hajnalban, mint *Ἑωσφόρος* v. *Φωσφόρος* (hajnali csillag) férfi, este, mint *Ἑσπερος* (esti csillag) nő. A szemita *kadam* v. *kedem* a. m. kelet, arab gyökből *'eroba* a. m. lefekvő; ezekből lett a görögös *Κάδμος* és

Εὐρώπη (Erobe), vagyis, *Delephat-Kadem* a felkelés Venusa, férfi, *Delephat-Erobe*, az est v. lefelkvés Venusa, nő.

A Lalex-hagyomány tehát történeti igazságon alapszik. Minoa pihenő állomásuk volt a keleti hajósoknak. A mondai hagyomány szerint Lalex Egyiptomból jött. Ámbár tehát ez a szemita toponymia inkább a szíriai part kikötőihez és tengerészeihez fűződik, ámde ama szíriai tengerészek és kikötők több századon át Egyiptom alattvalói s hűbéresei voltak: Egyiptom nyújtja számunkra az ő hajóik igazi mintáját; Egyiptom útján értjük meg onomastikonjukat s világfelfogásukat. Az egyiptomi kosmographiából való *Atlas*, az ég oszlopa is, kinek leánya *Kalypso*.

Atlas közelében kell keresnünk leányát, *Kalypsót*; ott volt a *νησος τηλόθ' ἐοῦσα*. Az tehát a főkérdés, hol volt a homerosi *Atlas*. A görög-római geographusok *Atlas* alatt *Africa Minor* egész parti hegylánczát értették, azt, mely az Atlanti tengertől a tripolisi öbölhöz terjedt, a Kotes foktól a Syrtesig (Strab. XVI, 826). De a név eme kiterjesztése az egész hegylánczra később következett be. *Atlas* eredetileg hegy, nem pedig hegyláncz. Herodotos (IV, 181 s. k.) szerint az egyiptomi Thebaetól húzódik Libyán keresztül egy homok-magaslat, melyen 10—10 napi járóföldre egy-egy sókristály-halmot jelez; mindegyik halom-csúcs közepén édes vizű forrás bugyog föl. E halmok közül az utolsó, Herakles oszlopai közelében, szomszédos *Atlas*-szal, egy karcsú, kerekded hegygyel, mely oly magas, hogy nem lehet látni a csúcsát. Ezt az *Atlant*, melyet sem télen, sem nyáron nem hagy el a hó, ég oszlopának nevezik a bennszülöttek. — Ez az odysseiai *Atlas*, az ég oszlopa, Herodotos szerint szomszédos Herakles oszlopaival: a mondában csakugyan Herakles veszi át *Atlas* szerepét egy időre. Az ión nyelvben *ἀτλας* a. m. *vivő, tartó* (τλάω); synonymja *Telamon*; egyjelentésű *τίων*-nal. Nevezik *Telamonnak* a mondai *Atlant* is; elterjed a szó az ión kereskedelem révén a nagygörögországi gyarmatokon át egész Italiában, s a római építők *telamones*-nek nevezik az emberalakú oszlopokat, melyeket a hellének *ἄτλαντες*-nek neveztek. *Atlas* tehát tulajdonképen oszlop, mint a bennszülöttek nevezték, az ég oszlopa; s ez az oszlop a *Majomhegy*, melynek teteje elrejtőzik az ég felhőiben.

A keletről érkező első hajósok csak keleti széllel mehettek át a tengerszoroson a Földközi tengerről az Atlanti tengerre, s olyan nyári hónapokban jártak tengeren, mikor szelek uralkodtak, melyek «sűrű ködöt hoztak magukkal a szárazföldre»; a *Majomhegy* két csúcsát tehát nem láthatták, mert elveszték a ködben, felhő-oszlop borította, melyen az ég nyugodott. Így magyarázható helyesen Herodotos kifejezése: a hegy oly magas, hogy csúcsai sohasem láthatók. E tüneményt azok a hajósok nem tapasztalhatták saját hegyeiken nyári időben, hacsak vihar alkalmával nem. Ott ellenben a köd sohasem szűnt meg, sem télen, sem nyáron. — Visszatértükkor azonban nem láttak oszlopot a *Majomhegyben*, mert nyugati széllel hajóztak s az szétverte a ködtakarót. Ámde ezen klassz.-kori hajósok ismerték már a homerosi mondából s a geogr. kézikönyvekből a felhő-oszlopot, «a megközelíthetetlen, sűrű felhő fedte ércz-oszlopot» (Dion. orb. descr. 67—68).

A mythologia is hatalmába kerítette Atlast; általánosan ismerték nevét, lakóhelyét, s mikor nem találták föl a tengerszorosnál, máshol keresték azon a tájon a felhő-takarta ég oszlopot, Atlast. Meg is találták amattól valamivel délre, Marokko belföldi hegylánczában, mely a *Ghir* foknál végződik, egy 3—4000 m. meredek sziklában, melynek két csúcsa a felhők közé emelkedik s azt tartották, hogy azok tartják az égboltot (Pomp. Mel. III, 10). Mivel pedig a homerosi költő szerint több oszlopa volt Atlasnak, melyek széjjeltartják az eget és földet: a nagy és kis Atlas két magas oszlopa szerepel a görög-római korszak hajósai közt, a kik az Atlanti tenger ú. n. *ἐμπορικὸς κόλπος*-át látogatják.

Kezdetben azonban a szorosan tartja Atlas az ég oszlopait, a távoli Gades közelében, a hol emelkednek Herakles oszlopai, a hol szintén oszlop kel az ég felé, megközelíthetetlen, vastag felhő-takarta ércoszlop (Dion, i. m. 65 s k. v.). De más különbség is van a két felfogás közt. Az Odysseia Atlasa egymaga «oszlopokat» tart, míg ellenben a Herodotosénak csak egy oszlopa van. A klassz. kor hajósai számára Herakles két oszlopa jelöli a tengerszoros nyílását; ezek mintegy a félfái a gadesi kapunak. Herakles tartja ezeket a csatorna oldalain, hogy nyitva tartsa az utat a két tenger közt, vagy — más felfogás szerint — vigyáz arra, hogy az Okeanos szörnnyetegi át ne hatolhassanak a Földközi tengerre. Ellenben az Odysseiában nem két oszlopról van szó, hanem általában oszlopokról, melyek támasztékot, Atlast, alkotnak. S ezen oszlopok szerepe tartani az égboltot, széjjeltartani nem a tengerszoros két oldalát, hanem az eget és földet. Hesiodos (Theog. 517) szerint is Atlas tartja a fején és kezével az eget a világ nyugati végén, közel a hesperidákhoz, a hol a nap és éj találkozik. — A görög tragikusok szerint szintén az ég sarkait tartja Atlas (Dion. IV, 27), a ki testvére (vagy atyja) Hesperosnak, férje Hesperisnek, atyja a hét hesperidának (Eur. Hipp 774). Ő tehát a nyugat oszlopa, *στήλη ἑσπερία*, hasonló az ég éjszakai oszlopához, *στήλη Βόρεια*, melyről a chiosi Skymnos szól s mely Keltika utolsó éjszakai fokán emelkedett. Skymnos kétségkívül olyan leírást követ, melynek keletkezésekor a kelták ama foka volt a hajósoknak a legvégső éjszak felé. Ennek is bizonyára phoinikiai hajósok adták az oszlop nevet, valamint a nyugaton levő Majomhegynak is. Az első dynastiabeli egyiptominak *Manu* volt ez, mely a kutatók tovább hatolásával együtt folyvást hátrált nyugat felé magaslatról-magaslatra nemcsak a szerepével együtt, hanem a nevével is. A Gibraltár-szorosnál végre, a hol a végtelen Okeanost látták éjszak, dél és nyugat felé, azt hitték a phoinikiai hajósok, hogy megtalálták az igazi ég-oszlopot. Így lett a Majomhegy a nyugat oszlopa. Ezt azután elfogádták mestereiktől az első görög tengerészek is. De Herodotos idejében már, úgy látszik, nem a Majomhegy a nyugat oszlopa, vagy — a mint a phoinikiai tengerészek nevezték — «szarva». A karthagói kutatók tovább hatolván Afrika nyugati partjain még messzebb fedezték föl az igazi nyugati szarvat, *Ῥεπέρου ζέρας*. Hanno pedig még tovább menvén dél felé egész addig a szarvig, a hol az afrikai part hirtelen délkeletnek, majd keletnek fordul (Guineai öböl), azt hitte, hogy fölfedezte a déli szarvat, *Νότου ζέρας*. — Hanno fölfedezése után nem Atlas többé a nyugat oszlopa. Ha azontúl oszlopokról beszélnek, nem a Majom-

hegy két kúpalakú csúcsát értik, hanem Herakles oszlopait, melyek nem az égbolt ércztartói, hanem a gadesi kapu félfái.

E tengervidekekről a legrégebb tudósítás Avienus latin verseiben maradt fenn reánk. Avienus a karthagói Himilco tengeri útleírásának egy szabadabb görög áttételét tartotta szem előtt, mely megjegyzésekkel s javításokkal toldja meg az eredetijét s a tulajdonneveket is fordítja.¹⁾ Avienus adata szerint a tengerszoros mindegyik partján oszlopok alkotják a két szárazföld sarkát, két kimagasló szikla, az egyik, a *Kalpe*, hispaniai, a másik, *Abila*, mauretaniai területen; Kalpe (Gibraltar) neve görög s a. m. *korsó* (κάπη, κάπης); *Abila* neve szemita s azt jelenti: *magas hegy*, s Pomponius Mela csakugyan *mons praealtus*-nak mondja Abilát. Avienus szerint Cadix régi neve: *Gadir* v. *Gadeira*, azt jelenti pún nyelven, hogy «bekerített hely». Ennek helyességét tanúsítja a héber *gader* v. *gadera* (kókerítés, agger). A mi *Abila* nevét illeti, a szemita *abul* gyök igen szerepel az arabokban; ebből való *'abalu* és *'abalun*, mely fehér sziklát jelent (a Majomhegy aljában az egyik hegyfok *promontorium album* Pliniusnál), *'abula* pedig a. m. *teher* v. *fölémlni*, föladni a terhet valakinek a hátára. Ἀβύλη szabatos transcriptiója *'abula*-nak. Abal: *Abila* (mint gadar: *Gadira*) tehát ugyanazt jelenti, mint *Atlas*, ég-oszlop, felhős oszlop, vagyis a Majomhegy. Igaz, hogy a többség *Ceuta*-t veszi Abilának, mely a térképről nézve csakugyan megfelel a másik parton levő Giblartarnak; de a tengerszoros hajószíjait előtt nem feleltethet meg neki, mert *Ceuta* mély; a hegye, Akho, alig 200 m. magas, s *Ceuta* a tengerrel nézve elenyészik a sokkal magasabb parti hegyek alatt. Ellenben a Majomhegy négyoly magas (kbl. 850 m.), mint *Ceuta*, s kétoly magas, mint Gibraltar (420 m.). Egyéb bizonyítékok közt fölemlíti, hogy az *Atlas-Abila* az Odysseia szerint *πάσης θαλάσσης βένθεα οἶδεν*. *Ceuta* csak az ő kis révén uralkodik. Gibraltar magasabb, mint *Ceuta*; uralkodik a tengerszoros keleti bejárata s az Algesiras öble fölött; de a mint nyugat felé haladunk, mindinkább s egyszerre csak egészen eltakarja a spanyol part. A Majomhegy ellenben, mely félsziget közepén emelkedik, látható a szomszéd tenger minden pontjáról, akár a Földközi tengerről, akár az Atlantiról (*πάσης θαλάσσης βένθεα*). Közte és Gibraltar közt az a különbség, hogy «*Abila et Calpes uterque quidem, sed Calpes magis et paene totus in mare prominens*» (Pomp. Mel. II, 6).

Atlas közelében kell keresnünk a leányát, Kalypsót (νῆσον... τηλόδ' εἰούσαν). A Majomhegy alatt az afrikai part mellett van egy kis sziget, még pedig oly közel a parthoz, hogy messziről ki sem vehető, hogy sziget. E kis sziget spanyol neve *Perejil*. Plinius azt mondja: traditur et alia insula contra montem Atlantem et ipsa *Atlantis* appellata. Mivel Plinius idejében nem a tengerszorosban van többé *Atlas*, hanem jóval messzebb délnek, azt kell hinnünk, hogy ez a Plinius-féle hagyomány azon korból származik, midőn a Középtengeren volt *Atlas*. *Atlantis* (Ἀτλαντος θυγάτηρ) e szerint a mi

¹⁾ A pún útleírás kora ismeretlen. Bizonyosan korábbi eredetű, mint Carthago nova (229. Kr. e.); Bérard véleménye szerint sokkal korábbi ennek alapításánál.

Perejilünk. E kis szigetet csakis az afrika-parti hajósok vehették először észre, tehát szemiták és egyiptomiak; a görög-korszakban már letűnt neki, mert a görög hajósok a hispaniai partok mellett jártak. Strabon ezt írja (III, 170): «Némelyek Abilát s Kalpét vették ezen oszlopoknak, mások pedig e hegyek szomszédságában levő kis szigeteket gondolták, a melyek közül az egyik neve *Hera* szigete. Artemidoros jól ismerte Hera szigetét s szenthelyét, de tagadta a másik sziget létezését.» — Avienus érthetőbb: «Athéni Euctemon azt mondja, hogy nem a két parton emelkedő sziklák vagy csúcsok az oszlopok, hanem az európai és afrikai part közt két sziget viseli a Hercules oszlopai nevét s 30 stadiumra vannak egymástól; erdők borítják s mindig barátságtalanok a hajósokra nézve.» E két szigetcske az *Algesiras* (Al-Djezire = a sziget réve) előtt fekvő *Zöldsziget* (bizonyára az egykori Hera-sziget; mert a phoin. Baalat v. Astarte szigete volt), a másik ettől délnék kbl. 5½ km.-re, majdnem egyenlő távolságnyra mind Gibraltartól, mind a Majomhegytől, a *Palomas* (Hercules-sziget). — Ez a felfogás görög. A szemitáknak, a kik az afrikai part mentén délkelet felől hajóztak föl a szoros felé a Moloccha torkolatától, csak egy nagy csucuk (Rus-Addir) volt, a 850 m. magas Majomhegy, az *Abila-Atlas*, mely az égig emelte fejét, melynek felhő takarta fejét; csak ez volt oszlop. Az afrikai parton nem tűnt föl hasonló oszlop nekik; a Gibraltar ugyanis, mely amúgy sem éppen magas s a távolság is csökkentette valódi magasságát, csak olyannak látszott előttük, mint más közönséges fok; ez a hegy nekik összefoly az Algesiras-öblöt környező magaslatokkal; ez nem oszlop, csak korszó, *χαλκτῆρ* (*species cavi teretisque visu urcei*: Avien.). A görög hajósoknak más alakot mutatott e hely, hegyet, melynek közelében egy *Melkart* (Herakles-) szigetet és várost találtak, ú. m. Palomas szigetet, melyen Melkart temploma volt, s *Karteia* (Karta: Kart, Karia) várost, melyet ők Herakleának neveztek el. Itt hajózott tehát keresztül Herakles, hogy átmenjen az Okeanosra vagy hogy elérje Gadest. Minthogy az európai parton Herakles uralkodott, az ő oszlopai, az Abila és Kalpe, váltották föl Atlas magas oszlopait. Később azonban a tengerszoros látogatottabb lett; a klassz.-kori hajózás határa mind messzebb hátrált nyugot felé; Melkart temploma is Gadesben nagyobb becsülésnek örvendett, mint palomasi szegényes szenthelye: ekkor azután jó ürügy volt elvitatni a híres oszlopok valódi fekvését. Abila és Kalpe oszlopok voltak még, de nem többé Herakles oszlopai, minthogy nem jelölték sem a világ végét, sem a heraklesi út határát. Herakles Gadesig ment Geryon marháért s még *Onoba*-sziget is heraklesi sziget volt. Gadesben és Onobában voltak tehát Herakles igazi oszlopai. Személyes látás nélkül nem jöhettek rá ama két szigetre, Hera szigetére és Palomasra (Galamb-sziget). Hogy Artemidoros tagadta ennek az utóbbi, ú. n. Hercules-szigetnek a lételet, az onnan magyarázható meg, hogy az afrika-parti hajósok kénytelenek voltak e szigetnek tartani, ha el akarták érni az európai partot s Karteia-Herakleia (Algesiras) révét. A hellenek ellenben Tarifa és Tanger közt igyeksenek átjutni az örvényen s így Palomas-sziget feledésbe vesz rájuk nézve.

Perejil bizonyára ismeretlen volt a hellén hajósok előtt. A spanyolok adták neki e nevet; előttük *Tauranak* nevezték az arabok. Bizonyára kapott nevet az afrika-parti szemita hajósoktól is, mind a

tyrosiaktól, mind a karthagóiaktól. A szoros belsejében egy ilyen szél ellen védett, ivó vízben bővelkedő, barlangos, kitűnő hajóállomással s 274 m. magas «köldökkel» ellátott kis sziget jól beválik a mély-barlangos nympa-szigetének. *Atlas-Abila* közelében, ennek felsőbbbsége alatt mintegy meglapulva van ott a Kalypso v. Atlantis «körülhullámozott» szigete, melynek parti sziklái napokat töltött Odysseus siránkozva; a szigeten puha ibolya- és petrezselyem-rétek vannak (σέλινος v. πετροσέλινος = petroselinum = perejil). Ez tehát a leánya annak a veszedelmes hegynek (Ἀτλαντος ὄρος), mely körül kering a tengerár s keleti szelek alkalmával a befelé hajózás a szorosba óvatosságot követel. «Az első tyrosiak» — mondja Strabon (III, 170) — «a kiket a szoros kikémlésére küldtek, a Kalpe alatt levő szorosban azon gondolatra jutottak, hogy a világ határa az a két hegyfok, melyek a szorost alkotják (vagyis Abila-Atlas és Kalpe-Gibraltar) s bent a szorosban megállapodtak egy ponton, azon a tájon, a hol ma az *axitanok* városa van.» — Mivel azon a partvidéken sehol sem található föl ilyen nevű város, Ἀξιτανῶν πόλις helyett Ἐξιτανῶν πόλις-t szoktak írni a kiadók. Ez a hispaniai város azonban legalább is 200 km.-re van a kalpei szorostól. Már pedig Strabon világosan mondja, hogy a tyrosiak ama városa a szoros belsejében volt; azonkívül az afrikai part mentében hajózó tyrosiak első kereskedelmi helye nem lehetett az európai oldalon. Hanem az Abila aljában említ Ptolemaeus egy Ἐξιλίσσα-t. Ez a pont a (Benzus) rév biztonságánál és forrásainak bőségénél fogva nagyon alkalmas volt városnak, de csak bennszülöttek számára; idegenek nem maradhattak e parton, hacsak a környékbeli bennszülöttek nem voltak szövetségeseik vagy alárendeltjeik. Itt volt a rómaiak *Exilissa*-ja s az arabok *Beliunesh*-e. Mint Beliunesh a marokkói császárság megalakulásakor s Exilissa a római birodalom megdőltkor, akként tűnt el ott a szemiták első Exilissája, mely első teleppel függ össze Kalypso híre s az Odysseia-beli leírás. S ennek a félszigeti városnak igazi piacza, «Minoa»-ja, a másik oldalon levő sziget volt; ez volt a kikötő, menedék, búvó-, les- és rakodóhely; itt pihentek meg a szoros hajósai, ezen az elhagyatott szigeten, a hol sem emberek, sem istenek nem tartózkodtak s nem volt rajta sem város, sem istentiszteleti hely, oltár (Od. V, 101 s k. VII, 246 s k.). Egy időben tehát Perejil volt a keleti hajósok búvóhelye. Szerepe azonban idővel megváltozott, akár a bennszülöttek folytonos zaklatása és fosztogatása, akár a hispaniai félsziget gazdagságának fölfedezése következtében. A búvóhelyet mindazáltal ismerik még a homerosi hellének, valamint a rómaiak is, csak hogy más helyre értik, nem Perejilre, mint az első szemita hajósok; *I-spania* ugyanis a. m. búvóhely-sziget.

Nyugat-Európa eme félszigete a helléneknek *Iberia* volt mindig, a rómaiak pedig az *Ispania* nevét használták. A szem. *ai*, *e*, *i* a. m. sziget. A szó másik részét a geographusok és etymologusok legnagyobb része a szem. *sapan*-ból való *sapun*, *sapin* (= kincs, kincstár) szavakkal hozzák kapcsolatba; e szerint *I-spania*, melyre a görög-rómaiak *σπανία* — *spania*, *σπάνος* — *spanus* alakokat használták, a. m. *Kincses-sziget*. A régiek csakugyan magasztalják a hispaniai bányák sokaságát és gazdagságát: οὐ γὰρ πλουσία μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπόπλουτος — mondja Strabon (III, 147) s igazában nem Hades lakik alatta, hanem *Pluto*. —

De más etymológiát kell követnünk; mert *I-sapun-* v. *I-sapin*ből hogyan válhatott volna *Ispania*? — A szem. *sapan* gyök æquivalense a gör. *καλύπω*; *Ispania* tehát a. m. *Kalypso* (span'a) szigete. E nevet kezdetben a Perejil szigete viselte, de később a szomszéd félszigetre ment át. A szoros két oldalán mindenkor folyt a nép- és névcsere. Ma az afrikai part spanyol nevekkkel (Cala Grande, Perejil, Punta Leona, Punta Blanca), a spanyol part pedig afrikai nevekkkel (Alge-siras, Gibraltar, Guadiana, Tarifa stb.) van megrakva. Ma Ceuta és Melilla erősségek által Spanyolország uralkodik az afrikai parton s *Perejil* már 1749-ben a spanyoloké volt. Ellenben a középkorban afrikaiak kormányozták Spanyolország déli részét. A régi római korban a hispaniai rómaiak különösen járják az afrikai partot s a császárok alatt népcsere is foly a két part között (Pomp. Mel. II, 2; V, 1). A rómaiak előtt pedig a karthagóiaknak volt az afrikai részen vár-
 órségük (Polyb. III, 33). Mint a népség maga, úgy a név is könnyen átszármaazhatott egyik partról a másikra. Mikor Kalypso szigete elveszítette eredeti jelentőségét a hajósokra nézve, akkor *Kalypso*, «a ki üreges barlangokban lakik», átkerülhetett a hispaniai Gibraltar szikla-barlangjaiba (V. ö. Pomp. Mel. II, 6). De ezt a nevet nem szemíták adták a hispaniai partnak; ezt ők *Iberéan*nak, átkelés földjének nevezték el s ez a név lassankint az egész félszigetre kiterjedt, a mint beljebb-beljebb hatoltak.¹⁾ Az itálioták hosszú időn át nem ismerték a szorost látásból, csupán a szemita hajósok elbeszéléseiből, a kiknek érdekükben volt más népeket elriasztani e helyek látogatásától. Meséikkel titkoszerű homályba s félelmetes színbe öltöztették a szoros vidékét, úgy, hogy az itálioták előtt *Ispania* époly mythikus volt, mint Kalypso lehetett a homerosi hajósoknak. Mikor azután a görög tengerészek révén megismerték az *Iberia* nevet is, nem vették egynek *Ispaniával*, hanem úgy gondolták, hogy *Iberia* a görög, *Ispania* pedig a szemita része a nyugati földnek, *Hesperianak*. Mikor Karthago hanyatlásával arra a vidékre kerültek s magukkal vitték az *Ispania* nevet, nem is sejtették, hogy az a híres *Ispania* tulajdonképen egy elhagyatott kis sziget volt, melyet ők, a kik a másik part mellett hajóztak, nem láthattak többé. Az európai oldalon levő *Hispalis*, *Ispinon*, *Sisapon* is növelte a zavart s az *Ispania* nevet azon vidékre alkalmazták, mely méltónak látszott annak nagy híréhez: az arany és ezüst földjére, melyet a görögök *Tartessos*nak neveztek. Ez a *Tartessos* volt a szemíták *Tarsisa*. A berber nyelvben *tarsets*, mely aligha nem az arabs *aras* gyökkel függ össze, a. m. *kőoszlop*, vagyis ugyanazt jelenti, mint a szemita *abila*, a görög *ἄβλας*, *ἰών*, *στέλλη* s a latin *columnae*. A mint ez a név átkerülhetett az afrikai partról az európaire, épen úgy került át az *Ispania* név is, mely eredetileg a búvóhely (Kalypso)-szigetének, *Perejil*nek, volt a neve. A latin *fretum*-, görög *πορθμός*-, szemita *iber'a*-nak is megvolt a bennszülött neve: *abrid*, mely a berberben annyit jelent: út, átjárás. A görög *Ampelusia* s a bennszülöttektől való *Kotes* név, mind a kettő ugyanazt jelenti, a «szőlős hegyfok»-ot (Pomp. Mel. I, 5). — Szóval a homerosi *Kalypso*-sziget igazi neve *Ispania*.

¹⁾ *Iber'a* név, a mint jelentése mutatja (*abar* «átkelni»), csakis a szoros partjára illik.

Igaz, hogy az Odysseiában más neve van e szigetnek, *Ogygie*; de ez az alítólagos tulajdonnév tulajdonképen jelző. Itt a sziget *ὠρυγή*, de Thebæ kapuinak egyike szintén *ὠρύραι*. E jelzőnek nincs a görögben semmi jelentése, de nagyon járatos a prahellenben. A monda szerint *ὠρυγος* volt Kadmos egyik fia; *ὠρυγίας* Zeus és Eurynome lánya; *ὠρυγία* volt a neve Amphion és Niobe egy leányának s egy nymphának, Tremilos leányának; ugyanez volt továbbá Kos, Boiotia, Attika és Egyiptom régi neve. Az *ὠρυγία* (*ὠρυγή*) jelző *ὠρυγος*-ból alakult, mely aligha nem synonymja *ὠκεανος*-nak, úgy hogy *νῆσος ὠρυγίη* a. m. okeanosi sziget, *Okeanis*, v. Okeanossal szomszédos sziget vagy Okeanostói kerített sziget, mint a milyen Perejil. Az egyiptomi kosmographiában is az égi oszlop alatt kigyózik az a nagy folyam, mely körül folyja az egész földet, mint a homerosi Okeanos. Az Odysseia költője tehát osztozik az egyiptomiak fölfogásában. Az oly mesésnek tetsző Kalypso szigete tehát mindjárt kézzelfogható valósággá válik, mihelyt helyt adunk Strabon azon tudósításának, hogy szemita tengerészek voltak Homeros mesterei, hogy a phoinikiak elbeszélései vagy — jobban mondva — meséi, voltak a hom. költemények forrásai, legalább az Odysseiának, *οἱ γὰρ Φοίνικες ἐδῆλουν τοῦτο* (Strab. III, 149).

Ezen elbeszélések megértéséhez föl kell tennünk: 1. hogy a hom. költemények megszerkesztése előtt vagy alatt volt phoinikia thalassokratia; 2. a hom. költemények szerzője fölhasználta az ezen szemita hajózársra vonatkozó írott emlékeket. Mert nem hihető, hogy a költő leírásai autopsián alapulnának; hanem valamely tengeri útleírást követett a költő.

A Kalypso szigetét jellemző részletek közül legtöbb megvan Perejilen. Vannak itt erdők; de nincsenek nagy fái, nincs rajta szőlő, nincsenek források. Az Odysseia szerint Kalypso szigete erdős (*δενδρορῆσσα*); vannak rajta szilfák, nyárfák, fenyők, ciprusfák; vannak fűrtökkel terhelt szőlőtősi s van négy forrása. A régi tudósítások szerint e partvidék csakugyan erdős volt s gazdag nagy fákból, melyekből egy darabból való asztalokat készítettek (Strabon). Hogy mily nagy szőlőtenyészet volt ott, arról régi írók tudósításain (Strab. XVI. 326. Paus. I, 33, 5. Plin.) kívül tanuskodnak a földben talált hatalmas szőlőtőkék s *Ampelusia* neve, mely a berber *Kotes* görög mása. Spartel déli részén ott van *El-Arish*, az arabok „lugas-kikötő”-je. — Az Odysseia négy forrásának nincsen ugyan nyoma a barlangban, sem általában Perejil szigetén, de a szomszéd part bővelkedik forrásvízben. Beliunesh felbugyogó forrásai híresek voltak a régi hajósok közt s a hajósok számára való utasítások is jó ivóvizet jeleznek a Leona-hegy keleti oldalán. Edrisi arabs geographus szerint a *Djebet Tarik* (Gibraltar) oldalában a tenger felől van egy nagy barlang, a honnan friss vízű források csörgedeznek ki. Közeliében van az ú. n. *Mers-el Chadjra*, lehet mondani „fás kikötő”. Edrisi ezen szövege mintha ugyanazon tengeri útleírás fordítása volna, melyet az Odysseia költője követ. Ezen a tenger-vidéken tehát csakugyan van forrás-barlang, még pedig olyan fás kikötőben, mint Kalypso szigetén. Csakhogy ez nem Perejilen van. Vagyis a költő nem maga talál ki semmit, hanem hellén módra rendezi, vagyis inkább alakítja a rendelkezésére szolgáló adatokat; az oszlopot megteszi személynek: *Atlas*; a búvóhelyet, *Kalypsót*, az ő

lányának; ezek jelzőivé teszi azután az illető avagy szomszédos terület sajátosságait: Atlasnak tulajdonítja a szoros árjait (*ὀλοόφωνον*), Kalypso szigetének adja az Ampelusia-fok nagy szőlőtőit, a mauretaniai part hatalmas fáit, az afrikai vagy a hispaniai part forrásait, szóval mindazt a sajátosságot, melyet a szoros körül jelzett neki a tengeri útleírás. Az anthropomorphikus alakítás ezen őselemeit egy olyan útleírás pontos és hű adatai szolgáltatták a költőnek. Odysseus tutaja mindenben hasonlónak látszik ahhoz, a minőt Avienus leír. Ha az Odysseia költője nem Himilcót követte is ebben, mint Avienus tette, tudjuk, hogy az egymásután következő thalassokratákon vagy ugyanazon thalassokratia különböző korszakain át egymást másolják a tengeri útleírások szerzői. Himilio is így mondhatta el újra Avienus számára azt, a mit az ő szerzői beszéltek el az Odysseia költője számára.

Az Odysseia költője tehát valamely szemita tengeri útleírást tartott szeme előtt, vagy ilyennek a fordítását. Ez az útleírás nem lehetett görög, mert olyan vidékeket is leír, melyek akkor ismeretlenek voltak a görögök előtt. Az achaiosok nem jutottak el az oszlopokig; a búvóhely szigetét nem ismerték; *Abila-Atlas* és *Ispania-Kalypso* ikeryszerű kettős-nevek bizonyosan egyeredetűek, nem pedig külön vette mind a szemita, mind a görög a bennszülött berber névből. Perejil, igaz, sziklás és száraz terület; nincsenek rajta rétek olyan értelemben, mint a hogy a görögök vették vagy mi veszszük. De nem is igen ismerték a szemiták a mi puha, kövér, pázsitos, zöld rétjeinket; az ő *abel*-jük csak *zöldes* terület, majdnem semmit-mondó: *Abel-Keramim* (*Ἀβελ Ἀραπελῶν*), *Abel-as-Sithim* (akácz-*abel*). De mikor a görög helyesen *λείμων*-nak fordítja, e szó görög fogalma szerint ruhazza föl Perejilt «puha ibolya- és petrezselyem-rétekkel». — A szemita ritualis *hetes* szám szerepel továbbá ama tengerszoroshoz fűződő mondában és távolság-mérésben (Strab. III, 105 s. k. 122—125. XVI, 825 s. k. Avien. 369 s. k. Plin. IV, 36. Skylax: Geogr. Græc. Min. I, p. 17). Herodotos ellenben a görög *tizes* rendszert használja (IV, 181—185). Az Odysseiában vegyest találjuk e két rendszert. Odysseus kilencz napi hányódás után a 10-ik éjjel éri el Kalypso szigetét; e szemita szigeten hét évig marad fogva. A nyolczadik évben Zeus megparancsolja Kalypsnak, hogy engedje szabadon a hőst s tudatja, hogy 20-ad (2×10) napra fog elérni a phaiakokhoz. Az útra kelt Odysseus 17 ($10 + 7$) napig hajózik szemita tengeren tutaján, melyet őt nap alatt készített el. E számításból olyan idegen forrásra kell következtetnünk, mely nem 10- és 12-esekben rendezte el a megközelítő távolságok számadatait, hanem hetesekben. S a homerosi idők előtt phoinikiaiak tartották hatalmukban Iberia és Libya legnagyobb részét (Strab. III, 150). Az egész Földközi tengerpart-vidéken egyetlen egy pont van, a hol Kalypsót kereshetjük: az oszlopok szomszédsága, a végső nyugat. Az *Ispania-Kalypso* kettős név találkozása nem véletlen. *Aiaie* sem véletlenül jelenti ugyanazt, mint *νῆσος Κίρως*. A héberben *aie* = nőstény ölyv, *ai* v. *i* = sziget; a görögben *Κίρως* femininuma *Κίρως*-nak, mely a. m. ölyv. Ugyanígyen vonatkozásban vannak egymással egyrészt *Ispania* — *Kalypso* szigete — *Perejil*, másrészt *Abila* — *Atlas* — *Majomhegy*.

(Folyt. köv.)

(Budapest.)

CSERÉP JÓZSEF.

A «BECSAPOTT ÖRDÖG» MONDÁI.

A vallás- és mondatörténeti kutatások egyre több és több világot vetnek az ördög fejlődésének történetére. Sokáig a párszizmust tartották az ördög egyedüli forrásának. A pozitív vallásoknak s a tőlük befolyásolt néphitnek e bonyolult alakja a párszizmus dæmonológiájának kétségtelenül igen sokat köszönhet.¹⁾ De a rossz principium legfőbb symbolizálójának eddig ismert vonásaiban való kibontakozásához egyéb kiinduló pontjai is voltak. Ujabban vannak, a kik az ördögöt az egyiptomi Typhon-mondakörrel hozzák kapcsolatba. Az ördögnek e mondatkörben megjelenő ez «első kiadása» azonban a kellő analógia némely hézagai miatt kevésbé jó tekintetbe. Sokkal fontosabbak e tekintetben a babiloni vallás hagyományai. Ezekből kiderül, hogy az ördög alakjának a párszizmus csak egyik, de nem egyetlen és semmi esetre sem legrégibb forrása. Az ótestamentumi *Sátánt*, a ki az újszövetségben, az apokryph iratokban és a patristikában nagyjából ugyanazon jellemvonásokkal ismétlődik, megtaláljuk már igen régi babiloni ékiratokban is. *Bél-Dabábi* az ember vádlója és örök ellensége (sádiru). Ez ékiratokban találunk továbbá egy mennyei jelenetet, melyben akár csak Goethe Faustjának előjátékában, vagy a hozzá forrásul szolgált ótestamenti Hiób-könyvi jelenetben, egy *Sarabdu*-nak nevezett lény vádolja az embert Isten előtt és meg is rágalmazza. Ennyire szembezőkö vonások bizonyossá teszik, hogy a történeti vallások ördöge legalább is oly közel áll egy babiloni prototípushoz, mint egy párszizmus.²⁾ Azt egyelőre nem állapíthatjuk meg, hogy az ördög alakját a pozitív vallások hagyományaiba a párszizmus vitte-e be, vagy a babiloni érintkezés? Valószínű, hogy egy bizonyos időtől fogva némely párszi és babiloni hagyományok bizonyos összeolvadása folytán a vallások kölcsönösen közvetítették egymás típusainak további filatióit.³⁾ A tovább dolgozó vallások hagyomány e synkretizmusba esetleg egy megfelelő genius alakját is bevette.

A mint synkretizmus eredménye az ördögnek a pozitív vallási hagyományban való első megjelenése, merő synkretizmus az ördögnek egész további története is. Ennek a nagyon érdekes menetét nem akarom itt végigkövetni egész teljességében. Megtették ezt eddig tárgyunkkal foglalkozó kimerítő munkák, melyeknek a sokaságából további tájékozódás végett elég csak *Roskoff*, *Geschichte d. Teufels* kötetire utalnom. E synkretizmusból ezúttal csak azt a tényezőt ragadom ki, melynek egyfelől igen lényeges szerepe jutott az ördög további kialakulásában általában, másfelől pedig érdekes kiinduló pontokat szolgáltatott az ördög alakjához tapadt olyan mozzanatok éles kidomborításához, melyet egy igen elterjedt mondatípus, a *rászedett, a*

¹⁾ L. Az Avesta-kérdés jelen állása és a pozitív vallások eschatológiája cz. közleményemet. EPhK. XXVIII. évf. 4. f.

²⁾ Mellesleg megjegyzem, hogy a buddhisztikus hagyományoknak megfelelő alakja, *Mára*, a kísértő, a rosszakaró vádló is, egész lényében az ördöggel tökéletes analógiát mutat! L. Oldenberg, *Die Religion d. Veda* 204. és k. lk. és Windisch, D. *Márabuch*.

³⁾ L. Cumont, *Die Mysterien d. Mithra* német kiadásának elején.

becsapott ördög komikus motivumát eredményezték.¹⁾ Sajátságos vonásokkal gyarapította t. i. a párszi-babiloni eredetű ördög alakját az ördögről szóló legrégebbi egyházi tanoknak a görög filozófiából a keresztény dogmatikába került *demiurgos*-tanokkal való összeolvadása. A vallásos és a filozófiai gondolatok ama nagyszabású összekavarásiában és szinte végtelen kereszteződésében, mely időszámításunknak különösen II. századában végbement,²⁾ elkerülhetetlen volt, hogy a párszi dualizmus és a görög demiurgos tan rokon elméleti nézetei ne találkozzanak és össze ne olvadjanak. Az egyébként talán szintén párszi eredetű³⁾ demiurgos így egyesül a keresztény tanokban eközben gyökeret vert párszi ördöggel. A demiurgosra alkalmazott ördög így lesz a világ ura s az ember megalkotója.

Az alkotó munkájának teremtő aktusához egy elidegeníthetetlen *tulajdonjog* gondolata járul, mely az emberi lét erős szálaiival a demiurgos-ördög birtokába zárja. S mikor a végtelen Istennek a demiurgossal vívott küzdelme egy általa küldött megváltónak a demiurgossal vívandó küzdelmévé lesz, az egész küzdelem sikere e tulajdonjog fogalmának valóságos jogi érvényesítése körül forog. A demiurgos-ördögöt tehát, ha másként nem lehet, e vallásos elmélkedés valóságos rabulistikával fordítja ki az emberre tartott jogosult igényéből. A csel abból áll, hogy a jó principium lesbe állva bevárja a joga érvényesítéséért makacsul küzdő ördögnek valamely jogi túlkapását, melyet azután ellene fordítván, bűnhődéseképen szünteti meg tulajdonjogát. S ez annál könnyebb, mert az ördög ravasz ugyan, de joga mellett való állhatatos kitarásában még sem lát túl a saját orrán, lépremegy. A kijátszás jogellenességének élet veszi az a fölött érzett elégtétel, hogy a mint az ördög az első embert csalárd csábítással kerítette hálójába, most hasonlóképpen az ő eszén meg túljár a csalárd-ság viszonzása, mely őt keríti hálójába. Jogának szertelen védelmében a demiurgos-ördög idézi elő Jézus halálát. Vesztére; a gnosiz végtelen Istene csak erre vár, mert épen ártatlan halála teszi Jézust az emberiség *váltásdíjává*, mely az embernek az ördög tulajdonjogából való kiszabadulását teszi lehetővé. Így találjuk ezt majdnem az egész keresztény gnosiznak a megváltásra vonatkozó elméletében, így az orthodox egyház patristikájában, hol Origenes, nyssai Gergely, Ambrosius, Johannes Damascenus a tulajdonjogában kijátszott ördögnek ilyen léprecsalására helyezik a megváltással foglalkozó elmélkedéseiket.

A dogmatikának a demiurgos tan közvetítésével erősen módosított s a lépremenés ily komikus mozzanatába terelt típusát éppen e vonatkozásában szívesen kapta föl a nép. A mulatságos fordulat fölvidította, a gyűlöletes alak pórul járása örömmel töltötte el; annyival is inkább, mert egyidejűleg fél is tőle. Így állandósul a fufanggal becsapott fufangos ördög a népies hagyományban, mely kedélyes

¹⁾ Aug. Wünsche, *Der Sagenkreis des geprellten Teuffels*. Wien u. Leipzig. Akademischer Verlag. 1905. 340. l.

²⁾ Legújabbban I. Harnack A., *Dogmengeschichte és a Mission d. Christentums* cz. munkáját; valamint O. Seeck, *Gesch. d. Untergangs d. antiken Welt* II. k. IV. fejez. és Cumont id. munkáját.

³⁾ L. Überweg-Heintze *Grundriss d. Gesch. der Philos.* II. köt. 33. és kk.

humorral tovább szövi a dogma mulatságos komikumát. Ez pedig azon további synkretismus folyamán megy végbe, mely az egyháznak a fennálló népies hagyományok képzetéhez, alakjához való alkalmazkodásával függ össze. Az egyház a pogány hagyományoknak keresztvény fordulatot ad. A pogány istenségek rokonszenves vonásaival a megváltót, az apostolokat és egyéb legrégibb szenteket; a pogány istenek és démonok ellenkező vonásaival pedig az ördög alakját látja el.

A német népies hagyományban is a keresztvény tanok hatása alatt ugyan e synkretismus ment végbe. A német mythikus hagyomány alakjainak, isteneinek, óriásainak, törpéinek, sellőinek különféle vonásai így olvadtak össze többek között a keresztvény dogma nyújtotta ördög alakjával is. Az ördög nem egy vonása csak a német mythikus hagyományból érthető meg. *Wuotanra*, a légben repülő vadászra, emlékeztet az ördög, ha zsákmányait mint a pokol vadásza, a légen át magával ragadja. *Wuotan* nyolczlábú *Sleipnir* lova jut eszünkbe, ha az ördögnek gondosan elrejtett lólábára gondolunk. Vendégeit a *Walhall*ban megvendéglő *Wuotant* láthatjuk az ördögben, ha áldozatait mint a pokol vendéglátó házigazdája vendégeli meg. S mint *Wuotan*-nak, az ördögnek tulajdonítja a hagyomány a koczkajáték feltalálását is stb. A villámszóró *Donnar* vörös szakálára emlékeztet az ördög vörös talárja. (? Szerk.) *Donnar* kecskebak fogatjának egyik megsántult kecskebakjára emlékeztet *Hinkebein*, *Bakstuss*, a mint az ördögöt gyakran nevezik. Vagy a kecskebakra emlékeztet az a bűz is, mely gyakori hagyományokban az ördög eltűnését követi. Sok vonás tapadt rá *Loki*-ről, az istenek ellenfeléről, kit a germán istenek legyőzvé, a föld alatt bilincsekbe verve tartanak, kinek az ördög alakjával való összeolvadását az ördögről szóló azon keresztvény hagyomány hasonlósága közvetítette, melyben Mihály arkangyal az ördögöt legyőzi, megkötözi s a pokol fenekére dobja stb., stb. A német mythikus hagyománynak némely elemei pedig e szorosabb értelemben vett becsapott ördög típusát is gyarapították. E típus germán mythologiai előzményei voltak az óriásokkal foglalkozó ama mondák, melyekben, mint bizonyos természeti jelenségek személyesítéseiben, az óriások az emberi munka eredményeinek vihart, dért, fagyot, hegyomlást, víz-áradást előidéző ellenségei. Azon küzdelemben, mely ezen óriások és az istenek által támogatott ember közt keletkezik, nagy erejük ellenére rendszerint az óriások húzzák a rövidebbet; az okosabb ember túljár eszükön s előbb hasznára fordítván, nagy erejüket, önmagával szemben tehetetlenné teszi, becsapja őket. E hagyományok christianizációjában így lesz az ördög a földművelés veszedelmévé, így fűződnék hozzá cyklopsi méretű hidak, falak, gátak, templomok építései foglalkozó ama mondák, melyekben eredetileg a német hagyományok e mythikus alakjai foglaltak helyet. Óriások, törpék helyett azután így szegődik az ördög az ember szolgálatába.

Más mesékben meg egyéb mivoltában szerepel a becsapott ördög típusa. Gyakran multságokon, tánczos nélkül maradt leányok körül settenkedik. A tánczó ördög meséi is régi germán óriásmondákra, ezek pedig szintűgy természeti jelenségek megszemélyesítésére vezendők vissza. A heves szenvedéllyel tánczó ördög nem egyéb, mint a szélóriás (*Windriese*) vagy a forgó szél, a mely vad dühvel ragadja magával az ég felhőit stb. (Az idevonatkozó mesék azon többi

csoportjában is, melyekben Wunsche a becsapott ördög típusát mutatja be *Der geprellte Teufel als Freiersmann, D. g. T. in seinem Anspruch auf Erdland und Bodenfrucht, D. bei seinem Wesen gepr. Teuffel* stb.)

Az ördög az általa elvégzendő munkáért az ember lelkét köti ki bérül. Alig ér azonban az ördög nagy munkája befejezéséhez, mikor az elkárhozott lélekre való számítását semmivé teszi valami cselvetés, vagy szerződésének valamely figyelmen kívül hagyott pontja. Ez a rövidlátás tehetetlenné teszi szerződő felével szemben, a ki gondos, előrelátó s épen azt figyeli meg legjobban, hogy valami elkerüli az ördög figyelmét. Így megy át a mesékben az ördögre a mythikus óriások bűvös hatalmas ereje, melyet kellőképen kihasznál, azután otromba esetlenségében ártalmatlanná tesz bölcs okosság.

Az ördög kijátszását gyakran valamely szent férfúnak vagy valamely szentségnek elővarázsolása közvetíti. Ilyen ördögűző tényezők és az elkárhozás gondolata a germán eredetű mesékben talán az egyedüli elemek, melyek a reájuk alkalmazott keresztyén gondolkorból származnak, különben semmi sem keresztyén bennük. Annál érdekesebb azonban egy másik apotreptikus tényező, mely ép oly gyakran fordul elő. Ördögűző tulajdonsága van e mesékben a tapssal előidézett *kakaskukorékolásnak*. A kakaskukorékolás apotreptikus természetével találkozunk már a párszi iratokban is, melyekben a *Parodar*-kakas hangja futamítja meg a *dæva*-kat, a *dæmonokat*. De e mesék ezen elemét a germán hagyomány is szolgáltathatta. A kakas tudvalevőleg a Thor istennek szentelt állatok egyike; a kakas a villámot jelképezi, kukorékolása a dörgést. A kakas Thor helyébe lépett, mondja Wunsche, az ördög az óriások helyébe, kik a villám és mennydörgés istene elől menekültek. A becsapott ördög típusában is így nyilvánul meg a vallástörténeti jelenségekben rendszeresen ismétlődő synkretizmus, melynek a kimutatásával Wunsche rendkívül értékes adalékokat szolgáltatott nemcsak az ördög, hanem a vallásos synkretizmus történetéhez általában.¹⁾

(Jászberény.)

OSZTERN SALAMON.

HAZAI IRODALOM.

Lygdami carmina. Accedit Panegyricus in Messalam. Edidit, adnotationibus exegeticis et criticis instruxit *Geyza Némethy*. Budapestini, sumptibus Academiæ Litterarum Hungaricæ. 1906. (8-r. 180 l. 3 K.)

Némethy lelkes buzgalma, melyet az aranykorszak íróinak magyarázatára szentel, ez évben is újabb értékes művel gyarapítja philologiai

¹⁾ A vallásos synkretizmus újabb kimutatásai között többek között Wunsche egy másik igen szép tanulmánya (Ein Frühlingsfest auf der Insel Malta 1902.), valamint az Actes du I-er Congrès international d'Histoire des Religions 1900. I. és III. fasciculusának különböző dolgozatai különös figyelmet érdemelnek.

irodalmunkat. Tibullus költeményeinek a múlt évben megjelent latin magyarázatos kiadását kiegészíti a *corpus* Tibullianum III, 1—6. költeményének és a Panegyricus in Messalam (IV, 1)-nak szintén latin magyarázatos kiadásával. A III, 1—6. költeményét mint Lygdamus költeményeit és a Panegyricust külön megokolással, melyet a M. Tudományos Akadémia I. osztályának m. é. október 9-én tartott ülésében is előterjesztett, Propertius ifjúkori műveképen tárgyalja. A mű beosztása ugyanaz: szöveg, magyarázat, kritikai jegyzetek.

A módszer, melyet követ, ugyanaz. A párhuzamos helyek egybeállítása útján az utánzás nyomait mutogatja ki és ez eljárást követve igyekszik Lygdamus írói jellemét, egyéniségének mindaddig homályban maradt vonásait megállapítani, valamint egészen új utat törve a Panegyricus szerzőjében Propertius tulajdonait, még pedig már kora ifjúságában megnyilatkozott tulajdonait véli fölismerni, és a Panegyricusban oly kísérletet lát, melylyel a 18 éves Propertius Messala ünnepelt írói sorában igyekezett helyet vívni ki magának.

Némethy egy rendkívül bonyolult és kivált az újabb időben ismételten vitatott tudományos kérdést: Lygdamus egyéniségének kérdését, egy behatóbb elemzésre alig méltatott kérdésnek, t. i. a Panegyricus keletkezése kérdésének, merész megoldásával kapcsolja egybe.

A két kérdést a magyarázati rész illető helyén a bevezetésekben tárgyalja. Lygdamust a Messala-kör egyik tagjának tartja, ki költeményeit Kr. e. 19 táján írhatta. Őt utánozta volna Ovidius. Költeményei a Messala-kör kiadványába kerültek. Kiadásuk idejét Claudius császár korára teszi, mert Seneca már ismerhette és tragédiáiban utánozhatta.

Azon 290 sorhoz írott magyarázati rész, a mennyit kitesz Lygdamus hat költeménye, pontos és lelkiismeretes egybeállítását nyújtja az összes párhuzamos helyeknek két szempontból: egyfelől Lygdamus utánzását, másfelől az őt utánzó költők kölcsönzéseit tünteti föl. Ovidiust mutatja be Némethy, mint a ki főutánzója lett volna Lygdamusnak. Ép e kérdésről írt legújabbban R. Bürger a *Hermes* m. é. 3-ik füzetének 321. és köv. lapjain, de ő Lygdamusban látja az utánzót. Ugyanily irányban tárgyalja a Lygdamus és Ovidius közti viszonyt Postgate is (*Selections from Tibullus and others*, London 1903), ki épen az Ovidius *Ars amandi*-jának és *Amores*-ének párhuzamos helyei alapján a Lygdamus-gyűjtemény keletkezésének idejét Kr. e. 15—2. közé helyezi és Lygdamusban látja a Messala-gyűjtemény kiadóját, melyhez tartoznak ép azon költemények, melyeket most Némethy magyaráz. Én nem tehetek róla, de Némethy felfogását nem fogadhatom el.

Hogy történhetik, hogy Lygdamus, ki Ovidius-szal egy évben

születik, tanítómestere legyen annak a lángeszű költőnek, ki köztudomás szerint korán fejlett és hihetetlen gyors fejlődésen ment keresztül? Nem ok nélkül számítottam egybe Lygdamus költeményeinek sorszámbát. Ha csak arra a 200 sorra szorítkozik a mi ismeretünk; ha Lygdamus hatásáról egyáltalán egykorú nyilatkozatot sem veszünk: hogyan lehessen oly esetleges találkozások, egyetlen sornak szóról-szóra való egybehangzása alapján Lygdamust tenni meg Ovidius ihlete egyik tényezőjének, holott Lygdamusnak csupa reminiscenciákra visszavihető költészetét maga Némethy mutatja ki a maga módszeres egybeállítására alapján?

Aztán egy szempontot érintek még, melyet sem Schanznál, sem Postgatenél még említve sem talállok. Lygdamus és Neæra szerelmi regénye stílszerű ellendarabja a Cerinthus és Sulpicia bájos történetének. A Messala-gyűjteménybe való fölvétel idejére is vet némi világot e párhuzamos találkozás. Tudom, hogy Némethyt minő súlyos érvek bírták rá, hogy a Messala-gyűjteményt Messala halála (Kr. u. 8.) utáni időre tegye, tekintettel főként a Sulpiciának nem nyilvánosság elé szánt költeményeire. De még egy igen érdekes és hitem szerint nyomatékos adatot szintén mellőztek az eddigi bűváriatok. Ez a Panegyricus 180. sorában *Valgius*nak, mint Homeroshoz méltó epikusnak megemlézése. Horatius Carm. II, 9, 9. 17. a búsongó elegiákat zengő Valgiust Augustus dicső tetteinek magasztalására hívja föl; mi azt bizonyítja, hogy Kr. e. 24—20 táján Valgiust eposz írására hivatott költőnek tekinté még egy Horatius is, kinek őszintesége megbízható adatot nyújt. Én tehát hajlandó vagyok a Valgius megemléését egybehozni a Messala-kör gyűjteményének keletkezésével. Megjegyzendő, hogy a keletkezés és kiadás kérdése két külön dolog. Mire támasztom e nézetemet? Arra, hogy a Vergilius Aeneisének teljes ismerete után a Messala-gyűjtemény szerkesztője (legyen az Lygdamus, mint magam is hiszem Postgate helyes érvelése alapján, akár más) aligha hagyta volna benne a Panegyricus e sorát, mely oly ellentétben áll a köz-tudattal.

Némethy a tudományos irodalomra nem reflectál. Ő hosszú, komoly tanulmány alapján érlette meg meggyőződését, de azért a tudományos irodalomban részt vettek oly kiváló tudósok, maga Schanz is oly figyelemre méltó álláspontot foglal el, hogy nélkülöznünk kell Némethynél e felette érdekes irodalom kellő méltatását.

A *Panegyricus* értelmezéséhez írott bevezetés már sokkal behatódott és érdekes újdonságával meglep. Hat szempontból összeállított és teljesnek mondható párhuzamos helyek alapján kétségtelennek tartja, hogy a *Panegyricus* az ifjú *Propertius* első szárnypróbája.

E hat szempont: az elvont szók kedvelése, némely sajtós ki-

fejezések azonossága (pl. deficio = desum, nare = navigare, a negatiók halmazása), rokon gondolatok, a mythikus részletekben való dúskálás, az abszolút nyugalom színes rajza és közös sorsuk, mire felhozza Paneg. 183—188 = Prop. IV, 1, 129—130 és II, 34, 55—56, melyek azt mutatják, hogy a Paneg. szerzőjét, valamint Propertius is egyformán sujtá a Kr. e. 42-ben a veteránok javára történt földosztás érdekében való elkobzása a költő javainak. E szempontok közül előttem csak kettő bír bizonyító erővel: az abszolút csönd leírása és a birtokelkobzás. Ez utóbbi meglepő találkozást mutat és még az indítékot is megadja, mely Propertius ez ízetlen hízélgésre ragadta volna. De Némethy itt sem reflectált egy felette súlyos véleményre: a Schanz véleményére, ki Tibullus-szal állítja ugyan szembe a Paneg. szerzőjét és róla így nyilatkozik: «er ist ein niederträchtiger Schmeichler, er ist ein Bettler, alle diese Eigenschaften fehlen Tibul». De hát Propertiusban, ki egy pár év múlva a Parnassus magaslátára tört, e tulajdonok megvannak-e?

Némethy ennyit mond a Panegyricusról: «sit sane opus immatutum ineptissimaque adulatione refertum; sed scriptum est dicendi genere vel optimis aureæ ætatis poëtis digno versibusque elegantissimis. Ex ungue leonem». Ez oly eltérő felfogás, hogy behatöbb bizonyítást igényelt volna. Párhuzamos helyek összecsengő találkozása nem elég ily ítélet megokolására. Aztán maga Némethy Propertius ifjúságáról az EPhK. m. é. januári füzetében megjelent tanulmányában nem oly irányban indult természetnek festi költőnket, ki a kapaszkodás ily szánalmas útját választotta volna.

És ha a Paneg. a Messala-hagyaték révén került a Corpus Tibullianumba: hogyan érthető azon viszony folytán, melyben Tibullus és Propertius álltak egymással?

Nem veszi számba Némethy Schanznak még egy igen érdekes észrevételét. Schanz Martialis XIV, 193. epigrammája következő két sora alapján:

Ussit amatorem Nemesis lasciva Tibullum
In tota iuvat quem nihil esse domo,

mely összecseng Tibullus I, 5, 30. következő helyével: at iuvat in tota me nihil esse domo, hajlandó a Messala-gyűjteménynek függelék-képen a corpus Tibullianumhoz való csatolását Martialis ez epigrammájának kelte után helyezni.

Ime kételyeim őszinte bevallása. Mindez nem von le semmit Némethy érdeméből, mely ez új felfogás megpendítésében és módszeres megokolásában rejlik. Eltérő nézetem kifejtése külön értekezést tenne szükségessé. Ez alkalommal csak azért említem föl e szempon-

tokat, hogy kimutassam: az esztétikai becslés és a *milieu* részletes rajza nélkül még a legtokéletesebb módszer sem nyújt elég biztosítékot egy ily bonyolult kérdés végleges megoldására nézve. Ki Taine *La Fontaine et ses fables* cz. munkájában a költői mese keletkezésének remek elemzését, az állatvilág által ábrázolt XVII. századbeli francia társadalom párhuzamos rajzát összeveti a gall szellem ihletett tolmácsa, La Fontaine, költői egyéniségének, művészi eljárásának, meseíró elődjeivel szembe állított eredetiségének mesterien megrajzolt képével: az előtt oly távlatok nyílnak, melyeket Némethy egyoldalú módszerében hiában keresne. Pedig van valami rokonság a *római elegia* története és a francia mese története közt. Régi műfajt termékenyít meg az eredeti francia szellem; kölcsön vett irodalmi műfajt alakít át eredeti rómaivá a római szellem. Hiszen maga Némethy nem egy értekezésben foglalkozott e kérdéssel.

Mikor költőkről van szó, nem szabad a műfaji frazeológiára szorítani a kutatás túlnyomó részét.

Ennyit akartam általánosságban mondani.

A mi a részleteket illeti, a Tibullus költeményei kiadásának méltatásánál választott utat követve szólok Némethynek előbb *kritikai*, azután *magyarázó* eljárásáról.

A) *Lygdami elegiae*. A Hiller-féle kiadást véve alapul, Némethy I. 8: *tuis: meis* Muretus vélelme alapján.

I. 12: *rubra tuum: facta meum*. Némethy a *rubra*-t ex suo penu vélelmezi, hivatkozva Martialis III. 2, 8—9. és 11. soraira, hol hasonló összefüggést «et cocci *rubeat* superbus index» fordul elő. A vélelem si non è vero è ben trovato; mi nem egyszer jellemzi Némethy kritikai eljárását. A szövegahagyományhoz közelebb áll Livineius javítása: *picta tuum*.

II. 18: *legant: legent*, valamint 19: *spargant: spargent* helyesen cseréli föl a futurumot coniunctivussal, az előző *veniat, maereat* és az alább következő *parent, fundantur* és *demonstret* alapján, mert tényleg a költő óhajtasáról van szó.

II. 23: *illuc: illic*. Baehrens véleménye alapján.

III. 38: *Ditis: dives*. Egy cod. deteriorból vette át és igazolja Culex 372—3 következő helyével: «ego *Ditis opacos* coges adire lacus viduos, a lumine Phœbi. Et *vastum Phlegethonta* pati.» A kiemelt szók a kölcsönzést kétségtelenné teszik.

IV. 12: *solent: volent*. Postgate vélelme alapján, habár *volent* hajlandóságot fejez ki és így megmaradhat.

IV. 21: *summa... Oeta: summo... ortu*. Markland véelmét fogadja el és Seneca Herc. fur. 132—133:

Jam cæruleis evectus aquis
Titan summa prospicit Oeta

megerősíti.

IV. 28: *myrrhea*: *myrtea*. Cyllenius javallta lectio. Postgate igyekszik a *myrtea*-t védeni (p. 153), de maga is kételyét fejezi ki.

IV. 59: *Suis*: *suas*. A javítás elmés, de nem ugyanazt és költőibb formában jelenti az eredeti? Ugyanis *diversasque suas agitat mens impia curas* szembe van állítva az 57. versben előforduló *suis*-szal. Az ellentét frappáns: «*te* magasztaltad verseidben és *ő* más gondolatokat forgat lelkében.»

IV. 87: Egyszerűen jelzi, hogy az A (mbrosianus)ban: *consanguinea* áll: *canis anguinea* helyett (G.-ben). Itt érdekes lesz vala a tévedés eredetét megmagyarázni.

VI. 41: *Amor*: *amor* jobban talál a *certe cecidit victus* a szerelem istenére, mint a szerelem fogalmára.

VI. 13: *mītes*: *dites*, kitűnő lectiója a silányabb kéziratoknak, hiszen itt *Amor* leigázó, szelídítő hatalmáról van szó.

VI. 46: *subdola*: *sordida*. Heinse javítása alapján fogadja el és szerencsés idézettel támogatja Ovidius. *Amor* I. 578: *Fac titubet blæso subdola lingua sono*.

B) *Panegyricus in Messalam*.

VI. 2: *ne*: *ut* Voss vélelme alapján. Az A. codex szövege: *terret ut valeant* = «elriaszt, ne hogy ne bírja meg gyenge erőm». Ez is érthető és talán jobb is.

VI. 22: *Hunc et complexus*: *hinc et contextus*. Mindkettő Némethy javítása. Indokolása: *Aether elementum simplicissimum et purissimum non est æri contextum*. Idézi Ovidius *metam.* I. 26—28, mely kizárja, hogy az *æther* a levegővel *contextus* lehetett volna. Nézetem szerint a *hinc et convectus* volna jobb és a szövegahagyományhoz is közelebb áll. Ugyanis a 20. versben ez áll:

Qualis et in curvum pontus confluerit orbem;

A tenger gömbalakú felszínének ellenképe a léggömb alakja. A földet a tenger, a levegőt az *æther* öleli körül. A *confluerit* és *convectus* egymásnak megfelelnek.

VI. 27: *nomine*: *carmine*. Heyne javítását fogadja el helyesen; mert oly szembetűnő egybefüggés van a *tantoval*, hogy okvetetlenül *nomine* teendő. Némethy jó idézettel szolgál. Verg. *Ecl.* VI, 11—12; hol ép ilyen összefüggésben áll a *nomen*.

VI. 94: *decurrere* (Ditten): *conuertere* (Christ, Crusius, Hiller, *contendere* A. p.

Itt a sorvégek összecsengetése és így dittographia fordul elő. A *conuertere* közelebb áll a kézirathoz és értelme is megfelelő. A *decurrere* felesleges emendatio.

VI. 97: *aptior: amplior*. Francken javítását igazolja úgy e költemény 82. sorában előforduló: te tenet *aptius artes-szel*.

VI. 143: *Tomyris: Tamyris*. Maga a szöveg bizonyítja, hogy Tomyris skytha királynőről van szó.

VI. 144: *vel: nec*. Hogy miért fogadja el a D(eteriores codices) olvasását az A(mbrosianus) helyett nem igazolja, holott még a responsiót is megtalálhatta volna egy pár sorral felebb:

VI. 140: *Nec qua vel Nilus vel regia lymph a Choaspes Profluit aut ... = Nec qua regna vago Tomyris finivit Ara te Impia vel ...*

VI. 150: *infravecto: interiecto*. Némethy saját szerencsés javítása. Ugyane költemény 66. verse határozottan igazolja, hogy itt az antipod lakókra gondol a költő. A hiba keletkezését is módszeresen mutatja ki az *infravecto: intraiecto: interiecto* fokain keresztül.

VI. 173: *proscinditur: confinditur*. Némethy javítása. Egy ἀπαξ λεγόμενον-val volna kevesebb. Úgyde előfordul *confissus podagra* = Macr. Sat. 2, 4. Aligha nem felesleges e javítás, mert a *confinditur* sajátos szóalkotás lehet.

VI. 175: *per claros ... ierint: praeclaros poscent*. Scaliger vélelmét fogadja el. De hát miért ne volna jó az Ambrosianus olvasása. Igaz, hogy az *ubi fut. exactum*mal construálódik, de a *futurum primum* sem rossz.

VI. 196: *prorum: parvum*. Burmann javítását fogadja el és a corruptela keletkezését megfejtí.

VI. 204: *mea cum tumulus contexerit ossa: mea tunc tumulus cum texerit ossa*. Igen helyesen tett, hogy a codices deteriores lectióját fogadta el.

Lássuk Némethy magyarázó eljárását! Két irányban szolgáltat becses anyagot. Egyfelől a párhuzamos idézetekkel az elegia kialakuló frazeológiáját tünteti föl és az utánzás nyomait kutatja; másfelől érdekes régiségtani megjegyzéseket fűz az egyes helyekhez. Idézetei frappánsok és gazdag választékot nyújtanak. Szóltam Némethynek Ovidius Lygdamus utánzásáról alkotott nézetéről. A magyarázó részben lépten-nyomon a párhuzamos helyek idézésével támogatja e nézetét. Úgyde majdnem mindenütt ilyféle összeállítást találunk:

I. 9—14. A könyv csinos kiállítására vonatkozó helyre felhozza Ovidius Trist. I, 1, 1—4; úgyde ép úgy idézi Catullus I, 1—2. és 22, 6—8. és Martialisban a Lygdamus és Ovidius közös utánzatát találja III, 2, 7—11-ben. Ovidiusnak nem kellett Lygdamusra gondolnia, ha Catullustól is tanulhatott.

II. 11: *longos incompta capillos*-nál is megjegyzi, hogy Lygdamus követte Tibullus II, 3, 91: *longos turbata capillos*. Lygdamust követte Ovidius Amor. I, 1, 10. *longos compta puella comas*.

III, 5: Aut ut multa mei *renovarent iugera tauri*. A renovarent-re felhozza Ovidius Amor. I, 3, 9: nec meus innumeris *renovatus* campus aratris. Tehát Ovidius utánozta volna Lygdamust. De ugyane versben a 7. sor: sed tecum ut *longae sociarem gaudia vitæ*-vel Tibullus I, 6, 65 teszi párhuzamba.

Sűrűn idézi Tibullust, mint a kit Lygdamus utánzott. De hát akkor hogy hiheti, hogy Ovidius Lygdamust utánozta? A kifejezések, szólamok, jelzők, az eszmetársítás e tudalmatlan elemei mégis azt mutatják, hogy Lygdamus mohón olvasott és gyorsan vett kölcsön.

Nem meglepő például III, 31. a hexameter végén *paupere cultu* = Tibullus I, 10, 14. Az ily találkozás úgyszólván tetten éri az utánzót.

Igy a jelzők sorában *pallidus*, *luridus* az alvilági képek rajzában Horatius és Vergilius jelzői.

V. 27: *terrear aestu* nem jellemző találkozás-e Horatius Serm. 7, 2, 110: *aestus curasque graves e pectore pelli*.

VI. 1: *mystica vitis* nél a jelző annyira sajátos, hogy ha ezt valamely későbbi költőnél megkapjuk, az utánzás forrása kétségtelenné válik. És pedig megtaláljuk Vergilius Georg. I, 166: *mystica rannus* alakjában és Horatius Corm. I, 18, 11—13. ép a Bacchus mysteriumáról ép ily vonatkozásban szól.

VI. 8: *fulserit hic niveis Delius alitibus* = Catullus 8, 3: *fulsere quondam candidi tibi soles*. E párhuzamokat azért állítam egybe, hogy szemmel láthatóvá tegyem Lygdamus reminiscenciákból táplálkozó költészetét. Forrásai bőven bugyognak Horatius-, Tibullus- és Propertiusnál. Nekem feltűnt, hogy V, 18 sorára:

Cum cecidit fato consul uterque pari,

mely Ovidius Tristia IV, 10, 6. sorában szóról-szóra így hangzik, de Lygdamusnál oly fordulatok mellett jön elő, melyek meglepő módon összhangzanak Ovidius Ars am. 2, 669. és köv. valamint Amor. 2, 14, 23. és köv. verseivel: nem is vitte Némethyt azon meggyőződésre, hogy Lygdamus e verse, melyben Neæra nem fordul elő, később keletkezett, mint ezt Schanz is állítja és hogy nem reflectált Ovidius és Lygdamus születési évét megállapító vesszor azonos voltának magyarázatára vonatkozó tudományos vitára.

Még egy pár észrevételt teszek, mint hitem szerint figyelemre méltót.

Lygdamus IV, 3: *vani* sajátos használatára a *somnia* után csak a magyarázatban reflectál és idézi Ovidius met. XI, 633. és köv. ver-

seit, hol a *Somnus* gyermekeiről van szó; de nem vette tekintetbe sem Hiller *vanum* emendatio, sem Postgate (Critical Appendixében) idézett helyét Lucretius VI, 214, hol

Fulgit item eum rarescunt quoque nubila cæli,
Nam cum ventus eas leniter deducit euntis

(sc. *nubes*), hol hasonló értelmi egyezés alapján áll a nőnem, mint itt a hímnem. Sőt érdemes lesz vala érinteni Postgate vélelmét, mely szerint e verset a 16. sor után helyezve át, a *vani* kellő vonzatát megtalálja.

Lygdamus II, 18: *incinctae*-t *discinctae* értelmében fogja föl, mint Forcellini is ily értelmezés mellett idézi ugyan e helyet. De Forcellini utána teszi, hogy lehet *incinctae nigrâ veste*. És ebben igaza van; mert itt az ellentét a *candida* ossa és *nigrâ* veste közt szembe-tűnő. Némethy e jelentés igazolására felhossa a francia *enceinte* (= *prægnans*, *gravida*) eredetét, mely az *incincta* ily értelmezésére vihető vissza. Úgy de a francia szó eredetére nézve valószínűbb Chevallet nézete, mely olvasható: *Dictionnaire d'Étymologie Française d'après les résultats de science moderne par Auguste Scheler* 3, 1888, 179. lapján. E szerint: *incincta* (grosse) se rattache au latin classique *inciens*, qui a la même signification. Ez *inciens* az *ἔγχεος* latin alakba öntve, az *incio* participialis alakját ölté föl. Döntő bizonyíték Varro r. r. 2, 2: *Faciundum quoque septe secreta ab aliis, quo incientes oves secludere possis.*

Forcellini is megjegyzi (II. köt. 490. l.): *At alii rectius fortasse ducunt ab inciente; hinc Itali incinta, Galli: enceinte, Hispani encinta.*

Ez etymologiai észrevétellel nem azt akarjuk bebizonyítani, hogy Némethynek idézetekkel kellően támogatott értelmezése helytelen, hanem csak rámutatni, hogy etymológiájához ugyancsak szó fér.

Nem folytatom. Azt hiszem, e megjegyzések semmit sem vonnak le Némethynek, mint magyarázónak, érdeméből. Mellőzhetek számos párhuzamos helyet, melyek Lygdamus és a Panegyricus viszonyát illusztrálják azokhoz az írókhoz, kiket utánoztak és külön a Panegyricus összefüggését Propertius költészetével.

A régiségi magyarázatok értékesek és az illető helyet kellő világításba helyezik. Nem kerüli ki Némethy figyelmét egyetlen egy földrajzi, történeti, hitrégiségi részlet sem; mindenre van találó és az eredeti forrást megjelölő idézete.

E tekintetben méltóképp egészíti ki e munka a *Corpus Tibullianumot*.

Az Akadémia classica-philologiai bizottságának e kiadványa a magyar tudományos irodalomnak becsületére válik, ha nem is fog a

külföld tudományos közvéleményének egyhangú tetszésével találkozni. Mindenesetre tudományos értéket képvisel.

(Budapest.)

HEGEDÜS ISTVÁN.

Zsigmond Ferencz: Lévay József élete és költészete. Budapest, 1906. Grill Károly könyvkiadóvállalata. Kis 8-r. 162 l.

Midőn e folyóirat múlt évfolyamának hasábjain Szabó Lászlónak Jókairól írott monografiáját ismertettük, kénytelenek voltunk azt a kifogást emelni ellene, hogy a csak közelmúltban elhunyt írónak életrajzát megírni egyrészt ízléstelen dolog, másrészt pedig magának az irodalomtörténet szellemének ellentmondó feladat. Ízléstelen, mert a történeti hűség kedvéért az életrajz-író kénytelen olyan kérdéseket feszegetni, melyek az elhunyt író hozzátartozóit esetleg kínosan érintik; nehézségekbe ütközik pedig azért, mert a nem rég elköltözött íróban a mai nemzedék csak kortársát látja, képtelen történeti személynek tekinteni. Ha már a nem rég elhunyt író jellemzése is ilyen akadályokba ütközik, mennyivel több nehézség tornyosodik a kutató elé, ha egy még életben lévő költő életét és műveit ismerteti. Hogy egy kiváló emberről — legyen az akár művész, akár tudós, akár politikus — találó és objektív képet rajzolhassunk, nélkülözhetetlen, hogy azok a szubjektív ítéletek, melyek mindegyikünk lelkében az illető jelleméről kialakultak, részint elhomályosodjanak, részint kiegészüljenek, mert hiszen a politikai és társadalmi élet közös és ellentétes érdekeinek színező hatása alatt a kortársak egymás jó tulajdonságait és fogyatkozásait önkéntelenül mindig túlozzák. Csak e rokonérzés, illetőleg idegenkedés leküzdésével végezhetjük el helyesen az elemzés és összehasonlítás pszichológiai műveleteit, melyeknek segítségével mondhatunk csak ítéletet valakinek emberi és költői jelleméről. Ez az oka annak, hogy a kortársak ítélete egymásról mindig szubjektív és ellentmondó. Ennek az elvnek a szem elől tévesztése okozza azokat a nagy eltéréseket a korunkbeli írók megítélésében, mint pl. a Jókai jelleméről és műveiről szóló, homlokegyenest ellenkező nézeteket, vagy azt a teljesen elfogult és elhibázott ítéletet, melyet Endrődi Sándor vetett oda Gyulai Párról a *Századunk magyar irodalmá-*-ban (336. s k. lk.).

E gondolatok akkor támadtak bennem, midőn Zsigmond Ferencznek Lévayról írott monografiáját forgattam. Szerző Lévay József költészetét ismertetvén, elbeszéli a költő életét azon források alapján, melyeket a költő rokonai, barátai, ismerősei, a szűkebb körű *provincziális* irodalom, magának a költőnek az útbaigazításai, a Pallas Lexikon és a Szinnyei-féle Magyar írók szolgáltatnak. Azonban ez az életrajz közelebb áll a puszta életirathoz, mint a tudományos monografiához. Tényeket ad elő, szép időrendben, de nem emelkedik a tények okainak

a vizsgálatáig. Nem is emelkedhetik: meggátolja benne a tapintat, a köteles discretio. Hiszen bajos dolog egy még élő ember cselekedeteinek rugóit kutatni, még ha oly általánosan feddhetetlen jelleműnek ismert egyéniségről van is szó, mint Lévy József. A hol mégis szükségét érzi a motivációnak, mint pl. a költő nyugalomba vonulásának elmondásánál, ott is bizonyos félénkséggel jár el (ebben az esetben jegyzetben közli Lévy visszavonulásának igazi okát). Természetesen nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a monografia megírására fordított fáradság teljesen kárba veszett, csak azt, hogy az életrajz folytonossága ellenére is bizonyos hiányosságot érzünk: az okozati összefüggés és az adatok kritikájának hiányát. Vannak benne értékes részletek is, pl. az a kimerítő és jellemző rajz, a melyben költőnknek Tompával és Aranyval való barátságát bemutatja. Általában gondos tanulmány, lelkiismeretes kutatás jellemzi, így a mit elmond, azt habozás nélkül elfogadhatja a tudomány, csak az a baj, hogy nem mond, nem mondhat mindent el.

Szerző Lévy költészetének ismertetését az életrajzzal összeolvastva adja elő. Ez az ismertetés monografiájának legérdekesebb és legértékesebb része. Az e téren való vizsgálódást nem befolyásolja annyira a még élő költőre való tekintet, szabadabban és több szerencsével mozog a szerző. Ügyesen csoportosítja Lévy költeményeit s eltalálja a költő lírájának jellemző sajátosságait: a szerelmi költészetén végig vonuló csodálatos egyhangúságot, életfölfogásának Horatiuséval való rokonságát, gyermekéveinek tartós befolyását költészetére stb. Néhány találó megjegyzéssel kíséri Lévy költészetét, pl. midőn a költő ifjúkori verseit ismertetvén, kimutatja szentimentális világfájdalmának alaptalan voltát, vagy midőn fölismeri ifjúkori elégiáinak kettős forrását, a reménytelen szerelmet és szeretett húga elvesztése fölött való fájdalmát stb. Elmondhatjuk, hogy Lévy költészetének ismertetésében nem befolyásolja annyira az ismertetett költő iránti rokonérzése, mint a legtöbb monografia-író, kik ettől az érzelemtől elragadva áradozó dicséretekben törnek ki: magasztalással emeli ki Lévy költői érdemeit, de észreveszi fogyatkozásait is.

Azonban az élő költő miatt való tartózkodás művének e részén is megboszúlja magát. Midőn a költő egész szerelmi líráján végig vonuló fájdalmas érzését fejtegeti, hozzáteszi, hogy «... ilyen ötven esztendőn át tartó szerelmi bánatnak (egyáltalában viszonynak) nyomát a költő reális életében nem találjuk» (97. l.). Természetesen nem találjuk nyomát, nem is keressük, nem is illenék keresnünk. Semmi közünk egy élő embertársunk legbensőbb ügyeihez, még akkor sem, ha az illető véletlenül kiváló költő. Akadunk ellentmondásokra is e téren; az előszóban kijelenti a szerző, hogy a költőnek az 1881-ben kiadott művei-

ből *kiselejtezt* verseivel nem foglalkozik, mert *fogyatkozásain lovagolni nem akar* (Előszó 5. l.), a 90. és 91. lapon mégis hivatkozik ilyen költeményekre. Általában helytelen is volna figyelembe nem venni azokat a költeményeket, melyeket valamely költő művének későbbi kiadásába nem vesz fel, mert a költői egyéniség fejlődésének megértéséhez e költemények ép úgy hozzátartoznak, mint az illető költő legsikerültebb darabjai.

Bár apró-cseprő stiláris *fogyatkozásokon lovagolni nem akarunk*, mégis figyelmeztetnünk kell a szerzőt arra, hogy egy kis gondossággal el lehet kerülni az ilyen fajta stílusbeli botlásokat: «a Borsodmegyében *létezett és létező* hírlapok» (4. l.); «Török Jánosnak is legelső levelét, melyet ez — először életében — szüleihez küldött, Lévay fogalmazta» (16. l.); «Tompai és Lévay között az első érintkezés... nem volt valami... *örömteljes*» (25. l.); «hisz a vezér is csak *egy* polgártárs» (90. l.). Van még több is ebből a fajtából, azonban még csak egy hibájára kívánunk rámutatni, a *de* kötőszó helyett az *ám*-nak a használatára. Helyesírásbeli ingadozásokat is találunk a könyvben, különösen az idegen szavak írásában: Horatius nevét hol így, hol meg Horátiusnak írja; a lyceum szót pedig, ha már következetes akar lenni a magyaros helyesíráshoz, nem volna szabad *liceum*-nak írni, hiszen általában *cz*-vel ír; *reminiscenziát* pedig semmiképen sem szabad ilyen kevert ortográfiával írni.

Ezen apró fogyatkozások ellenére is komoly, tisztességes dolgozatról mondtunk véleményt. Ha szerzője mégis csak félsikert arat vele, tudja be vállalkozása nehézségének s próbálja meg ezután erejét olyan téren, a hol nem nyűgözik társadalmi és pszichológiai korlátok.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ERNŐ.

Költői Levelezések Kreskay Imre hátrahagyott irataiból, életrajzi adatokkal s jegyzetekkel közli *Dr. Hattuyffy Dezső*. Budapest, Franklin-Társulat, 1906. A Régi Magyar Könyvtár (szerk. *Heinrich Gusztáv*) 22. kötete. 124 l. Ára 1-50 K.

A XVIII. század végén, mikor Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben új erőre ébredt a szunnyadozó nemzeti eszme, a magyar érzésnek legbuzgóbb, jóformán egyetlen ápolói az írók voltak, sőt tulajdonképen ez, az írás, volt egyetlen módja a hazafiasság élesztésének. Hivatott, hivatlan egyaránt tollat fog, hogy munkájával serkentse csüggeteg honfitársait, buzdítsa munkálkodó író barátait. Közéjük tartozott Kreskay Imre is, még pedig, a mennyire a rendelkezésünkre álló munkáiból ítélhetünk, a hivatlanok közé. Nála is, mint korának legtöbb írójánál, a nemes szándék, lelkesedés, törhetetlen szorgalom pótolják némiképen a tehetség hiányát.

Munkái közül kevés jelent még nyomtatásban, s épen azok, melyek az irodalomtörténetet kevésbbé érdeklik. A becsesebbek kéziratban maradtak, s nagy részük Hattyuffy Dezső dr.-nak, Fehér vármegye érdemes árvaszéki elnökének kezébe kerültek. A több kötetre terjedő kézirat kinyomtatására természetesen nem volt mód; így Hattyuffy helyes érzéssel kiválogatta közülök azokat, melyek a tudományra nézve legfontosabbak, barátaival váltott költői leveleit, s közrebocsátotta a Régi Magyar Könyvtárban.

A gyűjteménynek, mely két idegen levélen kívül Kreskaynak 28 s barátainak 18 levelét foglalja magában, a mint maga a közlő is hangoztatja, csak történeti értéke van, esztétikai alig. E levelek fontossága abban határozódik, hogy a vonzó egyéniségű, szeretetre méltó pálos-szerzetes abban a korban élt, mikor ez a magyar eredetű szerzetesrend az irodalomban virágkorát élte, a XVIII. század hetvenes-nyolczvanas éveiben. Ebben az időben sok fiatal tehetséges és törekvő rendtag működött az irodalom terén: Ányos, Virág, Verseghy, s egymásnak igazi jó barátai lévén, közös erővel együtt dolgoztak az irodalom fölvirágoztatásán. Közéjük került a náluk valamivel idősebb Kreskay is, és kedves modorával, szívének jóságával mindegyikük szeretetét megnyerte magának. Kivülök még Bessenyeivel, a pálosok jó emberével, és Révaival állott benső barátságban: e baráti viszonyoknak emlékei a jelen költői levelezés.

A negyvennyolcz levélnek elenyésző kis része, mindössze nyolcz darab, volt eddig ismeretes, a többi először lát napvilágot. Reánk nézve természetesen sokkal értékesebbek közülök azok, melyeket Kreskay nagynevű barátaitól kapott, így Ányosnak eddig még nem közölt levele, Bessenyeinek 1779-ben Bugyiból küldött verses értesítése és Verseghynek allegorikus, levélalakba foglalt költeményei. Sajnos, művészi becsük ezeknek sincs. Verseghy még költői működése kezdetén volt, mikor ezeket a homályos, megfejtethetlen czélzásai miatt érthetetlen költői játékokat készítette, a többi pedig verses formája ellenére valóságos missilis levél, melyben a formán kívül más költőiség nincs. Van azonban bennük igen sok apró adat, új vonás, a melyet a monografiáiról haszonnal értékesíthet (így Bessenyeire vonatkozólag hitfeleivel való egyenetlenkedésére kapunk újabb bizonyítékot). Egyáltalán úgy e levelekből, mint Kreskayéból, egyformán okulhat a kultúrhistórikus és az irodalomtörténetíró: mindkettő, ha nem is ékesen, de legalább hangosan szóló bizonyítékait láthatja a XVIII. század végén fölpezsdülő irodalmi életnek, irodalmi törekvéseknek.

A szövegre magára természetesen nem lehet sok megjegyzésünk, a mi van, az is apróság. Az I. levélben egy németből fordított idézet után csillag alatt ezt olvassuk: „Armadis 10 Gesang 8. Kreskay

jegyzete.» Az *Armadis*, ha csakugyan így van a kéziratban, tollhiba *Amadis* helyett, az idézet megjelölése pedig nem Kreskaytól való, a ki nem tudott németül s így Wielandtól nem ismerhette *Der neue Amadis*-t, hanem magától Ányostól, a mint ezt különben Ányosnak az esztergári családi levéltárban őrzött kézírata is bizonyítja; a VIII. számú levélről tartalma alapján azt gyanítom, hogy Kreskay nem 1779-ben írta Ányosnak, mint a hogyan a kiadás mondja, hanem egy évvel korábban, 1778-ban; végre a XXX. levél, Verseghy levele Kreskayhoz, kétségtelenül korábban kelt, mint a XXIX., Kreskayé Verseghyhez, úgy hogy a kettő helye megcserélendő.

A kiadó tulajdonában lévő Kreskay-iratok nem meritik ki Kreskay egész költői levelezését, legalább Ányos Pálnak említett esztergári kéziratában (Ányos Pálnak Őszve szedett Írásai 1778) a 28—29. lapon Kreskaynak egy olyan költői levele olvasható, a mely Hattyuffy kiadásában nincs meg. A teljesség kedvéért közlöm teljes szövegében a verset:

Kreskai Ányos Pálnak.

Ki Deák versekben gyakran mulatosztam
Gyakran Barátimnak jó kedvet okoztam
Ezt fel magasztaltam, amazt meg feddettem,
Még-is mint kettőtől Ditséretet vettem,
El értem a' nevet melyre vágyokottam,
De lármás Világra ki nem fitétottam,
Hiszem a' munkának el nem vész az ára.
Ha alkotójának vált mulattságára.
Ez nékem elég volt. De már nagy ideje,
Hogy fonnyad versszerző ágonnak ereje.
Kedves szülőtteim meg írott Könyvekben
Mint madarak nyögnek el hagyott fészkekben.
Lantom-is a' falon egy régi szegen függ
Mellyen száz lábos Pók leső hálóján tsügg,
Im' szövött fátyolát reá borította,
Mellyre szép Araknes hajdan tanétotta
Avval a' tévelgő legyeket vadászszá
Hogy versent-varrásnak méltó buját lássa.
Lássuk-meg ugyan tsak, mit vesztett hangjából?
Vegyük-le, verjük-ki poros-hálójából
Apollo is talán Dafné kérésére
Tette tzitaráját Kő-szikla tövére
Ismét ha Isteni kezeiben vette,
Tettzetős pengéssel ujjait vezette.
Légyen olly kegyelmes vers-szerző társához,
Vigyen Aganippe kies forrásához,

Hogy haza nyelvemnek oszlopit láthassam,
's több Istápi között én-is támogassam.

Pest. 29. Juliusban. —778.

m. k. (maga kezével)

A bevezetés, Kreskay életének és működésének rajza, ügyesen van összeállítva azon gyér adatok alapján, melyeknek legnagyobb részét maga Hattyuffy kutatta ki. Hősét beleállítja a XVIII. század világába s működését a kor eszméivel és törekvéseivel kapcsolatban rajzolja, a nélkül azonban, hogy jelentőségét túlozná. A szöveget kísérő jegyzeteket azonban kissé kevésnek találjuk, nem ártott volna a verseknek egy-két még a szakember előtt is homályos helyét magyarázattal világosabbá tenni.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Dr. Jakob Ulrich: Proben der Lateinischen Novellistik des Mittelalters. Ausgewählt und mit Anmerkungen versehen. Leipzig 1906. Renger'sche Buchhandlung. 8-r. 217 l. 4 M.

Dr. M. Manitius: Mären und Satiren aus dem Lateinischen. In Auswahl. (*Bücher der Weisheit und Schönheit*, herausgegeben von Jeannot Emil Freiherr von Grotthuss. Druck und Verlag von Greiner und Pfeiffer, Stuttgart 1905.)

A mióta a középkori latin irodalom, legalább Német- és Franciaországban, megérdemelt figyelemben részesül, az egyetemi tanításban is mind érezhetőbbé válik olyan bevezető és tájékoztató munkák szükségése, melyek a kezdőt ezen, kivált az elbeszélő költészet tárgyainak története szempontjából oly érdekes, de sokáig elhanyagolt területen megbízható módon kalauzolják.

Gödeke, Liebrecht, Köhler Reinhold és Oesterley részint kiadványaikban, részint ilyenekhez vagy mások által kiadott művekhez írt becses jegyzeteikben tömérdek értékes anyagot halmaztak föl, hogy csak az ismertebb neveket és a könnyebben hozzáférhető forrásokat említsem. De a mi germanista és romanista, s még inkább az a mi profán- és egyháztörténelmi vagy theologiai folyóiratokban, továbbá a nagyobb külföldi könyvtárak katalogusaiban rejlik, az a kezdőre nézve, főkép a mi sanyarú egyetemi és könyvtári viszonyaink között, jóformán hét pecséttel lezárt titok marad. A romanistát ugyan eléggé tájékoztatja a középkori latin irodalom forrásait illetőleg a *Gröber-féle Grundriss* II. részének első fele, melyben a kitűnő encyklopædia derék szerkesztője maga írta meg a VIII. századtól a XIV.-nek közepéig

terjedő latin irodalom történetének rengeteg anyagú compendiumát. De e szűkszavú összefoglalás természetesen csak a további tanulmányokra való legszükségesebb utalásokat tartalmazza, s neveinek és lap-számainak őserdőszerű sűrűségében, nem csoda, ha a kezdő bódult fővel keresi a vezérfonalat, mely a fontost a kevésbé nevezetéstől, az igazán jellemzőt a tuczat-terméktől, a kiválót a közepszerűtől megkülönböztetni segítse.

A mi pedig még tán ennél is égetőbb szükség, az egy jól összeválogatott, lehetőleg minden nevezetesebb műfajra és formára kiterjedő példatár, a mely szemináriumi gyakorlatoknál kézikönyvül és behatóbb részletkérdések tárgyalásánál kiindulópontul szolgálhatna. Egyben az ilyen kézikönyv a középkori latinságban átlag nem épen jártas kezdőknek némi gyakorlatra is adna alkalmat a tanár vezetése mellett a szövegek folyékony olvasásában és értelmezésében. Ennek a régóta érzett szükségnek — mely a régibb ilyenmű kiadványok (*Grimm J.* és *Schmeller, Edélestand Du Ménil, Wright, Keller Adelb.* és mások idevágó munkáinak) mind nagyobb ritkasága és ezzel együtt emelkedő ára miatt napról-napra érezhetőbbé vált — némileg kielégítésére jön a czímben első helyen említett könyv. Csak az a kár, hogy a szerző, ha már munkájával egy más ilyenmű könyvnek elejébe vágott, feladatát nem oldotta meg mennyiségileg és minőségileg is teljesebb és tökéletesebb módon.

A szándék, a középkori latin elbeszélő költészet jellemző szemelvényekben való bemutatása, igen dícséretes és a kiszemelt darabok ellen épenséggel nem is tehető kifogás. Csak azt sajnáljuk, hogy aránylag elég könnyen hozzáférhető s nem is épen drága kiadványokból — mint a *Gesta Romanorum* és a *Historia VII. Sapientum Dick.*, illetőleg *Buchner*-féle kiadása — nagyon is bőven vett mutatványok helyett nem inkább rejtettebb helyeken lévő példákat közölt Ulrich. Még a *Disciplina clericalis*ből is sokaljuk 21 darabnak, tehát ez értékes gyűjtemény, a legrégebb nyugati keretes elbeszélés, legnagyobb részének közlését. A szerkesztőnek, a ki csak az igazán ritka párizsi (1824) és a szintén nem valami könnyen kapható berlini (1827) kiadást idézi jegyzeteiben, talán elkerülte a figyelmét, hogy ez a nevezetes novella-tár a *Migne*-féle *Patrologia Latina* 157. kötetében is le van nyomtatva, s így elég lett volna *Petrus Alphonsiból* csak a más-honnan közölt darabokkal párhuzamos elbeszéléseket kiválogatni. Ez utóbbi szempontnak különben mindenütt eleget tett a szerkesztő, a hol rá alkalom kínálkozott. S ezt igen helyesen is tette; sőt még nagyobb mértékben is tehette volna, ha kissé szélesebb körből válogatta volna össze szemelvényeit.

Hogy a jegyzetekben csupán a legközelebb eső utalásokra szo-

ritkozott, azt nem lehet helyteleníteni. E téren a tanár úgy is útba igazíthatja a hallgatókat, a kiknek e könyvecske első sorban szánva van. A szövegek mind az illető kiadványok graphiája szerint vannak közölve, a minnek következtében meglehetősen tarkaságban vonulnak el előttünk a középkori latinság ingadozó írásmódjai. Ez azonban nem hiba, mert a kezdőket legalább hozzá szoktatja e mindenkép pongyola szövegek olvasásához és jó előgyakorlat a kéziratok tanulmányozásához. A már említett nagyobb gyűjteményeken kívül Ulrich még a *Directorium vitae humanae*, a *Dolopathos*, Jacques de Vitry és Étienne de Bourbon példáiból és meséiből merített bővebben. A mint látható, a szövegek túlnyomón nagy része a XIII. századból való. Régibbek a már fent megnevezett Petrus Alphonsin kívül a kötet elején álló darabok. Így a Grimm és Schmeller (Lat. Ged. des X. u. XI. Jahrh.) gyűjteményéből való *Unibos* (ezt nem épen régen ügyes német versekben fordította le Moritz Heyne, Altdeutsch-lateinische Spielmannsgedichte des 10. Jahrh. Göttingen, Franz Wunder 1900), melyet azonban anthológiánk csonkán közöl. Pedig ez a világszerte elterjedt mese «a szegény ember szerencséséjé»-ről megérdemelte volna e legrégebb ismert nyugati feljegyzésében a teljes közlést is, mivel a Grimm és Schmeller-féle könyv (Göttingen 1838) ma már elég ritka, a *Haupt-féle Zeitschrift* IX. 398 s k. lapjain lévő szövegjavítások pedig, melyeket a szerkesztő, úgy látszik, helyenkint fel is használt, de nem említ, még nehezebben hozzáférhetők. Közel egykorú vele az első helyen közölt *Modus Liebinc*, vagy a «Hóból lett gyermek» pajkos története, ez a telivér középkori fablel, mely szintén az említett folyóiratban, de az alább következő darabbal együtt Müllenhof és Scherer és Ed. Du Méril gyűjteményében is napvilágot látott. Ezt is lefordította M. Heyne előbb idézett kis könyvecskéjében. Ugyanebből az időből való (X—XI. század) a következő *Hazugmese* is, a melyben egy merész hazugság árán szerzi meg a mese hőse a királyleány kezét. Még korábbiak a *Theodolphus*- (IX. sz.) és a *Paulus Diaconus*-tól (VIII. sz.) közölt egy-egy darab. Utóbbbitól tanulságosabb lett volna a «Bolha és Köszevény» meséjét közölni (*Haupt*, Zschr. XIII. 370 és *Dümmler*, Poetae ævi Carol. I. 62—64), melyhez Jacques de Vitrytól (*Crane* 23. és 159. l.) és Petrarcától (Ep. Fam. III. 13.) kínálkoztak volna érdekes párhuzamok.

A bécsi *Adolphus* meséi a XIV. század elejéről megvannak *Wright*, Selection of Latin Stories (London 1842) cz. becses gyűjteményében is. De mivel ez a könyv majdnem olyan ritka (a Percy Soc. kiadványa), mint a *Leyser-féle Historia Poetarum et Poematum Medii Aevi* (Halle 1721), akár mind a tizenegy mesét közölhette volna Ulrich, nem csupán hetet, mivel tárgytörténeti szempontból valamennyi egy-

aránt fontos és mindenikhez könnyen adhatott volna jellemző középkori változatokat.

Kár volt nem szemelgetni a *Scala coeli* és a *Bromyard*-féle «Summa Prædicantium» még mindig kevésbé ismert gazdag példatáraiból, mely utóbbinak Wrightnél közölt mutatványai és Gœdekének az elsőre úgy, mint a másodikra figyelmeztető szavai után (Orient und Occident I. 537. és III.) a XIV. század e két munkáját egy ilyenféle anthologia összeállításánál nem lenne szabad mellőzni. Ép így *Cheritoni Odo*, *Tilburyi Gervasius* és *Mape Walter* is nem egy becses és jellemző járulékkal egészíthetnék ki s tehetnék még gyümölcsözőbbé Ulrich könyvét, melynek egy újabb bővítendő kiadásában (a *Gesta Romanorum* és a *Hist. VII. Sap.* darabjainak esetleges kizárásával) *Heisterbachii Caesarius* és *Canimpréi Tamás* néhány érdekesebb elbeszélése számára is lehetne helyet szorítani.

Gervasiust és Caesariust megérdemelt figyelemben részesíti a czímben második helyen említett *Manitius* féle könyv, mely másféle czélra készült ugyan, de összeválogatásánál részben ugyanolyan szempont lebegett szerkesztője előtt, a milyen Ulrichot is vezette művecskájének megszerkesztésénél. Manitius is a középkori elbeszélő költészet néhány jellemző mutatványát akarta szélesebb körökkel megismertetni, de éppen azért, hogy e kör minél tágabb lehessen, a fordítást választotta eszközü. Csak sajnálni lehet, hogy ha már nem érte be csupán prózai darabok szemelgetésével, hanem a szatirikus versköltészet néhány példáját is be kívánta mutatni, akkor miért nem adta ez utóbbiakat alakhű, tehát verses fordításban. Egyébként is tágitott a körön, melyet az Ulrich-féle könyv egységesebb szerkezete helyesebben szabott meg, mert nem csupán középkori, hanem a hanyatló ókorból való műveket is közöl Manitius. Hogy ezeknek sorát miért kezdi éppen a számos német fordításban elterjedt Cupido és Psyche mesével, az bajosan érthető. Ugyanezt mondhatjuk a Petroniusból vett két részletről is (a *Cœna Trimalchionis* töredéke és az ephesusi özvegy), melyeknek az előbbivel együtt való felvételét a szerkesztő és fordító előszavában azzal menti vagy magyarázza, hogy «die verschiedenartigen Bestandteile, welche in diesem Bande vereinigt sind, verschmelzen dadurch zu einer gewissen Einheit, dass sie alle mehr oder weniger zur volkstümlichen Dichtung gehören». Milyen gyengének találja azonban maga is ezt a mentséget, az világosan kitetszik a nyomban következő csűrészavarásból, melylyel a *népies* v. *népszerű* szó értelmét *Apulejus* és *Petronius* költészetével szemben csupán a tárgyra szorítja. Ép oly kevésbé népies vagy népszerű különben a *Prudentiustól* való mutatvány is, melynek még az a hibája is szembeszökő, a mit már az imént általánosságban említettünk, hogy t. i. a verses művet próza fordítás-

ban mutatja be. Nem valami szerencsésen vannak megválogatva a *Nothker* feljegyezte Nagy Károly-mondák sem. Lehetett volna a középkor képzetét páratlan mértékben foglalkoztató nagy császárról tárgy-történeti szempontból is jelentékenyebb és egyébként is érdekesebb darabokat kiszemelgetni. A kevéssé ismeretes *Amarcius* és a *Wireckeri Nigellus*, valamint az *Eberhardus Teutonicus* szatirái sem tartoznak épenséggel a középkori költészet azon termékei közé, melyeknek egy ily nagy közönség elé szánt anthológiában okvetetlenül helyet kellene foglalniok. A középkori városi és kolostor-iskolák életének e szatirikus rajzai műveltségtörténeti szempontból sok érdekes részletet tartalmaznak ugyan, de a helyenkint tetemes rövidítésekkel összezsugorított prózafordításban ép ezek a részletek domborodnak ki a legkevésbé; Amarciusnak Horatiust gyengén utánzó szatirái pedig a középkornak is a legvértelenebb tudákos költészetét illusztrálják, tehát semmikép sem esnek az előszóból idézett szempont alá. Ennek még a Gervasiusból és Cæsariusból vett darabok tesznek leginkább eleget, melyeket azonban szintén inkább az Ulrich könyvében szeretnénk látni — eredetiben.

(Budapest.)

KATONA LAJOS.

Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters, herausgegeben von *Ludwig Traube*. I. Band, 2. Heft: *Johannes Scottus* von Edward Kennard Rand, assistant professor of latin at Harward University. I. Der Kommentar des Johannes Scottus zu den *Opuscula Sacra* des Boethius. II. Der Kommentar des Remigius von Auxerre zu den *Opuscula Sacra* des Boethius. München, 1906. (Oskar Beck) XIV+106 lap.

Ludwig Traube, a müncheni egyetemen a középkori latin irodalom tanára és a középkori latin philologiai studiumoknak Meyer Vilmos mellett elismert vezetője, eddigi érdemeit újabbakkal tetézte egy nagyobb vállalatot indítván meg «Quellen u. Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters» czímmel, mely időhöz nem kötött füzetekben a középkori latin philológiát illető tanulmányoknak és vizsgálatoknak egész sorát fogja hozni tanítványaitól. A mű, melynek ismertetését most szándékozom adni, már e vállalat I. kötetének 2. füzeté; az 1. füzet Sedulius kitűnő kiadását tartalmazta S. Hellmann-tól,¹⁾ a melyről R. Ewald a Berl. Philol. Wochenschr. ez évi 11. számában írt bírálatában a legnagyobb elismerés hangján szól.

¹⁾ S. Hellmann: Sedulius Scottus. (I. Sedulius, Liber de rectoribus Christianis. II. Das Kollektaneum des Sedulius. III. Sedulius und Pelagius.) XV+203 lap.

Rand jelen munkája tk. Boethius «Opuscula Sacra» cz. művének kommentárjaival foglalkozik. Még Peiper volt az, a ki 1871-ben Leipzigben megjelent kiadásában, mely Boethius leghíresebb munkáját, a fogságban írt «Philosophiae consolationis libri V» és az «Opuscula Sacra»-t tartalmazta, ez utóbbi munkához való régi kommentárt publikált kivonatosan. E kommentárról általánosan elismerik, hogy a Boethius-kutatás újabb adalékai közül egyike a legfontosabbaknak; vele behatóbban foglalkozni, korát, szerzőjét valamint az Opuscula szövegkritikáját és a IX. sz. theologiai felfogását illető jelentőségét megállapítani, a tudomány érdeke kívánta. Mind eme problémák eddigelé csak részben nyertek megoldást, bár a Boethius-kutatók majdnem mind érintették és tárgyalták a kommentárhoz fűződő kérdéseket. Így Ussener az «Anecdota Holderi»-ben (Bonn, 1877, p. 53) e kommentárnak a metzi, fleury-i és einsiedelni kéziratokban gyakori voltából azt következtette, hogy francia termék s hogy Johannes Scottus kora előtti időkből származik. Schepsz (Neues Archiv für ältere d. Geschichtsk. XI, 1885, 128 l.) pontosabban határozta meg a kommentár korát: minthogy egy helyütt szó van benne I. Miklós pápának egy 867-ből keltezett leveléről s minthogy Formosust, a ki 891-ben pápálón, még csak mint püspököt említi, valószínűvé vált, hogy a kommentár készítője nem Johannes Scottus előtt, hanem inkább vele egy időben élt. Schepsz továbbá még a kommentárt tartalmazó kéziratok rövid jegyzékét is adta, s kimutatta, hogy a montecassinói szerzetesek már a XI. században idéztek belőle. Hogy e kommentár milyen elterjedt s mennyire kedvelt volt a IX—XII. sz.-ban, eléggé bizonyítja a codexeknek nagy száma, melyekről Rand a 28. s köv. lapokon számol be. A kérdéses kommentár egyébként nem nagy mértékben értékesíthető az Opuscula Sacra szövegének javításánál; hogy miért nem: eléggé kiviláglik keletkezése körülményeiből. Miként ugyanis Rand a Jahrb. f. klass. Philol., Suppltd. XXVI, 1901, 412 l. kimutatta, Boethius szóban forgó művei kéziratának már a IX. sz.-ban kialakult osztályai voltak. Úgy látszik, hogy ezek közül a legjobb 8 osztálytól függő, de a legkevésbé jelentős 2 osztály valamelyik képviselőjéhez írt a kommentátor a margóra és a sorok közé megjegyzéseket. E kézirat emez interlinearis és marginalis scholionjaiból aztán később önálló mű alakjában egy kivonatot készítettek, mely a scholionokat és a szöveg megfelelő helyeit tartalmazta; így a kommentár két legrégibb codexe: a Paris. lat. 12957 s. IX, és a Bern. 510+517 s. IX/X. Maga a kommentár főleg tanulók számára készült mű, a mely gyakran túlságosan bőbeszédű s nem egyszer önként értetődő dolgokat magyaráz; egyébként szokatlanul nagy mértékben volt kitéve az interpolációnak. Valódi felfedezője Denis, a ki a XVIII. sz. végén

(az ő katalog. II, CCCCLIX) a következőkép írta le azokat a glosszákat, a melyek a c. Vindob. 833 s. XIII. ban Boethius szövegét kísérik: «Glossæ interlineares plerumque aptissime illustrant sensum, atque idem præstant scholia marginum, quæ autorem in philosophia, theologiaque probe versatum neque linguæ græcæ prorsus ignarum probant, quamvis Græca ab librario sæpe corrupta sint. Horum porro *παρεργων* nemo eorum qui hactenus in Boethio elaborarunt notitiam habuisse videtur.»

Természetesen az ilyen, eredetileg marginalis és interlinearis glosszákban keletkezett kommentár, nagyon könnyen lett javítgatások és bővítetések tárgya. Rand az Opuscula glosszált kéziratának beható vizsgálata folytán arra a meggyőződésre jutott, hogy az Opuscula tractatusaihoz tk. két különböző kommentár készült: egy *régebbi*, mely a Tractatus IV-t nem kommentálja, valószínűleg azért nem, mert az a codex, melyhez e scholionok irattak, nem tartalmazta a Tr. IV-et; s egy *újabb*, mely az előbbi után készült, s a mely nem is igen tartalmaz egyebet, mint az előbbi, s annál csak annyiban értékesebb, a mennyiben a Tractatus IV.-hez való kommentárokat is ad; mindkettő egyébként a IX. sz. végéről származik.

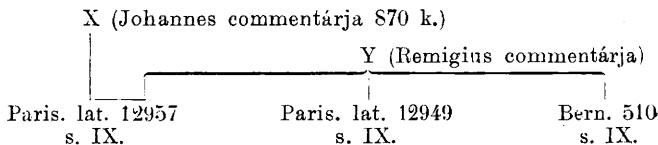
A mi most már a szerzőség kérdését illeti: belső tulajdonságok, felfogásbeli egyezések s hasonló methodus alapján a régebbi kommentár szerzőjét Rand Johannes Scottus személyében találja meg. Utal az auxerre-i Heiricus — többek közt szintén Boethius-komentátor — szerzőségének a lehetőségére, s ezt alaptalannak bizonyítja. Majd utalván Johannes Scottus kommentátori tevékenységére, a mit csak újabban kezdettek megvilágítani a Hauréau által a c. Paris. lat. 12960 s. IX-ben talált s Martianus Capella IV. könyvéhez való glosszák, s taglalván Johannes Scottus, meg a kommentár felfogása közti egyezéseket: a szerzőséget illetőleg fentemlített következtetésére jut.

Ha Rand feltevését elfogadjuk, akkor a Johannes Scottusról való felfogásunk nem egy tekintetben módosulni fog. Eddigélé pl. Johannest általában Boethius ellenfelének tekintették, holott kitűnik, hogy bár ő némileg Augustinus felfogása felé látszik hajolni, jóllehet bizonyos kritikai érzéket s sok tekintetben önálló véleményt árul el: az Opuscula Sacrához kommentárt írt, a melyben annak nem egy nézetét helyesli. Nem követhetjük nyomon Rand fejtegetéseit; be kell érünk annak megállapításával, hogy e kommentár mindenestre elárulja Johannes igen nagy hatását; hogy belőle meglátjuk, milyen jelentős helyet foglalt el a Boethius-féle Opuscula Sacra a középkori gondolkodás fejlődésének a kezdetén; s hogy látjuk a nagy Johannes Scottust mint közvetítőt s mint a scholastika előfutárját.

E fejtegetések töltik ki Rand műve I. részének 1. fejezetét

(«Johannes als Ausleger des Boethius»); a 2. fejezet a kéziratok áttekintésének előrebocsájtásaival a kommentár *szövegét* adja. A szöveg után következő Függelék tartalmazza: 1. Johannesnek glosszáit Martianus Capellához; 2. szól az auxerreai Heiricus glosszáiról Augustinus és Boethius irataihoz s 3. Johannesnek a Plinius-féle Naturalis Historiához való viszonyáról.

Csak a II. részben térne Rand vissza az Opusc. Sac. *újabb* kommentárja problémájához. E kommentár, mint külön munka, az eddigi kutatások szerint csak egyetlen egy kéziratban, a c. Paris. lat. 6769 s. XIII. jelenik meg; némely Boethius-kéziratban csupán ez újabb kommentár kíséri a szöveget, a legtöbb kéziratban azonban a régebbi kommentár glosszáival együtt fordul elő. Szemmelláthatólag a régebbi, Johannes Scottusnak tulajdonított, kommentáron alapszik, a melynek megjegyzéseit részben egyszerűen ismételi, részben meg rövidíti vagy kibővíti. Mindamellet a két kommentár közt vannak különbségek; így pl. az újabb kevésbé filozófikus, de viszont orthodoxabb és egyházasabb felfogású, mint a régi. A szerzőség kérdését könnyű eldönteni: a szerző hazájáról, Franciaországról, a 185,251-hez való glosszában (Rand, p. 106, 1) maga emlékezik meg; nevét meg a 199,54 «æquivocum»-hoz való glósszában mondja meg: Remigius. Az a kérdés most már, ki ez a Remigius? Rand az auxerreai Remigiust gyanítja, a ki egyébként is nagy kommentátori tevékenységet fejtett ki, de meg kinek munkái és az Opusculához való szóban forgó kommentárok egész sereg egyező helyet mutatnak fel. Remigius ez újabb kommentárja mindenesetre a IX. századból való, mert azon kéziratok közül, melyek fenntartották, kettő: a C = Paris. lat. (Corbie) 12949 s. IX, és a B = Bern. 510-517 A s. IX, ez időből származik. A C csak szemelvényeket ad, a B meg Remigius magyarázatából csupán a Tractatus IV.-hez valókat tartalmazza; a többi Tractatus a régebbi, Johannes féle kommentár glosszáit mutatja fel, némi pótlásokkal. Minden jel arra vall, hogy a régebbi, Johannes-féle kommentárnak már a legkorábbi kézírataiban, így pl. a Paris. lat. 12957 s. IX., vannak olyan pótlások, a melyek az újabb, Remigius-féle, kommentárból valók, úgy hogy a Johannes-féle kommentár és a Remigius-féle kommentár legrégebbi codexeinek viszonyát a következő stemmával fejezhetnők ki:

A 2. fejezetben («Auszüge aus den Glossen zum Tractatus IV des Boethius») nyilvánítja Rand többek közt azt a véleményét, mely szerint lehetséges, hogy a Tractatus IV-hez is két különböző kommentárunk van, a melyek egyike Johannesé, másika Remigiusé. Ezt eldönteni azonban további kutatások feladata lesz.

Ismertetésünket Rand szavaival zárhatjuk be, melyek szerint mindeme munkák csak módosítják, sőt egyenesen tisztázzák a IX. századról való felfogásunkat. «Es ist ein Zeitalter grauer Gelehrsamkeit, aber nicht gänzlicher Finsternis. Nach wie vor aber hebt sich von dem dämmerigen Hintergrunde in scharfen Umrissen die Gestalt des Johannes Scottus ab. Man erkennt deutlicher als bisher die gewaltige Ursprünglichkeit des Mannes, den untrüglichen Seherblick, mit dem er sich von den pseudo-humanistischen Idealen einiger seiner Zeitgenossen abwandte, und seine prophetische Vorahnung der fruchtbaren und lebensfähigen Kulturelemente des Mittelalters.»

(Budapest.)

KALOCSAI ENDRE.

Bibliothèque de l'École Française d'Extrême Orient. Volume

II. Précis de Grammaire Pâlie accompagné d'un choix de textes gradués par V. Henry. Paris, 1904. 190 l.

A védák nyelve után legrégibb ind idiomának, a pálinak, ismerete mindinkább terjed az európai tudós világban. Napról napra gyarapodik a buddhizmus irodalma. Nemcsak az idegen legendás elemektől tisztább páli nyelven írt déli, hanem legújabb időben az északi buddhisták szanszkrit nyelvű iratai is megjelennek a szentpétervári tudományos akadémia költségén a *Bibliotheca Buddhica* cím alatt. Páli nyelvтанokban sem észlelhető hiány, jóllehet ez a nyelv még nincs úgy philologiaiilag feldolgozva, mint a sokkal régibb idő óta művelt szanszkrit. Így például egyetlenegy páli-angol szótárral, *Childers Dictionary of the pâli language*-zal (Lond. 1874) kénytelen a páli nyelvész beérni s csak most van készülõben egy a tudomány mai állásának megfelelő nagyobbszerû páli lexikon.

A páli nyelvтанok két rendszerben vannak írva. Az egyik tudományosabb, az óinddél való összehasonlítás alapján tárgyalja a páli nyelvanyagot, a másik gyakorlati szempontból kiindulva kevés ügyvet vet az összehasonlításra és semmiféle szanszkrit nyelvi ismeretet sem kíván a tanulótól. Ilyen *Tilbe* dióhéjba szorított *Pâli first lessons* (Rangun, 1902), mely még nyelvészeti iskolázottságot sem tesz fel az olvasójáról. Ez az irány azonban a páli nyelv ismeretére nem vezethet, mert azt szanszkrit ismeretek nélkül képtelenség igazán megérteni. Igen helyesen cselekedett tehát Henry, mikor a szanszkrit nyelvvel összehasonlítva adja elő a páli nyelvтani anyagot. Folytonosan

tekintettel van az óindre s sohasem mulasztja el megemlíteni az óind analogiát.

Hogy milyen fontos a páli nyelvvel foglalkozni akaróra nézve a szanszkrit, erről így szól a mű előszavában: «*Selon le degré de préparation du débutant l'étude du pâli se présente à lui sous deux aspects tout différents: herissée de complications et d'arbitraire, s'il ignore le sanscrit; simple aisée et comme coulant de source, s'il est en mesure de la ramener à la norme sanscrite*». Túlságos szörszálhasogatástól menten, bár a dolog nagy fontosságához mért részletességgel, szól 42. lapon a páli phonetikáról. A páli hangtan ismerete a nyelvnek kulcsa. A ki a páli alakokat vissza tudja vezetni a hangtani elváltozások tekintetbe vételével óind alakjukra, az előtt nyitott könyv a páli irodalom. Gondolatban tehát mindig szanszkritra kell lefordítani a páli nyelvet tanulónak az előtte fekvő páli szöveget. Természetesen ez csak afféle konyha-latinnal egyértékű szanszkritság lesz, mert a páli nem egyszer hadi lábon áll az óind grammatikával. A páli például nem egyszer locativus helyett accusativussal él, pl. *sayanam sayitvā* = megfekvén az ágyat (a helyes loc. sayane).

Az első fejezettől kezdve a páli klasszikusokból ad jól választott szemelvényeket latin átírásban. Az egész mű különben átírásban közli a páli nyelvanyagot. Az olvasmányokat rendszerint úgy magyarázza, hogy a nehezebbnek latszó páli alakok után jegyzetben oda teszi azok szanszkrit megfelelőjét, pl. «*na antalikkhe na samuddamajjhe na pabātānaṃ vivaram pavissa¹⁾* | *na vijjati so jagatippadeso yatthaṭṭhitam²⁾* | *na ppasahetha maccu ||* » «Sem a levegőbe, sem a tenger közepébe, sem a hegyek barlangjába bemenve nem talál valaki olyan földtájra, hol az ott tartzkodót el ne érné a halál.» V. ö. *Dhammapada ed. Fausböhl. Lond 1900. 30 l.*

Könnyebbről a nehezebbre menve bő alkalmat ad a tanulónak, hogy megismerkedjék a különböző stílusú páli írásművekkel. A remek mondásokban gazdag *Dhammapada*-ból vett ugyan át legtöbbet, de azért sok más műből találunk kisebb-nagyobb terjedelmű mutatványokat. A nyelvtan végére tette a páli írásokat mutató táblázatokat és a rövid szanszkrit-páli glossariumokat.

Az egész mű jól van megírva és igen alkalmas arra, hogy az indogermán nyelvész helyes fogalmat szerezzen belőle a páli nyelv mi-
ben létééről.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

¹⁾ praviṇya.

²⁾ yatrāsthitam.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1904 1905.

15. Varga Gábor: A görög nő társadalmi helyzete és a görög családi élet. (Csurgói ev. ref. főgimnázium. 5—43. l.) — Szerző rövid foglatját adja mindannak, mi a görög nő helyzetére nézve közismert tény. Nálunk sem új a téma, a melyet fejteget (l. Fináczy Ernő, Pácz Sándor, Czeglédy István rokon tárgyú értekezéseinek ismertetését: EPhK. V. 558. s k., XVII. 51. s k. és XXII. 763. s k. lapjain), de érdekes az a módja, hogy a régi világot folyton a maival veti egybe. Ez gyakran terjengőssé teszi, de nem von le a dolgozat értékéből semmit. A tárgy elrendezése eléggé ügyes, nemkülömben hat a nyelv keresetlensége. Kár, hogy szerző nem állapodott meg kissé a mindennapi emberek jellemzésénél, mire nézve Longos pásztorhistóriáinak tanulmányozása is bő anyagot szolgáltatott volna. Jó sikerrel használhatta volna szerző Matthias T., Zur Stellung d. griechischen Frau in der klassischen Zeit, továbbá Pfeiffer J. P., De cura virginum apud veteres; Sakellarios P., Die Sitten u. Gebräuche d. Hochzeit b. den Neugriechen verglichen mit denen d. Alten; Decker F., Über d. Stellung d. hellenischen Frauen bei Homer. A szépen megírt értekezést haszonnal olvashatják a tanulók és a tárgy iránt érdeklődők.

16. D. Nagy Sándor: Sophocles mythológiája. (Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgimnázium. 3—57. l.) — Nagy Sándor Sophokles hét darabját tette tüzetes tanulmány tárgyává. Ez alapon összegyűjtötte mindama mythosokat, melyek az istenekről és hősökről szólnak. A nagy szorgalommal és pontossággal összeállított mythologia szól az istenekről általában, az egyes istenekről és a tragédiák tárgyait képező mondákról. Szép sorrendben, kellő kritikai apparatussal dolgozta föl a terjedelmes anyagot, összehasonlítva S.-t a többi görög mythosköltővel, s előadva röviden a mythosok fejlődését. Növeli az értekezés becsét a kellemes, könnyen folyó elbeszélési mód, mely az apróbb történeteket összefüggő egészzé olvasztja. Arra nézve, hogy szerző Sophoklesnek az istenekről vallott fölfogását éles ellentétbe helyezte Homerosnak a fölfogásával, utalnom kell Zwirnmann E. értekezésére: Mit welchem Rechte wird Sophocles als einer der vorzüglichsten Schüler Homers bezeichnet, a melyben ennek a kérdésnek fejtegetése találó módon nyert kifejezést.

(Ujpest.)

KLIMA LAJOS.

17. Kovács János: Kazinczy Ferencz és Kis János. (Buda-pesti ág. hitv. evang. főgimn. 3—38. l.) — Bár nemzeti ébredésünk e két bajnoka között, úgy egyéniségeket, mint tehetségek és munkájuk belső értékét tekintve, több az eltérés, mint egyezés, mégsem mondhatjuk azt, hogy e figyelemre méltó tanulmány írója hálátlan munkát végzett volna, midőn a Váczy Jánostól kiadott Kazinczy-levelek alapján meg rajzolni törekszik a két férfiú arczképét, bemutatva bennök a magán-

embert és író: Munkája közben természetesen meg kellett győződnie arról, hogy kizárólag csak levelezésük alapján majdnem lehetetlen két olyan egyéniségnek, mint Kazinczy és Kis, életviszonyait és munkásságát minden részletében kimerítően egybeállítani. S csakugyan Kovács is, a hol a levelek nem nyújtanak kellő tájékoztatást, a támadt hézagokat munkásságuk összességéből és más, rendelkezésre álló adatokból egészíti ki. Így azután, bár még mindig vázlatos, de mindamellett eléggé világos áttekintésben tűnik elő a két életpálya különböző volta: a Kazinczy küzdelmekkel teljes, de dicsőséges pályája, s a Kis csendes és kellemes folyású, de az utókorra teljesen hatástalan élete. Hasonló módon kidomborodnak az értekezésben a hasonló vonások is: mindkettő nem annyira alkotó, teremtő erő, mint fáradhatlan munkás, a csekélyebb számú eredeti munka mellett jó részben fordítók; Kis is nyelvújító, de mértéket tart, s tulajdonképen az orthologia és neologia között áll. Kazinczy nyelvújítási elveinek részletes ismertetése (mely egyébként igen sikerült részlete a dolgozatnak) mellőzhető is lett volna, nemcsak azért, mert általában ismeretes, hanem mert nem is vág a kitűzött feladat keretébe. (V. ö. 14—16. l.) Mint prózaírók is meg egyeznek az elvekben, mint költők szintén, de a forma dolgában már ismét eltérnek: Kazinczy az időmértékes, Kis a hangsúlyos verselés híve, és Kazinczy még sem nyilvánítja e tekintetben nemtetszését, sőt még dicsérlettel is szól barátja egyik másik ilyen versnemben írott költeményéről. Ez bizonyára az őszinteség hiányára mutat, a mit szerző a korviszonyokból, mi azonban inkább a baráti elfogultságból magyarázunk. Nagy igyekezettel veszi védelmébe Kazinczyt a hazafiatlanság (iskolai felügyelősége) és vallási közöny vádjával, valamint azon alaptalan, de korában igenis közkeletű ráfogással szemben, hogy papiata-barát kalvinista.

(Gyöngyös.).

MAJOR KÁROLY.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1906. június 13-án *főlvlasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Kallós Ede*: Gondolatok a philologia haladásáról.
2. *Szigetvári Iván*: A komikum elmélete az ókorban.

— Csaplár Benedek (1821. jan. 3.—1906. aug. 19.) †. Sokrates sorsa többször megismétlődik a tudományok történetében: a tudatlanság és a gonoszság kioltja a tudásával tündöklő jó embernek életét. Csaplár Benedeknek is ilyen végzet jutott osztályrészül: a ritka harmonikus életet szétrombolta egy elvadult ember durva ökle. Csaplár halálos ágyán egy zokszót sem ejtett gyilkosa ellen — nekünk azonban lehetetlen elfojtanunk a keserűség kifakadását, s mikor őt siratjuk, meg kell bélyegeznünk a rombolás munkáját, a mely a szellem szabadságának nevében megmételyezi az egyszerű lelkeket s a keze munkájából élő gyilkosává teszi a szellem munkásának, a ki előtt mindenki tisztelettel hajlik meg.

Valóban Csaplárt mindenki becsülte. Úgy néztünk a 85 éves aggasztánra, mint a messze múltnak egyik nemes alakjára, a ki itt maradt köztünk, hogy tanúságot tegyen a nagy idők nagy embereiről. Ifjúkora abba az időbe esik, a mikor a legnagyobb magyarok lerakták a modern Magyarország alapjait. Ott állt köztük az ifjú piarista s lelkes, tanulékony lélekkel merült munkájok csodálatába. A tudomány és irodalom érdekelte első sorban, s a tudomány zászlóvivői közül többekkel már ifjúkorában közeli barátságot kötött. Saját szavai szerint tudományra szomjas lelkébe jeligéül már akkor belevészte Vergilius sorait:

Me vero . . . dulces ante omnia Musæ
Quarum sacra fero ingenti percussus amore,
Accipiant . . .

S élete utolsó leheletéig csakugyan nem más, mint a mûzsák szolgálata; a tudomány az ihletője, munkája és szórakozása, fáradalma és pihenése, nappali és éjjeli gondja. Platon fordításával kezdi irodalmi munkálkodását, de csakhamar a magyar irodalmi és társadalmi kérdések is kezdik érdekelni, a nélkül, hogy klasszikus tanulmányaitól elszakadna, sőt egész munkássága igen erősen mutatja a görög-római írók hatását — hiszen évtizedeken keresztül a klasszikus nyelveket tanítja az iskolában is. Leghosszabb ideig Szegeden tanít s nagy buzgólkodást fejt ki e város művelődésének minden irányban való fejlődése érdekében. Pár évig igazgató Tatán, 1870-ben egyéniségének teljesen megfelelő hivatást kap Budapesten, mint a kegyesrendnek történetírója. Azóta itt élt s bűvárolta nemcsak rendje történetének adatait, hanem elmélyedt különösen a XVIII. század magyar irodalmának tanulmányába is. S valóban e kort úgy ismerte, mint kívülről kevesen. A ki valamely adat érdekében fölkereste — s a felújulás korának irodalmával foglalkozó írók közül alig van, a ki nem fordult volna hozzá — bámulta sokoldalúságát s ismereteinek gazdagságát. Maradandó munkája Révai életének négy kötete (az V. kéziratban). Nemcsak Révai életrajza ez, hanem az egész kornak széles mederben haladó története, mely a páratlan szorgalommal felbűvárolt adatok bőségéből bonyolulttan szövődik; nem csoda, hogy előadása e miatt is nehézkes és darabos. S mégis van e munkának olyan érdeme, a melylyel kevés magyar életrajz dicsekedhetik: a kornak s az életrajz hősének mélyreható lélektani elemzése, az okok és okozatok szigorú logikai kapcsolatba hozatala. E tekintetben Csaplár munkája kiállja a legszigorúbb kritikát is. Révai kora mindenképen érdekelte: szeretettel gyűjtögette az e korra vonatkozó írásokat és könyveket, oly nagy mennyiségben, hogy ha szobájába léptünk, nem is lakásnak tűnt fel az, hanem könyvtárnak. Számos látogatója volt, mert tanítványain kívül, a kik hálás szívvel ragaszkodtak nagytudományú és emberséges tanárukhöz, fölkereste a tudós világnak számos érdeme is. Szívesen és élénken beszélgetett, gondolkozása és szelleme aggkorában is friss maradt; sok irányban érdeklődő társalgása közben kitűnt lényének számos tiszteletreméltó vonása; a tudós és szerzetes tipikusan olvadt össze jellemében. Tudományánál csak szívének erkölcsi ereje volt nagyobb. Nagy érdeklődést mutatott korunk áram-

latai iránt is, (a hibákat éles szemmel mindenütt meglátta,) gondolkozása azonban inkább a múltban gyökerezett. A régiek emlékét, különösen az írókét kegyeletes szívvel ápolta. Ő pendíti meg Szegeden a Dugonics-szobor eszméjét, buzgón fáradozik, hogy Révai, Szabó István, Lubrich Ágost, Ányos Pál méltó emléket kapjanak. Érdemeit a tudós világ is elismerte, az Akadémia II. osztályának I., Társaságunknak tiszteleti tagja volt. A ki irodalmunk érdemes munkásai iránt ilyen kegyeletet tanusított s a ki maga is a tudománynak lankadatlan buzgóságú búvárlója volt, megérdemli, hogy az ő neve se vesszen a feledés ködébe. p. a.

-- Latkóczy Mihály (1857 márcz. 24—1906 aug. 16) †. Az irodalmi munkásokban egyébként is oly szegény magyar philológiát újból jelentékeny veszteség érte: Latkóczy Mihály, társaságunk választmányi tagja, a férfikor delelőjén, a jövő munkálkodás szép ígéretei között a nyár folyama alatt elhunyt. Classicus philologusnak készült, s bár írói készsége és a «magyar vonatkozásokért» rajongó fajszeretete olykor-olykor más területekre is elcsábították, megmaradt classicus philologusnak élete végéig. Mint eleven formaérzékkel megáldott ügyes verselő, első-sorban az antik költőket szerette. Tibullus elegiáiról írta meg 1881. legelső önálló munkáját, a Pervigilium Veneris szerzőjéről és idejéről tartott 1893-ben a német philologusok bécsi vándorgyűlésén felolvasást, s utolsó befejezett művét azok az Euripides-fordítások alkották, melyeket csak nem rég terjesztett a Magyar Tudományos Akadémia classica-philologiai bizottsága elé, s melyek így még kiadatásukra várnak. A képző-alkotásai iránt érzett vonzódás természetes hídon vezette át azután Latkóczyt az egyéni költés körébe a névtelen, collectiv teremtesnek abba a szép és nagy birodalmába, melyet görög mythológiának nevezünk. És talán itt fejtette ki legnagyobb, leghasznosabb, legmaradandóbb tevékenységét. Mindnyájunk eleven emlékezetében lehet még, hogy folyóiratunkban az Ókori Lexikon bírálója miféle magasztaló szavakkal illette Latkóczy szorgalmát, semmi utánjárástól vissza nem riadó pontosságát; az Ókori Lexikon lapozgatása közben magunk is meggyőződhetünk, hogy mythologiai és a képzőművészet történetéhez tartozó ismeretei miként szélesednek ki a munka folyama alatt mind jobban és jobban, s miként záródik le cikkeinek hosszú sorozata a Zeus alakjának szentelt egész kis monografiával. És e pontnál merem állítani, hogy Latkóczyban a továbbfejlődés feltételei is megvoltak, s hogy volt jogunk tőle minden adottnál többet és jobbat reményleni, ha a kérlelhetetlen halál törekvéseinek határt nem szab. Élete vége felé egy görög vallástörténet megírására gondolt, sőt az akadémiai könyvkiadó vállalat számára egy ilyen munkának tervezetét be is nyújtotta. E tervezet szerint lélektani alapon írta volna le a görögök vallási képzeteit, érzelmeit és akarásmódját, az egyetemes vallástörténet részeként, az általános vallási tüneményekre való folytonos tekintettel. Tervezgetései, olvasgatásai, ismereteinek szüntelen kibővítése és helyesbítése közepett érte a halál, s ezzel egyszersmind jövő munkásságához fűzött reményeink is megsemmisültek.

Végigtekintve Latkóczy pályáján, melynek csak egy-két irodalmi mozzanatát érintettem, nem a szerencsésen kialakult, nem a célhoz jutott tudós alakja lebeg szemeink előtt, hanem olyan emberé, kiben a múlt szeretetét, a múlt átérzésének és megértésének erős vágyát a mostoha körülmények sem voltak képesek elnyomni. 49 évet élt, de csak tervezett és nem hagyott reánk igaz tehetségének megfelelő művet, mert viszonyai nem engedték meg, hogy tudományos kiképzése avval a folytonossággal történjék, a mely a tudós eredmény alapfeltétele. Csak vártuk, de nem láttuk meg benne az eredeti kutatót és gondolkozót, mert az étellel való küzdelem a szükség könyörtelenségével űzte el mindig attól a lassan csörgedező forrástól, melyből a közvetlen tudomány fakad, s a mely vizével csak a nála hosszasan megpihenőknek szolgál. De a mit tehetségével, készségével mostoha viszonyai ellenére is megtehetett a magyar műveltség érdekében, azt Latkóczy népszerűsítő felolvasásai, ismeretterjesztő munkái útján megtette, s evvel máris rászolgált, hogy mi magyar philologusok emlékét kegyelettel őrizzük.

(Budapest.)

HORNÝÁNSZKY GYULA.

— Adalék színműirodalmunk történetéhez. Az alábbiakban egy iskoladráma-kísérletet fogunk bemutatni, mely valószínűleg a XVIII. sz. utolsó éveiből való, s mely, mint ugyanott olvasható, rögtönzés; — épen ezért elgondolható, hogy szerkezeti kerekdedségről, a részek szerves összefüggéséről szó alig lehet, mert az egész «hertelen kigondolt játékska» csupán csak párbeszédes tárgyalása Szűz Mária születése jelentőségének. *Szereplői:* Henter Krisztina, Henter Anna, Henter Klára, Nagy Anna és Gáll Anna, a kik közül az első három br. Henter Antal (1748—1824.) udvarhelyszéki főtiszt leánya. (Krisztina később Béli Lászlóné, Klára Dániel Elekné, Anna br. Rakovszki Mártonné lett.)

A darabnak, melynek kézírata birtokomban van, irodalomtörténeti jelentőséget, vagy értéket korántsem tulajdoníthatunk; — közlését azonban épen abból a szempontból nem tartjuk teljesen fölöslegesnek, mert *előadták*, habár talán épen csak a legszűkebb családi körben.

A darab maga a következő:

Ártatlan Szüzetskéktől egy hertelen kívánt Kis Asszony Napjára, ugyan azon Fejedelmi kis Szüznek nagyobb Tiszteletére hertelen kigondolt Játékska. Mellyet ábrázoltak a következő Szüzetskék t. i. ött személyek.

Magdaléna: Mlgs. L. B. Henter Kristina ő Nga.

Rebeka: Mlgs L. B. Henter Anna ő Nga.

Mára: Mlgs L. Báró Henter Klára ő Nga.

Debora: Tit. Nagy Anna.

Joakim és Anna: Gáll Anna.

Két angyalok, kik az első éneket ketten éneklik:

Ugyan tsak Mlgs L. Báró Henter Kristina és Anna. A más két éneket mind együtt, kivéven Joakimot és Annát.

Summája az ártatlan játéknak:

Debora: Örvendetesen felderült piros hajnal! ditsőségesen tündöklő nap; melyen születtetik egy szeplőtelen kis Szüzetske: ki Nagy Asszony; mert léssen Isten Anyja, Egek királynéja. Ezen örvendeznek az egek, vígad a föld. Ezeket rendre fogjátok látni.

N. B. A következő angyali ének alatt Debora és Mára két széken alusznak, vagy kanapén, fejér keszkenőkkel orcájokat födözvén a kis Mára.

Ének, melyet az említett két angyal énekel:

Mennyei karok!
Ti jó angyalok!
Jer most már énekeljünk;
Eggyütt bár zengedezzünk.

Megárnyékoztat,
Méhében fogad,
Szüli világ Váltóját,
Az élő Isten Fiát.

Szép kerubimok!
Szent Szerafimok!
Földre jöven vigodgyunk,
Diesireteket mongyunk.

Tehát illendő,
Sőt dicsérendő:
Tisztellyük Isten Annyát,
Egek szép királynéját.

Mert ma született,
Földön megjelent,
Egy szép kisdéd Szüzetske,
Ki lesz Ég ékessége.

Égben dicsőség,
Földön békeség,
Adassék jó Istennek
S ti néktek embereknek.

Első kimenetel. Debora és Mára.

Mára: Jaj mit hallék! jaj mit láték! Debora! édes Deborám!

Deb.: Egek! ... Oh jó egek! Álom-e, vagy valóság?

Mára: Ne hadgy édes Deborám ... mert ...

Deb.: Mit hallék? Angyali éneklések-é, vagy füleim zengenek.

Mára: Angyali éneklések bizony.

Deb.: Ah Mára! Ne félj, mert csalódtatol.

Mára: Hiszem szemeimmel láttam az angyalokat, és jaj mint megijedtem!

Deb.: Ugyan minden bizonnal angyalokat láttál?

Mára: Minden bizonnal!

Deb.: Egek! Mi jelenések ezek?

Mára: Debora! Édes Deborám! távozzunk innen, mert ...

Deb.: Ne félj édes Mámám, ne félj! Ah! Jer velem!

Mára: De imé ...

Második kimenetel. Magdalena, Debora, Rebeka, Mára.

Deb.: Éppen jó órában Magdalena!

Magd.: Örvendetes jókat néktek!

Deb.: Adgyon Isten néktek is!

Reb.: Ugyan mi szomorú orcát mutattok?

Deb.: Ah ne terheljete, hanem könnyítsetek rajtunk!

Magd.: Mi sulyosítja szíveteket?

Mára: Jaj mit láttunk, mit hallottunk!

Reb.: Mit láttatok, mit hallottatok?

Magd.: Talán bizony spiritusokat láttatok és azért ijedtetek meg annyira!

Deb.: Angyali énekléseket hallottunk!

Mára: En nem csak hallottam, hanem láttam is.

Magd.: Nagy vigasztalás!

Deb.: Vigasztalás? hiszem majd kétségbe ...

Reb.: A tiszták a tisztákkal, a mocskosok a mocskosokkal szoktak társalkodni.

- Mára:* Mert ezek ah mely szépek valának!
- Magd.:* Tehát titeket mint ártatlan tiszta szüzeket szerettek s azért néktek megjelentek.
- Reb.:* Nem tudgyátok-e, hogy Isten némely titkait angyali által szokta kijelenteni?
- Magd.:* Ugyan tsak mit énekeltek?
- Deb.:* En mind megmondani nem tudom, de nagy titkokot.
- Mára:* Az is vala benne, hogy egy kis szűz született.
- Deb.:* Isten Annyának, Egek királynéjának hirdették.
- Magd.:* Annak hirdették?
- Deb.:* Annak ugyan, sőt még többet.
- Reb.:* Mi többet?
- Deb.:* Hogy öröm légyen az égben, öröm e földön. Ditsőség az egekben Istennek, békeség e földön lakozó embereknek.
- Reb.:* Igen nagy vigossággal telyes szók!
- Magd.:* Talán ma született a meg ígért Messiás anyja?
- Reb.:* Valóban tsudálatos állapot!
- Deb.:* Oh ha érthetnék a titkot!
- Magd.:* Oh jó egek! Vajha ez a nap volna az, melyet minden üdöben a Sz. Pátriárkák és Proféták lelkekben örvendezve szemlélték és testi szemekkel látni öhajtottak, de nem láttak!
- Reb.:* Hátha ez a nap az?
- Deb.:* Az angyalok egymást örömmre indítják vala, mondván: Most született nektek királynétok.
- Magd.:* Titkos nap ez!
- Reb.:* Vajha volna, ki megmagyarázná!
- Magd.:* Nem tudjátok-e, hogy elvesztette az egész emberi nemzetet első atyánk vétke?
- Deb.:* Minnyájon örök kárhozat kötelességébe estünk!
- Reb.:* Hát szabadulásunkra nincs érdemünk?
- Magd.:* Nincsen; hanem bölcseségének és irgalmasságának titkos tanácsából váltságunkat elvégezte a mindenható.
- Deb.:* Ez a végezés Istenhez illendő módon hogy mehet végbe?
- Magd.:* A Fiú Istennek maga királyi székét el kell hadni, menyből alá kell szállani.
- Mára:* De miért?
- Magd.:* Hogy emberi testet vegyen magára.
- Reb.:* Hát emberi testet kell magára venni?
- Magd.:* Azt kell; így vagyon megjövendőlvé.
- Deb.:* Úgy, de erre anya is kíváztatik.
- Reb.:* És pedig méltó anya!
- Magd.:* Választott magának öröktől fogva az isteni ige anyát, és pedig mokula nélkül való Szüzet.
- Deb.:* Tehát annak a szűznek kellett kedvet találni Istennél?
- Magd.:* Eppen annak!
- Reb.:* Hátha az a szűz született mai napon?
- Magd.:* Nem mondom, hogy nem; azért hirdették az angyalok a magasságbelinek dicsőségét, a földi embereknek békeséget.
- Deb.:* Induljunk felkeresésére.
- Mára:* Mennyünk tiszteletére.
- Reb.:* De hol találhatjuk fel?
- Magd.:* Keressük először a Joakim és Anna házánál?
- Deb.:* De szegények lévén, mivel tisztelhetjük?
- Reb.:* Minemű ajándékokkal kedveskedhessünk?
- Mára:* Mutassunk neki igaz tiszta szívet!
- Magd.:* Induljunk hát szerelmesim!
- Mára:* Isten! légy velünk!

Harmadik kimenetel: Joakim és a többi.

N. B. Itten Joakim ül egy asztalnál, gyertya lévén gyújtva olvasván a szt. bibliából.

Magd.: Mely jó helyre vezérlétek jó angyalok!

Reb.: Tsak reá találtunk a kis szüzeckére!

Deb.: Áldassék az Isten!

Mára: Oh! hadd lássam!

Magd.: Megáldott téged az Úr, Joakim.

Deb.: Isten áldása házadon.

Joakim: A seregeknek Ura Istene veletek. De kit kerestek? Miben fáradoztok ártatlan szüzek?

Magd.: Mai napon született ártatlan szüzet.

Joakim: Mi végre?

Deb.: Tisztelet végett.

Joakim: Kisdéd még a tiszteletre.

Reb.: Sőt nagy a dicsiretre.

Mára: Hiszen az Egek királynéja!

Joakim: Mit beszélsz te ártatlan?

Magd.: Oh Joakim! édes Joakim! angyalok örvendeztek ennek!

Deb.: Magasságbelinek dicsőséget, földnek békességet hirdettek.

Joakim: Egek! mit beszélletek?

Reb.: Azt, hogy a te leányod leszen a Messiás anyja

Magd.: Oh édes Joakim! szabad légyen látnunk!

Joakim: Hiszen ez meglehet, ... csak

Mára: Oh most meglátjuk a kis szüzeckét!

Negyedik kimenetel. Anna és a kisdéd szüz a böltsőben.

N. B. Itten Joakimnak hertelen kell változtatni köntösét. A bölcső mellett lesznek égő gyertyák.

Joakim: Béjöhettek ártatlan szüzek.

Magd.: Ajánlyuk magunkat szolgálatodra Nagy Anya, Anna asszony!

Anna: Nagynak mondasz, holott kisdéd vagyok.

Deb.: Nagy vagy, mert megáldott téged a te Istened.

Anna: Miben annyira magasztaljátok Teremtő Uramnak Istenemnek reám árasztott ajándékát?

Reb.: A te szüz magzatodban.

Anna: Vajha örömem lenne benne!

Magd.: Örömed leszen, mert igen nagy anya leszen.

Anna: Honnét beszélletek ily felségesen?

Deb.: Magok a mennyei angyalok felséges állapotját jelentették.

Anna: Az angyalok?

Reb.: Az egekben dicsőséget, a földön békességet hirdettek.

Magd.: Azért jöttünk tiszteletére.

Deb.: Engedd, hogy szemlélhessük.

Reb.: Méltó tiszteletet néki tehessünk.

Anna: Ha úgy tetszik ...

Magd.: Üdvez légy tiszta szüz! ha megengeded, lábaidhoz borulunk. Oh fényes ortza! mely fényességgel felyül haladod a ragyogó csillagokat.

Deb.: Járuljunk tiszteletére mi is.

Mára: Oh! hadd lássam!

Reb.: Üdvezlégy szüz kis asszonyunk!

Mára: Üdvezlégy mi életünk, mi édességünk, mi reményünk.

Deb.: Oh Isten hozott királyné!

Magd.: Engedd anyai kegyességgel tiszteletedre idejött leányidnak, hogy méltón tisztelhesünk.

Ének.

Kisded Szüzecke,
Föld ékessége,
Hiv tiszteletet adunk,
Ma dicsiretet mondunk.

Lész föld királynéja,
Irgalom nagy anyja,
Melyért öröm egekben,
Van földi emberekben.

Egyre most kérünk,
Ah! esedezünk!
Légy te nekünk gyámolunk,
Édes anyánk, oltalmunk.

Elég hogy láttunk,
És tisztelhattunk,
Ez a mi boldogságunk,
Ez szívünk nyugodalmunk.

Most már nyugodjál,
Szép szüz alugyál
Rólunk megemlékezzél,
Kérünk ne felelkezzél.

Magd.: Néked pedig Nagy Anya! e szép szüznek édes anyja! tisztelő és buzgó áitatossággal köszönjük.

Deb.: Hogy ezt nekünk megengedted, szívesen háláljuk.

Reb.: Magunkat ajálljuk, engedelmet kérünk.

Mára: Áldj meg minket szent Szüz.

Anna: Isten légyen veletek mindenben, részessé tegyen szent kegyelmében.

Béfejező ének.

Édes szüléink,
Más méltóságink,
Kik játékunk néztétek,
Kegyesen ezt vegyétek.

Megengedjetek,
Sőt kedveljétek,
Hibánkat felejtsetek
Erre kérünk bennetek.

Mi pedig néktek,
hik megjelentetek,
Mai szép Szüztől áldást,
Kívánunk boldogulást. Amen."

(Dés.)

LUKINICH IMRE.

— Válasz Vértesy Jenő úr helyreigazítására. Az EPhK. júniusi számában megjelent helyreigazításra legyen szabad egy pár szót mint magyarázatot mondanom. Vértesy úr sem vonta kétségbe, hogy a múzeumi levéltárban levő Amadé-kéziratokkal én is foglalkoztam; hogy Vértesy úr közlései után azokból kevés fontos új adatot tudtam meríteni, az Vértesy úr munkájának csak alaposságát igazolja, igyekeztem azonban egy pár még nem közölt dologgal kiegészíteni a már közölt levéltári adatokat, így például: Amadé Antal szerelmes verse 9—11. lap; továbbá 21. lap 1a. jegyzet, 26. lap 3. j.; hogy az Irodalomtörténeti Közleményekben lévő adattárt nem szolgálilag használtam, mutatja az, hogy dolgozatom 47. lapján Amadé aranykulcsos vitézzé történt kinevezését más világításba helyeztem, mint Vértesy úr. Ugyanezt mondhatom dolgozatom 29. lapján lévő Bodnár-Négyesy-féle vitára nyilvánított önálló véleményemről. Mint munkám előszavában ki is jelentettem, nem annyira az életrajzra, mint Amadé működésének költészettörténeti fontosságára, jelentőségére vettem a fősúlyt. Az életrajz csak kiegészítő része a képnek, melyet Amadéról, a költőről és emberről, alkotni igyekeztem, hiszen az életrajz megírása Vértesy úr műve után, mint önálló cél, meddő és fölösleges lett volna, innen van, hogy Amadé László élete 116 lapos dolgozatomnak körülbelül egy negyedrészre, 30—35 lap. Munkáskámnak ez a része plágium számba csak akkor mehetne, ha nem említettem volna mint legfontosabb forrást dolgozatom elején levő jegyzékben, az Irodalomtörténeti Közlemények XII. kötetében lévő életrajzot és leveleket. Vértesy úr neve itt véletlenségből

maradt ki. Munkácskámnak minden olvasója — mint doktori értekezés, szakembereknek lévén szánva — úgyis tudja, ki annak a szerzője. Hogy kimaradt az a kijelentésem: az életrajz megírásánál járt úton, nagyobb részt a Vértessy Jenő munkája után haladok, sajtóhiba, mit igazol a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság levéltárában szakdolgozatként őrzött eredeti kizíratom. Hiba számba vehető tévedésem csupán az, hogy minden közös adatról nem hivatkoztam Vértessy úr közléseire külön-külön, de ez alól épen nemcsak a leveleknek, de az életrajznak, mint egyik legfontosabb forrásnak, előzetes felemlítése által éreztem magamat felmentve.

(Kolozsvár.)

KERESTÉLY OLGA.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek.)

*Bleyer, Jacob, Die germanischen Elemente der ungarischen Hunnensage. Nagy 8-r. 429—599. I. Különnyomat a Beiträge zur geschichte der deutschen sprache XXXI. évfolyamából.

*Capelli, A., Cronologia e Calendario Perpetuo. Milano, Hoepli 1906. 8-r. XXXIII+419+64 l. Ára 6-50 L.

Füzetek, Nyelvészeti, szerk. Simonyi Zsigmond. Budapest, 1906. Athenæum. Nagy 8-r. Ára egyenként 1 K.

32. Viski Károly, A tordai nyelvjárás, 63 l.

33. Beke Ödön, Kemenesalja nyelve, 43 l.

35. Szolár Ferenc, Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásokról, 48 l.

36. Szeremley Császár Loránd, Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról, 73 l.

Az első két dolgozat nyelvjárás-tanulmány. Mind a kettő a Magyar Nyelvőről ismert módszerrel mutatja be egy-egy kisebb nyelvjárás-terület dialektikus sajátosságait; az első csupán egy helységről, Tordából, az utóbbi 29 kemenesaljai faluból gyűjtötte adatait. Beke dolgozatának nagyobb felét a népnyelvi adatok közlése foglalja el, s a rendszerező összefoglalás mindössze 12 lapra terjed. Viski terjedelmesebb dolgozatának összefoglaló része is bővebb, és ügyesen összeállított történeti tájékoztató van eléje bocsátva. Mindkét szerző közül tájshókat, de Beke a sokkal praktikusabb abéczé rend helyett visszatért a régi tárgycsoportok szerinti közléshez. Viski gyűjteményének használhatóságát az ügyesebb elrendezésen kívül emeli az is, hogy meg vannak jelölve az először közölt szók, illetőleg azok, a melyek a Tájshótból hiányoznak.

A másik két dolgozat a szók jelentésének változásai-val foglalkozik, s mivel szakítva a régebbi iránynyal, mely a jelentésváltozás tünényeit grammatikai vagy legfőllebb logikai úton, tehát mindkét esetben formális módon kívánta magyarázni, ők a lélektani okfejtést tartják főadatuknak: nemcsak tudományos alapon álló, hanem még a laikust is érdeklő fejtegetéseket nyújtanak. Az egyes változás-magyarázatokban ugyan többnyire ragaszkodnak az eddigi megállapításhoz, de érdemük, hogy összehordták az anyagot és Wundt nagy munkája (Völkerpsychologie I.) alapján, az ő utasításai és kategóriái szerint rendbe szedték. Szolár Ferenc munkája elvontabb, de tágabb körű s épen elvontsága miatt nehezebb, de érdeke-sebb, újszerűbb, több alkalmat nyújt a lélektani fejtegetésekre, mint a másik jobbra csak rendszerező dolgozat.

Kelemen Béla, Jó magyarság. Budapest, Athenæum, 1906. Kis 8-r. X+260 l.

E kis könyv a magyar nyelvtan és helyesírás vitás kérdéseiben kívánja útba igazítani a művelt közönséget. Két részre oszlik. Az első szótári rendben adja a magyar szókinest a hivatalos iskolai helyesírás szerint. Mint gyűjtemény eddig legteljesebb e nemű összefoglalása szavainknak. A második rész a magyar nyelvtan nehéz problémáit tárgyalja tarka egymás-

utánban, minden észrevehető logikai rend nélkül, úgy hogy az eligazodás benne a laikus számára nem valami könnyű. Epen, mivel e kérdések nagy része vitás, Kelemen döntését nem fogja mindenki mindenütt elfogadni, de ez olyan baj, a melyet elkerülni egyenesen lehetetlen. Kelemen álláspontja sem szigorúan orthologus, sem szigorúan neologus, igyekszik a két irány tulságaitól tartózkodni, de inkább az orthologia felé hajlik, körülbelől abban a mértékben, mint Szily Kálmán. Egy alkalommal azonban Kazinczy példájával bizonyítja egy kifejezés helyességét: nem hiszszük, hogy akár a neologusok is elfogadnák bizonyítéknak. Kár, hogy az olyan kifejezéseket, mint *el van utazva*, nem hibáztatja a kellő energiával, s egy pár esetben hajlandó befogadni a nyelvtanba a divatos rossz szokást (*ha — úgy*). Néhol, mint a szőrend kérdésében, nem elég világos a fogalmazása, általában azonban még az író emberek is, különösen a nem ép nyelvérzékű tudományos prózáírók, haszonnal fordulhatnak hozzá tanácsért. i.

Könyvtár, Régi Magyar. 22. kötet. Leírását és ismertetését l. e. füzet 624—627. lapján.

Lygdami carmina ed. Geyza Némethy. Leírását és ismertetését l. e. füzet 613. s. k. lapjain.

Pintér Jenő, dr., Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén (1831—1850), Jászberény, 1906. Nagy 8-r. 18 l.

Oklevél-szótár, Magyar, gyűjtötte Szamota István, szótárrá szerkesztette Zolnai Gyula. 14., 15. füzet. Budapest, 1906. Hornyánszky. 4-r. 1041—1210, XXI hasáb. Ára 1'50+3'50 K.

(id.) Szinnyi József, Magyar Írók, 97. f. Budapest, 1906. Hornyánszky. Nagy 8-r. IX. k. 801—960. hasáb. Ára 1 K.

Várgel Jenő, dr., Elnöki megnyitó-beszéd, a pædagogiai könyvtár és tanszermúzeum tanácsának első tanácsülésén. Budapest, 1906. 8-r. 15 l.

* Wilhelm, A., Urkunden dramatischer Aufführungen in Athen. Mit einem Beitrag von G. Kaibel. Wien (Hölder) 1906. 4-r. 279 l.

* Yolland, Arthur B., Alexander Petöfi, poet of the hungarian war of independence. Budapest, 1906. Kis 8-r. 62 l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1905-ben jelent meg.)

Faquet, E., Propos de théâtre. 2-e série: Euripide, l'abbé d'Aubignac; la mise en scène du théâtre classique; Corneille; Racine; Molière etc. Poitiers, Société française et d'imprimerie et de librairie. (354 l.) 3'50 Fr.

Feuerbach's sämtliche Werke. Stuttgart, Fraumann. 5. Bd. Piere Bayle. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie u. Menschheit, Neu hrsg. u. biographisch eingeleitet v. Wilh. Bolin. (X, 436 l.) 4 M.

Finck, F. N., Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft. Halle, R. Haupt. (VII; 55 l.) 2 M.

Fischer, L., Goethes Lebens- und Charakterbild. Mit besond. Rücksicht auf seine Stellg. zur christl. Religion. Leipzig, H. Schmidt & E. Günther. (XII, 117 l. képekkel.) 4 M.

Flamini, Fr., Varia: pagine de critica e d'arte. Livorno, 1905. Giusti. (16-r. X, 350 l.) 3 L.

Forschungen zur neueren Literaturgeschichte. Hrsg. v. Prof. Dr. Franz Muncker. Berlin, A. Duncker. XXIX. Strich F.: Franz Grillparzers

Ästhetik. (VIII, 238 l.) 6-60 M. XXX. Tardel H.: «Der arme Heinrich» in der neueren Dichtung. (V, 69 l.) 2 M.

Fowler, E., Une source française des poèmes de Gower. Paris, Picard et fils. (XIII, 202 l.) 5 Fr.

François, A., La grammaire du purisme et l'Académie franç. au XVIII. siècle. Paris, Société nouvelle du librairie et d'édition. (280 l.) 5 Fr.

François, Louise v., u. Conrad Ferdinand Meyer. Ein Briefwechsel, hrsg. v. Ant. Bettelheim. (VII, 285 l.) Berlin, G. Reimer. 5 M.

Frey, A., Die Kunstform des Lessingschen Laokoon, m. Beiträge zu e. Laokoonkommentar. Stuttgart, I. G. Cotta Nachf. (IV, 194 l.) 3 M.

Fumagalli, G., Lexicon typographicum Italia: dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie dans ce pays. Florence, Olshki. (XLVII, 587 l.) 40 L.

Funck-Brentano, T., Les Sophistes français et la Revolution européenne. Les hommes d'esprit et les sectaires de l'ancien regime. Paris, Plou-Nourrit et Cie. (IV, 335 l.) 7-50 Fr.

Gassner, J., Der Einfluss des Burkhardt Waldis auf die Fabeldichtung Hagedorns. (Legn. 8-r. 26 l.) Klagenfurt, F. v. Klemmayr.) 1 M.

Geiger, L., Aus Chamisso's Frühzeit. Ungedruckte Briefe nebst Studien. Berlin, Gebi. Paltel. 4 M.

Genée, R., William Shakespeare in seinem Werden u. Wesen. Berlin, G. Reimer. (XII, 472 l.) 9 M.

Goethe-Briefe. Mit Einleitgn. u. Erläutergen. Hrsg. v. Philip Stein. 7. Bd. Der alte Goethe. 1815-1832. Berlin, D. Elsner. (XV, 328 l.) 3 M.

Grundriss der germanischen Philologie. Hrsg. v. Prof. Herm. Paul. 2. verb. u. verm. Aufl. II. Bd., 2. Abtlg.: Metrik. Strassburg, K. J. Trübner. (Legn. 8-r. III, 259 l.) 4 M.

Gibb, E. J. W., A history of Ottoman poetry. Vol. IV. Ed. by E. G. Browne. London, Luzac et Co. (391 l.) 1 font 1 sh.

Giuriati, D., Il plagio. Milano, Hoepli. (XVI, 495 l.) 5-50 L.

Glass, M., Klassische u. romantische Satire. Eine vergl. Studie. Stuttgart, Strecker et Schröder. (VI, 92 l.) 2 M.

Glossaire hébreu-français du XIII. e siècle. Recueil de mots hébreux bibliques, avec traduction française (manuscrit de la Bibliothèque Nationale, fonds hébreu No. 302.) par M. Lambert et S. Brandin. Paris, Leroix. (4-r. XV, 300 l.) 10 Fr.

Gockler, L., La pédagogie de Herbart. Paris, Hachette et Cie. (XI, 405 l.) 10 Fr.

Goethe-Jahrbuch. Hrsg. v. Ludw. Geiger. 26. Bd. Frankfurt a/M., Literar. Anstalt. (X, 362, 22 és 72 l.) 10 M.

Görthe, Le Roi des aulues (Erkönig), ballade. Traduction nouvelle de Catulle Mendès. Suivi de la partition de Schubert. Paris, Pelletan. (Lapszám nélkül, 17 színes képei, 4-r.)

Goethe's Unterhaltungen m. Friedrich Soret. Nach dem französ. Texte, bedeutend verm. u. verb. Hrsg. v. H. Burckhardt. Weimar, H. Böhlau's Nachf. (XVIII, 158 l.) 4 M.

Göller, A., Das ästhetische Gefühl. Eine Erklrg, der Schönheit u. Zergliederg. ihres Erfassens auf psycholog. Grundlage. 1. u. 2. Buch. Mit 1 Fig. Tafel. Stuttgart, Zeller et Schmidt. (XII, 351 l.) 6 M.

Gotamo Buddha's Reden aus der Sammlung der Bruchstücke Suttani pāto des Pāli-Kanons. Übers. v. Karl Eug. Neumann. Leipzig, J. A. Barth. (Legn. 8-r. XII, 410 l.) 20 M.

Graf, Seminar-Prefekt. Der Sprachgebrauch der ältesten christlich-arabischen Litteratur. Ein Beitrag zur Geschichte des Vulgär-Arabisch. Leipzig, O. Harrassowitz. (VIII, 124 l.) 7 M.

ARANY JÁNOS EGYÉNISÉGE S A ROMANTIKA.

A klasszikus költészet utánzása a kifejezés szépségéhez, szigorú fegyelemhez szoktatta a költő lelkét. Az örökös formakérdés azonban lassanként tartalmatlanná tette a költészetet, a lélek fegyelme meg pedantériává fajult s unalmassá lett.

A romantikus egyéniségek ismeretlen területeket fedeznek fel az emberi lélekben; költészetüket a legmerészebb törekvések, legsejtelmesebb vágyak és legbonyolultabb érzelmek gazdagítják. Ritkán érezte magát az emberi lélek oly végtelennek, mint a romantikus költészetben. A képzelet könnyedén szökdel itt oly helyeken, melyekre az ész még gondolni sem mert; a szenvedély nem riad vissza a végletektől; a logikai következtetést a léleknek titokzatos, mély értelmű sejtése váltja fel.

Ennek a nagy lelki életnek is megvannak veszélyei. Az örökös mámorban, a sejtelmes ábrándozásban elmosódnak a biztos határok. A magasztos a borzalmasba, az erény a bűnbe hajol át, a merészség szeszélylyé változik, az ábránd az őrület határán jár, s a rút a szépnél lényeges alkotó elemévé lesz.

Kevés irodalmi mozgalom folyt nagyobb szenvedéllyel s szélesebb téren, mint a minőt a romantika történetében látunk. A harc eredménye nincs mindenütt arányban azokkal a romokkal, melyeket a szenvedélyes támadás idézett elő. A francia romantikusok közül Musset nem csak a kimért, hazug érzéseknek izent hadat, hanem egyúttal megfosztotta a lemondó, önzetlen lelket költészetétől, midőn a mohó, vad szenvedélyeket díszfénnyel vette körül. Byron ironiája nem csak az angol társadalomnak önkényes korlátait tördelte szét költészetében, hanem össze akarta zúzni mindazt, a mit századokon keresztül millió meg millió lélek tartott magasztosnak. A német romantikusok nem csak a szigorú poétikai szabályokat s a nyárspolgári életnek elveit vetették el, egyúttal magasztalták a lázas agynak beteges képzelődését, meghajoltak az elernyedő lélek sóvárgásai előtt s játékot űztek a költészetből.

A mi költészetünkben a romantika szertelen rombolásainak

gátat vetett a magyar lélek józansága, különösen Kemény Zsigmondnak mélyre ható elemzése s Arany Jánosnak összehangzó egyénisége.

* * *

Természetesen fejlődött Arany egyénisége, mint az erdők tölgyfája. Hiányzanak itt a forró szenvedélyek, melyek egy-egy futó perczben éveknek érlelő munkáját végzik, hiányzanak a váratlan katasztrófák, melyeket a kiábrándulások s a bölcséleti kételyek lassan készítenek elő. Az egészséges fejlődés eredménye az a hatalmas, gazdag lélek úgy, a mint Arany költészetében áll előttünk. Talán sehol sem látunk oly tisztán e gazdag lélek valójába, mint Aranynak hátrahagyott leveleiben.

Ezek a leveleken keresztül különös összhangos lelki világba pillanthatunk. Alig fedezünk fel valamely lelki erőt, azonnal feltűnik ellentéte s az ellentétes erőket valami titkos hatalom irányítja egy célra. A végletes hangulatoknak s nézeteknek csodás egységét teremtette meg Arany egyénisége.

Riedl Frigyes, ki oly értékes felfedezéseket tett Arany költészetében, finom eszközökkel kutatta át Arany egyéniségének egyik leggazdagabb rétegét, az érzékenységet. Ez az érzékenység bukkán élénk Arany leveleiben is a sok felajdulásban, a sóhajokban s panaszokban. Az érzékeny lélek mindenütt csupa könnyököt érez magán, s minden érintkezés fájdalmas ütésként hat reá. A legkisebb dolog épúgy lázba hozza, mint a legnagyobb; egyaránt szenved nyakkendője, mint a szabadságharcz gyászos vége miatt. Egész valója oly berendezésűnek látszik, mint az erdei pókháló, mely a szálaknak legkisebb rezgését is elviszi a középpontba.

Nagyon tévedne azonban, ki az érzékenységben Arany egyéniségének egyedüli vagy akárcsak uralkodó elemét látná. Ugyanaz az érzékeny lélek, melyről azt hittük, hogy csak benyomások befogadására van rendelve, egyszerre urává lesz környezetének. Kis szobája fűtetlen, mert a fa drága, körme fázik, de szelleme a világirodalom nagyjaival foglalkozik. Erélyéről épúgy bizonyosságot tehet a szalontai jegyzőhivatal, mint a körösi iskolának alacsony terme. Az aszkéta nem hordhatta nagyobb lelki erővel szőresuháját, mint a minővel Arany viselte hivatalait. A megrongált testben a legerélyesebb egyének egyike küzdött. Néha valóságos hősként áll előttünk. Nézzük leánya halálánál! Már hantolják a sírt, a sír mind magasabb lesz a kedves lény felett, kinéi apja a földön drágábbat nem ismert, s a megtört apa szinte Jób szavaival tekint az ég felé: «Az úr adta, az úr el is vette. Áldott legyen az úr neve!»

A mint Arany lelkében az érzékenység és akaraterő vívnak örökös harczot, épúgy hullámlásban tartják kedélyéletét is az ellentétek: a búskomorság s a jókedv, a világfájdalom s a derült humor, az emberkerülés s a gyengéd szeretet.

Néha merő kint lát a töprengő költő magában s maga körül összehalmozva. Fél a legrosszabbtól, mi az Isten képeire teremtett embert érheti, s különös szeretettel csüng a halál gondolatán. Vannak percei, mikor szeretne elenyészni, csakhogy az öntudattól menekülhessen. Misanthropként kerüli a társaságot. Nem vágyik a pesti írók közé, mert társaságuk pletykafészek, nem vágyik ifjúságának színhelyére, Szalontára sem; legszívesebben bolyong a kőrösi nagy temető akáczfái alatt.

Hogy megváltoznak az arcvonalak, mikor Arany elmeséli barátjának, hogy fekete ruhásan megjelent leánya mulatságán a nagykőrösi bálon! Mily gyengéd mosoly játszhatott ajka körül, mikor a kedves ötletet papírra vetette! Mintha nem is ugyanaz az alak írna levelet, ki az imént örökre el akart aludni. A költő kedélye teljesen kiderül, mikor családja örömeiről s tanártársainak tréfáiról ír. Mennyi gyengédséget árul el az a adat, hogy a lakásnak egyetlen fűtött szobájában a gyermekek játszanak, míg a családapa dideregve dolgozik íróasztala mellett. A levélíró Arany gyengédsége talán akkor legmeghatóbb, mikor mélyen sújtott barátját vigasztalja.

Azt az ellentétességet, mely Arany lelki alkatát annyira jellemzi, nyomon kísérhetjük életében is. Az ellentét itt a művészi törekvések s a gyakorlatias józanság között oly éles, hogy a felületes szemlélő előtt a művész és ember közt meglevő szoros kapcsolat szinte kérdésnek tűnhetik fel.

A művészet Arany igazi eleme. Mihelyt művészetről ír, előadásán a vágyaknak s izgalmaknak, a kétségnek s reménynek egész raja érzik meg. Kis jövedelméből minden krajczárt megfontolva ad ki, mégis megszerzi az egész Shakespearet s Byront. Fáradtan kerül hivatalából családjába, de azért az éj óráiban sem pihen, kedvelt költőit olvassa, fordítja. Érdeklí minden apróság, mi a művészethez tartozik. A népköltésnek minden elemét oly szeretettel kutatja, mint a lelkiismeretes természettudós az ásványvilágnak apró-cseprő darabjait. Egy-egy népies dalhang, mely gyermekkorából még fülében cseng, egy-egy népkölteménynek naiv motivuma hosszasan le tudja kötni egész gondolkozását. Levelei valóságos esztétikai értekezésekké alakulnak, mikor a művészet lényegéről, különösen a művész alkotó munkájáról, a kompozícióról ír. Mindenütt a szépet keresi. Alkotásaiban eszménye a részleteknek s az egésznek tökéletes összhangja. A gyémántesiszólónak lelkiismeretességével csiszolgatja műveit s a

lehangoltság egész lelkén elhatalmasodik, mikor eszméjének nem találja meg a megfelelő formát.

Ki hinné, hogy a szépnék ez a feltétlen tisztelője sertésspassusokat állít ki, Liptákné tyúkpanaszait intézi el, s hogy Szalonta környékén mintatisztviselő hírében áll? Ki hinné, hogy ez a művészlélek a leglelkiismeretesebb tanár, a ki hetenként 25—30 órát fordít arra, hogy tanítványainak dolgozatait az utolsó betűig, az utolsó ékezetig kijavítsa? Bámulatos józansággal rendezte be életét Arany. A mennyire ismeri költeményeinek művészi kiválóságait, épúgy tudja árukat is. Ügyesen értékesíti jövedelmét, részletesen intézkedik sógorához küldött leveleiben szalontai házáról, gyümölcsöséről, szénájáról, még a gyümölcsfák hernyóira is van gondja. Gyakran egészen merész pénzügyi vállalkozásokba bocsátkozik, búzával, földdel kereskedik s mindig számítja, vajjon a befektetett összeg meghozza-e a tisztességes kamatot.

Arany jellemrajza valóban a paradoxonok láncolata. Nála szerénység és önérzet, szabadelvűség s a nemzeti tradíciók tisztelete nem egymást kizáró fogalmak.

Könnyen játszhatta volna a lángészt s tudta magát kicsivé tenni. Toldy kézikönyvéből még színészkalandjait is kihagyatta. Aztán hogyan tudott hátul állani, mikor az akadémia megbízásáról vagy a királyi kitüntetésről volt szó? Másrészt ismerte saját értékét s nemes önérzettel küzdött a független szegénységért, hogy lelkének erejét teljesen szabadon fejthesse ki.

Épígy Arany szabadelvűsége sem volt oly végtelen következetes, mint Petőfié. Demokratának tartotta magát, de demokratikus gondolkodásánál nem volt gyengébb fajszeretete. Mint magyar nagyra becsülte nemzetének múltját s benne a nemesség küzdelmét. Áhítattal beszél a régi nemesség vérééről, mely Etele birodalmát visszaszerezte, s gyengéd érzések fűzik korának egyik-másik magyar arisztokratájához. «Murány ostromá»-t tiszteletből a nagy Wesselényi Miklós bárónak akarja ajánlani s mindig a szeretet hangján szól a geszti Tisza-családnak szellemes ifjú tagjáról, Domokosról.

Mily ellentétes erők és törekvések, mily ellentétes gondolatok és hangulatok egy és ugyanazon lélekben! Bármily értékesek volnának is a lelki életnek ezek az alkotórészei önmagukban véve, hatásuk bántó volna, ha oly összevisszaságban hevernének egymás mellett, mint valamely rombadőlt épület részei. Ha azonban a különböző alkotórészeket valamely magasabb erő egységbe fűzi, mint a hogyan az építőmester akarata és ízlése a fát, cserepet, követ és vasat egységes műalkotás elemeivé kényszerítette, akkor az alkotó részek gazdagsága csak emeli az egyéniség értékét.

Könnyű dolog annak erősnek lenni, ki érzéketlen minden kúnnal szemben. Könnyű annak önérzetesnek lenni, kinek kicsi eszét a külső sikernek hamis fénye elvakította. Könnyen lehet az józan, kinek az élet magasabb feladatai iránt semmi érzéke sincs. Könnyen csillogtathatja aranyos kedélyét s finom gyengédségét, ki a melankólia lidércznyomásaitól megmenekült. A végletekig hajthatja demokratikus elveit, kinek faja teljesen beleilleszkedett a modern viszonyok közé. Hogyan legyen azonban erős az, kinek a természet érzékeny lelket juttatott? Hogyan legyen önérzetes, ki nem a külső sikerekben keresi a lélek értékét? Kicsi eszközeivel hogyan rendezze be gyakorlatiasan életét, ki csodás zenét tud lelkében s azt a zenét meg akarja szólaltatni a világ előtt? Hogyan legyen gyengéd, derült kedélyű, kinek lelkét az élet kemény harcok elé állította? Hogyan legyen valaki szabadelvű, mikor nemzetének legértékesebb elemeit fojtaná meg a végletes szabadelvűség?

E talányos kérdéseket Arany kötelességérzete oldotta meg. Arany tudja, mivel tartozik szellemének, melynek ki kell fejlődnie; épígy érzi kötelességét nagy céljainak eszköze, a test iránt is. Szigorú kötelességeket ismer családjával, hivatalával, az irodalommal, a magyar fajjal s az egész emberiséggel szemben. Kötelességérzete néha oly nagy, hogy gyakran önmagán zsarnokoskodik s pedánszá lesz hivatalában s az irodalomban. Korunk fia, ki minden köteléktől meg akarja magát szabadítani, csodálattal tekinthet Aranyra. Úgy érezheti magát Arany kötelességei előtt, mint a modern katona a súlyos vérték, érczsisakok, nagy csatabárdok, lábszárvasak előtt, melyekkel a középkori vitéz indult a csatába. Minő lélek lehetett az, mely ezeket a terheket elbírta?

Arany kötelességérzetének egyik fő eleme a nagy ítélőerő, mely a dolgok lényegébe hatol s csodás határozottsággal igazodik el a legbonyolultabb kérdések között is. Ez a kötelességérzet adott erőt a gyenge testnek, melynek ereiben a vér rendetlenül tolongott az agy felé, mintha fel akart volna lázadni az óriási szellemi munka ellen. Ez a kötelességérzet ruházta fel Aranyt végtelen gazdag benyomásai felett korlátlan hatalommal; ez mentette meg gyengéd kedélyét a teljes elborulástól s a kétségbeeséstől. A kötelességérzet okozta, hogy Arany nem vesztette el belátását művészi kedvteléseiben s józanul ki tudta kerülni a gyakorlati élet örvényeit. A kötelességérzet tartotta távol a szerénység és önérzet túlzásaitól, a szabadelvűség és fajszeretet hóbortjaitól.

Ime egy egységes jellem, melyben a legellentétesebb lelki tényezőket a kötelességérzet tartja egyensúlyban. Legvégső elemzésében e kötelességérzet Aranynak vallásos érzületéből fakad.

Már a szülei ház felhívta a kis Arany figyelmét a vallásos eszmékre; egyik levelében írja, hogy első gyermekkori olvasmánya a Szentírás volt. Leveleiben sokat foglalkozik az elmulás és örökkévalóság kérdéseivel; mindig az áhítat hangján szól, valahányszor a temetőbe vagy a templomba tér gondolata. Mennyi szeretettel ír a kőrösi temetőnek legújabb sírdombjáról s mily örömmel jelenti, hogy Juliska leánya az úrasztalára terítőt készített! «Csak szép az a női szív — írja a meghatott apa — míg romlatlan, tiszta.» Mikor Tompa szinte kétségbeesik kicsi fia sírjánál, mily megható a hívő lélek megnyilatkozása Arany levelében! «Nektek a jó istentől minden áldást kérünk. Mert van — a legbensőbb meggyőződés hangján mondom — van istennek ily áldása, csak bízni és remélni kell».

Legmélyebben belelátunk a vallásos lélekbe leánya halálakor. A letört lilium mellett megrendül a boldogtalan apa, de nem perel Istenével; ettől fogva nem tud megszabadulni a halál gondolatától. Mintha a nyílt koporsó mellett igazabban belátná a földi élet hiábavalóságát s igazabban megértené az istenség titkos utait. «A lélek él: találkozunk! — Köszönöm én ezt az én kedves angyalomnak; köszönöm, hogy midőn lelkünk letört, ő felemelte. Áldassék az óra, mely elhunyt kedvesem elköltöző szellemét oly magasztos világtításban tün-teté elém! Ez az egy vigasztalás kitörölhetetlen.»

Arany vallásos érzülete rokon a magyar református egyház vallásos hitével, mely az emberi lét problémáit a logika eszközeivel egyszerűsíti s a fatalizmusnak finomabb nemével mond le az örök talány megfejtéséről. Egyszerű ez a vallásos meggyőződés, de a földi élet számára van teremve. Hiányzik ebből az a magasztos sejtelem, mely a képzelet szárnyán röpködi be a végtelenséget, de hiányzik az a veszély is, hogy a lélek az érzékfölötti világból szárnyaszegetten hull alá s örökös ellentétben érzi magát az érzéki világ jelenségeivel.

Arany egyéniségében megtaláljuk a magyar fajnak paradox jellemét. Néha — mint nyári munka idején — a legjózanabb fajnak látszik a magyar, kora reggeltől késő estig talpon van; máskor a zene hatása alatt egészen bohémes könnyelműséggel adja át magát hangulatainak. Sokszor egy-egy barázdáért egy életen keresztül elperlekedik, máskor kedvelt eszméiért mindenét fel tudja áldozni. Lelkében a melankolikus hangulatok minden átmenet nélkül következnek a féktelen vígságra. Szabadságszeretetét még ellenségei is elismerik, de igazában úrnak született s arisztokratikus érzésű. Hiányoznak e keleti faj jelleméből az elemző értelem finomságai, félszegei, de megvan benne az összefoglaló elmének minden erőnye és bűne. Leggyakoribb veszedelme a magyar léleknek, hogy a végletek állandó feszültségben tartják, elernyesztik erejét, s hogy könnyen megbomlik az ellentétes jellem-

vonások egyensúlya. Kiválósága, hogy kevésbé hajlik egyoldalúságra, s ha összhangosan fejlődik ki, egyesítheti magában az emberi léleknek teljes birodalmát.

A magyar fajnak bámulatos kifejezője Arany s e tekintetben rokon a magyar fajnak másik tökéletes termékével: Széchenyivel. Széchenyi egyéniségében sok ellenmondás van, melyeket csak nagy világnézete foglal magasabb egységbe. Széchenyi a politikában mindig a gyakorlatiasságot hirdette, valójában azonban rajongó költő volt, ki legkisebb nemzetgazdasági tervét is a mindenség harmóniájának szempontjából ítélte meg. Épúgy hajlott művészi hangulatokra, mint a hogyan szerette a férfias tettet. Ma Itáliának műremekei előtt ábrándozott, holnap síkraszállott egy egész országgal. Könnyelmű volt a szalonokban, gyengéd a szerelemben, akárcsak valami középkori lovag; sötét óráiban meg az öngyilkosság gondolatával foglalkozott. Büszke arisztokrata volt, de életét a föld népének áldozta.

Mindkét nagy egyéniségben a magyar faj küzdelmei, vágyai, reményei s gondolatai jegezedtek ki. Széchenyi néha rokonnak érzi magát a keleti puszták fiával. Valóban a XIX. századnak két legjellemzőbb magyarjában — bármily elemezhetetlen mértékben — érvényesül a keleti pusztai magyarnak, a középkori magyar loagnak élete s az újkor magyarjának öröme, bánata, ki kétség és remény között. fufanggal és nemes önáldozattal, vak szenvedéllyel és magasztos elhatározással védte nemzetének ősi intézményeit egy idegen hatalom ellen. Millió meg millió finom tényező összeműködésének eredménye épúgy Széchenyi, mint Arany.

Ott működik Arany egyéniségében a magyar faj küzdelmeinek fölemelő és lehangoló emlékei mellett: Szalonta csonka tornyával, a geszti udvar józan életrendjével, a nagy róna fekete talajával s végtelen egével; ott működik a magyar református nép lelke, mely nem veti el a sejtelmességet, de csodálatos józansággal tudja Istenét tisztelni. Ezeknek s ezeken kívül még számtalan oknak mélységes talajából tör elő Aranynak egészséges, erős lelke. Ennek az egészséges léleknek legfőbb erei: a józanság, a valóság szeretete, biztos ítélet, komoly életnézet, az isteni gondviselésbe vetett egyszerű hit, a szigorú kötelességérzet s finom erkölcsi érzék.

Ily tiszta, egészséges lélekben a világ is a maga teljességében tükröződik. Ily léleknek költészete is szakadozottság nélkül való, teljes, egészséges lesz.

Arany költészetében érezzük a romantika szabad levegőjét, de érezzük azt is, hogy Arany nem becsülte többre a maszlagot a rózsánál, a bűnt az erénynél, a rútát a szépnél.

Különös szeretettel magyarázza Arany költészete mindazt, a mi

a férfi s a nő lelkét erőssé teszi, vagy elsorvasztja. Legkedveltebb hősei erős férfiak, mint Toldi, Etele, kiknek elemük a tett, vagy egyszerű női lelkek, mint Piroska, kiknek legnagyobb erejük az odaadó szeretet. Mennyire különböznek ezek az alakok a francia romantika szörnyetegeitől, vagy a német romantikának álmadozó, hallucináló, örvongó alakjaitól? A romantikus lélektan az embert gyakran elemeire bontja szét, gyakran megfosztja egy-egy tulajdonságától, mint árnyéktól, tükörképétől; Arany lélektana az emberi életet mindig egységes egésznek fogja fel.

Arany vonzódott a romantikus rajongás kedvelt tárgyához, a középkorhoz is; szívesen festette ennek a kornak képét eposzaiban, legendáiban, balladáiban. Büszkeséggel mutatta be «Toldi szerelmében» a régi nagy családok őseit, valósággal megkoszorúzta a nemesi címért. Szerette a nemzeti dicsőséget, a nagy szenvedélyeket a lovagi élet kalandjaiban, a léleknek magasabb törekvéseit a keresztényi lemondásban, de vonzalma ment volt minden rajongástól. A ködös rajongástól megóvta szellemét éles ítélőereje, mely a középkor erényeit és bűneit egyaránt alapos tanulmány tárgyává tette; a vad szenvedélyek imádásától, a léha érzékiségtől megóvta vallásos gondolkodása, mely a hatalmasra s a gyengére egyformán alkalmazta az erkölcsi törvényt. Mily egyszerűen oldja meg vallásos hite a lét nagy problémáit «Honnan és hova» című költeményében!

Arany költészete egész tisztaságában fejezi ki azt a komoly férfias, vallásos, magyar lelket, melyet Arany leveleiben ismertünk meg. A kifejezés művészi becsét emeli Aranynak nagy tanultsága, finom ízlése, kiváló formaérzéke, mely néha szinte keresve keresi a legmerészebb feladatokat.

Arany egyénisége és költészete talán legrokonabb Uhland egyéniségével és költészetével. Mindkét költő komoly, férfias, erkölcsös természet; pozitív szellemükkel ellentétes a kétely. Uhland is — épűgy, mint Arany — szereti hazájának múltját, különösen a középkornak férfias, becsületes világát, de a romantikát történelmi tanulmányokkal akarja kimélyíteni. Mindkettőt jellemzi a józanság, a lélek fegyelme, a népies költészetnek s a művészi formának tisztelete.

* * *

Arany egyénisége és költészete már magában hatalmas erő volt arra, hogy irodalmunkban a romantikus költészet elemeit helyes irányba terelje. Növelték ezt az erőt azok a költészettani nézetek, melyek Aranynak öntudatos szellemét irányították. Ezeket a nézeteket Arany egész határozottsággal hirdette bírálataiban, irodalomtörténeti s esztétikai tanulmányaiban. Kitűnő tájékozó pontok ezek a költészettani

nézetek azok számára, kik Arany költészetének irányát s hatását akarják megállapítani.

A felvilágosodás korának mindenható bálványa az emberi ész volt, mely előtt szent tisztelettel hajolt meg a bölcelet, államtudomány, történelem s művészet. A XVIII. század végén s a XIX. század első felében lassankint szétfoszlik az a csodás fény, melyet a felvilágosodás apostolai vontak az emberi ész körül. A tudomány, különösen a bölcelet, kimutatja az emberi ész korlátait, s a művészet sem akar a raczionalisták esztétikai elvei szerint igazodni.

Az újkor a nyelv, vallás, állam, művészet életében örökös fejlődést látott. Szemében a világ nem az emberi ész törvényei szerint alkotott gép volt, hanem természet, melyben millió meg millió élő erő érvényesült. Így lett a XIX. század világnézetének főjellemvonása a történelmi fejlődés kutatása, innét származik a századnak különös szeretete a fejlődésnek olyan mozzanatai iránt, melyekben a természet törvényei teljes tisztaságukban nyilatkoznak meg.

Arany csodálatos finomsággal értette át századának eszméit. Poétikai nézeteiben is uralkodó elv a történelmi fejlődés elve. Mint az irodalmi jogfolytonosság híve gyakran hirdeti bírálataiban, hogy nincs ugrás a természetben, nincs a népek állami, históriai, társas fejlődésében, nincs az irodalomban sem.

Míg a felvilágosodás kora az ész törvényeire, az ókori poétika kánonjaira hivatkozott s idegenkedett minden szeszélyes hatalomtól, Arany gondolkodásában már előkelő szerepet játszik az az erő, melyet, mint a költészet mozgatóját a bölceletben Kant, később Schopenhauer teljes jogaihoz juttatott — a lángész. A lángész megmarad Arany felfogásában mindvégig csodás hatalomnak: a kor szülötte, mégis új irányt mutat; utánzó, de villámgyorsan találja meg a jót mintaképeiben és sohasem tud merő utánzó lenni; nem számítgat s mégis minden sikerül neki. Arany szerint a közepszerű költők szerepe is csak az, hogy ők azok, kik nem hagyják elaludni a költészet Vesta-tűzét, melynél egy leendő lángész isteni fáklyáját fogja meggyújtani. A lángésznek elemezhetetlen hatását csodálja Arany Petőfiben, ki varázskörébe vonta nemzetének költőit, különösen Shakespeareben, ki századok múlva feltámadt halottaiból s új alakot adott Európa irodalmának.

Arany azonban sohasem képzelte a lángészt oly korlátlan hatalomnak, milyent a XIX. század első felének romantikusai — köztük Petőfi is — láttak benne. Bírálataiban s értekezéseiben époly tisztelettel emlegeti a költészet természetét s a költészet természetéből következő törvényeket, mint a lángészt. Ezért kedvelt tanulmányai az irodalomtörténet s a népköltés tanulmánya. A mily szenvedélylyel ügyeli meg a méhészt méhesházában az üveglemezek mögött a kis méhek

munkáját, époly szeretettel kutatja Arany az irodalomtörténetben s a népköltésben a költészetnek való természetét. Minden kis részlet érdekli.

Szinte rajongással keresi naiv eposzunk nyomait, finom érzékkel ítéli meg népmeséinket, népmondáinkat, visszasóhajtja elveszett népballadáinkat s néprománczainkat. Kazinczy a népköltésben csak holmi ügyetlen erő működését látta, mely nem érti a művészi alakítás csinját-binját s folyton csetlik-botlik. Arany a népköltésben azt a költői alkotó erőt szemléli, mely minden hatásvadásztól s pedantériától menten, teljes tisztasággal nyilatkozik meg. Nála a népköltés nem megvetés tárgya, ellenkezőleg, mint a különböző nemzedékek gondolatainak, érzéseinek és műformáinak halmaza, valóságos kincsesbánya a műköltészet számára. A nép költői alkotásaiból tanulhatja meg a műköltészet a tárgynak eszményi idomítását, a kifejezésnek ünnepi módjait, az erőt s közvetlenséget.

Különös szeretettel vizsgálta Arany azt a költői alkotó erőt, mely a népnél s a fejlődés kezdetén egész naivságában jelenik meg, de époly szeretettel figyelte meg az irodalomtörténetben a fejlődésnek bonyolultabb mozzanatait. Itt azután Arany történelmi felfogása csodálatos finomsággal érvényesül. Itt a költészet époly természeti termék, mint a fa, melynek gyökerei, gyűrűi, ágai, levelei folytonosan nőnek. Nyelv, ritmus, versidom örökösen fejlődnek a szerint, a mint a különböző korok költői merészebb és merészebb feladatra vállalkoznak. A «Zrinyi és Tasso» című tanulmány tulajdonképen az eposzi technika fejlődésének története. Arany szerint minden kor s minden költő tényezője a fejlődésnek, s a fejlődésben a költészet saját korlátainak s ereinek tudatára jut. A költészet igazi természetének ismerte volt Arany czélja, mikor végigtanulmányozta az antik irodalmat, a középkor s renaissance költőit s a modern irodalmat. E czélból kötötte ifjú költőtársainak lelkére az irodalomnak folytonos tanulmányát.

Arany egyéniségével ellentétes a határozatlanság. Történelmi felfogása sem jelent közömbösséget, valamint távol van attól az ingatlagságtól is, melylyel az impressziós író ma a klasszikus, holnap a középkori költő szellemében írja műveit. Arany lelkében megvan az igazi költészet képe, tanulmányai csak arra valók, hogy e képet minél teljesebben mutassa be. Bírálataiból s elméleti munkáiból összeállíthatjuk ennek az igazi költészetnek képét.

Ez az igazi költészet a képzelet alkotása, mely az eszmei tartalmat megtalálja a tárgyban s ös-zhangos formába önti. Aranyinak azonban nem minden képzelet jó. Gúnyolja azt a képzeletet, mely szörnyeket, ködképeket rajzol, vagy mellékes részletek halmazával rejtegeti tehetetlenségét; magasztaló szava csak ama képzelet számára van, mely határozott egyéneket s világos képeket tud teremteni. Ezt cso-

dálja Katonában s Zrinyiben, kik faji vonásokból, a kor s környezet hatásából, az erkölcsi erőnek különböző változataiból biztos körvonaltú egyéneket tudtak élénk idézni. A költői képzelet bűvös erő, mely titkos utakon hozza mozgásba a léleknek millió meg millió benyomását; Arany kormányozni akarja ezt a bűvös erőt. Azt kívánja, hogy a költő válaszsza ki lelkének gazdag világából a legjellemzőbb részleteket, azt a szót s azt a mozdulatot, mely egyéneit azonnal megismer-teti velünk; a jól kiválasztott szó és mozdulat lesz az az eszköz, mely a költő lelkéből a gondolat- és képzet-sorokat a hallgató lelkébe röpíti. Az igazi költészet Arany szerint épúgy szép, mint igaz, épúgy alkotása a gazdag képzeletnek, mint az emberi szív mélyére ható ítélőerőnek; valósággal a lélek ünnepe, mely a lelket a mindennapi küzdelmek köréből eszményi világba emeli. Innét van Arany-nak ellenszenve a hétköznapi világ, a nyárspolgári élet iránt, innét különös szeretete a nemzetek múltja, a középkor iránt, mely nagy szenvedélyeket, erősen egyénített jellemeket s a közönségesnél tetemesen nagyobb méretű alakokat nyújt a költészet számára.

Az az eszménykép, melyet Arany az igazi költészetről alkotott magának, rokon azzal az eszménnyel, melyért a XIX. század első felében Hugo s lelkes magyar híve, az ifjú Eötvös báró küzdöttek.

Arany épúgy, mint az ifjú Eötvös báró, érzi a XVIII. század-dal való ellentétet. Egyik sem tudja megbocsátani a raczionálizmus vezérférfinak, hogy Shakespearet részeg vadnak nevezte. Mindkettő küzd a klasszikus íróknak szűkkeblű felfogása ellen, mely a költésze-tet a finomabb ízlésű társaság kiváltságának tartotta; mindkettő hisz a költészetnek magasabb hivatásában s hiszi, hogy a költészet csak úgy felelhet meg nagy rendeltetésének, ha a nép szelleméből fejlődik. A klasszikus költészet kánonjaival szemben mindkettő hirdeti a költői képzelet szabadságát. Még lelkesedésüknek tárgya is ugyanaz. Eötvös báró 1835-ben a középkort, mint az emberi nem ifjúkorát, legérdeme-sebbnek tartja minden költő dalára; a középkor rajzát tartja Arany is a legsábitóbb költői feladatnak. Az a történelmi szempont, melyből Arany a költő alkotását megítéli, szintén emlékeztet a francia roman-tikára. A XIX. század harminczas éveiben az ifjú romantikusok Párizs-ban nem hittek többé az általános emberben, egyéni alakokat követel-tek a költőtől, kik kor, faj, táj szerint különböznek; épígy követeli Arany is az egyéni alakokat, a tájnak megfelelő levegőt s a korszak valódi hangját.

Maga Arany is kifejeli költészetének s költészettani nézeteinek a romantikával való rokonságát, mikor a költői alkotásnak két fő mód-járól szól: «A költő vagy az ideát a *nemben* s az egyént is a *nemben* fejezi ki, vagy az ideát az egyénben s a *nemet* is az egyénben. Amaz

a szűkebb értelemben vett eszményi, ez az egyéni; amaz klasszicizmus, ez romantizmus; amaz pogány, mert a *nemben* elvész vagy legalább nem juthat teljes érvényre az egyén, ez keresztyén, mert felszabadítja az egyént; amaz elvontabb, mert a *nem* fogalma pusztán abstractio, ez konkrétebb, mert az egyén is konkrét; amaz szűkebb, mert a nem korlátozottabb, ennek birodalma tágas, mert az egyéni változatosság végtelen; szóval amaz a régi *idealizmus*, ez a modern — ha tetszik — *realizmus*.»

Aranynak költészettani nézeteiből azonban teljesen hiányzik az a naiv harczyi kedv, mely a XIX. század harminczas éveiben az irodalmi forradalmat szertelen túlzásokra ragadta. Az ifjú Eötvös báró védőbeszédet akart mondani Hugo szörnyetegei mellett s valósággal dicsőítő himnuszt írt arról a szemernyi emberies érzésről, mely Hugo alakjainak borzalmas lelkében megvillan. Valóban a lelkesedésnek nem kis mértékére van szüksége annak, ki a börtön éjszakájába tévedt fény-sugárt szebbnek tartja, mint a napfényt, mely tavaszi délután a magas égből hegyet, völgyet, erdőt, mezőt egyaránt eláraszt. Csak az ifjú lelkesedés, a nemes harczyi kedv magyarázza meg, hogy Eötvös báró az érdekesítés eszközei között nem válogatott s hogy a rútnek a művészetben való térfoglalását diadalnak kiáltotta ki.

Ezt a fiatalos túlzást Aranynál különös józan kritika váltja fel. Arany irtózik minden szertelenségtől, épúgy elítéli a romantikának agyrémeit s szörnyetegeit, mint a klasszikusoknak merő alakiságát. Épúgy megkívánja a költőtől a képzeletnek merész röptét s az ihletet, mint a finom formaérzékét; meghajol Byron lángelméje előtt, de látja hajótöréseit is. Szelleme egyaránt megtalálta az értékest a naiv népköltés kunyhájában s az antik költészetnek fényes palotájában.

Összhangosan fejlődött lelke nem tudja a rútat felmagasztalni; eleme a költészetben épúgy a szép, az összhang, mint az egészséges szervezetnek a mezőknek tiszta, szabad levegője. Bírálataiban lépten-nyomon emlegeti a szépet, mint a költészet célját, az alak és tartalom összhangját, az engesztelő hatást. Az egészséges költészetet szereti a népköltésben is. Petőfi a népköltéshez némileg politikai rokonérzésből vonzódott s a népies költészettel a meggyötört, elhagyott nép homlokáról a kín s bánat ránczait akarta eltüntetni. Arany a népköltészetből az egészséges eszményítést, a költői alakítás s kifejezés egyszerűségét akarja eltanulni, mert egyszerű eszközökkel hatni erő jele; a népköltés formáiból s történeti hagyományaiból a fejlődés természetes törvénye alapján akarja a nemzeti költészetet kifejteni.

A népköltészet és a műrecek tanulmányán kimívelt ízlése, komoly erkölcsi alapja megóvta Aranyt mindazoktól a túlzásoktól, melyekbe a franczia és német romantikusok tévedtek. A mint elfordult

a szertelentől, épúgy távol állott tőle az a szeszély is, melylyel a német romantika a költészetben a lélektan elfogadott törvényeit halomra dönti, vagy cseggő-bongó, értelmetlen hangokat halmoz s a komoly művészi hatást kikaczagja.

Arany költészettani nézetei a XIX. századnak ötvenes és hatvanas éveiben alakultak ki egész határozottsággal. Ez az idő a kiábrándulások kora. A mint e korban az állam életében a nemes lelkesedést óvatos politika tartja féken, épúgy a költői képzelet munkája is józan bírálat tárgyává lesz.

A romantika első fényes diadala irodalmunkban Vörösmarty költészete volt. Itt már szétdőrvé heverték a szép formának s arányosságának törvényei, melyeket Kazinczy az antik és német remekírók tanulmánya alapján oly észszerűeknek és örökérvényűeknek hirdetett. Vörösmarty hatalmas képzelete nem riadt vissza sem a szörnyűtől, sem a szertelentől, sem az idomtalantól. A romantikus szellem újabb térhódításait jelzik Eötvös és Kemény báró regényei, továbbá Petőfi és Arany költészete. Petőfi korlátlan szenvedélye s harcziás természete feltétlen tiszteletet szerzett a romantika jelszavainak, ámbátor a magyar léleknek férfias hazaszeretete, világos gondolkodása miatt költészetünkben nem hatalmasodhattak el a képzeletnek és érzelemnek olyan betegségei, minőket a külföldi romantika története mutat fel.

A szabadságharc után a romantikus szellem elveszti irodalmunkban harcziás jellemét s — mint a kiábrándult lélek — mind szigorúbb bírálat alá veszi önmagát. Ez a szigorú bírálat szólal meg Kemény Zsigmond tanulmányaiban, ki már magasabb, történelmi szempontból ítéli meg a klasszikusok és romantikusok harcát. E tanulmányokban a klasszicizmus nem jelenti pusztán a szellem rabigáját, valamint a romantika sem jelenti a költői lélek érvényesülését. Kemény Zsigmond éles ítélőereje nagyrabecsüli azt az óriási irodalmi mozgalmat, mely a XIX. századnak legmerészebb szellemeit szólította harciba, de a fényes oldalak mellett látja a szenvedélyes küzdelem botlásait is; értékeseknek tartja az elvi harcnak szép eredményeit, az indokolás és jellemfestés reformját, de észreveszi azokat a károkat is, melyeket a romantikusok okoztak.

Kemény tanulmányai bizonyára hatással voltak Arany nézeteinek kialakulására, de a fejlődés feltételei megvoltak Arany egyéniségében is, a biztos ítélőerőben s abban a lelkiismeretességben, mely önmagának gyengeségeit legszigorúbban bírálta. Arany csodálatosan egyesítette, a mi értékes a klasszikusok követelményeiben s a romantikusok törekvéseiben; a valónak égi mását követelte a költőtől s ennyiben nézetei költészetünk fejlődésének új mozzanatát jelzik.

Nincs a magyar költészet történetének szebb fejezete, mint a magyar romantikus költészet története. Mennyi nemes ábrándnak, mennyi elmélyedésnek, mennyi lelkesedésnek s mennyi merész törekvésnek emlékét őrzi ez a fejezet! A magyar lélek sohasem lálott mélyebben az emberi léleknek titokzatos világába, sohasem szerette faját magasztosabban, sohasem ítélte meg az emberiség fejlődését magasabb szempontból, mint a míg nemzetünknek legkiválóbb elméit a romantikus szellem tartotta bűvös körében.

Talán némileg megmagyarázza e jelenséget az, hogy a romantika elemei szépen összeillenek a magyar lélek sajátágaival. Az bizonyos, hogy a romantika alig tud másutt annyi értékes egyéniséget s annyi összhangos alkotást felmutatni, mint irodalmunkban. A magyar léleknek s a romantikus szellemnek összhangját legtökéletesebben Arany egyéniségében és költészetében érezzük.

Hová lett azonban a XIX. századnak utolsó évtizedeiben Arany nemes egyéniségének és költészetének s az egész magyar romantikának öröksége? Az iskola falain kívül alig találjuk nyomát a magyar költészetben. A XIX. század vége gúny tárgyává teszi a romantikát. A nemes ábrándokat léhaság, a gyengéd érzelemvilágot az érzékiség dorbézolása, a magasztos fajszeretetet hamis nemzetköziség s idegen irodalmi divat váltja fel. Felhangzanak nálunk is a pozitívizmusnak jelszavai; a naturalista író kicsivé, néhány durva erő műhelyévé teszi az embert, hogy annál gőgösebben mutogathassa az izmokat, idegeket s vérereket.

A XIX. század végének magyar költészete legőszintébb kifejezője annak a sivár kornak, mely cinizmussal fecsérelte nemzetünk javait s örületnek tartotta a léleknek magasabb törekvéseit, mely más értéket nem talált az életben, mint a mámoros élvezetet s megaranyozta a vad önzést elméletben és gyakorlatban. A századvégi magyar költészet természetes gyümölcse annak a kornak, melynek jellemző alakjai kegyetlenséggel szerezték meg hatalmuknak és élvezetüknek eszközeit, hogy rövid idő múlva saját maguktól megborzadva merüljenek ki.

Vége is az izmok kifáradnak, az idegek elernyednek, a csillogó jelszavak elvesztik értéküket, mint az aranyos papírral s színes ronggyal felcífrázott díszkapu, melynek ékességeit elmosta az eső. Jól mondja Carlyle, a romantikát nem lehet kiirtani. Nem lehet kiirtani a mi irodalmunkból sem. A XIX. század végének könnyelműsége, cinizmusa s hangzatos jelszavai csekély erő azzal a hatalommal szemben, melyet a magyar romantikus költészet, különösen Aranynak nemes egyénisége s költészete rejt magában. A mely nemzet valamikor nagyot gondolt, nagyot mert, az nem elégedhetik meg az életnek léha és dogmatikus szemléletével. Ha majd íróink megértik a XIX. század

nagy irodalmi mozgalmának alapgondolatát, akkor nem fogják többé az életet pusztán a bonczoló termen keresztül nézni, nem fognak lemondani a költészetnek magasztos hivatásáról, akkor majd szabad lélekkel próbálják megérteni a költészetnek örök tárgyát: az embert s a mindenséget.

(Budapest.)

PAPP FERENCZ.

CICERO BÖLCSELETI MŰVEINEK POLITIKAI JELENTŐSÉGE.

I.

Cicero *De Officiis* cz. művében (I. 43. 153. és k. lk.) határozottan kimondja, hogy bármely mélyre ható tudomány csonka és befejezetlen, ha cselekvés nem kíséri, és e cselekvés leginkább embertársaink érdekeinek megvédésében nyilvánul, tehát célja az emberi társadalom.¹⁾ Ezt a cselekvést Cicero többre becsüli, mint a megismerést; nagy hibának tartja, ha valaki nehéz tudományokra túlságos gondot fordít, olyannyira, hogy miattok erkölcsös és tudásra méltó tárgyakat elhanyagol; kötelességmulasztást lát abban, ha a férfit tudományos kutató buzgalma a gyakorlati élet tevékenységétől elvonja, ha tudós kutatásai miatt a társadalom fenntartásának kötelességét és hazája közügyeit elhanyagolja.

Ismerve Cicero politikai pályáját és méltányolva cselekvő politikus egyéniségét, természetesnek fogjuk találni a merőben elméleti tudományosságtól való emez idegenkedését. Ismeretes, hogy a nagy szónok nem maradhatott mindvégig cselekvő politikus, Cæsar és híveinek uralomra jutásával Cicero leszorult a politikai szereplés teréről, s ekkor a reakényszerített otiumot irodalmi munkássággal tette magá számára elviselhetőbbé.

Ez az irodalmi működés főleg bölcseleti irányú volt. Cicerót

---

¹⁾ *De Off. I. 43. 153.* . . . illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum et humanarum scientia, in qua continetur deorum et hominum communitas et societas inter ipsos; ea si maxima est, ut est certe, necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur. Ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur; pertinet igitur ad societatem generis humani; ergo hæc cognitioni anteponenda est.

ugyanis — miként ő maga mondja — első sorban bölceleti elméleti tanulmányok, sok olvasmány és bölcelő mesterek élőszóbeli oktatása képezték ki államférfiúvá, mestereinek zajtalan élete biztosította az ő zajos élete sikereit,¹⁾ ép ezért ő mindenkor rajongóan szerette a bölceletet, s a kényszerű otium korszakában mintegy visszatér «az isteni tudományhoz» és számos bölceleti művet ír, a melyekkel sajátos bölcelet szerzőjévé lesz.²⁾

Cicero ezen gyakorlati, és miként ismeretes, eklektikus, azaz számos bölceleti rendszerből kritika hozzájárulásával összeállított, de azért mégsem teljesen másoktól átkölcsönzött bölceletének³⁾ tartalmát a ránk maradt bölceleti művek nyomán a következőkben foglalhatjuk össze.

* * *

Az ember testből és lélekből áll,⁴⁾ a lélek halhatatlan. A lélek az embert környező világ megismerésére vágyódik, ezt a megismerést pedig az érzékek közvetítik. Az érzéki felfogás megbízható, az érzékeink révén szerzett tudást biztosnak kell tekintenünk. Mert mihez igazodjanak cselekedeteink, ha úgy vagyunk meggyőződve, hogy semmit biztosan nem tudhatunk? Érzékei segítségével az ember megismerkedik a természet mindenségének változhatatlan rendjével és összhangjával, s ekkor föltámad benne azon sejtélem, majd meg gyökeret ver benne az a hit, hogy a változhatatlan, minden ízében okszerűen működő mindenséget valamely kormányzó szellem igazgatja. E kormányzó szellem az istenség. Az istenség minden esetre észszel

¹⁾ De officiis I. 44. 156.

²⁾ *Tuscul. V. 2. 5. 6.* . . . . Sed et huius culpæ et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum omnis a philosophia petenda correctio est. Cuius in sinum cum a primis temporibus ætatis nostra voluntas studiumque nos compulisset, his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna iactati tempestate confugimus. O vitæ philosophia dux, o virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? . . . . .; ad te confugimus, a te opem petimus, tibi nos ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus etc.

³⁾ *De finibus I. 2. 6.* Nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quæ dicta sunt ab iis, quos probamus, eisque nostrum iudicium et nostrum scribendi ordinem adiungimus. — *Tusculanæ IV. 4. 7.* Defendat, quod quisque sentit; sunt enim iudicia libera; nos institutum tenebimus nullisque unius disciplinæ legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus.

⁴⁾ *Tusculanæ. Academica.*

bíró létező¹⁾: ezt bizonyítja a világegyetem összhangja. Az istenek gondoskodtak az emberről is, a midón észet adtak neki, de már az ész helyes felhasználása az ember dolga. Senkinek sorsát az istenek előre meg nem határozták, s így senkinek sorsát meg nem jövendölhetik, végzet nincs, az embert cselekedeteiben csak a saját esze vezérelheti. Mert a ki az elkerülhetetlen végzetben hisz, abból kivész minden cselekvési erély; erre pedig nagy szüksége van minden embernek, — nagy szüksége: első sorban önfenntartása érdekében. Az önfenntartásért küzdő ember azonban esze segítségével csakhamar meggyőződik arról, hogy az önfenntartásához szükséges élettelen eszközöket csakis embertársai hozzájárulásával szerezheti meg,²⁾ s ekkor a társulási ösztön társadalom alakítására készíti az embert. Így alakul meg a társadalmi közösségre törekvő emberek szövetkezete, az állam.³⁾ A társadalmi közösségben élő ember az istenektől nyert eszével csakhamar belátja, hogy a társadalom fennmaradása a társadalom tagjainak összhangzó munkálkodásától függ, s mivel az ember a természet mindenségének szemlélete alapján a természetben uralkodó összhang szerzőjének az észszel kormányzó istenséget tekinti, azért az emberi társadalomnak, az államnak összhangját is valamely kormányzó észről várja. A szerint, a mint ezen államot kormányzó ész egy emberhez kötött, keveseké vagy pedig az egész népé: monarchikus, oligarchikus, vagy demokratikus államformák keletkeznek. Ámde az államot kormányzó észnek mindenkor az államot létrehozó okhoz, vagyis az embereknek önfenntartásuk biztosítására irányuló, társas közösség után való vágyához kell igazodnia; ép ezért az említett három államforma egyike sem nevezhető tökéletesnek: a királyság ugyanis zsarnokuralommá, az oligarchia a hatalmasok és gazdagok párturalmává, a demokraczia pedig anarchiává fajulhat, a melyből viszont zsarnokuralom származhatik, a mely államformák mindmegannyi megbontói az állampolgárok egyetértő társadalmi szövetkezetének. Tökéletes államforma csakis a különböző államformák észszerű egyesítése révén állhat elő, és e szerint a legjobb államforma az, a hol az államot az értelmi erejük és erkölcsi feddhetetlenségük által kiváló férfiak kormányozzák, e mellett azonban a szabad szavazás joga a népfelséget biztosítja. Ilyen szervezetű állam a római respublica, azon alakjában, a mely az őstől maradt meg; római embernek nem kell ideális államról álmodoznia, miként Plato tévé, mert a tökéletes, az ideális államforma ott van, megvan a valóságban: a római állam ez, úgy, miként az ősök szervezték.

¹⁾ Academica. De natura deorum. De divinatione. De fato.

²⁾ De officiis.

³⁾ De re publica.

A jól szervezett állam őrei a jogegyenlőség elvén alapuló igazságos törvények.¹⁾ E törvények szükséges voltát a józan ész vallja, a józan ész azonban isteni adományképen bírja az ember, a jó törvények tehát isteni eredetűek. E törvények isteni eredetének és ezzel kapcsolatban annak tudata, hogy a halhatatlan istenek a földön mindennek urai és kormányzói: ez a tudat a törvények őreiül rendelt hatóságok iránt is tiszteletre és engedelmességre bír majd minden állampolgárt, másrészt meg ezen az állam polgáraiban élő tudat mellett nem vész ki az államból az igazi kegyelet, a vallásosság és az istenek józan egyszerű tisztelete sem, a melylyel a kuruzslók, álomfejtők, csillagjósok és táatosok üzelmei összeférhetetlenek, s a mely minden babonától megóvjva az állam kötelékében élő embereket.²⁾

Kétségtelen ugyan, hogy az ily módon jó törvényekkel kormányzott, szilárd erkölcsi alapon nyugvó állam a kötelékében élő emberek jólétét és boldogságát nagy mértékben mozdíthatja elő, mindazonáltal a jó államszervezet és a jó törvények nem egyedüli feltételei az ember teljes boldogságának, vagyis a legfőbb emberi jónak,³⁾ a melyet minden ember a maga módja szerint keres. Ámde ne kövessük Epicurus híveit, a kik a legfőbb jót az élvezetben keresik, mert hová jutnánk, ha cselekvéseink rugója csak a tetteink révén elérhető élvezet volna és nem az erény, a melyet a stoikusok szavai szerint nem a tőle várható haszonért, hanem egyedül önmagáért kell szeretnünk. A legfőbb jót mindenki fölleli és elérheti, ha saját egyéni természetének megfelelő erényes életet él. Az erény birtokában lévő ember meg fogja vetni a külső javakat s belső erkölcsi értéke tudatában nem fog elcsüggedni, ha szegénység sújtja, ha meggyalázás éri, ha számkivetést, vagy bármi bajt kell elszenvednie.⁴⁾ Sőt még a testi fájdalmat és betegséget is el tudja viselni az, a ki az erénynek birtokában van, mindenképen szükséges tehát, hogy az ember erényre tegyen szert, első sorban tehát az ész erényére: a bölcseségre; a lélek vágyait kormányozza mindenkor a lélek azon része, a melyet *ratio*-nak nevezünk: akkor bizonyára könnyebben viseli majd el az ember a testi fájdalmat.⁵⁾ Ámde nemcsak testünk: lelkünk is lehet beteg, van lelki betegség és lelki fájdalom is,⁶⁾ és jól tudjuk, hogy az ész iránt való engedetlenségre mindenkor hajlandó lelkünk egyensúlyát indula-

¹⁾ De legibus.

²⁾ De natura deorum. De divinatione.

³⁾ De finibus.

⁴⁾ Paradoxa.

⁵⁾ Tusculanæ.

⁶⁾ Tusculanæ.

tok és szenvedélyek is megbonthatják. A lelki betegségnek orvosszere nem az élvezet, és nem az idő, hanem — miként Pythagoras, Plato és Sokrates igen helyesen mondják — a lélek megzavart egyensúlyát egyedül az erény, első sorban tehát az ész erénye hozza helyre, a midőn elménk segítségével lelki bajunk valódi okát fürkészvén, a lelki bajunk okáról mindeddig alakult véleményünk helytelen voltáról győződünk meg. Ha például belátjuk, hogy a félelmünket okozó tárgy épen nem félelmes, legott elhagy félelmünk is. Ugyancsak az ész erénye az, a melylyel a lélek indulatait fékezhetjük. Az erény tehát elviselhetőkké teszi az élet bajait, szenvedéseit, a lelki és testi fájdalmat, sőt elviselhetővé teszi az aggkor súlyát is.¹⁾ A boldog aggkort első sorban az erényesen eltöltött ifjúkor biztosítja: a ki nem élt ifjú korában Epicurus elvei szerint, hanem ideje korán megszokta már a szellemi élvezeteket, az ilyen ember öreg korának állandóan új erőt kölcsönöz derék ifjúkori életének emléke. Az állam szervezetéből pedig nem háramolhat baj öreg emberre, a kitől nehéz testi szolgálatot, nevezetesen katonáskodást már senki sem követel, a ki azonban mindazonáltal hasznára van az államnak, a melyben neki a hajó kormányosához hasonló csendes s látszólag tétlen vezető szerepe jut. Senkit se szomorítson meg azon körülmény, hogy az öreg ember közelebb áll a halálhoz, mert hiszen a halál megváltja az embert a testi élet szenvedéseitől,²⁾ és a halhatatlan lélek csak akkor kezd igazi életet élni, mikor a testtől megszabadul, ép ezért nem kell félni a haláltól. Ámde gondoljuk meg, hogy a lélek csak akkor tér meg a halhatatlan istenséghez boldogabb életre, ha az ember földi élete erényes volt. Törekedjünk tehát egész földi életünkben mindenkor az erényre, mert általa nemcsak földi, hanem földöntúli életünk is boldoggá alakul. Az erényes ember boldog és megelégedett lesz és kimagaslik embertársai közül, mindazonáltal az erény bírása nem teszi őt emberfölöttivé. Az általános emberi természetben meglévő társulási ösztön nyilvánul az erényes embernél is, csakhogy nála ez az ösztön egyéni jellegű. Az erényes embereket egymás erényének felismerése egymás iránt való szeretetre indítja és szövetkezésre ösztönzi. Az erényes emberek ezen szövetsége a barátság,³⁾ a melynek e szerint épen az a sajátos jellege, hogy csakis erényes emberek közt jöhet létre. Epicurus bölcseletének követői az erényt nem önmagáért szeretik, ezek közt tehát barátság nem jöhet létre, Epicurus bölcseletével az igazi barátság összeférhetetlen; az igazi barátság, miként mondtuk,

¹⁾ Cato Maior.

²⁾ Tusculanæ. Cato Maior.

³⁾ Lælius.

csak igazán erényes emberek közt jöhet létre. A társadalmi élet ezen baráti viszonyainak állandóságát azonban sok mindenféle fenyegeti, kutatnunk kell tehát, mivel biztosíthatjuk a barátság tartósságát. A baráti viszonyok állandósága első sorban a barátok helyes megválasztásától függ: állandó barátság csak szilárd jellemű, nyílt lelkű, józan értelmű és jóindulatú emberek közt jöhet létre. Az államférfiak barátsága is állandó maradhat, ha a rangkülömbösből és politikai nézeteltérésből származó ellentétek túlságosan élesek nem alakulnak, s ha az egymásnak tett szolgálatokat nem hánytorgatják fel egymásnak az államférfiak.

Úgy a szűkebb körre szorítkozó baráti viszonyból, mint a tágabb körű társadalmi közösségből kifolyólag előáll azon cselekvést követelő erkölcsi kényszer, a melyet kötelességnek nevezünk.¹⁾ Az embert a társadalomhoz kötő kapcsok különfélesége szerint más-más kötelességek származnak, de minden kötelességnek forrása az erény, vagyis a Plato négy sarkalatos erényének²⁾ összessége. E négy erény mindegyikéből határozott kötelességek, vagyis erényes cselekvést követelő erkölcsi kényszerek állanak elő. Az ész kötelessége az igazság kutatása, tehát a tudományos bűvázkodás, de ne feledjük, hogy bármely mélyenjáró tudomány csonka és befejezetlen, ha cselekvés nem kíséri. (V. ö. 663. lap.)

A többi három erényből származó kötelességeknek célja a társadalmi kapcsolatok fenntartása, vagyis e kötelességek az emberi javak megszerzésére, megővésére és, ha kell, megvetésére irányulnak, ép ezért ezen kötelességek előbbre valók az ész erényéből származóknál. Az igazságosság erényéből származik a társadalmi cselekvés azon két sarkalatos törvénye, hogy 1. senkit ne bántunk, a ki bennünket nem bánt, 2. a közös vagyont közös, a magánvagyon pedig magánvagyon gyanánt használja mindenki. Az igazságosság erényéből származó kötelességek általában méltányos cselekedeteket, jótékonyságot, bőkezűséget követelnek az embertől; a bátorság erényéből származó kötelességek a külső dolgok lenézését, a közjóra hasznos cselekedeteket és az önérdeknek a közérdek alá rendelését követelik; az önuralomból eredő kötelességek végül azt követelik tőlünk, hogy minden cselekedetünkben tartsuk meg a helyes mértéket: a vágy az észnek engedelmeskedjék, a cselekvés fáradságát mérjük a véghezviendő dolog nagyságához, és a tisztességes külsőhöz és méltósághoz tartozó dolgokban tartsunk bizonyos mértékletességet: e három együttvéve eredményezi a cselekvés illendőségét. Maradjon mindenki hű a maga jelle-

¹⁾ De officiis.

²⁾ Okosság, igazságosság, bátorság, önmérséklet.

méhez, csak hibás ne legyen e jellem, akkor a cselekvés illendősége az egyéni természet szerint való cselekvésben fog nyilvánulni. De míg egyrészt a cselekvés illendőségének érdekében saját egyéni természetünkhöz mérten kell cselekednünk, úgy másrészt az *erkölcsi jó* érdeke megkívánja, hogy minden tettünkönél tartsuk meg a természet azon általános törvényét, hogy embertársainkat bántalmazni nem szabad. Így tehát csak az általános természeti törvénnyel megegyező cselekedet lehet erkölcsileg jó. Fogadjuk el továbbá bizonyításra nem szoruló sarkigazsággal, hogy az erkölcsi jón kívül semmi sem kívánatos önmagáért, akkor az erkölcsi jóval ellenkező, látszólag hasznos dolgok nem fogják cselekedeteinket az erkölcsi jótól a látszólag hasznos felé eltéríteni. Mert semmi sem lehet hasznos, a mi erkölcsileg rossz. Epicurus bölcelete elvetendő, mert az érzéki jó filozofiájának híve mindig csak az érzéki jó elérését tekinti cselekvése céljának, és ilyenképen az érzéki jóból az emberre háramló látszólagos hasznot előbbre valónak fogja tartani az erkölcsi jónál.

A hatalomra törekvő államférfiú cselekedeteinek rugója is mindenkor csak az erkölcsi jó legyen. Az államférfiúnak igazságosság nélkül szűkölködő bátor tette, a mely a hatalomra törekvőt hatalomra juttatta s ezért látszólag hasznos volt: erkölcsileg jó nem lehet. A ki polgártársait elnyomja, mert első akar lenni az államban, a ki polgártársait megfosztja vagyonuktól, hogy azzal szabadon rendelkezessék barátai számára, az igazságtalanul cselekszik és elhagyja az erkölcsi jó útját. Ne a sok igazságtalansággal járó megfélemlítésre, hanem az embereknek méltányos, tehát erkölcsileg jó cselekedetekkel való megnyerésére alapítsa az államférfiú a maga hatalmát, akkor hatalma tartós marad.

A hatalmasok által a tett szolgálatokért osztogatott jutalmak látszólagos hasznos volta pedig senkit se csábítson arra, hogy a hatalomra törekvőknek mindenben készséges eszközül szolgáljon, mert az ilyen szolgálatkészség ellenkezik az erkölcsi jó törvényével.

* * *

Megismerkedvén Cicero bölceletének tartalmával, elmélkedjünk ezen bölceleten. Vessük fel a kérdést: mi célja volt a nagyírú államférfiúnak számos bölceleti művével? Kutassuk át e reánk maradt bölceleti műveket s vizsgáljuk azokban különös figyelemmel Cicerónak a maga bölceleti irodalmi működésére vonatkozó nyilatkozatait, s azután kérdjük, vajon csak a rákényszerített cselekvés nélkül való állapot elviselhetőbbé tétele végett adta-e rá magát az államférfi Cicero a bölceleti irodalmi munkásságra, avagy talán az író Cicero csak a filozófiai irodalom nélkül szűkölködő római irodalmat

akarta-e gazdagítani bölcséleti művekkel? Vagy volt-e tán még egyéb célja is Cicerónak bölcséleti műveivel? S ha igen, mi lehetett vajjon ez a harmadik cél?

II.

1. Cicero bölcséletének tárgya a társadalmi ember. Bölcséleti műveiben nem igen feszeget olyan kérdéseket, a melyek az emberi társadalom érdekeitől távol állanak, mert ő kötelességének tartja, hogy csak azzal foglalkozzék, a mi igazán emberi. Igazságtalanságot lát abban, ha valaki a tudományt csak kedvtelésből űzi, s azt nem hasznosítja a társadalom számára, mert szerinte a tudományos érdem csak úgy érdem, ha valaki tudományával igazán használni tudott embertársainak. De nem is fér meg az emberi természettel a társadalmi élettől való félrevonulás: ez inkább természetellenes állapot, mert maga a természet oltotta az ember lelkébe a társulási ösztönt, s az embert jobb természete mindig arra fogja készíteni, hogy törődjék az emberekkel s az emberi dolgokkal, s így kötelességévé teszi annak, a ki képességgel bír rá, hogy az államban a közügyekben részt vegyen s hivatalt vállaljon.

De off. I. 6. 19: Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. — *De off. I. 9. 28—29:* Suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos quos tutari debeant, desertos esse patiantur. . . . discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. — *De off. I. 9. 29:* Qui altero genere iniustitiæ vacant, in alterum incurrunt; deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum.

De re publ. I. 2. 2—3: Nec vero virtutem habere satis est quasi artem aliquam, nisi utare, etsi ars quidem cum ea non utare, scientia tamen ipsa teneri potest, virtus in usu sui tota posita est; usus autem eius est maximus civitatis gubernatio et earum ipsarum rerum quas isti in angulis personant, reapse, non oratione perfectio. Nihil enim dicitur a philosophis, quod quidem recte honesteque dicatur, quod non ab iis partum confirmatumve sit, a quibus civitatis iura discripta sunt. — *De re publ. I. 1. 1:* Unum hoc definitio, tantam esse necessitatem virtutis generi hominum a natura tantumque amorem ad communem salutem defendendam datum, ut ea vis omnia blandimenta voluptatis otique vicerit.

Tuscul. I. 14. 32: Quæ est melior igitur in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines iuvandos, tutandos, conservandos arbitrantur?

De re publ. I. 7. 12: Neque enim est ulla res, in qua propius ad deorum numen virtus accedat humana, quam civitatis aut condere novas, aut conservare iam conditas.

De finibus V. 23. 66: Nam cum sic hominis natura generata

sit, ut habeat quiddam ingenitum quasi civile atque populare, quod Græci πολιτικόν vocant . . .

De off. I. 7. 22: Non nobis solum nati sumus ortusque nostræ partem patria vindicat, partem amici . . .

De finibus V. 23. 65: In omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam coniunctio inter homines hominum et quasi quædam societas et communicatio utilitatum et ipsa caritas generis humani.

De off. I. 21. 72: . . . iis qui habent a natura adiumenta rerum gerendarum abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus et gerenda res publica est, nec enim aliter aut regi civitas aut declarari animi magnitudo potest.

V. ö. még *De finibus IV. 3. 5; De re publ. I. 3. 4; I. 4. 5. 6.* és *De re publ. I. 2. 2. 3. sat.*

Szembetűnő továbbá Cicero bölcséletének határozottsága. Cicero 2. megköveteli a bölcslelettől, hogy tisztában legyen maga-magával, mert az olyan filozófia, mely határozott elveket nem ismer, a cselekvés irányzója nem lehet.

De off. II. 2. 7: Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat umquam, quid sequatur. — *Acad. Prior. II. 8. 23. 24:* Ipsa vero sapientia, si se ignorabit, sapientia sit necne, quo modo primum obtinebit nomen sapientiæ? deinde quo modo suscipere aliquam rem aut agere fidenter audebit, cum certi nihil erit, quod sequatur.

És ugyancsak kitetszik Cicero bölcséletének fentebb (I. r.) közölt 3. egész tartalmából, hogy e bölcsélet gyakorlati célzatú, hogy az igazán az emberi cselekvés irányzója akar lenni; épen előbb említett határozottságával azonban e bölcsélet nem az egész emberi társadalmat akarja szolgálni. Cicero ugyanis nyíltan megmondja, hogy ő bölcséleti irodalmi munkásságával *polgártársainak* akar használni, tehát a római államnak akar szolgálatot tenni, és a római állam válságos helyzetét tekintve szükségét látja annak, hogy első sorban a római ifjúságot oktassa filozófiai műveivel, azt hiszi ugyanis, hogy ily módon másokban is kedvet ébreszt a magáéhoz hasonló irányú bölcséleti irodalmi működésre, a melyből azután a római államra sok haszon háromolhat. És a midőn Cicero így mint író szolgálja polgártársainak és a római államnak érdekét, ezen irodalmi tevékenységét cselekvő politikus korában véghezvitt tetteihez foghatónak és írói működését államférfiúi egyéniségéhez teljesen méltónak tartja.

Tuscul. I. 3. 6: Philosophia . . . illustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi.

De divin. II. 1. 1. et sqq.: Quærenti mihi multumque et diu cogitanti, quanam re possem prodesse quam plurimis, ne quando

intermitterem consulere reipublicæ, nulla maior occurrebat, quam si optimarum artium vias traderem meis civibus, quod compluribus iam libris me arbitror consecutum.... — *De divin. II. 2. 4*: Quod enim munus rei publicæ adferre maius meliusve possumus, quam si docemus atque erudimus iuventutem, his præsertim moribus atque temporibus, quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenanda atque coercenda sit. Nec vero id effici posse confido, quod ne postulandum quidem est, ut omnes adulescentes se ad hæc studia convertant. Pauci utinam, quorum tamen in re publica late patere poterit industria. — *De divin. II. 2. 6. 7*: Ac mihi quidem explicandæ philosophiæ causam adtulit casus gravis civitatis, cum in armis civilibus nec tueri meo more rem publicam, nec nihil agere poteram, nec, quid potius, quod quidem me dignum esset, agerem, reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam mei cives vel gratiam potius habebunt, quod cum esset in unius potestate res publica, neque ego me abdidici, neque deserui, neque adfixi. neque ita gessi, quasi homini aut temporibus iratus, neque porro ita aut adulatus aut admiratus fortunam sum alterius, ut me meæ pæniteret. Id enim ipsum a Platone philosophiaque didiceram, naturales esse quasdam conversiones rerum publicarum, ut eæ tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis. Quod cum accidisset nostræ rei publicæ, tum pristinis orbatu muneribus hæc studia renovare cœpimus, ut et animus molestiis hac potissimum re levaretur et prodessemus civibus nostris, qua re cunque possemus.

De nat. deorum I. 4. 7. 8: Nam cum otio langueremus et is esset rei publicæ status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset, primum ipsius rei publicæ causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis, res tam gravis tamque præclaras Latinis etiam litteris contineri, eoque me minus instituti mei pœnitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi sed etiam scribendi studia commoverim.

De finibus I. 4. 10: Ego vero quoniam forensibus operis, laboribus, periculis non deseruisse mihi videor præsidium, in quo a populo Romano locatus sum, debeo profecto, quantumcunque possum, in eo quoque elaborare, ut sint opera, studio, labore meo doctiores cives mei....

Acad. Poster. I. 3. 11: Huic ætati hoc maxime aptum est, aut iis rebus, si quas dignas laude gessimus, hoc inprimis consentaneum, aut etiam ad nostros cives erudiendos nihil utilius. — *Acad. Prior. II. 2. 7*: Si quodam in libro vere est a vobis philosophia laudata, profecto eius tractatio optimo atque amplissimo quoque dignissima est, nec quidquam aliud videndum est nobis, quos populus Romanus hoc in gradu collocavit, nisi ne quid privatis studiis de opera publica detrahamus. Quodsi cum fungi munere debebamus, non modo operam nostram numquam a populari cœtu removimus, sed ne litteram quidem ullam fecimus, nisi forensem, quis reprendet otium nostrum, qui in eo non modo nosmet ipsos hebescere et languere nolumus, sed etiam ut plurimis prosimus enitimur.

Hogy épen filozofiai és nem másfajta irodalmi működéssel akarja 4. szolgálni a római állam érdekét, annak oka, miként már láttuk, első sorban azon mélységes vonzalomban rejlik, a mely Cicerót egész életén keresztül szorosán fűzi a bölcselethez, s a melynél fogva utóbb egyedül ez isteni tudományban tartja fellelhetőnek az élet igazi boldogságát.

Tuscul. I. 26. 64: Philosophia vero, omnium mater artium quid est aliud, nisi, ut Plato, donum, ut ego, inventum deorum? Hæc nos primum ad illorum cultum, deinde ad ius hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudit. — *Tuscul. V. 2. 5. 6:* Sed et huius culpæ et ceterorum vitiorum nostrorum omnis a philosophia petenda correctio est. Cuius in sinum cum a primis temporibus ætatis nostra voluntas studiumque nos compulisset, his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna iactati tempestate confugimus. O vitæ puilosophia dux! o virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu urbis peperisti, tu dissipatos homines in societatem vitæ convocasti, tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum litterarum et vocum communione iunxisti, tu inventrix legum, tu magistra morum est disciplinæ fuisti, ad te confugimus, a te opem petimus, tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nos penitus, totosque tradimus. Est autem unus dies bene et ex præceptis tuis actus peccanti immortalitati anteponeendus. Cuius igitur potius opibus utamur, quam tuis, quæ et vitæ tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti? Ac philosophia quidem tantum abest ut proinde, ac de hominum est vita merita, laudetur, ut a plerisque neglecta a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitæ parentem et hoc paricidio se inquinare audeat et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiamsi minus percipere potuisset? Sed ut opinor, hic error et hæc indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt, nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur. — *Tuscul. IV. 38. 82—83:* Cum philosophia ex rationum conlatione constet, ab ea, si et boni et beati volumus esse, omnia adiumenta et auxilia petamus bene beateque vivendi.

Másrészt meg Cicero, tudván, hogy polgártársai a görög bölcseleti műveket eredetiben olvassák s hogy már némileg fogékonyak a filozofia iránt, ugyancsak bölcseleti művekkel vélte felkelthetni érdeklődésüket. Ámde Cicero olyat akart nyújtani a római olvasó közönségnek, a mi nézete szerint jobb volt a görög bölcselelők műveinél, úgy volt ugyanis meggyőződve, hogy a görög filozofia nem szolgálja eléggé a régi római puritán erkölcsöknek s a római államnak érdekét.

Acad. Post. I. 2. 4. 5: Nam cum philosophiam viderem diligentissime Græcis litteris explicatam, . . . existimavi, si qui de nostris eius studio tenerentur, si essent Græcis doctrinis eruditi, Græca po-

tius, quam nostra lecturos . . . . . quæ docti ut dixi a Græcis petere malent.

De finibus I. 1. 1: . . . . qui se dicant in Græcis legendis operam malle consumere.

Acad. Post. I. 3. 9: Græca legere malent, qui erunt eruditi . . .

De finibus I. 4. 10: . . . . qui Græca legere malint, modo legant illa ipsa, ne simulent, et iis servire, qui vel utrisque litteris uti velint, vel si suas habent, illas non magnopere desiderant.

Tuscul. I. 1. 1—2: Cum omnium artium, quæ ad rectam vendi viam pertinerent, ratio et disciplina studio sapientiæ, quæ philosophia dicitur, contineretur . . . . . hoc mihi Latinis litteris illustrandum putavi, non quia philosophia Græcis et litteris et doctoribus percipi non posset, sed meum semper iudicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Græcos, aut accepta ab illis fecisse meliora, quæ quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores et instituta vitæ resque domesticas et familiares nos profecto et melius tuemur et lautius, rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperarunt et institutis et legibus . . .

6. A görög bölcselők közül a Cicero korabeli művelt és előkelő rómaiakra, nevezetesen az ifjabbakra első sorban Epicurus volt hatás-sal, kinek filozófiája révén utóbb valóságos Epicurus-kultusz fejlődött ki Rómában.

De finibus V. 1. 3: . . . . . nec tamen Epicuri licet oblivisci, ... cuius imaginem non modo in tabulis nostri familiares sed etiam in poculis et in anulis habent. — *De finibus I. 7. 25:* Et quod quaeritur sæpe, cur tam multi sint Epicurei etc. etc.

7. Cicero mint gondolkodó talán nem ismerte félre Epicurus bölcséletét, mint államférfiú azonban, attól tartván, hogy az élvezet filozófiája majdan teljesen félrevezeti az állami életben való szereplésre hivatott ifjabb rómaiakat, minden erejével küzd Epicurus bölcsellete ellen. Szinte jellemzi Cicero filozófiai műveit az epikureusokkal való polemizálás; hol nyíltan, hol pedig félreérthetetlen célzásokban támadja meg Epicurust, kinek bölcsellete szerinte első sorban az államban olyannyira szükséges vallásosságra káros, Epicurus ugyanis azt állítja, hogy az istenek az emberi dolgokkal egyáltalában nem törődnek. Hogyan tiszteljenek hát az állam polgárai olyan isteneket, a kik az emberrel egyáltalában nem törődnek? Káros továbbá Epicurus bölcsellete azért is, mert vele megszűnik minden emberi kötelesség, a ki ugyanis mindenben csak a maga élvezetét tekinti és nem az erkölcsi jót, az előtt már semmi sem lehet szent, az már nem ismer kötelességet: kötelességet, a melynek jutalma nem az élvezet, hanem a lelki megnyugvás. Harcolni hazájáért nem fog az, a ki Epicurust követi, mert hiszen a harcz nem élvezet; nem férnek meg ez új filozófiával a régi római erkölcsök, mindaz, a mit a római ember min-

denkor legtöbbre becsült: az *officium*, az *aequitas*, a *dignitas*, a *rectum*, a *honestum*: mindez Cicero szerint összeférhetetlen oly filozofiával, a mely az élvezetben keresi és leli fel a legfőbb jót. Mert hiszen mind ez itt felsorolt kiváló tulajdonok a legtöbbször megkövetelik az embertől, hogy minden élvezetet megtagadjon magától. Cicero a római történelemből idézett példákkal igazolja, hogy Róma igazi nagy emberei nagy tetteik végrehajtása előtt ugyancsak nem gondoltak és nem gondolhattak a tetteikkel járó élvezetekre, majd megintén a római történelemből számos olyan esetet idéz, a midőn egyesek a *honestum* ellen vétettek, s kimutatja, hogy ez emberek cselekedeteit multhatatlanul helyeselnünk kell, ha az epikureusok álláspontjára helyezkedünk, mert hiszen ama *honestum* ellen vétő cselekedetek rugója éppen az e tettekkel járó élvezet volt. Epicurus bölcsesete tehát káros az államra és káros azokra nézve, a kik az államban vezető szerepre vállalkoznak.

De nat. deorum I. 2. 4: Haud scio an pietate adversus deos sublata fides etiam et societas generis humani et una excellentissima virtus, iustitia tollatur.

De off. I. 2. 5: Quis est enim, qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? — *De off.* I. 2. 5: Sed sunt non nullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum et malorum finibus officium omne pervertant. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non honestate metitur, hic . . . . . neque amicitiam colere possit, nec liberalitatem . . . .

De finibus II. 22. 73: Officii fructus sit ipsum officium. V. ö. még: *De finibus* II. 19. 60. és *De finibus* II. 23. — *De finibus* II. 23. 76: Officium, æquitas, dignitas, fides, recta, honesta, digna imperio, digna populo Romano, omnia pericula pro republica, mori pro patria . . . .

De re publ. V. 1. 1: Moribus antiquis res stat Romana virisque. V. ö. még: *De re publica* III. 10. 17; *De finibus* I. 7. 23.

De finibus I. 7. 24: Ut omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quisque pro patria et pro suis suscipit, ut non modo nullam captet, sed etiam prætereat omnes voluptates, dolores denique quosvis suscipere malit, quam deserere ullam officii partem. V. ö. még: *De finibus* II. 19. 60. 61. 62; *De finibus* II. 16. 17. és u. a. II. 17. 55—57.

Epicurus filozofiájával Cicero szembeállítja a stoikusok, majd 8. meg a régi akademikusok és peripatetikusok bölcséletét, mint a kiknek elveivel jobban megfér mindaz, a mit a régi köztársasági alkotmányért még lelkesedni tudó római ember tisztel. Tudja, hogy sokan majd csodálkoznak rajta, miért veszi védelmébe a modern epikurusi filozofia helyett a régi, elavultnak látszó bölcséletet, ámde Cicero megmondja, hogy ő meggondolatlanul nem csatlakozik bármely fel-

kapott bölcséleti rendszerhez, mert ismeri a régi és új filozófiai rendszereket és azokból csak azt választja ki s csak azt védelmezi, a mi a római államra a legüdvösebb.

V. ö. *De finibus* III. 11. 36; *De finibus* III. 8. 27.

De nat. deorum I. 3. 6: Multis enim sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, et quasi noctem quandam rebus offunderet, desertæque disciplinæ et iam pridem relictæ patrociniū necopinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito cœpimus philosophari, nec mediocrem primo tempore ætatis in eo studio operam curamque consumsimus et, cum minime videbamur, tum maxime philosophabamur, quod et orationes declarant refertæ philosophorum sententiis etc.

Tuscul. IV. 4. 7: Defendat, quod quisque sentit.... nos.... nullis unius disciplinæ legibus adstricti.... quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus.

De divin. II. 2. 7: In libris enim sententiam dicebamus, con-tionabamur, philosophiam nobis pro reipublicæ procuratione substitu-tam putabamus.

9. Az egyeduralom után törekvőkre s az ezeknek politikáját támogatókra czélozva hangsúlyozza Cicero, hogy a régi római állam akkor virágzott fel igazában, a mikor a királyok uralmától megszabadult, majd meg a monarchisták korszakának minden jelenségét az ezen modern politikusoktól kedvelt és felkapott epikureusi bölcsélettel hozva vonatkozásba, kimutatni igyekszik, hogy a római államban egyeseknek egyeduralomra való törekvése s az ezeket támogatóknak minden cselekedete csakis az illetőknek az egyeduralommal járó élvezetek utáni vágyából, illetőleg az ezen élvezetekben való részesedés reményéből és korántsem az állam jólétére irányuló törekvésből ered. Ezen mindenkor önző monarchikus politika káros a római államra, mert általa első sorban az igazságosság vész ki az államból, az egyeduralomra törekvők ugyanis szükségképen pártot igyekeznek maguknak teremteni, és a maguk ügyét csak úgy segíthetik diadalra, ha első sorban pártembereik érdekeit mozdítják elő. Ezzel azonban vétenek az igazságosság ellen, a melynek értelmében az államférfiúnak nem csak egyesek és nem csak pártok, hanem az állam minden polgárának érdekét kell szem előtt tartania. Igazságtalanságot követtek el a római államon Sulla és utóbb Cæsar is, a midőn a maguk embereit gazdagították olyan római polgárok lefoglalt vagyonából, a kik nem voltak az ő híveik, vagy a midőn méltatlanokat emeltek magas méltóságra, így pl. senatori rangra, holott a senatori rendnek kifogástalan jellemű emberekből kell állania. Az igazán nagy lélekkel bíró államférfiú inkább azon lesz, hogy az állam polgáraitól minden igazságtalanságot távol tartson és soha semmiféle önérdekre, semminemű haszonra és élvezetre való kilátás rá nem veszi arra az igazán nagy államférfiút,

hogy bárki ellen is igazságtalanságot kövessen el. Ámde egyes államférfiak imént jellemzett igazságtalansága teljesen megfér Epicurus bölcséletével. Igaz ugyan, hogy a kiváló tulajdonokkal bíró ember sokszor már fölénye érzetében is első akar lenni az államban, ámde azért mégis csak az élvezetek s a dicsőség után való vágy sarkalja az illetőt arra, hogy magának az elsőséget megszerezze. Sokszor cseletől és gonoszságtól sem retten vissza, hogy célját mihamarább elérhesse, s így tehát letér a *honestum*, az erkölcsi jó, útvjáról. Hazája ellen vét az ilyen ember és elítélendő, mert nagyobb benne az önszeretet, mint a honszerelem. És ha hatalomra jutásával intézkedései az államban törvény erejére emelkednek is, mégsem tarthatók az ily törvények igazságosaknak. Mert nem mind igazságos az, a mi egy állam törvényeiben foglaltatik.

Egyeseknek ezen dicsőség után való vágya okozza az igazságtalan és fölösleges háborúkat is. Mert az olyan háborúk, melyeknek csak egyes emberek dicsőségének és gazdagságának és nem a római állam dicsőségének növelése a céljuk: az ilyen háborúk igazságtalanok és fölöslegesek. Ne feledjük továbbá, hogy a békében véghezvitt nagy tettek nagyobbak lehetnek egyes nagyoknak látszó hadi tetteknél.

Mindez itt elmondottak után tehát nem tarthat igényt az igazán nagy államférfiú és a *vir bonus* nevére az olyan ember, a ki mindenben csak a maga hasznát tekinti. Epicurus követője soha nagy államférfiú nem lehet, mert éppen a külső javak és élvezetek megvételében válik meg a nagy lélek, a mely az igazi bölcselőt és az igazi államférfiút egyaránt jellemzi.

Tuscul. IV. I. 1: Cum multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime in iis studiis, quæ sero admodum expetita in hanc civitatem e Græcia transtulerunt. Nam cum a primo urbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus auspicia, cærimonie, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque discriptio, tota res militaris divinitus esset constituta, tum progressio admirabilis incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est dominatu regio re publica liberata.

De off. I. 25. 86: Hinc . . . . in nostra re publica non solum seditiones sed etiam pestifera bella civilia, quæ gravis et fortis civis et in re publica dignus principatu fugiet. — *De off. I. 25. 85:* Ut enim tutela, sic procuratio rei publicæ ad eorum utilitatem, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissæ est, gerenda est; qui autem parti civium consulunt, partem neglegunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam; ex quo evenit ut alii populares, alii studiosi optimi cuiusque videantur, pauci universorum.

De off. I. 7. 21: Sed iustitiæ primum munus est, ut ne cui

quis noceat nisi lacessitus iniuria, deinde ut communibus pro communibus utatur, privatis ut suis. — *De off. I. 7. 21*: — quod cuique obtigit, id quisque teneat; e quo si quis sibi appetet, violabit ius humanæ societatis. — *De off. I. 8. 26*: Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderunt. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia iura divina et humana pervertit propter eum, quem sibi ipse erroris opinione finxerat, principatum. — *De off. I. 14. 43*: Sunt autem multi et quidem cupidi splendoris et gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur, iique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos, quacunque ratione. . . . . Quare L. Sullæ, C. Cæsaris pecuniarum translatio a iustis dominis ad alienos non debet liberalis videri, nihil est enim liberale, quod non idem iustum. . . . . Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ proficisci ab ostentatione magis, quam a voluntate videantur. — *De off. I. 14. 45*: Tertium est propositum, ut in beneficentia dilectus esset dignitatis; in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur. . . .

De legibus III. 3. 10: Is (t. i. senatorius) ordo vitio vacato, ceteris specimen esto.

De off. I. 19. 64—65: Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est iustitiæ maxime propria. . . . Fortes igitur et magnanimi sunt habendi non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemque se esse mavult, quam videri, etenim qui ex errore imperitiæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque altissimo animo est, gloriæ cupiditate; qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus susceptis periculisque aditis non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam. — *De off. I. 19. 64*: . . . . ut quisque animi magnitudine maxime excellet, ita maxime vult princeps omnium vel potius solus esse. — *De off. I. 20. 68*: Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate, nec qui invictum se a labore præstiterit, vinci a voluptate. — *De off. I. 19. 62*: Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis et malitia, laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. — *De off. I. 17. 57*: Sed cum omnia ratione animove lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior quam ea, quæ cum re publica est uni cuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares, sed omnes omnium caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? . . . . Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, et in ea funditus delenda occupati et sunt et fuerunt.

De legibus I. 15. 42: Iam vero illud stultissimum existimare omnia iusta esse, quæ sita sint in populorum institutis aut legibus. Etiamne si quæ leges sint tyrannorum? Si triginta illi Athenis leges imponere voluissent, aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco eæ leges iustæ haberentur?

De offic. I. 11. 34–35: Atque in republica maxime conservanda sunt iura belli . . . . . Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace vivatur, parta autem victoria conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt. . . . . Mea quidem sententia paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum, si non optumam, at aliquam rem publicam, quæ nunc nulla est, haberemus. *De off. I. 13. 39–41:* Atque etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserunt, est in eo ipso fides conservanda . . . . . semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris cogitandum. — *De off. I. 22. 74:* Multi enim bella sæpe quæsiverunt propter gloriæ cupiditatem, atque id in magnis animis ingeniisque plerumque contingit, eoque magis, si sunt ad rem militarem apti et cupidi bellorum gerendorum, vere autem si volumus iudicare, multæ res exstiterunt urbanæ maiores clarioresque quam bellicæ. — *De off. I. 22. 78:* Sunt igitur domesticæ fortitudinis non inferiores militaribus, in quibus plus etiam quam in his operæ studiique ponendum. — *De off. I. 22. 76:* Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi.

De legibus I. 18. 44: Ut enim quisque maxime ad suum modum refert, quæcunque agit, minime est vir bonus, ut qui virtutem præmio metiuntur, nullam virtutem nisi malitiam putent. — *De legibus I. 18. 49:* Ius et omne honestum sua sponte esse expetendum . . . . . reliquæ quoque virtutes per se colendæ . . . . .

De off. I. 20. 66: Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur, quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum est, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari aut optare aut expetere oportere, nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. — *De off. I. 21. 72:* Capessentibus autem rem publicam nihilo minus quam philosophis, haud scio an magis etiam et magnificentia et despicientia adhibenda est rerum humanarum.

Vizsgálódásainkat immár befejezvé, a következő eredményre jutunk. Igaz, hogy Cicero bölcseleti irodalmi munkásságával a maga államférfiúi bánatát kívánta enyhíteni, igaz az is, hogy filozófiai irodalmi művek írásával az ilyféle művek nélkül mindaddig szűkölködő római irodalmat akarta gazdagítani. Kétségtelennek látszik azonban, hogy Cicerónak bölcseleti irodalmi tevékenységével még egy harmadik célja is volt. Ezen harmadik, de azért korántsem csak mellékes célja az volt, hogy a monarchikus politikának hódoló és Epikurus bölcseletét követő Rómában a maga filozófiai művei révén a művelt és előkelő és első sorban az ifjabb rómaiakra hasson, őket az övéhez hasonló irányú bölcseleti irodalmi munkásságra is serkentse, s az így származó komolyabb erkölcsi felfogáson alapuló bölcseleti irodalom révén oly közszellemet teremtsen Rómában, a melylyel az Epicurus bölcselete vagy ehhez hasonló egyéb bölcselet többé meg nem fér, s a mely közszellem megerősödtevel egyes egyeduralomra törekvő kiváló és előkelő emberek bármi nagy jutalmak kilátásba helyezé-

sével sem tehetnek szert önző céljaikat szolgáló mindenre kész segítőkre.

Cicero tudta, hogy az államok alkotmányai megváltozhatnak, és bízott benne, hogy a római respublica ismét helyreáll:

De divin. II. 2. 7: Id enim ipsum a Platone philosophiaque didiceram, naturales esse quasdam conversiones rerum publicarum, ut æ tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis. Quod cum accidisset nostræ rei publicæ . . . etc. etc.

(Budapest.)

POSCH ÁRPÁD.

BERNAUER ÁGNES A NÉMET KÖLTÉSZETBEN.

II. A Bernauer Ágnes-tárgy feldolgozásai.

A szép Bernauer Ágnes tragikus sorsa kiválóan vonzotta a költőket, úgy hogy igen tekintélyes a száma a költői földolgozásoknak. De hogy tulajdonképeni célomhoz: Törring, Hebbel és Ludwig drámáinak tárgyalásához minél előbb eljussak, legtöbb helyütt beérem majd címek puszta felsorolásával (többnyire a jegyzetek között), annál is inkább, mert ezen irodalmi termékek legnagyobb részéhez szorgos utánjárás ellenére sem férhettem. Különösen röviden foglalkozom a tárgynak műköltészeti földolgozásaival, mivel Horchler és Petri fentemlített értekezéseikben, melyekre az érdeklődőt utalom, kiváló és ezen művek megértéséhez elegendőt nyújtottak, az első terjedelmes tartalmi kivonataival, az utóbbi a problema beható megvilágításával. De az e tárgyat földolgozó népköltészeti termékekről még nem mondtak végleges ítéletet. Nagyobb tért szentelek ez utóbbiaknak egyrészt azért, mert eddig még nem méltatták kellőképp, másrészt, mert itt egy hazai földön élő néptermékről is beszámolhatok.

1. *A Bernauer Ágnes-tárgy a népköltészetben.* Legkorábbi földolgozásai a tragikus természetű tárgynak a népköltészet körébe tartoznak.

Sunthemius László (+ 1513) arról értesít, hogy Ágnest már az ő idejében megénekelte egy szép népdal;¹⁾ ezt azonban nem bírjuk. Azon röpke lapok között, melyeket a XVI. században Straubingban nagy számmal nyomtak, nem találunk egyet sem, mely Ágnesre vonatkoznék. Részben régi eredetű a fennmaradt «Lied von der schönen Agnes Bernauerin»; azonkívül van még egy Bernauer-dal.

¹⁾ «... de qua cantatur adhuc hodie pulchrum carmen» (Oefele II. 570a).

Az elsőt, a *Lied von der schönen Agnes Bernauerin*-t először Ziska Ferencz közölte a dallammal együtt Büsching J. G. «Wöchentliche Nachrichten»-jeiben, Breslau, 1857. 3. köt. 409. l. «Der Deutschen Leben, Kunst und Wissen im Mittelalter» című cikkében. Először egy regensburgi asszonytól hallotta énekelni, de csakhamar meggyőződött, hogy a dal egész Ausztriában el volt terjedve. Láttá különben egy 1710-ből való röpke íven és annak egy későbbi lenyomatán is. Legjobb esetben tehát csak a XVII. század végén keletkezett, de az sem lehetetlen, hogy a röpke ívvel egykorú.

Ezen bajor-osztráknak nevezett népdal 23 háromsoros versszakból áll és három egymástól keveset eltérő változatban maradt fenn, melyek A, B, C-vel jelöltetnek.

A-val jelölik Erk és Böhme¹⁾ Ziska szövegét, melynek kezdő sora: «Es reiten drei *Reiter* zu München hinaus.» Újra nyomatta többek között Simrock K.,²⁾ dallam nélkül, és dallammal Irmer³⁾ és Erk L.⁴⁾

B csak egynehány szóban és szóalakban tér el A-tól. Kezdő sora: «Es reiten drei *Herren* zu München hinaus.» Ezen szöveg egy rőpívről való és Kerner J. «Poetischer Almanach für 1812» című művében (Heidelberg) a 35. lapon található mint bajor népdal.

C egy pár szóalak kivételével megegyezik B-vel. Közlik Erk és Böhme a 326. lapon a XVIII. század (az 1780 előtti időből) egy rőpíve után, miután Erk Ziska szövegét elvetette.⁵⁾

Ernő herczeg Ágneshez lovagol és fölszólítja, mondjon le fiáról. Ágnes vonakodik, mire Ernő vízbe fojtatja. Buzgó fohászára megmenti őt a szűz Mária, és a bakó is hajlandó neki megkegyelmezni, de csak, ha nőül megy hozzá. Ágnes azonban inkább a halált választja. Albert kihalásztatja drága halottját a Dunából, és miután megíratta, háborúra készül atyja ellen. Ez azonban meghal, mire Albert mindkettőjüket eltemetteti és Ágnes nevére misealapítványt tesz.

Pusztán e tartalmi kivonatból is látni, hogy e dal, a mint Erk

¹⁾ Deutscher Liederhort. Lipse 1893. I. 326. és köv. lk.

²⁾ Die deutschen Volkslieder — a «Die deutschen Volksbücher» című gyűjteménynek 8-ik kötete. Frankfurt a. M. 1851. 492. és köv. l.

³⁾ Die deutschen Volkslieder mit ihren Singweisen. Leipzig 1843. 2. kiad. I. k. 3. füz. 54. és köv. l.

⁴⁾ Deutscher Liederhort. Auswahl der vorzüglichsten deutschen Volkslieder aus der Vorzeit und der Gegenwart mit ihren eigenthümlichen Melodien. Berlin 1856. 8. és köv. l.

⁵⁾ L. Sahr I.: «Das deutsche Volkslied.» Sammlung Göschen 27. és köv. l.; Horchler II. 3. és köv. l. is közli.

és Böhme helyesen megjegyzik, nem tulajdonképi történeti ének, hanem egy történeti esemény *balladaszerű* földolgozása.

A XVIII. és XIX. században a dal nagyon elterjedt, kiváltképp Bajorországban és Ausztriában, sőt még Magyarországon is. A népdalnak Erdélyben még ma is énekelt változata a Nagyszebenben megjelenő «Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde» XXI. évfolyamának (1898) 135. és köv. lapjain van lenyomtatva.¹⁾ Közlője Brandach Gottlieb, nagyszebeni szemináriumi tanár, ki a Szász-Sebes melletti Péterfalván hallotta énekelt «Bernaurenlied» cím alatt. Az egész ballada, mert előadása hézagossá váltánál fogva joggal nevezhetjük annak, bizonyára régi keletű, legalább a hézagok és a csonkítások erre engednek következtetni. 12 versszakból áll; ezek közül 11 háromsoros és egy, a 11-ik, négysoros, az összes verssorok száma tehát 37. Az első és harmadik versszak között körülbelül 9 versszak hiányzik. Érdekes, hogy 8 verssor ismétlődik; ezek a 3-ik, 4-ik, 5-ik háromsoros versszak sorai a 3-ik versszak első sora kivételével; ismétlődésük a 8-ik háromsoros versszak 2-ik sorával kezdődik és ezenkívül kiterjeszkedik még a 9-ik és 10-ik versszakra is.²⁾

Schullerus szerint (l. a népdal péterfalvi változatához írt jegyzetét) a 2-ik versszak, melynek a bajor változatokban nincs megfelelője, és a három versszak ismétlődése arról tanuskodnak, hogy ez a változat nem vezethető vissza a bajor-osztrák változatokra, hanem valamely régibb, teljesebb alapváltozatra megy vissza. Ezen jelenségben újabb bizonyítékát látja annak, hogy a röpívek nem eredeti nyomtatványok, hanem gyakran igen hézagossá szóbeli hagyomány alapján jegyeztettek föl.³⁾

A bajor-osztrák népdal *Legerlotz Gusztáv*ot költői átdolgozásra serkentette.⁴⁾ Ez azonban az eseményeknek csak kis részét tárgyalja sok változtatással s a tőle föltalált versmértékben. A régi népdalból

¹⁾ Ezen adatot a nevezett folyóirat szerkesztőjének, dr. Schullerus Adolf tisztelendő úrnak (Nagy-Sink), köszönöm.

²⁾ A szász és a bajor-osztrák népdal egymásnak megfelelő versszakai, ha az előbbinek versszakait római, az utóbbiét arab számjeggyel jelöljük, a következők: I: 1 . . . III: 11, IV: 12, V: 13, VI: 8, VII: 9, VIII (= III): 11, IX (= IV): 12, X (= V): 13, XI. 14, 15 és 16-ból keletkezett, XII: 22. A szász népdal 2-ik versszakának nincs megfelelője.

³⁾ Megemlítem, hogy Erdélyben valószínűleg éppen csak Péterfalván ismeretes a népdal. Legalább erre enged következtetni a szerkesztőnek eredmény nélküli kérdése: hol és milyen változatban van elterjedve a ballada Erdélyben.

⁴⁾ I. m. 22. lap.

csak egy verssort vett át. A tárgynak terjedelme Legerlotznál szűkebb: az Ernő ellen tervezett háborút s Ernő halálát, épügy Ágnes kihalászását, valamint megsiratását nem tárgyalja. Új motívum az, hogy Ernő Ágnest csellel csalja ki házából: azzal áltatja ugyanis, hogy nem ellenzi többé Alberttel való egybekelését, minélfogva szabadságában áll ezután Albertet meglátogatni. Mikor azonban Ágnes ezen engedéllyel élni akar, elfogatja. Legerlotz költeménye 12 négysoros versszakból áll; címe: *Die schöne Agnes Bernauerin*.

A második népdal, melyet Horchler szintén közöl és töredéknek tart, «*An Herzog Ernst*» címet viseli. Váltakozó párbeszédekből áll, melyeket egyrészt Ágnes és Ernő herczeg, másrészt a nemes asszonyok és Albert folytatnak. A közbülső versszak Ágnesnek a hóhérlegényhez intézett szitkozódásait tartalmazza. A párbeszédeket három elbeszélő verssor előzi meg.

Ágnes kolostorba akar vonulni és kéri Ernőt, építtessen neki egyet, de Ernő vízbe fojthatja. Ágnes Szent Miklóshoz intézett fohászában nincs eredménye; a bakó, kinek Ágnes mit se vétett, megfosztja életétől. A nemes asszonyok azzal vigasztalják Albertet, hogy Ágnes csak közönséges borbélyleány volt, mire Albert így válaszol:

«Kein' schönere, kein' liebere
Bekomm' ich nimmer auf Erden.»

Bár a költemény hézagos, bár a cselekvényben ugrások vannak, és a beszédek csak lazán vannak egymáshoz fűzve, a balladaszerű népdalok általános tulajdonságait tekintetbe véve még sem tagadható meg a költeménytől a belső egység. Petri különben tökéletes egésznek tartja.

2. *A Bernauer Ágnes-tárgy a műköltészetben.* A műköltészet a Bernauer Ágnes-tárgyat csak a XVII. században karolta föl.

Az e téren ismert legrégebb költemény 1679-ből való és a *líra* körébe tartozik. *Hoffmann von Hoffmannswaldau*, a «német Ovid», írta és *Liebe zwischen Hertzog Ungenand und Agnes Bernin* a címe; párja különben a «Herzog Tugenand (Tyroli Ferdinand) und die Zuchthimine» (Welser Philippine) című költeményének. Az Ovidius heroidáinak mintájára írt «Heldenbriefe»-kben, melyek rímes elegikus szerelmi levelekben történetileg híres szerelmi viszonyok egész sorozatát tárgyalják, találjuk az említett levélpárt. Ezt ép úgy, mint a többieket is, prózában írt rövid bevezetés előzi meg, mely a történet alapját képező eseményekről tájékoztat.

Ugyane tárgyat még több lírai költemény dolgozza föl,¹⁾ de

¹⁾ *An Agnes Bernauerin*. Költemény I. Lajos bajor királytól.

az *epikusok* is nagy kedvvel fordultak Bernauer Ágnes szomorú históriájához.¹⁾

Legkésőbbben jelentkezik a tárgy a *drámában*.

A drámai földolgozások sorát gróf Törring József Ágost következő című műve nyitja meg: *Agnes Bernauerinn*. Ein vaterländisches Trauerspiel in 5 Aufzügen. München 1780. E kiadás név nélkül jelent meg. A darab maga több kiadást,²⁾ átdolgozást, fordítást és folytatást ért.

Az első átdolgozás, mely megjelenési helye után berlini átdolgo-

München 1839. *Agnes Bernauer*. Költemény Lingg Hermanntól, a hírneves müncheni költőtől (+ 1905). Közölve «Vaterländische Balladen und Gesänge» (München 1869.) című költeménykötetében. Am Grabe der Agnes Bernauer. Szonett Schenk Edétől Schöppner «Sagenbuch der Bayerischen Lande» című művében. München 1852. Brackbräu Fr. V. szonettjének címe: *Die beiden Ströme*. Ide tartozik végre még Ludwig Otto: *Das Lied von der Bernauerin* című balladája. A két utóbbi költemény keletkezési éve nem határozható meg.

¹⁾ Az első epikus földolgozás a XVIII. századból való. Valószínűleg az ifjabbik Paul von Stetten írta; címe *Siegfried und Agnes, eine Rittersgeschichte*. Hely és név nélkül jelent meg 1767-ben. Petri nyomtatáshelyül Augsburgot említi. Nagyobb epikai költemények még a következők: Seippel Emiltől: *Engel Agnes. Ein Lied der Liebe*. Barmen 1851. Különbféle versmértékben írt költemények sorozata, melyek egymással nem állanak szoros összefüggésben. Hermann C. a néphagyomány és Lipowsky munkája nyomán költői tanulmányt írt *Agnes Bernauer*-ről. Breslau 1853. Ugyanabban az évben jelent meg Augsburgban Greul Károly *Agnes Bernauer*-je, mely 15 rimes szonetteknek nevezett elbeszélést tartalmaz. *Diez Katarina*, a rajnamelléki költőnő, szerzője a már nagyon is a lírával határos költeménynek: *Agnes Bernauer*. Berlin 1857. A fentemlített Bruckbräu Frigyes Vilmostól ered e regényszerű német népkönyv: *Agnes Bernauer, der Engel von Augsburg*. Historisch-romantisches Zeit- und Sittengemälde aus dem 15. Jahrhunderte. München 1854. E költői mű az *Agnes Bernauer, der Engel von Augsburg oder Fürst und Bürgerstochter* című képes díszmunka megjelenésére adott alkalmat. Ez azonban már az első füzetnél, mely 1881-ben jelent meg, megakadt.

Kisebb epikai költemény három van: *Agnes Bernauer*. Ballade nach der Volkssage verfasst. Szerzője, Sieghart Márton, e költeményt «Geschichte und Beschreibung der Hauptstadt Straubing» (1833.) című munkájának elején közli. Müller Adalbert *Agnes Bernauer*-ről szóló három költeménye Schöppnernél található. Kobell Ferencz, hírneves bajor nyelvjárású költőnek *Von der Agnes Bernauerin* című felsőbajor nyelvjárásban írt költeménye «Gedichte in oberbayerischer Mundart» cz. költeménygyűjteményében jelent meg.

²⁾ L. Goedecke V. k. 263. l.

zásnak neveztetik, *Engel János Jakabtól* származik (megjelent 1783) és nem Plümeckétől, mint rendesen hiszik. *Klühe K. Zs.* is átdolgozta (Köln 1810). Szabad francia fordítások *Milcenttől* és *Friedeltől* ismeretesek.

A Törriing-féle drámának cselekvényét a következő két dráma folytatta: *Die Rache Albrechts des Dritten* Augsburg 1804. Név nélkül. Szerzője *Destouches J. A. Albrechts Rache für Agnes*. Ein historisches Schauspiel in 4 Aufzügen. Nach Babo von J. Fr. von *Ehrimfeld*. Wien 1808. Nem Babo után dolgozta, a mint állítja, hanem Destouches után, kit kevés kihagyással úgyszólván szószerint kiírt.

Az első jelentékeny Bernauer-drámát nagy számmal követték mások,¹⁾ de több mint egy félszázad múlva, a XIX. század közepén akadunk csak ismét kiváló alkotásokra. Ilyen *Hebbel Frigyes* drámája: *Agnes Bernauer*. Ein deutsches Trauerspiel in 5 Aufzügen, csak 1855-ben adta ki Bécsben. Jelentősek továbbá *Ludwig Otto* töredékes Bernauer-drámái az 1835—64. évekből.²⁾

¹⁾ *TraittEUR Károly Tivadar*, mannheimi könyvtáros, szerzője a hely és név nélkül megjelent költői termékek: *Albert der Dritte von Bayern*. Ein Singspiel in 5 Aufzügen. Musik von Georg *Vogler* 1781 (Mannheim). Először Münchenben adták elő még ugyanez év decemberében. Hauffen Adolf véleménye szerint folytatása a Törriing drámájának (*Kürschner «Deutsche Nationalliteratur»* 138. k. I. 9. l.). 1798-ban jelent meg Bécsben — hely és év nélkül — a Törriing drámájának travestiája: *Agnes Bernauerin*. Eine Burleske mit Gesang in 3 Akten, travestiert in deutschen Knittelversen von Carl Ludwig von *Giesecke* (tkp. Metzler). Az eredetinek nyelve helyett a sváb dialektust alkalmazza. *Körner Gyula* ötfelvonásos szomorújátéka *Agnes Bernauer* címet visel. Megjelent Leipzigben 1821-ben. *Schiff Hermannnak*, Heine Henrik atyafiának, háromfelvonásos dialogizált novellája *Agnes Bernauerin* cím alatt jelent meg Berlinben 1831-ben. Törriing hatását kiérezni belőle. *Agnes, der Engel von Augsburg* címet visel *Ewald A.*-nak négyfelvonásos operája. Zenéjét *Krebs Károly* írta. Drezda 1834. Először Hamburgban adták elő 1833. okt. 8-án. 1834. aug. 16-ig tíz előadást ért meg itt. *Böttger Adolf* 1845-ben adta ki Lipcsében *Agnes Bernauer* című drámai költeményét, melynek 3-ik kiadása 1850-ből való. *Honcamp I. C. Agnes Bernauer-e* Soestben jelent meg 1847-ben.

²⁾ Ludwig drámaival körülbelül egykorú *Meyr Melchior* ötfelvonásos drámája *Herzog Albrecht* (Stuttgart 1862.). Már az 50-es évek elején költötte és 1852-ben Berlinben elő is adatta. A kiadás már átdolgozott formája a színre került drámának; az 5-ik felvonás úgyszólván teljesen új. Általában nagyon emlékeztet Törriing drámájára. A drámai földolgozások sorában utolsók a híres *Mottl Felix* operája *Agnes Bernauer*, mely Weimarban jelent meg 1880-ban, *Greif Márton* «hazai szomorújáték»-a

Erk és Böhme «Liederhort»-jukban megemlítik, hogy Bernauer Agnest egynehányszor a *francziák* és olaszok is színpadra hozták, a nélkül azonban, hogy tetszést arattak volna. Így előadták 1785. április 20-án a francia színpadon az «*Albert és Emilia*» című és június 21-én az olasz színpadon az «*Agnes Bernau*» című Bernauer-drámákat.

A Bernauer Ágnes-tárgy költői alakításai nagy számuk ellenére költői érték tekintetében — a mint ezt Horchler és Petri kutatásai kimutatták — nagyobbára jelentéktelenek. A költészet mind a három területén azonban nemcsak nagyszámú, költői tekintetben majdnem értéktelen, hanem ízléstelen termékre is találunk. Minket csak a tárgy drámai földolgozásai és ezek közül is csak a valóban legértékesebbek, legköltőibbek: *Törring*, *Hebbel* és *Ludwig* drámái érdekelnek, melyeknek beható tárgyalására a következő fejezetben térünk rá.

III. Törring, Hebbel és Ludwig Bernauer Ágnes-drámái.

Hogy éppen a fentnevezett három művet választottam ki tárgyalásra a sok közül, annak, ezen művek költői értékén kívül, oka az is, hogy ezen három költői mű között szorosabb összefüggés van. Úgy Hebbel, mint Ludwig ismerték Törring «*Agnes Bernauer*»-jét, sőt beható bírálat tárgyává is tették. Mindketten elismerték Törringnek a tárgy dramatizálása körül szerzett érdemeit és ezen elismerésüknek drámaikban, melyek nagyrészt tőle ihlettettek, külsőleg is kifejezést adtak az által, hogy egy lovagot ő róla neveztek el. Törring drámáját két szempontból vizsgálták: egyrészt a történethez való viszonyának, másrészt a probléma fölfogásának szempontjából. Ezen szempontokból akarom én is műveiket vizsgálni.

A tárgynak *történeti magva* a következő nevezetes vonásokat tartalmazza: 1. Agnes büntelen. 2. Ernőt terheli Ágnes halálának bűne. 3. Ernő és Albert kibékülnek egymással.

Itt, mint sok más esetben is, olyan ténynyel van dolgunk, melyet a történet megmagyarázatlannak hagy. Mert hogyan lehetséges, hogy egyrészt egy herczeg, ki alattvalóinak jólétét szíven hordozza, egy ártatlan, kecses és szeplőtlen lényt, a ki hozzá még hön szeretett fiának a felesége, kivégeztet, másrészt a herczegfiú, ki a herczegi méltóságot kész szerelméért föláldozni, kibékül feleségének

---

Agnes Bernauer, der Engel von Augsburg (Leipzig 1894.) és *Ludwig Cordelia Agnes Bernauer*-e (Volksschauspiel in 5 Aufzügen. Berlin, Köln, Leipzig 1900.), ki kinyomatlan kéziratok felhasználásával apjának Bernauer-töredékeit egységes darabbá dolgozta fel és adta ki.

gyilkosával? Az ezen történeti tényt földolgozó költőnek föladata ezen lélektanilag el nem hihető rejtélyt megoldani, mert helyesen jegyzi meg Grillparzer: «Der Geschichtsschreiber weiss wenig, der Dichter aber muss alles wissen.» Különösen nagy nehézséget okoz a megoldás a drámaírónak, kinek föladata speciális előadásmódja által a tetté érlelődő gondolatot megokolni, lélektanilag érthetővé tenni. Megoldáshoz vezető indokolás azonban csak a történeti anyag átalakításával érhető el.

Törriing drámája a kimúló XVIII. század terméke, a közvetetlenül a «Sturm- és Drangperiode»-t követő «klasszikus korszaké», és ezen korszak alacsony fajú drámáihoz, az úgynevezett lovagdrámákhoz, tartozik. Goethe «Götz von Berlichingen»-jének, a «Sturm és Drangperiode» főtermékének, közvetetlen hatása alatt keletkezett, miért is gyakran ezen korszak termékének tekintetik.¹⁾ A kortársak többre tartották mintájánál, hisz az akkori színpad legvonzóbb darabjainak egyike volt. Mannheimi 1780. január 6-iki első előadása után, melyet az elért általános siker folytán 9-szer megismételtek, diadallal járta be Németország nagyobb színpadjait (Hamburg, Berlin, München), úgy hogy Törriinget csakhamar a német lovagdráma legfőbb képviselőjének tekintették. Ma joggal Goethe tartatik annak, de elismert tény, hogy Törriing a legkiválóbb utódja a lovagdráma terén. «Agnes Bernauer»-jét jóformán a XIX. század közepéig mintaképnek tartották; a Bernauer Agnes-tárgy legkiválóbb drámai földolgozásai ép csak ezt a drámát vették figyelembe.

Törriing forrása saját bevallása szerint Osefele krónikagyűjteménye volt; azonkívül még Falkenstein bajor történetét használta.²⁾

Drámája «in medias res» vezet. Albert és Ágnes között a házasság már megkötött. Ekkor Albert azt az értesítést kapja apjától, Ernőtől, hogy a neki szánt menyasszony, würtembergi Erzsébet, megszökött; egyuttal kézhez veszi a regensburgi tornajátékra való meghívót is. Az apa, ki ezalatt fia Ágnessel való szerelmeskedésének nesztét vette, ez iránt Straubingban lovagjaival tanácskozik; ezek a straubingi vicedomus kivételével, ki Ágnes halálát követeli, elhatározzák, hogy Albertet a lovagjátéktól eltiltják és a lovagi sorompótól visszautasítják. (I). Határozatukat ki is viszik s ebből tusa támad. Albert kardjával hatalmas csapást mér a vicedomusra, mire hasonlóval felel neki atyja. Erre Albert számos követőjétől kísérve, azon fenyegetéssel hagyja el a harcjáték helyét, hogy majd háborúval fog válaszolni e nemtelen eljárásra. (II). Ernő iparkodik őt szándékától eltéríteni, Albert

¹⁾ L. Zeiss Hebbels Werke. Leipzig u. Wien o. I. II. k. 196. l.

²⁾ I. H. v. Falkenstein «Geschichte des Herzogtums und ehemal. Königreiches Bayern». Ingolstadt und Augsburg 1776.

azonban csak azon föltétel alatt hajlandó a háborútól elállani, hogy ismerje el Ágnessel feleségének, ha már hercegnőnek nem ismeri el. Azon hírre, hogy Albert Ágnessel tényleg házasságra lépett, Ernő Ágnes halálát határozza el, kivéve, ha lemond Albertről. (III). Ernőnek sikerül Albertet ravasz ürügy alatt Ágnes elfogatásának idejére Vohburgtól távol tartani. (IV). Ágnessel törvényt állítják: a vicedomus, ki Albert ellen a kardütés miatt bosszút forralt, Ágnessel halálra ítélteti és a leg-rövidebb idő alatt vízbe fojtatja, úgy hogy Ernőnek a végrehajtás el-halasztására vonatkozó parancsa már későn érkezik. A fájdalomban őrzöngő Albertet Ernő azzal engeszteli ki, hogy egyrészt a vicedomus bűnétől rózza fel, hogy meghatalmazását túllépte, másrészt utal Bajor-oroszra, melynek java és jóléte megkívánta az áldozatot. Kívánja neki, legyen ez vigasza. (V).

A történetből Törring két pontban tért el: az első eltérés Albert és a vicedomus viszonyára vonatkozik. Törringnél az utóbbi a tettleg bántalmazott, szemben a történettel, mely szerint ő volt a sértő fél. A másik eltérés Ernőre vonatkozik; erről később lesz szó.

Ludwig Ottó így nyilatkozik Törring drámájáról:¹⁾ «Das Törringsche Stück ist ausserordentlich solid gearbeitet, geschlossen und vom besten Zusammenhang... Mit grosser Kunst sei die Schuld nicht ganz von Ernst abgewälzt, aber doch so, dass die Versöhnung am Ende nicht beleidige... Das Gefühl ist zufrieden gestellt, wenn auch der Verstand über den Buchstaben hinausgehen kann. Die Endstimmung nicht von besonderer tragischen Tiefe, was von der idealen Flachheit der Hauptcharaktere herkommen mag.»... «Als historisches Drama sei die Behandlung nicht leicht zu übertreffen.»

Más nézetet vall Hebbel. Dingelstedt Ferenczhez intézett s 1852. január 26-áról keltezett levelében²⁾ ezeket írja: «Seine — Törrings — Auffassung des Gegenstandes ist nicht die tiefste, er übersieht den Hauptpunkt — aber sie ist doch verständig und steht in vollkommenen Einklang mit den Mitteln, die er aufzubieten hatte. Darum stellt er das Liebesverhältniss, für das ihm die Farben fehlten, nebst den Abschluss in der Heirat, gleich in der ersten Scene fertig hin und entwickelt nun in klaren, schlagenden Situationen die Folgen, so dass man ihm bis zu Ende gern das Geleite gibt und erst ganz zuletzt den Kopf zu schütteln anfängt.» És egy II. Miksa bajor királylyal folytatott párbeszédében azt a kijelentést tette Hebbel, hogy csak ő dolgozta föl a témát szigorúan történetileg, elődei nem.³⁾

¹⁾ O. Ludwigs Gesammelte Schriften 5. k. 342. és köv. lapjain.

²⁾ F. Bamberg, Fr. Hebbels Briefwechsel II. k. 21. l.

³⁾ E. Kuh Biographie Fr. H.-s II. k. 471. l.

A főpont, melyet Hebbel kifogásol, Ernő eljárása. A Törri-
ng-féle dráma első részében Ernő áll az élén az Albert ellen intézett
intrikának. Az ő elnöklése alatt határozza el a lovagság Ágnes elfoga-
tását és halálát azon esetre, ha Albertről le nem mond. Ezután azon-
ban Ernő mindinkább háttérbe szorul. Halálra ítéltetése és az ítélet
végrehajtása már a dráma második részében Ernő helyébe lépő vice-
domus műve, a ki inkább a saját és a nemesség, mint az állam ér-
dekében cselekszik. Csak a tett elkövetése után lép elő Ernő passivi-
tásából. Így Ernő bizonyos tekintetben ártatlan Ágnes halálában, sőt
Törri- ng tovább megy, nyíltan érezteti, hogy Ernőt cselekedeteiben
inkább tanácsosai, kiváltkép a fondorkodó vicedomus, befolyásolják,
semhogy saját kezdeményezése után indulna.

A legkényesebb pontnak ily módon való tárgyalását dicséri
Ludwig, míg Hebbel egyenest elítéli. S valóban Törri- ng az által, hogy
közvetítő személyt állított előtérbe, eltolta a drámai összeütközést és
ez, a mint Hebbel helyesen megjegyzi, arra mutat, hogy Törri- ng
felületesen fogta föl tárgyát.

Törri- ngnek azonban szüksége volt erre más czélból. Épen Ernő
következetlen eljárásával érthetővé és elhíhetővé akarta tenni apa és
fiú gyors kibékülését. Erre vonatkozólag is eltérő nézetek vannak
költőink. Ludwig nem találja sértőnek a gyors kibékülést, de elismeri,
hogy a vele járó hangulat tragikailag nem mély, Hebbel azonban
erre fejét csóválja. És igazat kell adnunk Hebbelnek, mert Törri- ng-
nek tényleg nem sikerült a fiúnak a barbár apával való kibékülését
olyképen indokolni, a hogy érzésünk megkívánná. De viszont Törri- ng
elvitathatatlan érdeme, hogy Bernauer Ágnes a német drámairoda-
lomba bevitte, és ez által megnyitotta a német drámairodalom ezen
tárgyat fölölelő földolgozásainak egész hosszú sorozatát.

Törri- ngnek cselszövényes drámához vezetett kísérletének legalább
meg volt az az eredménye, hogy kitűnt, melyik a tárgy Achilles-sarka.

Hebbel és Ludwig tanultak Törri- ng kísérletéből és igyekeztek a
helyes útra kerülni.

(Vége köv.)

(Budapest.)

BÁSZEL ERNŐ.

ADDENDA GLOSSARIO MEDLÆ ET INFIMÆ LATINI- TATIS REGNI HUNGARIÆ.

In editione tertia novissimis curis emendata et aucta operis,
quod inscribitur *Universae Phraseologiae Latinae Corpus*, congestum
a P. Francisco Wagner, Budæ, Typis Typographiæ Regiæ Univ. Hun-

garicæ, 1822. nonnulla verba et constructiones, imprimis naturæ linguæ Hungaricæ accomodatas inveni. quæ neque in excellenti Glosario Mediæ et Infimæ Latinitatis R. H., neque in aliis Linguæ Latine Thesauris reperiuntur.

Verba ex *Indice Diffusiore Vocum Barbararum* sumpta hæc sunt:

Adhuc semel tantum (Hung.) alterum tantum; *még egyszer annyi*.

Afflatio, afflatus; *ihletség, lelkesültség*.

Amat fieri, solet, consuevit fieri; *meg szokott történni*.

Apud aures alquem tenere (Hung.) auribus alquem tenere; *fülénél fog vkit*.

Bona nova, læti nuntii; *jó hírek*.

Brachium saeculare implorare, ad magistratus civilis præsidium appellare, confugere; *karhatalmat igénybe venni*.

Catholicus factus est (Hung.) catholica dogmata amplexus est; ad pie recteque credentium numerum aggregatus, ad sacra Romana transiit; *katholikus lett*.

Cautionem dare, cavere, sponsionem facere; *kezeskedni*.

Christianum facere, ad Christum adiungere; Christianis sacris imbuere; Christianæ militiæ adscribere; *megkeresztel*.

Clastrum monachorum, cœnobium; monasterium; *kolostor*.

Comitatio, assectatio, comitatus; *kiséret*.

Conductor militum, conquisitor; *katonatoborzó*.

Conscientiosus, religiosus, numinis metuens, cui religio est, quidquam præter fas æquumque agere; *telkiismeretes, vallásos*.

Contundere, coniungere capita, conferre capita; *összesűgni*.

Coronidem alcui rei imponere (*zoravís*) finem facere; *befejezni*.

Credentiarius, structor mensæ; *asztalnok*.

Crinosus, crinitus; *dúshajzatú*.

Cum tempore (Hung.) progressu temporis, procedente tempore, tempore; *idővel*.

Dethronizare (*θρόνος* thronus), exauctorare, regno spoliare, pellere, regnum eripere, adimere; *a királyi hatalomtól megfosztani*.

Disciplinam facere, flagris in se sævire; *magát ostromozni*.

Discorditer, discordibus animis; *viszálykodva*.

Dispensare, pro legibus solvere, gratiam legis facere, sacramenti religionem solvere; *a törvény alól felmenteni*.

Distributive, distribute; *illő felosztással; helyes rendben*.

Diversionem facere amico vel hosti, amice distinere, alquem hostilibus artibus distinere; *mulattat, feltartóztat*.

Elevatio sub sacro, cum sacerdos cœlestem hostiam extollit, populo venerandam ostendit; *úrfelmutatás*.

Elucidarium, liber, quo explicatur; *magyarázókönyv*.

Equites Dragoneri (Gall. dragon, lat. draco sárkány), equites desulteriori, dimachæ; *dragonyosok*.

Exspeculari, excogitare vel explorare; *kigondol*.

Extremam unctionem accipere, sacro perungi oleo; inungi supremum, ad novissimum cum Tartareo hoste certamen; *felvenni az utolsó kenetet*.

Facere bonum sibi diem (Germ.) delaxare animos; dare se iucunditati, diem sibi hilarem sumere; *sich einen guten Tag machen; vigadni*.

Facere primitias, primam Deo hostiam litare, immolare; *első misét mondani*.

Factor coeli et terrae, conditor, molitor, effector universi; *teremtő, alkotó*.

Generalis locumtenens, qui legati locum obtinet; *helytartó*.

Grandiloquentia, magniloquentia; *kérkedés*.

Hospitiorum magister, designator hospitiorum; *szállásmester*.

Implicat, repugnat; *ellenkezik*.

In aeternum non, nunquam; *sohasem*.

In loco alquo, uspiam; *valahol*.

Inplantatus amor, amor insitus; *beléltott szeretet*.

In quantum possum (Hung.) quantum in me est, quantum consequi potero; *a mennyire tehetem, a mennyire tőlem telik*.

In vacuum, frustra; *hiába, hasztalanul*.

Judicium extremum, decretorius humano generi dies; *utolsó ítélet*.

Jus habeo, iure meo possum; *jogom van hozzá*.

Juxta Ciceronem, pro, ex Ciceronis sententia, vel ut est apud Ciceronem; *C. szerint*.

Latinum culinarium, Latinitas inquinata; *konyhalatinság*.

Loqui scabiose, sinistris sermonibus infamiam aspergere; *rágalmazni*.

Mactare alquem laude, laudibus efferre; *felette dicsér*.

Mediate, immediate, interveniente alquo, vel nullo; *remote, proxime*; *közvetve, közvetlenül*.

Mille alii, sescenti; *sok más*.

Mundus, pro: rerum fluxarum blandimenta et illecebræ; item pro turba et colluvie improborum; *rossz világ*.

Naturaliter mori, morbo exstingui, sua morte; *természetes halállal meghalni*.

Nepos ex fratre, sorore, fratris aut sororis filius (Germ. Neffe, Gall. le neveu); *a testvér vagy a nővér fia, unokaöcs*.

Noscere iam hominem disco, perspicio iam hominis animum; *kezdem már lassankint kiismerni az embert*.

Odisse cane peius et angue, male, pessime odisse; *felette gyűlölni*.

Odisse odio Vatiniano, odio capitali dissidere ab altero; *halálosan gyűlölni*.

Odoramentarius, unguentarius; *piperekereskedő*.

Omnes usque ad unum, ad unum omnes; *egyőtől-egyig, egy szálíg*.

Ordines suscipere, sacris initiari, sacerdotio inaugurari; *az egyházi rendeket felvenni*.

Pati deliquium, animo linqui; *elájulni*.

Penitiores litterae, litteræ interiores; *mélyebb tudományok*.

Phantasta, homo fanaticus; *esztelen, ábrándozó*.

Phantastice loqui, aliena loqui; *félre beszél, bolondokat mond*.

Proximus, pro alius quisque; *más valaki*.

Purus grammaticus (Hung.) pro merus grammaticus, nihil, nisi grammaticus; *pusztá nyelvmester*.

Raquetum, ignis artificiosus (Germ. die Rakete, Gall. la raquette); *görögtűz*.

Rebus sic stantibus, (Hung.) rebus ita se habentibus; *a dolgok ilyen állása mellett*.

*Recordatione hominum, post hominum memoriam; emberemlé-
kezet óta.*

Redituum regionis magister, quæstor provincialis; főadószedő.

*Reflexionem facere, rationem ducere, habere absentis; emlé-
kezni, emlétest tenni.*

*Religionis exercitium liberum, sacrorum, rituumque suorum
usus non impeditus; a vallás szabad gyakorlata.*

Renuntiare saeculo, rebus caducis nuntium remittere; lemondani a világi élvezetekről, elhagyni a világi életet.

Resistiva potentia, potentia resistendi; ellentálló erő.

Resolutus homo, vir prompti consilii et expediti; elszánt, határozott ember.

Respective, comparate; képest, illetőleg.

Respectu humano vinci, noxia verecundia impediri; emberi tekintetből valamit szégyenleni.

A retro est, a tergo, pone subit; hátul van, jön.

Retro cogitare, (Hung.) memoriam rei repetere, recordari; visszagondol, visszaemlékezik.

Reverentiam facere, honorem habere, assurgere; tisztelni, tiszteletet tanúsítani.

Sole meridiano clarius est, (Hung.) clarissimum est; a napnál világosabb.

Spectat ad me liber, liber meus est; a könyv az enyém.

Studere sine casu, bonis litteris deditum esse, in artibus ingenius versari, operam dare litteris; tanulni.

Subinnuere, alquo modo innuere; valamiképen értésére adni.

Super aliud tempus, in reliquum tempus; egy idő múlva.

Supererogatoria opera, actiones liberae nullisque legibus præceptæ; meg nem parancsolt, önkéntes jótettek.

Tenetur hoc facere, oportet, munus aut partes sunt eius; kötelessége.

Venit considerandum, est considerandum; meg kell fontolni.

Vice hac, nunc, in præsens; most egyszer.

Vice una et altera, semel atque iterum; egyszer, kétszer.

Vicibus tribus, multis, ter, sæpe; háromszor, többször.

Vicissim amare, inter se amare; egymást szeretni.

Visus bonus, oculorum acies acris et acuta; jó szem, jó látás.

Uno tempore lætus, alio tristis, alias lætus, alias tristis; egyszer rig, máskor szomorú.

Unum et unum, tabula vel abacus Pythagoricus; az egyszeregy.

*Votum emittere, vota facere, suscipere, nuncupare, voti spon-
sione perpetua se obstringere; Deo se consecrare, dicare; fogadal-
mat tenni.*

Præterea corrigenda et addenda sunt :

Caput habet bonum, acri ingenio est; Germ. er hat einen guten Kopf, sed non: er hat guten Kopf.

Exlex, apud Horatium adiectivi vice fungitur, potus et exlex (Hor. Ep. II. 3. 224.) qui nullis legibus tenetur; vel apud Livium 9. 34: An hoc dicis, Appi, non teneri Aemilia lege populum? An populum teneri, te unum exlegem esse? apud nos pro substantivo usur-

patur et significat tempus, quo vectigalium exactio et omnes pecuniarum solutiones consilio publico non permissæ sunt; vel potius adiectivum est et subintelligitur *status*.

Pedans, homo summa diligentia in negotiis utens; passim. Germ. *Pedant*; *túltságosan pontos*.

Suspendi ab officio, *felfüggesztetni a hivataltól*, sed non: felfüggesztetni.

(Beregszász.)

GERSON ENDREI.

HAZAI IRODALOM.

A Toldi-monda és két idegen eredetű epizódja. Írta Fóti József Alajos. Budapest, 1906. 68 l.

E derék dolgozat, mely szerzőjének sokoldalú tájékozottságáról és nagy szorgalmáról tanúskodik, két részből áll; az első: «Ilosvai Toldija és a burleszk-komikus sírablás,» a második: «Arany J. Toldi szerelme és a szentimentális-romantikus sírablás.» Minket voltaképp csak az első rész érdekel, mely érdekes és figyelemre méltó adalék a Toldi-monda eredetének kérdéséhez, de megjegyzem, hogy a második rész is becses tanulmány.

A dolgozat főtárgya, hogy Ilosvai művének egyik főrészletét, Toldi szerelmi kalandját és a sírablást, kapcsolatba hozza Boccaccio egyik legismertebb novellájával (II. nap, 5. novella), mely a perugiai Andreuccióról szintén két ily kalandot mesél el. Teljes tudatában van szerzőnk annak, hogy «az Ilosvai-féle változat nagyon eltér a Boccaccio novellájától és annak összes későbbi földolgozásaitól» (26. l.), de méltán elvitathatlannak tartja a tartalmi és formai rokonságot: «A tartalmi rokonság különösen a teljesen azonos sírablási kalandban van, a formai rokonságot az epizódoknak az a kettős szerkezete adja, a mely szerint a sírablást itt is egy komikus felsülési kaland előzi meg és e két kaland egymással szorosan összefügg» (44. l.). Eredményképen maga a szerző kimondja, «hogy Ilosvai e két epizódja idegen eredetű betoldás, így nem lehet része a tisztán magyar eredetű Toldi-mondának» (48. l.). Végre még lehetőknek tartja, hogy az Ilosvai forrása (mert Boccaccio nem közvetlenül az) megvan rejtve valahol oly feldolgozásban is, a hogy azt Ilosvai adta (45. l.).

Mindehhez készséggel hozzájárulhatunk, hisz Boccaccio novelláját nagyon sokan rég ismertük, a kik a Toldi-mondát is ismerjük, és ha én pl. nem hoztam soha szóba, ez azért történt, mert soha nem hittem «betoldásban», hanem kerestem az Ilosvai forrását, melyből tárgyát vette és melyet eddig sem szerzőnk, sem mi nem ismerünk.

A dolog lényegére nézve t. i. kettős fölfogás lehetséges: vagy azt hisszük, hogy Ilosvai kapott egy (latin vagy német) könyvet, melyből az anyagot vette és esetleg «magyarította», azaz: az idegen hős helyébe a magyar szóhagyománynak egy népszerű alakját, Toldi Miklóst tette; vagy oly formán gondoljuk a dolgot, mint szerzőnk, hogy t. i. Ilosvai a több (nemzeti és idegen) forrásból merített anyagot nagy szabadsággal, önkényesen tákolta össze.

Nagy baj az, és ez érdemes dolgozat főhibája, hogy szerzőnknek az alapvető kérdésekben kissé sajátos fogalmai vannak. Ez már ott tűnik ki, a hol a Toldi-mondára vonatkozó eddigi föltevésekről szól. A Greguss hypothesis ellen pl. ezeket hozza föl: «Két hasonló, de egymástól nyelvilag távolosó mese közt kapcsolatot csak akkor tételezhetünk föl, ha ugyanaz a mese a közbeeső országok mindegyikében ugyanúgy vagy számos változatban ismeretes» (6. sz.). Ez persze igen kényelmes állapot volna, de, sajnos, ez az állapot csak kivételesen van meg, pedig a monda kutatójának a tényleges állapot alapján kell dolgoznia. Ha szerzőnknek igaza volna, akkor az összehasonlító irodalomtörténet számtalan becses vívmányát tűzbe kellene dobunk. Azután a 9. lapon: «Az sem szenvedhet kétséget, (?) hogy a Toldi-monda a maga egészében nem lehet idegen eredetű. Ilyen historiát a népképzelet nem vesz át. A nép csak a legnagyobb arányú, a legfenségesebb mondákat veszi át.» Hogy állíthat komoly ember ilyet, mikor tudjuk, hogy a legromgyosabb adomákat és népmeséket a legnagyobb és a legkisebb népek is átveszik és híven megőrzik? Vagy azt hiszi szerzőnk, hogy a nép az átvételnél kérdezi, monda-e az idegen anyag vagy mese, és ez utóbbit átveszi, az előbbi pedig nem? Kemény Zsigmond szerinté tévedett, midőn Toldit nem mondai, hanem történeti alaknak tekinti. Milyen zűrzavar! Hát lehet valaki mondai alak, a ki nem történeti alak? Szerzőnk szerint a Toldi-monda «tisztán monda és pedig magyar népmonda», mert «Toldinak nincs egyetlen tette, mely történelmi színvonatra emelkednék. Toldi nem került bele a történelembe, nevét a történelem fel nem jegyezte» stb. (9. l.). Milyen zűrzavar! Hogy Nagy Iván és Szilády kimutatnak egy történeti Toldi Miklóst Nagy Lajos korában, ez szerzőnknek nem imponál, mert nevén kívül semmi mást nem tudunk róla. De honnan tudja szerzőnk, hogy ez a történeti Toldi Miklós csak élt, de nem csinált semmit? talán onnan, hogy eddigi forrásaink nem tudnak róla semmit? Hát ha holnap napfényre kerül egy okmány, mely róla sokat tud? A fenti kutatók ellen azt is fölhozza, hogy a mondának (helyesebben Ilosvai művének) több eleme inkább Mátyás, mint Nagy Lajos uralmára illik. Tehát nem gondolja meg, hogy a monda Nagy Lajostól Ilosvaiig a nép ajkán, korabeli események hatása alatt módosulhatott.

Ismétlem, szerző alapfogalmai igen zavarosak. Monda, népmonda történeti monda, történeti népmonda, népmese — e terminusok nála összevissza szerepelnek, világos értelmezés nélkül, hisz ugyanazon lapon (11.) kijelenti, hogy «Ilosvai krónikája tisztán monda és pedig magyar történeti monda», utóbb pedig «nincs ebben a krónikában semmi történet, az egész história csak mese, naiv népmese». És ily zavaros fogalmak alapján kimondja, hogy a Toldiról szóló minden egyes monda és Toldi egész alakja érezhetően(?) magán viseli a magyar föld és a magyar szellem bélyegét. «Ez a történet a maga egészében csak magyar népmonda lehet» (9. l.). Persze itt bizonyításról szó sincsen, hogyan is lehetne, mikor «érezhetően» ítélünk, a mint «érezhetően» ítélünk jó egy századon keresztül a népmesék őseredeti, vegyítetlen magyarságáról. De a zavar végig tart. Az ifjú Toldi jellemzése Ilosvainál «annyira tökéletes, hogy nem lehet oly gyarló poéta munkája, mint a milyén Ilosvai volt. Ez a népköltészet alkotása» (15. l.). A népköltészeté? Tehát hogy és hol képzelet szerzőnk Ilosvai forrását? mikor a 19. lapon azt állítja, hogy «Ilosvai kész minta után dolgozott!» «Azonban (folytatja) e tiszta népmondai jellemzés mellett is tagadhatatlan a krónika erős történeti színezése... mely arra enged következtetni, hogy történeti népmondával van dolgunk, azaz feltételezhetjük, hogy van a mondának valami történeti alapja.» Hát elképzelhető egyáltalában monda «valami történeti alap» nélkül?! — De hogyan vág ez állítás össze szerzőnknek fönti állításaival?!

Nem érdektelen, a mint szerzőnk «rekonstruálni akarja az eredeti XVI. századbeli magyar népmondát» t. i. csinál az első 40 szakaszból egy egyszerű népmesét, melyhez «még egyes mondák fűződtek, a prágai kaland, az olasz bajnok leverése, az apródok gúnyja és Toldi halála. E részek között egy sincs, melynek akár mondai, akár magyar eredetiségében okunk volna kételkedni. Csupa kisebb rendű lokális(?) mende-mondák ezek, melyek ma is élnek a népképzeletben. (Hogyne, Ilosvai és Arany után!) Toldi Miklós tehát (!) minden kétséget kizáróan magyar népmondai alak, Ilosvai krónikája egy régi(?) magyar népmonda versbe foglalása» (23. l.). Csupa szó és semmi egyéb.

De nem folytatom e rendkívül zavaros és ellentmondásos fejtegetések jellemzését, mely ismét fényesen bizonyítja, hogy az alapfogalmak helyes értelmezése nélkül lehetetlen a világos tárgyalás. A tudományosan megállapított tények a következők: Toldi Miklós történeti alak, ennek következtében a róla szóló elbeszélések összege: monda. Ez elbeszélések legnagyobbbrészt idegenben is előkerülnek, vagy egészen úgy mint Ilosvainál, vagy többé-kevésbé módosítva. Ilosvai forrását

nem ismerjük: ő «keveset olvasott róla krónikában» és panaszoja, hogy «az énekszerzők is feledkeztek dolgokban». Ennek következtében nem lehetetlen, hogy a hagyományban talált csekély anyaghoz idegen anyagot is csatolt, mint a Boccaccio-féle kalandokat, a prágai ostromot stb., de az sem lehetetlen, hogy a különféle elemeknek ez összetákolása már előtte is megvolt s neki egészében forrásul szolgált. A többi — a nemzeti szellemről, és hogy ez a história csak magyar népmonda lehet és egyéb hasonló szép hangzású állítások (melyekre szerzőnk tudtán kívül Arany remeke csábítja), csak állítások, melyeket tudományos szempontból bajos komolyan venni, hisz semmivel sincsenek bebizonyítva és minden új lelet leronthatja őket.

Még egy szót pro domo. Azt állítja szerző, hogy engem, midőn Toldit összehasonlítottam Kurzibolddal, «főleg az tévesztett meg, hogy mind a két alak nagy erejű hős, de komikus helyzetbe jut» (7. l.). Bocsánat, de ennyire naiv még 1879-ben sem voltam. Engem egyéb mozzanatok is «tévesztettek meg», mint pl. az orosz lány (bika) megfékezése, a szláv harcos legyőzése stb. De nem fektetek súlyt szerzőnek e megjegyzésére, mert nem fektetek súlyt egész föltevésemre, melylyel teljesen czélt értem, t. i. megindítottam az újabb Toldi-kutatást, hisz föltevésemet már közel harmincz évvel ezelőtt is ezen világosan kifejezett czélzattal tettem közzé.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

Cicero Brutusa, latinul és magyarul; fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Posch Árpád*. Budapest (Franklin), 1903. XVI, 464 l. Ára 6 K.

Az Akadémia classica-philologiai bizottságának bilinguis kiadásai szép lassan szaporodnak. A gyűjteményben eddig megjelent fordítások szinte kivétel nélkül érdemes művek, melyeken meglátszik, hogy az illető fordítók saját maguk, egész spontán módon, választották meg munkájuk tárgyát. És ezért ne is emlegessük szemrehányással azt a tényt, hogy egyes különleges tudományos forrásmunkák előbb jelentek és jelennek meg magyar mezben, mint más, igazi költői és irodalmi értékkel bíró művek.

Nagy egyszerűséggel és szembeötlő tárgyismerettel készült a szóban forgó Brutus-fordítás is. Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy az a bizonyos «incorrupta Latini sermonis integritas», vagyis az a kristálytisztaság gyakorolta a nagy vonzóerőt a fordítóra. *Posch Árpád* értékes munkája mindenképen opus multi laboris. Mert a szerző nemcsak kétnyelvű kiadást rendezett sajtó alá, hanem ezernél több magyarázó jegyzetet és több mint száz oldalra terjedő, magyarázó névmutatót is szerkesztett hozzá.

Maga a fordítás is elég nehéz munka lehetett. Az irodalmi kritika tárgykörébe eső tömérdek szó és kifejezés, a melléknevek rengeteg halmaza, a mondat szerkesztés mesteri volta ugyancsak tömörítette a fordítóra háruló nehézségeket. Cicero minden munkájának átültetése igazi stílusművészt követel meg. A fordítás általában véve sikerültnek mondható. Igen sok helyen jóleső örömmel győződhetik meg az olvasó, hogy a fordító gondos munkával derekasan visszaadta az eredeti szöveg finomságait és a sok rokonjelentésű szó értelmi árnyalatait. Itt-ott ugyan keresve talál az ember apró-cseprő pongyolaságokat is, melyek alig maradtak volna benne a könyvben, ha a szerző a második revízióra valamelyik megbízható ismerőst kérte volna fel. Németországban pl. tudományos munka úgyszólván nem lát napvilágot, a nélkül, hogy megjelenése előtt a szerző által fölkerített szakemberek át ne olvasták volna. Kár, hogy oly gyakran használta a *-ván*, *-vén*-es szerkezetet, mely a hajdani diák iskolának egyik hagyatéka; a sok *ezen*, *azon* alak is idejét múlta mai napság. A szerző talán nem neheztel meg érte, ha több mondatot kifrok, melyek egy második kiadásban módosítandók lennének.

Mindjárt az elején Hortensius haláláról van szó, a hol azt olvassuk: *illius vero mortis opportunitatem benevolentia potius, quam misericordia prosequamur*; a magyar fordítás így hangzik: az ő jókor bekövetkezett halálán pedig *örvendjünk* inkább, mintsem szánakozunk. A halálon való örvendésről nincsen szó az eredetiben. A 2. fejezetben a *«cum ipsa oratio iam nostra canesceret»* magyarul így van visszaadva: midőn szónoklatomat is már *dér üté* meg. Ez a szép fordulat túlzottan merésznek látszik ebben az összefüggésben. — (3. f.) *«Eo ad te animo venimus»* — magyarul: mi hozzád jöttünk, *elhatározzán*. — (3. f.) *«Quod vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines allevaret meas»*: a mi reám nézve kíváncsós vagy aggodalmaimat némileg *megkönnyítő* lett volna. — Nehézkes szerkezet! — Ugyanitt áll *«capio magnum fructum»*, a mi csak annyi, mint nagyon örülök neki, nem pedig: nagy *nyereségnek* tekintem. — Rosszul hangzik a következő kis mondat *«melyet nekem ajánlván, engem úgyszólván elestemből emelt fel»*; a latin *iacentem* szó helyesebben *«bukásomból»* szóval fordítható. — A rövid latin szólás: *«sed illa cum poteris»* majdnem három annyi szóval van visszaadva: *de hát majd csak akkor legyen meg az, ha tehetni fogod*. (5. f.) — Általában véve azt kell megjegyezni, hogy a magyar szövegezés jóval hosszabb és néhol hosszadalmasabb, mint az eredeti. A fordító úgy tartotta fenn a bilateralis egyensúlyt, hogy a latin szöveget majd minden oldalon ritkábban szedette, mint a megfelelő magyar fordítást. A helyett, hogy a fordító azt írta volna: mikor tudtuk, hogy ráérsz (*cum te sciremus*

esse vacuum 5. f.), így formulázta a mondatkát: *tudrán*, hogy most *nincsen dolgod*.

Németes szólásmód a következő: «megfigyelés folytán jött ki úgy» (8. f.). — Szinte érthetetlen a 17. f.-ben olvasható mondat: «úgy Catótól is elvette a világosságot a későbbieknek ez az úgyszólván magasabbra felépített előadása» (latinul így hangzik: sic Catonis luminibus obstruxit hæc posteriorum quasi exaggerata altius oratio). — Pongyolán szerkesztett mondatot olvasunk továbbá a 18. f.-ben: Jól tudom én, hogy nálánál *tökéletesb valamit* kell keresni, mert hiszen a mi időnkhez képest már oly régi ember ő, hogy senki mástól *elolvasni érdemes munkánk* *nincsen olyan*, mely még régibb volna. — A 36. fej.-nek egyik mondatába talán sajtóhiba csuszott bele, mert szintén nehezen érthető: «a ki az állami földeket hibás és haszontalan *törvény alól adó elrendelése által* felmentette».

Szemet és fület bántó rosszhangzás van például a következő két mondatkában: «*nincsenek eléggé elkészülve a kellő elővigyázatra*» (37. f.) és: «*és eléggé élesesű egy ember*» (62. f.). Magában a Brutusban olvassuk a tételt, hogy «verborum delectum originem esse eloquentiæ». A szavak kellő megválogatása és a rosszhangzás kerülése elsőrendű feladata minden fordítónak, de Cic. fordítójának kétszeres gondnal kell figyelni a jóhangzásra.

Milyen világos és szellemes pl. ez a cicerói mondat: «Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Philippus proximus accedebat, sed longo intervallo tamen proximus» (47. f.) — és most lássuk a magyar fordítását: «A két legnagyobb szónokhoz, Crassushoz és Antoniushoz tehát L. Philippus járt legközelebb, de azért még *jó messze esett azoktól ez az ő közel volta*». — Elvértve pedig szinte komikusan hangzik egy-egy szólásmód. «Sic oratori populi aures tanquam tibie sunt; eæ si inflatum non recipiunt» stb. olvasható az 51. f.-ben. A megfelelő magyar fordítás pedig így hangzik: A szónoknak is efféle fuvolája a nép füle; ha *a fúvásra meg nem szólal* (t. i. a nép füle!). — A 24. f.-ben is van egy passzus, mely mosolyt derít az olvasó ajakára: «és az egész lelki megindulás, akárcsak a szél, *elállott a férfiúnál, szónoklata lelankadt* (tamquam ventus hominem defecerat, flaccescebat oratio). Apróbb megjegyzéseim egy-egy szó fordítására vonatkoznak. A locuples auctor *nagyon számottevő* írónak van fordítva, a homo disertus *beszédes* embernek, az interrex *királyhelyettesnek*, a verborum immutationes, szavak *átmásításainak*, a mi tudvalevőleg a. m. szóátvitel vagy trópus vagy szókép.

Nem ajánlatos fordítás: «a zsarolt pénzekre vonatkozólag» (latin: de pecuniis repetundis), sem pedig: tudományos képzettség (latin: doctrina, a mely az illető helyen a. m. elméleti tudás). Csakhogy

ismétlem, mindezek a különösségek aránylag csekély számmal fordulnak elő, mert vannak szép számmal lapok, a hol a fordítás igen kellemes és vonzó magyar olvasmányt nyújt.

Még az Előszóra is akarnék néhány megjegyzést tenni. Talán fölösleges volt megírni és bevallani azt a pro foro interno való titkot, hogy a fordító a Georges-féle nagy szótárt és a Rich-féle képes Wörterbuchot használta. A sok hálanyilvánítság sincsen helyén, a mikor az illető nagyérdemű és tudós férfiak amúgy is tagjai a classica-philologiai bizottságnak. Kissé különösen hangzik még a fordítónak ismételten közölt vallomása, hogy «kézirathoz nem férhetett». Mert hát — kérdem — mi lett volna akkor, ha véletlenül egy-két kézirathoz férközhett volna? A szövegkritika mégis csak valamivel komplikáltabb tudomány.

A bevezetés Cicero életének utolsó korszakával foglalkozik. Ciceróban inkább a szónokpolitikust és államférfiút méltatja, a ki bánatában vigaszt lelt a tudományokkal való foglalkozásban és az írói munkásságban. «Hiszen ő — úgymond — korának egyik legnagyobb írója is volt.» Pedig hát Cicero valamivel több is volt, nemcsak korának, hanem az egész római világnak páratlanul álló legnagyobb prózaírója volt.

A könyv technikai kiállítása meglehetősen gondos munkára vall; sajtóhibák csak elenyésző csekély számmal fordulnak elő. Az 1058 darab jegyzetre való utalást kissé praktikusabban kellett volna eszközölni, mert a magyar szöveg szedését elégtelenítik azok a háromjegyű arabs számok és minduntalan arra készítik az olvasót, hogy hátul fölkeresse az illető jegyzetet, holott igen sokszor nincs is rá szükség. Célszerűbb lett volna minden egyes lapnak megfelelően szerkeszteni a kommentárt és akkor a fordítás szövegében teljesen elmaradhattak volna azok a szemet bántó számórásiók, melyek most zavarólag hatnak az olvasóra.

De — ut redeat oratio, unde profecta est — az általam ismertetett Brutus-kiadás igen elfogadható, lelkiismeretesen készített, derék munka, melyért a szerző hálát érdemel. Legyen szabad ama reményemet kifejeznem, hogy a gyűjteményes vállalatnak szorgalmas és buzgó dolgozótársa lesz majd a jövőben is, mert a prózai művek fordítására határozott hivatottsága van.

(Budapest.)

PRUZSINSZKY JÁNOS.

Középiskolai Műszótár. Számos szakember közreműködésével szerkesztette *Simonyi Zsigmond*. A vallás- és oktatásügyi min. támogatásával kiadja *Az Országos Középiskolai Tanáregyesület*. Budapest, 1906. Athenæum. Nagy 8-r, XIV+464 l. Ára 8 K.

Majd három évtized telt el ennek a nagyon fontos könyvnek megkezdése és befejezése közt. Egyik bizottság a másik után vette kezébe az ügyet, de a meg-megcsappanó érdeklődés miatt a munka egyre megakadt; a dolgozótársak egyike-másika elhalt az elvállalt rész befejezte előtt; sokan belefáradtak, abbahagyták; az egyik túlment a középiskolai tanítás-szabta kereten, a másik jóval innen maradt és hézagos munkát adott, úgy hogy némelyik szak három-négy kézen is megfordult. A könyv végleges szerkesztője ugyancsak joggal beszélhet «sokféle viszontagságról és akadályról», melylyel meg kellett küzdenie, míg a kész anyagot sajtó alá adhatta.

Tudományos munkálkodásunk egyik sarkalatos követelménye a szabatos, pontos műnyelv; még ennél is szigorúbban kívánja a tanítás, mely a tudomány eredményeit a gyakorlati élet számára gyümölcsözteti. Alig van iskolai műnyelv, melynek annyit kellett küzdenie, mint a magyarnak. Apáczai Cseri János és mások kísérleteit nem számítva, a XVIII. század második felében kezd az iskolai műnyelv, mely akkoriban nagyrészt egy volt a tudományossal, a latinság bilincseiből kifejtőzni; a nemzeti öntudat rohamos ébredése, a hirtelen támadt szükségérzet azonban, mint más téren is, úgy a nyelvin is, nem bírja megvárni a lassúbb, de biztos fejlődést és a nyelvújítás szertelenségekbe és szélsőségekbe téved, a tudományos nyelvben még sokkal inkább, mint a költőiben. Az alkotmány helyreálltakor még égetőbbé és sürgősebbé vált a Bach-kori iskolai könyveknek magyarokkal való helyettesítése s ez majdnem csupán fordítás útján történt a Toldy-féle 1858-iki «Német-magyar tudományos műszótár» segítségével. A mai tanárság jó része még ezeknek a könyveknek szörnyűséges nyelvében hatolt be a tudomány rejtelseibe. A tudományos műnyelvnek ez a siralmas állapota teremtette nagyrészt az orthologusok elszánt csapatát, a kik a nyelv törvényeinek helyes ösmeretére, fejlődésének történeti kutatására s a népnyelv tanúságaira támaszkodva terelték vissza természetes medrébe. Így teremtette meg a közszükség, az iskolai műnyelv bizonytalansága és ingadozása ezt a Középiskolai Műszótárt is, mely magától az iskolától fakadt s hivatva van, hogy jótékonyan hasson ismét az iskolára.

Az iskolai műszók ellen különösen a következő kifogásokat lehetett tenni: sok volt a fölösleges, szükségtelen szó; mások hamis fölfogáson alapultak; gyakran egy fogalomra több műszó is volt, vagy pedig (ezt a szótár szerkesztője nem említi) több fogalomnak volt

több, felváltva alkalmazott műszava is. Mindjárt az első műszótári bizottság ezekre nézve a következő elvekben állapodott meg: a hol csak lehetséges, az eddigieken változtatni nem kell; a használatban meggyökeresedett, kifogástalan szónak elsőbbséget kell adni bár talán valamivel szabatosabb *egészen új* szó előtt; *egy* fogalomra *lehetőleg* csakis *egy* szó legyen. Az így összegyűlt szóanyagból tehát kimaradtak a *nyakorján*, *halvány*, *körg*, *kalavir*-féle szavak; kimaradtak a jelentésük miatt nem szabatosak és alkalmatlanok, de megmaradtak a bár szabálytalan képzésű, de használat-szentesítette *alany*, *szegény*, *rorar*-félék; a rokon szavak közül az maradt meg, mely a tudomány kellékeinek legjobban megfelel. Új szó alkotására alig-alig volt szükség; ezt az új alkotást sem kell szókoholásnak gondolnunk, hanem új összetételnek, régi vagy népies szó fölvételének. A kirívóan helytelen és a közszokástól el nem fogadott szavak helyett megmaradt az idegen, pl. *iblan*, *halvány* helyett *jód*, *klór*. A szótár maga két részből áll: az első a magyar műszavak betűrendes jegyzéke; minden szó után megjelölése annak, milyen tudományszakba való s utána a latin, német, esetleg más nyelvű műszó. Zárójelben még a talán járatos, de a szótártól nem ajánlott azonos-jelentésűek, az elavultak † jellel, a korcsképződésűek ! jellel, itt-ott ? jellel olyan szó, melyről az illető szakemberek még nem döntöttek.¹⁾ A magyar rész után következik az idegen (latin, német stb.) szavak jegyzéke; ez azonban nem szótár, hanem csak szómutató, a mely a magyar rész illető szavára utal.

Nem feladatomban, hogy a műszótárnak értékéről véleményt mondjak s részletesen bíráljam egyes czikkeit, de egy-két megjegyzést el nem hallgathatok. A címlapon a «vallás- és oktatásügyi miniszter támogatása» helyett jobb szeretném annak a *miniszteri rendeletnek* a számát olvasni, melylyel *kötelezővé* teszi az iskolákra, tehát főképen a tankönyvírókra nézve ezt a szótárt. Így, parancsszó nélkül, ez a főfontosságú könyv csak jámbor óhajítás marad, melyről a legtöbb tanár és könyvíró alig, vagy épen nem vesz tudomást. A Középiskolai Tanáregylet kötelessége, hogy gyermeke számára megszerezze ezt az «erkölcsi bizonyítványt», különben kárba vészett a három évtized minden törekvése és fáradsága.

Ebben a mai alakjában különben nem tartom teljesnek a szótárt. Megjelenése óta több tanártársammal beszélgettem róla, s mindnyájunknak az volt egyező véleménye, hogy igazi haszna csak akkor

¹⁾ Megjegyzem, hogy a rövidítések rovatából kimaradt a !?†* jelek magyarázata, ezért a * jelentőségét nem is bírtam a szövegből megérteni; talán *ritkát* jelent?

lehet, ha a műszavakat nemcsak folytatólagos betürendben kapjuk, hanem külön, tudományszakok szerint is, minden szaknak saját rendszere és beosztása szerint. Például a nyelvtan műszavait a maguk csoportjai szerint kapnók: általános fogalmak, hangtan, szótan, mondat; minden fejezetben belül megint a kisebb részek és szakaszok szerint: Hangtan; a) hangok keletkezése; b) felosztása 1. magán-, 2. mássalhangzók stb. stb. úgy a hogy a Magyar Nyelvőr 1879-i tervezete mutatja. Mert e nélkül egy-egy tudományszak műnyelvében a szótár mai alakja nem igazít el; nincs mód rá, hogy az egymáshoz tartozó műszavakat összehasonlíthassuk és megkülömböztethessük; a tankönyvíró pedig csak roppant fáradtsággal és idővesztéssel találhatja meg a keresett szavakat, ha ugyan keresi. Ilyen rendszeres csoportosítás nélkül továbbá azt sem lehet megállapítani, mi van meg, mi nincs, mi a fölös.

Részben innen ered nézetem szerint a szótár egyöntetiségének némi hiánya. Az egyes szakok, a mennyire eddig észrevettem, nem veszik ki részüket egész arányosan; némelyike igen kimerítőnek látszik (pl. egészségtan, torna), másika hézagosnak. Találomra a görög oszlop és gerendázat szavait kerestem ki, a melyekre részben a történelemben, de még inkább a szabadkézi és görögpótló rajzban szokott szükség lenni. A *plinthus* megvan, de nincs meg a *krepidoma*, megvan a *torus*, nincs a *trochilus* (mint az *ökörsem* madár neve megvan); hiányzik a *stylus* (= oszlop szára), a *modulus*, de megvan az *echinus*, *abacus*, *architrav*; megvan a *friz*, de nincs meg a *zophoros*, *triglyph*, *metopon*; a *tympanon* megvan, de nincs meg a *geison* és *sima*. Más szakokból is tettem próbát, és nagyon sokban ugyanaz a hézagosság mutatkozott. Azt hiszem, csak úgy érhető el a teljesség, ha minden szak műnyelvét előbb külön füzetekben adjuk ki, alapos hozzászólás után megállapítják a fölveendő és mellőzhető anyagot s csak azután állítják össze a teljes szótárt.

A jelzős fajnevek idézése nem történik egyöntetűen, a szerkesztő is felpanaszolja ezt a bevezetésben. Ez is sokat árt a szótár használhatóságának. Ez a következtetlenség egy-egy szakon belül is megvan. Így például a *pillangó* címűszó alatt megtaláljuk az egyes, középiskolában tárgyalt fajokat, *lepke* alatt már csak utalások: «l. halálfejtű l. kacsafarkú l.»; már most hogyan keresse ki az ember az egész szótartat annyi ezer szó közül?

Az egyes cikkekről nem szólhatok; ezeket bírálja meg külön-külön a szakember. Egészben véve az a véleményem, hogy bár a szótárnak vannak hézagai s gyakorlati szempontból nem eléggé könnyű a berendezése, ebben a mostani alakjában is már alapvető fontosságú, tanár, tanári könyvtára és könyvíróra nézve nélkülözhetetlen s az

iskolai műnyelv egységes fejlődésének bizonyára új kiinduló pontul fog szolgálni.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die Kultur der Gegenwart. I. 8: *U. v. Wilamowitz-Moellendorf, K. Krumbacher, J. Wackernagel, Fr. Leo, E. Norden, F. Skutsch*, Die griechische und lateinische Literatur und Sprache. Berlin és Leipzig. 1905. (464 l.) Ára 12 M.

Újabban mind gyakrabban jelennek meg oly művek, melyek a tudományos haladás okozta specializálódás ellensúlyozásául az emberi tudás összefoglalására törekszenek, nem egy ember munkájával, mint Aristoteles vagy Bacon akarta, nem is lexikális alakban, hanem egy-egy tudománykört teljesen felölelő monografiákban. A «Kultur der Gegenwart.» czélja: «általánosan érthető nyelven korunk szellemi vezetőinek tollából történeti alapon álló, rendszeresen felépült egyetemes feldolgozását nyújtani mai kultúránknak az által, hogy az egyes kultúrterületek alapvető eredményeit nagy vonásokban bemutatja, mindig tekintetbe véve a jelenkor összkultúrájára s e kultúra továbbfejlesztésére való fontosságukat.» Ez az egységes czél, a jelen kultúrájára való tekintet színezi a görög és latin irodalom és nyelv új feldolgozását, mely már csak a feldolgozók személyisége folytán is kiváló figyelmet érdemel.

A klasszikus görög és latin irodalmat Wilamowitz (1—236. l.) és Leo (313—373. l.) dolgozták föl. Érdekes e két — mindenesetre leg-hivatottabb — tudósnek tárgyalási módját összehasonlítani. Wil. az egységes continuumot, az *egészet* tekinti, Leo inkább az egyes el-különítést, az *egyént* vázolja. S ennek megvan az oka. Az organikus fejlődés s az erős konzervativizmus következtében a görög irodalomban a hagyomány sokkal erősebben köti a jelent a múlthoz, az egyest a közösséghez, mint a rómaiban. Hogy csak egyet említsék: a műfaj megteremtője iránti kegyeletes konzervativizmusnak — a görög irodalom e jellemző vonásának — a római irodalomban tudtommal csak egyetlen példáját nyújtotta Tacitus, mikor dialogusát a cicerói dialogus modorában írta meg, s nem úgy, a hogy történeti műveit. Azonkívül a görög irodalomtörténet írója balítéletekkel kénytelen harcolni s itt mi sem hathatósabb, mint a folytonosság kimutatása: a klasszicisztikus phantasmagoriákat a valódi fejlődésre való utalás mintegy varázsütéssel szétfoszlatja, ép úgy, mint Athén túlzott praevalentiájá-

nak még mindig kísértő szellemét hamarosan elrémíti az oly tárgyalásmód, mely következetesen nyomon kíséri a hagyományunk elején már gyengülő (tehát *azelőtt* erősebb) aol költészetet (W.-nál kapjuk először az aol eposzt és lírát kapcsolatban) és az erőtől duzzadó s mindig új erő-koloníát kiküldő iónt. Persze a római költészet igaz megértésének is soká az volt a legfőbb akadálya, hogy a görögtől függetlenül tárgyalták s ennyiben Leónak is mindig tekintettel kell lennie a görög világból kiinduló egyenes fejlődésre. Ámde a fejlődés sajátos módja az individuális tárgyalásmódot követeli. A Leo-féle iskola objektív criticismusa ugyanis, mely a római költészet túlbecsülésének rajongó korát s az azután következett kicsinylő becsmérés «Sturm und Drang»-ját fölváltotta, egyrészt arra tanított, hogy a római költészet újat is teremtett, másrészt, hogy mikor a mesterségesen átültetett *hellenisztikus* — tehát epigon — kultúrát a rómaiaknál csakhamar új kultúra, egy az életben, az ő genialis létért való küzdelmükben kialakult új, életerős s élettartalmat képviselő *hellén-római* kultúra váltotta fel. e fejlődést a római irodalomtörténet minden nagy alakja előlről kezdte, személyesen élte át. Leo tárgyalásából tisztán látjuk, hogy Cäsar, Sallustius, Cicero számára az atticismus benső, egyéni emelkedés, nem erőszakos múmia-élesztés, mint a hellenisztikusok törekvésében. Vagy a rhetori ideál, mely Görögországban az «általános műveltség» czímén mint kissé léha, kissé felületes s mindenekfelett könnyen elérhetőnek feltüntetett czél hódít, Cicero vagy Quintilianus számára a világkultúra magas eszményévé finomul, oly eszménynyé, melyhez csak erős, nagy munka visz.

Tehát a görög irodalomban a collectiv közösség, a rómaiában az egyesek pályája mutatja a fejlődést, s a két *irodalom történetének* különböző menete megszabja a két *irodalomtörténet* különböző módszerét. Leónál inkább kap az ember kidomborodó képeket, mint Wilamowitznál, s ezért az ő módja sokaknak nem fog tetszeni, s egyedül üdvöztőnek bizonyára senki sem fogja tekinteni. De hogy a görög irodalomnak mennyire megfelel, azt a fenti általános okokat nem tekintve is lépten-nyomon tapasztalhatjuk. Az által pl., hogy az anuyi galibát okozó lírai nyelvet (21. l.) vagy a történetírói beszédeket (63. l.) nem mint meglevőket jellemzi, hanem keletkezésükben megérteti, ép úgy az egyedül alkalmazható módszerrel él, mint mikor az attikai komödia tárgyalásánál nem szorítkozik Aristophanes vígjátékainak taglására, a hogy rendesen teszik, hanem kiindulva abból, hogy hiszen csak a mi számunkra áll az egyenlet: «Aristophanes = komödia», tehát először a komödia általános jellegét és fejlődését rekonstruálja (51. l.) a azután röviden az egyes képviselőket mutatja be, Aristophanest nem Kratinos vagy Eupolis fölé emelve. Ugyanily megfontolások alapján jutott a

karlira történetének tárgyalása (29. l.) a hellén periodusba (Kr. e. 700–480), nem az attikaiba, melyből csak a végét, persze legnagyobb tökélyét ismerjük. Mint a fejlődésbeli egymásután folytonosságát úgy az egymásmellettiség continuumát is következetesen keresztülviszi W. Ennek köszönhetjük, hogy a római kori görög és latin irodalmat az őket megillető egységes keretbe helyezi, s a keresztyén irodalmat sem tárgyalja a «pogány»-tól elkülönítve, mint mások teszik; persze itt aztán az egységet nemcsak irodalomtörténeti módszer, hanem inkább érzés idézi elő: «Wem Plotin einmal etwas zu Herzen gegangen ist, der weiss, welche Sünde und welche Torheit es ist, wenn man die Menschen dieser Zeit in Böcke und Schafe, Christen und Heiden sortiert» (194. l.) W.-nak összefoglalásra, egységesítésre való törekvése abban is mutatkozik, hogy legszívesebben hasonlatokkal vagy ellentétekkel jellemez, vagyis egységbe vonva oly elemeket, melyeket rendesen nem látunk egységben. Ez igen plasztikus módja a jellemzésnek: pl. az, hogy Plautus Menandrost Aristophanes modorában ültette át, s Molière Plautus hangját Menandroséval váltotta föl (127. l.), vagy Demosthenes mint a pamphlet-irodalom megalkapítója, Euripides mint a «drame à thèse» előfutárja. Persze itt túlzásokra is akadunk: Wilamowitzot a Mommsennel közös vonása, az antik fogalmaknak, intézményeknek modernekkel való párhuzamba vonása, sőt azonosítása, mint másutt, úgy itt is néha túlzásokra ragadja. W. módszerének másik figyelemreméltó vonása, hogy mindent a vázolt kor szemével lát s evvel különösnek lát pl. olyat, mi nekünk, a mi szemünkkel nézve, közönséges, természetes. Nekünk «philosophia» szürke disciplina név, akárcsak — «historia», neki «klangvoller Name», mint volt Isokratesnek, mikor a maga tanításának jelölésére átvette a sokratikusoktól. Talán ezt az antik felfogáshoz való alkalmazkodást is kissé túlozza, mikor azért, mert az Odysszia az ókorban csak az Ilias complementumaként szerepelt, ő is így tárgyalja, vagy jobban mondva, alig egy-kétszer párhuzamként említi. Ez arra emlékeztet, hogy a Théâtre françaisben Molièret ma is abban a vontatva hangsúlyozó s lassan mozgó modorban adják, a hogy ő adatta a darabjait. Ez túlságos kegyelet. — Végül még meg kell jegyezmem, hogy a tárgyalás terjedelme tekintetében is W. számára nem az absolut eszthét. érték a döntő, vagy pláne azok a nagyon is relativ értékű antik értébecslések, melyek a művek fennmaradását vagy elvesztét idézték elő, hanem a fejlődés menetében való hely és fontosság.

A bizánczi kort és a kezdő középkor latin irodalmát Krambacher (237—285. l.) és Norden (374—411. l.) tárgyalja. Organikus fejlődésről persze a két kor egyikében sem lehet szó, sem abban a gyűjtő értelemben, mint az ókori görögben, sem abban az egyesek-

től képviselt fejlődésnek értelmében, mint a rómaiban, hol az egyesek művelődési életküzdelmének háttérül egy genialis nép céltudatos előretörése szolgál. Nem, a bizánczi korban csak egyesek — egy-egy «representative man» minden korszakban — kétségbeesett erőfeszítését láthatjuk. De itt legalább háttérül szolgál egy egységes kultúra, melyet a Keletről betórluló elemek talán megváltoztathattak, de egységében meghagytak. Erről a Norden tárgyalta fejezetben szó sem lehet, itt egységes képet nem nyerünk a tárgy homogen voltának hiánya következtében: ezt szinte sajnálattal tapasztalja az ember e ragyogóan megírt fejezetben. Egyébként megjegyzendő, hogy Norden korlátokat szab magának s csupán az ókornak a középkorba való átmenetét adja, azt kutatva, hogyan szívja magába a keresztyénség s a germán világ a római kultúrát, nem figyelve meg — öntudatosan figyelmen kívül hagyva — az újkornak (talán érdekesebb) csiráit ebben a fejlődésben: épen ellentétben Krumbacherrel, ki inkább prospective tárgyalja a kort, a mennyiben Bizánczot nem annyira az ókor folytatójaként, mint inkább a mai græco-szláv világ előzőjeként mutatja be, mely græco-szláv világ a görög-római alapján álló germán-román kultúrával a modern világ két főfaktora.

A görög és latin nyelvről Wackernagel (286—312. l.) és Skutsch (412—451.) szól. Az első inkább egyes részleteiben érdekes, mintsem egészében kielégítő. Nézetem szerint a görög beszélt- és mű-nyelv különbségét sokkal erősebben kellett volna hangsúlyozni s így pl. nem lett volna szabad a költői «panhellén» nyelvalakulásokat párhuzamba hozni az itáliai latinisatióval. Az újjöröggé való fejlődésről okvetetlenül meg kellett volna emlékezni. Ellenben Skutsch kitűnően megfelel földadatának. Példái szerencsések, stílusa élénk, jellemzése ügyesen kidomborító, és — a miben különösen nagyon hatásos — a hangtani kutatások eredményeit, az abstract hangtörvényeket mint reális állapotokat konkrétul tudja bemutatni.

Az egész munka okulás és gyönyörűség forrása.

(Budapest.)

KALLÓS EDE.

Der Divan Sultan Mehemeds des Zweiten. Nach der Upsalaer Handschrift herausgegeben von Dr. Georg Jacob. Berlin, 1904. 50 l.

A török szultánok költői műveit, úgy látszik, beható tanulmányozás tárgyává tette Jacob, kinek annyit köszönhet már a keleti philologia. Előbb a nagy *Szolimán* dívánjából adott ki átírt török szövegben szemelvényeket,¹⁾ most meg Konstantinápoly elfoglalójának,

¹⁾ *Soliman des Grossen Divan in einer Auswahl* (Berl. 1903.) EPhK. 1904. 10. f.

II. *Mehemed*-nek, 21 költeményét teszi közzé eredeti írású török szövegben tartalmaz bevezetéssel és török-német szójegyzékkal.

Mehmed egyike volt a legmíveltebb oszmánli fejedelmeknek, dívánjának eredeti voltához nem fér kétség. Uralkodói rangját több helyen elárúlja a költő; így például nem egy versében mint Sztambul uráról beszél magáról. A hatodik ghazelben, mely egy keresztyén szépséghez van intézve, így szól: «Ne gondold 'Arni (*Mehemed* költői neve), hogy megadja majd magát neked ez a szépség. Te Sztambul királya vagy, ő meg Galata uralkodója». Igen szellemesen egyes költemények írásának időpontját is megállapítja *Jacob*.

Egészen perzsa mintára vall a nagy török szultán költeménykötete. Az oszmánli irodalom klasszikus fele különben, jegyzi meg igen helyesen *Jacob*, *ist ein Produkt des persischen. Wer daraus die Minderwertigkeit ihres Studiums ableitet, sollte wenigstens konsequent sein, denn zwischen der lateinischen und griechischen Litteratur besteht genau das nämliche Verhältnis* (Einleitung 4. l.). A szúfi eszmék is mind az iráni befolyás eredményeként lépnek fel a török költészetben. Sok török költő nem is sejtette a szúfi tanok iszlám-ellenes, eretnek mivoltát. Voltak azonban mindig törökök, kik a panteizmus vallás-ellenes tendenciáját felismerve Zija pasa atyával abban a nézetben voltak, hogy «a ki perzsául olvas, elveszti az hitének felét». A hódító szultán versei közt akad elég olyan, mely szúfi eszméket hirdet. «Máni a híres festő próféta sem rajzolt olyan isteni szép alakot, mint a milyennel téged az Úr fölruházott», így szól első versében, melyben a szép kedves mint az isteni lény képmása jelenik meg.

Érdekes, hogy úgy *Mehmed*, mint a Nagy Szolimán, keresztyén leányt énekel meg több lendületes ghazeljében. «A kinek a szíve nem akad bele a te övednek a hurkába, nem igazi hívő, hanem eretnek az a szerelemben.» A keresztyéneket jellemző *ziünnâr* öv mutatja, hogy mi a kedvesének a vallása.

Különösen magasztalja *Jacob* a XVIII. verset, mely szerinte szép hangzásra bármelyik keleti arab perzsa költeménnyel kiállja a versenyt.¹⁾ «Adj bort, csapláros, mert egy napon elmúlik a tulipán idénye. Eljön az ős, és vége lesz a viruló kertnek. Ne légy te büszke, oh szívvrbló, szépségedre és bájaidra, légy hű. Mert nem marad meg sen-

¹⁾ Szâkija mej ver kih bir gün lâlehzâr elden gider
Irisir fâşl i khizân bâgh-i behâr elden gider
Izzeh olma dilberâ hûşu u dsemâleh kıl vefâ
Bâki kalmaz kimszeje naķs u nigjâr elden gider
Jâr icsün aghjârleh merdâneh dseng etszem gerek
It gibi mürdâr râķib olmaz sza jâr elden gider.

kinek a szép alakja és kinézése, múltó dolog bíz az. Kedvesemért kell, hogy másokkal férfiasan harcoljak. Ha nem olyan az ember, mint a dögöt (sic) őrző kutya, kiereszti az a kezéből a szeretőjét».

Mehemed, ki, mint a klasszikus török költészet legtöbb művelője, nagy jártassággal bírt a perzsa nyelvben, *Háfiz*-t utánozta több versében. A nagy sirázi egyik legismertebb számtalanszor idézett versét, melyben a költő az imádottnak barna anya-jegyéért oda adná *Szmarkand* és *Bokharát*, egy kevés változtatással így adja ugyancsak perzsául: «Ha az a hitetlen keresztyén elfogadná a mi szívünket, Hindu anya-jegyéért oda ajándékoznám én *Sztambul*-t és *Galatá*-t.» Mint költő *Mehemed* meg sem közelíti a nagy török klasszikus költőket, egy *Báki*-t vagy *Nedsati*-t. Végtelenül felette áll *Szolimán*, kinek nem egy sikerült, legalább keleti értelemben, eredeti versét olvashatni divánjában. A nagy gonddal kiadott könyvecskét olvasva, önkénytelenül arra gondolunk, hogy milyen kár, hogy a régibb török irodalom legnagyobb költője, *Báki*, nem talált még ilyen lelkiismeretes európai kiadóra, pedig a cseh orientalista *Dvořák* már évekkel ezelőtt hangoztatta eunek szükségese voltát.

(Budapest.)

KÉGL SÁNDOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1904 1905.

18. Soós József: Az athéni Akropolis. Mutatvány Pausanias «Körút Hellasban» cz. művéből. Fordította, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta... (Kisújszállási ev. ref. főgimn. 1—43. l.) — A szerző főleg a VIII. osztálybeli görög-pótló irodalmi órák mélyítése czéljából tette közzé dolgozatát, melynek elején röviden ismerteti Pausanias életét és művét; erre következik az athéni Akropolisra vonatkozó részlet (I. 22, 4—28, 3) fordítása, hogy általa fogalmat nyújtson tanítványainak a műemlékek e páratlan múzeumáról; végül e 16 lapra terjedő fordítást bőséges, 18 lapnyi sűrűbben nyomott magyarázatokkal kíséri.

Az író életének és művének ismertetése rendkívül vázlatos és száraz; Soós nem tűnteti föl világosan Görögország leírásának (ez a munka helyes címe, így használja a periegesis szót Strabon is) tervét, melyet Pausanias követett, sem jelentőségét a mai archaológiai ásatásokra nézve, a mennyiben a jelenkori kutatók igen nagy hálaival tartoznak neki, ha ő a vezetőjük. Ilyen vezető volt ő Olympiában, Delphiben; ilyen vezetője ő most az amerikaiaknak Korinthosban, s rendkívül érzik hiányát a francziák Delos szigetén.

Még kedvezőtlenebb a hatás, melyet a közölt fordítási részlet tesz az olvasóra. Lépten-nyomon észrevehető, hogy Soós nem járt Görögországban, pedig Pausaniasszal ma helyszíni szemlélet nélkül foglalkozni bajos. De az ókori térképet sem vette elő munkája közben,

külömben nem fordulna elő a fordításban oly sok földrajzi (itt-ott mythologiai) tévedés. Beszél az Akropolis talajáról, pedig a fensíkot érti; Mykalessos városát a szárazföld belsejében és nem az Euripos partján jelzi (c. 23, 3); külső tengerét az olvasó csak akkor érti meg, ha tudja, hogy az óceánra cízelo; ilyen városneveket gyárt: Aphrodisia, Sikyonia, Haliartia, Tethrin (recte: Aphrodisias. Sikyon, Haliartis, Tethris) stb. A mi pedig a stílust illeti, Soós úgy fordít, mint azt nálunk 80 év előtt tették, mikor az volt törekvés: a görög periodust, sőt a szórendet is teljesen híven visszaadni. De a mit a görög ember természetesnek talált, az ilyen formában nekünk élvezhetetlen; a mit a görög író világosan megfogalmazott, az ily nyakatekert magyarságban homályos értelmű. Pausanias stílusa bizonyára nem élénk, nem lendületes; de világos, értelmes mondatait vissza lehet adni, ha ott, a hol szükséges, több önálló mondatra tagoljuk. Így a magyar olvasó ép oly könnyedén forgathatja lapjait, mint azt tette a görög. A nagy «akribéia» aztán a sok között ilyen mondatokat szült: «Az épen a vár bejáratánál levő Hermes Propylaios és a Charisok állítólag Sokratesnek, Sophroniskos fiának művei, a ki hogy a legbölcsebb ember volt, a Pythia a tanuja, már pedig ez Anacharsist se mondta annak, ki pedig épen azért ment Delphibe, hogy ezt elérje» (22, 8). «Ez a Diitrephes több olyan dolgot vitt véghez, a mit az athéniaiak még most is emlegetnek. ezenkívül a thrák zsoldosokat, kik később jöttek, mint Demosthenes Syracusebe elhajózott miután elkéstek, visszavezette, s a mikor a chalkidikei Euriposon járt, a hol a szárazföld belsejében a boiot Mykalessos város volt, kiszállt a hajóból (*ἐκ θαλάσσης*) s elfoglalta azt» (23, 3). «Ott van az úgynevezett faló is érczből, s hogy ez Epeios műve a fal lerombolása végett, tudja, a ki nem mindent a phrygok (sic!) ostobaságának tulajdonít. Azt tartják erről a lóról, hogy benne *vannak* a legvitézebb görögök» (23, 8). Ez utóbbi mondatot én pl. így fordítanám: «A falovat itt egy érczszobor ábrázolja. Hogy Epeios e műve a fal lerombolására szolgáló szobor volt, azt mindenki tudja, a ki nem fogja a phrygiaiakra a legnagyobb ostobaságot. A hagyomány szerint ebben a lóban helyezkedtek el a legkiválóbb görögök.» Furcsa kifejezés az ilyen: «Musaios Boreas ajándékából repült», recte: Boreasnak köszönhetette repülő tehettségét. Vagy: «Azt mondta, hogy ott sok *puszta* sziget van, a melyen vadak laknak» (ha laknak, akkor nem puszta). Hibás a fordítás, ha a tyrannust egyszerűen uralkodónak mondja; ha a zsarnok Peisistratosnak «polgári erényeket» (*χόσμος τῶν πολιτῶν*) juttat; ha Perseus képét úgy tünteti fel, a mint Medusán *véghezviszi* (*εἰσφορασμένον*) hőstettét; ha a Parthenon bejáratánál (és nem bejárata fölött) keresi mindazt, a mi az oromfalakon van; ha Athena mellén nemcsak a Medusa elefántcsont fejét jelöli meg, de egyúttal a Nike szobrát is, melyet pedig jobb kezében tartott; ha a Parthenon-templomban csak egy szobrot említ, a Hadrianusét, mikor pedig ott van az istennő is (persze Pausanias csak *egy profán* szobrot említ); ha Demetriosnak tulajdonítja a Museion nevű erőd építését, és nem a megerősítését. Hibás és homályos ez a mondat (27, 6): «Vannak még Athenának régi szobrai is, melyek nincsenek megromlálódva, de egy kissé feketék s gyengék arra, hogy egy ütést kibírjanak» (recte: van egynéhány régi Athena-szobor, anyagukból ugyan nem olvadt el semmi, de egészen feketék és oly korhadtak, hogy nem

birnának el egy ütést). Szintúgy hibás és homályos a fordítás vége (28, 3): «A várat a Miltiades fia, Kimontól épített falon kívül, a mint mondják, a pelasgok vették körül fallal, a kik valamikor ott laktak a vár alatt» (recte: az Akropolis várfalát, a mennyiben nem a Kimon fia, Miltiades építette, a hagyomány a pelasgoktól származtatja, a kik egykor a vár tövében laktak).

Különös továbbá, hogy Minotaurust Minos-bikának, a heroont egyszerűen templomnak fordítja, s hogy nem fordítja e szókat: perioikos, diaulos, pankratista. Az Ókori Lexikon még nem volt rá hatással, midőn ily szókat képez: opunti lokrok, satir, silen, boiot, taurisi, arimaspok, karpasiai, kanephorák, karyatidák. Bántó a sok sajtóhiba (pl. Attika helyett egyszer Afrika van nyomtatva; [Pheidias] legkisebb szobra, e. h. leghíresebb szobra, a 36. l.-on) s érdekes, hogy ilyen elválasztás többször fordul elő: Korint-hus, at-héni.

Aránylag legsikerültebb része a munkának a jegyzetek. Jó forrásból (főleg Blümner-Hitzig) merítette adatait. A tanulók szükségletének megfelelőleg bővebben és olykor lelkesen méltatja a művészi alkotásokat, Pheidias érdemeit. Elavult a felfogása Nike Apteros templomáról; ma már általán azt hisszük, hogy ez Athenének, mint a győzelem istenének dicsőségére épült, a ki szárnyatlan volt. A templom domborművei kizárólag Athenét ábrázolják, s így világos a templom czélzata. A Sokratesre mint szobrászra vonatkozó 8. jegyzet felületes; a problémát el akarja ütni, pedig nagy irodalma van (l. Frazer: Pausanias II. 268—273).

(Budapest.)

GERÉB JÓZSEF.

19. Klima Lajos: Eutropius. A rómaiak rövid története tíz könyvben. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta . . . (Besztercebányai kir. kath. főgimn. VIII+80 l.). — Eutropius egyike a legutolsónak azok között, a kik római történetírással foglalkoztak. Műve, a Breviarium historiae Romanae, mely a hanyatlás minden jelét magán hordozza, a történettudományra nézve csekély értékkel bír, forrásul s bizonyítékul csak nagyon ritkán s nagy óvatossággal használható. Klima fordítása tehát első sorban irodalomtörténeti szempontból fontos. Nem hibátlan, nem tökéletes fordítás, de szívesen elismerem, hogy általában megfelel a követelményeknek. — Több helyen érzik valami idegenszerűség, különösen egyes kifejezésekben és a helytelen szórendben, I, 3: *betegség által múlt ki*; I, 18: a decemviri hatalom viselőit *elkárhozták*; III, 13: *Egy időben így hát* négy helyen is folyt háború; VI, 18 és még másutt is többször: *ama idő* tájban; VI, 23. VII, 4, 7, kisebb szórendi hibák. A hűség rovására esnek az ilyen kifejezések, pl. hogy *Nyaktlanczost* mond és *Hollóst* e. h. Torquatus és Corvinus; *gallokat* ír e. h. gallaecusok, *akasztófa-sziklát* e. h. Tarpeji szikla. *Alexandriai fürdőt* e. h. Alexander-fürdő. A népevek írásában nemcsak szerencsétlenül, hanem következtlenül jár el a fordító. Ha már van Ókori-Lexikonunk, legalább a philologusoknak azt az orthographiát kellene követniök, melyet az ÓL. követ s mely az én meggyőződéseim szerint ez idő szerint a leghelyesebb. Klimánál ilyen neveket találunk: *salassok*, *colchisok*, *andiabonok*, *volsc*, *jidenaetek*, *marsok*, *avernusok* (hibásan e. h. *arvernusok*), *bessok* stb.

Tárgyi tekintetben (a *Századok* ez évi folyamának 261. lapján felsoroltakon kívül) a következőkre kell ügyelnünk. III, 16: *P. Fabius Maximus* helyett *Q. frandó*. IV, 20: *Licinius Crassus* h. *P. Licinius Crassus* kell. IX, 13: *ripeni Daciában*, igen furcsa; Aurelianus császár 272-ben Kr. u. a római legiókat a Duna jobb partjára (ripa) áttelepítette s az új hazát *Dacia Ripensis*nek nevezte. VI, 23: a thapsusi csatában nem *Q. Varro*, hanem *Q. Varus* szerepelt, mint vezér. VI, 8: *Amiso* h. *Amisus* teendő. IV, 23: *Narbona* h. *Narbo*, ma *Narbonne*, az egykori Gallin *Narbonensis* fővárosa. III, 18: *Sena*, a jegyzetekben meg kell magyarázni, hogy *Sena Gallicáról* van szó, *Umbriában*.

Klíma Eutropius szaggatott mondatait, rövid és szintelen stílusú híven érezteti a fordításban. A bevezetés, mely Eutropius életével és működésével foglalkozik, eléggé tájékoztatja az olvasót Eutropiusról, ámbar történetirői érdemeit túlságos jóakarattal méltatja. Irodalomtörténeti szempontból az a nevezetes benne, hogy Klíma Eutropiust egynek tartja a hasonló nevű ázsiai proconsullal, a mi talán nem is olyan lehetetlenség, mint a hogy Bernhardy gondolja. A jegyzetek Eutropius tévedéseit csaknem mindenütt helyreigazítják s így ezekkel folytonosan ellenőrizhetjük az olvasást.

((Koloszvár.))

INCZE BÉNI.

20. Vujsz János. C. Sallustius: *Catilina* összeesküvése. (Fordítás. Eperjesi kir. kath. főgimn. 1–33 l.). — A fordítás, ha meddő munkát végezni nem akarunk, csak úgy jogosult, ha a régebbi fordításoknál jobbat nyújtunk. Meg kell vallanom, hogy ebből a szempontból Vujsz munkája nem jelent nyereséget, mert Wirth Gyulának Kazinczyn alapuló, a Magyar Könyvtárban megjelent fordítása magyarosabb, zamatosabb és találóbba a Vujszénál. Mindazáltal nem tagadhatjuk fordítói készségét, a melylyel, ha azt még le nem fordított auktorokra nézve értékesítené, hasznos szolgálatot tehetne nekünk. De akkor ne feledkezzék meg szerző arról, hogy a fordítás elé és mellé kis bevezetést és néhány szükséges jegyzetet adjon és hogy az alapul vett szöveget is meg kell nevezni.

(Ujpest.)

KLÍMA LAJOS.

21. Perényi József dr.: Borúth Elemér (1833—1886). (Sátoralja-újhegyi kath. főgimn. 1—39. l.) — Perényi már több monografiát írt, melyek mindenikének ugyanegy az erénye és hibája: nagy lelkiismeretességgel, aprólékos gondossággal gyűjti össze anyagát, de nem tudja azt jól elrendezni, és a mi fő, ítéleteiben határozatlan, vagy pedig gyakran csak semmitmondó általánosságokba temetkezik. Ez áll körülbelül jelen dolgozatára is, melynek még az is hibája, hogy többször elfogult. Mert elismerjük ugyan, hogy az ú. n. «helyi hazafiság»-nak bizonyos értelemben megvan a maga jogosultsága, de semmi esetre sem az egyetemes és általános rovására. Borúth bizonyára nem tehetség nélküli költő, vagy legalább is költői lélek; de a kinek költészetéről maga az ismertető is csak annyit mondhat, hogy kellemes benyomást tesz az olvasóra (v. ö. 25. l.), az még messze áll attól, hogy azért a Petőfi tehetségesebb utánzóit közé sorozzuk. (20—21. l.) Ezt még akkor sem

igazolhatni, ha olyan, ma már meglehetősen elkoptatott bírálati köz-helyeket alkalmazunk, mint pl. hogy Borúth erényei hibáit messze fölülmulják. Vagy: Borúth költészetének árnypaladai keveset vonnak le érdeméből. (31. l.) Vagy még: B. pályája érdekes, a vele való foglalkozás kellemes, stb. De még ebben sem következetes írónk, mert pl. a korábbi dicséretet maga is megsokalván, utóbb szűkebb mederbe igyekszik annak áradatát szorítani, midőn ítéletét már így összegezi: Ha B. költészete nem is áll azon a magaslaton, melyen irodalmunk első tehetségei csillogtatták művészetüket, mégis megérdemel néhány méltató szót az irodalomtörténetben. Ha tán élete körülményei más-ként alakultak volna, több szó is eshetett volna a magyar népies költészet névtelen hősről. (31. l.) Az ilyen s ehhez hasonló általános kijelentések nem jelentenek semmit. Hibáztatnunk kell másrészt a módszert is, melylyel tárgyal Perényi. Mennyivel sikeresebb eljárást követ, ha Borúth életét és költészetét mindvégig szoros kapcsolatban tárgyalja, a mennyiben a kettő közötti kölcsönhatás egyébként is meg-van. Ezt ugyan kezdetben megkísérli, de utóbb szakít ez egyedül helyes módszerrel. A B. költészetét méltató szakaszban sem látunk semmi tervszerűbb csoportosítást, hogy bizonyos érzelem- és gondolat-körök, szóval a kifejezésre jutó motívumok szerint, mutatná be B. költői egyéniségét. E mellett olykor szinte hihetetlen felületességgel találkozunk. Így pl. ott, hol B. humoros költészetéről szólva, csak annyit árul el, hogy B. galambszíve nem tud ártani. (31. l.) Elhiszszük, mert ellenkezőleg nem is szülemlett volna meg lelkében a humor nemes érzése. Külömben népdalait tartja a legjobbaknak, sőt azt állítja, hogy újabb költőink közül kevés élte bele magát annyira a nép érzelmi- és gondolatvilágába, mint Borúth. (29. l.) De talál maga is kifogásolni valót. Így megrója néhol a külső forma pongyolaságát, a rímbe li gyarlóságokat.

(Gyöngyös.)

MAJOR KÁROLY.

VEGYESEK.

-- A Budapesti Philologiai Társaság 1906. évi október hó 10-én *főlolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Mészöly Gedeon*: Mutatványok Seneca Octaviájának magyar fordításából.

2. *Papp Ferencz*: Arany János egyénisége és a romantika.

A főlolvasó ülést követő *választmányi ülés*en Heinrich Gusztáv elnöke-lete alatt jelen voltak: Vári első titkár, Császár és Láng szerkesztők, Cserhalmi pénztáros, Bermüller, Cserép, Gyulai, Hornyánszky, Incze, Katona, Kempf, Maywald, Négyesy, Némethy, Papp, Petz, Schmidt J., Székely, Váczy, Zlinszky vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

3. A bevételek összege január 1-től 9533'87 K, a kiadásoké 7699'29 K.; az alapítványok összege 4226'30 K, ebből értékpapirban 4045'95 K, postatakarékpénztárban 180'35 K.

2. Társaságunk tagjai közül újabban elhunytak: Csaplár Benedek tiszteleti és Latkóczy Mihály vál. tag.

3. Új rendes tag 1907-től: Lám Frigyes egri áll. főreáliskolai tanár, rendkívüli tag (aj. Petz).

4. A választmány köszönetet mond Erdélyi Károly kolozsvári keg. r. gimn. igazgatónak, Társaságunk vál. tagjának, abból az alkalomból, hogy Társaságunkat a kolozsvári Nemzeti Színház megnyitásán képviselte.

5. A választmány elhatározza, hogy helykímélés szempontjából a Hellebrant készítette könyvészeti összeállítás ezentúl petit nyomással közöltessek, és hogy ugyanezen célból a tagok táblázatos névsora ne évenként, hanem csak minden harmadik évben jelenjék meg a Közlönyben.

6. A választmány köszönettel fogadja Wilhelm Adolf tanárnak, társaságunk tiszt. tagjának, ajándékát, *Urkunden dramatischer Aufführungen in Athen* cz. művét.

— Hajnal Márton (1883. decz. 4.—1906. okt. 16.) †. Fiatalon tarolta le a halál, mielőtt még kifejthette volna tehetségét, mielőtt még beválthatta volna a nagy reményeket, melyeket mi, barátai és kartársai, hozzá fűztünk. Egyike lett volna a jövőben legkiválóbb philologusainknak, egyike azoknak a keveseknek, a kik nálunk a szlavisztikával eredményesen foglalkoznak.

Korán halt meg. Alig néhány éve volt az írói működésre, ezt is emésztő kórral és szegénységgel küzdve töltötte el, s mégis nyomot hagy működése philológiánkban. E folyóirat volt működésének főtere. Itt jelent meg legnagyobb értekezése, mely Karnarutió és a Zrinyiász viszonyával foglalkozott. Ifjú buzgóságában tán túllőtt a célon, mikor a Zrinyiász abszolút eszthetikai értékét kétségbevonta, de műve érdemei feledtetik hibáit. A Zrinyiász kialakulásának történetét csak az ő dolgozata óta ismerjük teljesen. Nem vizsgálta azonban csak a horvát irodalom hatását a magyarra, sőt inkább életének, irodalmi működésének fő-czélja az volt, hogy kimutassa a magyar irodalom befolyását a kajkavi horvatra. A horvát irodalomtörténet eddig — csodálatos elfogultsággal — vonakodott e hatást elismerni, mely pedig 1830-ig egyike volt a legintenzívebbeknek. Ha Hajnal terve tetté válhatik, nemcsak a horvát irodalomtörténet gyarapszik új fejezetekkel, hanem a magyar irodalomnak új dicsőséget szerez. Kimutatta volna, hogy a mint sokáig a magyarság volt a délszlávok politikai vezére, úgy szellemi téreken is sokat köszönhetnek nekünk.

Elhunyt barátunk sokoldalú ember volt. Mennyi minden egyéb philológiai törekvése volt! Írt egy német nyelvjárás tanulmányt s már élt lelkében egy tótnak meg egy horvátnak a terve. Ismertetései és cikkei száma magyar, horvát és német nyelven 12-öt tesz ki. Mindegyik szolgálatot tett a tudománynak és szolgálatot tett a magyar-horvát testvériségnek, mely épen napjainkban bontakozik ki újult erővel százados álmából, hogy visszatérjen a Zrinyiek és Frangepánok dicső kora. Mily sok szép tervet, mennyi reményt visz magával sírba! A magyar philologia

jövendő nagyságát siratjuk benne és siratjuk a törekvő ifjúság ideálját, a legtisztább jellemű ifjat, a leghűbb barátot. Miért kellett oly korán elpusztulnia?

(Budapest.)

BAJZA JÓZSEF.

--- Verseghy egyik költeményéhez. Verseghy egyik kedves, kissé szatirikus költeménye «A válogató» című. Ennek, úgy hiszszük, egy kis gnóma volt a forrása, a mely Voss és Goeking *Musen Almanach*-jában 1790-ben jelent meg. A versike így hangzik:

Das gnädige Mädchen.

Ich soll zum Weibe mir ein gnädig Mädchen nehmen.
Bei Gott! das tu ich nicht!
Sie müszte meiner sich, und ich mich ihrer schämen.
Bei Gott! das tu ich nicht!

A költemény alá M. g. van írva. Nem tudjuk, kinek a nevét rejti ez a két betű. Az ellen azonban, hogy Verseghy költeményének csakugyan ez a két distichon a forrása, aligha szól valami, különösen, ha tudjuk, hogy Verseghy mennyire átdolgozta forrásait. Tény, hogy e német versike szellemes rövidege ellen sok kifogás akad, de bizonyos, hogy Verseghy költeménye meg túlhaladta azt a mértéket, a melynél az ötletesség még nem válik unalmassá.

(Berlin.)

GÁLOS REZSŐ.

Gálos Rezső föntebbi összevetése, azt hiszszük, nem állja ki a kritikát. Hogy VERSEGHY ezen költeménye nem eredeti a szónak mai értelmében, azt magam is valószínűnek tartom, de hogy a *Musen-Almanach* *Das gnädige Mädchen* című verse szolgált forrásául, az ellen igen sok szól. Nem számítva azt, hogy a német költő *leányról*, Verseghy *asszonyról* énekel, első sorban Verseghy költői alkotó módja. Ő, ha idegen tárgyat dolgoz föl — és lírai költeményei majd mind, Kazinczy kifejezése szerint, «utánozva vannak» vagy átveszi egészen mintáját és csak kompozícióján javít, előadásán változtat, vagy kibővíti, részletezőbbé teszi. Arra azonban, hogy egy négy soros versből negyven sorosat költsön, nincs költészetében példa. Még fontosabb elválasztó pont az, hogy a német versben csak egy leányról van szó, a kit a költő nem akar nőül venni, hogy *ne kelljen egymás miatt kölcsönösen szégyenkezniük*, Verseghy Válogatójának meg az a csattanója, hogy a költő nem tudja rászánni magát a házasságra, mert az *asszonyok mindenféle faja iránt* (a gazdag, a büszke, a szentes, a böles, a szép) *a maga sajátos természete miatt ellenszenvvel viseltetik*.

Sokkal inkább hasonlít Verseghy ezen költeményéhez, illetőleg két strófájához, az a kis vers, *Kevély Szép*, a melyet FÖLDI JÁNOS írt és 1790. nov. 21-én küldött el Kazinczynak (Kaz. Lev. II: 121—122.). Idézem e kis verset párhuzamosan Verseghy költeményének két versszakával, de kijelentem előre, hogy a közöttük lévő kis hasonlatosságot nem merem

kétségtelenül tudatos átvételnek betudni, noha a két költemény rhythmusán is érzik némi rokonság.

Kevély Szép.

Félre tőlem szép kevély!
Rabbilintsed áldozatja,
Légyen ám akárki fattyja,
Hetyke petyke büszkeséged
Bennem el nem éri véged.
Nem: felőlem így ne vélj;
Félre tőlem szép kevély!

Félre tőlem büszke szép!
Szépre nézni nyugodalمام:
Rabja lenni főbb unalmam,
Két szemem gyönyörködése
Szép szabadságom veszése,
Veszteség ez, drága kép!
Félre tőlem büszke szép!

A válogató.

2. Én egy büszke asszonyért
nyügbe vessem szívemet,
a' ki emberségemért
pórnak szidgya véretem!
Légy te gyöngyöm olyan vér,
mellyel herczeg fel nem ér!
Páromtól a' megvetés
rosszabb mint az étetés.
5. Én a' legszebb asszonyért
felhevítsem véretem,
a' ki másnap Dámonért
megvetendi szívemet!
Légy te, gyöngyöm, olyan szép,
mint a' legszebb angyalkép!
Nékem nem vagy angyalom,
ha mással kell osztoznom.

Megjegyezzük, hogy Földi költeménye sem eredeti, hanem, a mint maga írja idézett levelében Kazinczynak, egy már régebben hallott német versnek, a melyre azonban csak homályosan emlékezett, új földolgozása. Ha az egyezés a két magyar költő verse között nem a véletlen műve, akkor nem lehetetlen, hogy Verseghegynek az a német költemény volt forrása, a melynek egyik versszaka Földi lelkében zsongott költeménye írásakor, bár Földi határozottan mondja, hogy az illető német vers «egynéhány sorotskából» áll.

cs.

— Az újszövetség héber fordítói közül kettőnek nevét nem említi Erdős József az EPhK. idei évf.-ának 352. l.-ján; e két név viselője már azért is érdemes az említésre, mert mind a kettő magyar: Az egyik *Kalmár György*, Színnyei J. (Magy. Írók, V, 878.) szerint szt. Pálnak a Zsidókhoz írt levelét héberre fordította. A munka: *Epistola divi Pauli ad Hebraeos hebraice cum annotationibus criticis* cím alatt Amsterdamban 1766. jelent meg (v. ö. Zeitschrift für hebr. Bibliogr. 1904. 49. l.). A másik *Thuri György*, Wittenbergben és Heidelbergben tanult. Szintén Pál apostol leveleit fordította héberre. Fordításának címe: *Epistolae Pauli Apostoli ad Galateas et Ephesios e graeca in Hebraeam linguam pure translatae*. Wittenberg. 1598 (v. ö. Magyar Zsidó Szemle. VII. 447. l. Zf. H. B. 1905. p. 112.). Kíváncos volna e két férfiúról a pusztá névnél és a száraz címeknél valamivel többet tudni!

(Berlin.)

MARMORSTEIN ARTÚR.

— Magyar vonatkozás Voltaire-ben. Voltaire írói, sőt emberi jellemét, világgelfogását a *Candide*-nál alig tárja fel tökéletesebben bármelyik műve is. Azt a Voltairt ismerjük meg itt igazában, a kiről

Musset nagyon találón jegyezte meg: «Voltaire soh'se írt a maga lelkiismeretének a kielégítésére, kivévn, ha epéjét izgatta fel valami». Az évek teltével mindegyre gonoszkodóbb szelleme különösen «ferneyi patriarcha» korában ért meg erre a «művészet»-re, a melynek csúcspontját Candide jelenti. A czélzat közvetlenül Rousseau ellen irányul, a hogy azt a «Confessions» IX-ik könyvének egyoldalú, de nem egészen szavahihetetlen előadásából megtudhatjuk. Persze nem áll meg Rousseaunál, hanem támad jobbra-balra. Legfőképen Leibnitz híres tételére hányja a csípős gúny láváját. Vagy Leibnitzen keresztül talán a keresztyén világ-felfogás a czél? Nagyon mulatságos, hogyan vezeti ad absurdum kézzelfogható példákön ama nevezetes kijelentést a minden lehető közt legjobb világunkról. A mese minden újabb fázisában újabb czélzás és újabb vágás a meglevő állapotokra. Így aztán szinte az egész XVIII-ik század felvonul mulatságos torzképekben. A torzkép általában hamis kép, de egyes vonásokat élesen emel ki. Itt szerepel egy magyar motivum is a pesszimizmus bizonyosságtételeinek e nagy szomorú tableaujában. A száműzött, nyomorúságban tengődő Rákóczi fejedelem is egyik példája a mi rosszul berendezett világunknak. Candide, az ártatlan ifjú és az optimista mester tanítványa, Velenczében hat trónjavesztett fejedelemmel találkozott. Velenczéből Konstantinápolyba viszi útja. A török fővárosban nagy szerenese várja: rég elveszett gyönyörű szerelmesét fogja ott meglelni. Igazi voltaire-i modor és candidei tendencia szerint a várt boldogság mézét el kell hogy rontsa hirtelen valami keserűség. Ott van a szép Cunégonde, azaz hogy dehogy a szép. És milyen helyzetben: «kedves uram, szolt Cacambo, (a komornyik) Cunégonde a Propontis partjain edényeket mosogat egy fejedelemmel, a kinek nagyon kevés edénye van. Rabszolgaként él egy *Ragostky* (így!) nevű volt fejedelemmel, a ki a szultántól (le grand Turc) napi három tallért kap menedékhelyén, de a mi még szomorúbb, a szegény lány elvesztette szépségét; rettenetes csúf lett». A mi szegény Rákóczi fejedelmünk sorsa így szövődik be a pesszimizmus példatárába. Még vagy két helyt említik futólag Erdély fejedelmét, szokott voltaire-i cinizmusok kíséretében. Ez a kevés is érdekes, mert Rákóczi — bár nevét Európaszerte ismerték — tudtommal nem igen szerepel a maga korának külföldi irodalmában. Nem úgy, mint a negyvennyolcz hősei, a kiket az idegen népek irodalma is hamarosan szárnyára kapott.

(Dés.)

GYÖRGY ZSIGMOND.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Bálint Antal, A következtetés elmélete. Budapest (1906), Toldy Lajos. 8 r. 16 l.

Bálint Aranka, Vajda Péter romanticizmusa. Budapest, 1906. 45 l.

Évkönyve, Az erd. róm. kath. státus tanárai XII. kongresszusának.

Szerk. Szilávik Ferencz. Csíkszereda, 1906. 181 l.

Fóti József Alajos, A Toldi-monda és két idegen eredetű epizódja. 68 l. (Isimertetését l. jelen füzet 693. lapján.)

Gazius Antal De tuenda et propaganda . . . inventa. Írta Dr. Récsey

Viktor. Különnyomat az *Analecta recentiora* II. köt.-éből. Két képmelléklettel. Budapest, 1906. Hornyánszky. 8-r. 116 l.

Könyvtár, Olcsó. Budapest, Franklin-Társulat, 1905—1906. Kis 8-r. Ára füzetenként 20 f.

1398—1399. Avszejzenko G. V., Zsuzsánna kisasszony. 88 l.

1400—1403. Fromentin Jenő, Rubens és Van Dyck. 145 l.

1404. Farkas László, A nő az egészségügy szolgáltatában. 61 l.

1405—1407. Vörösmarty Mihály lyrai és vegyes költeményei. 399 l.

Nagy örömmel üdvözljük az O. K. ezen füzetét, a mely nemcsak az iskolaügynek, hanem a magyar kultúrának is megbecsülhetetlen szolgálatot tesz azáltal, hogy Vörösmarty legmaradandóbb értékű alkotásait igazán olcsó áron juttatja a közönség kezébe. 400 lapos könyv 60 fillérért: a Reclam olcsó klasszikusai jutnak eszünkbe. A mit az egy koronás Petőfivel megkezdett az Athenæum, azt Vörösmartyval méltóan folytatja a Franklin-Társulat, még csak egy olcsó Aranyra várunk.

1408—1410. Bereczik Árpád, Az udvari tanácsos. 103 l. Kissé különös, hogy e vígjátékban elhangzó francia szavak nemcsak le vannak fordítva a gyöngébbek kedvéért, hanem a jegyzetek között még át is vannak írva, s hozzá a legközönségesebbek is (jour, journalista). Ez nemcsak a magyar olvasóközönség kicsinybe vévése, hanem ha *ser per-t* látunk nyomtatva (cher père), egyenesen ízléstelenségnek kell tartanunk. A gentlemannek különben nem szentimen, hanem dsentlmen a helyes kiejtése.

1411—1412. ifj. Korányi Frigyes, Egy új asszony levelei. 64 l.

1413—1416. Ten Brink Bernát, Shakspeare. 155 l.

1417—1422, 1440—1445. Patapenko N. I. A maga emberségéből. 286+286 l.

1423—1426. Henszlimann Imre, A képzőművészetek fejlődése. 144 l.

1427—1429. Gróf Gobineau J. A., A samakai tánczosnő. 96 l.

1430—1434. Gyöngyösi István, Murányi Vénus. 225 l.

1435—1436. Gynulai Pál, Az első magyar komikus. Egy anya. 68 l.

1437—1439. Wolfner Pál, Vázlatok a szabadelvűség történetéből. 115 l.

1446—1449. Macchiavelli Miklós, A fejedelem. 135 l.

Ritók Enma, Arany János elmélete az époszról. Budapest, 1906. 37 l.

Szerda. Tudományos és művészeti folyóirat. Szerkeszti és kiadja Gundel Antal. I. szám. Budapest, 1906. okt. 3. Legn. 8-r. 56 l. Ezen épen nem kifejező címmel indult meg egy új folyóirat, mely irodalommal, a színházakkal, a képzőművészetekkel, a zenével és a tudományokkal foglalkozik. Az egyes rovatait Ambrus Zoltán, Ignótus, Meller Simon dr. és Hubert Emil vezetik, a tudományos rovatnak hivatalos vezetője nincs, de az I. szám alapján úgy látszik, hogy Zemplén Győző dr. lesz a lelke. A mi szempontunkból leginkább az teszi figyelemre méltóvá az új hetilapot, hogy rendszeres és elfogulatlan ismertetéseket akar közölni minden új irodalmi munkáról, mely bármely oknál fogva szóra érdemes. Szóval pótolni akarja a szépirodalmi kritika hiányát, a melyre folyóiratainknak nincs terük, a napilapokból pedig végleg kiszorult. Rossz jel azonban, hogy ez a mutatványszámba menő füzet ismertetést egyáltalán nem hoz, csak szellemeskedő, de üres elmefuttatást a kritikáról.

Sepriédi János, Emlékirat a magyar zene ügyében. Budapest, 1906. N. 8-r. 54 l.

Szinyei József, A Magyar Nyelv. Hatodik, javított kiadás. Budapest, 1906. Hornyánszky. 8-r. 99 l. Ára 1 K.

Vörösmarty Mihály válogatott kisebb költeményei. Bevezetéssel ellátta: Dr. Máté Lajos. Erzsébetváros, 1906. Scholtes Albert. 8-r. 135 l.

Iskolai használatra összeválogatja Vörösmarty legjellemzőbb költeményeit s időrendben csoportosítva közli őket. Kissé többet ad belőlük, mint a mennyit az iskola használhatna, s a jegyzetekkel nagyon takarékosan bánt. Mintha nem merne Vörösmartyhoz nyúlni: a mi magyará-

zatot ad, azt is mind a legjobb forrásból, Gyulai Vörösmarty életrajzából meríti.

*Zrínyi Miklós, gróf költői művei. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kísérte Széchy Károly, a bevezetést írta Badiés Ferencz. Budapest, 1906. M. T. Akadémia. XLVIII+426 l. Ára kötve 16 K.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1905-ben jelent meg.)

Des Granges, C. M., La comédie et les mœurs sous la restauration et la monarchie de juillet (1815—1848). Préface de J. Lemaitre. Paris, Fontemoing. (XXIII, 208 l.) 3-50 Fr.

Hoffmann, A., René Descartes. Stuttgart, Frommann. (X, 194 l.) 2 M. Jahrbuch der *Grillparzer*-Gesellschaft. Hrsg. v. Karl Glottg. 15. Jahrg. Wien, C. Koneg. (V, 310 l.) 10 M.

Hallböck, E. S., The language of the middle English bestiary. Phonology. II. Inflection. (Akad. afhand.) Lund, Gleerup. (66 l.) 1-50 Kr.

Hausson, F., Sobre el metro del poema de Fernan Gonzalez. Santiago de Chile. Imprenta Cervantes. (29 l.) 50 p.

Heinemann, Goethebrevier. Auszüge aus Goethes Briefen u. Gesprächen, nebst e. Zitatenschatz aus Goethes Werken. Giesen, E. Roth. (VII, 384 l. 1 képpel.) 2 M.

Hemming, H., Eduard Grisebach in seinem Leben u. Schaffen. Berlin, E. Hoffmann et Co. (72 l.) 2 M.

Hermea. Ausgewählte Arbeiten aus dem german. Seminar zu Halle. Hrsg. v. Philipp Strauch. Halle, M. Niemeyer. II. Zuchhold, H.: Des Nikolaus v. Landau Sermone als Quelle f. die Predigt Meister Eckharts u. seines Kreises. (VII, 144 l.) 4-50 M. III. Kegel, E.: Die Verbreitung der mittelhochdeutschen erzählenden Literatur in Mittel- u. Niederdeutschland, nachgewiesen auf Grund v. Personennamen. (X, 140 l.) 4-50 M.

Hollis, A. C., Masai, their language and folklore. Intro by Sir Charles Eliot. London, Frowde. (388 l.) 14 Sh.

Holzer, G., Bacon-Shakespeare der Verfasser des «Sturms». Heidelberg, C. Winter. (4-r. 68 l.) 1-50 M.

Ibn Jofandjar. An abridged translation of the History of Tabaristan compiled about A. H. 613 (A. D. 1216). By Edward et Browne. Leiden, Brill. London, Chwaritch. (XIV, 356 l.)

A selection from the Prolegomena of *Ibn Khaldūn* with notes and an English-German glossary by Duncan B. Macdonald. Leiden, Brill. (VI, 110 l.)

Norges *Indskrifter* und de aeldre Runer. Udgivne ved Sophus Bugge. 1. Hefte. Christiania, Broggers Bogtrykkeri. (128 l.) 2 Kr.

Jaury, H. E., Die Alpendichtung der deutschen Schweiz. Ein literarhistor. Versuch. Bern, G. Grunau. (VII, 173 l.) 2-60 M.

Javal, E., Physiologie de la lecture et d'écriture. Paris, Alcan. (325 l. 96 képpel.) 6 Fr.

Jonson, B., Poetaster. Edited with introduction, notes and glossary by Herbert S. Mallory. New-York, Holt and Co. (CIII, 282 l.) 8 sh.

Jonson, B., The Staple of News. Ed. with introduction, notes and glossary by De Winter. New-York, Holt and Co. (LIX, 276 l.) 8 sh.

Jordan, L., Die Sage v. den vier Haimonskindern. Erlangen, F. Junge. (Lex. 8-r. X, 198 l.)

Kalfj, G., Geschiedenis der nederlandsche Letterkunde. Erste deel. Groningen, Wolters. (V, 391 l.) 11-50 frt.

Karjalainen, R. F., Zur ostjakischen Lautgeschichte. I. Über den Vokalismus der ersten Silbe. Helsingfors. (Leipzig, O. Harrassowitz.) (XVIII, 304 l.) 6 M.

Kaulfuss-Diesch, C. H., Die Inszenierung des deutschen Dramas an der Wende des 16. u. 17. Jahrh. Ein Beitrag zur älteren deutschen Bühnengeschichte. Leipzig, R. Voigtländer. (VIII, 236 l. 12 képpel.) 6 M.

Kirk, J. W. C., Grammar of the Somali language, with an account of the Yibir and Midgan dialects. Camb. Press. (242 l.) 7 sh.

Kitt, A., Das deutsche Liebeslied in der 2. Hälfte des 19. Jahrh. Leipzig, Jaeger. (31 l.) 60 pf.

Klaiber, T., Adalbert Stifter. Stuttgart, Strecker und Schröder. (Kis 8-r. 107 l. 1 képpel.) 1-20 M.

Kosch, W., Adalbert Stifter. Eine Studie. Leipzig, Ch. F. Amelung. (Kis 8-r. 80 l.) 1 M.

Kúnos, Ignaz, Türkische Volksmärchen aus Stambul. Leiden, Brill. (XXXII, 410 l.)

Kretschmer, E., Ibsens Frauengestalten. Stuttgart, Strecker und Schröder. 1906. (175 l.) 2 M.

Krüger-Ottzenn, B., Friedrich Schiller u. Königin Luise v. Preussen. Tilsit, A. Richter. (VII, 100 l. képpel.) 1 M.

Lefranc, A., Les navigations de Pantagruel. Étude sur la géographie Rabelaisienne. Paris, Leclerc. (417 l. hét táblával.) 12 Fr.

La *leggenda antica*. Nuova fonte biographica di S. Francesco d'Assisi, publ. da S. Minocchi. Firenze, Biblioteca scientifico-religiosa. (XXXII, 184 l.) 3 L.

Leizner, O., Geschichte der deutschen Litteratur. 7. Aufl. Leipzig, O. Spamer. (Legn. 8-r. VIII, 1087 l.) 16 M.

Lenz, K. G., Über Rousseaus Verbindung m. Weibern. 2 Tle in 1 Bde. Unverkürzte Neuausg. des Originals v. 1792. Mit 18 neuaufgefundenen, bisher unveröffentlichten Briefen Rousseaus an die Gräfin Hrudetot. Berlin, H. Barsdorf. 1906. (VIII, 376 l. képpel.) 4 M.

Lecomte, L. H., Histoire des théâtres de Paris. La renaissance. Paris, Daragon. (Fényképpel.) 7-50 M.

Liebich, B., Die Wortfamilien der lebenden deutschen Sprache als Grundlage f. e. System der Bedeutungslehre. I. Die Wortfamilien in alphabet. Ordnung. Breslau, Preuss und Jünger. (Legn. 8-r. VII, 521 l.) 4 M.

Liebich, B., Sanskrit. Lesebuch zur Einführung in die altind. Sprache u. Literatur. Leipzig, O. Harrassowitz. (Legn. 8-r. X, 651 l.) 10 M.

Lipps, T., Psychologische Studien. 2. umgearb. und erweit. Aufl. Leipzig, Dürr'sche Buchh. (IV, 287 l.) 5 M.

Lirica Italiana antica: Novissima scelta, di rime dei secoli XIII, XIV, XV. Eugenia Levi in Firenze presso Leo S. Olschki. (215 l. Képpel.) 4 L.

Littmann, E., Modern Arabic Tales. Vol. I. Arabic Text. Leiden, Brill. (VII, 272 l.) 6 sh.

Littmann, E., Semitic Inscriptions. New-York, The Century Co. London, Heinemann. (230 l.) 6 sh. 6 p.

Jonke, A., Hauptdaten der deutschen Literatur von 1830—1900. Bremen, G. Winter. (VI, 67 l.) 1 M.

Lohr, M., Der vulgararabische Dialekt v. Jerusalem nebst Texten u. Wörterverzeichnis. Giesen, A. Töppelmann. (VIII, 144 l.) 4-80 M.

Ljprík, Chinesische, vom XII. Jahrh. v. Chr. bis zur Gegenwart. München, R. Piper u. Co. In deutscher Übersetzg. m. Einleitg. u. Anmerk. v. Hans Heilmann. (XVI, 159 l.) 2-50 M.

Mann, H., Eine Freundschaft: Gustave Flaubert u. George Sand. München, Schwabing, E. W. Bongels. 1905—06. (52 l.) 1-60 M.

Mantorani, G., *Psicologia fisiologica*. 2. ed. Milano, Hoepli. (79 l.) 1'80 L.

Martin-Sinouvier, F., *Un philanthrope méconnu du XVIII-e siècle. Piarron de Chamousset fondateur de la petite poste, précurseur des sociétés des secours mutuels*. Paris, Dujarrie et Cie. (LX, 283 l.) 7'50 Fr.

Mazzoni, G., *Glorie e memorie dell' arte e della civiltà d'Italia: discorsi e letture*. Firenze, Alfani e Venturi. (16-r. XI, 435 l.) 3'50 L.

V. Meinck, E., *Friedrich Hebbels u. Richard Wagners Nibelungen-Trilogien*. Leipzig, U. Hesse. (94 l.) 2'50 M.

Meinhof, C., *Hottentotische Laute u. Lehnworte im Kafir*. Leipzig, F. A. Brockhaus. (97 l.) 4 M.

Mensel, A., *Enea Silvio als Publicist*. Breslau, Marcus. (82 l.) 2'50 M.

Brani inediti dei Promessi Sposi di Alessandro Manzoni per cura di Giovanni Sforza. Parte I. e II. Seconda edizione accresciuta. Milano, Hoepli. (275, 253 l.) Egyenként 8 L.

Merlette, G. M., *La vie et l'œuvre d'Elizabeth Barrett Browning*. Paris, Colin. (X, 365 l.) 8 Fr.

Michael, O., *Der Stil in Thomas Kyds Originaldramen*. Berlin, Mayer et Müller. (120 l.) 2 M.

Michels, V., *Zu Schillers Gedächtnis Rede*. Jena, G. Neuenhahn. (Legn. 8-r. 27 l.) 90 pf.

Mondolfo, R., *Il dubbio metodico e la storia della filosofia*. (190 l.) 3 L.

Monkeneyer, P., *Prolegomena zu e. Darstellung der englischen Volksbühne zur Elisabeth- u. Stuart-Zeit nach alten Bühnen-Anweisungen*. Hannover, Hahn. (VIII, 95 l.) 1'50 M.

Du Moulin Eckart, R., *Der historische Roman in Deutschland u. seine Entwicklung. Eine Skizze*. Berlin, Verlag der «Deutschen Stimmen». (72 l.) 3 M.

Muhammadi, Ubai dallahi F. dicti Sibti. *Ibn al-Ta'ā widhi carmina, ex codicibus Bodleianis edita et vocalibus indicibusque instructa* a D. S. Margoliouth. Halle, R. Haupt. (Legn. 8-r. VII, 518 l.) 10 M.

Neuburger, M., *Schillers Beziehungen zur Medizin*. Wien, W. Braumüller. (40 l.) 1 M.

Nordahl-Olsen, J. *Ludwig Holbergi Bergen. Bidrag til hans Biografi, paa Grundlag af nyere Unders gelserok Arkivstudier. Med, Forord af J. Bings*. Bergen. Grieg. (100 l.) 1'50 Kr.

Norati, Fr., *Attraverso il medio evo: studi e ricerche*. Bari, Laterza e figli. (414 l.) 4 L.

Oertel, H., *Contributions from the Jaininiya Brahmana to the history of the Brahmana literatura*. American Oriental Society. (21 l.)

Oldenberg, H., *Vedaforschung*. Stuttgart, I. G. Cotta Nachf. (IV, 115 l.) 2'50 M.

Olshausen, W., *Friedrich v. Hardenbergs (Novalis) Beziehungen zur Naturwissenschaft seiner Zeit*. Leipzig, Seele et Co. (76 l.) 1 M.

Olsvig, V., *Om Ludvig Holbergs saakaldte selobiografi Literatur-historiske, biografiske, bibliografiske og tekstkritiske studier*. Kristiania, Cappelen i kom. (382 l.) 4 Kr.

Pain, B., *The Memoirs of Constantine Dix*. London, Unwin. (87 l.) 1'50 sh.

Catalogus van de Pamfletten-Verzameling berustende in de koninklijke Bibliotheek, door W. P. C. Knuttel. 5. Deel 1776—1795. 's Gravenhage, Belinfante. (4-r. 502 l.) 25 Kr.

The Farce of Master Pierre Patelin. Composed by an unknown Author about 1469. A. D. Englished by Rich. Holbrook. Boston and New-York. Houghton Mifflin and Co. (VII, 118 l.) 2 D.

Paz de Borbon, *Buscando las Nuellas de Don Quijote*. Freiburg i/B., Herder. (IV, 96 l.) 1'60 M.

A GÖRÖG TAKTIKUS ÍRÓK III. CSALÁDJÁNAK KÉZIRATAIHOZ.

A görög hadi írók III. családja ama kéziratok sorából áll, melyek Leo Taktikájának ú. n. P₁R jelzésű recensióját tartalmazzák, illetőleg azon gyűjteményét a görög hadügyi iratoknak, melyekről kiderült, hogy azokat *Νιχηφόρος Οὐρανός* foglalta corpusba. A corpus a következő írókat, ill. iratokat ölelte fel *K. K. Müller* (Eine griech. Schrift über Seekrieg [Würzburg, 1882]) szerint: 1. *Αλιανός*-t és függelékes iratait, 2. *Ὀνόσανδρος*-t, 3. *Μαυρίκιος-Οὐρβίκιος*-t, 4. *Ἀθηναῖος*-t, 5. *Βιτων*-t, 6. *Ἡρων Χειροβ.*-t, 7. *Ἡρων Βελοπ.*-it, 8. *Ἀπολλόδωρος*-t a *κατασκευὴ ἐλεπόλεως* címzetű függelékkel, 9. *Φίλων*-t, 10. *Ἰούλιος Ἀφρικανός*-t, 11. az Anonymus de obsid. toler.-t, 12. a *Παραχβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν πράξεων*-t, 13. *Λέων*-t, 14. az Incertus scriptor Byz. sæc. X.-t (*Λικηφ. Οὐραν.*) és *Νιχηφόρος* De velitatione bellica-ját. Müller indicatiója nem a legpontosabb.

A harmadik családnak legelőbbkelő képviselői, t. i. a Vatic. gr. 1164 és a Paris. 2442 gr.-sal valamikor összetartozott Barber. II 97; hogy ezek testvérkéziratok, mind Leo XVIII. fejezetének kiadásából, mind lipcei kiadásomból értesül a kutató. A Vatic. gr. 1164-nek közvetlen másolatai közül többeket ismerünk; így magam bebizonyítottam,¹⁾ hogy egyik másolata a Paris. gr. 2445 (c); *Schöne* bebizonyította²⁾ Philo-ra nézve, hogy egyik másolata a nápolyi III C 26-tal összetartozó Escorialensis Y III 11, s én ezt Leóra és *Νιχηφόρος Οὐρανός*-ra nézve is bizonyossá tettem; másolata végre a Vatic. gr. 220 (r), mit könnyen bebizonyíthatunk. Ugyanis a Vatic. gr. 1164 (R) fol. 95^r-ja az *Οὐρβίκιου ἐπιτήδευμα* e szóival végződik *καταφρονεῖν τῶν πολεμίων ἐδισθήσεται* s ugyane szókkal végződik r-ben fol. 103^v. R-ben erre egy üres folium következik, r-ben 6 foliumot hagyott üresen a másoló. Hero Ctesibius R-ben fol. 118^r fejeződik be, 118^v nincsen beírva; r-ben Hero Ctesibius 139^v-vel végződik, 140 nincsen beírva.

¹⁾ Inc. scriptor Byzant. s. X. præf. XVII.

²⁾ Philonis mechan. synt. p. VI.

R-ben fol. 189^v e csonka mondattal végződik: *πληρωθεῖη ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ λιμένος* s ugyanígy végződik r is fol. 242^r; csak hogy míg amott fol. 190^r-val a Leo-féle Taktika V. f.-ének 7. §-a következik, a Vat. gr. 220-ban az említett csonka mondatra 3½ üres folium és a Leo-féle Taktika eleje következik más kéztől betoldva egészen az V. fej. 7. §-ig. Felmerülhet itt az a kérdés, vajjon r nem másolata-e a nápolyi III C 26-nak (N) és az ezzel valamikor együvékötött Escor. Y III 11-nek (E)? Ez azért nem valószínű, mert E-ben Leo Taktikájának eleje megvan, míg r-ben ezt második kéz írta. E+N tehát korábban másoltatott a Vaticanus gr. 1164-ből, mint r, akkor, mikor az még teljesebb volt.

Már most azt találtam, hogy a Vat. gr. 220-ban fol. 25^r egy fejezet kezdődik e címmel: *σύνταξις ὀπλιτῶν τετράγωνος ἔχουσα ἐντὸς καβαλλάριον*; bekezdő sorai *Λέγεται αὕτη*, befejező sorai *τοῦ εἰσερχεσθαι καὶ ἐξέρχεσθαι τοὺς πολεμοῦντας*. Majd fol. 25^v a kõv. című fejezet: *γνώσις σημείων ὀπλιτῶν καὶ ψιλῶν, τοξοτῶν καὶ καβαλλάρων*, s ebben a *παράταξις τετράγωνος* egy rajza. Fol. 26^r egy fejezet áll *περὶ μέτρων* s fol. 27^r egy fejezet in margine *περὶ τοῦ ἔχειν ἐνέδρας τὸν πολιορκοῦντα πρὸς τῶν πυλῶν*. N-ben, mely csonkán kezdődik e szavakkal *στράτευμα ἡμῶν ὀλίγον ἐπιφέρονται δὲ καὶ οἱ ἐχθροί*, az imént említett fejezetek elsejének vége megvan, megvan a *γνώσις σημείων* cz. fejezet s a *περὶ μέτρων* cz. csonkán, azután következik *Ὁνάσανδρος*. Következõleg a Vat. gr. 220-nak imént kiemelt fejezetei meg kell hogy legyenek R-ben is körülbelül a 25—26. foliumok tájékán.

Joggal fogja kérdeni valaki, miért ragadom ki e codexeket és a codexek ezen foliumait? Legyen szabad azonnal felelnem a kérdésre. A *περὶ μέτρων* cz. fejezet t. i. (Cyrilli catalogusának 371. s k. l. szerint ez és előzménye fragmentum incertum) *Leo császár még kiadatlan Taktikájának 3. fejezetével fedi magát*, a nélkül, hogy a *περὶ μέτρων* előtt álló fejezet e Taktika 2. fejezetével azonos volna, s a nélkül, hogy a *περὶ τοῦ ἔχειν ἐνέδρας τὸν πολιορκοῦντα πρὸς τῶν πυλῶν* cz. fejezet, mely a Vat. gr. 220-ban következik a *περὶ μέτρων* cz. fejezetre, a Leo kiadatlan Taktikájából való volna. Eddigelé úgy tudtuk (Koechly s a magam kutatásai alapján), hogy a Leo-féle kiadatlan Taktika csak két kéziratban maradt ránk, a Bern. Nr. 97-ben s a Paris. gr. 2446-ban. Most oda módosul tudásunk, hogy a *περὶ μέτρων* cz. fejezet megvan R-ben és származék-kézirataiban is, s megvan valószínűleg a Parisinus gr. 2442 (+ Barb. II 97)-ben, mely testvérkézirata R-nek. Magam csak E+N-ből ismerem a *περὶ μέτρων* cz. fejezetnek vatikáni szöveghagyományát; itt igen rossz karban maradt ránk a szöveg s a bern-párizsi recensiótól eltérő foglalatban. Az is bizonyos,

hogy a kiadatlan Taktikában — melyről valamikor más helyen óhajtok bővebben értekezni — a *περὶ μέτρων* cz. fejezet nem illeszkedik bele szervesen az előadásba. Igazán sajátságos volna, ha az eddigiekre s esetleg egyéb indiciumokra támaszkodva sikerülne kimutatnom — mit már Leóra és Urbikiosra nézve mutatott ki a kutatás — hogy ez a kiadatlan Taktika is lényegében kompiláció, sőt talán nem is Leótól való, hanem késői byzantiumi termék.

(Budapest.)

VÁRI REZSŐ.

BERNAUER AGNES A NÉMET KÖLTÉSZETBEN.

(Vége.)

Hebbel Agnes Bernauer-je, mint már említettem, 1855-ben jelent meg, de már sokkal előbb keletkezett. Első, egészen általános eszméje 1845-be esik; a szépség tragikus sorsa lett volna ecsetelendő.¹⁾ Erre nézve Hebbel darabja megkezdésekor naplójában 1851. szept. 30-iki kelettel a következőket írja: «Längst hatte ich die Idee, auch die Schönheit einmal von der tragischen, den Untergang durch sich selbst bedingenden Seite darzustellen.» Az 1848-iki bécsi forradalom a költőnek új táplálékot adott, de egészen más irányban. Ekkor ezeket írja: «Im sittlichem Staat ist der Empörungsversuch immer zugleich ein Selbstmordversuch, denn da das Individuum nur durch den Staat existiert, so würde es sich in ihm vernichten.» Csak 1851 őszén forrtak egybe a különböző tervek — írja Werner²⁾ — miután Hebbel megtalálta a történetben az eszméjét példázó mesét. A csiráknak jó termő talajra volt szükségük, hogy kifejlődhessenek. És ezek tényleg három hónap alatt kész drámává fejlődtek, melynek czíme «Agnes Bernauer» lett, és a mely először 1852. márczius 25-én adatott elő a müncheni udvari színházban, politikai okok következtében nem általános sikerrel,³⁾ miután a Schellingtől pártfogolt Meyr Melchior «Herzog Albrecht»-jével Dingelstedtől elutasított. Könyvpiacra került előtt még Weimarban és Stuttgartban is előadták Hebbel darabját, határozottan zajos tetszéssel.

¹⁾ R. M. Werner, Fr. H.-s Tagebücher III. k. 2. l.

²⁾ Hebbel műveinek kritikai kiadása III. k. XXXI. lapján.

³⁾ L. R. M. Werner, Hebbel, Sein Leben und Wirken. Berlin 1905.

Hebbel nem tesz említést összes forrásairól. Naplójában (1851. október 15-én) csak a «Geschichte der Stadt Augspurg, an das Licht gegeben durch Paul von Stetten, Frankfurt und Leipzig 1743» című művet említi, kijegyezvén belőle egyuttal egyet-mást. Ez a szűkszavú munka természetesen nem volt Hebbel egyedüli forrása. Leveleinek egy helyéből, mely Meyr Melchior történeti tanulmányaira vonatkozik, azonban a legalaposabb történeti tanulmányokra következtethetünk. Ez a hely, mely a Dingelstedthez 1852. jan. 26-án írott és nagyobb részében Meyr darabjával foglalkozó levélben foglaltatik, így hangzik: «Ich möge sogar behaupten, dieser Herold des historischen Dramas — Meyr — hat jene Zeit, ohne die das Ereignis doch undenkbar ist, gar nicht im Detail gekannt, er hat höchstens im Falkenhain (Falkenstein helyett), vielleicht nur in Mannert¹⁾ geblättert, gewiss aber nicht die Quellen gelesen, denn ein wenig Fleisch und Blut hätte sich doch ansetzen müssen.» A középkori szépség egy fölhasznált vonása arra mutat, a mint ezt már az első részben említettem, hogy Hebbel ismerte a Veit-Arnpeck-féle «Chronicon Bojoriæ» névtelen földolgozását, és Zeiss Károly Hebbel «Agnes Bernauer»-éhez írott bevezetésében²⁾ azt véli, hogy Hebbel Lipowsky művét is ismerte. Véleménye szerint Hebbel három jelenete megegyezik olyan helyekkel, melyek csak Lipowskynál találhatók. És Werner³⁾ a forrásművek ezen tekintélyes számát még egygyel szaporítja: «Welser Max d. Jüngern «Chronika der Stadt Augspurg... verfertigt durch Engelbertum Werlichius (Werlich). Frankfurt am Mayn, 1595».

Hogy Hebbel alaposan tanulmányozta forrásait, az kiderül II. Miksának, a tudomány és költészetért rajongó bajor királynak, egy kérdéséből is, melyet Hebbelhez audientiáján intézett: «Haben Sie sich ausser den Chroniken auch der Reichsarchive bedient?»⁴⁾ Még világosabban kitűnik ez Hebbelnek I. Lajossal, az ismert műszerető bajor királylyal folytatott párbeszédéből. A király azon kérdésére, hogy híven ragaszkodott-e a történethez, Hebbel azt felelte: «An die Geschichte unbedingt» és azután — teszi hozzá Kuh (i. m. 474. l.) — elbeszélte a történetet úgy, a mint a krónikákban találta.

Hebbel drámájának tehát — a mint ezt keletkezése történetéből látjuk — *költői* eszme szolgált alapul, melyhez csak később járult

¹⁾ Die Geschichte Bayerns aus den Quellen von K. Mannert. Leipzig 1826.

²⁾ II. k. 194. l.

³⁾ Krit. kiad. III. k. 443. l.

⁴⁾ Kuh i. m. II. k. 471. l.

a politikai. «Zur ersteren Idee — mondja maga Hebbel¹⁾ — ist die Agnes Bernauerin wie gefunden.» Állítható-e ez a második eszméről és a kettőnek kombinációjáról is, ki fog még tűnni.

Egy harmadik motívumot, mely a két eszmét összefoglalja, tartalmaz a Dingelstedthez 1851. decz. 12-én intézett levél: «Es lag mir seit lange am Herzen, einmal etwas recht Deutsches darzustellen und unserem alten Reich, todtgeschlagen 1804 und begraben 1848, ein Kreuz aufzurichten. Das ist oft versucht worden, ohne zu gelingen, und von Talenten, welche übertreffen zu können ich mir wahrlich nicht einbilde. Aber sie scheiterten nach meiner Meinung daran, dass sie den Hintergrund zum Vordergrund machten... Ich habe eine einfach rührende, menschlich schöne Handlung, treu und schlicht, wie der Chronist sie überliefert, in die Mitte gestellt und das Reich mit allen seinen Elementen steht dahinter, wie ein ungeheurer Berg, mit Donner und Blitz, dem man's nicht ansieht, ob er fruchtbar oder unfruchtbar ist.»

Az egyszerű, megható és emberileg szép cselekvény: Albertnek, a hercegnek Ágneshez, a borbélyleányhoz való szerelme, mely az augsburgi tornajátékot követő tánczünnepeken ébredt és csakhamar házasságra vezetett. Midőn Ernő, a birodalom képviselője és egyuttal Albert atyja, ezen nem egyenrangú, fiához nem méltó egyesülésről értesül, elhatározza a szerető pár elválasztását. Igyekszik Albertre hatni. Kérésének, jószágos parancsának nincs foganatja. A regensburgi tornajátékból való kizárásának és a sorompónál történt meggyalázásának sincs meg a várt hatása. Az sem választja el Albertet Ágnestől, hogy Ernő őt az örökségből kizárva, Adolfot, Vilmos fiát, nyilvánítja ki trónörökösnek. Adolfnak harmadfél év múlva bekövetkezett halála után a trón egyedüli várományosa megint Albert lévén, Ernő erélyes lépésre szánja el magát és ehhez fölhasznál egy okmányt, mely a kor szak legnagyobb jogászainak Ágnesről való ítéletét tartalmazza. Ennek szószerinti szövege értelmében Ágnes «wegen verbrecherischer Verleitung Albrechts zu unrechtmässiger Ehe, zur Abwendung schweren Unheils, auf welche Weise immer, sei durchs Beil, durchs Wasser, ja durch einen Schuss aus dem Busch vom Leben zum Tode gebracht werden dürfe». A súlyos csapás, mely a bajor államot fenyegeti, azon örökösödési háború volna, mely Albert halála után a trónbetöltés alkalmával kitörne, Albertnek Ágnessel való házasságából származó törvénytelen ivadéka miatt. Az állam békés fennmaradásának érdekében tehát kívánatos Ágnes halála. És ez tényleg az egyedüli mentsvár. Ernő, mielőtt a tett kiviteléhez fog, átgondolja még egyszer a megol-

¹⁾ Tgb. 1851. sept. 30.

dás minden lehetőségét. Ha ő unokaöccseinek valamelyikét, Henriket vagy Lajost, nyilatkoztatná ki trónörökösnek, köztük bizonyára háború támadna. Ágneszt kolostorba rejteni, vagy idegen országba küldetni nem vezetne célhoz. Ágnesnek holtá nyilvánításától visszaborzad Ernő, és végre azon kísérlete, hogy őt Albertről lemondassa, meghiusul Ágnesnek törhetetlen hűsége miatt. Ennélfogva Ernő az egyedüli lehetőséget viszi ki: megfosztja Ágneszt életétől. Albert, atyja tettén iszonyúan fölháborodva, bosszúból unokatestvéreivel együtt háborút indít ellene, le is győzi és Ernő mint fogoly vezettetik fia elé. Védekezik előtte azzal, hogy tettét az állam legfőbb érdeke követelte. Emlékeztetve őt Ágnesre, ki még az atya és fia közötti viszály gondolatától is irtózott, kéri őt, ne vigye hazáját beláthatatlan polgárháborúba. És ezzel arra bírja fiát, hogy csapásra emelt kardját lebocsátja. A birodalmi hírnök, ki Albertet száműzetéssel és az egyházi legatus, a ki őt egyházi átokkal fenyegette, semmire se mennek vele szemben. Végre is Ernőnek sikerül őt a birodalmi zászlóra és hercegi állására való utalásával szándékától eltéríteni. Midőn pedig Ernő kijelenti, hogy Ágneszt hajlandó menyének elismerni, át akarja neki adni kardját. Atyjának látására újra eszébe jut a rajta elkövetett sérelem és újból fölébred bosszúérzete. Fegyverével akar élni: «Die Hölle über mich, aber Blut für Blut» szavakba tör ki. Ekkor átadja neki Ernő a hercegi botot, letéve ez által kezébe a bírói tisztelet is. Albert eleinte irtózik a véráztatta bottól, de azután önkéntelenül utána kap. Fölébred benne a herceg és a kötelesség, mely alól soha sem vonta ki magát, és a mely miatt nem vihette rá lelkét arra, hogy a trónról lemondjon, és elhallgattatja szívét. Belátja, hogy százezrek jóléte elől, mely Ágnes halálát követelte, saját jólétének háttérbe kell szorulnia; leküzdi tehát bosszútól áztatott fájdalmát és leborul atyja (és nem a császár) előtt. Ernő herceg az andechsi kolostorba vonul, meghagyván fiának, viselje a hercegi botot egy évig az Úr félelmében, a mint ő tette. Ha azon időre sem menthetné föl őt, akkor hívassa maga elé és ő oly büntetést fog kiállani, a melyet reá szab.

E tartalmi kivonat bő fölvilágosítást nyújt arra nézve, miként értendő Hebbel állítása, hogy ő a témával szigorúan történetileg bánt el. Kétségtől nem úgy, hogy szorosan követte volna a történet fonalát. Megtartotta az eseményeket, de költői jogával is élt annyiban, hogy más összefüggésbe hozta őket. Az így összefűzött tényeket azután azon eszme szolgálatára rendelte, melyet politikainak nevezünk el, míg Hebbel «történeti»-nek. Ezen új szempont föll állítása nem követelt átalakításokat, minélfogva azután Hebbel az egyedüli ezen tárgy föl-
dolgozói között, ki híven ragaszkodott a történethez.

Az új szempont szerint Ágnes a politikai szükségességnek esik

áldozatul. Ő a legnemesebb áldozat — mondja Ernő az utolsó jelenet végén — a mely századokon át a szükségességnek áldozatul esett.

Ellenfele az állam Ernő személyében képviselve. A borzasztó tettet, melyre Ernő az állam jóléte érdekében magát elhatározza, a költő részben külsőleg a viszonyok kihegyezése, részben bensőleg Ernő jelleme által teszi érthetővé. Ernő ugyan jogi vélemény alapján határozza el Ágnes halálát, mindazonáltal magára vállalja tetteért a teljes felelősséget, mivel fejedelmi kötelességének tekinti. Ennek teljes tudatában nem engedi meg, hogy Albert ítéletének végrehajtóin bosszút álljon. Hebbel különös súlyt helyez a fejedelemnek az állammal szemben való kötelességére; Ernőben eszményi fejedelmet teremt, ki egy pillanatig sem riad vissza attól, hogy egyetlen fiának, kinek életét a magáénak veszélyeztetésével a harcztéren megmentette volt, szerelmi boldogságát az állam boldog jövőjének és alattvalói jólétének áldozatul hozza. Kigondolt tervét azonban csak érett megfontolás után követi a tett; csak harmadfél év múlva határozza el Ágnes halálát, megerősödve meggyőződésében azon istenítélet által, melyet Adolf korai halálában vél fölismerhetni. Ágnes a halál martaléka kell hogy legyen, nem mintha bűnös volna, hanem mert az állam fennállása és jóléte követeli. Ernő sajnálja Ágnest, borzasztónak tartja ő is, hogy meg kell halnia azért, mert «szép és erkölcsös» volt; de egészen át van hatva azon meggyőződésétől, hogy az állameszmének még véráldozatok árán is érvényt kell szerezni. Ez volt Hebbel nézete is, ki határozott konzervatív ember volt, a ki — Meyer M. R.¹⁾ szerint — a tekintélyeken csüngött és a tömeget megvetette. Ép ezért úgy itt, mint «Gyges»-ében konzervatív módon ítélkezik.

Mindez *büntelen szükségességnek* tünteti föl Ernő tettet, a mint Hebbel egyáltalában mindig és joggal a vas szükségszerűsége helyezi a fősúlyt. Ernő ezen büntelensége összefügg Hebbelnek a tragikus vétekről való fölfogásával. Hebbel ugyanis a korában dívó esztétikai kánonnal szemben nem ismert el tulajdonképi tragikus vétket. Hőseinek vesztét jellemük sajátságai és azon körülmények és viszonyok okozzák, melyekbe jutnak, nem pedig szenvedélyük. Ezért áll teljes felelősségük — a mint Kuh (i. m. II: 245) helyesen megjegyzi — «in dem was sie sind, nicht in dem was sie thun». Hebbel a maga nézetéről naplójában (1843. aug. 29.) így nyilatkozik: «Der Dichter darf jeden Charakter zu Grunde gehen lassen, denn es ist dramatisch völlig gleichgültig, ob der Held an einer vortrefflichen oder einer verwerflichen Bestrebung scheitert; aber er muss uns zugleich zeigen,

¹⁾ Die deutsche Literatur des XIX. Jahrhunderts. Berlin 1900. 276. s k. lapon.

dass der Untergang wie der Tod, mit der Geburt selbst gesetzt sei. Dämmert noch die leiseste Möglichkeit einer Rettung auf, so ist der Poet ein Pfuscher.» Ezen elvet következetesen keresztül is viszi és tönkrejuttatja a bűntelent ép úgy, mint a bűnöst, sőt itt épen az ártatlan Ágnest, a kinek ép úgy, mint az eszmény minden megtestesítőjének halált kell szenvednie, mert különben — Hebbel szerint — tönkremenne az emberiség.

Ágnest Hebbel néhányszor modern Antigonénak nevezi, azzá teszi azon helyzet, melybe jutott, és a melyben tönkre kell mennie, ha belőle ki nem szabadulhat; itt is összeütközik az abszolút és relativ-jog.¹⁾ Ágnes dilemma előtt áll: az isteni törvény, a házasság szentsége, azt követeli tőle, hogy Alberthez ragaszkodjék és hozzá hű maradjon, az emberi, az állam törvénye pedig, hogy tőle elszakadjon. Ágnes az elsőt követi és így az utóbbival összeütközésbe kerül, melyből mint győztes, az emberi törvényt képviselő állam kerül ki. Ágnes tehát ép úgy, mint Antigone, erkölcsi összeütközésben van az állammal és annak jogaival szemben, mint egyén, ép úgy tönkremegy, mint Antigone. Az egyén és állam, az egyéni és állami jog ezen szembeállításáról Hebbel műve bevégeztésekor (1851. decz. 24-én kelt naplójában) a következő megjegyzést teszi: «Nie habe ich das Verhältnis, worin das Individuum zum Staat steht, so deutlich erkannt, wie jetzt.»

Valamint a tettet, úgy az atya és fia közötti úgynevezett kibékülést is egyrészt a viszonyokból, másrészt a jellemekből indokolhatni. De ezen úgynevezett kibékülés, mivel tulajdonkép nem is került a dolog kibékülésre, Hebbel darabjának Achilles-sarka. Az apa és fiú heves összeütközése után a darabnak ezen gyenge vége váratlan, és ezért igen heves kritikát is idézett elő. Maga Dingelstedt is, ki ezt a drámát Hebbel koronája drágakövének és művészete fénypontjának tekintette,²⁾ kifogásolta ezt a befejezést. Az a nézete, hogy ezen kierősza-kolt kényszerkibékülés a darab véghatását rontotta el.

*Ludwig Ottó*³⁾ heves, de igen elmés kritikában részesítette Hebbel darabját, melyet valamennyije között a leggyöngébbnek tart, mert hidegen hagy — a hidegség pedig véleménye szerint a drámának legveszedelmesebb ellensége — mivel tárgyalási módja a nézőnek csak az esztét, nem pedig szívét foglalkoztatja. Ezen kifogás annál jogosultabb, mivel Hebbel saját elméletével kerül itt ellentétbe, hogy a költői alkotásnak nem szabad kiszeltnék, hanem megálmodottnak kell lennie. Ágnes megmentésének különféle lehetőségei, melyeket Ernő

¹⁾ Br. II. 18—22.

²⁾ Br. II. 23.

³⁾ Ges. Schriften V. k. 360—362. l.

Preisínggel megvitát, csakis eszüñket, nem pedig érzésűñket foglalkoztatják. «Wir fühlen uns höchstens geneigt — mondja Ludwig nem csekély túlzással — mit seinem Ernst über die Verständigkeit seiner Gründe verständig zu disputieren. Ich denke aber, wir sollten fühlen.» Ernő tette azon látszatot kelti, mintha minden csak számításból történék. Egy pontosan járó óra mutatójára emlékeztet Ernő, — jegyzi meg helyesen Kuh (i. m. 458).

Elhibázottnak tartja a probléma megoldását *Kuh* Emil, Hebbel legmeghittebb barátja és első életírója is. Az a hite (i. m. 454), hogy Hebbel sem tudta eltűntetni azt a természeti hibát, mely a tárgyhoz tapadt, sőt azt a tévedést is elkövette, hogy ezen természeti hibából vezette le a dráma döntő hatását, a mennyiben az államnak azt az erkölcsi jogosultságot ítélte oda, hogy letiporja a legnemesebb lényt, ha ez czéljának útjában áll.

Krumm János, ki Hebbelt az általános tragikum tekintetében a német irodalom egyetlen tragikusának tartja, «Agnes Bernauer»-jét művének harmadik «Drama und Tragödie» című részében igyekszik a kritika támadásai ellen védelmezni.¹⁾ Azt tartja, hogy a kiemenetelt kárhóztató kritikusok nem vették eléggé figyelembe a tények időbeli összeszorításának szükségességét és Albert herczeg jellemét. Utal Hebbelnek az indokolásban való csodálatra méltó művészetére és Ludwig nézetét, hogy ez csak az ész műve, helyesnek találja; de egyúttal azon nézetet vallja, hogy az észnek a költői termékben megvan a maga jogosultsága, mert csak akkor lehet kiválót alkotni, ha a képzelet és ész együtt működik. Véleményének erősítésére Hebbel következő nyilatkozatát közli: «der Verstand macht nicht die Poesie, ebensowenig wie das Salz die Speise, aber er gehört dazu, wie das Salz zur Speise.» (I. m. 99—100. l.)

Werner R. M., Hebbel művei kritikai kiadásának sajtó alá rendezője és ez időszertint Hebbel legjobb ismerője, az «Agnes Bernauer»-hez való bevezetésében (III. k. XXXVIII. l.) ezt írja: «Wenn Ludwig das Drama Hebbels kalt lässt und wenn er die echt tragische Katastrophe und das Zwingende dieser nicht erfasst, dies ein Ausfluss seines unseligen Grübelns und seiner Voreingenommenheit sei, die durch seine zahllosen, immer misslingenden Versuche um die poetische Gestaltung des Stoffes hervorgerufen wurde.»

Ha Dingelstedt és Ludwig szigorú ítéleteit nem is fogadhatni el egészűkben, mégis be kell vallani, hogy a legvégsőig fokozott összeűtközés megoldása olyanformán, mint Hebbelnél van, nem kielégítő.

Úgyszólván hihetetlen, hogy Albert azon meggyőződésre jusson,

¹⁾ Joh. Krumm: Friedrich Hebbel. Drei Studien. Flensburg. 1899.

hogy nem atyja, hanem az állam kívánta Ágnes halálát. Találóan mondja Petri, (i. m. 13. l.) hogy Hebbel szellemes fordulattal kitért a kényes kibékülésnek az útjából, de egyuttal meg is fosztotta művét a tiszta végharmoniatól.¹⁾

Ludwig Ottó figyelmét már 22-ik életévében (1835) megragadta a Bernauer Ágnes-tárgy és rövid megszakítással egészen haláláig (1864-ig) foglalkoztatta, de még sem sikerült neki belőle bevégezett egészet alkotnia. Számos apró töredéken és több mint 30 terv- és vázlatfüzeten kívül csak hat többé-kevésbé teljes földolgozást bírnak tőle. Az első három földolgozás, mely az 1835—46. évekből való, majdnem teljesen ki van dolgozva, az utolsó három, az 1851—64. évekből valók azonban csak töredékek, melyeket ugyan vázlatok egészítenek ki. Mind a hat földolgozás tulajdonkép három, egymástól meglehetősen eltérő alaptervezetre vezethető vissza.

A forrásokról, melyekből Ludwig az anyagot merítette, ép úgy nem értesít, mint Hebbel; de minden jel arra mutat, hogy Ludwig nem tett nagy történeti tanulmányokat. Lipowsky művét csak 1842-ben említi, a mikor kivonatot is készít belőle. A Törring-féle dráma ismeretére egyes töredékeinek kisebb-nagyobb hasonlóságai vallanak. Nagyon valószínű, hogy a tárgyat csak valamelyik bajor történetből ismerte meg.

Ludwig, saját vallomása szerint (az 1840. évről szóló naplójában) már 1835-ben kezdett a tárgy iránt érdeklődni. Az *első földolgozás*, melynek *Der Liebe Verklärung* a címe, 1840-ből való,²⁾ a *második* pedig 1842-ből³⁾ *Agnes Bernauer* címmel. Ennek 1843-ból származó *átdolgozását*, mely csak végére nézve tér el a másodiktól, általánosán a darab harmadik földolgozásának tekintik. Petri mindkettőt, mint alapjában egyenlő kidolgozást, ezen közös cím alá foglalja: «Die Bearbeitungen vom Jahre 1842/43.» 1846-ban keletkezett *Agnes Bernauer* cím alatt «egy dramatizált lovagtörténet öt részben, előjátékkal és előszóval Rinken János gyalogkatonától (Landsknecht)», melyet a darab *harmadik földolgozásának* tekintünk.

Ez a három földolgozás első fejlődésében tünteti föl a tárgyat

¹⁾ Jellemző, hogy Hebbelt magát sem elégítette ki teljesen a végkifejlés; erre utal azon körülmény, hogy egynehány színigazgató kívánságára a darabnak tömöttebb véget adott. Itt természetesen nem lehetett tekintetbe venni ezen csak színházaknak szánt kéziratokban található változtatásokat.

²⁾ A «Gesammelte Schriften» IV. k. 8. lapján tévesen áll 1835. Egy töredék való az 1835-től 1840-ig terjedő időközből.

³⁾ 1840—42-ből ugyancsak egy töredék maradt fenn.

A cselekvény magva a következő: Ágneset Weissenbeck kamarás Albert előtt hitvesi hűtlenséggel gyanúsítja, mire ez bilincsbe vereti és halálra ítelteti. A börtönben fölkeresi őt Weissenbeck és fölajánlja neki megmentését, ha hajlandó az övé lenni. Ágnes azonban belenyugodva sor-sába, visszautasítja.

A költő világos célja: Ágnesre a hűtlenséggel bünt róni, hogy ennek folytán Albert tőle elszakadjon. Ezen célzt szolgálják a csel-szövények, félreértések, lehetetlen és valószínűtlen helyzetek megdolgok, melyek mind azon kiváló érdek által, melyet nekik a költő juttat, a főcselekvényt háttérbe szorítják. Csak a harmadik földolgozásban lép a főcselekvény jobban előtérbe és itt is csak Ágnessel. Az által, hogy a költött elemek jutottak uralomra, a történeti elem csak kis térre szorult, kiváltkép az első és második földolgozásban, míg a Lipowsky könyvének tanulmányozása után keletkezett harmadik földolgozás ez irányban határozott haladást mutat föl.

Az egyén és állam összeütközéséből Shakespeare Othellójának¹⁾ befolyása alatt *féltekenységi dráma* keletkezett.

Mindezen drámák közös hibáját, a csel-szövénynek főcselekvénynyé való kinövését, már Tieck Lajos, a drezdai udvari színháznak akkori dramaturgja, kinek Ludwig az 1842-iki földolgozás átdolgozását színrehozatal végett megküldötte volt, 1844. márczius 31-éről keltezett Ludwighoz intézett levelében föltárta: «Vieles Gute zeigt sich in Ihrer Agnes, nur... es (das Stück) ist nichts weniger als eine Tragödie... Eine Tragödie muss... stets auf Leidenschaft, niemals auf Intrigue erbaut sein.» Azt is kifogásolja Tieck, hogy Albert, sőt Ágnes jelentéktelen mellékszemelelyek és hogy a költő azt a föladatot tűzte ki magának, hogy a legfeketébb gonoszságot állítsa élénk; ez véleménye szerint raffineriája miatt célját tévesztette. Utalja őt Törringre, kinek drámája minden hibája ellenére nagyszerű conceptiót mutat föl, és erős, kitörő szenvedélyt rejt magában.

Petrinek e három feldolgozásra vonatkozó ítélete, hogy Ludwig az anyagnak úgy drámaiságát, mint merevségét, még nem ismerte fel, teljesen elfogadható.

Önkéntelen párhuzam kínálkozik Ludwig első kísérletei és Hebel első eszméi között: valamint Ludwig első kísérletei *féltekenységi*

¹⁾ A mint Othellóban zsebkendő-intrika játszik főszerepet, úgy itt gyűrű-intrika. Ágnesnek Alberttől kapott gyűrűje gyanús módon Weissenbeck tulajdonába kerül, ki Ágneset ezért hűtlenséggel vádolja. A Cassio-Jago-pár mása Weissenbeck és ennek Ferencz nevű inasa, ki már az első feldolgozásban ura mellett a főszerepet játszsza, a másodikban pedig úgyszólván fejére nő.

tragédiára vezettek, úgy Hebbel első eszméjéből *szépség tragédia* keletkezett volna; ez azonban, a mint láttuk, nem került kivitelre.

Ludwig ismerte három Bernauer-drámájának hibáit: belátta, hogy a kettős cselekvény és a cselszövénynek előtérbe való állítása nem vezethet eredményre. De azon körülmény, hogy azon német színpadok, melyeknek az 1843-iki átdolgozást megküldötte volt, drámáját visszautasították, elkeserítette őt. Kételkedik abban, hogy lehetséges-e egyáltalában a tárgyat sikeresen dramatizálni, mikor Devrientnek 1846 decz. 1-jéről keltezett levelére, melyben ez a darabot visszautasítja és átdolgozásának szükségességét hangoztatja, 1846 decz. 5-én így felel: «Aus dem Engel ist, glaube ich, nichts für das Theater zu machen». Egy időre lemond a tárgyról és kis szünet áll be munkásságában. A tárgy felvételére külső indító ok serkentette Ludwigit: 1852-ben ugyanis Hebbel és Meyr Bernauer Ágnes drámáit hozták színre. Ludwig sietett őket tanulmányozni és róluk való nézeteit két kritikában, melyeket részben már megismertünk, kifejezésre is jutatta.

Ludwig további eljárására Törriing-drámájáról szóló kritikájának azon helye a legnagyobb fontosságú, a mely Hebbel és Törriing darabjának összehasonlítását adja: «Die Hebbelische Arbeit kann sich mit dieser (a Törriing-félével) in den Hauptsachen nicht messen. Ist seine Agnes ein plastisches Charakterbild, so ist sie doch noch weniger tragisch als die Törriingische und dramatisch besonders weit hinter dieser. Die Verarbeitung des Historischen übertrifft an Übersichtlichkeit und dramatischer Zweckmässigkeit hier weit die Hebbelische.»¹⁾

Ebből önként következik, hogy Ludwig, mivel a tárgy Hebbel-féle feldolgozását nem helyeselheti, Törriinget fogja mintaképül választani.

Ludwig ezen kritikájában egyúttal a tárgynak, mint drámai tárgynak nehézségeiről is szól. Nézete szerint azért nehéz tárgy, mert kevert, történeti és pathetikus elemekből van összetéve. «Um rein historische Behandlung zu erfahren, liegt der Stoff zu weit von der Weltgeschichte ab; er ist historisch nicht wichtig genug. Für eine reine Liebestragödie ist er nicht typisch genug, hat er zuviel historische — in diesem Fall also prosaische — Beimischung. Auch fehlt der Abschluss.» Kifejti továbbá a szerelmi tragédia két lehetőségét: «Entweder die Liebe siegt im Kampfe gegen die Welt, die zwar über Glück und Leben, aber nicht über die Treue der Liebenden Gewalt hat — die daraus entstehende Tragödie würde eine Verherrlichung der Unbesiegbarkeit von Liebe und Treue, und die Lie-

¹⁾ Ges. Schriften V. k. 344. 1.

benden fielen doch nicht schuldlos, da sie bewusst den Kampf mit der Welt beginnen. Oder die Welt gewinnt Gewalt auch über das Innre der Liebenden durch die Schuld der Liebe — es würde eine Ehetragödie. Das Historische müsste in diesen beiden Fällen sehr zurücktreten, dürfte bloss den Rahmen abgeben.»¹⁾ Mennyiben voltak befolyással Ludwignak ezen okoskodásai további alkotásaira, azt még látni fogjuk. E kritika t. i. minden valószínűség szerint az 1846—54-iki időközből való.

Nyolcz évi szünet után, 1854-ben, veszi újból kezdetét Ludwignak a tárgyon való munkássága; az 1854-től való tervfüzetek be engednek pillantani a költő műhelyébe. Látjuk Ludwignak fúradtságos alkotását, folytonos tépelődését, az eszméknek legkisebb részekre való bonczolását, új szempontok ismételt felvételét és abbahagyását, a gyakori ellenmondásokat, a bizonytalanságot a tervek kezdeményezésében és kivitelében — de nem látjuk magát a kivitelt. Az ezen időből származó legrégibb terv hat gazdag anyagú felvonásról szól. A történeti felfogás, mely benne kifejezésre talál, Ludwignak Törringhez való csatlakozásáról tanuskodik. Ludwig elvetette a cselszövényt, és a tárgynak lélektani oldalát igyekszik kiaknázni. Ezen pszichologiai eleme a tárgynak azon a belátáson nyugszik, hogy a nem egyenrangú házasság, mely Albert és Ágnes között fennáll, már egymaga is szerencsétlenségre vezethet. Ezen motivum tárgyalása házassági tragédiára vezetne. Ludwig ezen motivummal összeköti a történetit, a házasságnak az állami hatalom által való feloldását; ebből tehát, hasonlóan a Hebbel-féléhez, politikai tragédia keletkeznék. Ezen két motivumnak egységgé való összeolvasztását kísérlette meg Ludwig következő, fennmaradt töredékeiben.

A *negyedik* még 1845-ből való *feldolgozás* Laube, akkori bécsi burgszínházigazgató, tanácsára keletkezett, a ki ezt Hebbel darabjával szemben a bécsi udvari várszínházban akarta színrehozatni. Ezen töredék 2 felvonásból áll és címe: *Der Engel von Augsburg*; Törring hatása alatt áll és itt-ott egy vonás Hebbelre is emlékeztet. A kettéosztott expositio bemutatja egyrészt a rajongó Albertet egy madonnakép előtt, másrészt a hiú Ágnest övéinek körében. Albertet Zenger János nevű barátja, kinek tudomása volt arról, hogy Ágnes a képhez modellt állott, elvezeti Ágneshez. Babette, Ágnes barátnője, egyrészt ebben azzal a gondolattal, hogy herczegnő lehetne belőle, Alberthez való heves szenvedélyt kelt, másrészt Ágnes tudomásával Albertet arról értesíti, a mit ő már Zengertől megtudott, hogy t. i. Ágnes van megörökítve a madonna-képen. Babette csel-

¹⁾ U. o. 344—345. l.

szövénye folytán találkozik azután Albert Agnessel a «Schönbart-schiessennél» is. (I.) Ágnes itt elbeszéli Albertnek élete eddigi történetét, melyből Albert megtudja, hogy Ágnest atyja nagybátyjának fogadott fiához, Raimundhoz, akarja kényszeríteni. Ezen körülmény arra készteti, hogy Ágnessel titokban azonnal egybekeljen. Bernauer, ki leányával már a templomból jövetkor találkozik, hiába igyekszik Ágnest Alberttől elválasztani. (II.) A terv szerint a továbbiakban a tornajátékot (III.), a szerelmesek jellemének ellentétéből származó házassági egyenetlenséget (IV.) és a két atya részéről vezetett és Ágnes halálával végződő ellenjátékot (V.) tárgyalta volna Ludwig.

Ezen töredékben előtérben van a tárgy általános emberi problémája, míg a történeti elem csak gyenge háttérül szolgál. Ludwig azon van, hogy a főszemélyeket bűnösöknek tüntesse fel és hogy a szakadást a bűnösséggel indokolja meg. Ágnesnek bűne hiúsága, Alberté meggondolatlansága, melynélfogva egybekel Ágnessel, kinek jellemét alig ismerte meg. Ludwig még azon nézetnek hódol, hogy a tragikai jellem vétekre szorul. Gondoljunk Hebbelre és új párhuzam kínálkozik. Az elméletben azonban Ludwig is már sajátjává tette az érettebb felfogást. Ágnesre vonatkozólag egyszer ezt jegyzi meg: «Agnes braucht eigentlich keine Schuld. Wenn sie, um Albrecht und Baiern zu retten, sich opfert, so ist sie immer ihres Schicksals Schmied.»¹⁾

Az *ötödik feldolgozás*, melynek ugyanaz a címe, mint a negyediknek, az 1856 57. évekből való töredékben maradt fenn és szintén a 3-ik felvonás elejével végződik; de a tervfüzetek egyik vázlatából kivehető a cselekvény további menete.

Albert Magyarország okos asszonyának (die kluge Frau von Ungarn) varázstükrében azt a nőt akarja látni, ki őt nem állásáért, hanem saját magáért szeretné. Isotta, Zenger Jánosnak, Albert barátjának neje, kéri a kuruzsló asszonyt, állítsa őt tükrebe; de ez nem teljesíti kívánságát, hanem helyette Ágnest helyezi a tükörbe, kit nagyravágyás és hiúság fogott el. Albertet Ágnes láttára heves szerelem fogja el, és Zenger díszebédjén, hol vele megismerkedik, kölcsönösen elhatározzák házasságukat, mely ezután mindjárt megkötetik. Az öreg Bernauer, a ki leányával a templomból jövet találkozik, hiába hivatkozik atyai jogaira. Isotta, ki a csalást észrevette, bosszút forral. Névtelen értesítésével tudomására hozza Straubing vicedomusának Albert és Ágnes szegyenletes házasságát és felszólítja, ne tűrje ezt a lovagságot mélyen sértő tettet. A lovagság erre eltiltja Albertet a regensburgi tornajátékban való részvételtől. Albert her-

¹⁾ Idézve Petrinél a 27-ik lapon.

czegnőnek nyilvánítja Ágnest, és a rajta elkövetett méltatlanságon haragra lobbánva, megbecsteleníti egy kardcsapással a vicedomust, a lovagság előljáróját. Ekkor boldogságának tetőpontján éri őt utól Isotta szolgálja, Giulio, ki úrnője utasítására czédulát juttat kezébe, mely arról értesíti őt, hogy Ágnes a kuruzsló asszony rokona és hogy a díszlakoma előtt nála tartózkodott. Az a gondolat ébred Albertben, hogy megcsalták; kétség támad szívében Ágnes szerelmének önzetlensége iránt. Hogy megtudja az igazat, Straubingba megy, hol Ágnes Isottával tartózkodik, ki a barátság örve alatt férközött Ágneshez. Egy rejtékhelyből meglesi Ágnest, ki asszonyi hiúságában diadémmal ékesítve jövő méltóságáról álmodozik. Albertben tovább dül a kétség, boldogtalannak érzi magát, mert Ágnes meglesett viselkedéséből, úgy gondolja, eléggé meggyőződött arról, hogy csak a hiúság vezette Ágnest karjaiba. Ekkor tudja meg Albert a kancellártól atyjának akarátát, hogy ő Ágnest csak kedvesének tarthatja meg; elhatározza, hogy ezen hírrel Ágnest újból próbára teszi, hogy megtudja a rég óhajtott igazságot. Ágnes felháborodással utasítja vissza Albert ajánlatát, hogy kedvese legyen, és ezzel megerősíti Albertet azon hitében, hogy csak a hercegi méltóság vonzotta. Albert elhagyja őt, miután Ágnes maga bevallotta, hogy a csalást nem iránta való szerelemből, hanem hiúságból követte el. Bűnének teljes tudatában van és Istentől büntetésül kéri a halált, mivel nem akar öngyilkos lenni. Az ítélet végrehajtása reá nézve valóságos megváltás. Utolsó leveléből, jóval a végrehajtás után, tudja meg Albert, hogy önszántából, azon célból, hogy Albertet szabaddá tegye, ment a halálba. Ágnes utolsó kérelmét: kibékülését atyjával, híven teljesíti.

Ezen feldolgozásban a már elejtett cselszövény újból felvétellett és az állami érdek rovására veszélyes kiterjedést nyert. «Neben dem ehelichen Missverhältniss, läuft es nur als Nebenrad mit», mondja Schmidt E.¹⁾

Az egész cselekvény tulajdonkép csak négy személy körül forog, melyben mindkét párt egymással szemben a legélesebb ellentétben áll. Zenger és Isotta között hideg conventionalis házasság áll fenn, míg Albert és Ágnes között hűzelmes szerelmi házasság. «Beide sind gleich unglücklich; die eine, weil sie vom kalten Verstande, die andre, weil sie von der überstürzenden Leidenschaft eingegangen ist.» Jellembeli tulajdonságaiknál fogva azonban keresztviszonyban vannak. «Albrecht und Isotta sind die heissen, heftigen, Hans und Agnes die kühlen, ruhigen Naturen; dort Süden, hier Norden. Albrecht und Isotta sind Freigeister, Hans und Agnes naiv; dort die schranken-

¹⁾ Ges. Schriften IV. k. 10. l.

losen, hier die beschränkten. Andererseits Albrecht und Agnes die ethischen, Hans und Isotta die frivolen.»¹⁾

A darab főszemélye a cselszövény folytán Isotta, ki Ludwig szerint «női Jago». Félteékenység és gyűlölet cselekvéseinek rúgói. Mivel nem lehetett Albert kedvese, azon van, hogy a polgárleányt, kinek sikerült Albert feleségévé lennie, tőle elválassza. Szolgálatában áll férje, a nélkül, hogy maga tudná; midőn megtudja feleségének ármányát, akkor a szerencsétlenség már megtörtént. Ágnes a trón után érzett bűnös vágya folytán bukik; Albertet hiszékenysége teszi szerencsétlenné: nem volt oka Isotta rágalmozásainak hitelt adni és nejét elítélni. Ernő csak mellékszemély. Straubing vicedomusának, mint a lovagság fejének, nagyobb szerep jutott a drámában: visszatartja Albertet a lovagi tornától és Ágnes halálra ítéltetésével bosszulja meg magát meggyalázásáért. Az ellenpárt tehát itt nem az állam, hanem a bosszút lihegő, Isotta által felbujtogatott nemesség. Ez ellenzi Albert viszonyát, mert nem akarja, hogy egy borbély leánya kerüljön nemes asszonyainak élére.

A tárgyalt két földolgozás a tárgyat fejlődésének második fokán mutatja. A probléma, melyet tárgyalnak, a következő: Egy trónörökösnek egy polgári nővel kötött házassága a nőnek vesztére vezet, mivel a házasság szerencsétlen volt, és mivel az állam érdeke ezt így követelte. A hitvesi boldogtalanság, melyen itt a fősúly fekszik, a két szerető ellentétes jelleméből folyik. Így tehát az állam érdeke, az, a mi történeti, ezen két földolgozásban háttérbe szorul, kiváltképp a másodikban, a hol a cselszövény határozottan túlsúlyban van. Itt inkább a nemesség érdekei és a családiak forognak koczán. A szerelmesek atyái ezeknek egyesülésében bajt látnak családjaik részére és azért közbelépnek elválasztásuk érdekében.

Ludwig ezen két darabbal *szerelmi tragédiákat* alkotott. A Töring darabjáról írt kritikájában említett lehetőségek közül a másodikat hozta kivételre; így házassági tragédiák keletkeztek. Az ott felállított követelményeket ezen két feldolgozásban teljesen érvényre juttatta: «Die Schuld, die aus der Liebe hervorgeht, müsste rück-schlagend die Liebe vergiften. Der Liebende selbst müsste den Unter-gang der Geliebten auf seine Seele laden... Ernst müsste hier schuldlos gehalten sein, um nicht zu wichtig zu werden.»²⁾

Shakespeare befolyása Ludwig ezen feldolgozásaira tisztán látható; kiváltképp «Romeo és Juliá»-ra emlékeztetnek. Mind a kettő *házassági tragédia*, mind a kettőben az egymást szeretők a szülők

¹⁾ Petri 36. l.

²⁾ Ges. Schriften V. k. 345. l.

akarata ellen cselekszenek. A főkülömbiség az, hogy a míg Shakespeare-nél mind a két szerelmes meghal, Ludwignál csak az egyik.

Ezen tragédiák tehát, mint Petri mondja: «*Ehetragödien gegen Elterntwillen*».

Ludwig *utolsó feldolgozásainak* csoportja annak köszöni létét, hogy az eddigiek hiányait felismerte. A tárgyat fejlődésének harmadik fokán, a költőt pedig az alkotás magaslatán mutatják. Az idetartozó öt feldolgozás mind töredék maradt és 1858–60 között keletkezett. A legnagyobb, az 1859-ből való, csak valamivel ér túl az első felvonáson: címe: «*Agnes Bernauerin, Trauerspiel in 5 Aufzügen*». Ezen feldolgozásokat az állam érdekének hangsúlyozása jellemzi. Velük Ludwig újból történeti talajra lép. Viharos idők járnak: Augsburg a hercegi házzal harczban áll. Albert Augsburgba érkezik, hol Ágnessel titkos házasságra lép. Az apák ennek felbontását követelik; Ernő az állam érdekében parancsolja. A szerelmesek küzdenek az elválásztás ellen, de hiába. Ágnest a nemesség törvényszéke elé állítják és halálra ítélik. Albert a megmentésére folytatott harczban elesik.

Ludwig ezen kísérleteivel a második lehetőséget valósítja meg: «*Hier stehen die Liebenden durchaus für einen Mann, besiegen alle Versuche, sie zu trennen. Die Väter stehen gegen diese Liebe auf. Ernst wollte Baiern vor dem Bürgerkrieg, den Sohn vor Reue, sein Haus vor der Gefahr des Thronverlustes retten; da kein mildres Mittel hilft, braucht er das härteste, er lässt sie töten. Diese Gewalttat tötet den Sohn mit und er hätte nicht allein, was er retten wollte, verdorben; er musste sich auch als den Mörder seines Sohnes anklagen.*»¹⁾

Petri szerint: «*Liebestragödie gegen Staats- und Elterntwillen.*»

A tárgy fejlődésében hatalmas haladást mutat a költő azon belátása, hogy Albertnek is tragikus véget kell érnie. Ludwig ezt illetőleg találóan jegyzi meg: «*Albrecht müsse in den Tod gehen, weil nach Agnes Tode das Leben keinen Wert mehr für ihn hat.*»²⁾ Schiff Hermann, kinek novellája végén Albert Ágnes teteménél holtan összeroskad, azon nézetet van, hogy Albert jövődő életében nincs semmi örvendetes már. A történetben erkölcsileg halott, testileg halottnak a költői mű követeli. Petri ehhez a következő elmés megjegyzést fűzi (i. m. 12. l.): «*Wenn wir auch diese Argumentation ablehnen, so müssen wir die Richtigkeit des Schlusses anerkennen. Nicht weil sich in Albrechts Leben nichts Erfreuliches mehr findet, sondern weil er in der Dichtung keine Versöhnung finden kann, scheint uns*

¹⁾ G. Schriften V. k. 344. l.

²⁾ Petrinél a 41. lapon idézve.

der Abschluss seines Lebens notwendig. Der Vater, der das schuldlose Weib mordet, der Sohn, dem sie gemordet wird, beide haben zusammen nicht Raum im Leben.» Hogy Ludwig is mennyire tudatában volt belátása fontosságának, mutatatja következő trivialis kijelentése: «Das Stück, wo Albrecht übrig bliebe, wäre ein Unding.»¹⁾

Ludwig tehát hosszú küzködés után megtalálta az egyedül kielégítő megoldást. A tárgynak ily értelemben való kivitele azonban nem adatott meg neki a sorstól. Ereje már meg volt törve. Szépen mondja Petri (i. m. 46.): «Er ist wie Moses, der das gelobte Land nur schauen, nicht mehr betreten konnte».

* * *

Ha ezek után az eddig kifejtettekre visszatekintünk, a következő eredményeket állapíthatjuk meg.

A történethez Hebbel áll legközelebb, Törring már tetemesen eltér tőle és Ludwig első kísérleteiben úgyszólván ügyet se vet rá; csak legutolsó kísérleteiben közeledik ismét hozzá.

Hebbelnél és Törringnél Ágnes büntelen, míg Ludwig bűnnel terheli: az első három feldolgozásban a hűtlenség, a későbbiekben a nagyravágás és hiúság bűnével, míg a legutolsóokban csak szerelme a bűne.

Ernőt Törring úgyszólván teljesen ártatlannak tünteti fel, minden vétket a vicedomus nyakába varrván. Hebbelnél a bűn egész súlyával terheli. Ludwig, ki fiatalkori feldolgozásaiban csak kis szerepet juttat neki, lassanként nagyobb és nagyobb bűnt ró rá, úgy hogy utolsó feldolgozásaiban nem ugyan közvetlenül, hanem hajthatatlan szigora folytán fiának gyilkosává lesz.

Törring a bűnátruházás nem dramatikus fogása által az atya és fiú között kibékülést létesít. Hebbel a kibékülés elől kitér. Ludwig első feldolgozásaiban nem szorul a kibékülésre, a mennyiben itt nincs összeütközés apa és fiú között; a későbbiekben, a hol összeütközés támad, Ágnes végakarataira történik a kibékülés; a legutolsó feldolgozásokban felmenti alóla a költőt Albert halála.

Ép oly nagy változatosságot találunk a probléma feldolgozásában. Törring Ágnest nem annyira az állam és nemesség érdekeinek, mint inkább az egyén cselszövényének hozza áldozatul: tehát drámája cselszövény-tragédia. Hebbelnél Ágnes bukását az állam és a család érdeke követeli. Ludwignál három lehetőséget találunk kifejtve: az első szerint Ágnes cselszövény folytán szenved halálát, a második szerint család folytán, melyet elkövetett, hogy Albertet a vele kötendő házas-

¹⁾ Idézve Petrinél a 44. l.

ságra bírja, a harmadik szerint szerelme miatt. Ezen három lehetőség első ízben *cselszövény*-, másodízben *házassági*- és harmadízben *szerelmi-tragédiára* vezetett.

A probléma különféle megoldásai közül csak Ludwignak utolsó korszakából eredő, sajnos csak vázlatos megoldása felel meg a drámai követelményeknek. Ha a probléma ezen megoldással megfelelő költői alakítást nyert volna, akkor bizonyára ez volna a Bernauer Ágnes-tárgy legjelentékenyebb drámai feldolgozása. Ez időszertint azonban Hebbel drámájának ítélendő oda — minden felsorolt hiánya ellenére — a babér.

(Budapest.)

BÁSZEL ERNŐ.

A MITHRA-KULTUSZ NABARZE-ALAKJAI HAZÁNK TERÜLETÉRŐL.

A Mithra-kultusz emlékeiben Italia után Pannonia és Dacia bizonyult a római provinciák között a leggazdagabbnak. A Mithra-titulusok között azonban Mithrának a perzsa eredetű *Nabarze* jelzővel történt tisztelete annyira ritka, hogy mikor 1882-ben Dacia fővárosa *Sarmizegetusa* romjaiból Király Pál kollégámmal egy *Protas* vikarius által

N A B A R Z E D E O

szentelt gyönyörű oltárt¹⁾ a Hunyadmegyei történelmi régészeti társulat múzeumába beszállítottunk, az egyesület feledhetetlen emléke elnöke, gróf Kuun Géza, a kiváló orientalista, a társulat nagyfényű közgyűlését mindjárt a Mithra-kultusz nagyszabású magyarázatával nyitotta meg, különösen hangsúlyozván: hogy a *Nabarze* jelző a várhelyi oltáron kívül még csupán két latin s egy görög feliratból ismeretes.²⁾ És a nemes gróf figyelmét annyira megragadta az érdekes

¹⁾ Finály Henrik: Erdélyi Muzeum VIII. 297. l. Torma Károlyi Neue Inschriften aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior. Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich. Jahrgang VI. p. 106. Nro 42. Fr. Studniczka u. o. VIII. évf. 321. l. 41. sz. le is rajzolta. Király Pál: *A Sarmizegethusai Mithraeum*. M. Tud. Akadémia. Archæologia-Közlemények XV. kötet. Új folyam XII. kötete 1886. 59. l. 1144. sz. és XXIII. táblán 2. sz.

²⁾ Elnöki megnyitó beszéd a Hunyadmegyei Történelmi régészeti

felirati jelenség, hogy még ugyanazon esztendőben a *Nabarze* istennéről szóló értekezéssel tisztelte meg a Kolozsváron szerkesztett *Keresztény Magvető*¹⁾ is.

Gróf Kuun Géza megállapítja, hogy *Nabarza* az új perzsa nyelvben *erőt, hatalmast, hőst* jelent, s a szónak ezen értelme Mithrának egyik igen régi tulajdonítványa. Midőn az iráni és ind néptörzsek még együtt lakták a *Pamir* fősíkját, a többi árja népnek a közös törzstől való elválása után a Mithra istennévről való fogalom már megvolt az ősi hazában. Mithra eredetileg *barátot* jelentett, s mint az emberi nemnek, különösen pedig az árja népnek jótékony barátja szerepel vallástörténeti fejlődése hosszú folyamán végig. A Rigvéda III. könyve 61-ik himnuszának 7. versében olvasható «mahí mitrásya várúnasya mājā» szavak szerint a hajnal egyik fiának, a reggeli napnak, Mithrának, naponkint újabb erőt ad, míg a második fiának, azaz a lenyugvó napnak újabb csatlódásokat szerez. A reggeli nap tehát soha meg nem gyengülhet, mert anyja, a hajnal, minden nap új erővel ruházza fel, s ez istenség leglényegesebb tulajdonítványa az erő. Ezen ősi vallási perceptiót az árja indusok ősi otthonukból, Pamirból, átvitték Kasmirba s onnan *Pendsá*ba.

Az óperzsáknál is az erő, a hatalom jelképe vala Mithra a napisten, s az óbaktriai (avesta) mythologiában, úgy látszik, *Nabarza* volt a *Mithra* név egyik leggyakoribb helyettesítője s valamint utóbbiból a *Mithranes* név, úgy amabból a *Nabarzanes* név képezetett. *Mithranes* név előfordul *Curtius*nál s *Arrianus*nál. A *Nabarzanest* is ezen két író említi s *Curtius Nagy Sándorról* írva *Nabarzanest* Darius praetorának nevezi: *Nabarzanes praetor Darii*.²⁾ Mindkét istennévből ána patronymicum-képzővel theophorikus személynéveket képeztek s *Mithranes* a szülői által *Mithra* oltalmába ajánlott gyermeket és *Nabarzanes* a *Nabarza* istennek ajánlottát jelentette. Az óbaktriai *Nabarza* istennév azonban óperzsa alakjában *Nabarda* lehetett, mert az iráni *z* feltűntetésére az óperzsában gyakran *d* is használtatik. Így például az óbaktriai *azem*-nek az óperzsában *adam* (= én) felel meg. Ez az óperzsa *Nabarda* is erős, hatalmas, hős értelemmel bírt.

Justi gróf Kuun Gézához e tárgyban intézett levelével elfogadhatónak nyilvánítja *Pott* ama nézetét is, hogy *Nabarzanes* eredetileg

---

Társulat 1882. május 30-iki közgyűlésén. Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 1881. május 30-tól 1883. május 30-ig lefolyt évekre II. kötet. Szerkesztette Kún Róbert. 1884. 8. lapján.

¹⁾ Gróf Kuun Géza: A *Nabarze* istennévről. *Keresztény Magvető* 1882. I. f. 5. lapján.

²⁾ Q. Curtii liber III. cap. VII.

«nava verzana» volt «újat tevő» értelemben. Ez az értelmezés azonban csak az alapszót és nem az abból képzett személynevet illette, s Pott a *Nabarza* istennevet, mint alapszót nem ismerhette még. De az előbbire alkalmazva, a mit Pott az utóbbiról mondott, *Nabarza* a «nava varza» haplologikus rövidítése, melynek második része a «varza» = tenni igéből «a» raggal participialis értelmű adjectivum. E név végértelme tehát: a) *újat tevő*, b) *megújuló*, azaz mindig új, c) mindig fiatal, üde, d) erős, hatalmas, e) *győztes, hős*.

Ezen szokatlan s teljesen perzsa tulajdonítványokkal bíró Mithra nem elégítheti ki Dacia fővárosa lakosságának minden rétegét, különösen nem a szíreket, kik minden idegen istenséget azonosítani szoktak a sémi faj vallási jellegével.

A *Nabarza*-kultusz eme fontosságának ilyenén megállapítása indított arra, hogy egy kezdetben figyelembe is alig vett, behatóbb megfigyelés után azonban szintén *Nabarza* oltárul bizonyult daciai emlék rectificálása kapcsán kevés számú hazai *Nabarza*-feliratainkat összefoglaljam. Az 1887. év nyarán ugyanis Téglás István jelenlegi tordaaranyosmegyei kir. tanfelügyelő társaságában északi Daciát tanulmány tárgyává téve Tordánál egy rossz minőségű durva mészből faragott és kezdetleges betűvéssel diszített oltárt találtunk a szőlőhegyi római vár romjaiban. A durva mívű oltárt következő olvasással mutattam be az Erdélyi Múzeumegylet 1888. közleményeiben (65. lap), honnan a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének Supplementuma is átvette 7691. szám alatt:

I D o M
N A D
V O T
I B
P O S

akkori olvasásom szerint:

I(nvicto) D(eo) M(ithrae)
Nad . . . .
vot(um)
(l)ib(enter)
pos(uit)

A második sorban a dedikáló személy kezdőbetűit Nad... gyanítottam akkor s csak utóbb vettem figyelembe a Pintér¹⁾ szerint

¹⁾ *Pintér*: Tudományos Gyűjtemény 1824. 2, 21. *Pintér* mindjárt helyesen Nabarse-t olvasott.

Aquincumból, Katanchich,¹⁾ illetőleg közlője, Jakossich József, a ferencz-rendiek provincialisa szerint, Mitroviczáról, s így Sirmiseusból származó rokon szövegű Mithra-emlékünket.

Az érdekes felirat már Pintér hibás szövegezésében felismerhetővé teszi Mithranak *Nabarze* titulását illetésképen szólván:

INVICTO
MY·THRAE
NA·BARZE
TIB·PONTI
VS·PONTI
ANVS·TRIB
LAT·LEGIAD
P·F·D·G·V·S·L·M

Ime tehát Invicto Mythræ Nabarze áldozott Tiberius Pontius Pontianus trib(unus) lat(iclavius) leg(ionis) II ad(iutricis).²⁾

Ezt a mi tordai leletünkkel közel eső rokonságot Patsch szintén kiemelte a bosnyák-hercegovinai múzeum tudományos közleményeiben.³⁾ Cumont Ferencz, a Mithra-kultusz monografusa, szintén nyomatékosan közli nagy munkájában⁴⁾ ezt a pannoniai oltárt, melyet a legio II. adiutrix parancsnokhelyettesül szolgált *tribunus laticlavius*, mint a legatus után következő rangidősebb s legmagasabb állású tiszt csakis a legio parancsnoksági székvárosában, *Aquincumban*, szentelhetett Invictus Mythra Nabarzének.

És Dacia területéről a Karánsebessel szomszédos *Zsuppánál* állott *Tüdiscumból* egészülne ki egy korábban szintén félreértett *Nabarze*-oltárral a hazai vonatkozásoknak nem nagyon hosszú sorozata. Onnan ugyanis Arneth⁵⁾ útján került hazai felirattárunkba a következő felirat:

S·I·N·M
PRO SALVTE
P·AEL· MARS
HERMADIO
ACT·TVRRAN
DIL·V·S·L·M

¹⁾ *Math. Petrus Katancsich*: Istr. advolurum Geographia vetus. Budæ 4. I. 1826. 420. lapján. De nem saját eredeti másolatából (ex schedis meis), hanem Jakossich után s ezért téveszti el a származási helyet is.

²⁾ *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. 3481. Orelli 1932. Invicto d(eo) Navarze.

³⁾ *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovina*. Redigiert von Dr. Moritz Hoernes. VI. Bd. 1899. 273. lapján.

⁴⁾ *Textes et monuments figurées relatifs aux mystères de Mithras*, par F. Cumont, Nro 334.

⁵⁾ *Arneth*: *Archæologische Analecten*. Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften in Wien 40, 344.

Ennek kezdő sora tehát az aquincumi analogia szerint így olvasandó:

S(oli) i(nvicto) N(abarze) M(ithræ).

És most tordai leletünkre visszatérve ime abban is *Nabarze* kevés számú megörökítőjét ismerhetjük fel s az általam a felirat áldozójának nézett második sorból szintén *Nabarze* neve derül ki ilyenformán:

I(nvicto) D(e)o M(ithræ)
Nab(arze)

A durva anyagú és rosszul faragható oltáron ugyanis a D formájába esett ki a B, melynek középső befűződését a likacsos közt felismerhetetlenné tévé.

Torda, vagyis Potaissa a Mithra-kultusznak számos emlékével ajándékozta meg Dacia irodalmát. Így Cumont monografiájában a 131. lapon Nro 232—235, a 138. lapon Nro 298—299, a 317. lapon 204—207, a 490. lapon 204. mind arról tanuskodnak, hogy ott főleg a markomann háborúk után felső Moesiából letelepített legio V(-ta) Macedonicaval megsokasodott módosabb elem és tisztviselői kar keleti származottjai előszeretettel keresték Mithra kegyeit. De *Nabarzé*-nek az az első tiszteletadomány még e soknyelvű és hitű katonavárosból is.

Minthogyan pedig a Nabarze-kultusz a különben oly gyakori Mithra-szentélyekben nemcsak nálunk, Dacia és Pannonia területén, hanem a római imperium többi provinciájában is feltűnő ritkán jelentkezik, ezért kívántam ezt a néhány, de kulturhistoriailag éppen e miatt fokozott figyelmet érdemlő hazai Nabarze-vonatkozást az én rectificált tordai leletemmel összefoglalni. Dacia területéről tehát Sarmizegetusa (Várhely), Potaissa (Torda) és Tibiscum (Zsuppa), alsó Pannoniából az egyetlen Aquincum képviselteti magát Nabarze tisztelői között.

A Mithra-kultusznak emez idáig figyelembe is alig vett becses emlékét a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat nagyérdemű elnökének, gróf *Kuun Gézá*nak vezetése alatt éppen fáradozásimmal létesített és általam 22 esztendőn át nehéz hivatali elfoglaltságomtól telhető módon, sok irányú utazásaim eredményeiből saját költségemen dédelgetett dévai múzeumnak ajándékoztam.

(Budapest.)

TÉGLÁS GÁBOR.

BÉRARD V. AZ ODYSSEIÁRÓL.¹⁾

Négy fejezetből álló hosszú könyvet szentel a szerző annak a bizonyítására, hogy a levanti tengeren s az Archipelaguson is ugyanolyan görög-szemita kettős-nevek vannak elterjedve, mint a minókkal az Odysseiában találkozunk. Ezen ú. n. IV. könyv fejtegetései ránk nézve nem közvetlen fontosságúak ugyan; mindazonáltal czélszerűnek látom megismertetni a főbb következtetéseket s néhány etymologiai fejtegetését, melyek még akkor is érdekesek volnának, ha nem történnék rájuk hivatkozás a mű többi részében.

I. A homerosi költeményekben összesen 17-szer van szó a phoinikiiaiakról, négyszer az Iliasban, 13-szor az Odysseiában. Ezek mind az Ilias két s az Odysseia négy helyén fordulnak elő, ú. m. II. VI, 290—2. XXIII, 740—745. Od. IV, 83—84. 618. XIII, 272—275. XIV, 288—310. XV, 405. s k. sk. Az utolsó helyen szó van *Syria* szigetéről, mely *Ortygia* felett fekszik, a hol a nap fordulatai vannak. Strabon és még sokan *Syra* szigetét hiszik annak s akkor *Ortygia* másik neve volna *Delosnak* vagy pedig *Rheneiának*. *Syros*t a sziget nevének veszi a szerző, *Syria* alatt pedig az egész vidéket érti, mint a hogy *Ψύρος* és *Ψυρία*, *Κόρινθος* és *Κορινθία*, *Νίζος* és *Ναζία*, *Ψόδος* és *Ψοδία*, *Σίδων* és *Σιδονίη* stb. nevek közül is az elsőket magát a helyet jelentik, az utóbbiak pedig a környékét. *Syra* és *Delos* meg is felel a homerosi leírásnak a kisázsiai Iónia lakosainak szempontjából véve. A költő a honfitársai szólását használja, mikor mondja: *ὅθι τροπαὶ ἡελίοιο* (Od. XV, 406). A kisázsiai ión hajósok ugyanis Görögországba való átkeltükben először érték *Ortygiát*, ezen túl nyugat felé *Syros*t; ettől t. i. kelet-délkeletnek fekszik *Delos* (*Tournefort*). *Syra* tehát *Delos* felett van az ión tengerészekre nézve, a kiknek *Euboeia* van legmesszebb a szigetek közül. A *πρὸς τροπὰς ἡλίου* — *Eustathios* magyarázata szerint — a. m. *πρὸς τὰ δυτικὰ μέρη*, s a hom. költeményekben *ἄψ ἐπὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανόθεν προτρέπεται* jelöli a nap leszálltát. Az ión Archipelagos szigetei jó védelmet nyújtottak a vitorlás hajóknak éjszakai szelek ellen; azért rendszeren föl is használják e védelmet a kelet és nyugat közti közlekedésben. Az idegen kereskedelem alatt az Archipelagos három centralis szigete játszott főszerepet, ú. m. *Syros*, *Delos* és *Mykonos*. Legközpontibb a fekvése *Delosnak*; «ez vezeti a cyclasok karát» — mondták a régiek. Kelet nyugati útban egyenlő távolságra esik *Miletostól* és *Korinthostól*; éjszak-déli útban épen a *mykonosi* csatorna végében van. *Delosnak* vannak a legszebb forrásai az egész Archipelaguson; csakhogy egészen kicsiny, kultúra lehetősége és menedék nélkül; kikötője (a közte és *Rheneia* közt levő szorosban) ki van téve éjszakai szeleknek. Nem volt tehát alkalmas messziről járó hajósoknak, mert sem fája nincs javításra, sem élelmet nem igen szerezhetett ott a legénység, sem nem horgonyozhatott nyugodtan hosszabb ideig. Csak néhány órára állapodtak ott meg, hogy megtöltsék tömlőiket s áldozatot mutassanak be. *Mykonos* sokkal nagyobb;

¹⁾ (Folytatás.) L. EPhK. 596. 1.

van jól védett nagy réve, van némi gabonatermő mezeje s birka-legelője. Ámde ennek meg nincsenek forrásai. Syros nem cly központi fekvésű ugyan, mint ama kettő; de egyesíti magában Mykonos minden jó oldalát s nincsenek meg benne a rossz oldalai a másik két szigetnek: elég nagy, elég termékeny; van jó kikötője s jó vize. Réve sokkal biztosabb, mint Mykonosé; kelet felé nyílik, míg Mykonosé nyugat felé. Mykonos tehát a nyugat felől jövő hajósoknak alkalmas; van sok foglya, fűrje, szalonkája, gerliczéje stb. Syros ellenben a kelet felől induló hajósoknak volt alkalmas; nyugati részén sem menedék nincs, sem rakodóhely.

Az Archipelagos onomastikonjából kimutatja a szerző, hogy majd mindegyik szigetnek több neve volt a görög régiségben. Syrosnak azonban nem maradt ránk kettős neve. Azt hiszi tehát, hogy mivel a görögben mitsem jelent, szemita eredetű, épen úgy, mint *Seriphos* (kohló) és *Siphnos* (bánya) szintén egyetlen nevük eme szigeteknek.¹⁾ *Sor* v. *sur* = szikla. *Sur* transscriptiója *Surosra*, *Σύρος*, szabályos; ebből az egyszerű görög *Τύρος*-t csinált; csak a műveltebbek írták: *Σόρ*, *Σόρρ*, *Σούρ*, *Σύρ*, s tudták, hogy *Σύρ* eredeti neve Phoinikiának (Herodian. I, p. 399. L.). Vidékét Homeros *Σιδονίη*-nek nevezi,²⁾ a későbbi görögök *Συρία*-nak. Ez utóbbi név áttejert lassankint a partvidékről a belföldre is. Az Archipelagoson is volt a phoinikiaiknak kicsinyben *Tyr*-jük, *Syros*, miként a későbbi görögöknek *Chios*-uk, *Samos*-uk stb. a Nilusnál. A régi Syrának két városa volt, melyek közt megoszlott a sziget egész területe (Od. XV, 412–3). Mindegyiknek megvolt tehát a maga területe s messze kellett feküdniök egymástól. Az egyik, a magas város, a homerosi korban épen úgy, mint ezelőtt két századdal (Tournefort), körülbelül egy mérföldnyire feküdt a révparttól egy magaslaton; alatta mély völgyben volt egy forrás, a hová mosni járt Eumaios dajkája; a forrás közelében táboroztak a phoinikiaik partra húzott hajóik közelében s onnan hordták a városba arany nyaklánczaikat s más czikkeiket árulni cserébe (Od. XV, 420). A magas város homerosi epithetona, *αἰπεῖα*, legmegfelelőbb mása a szem. *Sur*-, *Σύρος*-nak. *Soloi* æquivalense *Thuriának* s a. m. *αἰπεῖα* (Paus.). *Thur* = «szikla» (aram) és «álló-kő», «oszlop» (héb.). Kadmos földjén *Ῥοδόπαρος* nak (álló-szikla) más neve *Θούριον* (Plut. Syll. 17, 18). Az aram. *thur*-ral egy a héb. *Sor* v. *Sur*, tehát *Syros* a. m. *αἰπεῖα*.

Az Odysseia szerint még egy városnak kellett lennie Syroszon. Az archipelagosi szigetek kereskedelmi városa, a melyet általános néven *ῥάρα*-nak neveztek, mindenkor a tenger mellett volt; bent, vagy másik rév mellett volt a mezővárosuk, melynek lakói rendszerint földműveléssel foglalkoztak. A klassz. geográfusok csak egy várost említenek Syros szigetén (Ptolem. III, 16, 30); de a föliatokban van *naxios* v. *naxites* elnevezés, melyek bizonyosan syrosi polgárookra értendők.

¹⁾ *Σέριφος*: *sareph* v. *seriph'a*; az *s. r. p.* gyök a. m. érczolvasztást, ércztisztítást stb. végezni. — *Σίφνος*: *siphn'a* (Siphna, Siphnia); *s. p. n.* = elrejtteni, beásni; *sapin* v. *sapin* = beásás, rejtkehely, bánya (Kalypso — Ispan'a).

²⁾ *Sidon* volt ezen part fővárosa s nagy rakodóhelye; az egész vidék pedig *Sidonie* volt az idegen hajósoknak.

Volt tehát a szigeten Syros városán kívül egy naxosi község.¹⁾ Ez a község későbbben, a hellén korban, mikor a kereskedelmet az idege-
nektől maguk a szigetlakók vették át, jelentéktelenné vált.

II. A régi korban Egyiptom volt a varázsszerek és orvosok hazája (Od. IV, 231); az egyiptomi és szíriai művészek s mesteremberek (kézművesek, jósök, orvosok, ácsok, zenészek) voltak a leghíresebbek. A jóslás terén nagy szerepet játszottak a madár-nézők (*οἰωνοπόλοι, οἰωνισταί*). A hom. költeményekben külömbiség nélkül váltakozik *οἰωνός* és *γύψ* (Od. III, 259. XIV, 133. II. XVIII, 271. XXII, 42). Az előbbi biztosan indo-európai szó (avis); de *gyps* eredetét nem találják a nyelvészek. Hesychios szerint «οἰωνοὶ πάντα τὰ ὄρνεα, πάντα τὰ πτηνὰ, δι' ὧν οἰῶνται καὶ νοοῦσι τὰ μέλλοντα». — A szemiták ilyen madara általában: *gyp*. — A hom. kor kalóza minden rabját kézművesnek s sidoninak adja ki, hogy jobb árt kapjon érte. A rabszolgának érdekében volt titkolni a csalást s kész volt bármily ismeretlen foglalkozást vállalni, csak hogy menekülhessen a földműveléstől vagy más nehéz munkától. Ktesios király pajkos kis fiát egy szép phoinikiai nő neveli, a ki jól ért a hímzéshez (Od. XV, 418). Ez egyszer csak megszökteti a reá bízott fiúcskát egy phoinikiai ember rábeszélésére, a kinek kedvese volt. Az argosi *Io* is egy phoin. vezér kedvese lett s ennek a hajóján szökött meg (Her. I. 5). Tengeri útjaikról is voltak a phoinikiaiaknak följegyzéseik, melyeket fölhasználtak a hellének (Strab. I, 3). Odysseusnak Kalypso utasítást ad, hogy úgy igazítsa hajóját, hogy mindig balfelől legyen a *Medve* tőle (V, 272—277). A *Medve* csillagképnek már akkor két neve volt; kimutatja, hogy a görögöknek *Medve* volt, a szemitáknak *Szekér*. Egy arkádiainak látszó mondában *Kallisto* nympa átváltozott medvévé, fia, *Arkas* pedig medve-örre. Az argosi mondában *Io* tehénné változott s a sokszemű *Argos* őrizte. A *Boótyis* csillagkép csakugyan egy nagy fényes csillagból s számos kisebb és homályosabb csillagból áll (Luc. De marin. 7. Avien. I, 257. s kk.). A héb. *iaa* s a phoin. *ia* = szép. *Io* — *Kallisto* tehát kettős név. *Καλλίστη* — *Καλλιστώ* példája magyarázza a 'Ιά — 'Ιώ transscriptiót. A mi *Iasos* — *Argost* illeti, a szem. 'us v. 'ass gyökér a. m. (éji) őrszolgálatot teljesíteni; a nyájör, éjjeli ör (ember vagy kutya) neve az araboknál 'aassun. Az arkádiainaknál *βοότης* (bubulcus) «medve-ör», *ἀρκτοφύλαξ*, az attikaiaknál *Ikarios*. Minden szemita nyelvben *ikar* a. m. *szántó*. Ikarios hűséges kísérője Dionysosnak; szerén ő hordja az isten tömlőjét («plaustron onerato»). A görög Bootes és Philomelos az eke feltalálója. Kettős név tehát *Bootes* — *Ikarios* is. — *Arubas* sidoni király (Od. XV, 425 s k.) nevét a phoin. *Arubal* (a bibliában *Ariel*) egyszerű görög transscriptiójának, *Phaidimos* sidoni királyét (Od. IV, 617) pedig a phoin. *Phalis* (phele, phali; gyök: *phala*) görög másának tartják.

¹⁾ A héber *nax* a. m. *jel*, σημεῖον, különösen a hadi jel, mit hegy-csúcsokról adtak a hajósok egybegyűlésére. Diodoros szerint *Naxos* archipel. sziget egy ilyen nevű kariai hősről kapta nevét, a ki Πολέμων (háború) fia volt. Naxos hegyorma a Φανάριον («lámpa-hegy», «jel-hegy»). A sicíliai Naxos is ilyen *jel*, *oszlop* volt a sidoni és karthágói hajósoknak, mint később a római hajósoknak a *Columna Regia*. Ilyen jel lehetett a syriai Naxos is Rheneia vagy Tenos felől.

Athene — Mentés *Temese*-be megy *χαλκός*-t hozni vasért cserébe (Od. I, 184). Ezt a helyet némelyek Italia déli részén keresik (Temesa, Tempsa), másck a kyprosi Tamassosban. De Tamassos hegyek közt fekszik a sziget közepén; ide tehát alig ment volna érczért a taphosiai fejedelme tengeren. A szem. *temes* a. m. *kohó*; ugyanazt jelenti valamennyi szemita nyelvben *kur*. Miként az Archipelagos bányájának, *Siphnos*-nak a szomszéd *Seriphos* partján volt a kohója vagy ércz-finomítója, akként — úgy látszik — a kyprosi kohónak, Tamassosnak is mintegy függeléke, hámora vagy finomítója volt *Κούριον* a délnyugati part kikötőjében. Strabon korában is az itáliai *Populonium*-ban, szemben a mai Porto Ferrajo-val, dolgozták fel Elba-sziget vasát; a bánya-szigeten nem voltak sem hámorok, sem kohók (V, 223). *Populonium* akkori szerepét ma ugyancsak *Piombino* játsza Elba vas-érceinek földolgozásában.

III. A phoinikiaiak különféle cikkekkel árultak, ú. m. pamut-kelméket és szövötteket, fegyvereket s házi eszközöket, üvegárukat s ékszereket, szeszt s különféle italműveket (II. XV, 363. Od. XV. 460. XVIII, 323. Her. I, 1; III, 136). A *χαλὼν* v. *χατῶν* transcriptiója a szem. *kíton*-nak,¹⁾ *ὀδῶν* a szem. *athon*-nak (lenszövet), *φᾶρος* (lenszövetből való palást) a sz. *par*- v. *phar*-nak. A *λίτα*, *λίτι* (lenszövet-darab) vászontakaró: a szem. *l. u. th.* gyök jelentése *takar*; ebből való a héb. *luth* (vászon; vulg. *tela*), az arabs *luthun* v. *lithun* (köpeny). A phoinikiaiak azonban a szövés és fonás mellett ügyes festők is; a bíborfestést nekik tulajdonítja az egész görög világ.

A földművelés céljaira még teljesen megfelelő volt a vas; de harci eszközök (kard, sisak, vért) készítéséhez alkalmasabbnak találták a *chalkost*, mely hajlíthatóbb s könnyebben feldolgozható lemeznek, pengének stb. Az Iliasban még mint nemes fém szerepel a *χασσίτερος* (ón), az arany, ezüst és réz mellett; de az Odysseában már nem fordul elő. Ez úgy érthető meg, hogy az Odysseia keletkezése idejében már ismerték Hispaniát s Tarsist, az ón hazáját (Her. III, 115). Az Odysseia tehát későbbi keletű Tarsis fölfedezésénél, meg annál, mikor az iónok — közvetve vagy közvetetlenül — megismerték e termékkel. Sidon kutatja fel Tarsis ónját s az készíthet bronzot kyprosi vagy máshonnan való rézzel. Az Odysseia idejében Sidon lehetett a fő chalkos szállító (Od. XV, 245). A görögöknek ugyanis külföldről kellett kapniok a chalkost, akár bronz volt az, akár réz,²⁾ mert nem voltak ónbányáik, és rézbányáik, ha ugyan voltak, keveset termelhettek. Strabon (X, 447) az euboiái Chalkisban említ ugyan egy kitűnő bányát, a hol együtt volt található réz és vas; de mivel ilyesmi nem fordul elő máshol s mivel az író korában nem művelték már azt a bányát, sőt maga nem is látta, nem adhatunk hitelt ennek a csodának. *Chalkis* neve épen úgy lett «rezes» a geografusoknak, mint *Minoa* «Minos kikötője» s *Soloi* «Solon kikötője». Helyesen jegyzi meg Kiepert, hogy Chalkisban nyoma sincs rézbányának. A kisázsia-parti Chalkia szigeten,

¹⁾ *Kítinu* (asszír), *kítonu* (arabs), *kítana* (aram.), *kutonet* v. *ketonet* (héber) lenszövetből való ruhafajt jelöl. A *χατῶν* hom. jelzői: *σχαλῶεις* (fényes), *μαλακός* (puha), *λεπτός* (finom). A hellének azután gyapjú-kelméből készítették.

²⁾ Bérard bronznak tartja a chalkost.

valamint az elisi Chalkisban sem volt soha réznek nyoma. *Karchedon* volt a phoinikiaiak új városának neve, s ebből is Kalchedont csinált a görög. Az eub. Chalkis a *Αελάντιον* síkon van, mely utóbbi szó görögnek látszik s a. m. «köves», «kopár» (*λάινος*); de ugyanazt jelenti a szem. *chalk* gyökér is. Az Odysseia korában még minden kovács *chalkeus*. Nestor udvarában ez az aranyműves neve (Od. III, 432). *Chalkis* tehát általában *hámor*, bármily érczé. A chalkisi vasművesek (*σιδηροποιοί*) sokáig híresek voltak. Meglehet, hogy a rézhámor meséjét akkor találták ki, mikor már *σιδηροργός* volt a vaskovács neve, nem *chalkeus*, s a *Chalkis* nevet nem tudták másképen megfejteni. De ha Chalkis csakugyan a chalkos hámorát jelenti is, az nem következés, hogy bent termett chalkossal dolgozott; Chalkis is épen úgy réz- és bronz-hámor, mint utána minden más nagy kikötője Görögországnak. Minthogy pedig a chalkos-korszakban nagynak kellett lennie a chalkos-fogyasztásnak (Hes. oper. 150), sokat szállíthattak Görögországba, s a főszállító Sidon lehetett, *πολύχαλκος Σιδών*. — Az itáliai parton *Temesa* volt rézhámor; a sirének, kyklopszok és kimmeriosok vidékén a campaniai rézbányák híresek egész Plinius koráig (34, 2). *Ilva* (Elba) másik neve *Aithaleia* (olvasztó-kemencze, csillogó).¹⁾ Ez a sziget manap ugyan csak vasat szolgáltat; de valamikor szolgáltattott rezet is, és ebből tartották fön magukat a Populoniumban lakó etruscusok (Ps. Arist.). Phoin. gyarmat volt Diodoros szerint Gaulos szigete is, melynek neve a phoin. *gul*-ból lett (*gul* v. *gul'a* = korsó). Szintén phoinikiai hatást jeleznek a következő szók: *Ξίφος*, aram. *xīpha* (xiipha), arabs *xīphun* kard; *μάχαιρα*: *makera* (kés);²⁾ *γωρυτός* (íjtók): *kharit*; *σάκος*: szem. s. k. k. gyök a. m. *eltakarni*; *sak* v. *sok* = menedékhely, barlang; arabs *sakkun* = oltalom, pánczéling. *Ida*: szem. *iad*, *id* v. *ida*, *idu* = újj, mely mintegy mutatja távolból a partot a hajósoknak. Ilyen ujjak voltak az arab öbölben a régi görögök ú. n. *Monodaktyle*- és *Pentedaktyle*-ja (tör. Bes-Parmak). A krétai *Ida* alatt szerepelnek a mondában a *Δάκτυλοι Ἰδαίοι* («idai ujjak») nevű szellemek; atyjuk *Δάκτυλος*, anyjuk *Ida*. Mind a phrygiai, mind a krétai *Ida*-hegy közelében vannak *ἰδρυ* formájú helynevek s ez a szó, mint a latin *digitus* mutatja, a szem. *ida* fordítása. Mind a két hegy a legfőbb istennek, Zeusnak, volt szentelve, vagyis: az idai daktylusok Zeus szolgálói voltak. — Lesboson is kettős név *Issa* — *Pyrrrha*. *Pyrrrha* (a tűz nymphája v. városa) a mondában Makareus lánya; más neve *Makaria* s így hívták Lesbos egy városát is. A sziget régi neve *Issa* (Strab. és Diod.). A szem. *is* v. *issa* a. m. tűz. Az egész sziget vagy egyik városa nevéként előfordul *Himera* is, *Ἰμέρα*. A solymosok öblében (Lykiában) *Khimera* (pezsgő, bugyogó) volt a szemita neve egy vulkanikus nyílásnak, gör. *Χιμαίρα*. Így nevezték a sicíliai meleg forrásokat is, a phoinikiai szikla-város, Solountum mellett, a melyeket állítólag Herakles nyitott meg. Innen nem messze volt a görögök *Θερμαὶ Ἰσρωπαϊαί*-a, melynek neve *Termini* város nevében még ma is megvan. Meleg források bőviben vannak Lesboson.

* * *

¹⁾ Bérard *Ilva*-t etruscus névnek tartja. (Megjegyzem itt, hogy a szumir *il* a. m. *csillogni*).

²⁾ Minthogy *makera* csak egyszer fordul elő (ἄπαξ λεγόμενον) a biblíában, azt véli B., hogy görögből kölcsönzött szó (μυχομαί).

A phoinikiaiak, miként a szemiták általában, hetével számítanak, vagyis a hetes rendszert használják számításaikban (Od. XV, 475—6. XIV, 251—4; 285. XII, 397—9. X, 80—81. IV, 81—5, 305—6. VII, 259). Ez a számításmód szerepel az Odysseiában, váltokozva a 12-es (6+6) systemával. Menelaos és Odysseus hét évig időzik Egyiptomban, de a trójai háború tíz évig tart s u. a. ideig bolyong Odysseus. A Nap szigetén az 50—50 darabból álló hét ökörcsordából hat napon át lakmároznak Od. társai s a hetedikén kelnek útra. Odysseus kilencz napig hajózik s a tizediken ér Kalypsóhoz, a hol hét évig marad s a honnan 7+10 napig tart a hazafelé hajózása. Az ismerosi Maron hét talentumot ad Odysseusnak s 12 amphorát, melyek mindegyike 12 mérős; ő is — mint elbeszéli — hét talentumot, 12 palástot, 12 szőnyeget, 12 fátyolszövetet, 12 chitont, 12 pharost és nőt adott egykor ajándékba. Telemachos 12 tömlő bort és 20 mérő lisztet visz útra (Od. IX, 202. XXIV, 263. 274. XII, 129. V, 278. VII, 257. II, 353—5). — Az ötös és tízes (2×5) rendszer — úgy látszik — görög, mert ἀριθμῶν synonymja πεμπτζομαι («ötével számol»: Od. IV, 411—2). Ellenben a hét s a hat szerepel mindenütt, a hol van valami phoinikiai vonatkozás. Eumaiost hat napig viszik a hajón, a hetedik napon zuhan le a hajó fenekére dajkája, mint egy tengeri szárcsa v. sirály, ὡς ἐναλίη χήξ. Messenia azon vidékén, a hol a görög-szemita Αἴπεια — Θουρία volt, akart Agamemnon hét várost, hét lesbosi nőt, 20 trójai nőt, tíz talentumot, hét üstöt, 20 lábast és 12 lovat adni Achilleusnak (II. IX, 85—160. II, 719). U. o. «heten valának az örök vezetői s mindegyikkel 100 ifjú ment»; s innen hét hajót vitt magával 50—50 harcossal. — Az a hét tenger melléki város (πᾶσαι δ' ἐγγὺς ἁλός) nagyon emlékeztet a régi prähellen tenger-melléki amphiktyonokra. Ezek után véletlen-e — úgymond — hogy az Iliasban hét ökörbőrből van Aias pajzsa, a boiotiai Tychios műve, a ki Kadmos s a hét kapujú Thebae vidékén lakik? Véletlen-e, hogy a hom. Herakles-mondában hetedik hónapra jön világra a hős s tíz hajóból álló hajóhaddal ostromolja Iliont? (II. V, 640, XIX, 117—125). Véletlen-e, hogy a sidoni készítésű ezüst krater tíz mérős? (XXII, 741). A 12 lábú s hat nyakú Skylla egy magas barlangban tanyázik, a hová a síkos sziklán 20 kezű s 20 lábú halandó sem volna képes fölmenni (Od. XII, 75 s k.). A rhodosi monda hét fiát említi Heliosnak s az Odysseia is hét csordáról és hét nyájáról beszél, mindegyikben 50 darabbal. A Leviticusban ritualis szám az 50 is, kerek számban 7×7 . A hét csordából hét napon át lakmározta Odysseus társai; a csordák tehát a rapokat jelölik (a szem. bakar- és boker-nek két jelentése van: ökör és reggel), a nyájak az éjeket. A Nap és neje, Neaira, mondája tehát a Kalypso — Ispania és Kirke — Aiaie kettős nevek közé sorakozik. — Dio C. (37, 17) a zsidókról és szombatjukról szólván, azt mondja, hogy a hetet (mint időbeosztást) a régi görögök nem ismerték. A hom. korban másképp van, mert a hom. műveltség belföldi és idegen szokások keveréke. Az ötös és tízes rendszert használta, de népmondáiban megőrizte ama prähellen korszak emlékét; mikor a hét ritualis szerepet játszott. Hellasnak volt tíz attikai szónoka, a régi Görögországnak hét bölcese, kik közül legalább kettőt a phoinikiaiak tanítványának tartottak a görögök: Pherekydest, a ki Syra szigetén született, és Thalest, egy phoinikai származású miletosinak fiát. A régi

Görögország hét középtengeri szigetet ismert, a historiai Hellas tíz világszigetet. «Ptolemaeus (mondja Eustath.) tíz nagy világszigetet akar találni: Taprobána (Ceylon), Britannia, a dór *Chersonesos*, Hibernia, *Peloponnesos*, Sicilia, Sardinia, Corsica, Creta, Cyprus. Hogy kerek tízre nőjön ki, kénytelen volt két félszigetet számítani hozzájuk.» Épígy igyekszik Herodotos a hetest helyettesíteni tízzel Lybia méreteiben, öttel a Kisázsziába való átkelés idejét s a Nilus-torkolatok számát (Strab. 17, 788). Pedig a Nilusnak sohasem volt sem öt, sem hét torkolata, hanem tulajdonképen három. A régi görögség Kadmos földjén hét világsodát ismert, továbbá Thebaenak hét kapuját s hét hőst, a kik Thebae ellen vonultak. A költők megőrzik e hagyományt; hét éves cyclusokra osztják föl az emberi életet, s tetőpontjának a hetedik hetes végét tekintik, az 50-diket ($7 \times 7 = 49$). Minos kilencz évenként hét fiút és hét leányt hajt be sarzuz az athéniektől s Theseus 50-ik évében viszi el a kis Hellenét, a ki akkor még nincs egészen hét éves. A Leviticus szerint a gyermekágyas nő az első hét napon tisztátalan s a nyolczadikon metélteti körül fiúgyermekét. Az athéniek a nyolczadik napon adtak nevet a gyermeknek; de mivel nem tudták e szokás okát, úgy magyarázták, hogy az első hét napon nagyon könnyen halnak az újszülöttek; fölösleges tehát addig nevet adni nekik, míg ezen az időn túl nem esnek. S ezen mondákat a legrégibb írók tartották fenn, nem a későbbi polygraphusok. — Andros szigetén egy csoda-forrás heted naponként bort adott (Plin. 31, 13). A hal-ívtól is betesekkel számították az ikra-lerakást (Arist. Hist. An. 6, 17). A bűvármádár azon két heti szélesend alatt fészkel, költ és neveli kicsinyeit, melyet Zeus küld neki télen: hét napot a téli napfordulat előtt, hetet utána (*Ἀλκυονίδες ἡμέραι*). Így jutalmazta Zeus *Keyx* hős és neje, *Alkyone*, hitvestársi hűségét, a kiket büntetésből átváltoztatott bűvármadarakká (Hyg. Fab. 65).

Eumaios dajkája a hetedik napon zuhan alá a hajó fenekére, mint egy bűvármádár, *kex* (Od. XV, 477–9): *χῆξ, καύαξ, καύηξ, κάφαξ, κήυξ*. A madárnevekben különösen egyez a görög és héber (pld. *γύψ-οίωνος, αἰετός: ait*). Az *ἀνοπαῖα* csak egy helyütt olvasható (Od. I, 319–320): *anap'a* vízi madár, lile, *χαράδριος*. Egy másik *ἄπαξ λεγόμενον* a görögben *σχῶπες (τανυσίπτεροι)*, a melyek Kalypso szigetét népesítik (Od. V, 64–5). A Leviticus és *Deuteronomium* lajstromában van *anap'a* mellett egy tisztátalan madár, melynek neve a *Septuaginta*-ban *λάρος* (csüllő?): a *skhap*. E szó transscriptiója *σχῶπες*-re (sing. *σχῶψ*) kétségkívül népetymológián alapszik, mely *σκέπτομαι* (v. ö. *κλώψ* és *κλέπτομαι*) v. *σχῶπτω* gyökerével hozta kapcsolatba. Ugyancsak a tisztátalan madarak közt van, *nis* mellett említve *kux*, a *Septuaginta*-ban *νυκτικόραξ*. *Κήυξ* tehát transscriptiója a szem. *kux*-nak s görög fordítása *ἀλκυώνη*; vagyis *κήυξ-ἀλκυώνη* szintén kettős név, akárcsak *νίσος-ἱέραξ, αἰη-χίρην*. — *Kux = kussa*. *Συράκουσσαι*-ban is ilyen kettős név van egyesülve: *Syra* (Sur = szikla, kő) és *kussa*; a monda szerint ugyanis *Σύρα* és *Κούσσα* nymphák alapították. *Alkyon* sziklája is uralkodik a parti szigetek s a tenger felett. Miként ezen sziklák a hellén partokat szegik, úgy ütöttek tanyát az itáliai part hegycsúcsok során a madárfajok: Kirke, a testvére Aietes, és anyja Perse.

A phoinikiai dajkát belevetették a hajósok a tengerbe, hogy

eledele legyen a fókáknak és halaknak (Od. XV, 478—9). Menelaosnak Egyiptom vidékén volt dolga fókákkal (IV, 404 s. kk.), *φῶξες*: úszólábakkal ellátott (*νέποδες*), nagyhasú, elhízott (*ξαρφεῖς*) tengeri állatok, melyek veszett bűzt terjesztenek. E szó eredetét hasztalan keresték a grammatikusok. Amde a héber *p. u. k.* gyökér a. m. sántikálni, inogni. *Φῶξη* transscriptiója *phok'a*-nak, melyet a héber *akadály* jelentésben használ, a phoinikiiaiak pedig ama sántikáló állatra alkalmazták, melynek járása teljesen igazolja ez elnevezést.

Santorin régi neve *Kalliste* volt. A monda szerint Kadmosnak egy Theras nevű ivadéka nevezte el *Thera*-nak. A héb. *tar* a. m. alak, termet; *is-tar* = vir formæ, e helyett: vir formosus; *peri-tar* = szép gyümölcs; *ai-tar* = insula formosa, *καλλιστή*. A szem. *t. a. r.* gyökérnek tehát szabályos transscriptiója Thera; vagyis Thera — *Kalliste* kettős név.

Ezen kivonatos ismertetésből is látható, a mit B. igyekszik világossá tenni, hogy a homerosi hajósok nyelve, szokásai és felfogása keleti befolyás nyomát viselik magukon. Azt fogja most meg kimutatni, hogy az *Odysseia* szerzője sidoni geografusok tanítványa s főforrása a phoinikiiai tengeri útleírások voltak.

(Budapest.)

CSERÉP JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Hrvatski preporod. Napisao **Gjuro Šurmin.** (A horvát megújhódás. Írta Š. György.) I. 1790—1836. Zagreb 1903. 8-r. 203 l. II. 1836—1843. Zagreb 1904. 8-r. 287 l. III. 1843—1848. Zagreb 1906. 8-r.

Hajnal Márton, a kinek korai haláláról Közlönyünk múlt havi füzetében olvasható nekrológ, még májusban hozta a Közlöny számára ezt az ismertetést. Kiszédettük, s az októberi füzetben akartuk közölni, de szept. elején levelet kaptam tőle, hogy halaszszam el a közlést, míg meglátogat, mert bírálatán lényeges változtatásokat akar tenni. A beteg író helyett csak halálának szomorú híre jutott el hozzám! Talán nem vétünk a kegyelet ellen, ha a bírálatot, Hajnal Mártonnak utolsó, Közlönyünk számára írt dolgozatát, mégis közzé tesszük.

* * *

A néhány hónappal előbb megjelent III. kötettel teljessé lett az a mű, a melyben Šurmin, a zágrábi egyetemen a horvát philologia tanára, a horvát politikai és irodalmi életnek a megújhódását tárgyalja. Már Šurmin előtt is vállalkoztak egyesek — és pedig, a mi elég sajátságos — idegen nemzetiségű tudósok, hogy a horvát nemzeti életnek ezt a legmozgalmasabb korszakát megrajzolják; így az orosz Kulakowskij: «Илиризмъ» cz. munkájában, egy-két évvel ezelőtt pedig a lengyel Zdzichowski: «Odrozenie Chorwacy w wiekn

XIX.» cz. munkájában. Šurmin munkájának megjelenése közben pedig e korszaknak a kezdetét, az egyik főszereplő, Maksimilijan Vrhovac, életrajzában ismerteti Deželić, kinek munkájáról az EPHK. XXIX: 878. és k. lapjain szóltam.

Látszólag tehát nem járt Šurmin töretlen úton, mégis ha munkáját elolvassuk, azt a benyomást teszi, hogy különösen az irodalmi élet rajzában (a politikai viszonyok ismertetésénél erősen támaszkodik Smičiklas Tádé történeti munkájára) a mű teljesen eredeti, önálló kutatások alapján készült. — Munkájában Šurmin úgy rendezte el az anyagot, hogy először egy fejezetben a politikai és társadalmi viszonyokat rajzolja, utána pedig egy másik fejezetben ugyanannak a kornak irodalmi életét ismerteti. Így az első kötetben először élénk színekkel ecseteli azt a tespedést, azt a minden iránt való közönyös érzéketlenséget, mely a horvát köz- és irodalmi életben egy-két ritka eset kivételével 1790-től 1830-ig uralkodott. — Már 1830–35 között észlelhető egy kis élénkség, egyes hazafiak, mint Drašković János gróf öntudatra ébrednek és ébresztgetik a többit is, már élénk érdeklődéssel olvassák a mindenfelé terjesztett «Sollen wir Magyaren werden?» cz. brosurát — az irodalmi téren is észlelhető már egy kis élet, mely gyors tempóban az egész horvát nemzetre kezd hatni, midőn az irodalmi és később jóformán a politikai mozgalomnak is Gaj Lajos lesz az éltető lelke. Először a délszlávok: horvátok-szerbek-szlovének között irodalmi egységet akar létesíteni, kétségkívül abban a gondolatban, hogy így egy később megvalósuló politikai egységnek egyengesse az útját. — A horvátok-szerbek között sikerült is egységes (lényegtelen eltéréssel) irodalmi nyelvet teremteni — a szlovének között is akadt az eszmének híve és terjesztője Vraz Stanko,¹⁾ kívül szemben azonban egy másik szlovén költő, Prešern győzött, úgy hogy a szlovének nem olvadtak bele a szerb-horvát irodalmi egységbe.

Valamint a politikai viszonyok rajzánál Šurmin — és ezt dicsé-

¹⁾ Vraz Stanko felfogását jellemzi 1843-ban Macun A.-hoz írt levelének ez a része: «Slovensko narječje nema ni literarne ni historične prošlosti, pa ibroj naroda je tako malahan, da nije moguća posebna književnost. Tu dakle nema drugog izbora, nego ili osloniti se na bližnje jače pleme ili propasti kao narod» (=A szlovén nyelvjárásnak nincs sem irodalmi sem történelmi múltja, meg a nép száma is oly csekély, hogy nem lehet külön irodalma. Itt tehát nincs más választás, mint vagy a legközelebbi erősebb rokonfajhoz csatlakozni, vagy mint nemzet kimúltni.» (Djela St. Vraza kiadta Petračić F. V. köt. 430. és hasonló módon a 202, 332 stb. lapokon.). — Ezzel szemben a szlovének általános felfogását l. a «Slov Naroda» 1880. évf. 26. sz.

retéről kell felhoznom, bár mai felfogás szerint ezt egészen természetesnek kellene találnunk — legjobb meggyőződése szerint törekedett a magyarok és osztrákok, majd a magyarok és horvátok között különösen a nyelvkérdés miatt kifejlődött küzdelmet *tárgyilagosan* ismertetni, úgy egész tárgyilagossággal szemmel vizsgálja és ítéli meg az irodalmi jelenségeket is. Ez különösen Gaj működésének jellemzésénél tűnik ki. Míg Šurmin előtt alig akadt philologus vagy más író, ki e korszakkal foglalkozva Gajt hihetetlen módon nem magasztalta volna még pedig egyformán mint *író*t és *tudóst*,¹⁾ addig Šurmin bevallja, hogy Gaj sem nem író, sem nem tudós, mert egyik téren ép oly jelenték-telen, mint a másikon — hanem igenis Gaj nemesebb értelemben vett agitator, az egész mozgalomnak éltető lelke, ki mindenfelé jár buzdítva-lelkesítve és csakis ennek köszönhető, hogy a kornak legjelesebb írói, mint pl. Mažuranić, Babukić stb. írtak és dolgoztak és pedig olyan szellemben, olyan eszme szolgálatában, mint azt Gaj hirdette. — Nem férhet kétség ahhoz, hogy Gajnak a mozgalom kezdetén tökéletesen nemes céljai voltak, de életének behatóbb vizsgálata azt mutatja, hogy kissé gyöngé jellemű ember volt, ki a mindinkább hatalmasodó mozgalom közben, különösen, mikor még holmi mézes-mázos ígéretekkel is csalogatták-csábították, elvesztette a lelki egyensúlyt és jó részben hozzájárult annak a katasztrófának előidézéséhez, mely 1848-ban be is következett. Szomorú állapotok vártak 1849 után Horvátországra: az előbbi vezető férfiak életük végéig fájlalták, hogy oly könnyen hívők voltak és a múltat, a 800-éves múltat oly könnyen feledték; különösen fájdalmas volt a gondolat, hogy a mit reánk, magyarokra, büntetésképen mért az elnyomó absolut uralom, ugyanazt a bajt és szenvedést nekik — jóformán még fokozottabb mértékben — jutalmul juttatta a hatalom.

Hely hiánya miatt csak röviden szólhattam Šurmin művéről, mely jeles mű kétségtelenül kiváló helyet foglal el a különben kissé szegényes horvát philologiai irodalomban — talán lesz majd alkal-mam máskor erről a minket magyarokat is kiválóan érdeklő kérdés-ről részletesebben szólni.

(Budapest.)

HAJNAL MÁRTON †.

¹⁾ Így pl. Gjalski Xav. Sándor, a mostani korban a legjelesebb horvát írók egyike, ki két szépirodalmi munkájának a tárgyát szintén ebből a korszakból vette: az «Osvit» (derengés) cz. a múlt század 30—40-es éveinek eseményeit tárgyalja, a legújabb időben megjelent «Za materinsku riječ» (Küzdelem az anyanyelvért) cz. regényében az 1848-ik évből mutat be egyes képeket — talán összes elődjeit felülmúlja Gaj magasztalásában.

Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei.

Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *dr. Lukinich Imre*. Brassó, 1905. (A dr. Gombos F. Albin szerkesztette Középkori Krónikások cz. vállalat IV. kötete.) Kiadja a «Brassói Lapok» nyomdája. 8-r. 198, 2 l.

Menander töredékei, melyek fennmaradását a Konstantinos Porphyrogenetos császár felügyelete alatt készített encyclopædikus kivatoknak (De legationibus, De sententiis) s néhány Suidas-féle glossának köszönhetjük, kétségkívül az egész bizánczi történetírás legértékesebb hagyományai közé tartoznak. Ő nem belső, hanem külső történetet ír, miközben Bizáncznak a szomszédos népekkel az avarokkal, turkokkal, perzsákkal, antákkal stb. folytatott küzdelmeit és diplomáciai egyezkedéseit mutatja be; nem compilál más forrásokból, hanem legnagyobb részben saját tapasztalatai és eredeti okiratok alapján ír; nem elfogult a barbárokkal szemben, hanem melegen érdeklődik azok föld- és néprajzi viszonyai iránt, melyek leírásában elismerésre méltóan tárgyilagos és tájékozott. A későbbi történetírók, midőn a VI. század második felének külpolitikai viszonyaival foglalkoznak, közvetlenül, vagy közvetve Menanderből merítenek. Így főként Euagrios, Theophylaktos Simokattes és Theophanes. Valóban fájálnunk kell, hogy e munka, mely minden valószínűség szerint legalább négyszer akkora terjedelmű volt, mint a mennyi belőle fennmaradt, túlnyomó nagy részében elveszett! De viszont nem kevesebb örömmel kell üdvözlönnünk minden alkalmat, mely bennünket hozzá közelebb visz, azaz adatainak a modern történeti tudás szempontjából való értékesítését elősegíti. Ilyen alkalomnak tekinthetjük Menandernek magyar nyelvre való átültetését is. Igaz ugyan, hogy azon általános tétel: a fordítás sohasem pótolhatja az eredetit, áll a görög történetírókra s elsősorban Menanderre is, mert mindig maradnak homályos és töredékes helyek, melyek vagy épen nem, vagy csak az eredeti kibővítésével és bizonyos fokú megkerülésével adhatók vissza.¹⁾ Az idegen szavak és tulajdonnevek átírása, mely már a görögben is problematikus, még inkább azzá lesz a magyarban s a komoly kutatás elé újabb nehézségeket gördít.²⁾ Menander fordítása tehát, ha még oly jó volna is, önmagában véve nem szolgálhat a tudományos kutatás alapjául, mely célból az eredetivel való összehasonlítása mindig elengedhetet-

¹⁾ Így pl. Dindorfnál a 72. lapon (HGM II. k.) közölt, rendkívül romlott s részben rekonstruálhatatlan szöveget természetesen meg sem kísérelheti lefordítani. A 85. l. 5—10. sorait a Müller coniecturái szerint fordítja, melyek épen nem kifogástalanok. A 102. l. 25—27. soraiban levő töredékes helyet a homályos rész kihagyásával fordítja.

²⁾ Álljon itt néhány példa L. átírásaiból: Σεβόχθης (= Sebochthes), Ἀρσίλας (= Arcesilas), Χολιατῶν (= chliaták), Κοφῆνα (= Cophen), Δαρηνή (= Darine), Βῶνος (= Bonus), Οὐσδιβζαδος (= Usdibadus), Ταργίτιος (= Targit), Βαδιανή (= Vadiana), Μεβώδης Σανναχοερύγας (= Mebodes Sannachoeirigas), Αφουμῶν (= Afumum), Ἀρζανηνή (= Arzanene), Φερογδάτης (= Pherogdates).

len marad. Ebből kifolyólag igen czélszerű és kívánatos lett volna, hogy fordítónk a görög szöveget is közölje párhuzamosan a magyarral.

Lukinich munkája két részre oszlik. Az elsőben, mely bevezetésül szolgál, röviden ismerteti az avarok történetére vonatkozó bizánczi és nyugati kútfőket, külön fejezetben szólva Menander Protector életéről és munkásságáról, a másodikban adja a fennmaradt töredékek fordítását. A bizánczi források ismertetése nagyjában véve Krumbacher GBL² alapján történt, de seholsem mulasztotta el magukat az auctorkat is kezébe venni s dicséretre méltó körülményekkel részletezni ezeket az avar történetre vonatkozó adatait, melyek megvitatásánál figyelembe veszi a hazai és külföldi szakirodalmat is. Természetesen, ha egy kissé fel akarnók csigázni követeléseinket, azt is kívánhatnók, mint egyik bírálója¹⁾ tette, vajha a Byzantinische Zeitschriftben megjelent ide vonatkozó értekezéseket és ismertetett munkákat czéljaira jobban kiaknázták volna! De mi teljességet nem annyira a szakirodalom felhasználásában, mint inkább a források felsorolásában vártunk s ehhez képest nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy néhány, az avarokról szóló kútfőt hallgatással mellőz. Meg kellett volna említenie Mitylenei Zakariás szír nyelven írt krónikájának (angol fordítása Hamilton és Brookstól, London, Methuen, 1899.) egy nevezetes helyét (327. l. M.), melyben a Kaukázus országainak állapotát írja le a Kr. u. 555. évben; innen azt a fontos történeti tényt vonhatta volna el, hogy az 555. évben, tehát Justinianus uralkodásának 28. évében az avarok még nem váltak volt külön a többi hún törzsektől, hanem velük együtt laktak a Kaukázustól északnyugatra. Nem különben Theophanes Byzantiosnál (484–485. B.) is van szó az avarokról. A turkok ugyanis követség útján arra kéri II. Justinos császárt, hogy ne engedje az avarokat Pannoniában letelepedni. Rendkívül fontos Suidasnak *Βούγαροι* című szó alatt közölt tudósítása, mely Krumnak, a bulgárok kánjának, az avar zsákmányban való részesedéséről szól s melyből kiviláglik, hogy az avar birodalom egészen a kilenczedik század elejéig fennállott s csak akkor semmisült meg véglegesen. Erősen vesztése ez összefoglalásnak, hogy a szorosabb értelemben vett keleti kútfőket, mint pl. Ephesosi János, Mihály pátriárka és Barhebraeus szír, Choreni Mózes örmény, Maszūdi arab krónikája, a melyek a bizánczi görög történeti munkáknak becses kiegészítésül szolgálnak s az avarokról is figyelemreméltó adatokat tartalmaznak, nem is említi. Az orientális krónikáknak és útleírásoknak a VII.—X. század néprajzi és történeti viszonyaira nézve való fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyoznunk. Csak nemrégiben láttuk a *Σαβάρτοι ἄσφαλοι* magyarázásánál (EPHK. 1906. évf. 390. l.), hogy ott, a hol a görög források felmondják a szolgálatot, mily szerencsével lehet és kell is a keleti kútfőket segítségül hívni. Klasszikus például szolgálhat e tekintetben Marquart munkássága, ki azt a nagy célzt tűzte ki maga elé, hogy a szláv, török és ugor fajú népeknek Európába való benyomulását és itteni elhelyezkedését, megsemmisülését, vagy megszilárdulását, egyszóval Kelet-Európa mai képének ethnologiai kialakulását tisztába hozza. A legkülönbö-

¹⁾ L. Vári Rezső bírálatát a Byzantinische Zeitschrift XV. köt. (1906.), 3—4. kettős füzet 654. l.

zőbb keleti nyelveken, föl egész a kínaiig. megírt forrásokra támaszkodva s ezeket a latin, görög és szláv tudósításokkal összeegyeztetve, sikerült sok rejtelyes kérdés zárát fölpattantania. Ha fordítónk fölhasználta volna az ő «Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge» (Lipscse, Dieterich, 1903.) cz. munkáját, különösen ennek 6. fejezetét, (Mas'ūdī's Bericht über die Slaven), jobban megelevenedtek volna lelki szemei előtt a bizáncziak szétszakított töredékei is s nagyobb biztossággal foglalhatta volna be azokat az egyetemes történet keretébe.

Az sem volna jogcsulatlan kérdés, hogy miért volt szükséges a bevezetésben épen az avarokra vonatkozó történetírással foglalkoznia? Menander a perzsákról is ír legalább annyit, mint az avarokról s a turkokkal is hosszasan foglalkozik. Következetesség okáért e másik két népre vonatkozó irodalmat is össze kellett volna állítania. De ennek anyaga már nem fért volna el a bevezetés szerény medrében, hanem azon messze túlcspavva, önálló munkává nőtte volna ki magát, sehogy sem illvén Menander elé! Sokkal közvetlenebb és nélkülözhetetlenebb feladata lett volna e bevezetésnek, hogy megmagyarázza e töredékek hagyományozásának sajátyszerűségét, azt a nevezetes tényt, hogy miért maradtak fenn csupán ezek a részletek s miért vesztek el a többiek; hogy továbbá más egykorú források segítségével megállapítsa az egyes adatok chronológiáját oly helyeken is, a hol ez Dindorfnak nem sikerült, bizonyos rendet, összefüggést teremtsen a szétszórta mozaikdarabok között s kijelölje ezeknek helyét és értékét az egyetemes történet keretében. Ezáltal a történetkutatásnak egy mind e mai napig fennálló akadályát szüntette volna meg s fordítása használhatóságát lényegesen emelte volna. Jó szolgálatot tett volna még az egyes fejezetek tartalomjegyzékeinek táblázatos összefoglalása a mű elején.

Szóvá kell tennünk még néhány a philologiai akribiába vágó dolgot is. A 21. lapon, midőn Theophylaktos VII. könyvének az avar-turk kapcsolatokra nézve nevezetes helyét fordítja, bárha idézőjeleket használnál, néhol egész mondatokat kihagy (pl. ἐπὶ τῇ νύκτι τοῖνυν εἰς μέγα ἄρθεις καὶ τὸν Στεμβισχάραν σύμμαχον ποιησάμενος), néhol ezt még félreértéssel is megtetézi, mint ezt a következő részlet fordítása mutatja: ἡττηθέντων γοῦν τῶν Ἀβάρων (πρὸς γὰρ τὸν λόγον ἐπάνειμεν) οἱ μὲν πρὸς τοὺς κατέχοντας τὴν Ταύραστ τὰς ἀποφυγὰς ἐποιήσαντο. ἡ δὲ Ταύραστ πόλις ἐπιφανής, τῶν τε λεγομένων Τούρκων ἀπάρχισται χιλίοις πρὸς τοῖς πεντακοσίοις σημείοις· αὐτὴ δμορος καθέστηκε τοῖς Ἰνδοῖς. (Theoph. Sim. 257. C. de Boor) Ezt Lukinich így értelmezi: «Szóval, hogy újra felvegyem az elbeszélés fonálát, a khagán leigázta az avarokat, a kik közül egy nagy rész a taugastokhoz menekült... (majd jegyzetben) A taugastok Indiától ezeröttszáz stádiumnyi távolságra az Irtis környékén laknak.» Talán valamivel közelebb jutunk az igazsághoz, ha a következő fordítást fogadjuk el: «Hogy visszatérjek az elbeszélés fonálához, miután az avarok vereséget szenvedtek, némelyek közülök a Taugast-városbeliekhez menekültek. Ez a Taugast pedig nevezetes város, az úgynevezett turkoktól 1500 semeionra¹⁾ fekszik s határos az indiaiakkal.» Majd egy mondatot megint kiugorva, így folytatja L.: «míg egy másik rész az elvesz-

¹⁾ 1 σημεῖον = 1000 lépés l. Dio Cassius Fragm. 11, 9.

tett szabadság helyett enyhébb sorsot akarván magának biztosítani, az ú. n. mukritokhoz, a taugastok szomszédjaihoz telepedett.» (Az eredetiben ez áll: *ἕτεροι τῶν Ἀβάρων διὰ τὴν ἦσαν πρὸς ταπεινότεραν ἀποκλίναντες τύχην παραγίνονται πρὸς τοὺς λεγομένους Μουκρί. τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος πλησιέστατον πέφυκε τῶν Ταύραστ...* l. m. f.) A mint látjuk, itt megint hibák történtek, mert e hely világosan kifejezett értelmű a következő: «A többiek az avarok közül, minthogy vereségük-nél fogva alacsonyabb sorsra jutottak, megtelepedtek az úgynevezett mukrik mellé, mely nép a taugastok tőszomszédságában van.» De néha még magának Krumbachernek az adatait sem tolmácsolja híven, miközben néha merő furcsaságokat állít. Így Georgios Pisidesről (26. l.) azt állítja, hogy a bizánczi kor legkiválóbb költője volt, nem gondolva Romanosra, e minden idők legnagyobb egyházi költőjére. De Krumbachernél csak ez áll Pisidesről: «der beste Profandichter.» Georgios Synkellos megteszi konstantinápolyi pátriárkának (27. l.), holott épen Kr.-ból olvassuk, hogy ő csak titkára volt Tarasios pátriárkának, a mint a *σὺγκελλος* név is mutatja. Kissé idegenszerűleg hangzik, ha L. Theophanes forrásainak fősorolásánál egy «nemzeti» krónikára is céloz (30. l.), Krumbacher csak ennyit mond: «eine *Stadtchronik* von Konstantinopel.» Szerinte Theophanes chronológiájánál irányadóul a görög császár, a perzsa király, a római pápa, néha *valamelyik konstantinápolyi pátriárka* uralkodási évei szolgálnak (l. 29. l.). Valójában Theophanes a római, a perzsa és arab uralkodók s mind az öt oikumeniai pátriárka (tehát a konstantinápolyi, alexandriai, antiochiai, jeruzsálemi és római) kormányzási évei szerint számít. A szegény Theophanesre még azt is ráfogja, hogy *chronographiájának* a vége csak töredékesen maradt fenn, így a 810—811, 814—815. évek története hiányzik, holott két sorral előbb nagyon helyesen jelenti ki, hogy munkáját csak a 813. évig vezette. Hála Istennek! Theophanesből nem hiányzik semmi, csak fordítónknak kellett volna jobban megértenie Krumbacher GBL³ (342. l.) következő mondatát: «Die Abfassung der *Χρονογραφία* des Theophanes fällt in die Jahre 810/11. bis 814/815.»

A fordítás a Müllertől (Fragm. Hist. Græc. IV. p. 200—269.) megállapított szöveg alapján történt, ámbar fordító saját bevallása szerint mindig tekintettel volt Dindorf (Hist. Græci minores II. 1—131.) újabb kiadására is. Vajha figyelembe vette volna az Excerpta de legationibusnak legújabbban C. de Boortól (Berlin, 1903.) tüzetesebb kritikával kiadott szövegét! Csodáljuk, hogy e minden eddiginél tökéletesebb szövegről nem volt tudomása. De fordítónkra nézve ez nem veszteség, mert ő inkább tartja magát a Müllernél közölt latin fordításhoz, mint az eredeti görög szöveghez, a mint ezt már Vári észrevette. Vannak ugyan nyomok, melyek azt mutatják, hogy ő itt-ott a görög szövegre is ügyelt s a latin fordítás némely feltűnőbb hiányait ennek alapján helyreigazította (pl. 60. l. 7. s. L., 71. l. 6. s. L.), de úgy látszik, hogy nem rendelkezett a görög nyelvi tudásnak oly fokával, hogy a latin fordító felületességeit és baklövéseit mindig észrevehette volna. Álljon itt mutatóba néhány hely, melynél fordítónkat a hibás latin fordítás vezette félre:

Menander p. 9. s. 28. Dindorf:

Οτι ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις πολλὰ-
κις παραπέση γε τῇ τόλμῃ τὸ ἐλπίζεσθαι
(παρέπεται τῇ τόλμῃ τὸ λογίζεσθαι Bekk.)

Menander p. 10. s. 19:

τοῦτου ἕνεκα Ἰουστινιανὸς στέλλει Πέ-
τρον, ὃς τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ταγματῶν
ἡγεῖτο, διαλεχθῆσόμενον Χοσρόῃ περὶ τῶν
κασόλου σπονδῶν.

Men. p. 18. s. 23:

Πλείστοιν ἐπαίνων ἄξιός ἐστιν ἀνὴρ ὃς
τέλεια βουλευόμενος τέλειον ἐπιτήσοι ταῖς
πράξεσι τὸ πέρας. εἰ γὰρ ἐλλείπει τι τῶν
δεόντων, ἐλλίπες οἶμαι καὶ τῷ βουλευομένῳ
φρόνημα.

p. 27. s. 15:

«Οὕτω δὴ τὰ ψυχὴν λόγων χρεΐουσιν
καὶ τοῦ πείθειν ἔσθμον εὐροῦσα ἡ τῆς
σοφίας δύναμις περιφρονοῦσα τὸ ἀσθενὲς
καταγωνίζεται, ὥσπερ φάρμακον ἐν ἔλκει
προσπλαττόμενον καταβιβρώσκει μὲν τὸ
νοσσοῦν, συναναζωπυρεῖ δὲ τὴν ὑγίειαν τῷ
κάμοντι. εἰ γὰρ τὸ δίκαιον οὐκ εἰπέ τισιν,
εἴποι δὲ τὸ ἀρμόδιον, οὐδὲν ἤττον καὶ
οὕτω νικήσει. τοιγαροῦν ἡ σοφία τοῦτου
ἕνεκα τῆς ἰσχύος τῶν ὅπλων κρατεῖ, ὅτι
πολλέμου μὲν δύναμις οὐχ ὅσα τε πέφυκε
τοῦ πρακτέου γενέσθαι (περιγενέσθαι
Nieb.), εἰ μὴ πῶ καὶ ἐαυτὴν αὐτὴ δια-
χοήσεται, τὸ δὲ τῆς σοφίας ἀσώματον καὶ
φρούριον καθέστηκεν ἐαυτῆς πρὸς γε καὶ
φρουρεῖ τὸν κεκτημένον αὐτήν. ἐντεῦθεν
οὐκ οὐδὲ αὐτός, ὃ Ῥωμαίων πρεσβευτά,
ὥσπερ εἰκότως ἐν τοσούτῃ σοφίᾳ τετραμ-
μένος περιεῖναι τοῖς ῥήμασι μεμάθηκας,
μεμφεῖν πρὸς τινος ἔγωγε μὴ πείθειν
μαθῶν· πλὴν ὥς ἂν οἶός τε ὦ, κἂν εἰ μὴ
τοῖς ῥήμασι τηλαυγῶς, ἀλλ' ὅμως τῷ βου-
λομένῳ τῆς γνώμης, ὥς ἔνεστιν, ἐν φα-
νερώ προδείην τὸ δίκαιον.

Men. p. 59. s. 17.

... ἐδήλωσάν τε αὐτίκα καὶ τὸ σημεῖον
καθεῖλον.... p. 59. s. 29. ὁ Θεόδωρος ὁ
λατρός οὐκ εἶα τὸν στρατάρχον ἐν φα-
νερώ γίγνεσθαι τοῖς ἐναντιοῖς. εἰκὸς γὰρ
μηδὲ εἰδέναι ἔφασκε τοὺς πολέμους ὥς
ἐβλήθη.

p. 85. s. 1.

ὥς ἐξ ἀπάντων τούτων ξυναθροισθῆναι
Σκύθας ἀνδρας ἐκ τοῦ φύλου τῶν ἐπι-
λεγομένων Τούρκων ἐξ πρὸς τοῖς ἑκατόν.

Latin fordítás:

In maximis periculis sæpe audacia
spem superat.

Justinianus Petrum, magistrum
officiorum, ad Chosroën mittit, qui
de pace in universum ageret.

Multis laudibus vir ille dignus
est, qui perfecte utilia suadet, eadem-
que perfecte ad exitum perducit.
Etenim, si quid in his deest, imbe-
cillitati opinor iudicii eius, qui ne-
gotium suscepit, attribuitur.

Equidem sapientiæ vis si offende-
rit animum ratione destitutum et
persuadendi facultate orbatum, quod
infirmum et imbecillum est, proster-
nit et conterit, quemadmodum me-
dicamentum ulceri adhibitum de-
pascitur, id quod dolorem facit et
sanitatem restituit ægrotanti. Quam-
vis enim minime iusta sit ea, quæ
apud huiusmodi hominum genus
habetur oratio, si tamen apte et
concinne quis dicat, dicendo evin-
cit. Ea de causa sapientia longe ar-
morum vim superat, quod bellica
virtus non possit aliquid egregium
facinus edere, nisi se ipsam quoque
consumat, prudentia autem et suum
ipsius præsidium constitutum est,
et eum, qui ipsam possidet, salvum
et incolumem servat et præstat.
Quamobrem nolim hoc mihi vitu-
perio dari, o Romanorum legate, si
ego, qui a nemine didici, tibi non
persuadeam, qui philosophicis di-
sciplinis adeo innutritus et imbutus
fueris, ut oratione superiorem esse
didiceris: tamen quantum in me
erit, etsi non luculento verborum
artificio, ex animi mei sententia
quod iustum est promam.

Itaque illico signo dato adventum
eorum nuntiaverunt.... neque illi
per Theodorum medicum licebat
hostibus obviam ire. Neque vero
hostes eum vulneratum esse scire
suscipabatur.

Ex his omnibus igitur collegit
centum sex Turcos.

Lukinich:

A nagy veszedelmekben gyakran többet ér a vakmerőség a reménynél. (Bekker szerint: a fontolgtatásnál.)

Justinianus Petrust, egyik udvari főtisztjét, küldötte Chosroeshez, hogy általánosságban tárgyaljon a béke felől.

Nagy dicséretet érdemel az a férfiú, a ki minden tekintetben hasznosakat tanácsol s a ki azokat tökéletesen végre is tudja hajtani; ha azonban hiányzanék valami a kellékekből, akkor szerintem a tanácsadónak ítélőképessége volt hiányos.

Ha a bölcsesség ereje megsérti a gondolkozástól elhagyott s a rábeszélési képességtől megfosztott lelket, ezáltal belőle azt, a mi erőtlenné, eltávolítja, miként a fekélyre alkalmazott orvosság is elpusztítja azt, a mi fájdalmat okoz s a betegnek visszaadja egészségét. Ha a legkevésbé sem volna igazságos a beszéd, melyet némelyek előtt tartanak, mégis, ha valaki valamit ildomosan mond, beszédével eléri. Ezért múlja messze felül a bölcsesség a fegyverek erejét, mivel a hadi erény nem tud valami kiváló ténytetvéhez vinni, csak ha maga megszűnik; az okosság azonban nemcsak önmagának öre, hanem azt is, a kinek birtokában van, sértetlenül megőrzi. Épen ezért nem szeretném, római követ, — ha szégyenül rónák fel nekem, hogy én, ki senkitől sem tanultam, nem tudnálak meggyőzni téged, a ki oly gondos philosophiai nevelésben részesültél, hogy a szónoklásban az elsőséget elsajátítottad; mégis a mennyire tölem telik, ha nem is az előadás fényével, de mindenesetre a meggyőződés erejével világosítom meg az igazságot.

Így tehát azonnal jelezték az ő jövetelüket.

Theodorus orvos nem engedte meg neki, hogy az ellenség elé menjen; nem gyanította ugyanis, hogy az ellenség tud az ő megsebesüléséről.

Valamennyiök közül kiválasztott tehát 106 férfit a turkoknak nevezett scytha népből.

Darkó:

A legnagyobb veszedelmekben gyakran a vakmerőségben van a remény. (B. szerint: a vakmerőséget követi az észszerűség.)

Ezért Justinianus elküldi Petrust, az udvari csapatok parancsnokát, hogy tárgyaljon Chosroessel a teljes béke felől.

A legnagyobb dicséretre méltó az a férfiú, a ki tökéletes elhatározásra jutva, azt tökéletesen véghez is tudja vinni. Mert ha hiányzik valami a feltételekből, akkor azt hiszem, hogy hiányos az elhatározónak belátása is.

Olyan a bölcsesség hatalma, mely a gondolatokban szűkölködő s a rábeszélést nélkülöző lelket megragadja s a gyöngeséget számítással győzi le, mint a sebre tett orvosság, mely a betegséget megöli s a betegben az egészséget föléleszti. Mert ha nem is igaz az, a mit mond, csak hogy ildomosan legyen az mondván, már így is épen úgy fog diadalmaskodni. Ezért hát a bölcsesség felülmúlja a fegyverek erejét, mert a háború hatalma nem képes elérni célját, csak akkor, ha magamagát is fölemészti; a bölcsesség azonban valami testnélküli és önmagának védelmezője, de még azt is megvédelmezi, a kinek birtokában van. Épen ezért nem akarnálak gáncsolni téged, római követ, a ki oly gondos bölcsészeti nevelésben részesülve, tudsz a szavakkal győzedelmeskedni, — én, a ki senkitől sem tanultam meg a rábeszélést. Csupán úgy, a milyen vagyok, ha nem is tündöklő szavakkal, de a meggyőződés erejével, mely bennem van, akarom megvilágítani az igazságot.

azonnal jelt adtak és a zászlót levették.

Th. orvos nem engedte meg, hogy a hadvezér megjelenjen az ellenség előtt, mert illőnek találta, hogy az ellenség ne tudjon az ő megsebesüléséről.

Úgyhogy mindezekből összegyűlt 106 skytha férfi az úgynevezett turkok törzséből.

A ki ennyire függ a latin fordítástól, azzal nagyon könnyen megeshetik, hogy néha még a latin fordítást is eltorzítva adja vissza, a mint ezt a következő helyeken láthatjuk:

Menander p. 9. s. 21. D.

Ὅτι ὁ Κάτουλφος κωλύων τὸν τῶν Ἐφθαλιτῶν ἡγεμόνα τῆς πρόσσω πορείας...

p. 10. s. 24.

ὥς πάρεστιν ἐπιχειρουσόμενος ἀμφὶ τοῦ καταθέσθαι τὰ ὅπλα ἐκασταχόας

p. 23. l. 32:

ἔσον ἐπ' ἐκείνῳ τῷ ὁδύματι διαελύσας τὰ τῶν σπονδῶν.

p. 14. s. 26.

καὶ τεσσαράκοντα μὲν ἔτῳ, τὸ γοῦν ἐλάχιστον τριάκοντα, ποσειληφότας ἐκτὸς συντελεσσομένων (πᾶν τὸ συντελεσσομένον Nieb.) ἐνὶ ξυναθροισμῷ, οὕτω βούλεσθαι κατατίθεναι τὰ ὅπλα.

p. 36. s. 10.

...Ἰουστίνος ὁ ἀνεψιὸς Ἰουστινιανοῦ

Lukinich:

Catulphus, hogy távoltartsa magától az ephthaliták vezérét, hogy így tovább vezethesse seregét,...

hogy ő oda megérkezett, hogy a kölcsönös lefegyverkezés után a béke megkötéséről tárgyaljon.

akkor ez a szövetség főbenjáró dologban lesz megsértve.

Azonfelül kívánták, hogy negyven vagy legalább harmincz évre való aranyat egy halomba téve adjanak oda nekik biztosítékul, hogy abban-hagyják a harczot.

ifjabbik Justinus, Justinianus unokája.

Ilyen s e fajta hibák, bárha aránylag nem nagy számban fordulnak elő, bizonyos óvatosságra intenek Lukinich fordításának használásánál. Szerencse még, hogy tévedései többnyire a rhetorikus, vagy sententiosus részekben s nem a szigorúan vett történeti anyagban történtek. De még ezen szépséghibái mellett is, az egész munka, úgy a mint van, szükséges és használható segédeszköze marad a történeti ismeretek terjesztésének és elmélyítésének, a melyek különösen erre az időpontra nézve annyira hézagosak. Előnye a fordításnak, hogy nyelve mindig könnyen folyó s az eredeti hypotaktikus szerkezeteket

Latin fordítás:

Catulphus ut averteret Ephthalitarum ducem, quominus agmen ulterius duceret, ...

se illic adesse, ut de armis ab utraque parte ponendis fœdere conveniret

fœdus hoc quidem capite violatum erit.

Præterea quadraginta aut ad minus triginta annorum auri præstationem uno cumulo coacervatam sibi dari, ut ab armis discederent, postulabant.

Justinus minor, Justiniani nepos

Darkó:

Midőn Katulphos megakadályozta, hogy az Ephthaliták vezére seregével tovább vonulhasson,

hogy ő eljött, hogy tárgyalásokat kezdjen a háborúnak mindenütt való megszüntetéséről.

ezt a békepontot illetőleg a meg-egyezés föl lesz bontva.

S ha előre megkapják negyven, vagy legalább harmincz évre a sar- czot egy összegben, nem számítva azt, a mit még ezenfelül fognak fizetni, akkor hajlandók letenni a fegyvert. (A Nieb. coniecturáját, mint pleonasmust, nem vettem figyelembe.)

Justinos, a Justinianos unoka-öccse.

sikerrel tudja a magyar nyelv szellemének megfelelően szétbontani. Jegyzetei, értelmezései a középkor történetirodalmában szép tájékozottságra vallanak. De ha Theophylaktos Simokattes fordítására adja magát, a mint a Menanderének hátlapján közölt tervezetből következtethető, kíváncsok lesz, hogy fordítását kizárólag csak a görög szövegre alapítsa. A Müllernél és a Bonni Corpusban közölt latin fordítások nem felelnek meg minden követelésnek s sok helyt inkább kivonatoznak a szöveget, sem mint pontosan átültetnék. Mélyebb behatolás az auctor nyelvének sajátágaiba és egyáltalán a görög nyelv szellemébe szintén elengedhetetlen lesz, különösen Simokattesnél, kinek sallangos és mesterkelt nyelve egészen kivételes helyet foglal el még a bizánczi irodalomban is.

Végül elismeréssel kell megemlékeznünk ez érdemes vállalat szerkesztőjéről, dr. Gombos F. Albinról, hogy a magyar Menanderkiadásról gondoskodott, valamint a «Brassói Lapok» nyomdájáról is, mely a külső kiállításban vidéki nyomdáknál valóban feltűnő ügyességet tanúsított.

(Budapest.)

DARKÓ JENŐ.

Gróf Zrinyi Miklós Költői művei. A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti bizottságának megbízásából a költő kéziratai alapján sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kísérte *Széchy Károly*. Széchy Károly jegyzeteit sajtó alá rendezte s hagyatékának felhasználásával a bevezetést írta *Badics Ferencz*. Budapest, 1906. A M. T. Akadémia kiadása. XLVIII+428 l. Ára kötve 16 K.

A mit Csokonai 1799-ben czélul tűzött maga elé, hogy a régi magyar irodalom legkitűnőbb epikusának hőskölteményét kritikai kiadásban bocsássa a közönség elé, az végre most, több mint száz évvel az első terv fölmerülése után, valóra vált. Az Akadémia egy díszesen kiállított, vastag papirosra nyomott harmincz íves kötetben kiadta Zrinyinek összes költői műveit, nemcsak az *Obsidiót*, hanem a kisebb, lírai költeményeit is. A sors kegyetlen volt az új kiadó iránt is: ő is sírba dőlt, mielőtt műve meglátta volna a napvilágot. Míg azonban Csokonai csak *tervet* hagyott az utókorra, Széchy jóformán *kész munkát*, és a kegyeletes utód, Badics Ferencz, óvatos kézzel, egészen Széchy szellemében tette meg rajta az utolsó simítást.

A munka keletkezésének körülményei ismereteseek a tudományos világ előtt. Mikor az irodalomtörténet a költő hiteles kéziratairól pontos értesülést szerzett (1893), az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízta Széchy-t (1894), hogy e kézirat alapján sajtó alá rendezze Zrinyi műveit. A következő év végén a szöveg már ki volt szedve, de mivel Széchy időközben nagyobb szerű, ambícióját jobban foglalkoztató munkákba kezdett (*Zrinyi öt kötetes életrajza, A magyar irodalom története*), a bevezetés megírása s az apparatus criticus összeállítása, bár egyre dolgozott rajta, nem készült el teljesen. Így 1906

elején, mikor Badics átvette a kiadás gondját, a jegyzetek rendbeszedése s a bevezetés kiegészítése az ő vállára nehezedett. Rövid pár hónap alatt pótolta a hiányokat, úgy hogy nem is kilencz év múlva, mint Horatius követelte, hanem pontosan tizenkettővel az első tollvonás után előttünk áll a rég várt munka.

A nagy kötet legbecsesebb része természetesen Zrinyi költői műveinek teljes, három későbbben fölfödözött költeményével megtoldott szövege. Ezt a három verset a jelen kiadás beleiktatja Zrinyinek azon költeményei közé, a melyek az 1651-iki kiadásban olvashatók, de véleményünk szerint jobb lett volna őket külön, a Peroratio után, adni. A kiadás az aprólékosságig híven követi az eredeti kéziratot, helyesírásban, hangjelzésben, interpunctióban hű mása, így nem ragaszkodik mindenben az 1651-ben megjelent első kiadáshoz, hanem az említett, Zrinyi íródeákjától készített másolat segítségével kiigazítja azokat a hibákat, melyeket szándékosan vagy véletlenül a nyomtatás közben elkövettek,¹⁾ s közli azokat a jegyzeteket, melyeket a költő a kézirat szélére írt. A két szöveg eltéréséről sorról-sorra beszámolnak a kiadók a szöveg végén.²⁾

Széchy és Badics pontos összevetése alapján megállapíthatjuk, hogy a kézirat és az első kiadás között négy helyen (I., II., VI. és XIV. ének) van nagyobb eltérés: összesen 14 versszak maradt el vagy pótoltatott a nyomtatás alkalmával. Ezenkívül még egy pár helyen nyújt lényegesen jobb, értelmesebb szöveget a kézirat s igen sok helyen teszi csengőbbé a rímet, gördülékenyebbé a sort. A változatok legnagyobb része azonban jobbára csak helyesírási vagy kiejtési eltéréseket szolgáltat; s említsük meg itt, a mit Széchy elfelejtett megtenni, hogy sokszor a nyomtatott szöveg helyesírása gondosabb, s kiejtése általában modernebb. Érdekes kérdés volna, de félő, hogy sohasem kapunk rá feleletet: vajjon a nyomtatott szöveg apróbb eltérései közül mennyit kell a költő javára írnunk. Hogy a *nagyobb változtatások* tőle erednek, s a *rontások* akarata ellenére kerültek a szövegbe, az kétségtelen, de volt-e része a helyesírás modernizálásában?

¹⁾ A kézirat körülbelül öt évvel régiebb a nyomtatott szövegnél. Mivel a költő élete e korban is, mint egész életében, igen mozgalmas volt, és viszonyai nagyon megváltoztak, eposzának egyes szubjektív részleteit a nyomtatás alkalmával módosította, egyes versszakokat elhagyott, és helyüket másokkal pótolta. Az ilyen nagyobb javításokat nem vette figyelembe Széchy, hanem megtartotta a nyomtatott szöveget, s a korábbi fogalmazást * alatt közölte.

²⁾ A két szöveg eltéréseinek összeállítása, úgy látszik, jelen alakjában Badics érdeme, Széchy is elkészítette, de nem végleges szövegezésben, s csak egyes czédulákra, czeruzával. Rendezésüket, összevetésüket, kiegészítésüket mindenesetre Badics végezte.

E szövegközlés természetesen nem a nagyközönség követeléseit tartja szem előtt, hanem *kritikai kiadás* a szó igazi értelmében, és arra van hivatva, hogy az első, ma már csak körülbelül 15 példányban ismeretes¹⁾ és így nehezen hozzáférhető kiadást pótolja s hitelesebb lévén még annál is, úgy adja Zrinyi költői műveit, a mint a költő tervezte. A ki tudja, milyen fárasztó és lélekölő munka régies, a maival igen sok pontban ellenkező helyesírási szöveget lemásolni, összevetni s korrigálni: az igaz méltánylással adózik Széchy vaszorgalmának, akarat-erejének, és első sorban lelkesedésének. Határtalan lelkesedése érteti meg, mint tudott ez a férfiú, a ki tudományos munkássága kedvéért egy perczre sem feledkezett meg tanári kötelességeiről, e kettős elfoglaltság közepett időt találni, kedvet kapni ilyen philologiai akribéiát követelő munkához!

A mint maga a szöveg tudományos czélt szolgál, akként a bevezető értekezés, valamint a berekesztő Név- és tárgymutató meg Szó- és Szólásjegyzék is pusztán a tudományos világnak szól. A *Bevezetés* Badics Ferencz műve, de beleszötte azt a pár lapnyi töredéket, a melyet Széchy a Bevezetés egy részletének szánt, s úgy olvasztotta össze a magáéval, hogy a kétszeri átmenetet meg sem érezzük. E Bevezetés pusztán a jelen kiadáshoz kíván tájékoztatóul szolgálni,²⁾ nem foglalkozik tehát a költemények keletkezésének körülményeivel, az *Obsidió*t is csak röviden tárgyalja, eredetiségüknek kérdésével, esztétikai megítélésükkel, hanem pusztán az eddigi kiadásoknak részletekbe menő, objektív, de szigorú bírálata, annak a hatásnak kimutatása, melyet az Obsidio költőinkre és tudósainkra tett, végül Széchy kiadói munkásságának ismertetése. Szóval philologiai bevezetés, a német philologusok exact módszerével, lelkiismeretes alaposágával. Világos és fölvilágosító, a fölvethető kérdésekre szabatosan, kimerítően megfelel.³⁾

¹⁾ A példányok számát pontosan nem lehet még megállapítani. Szabó Károly 1879-ben 11-et ismert, azóta vagy 6—7-ről van tudomás (p. o. a Ráth-könyvtárban, a Radvánszky-könyvtárban stb.), de nem lehet megállapítani, hogy ez újonnan fölbukkant példányok egyike-másika nem szerepelt-e Szabónál is — mint más gyűjtemény tulajdona.

²⁾ A Bevezetés keretét Badics alkotta meg ugyan, de egészen Széchy szellemében.

³⁾ Csak egy pontban nem tud meggyőzni bennünket: Ráday hexameteres Zrinyi-átdolgozásának időpontját illetőleg. Badics szerint 1751 körül történt a kísérlet, de véleményünk szerint Rádaynak alapul vett szavai oly keveset mondanak, hogy még ilyen határozatlanul sem lehet belőlük következtetni. (Négyesy 1746-ra, Váczy 1760—1770 közé teszi a kísérletet.)

A *Név- és tárgymutató* gondos, de a *Szó- és szólásjegyzék*, Széchy halála miatt, nem teljes és nem rendszeres. Az anyag hozzá valószínűleg teljesen össze volt gyűjtve, de nem volt rendezve s a czédulák egy része időközben elkallódott. Így a mint Badics is észrevette, nagyon sok a fölösleges, a mit Széchy a rendezés alkalmával okvetlenül kihagyott volna, sok hiányzik (így p. o. a *Mongibel*-re csak egy idézet van, az első *Idillum* 14. versszakából, s a másik, sokkal jellemzőbb, az *Arianna sírásának* 1. versszakában olvasható, nincs meg) s az egész gyűjtemény rendszertelen, mert a kifejezések nem a *vezérszók*, hanem az *első szavak* szerint vannak betűsorba állítva. Jól mondja azonban Badics, ha nem is ilyen határozottan kiélezve, hogy vagy úgy kellett adnia e gyűjteményt, a mint találta, vagy egészen félrevetni, s újra kiczédulázni a költeményeket, a mi nemcsak ismét visszavetette volna a művet egy pár hónappal, hanem kegyetlenség lett volna Széchy iránt is.

A munkát a Hornyánszky-nyomda csínnal és nagy gonddal állította ki, valóságos díszmunka, iniciálékkal, záró vignettekkel, lapszéli keretekkel. Sőt még ennél is több: külsőségekben is hű mása az 1651-i kiadásnak. Nemcsak a formája és a papirosa, hanem a lapszéli keretek és betűk is nagyon hasonlítanak az eredetihez, és a mint az első kiadásban, akként az utolsóban is hat-hat versszak van egy lapra nyomtatva. Látszik, hogy mindenki szeretettel dolgozott rajta, és így talán nem lesz hiú a reményünk, ha fölteszszük, hogy e munkát, bár hasznát valójában a tudós közönség fogja venni, megszerzik azok is, a kik kegyelettel gondolnak a régi Magyarország legnagyobb magyarjára, arra, a ki egy személyben volt diadalmas hadvezér, lánglelkű államférfiú és ihletett költő.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Alexander Petőfi. A literary study. 1823—44. By **Arthur B. Yolland.** Budapest. 1906. 8-r. 62 l.

Ha nem tévedek, Yolland Artúrt Petőfiről szóló angol tanulmányának megírására az a sajnálkozás indította, hogy honfitársai nem vesznek kellőképen tudomást rólunk és különösebben a mi irodalmunkról, a melynek pedig nem egy műve érdemes arra, hogy a világ-irodalom legelső remekei között foglaljon helyet. Yolland, a ki egy-néhány év óta közöttünk él és bepillantást nyert a mi szellemi életünkbe, szeretné, ha honfitársai oly érdeklődéssel viselkednének ez iránt, a mint megérdemli. Ezen érdeklődés hiányán sajnálkozunk mi is, de sajnálkozhatnak a külföldiek is, kik a mi irodalmunk nem ismerése által önönmagukat fosztják meg irodalmunk élvezetétől.

Ezen első tanulmány után, mely Petőfivel, illetőleg ifjúságával

és 1844-ig terjedő működésével foglalkozik, Yolland más irodalmi tanulmányokkal is szándékozik angol honfitársainak figyelmét felénk fordítani. Őszinte kívánságunk, hogy fáradozásának legyen is sikere. Van azonban egy kis aggodalmunk. Kérdés, hogy alkalmas eszköz-e erre a célra ilyen tanulmányoknak közlése. A költőt csak műveiből lehet megszeretni. Már pedig Yolland tanulmánya nem mutatja be eléggé a költőt; ő inkább rengeteg sok adattal telt életrajzot ad, a fiatal Petőfi hányatásainak és szenvedéseinek részletes történetét írja le, a mely a közönséget, akár honi, akár külföldi, csak másod sorban érdekli. A sok apró, mellékkörülményekre is kiterjeszkedő előadás elvonja figyelmünket a költőtől; már pedig ezt kell, a kitűzött cél elérésénél, mindenben és mindenek előtt látnunk.

Igaz ugyan, hogy Yolland több helyütt bemutatja magát a költőt is, idézi költeményeit angol fordításban, de ezek a költemények kivetkőzve eredeti ritmusukból és megfosztva a rímtől, távolról sem tehetik azt a hatást, a melyet az eredeti tesz reánk. Yolland ugyanis prózai angol fordításban közli Petőfi költeményeit, és nem Sir John Bowring fordításában, a melyről elvetőleg nyilatkozik — de más fordítás rendelkezésére nem is állt.

Nézetem szerint nagy szolgálatot tett volna Yolland, ha pontosan összegyűjtötte volna, a mi megjelent Petőfi költeményeiből angol fordításban és a legsikerültebb darabokhoz kapcsolta volna tanulmányát.

Maga a tanulmány, melynek elkészítésére a szerző gondos forrástanulmányokat tett,¹⁾ és mely lépten-nyomon elárulja az irántunk érzett rokonszenvet és költészetünk szeretetét, azt a reményt kelti bennünk, hogy lelkes munkásságával még sok hasznos szolgálatot fog majd tenni mint irodalmunk ismertetője az angolok között.

(Budapest.)

SCHMIDT MÁRTON.

Laczó Viktor: Mirabilia Romæ. Budapest, 1906. (Müller Károly könyvnyomdája.) Kis 8-r. 94 l. és Tárgymutató. Ára ?

A *Mirabilia Romæ* cím alatt, megvallom, nem azt vártam, a mi e könyvecskében van: zarándokoknak szóló kivonatos útmutatót a

¹⁾ Az olvasót azonban könnyen félrevezeti az a jegyzék, a melyet Yolland műve elején forrásáról ad. E jegyzék nemcsak Gyulainak, Salamonnak, Ferenczinek, Badicsnak, Papp Ferencznek tanulmányait nem idézi, de még Ferenczinek három kötetes Petőfi-életrajzát sem. Kétségtelen, hogy a szerző több magyar munkát használt, mint a meny-nyit (egyiket hibásan) megemlít. Ezt természetesen nem gáncsként mondjuk. Szerk.

modern Rómáról és az antik Róma emlékeiről. Hiszen ez a cím már jó régóta le van foglalva másra. Azonban a rossz cím alatt is érdemes munkát lehetett volna összeállítani, ha szerzője az előszóban említett forrásait használva, arra is figyelmet fordított volna, hogy kéziratát hibátlanul nyomtassák ki; de műve hemzseg a sajtóhibáktól, a melyek nemcsak a latin és olasz neveket teszik néhol felismerhetetlenné, hanem még a magyar szavakban is szembeötlenek. Már ez a körülmény is sokat ront a könyvecske használhatóságán. De ha ilyent is olvasunk benne: «a nuova galleria dei bronzi, a medagliere, a nuova Sala (sic!) delle sculture nevükkel jelzik tartalmukat» (49. l.), olaszul nem értő utasnak egyáltalában nem ajánlhatjuk. Az olaszul értő pedig úgy sem fogja megvenni.

(Budapest.)

FINÁLY GÁBOR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Deutsche Stilistik von **Dr. Richard M. Meyer**, Professor an der Universität Berlin. (*Handbuch des deutschen Unterrichts an höheren Schulen*, herausgegeben von *Dr. Adolf Matthias*. III. Band 1. Teil.) München 1906. 237 l. Ára 6 M.

A stílusra vonatkozó tudományos vizsgálatoknak az egyébként oly gazdag német irodalom sohasem volt bővében: e tekintetben mind az angol, mind a francia irodalom jóval több munkát mutathat fel, a melyek finom érzéssel tárgyalják az írásművészet kérdéseit. Németországban a stilisztika tudományos tárgyalásai közül egészen a legújabb időkig is kivált Wackernagel Vilmos műve (*Poetik, Rhetorik und Stilistik*), pedig ezt amaz előadások alapján adták ki, a melyeket Wackernagel épen 70 éve (1836-ban) tartott a bázeli egyetemen (a műnek csak az imént, 1906-ban, jelent meg harmadik kiadása). Úgy látszik, ép a Wackernagel tárgyalása helyébe akar most lépni Meyer M. Richárd a címében idézett stilisztikájával. Meyert már eddigi munkássága is hivatottá tette egy ily tárgyú kézikönyv megírására: behatóan foglalkozott az ó-germán költészet stilisztikai sajátágaival (*Die altgermanische Poesie nach ihren formelhaften Elementen beschrieben*, 1889), kisebb dolgozataiban is ismételve tárgyalt rokon kérdéseket, és mint az újabb és legújabb irodalomnak alapos ismerője és történetírója, megfigyelései számára terjedelmes anyaggal is rendelkezett. Így szóban levő könyvében is gazdag anyag alapján behatóan s jórészt új szempontokból, önálló felfogással tárgyalja a stílus kérdéseit, mindenütt tekintetbe véve az eddigi fejtegetéseket, még pedig nemcsak a németekéit, hanem — s ez

munkájának egyik nagy érdeme — főkép a francia és angol stilsztakéit is. Nem könnyű feladatát bizonyára nagy körületekintéssel és tárgyába való elmélyedéssel oldotta meg. A munka jelességeinek elismerése mellett azonban természetesen nem húnyhatunk szemet gyöngye oldalai fölött sem.

A stilsztika feladatáról szólva kárhóztatja, hogy azt «általában» úgy fogják fel, mintha annak valami tttkos utasításokat kellene magában foglalnia, műfogásokra való oktatást adnia, a mikkel esztétikai hatásokat lehet elérni: e felfogással szemben hangsúlyozza, hogy a stilsztika tudományos disciplina, a mely a meglevő jelenségek megértését akarja előmozdítani és terjeszteni. Magától értetődik, hogy ez utóbbi felfogás a helyes, azonban azért ama helytelen nézet sem oly «általános» és szerzőnk felfogását lényegében azonos módon megtaláljuk pl. már Wackernagelnál is: «der Zweck kann nur eine theoretische Erörterung des objectiv Vorliegenden sein» (312. l.). Nagyobb baj azután az, hogy Meyer később ellenmondásba jut önmagával és pl. a dispositio fejezetében mégis tanácsokat osztogat («soweit ich raten kann», 147. l.) s másutt — bár Vichoff alapján — felsorolja azokat az eszközöket, a melyekkel az író képzeletének tevékenységét serkentheti (161. l.).

Mind ennél fontosabb kérdés azonban az, hogy miképen határolja el szerzőnk a stilsztika területét a nyelvtanával, első sorban a mondat-tanával szemben? Hisz ismeretes, hogy ép e határok kijelölése okozott legtöbb bajt a stilsztikai kézikönyvek szerzőinek, s pl. Becker Károly Ferdinánd, a kinek nagy érdemei vannak e téren, nyíltan elismerte e nehézségeket. E tekintetben Meyer eljárását sem tartom szerencsésnek: ő még szorosabb kapcsolatot létesít stilsztika és grammatika között, s a stilsztikát egyenesen összehasonlító mondatannak nevezi. «Die Stilistik ist im letzten Sinne nichts anderes, als eine *vergleichende Syntax*, d. h. Lehre von den *normalen* Gestaltungen der syntaktischen Möglichkeiten» (3. l.). Pedig ha igaz is, hogy a stilsztika mondatok összehasonlítása útján jut a saját eredményeihez, azért még nem válik «összehasonlító mondatan»-ná s viszont azok a tanulmányok, a melyek ezt a most már megállapodott értelemben elfogadott nevet viselik — akár az indogermán összehasonlító mondatannra gondolunk, akár afféle összehasonlító és történeti módszerrel dolgozó fejtegetésekre, mint a minő pl. Wunderlich *Der deutsche Satzbau* cz. műve — a stilsztikának is szolgáltathatnak ugyan becses tanulságokat, de azért mégsem azonosíthatók vele. A mondatan igenis a *normalis*, az általánosan használt kifejezőmódot állapítja meg, míg a stilsztika feladatai ép ott kezdődnek, a hol a mondatanéi végződnek. Ezt érezhette szerzőnk is, s azért mindjárt a következő fejezetben a stilsztikának más meg-

határozásával is szolgál: «Die Stilistik ist prägnant ausgedrückt, die Lehre von der *kunstmässigen* Anwendung der fertigen Rede» (4. l.), — «normal» és «kunstmässig» persze nagyon is különböző két dolog! A tárgyalás folyamán azután ép a syntaxisra bízza a «normale Handhabung» megállapítását, a stilisztikának tartva fenn a «kunstmässige Verwendung» tárgyalását (56. l.).

A nyelvtani kategoriáknak^a a kelleténél nagyobb mértékben való bevonása, sőt alapul való elfogadása mutatkozik azután az anyag elrendezésében is. A főszakaszok címei: *szavak*, — *szókapcsolatok*, — *mondatok*, — *mondatkapcsolatok*; e mellett mindenütt külön van szó a formai s külön a tartalmi szempontról. E felosztás, a mely első pillantásra mintha az anyag áttekinthetőségét mozdítaná elő és a felsorolás teljességére vezetne, talán tárgyyszerűbbnek látszik, mint a Wackernagel-féle (1. az alsórendű, 2. a közepes, 3. a magasabbrendű stílus sajátosságai), de kétségtől sokféle következtetlenséggel és önkényességgel is jár. Azt pl. értjük, ha «a szavak formai tekintetben» cz. szakaszban találjuk a barbarismus, solœcismus, archaismus, neologismus stb. eseteit, ha «a szavak tartalmi tekintetben» cz. részben van szó a szabatosságról, a kétértelműségről, a szemléletességről, a «szókapcsolat formai tekintetben» cz. szakaszban az euphonia különböző eseteiről, a «mondat formai tekintetben» cz. szakaszban a szórendről, a próza ritmusáról és numerusáról stb. De már bajosabb a megokolása annak, hogy pl. a tropusok tana a «Satzverbindung in formeller Hinsicht» cz. szakaszba jutott: ha pl. Napoleon helyett azt mondjuk, hogy a marengói győző, vagy ha a nap nyilairól beszélünk, vajjon mi közük van e kifejezéseknek kapcsolt mondatokhoz? Meyer — igaz — a variációból keletkezteti a tropusokat (99. l.), szerinte az író nem akarta több mondatban ismételni ugyanazt a szót és így körülírással pótolta. Lehetséges, hogy ez csakugyan így volt egyes esetekben, de a tropusok nagyobb része mégis csak olyan, hogy az illető fogalom nem is fordul elő az előző mondatokban; azonkívül ma már tudjuk, hogy a metaforák keletkezése egész természetes nyelvi jelenség s még a merészebbek, költőiebbek sem köszönik létüket az író megfontolásának, tadatosan «változatosságra» való törekvésének (vö. Wundt, *Völkerpsychologie* I². 2., 587. l.). A könyvben alkalmazott felosztással járó más baj azután az, hogy a szerző lényegileg együvé tartozó, egymással rokon stilisztikai sajátosságokat egymástól elszakítva tárgyal: így pl. a metaforáról a «Satzverbindung in formeller Hinsicht» című szakaszban van szó (110. l.), a hasonlatról az «Äussere Hilfen» címűben (139. l.). Vagy pl. az annominatio esetei a «szókapcsolat formai tekintetben» cz. szakaszban (36. l.), a figura etymologica a «szókapcsolat tartalmi tekintetben» címűben (44. l.), a szójáték a «mondatkapcsolat tartalmi

tekintetben» címűben (130. l.) van tárgyalva. Kétségtől tanulságosabb lett volna, ha a szerző mind ez alakokat — a melyeknek közös vonása, hogy fogalmi különbség mellett a hangzás azonossága forog fenn bennük — együttesen tárgyalja s úgy fejt ki különbségeiket.

Az anyag elrendezésének ezt a módját tehát, a mely nem a stilisztikai jelenségek lényegéből, hanem nyelvtani külsőségekből indul ki, nem helyeselhetem. Az bizonyos, hogy Wackernagel felosztása ma már nem tartható fenn, de mégis meg volt az az érdeme, hogy lélektani szempontokat igyekezett érvényesíteni — természetesen a saját korabeli psychologia színvonalán — midőn az «alsórendű» stílust az értelem világos előadásának, a «közepes»-et a képzelet szemléletes előadásának és a «magasabb» stílust az érzés szenvedélyes előadásának tekintette, s azután az egyes jelenségeket ezen az alapon magyarázta.

Azt azután Meyer könyvében is el kell ismernünk, hogy a kifogásolható keretben sok becses anyagot nyújt s hogy a stilisztikai sajátosságok magyarázatában a lélektan tanulságai ő nála is jelentős helyet foglalnak el. A lélektani magyarázatot első követelményül említi: «die anzuhebenden Tatsachen sollen *psychologisch* erläutert, *historisch* eingereiht, *normativ* verwertet werden» (2. l.), — bár alkalomadtán erről a feladatról is kétkedőbben szól: «trifft die Stilistik einmal auf psychologische Fundamentierung, so muss sie sie beinahe immer der Poetik unterlassen» (115. l.). A könyv részleteit tekintve többnyire kellőképp érvényre is jut a lélektani, a történeti és a szabályozó szempont; az egyes fejezetekben sok az új példa (egészen modern írókból is), sok az éles megfigyelés és a szellemes megjegyzés. A tárgyalásban itt-ott bizonyos aránytalanság tűnik szembe: egy-egy stilisztikai jelenséget, egy-egy prózai műfajt behatóan, látható kedvteliséssel tárgyal a szerző, egy másikat inkább csak rövidesen — a jegyzetekben adott könyvészeti utalások azonban mindig megkönnyítik a részletesebb tájékozódást. Beható megbeszélésben részesülnek főképp oly jelenségek, a melyeket a német stilisztikai irodalom eddig kevesebb figyelemre méltatott; kiválnak pl. az epithetonra vonatkozó fejezetek (45. s k. l.), a prózai numerusról és ritmusról szólók (58. s k. l.) — érdekesek itt egyebek közt a Lessing, Goethe, Schiller és Nietzsche mondatalkotására vonatkozó észrevételei, bár e tekintetben csak akkor lehet majd általános érvényű tételekhez jutni, ha nem egyes találmányra kapott mondatok, hanem terjedelmesebb anyag vizsgálata alapján ítélünk.

Aránylag rövidebben tárgyalja Meyer a prózai műfajokat és (csupán függelékül 12 lapon) a retorikát, — ezekben a részekben is az eddigi kézikönyvekben mostoha elbánásban részesült fajoknak juttat nagyobb teret: a prózai fajok körében pl. legterjedelmesebben az ujságról beszél, a retorikai részt pedig a társalgásról szóló fejezet rekeszti

be. Ítéletében itt is tárgyilagosságra törekszik, s bár látja, hogy a sajtó termékei nemcsak tartalom, hanem forma dolgában is felszínességre hajlanak, és üres, banalis kifejezéseket terjesztenek, azért elismeri azt is, hogy a hírlapi stílusnak jó hatása is van az irodalomra és a könynyebb, érthetőbb előadásra való törekvést mozdítja elő, sőt az újságíróknak sokat korholt stílusbeli hanyagságát mentegeti is: «man darf nicht verlangen, dass, wer für den Tag schreibt, so formt und feilt, wie wer mit einem Buch zu Generationen reden möchte.»

A tudományos stilisztikának, azt hiszem, csakugyan mindinkább arra az álláspontra kell helyezkednie, a melyet pl. az iskolai grammatikával szemben a nyelvtudomány már régen elfoglalt, hogy nem a szabályozás, a helyesnek kiemelése s a hibáknak rideg eltétele a főfeladat, hanem az adott jelenségeknek objektív megértése. A történeti fejlődést és a lélektani helyzetet megértve e legtöbb esetben méltányos megítélésre fogunk jutni itt is. Ott van pl. a minden iskolai stilisztikában megbélyegzett katachresis, képzavar, a mely a legtöbb esetben kétségkívül bántó vagy komikus hatású (Meyer e hatás magyarázatát — nem épen szerencsés és szakszerű kifejezéssel — «a képzelet túleröltetésében» látja). Érdekes már most, hogy az újabb lélektan még ezt a sokat kárhóztatott jelenséget is enyhébben ítéli meg: Wundt több helyt védelmébe veszi a «disparat metaforák» kapcsolatát és pl. a Shakespearenél (Hamlet monológjában) előforduló eme kétségtelen katachresisről: «Or to take arms against a sea of troubles, and by opposing end them» (a melyet Arany János is elsimítani igyekezett fordításában: «Vagy ha kiszáll tenger fájdalomja ellen...») azt mondja, hogy nem tartja azt helytelen contaminationónak, hanem nagyon szép metaforának, — «denn die Verstärkung des Eindrucks durch eine Verbindung der Bilder ist eine berechnete Eigentümlichkeit der Metapher» (*Völkerpsychologie* I². 1., 383.). Vagy «képzavar» van Goethe eme soraiiban is: «Zwischen der Wiege und dem Sarg wir schwanken und schweben auf dem grossen Kanal sorglos durchs Leben dahin», Wundt szerint ez sem bántó, mivel az alapképzet — az emberi élet képzete — oly erős, hogy mintegy elbírja ama heterogén elemeket is (u. o. 2, 588.).

Meyer könyve, ha elrendezése és fejtegetései nem is mindig kifogástalanok, kétségkívül hathatósan elő fogja mozdítani a stilisztikai kutatást, és mint egy éleselméjű szerzőnek nagy olvasottságon alapuló, tudományos színvonalon álló és minden fejezetében érdekes munkája, a melynek előadása is friss és szellemes — olykor ugyan szellemeskedő is — kiváló figyelemre méltó s mindazoknak ajánlható, a kik behatóbban foglalkoznak a stilisztika kérdéseivel.

(Budapest.)

PETZ GEDEON.

Longinus on the Sublime translated by **A. O. Prickard** with Introduction, Appendix and Index. Oxford (Clarendon Press). 1906. XXVIII, 128 l.

A *περὶ ὕψους* című dolgozattal sokat foglalkoztak a közelmúlt években a külföldi tudósok — nálunk úgy látszik senki — s ámbár a *Hermes* 34-dik kötetében (1899-ben) a folyóirat akkori egyik szerkesztője, az azóta elhalt Kaibel György, véglegesen bebizonyította, hogy e «reizvolles und eigenartiges, gedankenreiches und sprachgewaltiges Buch» szerzője nem lehetett a harmadik században élt Cassius Longinus, de sőt, hogy a munkának megírása «ist jenseits des ersten Jahrhunderts gar nicht denkbar», mint látjuk, A. O. Prickard, az oxfordi New College volt fellow-ja, még mindig Longinus munkájának írja az értékezést, de csak a címlapon, mert a bevezetésben maga is elismeri, hogy Zenobia királyné tanítójának, tanácsosának és barátjának szerzősége fölötté kétséges.

Láttuk Kaibel ítéletét a dolgozat becséről. Szerinte annak szerzője «feinfühlig, geistvoll und warmherzig» író volt, kinek nevét nem ismerjük. Mások is ily magasztalólag nyilatkoztak a munkáról. Így például az *editio princeps* egyik példányát, mely annak idején a híres Casaubon Izsák tulajdona volt, ma a British Museum könyvtárában őrizik; ennek címlapjára egy előbbi tulajdonosa, talán maga Casaubon, egy hosszú jegyzetet írt, mely e két szóval kezdődik «Liber aureus». Mommsen, ki úgy vélekedik, hogy a szerző talán zsidó volt, de mindenesetre oly ember, ki Mózeset és Homért egyaránt tisztelte, azt állítja a könyvről, hogy egyike a legkitűnőbb irodalom-kritikai munkáknak, melyek az ókorból reánk maradtak.

A könyv népszerűsége mellett bizonyít, hogy lefordították a következő nyelvekre: latin, olasz, francia (valami 20 kiadást ért), spanyol, portugall, angol, német, hollandi, svéd, új-görög és orosz.¹⁾

Mielőtt tovább foglalkoznánk az eredetivel, végezzünk az előttünk fekvő fordítással. Őszintén megvallom, hogy főleg a csinos kiállítás és a mi fő — zsebregyűrhető alakja kedveltette meg velem a könyvecskét, mely lehetővé teszi, hogy gyakran élvezhetjük a gördülékeny — ámbár nem mindig hű — fordítást, mintha nagyobb és súlyosabb könyvet kellene czipelnünk magunkkal.

Van benne elég rövid, de jó bevezetés, több tanulságos jegyzet s a könyv végén «minta passusok fordításai a római birodalom görög szerzőitől, kik az irodalom-kritikáról írtak», mint példának okáért Halicarnassusi Dionysius, Plutarchus, Dion Chrysostomus, Lucianus

¹⁾ Magyarra is le van fordítva. Kis János fordította, s a Kisfaludy-Társaság Széptani remekírói között jelent meg 1846-ban. Szerk.

és Cassius Longinus munkáiból. Ezt követi egy-egy rövid fejezet a «De sublimitate» című írat és a «latin kritikusok»-ról és passusok lefordítva az angol Lowth püspök (1710—1787) oxfordi előadásaiából a héber költészetéről. Végül egy pótló jegyzet Paraphonesról és névmutató. Ez utóbbiban előfordul az Ister folyó neve is, a szövegben azonban nem, hova valami úton-módon az Al-Dunáé helyett a Tiberis neve került, mely az eredetiben nincsen megemlítve.

Meg kell még említenem azt is, hogy a fordító mindenütt pontosan megjelöli, hogy hol és körülbelül mennyi vészelt el vagy, reméljük, csak lappang az eredeti szövegből.

Mint látjuk, az előttünk fekvő munkácska igen szerény keretben mozog. A ki alaposabb dolgot akar tanulmányozni, az persze W. Rhys Roberts, bangori egyetemi tanár kiadását fogja fölteni, melyet a mi legújabb «Ókori Lexikon»-unk, úgy látszik, nem ismer, de mely sokkal modernebb — 1899-ben jelent meg a cambridgei egyetem nyomdájából — mint akár a Jahn-féle régibb (1867) vagy pedig a Jahn-Vahlen-féle újabb, átdolgozott kiadás 1887-ből. A Roberts-féle munkának az a külön érdeme is van, hogy meglehetősen bő bibliographiát ad 1899-ig. Egy pár pótló, újabb adatot Prickard kis könyvében is találhatunk.

Ez utóbbinak a fordítása cambridgei nyomtatott szöveg nyomán készült, Roberts pedig ezt a legrégibb ismert (t. i. a X. századbéli «Codex Parisinus 2036») másolatból adta ki, de természetesen figyelemmel kísérte a többi ismert kéziratokat és a nyomtatott kiadásokat is, mely utóbbiakból a legrégibbet Robortello Ferencz adott ki Baselen év nélkül, de bevezetése 1554-ből van keltezve.

Roberts közli a bekezdés fénykévelt másolatát is, melynek első sora így adja a szerző nevét és a könyv címét: † Διονυσίου Λογγίνου περὶ ὑψους. †

Robortello, Manutius és számos követőik ennek nyomán Dionysius Longinusnak tulajdonították a munkát. Amati azonban a múlt század elején egy kéziratot talált Διονυσίου ἡ Λογγίνου (tehát Dionysius vagy Longinus) címmel a Vatikánban s ez a változat a párizsi nemzeti könyvtár egy másik kéziratán is előfordul a XV. századból. Végre egy firenzei kézirat a dolgozat szerzőjét egyenesen «anonymus»-nak nevezi. Mindennek ellenére azonban, mint látjuk, a szerzőség még folyvást Longinushoz tapad. Másrészt akadt szerző, mint pl. Vaucher, ki meg épen Plutarchusra, vagy Christ, ki Theonra akarta tukmálni a szerzőséget, de mindez persze merő tudákos találgatás.

Roberts tizenegy régi kéziratot sorol föl és hozzáteszi, hogy néha egy tizenkettediket is emlegetnek, t. i. az ú. n. *Codex Duditianus seu Junianus*-t, melynek hollétét nem ismerjük; de az is lehetséges,

szerinte, hogy ez egy és ugyanaz a *Codex Eliensis seu Cantabrigiensis* néven ismert kézirattal és bővebb részleteket illetőleg utal saját czikkére, mely a *Classical Review* 12. kötetében jelent meg, hol megint azt írja, hogy «van oka» azt hinni, hogy a két kézirat tulajdonképen egy és ugyanaz. Szerinte Dudith András, a magyar főpap, Robortellonak és Manutiusnak jó barátja volt, Olaszországban utazott és tudott olaszul. 1555-ben — tehát azon évben, melyben Manutius «Longinus»-a megjelent — Dudith Angliában járt mint Pole bíboros kíséretének egyik tagja. «Longinus» műve annyira érdekelte őt, hogy lefordította a görögből latinra. Ezt Dudith előszavának egy passusából tudjuk, melyet 1571-diki kelettel Halicarnassusi Dionysiusnak *De Thucydidis Historia Judicium* című munkájának saját kiadásához írt. Azért lehetséges, hogy ő a fordításánál a «De Sublimitate» azon codexét használta, mely saját és Junius (vagyis Patrick Young) neve alatt ismeretes s mely ez utóbbinak kezéből Gerard Langbaine s utólag I. György angol király ajándékából a cambridgei egyetem könyvtárába került. Hucusque Roberts.

Ha azonban egy kissé utána járunk a dolognak, az egész elmélet összeomlik, mint egy kártyavár. Mindenekelőtt meg kell magyaráznom, hogy a cambridgei codexben van valami négy széljegyzet olasz nyelven. Langbaine, ki maga is sajtó alá rendezte «Longinus» egy kiadását (Oxford 1636), ennek előszavában (a 115. lapon) a következőket írja:

«Ego vero nullus dubito quin MS. hic (t. i. a cambridgei codex) vel Andreæ Dudithii, Itali, peculium olim fuerit, vel certè Dudithiani codicis apographum, duplici fretus criterio; altero, quod Dudithius se Longinum hunc transtulisse et in lucem daturum pollicetur; altero quòd liber hic notulas subinde ad marginem habeat Italica lingua perscripta.»

Az ő forrása a Dion. Halicarn.-hoz írt előszó dátum nélkül. Én csak a velencei 1560-diki kiadást ismerem (Szabó Károly R. M. K. III. 478.) és két utánnyomatát, melyeknek egyike a Io. Bodinus-féle gyűjteményben (*Methodus historica*. Basileæ 1676), a másika pedig Joan. Wolfius egy gyűjteményében (*Artis historicae penus*. U. o. 1679) jelent meg. Mind háromban Dudith előszava így van kezelve: Patavii III. non. Mart. 1560. Már pedig ezekben hazánkfia ezt írja az Oláh Miklós-hoz intézett ajánló levélben: «... item in Longino ac tribus postremis Diodori Siculi libris convertendis, quos omnes nunc in manibus habeo, servavi, quos quidem una cum vetustissimo quodam in quattuor Evangelia commentario græco, quem mihi ex augustissima sua bibliotheca, ante septingentos annos descriptum, Michael Sophianus philosophiæ peritissimus, græcæ linguæ scientia plane singularis commoda vit, in tuo nomine propediem divulgabo.»

A fordítás, mint látjuk, ekkor még csak tervezve van s valószínűleg abbamaradt, mert különben sajtó alá került volna. Különben is, mint látjuk, arról sincs említés Longinus melyik munkájáról van tulajdonképpen szó, és Langbaine a mi «Andreas Duditius Pannonius»-unkból «Italus»-t csinált, hogy ily módon ama «notulas . . . Italica lingua perscriptas» és velük a Codex Cantabrigiensis tulajdonjogát a mi honfitársunkra erőszakolja.

Ne engedjük tehát magunkat félrevezettetni, hanem kutassunk Dudith András példánya után, ámbár, megvallom, kevés a remény, hogy valami fontos fölfödözést tehetnénk, mert különben Dudith közölte volna azt Robortellóval vagy pedig Manutius Pállal.

(London.)

KROFF LAJOS.

Francesco d'Ovidio: Il Purgatorio e il suo preludio. Nuovi studii danteschi. Milano, Ulrico Hoepli, 1906. XIII+634 l. Ára 6-50 L.

Két szorgalmas olasz író, Passerini és Mazzi, nemrég elkészítette a Dante-irodalomnak 1891-től 1900-ig terjedő bibliográfiáját. Vaskos kötetükből (*Un decennio di bibliografia dantesca*. Milano, 1905.), továbbá a *Giornale dantesco* és a *Bollettino della Società Dantesca Italiana* újabb füzetének könyvészeti kimutatásaiból az avatatlan is fogalmat alkothat magának arról a rengeteg munkáról, mely a divino poeta körül napjainkban szinte szakadatlanul folyik. Komoly tudósok alapos készültséggel és szerető lelkesedéssel fürkészik a középkori szellemóriás életének és műveinek rejtelmait, de mellettük egész légiója nyüzsgő a léha műkedvelőknek és üresfejű rajongóknak, kik Dante palástjába kapaszkodva iparkodnak kiemelkedni az ismeretlenség homályából. Jól tudják, hogy Itáliában és külföldön száz meg száz Dante-bámuló tartja számon és kíséri állandó figyelemmel a reá vonatkozó összes irodalmi jelenségeket. Épen azért a dantescák beszerzésénél nagyon elővigyázatosaknak kellett lennünk. Tetszetős címek gyakran becses holmit ígértek s a legtöbbszor értéktelen szemét volt az, a mit drága pénzen kaptunk. Ez a körülmény készítette legutóbb Olaszhon tekintélyes kritikussait, hogy a jóízlés nevében a *troppo Dante*-t hangoztassák s hogy a Dante-rajongók (dantomani) haszontalan szószátyárkodásának gátat vetni igyekezzenek.

Sietek megjegyezni, hogy a troppo Dante a legtávolabbról sem vonatkozik D'Ovidióra. A mit ő ír az altissimo poetáról, azt a dantistáknak nemcsak el lehet, de el is kell olvasniok. Másrészt meg a Hoepli cégéről ismeretes dolog, hogy kiadványai között csak oly munkák foglalhatnak helyet, melyek a szigorúbb bírálatot is becsülettel megállják.

Francesco D'Ovidiónak nevével már a múlt század nyolczvanas,

de főleg kilenczvenes éveinek folyamán sűrűn találkoztunk olasz szemlék hasábjain. Rendesen Dantéről s a Divina Commediáról írt tanulmányait. Mikor e tanulmányok 1901-ben *Studi sulla Divina Commedia* czímen külön kötetben is megjelentek, a kritika dicsérettel fogadta őket s szerzőjüket a legelőkelőbb Dante-kutatók sorába emelte.

A jeles nápolyi professzor ezuttal arról értesít bennünket, hogy újabb Dante-cikkeit ismét összegyűjtötte s két kötetben publikálja. Az első kötet, mely kizárólag a Purgatorióval foglalkozik s eddig még sehol meg nem jelent értekezéseket és kommentárokat tartalmaz, előttünk fekszik. A másik, melynek anyaga már ismeretes, ezt pár hónap mulva fogja követni.

Szerzőnk külön fejezetet szentel jelen művében ama sokat hánytorgatott kérdésnek, hogy tulajdonképen melyik is a Divina Commedia szebbik része. Ő ugyan a maga nemében egyformán szépnek és tökéletesnek tartja mind a hármát, de azért úgy vesszük észre, hogy szubjektív okokból a Purgatorio felé vonzódik. A pokolbeli könyörtelen igazságosság, mely el nem muló büntetéssel sújtja arasznyi létünk gyakran csak pillanatig tartó vétkeit, mintha ellenkeznek humanus érzületével. A paradicsomi fény pedig vakítja, a hangok örökös ünnepi zenéje elkábitja, s az üdvözültek kimondhatatlan boldogsága hidegen hagyja. Kedélyvilágának inkább a Purgatorio felel meg, szelíd, mélabús hangulatával és tompított színeivel. A jámborság, a bocsánat, a tűrő szenvedés országa ez, az édes és biztos reményé s azé a békesége, melyet az évek súlyával terhelt s a küzdelmekben elfáradt lelkek áhítanak. Szerzőnk szereti ezt az országot s szeretete egész könyvét beragyogja.

Mily örömmel tárja föl az olvasó előtt a Purgatorio káprázatos szépségeit! Mennyi odaadással magyarázza talányos jeleneteit s mily fáradhatatlanul vezet a tisztítóhely legmeredekebb ösvényein át egész az égi szférákig! Valóban, hálásnak illik lennünk élvezetes kalauzolásáért.

A Purgatorio első énekét, a preludiót, sorról-sorra magyarázza. Könyvének majdnem negyedrészében ezzel foglalkozik. Figyelmét egyetlen költői szépség, egyetlen értelmi nehézség sem kerüli el. Kivált a Cato-kérdést fejtegeti nagy aprólékos-sággal. A többi harminczkét énekhez nem adott ily rendszeres kommentárt. A mindent tudó, szellemes cicerone itt már szabadon csapong s hol csak érinti a Purgatorióra vonatkozó theologiai, filozófiai, historiai és esztétikai kérdéseket, hol meg elmerül azok vizsgálatába.* Majd régi, elavult nézeteket öltöztet modern formába, majd egészen meglepő, új magyarázatokkal köti le érdeklődésünket. Kár, hogy az egyes fejezeteket csak római számokkal választja el s nem ad nekik megkülömböztető címeket a szöveg között.

Könyve kezelhetőségét így kissé megnehezítette s ez az egyetlen kifogás, melyet ellene emelhetünk. Magának a műnek értékéből azonban ez mit sem von le, s azt, mint az újabb Dante-irodalom egyik becses termékét, a magyar dantisták figyelmébe a legmelegebben ajánlom.

(Budapest.)

KAPOSÍ JÓZSEF.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1904/1905.

22. Vojtkó Pál: Himfy szerelmei. (Soproni líceum, 28. l.) — Két fejezet a «Kesergő» és a «Boldog szerelemről», szerző szerint «csak része egy 'Kisfaludy Sándor élete és költészete' cz. hosszabb sorozatos felolvasásnak, mely a Soproni Irod. és Műv. Körnek 1899-ben rendezett ismeretterjesztő estéi számára készült». Tehát népszerű előadás, mely nem czélozza a tudomány gazdagítását. Ebből nem is találni e két cikkben semmit: szerző jól ismeri a Himfy-irodalmat, melyből a korszakos munka keletkezésére és jellemzésére szolgáló adatokat vonzó előadásban összefoglalja, de ezen nem is megy túl. Céljához képest a dolgozat csupa rokonszenv. A költő ifjúkori szerelmei rendkívül elnéző bírálatban részesülnek, művéből csupán a dicséretre alkalmas vonásokat emeli ki. Tudományos szempontból ez persze nem helyeselhető: «Himfy» szerzőnk előadásában egy jóformán tökéletes remekmű, melynek gyengéi alig egy-két piczi kis megjegyzésben érintetnek. Pedig tudjuk mindnyájan, a kik Kisfaludy Sándornak ez irodalomtörténeti szempontból rendkívül fontos művével foglalkoztunk és nagy történeti jelentőségét készséggel elismerjük, hogy a két kötet esztétikai szempontból sok kifogásra készlet, hisz a kor erősen meghaladta, a mi nem volna lehetséges, ha csakugyan oly tökéletes volna. Ha a szerző pl. «az előadásnak mesteri voltát» (11. l.) hangsúlyozza, nem lesznek sokan, a kik véleményéhez csatlakoznak, nem is tekintve a költő nyelvének és verselésének gyengéit. Vagy ha azt mondja, hogy a II. kötetben «a csöndes boldogság rajzai, az egyszerű falusi élet idylljei igazi és nagy művészre vallanak» (23. l.), nincsen elég tekintettel arra, hogy a feldolgozott anyag csakugyan igen költői, de a feldolgozás maga sokszor épen nem az. Igen jó, a mit (22. l.) a magyar asszonynak ideáljáról mond, melyet a költő a «Boldog szerelemben» megrajzolt, «midőn a «nőtlen hazának» visszaadá leányait, midőn hivatásának tudatára ébreszté a magyar nőt». A dolgozat valószínűen teljesen megfelelt közvetetlen céljának, és a nagy közönség vagy az ifjúság e meleg és lelkesítő tárgyalást bizonyára élvezettel és haszonnal fogja olvashatni.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

23. Dr. Kovács Géza: Sipos József nyelvészeti munkássága. (Budapesti VII. ker. külső főgimn. 20—42. l.) — A Szentesen tanárkodó Sipos Józsefnek nyelvészeti munkáit ismerteti e kis értekezés. E nem nagy jelentőségű művek között legismertebb az *Ó és Újj*

Magyar, mely 1815-ben jelent meg Szentesen. A nyelvújítás kérdésével foglalkozik, melynek nem ellensége ugyan, de néhány félszagságát megrója s életrevaló törvényeket állít fel, melyeknek követésével lehet «az ó magvarságot az újjal egyesíteni». E mű megjelenése éles hangú polemiciá idézett elő, melyben része volt Kazinczynak is. Sipos ezen művéből, valamint kisebb terjedelmű értekezéseiből is kiderül, hogy felvilágosodott gondolkodású ember volt s a tudományos módszer iránt való érzéket nem lehet elvitatni tőle. Szerző értekezésében egyenként sorra veszi Sipos műveit, s ismertetvén őket, kimutatja Sipos érdemeit, de nem hűny szemtel fogvatkozásai előtt sem. Ez az elfogulatlanság nem legkisebb érdeme a szorgalmas munkával, lelkiismeretes gonddal készült dolgozatnak.

(Budapest.)

CSÁSZÁR ERNŐ.

24. Nyusztay Antal: Homeros Zeuse. Tanári székfoglaló értekezés. (Budapesti reform. főgimn. 1—16. l.) — A 16 lapos értekezésben semmi sincsen, a mit tudomásul venni érdemes volna; még ha nem is támasztjuk vele szemben azt a követelményt, hogy rövid lélekzetű dolgozatnak egyetlen jogcíme a tudományos novum, a melyet pedig nem kapunk Nyusztaytól. Viszont a munkájában hemzsegő naivitásokat észrevenni és helyesbíteni, kétes érdekességű és hasznú vállalkozást jelentene. A naivitások közül csak egyet példának: Homeros értelmezésére Platonhoz fordul, «mert ő közelebb állott Homeroshoz, s az ő ítélete bizonyára többet ér», s már most erről a Platonról két sorral alább azt jegyzi meg, hogy «Homerost általában nem igen tudta megérteni», s valamivel lejjebb: «Platon Homerost még ki is javítja és egészen elrontja.» Ilyformán a dolgozat kinyomatása bátran elmaradhatott volna. Persze, ha nem készült volna tanári székfoglalónak. De ha már ez az ősi intézmény fönáll, talán megfelelőbb volna: afféle en famille-ügynek tekinteni, a melynek nincs további következménye a tudományos nagyközönségre. Természetesen csak az ily tanári székfoglalók átlagáról, rendes színvonaláról beszélek. Budapesti főgimnázium értesítőjéről lévén szó, nemcsak bosszantó, de manapság már hál' istennek, feltűnő, hogy a legapróbb görög idézet is telve van sajtóhibákkal.

(Budapest.)

HORNÁNSZKY GYULA.

25. Schmidt Márton: Az Erechtheion és a Nike-templom. E. A. Gardner Ancient Athens VIII. fejezetének fordítása. (Budapesti I. ker. áll. főgimn. 5—19. l.) — E. A. Gardnernek a művelt közönség számára írt *Ancient Athens* (London, 1902) cz. könyve, melyet a szakkritika nagy elismeréssel fogadott, a külföldi irodalomban is érezhető hézagot pótol. Mivel a mi irodalmunk a görög kultúrára, művészetre vonatkozó munkákban amúgy is szegény, mindenképen dicsérendő, hogy a M. Tud. Akadémia a Lanciani-féle Régi Róma pendantjaként közre akarja bocsátani a jeles angol archaeologusnak *Régi Athénjét*. Az Akadémia könyvkiadó-vállalata számára készülő fordításnak egyik részletét vesszük Schmidtnek jelen program-dolgozatában, mely ép ezért különösebb figyelmet érdemel.

A mutatványul közölt fejezet fordítása sikerült, hű és élvezetes. Csak itt-ott vettünk észre kisebb pontatlanságokat. Az 5. lapon «vonalaiknak matematikai pontossága» helyett (ívelt) görbéinek (curves) mat. pontossága írandó; u. o. lejjebb «és a sidoni remek sarkophaguszok» helyébe «a s.-i sarkophaguszok legszebb példányai» teendő. A 6. l-on az Erechtheion hosszú hajójáról és kereszthajóiról beszél Sch., holott fő- (nave) és mellékhajókról (aisles) van szó. A 9. l-on «ezeknek a tömböknek egy része» pontosabban: egyik vége. A 13. l-on «Ez az ión rendszer különbözik» stb. helyesebben: sok tekintetben különbözik. A 14. l-on «... finom profillal bíró barázda körülbelül két részre osztja» pontosabban: finom profillal bíró *mély* barázda két, *majdnem egyenlő* részre osztja. A 15. l-on «Az eredeti szemöldökkő» stb. kezdetű mondat félreértésre ad alkalmat, mert abban nem az *eredeti*, hanem későbbi időkbeli származó szemöldökkőről van szó, melyet az előző mondatban említ, a helyes fordítás: És ép ez a (even this) szemöldökkő. A 19. l-on «az alakok kiemelkednek a ruházat mögül» helyett: idomaik áttetszenek stb. írandó. A 15. l. 21. sorában *támaszkodónak* után kimaradt and rested on the wall on either side. Yet, allowing for these repairs fordítása. — A 14. l-on, az oszlopfő leírásánál Sch. az angol szöveg (Gardner p. 368) nyolcz sorát rövidítve, két sorban fordítja. Ez ellen különben nincs kifogásunk, sőt a magunk részéről csak helyeseljük, ha a fordító — okkal-móddal — egy-egy túlságosan részletező leírást összevonással érthetőbbé fog tenni.

Egyébként is kíváncsós és szükséges, hogy a fordító Gardner szövegén itt-ott nagyobb változtatásokat eszközöljön. Az Athén topographiájára és emlékeire vonatkozó ismereteinkben ugyanis annyi a vitás pont, hogy Gardner több helyütt, mikor egy-egy el nem döntött kérdésben állást foglal, kihívja maga ellen a kritikát. Azonkívül tekintetbe veendő, hogy a könyv megjelenése óta a kutatásnak sikerült néhány dolgot pontosabban megállapítani. Állításunkat a lefordított fejezetnek az Erechtheionra vonatkozó részéből is igazolhatjuk. A *σχίμα τριαινής* helyét illetőleg pl. Gardner nem tud bizonyosat mondani; megemlíti Nilsson föltevését, a ki Poseidon szigonyütésének nyomát az északi csarnok és a középső helyiség között levő ajtó mellett, belül, látható sziklahasadékban ismeri föl, és azt állítja — tévesen — hogy ez a föltevés könnyebben egyeztethető össze Pausanias leírásával, holott nincs semmi kétség, hogy ez a *σχίμα* az északi csarnoknak DK-i sarkában levő padlónyílása alatt volt, a hol a sziklában három mélyedés látható. Ezen hely mellett bizonyít döntő módon az a körülmény, hogy a padlónyílásnak megfelelően fönt a mennyezetben is van nyílás: az isteni jel fölé ugyanis nem volt szabad tetőt alkalmazni!

Gardnernek egy másik tévedése, melyet bírálói nem vettek észre, abban áll, hogy az épület DNyi sarokfalának felső részében látható üregről (Schmidt fordítása, 11. l.) azt mondja, hogy ez «egy ezen magasságban levő folyosót jelez». Dehogy! Ez az «üreg» nem egyéb, mint a fal vastagságának redukálása abból az egyszerű technikai okból, hogy a déli falat azon a helyen könnyíteni kellett, mert nincs alapozva, hanem csak a Kekrops sírját borító kövön nyugszik.

Az, a templom belső helyiségeinek értelmezésére fontos, állítás, hogy Pausanias az északi csarnokból lépett a templomba, sem állja ki

a kritikát; valószínűbb ugyanis, hogy a periegeta a szentély meglátogatásánál a keleti kapun át vette útját.

Gardnernek az Erechtheiont nyugatról szemléltető fénynyomatú képe ma már elavult, mert azóta a nyugati, féloszlopokkal díszített falat a ledőlt épületrészekből újra fölépítették. Az eredeti állapotnak híven megfelelő rekonstrukciót lehetővé tették Stevens építész kutatásai; az amerikaiak athéni intézetének ez a tagja két évig tartó munkával pontos fölvételeket készített az épületről, megmérte minden követ s oly gondosan tanulmányozta ezt a szabálytalan elrendezése miatt rejtélyes, nehezen érthető szentélyt, hogy remek rajzainak és terveinek most várható közreadása jórészt meg fogja szüntetni azt a bizonytalanságot, melyet az Erechtheion magyarázatánál lépten-nyomon tapasztalunk. Bármilyen különösen hangozzék is, tény, hogy az Akropolis valamennyi emléke közül az ión építésnek ezt a népszerű remekét ismerjük eddigelé legkevésbé. Stevens a szerte heverő kövekből a keleti falat is rekonstruálta, ajtajával és két ión keretű ablakával együtt. A technikai sajátosságok pontos mérlegelése világot derített az épület korára, a melyről idáig — Gardner a tanúja — bizonyosat nem tudtunk. Valószínű, hogy a Propylaiákkal egykorú. Az *Ancient Athens* magyar kiadásának tudomást kell vennie továbbá Dörpfeldnek az *Athenische Mittheilungen* 1904. évfolyamában (101. s. k. l.-ok) megjelent tanulmányáról, mely ép oly szellemes, mint plausibilis módon magyarázza, és nézetem szerint meg is oldja, az Erechtheion fölépítésében és elrendezésében tapasztalható rendetlenségeket és különösségeket.

Schmidt négy, rendelkezésére bocsátott régi ábrával illusztrálja fordítását. Az akadémiai kiadvány átveheti Gardnernek legnagyobb-részt szép és sikerült képeit; reméljük azonban, hogy azokat néhány új képpel és tervrajzzal is meg fogja toldani, illetőleg megjavítani. A fordító egy pár jegyzettel kíséri a szöveget, a melyek az összefüggésből kiszakított fejezet megérthetését elősegítik; viszont azonban egynek kivételével elhagyta a Gardner jegyzeteit: ezeket a teljes fordításnál nem szabad mellőzni.

26. Tafferner Béla: A Laokoon-csoport. (Lugosi áll. főgimn. 3—12. l.) — A Laokoon-csoportról annyian és oly sokat írtak, hogy újat a szoborról már nem igen mondhatni. Nem is ez a célja szerzőnek, a ki a tanulók számára akarta összefoglalni a főbb tudnivalókat; s a mit itt, jól folyó előadásban olvashatunk, nagyjából megállja helyét, csak az a baj, hogy a leírás igen hosszadalmas, a mellett még sem teljes, és hogy szerző az esztétikai méltatásnál túlzásokra ragadtatja magát. Tíz lapra terjedő leírásában nem árulja el a szobor méreteit, sem azt, hogy mit restauráltak rajta s hogy művészei rhodosiak voltak. Nem veszi észre a három alak összekapcsolásának lazaságát (mert a kígyók csak külsőleg fűzik egygyé őket, az apa nem törődik fiaival), sőt azt mondja, hogy «L. saját szenvedéseivel keveset van elfoglalva, inkább gyermekeinek veszte marcangolja lelkét». Túlzásaiból izelítőül csak ezt: «jobb karja megcsuklik s fejének hátsó részéhez kap. *Ezzel kifejezi a marcangoló lelki fájdalmat, az önvádat, a megbánást*», s így tovább. — Mire való tanulóknak szánt dolgozatban olyan tekintélyekre való hivatkozás, mint a milyen Henke, kiről csak

keresgélés után süti ki az ember, hogy írt valamit L.-ról. A jegyzet szerint a progr.-értekezés «A Görög Művészet Kiválóbb Alkotásainak Ismertetése és Esztétikai Méltatása» cz. műnek egyik fejezete; ha szerző tényleg ki akar adni ily tárgyú munkát, ajánlom, hogy annak fejezeteit a mutatványul közölnél rövidebben és velősebben írja meg; vegye például *Furtwängler-Urlichs*-ék remek könyvét: *Denkmäler griech. und römischer Skulptur.* (Handausgabe. 2. Aufl. mit 101 Abbildungen, München, Bruckmann, 1904).

Tafferner dolgozatának kiadásakor még nem tudhatta, hogy Pollak Lajos archæologus egy római régiségkereskedőnél ráakadt Laokoonnak a csoport valamely antik másolatáról származó jobb karjára, a mely kétségtelessé tette — mint ezt a hajzatban látható törési síkból következtetve már régóta sejtettük, — hogy a főalak jobb karja hibásan van restaurálva, a mennyiben nem nyult a magasba, hanem fejéhez kapott. A lelet tanúsága szerint L. jobb alsó karja, a mely köré kígyó gyűrűzik, a könyöknél éles szögben hajlik a fej felé; a most talált karrészletről hiányzik ugyan a kéz, de a hajból letört négy fürt szobronkon világosan jelöli az érintkezés helyét. A Pollak-féle Laokoon kar nem tartozhatott a vatikáni csoporthoz, hanem annak valamely antik másolatához: méretei kisebbek, márványa és megművelése durvább. (V. ö. *Römische Mitteilungen*, 1905. 277—282. l.)

27. Rappensberger Vilmos: *Sicilia és régi klasszikus emlékei.* (Magyaróvári kegyesrendi gimn. 3—48. l.) — A cím második részének — a melynek kedvéért az egészet elolvastuk — csak kevésse felel meg az értekezés. nemcsak azért, mert Sziciliának (és vele kapcsolatban Alsó-Itáliának) klasszikus emlékeire a tartalomnak alig egy negyede esik, hanem főleg azért, mert az is, a mit nyújt, a taorminai színház leírásának kivételével, csak gyöngye kivonata Baedekernek. A kivonatalás módját jellemzi pl. az ilyen sajtóhiba: A Homertől (*így*) magasztalt «Oves pellitæ»-k (e h. Horatius, od. II. 6). Az adatok megbízhatóságára nézve példaként fölemlítem, hogy szerinte az akragasi Zeustemplom 20 m. széles (e h. 55.6 m.). Ott meg, a hol a szerző maga beszél, nincs sok köszönet magyarázataiban; a többek közt megtudjuk, hogy a dór stílusban a gerendafejezetek (triglyphek) azért «vályúzottak, hogy a víz könnyen lefolyhasson», sőt azt is, hogy az ión gerendázaton metopék vannak, íme: «A metopok a dór stílusban szobrászati ékítményeket viselnek, míg a jóni-ban (*így*) egészen simán maradnak.» Ép oly alapos az akragasi «Juno Lacinia»-templomnak teraszaihoz fűzött magyarázat (26. l.), vagy az az ítélet, mely szerint a paestumi Poseidon-templom «a Kr. e. V. század építészetének legremekebb, legtökéletesebb alkotása». A pillért és az oszlopfőt következetesen pilaszternek és kapitelnak mondja. A különben eleven tollal megírt útirajzot tizenkét sikerült kép díszíti.

(Budapest.)

LÁNG NÁNDOR.

28. Laukó Albert: *A római város a császárság két első századában.* (Erzsébetvárosi áll. főgimn. 3—70. l.) — Laukó, a mint maga mondja, Duruynek a római városról szóló fejezete «nyomán» dolgozott, tényleg pedig lefordította Duruy nagy történeti művének

ezt a némely részletében már elavult fejezetét. Sőt benne felejt még ilyen részletet is: «Később még levonjuk e tényekből a következtetést a császárság egész történetére» (24. l.), vagy Duruy első személyét: «én is sajnálnám stb.» (9. l.). Maga a fordítás nem sikerült. Magyar-ságán nagyon érzik az idegen gondolkozás, de szavak és mondatok félreértése is zavarja a középiskolai tanulónál magasabb értelmi fel-fogásra számító fejtegetések tisztaságát. Példák (6. l.): «a rabszolgá, ki nem függött senkitől» (!?) az eredetiben: «l'esclave, dont on ne tenait pas compte.» (10. l.): «Plutarchos maga is ejt el oly szavakat», az eredetiben: «Plutarque a même des paroles qui stb.» S hogy röviden végezzünk, itt a legszebb. Duruy a saját műve I. kötetére hivatkozva, ezt írja: «En racontant la conquête, nous avons dû marquer les différents avantages accordés aux peuples en vue de diviser la résistance et de tromper les vaincus sur l'étendue de leur défaite; il serait inutile de recommencer ce travail pour le premier siècle de l'empire.» Laukó pedig a 9. lapon ezt írja: «Mikor a rómaiak hódításairól beszélünk, meg kell említenünk a különböző előnyöket, melyeket azért adtak egyeseknek, hogy az ellenállást megosszák, s a legyőzötteket veszteségekre nézve kétségben hagyják; a császárság első századában e mű újra kezdése hiába való lett volna.» Programmértekezést így nem szabad írni.

(Budapest.)

FINÁLY GÁBOR.

29. Lipóczi Keczer Géza: Tacitus dialogusa. (Nagyszombati áll. főgimn. 1—29. l.) — A dolgozat két részből áll. Az első rész («Tacitus dialogusának fejtegetése») jól megírt részletes ismertetést adja a dialogusban szereplő személyeknek, a dialogus tárgyának és egész eszmenetének (1—13. l.); a második és nagyobb rész «Válogatott fejezetek»-et nyújt a dialogusból magyar fordításban, a sorok alatt számos, a tárgyhoz szabott jegyzettel. A fordításról első olvasásra látjuk a tárgyat szerető, szorgos kéz munkáját. Kellemesen érint majdnem mindvégig kifogástalan magyarsága és az a szerencsés érzék, mely a megfelelő szinonimákat megválasztotta és a latinos kitételeket jó magyaros kifejezésekkel adta vissza. Értelmi hűség szempontjából is általában derekas munkát végzett a szerző, úgy, hogy az előrebocsátott pontokra vonatkozólag csak néhány megjegyzésem van: Az V. fejj. 13. sorában a kitétet *sed ipsum solum apud vos arguam*, szerző az eredeti intenciójától eltérőleg helytelenül fordítja így: mikor én magam lépek föl ellene... — U. o. kevéssel előbb «elmulasztja a szent foglalkozást» olvasható e h.: elmulasztja a szent foglalkozást. — V. 23-ban *invidis vero et inimicis*: a gyűlölködőknek és haragosoknak, helyesebben volna így: irigyeinek és haragosainak. — Alább: ha... saját fejére zúdult veszedelme, helyesebb volna: a veszedelem. — A VI. fejj. 14. sorában a tógás polgárok (*togatorum*) helyett helyesebb volna csak: a polgárok. — A VII. fejj. ben a *quaestura*, *tribunatus* és *praetura* lefordítása (kincstári hivatal, népvédő tiszt és főbírói állás) legalább is fölösleges. — A XI. f. 1. sorában: *Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat*: ... hevesebb szellemben, mint a hogy szokta helyett jobb volna: szokása szerint hevesebb szellemben. — A XII. f.-ben: ők állítólag tovább adják és terjesztik; e helyett: állítólag ők adják tovább... — A XVI. f. 2. sorában:

pendítettetek meg, e helyett: pendítettél meg (*movisti*). — A XVIII. f. 22. sorában: *purum Atticus*: kevésbbé művelt; holott Cicero előadásmódjáról lévén szó, tán inkább így volna fordítandó: kevésbbé egyszerű. — A XXII. f. 26. sorában *foedam et insulsam scarrilitatem*: a rút és izetlen *údvarenczságot* (t. i. kerülje a szónok), helyett jobb volna: a rút és izetlen *bohóckodást*. — A XIV. fej.-ben: Mekkora gazdag..., e h.: Mily gazdag... — A XXXIV. f. 3. sorában *refertus honestis studiis*: és a *társadalmi tudományokkal* teleszívta magát, e h.: *humánus műveltséggel*... — A jegyzeteket illetőleg általában az a megjegyzésem, hogy a fordítón annyira uralkodik a magyarázni vágyó pædagogus, hogy itt-ott még a fordítás szövegében is magyaráz zárójel közt. Ilyen naiv magyarázat a XXXIV. fej. *pugnare in proelio disceret* szólamanak lefordítása után ez a zárójel közti felvilágosítás: Ez az ú. n. szónoki debatte [*sic!*]. A részleteket illetőleg helytelen és fölösleges az érthető magyar fordítást az V. fej.-ben a következő rossz latin phrasissal magyarázni: *iudicem autem omnibus in rebus incorrupto esse debet animo* stb. Még csak a XII. f. 19. sorának jegyzetéhez van annyi szavam, hogy a lantnak mythikus feltalálója nem Apollo, hanem Hermes volt. — A szerző általában szorgalmas, derék munkát végzett; én csak azt sajnálom, hogy szemelvények helyett nem az egész Dialogus fordítását adta. De a mi halad, tán el nem marad.

(Budapest.)

WIRTH GYULA.

30. Kálmán János: Homeros és Vergilius alvilága. (Kolozvári ev. ref. főgimn. 3—16. l.) — E rövid értekezés annak a — református gimnáziumokban még mindig divatos — szokásnak köszöni keletkezését, hogy az új tanárok székfoglaló értekezéssel mutatják be magukat. A legtöbb ilyen székfoglalón meglátszik, hogy kényszerűségből készültek s szerzőik a hallgatóság elismerését rövidségükkel igyekeznek megnyerni. Így természetes, hogy a tudomány nem nyer velük semmit s napvilágot nem is látnának, ha egy másik iskolai hagyomány meg nem kívánná, hogy az évvégi értesítőkből értekezések legyenek.

Szerzőnk is a könnyebb végét fogta a dolognak, mikor «hódolva kollégiuma régi szokásának, megkísérli rövid, vázlatos párhuzamot vonni az ókori görög és latin irodalom két rokontárgyú alkotása, Homeros és Vergilius alvilága közt». Hogy e kísérlet milyen vázlatos, eléggé mutatja az, hogy mindössze 10 oldalra terjed (a többi 4 oldal hálálkodás és *captatio benevolentiae*). Maga a tárgyalás Homeros és Vergilius megfelelő helyeinek rövid, de nem nagyon élvezetes tartalmi elbeszélése. sok helyen csak nevek felsorolása, pl. 8. l. «Majd előkelő görög hősnők jelennek meg csoportostúl: Tyro, Antiope, Alkmene, Epicasse, Chloris, Leda, Ifimedeia, Phædra, Procris, Ariadne s Odysseus beszél mindenikkel». Bizony a hallgatóság szempontjából, a kik aligha voltak ismerősök e hősnőkkel, nem értett volna, ha szerzőnk is beszélt volna egy kissé róluk. Meg vagyok győződve, hogy ha azóta tanítványaival Homeros és Vergilius alvilágát olvastatta, tőlük az összefoglalás alkalmával nagyobb részletességet kívánt.

Az összevetések az elbeszélés folyamán pár szóból állanak, pl. 14. l. «Tityusnak máját Vergiliusnál — eltérően Homerosztól — csak egy keselyű tépdesi»; vagy 11. l. «Aeneas a szent ág birtokában és

Sibylla kíséretében nem marad az alvilág bejáratánál, mint Homerosnál Odysseus, hanem *bejárja az egész alvilágot*» (A Tartarust is?) — Előadása végső eredménye ez: «Láthatjuk tehát, hogy sem Hom., sem Verg. alvilágában nem találjuk meg a tulajdonképeni elmulást és megsemmisülést; nem, sőt ellenkezőleg, a meghaltak lelkei — mint alvilági szellemek — élnek tovább, megőrizve többnyire az élők sajátos jellemét... És így méltán tarthatjuk úgy Hom., mint Verg. alvilágát a lélekhalhatatlanság eszméje örökszép és poétikus kifejezésének.»

31. Gurnesevits Lajos: M. Tullius Cicero Divinatio in Q. Caecilium cz. beszédének fordítása. (Nagybányai áll. főgimn. 1904/5. 3—36. l.) — 32. M. Tullius Cicero beszéde Verres ellen. A büntetések. (U. o. 1905/6. 3—39. l.) — Gurnesevits néhány év óta foglalkozik a Verres bűnpörére vonatkozó beszédekkel: már 1903-ban közreadta a Magyar Könyvtárban a IV. Verrina fordítását s ha a czímbeli két fordítás megjelenéséből következtethetünk, azt hihetjük, hogy szándéka az összes perbeszégeket lefordítani. Mindenesetre dicséretes szándék, de, ha csakugyan megvalósítja, óhajtanád, hogy fordítását ne csak hangzatossá, hanem pontossá is igyekezzék tenni. Mert olyan olvasó, a ki e fordításokat nem hasonlítja össze az eredeti szöveggel, azt mondhatja talán róluk, hogy jól hangzó, magyaros nyelven szólal meg bennük Cicero (bár itt-ott ő is kiérezheti belőlük a túlságos keresettséget s egyes helyeken értelmetlenségekre is bukkanhat), de már szakembernek sok boszúságot okoznak a bennük előforduló pontatlanságok és tévedések.

Ezekből tájékoztatásul csak a legfeltűnőbbeket sorolom fel. Divinatio 8. §.: Iudiciorum desiderio tribunicia potestas efflagitata est, iudiciorum levitate ordo quoque alius ad res iudicandas postulatur: A bíróság utáni vágy rimáinkodta ki a tribunusok számára a bírói hatalmat; a bíróságok jellemtelensége miatt bírói hatáskörre törekszik egy másik rend is. — A szöveg teljes félreértése. A mondat első része a néptribunok hivatalának felállítására vonatkozik, a mi következménye volt a patriciusok visszaéléseinek a törvénykezés terén, a második rész pedig a nép ama kívánságát jelzi, hogy ne csak a senatorok lehessenek bírák, hanem, mint Sulla előtt volt, a lovagok is. — 26. §.: Ego in hoc iudicio mihi Siculorum causam *receptam*, populi Romani *susceptam* esse arbitror: Nekem az a meggyőződés, hogy e bíróság előtt a sicíliaiak ügyét *kötelességből*, a római népet *jószántomból* vállaltam magamra. — A recipio és suscipio jelentését felcserélte a fordító, pedig így ennek a hangzatos frázisnak nincs értelme. — 27. §.: rationem ab altero vitæ reposcere eum, qui non posset suæ reddere: olyan ember követel mástól életelvet, a ki ezekről nem adhat számot. Rationem reposcere vitæ: számon kérni valakitől az életmódját. — 33. §.: Furta, quæ... communicavit: lopásai, melyeket közölt. — Nem közölte azokat Verres Cæcilius-szal, hanem részeltette bennük, a mint az egész mondat és a következő passus bizonyítja. — 47. §.: magister ludi: játékmester (tanító helyett). — 50. §.: Ex quibus alienissimis hominibus, *ita paratus* venis, ut tibi hospes aliquis sit recipiendus: Ez előtted vad idegen emberekkel *olyan silány környezetben* jelsz meg, hogy közülök az egyiket vendégként kell fogadnod. — Az egész mondat értelmetlen. Pedig Cicero is, meg a Finály latin

szótára is, a melyből sokszor igen szerencsétlenül választja ki fordítónk a kifejezést, felvilágosítást adhattak volna. A szövegben közvetlenül előbb szó van a grex moratorumról, s azokra vonatkozik e félreértett mondat: Olyan készületlenül jelensz meg, hogy ezek közül a teljesen idegen emberek közül kell valamelyik (a szónoklásban) járatlant magad mellé vened. — *De suppliciis*: 27. §.: sic confecto itinere: így felszerelten az útra; iter conficere: utat megtenni. — 42. §.: Esto, nihil ex fugitivorum bello laudis adeptus est: Igaza van; a szökevény rab-szolgák ellen való háborúból nem érte őt semmiféle dicsőség. — Esto itt csak azt jelentheti: Ha úgy áll is a dolog, hogy stb. — 43. §.: post, si videbitur: azt majd meglátjuk ('ha úgy tetszik, később' helyett). — 45. §.: Fuit ista respublica quondam etc.: Már csak volt egykor a provinciák kormányzása olyan. (Régen volt az, mikor még úgy kormányozták az államot stb. h.) — 46. §.: Ne illud quidem quisquam poterat suspicari te in Italia maritimum habere fundum et ad fructus deportandos onerariam navem comparare: Azzal sem gyanúsíthatott senki, hogy gabonaszállításra hajót szerzesz magadnak, a mikor birtokod van Itáliában a tenger mellett. (Azt sem tehette fel rólad senki, hogy birtokod van Itáliában a tenger mellett s természetesen elszállítására szerzesz teherhajót h.) — 50. §.: Mamertinis in ipso foedere: ugyanazon szövetség (épen a szerződés h.) a messanaiaknak... — 77. §.: quo facilius crimen inimicorum diluere possem: hogy ellenfeleim vádját annál könnyebben kielégítsem (megsemmisíthessem h.). — A fordításban nincs nyomuk a következő szóknak és mondatoknak: *Divin.* 19. §.: ex lege, 21. §.: verum non tacent, 29. §.: firmum után verumque, 39. §.: et in his elaborasses; *De suppl.*: 7. §.: iam antea, 10. §.: aut prædam, 15. §.: ad te, 22. §.: cur secures datæ, cur carcer ædificatus, 33—34. §.: multa eius in stipendiis... audacia ceperit (3 sor), 48. §.: ipsorum ex litteris, 58. §.: soli isto prætore omnium rerum immunes fuerunt, 70. §.: ut ille suppositus facile et libenter se illum, qui non erat, simularet (ez utolsóinak a hiánya az egész mondatot értelmetlenné teszi).

Magyarázó jegyzeteket e két beszéd fordításához nem adott, pedig bizony helylyel-közzel elkelnének. Van azonban a *Divinatio* előtt egy 7 lapra terjedő bevezetés. Elég rövid, de nem tömör, sőt egyes helyeken nagyon is terjengős. S bizony itt sem dicsérhetjük szerzőnk pontosságát. Pedig megbízható forrása volt: Richter-Eberhard: Ciceros IV. Rede gegen C. Verres bevezetését kivonatolja és stilizálja s itt-ott átvesz egy-egy részt Church-Szilasi: Római élet Cicero korában 4-ik fejezetéből. Feltűnőbb botlások e részben: Verres 74-ben (75-ben h.) pályázott a prætorságra s hivataloskodásának elteltével proprætornak, kormányzónak választották meg Sicília számára (5. l.). — Rablott kincseit teherhajókon szállíttatta Rómába. S még a gályákhoz is család úton jutott. Egyes városokkal építtette közöltségen az alatt a cím alatt, hogy a kalózok ellen kellene (6. l.). — A szicíliaiak Verrest bepörölték Pompeius Magnus és Licinius Crassus consulok előtt (8. l.). — Cicero 76-ban (75-ben h.) volt quæstor Siciliában (8. l.). — A consulok és a prætor állították össze az esküdtisékeket (9. l.). — Egy senatorral bevádoltatta magát Verres, hogy zsarolásokat követett el Achájában (9. l.). — A de frumento a szicíliai gabonaföldek bérbeadása, a gabonatized beszédésénél elkövetett jogtalanságait rajzolja (11. l.).

Altalában szerzőnk, ha kiragad valahonnan egy mondatot vagy kifejezést, annyira igyekszik azt körülhallangozni, hogy ebbeli buzgalomban észre sem veszi, mennyire ellenkezésbe jut a valósággal. Például Churchnek ezt a mondatát: «Gabonája oly bőven termett, hogy majdnem egymaga látta el Rómát kenyérrel», így travesztálja: «a sík rónákon — akár a magyar Alföldön — a hullámozó vetések oly dúsan fizetnek, hogy majdnem egymaga látta el Rómát gabonával.» A laikus azt hihetné, hogy autopsia után beszél, pedig csak elmulasztott gondos pillantást vetni Szicília hegy- és vízrajzi térképére. Mindezek után csak azt az óhajtásomat fejezhetem ki, hogy ha a *De suppliciis* fordításának végén kifejezett ígéretéhez képest («Folytatása következik») jövőre e beszéd 31—72. fejezeteinek fordítását is közreadja, az ellen a rész ellen ne lehessen effajta kifogásokat tenni.

(Budapest.)

INCZE JÓZSEF.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1906. évi november hó 14-én *főolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Czeizel János*: Kazinczy és Ráday.

2. *Schmidt Henrik*: Az ófelnémet vocalismus kialakulása.

A főolvasó ülést követő *választmányi ülésen* Heinrich Gusztáv elnöklése alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Vári első titkár, Császár szerkesztő, Bermüller, Cserép, Finály, Gedeon, Gyulai, Hornyánszky, Maywald, Melich, Némethy, Petz, Pruzsinszky, Schmidt Henrik, Váczy vál. tagok és Bleyer mint jegyző.

1. A bevételek összege január 1-től 10269·76 K, a kiadásoké 8142·93 K.; az alapítványok összege 4232·80 K, ebből értékpapírban 4045·95 K, postatakarékpénztárban 186·85 K.

2. Társaságunk tagjai közül újabban elhunytak: Marek Ede belügyminiszteri osztálytanácsos rendes tag és Hajnal Márton budapesti tanárjelölt rendkívüli tag.

3. Új rendes tagok 1907-től: Hatvany Lajos dr. író (aj. Kallós), Bajza József dr. nemz. múzeumi tisztviselő (aj. Császár); új rendkívüli tag szintén 1907-től Gragger Róbert budapesti tanárjelölt (aj. Császár).

4. Az elnök indítványára a *kijelölő bizottságba* megválasztatnak: Maywald József elnöklése alatt Hegedüs, Petz, Vári és Császár.

5. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Schedel nem Schedius. Egy pädagogiai hetilapban egy tanártársunk egészen okosan tárgyalja azt a régi (1791.) tanári pályázatot, melynek alapján Schedius Lajos lett a pesti egyetemen az esztétika tanára, és e mondattal végzi cikkét: «Tudjuk, hogy kire esett a választás. Schedius (Toldi Ferencz) volt, a ki 1791-től 1834-ig tanárkodott.»

Tehát a czikkíró nem tudja, hogy Schedel Ferencz és Schedius Lajos nem egyazon ember és hogy Toldy Ferencz 1791-ben, midőn Schedius tanár lett, még nem is volt a világon. Egy fekete vérű kritikus a név írásából még azt is kisűthetné, hogy a czikkíró Toldy Ferenczet nemcsak Schedius Lajossal, hanem még Toldi Miklóssal is azonosítja. *h.*

-- Bibliografiai ritkaságok. Párisban, a sajnáparti antiquáriusoknál akadtam rá néhány régi irodalmi almanachra, melyek közül egyik, *Almanach des Muses* címmel, 1785-ből (Paris, De Lalain kiadása) különösen érdekes. A tizenhatodretű kis könyv utolsó lapján ez a tentával irt jegyzet olvasható: *Ce livre a été trouvé dans l'appartement de l'ex-roi Louis-Philippe le 10 Mars 1848 par le sousigné — Caporal au 2-me Bon 4-me Compie de la Garde Nationale Mobile de Paris. Victor Voland Capit.* A tábla belső oldalán pedig még látható az ex-libris, de félig megrongált állapotban, mert három sarkánál erőszakosan be van szakítva; mindazáltal megmaradt a nyolczágú korona, fölötte egy sólyommal, a czímert is, melyből csak két $\wedge$ látható, két sólyom tartotta. A czímer aláírása:

omnia virtuti ...
de la Bibl ...
de Mr de Joinville

A többi olvashatatlan; a *Joinville* nevet tentával egészítette ki ugyanaz a kéz, melytől a fent idézett bejegyzés származik s mely itt még ezt írta az ex-libris fölé:

24 Fevrier 1848
prise des Tuileries par le peuple
abolition de la Royauté
Proclamation de la Republique

(Mind szabályos, férfias írás).

Ez a négy sor eléggé érthetően magyarázza az ex-libris pusztulását: 1789-ben s 1848-ban ugyancsak sietve el kellett rejteni az ilyesmit, mert a forradalom emberei makaesul üldöztek és romboltak le mindent, a mi a rendiségre emlékeztetett, és különösen 1789 után sok becses ex-libris ment kárba. Az 1900-iki párizsi világkiállításon, a könyvkötészeti osztályban, egész sor könyv volt látható, melyek külföldről (kivált Németországból) az emigratio idejéből kerültek oda, s melyeknek táblájáról a nemesi czímert vagy levakarták vagy beragasztották: az ilyen könyvek ma nagyon ritkák s épen azért keresettek és becsesek. — Ez a kis almanach, Voland káplár bejegyzéseiből következtetve, Lajos Fülöp harmadik fiának, a szabadelvű eszméiért annyira népszerű Orleansi Ferencz Ferdinánd Fülöp Lajos Máriának tulajdona volt, mert ő viselte a Prince de Joinville czímet. A könyv magában is érdemes emlék, mert ez a De Lalain-féle *Almanach des Muses* című, 1774-ben megindított gyűjtemény nagy elterjedésnek örvendett az előkelő körökben; 1787-ben különösen Voltaire néhány költeménye tette híressé, sőt épen Voltairenek volt kedvelt organuma. — Egy másik ilyen almanachot, az *Etrennes d'Apollon* címűt, (An

IX—1801), mely a consulatusunak egyik emléke, az tesz érdekessé, hogy a republikánus és az egyházi naptár egymás mellett szerepel benne.

(Budapest.)

SZABÓ KÁROLY.

— Arany Híd-avatás-a és Mistral Miréio-ja. A *Híd-avatás* (1877) tárgya tudvalevőleg az, hogy a budapesti Margit-híd megnyitásának napján egy fiatal ember, a ki elkártyázta a pénzét, kétségbeesetten az új hídra megy, a hol megjelenik előtte a Dunába veszett öngyilkosok hosszú processiója, a mely aztán őt is magával ragadja.

Honnan vette Arany e tárgyat, tudtommal még nem mutatták ki, én legalább nem tudok róla.¹⁾ E soroknak se az a céljuk, csak egy rokon tárgyra akarnak rámutatni. Mistral nagy hírű provençal eposzában (1859) találtam egy részletet, a melyet érdemesnek tartok a fölemlítésre.

Ourrias gulyás megöli vetélytársát, Vincent kosárfonót; ő legalább úgy hiszi, voltaképen azonban csak súlyosan megsebesíti. Menekül a Rhône-hoz és fölkérdzkedik egy halász-bárkára. Alig ül azonban be, a bárka ingadozni, süllyedni kezd. «Te embert öltél, nyomorult», — mondja a kormányos Ourriasnak. Ez esküszik, hogy nem. «Igaz, tévedek, mondja a kormányos, most szent Medárd éjszakája van (június 8.), a mikor feljönnek a vízből mindazok, a kik belé fuladtak.» És valóban mind többen és többen jönnek a partra, öregek és fiatalok, szép leányok, a kiket kedvesüktől elválasztottak s a Rhónetől kértek vendégszeretetet. Mindegyik szellem egy lángot tart kezében és így haladnak előre a parton. Valamit keresni látszanak, és valóban keresik a jótetteket, a miket életükben elkövettek. A mint egyet találnak, fölveszik s az kezükben virággá változik. Felmutatják Istennek, s ha a bokrétá elég nagy, Isten megnyitja előttük a mennyország kapuját. Ilyen módon a Mindenható haladékat ad nekik, hogy megváltsák magukat. Hajnal hasadta előtt azonban a gonoszok, istentagadók, szegények nyúzóí, gyilkosok visszatérnek a vízbe. Ezek ugyanis, a mikor jótetteiket keresik, csak bünt találnak kavics formájában, a melyben megbotlik a lábuk s így vég-nélkül hiába keresik a mennyei bocsánatot. Ezalatt a hajó elmerül, a halászok, a kik voltaképen szellemek, kijutnak a partra, Ourrias azonban a Rhône-ba fullad. (Mistral: Mireille, 5. ének. Magyarul is megjelent Kisf. Társ. Évlapjai 1904/5.)

Látni való, hogy a megegyezés elég jelentékeny: a vízbe fultak szellemei valamely alkalommal megjelennek valaki előtt, hogy magukkal ragadják. Ennyi a közös a két költeményben. Persze a különbség is elég nagy. Aranynál az új híd felavatása az alkalom, Mistralnál minden évben egy meghatározott napon jelennek meg. Amott csak öngyilkosokról van szó, emitt ez csak a szerelmes leányokról van határozottan megmondva. Amott a szerencsétlen öngyilkos lesz, emitt a bűnöst a szellemek merítik

¹⁾ Munkatársunk figyelmét, úgy látszik, elkerülte *Lengyel Miklós* kis közleménye, a mely az EPhK. idei folyamának 315—316. l.-án jelent meg. Lengyel rámutat arra a rokonságra, a mely Arany e balladája és Az ember tragédiájának XI. színe (a tragédia 3131—3152. sora) között van. Bár ez az összehasonlítás is kissé merész — a londoni szín szereplői csak meghalnak, de nem dobják el maguktól az életet — mégis véleményünk szerint a magyar tragédia e jelenete közelebb áll a Híd-avatáshoz, mint a provençal költő eposzának említett részlete. Szerk.

el stb. Nem mondom tehát, hogy Arany forrása Mistral volt, de azt hiszem, kettejük találkozása megérdemli a főlemlítést. Külömben valószínűnek tartom, hogy vándorló népköltészeti motívummal van dolgunk, ennek kimutatására azonban vannak nálam illetékesebbek.

(Budapest.)

SZIGETVÁRI IVÁN.

— Az Addenda Glossario M. I. L. R. H. cz. cikkhez. Endrei Gerzsonnak az EPhK. nov. számában (689—693. lk.) megjelent cikkére a következő megjegyzéseim vannak: *Christianum facere* nem «imprimis naturæ linguæ Hungariæ accomodata» — constructio. Facit rendes szerkesztési módja van benne. A parafrázisban pedig «ad Christum adiungere» nem kifejező; helyesebb: sibi Christum adiungere (ha személyről), se ad disciplinas Christianas adiungere (ha dologról esik szó). — *Conducere milites* (mercede v. a nélkül) klasszikus szólás; tehát a *conductor militum*-féle kapcsolaton is antik íz érzik. — *Studere sine casu* kifejezésben én egészen mást látok, mint E. magyarázza: bonis litteris deditum esse. *Casu* a. m. véletlenségből; tehát: tervszerűtlenül, szeszélyesen. *Sine casu* e szerint nem jelenthet egyebet, mint: terv szerint, annak rendje és módja szerint. Tehát *studere sine casu* a. m. rendszeres tanulmányokat folytatni. — *Subinnuo*-ban is mást látok E. magyarázatánál. A kettős igekötő bő fogalomjelölést eszközöl; tehát nem, hogy *valamikenek* jelt adni, hanem ellenkezőleg a jeladás módját jelöli (a hasonló görög összetételek párja: ὑπεκκλώ etc.), helyesen: fejét felvetve titkon inteni. — *Noscere iam hominem disco* szólásnál nem érezteti a parafrázis annak magyar ízét. A magyar kifejezés, a mely a latinnal szó szerint egyező alakot mutat: ... ismerni *tanulom*. (A kifejezés nem *magyaros*, hanem *németes!* Szerk.) — A s. v. *exlex* olvasható *subintelligitur* nem klaszikus; csak a konyhalatinságban jelenti azt, mit szerző vele kifejezni akar: alatta értendőik.

(Budapest.)

VÉRTESY DEZSŐ.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Czuberka Alfréd, Kuruczok fegyverek. Budapest, Szent István-társulat, 1906. XV+159 l. Ára 2-20 K. (Megjelent mint a Művelődéstörténeti értekezések 21. füzeté is.)

E terjedelmes művelődés-történelmi tanulmány a kuruczkorban használt támadó- (kardok, lövőfegyverek, tüzes-szerszámok, ütő- és szál-fegyverek) és védő-fegyverekről (pánczél, sisak, pajzs) szól, azonkívül a zászlókat, tábori hangszereket és a lőfölszereléseket ismerteti. Közlönyünk, mely nem foglalkozik történet-tudománnyal, természetesen nincs hivatva arra, hogy e speciálisan történeti szakmunkáról bírálatot közöljön. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a szerző a kérdésre vonatkozó irodalmat nemcsak ismeri (részletes és terjedelmes, hat lapos, repertorium számol be forrásairól), hanem föl is használja, s az onnan gyűjtött anyagot saját levéltári kutatásaival egészítette ki. Eredményeinek s a szövegbe nyomott sok képnek hasznát látja a mi tudományunk, a philologia is; a kik XVII—XVIII. század irodalmának magyarázatával foglalkoznak, sok fölvilágosítást találhatnak Czuberka könyvében. Kár, hogy névmutató nem könnyíti meg a használatát.

*Dieterich-Horn, Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur. Geschichte der türkischen Moderne (= Die Litteratur des Ostens Bd. IV.). Leipzig, Amelang, 1902. 8-r. X, 242 és 74 l. 7-50 M.

*Findözy Ernő, dr., Az ókori nevelés története. Budapest, Hornyánszky, 1906. V+307 l. Ára 6 K.

Füzetek, Nyelvészeti. Budapest, Athenæum, 1906. N. 8-r.

8. Simonyi Zsigmond, Helyes magyarság. A hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával. Második kiadás, 209 l. Kötve 3 K.

E legterjedelmesebb, legrendszeresebb s így leghasználhatóbb öre a magyar nyelvnek immár második kiadásban kerül a könyvpiacra, a mi életrevalóságát minden bírálatnál jobban igazolja.

34. Horváth Endre, A Bakonyalji nyelvjárás. 185 l. Ára 2 K.

A Ny. F.-ben megjelent nyelvjárás-tanulmányok között a legbővebb, a mit azonban nem az elméleti fejtegetések részletessége (5—31 l.), hanem a nyelvjárás szókincsének nagy terjedelemben való bemutatása (32—111), valamint a nagy mennyiségben közölt népnyelvi adatok (babonák, mesék, versek stb., 111—168) okoznak. Különösen a mondattannal bánik mostohán. Nem tartjuk szerencsésnek a derék, gondos dolgozat címét. A szerző a Bakonyalján természetesen csak a Bakonyinak nyugati lejtőjét, körülbelül Győr megyének Lovászpátonától Tüskevárig húzódó szalagját érti, de az olvasót félrevezetheti, mert a Bakonynak a többi világtáj felé is, különösen északra és keletre, szintén van *alja*. Van egy másik, fontosabb megjegyzésünk is. Horváth kiemeli, hogy a maga gyűjtötte anyagot dolgozta föl, másokét nem veszi figyelembe. Dicséretes dolog, ha valaki a maga lábán jár s nem ad hitelt mások érzékszerveinek és értelmének, de kettős veszedelmet rejt magában: ha mindenki előlről kezdi a kutatást, akkor a tudomány sohasem emelkedik az összefoglalásig s mindig a részletkutatások terén marad, másfelől, ha Horváth nem bízik meg másokban s figyelmen kívül hagyja, a mit eddig gyűjtöttek, akkor ne csodálkozzék, ha mások meg nem vetnek ügyet az ő dolgozatára. Véleményünk szerint az egyedül helyes eljárás az, hogy a kutató győződjék meg, megbízható-e elődjének munkálkodása — s erről a nyelvjárások tanulmányozásánál sem nehezebb meggyőződni, mint másutt — s ha azt találja, hogy a régebbi gyűjtés komoly és alapos munka volt, értékesítse azt is a maga céljaira.

37. Bacsó Gyula. Az adavidéki nyelvjárás. 61 l. Ára 1 K.

Az előbbi nyelvjárás-tanulmánynak majdnem teljesen ellentéte, anyagban és fölfogásban egyaránt. Abból indul ki, hogy ezt a nyelvjárást hangtani és alaktani szempontból már részletesen és pontosan ismertették: ő tehát — igen helyesen — a mondattani sajátságokra fordítja figyelmét. Valóban, dolgozatának majd a fele azokkal a mondattani jelenségekkel foglalkozik, a melyekben a nyelvjárás a közbeszédtől eltérő.

Gálos Rezső, Szentjóni Szabó László költészetéről. Különnyomat az Erdélyi Múzeum 23. kötetéből. Kolozsvár, 1906. N. 8-r. 24 l.

*Kont, I., Geschichte der ungarischen Litteratur. (= Die Litteraturen des Ostens Band III. 1.) Leipzig, Amelang, 1906. 8-r. VIII, 272 l. 4 M.

*Lengyel Miklós, Tompa Mihály élete és művei. Budapest, Athenæum, 1906. 8-r. 243 l.

*Martini-Bassi, Catalogus codicum græcorum Bibliothecæ Ambrosianæ. Milano, Hoepli, 1906. 2 köt. 8-r. LI+1297 l. Ára 50 L.

*Mikes Kelemen, Zágoni, Törökországi Levelei. Emlékkiadás. Budapest, Franklin, 1906. 4-r. LXXX+233 l. Műmellékletekkel. Ára kötve 20 K.

*Tihanyi Gál, Helyesírásunk küzdelmei. Komárom, 1906. 8-r. 59 l. Ára 1 K.

*Vogliano, Achille, Ricerche sopra l'ottavo mimiambo di Heroda (Ἑνὸςπνιον). Milano, 1906. 8-r. 55 l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

II. Modern philologia.

(A mely műnél az évszám nincs megjelölve, az 1905-ben jelent meg.)

Pellissier, G., Études de littérature et de morale contemporaine. Paris, Cornély et Cie. (324 l.) 3·50 Fr.

Peri, S., Ippolito Pindemonte: studii e ricerche, con l'aggiunta della tragedia inedita «Ifigenia in Tauri» e di liriche inedite orare. Rocca S. Casciano, Licinio Capelli (16-r. 429 l.) 4 L.

Petrow, G. S., Russlands Dichter u. Schriftsteller. Übers. von A. v. Mickwitz. Halle, Buchh. des Waisenhauses. (199 l.) 2 M.

Petsch, R., Freiheit u. Notwendigkeit in Schillers Dramen. München, E. H. Beck. (X, 300 l.) 6 M.

Piquet, F., L'originalité de Gottfried de Strassburg dans son poème de «Tristan et Isolde». Lille, L'université. (380 l.) 7 Fr.

Pissin, R., Otto Heinrich Graf v. Loeben (Isidorus Orientalis). Sein Leben u. seine Werke. Berlin, B. Behr's Verl. (326 l.) 8 M.

Pitré, G., Studi di leggende popolari in Sicilia e nuova raccolta di leggende siciliane. Torino, Clausen. (393 l.) 5 L.

Planert, W., Handbuch der Nama-Sprache in Deutsch-Südwestafrika. Berlin, D. Reimer. (Legn. 8-r. 6 és 104 l.)

Popper, J. (Lyneus), Voltaire. Eine Charakteranalyse, in Verbindg. m. Studien zur Ästhetik, Moral u. Politik. Dresden, C. Reissner. (VIII, 391 l.) 6 M.

Porcna, M., Che cos' è il bello? Schema d'una estetica psicologica. Milano, Hoepli. (328 l.) 6·50 L.

Pradels, M. D., Emanuel Geibel u. die französische Lyrik. Münster, H. Schöningh. (VIII, 170 l.) 2·80 M.

Frost, J., Die Sage vom ewigen Juden in der neueren deutschen Literatur. Leipzig, G. Wigand. (VII, 167 l.) 3 M.

Reynaud, P., Esquisse de l'histoire de la littérature indoeuropéenne. Paris, Guilmot. (II, 129 l.) 2 Fr.

Reynaud, L., N. Lenau poète lyrique. Paris, Société nouvelle de librairie et d'édition. (XVII, 461 l.) 3·50 Fr.

Roger, M., L'enseignement des lettres classiques d'Ausone à Alcuin. Introduction à l'histoire des écoles carolingiennes. Paris, Picard et Fils. (XVIII, 457 l.) 10 Fr.

Heroic Romances of Ireland. Translated into English prose and verse, with preface, special introductions and notes by A. H. Leahy. Vol. I. London, D. Nutt. (Nagy 8-r. XXVIII, 197 l.) 8 sh.

Aus romanischen Sprachen u. Literaturen. Festschrift, Heinrich Skorf zur Feier seiner 25. jähr. Lehrtätigkeit v. seinen Schülern dargebracht. Halle, M. Niemeyer. (428 l.) 12 M.

Rosenthal, L. A., Schiller u. die Bibel. Strassburg, K. I. Trübner. (25 l.) 1·60 M.

Roth, Th., Der Einfluss v. Ariost's Orlando furioso auf das französische Theater. Leipzig, A. Deichert Nachf. (XXII, 263 l.) 5·80 M.

Scarano, N., Saggi danteschi. Livorno, Giusti. (16-r. 292 l.) 3·50 L.
Scartazzini, G. A., Dantologia. 3. ed. di N. Scarano. Milano, Hoepli. (Kis 8-r. 173 l.) 3 L.

Schmidt, P. W., Grundzüge e. Lautlehre der Mon-Khmer-Sprachen. Wien, C. Gerold's Sohn. (4-r. 233 l.) 16 K.

Schneider, F. J., Jean Pauls Jugend u. erstes Auftreten in der Lite-

ratur. Ein Blatt aus der Bildungsgeschichte des deutschen Geistes im XVIII. Jahrh. Berlin, B. Behr. (XII, 369 l.) 8 M.

Schuldt, C., Die Bildung der schwachen Verba im Altenglischen. Kiel, R. Cordes. (95 l.) 2·50 M.

Schulze, W., Griechische Lehnworte im Gotischen. Berlin, G. Reimer. (Legn. 8 r. 32 l.) 1 M.

Schultz, K. A., Vom Meisterbuch. Eine schlichte grundleg. Literatur-Betrachtg. Berlin, C. Skopnik. (VII, 167 l.) 2 M.

Schwanenflügel, H., Hans Christian Andersen. Kopenhagen, Schubotha. (174 l.) 3·50 Kr.

Scoccianti, G., Il Petrarca nella storia della filosofia. Recanati, Simboli. (XLI, 80 l.) 2 L.

Sché, L., Etudes d'histoire romantique. Sainte Beuve. I. Son esprit, ses idées. Paris, Société du Mercure de France. (392 l.) 7·50 Fr.

The Works of *Shakespeare*. The Taming of the Shrew, edited by R. Warwick Bond. All's well that ends well, ed. by W. Osborne Briggstocke. London, Methuen et Co. (LIX, 153, XI, 164 l.) Egyenként 3 sh. 6 p.

Siebeck, H., Goethe als Denker. 2., neubearb. Aufl. Stuttgart, F. Frommann. (247 l.) 2·50 M.

Smart, J. S., James Macpherson. An episode in literature. London, Nutt. (97 l.) 3 sh. 6 p.

Soergel, A., Ahasver-Dichtungen seit Goethe. (VIII, 172 l.) 4·80 M.

Songs of the Valiant Voivode and other strange folk-lore. For first time collected from Roumanian Peasants and set forth in English by H. Vacaresco. London, Harper. (250 l.) 10 sh. 6 d.

Sonneck, O. G. Th., Francis Hopkinson, the first American poet composer, 1737—1791, and James Lyon, patriot preacher, psalmist, 1735—1794. Washington, Mc Queen. (213 l.) 5 D.

Quellen u. Forschungen zur *Sprach- u. Culturgeschichte* der germanischen Völker. Hrsg. v. Alois Brandl, Ernst Martin, Erich Schmidt. Strassburg, K. J. Trübner. 97. füzet. Beyer, V., Die Begründung der ersten Ballade durch G. A. Bürger. (VII, 113 l.) 3 M. — 98. füzet. Horn, W., Untersuchungen zur neuenglischen Lautgeschichte. (V, 105 l.) 2·50 M.

Stapleton, W. H., Comparative handbook of Congo languages. London, Paul. (249 l.) 6 sh.

Steinschneider, M., Die europäischen Übersetzungen aus dem Arabischen bis Mitte des 17. Jahrh. B. Übersetzungen v. Werken bekannter Autoren, deren Übersetzer unbekannt od. unsicher sind. Wien, C. Gerold's Sohn. (108 l.) 2·40 K.

Steinweg, C., Corneille. Kompositionsstudien zum Cid, Horace, Cinna, Polyeucte. Ein Beitrag zur Geschichte des französ. Dramas. Halle, M. Niemeyer. (VIII, 303 l.) 8 M.

Stern, A., Studien zur Literatur der Gegenwart. 3. verm. u. neubearb. Aufl. Dresden, C. A. Koch. (Legn. 8 r. XI, 504 l. 20 képpel.) 10·50 M.

Sternfeld, R., Schiller u. Wagner. Berlin, P. Thelen. (87 l.) 50 pf.

Steyer, J., Der Ursprung u. das Wachstum der Sprache indogermanischer Europäer. Wien, A. Holder. (IV, 176 l.) 6·50 K.

Stöbzel, A., Die Verhandlungen üb. Schillers Berufung nach Berlin geschichtlich u. rechtlich untersucht. Berlin, F. Jahlen. (97 l.) 2 M.

Strach, H. L., Grammatik des Biblisch-Aramäischen. Mit den nach Handschriften berichtigten Texten u. e. Wörterbuch. 4., sorgfältig verb. Aufl. Leipzig. I. C. Hinrich. (40 és 60 l.) 2 M.

Strigl, H., Sprachliche Plaudereien. Kleine volkstüml. Aufsätze üb. das Werden u. Wesen der Sprachen u. die Geschichte einzelner Wörter. Erste Folge. Wien, L. Weiss. (VII, 127 l.) 2 M.

Stryjenski, G., Soirées du Stendhal Club. Documents inédits. Pré-

face de L. Bélugou. Paris, Société du Mercure de France. (XX, 352 l.) 3·50 Fr.

Studier i modern språkvetenskap, utg af Nyfilologiska sällskapet i Stockholm. III. Uppsala, Almqvist et Wiksel. (XI, 219 l.) 5 Kr.

The *Tadhkiratu 'l-Awliya'* (first part «Memoirs of the Saints») of Muhammad ibn Ibrahim Faridu'ddin 'Attār. Edited in the original Persian, A. Nicholson. London, Luzac et Co. (66, 23 és 357 l.) 18 M.

Tāin bo Culange, die altirische Heldensage, nach dem Buch v. Leinster in Text u. Übersetzg m. e. Einleitung hrg. v. Ernst Windisch. Leipzig, S. Hirzel. (XCII, 120 l.) 36 M.

Texte, deutsche, des Mittelalters, hrg. v. der königl. preuss. Akademie der Wissenschaften. II. k. Rudolf v. Ems, Willehalm v. Orlens, hrg. aus dem Wasserburger Codex der fürstl. Fürstenberg. Hofbibliothek in Donaueschingen v. Viet. Junk. (XLIII, 277 l.) 10 M. — V. k. Volks- u. Gesellschaftslieder des XV. u. XVI. Jahr. I. Die Lieder der Heidelberger Handschrift Pal. 343, hrg. v. Arth. Kopp. (XVIII, 254 l.) 7·60 M.

Thomas, A., Nouveaux essais de philologie française. Paris, Bouillon. (XII, 416 l.) 8 Fr.

Unger, R., Hamanns Sprachtheorie im Zusammenhange seines Denkens. Grundlegung zu e. Würdigg. der geistesgeschichtl. Stellg. des Magus im Norden. München, C. H. Beck. (VIII, 272 l.) 6·50 M.

Vacandard, E., Études de critique et d'histoire religieuse. Paris, Lecoffre. (VIII, 390 l.) 7·50 Fr.

Waltharii poesis. Das Waltharilied Ekkehard's I. o. St. Gallen, nach den Geraldushandschriften hrg. u. erläutert v. H. Althof. 2. rész. Kommentar. Leipzig, Dieterich. (XXII, 416 l.) 13 M.

Verwey, A. u. L. Deyssel, Aufsätze üb. Stefan George u. die jüngste dichterische Bewegung. Übertr. v. Frdr. Gundolf. Berlin, A. Juncker. (Legn. 8-r. 40 l.) 2 M.

Un *vocabulaire* français-russe de la fin du XVI-e siècle. Extrait du «grand insulaire d'André Thevet». Manuscrit de la bibliothèque nationale publié et annoté par Paul Boyer. Paris, Leroux. (Legn. 8-r. 63 l.) 4 Fr.

Vogel, J., Aus Goethes römischen Tagen. Kultur- u. Kunstgeschichte. Studien zur Lebensgeschichte des Dichters. Leipzig, E. A. Seemann. (IX, 330 l. Képekkel.) 8 M.

Volkelt, J., Ästhetik des Tragischen. 2. umgearb. Aufl. München, C. H. Beck. 1906. (XVI, 488 l.) 9 M.

Vossler, K., Sprache als Schöpfung u. Entwicklung. Eine theoret. Untersuchung. Heidelberg, C. Winter. (VIII, 154 l.) 4 M.

Walthari-Lied. Der arme Heinrich. Lieder aus der alten Edda. Übers. v. den Brüdern Grimm. Mit Buchschmuck v. Ernst Liebermann. Hamburg, Gutenberg-Verlag E. Schultze. (180 l.) 5 M.

Wernicke, H., Goethe u. die königliche Kunst. Leipzig, Poeschel et Kippenberg. (194 l. Képekkel.) 5 M.

Wienhold, H., Lemierres Tragödien. Leipzig, Seele et Co. (IV, 159 l.) 1·50 M.

In Memoriam Oscar Wilde. Hrg. v. Frz. Blei. 2. geänderte u. verm. Ausg. Leipzig, Insel-Verlag. (V, 124 l.) 3 M.

Wimmer, L., De danske runemindes maerker. 3. Bind: Runes tenene i Skåne og på Bornholm. Kopenhaga, Gyldendal. (Ivret. 328 l.) 12 Kr.

Wünsche, A., Die Pflanzenfabel in der Weltliteratur. Leipzig, Akad. Verlag f. Kunst u. Wissenschaft. (VII, 184 l.) 3·50 M.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Classica philologia.

- Achilleus sátra 93.
 Acta Sanctorum 35. — Apostolorum 36. — Philippi, Thomæ et Barnabæ 36.
 Aischylos tragédiái 134.
 αἰσώουα 93.
 Akropolis. athéni 708.
 Akropolites Georgios munkái 26.
 Aliphera 120.
 Anarchisták Rómában 64.
 Anigros folyó 119.
 Aphrodisias 180.
 Apollinaris, laodiceai 29.
 Archilochos 65.
 ἀριστοκράταια 457.
 Aristoteles, *De anima* 293.
 arnei palota 90.
Astypalaia 112.
 Athene Anemotis 117.
 Athosi kolostor és művészet 33—34.
 Atlantis 604.
 Atlas 602.
 Avienus 604.
 Bérard, *Les Phéniciens et l'Odyssée* 110.
 Bessarion 30.
 Bidez, J. és L. Parmentier, *The ecclesiastical history of Eusebius* 27.
 Boeckh rendszere 306.
 Bæthius, *Opuscula Sacra* 632.
 Boor, C. de, Georgios Monachos-kiadása 27.
 Brachvogel Carry, *Der Nachfolger* (Ein Roman aus Byzanz) 31.
 Bréhier, *La querelle des images* 32.
 Brooks W. Severus-kiadása 28.
 Zacharias Mitylenaios-kiadása 27.
 Buddhica Bibliotheca 635.
 Bury, J. B. 27.
 byzantiumi hadi írók 77.
 byzantiumi irodalom 29.
 Callimachus 225.
 Christophoros Mitylenaios 28.
 Chronica Martini 431.
 Church 784.
 Cicero 65. 783. — bölcseleti művei 663. — *Brutusa* 696. — *De officiis* 663. — *Divinatio* 783. — *Verres ellen* 783.
 családi élet, görög 637.
 dalosok szertartásai, görög 236.
 Delehaye, Synaxarium etc. 35.
 Delos 744.
 Diehl, *Ravenne* 34.
 Dieterich, K., *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Literatur* 29.
 Digenis Akritos új kézirata 30.
 Diokles 120.
 Dionysiacus, Codex 28.
 Dionysos 147.
 δῶμα 96.
 Δουβουνιώτης 'Ι. 'Ιωάννης ὁ Δεμασθενής 36.
 Ekthesis Chronika 28.
 Elegia, római 224.
 Epikuros 674.
 Erasmus Dezső, rotterdami 199.
 Erechtheion 777.
 Euphorion elegiái 224.
 Εὐστρατιάδης 28.
 Eutropius, *A rómaiak rövid története* 710.
 Evagrius, *The ecclesiastical history* 27.
 filozofia, görög 673.
 Fleischer, O., *Neumen-Studien* 30.
 föliratok, sabariai 77.
 Gallus Cornelius 225.
 Gardner, E. A., *Ancient Athens* 777.
 Gardthausen, V., *Sammlungen und Kataloge griechischer Handschriften* 29.
 Gebhardt, O., *Acta martyrum selecta* 36.
 Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum* 35. — *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*

31. — *Vom heil. Berge und aus Makedonien* 34. — *Das Patriarchat von Achrida* 35. — *Der wieder aufgefundene Codex der h. Klemens* 35. — *Geistliches u. weltliches aus d. türk.-griech. Orient* 35.
- Gerland, *Neue Quellen z. Gesch. d. lat. Erzbistums Patras* 27.
- Gesta Romanorum 466.
- Glossarium mediæ et infimæ latinitatis regni Hungariæ 689. 788.
- Grenier, P., *L'empire byzantin* 32. γψ 746.
- gyorsírás, görög 186.
- Hackett, *History of the Church of Cyprus* 36.
- hajózás, ógörög 597.
- Haurry J. Procopius Cæsariensis kiadása 27.
- Hekabe 601.
- Helbig-múzeum 216.
- Heisenberg A. Georgios Akropolites kiadása 26.
- Heraion, Olympiában 251.
- Herakles oszlopai 602.
- Hieronymus 197.
- Homeros 777. — alvilága 782. — i eposzok hatása 246. — fordítások 246. — *Odysseia*-ja 110. s k. lk. 596. s k. lk. 744. s k. lk. — i paloták 89. — papyrusok 375.
- Horatius 462.
- Hornyánszky Gy. A görög művelődéstörténetéről 306.
- hyperoon 97.
- Iberia 606.
- Iltgen, *De Horatio, Lucilii aemulo* 462.
- Ino 600.
- insula 396.
- Ispania 606.
- Jacobsen K. gyűjteménye 215.
- Kaibel György (Longinos-ról) 771.
- Kalchis-folyó 117.
- Kalypso 596.
- Kardalok, görög 137.
- Kéziratok, görög 29.
- Kinnamon 112.
- Klasszikus nyelvek didaktikus jelentősége 456.
- Klemens, Codex des heiligen 35.
- Knopf, R., *Ausgewählte Martyrer-Akten* 36.
- Knossosi megaron 90.
- Kondakov, *Az athosi keresztény művészet emlékei* 33.
- Közmondás-gyűjtemény, görög 29.
- Krétai paloták 90.
- Krumbacher a class. phil.-ról 4. — *Das mittelgriechische Fischbuch* 29. — *Die Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie* 30. — *Ein vulgär-griechischer Weiberspiegel* 30. — *Eine neue Handschrift d. Digenis Akritas* 30.
- Kugener, Severus életrajza 28.
- Kulakovskij, *A thema-szervezet eredete* 31. — *A byzantumi birodalom hemainak kérdéséhez*, 31.
- Kurth J., *Die Mosaiken der christlichen Ara* 34.
- Kurtz E. Christophoros Mitylenaios kiadása 28. 36.
- Kuun Géza gr. a Mithra-kultuszról 739.
- Lambros Sp., *Ekthesis Chronika* kiadása 28. 34.
- Laokoon-csoport 779.
- latin irodalom, keresztény 53.
- latin nyelv, nemzetközi 391.
- Latkóczy Mihály 640.
- Leclercq, H., *Les martyrs* 35.
- Lelex 602.
- Leó császár kiadatlan taktikája 722.
- Leo Fr. (klassz. latin irodalom története) 703.
- Lietzman H. laodiceai Apollinaris kiadása 29.
- Longinus 771.
- Lucanus 382.
- Lucilius 462.
- Lydos, Joannes, *De magistratibus populi Romani* 27.
- Lygdamus költeményei 77. 613.
- Majomhegy 602.
- Marathon 112.
- Megara 599.
- Menander Protector 754.
- Messala 614.
- Miletos 112.
- Minoa 601.
- Minos nyári laka 89.
- Mirabilia Romæ (incunabulumok) 338. 427. — (Laczó Viktor könyve) 765.
- Mithra-kultusz 739. — oltár, tordai 741.
- Mitylenaios Zacharias egyházi krónikája 27.
- μολποι 236.
- Monachos Georgios chronikon 27.
- Moreai chronika 28.
- mykenei paloták 89.
- mythos, görög 148.
- Nabarza 740.
- Neleus 124.

- népnyelv, latin 150.
 Nestor 116.
 Nike-templom 777.
 Νικηφόρος Οὐρανός 721.
 Nisa 599.
 Noack, *Homerische Paläste* 89.
 Norden, W., *Das Papsttum und Byzanz* 36.
 novella-költészet, középkori latin 627.
 nő társadalmi helyzete, görög 637.
 Ny Carlsberg Glyptothek 215.
 nyelvészet, összehasonlító indogermán 308.
 Odysseia, Bérard az —ról 110. 596. 744.
 Odysseus háza 91.
 Ogygie 608.
 Ókori Lexikon pótkötetei 6.
 Ὀμφαλός 599.
 Ovidius 614. — szerelmeihez 465.
 páli nyelvtan 633.
 Panegyricus in Messalam 614.
 Panj 577.
 papyrusok 374.
 Parmentier 27.
 Pausanias, körút Hellasban 708.
 Πάρνοι 578.
 Pecz Vilmos, A class. phil. jövője 303. — rendszere 306.
 Petit, Actes de l'Athos 34.
 Phædrus 309.
 Philetas 225.
 philologia, classica 154. 303. 452. — görög-latin 5. — középkorilatin 631.
philomena 252.
 phoinikiaiak 140. 583. 744.
 Polites görög közmondásgyűjteménye 29.
 Procopius Cæsariensis 27.
 πρόδρομος 90.
 Propertius 7, 615.
propylaionok 92.
 Psellos 27.
 Pylos 113.
 Rand Edward Kennard, *Johannes Scottus* 631.
 Reinach Salamon Xerxes bosszújáról 389.
 Remigius, auxerreii 634.
 régiségek, görög 312.
 Ricci, *Ravenna* 34.
 Rochot, R. Bessarion 30.
 Σαβάρτοι ἀσφαλοι 391.
 Sallustius, *Catilina* összeesküvése 65. 711.
 Samikon 118. 120.
 Sathas 27.
 Savaria 76.
 Schlumberger, *L'épopée byzantine* III. 32.
 Schmidtke, *Das Klosterland des Athos* 34.
 Schmitt, Moreai kronika-kiadása 28.
 Schneider Fr. 33.
 Scottus, Johannes 633.
senarius 136.
 Seppelt 36.
 Severus 66 levele 28.
 Skylla 600.
 Sophokles mythológiája 637.
 Sosyos 180.
 stoikusok 675.
 Strabon 111.
 Strzygowski, *Byzantinische Denkmäler*, III. 33. — *Kleinasien* 33. — *Koptische Kunst* 33. — *Orient oder Rom* 32. — *Der Dom zu Aachen* 33.
 Syros 744.
 számrendszerek, ókori 609. 749.
 Szmirnakis, Το ἔγιον ἔπος 34.
 Sziecilia 780. 785.
 szobrászat, ókori 149. 181. 217.
 Tacitus 60. — *dialogusai* 781.
 Taktikusok, görög, kéziratai 721.
 Taygetos 114.
 Telemachos útja 113.
 τάλανος 94.
 Theokritos 415.
 Theophylaktos 28.
 Thera 111.
 Tibullianum Corpus 615.
 Tibullus 7, 81.
 tyrnsi paloták 89.
 történetírás, új görög 180.
 Trajanus sírja 468.
 újszövetség-fordítás, Itala 196.
 Usener Hermann 78.
 Vasiljev A., *Byzantium és az arabok* 31.
 Vergilius alvilága 782.
 Vulgata 196.
 Weiland Lajosnak Martinus Oppaviensis-kiadása 432.
 Wilamowitz (klassz. görög irod. tört.-e) 703.
 Wolf Frigyes Ágost a class. phil. tárgyról 1.
 Wuensch R. Joannes Lydos-kiadása 27.
 Wulff, O., *Die Koimesis-Kirche in Nicäa* 33.
 Xerxes gögje 389.
 Χαλκός 797.
 Zaccharias Mitylenaios kronikája 27.
 Zeus 777.

II. Magyar philologia.

- Amade László, Várkonyi 362.
Apor-codex 469.
Arany János 397, 623, 649. — egyénisége 649. — és a romantika 649. — és Mistral 787. — és Uhland 656. — *Agnes asszonya* 183. — három alkalmi rigmusa 250. — *Hid-avatása* 315. 787. — *Széchy Mária*ja 385. — *Toldi Szerelme* 228. 247. 289.
Ádám-legenda, magyar 362.
Anyos Pál 625.
Attila 259.
Barlám és Jozafát legendája 82. 182.
Batsányi János 355.
Bausz J. Teodorik 388.
Bátori László bibliája 278.
Berczik Árpád 717.
Besnyei György bibliafordítása 283.
Bessenyei György 625.
bibliafordítások, magyar 276.
Borúth Elemér 711.
Budai krónika 230.
Csaplár Benedek 638.
Csokonai 761.
Dessewffy József 449.
Dubniczi krónika 229.
Dudith András 773.
Eötvös József br. 394. 659. 661. *eretnek* 233.
Félegyházi Tamás újszövetsége 280.
ferenczesek bibliája 27.
Fessler, Geschichte der Ungarn 21.
Földi János 714.
Gaal György 387.
Garay János, *Szent László* 289.
Geleji Katona István 397.
Gyöngyösi István 395. — *Murányi Venusa* 385.
Hajnal Márton 713.
hangtan, magyar 471.
Heltai Gáspár bibliája 280.
helyesírás, magyar 253. 318. 472.
Héczei Dániel naplója 313.
Horvát István 387.
Horváth Ádám, pálócezi 129. 361.
hűnmonda 258.
Hunyadi János esküje 247.
ikes ragozás története 253.
Ilosvai 693.
iskoladráma-kísérlet a XVIII. sz.-ból 641.
Iványi Ödön, *A püspök atyafisága* 302.
jelentés-tanulmányok 646.
Jókai 302. — *Az istenhegyi székelyleány* 228. — regénytárgyai 385.
Kalmár György 715.
Kazinczy Ferencz 125. 163. 359. 637. — *Gyászdal Aszán-agának nője felől* 381. — *Erdélyi levelek* 449. — levelezése 449.
Kazinczy Miklós 131.
Káldi György bibliája 282.
Károli Gáspár bibliája 280.
Kemény Zsigmond 661.
Keresztyén terminológiája, a magyar nyelv — 232.
Kis János 637.
Kisfaludy Károly 387.
Kisfaludy Sándor (*Himfy szerelmei*) 776.
Kovács Pál 242.
Kölcsény Ferencz 449.
Kreskay Imre 624. — *ismeretlen költői levele* Anyos Pálhoz 626.
kuruczokri fegyverek 788.
Lévay József 622.
Losontzi István, *Hármas kis tükö* 249.
Madách Imre, *Az ember tragédiája*, 315. 787.
magyarság, helyes 646. 789.
malaszt 233.
megellenéz 82. 182.
Méliusz Péter újszövetsége 290.
műfordítás, magyar 160.
műszótár, középiskolai 700.
népdal, magyar 385.
népetimologia, magyar 253.
népköltés, Somogy megye 371.
nyelvhasznítás, magyar 446.
nyelvjárás-tanulmányok 397. 789.
nyelvrokonság, magyar-török 148.
nyelvújítás 449.
Petőfi 244. 764. — *Apostola* 387.
Petőfieskedők 161.
Petrőczy Katalin Szidonia 369.
Polgári Lexicon 287.
Prónay László 125.
Ráday Gedeon id. 763.
Ráday Pál gróf, ifj. 127.
Rákóczi Ferencz, II. 716.
Rákóczi György, I. 323.
Regényírók, magyar 301.
Reguly Antal 367.
Révai Miklós 639.
romantika 649.
romantikus dráma 15.
Schedius Lajos 785.
Sipos József 776.
Sylvester János *Új testámentoma* 279.
Szabó László, Szentjóni 355.

Szász Károly 156.
 Szecezi Molnár Albert bibliája 282.
 szentiváni ének 373.
 Széchy Károly 177. 761.
 Széchenyi István 655.
 Széchenyi Múzeum 80.
 Széchy Mária a költészetben 385.
 színészet, magyar 125.
 Szinyei, magyar nyelvhasználat 446.
 tárgyeset (Aranyánál) 397.
 Toldi-monda 693.
 Toldy Ferencz 163. 362. 387. 785.
 Tompa Mihály 285. 654.
 Tóth Lőrincz 243.
 T. P. Falusiak, vígjáték 393.
 Verseghy Ferencz 625. 714.
 Virág Benedek 625.
 Vörösmarty Mihály 661. 717. —
Bujdosók 17. 21. — *Czillei és a Hunyadiak* 12. — stílusa 23.
 Wesselényi Miklós br. 139.
 Zilahy Károly 134.
 Zrinyi-Frangepán-család 422.
 Zrinyi György 425.
 Zrinyi Miklós, a költő 425. 761.

III. Germán philologia.

Bernauer Ágnes 586. 680. 723. —
 a népköltészetben 680.
 bibliafordítások, skandináviai 329.
 Burgund-monda 258.
 Chamisso 183.
 Denis 378.
 Edda dalai 257.
 Gellert pásztorjátékai 356.
 Goethe 38. 39. 43. 72. 101. 378. —
 irodalom 317. — *Werthere* 241.
 Grillparzer 205.
 Grimm Jakab 380.
 Hebbel *Agnes Bernauere* 723.
 Hegel 103.
 Heine 212.
 Herodes-Epen 460.
 Herder 377.
 Hoffmann von Hoffmannswalden 683.
 Immermann 208.
 Kelta bibliafordítások 331.
 Knebel őrnagy 40.
 Koreff Ferdinánd 107.
 Kotzebue 206.
 Legerlotz Gusztáv 683.
 Loki 612.
 Ludwig Ottó 688. — *Agnes Bernauer*
 730. — *Der Engel von Augsburg*
 733.

Luther bibliája 273.
 Meyr Melchior 723.
 Musenalmanach 714.
 Müllner, *Die Schuld* 45. 204.
 Nibelung-monda 257.
 Petzet Erich 38. 45.
 Platen Ágost gr. 99.
 Review, the modern language 82.
 romantikus dráma 38.
 Schelling 40. 100.
 Schiller 38. 72.
 Stetten, Paul von, *Siegfried und Agnes* 684.
 stilisztika, német 756.
 Sunthemius László 680.
 Thidreksage 258.
 Tieck Lajos 731.
 Töring József Ágost gr., *Agnes Bernauerinn* 684.
 Uhland 656.
 újszövegségi fordítások, angol 275. —
 gót 270. — német 272. — német-
 alföldi 275,
 Ulfilas bibliája 270.
 végzettragédia 201.
 Werner R. M. 729.
 Wackernagel stilisztikai felosztása
 769.
 Wuotan 612.
 Zeitschrift für Ästhetik 396.

IV. Román philologia.

Adenet le Roi 335.
 Almanach des Muses 786.
 Amadis-regények 51.
 Astronomus, *Vita Hludovici* 403.
Berte aus grans piès 335.
 Boccaccio 693.
 bibliafordítások, francia 321. —
 olasz 322. — spanyol 323.
 chanson de geste 401.
 Cipar Timoteusz 79.
 Corneille 44.
 Courennement de Louis 412.
 Dante *Purgatorio* 774.
 Dantesca, Bibliografia 71.
 dantomania 774.
 Diez 149.
 Dizionario moderno 458.
 Duruy a római városról 780.
 Einhard, *Vita Caroli* 402.
 Endes (ill. Odo Diogilo) *De Ludovici VII. professione* 336.
 eposz, ófrancia 401.
 Faro-ének 403.
 Fortis Albert 377.

France, Marie de 75, 252.
 francia irodalomtörténet 56.
 genfi biblia 322.
 Gormund-ének 412.
 graubündeni népbiblia 322.
 hágai fragmentum 405.
 katalán irodalom 55.
 Iviza 111.
 Lebrun Pierre, *Estrella* 450.
 Le Fèvre Jacques 321.
 Le Grand, *Fabliaux et Contes* 102.
 Lope de Vega, *Le Cid d'Andalousie* 450.
Macaire 335.
 Mistral 787.
 népeposz, francia 408.
 nyelvjárások, francia 150.
 nyelvtörténet, francia 150.
 olasz helyesírás 459.
 olasz irodalom 57. 310.
 oláh újszövetség 323.
 Olivetanus 321.
 Paris Gaston 149.
Pèlerinage de Charlemagne 335.
 Perrault 99.
 Petrarca 53.
 provençei irodalom 54.
 Racine 44.
 ratoromán irodalom 58.
 Roland-ének 411.
 roman analytique 240. — autobio-
 graphique 240.
 Rousseau 240.
 sanctgalleri anecdota-gyűjtemény 404.
 spanyol irodalom 57.
 személyes regény 239.
 Voltaire 715. 786.
 Voragine Jakab 322.

V. Egyéb szakok.

Ahmedi Iszkendernáméje 300.
 államformák 665.
 balladák, délszláv 377.

biblia 363.
 cseh nyelvű bibliák 325.
 Cselebi Mehmed 152.
 dráma, féltékenységi 731. — modern 244.
 Frangepán Ferencz horvát versei 422.
 Gaj Lajos 752.
 irodalom-történet, egyetemes 51.
 istenség 664.
 Kopitar 380.
 Kyrillos 271.
 lángész 657.
 lengyel nyelvű bibliák 325.
 litván nyelvű bibliák 327.
 megújhodás, horvát 751.
 Mehmed II. szultán divánja 706.
 Methodios 271.
 népdal, szerb 377.
 nyelvemlékek, török 299.
 népköltési gyűjtemény, osztják 367.
 nyelvtan, oszmán-török 144.
 occultismus 147.
 Ophir 583.
 ördög 610.
 peštá 187.
 Regénytár, Klasszikus 248.
 Sávritri 464.
 Šurmin 751.
 Szolimar divan-ja 706.
 Szomadéva 74.
 Thúry József 299. 466.
 tragikum 13.
 tragikus hős 14.
 újgörög bibliák 332.
 újgörög irodalom 29.
 újszövetség, héber nyelvű 332.
 újszövetségi fordítások, æthiop 189.
 — arab 195. — egyiptomi 191. —
 örmény, grúz, perzsa 193. —
 oszláv 271. — szír 186.
 világnyelv 391.
 Vuk, Karadžić Štefanović 379.
 Zsófia királyné ószövetségi töredéke 325.

A Budapesti Philologiai Társaság 1906-ban.

I. A Társaság tisztviselői:

Tiszteletbeli elnök: *Ponori Thewrewk Emil*
Elnök: *Heinrich Gusztáv* Alelnök: *Hegedűs István*
Első titkár: *Vári Rezső* Másodtitkár: *Bleyer Jakab*
Pénztárnok: *Cserhalmi Samu* Ügyész: *Bonta Károly*
Szerkesztők: *Császár Elemér és Láng Nándor.*

II. Választmányi tagok:

BUDAPESTIEK:

<i>Bermüller Ferencz</i>	<i>Kempf József</i>	<i>Pruzsinszky János</i>
<i>Cserép József</i>	<i>Kuzsinszky Bálint</i>	<i>Riedl Friggyes</i>
<i>Décsi Lajos</i>	<i>†Latkóczy Mihály</i>	<i>Schmidt József</i>
<i>Findczay Ernő</i>	<i>Maywald József</i>	<i>Simonyi Zsigmond</i>
5 <i>Findly Gábor</i>	15 <i>Melich János</i>	25 <i>Székelly István</i>
<i>Gedeon Alajos</i>	<i>Négyesy László</i>	<i>ifj. Szinnyei József</i>
<i>Gyulai Ágost</i>	<i>Némethy Géza</i>	<i>Timár Pál</i>
<i>Hornyánszky Gyula</i>	<i>Papp Ferencz</i>	<i>Váczy János</i>
<i>Incze József</i>	<i>Pecz Vilmos</i>	<i>Wirth Gyula</i>
10 <i>Katona Lajos</i>	20 <i>Petz Gedeon</i>	30 <i>Zlinszky Aladár.</i>

VIDÉKIEK:

<i>Bászel Aurél</i>	<i>Erdélyi Pál</i>	<i>Pirchala Imre</i>
<i>Binder Jenő</i>	<i>Giesswein Sándor</i>	<i>R. Prikkel Márián</i>
<i>Bódiss Jusztin</i>	<i>Haraszti Gyula</i>	<i>Pröhle Vilmos</i>
<i>Boros Gábor</i>	<i>Horváth Balázs</i>	<i>Schmidt Henrik</i>
5 <i>Burány Gergely</i>	15 <i>Incze Béni</i>	25 <i>Spitkó Lajos</i>
<i>Burián János</i>	<i>Kacskovics Kálmán</i>	<i>Szamosi János</i>
<i>Csengeri János</i>	<i>Kardos Albert</i>	<i>Vietorisz József</i>
<i>Dombi Márk</i>	<i>Karl Lajos</i>	<i>Werner Adolf</i>
<i>Dóczi Imre</i>	<i>Nátafalussy Kornél</i>	<i>Zoltvány Irén</i>
10 <i>Erdélyi Károly</i>	20 <i>Pauler Ákos</i>	30 <i>Zsoldos Benő.</i>

III. Tiszteleti tagok:

- Dr. Bartal Antal*, kir. tanácsos, Haraszti.
Dr. Brugmann Károly, egyetemi tanár, Lipcse.
Chatzidakis N. György, egyetemi tanár, Athén.
Dr. Hartel Vilmos, volt közoktatástügyi miniszter, Bécs.
5 *Dr. Krumbacher Károly*, egyetemi tanár, München.
Dr. Ludwich Arthur, egyetemi tanár, Königsberg.
Dr. Osthoff Hermann, egyetemi tanár, Heidelberg.
Ruszt József, udvari tanácsos, Budapest.

Samassa József, érsek, Eger.

- 10 *Dr. Schuchardt Hugó*, udvari tanácsos, Grác.
Dr. Ponori Theurewk Emil, udvari tanácsos, Budapest.
Dr. Vahlen János, egyetemi tanár, Berlin.
Dr. Vámbéry Armin, ny. egyetemi tanár, Budapest.
 14 *Dr. Wilhelm Adolf*, egyetemi tanár, Bécs.

IV. Alapító tagok:

† <i>József, Csász. és Kir. Főherczeg ő fensége</i>	---	---	---	200	kor.	—	f.
† <i>Dr. Abel Jenő</i> , volt egyetemi tanár	---	---	---	300	"	—	"
<i>Bayer József</i> , áll. főgimn. tanár, Budapest	---	---	---	21	"	—	"
† <i>Dr. Budenz József</i> , volt egyetemi tanár	---	---	---	200	"	—	"
5 <i>Czeizel János</i> , tanár, Lőcse	---	---	---	76	"	50	"
<i>Dr. Gyomlay Gyula</i> , gyakorló főgimn. tanár, Budapest	---	---	---	100	"	—	"
* <i>Dr. Gyulai Fál</i> , ny. egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
<i>Dr. Hegedüs István</i> , egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
<i>Dr. Heinrich Gusztáv</i> , a M. T. Akadémia főtítkára, Budapest	462	"	50	"			
10 † <i>Horváth Cyrill</i> , volt egyetemi tanár	---	---	---	200	"	—	"
† <i>Dr. Hunfalvy Pál</i> , a M. T. Akadémia volt főkönyvtárosa	200	"	—	"			
<i>Dr. Katona Lajos</i> , egyetemi m. tanár, Budapest	---	---	---	131	"	30	"
† <i>Gr. Kuun Géza</i> †	---	---	---	200	"	—	"
<i>B. és K. Latinovics Geza</i> , nagybirtokos, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
15 † <i>Nagdl János</i> , pergamoni püspök	---	---	---	200	"	—	"
<i>ifj. Dr. Reményi Ede</i> , kir. kath. főgimn. tanár, Budapest	1031	"	—	"			
<i>Dr. Schmidt József</i> , áll. főgimn. tanár, Budapest	---	---	---	110	"	50	"
<i>Dr. Székely István</i> , állami főgimn. tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
Összesen	---	---	---	4232	kor.	80	f.

V. Új tagok:

a) *Rendesek*: *Dr. Bajza József*, *Dr. Bán Aladár*, *Dr. Bezard Lucien*,
Dr. Birkás Géza, *Dr. Endrei Gerzson*, *Dr. Garzó Béla*, *Dr. Hatvany Lajos*,
Dr. Kalocsay Endre, *Klima Lajos*, *Kundt Ernő*, *Marton Lajos*, *Mészöly Gedeon*,
Möller Arisztid, *Nyusztay Antal*, *Dr. Cs. Papp József*, *Varga Gábor*.

b) *Rendkívüliek*: *Csoma Kálmán*, *Gragger Róbert*, *Marót Károly*.

VI. Elhaltak:

Bausz Teodorik, *Csaplár Benedek*, *Hajnal Imre*, *Hajnal Márton*,
Latkóczy Mihály, *Marek Ede*, *Széchy Károly*.

Jegyzet: 1905 végén volt tiszteleti tag: 14, alapító: 18, rendes: 523,
 rendkívüli: 93, előfizető: 204, összesen: 852. Most van tiszteleti tag: 14,
 alapító: 18, rendes: 528, rendkívüli 85, előfizető: 204, összesen: 849.

Kimutatta 1906. évi november hó 22-én

Cserhalmi Samu,
 pénztárnok.

A †-tel jelöltek elhaltak, a *-gal jelölt tiszteleti tag is.

1906. JANUÁR.

XXX. ÉVFOLYAM.

I. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TARSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratai **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (II., Lánchíd-u. 6) küldendők.

TARTALOM.

- Pecz Vilmos**, Classica philologia és görög-latin philologia, 1. l.
Némethy Géza, De auctore panegyrici in Messalam, 6. l.
Vértesy Jenő, Vörösmarty utolsó drámája, 12. l.
Darkó Jenő, Újabb külföldi munkák a byzantiumi philologia terén, 26. l.
Barta Mór, Platen Ágost mint drámaköltő, 38. l.
HAZAI IRODALOM. Heinrich Gusztáv: Egyetemes irodalomtörténet II. **Katona Lajos**, 50. l. — Incze Béni: Tacitus élete és művei. **Székely István**, 60. l. — Györffy Endre: Az anarchisták Rómában. **Lengyel Miklós**, 64. l.
KÜLFÖLDI IRODALOM. Amédée Haurette: Un poète ionien du VII-e siècle. **Kallós Ede**, 65. l. — Passerini e Mazzi: Bibliografia Dantesca. **Cs. Papp József**, 71. l. — Albert Ludwig: Das Urteil über Schiller im neunzehnten Jahrhundert. **Edvard Schröder**: Schiller in dem Jahrhundert nach seinem Tode. **Schmidt Henrik**, 72. l. — Hertel: Bunte Geschichten von Himalaja. **Kégl Sándor**, 75. l.
PHILOLOGIAI PROGRAMMÉRTEKEZÉSEK. Kubicek Albert: Marie de France. **Gagyhy Dénes**, 75. l. — Neogradi Gilbert: Az öskeresztények Savariában. **Récsey Viktor**, 76. l.
VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság 1905. decz. 15-iki ülése, 77. l. — Usener Herrman, **L. M.**, 78. l. — Cipar Timoteusz emlékezete. **Siegescu József**, 79. l. — A M. Tud. Akadémia Széchenyi Múzeuma. 80. l. — Némethy Géza Tibullusáról 81. l. — Barlám és Jozafát legendája. **cs.**, 82. l. — The modern Language Review. **Yolland Artúr B.**, 82. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. 84. l. — Philologiai programmértekezések 1904 -1905. 84. l. — Külföldi könyvészet, 86. l.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 55 tynyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzeiteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szöveai mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár. Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtatnak el.

*A Budapesti Philologiai Tarsaság f. hó 10-én szerdán,
este 6 órakor tartja rendes évi*

közzgyűlését

a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében.

A KÖZGYŰLÉS TÁRGYAI:

1. Elnöki megnyitó. Tartja *Heinrich Gusztáv*. 2. Titkári jelentés *Vári Rezső*-től. 3. A vidéki vándorgyűlések dolgában kiküldött bizottság jelentése. 4. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése. 5. A választmány megújítása. 6. Emlékbeszéd Szász Károly t. t. fölött. Mondja *Gyulai Ágost*. 7. Indítványok.

A közzgyűlést 5¹/₂ órakor választmányi ülés előzi meg és utána társas vacsora lesz a Vudászkuirt szállóban (egy teríték ára ital nélkül 3 K).

Hivatalos nyugtázás.

Rendkívüli tagdíj 1901-re: Nagy J. 3 k. **1902-re:** Nagy J. 3 k. — **1905-re:** Biró Gy. 3 k., Gálos R. 4 k. 50 f., Katona F., Kovács F. 3 k., Laszczik E. 3 k., Lendvai M. 3 k., Marmorstein A., Megyeresi A. 3 k., Rácz I. 3 k., Smida I., Sróth P. 3 k., Szaghmeiszter Gy. 3 k., Szentgyörgyi B., Szilágyi Gy., Taucher G. 3 k., Ujhelyi I. 3 k. — **1906-ra:** Hajnal M.

Rendes tagdíj 1902-re: Roboz A. 2 k. — **1904-re:** Bartos F. 5 k., Gyulai Á. 7 k., Macher E. 5 k., Mészáros J. 5 k. — **1905-re:** Acsay A., Alkalay S. 5 k., Bartha M. 5 k., Bálint K. 5 k., Bibó Bige Gy., Bogdány F., Brenndörfer J., Császár Ernő 2 k., Darkó J. 7 k. 50 f., Dézsi L., Dr. Dingfelder E., Friml A. 5 k., Fülöp Á., Glósz E., Gyárfás I., Gyimóthi J. 5 k., Gyomlay Gy., Győri Gy. 5 k., Gyulai Á. 2 k., Herczeg Á. 5 k., Horváth B., Jakobinyi P. 5 k., Kaiblinger F. 5 k., Klauber Fr. 5 k., Kovács S. J. 5 k., Kresméry K., Labancz Gy., Lukinich I. 7 k., Madzsar I. 5 k., Mazuch E. 5 k., Máthé Gy., Melich J. 5 k., Miklós E., Miklós F. 5 k., Németh S., Ozorai L. 5 k., Polgár A., Ranezay J. 4 k., Rédei J., Schaefer V., Dr. Schilling L., Solymossy S. 5 k., Stern Á. 5 k., Stropm J., Dr. Szabó K. 2 k., dr. Széchy K., Dr. Vajda K. 3 k., Varsányi R., Voinovich G., Zolnay Gy. 2 k. — **1906-ra:** Bán J., Császár Elemér, Császár Ernő 5 k., Finály G. 2 k., Gedeon A., Gulyás P. 5 k., Hornyánszky Gy., Incze B. 2 k., Karl L., Katona L. 50 f., Láng M., Lukinich I. 2 k., Major K. 3 k. 50 f., Dr. Osztorn S. 6 k., Petz G. 4 k., Dr. Széchy K. 2 k., Vári R. 6 k. 50 f., Vértessy D. 2 k. R. Vozáry Gy. 7 k. 60 f.

Előfizetés 1905-re: Glauber J., Hajduböszörményi ev. ref. gymn. — **1906-ra:** Budapesti III. ker. áll. főgymnasium, Glauber J., Kégl S. 6 k.

Megjegyzés az 1905. évi 9. füzethez: Pécsi O. nem 1905-re, hanem 1904-re fizetett 5 koronát. Laszczik E. csak 3 koronát fizetett 1905-re.

Budapesten, 1905 december hó 22-én.

Usherhalmi Samu, pénztárnok,
I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e., 2. a.

A MŰVÉSZETEK TÖRTÉNETE

a legrégibb időktől napjainkig.

A Vallás- és Közoktatásügyi m.-kir. minisztérium megbízásából

szerkeszti

BEÖTHY ZSOLT.

Kétezernél több szöveg közti illusztrációval, számos műmelléklettel és színes táblával.

Négy negyedréttű, állag ötszáz lapra terjedő kötetben.

A teljes négy kötet ára diszkötésben 64 korona.

Az első kötet megjelent. — Ára diszkötésben 16 korona.

Minden évben egy további kötet hagyja el a sajtót.

A megjelent I. kötet, mely 500 lapra terjed, hetedfélszáz szövegközti illusztrációval, 20 műmelléklettel és 9 színes táblával van ellátva, az **Ókor Művészetét** tárgyalja a következő beosztással:

1. Az őskor művésze. Irta Sebestyén Gyula.
2. Az ókor keleti népeinek művésze. Irta Mahler Ede.
3. A görögök művésze. Irta Láng Nándor.
4. A rómaiak művésze. Irta Zsámboki Gyula.
5. A római művészet Magyarországon. Irta Kuzsinszky Bálint.

A II. kötet a középkor művészetét, a III. és IV. kötet az **újkor** művészetét tárgyalja.

A *Művészetek Története* a műtörténeti kutatás gazdag eredményeit összefoglalva, korszerű feldolgozásban, világos és élvezetes formában előadja, az építészetnek, szobrászatnak, festészetnek egyetemes történetét a legrégibb időktől a XIX. század végéig, különös tekintettel a művészetnek Magyarországon való fejlődésére és annak nemzeti vonásaira.

A *Művészetek Története* havi részletfizetésre is megrendelhető minden könyvkereskedésben vagy a kiadónál

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

(Wodianer F. és Fiai) részvénytársaságnál

Budapest, VI., Andrassy-út 21. sz.

1906. FEBRUÁR.

XXX. ÉVFOLYAM.

II. FÜZET.

E G Y E T E M E S PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TARSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1906.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratai **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (II., Lánchíd-u. 6) küldendők.

TARTALOM.

Csengeri János, Homerosi paloták, 89. l.

Barta Mór, Platen Ágost mint drámaköltő, II. közl. 99. l.

Cserép József, Bérard V. az Odysseiáról, 110. l.

Czeizel János, Kazinczy Ferencz és a nemzeti színészet (1795.), 125. l.

HAZAI IRODALOM. Aeschylos tragédiái, ford. Csengeri János. **Kempt**

József, 134. l. — **Kardos Samu**, Wesselényi Miklós élete és munkái.

Ballagi Géza, 139. l. — **Kunos Ignác**, Janua linguae Ottomanica.

Meszáros Gyula, 143. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Walter Pater, Griechische Studien. **Latkóczy**

Mihály, 146. l. — **F. Brunot**, Histoire de la langue française, I. **Birkás**

Géza, 149. l. — **Mehemed Tschelébi**. **Kégl Sándor**, 152. l.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXXI. KÖZGYŰ-

LÉSE. Elnöki beszéd. **Heinrich Gusztáv**, 153. l. — Emlékbeszéd **Szász**

Károly fölött. **Gyulai Ágost**, 156. l. — **Titkári jelentés**. **Vári Rezső**,

164. l. — A vidéki vándorgyűlések dolgában kiküldött bizottság javaslata,

168. l. — A pénztárvizsgáló bizottság jelentése, 171. l. — Jegyzőkönyv az

1906. jan. 10-iki vál. ülésről, 175. l. — Jegyzőkönyv az 1906. jan. 10-iki

közügyülésről, 175. l.

VEGYESEK. **Széchy Károly** †. **Hegedüs István**, 177. l. — **Hajnal**

Imre †. **pa**, 179. l. — Új adat a görög gyorsírás régiségéhez. I. 180. l. —

Új görög történetíró I. 180. l. — **Aphrodisias**. I. n. 180. l. — **Megellenez**.

Katona Lajos, 182. l. — **Arany János** Ágnes asszonyáról, **Gärtner**

Henrik és **Petz Gedeon**. 182. l. — **Hibagazítás**, 183. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVESZET. 183. l.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a *Budapesti Philologiai Társaság* megbízásából s a *Magyar Tudományos Akadémia* támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 55 ívnyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a *Budapesti Philologiai Társaság* tagjai, a *Közlöny* meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szövegi mindennemű, a *Közlöny* szétküldésére vonatkozó közlemények a *Budapesti Philologiai Társaság* pénztárnokához. Cserhalmai Samu-hoz (Budapest, I., Vár. Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reklamációk csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Hivatalos nyugtázás.

Rendkívüli tagdíj 1902-re: Nagy J. 3 k. **1905-re:** Gergely A. 3 k., Kisfaludy J. 3 k., Korom Gy., Megyeresi A. 3 k., Radits D. 3 k., Rafain J. 3 k., Simon G. 3 k., Szaghmeiszter Gy. 3 k. — **1906-ra:** Dan-
czer B., Dr. Kallós E., Pécsy B.

Rendes tagdíj 1903-ra: Czeglédy I. 5 k., Roboz A. 2 k. — **1904-re:**
Donáth B. 5 k. **1905-re:** Alkalay S. 5 k., Bartha M. 5 k., Bölcsekei L.
5 k., Danka Pl. 5 k., Győri Gy. 5 k., Kálnán J. 5 k., Latkóczy M. 8 k.,
Marczinkó F. 5 k., Matskássy J. 5 k., Dr. Miklós F. 5 k., Dr. Nagy S. 5 k.,
Ozorai Fr. 5 k., Soós J., Szentirmay Gy. 3 k., Dr. Urbanek K., Dr. Vajda K. 3 k.,
Vértessy J., Wirth Gy. 5 k., Zolnay Gy. 2 k. — **1906-ra:** Agatsin Gy., Gróf
Apponyi S., Bancsó A., Barta M., Bayer J., Dr. Bárdos R., Benczik F., Berger J.,
Bernáth L., Bontó J., Burány G., Csernák Sz., Darkó J., Dr. Erdélyi P., Dr.
Erdődi A., Ferenczy I., Gagyhy D. 2 k., Hehelein K., Dr. Heteyi M., Huber L.,
Incze I., Jándi B., Katona L. 9 k. 50 f., Kemény Ferencz, Kemény Fülöp, Lengyel
M. 2 k., Marek E., Dr. Maywald J., Dr. Nagy Zs., Nátafalussy K., Németh
R., Némethy G., Pacher D., Dr. Pap I., Pap J., Dr. PácZ S., Dr. Petz G.
6 k., Pfeiffer A., Polgár I., Ranschburg V., Récsy V. 2 k., Ruzicska A.,
Schmidt H. 3 k. 50 f., Schmidt M. 4 k., Serédy I. D., Siegescu J., Sörös P.,
Szántó K., Szinger K., Szölgvény F., Szuchy E., Tóth K., Tóth M., Vári
R. 3 k. 50 f., Vértessy J., Dr. Wargha S., Yolland A. 2 k., Zoltvány I. —
1907-re: Vári R. 3 k. 30 f.

Előfizetés 1906-ra: Bajai főgymnasium, Bártfai áll. gymn., Belényesi
gör. kath. főgymn., Besztercebányai kir. kath. főgymn. 10 k., Békéscsabai ev.
főgymn., Budapesti II. ker. főreáliskola, Budapesti IV. ker. községi felsőbb
leányiskola, Budapesti ciszterci tanárképző, Budapesti Eötvös Collegium
Csáthy F., Csurgói ref. főgymn., Debreczeni áll. főreáliskola, Dési áll. főgym-
nasium, Egri áll. főreáliskola, Esztergomi főgymn., Gyöngyösi áll. főgymn.,
Gyönki ev. ref. gymn., Gyulafehérvári róm. kath. főgymn., Jászberényi áll.
főgymn., Jászói prem. kanonokrend, Karczagi ref. gymnasium, Kassai áll.
főreáliskola, Kassai főgymnasiumi önképzőkör, Kecskeméti főreáliskola 5 k.
40 f., Keszthelyi kath. főgymn., Kégl S. 2 k., Késmárki ev. lyceum, Kézdi-
vásárhelyi róm. kath. főgymn., Kolozsvári ref. collegium, Kovacsits Tivadar
6 k., Kunszentmiklósi gymnasium, Losonczi áll. főgymnasium, Lőcsei főreál-
iskola, Máramarosszigeti r. k. algymn., Nagyenyedi Bethlen főiskola, Nagy-
kanizsai kath. főgymn., Nagykőrösi ref. főgymn., Nyitrai közs. felsőbb leány-
iskola, Pancsovai főgymnasium, Privigyei főgymn., Rozsnyói kath. főgymn.,
Rózsahegyi kath. főgymn., Sepsiszentgyörgyi ev. ref. Székely Mikó collegium,
Soproni benczés főgymnasium, Szatmári ref. főgymn., Szászvárosi ref. Kun-
collegium, Szegedi Somogyi könyvtár, Szegedi városi főgymn. önképzőkör,
Székesfehérvári főreáliskola, Székesfehérvári cisterci rendi főgymn., Tatai kegy.
rendi algymn., Teutsch Fr., Toldi Lajos 2 példány, Veszprémi kath. főgymn.,
Zalaegerszegi főgymn., Zirczi apátsági könyvtár.

Megjegyzés a f. évi I. füzethez: Nem Láng M., hanem Láng Nándor fizetett
1906-ra 10 koronát és R. Vozári Gy. nem 7 k. 60 fillért, hanem 7 k. 06 fillért fizetett

Budapesten, 1906 január hó 12-én.

Cserhalmi Samu, pénztárnok,
I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e., 2. a.

A MŰVÉSZETEK TÖRTÉNETE

a legrégibb időktől napjainkig.

A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. minisztérium megbízásából

szerkeszti

BEÖTHY ZSOLT.

Kétezernél több szöveg közti illusztrációval, számos műmelléklettel és színes táblával.

Négy negyedrétfű, átlag ötszáz lapra terjedő kötetben.

A teljes négy kötet ára diszkötésben 64 korona.

Az első kötet megjelent. — Ára diszkötésben 16 korona.

Minden évben egy további kötet hagyja el a sajtót.

A megjelent I. kötet, mely 500 lapra terjed, hetedfélszáz szövegközti illusztrációval, 20 műmelléklettel és 9 színes táblával van ellátva, az **Ókor Művészetét** tárgyalja a következő beosztással:

1. Az őskor művésze. Irta Sebestyén Gyula.
2. Az ókor keleti népeinek művésze. Irta Mahler Ede.
3. A görögök művésze. Irta Láng Nándor.
4. A rómaiak művésze. Irta Zsámboki Gyula.
5. A római művészet Magyarországon. Irta Kuzsinszky Bálint.

A II. kötet a középkor művészetét, a III. és IV. kötet az újkor művészetét tárgyalja.

A *Művészetek Története* a műtörténeti kutatás gazdag eredményeit összefoglalva, korszerű feldolgozásban, világos és élvezetes formában eladja, az építészetnek, szobrászatnak, festészetnek egyetemes történetét a legrégibb időktől a XIX. század végéig, különös tekintettel a művészetnek Magyarországon való fejlődésére és annak nemzeti vonásaira.

A *Művészetek Története* havi részletfizetésre is megrendelhető minden könyvkereskedésben vagy a kiadónál

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

(Wodianer F. és Fiai) részvénytársaságnál

Budapest, VI., Andrásy-út 21. sz.

E G Y E T E M E S
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR ÉS LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TARSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1906.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratai **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (II., Lánchíd-u. 6) küldendők.

TARTALOM.

Erdős József, Az újszövetségi kánon fordításairól, 185. l.

Barta Mór, Platen Ágost mint drámaköltő, III. (bef.) közl., 200 l.

Csermelyi Sándor, A kopenhágai Ny Carlsberg Glyptothek, 215. l.

HAZAI IRODALOM. Némethy Géza: A római elegia. **Reményi Ede**, 223. l. — Szinnyei Ferencz: Arany Toldi Szerelmének forrásai. **Tolnai Vilmos**, 228. l. — Melich János: Szláv jövevényszavaink. **Hajnal Márton**, 231. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Ulrich von Wilamovitz-Moellendorf: Satzungen einer milesischen Sängergilde. **Kallós Ede**, 236. l. — Joachim Merlant: Le roman personnel. **Szabó Károly**, 239. l.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉEK. 3. Klauber Frigyes: Kovács Pál és a novella. 242. l. — 4. Bausz Teodorik: Tóth Lőrincz. 243. l. — 5. Madarász Flóris: A modern dráma. 244. l. **Major Károly**. — 6. Zalai Mihály: Petőfi mint színész. **Révai Sándor**, 244. l.

VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság 1906. február 16-iki ülése. 245. l. A homerosi eposzok hatása. **K. L.**, 246. l. — Toldi Szerelmének forrásaihoz. **V. J.**, 247. — A Klasszikus regénytár. cs., 248. l. — Losontzi István. Gyulai Ágost, 249. l. — Arany János három alkalmi rigmusa. **Gyöngyösy László**, 250. l. — Az olympiai Heraion két oszlopának fölállítás. I., 251. l. — Philomena. **Vértessy Dezső**, 252. l. — Helyreigazítás. **Balogh Miklós**, 252. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. 253. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. I. Classica philologia. 254. l.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 55 ívnyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reklamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakosváltoztatások bejelentése, szöveai mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár. Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reklamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Hivatalos nyugtázás.

Rendkívüli tagdíj 1904-re : Szigeti J. 3 k. — **1905-re :** Benkóczy E. 3 k., — Bucsy I. 3 k., Gálos R. 1 k. 50 f., Pataky J. 3 k., Rácz I. 3 k., Szabó I. 3 k., Szenkovich L. 3 k., Szigeti P. 3 k. **1906-ra :** Csoma K., dr. Neiser L., Székely S.

Rendes tagdíj 1903-ra : Nagy J. 5 k., Roboz A. 2 k., Wirthschafter M. 3 k. **1904-re :** Barbul J. 5 k., Bartos F. 5 k., dr. Kovács G. 3 k., Macher E. 5 k. — **1905-re :** Böleskei L. 5 k., Bürner S. 5 k., Csermelyi S., Czeizel J. 7 k. 50 f., Ermann F. 5 k., Glasz F. 5 k., Gyulai Á. 8 k., Incze J. 5 k., Kaiblinger F. 5 k., Klauber Fr. 5 k., Knubels R. 5 k., Latkóczy M. 2 k., Marczinkó F. 5 k., Matskássy J. 5 k., Mihelics K. 5 k., Ozorai L. 5 k., Schubert M. 4 k., Striegl J. 5 k., dr. Szabó K. 2 k., Wirth Gy. 5 k. — **1906-ra :** Bán A. 5 k., Bernüller F., dr. Bezard L., dr. Boros G., Csengeri J., Cserép J., Csermelyi S., dr. Endrei G. 5 k., dr. Fallenbüchl F., dr. Förster Au., Fraknói V., Gärtner H. 1 k., Gyulai Á. 8 k., Horger A., Jánosi B., dr. L. Keczer G., Kempf J., Kiss A., dr. Krausz S., Kronberger R., dr. Kunos I. 6 k., Latkóczy M. 4 k., Liska J., Loisch J., dr. Marton J. 5 k., Melich J. 4 k., Mórocz E., Németh K., Cs. Papp J. 6 k., Prónai A. 1 k., dr. Radnai R., Szilágyi S., dr. Tóth Gy., Vargha D., Váczy J. — **1907-re :** Horger A. 2 k.

Előfizetés 1906-ra : Besztercebányai kir. kath. főgymn. 2 k., Besztercebányai ev. gymnasium, Békési ev. ref. főgymnasium, Bonyhádi gymn., Borsos I., Brassói áll. főreáliskola, Budapesti ág. ev. főgymnasium, Budapesti kegy. rendi főgymnasium, Budapesti Kalazantinum, Czeplédi áll. főgymn., Erzsébetvárosi áll. főgymn., Fehértemplomi gymn. igazgatóság, Felsőlövői evang. tanintézetek, Fiumei főgymn., Győri főreáliskola, Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymn., Kende F., Kilán Frigyes utóda 2 pld., Kiskunfélegyházi főgymn., Kisújszállási ev. ref. főgymn., Kolozsvári áll. felsőbb leányiskola, Komáromi kath. gymnasium, Körmöczbányai áll. főreáliskola, Láng M. 6 k., Marosvásárhelyi ev. ref. kollégium, Marosvásárhelyi róm. kath. főgymnasium, Máramaros-szigeti ev. ref. főgymnasium, Mezőtúri ref. főgymnasium, Miskolci ev. ref. főgymnasium, Nagybányai áll. főgymnasium, Nagyikallai áll. gymnasium, Nagyváradi áll. főreáliskola, Pannonhalmi főkönyvtár, Pécsi ciszt. főgymn., Pfeifer F. 3 pld., Podolini kath. algymnasium, Polatsek-féle könyvkereskedés, Pozsonyszentgyörgyi gymnasium, Ranschburg G. 2 pld., Rozsnyói ág. ev. főgymnasium, Sátoraljaújhegyi főgymnasium, Soproni áll. főreáliskola, Szakolczai gymnasium, Szarvasi főgymnasium, Szegedi áll. főreáliskola, Szegedi kegyesrendi főgymnasium, Szegzárdi áll. főgymnasium, Szentesi áll. főgymnasium, Szentgotthárdi áll. gymnasium, Székelyudvarhelyi ref. kollégium, Székelyudvarhelyi főreáliskola, Székelyudvarhelyi r. kath. főgymn., Szombathelyi főgymn., Trstenai gymnasium, Újpesti községi gymnasium, Verseczi áll. főreáliskola, Weidinger N., Zentai községi főgymnasium, Zilahi ev. ref. Wesselényi kollégium, Zombori áll. főgymnasium.

Budapesten, 1906 február hó 12-én.

Cserhalmi Samu, pénztárnok,

I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e., 2. a.

*A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent
és minden könyvkereskedésben kapható :*

A SZELLEMI TEHETSÉGEK EREDETE.

Irta Sztinyay Elek.

Felolvastatott a Magyar Filozófiai Társaság 1904 decz. 18-án tartott ülésén.

Ára 1 K.

IGNOTUS.

OLVASÁS KÖZBEN.

Jegyzetek és megjegyzések.

Ára 4 K.

TÓTH BÉLA.

SZÁLLÓ IGÉK LEXIKONA.

Ára 5 K.

A HIBÁS GONDOLKODÁS

MINT A BOLDOGULÁS LEGFŐBB AKADÁLYA.

Lélektani és logikai tanulmány.

Bemutatva a Magyar Filozófiai Társaság 1905 okt. 4-én tartott ülésén.

Irta Sztinyay Elek.

Ára 1 K.

A LECKETANULÁS ÉS A SZORGALOM.

Irta Krammer József.

Ára 60 fillér.

Tartalma : 1. A szülők feladata.

2. Hogyan és mikor tanulja meg a tanuló a leckéjét?

3. Mit tehet az iskola a lecketanulás érdekében?

SHAKSPERE.

Irta Ten Brink Bernát.

Németből fordította **Dr. Berkovics Miklós.**

Ára 80 fillér.

1906. ÁPRILIS.

XXX. ÉVFOLYAM.

IV. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratait **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (II., Lánchíd-u. 6) küldendők.

TARTALOM.

- Bleyer Jakab**, A Nibelung-monda második felének keletkezése és kialakulása, 257. l.
- Erdős József**, Az újszövetségi kánon fordításairól, (II. közl.) 270. l.
- Tolnai Vilmos**, Tompa Mihály és a Polgári Lexicon, 285. l.
- Förster Aurél**, Symbolæ criticæ in librum Aristotelis de anima primum, 293. l.
- HAZAI IRODALOM.** Thúry József: Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. **Pröhlé Vilmos**, 299. l. — Magyar regényírók II. és III. sorozat. **Császár Elemér**, 301. l. — **Pecz Vilmos**: A classica philologia jövője. **Darkó Jenő**, 303. l.
- KÜLFÖLDI IRODALOM.** Schrijnen J.: Inleiding tot de studie der vergelijkende indogermaansche taalwetenschap. **Kégl Sándor**, 308. l. — **Cinquini A.**: Index Phaedrianus. **Pécsy Béla**, 309. l. — **Parisi Pasquale**: Compendio di letteratura universale. **Császár Elemér**, 310. l. — **Inama Vigilio**: Antichità Greche. **Láng Nándor**, 312. l.
- VEGYESEK.** A Budapesti Philologiai Társaság 1906. márczius 14-iki ülése, 313. l. — **Kazinczy és a debreczeniek.** **Barcsa János**, 313. l. — Az ember tragédiája és Arany János egyik balladája. **Lengyel Miklós**, 315. l. — **Vári Rezső**: Zur Überlieferung mittelgriechischer Taktiker, 317. l. — **Karl Hoyer**: Zur Einführung in die Goethe-Literatur. **Bleyer Jakab**, 317. l. — **Népmívelés.** 318. l. — **Helyreigazítás.** 318. l. — **Beküldött könyvek jegyzéke.** 318. l.
- KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.** Modern philologia. 319. l.
-

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 tnyvi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclama-tiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmt. Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtatnak el.

Hivatalos nyugtázás.

Rendkívüli tagdíj 1905-re: Khin A. 3 k., Krick D. 3 k., Rádits D. 3 k., Sróth P. 3 k., Tangl Fl. 3 k. — **1906-ra:** Balogh M. 50 fill., Szilágyi Gy. 3 k.

Rendes tagdíj 1903-ra: Czegléd I. 5 k., Nagy J. 5 k., Roboz A. 4 k. — **1904-re:** Czegléd I., Lippay Gy. 5 k., Révai J. 3 k. 50 f., Zászló J. 4 k. — **1905-re:** Czegléd I., 5 k., Dercsényi M. 5 k., Ermann F. 5 k., György L. 5 k., Ince J. 5 k., Macher E. 5 k., Márffy O. 5 k., dr. Nagy S. 5 k., Pazár B. 5 k., Pápay J. 5 k., Striegl J. 5 k., Szabó K. 3 k., Szentirmay Gy. 3 k., Zolnai Gy. 2 k. — **1906-ra:** Dr. Bakács I., Borsodi M., Erdős J., dr. Fináczy E. 5 k., Göbl A., Gyulai Á. 2 k., dr. Haraszi Gy., dr. Horváth B., Kájel E., Kelemen B., Király L., Major K. 4 k. 50 f., Marton L., Mérei K., Pirchala I., Pölöskey K., Révai S. 1 k., Schill S., Szabó K. 6 k., dr. Szinnyi F., Tolnai V. 7 k. 34 f., Vértessy D. 1 k., dr. Zlinszky A. — **1907-re:** Gyulai Á. 50 f., dr. Haraszi Gy. 2 k., Major K. 50 fill., Pölöskey K. 2 k., Vértessy J. 1 k.

Előfizetés 1906-ra: Balassagyarmati főgymn. 13 k. 50 f., Beregszászi áll. főgymn., Brassói r. kath. főgymn., Bpesti II. ker. tanítónőképző, Bpesti VI. ker. áll. főreálisk., Bpesti VIII. ker. főreálisk., Csíksomlyói r. kath. főgymn., Érsekújvári főgymn., Fogarasi áll. főgymn., Hajdúnánási ev. ref. főgymn., Halasi ev. ref. főgymn., Kalocsai Jézus-társasági kollégium, Kaposvári áll. főgymn., Kecskeméti ref. főgymn., Kolozsvári Kalazantinum, Lévai keg. r. főgymn., Lugosi áll. főgymn., Munkácsi áll. főgymn., Nagykárolyi főgymn., Nagykikindai áll. főgymn., Nyitrai gymn. igazgatóság, Pápai kath. gymn., Szatmárnémeti kir. kath. főgymn., Szilágysomlyói r. kath. főgymn., Szolnoki áll. főgymn., Temesvári áll. főreálisk., Tirichter V., Tordai unitárius gymn., Trocsányi B., Újvidéki kir. kath. főgymn., Váczi keg. r. főgymn., Zsolnai áll. főreálisk.

Budapesten, 1906 márczius hó 15-én.

Cserhalmi Samu, pénztárnok,
I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e., 2. a.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

A KÉPZŐMŰVÉSZETEK FEJLŐDÉSE.

Irta Henszlmann Imre.

Ára 80 fillér.

*A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent
es minden könyvkereskedésben kapható :*

IGNOTUS.

OLVASÁS KÖZBEN.

Jegyzetek és megjegyzések.

Ára 4 K.

TÓTH BÉLA.

SZÁLLÓ IGÉK LEXIKONA.

Ára 5 K.

SHAKSPERE.

Irta **Ten Brink Bernát.**

Németből fordította **Dr. Berkovics Miklós.**

Ára 80 fillér.

PASCAL GONDOLATAI.

Fordította **Béri Gyula.**

Ára 60 fillér.

LA ROCHEFOUCAULD GONDOLATAI.

Fordította **Béri Gyula.**

Ára 60 fillér.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1906. MÁJUS.

XXX. ÉVFOLYAM.

V. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ES A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philológiai Közlönybe** szánt **class. philológiai** dolgozatok kéziratait **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a **modern philológiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (II., Lánchíd-u. 6) küldendőek.

TARTALOM.

Erdős József, Az újszövetségi kánon fordításairól, (III. közl., vége) 321. l.

Bezard Lucien, Magyarország az ó-francia eposzban, 333. l.

László Béla, *Mirabilia Romae et duo huius libri incunabula in bibliothecis Hungaricis asservata*, (I. közl.) 338. l.

Gálos Rezső, Szentjóni Szabó Gellert-fordítása, 355. l.

Marmorstein Artúr, A magyar Adám-legenda keleti elemei, 362. l.

HAZAI IRODALOM. Pápay József: Oszttyák népköltési gyűjtemény.

Kiss Imre, 366. l. — Kerestély Olga: Várkonyi Amade László báró élete és költészete. **Szabó Károly**, 368. l. — Antalffy Endre: Petrőczy Katalin Szidonia élete és munkái. **Baros Gyula**, 369. l. — Vikár Béla: Somogy-megye népköltése. **Dombi Márk**, 371. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. F. G. Kenyon: The evidence of Greek papyri with regard to textual criticism. **Kallós Ede**, 374. l. — M. Čurčin: Das serbische Volkslied. Camilla Lucerna: Die südslavische Ballade. **Hajnal Márton**, 377. l. — M. Annaei Lucani de bello civili libri decem, ed. C. Hosius. **Pécsey Béla**, 382. l.

PHILOLOGIAI PROGRAMMÉRTEKEZÉSEK. Szabó Sándor: A magyar népdal történeti korai, **Major Károly**, 384. l. — Vueskics Jenő: Egy történeti személy két költői földolgozása. **U. a.** 385. l. — Garzó Géza: Jókai regénytárgyai. **U. a.** 385. l. — Kardos Aladár: Petőfi Apostola. **U. a.** 386. l. — Gácsér József: Gaal György élete és munkássága. **U. a.** 387. l.

VEGYESEK. A Budapesti Philológiai Társaság 1906. április 11-iki ülése, 388. l. — † Bausz J. Theodorik: **Tihanyi Gál**, 388. l. — Xerxes gögje. **G. J.** 389. l. — Α ερώτητοι ζουζλοι: kérdéséhez, **D. J.** 390. l. — Aubert: Le latin langue internationale, **Marót Károly**, 391. l. — P. Wendland: Schlussrede d. 48. Versammlung deutscher Philologen, **Endrei Gerzson**, 392. l. — Egy régi szindarab, **Barta Mór**, 393. l. — Radnai Rezső, Bárá Eötvös József emlékezete, **Sz. M.** 394. l. — Gyöngyössy István élete és munkái, **Gagyhy Dénes**, 395. l. — Insula, **Cs. J.** 396. l. — Egy új német folyóirat, 396. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke, 397. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. Classica philologia, 398. l.

Az *Egyetemes Philológiai Közlöny* a Budapesti Philológiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philológiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 tonyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philológiai Társaság tagdijai, a *Közlöny* meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclama-
ciók, egyes füzetek megrendelése, a lakasváltoztatások bejelentése, szóval
mindennemű, a *Közlöny* szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti
Philológiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest,
I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatciók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Hivatalos nyugtázás.

Rendkívüli tagdíj 1905-re: Hensch B. 3. k.

Rendes tagdíj 1903-ra: Roboz A. 2. k. — **1904-re:** Kovács G. 7 k., Nagy József 5 k., Roboz A. 2 k. — **1905-re:** Dankó Pl. 5 k., Endrei A., Ferszigán J. 5 k., György L. 5 k., Macher E. 5 k., Solymossy S. 5 k. — **1906-ra:** Adamis G., dr. Balassa J., Barcsa J. 7 k. 50 f., Bleyer J., Gombocz Z., dr. György Zs., dr. Horváth Gy., Kardos C., Kroller M. 12 k., Latzkó H., Lengyel M. 4 k., dr. Olasz J., Pröhle V. 4 k. 50 f., Serkei Szabó J., Szinnyei J., Tolnai V. 2 k. 66 f.

Előfizetés 1906-ra: Aszódi gimn., Balázsfalvi főgimn., Budapesti I. ker. polg. iskola tanárképző, Budapesti I. ker. elemi iskola tanítóképző, Budapesti. I. ker. polgári iskola tanárképző olvasóterme, Budapesti class. philol. seminarium, Budapesti V. ker. főreálisk., Budapesti VI. ker. főgimn., Budapesti VI. ker. felsőbb leányiskola, Budapesti Erzsébet-nőiskola, Budapesti Barcsay-utcai főgimnázium, Budapesti Damjanich-utcai főgimn., Budapesti gyakorló főgimnázium, Budapesti Tavaszmező-utcai főgimn., Budapesti ref. theol. fakultás, Budapesti ref. főgimn., Debreczeni ev. ref. főgimn., Dévai főreáliskola, Egri főgimn., Eperjesi ev. kollégium, Eperjesi ev. kollégium Magyar Társaság 5 k. 40 f., Gyulai főgimn., Huszár L., Kapsza V., ifj. Klein M., Kolozsvári tanárképző, Lepage L., Nagyszalontai gimn., Nagyszombati főgimn., Nagyváradon honvéd hadapródiskola, Pozsonyi főreáliskola, Br. Radvánszky Béla, Rimaszombati prot. főgimn., Schmidt M., Szabadkai főgimn., 9 k. 90 f., Szamosújvári főgimn., Ungvári kir. kath. főgimnázium, Vasvári I.

Kelt Budapesten 1906. április 21-én.

Cserhalmai Samu, pénztárnok,

I., Vár. Országház-u. 27. sz. I. e., 2. a.

Most jelent meg a

NÉPMÍVELÉS

március-áprilisi száma

Szerkesztik: **BÁRCZY ISTVÁN** és **WESZELY ÖDÖN.**

Kiadja a **FRANKLIN-TÁRSULAT.**

Előfizetési ára: egész évre 20 korona, félévre 10 korona, **tanároknak, tanítóknak, községi és körjegyzőknek 20 % engedmény.**

Ezen előkelő kiállítású folyóirat a **legjelesebb szaktérfiak tollából közöl cikkeket** s állandó munkatársai közé tartoznak hazánk **legjelesebb író emberei.**

Mostani számába cikkeket irtak a **közmívelődésről: Lyka Károly, Nagy Sándor; a nőnevelésről: Freund Vilma; a tanítóképzésről: Mihály József; a zenetanításról: Sztojanovits Jenő; a népmívelésről: Benédek Elek, Wildner Ödön stb.**

Azonkívül cikkeket tartalmaz: a **kisdedővásról, továbbképző iskolákról, polgári fiúiskolákról, paedagogia és lélektanról stb.**

Mutatványszámot szívesen küld a kiadóhivatal.

Most jelent
meg!

Nagy Magyar

Legújabb!

ATLASZ

158 SZINES FÖTÉRKÉP
ÉS 257 MELLÉKTÉRKÉPPÉL ÉS NÉVMUTATÓVAL

A Magyar Földrajzi Társaság megbízásából

ERŐDI BÉLA

*a Magyar Földrajzi Társaság
v. elnöke*

BERECZ ANTAL

*a Magyar Földrajzi Társaság
v. főtájkára*

közreműködésével szerkesztette

Dr. BRÓZIK KÁROLY

főreáliskolai tanár.

A tervezetben még közreműködtek :

LÓCZY LAJOS

*egyetemi tanár,
az ázsiai és kínai lapoknál*

CHOLNOKY JENŐ

*egyetemi tanár,
eredeti lapoknál*

PÁLFFY MÓR

*osztálygeológus,
Magyarország geológiai térképénél*

HOMOLKA JÓZSEF

m. kir. térképész.

Ára, diszes félbőr-kötésben 48 korona.

A Nagy Magyar Atlasz nélkülözhetetlen minden hivatalban, irodában, nagy előnnyel használja minden művelt magyar ember, tanár, tanító, tanuló! méltó kiegészítője minden könyvgyűjteménynek és családi könyvtárnak.

Kiadja

LAMPEL R. könyvkereskedése

(Wodianer F. és Fiai) r. t.

Megrendelhető bármely könyvkereskedésben, részletfizetésre is!

1906. JUN.—JUL.

XXX. ÉVFOLYAM.

VI—VII. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

Figyelmeztetés.

Az Egyetemes Philologiai Közlönybe szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát dr. Láng Nándor (I., Lógody-u. 33), a modern philologiai dolgozatoké pedig dr. Császár Elemér címére (II., Lánchíd-u. 6) küldendők.

TARTALOM.

Becker Fülöp Ágost, A francia epika kezdete, 401. l.

Vértesy Dezső, Miscellanea Theocritea, 414. l.

Hajnal Márton, A Zrinyi-Frangepán-család az irodalomban, 422. l.

László Béla, Mirabilia Romae, (II. közl., vége), 426. l.

HAZAI IRODALOM. Szinnyei József: Magyar nyelvhasznítás. **Pápay József**, 446. l. — Kazinczy Ferencz Levelezése. XV. köt. Kiadja Váczy János. **Császár Elemér**, 449. l. — Tóth András: Sevilla csillaga és Andalusia Cidje. **Gulyás Pál**, 450. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Th. Zielinski: Die Antike und wir. **Hornyánszky Gyula**, 452. l. — A. Panzini: Dizionario moderno. **Zambra Péter**, 458. l. — G. Malagoli: Ortoepia e ortografia italiana. u. a. 459. l. — E. Gnerich: Andreas Gryphius u. seine Herodes-Epen. **Bleyer Jakab**, 460. l.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. Osztern Salamon: Horatius és Lucilius. **Wirth Gyula**, 462. l. — Vértesy Dezső: Sávitrí a Mahábháratából. **Gerecs Sz. Ferencz**, 464. l.

VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság 1906. május 9-iki ülése, 465. l. — A Gesta Romanorum legrégibb kézírata. **Katona Lajos**, 466. l. — Trajanus nyugvóhelye. **F. G.** 468. l. — Az Apocodexről. **Cs. E.** 468. l. — Helyreigazítás. **Vértesy Jenő**, 469. l. — A philologia halottai 1905-ben, 470. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke, 471. l.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1905-ben. Hellebrant Árpád, 473. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. Modern philologia, 574. l.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 ívnyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtnak el.

Most jelent
meg!

Nagy Magyar

Legújabb!

ATLASZ

158 SZINES FŐTÉRKÉP

ÉS 257 MELLÉKTÉRKÉPPÉL ÉS NÉVMUTATÓVAL

A Magyar Földrajzi Társaság megbízásából

ERŐDI BÉLA

*a Magyar Földrajzi Társaság
v. elnöke*

BERECZ ANTAL

*a Magyar Földrajzi Társaság
v. főtitkára*

közreműködésével szerkesztette

Dr. BRÓZIK KÁROLY

főreáliskolai tanár.

A tervezetben még közreműködtek:

LÓCZY LAJOS

*egyetemi tanár,
az ázsiai és kínai lapoknál*

CHOLNOKY JENŐ

*egyetemi tanár,
eredeti lapoknál*

PÁLFFY MÓR

*osztálygeológus,
Magyarország geológiai térképénél*

HOMOLKA JÓZSEF

m. kir. térképész.

Ára, diszes félbőr-kötésben 48 korona.

A Nagy Magyar Atlasz nélkülözhetetlen minden hivatalban, irodában, nagy előnnyel használja minden művelt magyar ember, tanár, tanító, tanuló! méltó kiegészítője minden könyvgyűjteménynek és családi könyvtárnak.

Kiadja

LAMPEL R. könyvkereskedése

(Wodianer F. és Fiai) r. t.

Megrendelhető bármely könyvkereskedésben, részletfizetésre is!

Lampel R. könyvkereskedése (Wodianer F. és fia) r. t. kiadásában Budapest, VI., Andrásy-ut 21. megjelent :

MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR

Szerkeszti : K. LIPPICH ELEK.

RAFFAEL

Irta

Wollanka József.

117 szöveggéppel, 13 melléklettel.

Diszkötésben 10 K.

LIONARDO DAVINCI

Irta

Diner-Dénes József

113 szöveggéppel, 16 melléklettel.

Diszkötésben 10 K.

A FIATALOK

Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Katona Nándor, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Rippl-Rónai József

Irta Malonyay Dezső.

♦ 16 melléklet, 3 hasonmás és 197 szövegbe nyomott képpel.

Diszkötésben 10 K.

A BARBIZONI MŰVÉSZEK

Irta

Leipnik L. Nándor.

11 melléklet és 64 szövegbe nyomott képpel.

Diszkötésben 8 K.

MEDNYÁNSZKY

Irta

Malonyay Dezső.

117 szöveggéppel, 12 melléklettel és 1 facsimilével.

Diszkötésben 8 K.

PAÁL LÁSZLÓ

Irta Lázár Béla dr.

11 melléklet és 59 szövegbe nyomott képpel.

Diszkötésben 8 K.

BUDAPEST MŰVÉSZETE A TÖRÖK HÓDOLTSÁG ELŐTT

Irta Divald Kornél.

Csányi Károly 10 eredeti építészeti rajzával és 49 képpel. **Diszköt. 8 K.**

MICHELANGELO

Irta

Meller Simon.

17 melléklet és 83 szövegbe nyomott képpel.

Diszkötésben 10 K.

DONATELLO

Irta Éber László.

10 melléklet és 84 szövegbe nyomott képpel.

Diszkötésben 8 K.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR ÉS LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratait **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a **modern philologiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (II., Lánchíd-u. 6) küldendők.

TARTALOM.

Schmidt József, Páni, 577. l.

Bászel Ernő, Bernauer Ágnes a német költészetben, I. közl., 580. l.

Cserép József, Bérard V. az Odyszeiáról, II. közl., 596. l.

Oszttern Salamon, A «becsapott ördög» mondái, 610. l.

HAZAI IRODALOM. Lygdami carmina, ed. Geyza Némethy. **Hegedüs István**, 613. l. — Zsigmond Ferencz: Léway József élete és költészete.

Császár Ernő, 622. l. — Költői levelezések Kreskay Imre irataiból.

Császár Elemér, 624. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Jakob Ulrich: Proben der Lateinischen Novellistik des Mittelalters; M. Manitius: Mären und Satiren aus dem Lateinischen. **Katona Lajos**, 627. l. — Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters, I. Band, 2. Heft. **Kalocsay Endre**, 631. l. — Bibliothèque de l'École Française d' Extrême Orient, Volume II. **Kégl Sándor**, 635. l.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. Varga Gábor: A görög nő társadalmi helyzete és a görög családi élet; D. Nagy Sándor: Sophocles mythológiája. **Klima Lajos**, 637. l. — Kovács János: Kazinczy Ferencz és Kis János. **Major Károly**, 637. l.

VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság 1906. jún. 13-iki ülése, 638. l. — Csaplár Benedek. **p. a.**, 638. l. — Latkóczy Mihály, **Hornyánszky Gyula**, 640. l. — Adalék színműirodalmunk történetéhez. **Lukinich Imre**, 641. l. — Válasz Vértessy Jenő úr helyreigazítására, **Kerestély Olga**, 645. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke, 646. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. Modern philologia, 647. l.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 tonyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtatnak el.

Hivatalos nyugtázás.

Rendkívüli tagdíj 1905-re: Gergely L. 3 k., Simon G. 3 k. — **1906-ra:** Benkőczy E. 3 k., Biró Gy. 3 k., Bölcsőházy I., Böngérfi G., Dengl J. 3 k., Einzsig M., Fölkel B., Gálos R., Gressler Gy., Károsi S., Kertész J. 3 k., Kisfaludy J. 3 k., Komonczay G., Lendvai M., Magassy A., Marmorstein A., Maróth K., 2 k., Megyeresi A., Molnár Á., Molnár Ödön 3 k., Mózer Ö., dr. Névery J., Pachl K. 3 k., Papp I., Papp J., Pelle J., Popper St. 3 k., Rafain J. 3 k., Ránzai P. 3 k., Sagi I., Schubert V., Smida I., Schmidt Fr., Somogyi K., Szaghmeiszter Gy., Szeremley B., Székely S., Szigeti Gy., Szőke J., Taucher G., Teleki I., Vajda J., Varga A., Wagner J., Wald L., Zauder L. — **1907-re:** Marmorstein A., 2 k. 50 f.

Rendes tagdíj 1903-ra: Dr. Szűcs I. 5 k. — **1904-re:** Nagy J. 5 k., Roboz A. 8 k., dr. Szűcs I., dr. Várdai B. 5 k., Zászló J. 6 k. **1905-re:** Bartos F. 5 k., Burger A. 5 k., Csudáky B., Czeglédy I. 5 k., dr. Kiss E., Lippay Gy. 5 k., Mihelics K. 5 k., Nagy J., Pápai J. 5 k., Révai J., Roboz A. 4 k., Szentirmay Gy. 4 k., dr. Szűcs I., Zászló J. 2 k., Zolnai Gy., 4 k. — **1906-ra:** Dr. Alter B., Angyal D. 1 k., Ágh L., Badics F., Balásy D., Balogh P., Baltazár G., Barcsa J. 2 k. 50 f., Barcza J., Baros Gy. 7 k., Bán A. 5 k., Bánóczy J., Bászal Au., Becker F. A., Becker M., Bihari F., Binder J., Birkás G., Bogdány F., Bognár D., Bokor J., Boros A., Borsos K., Borsenik B., Bódiss J., Brendörfer J., Burián J., Buzássy A., Büchler P., Császár E. 5 k., Csellar A., Csiki L., Csudáky B., Csűrös F., Dézsy L., Divényi Gy., Dombi M., Dóczy I., Eisler M., Elek O., Elischer J., dr. Endrei G., Erdélyi K., Erődi B., Faragó J., Fábian I., Fejér A., Fekete I., Fináczy E. 5 k., Finály G. 8 k., Fiók K. 8 k., Földi J., Förster J., Gagyhy D. 8 k., Garzó B., Gärtner H. 9 k., Geréb J. 8 k., Gerecs Sz., Géresi K., dr. Gomperz F., Góbi L., Gulyás I., Gulyás P. 5 k., Gyomlay Gy., György L., Hager J., Hallay Z., Hampel A., dr. Haraszti S., Hegedüs B., Heinrich K., Hellebrant A., Herald F., Herzl M., Himpfner B., Hirschmann F., dr. Hittrich Ö., Hoffmann Fr., Hoffmann K., Horváth J., Högyészai A., Irovics T., Irsik J., Istvánffy P., Jakobi K., Janicsek J., Janny L., Juhász E., Kaeskovics K., Kalocsai E., dr., Kallós E. 4 k., Kanyaró F., Kardos Gy., Kassai G., Kassuba D. 6 k., Kausch M. 8 k., Kárpáti F., Kárpiss J., Kiss B., Klima L., Klinent J., Kocsis L., Kosztka Gy., Kovács E., Köpöcsy S., Kőrösy S., Krauze E., Kulesár E., Kundt E., dr. Kunos I. 4 k., Kutruetz R., Kuzsinszky B., Lakatos V., László B., László G., László M., Lehr A., Létmányi N., Loósz I., Losonczy L., Lukinich I. 8 k., Madarász Fl., Madarász P., Madzsar I., Marton J. 5 k., Marusák P., Matskássy J., Mayr An., Márton J., Máté L., Medgyesi L., Megyesi F., Melich J. 6 k., Mészöly G., Molnár B., Molnár S., Mindik P., Moravcsik G., Moravszky F., Moser J., Möller A., dr. Moár G., Mutschenbacher Gy., Nagy I., dr. Nagy S., dr. Nemes B., Netoliczka O., Négyesy L., Otrók M., Papp M., Pataki J., Patrubány L., Pauler A., Paulik J., Pápai J. 1 k., Peczkó E., Perényi A., Petrovics L., dr. Piukovich S., Polgár A. 5 k., Polgár Gy., Popini A., Posch A., Prie O., Prikkel M., Prokopi I., Prónai A. 9 k., Pruzsinszky J., Radlinszky J., Reibner M., Rell L., Récsy V. 7 k., Révai S. 9 k., Rhousopoulos Rh., Riedl Fr., Roseth A., Rózsa V., Schack B., Schäfer I., Schilling L., Schmidt A., Schmidt F., Schmidt M. 6 k., Schützler A., Siegescu J. 8 k. 50 f., Simonides I., Spitzkó L., Strauch B., Suhajda L., Szabó A., Szabó I., Szabó K. 4 k., Szabó V., Szalay Gy. Nagy-Körös, Szalay Gy. Kunfélegyháza, Szamosi J., Szártorisz F., Szekeres B., dr. Szele R., Szemák I., Szigetvári I., Szkunzevits K., Szlávnits Gy., Szóts Gy., Sztoja M., Szutor L., Szűcs Ignác, dr. Szűcs István, Takács M., Tamási I., Tankó P. 5 k. 04 f., Teleky L., Teveli M., Tihanyi G. 1 k., Tóth Gy., Tuban T., Vajdafi Gy., Vajda Gy., Váli T., Vértessy D. 6 k., Vikár B., Vincze J., Viszota Gy. 60 f., Vojnovich G., Vozáry Gy. 2 k. 94 f., Vujsz J., Wagner A., dr. Wagner L., Werner A., Wigand J., Wirtler E., Wirth Gy. 3 k., Yolland A. 8 k., Zimányi J., Zindl B., Zlamál A., Zombory J., Zsoldos B., Zsögön Z. — **1907-re:** Dr. Endrei G. 1 k. 50 f., Gedeon A., Geréb J. 4 k., Szamosi J. 2 k.

Előfizetés 1905-re: Esztertergomi reáliskola. — **1906-ra:** Bobes György, Esztergomi reáliskola, Hajduböszörményi gimn., Hegedüs és Sándor, Kecskeméti reáliskola 5 k. 40 f., Kolozsvári ref. theologiai ifjuság, Kovacsits T. 6 k., Lőcsei kir. főgimn., Naszódi főgimn., Petrozsényi gimn., Révai L., Selmeczbányai kir. kath. főgimn., Soproni ev. lyceumi Magyar Társaság, Szabadkai városi főgimn. 90 f., Ujvidéki polgári fuiskola, Wagner M. — **1907-re:** Kecskeméti r. kath. főgimn., Ujverbászi községi gimn.

Kelt Budapesten 1906 szeptember 22-én.

Cserhalmi Samu, pénztárnok,
I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e., 2. a.

Nyelvtudományi munkák.

- Balásy D. Nyelv, nemzetiség, nemzet K 3,60
Dunay Ferencz. Átíró hangrajz. Különös tekintettel a magyar nyelvhangok kifejlődésére szóban és írásban K 8.—
— A magyar hangrajz gyakorlása és az ebből kiderülő igazi helyesírás K 1.—
— Hangrajz és helyesírás. Különös tekintettel a magyar hang és követelményeinek lehető összeegyeztetésére K 1.—
Fogarasi János. Művelt magyar nyelvtan elemi része. Minden eddigi magyar nyelvtanok kiegészítése s megigazításául, született magyarok számára K 4.—
Gulyás István. A határozók rendszere középiskolai nyelvtanításunkban K 1.—
Kalmár Elek. A mondatrészek. Hármastanulmány K 2,50
Kinnach Ödön. A magyar névmások használatának fejlődése. A legrégibb nyelvenlékek kora óta K 2.—
Körösi Sándor. A magyar helyesírás. Az iskolai és akadémiai helyesírás között levő eltérések. 2. kiad. K—60
Lehr Albert. Két élő képző, melyekről keveset tud az irodalom K—80
Petz Gedeon dr. Grimm törvénye. Nyelvtudományi tanulmány K 2.—
— Az indogermán hangtan mai állásáról K—80

Kaphatók:

Lampel R. könyvkereskedése
(Wodianer F. és Fiai) részvénytársaságnál
Budapest, VI., Andrásy-út 21.

NÉPMÍVELÉS

Szerkesztik:

Bárczy István és Weszely Ödön.

A most megjelent 7—8. szám tartalmából kiemeljük a következőket:

- Weszely Ödön: A jövő iskolái. (II.)
Sziklász Adolf: Népiskolai tanulók pályaválasztása.
Dániel Jenőné: Nyelvtanítás és csoportrendszer.
Weszely Ödön: A koedukáció kérdése. A gyakorlati kiképzés fokozása. (Wy.)
Bély Mihály: A lélegzés gyakorlása.
Buzogány Anna: Művészeti nevelés az iskolában.
Kabdebó Gyula: Mintaszerű iskolaépület.
Kormányjelentés az ifjúsági könyvtárakról.
Kliss Lajos: A siketnémák oktatása.
Bardócz Pál: Sarbó Artur könyve a beszédéről.
Eperjessy István: A népiskolába lépő gyermekek ismeretvilága.
Dr. Pekár Károly: Melyik a könyv nélkül való tanulás leggazdaságosabb módja?
Dr. Solymossy Sándor: Írásbeli dolgozatok s a tanulók egyénisége.
Malonyay Dezső: A népművészetről.

Előfizetési ára:

Egész évre 20 korona félre 10 korona; tanároknak, tanítóknak, községi és körjegyzőknek 20% engedmény. — Egyes szám ára 2 korona, kettős szám 4 korona.

Megrendelhető a

Franklin-Társulat kiadóhivatalában
Budapest, IV., Egyetem-utca 4. sz.
és minden könyvkereskedésben.

E G Y E T E M E S
PHILOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADEÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1906.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a **modern philologiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (II., Lánchíd-u. 6) küldendők.

TARTALOM.

- Papp Ferencz**, Arany János egyénisége s a romantika, 649. l.
Posch Árpád, Cicero bölcséleti műveinek politikai jelentősége, 663. l.
Bászel Ernő, Bernauer Ágnes a német költészetben, II. közl., 680. l.
Endrei Gerzson, Addenda Glossario Mediæ et infimæ Latinitatis R. H., 689. l.
HAZAI IRODALOM. Fóthi József Alajos, A Toldi-monda és két idegen eredetű epizódja. **Heinrich Gusztáv**, 693. l. — Cicero Brutusa, ford. Posch Árpád. **Pruzsinszky János**, 696. l. — Középiskolai Műszótár, szerk. Simonyi Zsigmond. **Tolnai Vilmos**, 700. l.
KÜLFÖLDI IRODALOM. Wilamowitz-Krumbacher-Wackernagel-Leonorden-Skutsch, Die griechische und lateinische Literatur und Sprache. **Kallós Ede**, 703. l. — Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten, herausg. v. Jacob. **Kégl Sándor**, 706. l.
PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK. Soós József, Az athéni Akropolis. **Geréb József**, 708. l. — Klima Lajos, Eutropius. **Incze Béni**, 710. l. — Vujsz János, Catilina összeesküvése. **Klima Lajos**, 711. l. — Perényi József, Borúth Elemér. **Major Károly**, 711. l.
VEGYESEK. A Budapesti Philologiai Társaság 1906. okt. 10-iki ülése, 712. l. — Hajnai Márton †. **Bajza József**, 713. l. — Verseghy egyik költeményéhez. **Gálos Rezső és cs.**, 714. l. — Az újszövetség héber fordítói. **Marmorstein Artúr**, 715. l. — Magyar vonatkozás Voltaire-ben. **György Zsigmond**, 715. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke, 716. l.
KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. Modern philologia, 718. l.
-

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 tonyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reclama-tiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., Vár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reclamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadtatnak el.

Hivatalos nyugtázás.

Rendkívüli tagdíj 1905-re: Hensch B. 3 k., Kőszegfalvi Fl. 3 k.
1906-ra: Barthmes Gy., Kisfaludy Zs. 3 k., Köblös S., Lám Fr. 4 k.,
Maróth K. 4 k., Radits D., Rafain J. 3 k., Ráczi I., Sróth P., Szabó I. 3 k.,
Szalkay A., Szentgyörgyi B.

Rendes tagdíj 1905-re: Bürner S. 5 k., Kosári I. 5 k., Kovács G. 3 k.
1906-ra: Alexics Gy., Bálint K. 5 k., Beöthy Zs., Csukovits S., Czeizel J.,
Dittrich V., dr. Fialowsky L., Gaál M., Gal K., Gerencsér I. 8 k., Giesswein S.,
Glósz E., Gyárfás T., Hegedűs L., Hoffman M., Hornyauszky A., Huszár V., Ince
B. 8 k., Ince J., dr. Jeszenszky L., Kapossy E., Karátsony Zs., Kardos A., Kárpáti
K., Klug Gy., Kmoskó M., Knubels R., Kovács D., Kurtz S., Kuzmics F., Labancz
Gy., Lakatos J., Lengyel M. 4 k., Mácska L., Máthé Gy., Miklós E., dr. Miklós F.
5 k., Molnár J., Nádor B., Osztern S. 4 k., Cs. Papp J. 4 k., Pap K., Pröhle V.
5 k. 50 f., Radó A., Reiszer O., Schaefer V., Schmidt J., Schullerus A., Schvaun-
auer F., Simonyi Zs., Stern Á., Striegl J., Szabó A., Szalay G., Szalay K., Számek
Gy., Szegess M., Székely Gy., Tankó P. 5 k., Tell A., Tihanyi G. 9 k., Tihanyi M.,
Vajda K. 5 k., Vayer L., Vietórisz J., Waldapfel J., Weszely Ö.

Előfizetés 1906-ra: Ungvári reáliskola. **1907-re:** Budapesti I. ker.
főgimn., Eperjesi ev. koll. Magyar Társaság 5 k. 40 f., Szegedi állami főgimn. 10 k.

Helyreigazítás a f. é. 8. füzetéhez: Dr. Endrei G. 1906-ra csak
5 koronát fizetett. — Schubert V., dr. Moár G., Szűcs István, Becker M.,
Wirter E. és Borsenik B. helyett olvasandó Scharbert V., dr. Miráz G., Szűcs
Ignác, Becker N., Wirker E. és Bozsénik B.

Kelt Budapesten 1906 október 17-én.

Cserhalmi Samu, pénztárnok,

I., Vár, Országház-u. 27. sz., I. e., 2. a.

Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r. t. kiadása, Budapesten, VI., Andrassy-ut 21.

MAGYAR KÖNYVTÁR.

Szerkeszti **RADÓ ANTAL.**

Elsőrangú hazai és külföldi írók regényei, elbeszélések, versek,
színművek, ismeretterjesztő művek sorozata.

Legújabbán megjelent füzetek.

440. **Szavalkönyvek II.** Német balladák és románczok. Fordította
Feleki Sándor.
441—442. **Dickens-Schönthau Fer.** Dorrit kisasszony. Vigjáték.
443. **Lévay J.** Tompa Mihályról.
444. **Wilde Oszkár.** Három mese. Fordította *Hevesi Sándor.*
445—448. **Rostand Edmond.** A sasiók. (L'Aiglon) Dráma.
449. **Tóth Béla.** Török históriák.
450—451. **Titus Livius.** Hannibal útja az Alpeseiken át. A rómaiak törté-
netének XXI. könyve.
452—453. **Shaw Bernard.** Az ördög czimborája. Melodráma.
454—455. **Lagerlöf Selma.** Egy udvarház története.
456. **Kupcsay Feliczán.** Zarathustra Mumiája.
457. **Doyle Conan.** Doktor Holmes kalandjai 5. sorozat.
458. **Gabriele D'Annunzio.** Őszi alkony álma. Tragikus költemény.
Fordította *Radó A.*
459. **Cicero.** Catilina elleni beszédei. Fordította *Oszti József.*
460. **Lux Terka.** Budapesti fotográfiák.
461. **Beöthy Zsolt.** Mikes leveleskönyve irodalmunkban.
462—463. **Rákóczi-versek.** II. Rákóczi Ferencről szóló költemények gyűjte-
ménye. Összeállította és bevezetéssel ellátta *Vende Ernő.*
464. **Pap Illés.** II. Rákóczi Ferenc élete. (1676—1735.)

Nyelvtudományi munkák.

Balásy D. Nyelv, nemzetiség, nemzet
K 3.60

Dunay Ferencz. Átíró hangrajz. Különös tekintettel a magyar nyelvhangok kifejlődésére szóban és írásban
K 8.—

— A magyar hangrajz gyakorlása és az ebből kiderülő igazi helyesírás K 1.—
— Hangrajz és helyesírás. Különös tekintettel a magyar hang és következményeinek lehető összeegyeztetésére
K 1.—

Fogarasi János. Művelt magyar nyelvtan elemi része. Minden eddigi magyar nyelvtanok kiegészítése s megigazításául, született magyarok számára
K 4.—

Gulyás István. A határozók rendszere középiskolai nyelvtanításunkban
K 1.—

Kalmár Elek. A mondatrészek. Hármas tanulmány
K 2.50

Kinnach Ödön. A magyar névmások használatának fejlődése. A legrégibb nyelvemlékek kora óta
K 2.—

Körösi Sándor. A magyar helyesírás. Az iskolai és akadémiai helyesírás között levő eltérések. 2. kiad. K—, 60

Lehr Albert. Két élő képző, melyekről keveset tud az irodalom K—, 80

Petz Gedeon dr. Grimm törvénye. Nyelvtudományi tanulmány K 2.—

— Az indogermán hangtan mai állásáról K—, 80

Kaphatók:

Lampel R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fial) r.-t.-nál, Budapest, VI., Andrássy-ut 21.

NÉPMÍVELÉS

Szerkesztik: Bárczy István és Weszely Ödön.

A most megjelent 9—10. szám tartalma a következő:

Halász Ferenc: Nemzeti állam és népoktatás.

Halász Sarolta: A kisdédóvó és a művészi nevelés.

Szabó Kálmán: A fogalmazás tanítása az elemi iskolában.

Dr. Katona József: Az egészségtan és az iparos.

Orbánhegyi: A polgári iskola problémája.

Dr. Schmidt Mária: Nyelvtanítás és csoportrendszer.

A tanítónő állása Németországban (Justus).

Weszely Ödön: A tanítóképzők felügyelete.

Német tanítók továbbképző kurzusai.

Barna J.: A gyermekjátékok pedagógiai és társadalmi jelentősége.

Dr. Jablonkay Géza: A népiskola a művészi nevelés szolgálatában.

Hoppe Rezső: A berlini zene-pedagógiai kongresszus.

Gineverné Győry Ilona: Technikai nevelés Angliában.

Gyuris Géza: A magyar szlőjdntanítás.

Falusi iskolaház a drezdai iparművészeti kiállításon 1906-ban.

Bardócz Pál: Az új iskolakönyvekről.

Havas István: Új tanterv, új tankönyvek a fővárosi iskolákban.

A tanítószág az ifjúsági irodalomért
Különböző irányzatok az amerikai iskolai közigazgatásban.

E. Tóth Kálmánné: A csavargó, kolduló és a törvénnyel összeütközésbe kerülő ifjúság védelme Belgiumban.
Egy gyermekvédelmi törvény hivatalos kritikája.

Eck Péter: A vakokról.

T.-né Kovács Ida: Iskola süketnéma fiúk számára Csi-fában.

Gyermektanulmányi és gyermekvédelmi kongresszus Berlinben.

Dr. Pekár Károly: A magyar jellem.

Dr. Ozorai Frigyes: A pedagógia felső korhatárai.

Medgyaszay István: Népünk művészetének egyik remekéről.

Dr. Solymossy Sándor: Mit szeret a nép olvasni?

A népoktatás Oroszországban.

Előfizetési ára: Egész évre 20 kor., félévre 10 kor.; tanároknak, tanítóknak, községi és körjegyzőknek 20% engedmény. — Egyes szám ára 2 korona, kettős szám 4 korona.

Megrendelhető a

Franklin-Társulat kiadóhivatalában, Budapest, IV., Egyetem-utca 4. sz.

és minden könyvkereskedésben.

1906. DECEMBER.

XXX. ÉVFOLYAM.

X. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK:

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBIZASÁBÓL

SZERKESZTIK:

CSÁSZÁR ELEMÉR és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

Figyelmeztetés.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Lógody-u. 33), a **modern philologiai** dolgozatokéi pedig **dr. Császár Elemér** címére (II., Lánchíd-u. 6) küldendők.

TARTALOM.

Vári Rezső, A görög taktikus írók III. családjának kézirataihoz, 721. l.

Bászel Ernő, Bernauer Agnes a német költészetben, III., bef. közl., 723. l.

Téglás Gábor, A Mithra-kultusz Nabarze-alakjai hazánk területéről, 739. l.

Cserép József, Bérard V. az Odysseiáról, 744. l.

HAZAI IRODALOM. Gjuro Šurmin: Hrvatski preporod. **Hajnal Márton** †, 751. l. — Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei, ford. Lukinich Imre. **Darkó Jenő**, 754. l. — Gróf Zrínyi Miklós Költői művei, kiad. Széchy Károly és Badics Ferencz. **Császár Elemér**, 761. l. — Arthur B. Yolland: Alexander Petőfi. **Schmidt Márton**, 764. — Laczó Viktor: Mirabilia Romae. **Finály Gábor**, 765. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM. Richard M. Meyer: Deutsche Stilistik. **Petz Gedeon**, 766. l. — Longinus on the Sublime, ford. A. O. Prickard. **Kropf Lajos**, 771. l. — Francesco d'Ovidio: Il purgatorio e il suo preludio. **Kaposi József**, 774. l.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK. Vojtkó Pál: Himfy szerelmei. **Heinrich Gusztáv**, 776. l. — Kovács Géza: Sipos József nyelvészeti munkássága. **Császár Ernő**, 776. l. — Nyusztay Antal: Homeros Zeuse. **Hornyánszky Gyula**, 777. l. — Schmidt Márton: Az Erechtheion és a Nike-templom. 777. l. — Tafferner Béla: A Laokoon-csoport. 779. l. — Rappensberger Vilmos: Sicilia és régi klasszikus emlékei. **Láng Nándor**, 780. l. — Laukó Albert: A római város a császárság két első századában. **Finály Gábor**, 780. l. — Lipóczy Keczer Géza: Tacitus dialogusa. **Wirth Gyula**, 781. l. — Kálmán János: Homeros és Vergilius alvilága. 782. l. — Gurnesevits Lajos: M. Tullius Cicero Divinatio in Quintum Caecilium cz. beszédének fordítása. 783. l. — U. az: M. Tullius Cicero beszéde Verres ellen. **Incze József**, 783. l.

VEGYEKSEK. A Budapesti Philologiai Társaság 1906. nov. 14.-iki ülése, 785. l. — Schedel nem Schedius. **h.**, 785. l. — Bibliografiai ritkaságok. **Szabó Károly**, 786. l. — Arany Híd-a-átása és Mistral Miréio-ja. **Szigetvári Iván**, 787. l. — Az Addenda Glossario M. I. L. R. H. cz. czikhez. **Vértesy Dezső**, 788. l. — A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. 788. l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET. II. Modern philologia. 790. l.

Név- és tárgymutató, 793. l.

A Budapesti Philologiai Társaság 1906-ban, 799. l.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* a Budapesti Philologiai Társaság megbízásából s a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg, tartalmáért azonban a szerkesztők felelősek.

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* tíz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) elején, évi 50 tonyi terjedelemben jelenik meg. Előfizetési ára: Egész évre 12 korona, fél évre 6 korona. Egyes füzetek ára 1 korona 20 fillér, a kettős füzeteké 2 korona 40 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, a Közlöny meg nem kapott füzetének megküldésére vonatkozó reklamatok, egyes füzetek megrendelése, a lakasváltoztatások bejelentése, szóval mindennemű, a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz (Budapest, I., 1. ár, Országház-utca 27. szám, I. em., 2. ajtó) intézendők.

Reklamatiók csak a füzet megjelenésétől számított három hónapon belül fogadhatnak el.

Hivatalos nyugtázás.

Rendkívüli tagdíj 1905-re: Osztrovsky J. 3 k. — **1906-ra:** Benkóczy E. 3 k., Biró Gy. 3 k., Gergely A., Katona F., Kertész J. 3 k., Lasziczik E., Molnár Ö. 3 k., Pogany A. 3 k., Popper St. 3 k., Ránzai H. 3 k., Szilágyi Gy. 3 k., ifj. Wiese Gy. 3 k. — **1907-re:** Gálos R. 70 f., Gergely A. 3 k., Marmorstein A. 70 f.

Rendes tagdíj 1904-re: Dr. Várdai B. 5 k. — **1905-re:** Kont I., dr. Lippay Gy. 5 k., Roboz A. 6 k., dr. Várdai B. 5 k. — **1906-ra:** Dr. Ányos I., Bálint K. 5 k., Erdélyi L., Gagy J., dr. Herczeg Á., Isoz E., Kaiblinger F., Káposztássy J., Kiss E., Kont I. 9 k., Kovalovszky J., Kovács J., dr. Krcsméry Károly, Majthényi G., Marczinkó F., Mazuch E., Mártonyi L., Nagy J. 5 k., Németh S., Nikolics I., Nyilasi R., Nyusztay A., dr. Papp F., Pásztori E., Polgár A. 5 k., Radinovics L., Ranezay J., Réday J., Schusztér A., Sebestyén Gy., Stromp J., Székely S., dr. Vajda K., Varsányi R., dr. Viszota Gy. 9 k. 40 f., Weisz M., Zimányi D. — **1907-re:** Dr. Ányos I. Klima L. 50 f.

Előfizetés 1907-re: Szegedi állami főgimn. 2 k.

Kelt Budapesten 1906 november hó 18-án.

Userhalmi Samu, penztárnok.

L. Vár, Országház-u. 27. sz., I. e., 2. a.

Szigetvári Iván:

Petőfi költsészete. 1902. ... Ára K 1.50

Az irodalomtörténet elméletéről. 1905. ... " " 3.—

A vall. és közokt. min. mindkét munkát a középiskolai, tanári és ifjúsági könyvtáraknak beszerzésre ajánlotta. (Hivatalos Közlöny nov. 1. 1906.)

Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r. t. kiadása, Budapesten, VI., Andrásy-ut 21.

MAGYAR KÖNYVTÁR.

Szerkeszti **RADÓ ANTAL**.

Elsőrangú hazai és külföldi írók regényei, elbeszélések, versek, színművek, ismeretterjesztő művek sorozata.

Legújabbban megjelent füzetek.

456. **Kupcsay Felicián.** Zarathustra Mumiája.
457. **Doyle Conan.** Doktor Holmes kalandjai 5. sorozat.
458. **Gabriele D'Annunzio.** Őszi alkony álma. Tragikus költemény. Fordította *Radó A.*
459. **Cicero.** Catilina elleni beszédei. Fordította *Osztie József.*
460. **Lux Terka.** Budapesti fotográfiák.
461. **Beöthy Zsolt.** Mikes leveleskönyve irodalmunkban.
- 462—463. **Rákóczi-versek.** II. Rákóczi Ferencről szóló költemények gyűjteménye. Összeállította és bevezetéssel ellátta *Vende Ernő.*
464. **Pap Illés.** II. Rákóczi Ferenc élete. (1676—1735.)
465. **Balogh Pál.** Andrásy Gyula gróf
- 466—467. **Schopenhauer Arthur.** Életbölcselet. Fordította *Szemlér Lőrincz.*
468. **Thury Zoltán.** Elbeszélések.

Karácsonyi díszművek.

Zágoni Mikes Kelemen törökországi levelei. A bevezető tanulmányokat irták: *Négyesy László, Thaly Kálmán, Beöthy Zsolt, Szily Kálmán, Erődy Béla.* A leveleket az eredeti kézirat alapján kiadja *Miklós Ferencz.* A képeket, eredeti felvételei alapján festette s a díszítéseket rajzolta *Edvi Illés Aladár.* A 4° alakú fényesen kiállított díszmű ára ..... K 100.—
Olcso kiadás ..... » 20.—

E Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállítása alkalmából, a kormány támogatásával megjelent illusztrált nagy díszmű, minden könyvtár díszére válik.

Tóth Béla. Gül Baba. Kis 4° alakú díszmű *Mühlbeck Károly* eredeti színes képeivel, gyönyörű kivitelben, színes táblával. Ára ..... K 20.—

Az «esprit fort» író válogatott elbeszéléseit tartalmazza e pazar fényességgel kiállított díszmunka.

Vay Péter gróf. Kelet császárai és császárságai. 17 színes műlappal, 50 műmelléklettel és 86 szövegképpel. Ára az izlésesen kötött könyvnek ..... K 25.—

Rendkívül érdekes utazási munka, mely főleg alaposságával és közvetlenségével hat. Szibériát, Mandsuriát, Kinát- és Koreát oly érdekességgel, s oly éles világításban alig írta még meg valaki, mint Vay Péter gróf. Az országok és országrészek minden sajátosága kidomborodik írásaiból s a közvetlenség erejével hat az olvasóra.

Az élvezetes olvasmányt, a szerző eredeti fénykép felvételeivel tette még érdekesebbé s a műhöz mellékelt számos eredeti színes rajz nagyban hozzájárul a könyv belső értékének emeléséhez.

Hedin Sven. Ázsia szívében. 2 kötet. Ára kötve K 14.—

A Földrajzi Társaság könyvtárának két legújabb kötete ez, mely a jeles földrajzi író és ázsiai kutató legújabb utazásának sikertült fordítását tartalmazza. Eredeti képek teszik értékesebbé a könyvet.

Megrendelhetők

Lampel R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) r.-t.-nál

Budapest, VI., Andrassy-út 27. szám alatt könyvkereskedésben.

